

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

*

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

1902

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

I—X. FÜZET.

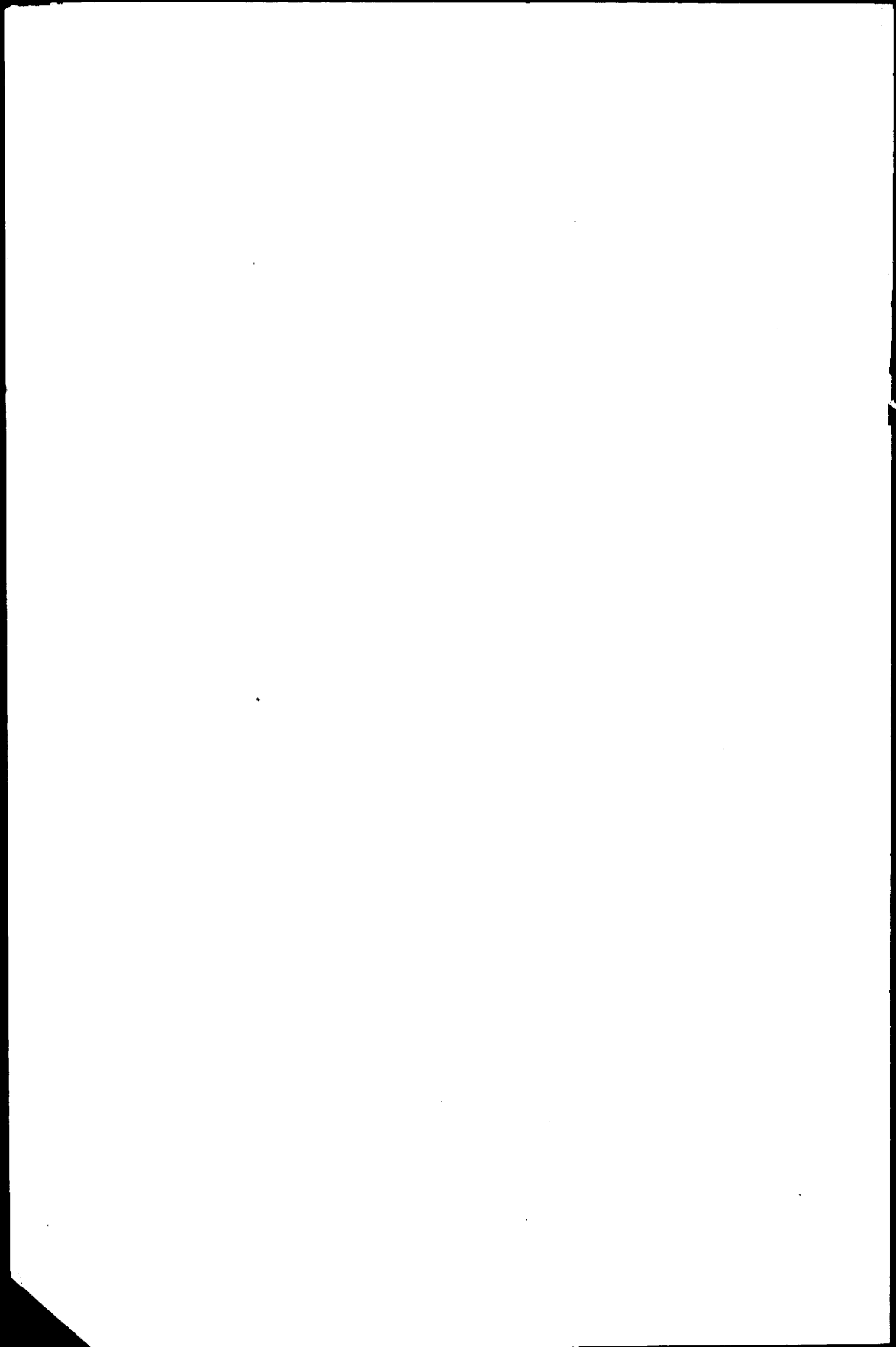
A VIII. FÜZET A H.-M.-VÁSÁRHELYI GYÜLÉS EMLÉKKÖNYVE.

BUDAPEST,

HORNÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1902

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Értekezések és tanulmányok.

	Lap
A cynismus és a keresztyenség. <i>Raffay Sándor</i>	224
A dékorum az egyházi szószéken. <i>Poszvék Sándor</i>	269., 347
A jelenkori reformkatholicizmus. <i>Dr. Szlávik Máttyás</i>	449
A jogi szakoktatás reformjához. <i>Várnai Sándor</i>	469
A magyarországi reformáció adattára. <i>Zoványi Jenő</i>	296
A művészeti és erkölcsi alkotásról. <i>Dr. Székely György</i>	485., 568
A protestáns iskoladrámákról. <i>Bernáth Lajos</i>	21
A református egyház megalakulása Erdélyben. <i>Pokoly József</i>	65., 140
Az apokryphák Jézusképe. <i>Dr. Szabó Aladár</i>	437., 499., 552
Az emberi nem neveléséről. <i>Hörk József</i>	307
Az érdeknélküli tetszés. <i>Dr. Székely György</i>	333., 413
Elvek harca a mai társadalomban. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	401
Honter János és a szászok reformációja. <i>Dr. Lakos Béla</i>	213
Jézus a Jordán vizénél. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	82
Kényes kérdések az evang. egyházban. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	541
Körmendi Péter. <i>Tháry Etele</i>	364
Krisztus és a nők. <i>Mayer Endre</i>	201
Lorántffy Zsuzsánna a gyermekei között. <i>Kovács Sándor</i>	1
Modern Krisztus-képek. <i>Dr. Szlávik Máttyás</i>	155
Tájékoztató az Egyháztörténeti Adattár ügyében. <i>Stromp László</i>	137
Vallás és iskola Irországban. <i>Z.</i>	156

II. Tárcza.

Harnack zsidókritikusa. <i>Raffay Sándor</i>	34
A párisi theologiai iskola. <i>Raffay Sándor</i>	105
A katolicizmus és protestantizmus jövője. <i>R. S.</i>	173
Harnack keresztyénsége ellen. <i>Dr. Szlávik Máttyás</i>	372

III. Egyházi szemle.

Külföldi egyházi élet. <i>p - f.</i>	39., 111., 181., 243., 376., 513., 582
--	--

IV. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom.

Acsay Ferencz: Bossuet dicsőítő és gyász-beszédei. <i>F.</i>	322
Acsády Ignác: A magyar birodalom története. <i>V. F.</i>	527
Albert József: Mesék és más költemények. <i>K. S.</i>	325
Baksay Sándor: Homerosz Iliásza. <i>Sz-s.</i>	253
Ballagi Géza: A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás. <i>V. F.</i>	593
Bereczky Sándor: A m. prot. egyház története. <i>Sz. F.</i>	390
Bocsor Lajos: Jellemképek a Bibliából. <i>Sz-s.</i>	525
Czirbusz: Magyarország a XX. évszáz elején. <i>Sz. M.</i>	538
Diesőfi József: Templomi gondolatok. <i>Sz-s.</i>	128
Endrődi-Lampérth: Vallásos költemények. <i>P-i.</i>	50

	Lap
Gyurátz Ferencz: Kézi Agenda. <i>P—cs S—a.</i>	192
Jancsó Sándor: Egyházi beszédek. <i>V. F.</i>	122
Kapi Béla: A munkáskérdés és a ker. erkölcstan. <i>F.</i>	392
Kenessey Béla: A keresztyénség lényege. <i>Sz. F.</i>	125
Kovács Sándor: Kis Énekeskönyv. <i>Sz.</i>	58
Lenz Géza: A megigazulás tana Melanchton Locijában. <i>Sz.</i>	595
Marczali H.: A magyar nemzet kútfőinek kézikönyve. <i>Sz—s.</i>	320
Marczali Henrik.: Az abszolutismus kora. <i>V. F.</i>	255
Menegoz—Bartók: Elmékedések üdv evangéliumáról. <i>V.</i>	600
Peti Lőrincz: Egyházi beszédek. <i>Sz. F.</i>	54
Péter Mihály: Lónyai Zsigmond. <i>V. F.</i>	387
Radácsi György: Warga Lajos emlékezete. —s—s.	596
Raffay Sándor: Theologiai Szaklap I. füzet. <i>Sz. F.</i>	529
S. Szabó József: Az orsz. ref. tanáregyesület Évkönyve. <i>J. F.</i>	531
S. Szabó József: Debreczeni Lelkészi Tár. <i>Hamar István</i>	194
Soltész János: A nagybányai egyházmegye története. <i>V. F.</i>	461
Szabadelvű gondolkozás a XX. század kezdetén. <i>R. S.</i>	458
Szász Domokos: Negyven egyházi beszéd. <i>Péter Mihály.</i>	258
Varga Jenő; A magyar faj védelme I. sötét pontok. <i>Váradi F.</i>	55
Vágvölgyi Béla: Elemi lélektan. <i>Váradi F.</i>	389

b) *Külföldi irodalom.*

Förster: Lebensideale. <i>Sz. M.</i>	60
Bohnert: Die Dogmatik der ev. luth. Kirche. <i>Sz. M.</i>	62
Nosgen: Die Schriftbeweis für die ev. Kirche. <i>Sz. M.</i>	131
Lösche: Geschichte des Protestantismus in Österreich. <i>Sz. M.</i>	133
Kösslin; Luther's Theologie. <i>Sz. M.</i>	198
Kalthoff: Die relig. Probleme in Göthes Faust. <i>Sz. M.</i>	261
Hermann: Römische und evangelische Sittlichkeit. <i>Sz. M.</i>	265
Knoke: Grundriss der Paedagogik. <i>Rácz Lajos.</i>	328
Schwarz: Das sittliche Leben. <i>Sz. M.</i>	330
Türck: Der geniale Mensch. <i>Sz. M.</i>	394
Delitsch Fr.: Babel und Bibel. —z—s.	396
Curt Stage: Wahrheit und Friede. <i>Dr. T. I.</i>	398
Eucken: Der Wahrheitsgehalt der Religion. <i>Dr. Tüdös István</i>	463
Der Gang der Kirche. <i>Sz. M.</i>	466
Krose H. A.: Der Einfluss der Conf. auf die Sittlichkeit. <i>R. S.</i>	534
Schmitt: Die Kulturbedingungen der chr. Dogmen. <i>Sz. M.</i>	537
Dohschütz: Die urchristlichen Gemeinden. <i>Dr. T. I.</i>	603
Holtzmann; Religionsgeschichtliche Vorträge. <i>Sz. M.</i>	605

A gyűlési Emlékkönyv tartalma.

1. Imádság as istenitiszteleten. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	3
2. Egyházi beszéd az istenitiszteleten. <i>Gergely Antal</i>	6
3. A diszgyűlést üdvözölő beszéd. <i>Szeremlei Sámuel</i>	12
4. Diszgyűlési elnöki beszéd. <i>Hegedűs Sándor</i>	15
5. Felolvasás. Küzdelem és munka. <i>Dr. Bartók György</i>	19
6. Vallásos költemények. <i>Kozma Andor</i>	24
7. Újabb versek. <i>Szabolcska Mihály</i>	29
8. A VI-dik vándorgyűlés krónikája. s—s	32
9. A jelenvolt tagok névjegyzéke.	44
10. Társulati értesítések.	47—109

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,

THEOL. AKADEMAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDAJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok:	Lapszám
1. Lorántffy Zsuzsanna a gyermekei között. <i>Kovács Sándor.</i>	1
2. Uralkodó eszmék a magyar irodalom korszakaiban. <i>Albert József.</i>	13
3. A protestáns iskoladrámákról. (Bef. közl.) <i>Bernáth Lajos.</i>	21
II. Tárcza:	
Harnaek zsidó kritikusa. <i>Raffay Sándor.</i>	34
III. Egyházi szemle:	
Külföldi egyházi élet. <i>p.—f.</i>	39
IV. Irodalmi szemle:	
a) <i>Hazai Irodalom:</i>	
1. Endrődi—Lampérth: Vallásos költemények. <i>P—i.</i>	50
2. Peti Lőrincz: Egyházi beszédek. <i>Sz. F.</i>	54
3. Varga Jenő: A magyar faj védelme. I. Sötét pontok. <i>Váradi F.</i>	55
4. Kovács Sándor: Kis Énekeskönyv. <i>Sz.</i>	58
b) <i>Külföldi Irodalom.</i>	
1. Förster: Lebensideale. <i>Sz. M.</i>	60
2. Die Dogmatik der evang. lutherischen Kirche. <i>Sz. M.</i>	62

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tíz ív terjedelemben *Egyháztörténeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Pokoly József* kolozsvári theologiai tanár tagtársunk volt szives elvállalni.

Addig is, a míg e kiadvány részletesebb prospectusát közzétehnők, figyelmeztetjük t. dolgozótársainkat, hogy az *Adattár*ba szánt kéziratokat nt. *Pokoly József* theologiai tanár czimén *Kolozsvárra* (Theologiai fakultás) sziveskedjenek küldeni. A *Szemle* szerkesztőjéhez beérkezett ilyen fajta kéziratokat mi is átteszszük az *Adattár* szerkesztőjéhez.

LORÁNTFFY ZSUZSÁNNA A GYERMEKEI KÖZÖTT.

Lorántffy Zsuzsánnának édes anyai munkája érdekel bennünket legközvetlenebbül. A költészet ős időktől fogva legszebb virágaival áldozott az anyáknak, munkájukért, ki-meríthetetlen szeretetökért, a szakadatlan vértanuságért. A középkori keresztyénség, a midőn Máriát képzelme erejével egekbe emelte s képét imádatárgyul oltárra helyezte, tulajdonképen a szerető és szenvedő anyát magasztalta föl. A lovagkor ragyogó nőideálja, a mihez csodálva tekint föl silányabb korszakok röghöz szokott szeme, oszlékony káprázat az anyai szeretet vonása nélkül. A női szívnek az a legboldogítóbb öröme, mely gyermeke szemeiből sugárzik feléje, s leggyilkolóbb fájdalma, ha gyermeke miatt kell sirnia. A fejedelmasszonynak bőséges rész jutott mindentől: a boldogságból is, a bánatból is.

Rákóczy Györgyék házassága négy szép ágat hajtott. Mind a négy fiú volt: Sámuel, György, Zsigmond és Ferencz. A két középsőt fölnevelték, az első és utolsó korán elhalt. Nem épen csecsemő korukban, hanem a mikor ember voltuk nyilni kezdett szemeikben és arczukon. Sámuel, frigyök első gyümölcsét kivált nagyon szerették. Születése hírére Rákóczy, a hogy Bethlen Gábornak Alvinczy Péterhez irt leveléből értjük,¹ hirtelen felhagyott a hadviseléssel és hazaszállt pataki fészkébe. Pedig lelkesedéssel, szeretettel csüggett a nagy fejedelmén s a Tiszavidék hű protestáns népe példájára gyült az erdélyi zászlók alá. A családi érzés győzött benne a dicsőségvágyon, a jó feleség szeretete a közpálya gazdag sikert ígérő csábításán. Ez 1619 őszi utolján történt s 1621. január 30-án született György, 1622. július 14-én Zsigmond fiúk. Július végén még mind a három fiú élt s a legkisebbik még nem volt megkeresztelve. Egy hű emberük azt írja nekik: „Az Samukának és Gyurgyocska állapotának szívem szerint örülök,

¹ Szilágyi: Rákóczyak kora 209. l. — Bethlen G. politikai levelei.

ő szent Felségi tartsa meg őket sok esztendeig nagyságtokkal és édes gyenge ecscsekkel egyetemben¹. Sámuel a boldog szülők beczégető szeretete Samukának s az kis Zigrisnek hívja; levelezésökben sűrűn emlegetik s benne a család jövődjét, reményét látják. Új esztendőkor az apát távol tartja házától a kötelesség, hóban-fagyban Bethlen oldalán harczol a hazáért s vallása szabadságáért; az özvegyképen élő Rákóczyné, a kinek ekkor a bölcső egész világa boldogsága, dévajkoda urát a kis Samu nevében is megköszönti. „Az kis Zigris kegyelmednek szolgálatját ajánlja és az mi némű hadi szerszáma volt, kegyelmednek ez új esztendőben ajándokul küldötte; az borát, mely benne vagyon, Mátyás uramot kéri, ő kegyelme egészségéért költse el². Máskor arra kéri, „csináltasson Samukának vagy két süvegcsét³. A kis fiút azonban sok gyermekbetegség gyötörte; gyakran lelte a „gyútvány-hideg⁴ s nem tudták mivel orvosolni. Az egyik doktor „itallal“, a másik „kenettel“ próbált szerencsét, mindhiába; a dédelgetett gyermek 1622-ben áldozatul esett a pusztító ragálynak. A fáradhatatlan anyai gondoskodás, s az akkori gyarló orvosi tudomány hiába tusázott érte. A gyógyítás a XVII. században nagyon alacsony fokon állt; Pozsonytól Brassóig csak egy-két népesebb városban lakott tanult orvos, az is csak próbálgatta inkább a gyógyítást, mint sikerrel üzte. Minden vidéknek megvolt ugyan sebésze, borbély, a ki az elődöktől tanul módokat a tapasztalás tanulságaival tökéletesítette, de súlyosabb bajokkal szemben tehetetlen volt tudása, ügyessége. Egyszer, midőn Lorántffy Zsuzsánnát hosszas betegség lánczolta ágyhoz, a fejedelem Erdélyben nem talált megbízható orvost; Eperjesre, Kassára küldött doktorok után, de azoknak a gyógyításában sem volt köszönet, mert „a mit egyik épít, a másik elrontja“. Thököly Istvánt kérve-kérte, bocsássa hozzá a híres lomniczi orvost, de ez a császárnak conventiós szolgálója lévén, az udvar hire nélkül nem mert elindulni. Végre Pozsony város tanácsa könyörült rajta s akkori leghiresebb orvosát, Heffert, elküldötte Gyulafehérvárra, a ki „Isten után kurálásával használhat asszonyunk ő nagyságának“. Az út azonban nagyon sokáig tartott, a török hódítás miatt föl kellett kerülni a Vág völgyén a Szepességnek s Kassán, Tokajon át juthatott csak Erdélybe. Rákóczy követé azt írta

¹ Leyl János levele júl. 29. Szilágyi: I. Rákóczy György élete.

² Történelmi Tár 1894. 455. l.

³ Ugyanott 472. l.

⁴ Történelmi Tár 1894. 474. l.

urának az orvosról, hogy „német és gyenge természettel bír, az út is erős, nem igen mehet napjában négy mélyföldnél többet“.¹ II. Rákóczy György is fölvitte beteg feleségét Sárosra, hogy a híres késmárki doktort közel kaphassa.² Örömet fizetne évente 600 tallért, ha jóra való tudós doktor szegődnék háza szolgálatába, de sehol semmi áron sem tud szerezni.³ Az egészségnek a jól felszerelt házi patika volt minden segítsége. Míveltebb úri asszony jobban értett kezeléséhez, mint akár-hány vidéki sebesz, a kik majd minden bajt izzasztással, terjék- és egresesetetéssel orvosoltak. A házi patika fülkéje rendszerint a családjának hálószobájából nyílt. A tájék hasznos füveit nyaratszaka maga az úrnő gyűjtögette, szárítgatta, főzögette orvosságá. Csáky Krisztina, Bercsényi második felesége valóságos szaktekintélylé emelkedett a gyógyításban,⁴ nemcsak családját, háza népét kezelte, gyógyította maga, hanem a szegény beteg jobbágy kunyhófedele alá is ellátogatott. Ilyen nő volt a század legelső gazdasszonya, Lorántffy Zsuzsanna is, okosságban, szívben erősebb valamennyi társánál. Leveleiből látjuk, hogy figyelme mindenre kiterjed s önfelelő szerete sok mai anyát megszégyenítene. Tavasz fogytán hűvösebb vidékre, hegyek alá, erdős völgyek keblére költözik családjával, a hol a levegő tisztább és egészségesebb. Táplálásukat szigorú szemmel ellenőrzi s fejedelemsasszony korában sem mond le az anyák legdicsebb kiváltságáról, hogy saját kezével ápolja, saját lelkével nevelje gyermekeit.

A legidősebb fiu elhunyt mély és érzékeny sebet ütött a szülők szívében. Bár utóbb, 1624-ben született még egy gyermek; Ferencz, ez sem élt többet hét esztendőnél. Annyi siker és öröm után ez újabb csapás oly keservesen esett szívknek, hogy halála napján kedden, éltek fogytáig bőjtöltek.⁵ Gyermekek elhunytát Isten dorgálása képen fogták fel s maguk megalázásával, békességben viselték. „Azt nem mondhatjuk — írja a sebhedt szívé anya Reöthy Orbánnak,“ — hogy tőle szegénytől való válásunk keserves nem volna, mert ha ugyan többen maradtak volna is, a minemű gyönyörűségünkre való gyermek nekünk az volt, keservesen eshetnék, de meg kell abban is nyugodnunk. Életöket is úgy kívántuk,

¹ Szilágyi S. I. Rákóczy György életében.

² Történelmi Tár 1892. 108. l.

³ Történelmi Tár 1890. 251. l.

⁴ Thaly K. Bercsényi család. II. k.

⁵ Szalárdi: Siralmas Magyar Krónika.

⁶ Történelmi Tár 1899. 604. l.

ha Isten ő szent Felsége nevének dicséretire s anyaszentegyházának épületire s mi nékünk jövőndő örömünkre. Ő Felsége tudja, mi végre cselekedte. A mely Isten bennünket e keserűséggel látogatott, azon Istentől kívánjuk, az békességes türeést is adja melléje“. Igazi keresztyén lélek szokásaként a veszteségek után sem zúgolódott, sem kétségbe nem esett, hanem hálát adott azért s megbecsülte azt, a mije maradt. Györgyöt és Zsigmondot szinte kicsinykedő aggodalmassággal nevelték. Mihelyt a betegséggel terhes gyermekorból kinőttek, gondja volt rá az anyának, hogy a táborozás fáradsámainak elviselésére megedződjenek, hideget, sanyarúságot békével tűrjenek. 1635. decz. 1-én férjének írt levelében megpirongatja idősebb fiát, az utódul kiszemelt Györgyöt, hogy annyira fázékony. „Irja kegyelmed, hogy hideg volna oda és Rákóczy György (t. i. a fiú) megsokallotta volna az vállba vágott mentébe az templomba az hideget, de bár máskor is úgy öltözék, ha kegyelmed olyan mentét ad neki, de mégis szégyen volt, ha a templomban adták reá, ifjú legény lévén és megfázott.“¹ Egy év múlva pedig arra kéri, ereszsze a két fiút maga mellé a táborba, ha csak egy hálásra is, hogy látnák meg mind a két tábort.“² Oly korba jutottak már, hogy a mit látnak, megemlékeznek róla. Lorántffy Zsuzsánna asszony létére tudja, hogy a magyar nemesnek a XVII században kardforgatóvá, edzett vitéz katonává kell nevelődnie. Két ellenség állt a magyarra, ha fiai nem védik, pusztulás, enyészet a jövője.

A Rákóczy-fiúk oktatása korán megkezdődött, még az ősi pataki házban. Prónay Mátyás volt első mesterök, a kinek buzgón segédkeztek a család prédikátorai: Szepesi Laczkó Máté és Prágai András, a kit főképp maga Rákóczy sokra becsült. György 9, Zsigmond 8 esztendő volt, mikor az első latin levelet írta apjának. A fogalmazás mesterkéltisége, több ritka keresten-keresett kifejezés a tudóskodó nevelő kezére vall, de a szép, folyékony írás a fiúké. A latin nyelv az ifjabbik fiúnak mindvégig kedvelt tárgya maradt s felnőtt korában többnyire latinul levelezett apjával, hogy az iskolában tanultakat el ne felejtse. Anyjának azonban, a kihez bizalmasabban, őszintebben közeledhetett, mindig magyarul írt. Erdélybe költözésök után Keresztúri Pálra, az akkori idők egyik kiváló s módszerújító paedagogusára bízták a két fejedelmfiú nevelését. Rákóczy külön iskolát szervezett számukra

¹ Családi levelezés.

² Ugyanott.

a Bethlen-alapította nagyiskola mellett, az udvari iskolát, melynek élete csak a hercegek nagykorúsításáig tartott. Az ország előkelő családjaiból összeválogatták az egykorú fiúkat s besorozták az új iskola tanulói közé, hogy a kikre férfi korukban hazájuk sorsának intézése vár, már gyermekeségök idején megismerjék, megszeressék egymást. Bár tagadhatatlan, hogy a külföldön divatos lovagiskola szolgált az udvari iskola mintájául, a hol a tudományos műveltséget a gyakorlati ügyesség háttérbe szorította, a fejedelmi szülők a tudományos oktatás alaposságára sokat adtak s kivált a theológiában való tájékozottságot el nem engedték. Az akkori főúri világnak nem igen tetszett ez az iskola. Az akadémiai életnél többre becsülték az apródkodást, inasszerepet valami nagy tekintélyű úr udvarában, melynek léha időtöltéseiről, pipeskedéseiről, romlott erkölcséről a költő Zrinyi Miklós szomorú képet fest főmunkájában a *Török Afium ellen való orvosságban*. Kevés udvar volt olyan, mint Rákóczyé, a hol az erkölcsi eszmény, a tiszta keresztény élet uralkodott az ember lázadó testi ösztönein. A két Rákóczy-fiú tanulótársai nehezen törődtek bele az udvari iskolának bár nem túlságosan rideg, de mégis komoly és szigorú életrendjébe. Egy Lázár-fiú meg is szökött onnét s a haragra gerjedt fejedelem megkötözve akarta visszavitetni.¹ Különben Kereszturi hamar megkedvelte velök a tudományt és iskolát. Zsigmond később fiúi szeretettel s hálával emlékezik meg fáradságos, elme- és szívvelő munkájáról. Kereszturi egyet értett mesterével, a híres Ratichiusszal abban, hogy „mint atya gyermekével, úgy bánt tanítványaival”.² Tíz esztendő előtt még Bethlen sokat panaszkodott Alvinczynak a kis gróf nevelőjére, a humanista Bojtira, a ki növendékét agyba-főbe verte, hogy szinte belebetegedett.³ A tanítás tárgyai a régiek maradtak, a nyelv után retorika, költészet, logika, theologia stb. Az államférfit ép úgy nevelték, mint a professort és a papot. Az udvari scholának külön udvarmestere volt, a kitől az ifjak a társadalmi érintkezés formáit sajátították el.

A fejedelmi pár egyrészt szigorúan felügyelt az iskolára, másrészt szigorúan alkalmazkodott a vezető rector elveihez és rendszeréhez. A gyermekek ritkán, kitüntetés vagy julalomképen ülhetek csak szüleik asztalához, akkor is inkább azért,

¹ Századok 1881.

² Bethlen Miklós önéletírása.

³ Szilágyi S. Bethlen G. és a kassai pap. Magyar prot. egyháztörténelmi monografiák.

hogy a vendég professzoroktól, tanácsuraktól tisztességet lássanak. A két fiú akkora távolságban látta maga felett atyját, hogy mindig félelemmel vegyes tisztelettel közeledtek feléje; sokszor rettegtek színétől s szó nélkül, engedelmes szolgálkhoz illően fogadták parancsait. Rákóczy szerette családját, sokszor sajnálta is vasiga alatt szenvedő gyermekeit, de tántorithatatlan következetességgel ragaszkodott az egyszer elfogadott, helyesnek ítélt paedagogiai elvekhez. Anyjuk előtt, a ki csak nagy néha vált el tőlük s gyermekeségek minden mozzanatát tudta, hamarább s könnyebben megnyílt szívök. Ha atyjuktól kérni akartak valamit, mindig az édes anya útján tudakolták meg, nem bántanak-e meg kérésökkel. Az apai harag villámain is a gyengéd édes anya fogta fel, a ki a töredelmes szívü vétkezöt oltalmának szárnyaival betakarta.

A két Rákóczy-fió jellemének és véralkatának különbözősége már a zsenge gyermekkorban kitünt. A férfióvá érés éveiben, ha változatlanul szerették is egymást, ez a távolság évről-évre nőtt köztük. György indulatos természetü, szerepelni vágyó gyermek volt; lelkét a katonaelet, vadászat, ünnepek változatos színjátéka ragadta meg, a tudományokban nem lelte kedvét s mint idősebb fiú, némi kiváltságot követelt. Atyjával sokszor összeütközött, söt egy ízben, fejedelem korában, áldott jó anyjával is, a kinek méltó búsulását Zsigmond szelid, szerető közbenjárása csendesítette le. Az ifjabbik fiú szelid, engedelmes lelkével az egész család, apa, anya, rokonság és udvar szeretetét megnyerte. Bár a szülök igazságszeretete gyermekeik irányában közmondásszerű volt, szívök mégis jobban hajlott az engedelmes, anyás Zsigmondhoz, mint a rossz indulatait csak nehezen zabolázó György-höz. György már meg volt választva fejedelemmé, a porta athnámeja kezében, mégis meg-megszállta a féltékenység, midőn öcsésének nagy népszerűségét látta. Érdekes olvasmány a két testvér első levele egymás mellett. György kimért, száraz, a formákhoz szigorúan ragaszkodó, mintha nem is fiú írta anyjának; inkább gyenge szól a hatalmashoz. Zsigmond szép egyenletes vonásaiban nyílt, ártatlan elégedett, mindenen örülni tudó lélek tárja fel belső világát. Az udvari iskoláról szól, mely kezdetben, mig állandó háza föl nem épült, egy rögtönzött alkalmi épületbe szorult. Egyéb felől nem írhatok Nagyságodnak, hanem ez felől, hogy megdeszkázták a házat, de igen szépen. Mi ide szintén úgy lakunk, mint a ki nyárban az erdőn megyen, hogy hallja a szép madaraknak szavait, ugyan megújul bele. A mi házunkban szintén úgy szólnak a madarak, mint nyárban az erdőben, csakhogy igen

szakadós a mennyezeti házunknak, hanem meg kellene csinálni. Puskás János igen jól tart bennünket őzzel, nyullal, császár madarával. Nagyságodnak az özeket megszolgaljuk, Nagyságtok egészségére el is költjük¹. Zsigmond örömet tanult s midőn tanulói pályájukat végezték, tanulmányaikról egy fényes udvari ünnepség keretében számot adtak, bár György is szépen megfelelt, öcsce felé fordult a közfigyelem. Tájékozottsága a Bibliában, theológiában, philosophiában, classikusokban, — szép értelmes előadása egy iránt meglepte szüleit és hallgatóságát. Valóságos tudós volt bátyja mellett. Keresztúri e vizsgálatokról számolt be a nyilvánosság előtt *Csecsemő keresztyén* (Christianus lactans) és *Pallas Dacica* című könyveiben. Az első a két Rákóczy-fiú confirmatiójáról szól, a második utolsó vizsgálatuk rendjét és eredményét írja le.

Lorántffy Zsuzsánna nehéz napjai akkor következtek be, a midőn mind a két szerelmes fia nagykorúvá lett s a házi nevelést felváltotta az élet nevelése. El-elfogta a tünődés: jól felfegyverezte-e a két ifjút a sok kísértés ellen? Nem botlik-e meg gyenge lábuk az első göröngyön? Hiú világi dicsőség vagy az ige fénye lesz-e ösvényük világa? Zsigmondot nem féltette annyira, de Györgyöt aggodalmak közt bocsátotta útnak, kivált hogy észrevette, mennyire kap a tapasztalatlan, multságkereső ifjú az italon. A XVII. század magyarjának az evésben-ivásban való telhetetlenség volt egyik legnagyobb hibája. A föld buja termékenysége lehetővé tette s az esztendőszaka tartó táborigi élet, vadászatok rácsábította. Rabságában sinylődtek a legkiválóbb lelkek, a kik más különben a nemzet történelmének útjelző oszlopaivá tudtak válni. Az iszákosság, nagy evés, s általában az élvezés mohósága és kicsapongásai miatt az átlagos életkor nagyon alacsonyra süllyedt. A test bármennyire meg volt edzve, nem bírta el az élvezeteknek rá omló óriás zuhatagát. Bethlen, Thurzó 49 éves korukban egészen elaggva, testileg megtörve haltak meg. Vége-hossza nem volt a sok lakomázásnak, mely elernyesztette a nemzet erejét s elaltatta nagy czélok iránt való fogékonyságát. Az *Actio Curiosa*² című fenmaradt párbeszédészatíra keserű gúnnyal czégezze ki korának ezt a rüt bűnét. „Ha az ellenséget italbéli közzönetekkel megverhetnénk, hamarabb végben mehetnénk az ország dolgai“.

¹ Családi levelezés.

² Kiadta Thaly Kálmán a Történelmi Tár 189 évi folyamában.

A nagy czélokön csüggő Zrinyinek is felsír hazafi fájdalma, hogy a magyar urak udvarában az ifjúság nem tanul egyebet ivásnál, paripafuttatásnál, varrott lódinggal való piperkedésnél.¹ Egykorú feljegyzések, a sok ránk szállott gúnyvers bizonyítják, hogy az asszonyok sem voltak jobbak a férfiaknál, akárhányszor versenyt ittak az urakkal,² Rákóczyék udvara igazi sziget ebben a korban s ez főképp a fejedelem-asszony érdeme. Fiatal korában úgy látszik maga a fejedelem sem tudott ellentállni kora divatjának, de hű és gondos felesége szép módjával, szelid rábeszélő természetével leszoktatta róla. A mikor távol jár, az aggódó feleség levelekben inti, óvakodjék az ártalmas italoktól.³ És a férfi vasakarata, a feleség szelid támogatása győzött a testi kivánságon, a rossz példa hatalmán. Élte végén, mint nehéz harcz után harsogó diadalkiáltás hangzik ajkáról: „Sohasem voltam ittas“.⁴ Zsigmond hasonló volt atyjához, ételben-italban mértéket tartott, de Györgyöt hamar eltántorította fiatalkora és könnyelmű társasága. Atyjának jelenlétében ő is tartózkodó volt s a fejedelem dicsekedve írja haza, hogy Bethlen Ferencz ebédjén csak ők ketten maradtak józanon. „Én nem láttam olyan kedvét s italját régen Kassai uramnak; az hokmester végig sem várható, elvivék, Bornemissza Pál uram is valóban jól vala“.⁵ De mennél idősebb lett a fiú, annál jobban érett benne a lázadó dacz is a minden lépésén őrztálló szülei hatalom ellen. Az apai vaskék után kész veszedelmévé vált életének minden ellenőrzetlen pillanata. Az apához, anyához hamar eljutott elfeledkezésének híre s ilyenkor a szigorú fejedelem érezte vele elégedetlenségét. „Mulatságodban is ellent nem tartunk mértékletesen, mert ifjú legény vagy, csak a miatt a közön-

¹ Török áfium ellen való orvosság.

² „Édes komám uram, míg én leány voltam,
A bor szagától is majdhogy meg nem holtam.
De minekutánna aztán férjhez mentem,
E nagy irtózástól csak könnyen megmentem.

Addig kóstolgattam a bort lassan-lassan,
Megtanultam végre inni hatalmasan.
A boros üveget szintugy ápolgatom,
Mint egy kis gyermeket, ölben hordozgatom.

A M. Nemzeti Múzeum kéziratárából közli Acsády Ignác: Széchy Máriaájában.

³ Deák F. Magyar hölgyek levelei, — Családi levelezés.

⁴ Szilágyi: Történelmi rajzok.

⁵ Szilágyi S. Történelmi rajzok. I. 274. l.

séges jóra való vigyázásodnak és gondviselésednek meg ne fogyatkozzál. Szemed előtt viseld szüntelen a mi mostani Isten tisztessége s hazánk szabadsága mellett való forgolódásunkban, mely nagy akadályt tennél. Az Isten őrizzen meg, lőésés vagy mértéktelen italodból, ha mi nyavalyád lenne, avagy egyéb alkalmatlan magadviseléséből, oly lábra ejtenél, az érné végét életünknek. Ha a mi atyai intésünk és parancsolatunk nem fogna is előtted valamit s az magad becsületének, jó hírednek, nevednek, feleségednek tartozó szereteted is kevés volna érdemben előtted, az Isten tisztességéhez való kötelességed tegyen mindenkben istenes, becsületes, idvesség és hasznos mértékletessé, vigyázóvá és gondviselővé¹ A szegény anya, a kinek nagyon fájtak fia gyakran ismétlődő botlásai, még maga mentegette szigorú apja előtt, hogy jobban ne büntesse, mint megérdemli; dicsérte engedelmességét, jó szívét és említette, hogy javulást ígért; ebéden, vacsorán együtt ül vele s engedelme nélkül lovagolni sem jár.² A javuló szándék azonban nem győzte sokáig a birkózást. 1644. nyarán a fejedelemasszony férje után utazott Felső-Magyarországra. György egészen magára maradt, vig czimborák magukkal ragadták, bortól fölhevült fővel ült lóra s atyja felségjogait bitorolta. Most már az anya is keményen írta neki: „ne dirigáljon. ő nagysága méltóságát ne sértse, várja meg halálát“. A buzgó nő az udvarában az iszákos és káromkodó szolgát sem tűrte meg, hogy nézte volna el fiának eltévelyedését. A rideg hang arról az ajakról, a honnan eddig csak szelíd intés hangzott, kijózanította a boldogtalan ifjút. Szíven találta a kemény szó s alázatos levélben kér bocsánatot meggondolatlanságáért. Nem volt rossz gyermek s levelén érzik az őszinte megbánás keserü örömeppje. „Kegyelmes Asszonyom, ez keserves szívem fáj. Mintha én istentelen fiú volnék, ő nagyságának, édes Atyámnak halálát kívánám. Kit ha kívánnék, Isten életemet vegye el. Látja Isten, directió nem kell. Ha lovászul kell is, készebb vagyok ott kin ő nagysága mellett szolgálnom, hogysem itt benn ő nagyságának nehézségivel és atyai szeretetének megbántódásával. Én Nagyságotat mint kegyelmes Asszonyomat, édes alázatosan kérem, lelkem sérelmét ne kívánja, kit elhittem, nem is kíván, hanem atyai, anyai szeretetökre kérem, engedje meg kimeneteletem“. Az öreg fejedelem azonban hajthatatlan volt: Györgynek kérése teljesítése nélkül meg kellett hódolnia, elviselni a

¹ Családi levelezés, — Szilágyi: Történelmi rajzok.

² Családi levelezés.

megrovás szégyenét. Zsigmondot, a ki szüleinek mindig kedvében járt, maga mellett tartotta. Vele megosztotta a harezi viszontagságokat s a győzelmi borostyánt is.

Az ifjú fejedelem ellenszegülő kedvét felesége, az uralomra vágyó Báthory Zsófia is szitotta, ki ura szüleivel semmikép sem tudott összeférni. Ez a házasság nem volt a fejedelmi pár kedve szerint való; Szalárdi szerint „irtóztatta elméjeket a menyasszony pápistasága”.¹ Az egykor hatalmas Báthory-ház utolsó sarja gazdag és szép leány volt, de r. katolikus hitéhez szilárdul ragaszkodott s lengyel földön lengyel anya, Zakrzeska Anna nevelte. Pedig már Thurzó György megmondta házasuló Szaniszló öcscsének, hogy „a lengyel erkölcs nehezen alkudhatik meg a magyar erkölcsessel”.² Rákóczy épen akkor szövetkezett a svédekkel s a német protestáns fejedelmek uniójával; erősen készült a háborúra s bántotta, hogy tiszta protestáns családfájába e házasság idegen ágat, pápista gallyat olt be. De a fiatalok „bolond szeretettel” ragaszkodtak egymáshoz s hallani sem akartak lemondásról. Szeretetök végre győzött a szülők ellenkezésén s megtörténhetett a kézfogó. A fejedelmi pár beleegyezése árába azt kívánta a menyasszonytól, hogy térjen át a protestáns hitre. Megigérték, de beváltása napról-napra maradt. Már a menyegző napját is kitűzték, sáfárai mindent megvettek, Bécsben ékszereket, tálakat, rózsákat, forgókat, Konstantinápolyban selymet, szőnyegeket, skófiomot, — Báthory Zsófia még mindig ingadozott. Györgyöt váltig ösztökelte apja, beszélje rá, térítse meg mátkáját, de a szerelmes ifjúnak eszébe sem jutott, mit kívánnak tőle. Az öreg fejedelem aggódva nézte, mekkora hatalma van a lengyel asszonynak leányán s a leánynak vőlegényén. Megrettent arra a gondolatra, hogy a pápista nő fia szívét elfordítja a tiszta evangélikus vallástól s a Rákóczy nevet hithagyás bélyegzi meg. „Félünk, félünk uram, panaszkodott Kassainak, rettenetesen a pápistáknak rettenetes sok rendbeli álnok, csalárd praktikájok és mesterséges megcsalásoktól, ki nyilván, hogy sem holtunk után förténnék, az istentől, idvességemre irom kegyelmednek, inkább kívánnám, én temetném el Rákóczy Györgyöt, mert nem mindkét fiunkat, sőt ha 100 volna is, Isten bizonyosságunk, az Isten tisztességének kárt nem akarnánk tenni”.³ Végre sok huzavona után áttért a fiatal asszony, Fogarasban, a hová a család az esküvői

¹ Siralmas Magyar Krónika.

² Századok 1893.

³ Szilágyi: Rajzok és Tanulmányok. I. 307.

ünnepélyek után visszavonult. Mi győzte meg, a prédikátorok tanítása-e? Férje szeretete vagy az öreg fejedelmi pár haragjától való félelem? Valószínű, hogy a családi békének hozott áldozatot. Áttértében aligha volt része a meggyőződésnek, hiszen két évtized múlva napa és férje halála után bünbánó Magdolnaképen visszatért az elhagyott egyház kebelébe s magával vitte Ferencz fiát is. A hagyomány szerint sohasem ette meg az úrvacsorai kenyeret, hanem egy szelenczébe gyűjtötte. Az „egyeneflen vallású feleség“ miatt apa és fiú egészen elidegenedtek egymástól, kivált mikor Báthory Zsófia a pénteki és szombati böjthöz szigorúan ragaszkodott. A fejedlem éktelen haragra lobbant; menyé böjtölésében daczolást látott, a hitvallás kigúnyolását s fiát keményen megfeddette gyengeségéért. Pedig a férj nem gyengeségből, hanem kiméletből volt elnéző nejének örökölt szokásai iránt, melyek őt meg nem botránkoztatták. Talán érezte, hogy a vallásos érzést még érzékiesebb nyilvánulásaiban is kimélni kell s feleségével új egyházat nem a kényszerítés, hanem a szelid rábeszélés szeretteti meg. Megint anyjához fordult, járjon közbe atyjánál s csendesitse haragját. Ezúttal azonban ő sem birt férje haragjával. „Csak felelj meg annak, a mivel nekünk tartozol s istenies tanácsunkat kövesd“¹ — írta ridegen Rákóczy fiának. Udvari papjait küldte hozzájuk, hogy beszéljenek a menyecske lelkére, mivel tartozik férje családjának. „Inmár ha ennek sem kezdene helyt adni feleséged, ígétét be nem teljesítné, magadat bírálunk meg, nem nagy gyalázatjára lenne-e mindazoknak s az egész eklézsiának cselekedete s nem inkább gerjesztenétek, boszantanátok s idegenítenétek magatoktól bennünket“.² György biztosította atyját, hogy felesége őt meg nem hódoltatja s újra meg újra kérte anyját, fordítsa el róla atyja neheztelését. „Bizom a Nagyságod hozzám való kegyelmességében, ki nem az én vétkes fiú mivoltom szerint, hanem a Nagyságod kegyes anyai szeretete szerint szokott cselekedni“.³ A család égboltján tornyosult viharfelhők lassan-lassan eloszlottak, de az idegenkedés tövise azért benne maradt szívökben. Rákóczy haragja csak akkor mult el, a midőn a fiatal házaspárnak fia született. Az unoka első sirása elenyészette a háborúságot s ettől fogva a család békéjét a fejedlem haláláig semmi sem zavarta. A két nő, anya és feleség azonban sohasem békült ki egymással. Báthory Zsófia nem tudta

¹ Családi levelezés.

² Családi levelezés.

³ Családi levelezés.

elfeledni, hogy hite elhagyására kényszerítették, nem a sok megalázást, melyet az öreg fejedelemtől szenvedett s Lorántffy Zsuzsánnán állt boszút érte. A közbenjárónak, a ki egész házanépét betakarta szárnyaival, a ki ellen nem tudtak anynyit véteni, hogy ne győzte volna megbocsátani, titkos gyűlölet jutott osztályrészül menyétől, hálátlanság, engedetlenség fiától. II. Rákóczy György csak akkor tudta meg, miye volt néki anyja, a mikor egész világ harczra kelt ellene s jó barátai elhagyták, felesége részvétlen hideg szívvvel nézte vergődését, pár hónappal a halálos fenesi csata előtt, a mikor halottaiból sem könyével, sem esdeklésével föl nem támaszthatta többé.

Kovács Sándor.

URALKODÓ ESZMÉK A MAGYAR IRODALOM KORSZAKAIBAN ARANY JÁNOSIG.

A költészet az egyes embernek bölcsőtől a sirig hű kísérelője, tanítója, mulattatója és vigasztalója. Az volt már az emberi társadalomnak a kezdeténél is. A monda szerint Orpheus az ének szavával csalta ki ekéhez az erdőből az embereket. Solon verse szedte törvényeit, a melyekhez Terpander zenét szerzett, Hesiodus pedig az ökonomiát zengte meg szép hexameterekben. A görögök egyetemes műveltsége majdnem Aristotelesig csupán esztetikai volt, ez pedig főleg Homeros költeményein sarkallott. Ma, mikor a műveltség oly szerteágazó, sokan azt hiszik, hogy a költészetnek ez az egyetemesítő hatása megszűnt, a vallással együtt vissza fog vonulni a gyermekszobába s helyébe és a vallás helyébe is, a természettudományok lépnek. A lehető legnagyobb tévedés. A socializmus és kommunizmus álmai valószínűleg sohasem fognak megvalósulni, de egynek meg kell valósulnia. Mai műveletlenségökben, lehet mondani, állati érzékiességökben nem maradhatnak meg a társadalom alsóbb rétegei, bizonyos egyetemes műveltségre nekik is szert kell tenniök s ezt csak a művészet, főleg a költészet, a vallással kezert fogva, adhatja meg. Nagy gondolkodók, mint Tolsztoj, már rá is mutattak a művészet, illetőleg költészet ebbeli hivatására. Ha valaki ezzel szemben azzal állna elő, hogy az irányzatosság mindig hiányzott a költészetből, a költő természetes módon, mint a hogy a madár dalol, fejezi ki a szépet, elég feleletül rámutatni a mult század irodalmára, melyet a letűnt korokkal ellentétben főleg a célzatosság és öntudatosság jellemez. De a költészet még más derekas szolgálatot is teljesít. Az elmult korok világnézetét, jellemét, szokásait, érzés- és gondolkodásmódját csakis az irodalmi emlékek tüntetik híven fel. Idevág, bár nem így értette, Aristotelesnek az a mondása, hogy a költészet igazabb, mint a történelem. Taine szerint egy állati kövület sem magüért, hanem csupán azért érdekel bennünket, mert belőle visszakövetkeztethetünk az állat hajdani életmód-

jára, környezetére és életfeltételeire. A mult költői alkotásait a legtöbbször nem esztetikai élvezet, — habár ez nincs kizárva, — hanem a mult megértése végett keressük fel. „Az ezredik év magyarjának az ezer év magyarjának lelkét bemutatni“, ezt tűzte ki czélul a Beöthy szerkesztésében megjelent millenáris Képes irodalomtörténet is. Sajnos, a szerkesztő által mély philosophiai lélekkel kitűzött czélt a munkatársak közül sokan csak halványan közelítették meg.

Áll-e még a finn-török háború? Mint a legtöbb háborúnak, ennek is békekötés lett a vége. Hogy nyelvünk maga finn, illetőleg ugor eredetű, azt kétségtelenné teszi a számszóneveknek, a testrészek elnevezéseinek és az igéknek egyezése. Ellenben tagadhatatlan, hogy a mit a régi magyarok vallásáról tudunk, továbbá a törzsfők nevei, sőt maga a „magyar“ név is (= uralkodó) mind török eredetre vall. Önként előállott tehát a hypothesis, hogy itt faji keveredéssel van dolgunk. Valamint a hódító normannok beleolvadtak a náluknál sokkal nagyobb számú angol-szász népbe, úgy olvadhatott fel a hódító török magyarfaj is egy a vogul-osztjakkal rokon népben. Maga Vámbéry utolsó művében azt vitatja, hogy a beolvadt ugor népet itt találták volna a magyarok, hogy tehát a fajkeveredés hazánk földjén ment volna végbe, azonban a fennmaradt sok szláv helynév inkább arra vall, hogy akkor itt szlávok tanyáztak s a keveredés már sokkal előbb, valahol Ázsiában esett meg. Hogy a magyar nép jelleme a honfoglalás korában már egységes és kiforrott, arról főleg pogánykori emlékeink tehetnének bizonyosságot, csak az a baj, hogy éppen ezek nem maradtak fel eredeti alakjukban. Egészen az történt velünk is, mint a római néppel. Korán egy idegen műveltség hatása alá kerülve, a naiv eposzt már idő előtt krónikák és históriás énekek szorították ki. Beszélnek ugyan irodalomtörténetiróink a hun és magyar mondakörről. Az elsöre vonatkozólag megállapították, hogy ha Etele és nemzete nem is beszéltek magyarul, de az ural-altáji ugor népek mind az ő fenhatósága alatt állottak, s hogy a mi hun mondáink sokkal jellemzőbbek és bővebbek, mint a külföldiek, sőt a Csaba szép mondája egyedül a mi hagyományainkban maradt fenn.

A mi a magyar mondakört illeti, az csak a krónikásoktól eltorzított alakban jutott ránk. Emese álma, Álmos és Árpád, a vérszerződés, a fehér ló mondája, Botond és Lehel: ennyi összesen az egész. Ebből még a Vörösmarty ragyogó fantáziájának sem sikerült nagyobb szabású eposzt alkotnia s anyival kevésbé hüvelykezheték ki irodalomtörténetiróink a

pogánykori magyar jellemét és gondolkodásmódját. Szerencsére ránk maradt a X-ik századból Ekkehard latin krónikája a magyaroknak a szent-galleni kolostorban való látogatásáról, melyet nézetem szerint, eddig eléggé nem méltattak.

A kegyes Uddrich püspök imádsága Augsburg alól elkergetvén a magyarokat, kisebb-nagyobb csapatokban szét-szóródtak s többen Szent-Gallen alá is eljutottak. Engilbert apát emberül szembe nézett a veszélylyel. Az erősebb testalkatú barátokat, meg a környék népét fölfegyverezte, azután mindnyájan egy három patak összefolyása által védett hegy-nyeregre költözködtek s odahordták a kolostor kincseit is. Csak egy Heribald nevű hóbortos barát kötötte meg magát, mert — úgymond — neki nem adta ki a gazda arra az esztendőre a saruhoz való bőrt, tehát egy tapodtat se megy. Nem is ment s mikor berohantak a tegzes magyarok, kopjakkal és gerelylyel fegyverezve, Heribald megszeppenés nélkül állt ott közöttük. A vezetők, csodálkozva vakmerőségén, tolmács által kikérdezték s mikor látták, hogy nagy bolond, nevetve megkegyelmeztek neki. Hanem midőn kincs helyett csak aranyozott gyertyatartókat és csontokat találtak, egy pár pofont mégis kapott tőlük. Kettő közülök felment a toronyba, mert azt hitték, hogy a hegyében levő kakas aranyból van. Az egyik onnan, a másik meg a torony faláról leesett s mindkettőt elégették. És ott maradt a barátok közös pinczejében két teli hordó bor. Egyikök kőrísfa lándzsájával rávágott ugyan, de a már otthonos Heribald rákiáltott: „Ne bántsod, barátom! Hát mi mit iszunk majd, ha ti innen elmentek?” A magyar erre jót nevetett s társait is kérte, hogy ne nyúljanak az ő bolondja borához. Azután mindnyájan leheveredtek a föbe s lakomához láttak. Kés nélkül ették a húst s bor állott tele dézsákban a közepén s ki-ki annyit ivott, a mennyit tetszett. Jó kedvök kerekedvén, vígan kurjongattak, tánczoltak, majd birkóztak s Heribaldnak és egy fogoly papnak is dalolniok és tánczolniok kellett. Egyszerre kémeik hírül hozták, hogy a közelben egy fegyveres csapatral megrakott vár van. Ott hagyták a két papot s nyomban esatarendbe állottak. De mivel ostromszereik nem voltak, odahagyták a monostort s éjjeledni kezdvén, felgyújtottak a falu szélén néhány házat, *hogy jobban lássanak*. Később egyszer hire járt, hogy a magyarok újra megjelennek s Heribald erővel közibük akart menni, mert „bár gorombák is voltak irányában, de hibájokat borral mindjárt jóvá tették“.

Íme előttünk áll a honfoglaló kor magyarja s e leírásból, ki ne ismerne rá maradékaira, ha csárdában vagy bucsu-

kon mulatnak? Egységes nép már ez. Bátor, derék, józan, vig kedvű, fegyelemtartó, nagylelkű, barátság- és mulatságkedvelő; ok nélkül se nem öl, se nem rabol, se nem gyűjtogat, halottait elégeti s a veszély fátalmait dallal édesíti. Egy-két csatavesztés az otthonülésre és békés foglalkozásra is rászoritja s nemsokára a két leghatalmasabb törzsfő, Géza és fia, az egy nemzetté összeolvadásra és a keresztyénség befogadására is rákényszeríti.

Azonban a „vérivő magyarnak“ csak a harmadik nemzedéke lett igazán keresztyén s ekkor már aunyira megerősödött hitében, hogy szebbnél-szebb legendái teremnek főleg Szent Lászlóról, a hősök hősről s a legelőkelőbb családok gyermekei adják magukat a szerzetesi és apáczaik életre. Erre vonatkozólag a legjellemzőbb IV. Béla királyunk leányának, Szűz Szent Margitnak legendája. Szülei a tatárok elől szerencsésen megmenekülvén, még születése előtt Istennek ajánlják fel s később, mikor családi politikából Ottokár cseh király nejevé akarják kényszeríteni, ennek határozottan ellenmond. Az ő és előkelő családokból való apáczatársai klastromi életének megható rajzát nyújtja Beöthy Zsolt. (A szépprózai elbeszélés 12—16 l.). „Egész életök úgy vala rendezve, hogy gondolataiknak amaz eszménnyel kelle foglalkozniok, melyet a kegyes irodalom termékei, különösen a legendák festettek előttök. Ők a nép előtt a nyomort igyekeztek megfosztani borzalmasságától. Az éjféλι harang veternyére ébreszti a szüzet. Azután nyugoszik egy keveset a kőre terített gyékényen. Már hajnalban ismét megtér imádságira mind miséig, melyet ló- vagy tehénszörből készült ciliciumában, térden állva hallgat végig. Innen házi dolgai után kell sietnie. Még a mosdást és fésülködést is hivalkodásnak tartja s köntöse, kápája minél öbb, annál tetszetősebb előtte. Neki magának a mi kedves, féltős holmija van, mind belefér a kulcsos ládába, mely térdeplője mellett áll: szőrruhák, vasöv, vasvessző, szeges lábbravaló. A miséről a konyhába siet, hogy vizet hordjon és tüzet rakjon, vagy a betegek fejét és lábát mossa, hajokat nyirja. Ebéd után bibliát és legendákat olvasnak és másolnak. Olvasás közt szólal meg a vecsernyére hívó harang s újra templomi szolgálat következik. Utána a refectoriumba vonulnak s térden állva fogadják mestereiknek vesszővel sujtó kezéből a disciplina gyönyörét. Megveretve, kimerülve, de titkok örömmel szívében siet dormitoriuma felé a szegény szűz. Még csak kedves állatkáinak vet eledelt, a lábai körül mászkáló sündisznóknak, melyeknek töviseiből egykor ünneplő öve fog készülni. Ágya előtt imádkozásban találja a leszálló éj“.

Íme egy korkép a keresztyénség első századaiból, mely egy új vonással, a rajongással bővíti ki az ősmagyar jellemről alkotott képzetünket. De e jellemvonás lassanként általánossá lesz. Mátyás idejében, mely Szilády szerint, írott költészetünk első virágzása kora, a vallásos elem mind nagyobb tért hódít költői maradványainkban. Szent László, a hymnus szerint, két országban fényeskedik: „Magyarországban és menyországban“. A tévesen Szent Bernátnak tulajdonított énekek a felfeszített Krisztushoz szinte kéjelegnek az Üdvözítő sebeiben. A „Katalin legenda“ nagyszabású trilogikus szerkesztésével messze felülmúlja a Margit-legendát. Aggódva kutatom mind e költői megnyilatkozások között, hogy az a nagy egyetemes mozgalom, melyet renaissancenak nevezünk, nem hagyott-e valami nyomot irodalmunkban. Igaz volna-e, hogy annak hatása csak Mátyásra és tudós környezetére szorítkozott s magára a magyar társadalomra mindvégig idegen és ismeretlen maradt? És szemembe ötlük, mint „fénynek az árnyéka“, az egyszerű deáknak, Apáthy Ferencznek feddő éneke, melyet ebből a szempontból eleddig eléggé nem méltattak.

Tudjuk, hogy a középkor a földet, mint „siralom völgyét“ fogta fel. Vezeklés, önsanyargatás, az élvezetekről való lemondás volt az élet elfogadott célja. A költészet Jézus vérző sebeit csókolgatta s a festőművészet vékony, átlátszó alakoknak ábrázolta a szenteket, lehetőleg megfosztani iparkodva őket a bűnös hústól és vértől. Ezzel szemben a renaissance korát, mely föllevenítette a görög és latin költészet gyönyörkedvelő szellemét, röviden az új érzéki pogányság korának lehetne elkeresztelni. Mint a kit sokáig bőjtöltettek, oly mohósággal engedi át magát az emberiség az élvezeteknek. Akadt pápa, a ki komolyan a régi szép görög vallás visszaállításáról ábrándozott. Hegyen-völgyön lakodalom járja s a Rafael és társai által ábrázolt szentek duzzadnak az életerőtől; Jézus és tanítványai előkelő olasz patriciusok diszruhájában és pompájában lépnek föl. Végtelenül örülök, már csak azért is, mert ez készítette elő a talajt a reformatio számára, hogy ettől a szellemi áramlattól a magyar nemzet sem zárkózott el s hogy e renaissancet nemcsak egymaga Mátyás király képviselte nálunk, mint Riedl véli, hanem az az egész magyar társadalmat áthatotta. Íme miként korholódik a jámbor Apáthy Ferencz:

„Nagy urak, kik vattok! szólok, ne bányátok,
Fehér, szép, ezüstös, ékes ti szablyátok,
Vele pogán népet. kérlek, ne vágjátok,
És ti ne bántátok.

Serényen futamnak táncban az leányok,
Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságát,
Szeretlen ha leend az ő jámborságuk,
Ott elhull pártájok.

Sámsonnak alejtá az pór önnönmagát.
Látod nagy baragját, nem tiszteli urát;
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát.
Megalázza magát.

Ügyed' ne visellyed egyházi papokkal,
Mert ha bevéteté magát nyájasságra,
Nem kell neki pénzed, vígad leányodval,
Megcsalnak szavokkal.

Igen kevés hajok, számtalan jószágok,
Erős regulájok, kevés zsolozsmájok,
Bársonyos szolgáljok, fekete kápájok
Az apát uraknak“ stb.

A mint a középkor aszketizmusát a renaissance vidám világnézlete váltotta fel, úgy vetett véget ez utóbbi élvezethajhászásának a reformatio puritán ethikai világfelfogása. Magyarországon ez a mohácsi vész után következett be, mikor hazánk legválságosabb korát élte. Felújul a középkori lovagi rablóvilág. Mint Beöthy mondja: „Háborúja volt ez mindeneknek mindenek ellen, hadaknak hadak ellen, királyoknak királyok ellen és a hatalomnak az erkölcs ellen. A velencei diplomaták azt írják haza jelentéseikben, hogy Magyarország már csak holttetem“.

Ily körülmények közt nem csoda, ha a reformatio, mely nálunk nemcsak az egyénre, hanem a nemzetre nézve is új megváltást ígért, gyorsan terjedt s ha az elnyomott nép kebeléből támadt írók: protestáns papok és tanítók, a világ végét hirdetik s minden czéljok a hit és erkölcsiség táplálása. A himnuszok nem Szűz Máriát és a szenteket dicsőítik, hanem az egy erős Istent; a középkori legendák helyét bibliai történetek foglalják el s a historiás énekek még inkább elveszítik költői jellemöket. Az egészen pedig, mint Gyulai megjegyzi, a protestáns dogmatizmusból folyó búskomorság ömlik el.

Erős kísértésben vagyok e helyen, hogy belebocsátkozzam e század epikai és vallásos költészetének ismertetésébe. Hogy kimutassam, mint teremti meg a szó szorosabb értelmében vett irodalmat a protestantizmus. Hogy tüzetesebben foglalkozzam az utolsó lantosnak, Tinódi Sebestyénnek verses krónikáival s hosszasan Balassi Bálint költészeténél, ki az üldözött szerelmi lyrának helyet biztosított irodalmunkban; eszmekör tekintetében európaiabbá tette azt s

az új iránynak új alakokat teremtett (Szilády). Még egy század múlva a bujdosó kurucok ajkán is visszhangzik megható búcsuéneke:

„Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél,
Nem sok idő multán
Sárgul, hulldogálván
Fáról a gyöngye levél:
Zöld erdő harmatját.
Piros eszímám nyomát
Hóval lepi be a tél“.

Ő volt az első magyar troubadour, az újkor eszméitől megihletve s élete és költészete rendkívül tanulságos volna, de czélom az idők és korok lelkét tanulmányozni, azért áttérek e század legjellemzőbb költői alkotására, a „Balassi Menyhárt árultatásáról“ című drámára.

1569-ben Karádi Pál unitarius superintendens nyomatta ki, de ma már csaknem kétségtelen, hogy szerzőjének is őt vallhatjuk. Az egész egy dialogizált szatira összefüggő cselekvény nélkül, de mesteri jellemzéssel, tősgyökeres magyarsággal s elmés fordulatokkal telve, a mellett híven tükrözi vissza az akkori kor társalgását. A fő „közbeszóló“ Balassi Menyhárt nemcsak tipikus alakja az akkori rabló uraknak, hanem egyénített jellem. Egyénivé teszi gúnyos cynismusa, hogy még maga dicsekszik alávalóságaival. Az I-ső részben Kasza Mátyás és Szénási hirül hozzák, hogy Miksa király Balassi újabb hozzápartolását bizalmatlanul fogadta, mert az urak odafenn mind ellenségei, de különösen Bottyáni, a ki azt a tanácsot adta a királynak: „Ha Felsőged érdeme szerint akar fizetni s adni valamit, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakaszszák!“ „No, szerencséje az jó uramnak, hogy nem vagyok szomszédja“, — mondja erre Balassi, — „mert különben ő is megismerneje, mint a többi. A németujvári tó halában én is enném annyit, mint ő maga; az rohonci asztagokban is jó módon lenne részem“.

Azután megparancsolja, hogy egy özvegy asszony ökreit vágassák le a konyhára s mikor Szénássy arra figyelmezteti, hogy Isten immár eleget adott neki ezüstöt, aranyat, vetne véget a sok istentelenségnek, így válaszol: „Soha ez bestyét az nagy jámborságból ki nem vehetem; most is immár prédikál. Lassan szólj nekem effelől, elegendem még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folna is, még sem volna elég énnekem“. Majd tanácskozássra hívja össze embereit s ezek azt tanácsolják, hogy nyerje meg Oláh Miklós esztergomi érse-

ket ajándékkal és hittel. Menyhértnek tetszik ez a ténacs s elmegy az érsekhez meggyónni. Térden állva sorolja el a nagyobb bűneit, mert ha mind a többit is előszámlálná, egy hétig onnét föl nem kelhetne. Vallomása hosszú sora a templomrablásnak, árulásnak, esküszegésnek s a legjövödelmezőbb üzletnek, a „hittel való csereberelésnek“ stb.

Íme egy eláradt kor, melyben csakugyan szükség volt a Szondyak és Zrinyinek martyrságára, hogy vérök hullásával engeszteljék ki nemzetök iránt a haragvó Istent. E művet német és angol nyelvre is lefordították s mint Kanyaró Ferencz írja, szaklapok itt és ott világirodalmi jelentőséggel bírónak állítják. E szigorú puritán szellemet csak kiegészítik Heltai meséi, a ki a jobbágyság érdekében is szót emel; Farkas András és mások bibliai tárgyú elbeszélései s az úgynevezett jeremiádok: kesergő énekek, melyek a haza romlását a még mindig fennálló „bálványimádásnak“ tulajdonítják.

Albert József.

A PROTESTÁNS ISKOLADRÁMÁKRÓL.

(Befejező közlemény.)

Végére értem kutatásaimnak. S ha végig nézünk a közel kétszáz adaton, a mit a protestáns iskolai előadásokról összegyűjthettem, az első és legfontosabb dolog annak a ténynek a megállapítása, hogy a színi előadások a protestáns iskoláknál a XVI. század közepétől fogva folytonosak egészen a XIX. évszáz elejéig, sőt szinte a negyvenes évekig (Kiss János Emlékezései). Megdől tehát úgy Molnár Aladárnak, mint dr. Nagy Sándornak és dr. Tóth Kálmánnak¹ is azon véleménye, mintha a XVIII. században nem lett volna protestáns iskoladráma vagy legfőlebb csak a nevezett évszázad elejéig. A protestáns puritanismus sem akadályozta a nevezett előadásoknak, a mint a debreczeni és losonczy főgynasiumok értesítői hirdetik. És a nagy-enyedi, marosvásárhelyi, tordai, dévai játékok sem az új francziás leheletének eredményei, mint Ferenczi Zoltán gondolja, hanem igenis a régi folytonosan folyó iskolai előadásoknak újabb mederbe terelődései. Az élettel, az irodalommal érintkezik igen az iskoladráma, de nem mintegy halottaiból feltámadva, hanem egyszerűen divatot váltva, mivel a régies, az örökké classikus tárgyat megunták és a nagyok, a fejedelmek és idegenek tragoediájánál jobban kezdte érdekelni a közelebb levő, a közönséggel és játszókval egysorsú felebarátnak tragikuma és komikuma. Ugyanaz a szellemi áramlat változtatja meg az iskoladrámák tárgyát és irányát, mint a melyik a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavai alatt törekszik a sokáig elnyomott és senkinek sem tartott népnek jogokat is adni a sokszoros kötelesség mellé. Polgárok és parasztok, szolgák, mágnások és nemesek keverednek egymás mellett a színi porondon. Újabb és ismerősebb tárgyaival az élethez férközik közelebb a színpad. A classikus kor lejártá magát s a népek egymásután ébrednek a renaissance szép ezüstös holdvilágos, de hideg és agyonunt éjje-

¹ L. a budapesti ág. h. ev. főgymn. 1895/96. értesítőjét 27 l.

léből: ezért mások az iskolai előadások már a XVIII. század végső negyedében. Ez a kapcsolat, ez az átmenet igen szépen kimutatható magukból a losonczy előadásokból annyival is inkább, mint hogy itt nem csupán címekkel állunk szemközt. Míg a régebbi, részben Patakról került színművek csupa pseudoclassikus tárgyuak: Phaedra, Pandora, Dido, Turnus, Naso; vagy pedig a hasonlóan régi bibliás ízű vitatkozások utódai: Florentina, Thesis és Lieus; addig a Tisztségre való vágyódás, az Emberutálás és Gróf Essex már az új szellemi áramlatnak termékei, a melyek felé hovatovább mindig erősebben fordul a figyelem, a mint ezt Tóthfalusynak előszava is mutatja Deidamiához, a hol csaknem mind ilyen újabb fajta színművek és azok szerzői vannak felsorolva. De azért ő maga mégsem tud elszakadni a régítől, mégis csak a régi pseudoclassikus tárgyhoz nyul Deidamiájában, mert hiszen így követelte azt a diákos műveltség és a classikus tárgy mégis csak fentebb áll a hétköznapinál. Arra büszkébbek vagyunk, ezt szeretjük s a büszkeség sokszor győz a szereteten.

Hogy Sztárai az olasz színművészetnek s talán egyenesen Buzzantenak hatása alatt írhatta darabjait, azt, tekintettel a XVI. századbeli hírneves reformátor olasz műveltségére, iskolázására, bizvást elbírhatjuk Sziládynak, valamint azt is, hogy a komédia, illetve színjátszás megvolt nálunk már a reformáció előtt is, bátor erre határozott adattal csakis Bártfáról rendelkezünk. A mi azonban az iskolai előadások gyökérszálat illeti, abban már Gyulai Pálnak és Nagy Bélának adok igazat, a kik azt a német iskolai drámában keresik s találják. A reformáció maga is a német szellem terméke; református ifjaink nem Olasz-, de Németországban találnak szép művészi patakok tudományszomjuknak oltogatására; következőleg az ottani műveltségi és irodalmi hatásokkal megtelve, megrakodva térnek vissza hazájukba, szép Magyarországra. Hogy a német iskoladrámának általplántált fája új sarjat is hozott az új égalj alatt, az a pataki és főleg a debreczeni specziálításokból ítélve nagyon valószínű, de hogy a német hatás még a XVIII. század elején és végén is dolgozik, arra ékes tanubizonyosság a királyválasztás szokása, melynek nyomát a szűkszavú sárospataki adatok és egy teljes szindarab, a marosvásárhelyi kettős színmű őrzik.

Nem bolygatom, honnét ered a német iskoladráma: azt sem bánom, bár Tamás vagyok benne, hogy Sztárainak okvetlenül kellett látni valamely német egyetemről hazakerült tanárnak efféle munkáit, csak azt nem hiszem el Nagy Bélának, hogy minálunk a német iskoladrámának csak az egyik faj-

tája, a reformatori és paedagogiai célzatú valódi protestáns iskoladráma talált volna művelőkre és hogy a classikus, illetve pseudoclassikus irányú drámairodalomnak csak egy hajtása maradt volna reánk, az is csupán névleg. Megengedem, hogy öt Sztárai művei, Balassi Menyhért árultatása és a Theophania stb. félrevezethették, de azt hiszem, az én főntebb elősorolt adataim minden további czáfolat nélkül fel fogják világosítani jóhiszemű tévedéséről. Hiszen a XVI. századból magából is egész sereg classikus és pseudoclassikus czímet, utalást idézhetünk; a XVII. és XVIII-ik évszázból — és pedig nemcsak kizárólag a hazai német városokból — nem kevesebbet.

A német protestáns iskoladrámáknak mindkét faja virágzott tehát a jó magyar földön, sőt az áldott talaj még külön fajokat is termelt, mint már említettük s mint alább kifejtsük.

Hátra van még ugyanis az a nem kis figyelmet igénylő munka, hogy belőlök szemet, szívet gyönyörködtető pompás palota váljék. Nekünk azonban, hogy adatainknak homályos tömkelegében, mely rendetlen összevisszaságban, legfeljebb felfedezési sorrendben meredez körülöttünk, eligazodhassunk, szükségünk van előbb egy vezető fáklyára, melynek világánál — persze némi tapogatózással — a kellő anyagot megtaláljuk. Ilyen vezető fáklyául kínálkozik első sorban a tárgyi szempontból való felosztás.

Ha végig nézünk XVI. századbeli adatainkon s az általánosságban szólókat a névleg vagy szóvegyileg is ismert daraboktól elválasztjuk, mindössze 29 iskoladrámát találunk, melyek közül egyik-másik többször is előadatott.

E 29 darab közül ismét egészen bibliai vagy részben onnan vett s átalakított tárgyú színművünk van 14. Ilyenek a brassói Annion incestuosus (1540) és Ábel megöletése (1540), azután a bártfai Kayn és Ábel (1553), József (1555 és 1558), Zsuzsánna (1559 és 1563), Dániel (1561), Judith (1556), A tékozló fiú (1571) s gyaníthatólag az ugyanott játszott Zabolátlan fiú (1554), Az özvegy (1556), Az igazságtalan bíró (1562 és 1567). Ilyenek még továbbat a debreczeni Theophania (1575), a beszterezebányai Absolon (1579) és a kolozsvári Jephtha (1590).

Hitvitázó tartalmuak Sztárai művei (1550 és 1559-ből) a Disputatio Debrecina (1567), nemkülönben Melius Péternek általunk idesorolt műve: „Krisztusnak, Szt. Péternek . . . beszélgetési“. Ez utolsó szintén azonban csak gyaníthatólag.

Classikus színművek Euripides Orestese latinul (1550) s egy másik Euripides-féle tragoedia, de magyar nyelven (1583), továbbá Terentius Eunuchusa (Bártfa 1553), Sophocles

Electrája (1558) s végül Gyulai Torda Zsigmondnak „E graeco in latinum redditae Comoediae“, mely czim alatt legalább két darabot bírva értethünk.

A pseudoclassikus iránynak első jelenségei de leginkább alkalmi tárgyúak a De Nuptiis (1558 Bártfa) és a két Chorus Musarum, mely három közül kettő lakodalomra, egy valamely más örvendetes alkalomra, valószínűleg kitüntetésre vagy effélére készült, azután a „Hortulus Amoris cum colica in forma dramatis scripta“ című munkácska.

Történelmi és korfestői hatásra igyekeznek a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló comoedia (1569).

A XVII. századbeli adatokat az előbbiekhöz hasonlóan szétválasztván, 47 darabot kapunk olyan czimmal vagy utalással, a mely megengedi a külön való csoportosítást.

Bibliai és vallásos tárgyú van köztük 13, itt-ott az akkori vallásüldözésekre való czélzattal. Ilyenek: Zsuzsánna és az öregek (1652), Krisztus passiója (1669), Gyermekegyilkos Herodes (1680), Krisztus születése (1700), valamennyi Kolozsvárról; azután Sartorius 3 darabja Krisztus életéből (1553) Illaváról, Dávid tragodiája (1662) és Eleazar Constans (1668) Eperjesről, Szűz József (1698) Brassóból és a Comico-Tragoedia (1683, illetőleg 1676). Lakodalmi alkalomra készült az illavai Theodorus Nupturiens (1654) és a brassói Ádám és Éva menyegzője (1669).

A támadó, harczoló jellegű par excellence protestáns iskolai drámának e században már semmi nyoma. Úgy látszik, hogy a protestánsok a teljes erővel megindult r. katolikus visszahatás és a vallásháborúk e korszakában nem törődnek többé azzal, hogy a r. katolikus papok és hitágazatok színrevitelével maguknak újabb hívőket szerezzenek. Elég gondot ad a pásztoroknak a nyájuk megvédelmezése, elég visszaverniök Pázmánynak és társainak egyre erősödő támadásait.

A valódi classikus drámák közül iskolai előadásra Terentiusnak hat színműve kerül Nagyszebenben (1687—1691) s hihetőleg Ovidiusból van egyszerűen kiollózva Ajax versenygése Ulyssessel Kolozsvárott (1627). A pseudoclassikusok csoportjába sorozhatók a nagyváradi és eperjesi darabok: A muzsákról (1656) és Helena Menelaos reddita (1683 körül). A legutolsó nincs minden czélzás nélkül arra a körülményre, hogy az eperjesi evangélikusok ismét hozzájutnak főiskolájuk épületéhez. Számuk mindössze kilencz.

Történelmi és nagyobb részben czélzatos színművek a soproni Cura Regia (1615), Electio Trigoniana (1617) kevés-

sel Pázmány Péternek érsekké választása után, a pozsonyi *Fatum Austriacum* (1659), az eperjesi *Labarum Triumphale* (1665), *Papinianus Tetragonos* (1669), *Decemale Expirium et Primum Respirationis Status Evangelici* (1682) és *Hungaria Respirans* (1682), végül az *Actio Curiosa* (167) és a nagy-enyedi Arpád és a hat kapitányok (1693). Összesen 9 darab.

Érdekes jelensége, terméke a XVII. század viharos méhének a tudományos színjáték. Mintha maga a tudomány sem volna képes szenvedőleges szerepre a nagy küzdelmek e korában, a fegyvercsörgés közepette. A megszemélyesített nyelvtani alakok és tudományszakok odalépnek a cselekvés színterére, a nézők elé, hogy kiküzdjék azoknak bámoló tapsait és helyeslő tetszésmoráját. Az iskolai élet a maga idealizált valóságában s az egyes tudományágak párbeszédes feldolgozása képezik a tárgyát az effajta színműveknek azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a tanulók játszva sajátítsák el a latin nyelvnek az egyes tudományszakokra vonatkozó szavait és kifejezéseit.

Főképviseelője a színművek ez újabb tárgyra irányulásának a XVII. századnak és minden kornak egyik legnagyobb iskolareformátora Comenius Ámos János. Körülbelül kilencz ú. n. januádrámát írt és adatott elő Sárospatakon ottléte alatt az 1651—1654. években. S ez irányú működése nem vész el nyomtalanul még eltávozta után sem. 1656-ban adják elő *Schola Ludus* című művét s a XVIII. század elején is kedvel utánozzák, főleg az alsóbb osztályok, a pueri előadásaiiban. Hogy az ilyen irány azonban úgyszólván a levegőben lebegett s Comenius csak megértette és kifejezte korának szellemi áramlatát, mutatja az, hogy még ő előtte kerül Erdélyben Gyulaféhevárott két efféle színmű előadásra: a *Schola Triumphata* (1637) és a *Pallas Dacica* (1640) s az övéivel egyidőben játszik más szerzőktől Illaván a *Lusus Scholasticus* (1653) s Pozsonyban a *Gymnasium Sapientiae ac Virtutum* (1657) című iskoladrámákat. Valószínűleg az iskolai életből vett dramatizált életkép lehetett a soproni *Actus Oeconomicus* (1619), míg az eperjesi *Ein zweifacher Poetischer Actus* (1651) tárgya egyáltalán bizonytalan.

A XVIII. századbéli cím szerint vagy tartalmilag is ránk maradt prot. iskolai színdarabok száma 53.

Ezek közül bibliai tárgyúak egész bizonyossággal a *Vir Regius* (Kolozsvár 1713), *A passio története* (Brassó 1748), *Christus Patiens* (Sárospatak 1768), *Góliát* (Vadosfa 1779), *Hámán* (Vadosfa 1782). Valószínűleg vallásos tartalmú a *Gazdag* (Brassó 1713). Ide sorozhatók még részint szereplő személyeik,

részint a bibliából vett érveik alapján azok a vetekedések, melyek a régi hitvitázó iránynak elköresosult utódjai gyanánt tekinthetők. Ilyenek: Florentina (1770 körül), Thesis és Lieus (Losoncz 1793), a Szt. Péter és Szatmári párbeszéde (Debreczen 1777). Összesen 9.

Szorosan ezekhez csatlakoznak a szintén vitatkozó vagy inkább ócsárló irányú, de világi tárgyú Comoedia de artibus (Akos 1780 körül), és a Tragoedia Valedictionaria (Debreczen 1784). Mindkettő specziálisan debreczeni termék, melynek nyomára másutt nem akadtam. Hasonlóan sajátosak és önállóak a pataki Phaedrával és Pandorával összekapcsolt moralitások. Bennök én — hasonlóan a fentebbiekhez — a hajdani sajátosan protestáns iskolai dráma folytatását látom. Az idők mostobasága azonban csirájában elfojtá a vallási kérdésekkel foglalkozó s támadó szellemű protestáns drámát és Sztárai, Melius és Karádi utódjai kénytelenek az asszonyok és férfiak, a víz és bor, a különféle életpályák, betegek és orvosok naiv gúnyolódásával és gúnyolásával megelégedni a helyett, hogy a r. katolikus papokat és hitágazatokat csipkednék.

Részint classikus, részint pseudoclassicus tartalommal bír 17 vagyis névszerint: Apollo pere Venussal (Kolozsvár 1765), Philomusus (Sárospatak 1772), Pandora latinul és magyarul (Sárospatak 1773), Komédia és Tragedia, vagyis Oedippus királylyá választása és Assyanax halála (Marosvásárhely 1777 előtt), Phaedra (Sárospatak, Losoncz és Debreczen 1770 körül), Aeneas és Dido (Sárospatak 1784), Dido tragoediája (Losoncz 1792—93), Deidamia (melynek csak előszava maradt, Losoncz 1796 körül), Theseus (Debreczen 1796—99 közt), Kalipso (Ugyanott és ugyanakkor), Nasonak számkivetése (Losoncz 1790 körül), Turnus története (Losoncz 1790 körül). Ide sorozhatók nem czimük, de sejthető tartalmuk szerint Seneca egyik darabja s az az Aeneisből vett színdarab, melyekben — mint Haraszi mondja — Csokonai játszik poéta korában. Végül ide való a Kármán említett Jason és Medea.

Történelmi és pedig részben hazai, részben világtörténelmi tárgyúak: Salvianus Massiliensis (Eperjes 1708), Themistocles (Eperjes 1708), Cyrus (Rozsnyó 1708), Palladium Sacrum (1707 Rozsnyó), Éúropa Comico-Tragica (Rozsnyó 1706), Fata Hungariae sub Ladislao et Matthia (Rozsnyó 1705) és az Attila korabeli Tragoedia Bigiliae (Kolozsvár 1790).

A XVII. században keletkezett tudományos irányú színi előadásoknak csak egy termékéről tudunk ezidétt. Sárospatakon játszák 1724-ben azt a komédiát, mely a latin nyelvtan nehézségeivel igyekszik megbarátkoztatni az apróbb diákokat:

De grammatica et ejus filiis. Az iskolai életből veszik tárgyukat: Pigrítius, scholarum hostis (Eperjes 1707), a Poétacenzura (Turkeve 1796), a Tzigány és mendikás (Debreczen 1796—99 között).

Az újabb modern irányú drámairodalomnak iskolában is játszott termékei a Mesterséges Ravaszság (Nagyenyed 1790 előtt), Brutus (Nagyenyed 1792), Tempefői (Debreczen 1793), Tisztségre való vágyódás (Losoncz 1794 körül), Gerzon du Malheureux (Debreczen 1795), Emberutálás (Losoncz 1795), Arkadia (Nagyenyed 1795), Nina (1796 Nagyenyed), Gr. Essex (1796 Losoncz), Pofók vagy cultura (Csurgó 1799), Özvegy Karnyóné (1799 Csurgó). Összevéve 11 színdarab. Ismeretlen a kolozsvári Libri venales (1790).

A XIX. századból — cím után ítélve — már csupán e legutóbbi fajta színművekről van tudomásunk. A classicus és pseudoclassicus, de még a hazafias szellemű és tárgyú darabok is egészen eltűntek. A jelzett évszáz első negyedének társadalmi viszonyai és küzdelmei között élnek, halnak az iskolában játszott művek szereplői és míg egyfelől a kecskeméti Lakodalmi Magyar Kurir visszamutat a Didóra való célzással az előbbi századoknak letűnt eszmekörére, addig másfelől az ugyancsak kecskeméti Juhászbeszélgetés népies hangja előre jelzi a következő évtizedeknek a néphez, a népieshez való közeledését. Egészben vagy cím szerint van 8 darabunk, melyet protestáns iskolákban játszottak. Ilyenek: a székelyudvarhelyi czímtelen énckesjáték (1800 körül), Matskási Julia (1801), Szegénység és szeretet (1802), Százszorszép (1802), Melyik már a nagyobb zsidó (1803); a kecskeméti Három botsai juhászoknak beszélgetések (1804); a halasi Terzetes Lyányka (1816) és a selmeczbányai Tisztségre vágyók (1827).

Van tehát — mindig csak a cím szerint vagy szövegben is ránk maradt darabokat tekintvén — vallásos és bibliai tartalmú protestáns iskoladrámánk a XVI. században 14, a XVII-ikben 13, a XVIII-ikban 9, a XIX-ikben egy sem; összesen 36. Vallásos és egyúttal hitvitázó irányúakat csupán a XVI. századból ismerünk. Számuk mindössze négy. Classicus, illetve pseudoclassicus munkánk van a XVI. századból 10, a XVII-ikből 9, a XVIII-ikből 17, a XIX-ikből egy sem; összevissza 36. Történelmi s részben célzatos színmű van a XVI. században 1, a XVII-ikben 9, a XVIII-ikban szintén 7, a XIX-ikben egy sem; összesen 17. Tudományos iránya vagy az iskolai életből vett tárgya van a XVII. századból 15-nek, a XVIII. században 4-nek. Számuk 19. Specialis debreczeni

darabunk van kettő, pataki kettő; mind a négy a XVIII. századból. Újabb, modern irányú s szellemű, iskolai előadásra került színművet a XVIII. századból 11-et, a XIX-ikből 8-at említhetünk. Összesen 19.

Czíme után nem lehetett felismerni a tárgyát vagy irányát a XVII. és XVIII. századból egynek-egynek.

A protestáns iskoladrámáknak ezen statisztikaszzerű összeállítását után, mely az azok fölött való áttekintést szerfelett megkönnyíti. hátra van még az, hogy mint tanulmányunk elején is említettük és föntebb már meg is kezdtük, néhány ezerény helyesbítő vagy igazoló megjegyzést tegyünk az előtünk kutatóknak állításaira.

Legelőször is Gyulai Pálnak azon nézetével szemben foglalok állást, mintha a protestáns iskoladrámák nyelve a XVII. században egészen latinná lett volna s csak a XVII ik végén, József császár germanizáló törekvései folytán vált volna újra magyarrá. Szerintem a magyar nyelv a protestáns iskolai előadásokban legalább is egyenrangú társa a latinnak, még az olyan főbb iskolákban is, mint a pataki és debreczeni s merem állítani, hogy a latin nyelvű classicus és pseudo-classicus iskoladrámák mellé ugyanannyi magyar szövegűt állíthatnánk, ha persze mind a két fajtából a címüknél több maradt volna reánk. Erre mutat mindjárt a XVI. században az euripidesi és sophoklesi daraboknak és Buchananus Jephthé-jének magyarba átültetése. Valószínű továbbá, hogy ugyanazon tárgynak latinul és magyarul való kidolgozása s előadása, a mit a pataki Pandoránál és Phedránál láttunk, szintén régi divat. És valamint a felsőmagyarországi és erdélyi német városokban a bibliai tárgyú darabok nyelve szinte kizárólag a német, úgy lehetett ugyanazoké magyar a magyar városok középiskoláinál. A nagyenyedi Árpádról szóló darabot sem tartom latinnak. Hogy a magyar nyelvű előadásokat sem József császár germanizáló törekvései indítják meg újra, az világosan kitűnik abból a tényből, hogy teljes magyar szövegű iskoladrámáink vannak már az 1770-es évekből és pedig olyan nyelvezettel, rimelési ügyességgel, a mely e nemből végtől való gyakorlatra mutat s nem a kezdet nehézségeivel küzködésre. Azt meg egész bizonyosra veszem, hogy a népiskolákban, a rectoriákon előadott darabok nyelve kizárólag a magyar volt; így már 1724-ben is Kassán, valamint 1667-ben is.

A mi a moralitásokat illeti, a melyekre hasonlólag észrevételeket ígértünk, tárgyalásunk folyamán láthattuk, hogy bátor

az ákosi és pataki moralitásokban a komikai elem jut is érvényre, mindazáltal a debreczeni 1784-iki Tragoedia Vale-dictionaria már az erkölcsi eszmét tragoediai szempontból fogja fel. Kedvünk volna e helyt még a moralitások fejlődésének egy újabb, harmadik fokát is felállítani, mert az első és második fokú allegorikus, illetve egyénített alakokhoz, minők a Fősvénység és Fősvény Ember, Virtus és Vitéz Ember, mint harmadik fejlődési fokot oda tehetnénk azt az esetet, midőn a fősvénység vagy vitézség jelölésére valamely tipikusan fősvény avagy vitéz egyén használtatik. Így fejezi ki pl. Florentinában az asszonyi nemnek szépségét a bibliai Eszthera. vitézségét Judith, szűzies szemérmes voltát Zsuzsánna. De valamint a Comico-Tragoedia szereplői szerintem az első és második fokon vegyest állanak, úgy Florentinában is előfordulnak a harmadik fokú jelzett személyek mellett a második fokon álló Uri ember, Részezes, Király, Katona stb.

Ezek után azt a kérdést tisztázom, a mit Ábel Jenő vetett föl, de kielégítőleg meg nem oldott. Ő ugyanis abból kiindulva, hogy a história szó két ízben a Józsefről, egyszer a Zsuzsánnáról szóló színdarabnak elnevezése, holott Zsuzsánna később tragoediának van keresztelve és a wittenbergi kiadásnak is hasonlóképp ez a címe, azt következteti, hogy a historia valami középfaj a valódi tragoedia és komoedia között, de inkább ahhoz, mint ehhez tartozik. Szerintem az egész megkülönböztetés tévedésen alapul. Ábel t. i. okvetlenül műfajt akart ott felfedezni, a hol arról szó sem lehet. A historia szónak jelentése itt egyszerűen historia, vagyis történet, eset, mese. E szerint beszélhetünk épen úgy Zsuzsánna historiájáról, valamint tragoediájáról is. Az általam első ízben felfedezett iskoladramák egész hitelesen bizonyítják ezt. Az általános címök: Patakon vagy Losonczon produkált tragoediák, alattok áll: Phaedrának, Didónak, Turnusnak szomorú története, vagy épen így: Pandorának historiája, Sárosinak története. Másutt a comedia szóval áll együtt a historia, pl. Diszes Komedía Florentina, a férfiak és asszonyi renden lévőknek historiája. További bizonyítgatás, azt hiszem, felesleges.

Végezetre, hogy munkánk lehetőleg teljes legyen és a protestáns iskoladramák kérdésében az alapvető-nevet, a miként óhajtjuk, elnyerhesse, szólunk még egy keveset azon külsőségekről, a melyek a színműveknek előadására, színpadra és egyebekre vonatkoznak. Szólunk pedig röviden és a szerint, a mint azokat a ránk maradt darabokból és feljegyzésekből megállapítanunk sikerült. És itten legelőbb is az egykorú Fogarásit beszéltetjük, a kinek naplójából az ide vonatkozó

részeket, mint a föntebbi idézeteiket is, néhai Nagy Sándor hidvégi ref. pap közlé velem.

Nevezett naplónak 114—118. lapjain a Koncz és Ferenczi által felhasznált és nálam is már idézett adatokon kívül a következő érdekes dolgok olvashatók.

„1792-ben a közönséges examen végződésével Junius hó 29-én délután 4 órakor kezdődvén 8 óráig folyt az első komédia, melyben én kisasszony személyt játszottam, előbb török, azután magyar lánynak öltözve. Töméntelen uraság és asszonyosság volt felgyűlve. A három úri (a fentebb említett gróf Bethlen Imre és Sándor, továbbá gróf Teleky Lajos) költségre adott hat (6) aranyat, azután a játék végével két persona tényérokkel a kollegium kapujában állottak s a nézők sok pénzt hánytak; valami 30 forint gyűlt volt össze.

Ezután úgy szokásba jött volt a komédia játszás, hogy minden esztendőben háromszor, négyszer is játszottak. En mindenkor fejtérnépi főszemélyt játszottam, és mások a várostól kaptak maguknak öltözetet, de én nem kaptam mindent, hanem pénzzel kellett vennem aggató tőket, pántlikákat és egyebeket; kivált az asszonyi köntös gyenge lévén — vagy megnyomták, vagy egyébként kár esett benne — meg kellett fizetnem. Kivált papucsot volt hajos kapni, mert akkor a csinosabb lábú úri személyek viseltek papucsot; húsztat is fel kellett próbálni, míg egyet felcsikorhattam a lábamra; azt pedig az nap úgy megoldogoztam, hogy azután nem sokat táncoltak benne. Unalmas volt a sok hajfodorítás, tépés, az öltözet maga is, kivált a posoni vál, mert húsos ifjú lévén, úgy összeszorítottak belé, hogy a hasam bőre is egymásra ment és olyankor egész estig nem ettem egyebet egy tányér levesnél.

Azután később még erőszakkal sem vehettek rá, hogy komédiáskodjam, mert untam és szégyenlettem is. . . .

A Theatrum volt építve a kollegyom udvarára a Poklos-utca felől való sor ház elébe, inkább a Sáro-suteza felől. Egész tutaj gerendák voltak felásva, és melléje kisebb kurtább kapcsolva, mint mikor az ácsok vagy inkább a kőművesek csinálnak állást: ezekre a gerendákra keresztül más gerendákat huztanak felyül, fedél helyett az örményektől (kereskedők) kért sátor-vászonnal volt behúzva, alatta a földtől egy ölnyi magasságban volt a játékhegy deszkákkal kipadoldva. Ennek a színnel oldalai ágytakaró kártonokkal, olaszfalakkal voltak behúzva.

A néző hely állott volt a földön, ez is elől az urak feje fölött örménysátorral bevonva. Székekkel, padokkal megrakva.

Ezeken hátul a többi nézők helye zöld ágakkal fejök fölött beárnyékolva, ülő helyek hosszú fenyő gerendák. Kellett ezen Theatrumot egy hétnél tovább csinálni és szinte egy hétig bontani“.

Fogarasinak tehát ugyancsak sok baja volt a miatt, hogy fejrénpi főszerepeket kellett neki játszani. Jellemző a történeti hűséggel való nem törődésre egyrészt az is, hogy a városból szedik össze a bármely darabhoz, tehát a görög vagy római tárgyúhoz is a ruhákat, másrészt az aggató tők, pántlikák és kivált a papucs használata, mely utóbbiról Fogarasi egyenesen ki is mondja, hogy azért használta a fejrénpi szerepekben, mert az ő diáksága idejében „a csinosabb lábú úri személyek viseltek papucsot“. Azután unalmas és boszantó ránézészt a sok hajfodorítás és a pozsonyi váll, mely alatt a ma divatozó mellfűzőpánczélok egyik őstét kell értenünk. Mindez arra a külsőleges, naiv anachronismusokra mutat, melyekre már a losonczi és pataki darabok ismertetésénél is felhívtuk a figyelmet, mikor t. i. Aeneas generális nevet s hajporozott haját, Mercurius szárnyas strimflit visel és a mikor Hippolytust német vezényszóra puskával lövik agyon. Aeneast az istenek hirnöke a kártya mellől kergeti fel s Dido pisztolyal végezi ki magát stb.

A theatrum építése is érdekes dolog. Fogarasinak leírása után szinte hajlandó volnék olyannak képzelné a színpadot, mint a milyennek az Beöthy Nagy Képes Irodalomtörténetében látható (II. kiadás I. kötet 245 lap). Az ács, illetve kőműves álláshoz való hasonlítás, azok az egész szál tutajgerendák, mellettök kisebbek és kurtábbak s rajtok keresztül ismét más gerendák engemet arra a feltevésre indítanak, hogy a színpad emeletes volt. A valódi játszóhely egy ölnyire állott a földszín felett, alatta lehetett, ha szükséges volt ilyesmire a pokol, s felette az ég, melynek istenei a pseudoclassikus Pandorában, Didóban és Turnusban ugyan sűrűn szerepelnek. Meglehető merész feltevés, de ha az egyheti felépítésre és elbontásra gondolunk, mégsem tartható egészen lehetetlennek; bátor ez a hosszú munkaidő talán egyrészt annak is tudható be, hogy az egészet avatatlan diákkezek csinálhatták legfeljebb egy pár mesterember segélyével. Pénzüik a diákoknak akkor is csak olyan kevés lehetett, mint manapság s a játékvégi önkéntes adományokra egész biztonsággal nem igen számíthattak, főleg ha olyan rossz idő járt rájuk, mint a sárospataki „gyermekkomédiára“ 1724. márczius 29-én, mikor is a nézőközönség az udvarról egy csűrbe szorult.

Hogy a színi előadások rendezői a diákokból is kike-

rültek, mutatja Fogarasinak directorsága fejjérnépi főszerepe és nem tudom, vajjon a sárospataki rexeknek és regináknak nem volt-e valami ilyes rendezői szerepe is, a miért aztán a lelkes pátronusoktól hort és pulykát kaptak.

Ugyancsak itt kell még egyszer és utoljára kiemelnünk a királyválasztás szokását, a melynek nyomait a selmecbányai ezüst korona és királyi pálcza, a királynak a közönség előtt való díszes körülvézetése, továbbá a marosvásárhelyi kettős színdarab őrzik. Fontos dolog ez nagyon, mert a kettős daraboknak eredetét, a melyekre például még marosvásárhelyi 1794-iki Komédiát és Tragédiát, meg a kolozsvári 1790-iki Tragoedia Bigiliaet és Libri Venalest idézhetjük, épen a királyválasztás szokásában kell keresnünk. Idővel t. i. a színdarabírók nem elégedtek meg azzal, hogy az előadás alkalmával a ludi rex csak szenvedőlegesen néző szerepre legyen kárhóztatva, hanem a tulajdonképeni színmű elé egy előjátékot kapcsolnak, a melynek tárgyául épen a ludi rexnek megválasztását vették, a ki e szerint, mint a nézőközönség szemléletére cselekvény folyamán megválasztott király foglalta el trónját.

Szólhatnánk még ezután rövidesen az iskoladramák szereplőiről, íróiról, előadási idejéről. Ámde itt egyrészt az előtűnik kutatóknak föntebb már idézett állításait csak ismételhetnők és igazolhatnók, másrészt újra meg újra száraz számok és nevek halmazával kellene előállanunk. Elhagyjuk tehát e tanulmányunk folyó szövegéből a jelzett újabb név- és időösszeállításokat és a türelmesebb, esetleg tovább kutatni vágyó olvasót az értekezésünk végére függesztett Függelékhez utasítjuk, mint a melyben minden még kívántató és utbaigazító jegyzést a további kutatás alapjául időbeli sorrendbe állítva feltalálанд.

Mi a magunk részéről annak a buzgó, szívből eredő óhajttal fejezzük be a protestáns iskoladramákról szóló tanulmányunkat: adja az ég, hogy nálunk szerencsésebb és szorgalmasabb kezek és jobb és vigyázóbb szemek kutatnak át régi protestáns őseinknek poros és molyette kéziratok emlékeit! Mert nemcsak az iskoladramák csekélyebb fontosságú ügye, de a régi folyton folyó népi és népies költésnek sok lappangó maradványa és a protestáns középiskolai oktatásnak számos maig homályos kérdése és általánosságban ismeretlen multja azoktól a szerencsésebb és vigyázóbb kezek-től és szemektől várja napfényre derülését, közönség elé kerülését.

Engemet egy szerencsés véletlen: a Tóthfalusy-család

könyvtárának átvétele tett irodalomtörténeti kutatóvá, és egy szerencsétlen bizonyosság: szemeim folytonos gyengülése valószínűleg abba is hagyatja velem a jól termő talaj művelését. Le kell tennem a tollat, de úgy teszem le, hogy az utat, melyen haladtam és eredményre jutottam és a melyen más még jobban boldogulhat, megmutattam. Vannak bizonynyal e műben elszórva olyan sajátos egyéni megnyilvánulások, a melyek nem minden olvasónak lehetnek inyére s főleg nem a tudományosabb és tárgyiasabb irányt kedvelőknek. Engem azonban, ha munkám egy és tekintetben méltó kifogás alá esnék is, de másként útmutató oszlop szerepét híven betölttené, megvigasztal az a tudat, hogy egyike lehettem legalább egy téren is azoknak a fenőköveknek, melyek magukban vágni ugyan nem tudnak, de másokat megélesíteni képesek.

Halas.

Bernáth Lajos,
főgm. tanár.

T Á R C Z A.

HARNACK ZSIDÓ KRITIKUSA.

Strauss óta alig akadt az újabb időben theologus, a kinek a műve szélesebb körű érdeklődést keltett s hatalmasabb visszhangot támasztott volna, mint Harnack „Das Wesen des Christenthums“ című munkája. Egy folyton gazdaguló irodalom központja lett ez a mű. Németországban nincs a theologusoknak olyan összejövetele, mely akár egészében, akár részeiben szóvá ne tenné Harnack művét. Valószínű, hogy a „Haager Gesellschaft zur Vertheidigung der christlichen Religion“ is e mozgalom hatása alatt hirdet pályázatot a következő tétellel: „Van-e a keresztyénségnek az ő történetének tanúsága szerint saját életnézete? Ha igen, miben áll az, s van-e maradandó értéke?“ Nálunk a Prot. Szemle múlt évi 6-ik számában dr. Antal Géza mutatta be fordításban Harnack művének egyik fejezetét, az utolsó számban pedig J. V. ismertette az orthodox táborból Harnack ellen felhangzó bírálatot, Kenessey Béla, a kolozsvári ref. theol. fakultás igazgatója pedig megkezdte a keresztyénség lényegéről szóló felolvasásait.

Már maga ez is mutatja, hogy Harnack könyve és felfogása valóban hatalmas gyűrűzést indított meg a szellemi élet felszínén. De legjobban mutatja az, hogy körön kívül állókat is bírálatra indított. A „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums“ című folyóirat 1901. évi folyamában dr. Bäck Leó oppelni rabbi „Harnack's Vorlesungen über das Wesen des Christenthums“ cím alatt egy külön lenyomatban is megjelent cikket közöl, mely különösen azért érdekes, mert zsidó álláspontból ítéli meg Harnack művét és felfogását.

Hogy a bíráló szerint miben téved Harnack a Jézus korabeli zsidóság külső és belső viszonyainak megítélésében, s hogy a mikor ezt kimutatni igyekeznek, miben téved és túloz csaga a kritikus is, arról csak pár szót. Mert téved a kritikus,

a mikor a keresztyénséget minden vonásában a zsidó talmudista vagy jobb esetben a profétikus felfogásra igyekeznek visszavezetni. Téved, a mikor azt hiszi, hogy Jézus a szégyenséget csak vigasztalásul magasztalja s nem az istenországaról vallott nézetével függ össze ebbeli álláspontja. Viszont túloz, a mikor azt állítja, hogy az istenországának szellemi képzetét Jézus Ezsaiás prófétától vette, de a talmudban is teljesen felfalálható. Az emberi lélek értékének kiemelése sem tiszta zsidó képzet, mert az ép úgy csak nagyon is elvétve merült fel egyesek lelkében, mint az erkölcsiségnél az érületnek, a szeretetnek és az alázatosságnak kiemelése. Túlzás az is, hogy a szenvedő Messiás képzete a zsidóknál egészen otthonos volt. De legnagyobb túlzás és tévedés az, hogy Jézus csak azért hitt az ő messiásságában, mert tanítványai hittek benne.

A kritika minden során megtetszik tehát, hogy zsidó rabbi mondja. De ép azért érdekes, hogy miként itéli meg Harnack könyvét egy körön kívül álló theologus. Elérte-e szerinte a célját ez a könyv? Kifejti-e csakugyan a keresztyénség lényegét? S abban látja-e azt az idegen is, a miben Harnack látja?

Bäck szerint Harnack könyvének czíme és tartalma ellentétben áll egymással. Azt igéri, hogy a keresztyénségnek, mint világtörténeti jelenségnek a lényegét fejti ki tisztán objectiv történeti alapon, de ezt az ígéretét beváltani nem képes. Mert a keresztyénségnek nem a maga mivoltában, hanem csak az ő egyéni felfogása szerint való mibenlétét fejti ki. Nem a multat állítja az olvasó elé, hogy annak keretébe beillesztve mutassa meg, mi volt a keresztyénség a maga korának, mi volt és maradt az idők folyamán, a mi benne változatlan, örök s így lényegszerű, hanem csak azt fejtegeti, mit lát ő a keresztyénségben. Ezért is nem a történész, hanem a theologus és pedig a keresztyénség apologetája beszél ebben a könyvben. Harnack abban a tévedésben él, hogy a mi neki lényeges, az volt lényeges a keresztyénség alapítójának is. Szerzett képet visz bele a multba s így álláspontja tulajdonképp dogmatikus. S Bäck szerint ez a hiba, hogy az objective lényegest a subjective lényegestől nem tudja mindenkor szorosán megkülönböztetni, Harnacknak öröklött hibája. Vele jár ez a ritschlianismussal, a mely theol. iskola a kritizálás igényeivel és jelszavával lép fel, s végül mégis csak azt mutatja ki igaznak, a mi az ő izlésének megfelel. Ebben a hibában leledezik Harnack műve is, melynek sokkal megfelelőbb czíme volna: „Az én vallásom“, vagy „Az én keresztyénségem“. S ha

alaposan megvizsgálják Harnack nézetét, nem mondhatjuk egészen egyoldalúnak ezt az ítéletet. Mert Harnack valóban nem az objectív történetíró szigorú elfogulatlanságával, hanem a pártember subjectív szempontjából ítél meg igen-igen sok kérdést. S ha könyvét leteszszük, önkéntelenül is azt kérdezzük, hogy miért volna csak ez és csak ennyi a keresztyénség?

A keresztyénség lényege Harnack szerint az Istennek, mint Atyának meg- és elismerésében; a megváltottság bizonyosságában, az Isten előtt való megalázkodásban és mindenek iránt való szeretetében áll. Bäck szerint a keresztyénség lényegének meghatározásában ép úgy, mint annak kifejtésében és megvilágításában is nem a történetíró, hanem az apologeta Harnack beszél. De nagyon rossz apologeta. Mert míg egyrészt sok olyan vonást egészen mellőz, a mi a keresztyénségre nézve jellemző volt mindig pl. az askesist, a világ megvetését, a socialistikus hajlandóságot, Jézus istenfiúságát stb., addig másrészt az alkuvás közben azt is elejti, a mi az evangéliumban örök becsü és sajátos: Jézust az ő esodálatos egyéniségével. S hogy a maga egyéni keresztyénségét a tulajdonképeni keresztyénségnek mutathassa be, sokszor nem tudományosan, hanem homiletikailag exegetál. Máskor meg szemet huny a kortörténeti viszonyok és tények előtt. S e tekintetben nemcsak elfogultsággal, hanem tudatlansággal is megvádolja Harnackot. Különbben azt az egészen helyes törvényt állítja fel, hogy Jézust és az ő vallásos felfogását, tehát a keresztyénséget igazában, lényege szerint az azon korbeli zsidóság teljes, alapos ismerete nélkül megérteni nem lehet.

A mit a kritikus a farizeusokról, a cerimoniális és ritualis rendelkezések és a vallásos életnézet közt lévő óriási különbségről, a hivatalos prédikátoroknak a Jézus korában való teljes hiányáról mond, mind igaz. Abban is igaza van, hogy egy vallást vagy vallásos pártot sohasem szabad egyoldalúlag csak az esetleges félszedségei után, hanem mindenkor vallásos életnek bensősége szerint megítélni. Pedig a zsidóságot s különösen a farizeizmust, mindig így szokták megítélni, a mi benne jó, nemes és értékes, az előtt szemet hunynak. „Mit szólna ahhoz Harnack úr, ha valaki a mult és a jelen protestáns szemforgatóira való utalással a protestantizmus vezető elemeiről általánosságban elmondaná egészen a Harnack saját szavaival: „világias mesterkedéssé tesz a vallást, s ennél nincs utálatosabb valami!“ Hogy a zsidóságnak s nevezetesen a farizeusoknak is megvannak a maguk rendelkezései, magyarázatai, szokásai, az természetes, de ezek a vallásos életnek csak szükségszerű társadalmi elemei és jelenségei, nem lehet-

nek alapjai az ítélkezésnek. Avagy nem volna-e ép oly félszeg képe a keresztyénségről pl. egy buddhistának, a kinek a keresztyénség lényegéül az ágendák, katechismusok, rendtartások stb. esetlegességeit mutatnák be?

S a mily egyoldalúlag ítél a zsidóságról, ép oly gyarlón mutatja be a keresztyénségét is. Hiszen, a miben ő a keresztyénség lényegét látja, mindaz a zsidóságban is felfedezhető. Istenországa, az emberi lélek végtelen értéke, a szeretetben jelentkező jobb igazságosság, a mikben Harnack szerint a keresztyénség legjellemzőbb elemeit kell látnunk, mind zsidó elemek. Ellenben a mi a keresztyénséget már keletkezésekor elválasztotta s ma is elválasztja minden más vallástól: a Jézus messiássága s általában sajátos személyisége, valamint az üdv útjának megjelölése — a miben Harnack az oroszlánrészt Pál apostolnak tulajdonítja — ez éppenséggel nem domborodik ki benne. Éppen ezért Harnack könyve nem érthette el a célját. Sok érdekeset mond, a mit mond, szépen is mondja, de a keresztyénség lényegét fel nem tárja. S ennek oka az, hogy nem a történész, hanem az apologeta akarta megírni és pedig a zsidó tudomány és irodalom kellő felhasználása nélkül.

Bäck szerint nagyon jól kell ismerni a zsidóságot, ha az evangéliumot igazában megérteni s Jézus személyiségét is megismerni kívánjuk. „Jézus életének legtöbb rajzolója elmulasztja arra utalni, hogy Jézus egész mivoltában valódi zsidó jellem, s hogy ilyen ember csakis a zsidó talajon és sehol másutt nem teremhetett. Jézus valódi zsidó személyiség, minden törekvése, cselekvése, viselkedése, érzése, beszéde és hallgatása a zsidóbélyeget viseli magán, kinyomata az a zsidó idealizmusnak, a legjobbban, a mit csak a zsidóság nyújt és nyújtott, de a mit csakis a zsidóság nyújthatott akkoron. Zsidó volt a zsidók között: olyan ember, mint ő semmiféle más nép körében nem is működhetett volna, de semmiféle más nép között nem talált volna olyan apostolokat, a kik benne higynének. Harnack a Jézus személyiségének ezt a termő talaját nem vette tekintetbe.“ S Bäck szerint ezért nem is volt képes megírni a keresztyénség lényegét. Ez az ítélet egy nem keresztyén ember részéről, a ki bizonyos szempontból csakugyan objectivebb bírálatot mondhat, mindenesetre igen érdekes és jellemző.

S végül megszólal Bäckben a zsidó rabbi, a ki nem zárkozik ugyan el Jézus személyisége kiválóságának elismerésétől, de nem akarja elismerni azt, hogy Jézus maga alkotta azt a világra szóló nagy művet, mit keresztyénségnek neveznek, hanem a zsidóság szelleme üli Jézus művében is diadalát.

Az ő népe, az ő vallása termette meg és tette nagygyá Jézust magát is. „Akkor tölt be az idő s a betölt idő kívánta az Isten által küldött személyiséget. A pogányság elérkezett arra a pontra, a mikor kezdte elfogadni Izrael tanait. S Isten e munkára az övéit elküldötte. A keresztyénség alapítója iránt már csak ezért is szeretettel és tisztelettel viseltetik a zsidóság. Sokat mesélnek a zsidóságnak a keresztyénség ellen való gyűlöletéről. Hát ilyen soha se létezett: egy anya sohasem gyűlöli gyermekét, de a gyermek sokszor elfeledte és megtagadta az édes anyját“.

Raffay Sándor.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Általánosan tudva van, hogy a modern hadászat alapelve az, hogy nagy tömegeket kell az alkalmas pillanatban a döntő helyekre vetni és akkor a győzelem biztos. A nagy erőnek ezen fontossága azonban már korábban is ismeretes volt a csendes, munkás termelés mezején, még mielőtt a rombolás, a harcban való fontossága sarktétté lett volna. Ma már általános elv gyanánt hirdetik, hogy anyagi és szellemi, gazdasági és művelődési, egyházi és állami téren is csak a nagy erőnek, a nagy tömegnek van jövője. A kis hálnak az rendeltetése, hogy a nagy hal felfalja.

Ki tagadhatná, hogy számos világtársadalmi jelenség igazolni látszik ezt az elvet és hogy mindenfelé erősödni látjuk az erők egyesítésének munkáját. Ha olvassuk, hogy a tiszántúli egyházkerületünk legközelebbi közgyűlésén csak néhány szótöbbséggel vetették el az erdélyi egyházkerületnek a többi kerületek alkotmányi öltözetébe való kényszerítésére irányuló indítványt, — ha látjuk, hogy mind hangsabbá-hangosabbá lesz nálunk az a kívánság, hogy egyetemes liturgia, közös énekeskönyv stb. szükséges; mi még ezen aprólékos dolgokban sem okvetetlenkedést, vagy erőszakoskodást, hanem annak az egyetemes szellemi irányzatnak a megnyilatkozását látjuk, mely öntudatlanul is az erők koncentrációjára törekszik. Téves lehet a lelki, a szellemi erők helyett az uniformisban keresni az oltalmat, a küzdelemhez szükséges képességek megszerzésének útját: de mindenesetre oly jelenség az, melyet ignorálni nem szabad.

Sokat lehet mosolyogni és tréfálni a német és angol egyetemeskedés felett, de nem lehet tagadnunk, hogy mi is abba az irányba haladunk. Az irány kétségtelenül helyes és üdvös is, ha a ferdeségeket idejekorán kiküszöbölhetjük. A

társadalmi, illetőleg gazdasági téren már is nagy szerepet játszó szövetkezetek mutatják, hogy bennünk is megvan a képesség, de a készség is, hogy az erők egyesítésének áldásos hatását javunkra fordítsuk. Egyházi értekezleteink ugyan erről tanuskodnak.

Hogy az egyházi téren minő nagyfontosságú a nagy erők súlya; erről a római katholicismus tesz előttünk kézzel fogható bizonyosságot. Közel négyszáz esztendeje, hogy a protestáns világ harcban áll vele és még ma is nemcsak félelmes, hanem egyenesen rémitő ellenfelünk. Talán eszméinek ereje, igazságainak kétségtelen volta adja neki e hatalmat? Távol legyen. Ereje tömegében és ezt jól összetartó szervezetében van. Ezért tapasztalhatjuk azt is, hogy az oldott kéve gyanánt álló protestantismus roppant fejlődése, terjeszkedése, előhaladása, melyek főleg az utolsó században észlelhetők, nem annyira a római katholicismus rovására történtek, mint inkább a protestantismusnak az egyesek s a társadalomra ható áldásos befolyása önkénytes, de egyúttal önszülött eredményei is.

A mult században megindult a protestantismus kebelében az erők concentrációjának munkája. Az evangéliumi szövetség, a presbyteriális szövetség a régibb ilyen keletű dolgok. Újabban, már mi is hirt adtunk róla, a belgák a föld összes protestánsainak egy közös szervezetbe való egyesítéséről beszéltek és erre akartak kezdeményező lépést tenni. A dolog azonban még mindig az eszménél maradt. Majd láttuk a skót szabad egyházak egyesülését, de ennek nyomában ott van az elkülönülés is. Egy töredék nem volt hajlandó unionálni s most az egyházi vagyonért perel, mint jogos örökös. Szó volt arról, hogy az angol dissenter egyházak létesítsenek egy szövetséget. Vannak is közös congressusaik, p. o. a missió ügyre, de egyébképen az az eszme sem haladt elő. Még több hasonló jelenségeket említhetnénk, a melyek arra mutatnak, hogy a protestantismus is érzi a nagy erők döntő hatásának fontosságát, de jellemében van valami, a mi akadályt képez az erők összpontosításában. Az akadály, — meg is mondhatjuk, — a protestantismus egyik alap principiumában van, mely dogmatikus nyelven úgy hangzik, hogy „az ember egyedül hit által idvezül“, társadalmilag pedig az egyéniség elismerésében áll. Az akadály azonban nem legyőzhetlen. Elhárításának útja: a szövetség. Mert uniformizálást a protestantismus nem tűr. Szövetség egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel, szövetség a közös érdekeken túl teljes egyéni szabadsággal.

Mult évi utolsó szemlénkben mutattunk reá, hogy egyik

legnagyobb protestáns szövetezetünket, az Evangelical Alliancet minő veszedelem fenyegeti. A búr háború a föld összes művelt nemzeteinek az ellenszenvét az angol kormány ellen fordította és mert a kormány csak a nemzet nagy többsége támogatása mellett állhat fenn: kétségtelen, hogy az ellenszenvből az angol népek is jut, habár nála a háborúval való rokonszenvezés tisztán csak a nemzeti becsület kérdésén nyugszik, legalább ma már csak azon. Az evangéliumi szövetség, mely hivatva lett volna arra, hogy intó szavát fel-emelje ama barbár hadviselés ellen, melylyel egy protestáns nép egy másik protestáns népet tönkre tenni, kiirtani törekszik, abban a nemes munkában megakadályoztatott, mert vezetői, kik angolok, nem az evangéliumi szeretet, hanem a patriotismus által vezetetik magukat. A központi vezetőség a közbelépés iránt tett indítványát ridegen visszautasította. A szeretetlen magatartás most a szövetség többi tagjait az angolok ellen ingerli és különösen német részről erős elkeseredés tapasztalható a központi vezetőség ellen.

Hogy ennek az elkeseredésnek a szövetség jövőjére nézve veszedelmes hatása is lehet. azt már azokból a tervek-ből is láthatjuk, melyek a vezetőség átalakítását czélozzák, melyekről már hirt adtunk. Most előttünk van egy irat, melyet az Alliancenak németországi köreiből, a déluémet, a nyugati német és szászországi fiókok elnökei s bizalmi férfiai irtak alá, melynek hangja hasonlóképen alkalmas arra, hogy a jövő évi hamburgi nagygyűlést vagy megakadályozzák vagy, legalább is elkeseredett hangulatúvá tegyék.

A mult év decemberében Heidelbergben kelt átirat épen nem lesz az angol vezetőségnek kedvére, melynek szemrehányásokat tesz, hogy sem az Alliance céljait nem szolgálják teljesen önzetlenül, sem pedig annak szabályait nem tartják be teljesen. Az evangéliumi szövetség — mond ez irat, — mint azoknak a hívőknek nemzetközi egyesülete, kik a Jézus Krisztusban, az ő megdicsőült Úruk és Megváltójukban való hit és a szeretet által magukat egybeköttetésben tudják, öntudatosan kerül minden politikai és nemzetiségi ellentéteket. Épen azért a németek sem akarják a szétválasztó politikai különbségeket érinteni. Azonban arra a meggyőződésre jutottak, hogy a britt keresztyének között, a politikától való tartózkodás, nem tapasztalható, holott az egy valódi szövetségi kötelékben nélkülözhetlen volna. Igazolással hivatkoznak a központi vezetőség részéről a svájczí tagoknak adott feleletre. Minthogy pedig a jövő évi szövetségi konferencia német

földön fog tartatni, azért a németek szükségesnek látják, hogy a szövetség kebelében felmerült feszültség idejekorán kiegyenlítettessék. Majd röviden érintik a háború borzalmait, az angol hadviselés lelketlenségét, melyről nekik a helyszínén lakó honfiak tudósításaiból teljesen megbízható, hiteles adataik vannak. Hivatkoznak arra, hogy ezen háború mennyit ártott a keresztyénségnek, az evangéliumi protestantizmusnak s a bibliai keresztyénség zászlóvivőjének, Angliának is. Nem kívánják ugyan, hogy az angol testvérek velök egy politikai nézetten legyenek, de úgy tartják, hogy egy és ugyanazon Krisztus tanítványainak csak egy morális felfogása lehet, melynek alapja a szeretet nagy parancsolata. Végül ezen szavakkal rekesztik be iratukat: „Mivel felettébb óhajtuk, hogy a hamburgi konferencián minden szétválasztó különbség elkerültessek, azért ezen nyilvános kijelentésünket abban a reményben intézzük hozzátok, hogy a mi bűn, azt ti is bűnnek mondjátok, és hogy lesz bátorságtok a Krisztus mellett az által is bizonyosságot tenni, hogy az afféle, Istenhez bosszuért kiáltó kegyetlenségeket (mint a minők t. i. az angolok által Dél-Afrikában elkövetettek) elítélitek. Csakis ebben az értelemben nézhetünk az előttünk álló 1902. évi konferencián a léleknek zavartalan közösségében a ti szemeitekbe s nyújthatjuk nektek szívélyesen a testvérjobbót“.

Vajjon az angol testvérek hajlandók lesznek-e nemzeti háborújának ilyen elítélésére, miután már egy ízben ellenkezőleg nyilatkoztak: az igen kérdéses; de hogy e nélkül az evangéliumi szövetség visszhangja fenn nem tartható: az bizonyos.

Egy nagy tanulság tárul ebből az egész ügyből szemünk elé, melyet a protestantizmus egyesítése gondolatának a realizálása szempontjából tartunk szükségesnek feljegyezni, t. i., hogy a protestánsoknál a nemzetiségi válaszfalak még mindig erősebbek, mint az evangélium egyesítő ereje. Azért a nemzeti határokon túl a sympathiának — különben igen-igen nagybecsű — segítő erejénél többre külsőleg egy nemzeti egyház sem számíthat. Különben is a protestáns egyesülésnek nem is ez a fő jelentősége, hanem az az erő, melyet az érintkezés az egymás hitéből és buzgalmából való merítés által kölesönöz.

Az elébb szándékosan hagyunk el egy protestáns tömörülési kísérletet, a melynek sajtósága jelleme van sajátos körülményeinél fogva. Említést tettünk már arról, hogy Németországban erős mozgalom indult meg az egyes tartományi protestáns egyházaknak egy egységes német evangélikus egy-

házzá való tömörítésére. A terv itt is szövetség természetű egyesülésre irányul, de hogy hova fog fejlődni, azt még a jövő méhe rejti magába. Ismertettük a szászországi zsinat felhívását s azt az élénk visszhangot, melyet az keltett. Azóta egy nagy horderejű szó hangzott el ebben az ügyben: II. Vilmosnak, a németek nagy eszű és vasakarátú császáranak az a nyilatkozata, hogy egyik legfontosabb életfeladatának a német evangélikus egyházak egyesítését tartja.

Jól tudjuk, hogy ezen kijelentés igen sok visszahatást fog támasztani. Bizonyára kedvetlenül fogadják az ultramontanok, kiknek kényelmesebb az egyes vesszőszálak, mint a vesszőnyaláb ellen harcolni. Talán evangélikus részről is lesznek ellenző hangok, mert politikai célokat, az apróbb német államok lassú aláadásának egyik eszközét fogják benne látni. De az bizonyos, hogy a nagy többség örömmel üdvözlé a napot, mely a német protestantizmusnak egységet adna a szervezetben, hogy ne csak Ev. Bund és más efféle, olykor igen jótékony hatású, máskor azonban túlzásaiban kárttevő egyletek útján lehetne az ultramontanizmus ellen védekezniök s benső erejüket a protestantizmus fejlesztésére szabadon kifejtjenök.

Legyen szabad ehhez a mozgalomhoz hozzáfűznünk azt a porosz törvényt, mely 1900-ban a Németbirodalom határain kívül levő német szórvány gyülekezeteket a porosz országos egyházegyetem tagjaiul hajlandó elfogadni, ha ők maguk is óhajtanak csatlakozni. Segítséget, támogatást helyez kilátásba az azt igénybe venni hajlandók számára. Nagy fontosságú törvény ez, úgy egyházi, mint nemzetiségi tekintetben. Gondoljunk csak a mi amerikai testvéreinkre, kik Mohamed koporsója gyanánt az ég és föld között lebegnek, kik maguk sem tudják, hogy jogilag hova tartoznak. Az a törvény egyházi, de nemzetiségi célokat is szolgál. Talán inkább az utóbbit, mint az előbbit. A madridi vagy florenczi prot. német gyülekezet épen úgy megmarad ezen törvény által a német evangélikus egyház kebelében, mint a Jokohamai vagy Buenosayresi.

A protestantizmus eleitől fogva ellene támadt annak az internationalis szervezetnek, mely a Krisztus egyházát helyhez kötötte s Róma, mint centrum körül rendezte el. Lényegének megfelelőleg a látható egyház csak nemzeti egyház lehet. Hogy mint ilyen erőssé, hatalmassá válhat, hogy a protestantizmusnak ereje a nemzeti egyházakban fejlődhetik ki legteljesebben, azt a protestantizmus egész története, legközelebbiről pedig épen a németországi protestánsok célzatai bizonyítják.

Mi ezekből a mi számunkra elvonható tanúság? Az, hogy a mennyire lehetséges, tartsunk fel szellemi közösséget, érintkezést a külföldi testvérekkel, de erőnket első sorban nemzeti egyházunknak az erősítésére fordítsuk. Tömörítjük erőnket; a széthúzó particularismust hagyjuk el, de azért tagjainkat ne kényszerítsük kényszerzubbonyba. Vannak sokan, kik abból az elvből indulva ki, hogy „forma dat esse rei“, mindenféle hamis következtetéseket szoktak levonni csak azért, hogy a formával a nekik nem tetsző lényegre megrontsák. Pedig abból az axiómából csak annyi igaz, hogy minden dolognak van formája, e nélkül egy sem létezik. De a gyémánt gyémánt marad akár octoéder, akár amorph legyen is, viszont a kovakő sem lesz más, akár prisma, akár kavics legyen is. Üvegből is lehet brillántot köszörülni, azért üveg marad az.

A formai dolgokról a belsőre, a lényegre térve át, lássunk egynéhány eseményt, melyek a protestáns principiumok érvényesülésének mikéntjéről tesznek bizonyosságot. A megízeltlenült só és a beszélő kövek igen-igen tanulságosak szoktak lenni.

Az anglikán egyházban erősödő ritualismusról a múlt év október 1—4. napjain tartott congressus erős bizonyosságot tett. Az élénken látogatott congressuson a chichesteri püspök elnökölt, ki elnöki megnyitójában több, különböző dolgokról tett említést. Sajnálatait fejezi ki a felett, hogy a különböző egyházi irányok minő élesen szoktak egymás ellen támadni, holott inkább helyénvaló volna, ha a két közös ellenség: Róma és a közönyösség ellen kezet fognának egymással. Sajnos dolognak mondotta, hogy Angliának egy nagy része még mindig nincs megtérve és sokan csak az ajkukon hordják a vallást, pedig volnának fontosabb dolgok is, minthogy a liturgia miatt egyes derék embereket kiszorítsanak az egyházból. Szót emelt a papjelöltekben tapasztalható hiányról, melynek egyik orvosszere gyanánt a papi fizetések rendezését jelölte meg. Végül szólott a búr háborúról, mely szerinte Anglia gyöngéit és erőit egyaránt feltárta és a mely sok romlást hozott, de ezután sok áldást fog árasztani.

A congressus egyik tárgya az egyház és állam közötti viszonyról szólt, melynél egyesek erősen hangsúlyozták, hogy az állam nagyon közönyösen viselkedik az egyházzal szemben, sőt a gyarmatokban még ellenséges állást is mutat a missió iránt. Egy másik tárgy az egyház tekintélyéről szólt, melynél az evangeliumi és rituális irányok mérték össze fegyvereiket. Az előbbi képviselőjében Wace kanonok szólt, a ki szerint az anglikán egyházban nincs más tekintély, mint az egyházé

és az államé, melyeknek egyedüli korlátja a legfőbb tekintély: a szentírás. Az egyetemes zsinatok által alkotott és az anglikán egyház által elfogadott dogmák nem állapítják meg azon zsinatoknak az angol egyház feletti tekintélyét, mivel azon dogmákat az egyház nem a zsinat tekintélyére, hanem szabadon és csak azután fogadta el, miután meggyőződött, hogy azok a szentírásnak megfelelők. Még nagyobb szabadsága van az egyháznak a szertartásos dolgokban, melyekben teljes joggal változtathat, a mint ezt a hitvallás 34. és 39. cikkelyei is előírják.

A rituálisták feje, lord Halifax, az egyházi tekintély dolgában a magas egyház álláspontját fejtegette s kijelentette, hogy szerinte a közimakönyv még egy magasabb tekintélyt is ismer, mint Wace előadta t. i. ismeri az egyetemes egyházat.

„A közimakönyv, úgymond, a katolikus hagyomány és gyakorlat világánál olvasva és magyarázva az egyház valódi szellemének igaz kifejezése és az képviseli azt a tekintélyt, melynek mi engedelmeskedni kötelesek vagyunk“. Az angol egyház nem adhatja fel a katolikus tannal és gyakorlattal való összhangzását. Ennélfogva tagjai nem engedhetik, hogy a halottakért való ima, az úrvacsorai elemek megőrzése, az Ave Mária használata, Mária és a szentek segítségül hívása és más effélék elhagyására kényszeríttessenek, mivel ezek már a régi egyházban is gyakorlatban voltak, vagy az egyetemes egyház szentesítését bírják.

Azután volt szó a reformatióról és ennek az angol egyházra való jelentőségéről, mi hasonlóképen a magas egyház értelmében tárgyaltatott. Az angol vasárnapnak veszedelméről is értekeztek, mely értekezés folyamán kitünt, hogy már Anglia is közeledik a vasárnap megülésében a continens felé, mikor nem a vallásos kötelességek teljesítése, hanem a vidám szórakozás, vagy a mulatság a vasárnap tárgya. A lelkészek javadalmának rendezéséről is beszéltek a congressuson, mivel ez által reménylik a fenyegető lelkészhiány elenyésztetését. A rendezésre azt az utat ajánlották, hogy püspöki megyénként közpénztárak létesíttessenek, melyekből a rendes lelkész legalább 400 fontot, a segéd pedig 120 fontot kapjon, illetőleg javadalma ennyire egészíttessék ki. Azonban a patronátussal üzött visszaélések orvoslása iránt semmi javaslatot nem tettek. Hogy a püspöki megyék megcsinálják-e a javasolt közpénztárt, az kérdéses és nem is valószínű. Majd tárgyaltak a lakáshiányról és az elvadulva felnövő gyermekek részéről a társadalmat, az erkölcsiséget fenyegető veszedelmekről. Végre

a missióügy jött szóba, a mikor az ugandai missió püspöke jelentette, hogy az általa megtérítettek száma tíz év alatt 300-ról 30,000-re emelkedett és hogy már a Stanley által felfedezett törpe szerencsenek között is vannak keresztyének.

A Church Congress mellett több különböző egyetek is gyüleseztek. Ezek egyikében, a church-union gyűlésében lord Halifax arról beszélt, hogy az utolsó egyházi congressus (1874) óta a ritualistikus mozgalom minő előhaladást tett. Akkor még némely követelmények, mint az oltári gyertyák s a papság külön ruhája az úrvacsora-osztáskor, mint „szélsőségek“ tekintettek, ellenben ma már a „hat pont“ (six points) csaknem általános elismerésben részesül. A hat pont pedig a következő: A pap imádság közben az oltár felé forduljon, úrvacsoránál külön papi ruha használandó, gyertyák alkalmaztassanak, az úrvacsorai bor vízzel keverendő, az ostyá kovásztalan legyen és végül a tömjén használtassék a templomban. Különben a congressus lefolyása egészen azt a benyomást gyakorolta a szemlélőre, hogy az egyházban a rituálisták többségben vannak. E tekintetben különben igen érdekes a cheffieldi szent Máté-templom papjának, ki nem régen római katholikussá lett, a működése, kinek templomában Ave Mária, olvasó és majd minden róm. kath. szertartás előfordult. Ugyancsak ő tette azt a nyilatkozatot, hogy az egyetlen különbség a róm. kath. tan és a között, melyet eddig vallott, hogy eddig nem tanította s vallotta a pápa csalatkozhatlanságát, most pedig igen.

Az Egyesült-Államok protestáns episcopalista egyházának egyetemes zsinatát, mely októberben San Franciscóban tartatott, hasonló retrográd szellem jellemzi. Különösen két kérdésben tünt ez ki, a melyek nem mindketten a ritus körébe tartoznak ugyan, de azért a formalismusra való törekvés nyer bennök kifejezést.

A zsinat két csoportban tanácskozik, t. i. külön, mint felső ház, melyet a püspökök — ez idő szerint 80-an — alkottak és külön, mint alsó ház 500 delegátusból. Az első kérdés az volt, vajjon lehet-e elvált személyeket, ha újból házasságra lépnek, megesketni? Az alap ehhez a kérdéshez az volt, hogy az Úr megengedi ugyan az elválást, de nem gondolt az elválasztottak házasságára, mivel ez egyjelentőségű a család szétszaggatásával. Mivel látni való, itt az amerikai püspöki egyház szintén a róm. catholicismus felé közeledik, mert ha a házasság felbonthatatlanságának tanát elveti is, de a felbontás gyakorlati következményeit tagadja. Hiszen az új házasság megengedése nélkül ez az elválás (divortium)

nem egyéb, mint elkülönítés (separatio a thoro et mensa). A kérdés eldöntésénél a felső és alsó ház nem tudott egy értelemre jutni, mivel a püspökök az újra házasodhatás ellen foglaltak állást, de ez a nézet az alsó házban nem nyert többséget.

Egy másik kérdés a körül forgott, hogy mivel igen sok gyülekezet van, mely episcopalista lelkészt tart, de mert a liturgiát nem a hivatalos agenda szerint rendezte be, azért nem is akar az episcopális egyházhoz csatlakozni: vajjon nem lehetne e ezen az állapoton segíteni úgy, hogy az illető gyülekezetek mostani rituáléikat elismerik és érvényben hagyják az egyházhoz való csatlakozás daczára is. Dr. Huntingtonnak ez irányú indítványa azonban el nem fogadtatott s kimondatott, hogy az episcopális egyház minden gyülekezetében a „Book of Common Prayer“ feltétlenül kötelező.

Végezetre szó volt az egyház nevééről, melylyel sokan nincsenek megelégedve. A „protestáns püspöki egyház“ elnevezés azért nem tetszik, mivel nem protestál pricipialiter semmi ellen, további „a püspöki“ jelző még nem fejezi ki az egyház valódi jellemét teljesen. Vannak, a kik az „amerikai egyház“ (The Church of America, a „The Church of England“ mintájára) nevet szeretnék felvenni, de tartanak tőle, hogy a többi prot. testvéreknél ez rossz vért szülne. Utoljára is nem tudván megjegyezni, egy bizottságot küldtek ki véleményezés végett e tárgyban.

Hozzánk közelébb, a szomszédos Ausztriában október 20-án nyílt meg az ágostai és helvét hitvallású evangélikus testvérek zsinata, mely Bécsben tartatott. Az a kényelmetlen helyzet, melyben ez a szegény pátenses egyház az óriási tömegű róm. katholicismus tengerében, a „Los von Rom“ mozgalom árja között van, nem engedi neki, hogy minden tekintetben szabadon nyilatkozzék. Eddig gyakran szemökre vetették, főleg a németbirodalmi protestánsok, hogy nagyon is loyálisak és hogy a „Los von Rom“ mozgalommal szemben túlságosan hidegek. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni az ő helyzetüket sem, octroyált alkotmány adja szabadságukat, pátens nyújtja alkotmányukat, számuk igen kevés, anyagi erőben felettébb gyengék. Mindez elég ok arra, hogy óvatosság legyenek, sőt még egy kis félnék tartózkodást sem lehet rossz néven venni tőlük.

A két testvér egyház üdvözlő küldöttségeinek megvalósításánál szó esett arról is, hogy a Felsőháznál s a minisztereknél teendő tisztelgések alkalmával tegyenek-e említést a „Los von Rom“-ról. Elhatározták, hogy e tárgyat nem fogják érin-

teni, de mégis, midőn a reformátusok küldöttsége Körbernél tisztelgett, maga a minisiterelnök hozta azt szóba. „Érdeklődéssel kísérem, úgymond, az evangélikus egyetemes zsinat tárgyalásait, mert mint önök is tudják, az evangélikus hit egy olyan mozgalomnak képezi középpontját, a melyben nem mindig vallásos szempontok az irányadók és mert abban én is benne állok, sok minden támad abból ellenem is. Én mindig szigorúan és tárgyilagosan a törvények szerint kívánok eljárni, de nem tudom, vajjon a kormány mindenre vigyázhat-e“. Így aztán a küldöttség tagjainak is kellett a dologról beszélniök és nyilatkozatuk a minisiterelnökre jó hatást gyakorolt.

Hogy minő lehetett nyilatkozatuk, erre nézve a református zsinat következő határozata vethet világosságot: „A helvét hitvallású egyetemes zsinat aggodalommal szemléli a „Los von Rom“ jelszó alatt folyó agitációt. A helvét hitvallású egyház örömmel fogadja hitsorsosaiul mindazokat, kik vallásos meggyőződésből lépnek kebelébe, ellenben — a türelemnek református alapelveéhez hiven — nem helyesel semminemű, áttérésre irányuló izgatást, különösen nem, ha az nem vallásos indokokból támadt“. Azonban ezen határozathoz, melynél a lutheránusoknak már közölt kijelentése sokkal erélyesebb, tudnunk kell azt is, hogy a református egyház csehekből és morvákból áll, míg a lutheránus németekből. A reformátusok most nem is igen gyarapodnak a „Los von Rom“ következtében s így a dolog őket nem is érinti oly közelről.

Az ausztriai protestánsok helyzetére nézve a jelen válságos viszonyai között igen kedvezőtlen dolog az, hogy zsinatot, a pápens értelmében csak minden hatodik évben tarthatnak, időközben pedig a kormánytól függő főconsistorium kezében van a kormányzás. Pedig az egyházaknak sok égető szükségeik vannak. A lelkészhiány, a papi fizetések rendezetlensége; sürgős intézkedéseket követelnének. Hát még a róm. katholicismus támadásai elleni védekezés, melyre nap-nap után szükség van!

A két zsinat foglalkozott liturgiális, vallástanítási, anyagi kérdésekkel. De legfontosabbnak azon határozata tekintendő, melylyel a protestánsokra kedvezőtlenül értelmezett büntető-törvényi és általános polgári törvényi szakaszok megváltoztatása iránt tesz lépéseket. A róm. kath. egyház megsértése czímen terhelő 303. §-a a büntető törvénynek úrnapi körmenetekkor már sok kellemetlenségekre adott alkalmat. A polgári törvénykönyv 63. §-a a róm. kath. papot áttérése után is coelibátusra kényszeríti, a 111. §. pedig a róm. kath. módon kötött házasságot felbonthatatlanná teszi még akkor is, ha

mindkét házasság idővel protestánsná lenne. A törvénykönyv illető §-ai megengednék az enyhébb magyarázatot is, azonban Ausztriában a szigorúbb felfogás tört magának utat a bíróságoknál. Vajjon fog-e a főconsistorium, melyre ezt az ügyet a zsinat bizta, tenni valamit a kívánt irányban és ha tesz, lesz-e sikere: ki tudná előre megmondani.

A nagy német közvélemény azt várta a zsinatoktól, hogy ezek az uralkodó előtt nyíltan és határozottan fognak fellépni s fogják kérni, hogy őket a méltatlan támadások és jogtalan elbánás ellen vegye oltalmába. Azonban a kevesebb eredménnyel is megelégednek, mert a zsinatok magatartása mégis csak határozottabb volt, mint a minót eddig a főconsistorium tanúsított. Különbösen is a nehéz viszonyok között az ausztriai protestánsok mindent megtesznek, a mi az evangélium ügyének előmozdítására szolgál és nem lehet tőlük kivánni, hogy e mellett még külön nemzetiségi politika támogatására is vállalkozzanak, a mi kész veszedelem volna reájuk nézve. A fő az, hogy az evangéliumi világosságot meg nem oltják, hogy ma már nem a véka alá helyezett gyertya, hanem a hegyen épített város szerepét töltik be.

Ha az annyira szorongatott helyzetben levő osztrák protestáns testvérek is ily erős tanubizonyosságot tesznek hitükről, bizony nem volna szabad nekünk sem szunnyadoznunk. A magyar protestantismus elég nagy ahhoz, hogy tetteire kelve számot tevő tényező legyen művelődési, társadalmi, politikai, gazdasági életünkben egyaránt. Az ellanyhult erőket felébreszteni, a Krisztus evangéliumának lelkével megtölteni, az üres formaságok nyügét eldobni: ez a mi feladatunk, melynek megvalósítása után nincs mit tartanunk az ellenség nagy fizikai hatalmától sem.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Vallásos költészet. *Endrődi Sándor: Isten felé.* — *Lampérth Géza: Pacsirta szó.*

A vallásos költészet fája karácsonyra szintén meghozta termését. Nem mondhatnók, hogy nagyon gazdag, mégis örülünk neki. Örülünk, hogy van, hiszen csak néhány év előtt költőinktől ilyen fajta gyümölcsöt nem mertünk volna remélni. Más vágy, más eszme gyújtotta lángra lelköket s Szabolicska úgyszólván egyes-egyedül dalolt az árva elhagyott berekben. Ma lehetetlen észre nem venni, hogy költészetünk lassan-lassan új útra tér. A lelkiektől, Istentől való elfordulás és az anyagnak, e világnak telhetetlen kultusza csömörlésig jól tartotta lelkünket; ettől a tápláléktól más eledel után vágyódtunk, mely tisztább, nemesebb s jobban megelégit. Példa reá Endrődi Sándor.

Endrődi költői pályafutásának epilógusául szánta „*Isten felé*” című kötetét. A kinek Múzsája annyiféle mezőt bebarangolt, végre itt, az Úr palástjának árnyékában nyugszik meg, „mint a szarvas a hives pataknál”. Kezdetben mint romantikus szerelmes és a családi, általános emberi érzelmek elegikus hangulatú, díszes ruhában járó költője vált híressé. Utóbb Heinet fordította s hatása alatt eredetieket is írt, a melyekben a mintául választott költő fordulatait, kegyeletlen, sarcasticus írói stíljét helyenkint el-eltalálta, de Endrődi nemesen érző szívének, azt hiszem, nehezeére esett ez az idegen köntösben való járás. A kozmopolita költőtől hosszú az út a nemzeti szellemet s lelket lehellő *Kurucz nótáikig*. Endrődi megtette s kötetében mintegy feltámasztotta halottaiból Rákóczy világát. A legújabb s a költő előszava szerint utolsó stáció az *Isten felé*. Hosszas bolyongás után hazatért. És valóban, kivált a kötet végén, érzik, hogy belső szükségérzet volt lantján ennek a húrnak megzendítője. Sok szép költemény áhitatot kelt az olvasóban, bár nem tagadhatjuk, hogy kissé szigorúbb kritikával mintegy harmadát bátran kihagyhatta volna, részint, mert tartalmánál fogva nem illik

bele a kötetbe, részint mert értékük alul marad a színvonalon s a vallásosság pusztán pathetikus, virágos nyelvben nyilatkozik bennök, a mi az érzés sekély voltát sohasem pótolhatja. A kötet címe s a cyclusos felosztás, a cyclusok neve: *Örvények közt, Lázadás, Töredelem, Megtisztulás, Az ima szárnyán, Isten felé*, arra mutat, hogy e könyv bizonyos lelki fejlődés tükre akar lenni, mintegy mutatója annak az ösvénynek, a melyen járva a költő ide jutott. Azonban ez a felosztás nem helyes és a fejlődésrajz szemmel láthatóan erőszakolt. A figyelmes olvasó észre veszi, hogy a kötet utolsó, igazán szép részei mintegy maguktól nyitak a költő lelkének kertjében s épen azért támasztanak is visszhangot bennünk s csak ez után gondolt a cyclusokra, a melyeknek medrét részben utóbb irt költeményekkel töltötte ki. Bélekerült azután egy csomó épen nem vallásos költemény is, mint p. o. a secessió izlésbukfenczeit ostromozó tanköltemény, melylyel Endrődi akadémiai székét elfoglalta. (Új Istenek). Ezen kívül még számos szép és pár gyengébb vers, a mi bizony nem e kötet számára készült. Hogy a sorozat teljes legyen, régebbi költeményeiből is átvett néhányat, de hiába kerestem az egész kötetben Endrődinek egyik leggyönyörűbb művét, a *Diadalt*, a mit valaha jó régen egy folyóiratban olvastam s a mi mélységénél s formája tökéletességénél fogva a vallásos költészet egyik legpompásabb virága. Bizonyosan feledékenységéből maradt ki.

Endrődi mintegy tiltakozólag említi, hogy „nem szolgál felekezeti czélokat“. Részünkről nem tartjuk hibának, ha a költő hitfelekezetének hatása meglátszik művén, csak azt mutassa, a mi igazán költői benne. Tudjuk élvezni protestáns voltunk daczára a középkor keresztyén hymnusait s gyönyörködünk Calderon remek „Állhatatos fejedelme“-ben. És Endrődi kötetének javából való a *Feszület előtt, Ave Maria, Stella Maris*. Mindegyik más érzés-, gondolatkör termése; míg formájára nézve az utolsó a legtökéletesebb, tartalma leginkább az elsőnek ragad meg, mert ebben a tiszta, felekezetek fölött álló keresztyén felfogást fejezi ki. Az ember is küzd nagy czélokért, kap sebeket, szenved, de mily semmiségek e czélok, sebek, szenvedések a golgothai szenvedő láttára! Bibliai és zoltáros hangot csendít *A mélységből* s a *Rorate Coeli*:

Nines hová fordulnom,
Hova néznem innen,
Csak egyedül Hozzád,
Csak egyedül Feléd,
Te hatalmas Isten.

Te látod nyomorom,
Te hallod sirásom,
Tanuja vagy, mikor
Könnybe borult arezom
A porba beásom.

„Engem sűrű gond ver, keserűség vesszöz; tavaszom hervadás, virágom tövistä“. Mind találó s bibliai képe a bűnén tépelődő, vergődő szívnek. Az isteni jóság és gondviselés megkapó magasztalása a *Hozsánna*,

Isten, Téged dicsérek; a forma is egyszerű, a nyelv mesterkéletlen, de épen ez illik a tartalomhoz. A mint a templomnak is komoly, czikornyátlan fenségével kell hatnia a hívő lélekre, a vallásos költemény is úgy szép és szól szívünkhöz, ha nem öltözik rikitő czifra ruhába. Endrődinek elég mélysége és gondolatgazdagsága van ahhoz, hogy ne keresse, vadászssa a pusztán nyelvi hatás olcsó eszközeit. Pedig nem áttal időnként ehhez a fegyverhez nyúlni. A *Krisztus országa*, noha lendület, formai virtuositás dolgában ritkítja párját, hidegen hagy, mert hiányzik belőle a mélység és igazság. A *Páduai szent Antal* vallási és erkölcsi szatira heinei stílusban s az embereknek azt a tulajdonságát gúnyolja ki, hogy imádságukban csak földi dolgokat kérnek, lelkiekre nincs gondjuk. Azonban otthonosabb a lyra más fajaiban, a pajzánkodó hang nem illik szájába. Szép vers a *Templomkerülő*. Olyan embert rajzol, a ki az üres szertartások s beszajkózott, evangéliumi erő nélkül való prédikációk előtt a természet templomába menekül, hogy áhitatba ringassa lelkét. Néha epigrammaszerű formába önti gondolatait, de nem mindig jár nyomába siker. Például *A gazdag* gondolata az, hogy dúsan él, a szegény csak vízzel főz és könnyel sózza kenyerét. „Mi kéne hozzá, hogy mindketten jó izűn egyenek?” — kérdi a költő és így adja meg a választ: „Egy kissé kevesebb irigység és valamivel több szeretet”. Mennyivel megkapóbb ugyanennek a gondolatnak feldolgozása Szabolcskánál. (Fohász), Szabolcska, mint őseredeti lyrikus tehetség e gondolatot egészen magára vonatkoztatja s biblikusabb, keresztényebb fohász formába öltözteti a bölcselkedő ítéletmondás helyett:

Csak egyet kérek, bármit végzesz.
A gazdagsághoz, szegénységhez.
Szegény sorsomban elfeledni,
Hogy a gazdagok kínese mennyi.
Gazdag sorsomban elgondolni,
Hány szegénynek kell nyomorogni.

A két költő közül Endrődi a csiszoltabb, tudósabb, philosophikusabb; de szívünkhöz közelebb áll Szabolcska egyszerű, tiszta, meleg s bibliai lírája. Szabolcska több szívben támaszt visszhangot, mint Endrődi, a kinek vallásos érzése különböző erecskékből táplálkozik. A kötetben ott találjuk a *Dies irae* fordításának egy töredékét, sajnáljuk, hogy nem az egészet. Szép és méltó feladat volna Endrődihez, ha magyarul megszólaltatná a középkor remek keresztény hymnusait, Jacoponust, Clairvauxi Bernátot, s mindazokat, a kiknek lelkéből, költészetéből az egyházi ének mai napig táplálkozik. Ezzel nemcsak irodalmunkat gazdagítaná, hanem saját költészetét is, mert bensőséget, mysticismust tanulna tőlök s — következő kötete — mert mi még nem akarunk búcsuzni Endrődítől —

még szebb s drágább virágokkal kedveskednék tisztelőinek s nagy olvasó közönségének.

Lampérth Géza Pacsirtaszónak nevezte el második kötetét. Valóban ráillik a név, mert költészete oly kedves, harmonikus, mint az egekbe emelkedő pacsirta szava, a mezőn szántó-vető ember hű kísérő társa. Az ő kötete nem oly változatos, mint Endrődié; nem is oly bölcselkedő, mélyen járó, de elvarázsol naiv egyszerű jóleső csicsérgésével. Tárgyait legnagyobbbrészt a falusi életből veszi, ott él, ott jár folyton a Balaton csodaszép tájékán, egy kis faluban, a minék minden röge régi jó ismerőse. Igazán megható *Az öreg zsol-táros* című genreképe, a mely irodalmunknak bármely e nemű termékével kiállja a versenyt. Oly hű a rajz, oly mesteri s meleg az ecset, mely festi hogy ott ülünk az öreggel a templompadon és együtt énekelünk vele a kopott zoltárból a seregek Urához. Semmi keresettség, batásvadászat benne s a végén igazán szívünkbe markol azzal a szóval: *ő volt* „szegény“ a leggazdagabb. *A fenyők beszéde* szintén irodalmunk kincsei közé tartozik. Karácsony felé sűrű havazáskor sorsukról elmélkednek a fenyők, kivágatásukat, halálukat várják. Az egyik délczeg szál fényes nagyúri palotába vágyik karácsonyfának, hogy „ringjon ágain, a mi jó, szép és drága“. Könnyút, felhős tekintetet ne lásson, csak mosolyt, vidámságot. Csak egy törpe kis fenyő nyilatkozik máskép:

Én az irgalmasság hajlokába vágyom,
Meleg ruhát, czipőt ringasson csak ágom,
Mit könnyes szemmel vár annyi szegény árva
S vigye lelkem égbe imádságuk szárnya.

Három éneke szintén mély vallásos erővel tündöklök. A *Tavaszi ének* nem a virágfakadásnak, rügyezésnek s más életjelenségeknek gyári megverselése, hanem a feltámadás hitére vezető himnus. A természet ébredésében ama nagy ébredésre utal, a midőn az egész világ medicsóttetik. A *Beteg ember éneke* egyhangú panaszkodás helyett az Isten akaratán való szelid békességes megnyugvást tükrözi. — Az aratásról szóló énekében összevegyül a hazafi érzelme a keresztyén emberével. Általában Lampérth hivatott énekköltő; ment minden dagálytól, egyszerűen, de tisztán cserge-dezik költészetének patakja. Verseiből ismeretlenül is megszeretjük a kedves vonzó egyéniséget, mert hiszen mi is oly ragaszkodással csüggünk szülőfalunkon, édes anyánkon, templomunkon, mindenben, a mi boldog gyermekségünknek tanuja volt. Lampérth *mírólunk*, a mi álmainkról és érzéseinkről énekel.

P—i.

Egyházi beszédek. Írta *Peti Lőrincz* bürtüs-váradai ev. ref. lelkipásztor, I. kötet Csurgó, 1901, ára 3 korona, 280 lap, megrendelhető a szerzőnél.

Peti Lőrincz Somogyvármegye egyik falusi gyülekezetének derék lelkipásztor, a ki a belső-somogyi egyházmegyének és a dunántúli egyházkerületnek is tanácsbírája. Nem kezdő, bár új ember a prédikáció-irodalomban; de ez az első kötete egy teljesen kiforrott, öntudatos református hitszónokra vall, a kinek mindig van mondani valója és a mit mond, azt jól és szépen tudja elmondani.

Prédikáció kötetében 29 beszéd van, a melyek közül 4 adventi, 2 karácsonyi, 1 óévi, 1 újévi, 3 farsangi, 1 virágvasárnap, 1 nagypénteki, 2 husvét, 1 áldozócsütörtöki, 2 pünködsdi, 1 vizsgai, 2 aratási, 2 bűnbánati, 2 úrvacsorai, 4 közönséges vasárnap beszéd.

A beszédekről általában nagy elismeréssel kell szólanunk, mert a keresztyén prédikáció minden lényeges kellékének megfelelnek.

Először is bibliás beszédek. Az Isten ígését hirdetik és nem divatos emberi bölcselkedést. Peti nem hivatkozik sem a hanyatlásnak indult modernséggel, a mely keresztyén hiterő nélkül száraz korszerűséget prédikált; sem annak a szintelen általánosságokba vesző, élettelen dogmatizálásnak nem hódol, a mely a hitéletet semmivel sem építi, de az elmét annál inkább megterheli a keresztyén igazságokról való okoskodásokkal. Jellegzetesen evangéliumszerű beszédeiben az evangéliumot hirdeti tisztán és erőteljesen.

Azután e beszédek kitünően szerkesztett beszédek. Peti valószággal a felvett textusról beszél, azt magyarázza, azt fejt ki és azt alkalmazza. Beszédeinek pompás címeket ad, kifogástalan dispositiókat szerkeszt és logikailag következetes, szónokilag fokozatosan emelkedő szerkezetet alkot.

Ki kell emelnem beszédeinek szép nyelvezetét is. Könnyeden, világosan, választékosan, irodalmi izléssel és mégis oly népszerűen ír, hogy beszédei nemcsak faluhelyeken, hanem a legelőkelőbb városi gyülekezetekben is használhatók. Nem hajhászsa sem a szóvirágot, sem a magas pathoszt, hanem irányát a tárgy természetéhez alkalmazza: egyszerű a hol magyaráz; színes és meleg, a hol festeni kell; lendületes és szárnyaló, a hol a gondolat és eszmekör ilyen kifejezést kíván.

Elismeréssel kell szólanom predikáló modorának gyakorlatias irányzatáról is. Szerző ugyanis az ígét nemcsak értelmesen és helyesen megmagyarázza, hanem ügyesen tudja az életbe átvinni, a mai viszonyokra alkalmazni és a hallgató lelkébe átplántálni. Minden beszédének megvan a konkrét célja s erre csoportosítja aztán az egész beszédnek mind a gondolat-sorát, mind az érvelését. Ezért a

beszédeiben mindig van építő erő, gyakorlati tanulság, valóságos keresztyén morál.

Én nagy lelki épüléssel olvastam e beszédeket, a melyek tisztán és lélekből, bölcsen és világosan hirdetik az evangéliumot. „Íz, szín és tűz“ van e beszédekben; lélek és élet szól belőlük. Tanulmányozhatja és sikerrel használhatja őket az igehirdető és nagy lelki épüléssel olvashatja bármely evangéliumi keresztyén ember.

Peti Lőrincz ezekkel a beszédekkel egyszerre előkelő helyet vívott ki magának a magyar prédikáció-írók sorában. Szerzőt örömmel üdvözljük és érdeklődéssel várjuk beszédei újabb kötetét.

Sz. F.

A magyar faj védelme. I. Sötét pontok. Írta *Varga Jenő*. 193 lap, ára 3 korona. Makón Kovács Antal nyomása, 1901, kapható Dobrowsky és Frankenál Budapest.

A «Sötét pontok» a gyermekkorlátozás, a gyermekrendszer sötét bünét ismerteti; azt az irtóztató erkölcsi járványt, a mely az erős népeket legyengíti s a gyengéket kipusztítja, a mely az erkölcsi fogalmakat meglazítja és a családi szentélyt megfertőzti. Azt vizsgálja, hogy ez az erkölcsromboló és nemzetirtó bűn Magyarországon hol, mikor és mily módon keletkezett, mely vidékeken és milyen mértékben terjedt el? Feltárja a gyermekkorlátozás természetét, erkölcsi, nemzeti és vagyoni romlásait, s végül kimutatja azokat a gyógyszereket, a melyek segítségével ez a rettenetes bűn gyógyítható.

Magyarországon a gyermekkorlátozás még nem általános, de már nem is csak szörványos jelenség. Rohamosan terjedő baj. Tapasztalat és statisztika szomorúan bizonyítja ezt. Szerző e tekintetben a lelkészek tapasztalatait és a statisztika adatait veszi alapul. Míg 1880-tól 1890-ig hazánkban minden ezer lélekre 44·2 születés esett, addig 1890-től 1895-ig már 41·8-re, 1895-től 1900-ig pedig 37·4-re szállott alá a születések átlagos száma. Ez a fokozatos és elég rohamos alászállás azt a keserű igazságot bizonyítja, hogy hazánkban a gyermekkorlátozás, az úgynevezett malthusianismus kezd rendszeressé válni és rohamosan terjedni.

Malthus manchesteri pap 1708-ban írott híres könyvében azt fejtegeti, hogy a köznyomor enyhítésére csak egy út vezet s ez az út a születések korlátozása, az egy- vagy két-gyermek-rendszer. Ám ez a tan nem új dolog. A születések korlátozását csaknem rendszeresen űzik a vad-népek, pl. a polinéziaiak és elvszerűleg gyakorolták Hellasz és Róma civilizált népei is hanyatlásuk idejétől fogva. Plato és Aristoteles elméletileg igazolták ez oszmány bünt, Sparta államilag szervezte a gyermekkorlátozást és a satnya gyermeket megölette. Szerző kimutatja, hogy e bűn nem a fokozatos művelődés nyomán haladt előre, hanem a vagyonszomj, a pénz-

uralom s az ezzel járó kényelem-szeretet és élvezet-hajhászat idézte, fejlesztette ki. Minél kevesebb a gyermek, annál kisebb a gond, annál könnyebben élhet és annál többet élvezhet az ember. Ez a gyakorlati materialismus volt régen és ma is ez a gyermekkorlátozás szülőanyja és nevelő dajkája.

Ezt az a történeti tény is bizonyítja, hogy a keresztyenség erkölcsi tisztasága vagy másfél ezer évre megszüntette e bűn rombolását. De a XVIII. és különösen a XIX. század szertelen materialismusa ismét életre keltette e nemzetirtó bűnt. Figyelemre méltó jelenség azonban, hogy a gyermekkorlátozást nem a szegény, hanem a gazdag emberek és népek üzik először s onnan terjed át a szegényebbekre. A modern Európában a XIX. század elején a gazdag francia nemzet, Amerikában a gazdag Egyesült-Államok területén üti föl először fejét e baj, s Franciaországot első sorban ez az egyetemes nemzeti bűn juttatta a hanyatlás lejtőjére.

Magyarországon is mind az úri osztály, mind a nép körében először a legjobb módúak vetemednek erre a bűnre. A rossz példa az uraktól indult ki, a kik a gyermekkorlátozást szórványosan régóta üzik, de az utóbbi 20—30 esztendő alatt rendszeresen gyakorolják. Az uraktól tanulta el a nép, mely a XIX. század elején még csak szórványosan, de a második felében már rendszeresen üzi. Megkezdik az erdélyi szászok, majd a délmagyarországi (bácskai és bánásági) svábok és szerbek, utóbb Tolnamegyében a sárközi magyarok. Ez a három csomópont a ragály rendszeres terjesztője s a terjedés köre a XIX. század közepétől fogva mindjobban tágul, nemzetiségi és vallási különbség nélkül, de mégis leginkább a szerbeket és a magyar kálvinistákat ejtette hatalmába. A szerbséget országszerte megfertőztette e ragály s immár egész az egy-gyermek-rendszerig, sőt a gyermektelenségig vitte, minek folytán erre a fajra országszerte a teljes kipusztulás vár. A szász és a sváb faj jobbra csak a két gyermekig korlátoz, s ezért fogy ugyan, de nem pusztul oly rohamosan, mint a szerb. A sárközi kálvinista magyarságnál szintén az «egyke» rendszer járja s azért ez a faj-magyarság is rohamosan pusztul, sőt a kipusztulás lejtőjére jutott. A gyermekkorlátozás terén ismeretes három fokozat közül, ú. m. a szórványos korlátozás, a kettős rendszer és az egyes rendszer közül, a szerbség már országszerte egykés, a tolnai kálvinistaság szintén; a Baranya, Somogy, Veszprém, Bars, Gömör stb. vármegyék kálvinistasága két gyermekig korlátoz.

Varga könyvében a baj elterjedése és mai állapota részletes statisztikai táblázatokban van feltüntetve, még pedig külön a szerbeknél, a németeknél és a magyaroknál. A baj a sváboknál egyetemes, de csak második fokozatú s így nem olyan pusztító, mint a szerbeknél és a sárközi magyar kálvinistáknál. Újszivác svábjai

közt 1860—1870-ig minden ezer lélekre 57, 1870—1880-ig 44, 1880—1890-ig csak 38, ma már csupán csak 25—28 születés esik. Még rohamosabb a fajpusztulás a tolnamegyei kálvinistáknál, a hol pl. Decsen a XIX. század közepén ezer lélekre még 25 születés esett (s ez is nagyon kedvezőtlen helyzet), de a század végére ez a csekély szaporodás is leesett ezer után 13-ra, a mi már a kipusztulás jelzője. De legerősebb a gyermekpusztítás a szerbeknél, a kik már a teljes gyermektelenséggel öldöklük a fajukat s nem sokára teljesen kipusztulnak. A leginkább ragályozott dunántúli vidékeken a kálvinista faj-magyarságnál is oly megdöbbentőleg aláhanyatlott a szaporodás, hogy Tolnában $7\cdot2\%$ -ról $0\cdot09\%$ -ra, Baranyában $8\cdot5\%$ -ról $1\cdot04\%$ -ra, Somogyban $6\cdot1\%$ -ról 5% -ra szállott le 1890-től 1900-ig a szaporodási perczent.

Szerző ezután egyházmegyénként mutatja ki a korlátozás borzasztó rombolásait, számszerűleg bebizonyítván, hogy a református szín-magyarság leginkább pusztul a tolnai, azután a két baranyai és két somogyi egyházmegyében, továbbá a vértessaljai, órségi, veszprémi, mezőföldi traktusokban, majd a barsi, solti és kecskeméti egyházmegyékben; sőt a baj átterjedt immár Gömörvármegyébe, szórványosan befészkelődött a békésbánati (pl. Szentés, H.-M.-Vásárhely) és bihari (pl. M.-Keresztes) egyházmegyékbe, felütötte fejét a szászokkal érintkező erdélyi kálvinistáknál (Háromszék és Udvarhelymegyében). S a dologban az a legszomorúbb, hogy ez a *fajpusztulás csaknem kivétel nélkül a kálvinista magyaroknál dúl*; a pápista magyarok és a lutheránus magyarok jobbra még mentesek e ragálytól, bár Tolna és Somogy területén szórványosan immár a más vallású magyarságnál is mutatkozik a fertőzés.

A baj okát szerző meggyőző bizonyítás alapján nem a köznyomorban, nem is a szegénységben látja, hanem kimutatja, hogy a korlátozás mindig és mindenütt a vagyonosabb osztálynál kezdődik és onnan terjed át a szegényekre. *A baj szülőoka ethikai.* A könnyebb, gondtalanabb, kényelmesebb életre törekvés, hogy a szülőknek jobban lehessen élni, s hogy a gyermekek között ne oszolják meg nagyon a vagyon. De Varga hatalmas érveléssel azt is bebizonyítja, hogy ez az erkölcstelen ok iszonyúan megbosszulja magát. Az egyre-kettőre korlátozott ivadék rendszeren kényesebb, puhább, dologtalan, továbbá fényűző és gondtalan lesz, s e mellett az erkölcsi romlás mellett vagyoniilag is hamarabb pusztul, kivált a földművelő és iparos népnél. Igen, mert a kényelmesebb életmód mellett, a kitaró szorgalom és takarékoság is oda van; a gazda uraskodik, kocsmáz, az asszony czifrálkodik, az „egyke“ vagy „kettőske“ nem szokik munkára, hanem fizetett cseléd és fizetett munkás fogyasztja a jövedelmet is, legtöbbször magát a vagyont is. Innen az az általános tapasztalat, hogy a gyermekkorlá-

tozó vidékeken egyfelől óriási a fényűzés, s a vele járó eladósodás és tönkrejutás, másfelől megdöbbenő az erkölcsi züllés s különösen a családi erények elfajulása, a női erkölcsök pusztulása, a férfi munkásság alászállása. Így ássa meg vagyoni és erkölcsi sirját önkézevel a gyermekkorlátozó nép és felekezet.

A betegség orvoslására szerző részint megelőző és megtorló, vallás-erkölcsi és törvényhozási intézkedéseket javasol. A vallás-erkölcsi preventív eszközöket az egyházaknak kell az erkölcsi ér-zület nemesítésében, a vallásosság emelésében megtalálni. A törvény-hozásnak szigorú büntetést kell szabnia a kenő és tudós asszo-nyokra, s a bűnrészesek (férj, feleség, nagyszülők, óvószér-árusok stb.) mindenikére. A kálvinizmusra nézve egyházi életkérdés, a nemzetre nézve a fajmegőrzés nagy kérdése, hogy ez az irtóztató fajpusztítás korlátozotassék és lehetőleg megszűnjék.

Megrendítő hatású, igazi fekete könyv ez a Varga könyve. Nagy fajszeretettel, alapos tanulmánynyal, tárgyilagosan és érdekesen van írva. Megbízható adatok alapján híven rajzolja a bajt és szilárd alapra építi következtetéseit. Egészen helyes és nagybecsű az az észlelete is, hogy a gyermekkorlátozás, bár eredetileg a szegénység és a nyomor enyhítését célozza, a valóságban az erkölcsi romlás mellett mindenütt az anyagi elszegényedésre vezet. Abban is feltétlenül igaza van szerzőnek, hogy a gyermekkorlátozás a gyakorlati materialismus gyümölcse, tehát a legbensőbb mivoltában erkölcsi baj, a mely újabb meg újabb erkölcsi bajokat zúdít azokra, a kiket ez a kór megfertőzött.

A tanulmányozásra méltó könyvet nagyon ajánljuk a nép vezetésére hivatott lelkészek és tanítók figyelmébe.

Váradai F.

Kis Énekeskönyv. A keresztyén hívek lelki épülésére régi és újabb szerzők műveiből szerkesztette Kovács Sándor. Pozsony, 1901. Az Ev. Theol. Otthon kiadása, 189 lap, ára kötve 1 kor. 50 fillér, diszkötésben 4 kor.

Kovács Sándor pozsonyi theologiai tanár az áhítatossági iro-dalomnak avatott ismerője és búvára. Pár éve egy kitűnő Imádságos könyvet szerkesztett a régi szerzők műveiből, s ez a könyv nagy kedveltségre és kelendősségre jutott protestáns népünk körében. Most ugyancsak régi és újabb szerzők műveiből Kis Énekeskönyvet szer-kesztett, hogy annak hiteős darabjaival a mostani hitet erősítse és Istenországának szeretetét növelje. Egy szép magánénekgyűjtemény, valóságos ének-anthologia ez, a melyben a négy utolsó század pro- testáns termékeinek a legjavát gyűjtötte össze a szerkesztő első sor- ban az ifjúság, de az oly szórványbeli és leánygyülekezetek számára is, a melyekben a közénekes könyvek használata nehézségekkel jár.

A gondolat jó és időszerű, mert az ág. h. ev. Énekeskönyvek jobbára nem magyar szelleműek, költői értékük sem valami nagy, sőt vallásos szempontból sem kifogástalanok. A hit ébresztésének és erősítésének teszünk tehát szolgálatot, ha közönségünket hiterős keresztény énekekkel látjuk el. S hogy e tekintetben a magán Énekeskönyvek milyen alkalmas eszközök. mutatja a Viktor János-féle «Hozsánna» című ének-gyűjtemény, a mely egy év óta sokfelé otthonos lett a református vallásos összejöveteleken és estéken.

A gyűjteményben 221 régi és újabbkori szerzőktől való ének-szöveg van, a következő beosztással: I. Általános tartalmú ének 100 drb; II. Ünnepi ének 76 drb; III. A polgári év alkalmaira (újév, ó-év, reggel, este stb.) 35; IV. A függelékben pedig 10 vegyes tartalmú ének.

A régebbi énekszerzők közül Szenczi Molnár Albert, Batizi András, Balassi Bálint, Petrőczy Kata Szidonia, Rimay János, Péczeli Király Imre, Lengyel József, Pálóczy Horváth Endre, Erdélyi János, Kiss János, Mihályi Károly, Székács József, Győry Vilmos, Szász Béla; az élők közül Szász Károly, Lévy József, Szabolcska Mihály, Fejes István, Sántha Károly, Torkos László, Pósa Lajos, Payr Sándor, Kovács Sándor, Zábrák Dénes énekeiből közöl legtöbbet a szerkesztő.

A gyűjtemény sok kiváló éneket közöl a jelenkori énekköltők szerzeményeiből, a régebbi akár zsoltár-, akár dicséret-gyűjteményekből (kivált a reformátusokból) aránylag keveset vett föl a szerkesztő. A kiválasztás elve tehát nem egészen világos, mert sem a régi classikus termékek nincsenek arányosan képviselve, sem a köz-énekes könyvek remekei nincsenek meg kellő számban a gyűjteményben. Ez a körülmény, meg aztán az, hogy a Kis Énekeskönyvben nincsenek dallamok (csak utalások, hogy mely dallamra énekelhető a szöveg) s a megnevezett dallamok a ref. közönség előtt jobbára ismeretlenek, azt hiszem, lényeges akadálya lesz a gyűjtemény éneklésre való használatának és nagyobb elterjedésének. Pedig kár érte, mert sok szép énekszöveg van benne. Jelen alakjában a Kis Énekeskönyv inkább csak iskolai használatra számíthat, a mennyiben mintegy kiegészíti az irodalomtörténeti oktatást azzal, hogy a magyar énekköltés történetét szép szemelvényekben mutatja be.

A könyv kiállítása csinos, ára jutányos, elterjedése kívánatos.
Sz.

b) Külföldi irodalom.

Förster: Lebensideale. Tübingen und Leipzig (Mohr) 1901. 126 lap. Ára kötve 3 márka.

Előkelő theol. kutatók komoly és buzgó munkássága eredményeinek összefoglalása ez a mű, a melylyel a szerző a nagyobb közönség körében fel akarja kelteni az érdeklődést a vallásos ethikai kérdések iránt. Mint frankfurti lelkész és a „Chr. der Chr. W.“ szerkesztője, szerző már szélesebb körökben is ismeretes. Legkedveltebb műve „kortársaink keresztényiségéről“ szóló mély és alapos „tanulmánya“, a melyben a politika, a szépirodalom és a tudomány főbb képviselőinek nyilatkozataival igazolja be a kereszténységnek egyént és társadalmat megnesmesítő, megtartó és üdvözítő erejét.

A „bevezetésben“ közelebbről *Ritschl* és *Kaftan* nyomán a lelkiismerettel foglalkozik. A lelkiismeret egyéni és társas alakjában a történet, illetve az abban állandó érvényre és tekintélyre emelkedett erkölcsi törvény által van feltételezve. E törvény az egyéni jólétet mindenütt a társas közösségnek s a pillanatnyi érzelmi vágyakat a szellemi személyiségnek rendeli alá. Ilyen törvény „a társas közösségi élet létfeltétele, hogy úgy mondjuk, természeti törvénye“. Az életideálok története e tekintetben nagyon tanulságos. Korunk ható és mozgó életideáljai az antik világnézetben, Izrael vallásában s annak koronájában: a kereszténységben gyökereznek. De a történet azt is igazolja, hogy „a haladás mozgó erejét a nagy, eredeti és teremtő egyéniségek alkotják, a kiket méltán prófétáknak neveznek az emberek.“ *Carlyle* szép szava szerint: „a nagy szellemek története lelke a történelemnek.“ Azért irt *Eucken* is, a nagy jénai bölcselő „a nagy férfiak világnézetéről“ (1890).

Az 1. fejezet „az antik világnézet örökségét“ ismerteti, a melyet a görögöknek köszönhetünk. Eredetében optimistikus, új platonikus kifejlődésében (askesis és ekstasis) pessimistikus jellegű. Központja Platon, kinek maradandó alkotása 3 igazságnak fölfedezésében és energikus képviselésében áll: 1. az élet teljessége nem a külső javaktól, hanem az ember belső állapotától függ; 2. az életideál a legfőbb jóval, mint igazságossággal és boldogsággal esik össze; 3. a jó, mint igazságosság állandó s általános érvényű, nem pedig subjektív valami. Platon életkérdése tehát a jónak ismeretében összpontosul, a mely nála a világtól való belső és külső függetlenségben áll. Ez életideál nem a tömeg, hanem kevés kiválasztottnak a tulajdona, vagyis ez ideál lényege az askesis. De az életideálok sohasem absztrakt, hanem konkrét alakúak.“ Platónnál ez ideál megtestesülése Sokrates, kiről méltán mondotta Mill StUART, hogy nem lehet eléggé rá emlékeztetni az emberiséget. E görög askesis rendszere

az új platonizmus. Az egykoron életvidám görög gondolkozás tehát askessissel végződik.

A 2. fejezet „*az evangéliummal, mint Izrael vallása örökségével*“ foglalkozik. Az életideál a prófétáknál keresendő, „a kiknek föllépése a keresztyénség előtti emberiség történetének legnagyobb csudája.“ Ezek föllépését „a bálványimádás, a nép hamis üdvbizonyossága s a jogtalanság“ tette szükségessé. Életideáljuk tehát szoczialis, immanens, praktikus és egyszerű. Ez életideál változik a későbbi zsidóságban, a melyben „az igazságosság helyére a szentség, a testvériség helyére az elkülönítés a hűség helyére a legalitás“ lépett. Jézus szakított e zsidósággal és teljességre vitte a próféciáit, a mivel egyáltalában „eltörölte a technikai vallásosságot.“ De Jézus az emberiséget a próféták életideáljának is fölébe emelte, mivel 1. felszabadította a vallást zsidó nemzeti és lokálpalestinai jellegétől; 2. az igazságosság helyére a szeretetet emelte s így az emberi társas élet természetes morálját állította helyre, s 3. Jézusra nézve a jó nem nyugvó állapot, hanem mozgás, véghetetlen fejlődés. Így Jézus életideálja az egyes embernek óriási szabadságot s nagy öntelelősséget biztosított.

„*A középkor életideálja*“ (3-ik fej.) a keresztyénség és a görögség egyesüléséből áll elő. Produktuma a dogma és a szerzetesség. Utóbbinak főbb stádiumait caesare Basilius, Augustinus és Assisi Ferencz jelzik. Folyománya a kettős erkölcsiség elmélete és gyakorlata. Tehát a középkor életideálja is különböző változatokban askétikus, míg a renaissance „az izolált egyéniség,“ ideálját emelte érvényre.

„*Luther életideálja*“ (4-ik fej.) benső vallásos pszichologiai tapasztalatán épült fel. Az askesis ideáljának legyőzése s a folytonos világi tevékenység új életideájának fölfedezése az ő érdeme. Egyház fogalmát „ein heilig christlich Volk“ alkotja, mely a középkori hierarchiai egyházon csak «appendix.» !A kir. papság alakjában a vallásos érettséget és nagykorúságot Krisztus történeti személyiségéhez kötötte. Nem Platont vagy Aristotelest, hanem „*Krisztust követni*“ nála a fődolog. Új élet- és világnézetét értéket tulajdonít a világi életnek, s abban új erkölcsi tartalommal ruházza föl s megszenteli a munkát. Az askesis életideálja helyére az „új világi háztartás“ lép istenországa szolgálatába. Nem több a karthausi, mint a szerető anya, vagy hűséges szolga munkája. Ezzel Luther helyreállította „a világi szoczialis morált; s régi jogaiba helyezte vissza a polgárt, az atyát, a királyt, a tudóst, a harczost, a költőt, az urat, a szolgát, a társadalmat, a nemzetet és az államot. E ponton Luther reformációja óriási kulturális hatalomnak bizonyult.

Végül az 5-ik fejezet *Rousseau* és *Carlyle* alakjában „*a felvilágosodás és a történeti érzék életideálját*“ ismerteti. A XVIII-ik század a természetről s a XIX-ik a történetről szóló új felfogással ajándékozta meg az emberiséget. *Rousseau* a természetevangélium s a természetes világ-felfogás prófétája, s ez alapon nála a morál nem szent könyvekből vagy

nevelésből, hanem húsból és vérből áll. Vállása tehát természetimádás, modora a kultúra. Nála a felvilágosodás az elsőség. Optimismusát a francia forradalom meghiusította, a mely megmutatta, hogy az a természetből eredetileg jó ember laissez aller-ja egy nagy képtelenség. — *Carlyle* személyiségében a két század küzdelme egyesül, ki az individualista élet- és világnézetet az emberiség történetébe való mélyebb betekintésével döntötte le. Arról győződött meg, hogy nagy korokat és azok hőseit nem az önszeretet, hanem az áldozatkészség és a munka tette nagyokká. „Isten iránt való szeretet és lemondás az ember rendeltetése és üdvössége. De e szeretet nem contempláció, hanem cselekvőség, köteleességteljesítés és teremtő munka . . . . A munka teszi az élet becsét s minden cselekvőség munka.“ Legnagyobb hőse az emberiségnek Jézus Krisztus, és az ő példányképszerű élete. Világnézete abban kulminál, hogy a természet és a történet világában folytonos organikus haladás és fejlődés észlelhető, s az egyes koroknak meg vannak a maguk hősei és prófétái. Goethe Luther kerésztyénsége új korszakának megalkotója. Goethében egy új kornak hajnalhasadását, a világosság és egység, s a szociális komolyság és igaz vallásosság típusát látja.

Mint látjuk, felette tartalmas és elegáns stíli tanulmányokkal van itt dolgunk, melyekből művelt közönségünk sokat tanulhat.

Foerster életideáljait a legmelegebben ajánljuk művelt prot. közönségünk szives figyelmébe. Az ily egészséges keresztyén világnézet egyik nélkülözhetetlen feltétele a mi boldogságunknak.

Sz. M.

Bohnert: Die Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche. Mit Berücksichtigung des Dogmengeschichtlichen, zunächst den bekenntnisstreuen Geistlichen und den Theologie-Studierenden dargegeben. Braunschweig und Leipzig (H. Wolfermann) 1902. 646 lap. Ára 12 márka.

A mű czíme jelzi már a tartalmat. A hitvallást híven követő lelkészeknek és theologusoknak van szánva. Lutheri felekezeteskedő dogmatikával van dolgunk, a milyen p. o. a Vilmaré, Thomasiusé, Philippié, Schmidté és Luthardté. Speculativ erőt vagy a keresztyén hittartalom rendszeres felfogását Dorner vagy Frank hittana értelmében hiába keressünk a műben.

Előszava szerint a legtöbb újabb dogmatika maig is Schleiermacher hittani elveinek befolyása alatt áll, a melyek szerint a subjectiv hit-tapasztalat s a keresztyén közösségi tudat háttérbe szorítja az objective bizonyos Írás igéjét. Ennek eredménye az, hogy még positiv irányú theologusok is (p. o. Hoffmann és Frank) elvetik az inspiratio ó-protestáns (mechanikus jellegű) elméletét, s így az objectiv isteni ige általános érvényét. E téren legtovább ment Ritschl és Wellhausen s legújabban Harnack, a kik „tisztán emberi produktumnak“ veszik az Írást. Ennek

természetes következménye a mai „egyházatlan theologia a maga hitetlen professoraival“. Ezzel szemben szerző „a hívő theologia“ hive, s művének kiindulópontja „az objective bizonyos isteni ige“ vagy más szóval kifejezve: az ó-prot. lutheri tanrendszert építi fel új alakban az Irás s a hitvallás álláspontján a modern theologia minden befolyásával szemben. Csakis ilyen mereven orthodox s szigorúan lutheri felekezeti állásponttól várja „az egyháziasság újbóli föllendülését“ napjainkban.

A dogmatika tananyagának elosztásában is teljesen az ó-prot. lutheri hittani rendszert, a Melanchthon óta szokásos synthetikai módszert követi, vagyis 7 fejezetben szól a prolegomenákról (1—20), a bibliológiáról (41—117), a theológiáról (118—179), az anthropológiáról (180—222), a soteriologiáról (223—372), a kegyelemeszközökről (373—524) s az eschatológiáról (525—616 l.)

A „prolegomenákban“ a dogmatika alapfogalmait (vallás, keresztyénség, theologia, dogmatika) ismerteti. A *vallást* Calov nyomán „az ember Istenhez való személyes viszonyának és istentiszteleti módjának“ definiálja, s különbséget tesz „objectiv és subjectiv jellegű vallás“ között. Itt Kant, Schleiermacher és Ritschl felfogásával polemizál. — A *keresztyénség* lényege „az embernek a Krisztus által helyreállított objectiv üdv- és életközössége az Istennel, a miről hitünkben győződünk meg“. Quenstedt e definitióját aztán a r. katholicismus és a református protestantismus ellen fordítja, a melynek „aranyközép útját“ a lutheri protestantismus követi. — A *theologia* „az Istenről és az isteni igazságokról“ vagy szűkebb értelemben véve, „a háromságos egy Isten lényegéről“ szóló tan, mely feladatát tekintve „tudományos és gyakorlati részre“ oszlik, s itt eléggé homályosan ismerteti, Ritschl moráltheológiájával polemizálva, a theológiának a philosophiához, s a hitnek a tudáshoz való viszonyát. — A theologia központja a ker. hittan, a *dogmatika*, mint „a dogmáról szóló tudomány“. Közelebb így definiálja: „a dogmatika a rendszeres theológiának az a tudományága, mely a ker. közösségi hit alapigazságait benső összefüggésekben fejti ki s tudományos, rendszeres alakban adja elő. Ebben zsinórmértéke a Szentírás, segéd tudománya az Irás-magyarázat s a dogma- és egyháztörténet, míg a morál és a gyakorlati theologia annak folyománya“.

Szerző művének a legerősebb oldala a dogmatörténeti és irodalmi anyagnak bő és kimerítő felhasználása, s ez okból „a dogmatika története“ című terjedelmes fejezete a műnek egyik legsikerültebb részlete. Főleg az újkori irodalommal foglalkozik behatóan. Álláspontja azonban egyoldaluvá tette az újabb dogmatikai irodalom méltatásában és megítélésében. Így ellentmond magának, ha azt mondja, hogy „az újabb kor irodalmát a pozitív egyházi hitre való visszatérés jellemzi“. Azt is csak cum grano salis fogadom el, hogy „Schleiermachernek herrnhuti és ideális Krisztusa“ volt; hogy „Frank az újabb kor legjelentékenyebb rendszeres theologusa“, bár másrészt fájjalja, hogy „a lutheri egyházi

tantól sok pontban, főleg a christologiában eltért"; hogy Ritschl theologiája „negatív kritikai iskola“, a kinek tanítványa Bender „a keresztényellenes naturalismusig tévedt“ stb. stb. Ha valaki az ó-prot. luth. rendszer sánczai mögé rejtőzik, annak nem igen lehet elfogulatlanul méltányolni és megítélni a legújabb hittani fogalmakat.

Szerző felekezeties álláspontja főleg „az írásról szóló tan“-ban tűnik ki, a hol közelebbről az inspiratio elméletéről annak régebbi és újabb irodalmáról, a bibliai kánonról és az egyházi hitvallásokról értekezik. Álláspontja supranaturális orthodox. a mely szerint „az Irás maga az Isten ígéje“, az inspiratio nemcsak a szent szerzőkre, hanem a bibliai szövegre is vonatkozik, s a hitvallások „valódi összefoglalásai az Irás tartalmának“, s mint ilyenek „általánosan kötelező tannormák“.

Hittana többi részeiben az ó-prot. lutheri hittani rendszerek ismert csapásain halad. Így részletesen ismerteti és bíráltilag méltányolja a theológiában az Isten léte melletti philos. bizonyítékokat, a ker. istenfogalmat s a trinitást, Ritschl-el szemben mindenütt hangsúlyozva, hogy „a dogmatikában nem nélkülözhetjük a metaphysikát“ s hogy „az Isten közvetlenül biztosan megismerhető“. Az anthropologiában enyhít az ember eredeti és bűneset utáni állapotáról szóló ó-prot. felfogás merevségén, mely a Formula Concordiae meghatározásai alapján lehetetlenné teszi az embernek megváltásra való képességét.

S végül „a kegyelemeszközökről“ szóló fejezetben különös nyomatékkal hangsúlyozza a hit rovására az Isten ígéjének, a sákramentumoknak s az egyháznak szoros összetartozását, s a mai ó-lutheranismus romanizáló egyházfogalma értelmében Vilmar, Kliephoth, Dickhoff és Löhe nyomán a lelkészi hivatalt a kegyelemeszközök hivatalának definiálja.

Történethittani oldalát tekintve rengeteg anyag van a műben felhalmozva, de szűk ó-prot. keretben feldolgozva. Pedig az ev. kereszténység „új bora“ nem fér bele a „régiből (ó-prot.) tömlőkbe“. Példa rá Kahnis, Luthardt, Kähler és Frank merev lutheránus hittana.

Sz. M.

**A Magy. Prot. Irod. Tars. pénztárába
1901. évi deczember hó 1-től 31-éig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1901-re:
Debreczeni ev. ref. egyházmegye, Veszprémi ev. ref. egyházmegye.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1901-re:
Erdővidéki ev. ref. egyházmegye, Szepesi XIII városi ág. hitv. ev. egyházmegye, Alsó-Némedier. ref. egyház, Ihász Lajos Hathalom, Vaja—Gégénv—Keék—Rohod felsőszabolcsi ev. ref. egyházmegyei egyházak, Czegléd ev. ref. egyház (20 K.), Kiss Ferencz ev. ref. lelk. Püspök-Ladány, Gömöri ev. ref. egyházmegye, Debreczeni ev. ref. lelkészi kar, Görgényi ev. ref. egyházmegye (6 K.), Beöthy Zsolt Budapest, Alsóborsodi ev. ref. egyházmegye, Vécsey Oláh Miklós Tokaj, Alsözempléni ev. ref. egyházmegye, Meczner József Korláth. **1900—1901-re:** Pápai ev. ref. egyház, Alsószabolcsajduvidéki ev. ref. egyházmegye, Máramaros-ugocsei ev. ref. egyházmegye. **1902-re:** Nógrádi ág. h. ev. egyházmegye, Széll Ákos kir. közjegyző Szeged, Gyurátz Ferencz ág. h. ev. püspök Pápa, Kolozsvári ev. ref. theol. fakultás. **1901—1902-re:** Szigethy Zoltán ev. ref. lelk. Huszt. **1901-re:** Szatmárnémeti ev. ref. főgymnasium.

3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1901-re:
Vargha László ev. ref. lelk. A.-Némedi, Gecse Géza ev. ref. lelk. Gálos, Tóth János ev. ref. lelk. Karancs, Halász—Balkány—Kemeese—Pazony—Berezel felső-szabolcsi egyházmegyei egyházak, Lőcse ág. hitv. ev. egyház, ifj. Szakál István ev. ref. lelk. Lucska, Pozsonymegyei ág. h. ev. egyházmegye, Késmárk ág. h. ev. egyház, Szinay István Miskolcz, Boytár Sámuel ev. ref. lelk. Péder, Domokos Antal Kolozsvár, Raffay Sándor theol. tanár Pozsony, K. Papp István ev. ref. lelk. Mórág, Andrassy Aurél Pozsony, Szászváros ev. ref. egyház, dr. Lakos Béla tanár Pápa, dr. Kollarik József Pozsony, Zoványi Jenő tanár Sárospatak, Steltzer Endre tanácsos Pozsony, ifj. Bocsor Lajos ref. lelk. Terehegy, Fábíán Mihály ev. ref. lelk. F.-Iregh, Frühwirth Samu Pozsony, Idrány Ferencz ev. ref. lelk. H.-Büd, ifj. Kovács Antal ev. ref. lelk. Kilye, dr. Sztérényi József Budapest, Zsigmond Ferencz ev. ref. lelk. Artánd, Lipták Bertalan ev. ref. lelk. F.-Regmez, Antal Gábor ev. ref. püspök Komárom, Bancesó Antal tanár Sopron, Nagy István ref. lelk. Kémer, Tóth Lajos ev. ref. lelk. Szőrcse, Tóthfalussy József ev. ref. lelk. Marosvásárhely, Huszti Béla ev. ref. lelk. B.-M.-Keresztes, Benke István tanár S.-Szt.-György, Tompa Mihály ág. h. ev. lelk. Somlyó, Soproni alsó ág. h. ev. egyházmegye, Medgyaszay Vincze ev. ref. lelk. B.-F.-Kajár. **1900-ra:** Bertók Béla ev. ref. lelk. Zápsszony, Alsónógrádi ág. h. ev. egyházmegyei papi értekezlet, Kálmán Sándor Hirip, Neupor Béla ev. ref. lelk. Derecske. **1900—1901-re:** Hazslinszky Kálmán tanár Pozsony, dr. Dobrovics Mátyás Pozsony, Nagy Dénes ev. ref. lelk. Vámospercs (16 K.), Wicklein Ferdinánd Pozsony, Zsigmond Sándor ev. ref. esperes H.-Böszörmény, ifj. Székely József Budapest, Tomka Jenő Budapest, Nagy Lajos ev. ref. lelk. Konyár, Margócsy István ág. h. ev. lelk. Vizesrét, Szolnokny Gerzson ev. ref. lelk. H.-Böszörmény, Végvár ev. ref. egyház. **1899—1901-re:** Molnár Albert ev. ref. lelk. Fóth. **1898—1899-re:** Jausz Vilmos tanár Sopron (15 K.). **1902-re:** Karczag István Bécs, Fülep Jonás ügyvéd Pozsony, Szabó Károly ev. ref. esp. N.-Kereki, Soproni felső ág. h. ev. egyházmegye, Veress Ede ev. ref. esperes Bucs, Ballagi Géza Budapest, Szarka Károlyné K.-Geresd, Ragályi Béla Balajt. **1901—1902-re:** Tatay Imre ev. ref. lelk. Székesfehérvár, Szigethy Zoltán ev. ref. lelk. Huszt, Szabó Endre ev. ref. lelk. Mina.

4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1901-re:
Bicske ev. ref. egyház, dr. Imre Sándor tanár Kolozsvár, Vargha Sándor ev. ref.

lelk. Győr-Szemere, Tirscher István gyógyszerész Bártfa, Kozma Sándor ev. ref. lelk. N.-Bajom, Jósvai Dénes ev. ref. lelk. Szutor, Farkas Károly ev. ref. lelk. Póka-Keresztúr, Dávid József ev. ref. lelk. Hangács, Barla Jenő Kisujszállás, Rác Lajos tanár Sárospatak, Földesi ev. ref. egyház, Püspökladány ev. ref. egyház, Zarándi Bertalan ref. s-lelk. Miskolcz, Kis Ernő tanár Pápa, Somogyi Kálmán ev. ref. lelk. Adánd, Jókai Lajos ev. lelk. K.-Ölved, Makay Balázs tanító T.-Dob, Cserhalmi Samu Budapest, dr. Dirner Gusztáv Budapest, Arany Gusztáv ev. ref. lelk. Péczel, Tóbiás Gyula ev. ref. lelk. T.-Lúcz, Tóth Dániel ev. ref. esperes Miskolcz, Osváth Zoltán ev. ref. lelk. Ozd, Laucsek Jónás ev. ref. lelk. Vadosfa, Piricse—Szakoly—Mogyorós, Laskod, Ajak—Szakoly, Thuzsér—Nagyvarsány—Anares—Sényő—Benk—Zsurk—Gyulaj—Gesztéréd—K.-Semjén—Báka—Lövő—Komoró—Vencsellő—Cs.-Kenéz—Buj—T.-Szt-Márton—Balsa—Kis-Várda—Gyüre—Nyír-Bogdány—Kisvarsány—Vasmegyer—Gemzse—Eőr—Székely—Paszab—Apagy—Kis-Léta—Tass—T.-Pálca (2 K. 97 f.). **1902-re**: Tét ev. ref. egyház, Pap Imre ev. ref. lelk. H.-M.-Vásárhely, Gecsei Péter ev. ref. lelk. Fancsal. **1900—1901-re**: Herepey Gergely ev. ref. lelk. Kolozsvár, Lencz Géza ev. ref. lelk. Tépe, Zsigmond Károly ev. ref. lelk. Hosszúfalu, Benkő Lajos H.-Nánás, Papp István ev. ref. lelk. S.-M.-Berkesz, Kovács Gyula orszgy. képviselő H.-Szoboszló, Lukácsy Imre ev. ref. lelk. B.-Viszló. **1900-ra**: Gavallér János ev. ref. lelk. K.-Varsány. **1900—1902-re**: Horváth István ev. ref. lelk. Bürkös. **1901—1902-re**: Balázs József ev. ref. lelk. Beszterez.

5. Alapító tagok tőkebefizetése: N. Haan Lajos ev. lelk. B.-Csaba 200 K., Görgényi ev. ref. egyházmegye 60 K.

6. Adomány a Károli-alaphoz csatolva: Bihari ev. ref. egyházmegye 11 K. 50 f.

Összesen befolyt 2185 korona 47 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. január 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

KÉRELEM.

A Protestáns Szemle 1900. évi 1., 2. és 3-ik füzetei teljesen elfogytak.

A ki a fent említett füzeteket eladni óhajtáná, ajánlatával forduljon a kiadóhivatalhoz (Budapest, Hornyánszky V. nyomdája, VI., Aradi-u. 14. sz.).

Figyelmeztetés.

Társaságunk **1901. évi tagsági könyvilletmény** fejében **MOKOS Gyula: Herczegszöllősi Kánonok** és **MASZNYIK Endre: Luther alapvető reformátori iratai** című műveket adta ki. E kiadványokat múlt évi december hó második felében küldöttük meg a **pártfogó, alapító** és **rendes** tagoknak.

A Herczegszöllősi Kánonokra azok is igényt tarthatnak, a kik a könyvre külön előfizettek.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

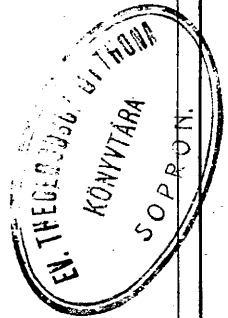
PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDAJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok:		Lapszám
1. A református egyház megalakulása Erdélyben. <i>Pokoly József.</i>		65
2. Jézus a Jordán vizénél. <i>Dr. Masznyik Endre.</i>		82
3. Uralkodó eszmék a magyar irodalom korszakaiban. (Befejező közlemény.) <i>Albert József.</i>		96
II. Tárcza:		
A párisi theologiai iskola. <i>Raffay Sándor.</i>		105
III. Egyházi szemle:		
Külföldi egyházi élet. <i>p.—f.</i>		111
IV. Irodalmi szemle:		
a) <i>Hazai Irodalom:</i>		
1. Janesó Sándor: Egyházi beszédek. <i>V. F.</i>		122
2. Kenessey Béla: A keresztyénség lényege. <i>Sz. F.</i>		125
3. Diesöfi József: Templomi gondolatuk. <i>Sz.—s.</i>		128
b) <i>Külföldi Irodalom.</i>		
1. Nösgen: Der Schriftbeweis für die ev. Rechtfertigungslehre. <i>Sz. M.</i>		131
2. Loesche: Geschichte des Protestantismus in Österreich. <i>Sz. M.</i>		133

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tíz ív terjedelemben *Egyháztörténeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Pokoly József* kolozsvári theologiai tanár tagtársunk volt szives elvállalni.

Ez oknál fogva tisztelettel kérjük t. dolgozótársainkat, hogy az *Adattárba* szánt kéziratokat írt. *Pokoly József* theologiai tanár czimén *Kolozsvárra* (Theologiai fakultás) sziveskedjenek küldeni. A *Szemle* szerkesztőjéhez beérkezett ilyen fajta kéziratokat mi már áttettük az *Adattár* szerkesztőjéhez.

A REFORMÁTUS EGYHÁZ MEGALAKULÁSA ERDÉLYBEN.

(Első közlemény.)

Az 1556. év nevezetes fordulópontot képez Erdély történetében. Fráter György nagy alkotása, a két hazarész egyesítésének munkája s az ahhoz kötött reményések porba hullottak. A viszonyok ereje, a nemzetek sorsát intéző isteni gondviselés bölcs rendelkezése, mint pelyhet fúvta el a század legnagyobb magyar politikusának hatalmasművét, mely — emberileg nézve a dolgokat, — alkalmasnak látszott a magyar állam és magyar nemzet megmentésére, a dicsőségesen ragyogó félhold előhaladásának visszaszorítására, pedig igazában csak a végveszedelmet idézte fel ellene. Az szászsebségi országgyűlés Erdélyt elszakítja Magyarországtól, önálló állami léte fundamentumait lerakja és a független Erdély megteremtése által megalkotja annak az egyensúlyozó politikának alapjait, mely Erdélyt a két császár, „a két malomkö“, között folyó küzdelemben a magyar nemzet, a magyar alkotmányosság, a politikai és lelkiismereti szabadság erős bástyájává teszi.

De az említett évben történik még valami egyéb is. Zajtalanabb, kisebb izgalommal járó, de végeredményében messze kiható esemény az, mely a Ferdinándtól elszakadt s újból külön állammá alakult Erdély ezen külön állásának a legerősebb támaszát hozza létre. A református vallás, a kálvini reformáció első apostolai ebben az évben tűnnek fel először Erdélyben, ekkor kezdik a református egyház alapjainak a lerakosgatását. Jelentéktelennek látszó theologiai disputálásaik nyomán épül meg lassan, idővel az az „orthodoxa reformata ecclesia“, mely Bocskai István, Bethlen Gábor és az öreg Rákóczy György örök időkre szóló fontos államjogi alkotásaiban nagy szereppel bír, mivel azokhoz az alapindító okot és e mellett az erőnek jelentékeny részét is ő kölcsönözte.

Ha a gondolatban gyorsan végig futunk hazánknak ezután lefolyó másfél százados történetén és ottan a magyarság mellett és ellenküzdő erőknél egymáshoz való viszonyát szemügyre vesszük: csodálatos és okiság törvényei által meg nem fejthető rejtély gyanánt támad elénk a független Erdély és az

erdélyi református egyház születési időpontjának ezen össze-
esése. Azt tudjuk fejtegetni, mérlegelni, hogy a két tényező minő
hatással volt egymásra, a kettőnek együttes szerepét is nyomon
tudjuk kísérni hazánk történetében. De a két, egymást nem-
csak kiegészítő, hanem egyenesen feltételező intézmény: a
független Erdély és a református egyház ezen összetalálkozása
a világesemények titokzatos forrásából, egyedül csak a gond-
viselő Isten bölcs intézéséből lesz érthető előttünk törpe
halandók előtt.

Az 1551. évi szerződés, mely Erdélyt és a magyar szent
koronát Ferdinánd kezeibe juttatta, főként Fráter Györgynek, a
reformáció nagy ellenségének a munkája. Az 1556. évi szász-
sebesi tábori gyűlés, mely nemcsak Erdélyt szakítja el másfél
századra a Habsburgoknak magyar-ellenes kormányzati köré-
ből, hanem a róm. kath. egyház szervezetét is összerombolja,
Petrovics Péterre, János Zsigmond rokonára, a királyfi vissza-
térteig választott kormányzóra irányozza tekintetünket. Szemé-
lyes ellenfele volt ő a kincstartónak, ellensége a politikának,
mely rokonát trónjától fosztá meg. De nemcsak politikájának, a
vallás kérdésében is eltérő nézeteket ápoltak. György barát
a római egyház cardinálisa volt nem csak biborruhájára, méltó-
ságára nézve, hanem egyháza érdekeinek a védelmezésében
is. Az öreg zordon katona pedig már temesvári parancsnok-
sága idejében maga köré gyűjti az új hit apostolait: Lippai
Kristóf, Gergely pap, Szegedi Kis István és mások ott huzód-
nak meg oltalma alatt. Velök együtt iskolát szervez, melyre
nézve még az üldözött mantuai tudós Stankar Ferenczcel is
érintkezésbe lép. A temesvári két zsinat 1550 és 1551-ben
szintén az ő emlékéhez fűződik. Vajjon lehet-e csodálkoznunk
tehát rajta, ha Petrovics Péter első ténykedése is a pápás
egyház megrontására tör, a róm. kath. püspökség megszüntetését
célozza! Fráter György és Bornemíssa püspökök nemcsak politi-
kájának, hanem vallásos meggyőződésének is útjában állottak.
A szászsebesi függetlenségi határozat és a secularisatio nem
véletlenségből kerülnek együvé, valamint nem egyszerűen vak
bosszú sugalta azt sem, hogy a mint Petrovics Szászsebesről
Kolozsvárra tért, első dolga volt, hogy leromboltassa a főtem-
plomnak azt az oltárát, melynél Fráter György az erdélyieket
Ferdinánd hűségére eskette.

A mint 1556 elején Erdély Petrovics kezébe jutott, meg-
jelent itten vele „az ő püspöke“, Kálmáncsehi Márton a
debreczeni plébános is. Félelmetes ember, mert „sacramentá-
rius“. Már 1552-ben kiátkozták hitfelei a ladányi zsinaton,
mivel az úrvacsoráról másképen tanított, mint Luther. De ő

nem hátrált meg, hanem az átkot visszafordította és ostrom alá fogta az új vallás helytelen tanait. Petrovics munkácsi kapitány (1551—1556) közelében a beregszászi, az első és második óvári s a második erdődi zsinatok mutatják szereplésének nyomait. Nézetével, elveivel nem tud ugyan diadalra jutni, de mindenütt gondolkozóba ejti az embereket és felzavarja a még meg sem állapodott új egyházi rendet. Hire hamarosan bejárta az egész országot. Lutheránusok és róm. katolikusok egyaránt úgy tekintettek reá, mint valami pestisre, a kitől és követőitől is óvakodni kell, mert szentségtörők, kik „megüresítették“ a legszentebb sacramentumot.

Mielőtt Kálmáncsehi Erdélybe jött volna, itten már régen ismerték. Nemcsak az úrvacsora tana felől vallott nézetei miatt, hanem azért is idegenkedtek tőle, mert Stankar követőjének is tartották, a kivel együtt élvezte Petrovics kegyét. A széki zsinat 1555-ben egyhangulag elítélte Stankart és most szinte vágyakoztak az erdélyiek szembeszállani a másik újtóval is, hogy anathemájukat a felett is kimondhassák. És nem is kellett sokáig várniok. Kálmáncsehi nem az az ember volt, kit a sikertelenség elcsüggeszt, a kit a kemény ellenfelek megrémítenek. Harcz és szakadatlan harcz eszméiért: ez volt az ő életeleme s ha alkalma nyilott reá, hogy elveiért sikra szállhasson, nem mulasztotta volna el, ha még oly bizonyosan tudja is, hogy egymagára marad. Pedig sohasem maradt magára. A theologusokat nehéz volt meggyőznie, kivált ha nem akartak meggyőzettetni, de annál hálásabb közönségre akadt a nép körében, melylyel talán egyetlen egy magyar reformátor sem tudott olyan ügyesen bántani, mint ő.

Alig jelent meg Kálmáncsehi Petrovics oldalán 1556 elején Kolozsvárott és alig kezdett prédikálni, már is lázba hozta az egész várost. A mit tanított, az nemcsak új dolog, hanem a mellett nagyon is érthető volt. Az úrvacsora sacramentum ugyan, de nincs benne az Úr teste és vére, hanem csak közönséges kenyér és bor ezek a jegyek, melyeknek az a jelentőségök, hogy bennünket a Jézus Krisztus halálára emlékeztetnek. És ugyan ki ne értette volna meg ezt a zwingliánus tant. Mert Kálmáncsehi az úrvacsora kérdésében Zwingli-nek és nem Kálvinnak volt a követője. — A kenyér és a bor ott volt a hívek szeme előtt és megáldás után is csak kenyér és bor maradt. Sem át nem változott, sem annak nem volt valami nyoma, hogy benne, felette vagy alatta valami titokzatos test lenne. Saját szemeikkel győződtek meg róla, hogy az új prédikátornak igaza van. Persze annak a titkos, benső, lelki hatásnak a megérzéséhez, mely a Krisztus érde-

mének az úrvacsora útján a hívőkkel való közlése folytán támadhat, sokkal mélyebb vallásos kedély és alaposabb evangéliumi hit szükséges, mint a minővel a XVI., sőt a XIX. század átlag keresztyéne, főleg együgyű s képzetlen lelkű közembere bir. Hiába prédikált aztán a kolozsvári magyarnak a nagy tekintélyű öreg Heltai Gáspár, hiába szónokolt a „trombita szavú“ Dávid Ferencz: az ő sacramentumok nem volt az igazi és nem kellett a híveknek.

És Kálmáncsehi jól értett ahhoz, hogy a felkeltett érdeklődést ébren tartsa. Népies, bár sokszor alantjáró képei, magyarázatai, melyek épen azért elemi erővel hatottak a műveletlen nép egyszerű gyermekeire, teljesen foglyává tették együgyű hallgatóit. Majd arra mutatott reá, hogy Debreczenben, a Szilágyságban, Szatmár, Bereg, Ugoosa, Szabolcs vármegyékben, tehát a magyarság között, ott vannak az ő vallásának hívei, ezért az ő vallása, „a magyar vallás“. És ha a jámbor hallgató széttekint maga körül, bizonyára sem a szászok, sem a tótok, sem az oláhok között nem talált ilyen vallást, mert ezek ki pápista, ki lutherista, ki pedig görög. A „magyar vallás“ jelszava csakugyan pártjára vonta a népet, mely az ő magyarságára és ebből származó minden nemű előnyére oly igen és méltán — büszke volt. — Még a magyar szabadságérzetnek is hizelkedett, hangoztatván azt, hogy az ő vallásában a legnagyobb a keresztyén szabadság. Mondják, hogy Kolozsvár piacznán, a keresztelő medence helyett egy sertés vályuból(?) keresztelt, mondogatván: „ez a keresztyén szabadság“.

De volt még ezeknél egy nyomósabb érve is, mely hallgatóit pártjára hajtá. A papok apostoli szegénységét és egyszerűségét hirdette és követelte. Az apostoloknak nem volt sem dézsmájuk, sem több száz forintokra menő fizetésük, sem 5—6 negyvenvedres hordó boruk stb. A keresztyén lekipásztornak nincs szüksége sem nagy javadalomra, sem sok fizetésre. „Azzal kellett magát a tudatlan paraszt közönségnek — mondja a közelkorú krónikás —, hogy ő neki bár ne legyen drágább köntöse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert nem illik apostoli embernek a drága ruha; — esmét: ő neki fizetése csak annyi legyen, hogy legyen mit enni és innia legyen. — Azt a község megértvén, az olcsó prédikátort két kézzel kapták, minden tudományával együtt.“

Nem így a papok, kik az Írást forgatták és azt mesteriek tanításai szerint értelmezték. Ők ellene állottak az „olcsó prédikátor“ tanításainak. Vita támadt köztük, melyben a tudomány fegyvereivel mérköztek meg. A kolozsvári gyülekezet szemefénye, a nagy tekintélyben álló plébános Heltai és ujon-

nan feltűnt csillaga, a kitűnő vitakozó pap Dávid Ferencz, súlyos fegyverzetel vonultak ki Kálmáncsehi ellen, ki hóstáti magyarjaikat teljesen elidegenítette tőlük. Nyilvános vitát óhajtottak tartani, hogy a szó hatalmával, fényes gyülekezet előtt czáfolják le a betolakodó prófétát. De mivel ez a vita hamarosan nem jöhetett létre, írásban keltek tanaik védelmére és a templom ajtóra szegezett óvásban tiltakoztak a Kálmáncsehit követő Szegedi Lajos krasznai plébános szentségkáromló nyilvános prédikációi ellen és magának Kálmáncsehinek különböző vitairataira is megfeleltek.

Azonban sem az óvásnak, sem a feleletnek nem lett valami nagy hatása. Kálmáncsehi is tudós férfiú volt. Nagy jártassággal bírt a szentírásban, valamint a latin és görög remekírók és egyházi atyák munkáiban teljesen otthonos volt. Az írott vitakozás a tudós férfiak között nem igen szokott azonnal győzelmet teremni egyik félnek sem, habár rendszerint mindkét vitázó magáénak hirdeti a győzelmi babért. De Kálmáncsehi nem félt az előszóval folytatandó vitakozástól sem, bár tudta, hogy a pártján levő tudós férfiak száma elenyésző csekélység az ellenfél óriási táborával szemben. Csakhogy tudta azt is, hogy az igazságok ereje nem vallóiknak számától függ és hogy a nyilvános vitákban az előadás formája, csattanóssága a döntő hatású. Az ügyes fordulatok és találó feleletek más-más értékkel bírnak a tudós és a laikus hallgatóság előtt. Az utóbbinak tetszésére pedig ő bizton számíthatott.

Az 1557. év elején Kolozsvárt találjuk Kálmáncsehit, kivel szemben az itteni egyház két oszlopa minden erejét megfizetve küzdött, hogy hallgatóiknak hozzá csatlakozott részét visszahódítsák. Dávid Ferencz, kit a győzelem becsvágya sarkalt, még a kassaiaknak őt plébánusul meghívó levelére sem akar addig válaszolni, míg veszélyes ellenfelével nem végzett. Kálmáncsehi kolozsvári szereplése tartotta őt meg Kolozsvár városának, valamint annak a későbbi nyilvános szereplésnek is, melynek nyomában az unitárius egyház támadt.

Míg a kolozsváriak szemtől szembe vitakoztak a nagy sacramentárius apostollal, lent délkeleten, a szászok írásban és kemény kánonokban keltek ki ellene az 1557. jan. 13-án tartott szebeni zsinaton, melyen maguknak a négy év előtt elhalt Wiener Pál helyett új püspököt választottak. A megválasztott Hebler Mátyás azonnal bizonyosságot akart arról tenni, hogy nem méltatlan egyénre bízták az egyház főpásztori tisztét, mert ő kész és képes távol üzni a Krisztus aklától a ragadozó farkasokat.

Az ország nyugalma ez időben teljesen fel volt izgatva. Csak most történt meg a szakítás Ferdinánddal, csak most adtak bucsút a pápista püspöknek és foglalták le az egyházi jószágokat. Mindenki kíváncsian várta, hogy mi fog történni a politikában és az egyházi életben. Bizony az utóbbi tekintetben megindult mozgalmak sehogy sem voltak megnyugtatók. Az világos volt az országrendek előtt, hogy a secularisatio a papás egyház megtörése nélkül fenn nem tartható. Hogy pedig az a megtörés teljes legyen, ahhoz az evangélium alapján újjá kell szervezni az egyházat, mert egyház kell, vallás kell. Ezt nemcsak a kormányzati politika, hanem az ember, az egyén követelte. De milyen legyen ez az egyház, ez a vallás? Ebben a kérdésben maguk az országrendek kívántak dönteni.

Előbb Petrovics vette kezébe a ügyet és szentháromság vasárnapjára Zilahra egy tartományi zsinatot hívott össze. Felszólította a megjelenésre a sacramentáriusokat, a partiumi és erdélyi magyar, valamint az erdélyi szász lutheránusokat. A zsinat helyének ilyen megválasztása kedvezés volt Kálmán-csehiéknek, melyet Petrovics azzal igyekezett takargatni, hogy az ő távol lakásukra, maguk és fuvaruk könnyebb ellátásának lehetőségére hivatkozott. Azonban Erdélyben nemcsak a lutheránus papok, hanem ezeknek pártolói is többségben voltak. Az ügyet oly fontosnak tekintették, hogy abban nem elegendő valamely magán ember intézkedése, hanem egyenesen az országnak kell határozni. A június hó első napjaiban tartott tordai országgyűlés czikkeiben, az azokat megerősítő királyné, Izabella, kijelenti, hogy ő és fia „az ország uri rendéinek alázatos könyörgésére megengedték, hogy ki-ki azt a hitet vallja, a melyet akar; régi vagy új szertartásokkal.“ Azonban az országrendei azt is elhatározták, „hogy az egyházak békéjének létrehozására ez az evangélikus tanban keletkezett vitás kérdések eligazítására, akár *nemzeti zsinatot* is össze fognak hívni, a hol Isten igéje jámbor szolgálainak és más előkelő nemes személyeknek is jelen létekbén a tan őszintén egybe vessék és Isten segedelmével a vallásbeli egyenetlenségek és különféleségek megszüntetessenek.“

Alig hozatott meg a nemzeti zsinat összehívása iránt a törvény és az már is összeült Kolozsvártt. Az országgyűlésen tömegesen jelentek meg a papok és így a zsinat júl. 13-án megkezdődhetett. A távol partiumi és a szászföldi papok tömeges jelenléte mutatja, hogy a zsinati meghívó teljesen felkészülve találta őket. Viszont a zsinat helye arról tesz bizonyosságot, hogy az újítók nem támaszkodhattak olyan pártfogókra,

mint a lutheránusok, a kik mellett még maga a királyné is jobban fogott, — bár ő r. katolikus volt —, mint a sacramentáriusok mellett. Nem épen véletlen volt az, hogy a királyfi nevelője, Novicampiánus szerzetes, midőn a r. kath. egyház védelmére kelt a tordai országgyűlésen, épen a Krisztus testének az úrvacsorában való jelenlétét fejtegette a legtüzetesebben. És csak természetes, hogy a királyné is jobban szított a Krisztus testének valódi jelenlétét valló lutheránusokhoz, mint a zwingliánusokhoz, kik tudni sem akartak a testi jelenlétekről.

A kolozsvári zsinaton lefolyt egyeztetési kísérletek és viták emlékezetét nagyon zavarosan és ellentétes alakban tarták fenn hiányos forrásaiknak. Némelyek szerint Dávid Ferencz Kálmáncsehit „nyilvános disputatióban, az ország előkelőinek jelenlétében, dialectiai fogásaival oly erősen sarokba szoritotta, hogy semmiképen nem tudott kiszabadulni. És szinte ez is volt Ferencznek utolsó küzdelme Kálmáncsehivel, a ki hamarosan csuf halállal pusztult el“. Mások szerint Kálmáncsehit betegsége megakadályozta abban, hogy a vitatkozásban, sőt a zsinaton is részt vegyen Elvtársára Szegedi Lajosra bízta, hogy álljon helyt érette. Ez azonban félre vonult a vita elől s így minden ellenmondás nélkül eretnokségben marasztaltott el. Ezen ellentmondó adatokból, valamint a kolozsvári zsinat hitvallásából azonban annyi bizonyos, hogy a sacramentáriusoknak ottan babér nem termett. Kevesen is voltak, szóhoz sem jutottak. Kálmáncsehi és Szegedi Lajos mellett Peteki Lőrincz és Kolozsvári Fodor Bálint említettnek név szerint az újítók közül, míg az ellenfelek táborában 3 püspök, 12 esperes és szám nélkül való magyar és szász papság foglalt helyet. A győzelem a többség állásfoglalásában állván: a sacramentáriusok a kolozsvári zsinaton legyőzötteknek tekinthetők.

Hogy a lutheránusok győzelmüket annál kétségtelenebbé tegyék, „a Krisztus sacramentumáról szóló tudomány felől való megegyezésüket“ ünnepélyesen írásba foglalták, aláírták, ki nyomatták és véleményezés végett Melanthonnak is megküldötték. Melanthon gyorsan is válaszolt nekik. Már 1558 márcziusában Erdélyben van a jan. 16. kelt válasz és a hozzá mellékelte hitvallás. Az a hitvallás volt ez, melyet Melanthon „a szászországi egyházak“ nevében 1551-ben a tridenti zsinatra készített volt. Levél és hitvallás egyaránt békíteni akarnak. Elítélik a merev pápista felfogást és el a zwingliánus „üres spectaculumot“ is. De a lutheranizmus sarkkérdésében, t. i., hogy a Krisztus teste és vére úgy jelen van valósággal az úrvacsorában, hogy azt még a méltatlanok, sőt hitetlenek is

élvezik, a levél és hitvallás egyaránt hallgatnak. Melanthon valódi jellemét látjuk levelében feltündökölni, midőn a küldött hitvallásra hivatkozva azt mondja, hogy ha annak szólásformái között mind a két fél megmarad, a közös egyháztól el lehet érni. Ezeket pedig — úgymond — írta, hogy az egyházbékességét előmozdítsa, nem pedig azért, hogy kevesebb harcokat támaszson.

Úgy látszik, hogy Melanthon hitte az erdélyi vallás-háborút, mint a minő volt tényleg. Meghasonlástól, szakadástól tartott már ekkor, holott csak egy maréknyi csoport lépett sorompóba a svájcei felfogás mellett. A magyar és a szász egyház a maga zömében, mint a szikla szilárdon állott. Nem volt itten egyezkedésről, nem volt kibékülésről szó sem. Hiszen már nem is volt kivel egyezkedni. A sacramentáriusoknak lankadatlan előharczosa pihenőre tért s 1557 decemberében otthon debreczeni plébániáján meghalt. Társai erre egy időre visszavonulnak és eltűnnek a cselekvés színteréről.

De az erdélyiek sem voltak tájékozva Melanthon álláspontjáról. Közvetítő irányú soraiból a maguk szigorú felfogásának a megerősítését olvasták ki és így önmagukat győztes félnek tekintve, ellenfeleikre kimondották az anathemat. Az 1558. évi tordai országgyűlés, mely márcz. 27 — ápril 3-án, tehát nem egészen egy év mulva tartatott ama másik, szintén tordai országgyűlés után, melynek vallástügyi cikkére, a benne foglalt liberális felfogásra maig is büszke minden erdélyi ember, — meghozatott az első reactionárius törvény. „A miképen már ez előtt is kegyelmesen megengedte Ő felsége — így szól a törvény, — hogy kiki azt a vallást kövesse, a melyet akar, t. i. *a pápistát vagy a lutheránust*: úgy most is kegyesen szabadságot enged *a kettő közül bármelyiknek* a követésére ... A sacramentáriusok felekezését pedig eltiltja és a wittenbergi egyháznak, Melancthon Fülöp sajátkezű iratában legközelebb kimondott ítélete értelmében eltörlendőnek nyilvánítja“.

A lutheránusok tehát teljes diadalt arattak a sacramentáriusok felett. Nagyobbat, mintsem előre gondolhatták. Ellenfeleiket keblükből kirekesztették és erre az országgyűlés szentesítését is megnyerték, kemény törvény alakjában kezökhöz is vehették. A veszedelem első sorban a magyar egyházat fenyegette, tehát a megszabadulás és győzelem felett is ennek volt legnagyobb oka örülni. Dávid Ferencz püspök 1558 június 1-re Tordára össze is hívta egyházát, hol Melanthon levelét kihirdette, az egyház ügyeit futólag rendezték és a még mindig Erdélyben izgágáskodó Stankarnak megfeleltek. Az

úrvacsora tana kérdésében a lutheri felfogást hangsúlyozzák, a Jézus Krisztus közbenjáró szerepére nézve a katolikus tant vallják. Elrendelik, hogy a papok tanuljanak, bibliát vegyenek, mert különben az esperesek által letétnének. A pap sok felé ne kapkodjon, a maga egyházával megelégedjék és itt éljen becsületesen s főleg ne részegeskedjék. Az adiaforák, a keresztelési mellékszertartások, a papi fehéring (alba) megtartatik stb.

De ezeken felül gondoskodnak az eretnekek ellen való védelemről is. Eltiltják, a mostani szakadárok fellépésével divatba jött azon kihágást, hogy a paraszt község köréből egyesek templomi szónoklásra lépnek fel. A tőlök eltérően gondolkozókkal és tanítókkal, bármi néven neveztesse is, megtagadják az érintkezést, az egyházi közösséget és őket, mint rothadt tagokat elvetik, kárhoztatják. Minthogy sokan vannak, kik rosszul értelmezett gondolataikat, némely hatalmasak pártfogásában bizakodva, oltalmazni. védeni merészelik: ezek ellen „jó lelkiismerettel“ folyamodnak a polgári hatóságokhoz, miután már ők egyházi úton mindent megtettek az egyességre. A politikai hatóságok segítségül hívása úgy is ős régi keresztényen gyakorlat és az isteni igazság követeli, hogy az ilyen eretnekek a hatóságtól keményen megbüntettessenek. Végül, hogy az egyház lehetőleg megoltalmaztassék a ragályos nyavalyának kebelébe való befészkelődésétől: elhatároztatik, hogy senki sem lehet lelkészszé, bármily jogos úton nyert volna is meghívást, hacsak előbb a püspök, vagy az illetékes esperes a meghíváshoz beleegyezését nem adja.

Úgy a tordai törvény, mint a tordai zsinat nyilván bizonyítják, hogy a XVI. században a lelkiismereti szabadságot már nem úgy értelmezték az emberek, mint háromszáz évvel később. A többségben levő vallás meghozta a szabad vallásgyakorlatáról szóló törvényt a maga számára. Annak előnyeit nem volt hajlandó másokkal is megosztani. Így gondolkoztak egyháziak és világiak egyaránt. A Dávid Ferencz szerkesztette, eretneküldöző, tordai kánonokban a lelkiismereti szabadság zászlaját lobogtató egyház, egyháziak, élükön avval a férfiúval, kit azon szabadság „vértanujának“ is szoktak olykor mondani, „jó lelkiismerettel“ kéri a polgári hatóságot, hogy az eretnekeket keményen büntesse“. És ennek a büntetésnek a sürgetésében természetesen az egyház püspöke, Dávid Ferencz jár elől, ki mindjárt a tordai zsinat után, július közepén, panaszt emel a Kolozsvár városi tanács előtt a miatt, hogy „ebben a városban némelyek holmi újításokat vettek be. Tehát a tanács elhatározta, hogy a bíró, a plébá-

nos megkeresésére, az ilyen új dogmákat terjesztőket hivassa fel s érdemök szerint fenytse, vagy büntesse meg“.

A törvényhozás meglegedett volna a már bevett két vallással. Ezért ismétli az 1558. évi gyulafehérvári törvény a tordai végzést úgy a receptióra, mint a tilalomra nézve. „Szabadság engedtetik akár a régi egyház és szertartásoknak, akár pedig a wittenbergi egyház módjára berendezkedett lutheri hit elfogadására: azonban új sectákat és vallásokat kerülni kell, főleg hogy zavargások forrása és melegágya elkerültessek“. Ezen felfogásának megfelelőleg az evangélikus gyülekezeteket, hol a hívek többsége, vagy a patronus újhitű papot helyezett be, a régi, r. kath. plébániai vagyon örökösév tette. Az 1557. évi júniusi tordai országgyűlésen a királyné „a szászokkal a vallás ügyében egy értelmet valló magyar egyházakat“ a maga és felséges fia oltalmába és támogatásába vevén, az egyházak és egyházi szolgák törvényes jövedelmeit, tizedeit és más efféle javadalmakat, — melyek ugyan a kincstár javára lefoglaltattak volt, de a melyekre nézve a királyné a végleges határozást a februári országgyűlésről későbbre halasztotta — az illetőknek örökös haszonélvezetében kegyelmesen meghagyta. Majd az 1558. márcziusi tordai országgyűlésen a királyné azoknak a papoknak, kik tizedet nem élveztek, az évenként fizetendő ú. n. census cathedraticus adó alól örökre felmentvényt adott.

Maga az új egyház, mely a magyar és szász földön teljesen, a székelyek földének nagy részén is elterjedt volt, egészen kényelmesen beletalálta magát a réginek a helyzetébe. Ő is teljesen meg volt elégedve a két recepta religióval. Anynyival inkább pedig, mert már ő volt a hatalmasabb és csak rövid idő kérdése volt, hogy a felbontott szervezetű régi egyházat teljesen elnyomja. Új testvérrel épenséggel nem szeretett volna osztozkodni a régi örökségen.

De hiába voltak a sacramentáriusokat eltörlő törvények és hiába az őket kiátkozó kánonok. A polgári hatóságot is hasztalanul biztatgatta Dávid Ferencz, hogy „keményen büntesse“ ezeket a szentségtörőket. A új egyház egységét sehogy sem lehetett fentartani. Már a három püspökségre való osztás, mely a róm. catholicismus korában egységes egyházme gyét három különvált és egymással semmi nemű szerves kapcsolat által össze nem fűzött részre osztotta: alkalmas volt arra, hogy a hitegység könnyebben megbomolhasson és a megbomlás esetében külön felekezeti és esetleg nemzeti protestáns egyházak is létesüljenek. A bomlás jelei pedig igen hamar tünetkezni kezdettek.

Azok az ifjak, kik Wittenbergből 1550—52 után hazánkba visszatértek, már nem voltak többé szigorú lutheránusok, Melanthon hatása alatt állottak és az ő, ezen időben már határozott kifejezésre jutott, kryptokálvinizmusát szívták be tőle. A melanthoni kryptokálvinizmusnak lehet tudnunk, hogy a század ötvenes éveiben, 1550—60 között, a Duna és Tisza vidéki magyarság szinte észrevétlenül reformátussá lett. Egyes vidékeken, a lutheránizmus némely erős oszlopai-val, papokkal is világiakkal még kemény harcokat vívnak ezután is a kryptokálvinistákból nyílt kálvinistákká lett atyafiak, de a magyarság vallása már eldöntött dolog volt. A kálvini úrvacsorai tan, melyet csak az ifjabb papok képviseltek, jobban megragadta a magyar lelket, mint a Zwingli-féle, mely a vallásos érület jogait figyelmen kívül hagyva, de a bibliai mélyebb vallásosság követelményein is túl téve magát, egyedül csak az értelmet foglalkoztatta. Midőn aztán a kálvini felfogás védelmére még Melanthon tekintélyére. a wittenbergi egyetemre is lehetett hivatkozni, nem volt valami nehéz megnyerni azokat a régibb lelkipásztorokat sem, kik még Luther hallgatták, a kik a Luther és Melanthon közötti eltérésről tudomással nem bírtak, utánok mentek aztán a patronusok, a fő, a közép, s végül a kis nemesség, melynek zöme teljesen papjainak hatása alatt állott, épen úgy, mint a hogy a jobbágyokat meg ők irányították.

A wittenbergi egyetemen beállott tanbeli változás, melynek hatása a magyar ifjúságon is meglátszott, megadta a lehetőséget arra, hogy a magyarországi reformációban egy újabb fordulat, a gení reformátor tanainak az elfogadása, álljon be. Az ifjabb nemzedék tanultságban, készütségben is erősebb volt, mint a régibb, melynek képzettsége, még a róm. kath. iskolákból nyert sekélyes alapokon gyökerezett. Az akkori viszonyokhoz mérten „modern“ készütségük a vezető szerepet is hamarosan biztosította számokra mindjárt visszatértük után, a hazai egyházban. Fiatalos hevük, eltérő nézeteik minél előbb ellentétbe hozták őket az egyház eddigi vezetőivel és csak alkalmas vezéregyéniség kellett már, hogy a lutheri reformáció azonnal helyt engedjen a kálvininak. Ez a vezető is csakhamar fellépett Mélius Péter debreczeni püspök személyében, a kit méltán tekinthetünk a magyarországi ev. ref. egyház megalapítójának.

Mélius Péter a legnagyobb magyar reformátosok között első sorban áll. Sajátságos, tüneményeszerű egyéniség, kiről csak annyit tudunk, hogy mint Pallas Athéne kész fegyverzettel pattant ki Zeüsz fejéből, ő is kész férfi gyanánt lép

egyházi eseményeink színterére, hol a vezető szerepet egyszerre átveszi és haláláig meg is tartja. Wittenberg magyar ifjainak coetusában találkozunk vele először 1556-ban. Innen másfél év múlva a keleti Magyarország legnagyobb és legmagyarabb gyülekezete lelkipásztorául hivatik meg. Közelkorú források arra utalnak, hogy már mint egyetemi hallgatónak országos híre lett volna és sürgősen hívják haza, mint a kire egyházának, valami nagy veszedelmében, égető szüksége van. Viszszatérése után az ország keleti részén Debreczen egyszerre magához ragadja az egyházi ügyekben a vezetést és a magyar reformátusságnak századokon át nemcsak vezére, de tipikus képviselője is lesz.

Debreczen már Kálmáncsehi idejében megszűnt lutheránusnak lenni. De bármily mozgékony volt is Kálmáncsehi, bármily tekintélyes hely volt is a magyar alföldön Debreczen: ennek a városnak irányító szereplésével még sem találkozunk. Azonban alig foglalja el benne katedráját Mélius, már is központtá, „kálvinista Rómává“ változik.

Az 1559. év elején egy messze elágazó, nagy elmére, kitűnő szervező képességre s hatalmas akaraterőre valló egyházszervezési munkát szétfutó, meg össze-összetalálkozó szálainak homályos nyomaira akadunk. Bizonyára megkezdődhetett már e munka előbb is, de a felszínre csak most vetődnek fel egyes részletei. Az egyes szálak nyomán eljutunk a török hódoltság alatt élő protestáns testvéreknek a Tisza mindkét oldalán, sőt a Dunántúl lakó telepeihez, az alföldi s dunántúli gyülekezetekhez. Más szálak a királyi Magyarország felső tiszai vidékére, a Hegyaljára, azután tovább felső Zemplén, Borsod, Gömör, Abauj, Sáros, — keletfelé Bereg, Ugocsa vármegyékre irányozzák tekintetünket. Majd látjuk, hogy miképpen vezet bennünket ugyanazon tevékenység fonala az ország legkeletibb részébe, a partiumon keresztül be Erdélybe, Kolozsvárra, sőt ezen is túl: a székely földre Marosvásárhelyig és tovább. És mind ezek a szálak Debreczenen futnak keresztül. Itt kereszteződnek, itt gyűlnek egy csomópontba. Vajjon ki lehetne ennek a mozgalomnak lelke, szervezője, irányítója, — ki lehetne más, mint épen Mélius Péter, kit attól fogva 12 éven át folyton a tiszavidéki s erdélyi reformátusság központja gyanánt látunk a lutheránusok, az unitáriusok elleni küzdelmekben?

Az erdélyi protestánsok, mint láttuk, az 1558. évi tordai zsinaton még lutheránusok, kik megtartják a papi fehéringet, a gyertyát, az oltárt, a képeket, a keresztelésnél az ördögüzést, a nyál, a só stb. használatát. Tizenhat hóval e zsinat után,

egy másik zsinaton, mely Marosvásárhelyt tartatott, már a kálvini úrvacsora tant magában foglaló hitvallást állapítanak meg az erdélyi magyarok. A nagy változás azzal, a fentebb vázolt szervező munkássággal áll összefüggésben, mely Debreczenből kiindulva az erdélyi vezetőket, Heltai Gáspárt, Dávid Ferenczet és velök sok másokat is, megnyert a kálvinizmus ügyének.

A kálvini reformáció érdekében megindult és az egész tiszavidéki s erdélyi területet felölelő ezen tevékenység 1559-től fogva folyton a felszínen van és ezt a most említett területet állandó befolyása alatt tartja. 1559 közepe táján, talán éppen a nyár elején Váradon egy nagyszabású zsinat tartatik, melyen a felső tiszavidéki egyházak képviselőiben ott van „a szent öreg“, Kopácsi István, Perényi Gábornak sárospataki papja, Erdélyt Heltai és Dávid képviselik. A tiszántúliak oszlopa Milius Péter, szintén jelen van. Egyik fél sem jött egyedül. Elvtársaik közül bizonyára számosan voltak velök ezen az ú. n. „értekezleten“. A zsinat folytatása a felvidéki és az erdélyi egyházak reformálása lett. Az előbbiről csak abból az időből vannak már adataink, midőn Veráncsis és Perényi Gábor a kálvinistákat üldözni kezdi. De az utóbbiról részletesebb ismeretünk is van. Az a szervezet, mely a váradi zsinaton működik, 1559. nov. 1-én jelen van a marosvásárhelyi zsinaton is. Ott látjuk annak munkásságát 1561—62-ben a debreczeni, illetőleg egervölgyi hitvallásban, majd az 1562—63. évi tarczali és tordai iker zsinatokon. Az 1564. évi enyedi zsinat, az 1566. évvel megkezdődő unitárius-ellenes mozgalmakban a gönczi, a gyulafehérvári, debreczeni, váradi zsinatok, melyeken a kálvinizmus ügyének védelméről van szó, mind-mind Debreczenhez, Méliushoz és az általa alkotott nagy egyházi confederációhoz vezetnek vissza bennünket.

Az 1559. évi váradi zsinatnak az volt a feladata, hogy a Melanthon-féle közvetítő irányzatnak felhasználásával, megnyerje a tiszavidéki és erdélyi magyarságot a kálvini úrvacsorai tannak, majd az egész kálvinizmusnak. Igen jellemző dolog, hogy a magyar református egyház, melynek alig állott egy-két tagja valaha Kálvinnal személyes összeköttetésben, Melanthon útján lesz kálvinistává. Az ő közvetítő, conservatív iránya segítségével hajtotta végre a váradi zsinat is azt a munkát, hogy a kálvinizmushoz svájci örökség gyanánt tapadó sacramentárius bélyeget letörölje, hogy a Zwingli és Kálvin tana között fennálló nagy különbséget kimutatva, az utóbbinak orthodoxiáját Melanthon tekintélyével beigazolja. És a váradi zsinat ezt a munkát végre is hajtotta. Az eddig kételkedő és

ingadozó atyák elfogadták a Krisztus testének és vérének szellemi és hit útján való élvezetét orthodox tannak és a mint ezen nézetükkel hazájukba visszatértek, egyszerre megrendült a talaj a felső tiszavidéki és erdélyi lutheranizmus lábai alatt, mert mostan eddigi főfő támaszaik és hirdetőik fordultak ellene.

A kolozsváriak Váradról hazatérve azonnal hozzáfogtak a munkához, hogy új álláspontjuknak mindkét erdélyi lutheránus egyházat, úgy a magyart, mint a szászt megnyerjék. Levelekkel, kisebb iratokkal, magán beszélgetésekben terjesztették nézeteiket, de egyelőre nem valami nagy sikerrel. Az ország törvényei csak a róm. katolikus és a wittenbergi szertartással bíró lutheri egyházat ismerték, a sacramentáriusokat pedig elítélték. Hogy a szászok nem tértek el a törvényes alapról, az nyilvánvaló volt, tehát ha most Heltai és Dávid nem értenek egyet a szászokkal, akkor itt újítók. Az újítás vádját nehéz volt magukról lerázni. Dávid Ferencz jónak is látta, hogy még püspökségét is letegye, hogy így könnyebben mozoghasson. Még 1559 márcz. 16-áról püspöki aláírását birjuk, de már aug. 14-én Alesius a magyar egyházak püspöke. Valószínűleg Dávid Ferencz önkénytes lemondásában része volt a felsőbb akarat megnyilatkozásának, a sacramentáriusokat gyűlölő Izabella közbelépésének is.

Azonban ha a királyné ellensége volt a sacramentáriusoknak, de azt mégis óhajtotta, hogy az evangélikus egyház kebelében a hitegység fentartassék. Tanácsosai, a főurak között többen voltak olyanok, kik a kálvini úrvacsorai tan felé hajoltak, kik ezen felfogásuknak érvényt óhajtottak szerezni. Nem volt tehát nehéz, hogy Dávid Ferencz és társai, az ő támogatóiknak befolyásával kinyerjék a királyné engedélyét arra nézve, hogy a hitegység helyreállítása végett a szász egyházakkal tanácskozást folytassanak. Ugyanis ők tisztában voltak azzal, hogy a kálvini reformáció legfőbb akadályát a szászok képezik Erdélyben, tehát ha a Melanthon-féle közvetítő irányzatnak őket megnyerhetik, a kálvinizmusnak is nyert ügye fog lenni. A királyné parancslevelével kezökben tehát a szászokhoz fordultak és őket arra kényszeríték, hogy a hitkérdésekben támadt egyenetlenségek eloszlátása végett 1559 aug. 10—18 között Medgyesre zsinatra gyűljenek.

A zsinat csakugyan megtartatott, de egyezkedésről nem lehetett szó sem. A szebeni magistratus egy levelet intézett a zsinatra összegyűlt papsághoz, melyben kijelenti, hogy a világiak az egyházaikban eddig hirdetett tudomány igazságáról meg vannak győződve, attól egy hajszályira sem hajlan-

dók eltérni és semmiképen nem fogják megengedni, hogy a szász gyülekezetekben az eddigtől eltérő tan hirdettessék. Ezen levélnek bizonyára döntő hatása volt a zsinatra, ha különben ingadozott volna is. Hebler és Alesius voltak a zsinat vezetői, kik ellenfeleiket szóhoz sem engedték jutni, tanácskozásaikhoz sem bocsátották és így „végre az ellenfél, mint éhes farkas, zsákmány nélkül üresen és dicstelenül távozott a Krisztus aklától.“

A medgyesi zsinattal vallott kudarcz igen bántotta Dávidékat. A két kolozsvári lelkész egy védelmi iratot fogalmaz és ad ki a zsinat után, hogy álláspontjukat az ország előtt nyilvánosan igazolják. Kijelentik, hogy ők nem sacramentáriusok, kik az úrvacsorát „megüresítik“, hanem az ő nézetük „a Krisztus valódi testével és vérével való egyesülésről szóló igaz tudomány“. Ők nem követik azokat, kik ebben a kérdésben legelsőben vitát indítottak, t. i. Kálmáncsehieket, és az ilyenekkel egyet sem érthetnek, mert azok a jegyeket pusztá jeleknek állították, a valóságot a jegyeiktől elválasztották és a kenyeret és bort csak úgy tekintették a Krisztus jelképének, miniat hogy a Mátyás király arczképe ábrázolja az elhunyt nagy királyt“. Ellenben ők azt tartják, hogy a hit segélyével nemcsak Krisztus jótéteményeiben, hanem valószínűs testében is részesedik az úrvacsorával élő személy. „És mi ezt adtuk elő Váradon is — mondják tovább — a zsinaton egybegyült atyafiak előtt és ugyanezeket ismételte aztán a tisztelendő férfiú, Kopácsi István úr is nyilvános szónoklatában és ugyanakkor megczáfoltattak a Mátyás király képéről és több effélékről való frázisok“. És ez a nézetük sem a szászországi egyházak 1551. évi hitvallásával, sem Melanchtonnak Erdélybe írt 1558. évi levelével, sem az alsó és felső pannoniai igaz és jámbor tanítók vélekedésétől el nem tér, sőt azokkal teljesen megegyezik.

A védelmi iratnak lélektani szempontból legjellemzőbb részlete az, melyben tiltakoznak a világi hatósággal való fenyegetőzés ellen. Épen egy éve annak, hogy Dávid Ferencz „jó lelkiismerettel“ fordult a hatóságokhoz, hogy az új dogmák terjesztőit keményen megbüntesse és most mikor ez az ítélet az ő fejére fordult, a lelkiismereti szabadság felkent bajnokává szegődik. „A hit kérdésében nem a hatóság kardjával, hanem az ige igazságával és a lélek szeretetével“ kell küzdeni. Az irat szerzői, Dávid és Heltai, kijelentik, hogy a száműzetéstől nem is félnek, mert ők biznak a királyné kegyelmességében, kitől zsinatot fognak kérni, hogy az mondjon ügyükben ítéletet. Addig pedig szász testvéreik szünjenek meg a szidal-

makkal és keserőségekkel telt szóváltásoktól. Hiszen a püspökséget és Dávid önkényt tette le és nem csak úgy „húzták le“ róla. Letette pedig, mert a czím és méltóság az Isten igéje szolgájának lényegtelen dolog.

A királynéban vetett bizakodás azonban megcsalta őket. Izabella nem sokkal az iratnak megjelenése után szept. 15-én meghalt. Tőle tehát már nem lehetett többé zsinattártási engedélyt kieszközölni. De ügyük azért még kedvezőbbre fordult ezen haláleset által. A fiatal János Zsigmond uralma alatt a tanácsosok kezében volt a döntő szó és ezen tanácsosok között a kálvini irány hívei is helyt foglaltak. A változásnak legelső nyomát az mutatja, hogy most már nem a szászokkal való egyezkedés a fődolog a reform embereinek a szemében, hanem a rokon gondolkozású hitsorsosok tömörítése, a magyar egyházaknak a kálvinizmus zászlója alá átvezetése. Hogy ez annál könnyebben sikerüljön, a magyarországi atyafiak Mélius vezetése alatt megjelennek Erdélyben és a 1559. év Minden-szentek napján Marosvásárhelyt, a székelység ezen kiváló városában, mely a lutheri reformációnak befogadásában is a többi magyar és székely városokat megelőzte volt, mely most is a kálvini irányú református egyháznak első szülött leánya, egy népes zsinatban együtt tanácskoztak az erdélyiekkel az úrvacsora kérdése felől.

A marosvásárhelyi zsinat nemcsak református zsinat volt, hanem egyszersmind magyar zsinat is, melyet „a keresztyéni Tanítók mindegyész Magyarországból s mind Erdelből“ alkottak. A magyarországi atyafiaknak tömeges megjelenése az erdélyi magyarságra döntő hatású volt. A mit Kálmán-csehi hirdetett, hogy t. i. az ő vallása magyar vallás, most testet öltött magára és a református vallás ügye nemzeti ügygé lett. Luther tana mellett legfelebb azok a városi magyar papok maradtak meg, kiknek okuk volt hallgatóik szász nemzetiségű többségétől félni, ha nyíltan Dávidékhoz pártolnának. Még az ilyeneknél is az úrvacsora kérdésében a Melanchton-féle irány volt az otthonos.

A zsinat munkálata „az úrvacsorájáról való közönséges keresztyéni vallás“, az első magyar református hitvallás. Szerkesztésében a magyarországi atyafiak jártak elől, a mit onnan gyaníthatunk, hogy a későbbi harcokban nem ezt a hivatalos, zsinati hitvallást, hanem a saját Defenziójukat adják Hel-tai és Dávid az ellenfél bírálata alá és a külföldi akadémiák elé sem annak fordítását küldik. Az ő művük a már említett védírat és az erdélyiek nevében Dávidék mindig ezt szerepeltetik. A marosvásárhelyi zsinat munkálata csakis az úrvacsora

kérdésével foglalkozik és hét cikkben foglalja össze az egyház álláspontját. Nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi reformátusoké is ez a hitvallás, melyet úgy tekinthetünk, mint a református egyház megalakulásának első alapkövét. Erdélyben legalább a hitvallás és az azt alkotó vásárhelyi zsinat határozottan a református egyház tényleges megalakulásának bizonyossága és fundamentuma is. Azonban a tényleges megalakulástól a jogi elismertségig nagy és nehéz küzdelmeket kellett vívni, a melyek esetleg balkimenetelűek is lehettek volna. Ezért egyházunkat végleg megalakultnak csak akkor tekinthetjük, midőn tényleges állapotát a törvényes szentesítéssel is ellátta az országgyűlés. Ez csak 1564-ben következett be.

Pokoly József.

JÉZUS A JORDÁN VIZÉNÉL.

Az időtlen idők elvi szempontból legnagyobb eseményének színterét keressem fel.

Azt a pontot, a hol az ó-világ bezárult s az új-világ megnyílt. A hol az isteni ígélet beteljesedett: az ó-ember meghalt, az új-ember megszületett. A hol a pusztában kiáltó próféta szavára: a bűnbánó föld bűnbocsánatot esde az égtől s a kegyelmeség, a mennyeknek országa alá szállt a földre és bevonult a megtérő szivekbe. A hol ama Lélek jelent meg, a ki meggyőzte ezt a világot s a ki azóta is uralkodik és jelen vagyon és országol közöttünk s bennünk is.

E pont, e hely messze, nagyon messze esik tőlünk, — ott van távol napkeleten a Jordán vize mellett. A Jordánnál nagyobb, hatalmasabb folyó akárhány van széles e világon. Történet, esemény is fűződik hozzájuk bőven. Dicső multról regél a Nilus, a Ganges, a Tiber, a Rajna, a Duna. Ámde hová törpülnek ezek mind — az ezerszer áldott Jordán mellett. A miről ő regél, nem mult, jelen az ma is. Pedig régen volt. Azóta kis folyónk neve is kiveszett: Jordánból, „Esch-Scheriává“ „Itató-hely“-lyé lett. De regéje örök történet: élet vize, üdvösség beszéde, léleknek itatóhelye.

A Lélek és emlékezés sebes szárnyán repüljünk hát oda, hol szilaján rohanó habjai, mintegy kifáradva meglassudnak s csendes sirba, a Holt-tengerbe temetkeznek. És ülünk le a torkolattól kissé feljebb mintegy másfél mértföldnyire eső átjáróhoz — és hallgassuk áhitatos csendben, a miről az ős Jordán habjai sutognak.

Más kor, más nép, más viszonyok között, az idők teljességében, Tiberius római császár uralkodásának 15. évében, vagyis körülbelül Krisztus születése után a 29-ik évben vagyunk. Judeát akkor már Pontius Pilátus császári helytartó kormányozta. Gyűlöletes alak a zsidók szemében. Mert a mit elődei tapintatosan kerültek, ő mindjárt a kormány átvételekor a legkényesebb oldalról, vallásos érzéseikben sértette

meg őket. A szent városba, Jeruzsálembe bevitette katonáival a pogány császár hadi jelvényeit, s hogy ez ellen a zsidóság tömegesen tiltakozott, — katonáit kivont karddal rájuk uszította. Azt hitte, — mint a pelyvát széjjel szórja őket. Csalódott. A védtelen zsidók kitért mellel fogadták a zsoldosokat s kijelentették, hogy inkább mind rakásra öletik magukat, de a szent törvénynek megsértését el nem tűrik. S Pilátus hátrált meg: a hadi jelvényeket kivitette a városból. A boszúállás gondolatáról azonban le nem mondott. A míg kezében tartotta a kormány gyeplőit, a zsidókat minduntalan sértegette és keserítette.

Ily körülmények között nem csoda, ha a zsidó nép életét bizonyos elégtelenség, folytonosan ki-kitörő forrongás hatotta át. Hogy pogány iga alatt kellett nyögniök, már az magában véve is elég baj volt nekik, — de ezt még csak elviselték volna. Hisz rég időtől megszokták már az idegen uralmat. Ámde vallásukért, — a törvényért minden perczen készek voltak kiöntani utolsó csepp véréüket is. Mert a törvény volt mindenük. A törvény volt a nemzeti önállóság kivívásának, a jobb kor felhasadásának, majdani viláгурalmuknak s teljes boldogságuknak is a záloga. Igen, ez a nép teljesen meg volt győződve arról, hogy eddig is, a multban és a jelenben is minden szenvedés és csapás azért érte őket, mert hűtlenek voltak Jehovájukhoz, mert nem teljesítették minden ő parancsolatját, már pedig ép ettől függ minden, ettől Isten ígérétének, áldásának beteljesedése, a messiási birodalom felállítására. Innét, hogy a mióta 444-ben Kr. e. a fogságból visszatértek s a magukkal hozott törvénykönyv az ú. n. papi codex alapján újra rendezkedtek, jelszavuk lón: „Életünket és vérünket a törvényért“. S a törvény feltétlen uralmát intézményekkel is biztosították. Egyik ily intézmény volt az írástudók kara országszerte és a főtanács Jeruzsálemben; a másik a törvényolvasás beillesztése a kultuszba a zsinagógákban. Amaz a törvényt hitelesen magyarázta, körülírta, alkalmazta, emez közlötte és terjesztette.

Így lett már jóval Jeruzsálem elpusztulása előtt a zsidó népből egy internationalis secta, mely (miként ezt ma is látjuk) mindenütt otthon érzi magát, a hol törvénye szerint élhet. A törvény, a melynek megtartásához vagy az ígélet kötve, minden veszteséget kipótolt náluk, mert jövőt biztosított. Kipótolta még a királyság veszét s a templom ledőlétét is. Hagyományos mondás náluk: „Három koronája van Izraelnek, a királyság, a papság és a törvény, de a törvény mindeneknél értékesebb“.

S épen történetünk idejében ezt a szigorú törvényszerű irányt leghatározottabban az ú. n. farizeusok képviselték. Ez a párt, szemben a viszonyokkal, megalkuvó, inkább politikai, mint vallási célra törekvő, a világi jótét és hatalom fényében sütkérező sadduceusokkal, kezében a maga törvényével s szívében arra alapított jobb jövő, a messiási kor boldogító reményével, az igazi néppárt volt. És ez igen természetes. A nép, mely a jelennek csak nyomorát érezte s a jövőtől várta sorsa jobbra fordulását, utálattal fordult el elvilágosodott főpapjaitól és főnemeseitől. (Mily satyra, hogy ma ép ezek csinálnak néppártot!) Mert a nagy patriciusi és papi családok a főpapságot csak hűbérnek tekintették, melyet a római hatóságtól pénz- és cselszövések árán szereztek meg. Fiaikat megtették kincstárnokoknak, vejeiket templomőröknek. A népet pedig bottal kezelték; ha az adó s tized nem folyt be pontosan, feltörték csüreiket és pajtaikat s erőszakkal szedték el mindenüket. Aztán megszerezték maguknak az áldozatra való barmok, madarak s egyéb kellékek kizárólagos eladási jogát is. S megtörtént, hogy egy pár galambért egy arany denárt is szedtek. S míg ők dőzsöltek — az alsóbb rangú papok nyomorogtak, a nép pedig éhen halt. Óh e főpapság e világon jól érezte magát, azért nem is törődtek a más világgal. Nekik nem kellett a Messiás sem, mert minden újabb megrázkodtatásról féltették hatalmi érdekeiket. Sőt feladták a jövő élet, a szellemek s angyalok hitét is.

Íme az ok, a mi miatt a nép átkot szórt fejükre és tőlük elfordulva vakon követte — már csak azért is, mert a maga fajtajából valók voltak — a farizeus irástudókat, a kik a szent törvény és az atyai hagyományok mellett buzogtak s a nép szívében a legkedvesebb eszmét, a messiási reményt hiven ápolták és élesztették. Igen, e korban a nép a farizeusokat, mint Isten helyetteseit, a szent lélek birtokosait szinte szent félelemmel és tisztelettel környezte. Urának, atyjának, tanítójának nevezte őket. S alkalmasint ép e népkegynek nem csekély része volt abban, hogy aztán ez a párt is félszegségekbe és túlzásba esett.

Lassanként kifejlődött náluk is a külön rendi tudat. Elvük lett: „Az irástudóban 64 fokos büszkeség legyen, mert ez az ő koronája“. Hosszú felöltöben jártak, nagyokat nem léptek, tudatlannal egy asztalhoz nem ültek, asszony nyál utcán szóba nem álltak. Bizony korhű a kép, melyet maga Jézus fest róluk: „Megszélesítik imaszijaikat, és köntöseik bojtjait megnagyobbítják, szeretik a lakomákon a főhelyet és a zsina-gógában az előülést. És a piaczkokon való köszöntéseket is s

hogy az emberektől így hívassanak: Mester, mester!“ Legnagyobb bűnük pedig az vala, hogy, míg a papok az istentiszteletből merő külső szertartást, üres formalismust, opus eperatumot (műcselekedetet) csináltak, ők viszont, a szív igaz és őszinte vallásos érzelmeit kiölve, szellemtelen scholastikájukkal és casuistikájukkal a külső törvényszerű élet, a gépies és hazug, képmutató erkölcsiség alapját vetették meg. Őlő betűikkel és paragrafusaikkal kiölték a lelket és megölték a lelkeket. A hamis szentség — kegyeskedés, a mely a hit lényegét nem az Isten és emberszeretet tiszta érzetében és gyakorlásában, hanem a merő külső cselekedetekben, a sok mosakodásban, böjtölésben, fogadalomban, az utczák szögletein való hosszú imádságban, olajjal való kenegetésben stb. keresi, az ő nevükhöz fűződik. Ők azok, a kik szájjal tisztelték az Istent, de szívük távol volt tőle, megszürték a szunyogot és elnyelték a tevét; a kik hasonlatosak valának a bemeszelt sirokhöz: kívül fehérek, de belül dögleletesek, kiknek szívük telve vala irigységgel, kapzsisággal s minden undoksággal. A kik kívülről igazaknak látszottak emberek előtt, de belül rakva voltak képmutatással és törvényteleniséggel.

E két, sadduceus és farizeus párt intézte e korban a zsidó nemzet sorsát.

De nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy uralkodott is az összes lelkeken. Óh nem! A nép nagyobb része — Judeában és még inkább a központtól távolabbra eső vidékeken, így kiváltképp Galileában, nem indult e vak vezetők után. Legtöbben a politikai és vallási pásztorkodással semmit sem törődve, a közélet hullámzó áramlataitól visszavonultak és — mint mondani szokták — közönyösségükben csak maguknak éltek. Legfeljebb akkor ébredtek, mikor a főünnepek ideje bekövetkezett. Ekkor is — inkább csak pusztá hagyományos szokásból.

Csak egy kis töredék tört még a más két párt mellett új utat magának s szervezkedett szintén külön vallási párttá: az u. n. essenusok pártja. Sajátságos s szinte titokzatos jelenség a zsidó nép közéletében. Pár szóval érintenünk kell, — mert nem egy theologus és bölcselő, — legújabbán egy fiatal magyar tudós Sebestyén Károly is állítja, hogy tulajdonkép a görög cinismus éledt újra a zsidó essenismusból s hogy az essenusok sorából emelkedett ki Keresztelő János is. Helytelen nézet. Az essenusok pártja is tisztán zsidó talajon keletkezett. Semmi köze sem volt annak a görög cinismushoz, — mert már elvében kizárt minden idegen szellemi befolyást. Hiszen ennek a pártnak is a törvény az elve ép úgy, mint a farizeu-

sokénak. Csakhogy e párt még szigorúbb, mondhatnám eszményibb értelemben fogta fel a törvényszerű életet. Teljesen szakított a tisztátalan világgal, hogy a törvény szerint tiszta életet élhessen s így érdemelje ki Istentől a megígért Messiást. Ezért a világról teljesen lemondva külön társulattá szervezkedett a Holt-tenger nyugati partján Engeddi város közelében. Mózes törvénye volt a sir, mely befedte őket — e világra nézve nem voltak élők, hanem halottak. Lemondtak a vagyonról és élvezetekről. Csak anyyiok volt, a mi az élet fentartására szükséges vala s azt is közös birtoknak tekintették. Tisztán, mértékletesen éltek, szent testvéri közösségben. Tiltották az esküt, elvetették a házasságot. Mások gyermekeit fogadták örökbe s ezekből neveltek maguknak utódokat Fehér ruhában jártak, derekukon övvel s az öv mellett a békés munkát jelképező kisfejszével. Összes szertartásuk a gyakori mosakodásban állt. Így élve, tengve várták a jobb kort, az anyagságtól teljesen mentes boldogabb élet hajnalhasadását.

E politikai és vallási irányzatokban mozgott a zsidó nép közélete abban az időben, mikor a világtörténet legnagyobb-szerű napjai születtek.

De nem, — a pártokon és irányzatokon kívül volt még egy népréteg, mely az osztályok és iskolák szellemétől és érdekeitől érintetlenül szinte láthatatlanul elrejtözve, csendes, békés és hűséges kötelesség teljesítésében lefolyó áldott életet élt. Ott voltak szerteszét szórva az Isten igaz népének elemei, az együgyűek, a kegyesek és alázatosak, a kik a vallásból nem csináltak se politikai, se vallási pártkérdést, hanem szív- és életkérdést, a kik hatalomra, gazdagságra nem vágytak, földi emberekként kevéssel beértek, a keveset megbecsülték, a feleset megosztották, békességre igyekeztek, irgalmasságot gyakoroltak, a bünt kerülték s éheztek és szomjuhozták az igazságot. A kik az életnek terhét zugolódás nélkül hordták s szemeiket nehéz napjaikban az egekre függesztették. A kik szintén várták azt a jobb kort, a megígért Messiást, de nem türelmetlenkedtek, hanem bizva bíztak. Ezt a népet, mely párt s felekezeti zászlók alá nem gyűlt, de az Istennek zászlóját a kezében tartotta, mint ma, úgy abban az időben sem lehetett megszámlálni, de az Isten jól ismerte őket és — hozzájuk s érettük küldte mindig prófétáit. Miatuk kegyelmezett meg mindig a világnak, nekik szerzett s nyújtott, üdvösséget.

Ilyenek voltak a kor s népvizonyok, a politikai, vallási és társadalmi állapotok — mikor a Holt-tenger vidékén Isten újra beszélni kezdett a földdel, mikor egy új prófétának,

Keresztelő Jánosnak kiáltó neve felhangzott a judeai pusztaságban.

Ki volt Keresztelő János? Ki tudna e nagy kérdésre megfelelni? Az Írás csak annyit mond, hogy Zakariás papnak fia. De hogy aztán hol s mely körben nevelkedett, mely párt-hoz tartozott, honnét vált ki s hogyan tört magának utat az önálló szerepeléshez? — mindez átmeneti kérdésekre adós marad a felelettel. Pedig ez is érdekelne minket. Sadduceus nem volt, az bizonyos; hatalmi érdekek, e világi czélok lel-kétől mind idegenek. Farizeus sem volt. Önhittség és képmu-tatás — messze távol álltak tőle. Essenus volt talán? Mondják; igen s nem minden ok nélkül. Ő is ott vonult meg a Holt-tenger partján Engeddi városka közelében a pusztában. Őt sem kötötte semmi a gonosz világhoz. Lemondott annak min-den hívságáról. Barlangban lakott. Ain Karim keleti részén a Beit-Anina völgy keleti oldalán ma is mutogatják sziklába vájt rejtekhelyét. Egy kis forrás buzog közelében, mely kö-röskörül pázsitot fakasztott, citromfát és Szent János-kenyér-fát nevelt, hogy annál kirivóbb legyen az ellentét, a kis oázis és körülötte elterülő zord és puszta magány között. Ruhája is az essenusokéhoz hasonlított, de már csak úgy félig med-dig. Egészben inkább nagy ősenek — Illésnek öltözékére emlé-keztetett. Teveszőr tunika, valóságos szőrruha és dereka körül bőrv. A zsidóknál a szegénység és gazdagság jele. Nála is — szegénység a testiekben, gazdagság a lelkiekben. Tápláléka sáska (az arabok ma is eszik, süttve s főzve) és vadméz. Itala: forrásvíz. Egyébként azonban az essenusokból — egy vonás sincs rajta. Külsőségekből valami, — lélekben semmi, a miben rájuk emlékeztetne. Ki volt tehát? A rég kihalt profétai szellem újra éledése, Isten választott embere, — követe a néphez, a kit egyedül az írás, a hajdan vagy profétainak szelleme nevelt nagygyá, ki abból értette meg önmagát és hivatását s hogy ezt megértette, lett pusztában kiáltó szó, lett újra megjelent profétája; Illése népének s lett, mint ilyen a Messiás útegyengetője. A lángléleknek kiváltsága, hogy nem másból hanem önmagából merit. Isteni ihletés gyujt benne világot — és lát s ismer, alkot és teremt. Olvas az idők jeleiből s csinál történetet. Keresztelő János mindezt megcselekedte. A pusztában lakott, mert lelke Istent kereste magánosan, a világról lemondva; a lélek csendjében és mély-ségében, de a pusztából előjött, mert a mit keresett, népeért, a köz jó érdekében kereste. — Szólt az Isten nevében a néphez. Rámutatott népe megtévesztett életirányára és felhivta őket ébresztő szavával: „Térjete meg, mert elközelített a

mennyek országa. Megtérést, a külső világba, az anyagba vesző élet köréből, a szellem örök egység alapjához és tiszta forrásához, az Istenhez való fordulást követelt mindazoktól, a kik ott kiűn a pusztában felkeresték.

Pedig sokan keresték fel, a környék lakói, a járókelők, meg a pusztai országúton Sión felé igyekező karavánok az új prófétát, a ki rég kihalt csodás szellemet kelte ki a sírból, s szólaltatott meg ajkán, áhítatos félelemmel hallgatták s hírét vették szerte az egész országba, úgy hogy hamarosan egész népvándorlás indult meg, ki a pusztába. Tarka tömeg — melynek java részét főként a kíváncsiság hozta ki.

János a lelkükből olvasott és a mit ott látott, attól megborzadt és szent haragra gyuladt. A messiás útját egyengetné, — a mennyekországa elközéltetését hirdetné és ime épen oly népet lát, — a mely miatt nincs Messiás, nincsen ország! Ott vannak a kíváncsi tömegben első sorban az elvilágiasodott sadduceusok, a hatalom és vagyon emberei. Hogyne érdekelné őket: miféle új mozgalom az, a mely a Jordán környékén megindult? Nem vezet-e rendbontásra, lázadásra vagy veszedelembé? Azután ott vannak a képmutató farizeusok is, a törvény és atyai hagyományok őrei. Hogyne szeretnék megtudni: micsoda új mester tanít a pusztában? Ki jogosította fel a tanításra? Hisz előttük ismeretlen, ők — se nem oktatták, se fel nem avatták? S ha már tanít, nem hirdet-e eretnek tanokat s parancsolatokat? S végre eljöttek — a nemzeti ügy árulói, a hitehagyott, a római államszolgálatba lépett zsidó katonák és vámszedők is, kiket ép e miatt a közvélemény, mint a legbűnösebb, a pogányoknál is utálatosabb fajt átkával sújtott, kiközösített.

János észreveszi őket mind — s kitalálja szívöknek gondolatait is. Tudja, hogy e népség lelkében, a pusztá kíváncsiság mellett, valami ösztönszerű titkos félelem is szorong. Tudja, hogy e bűnös fajzat szíve mélyén reszket az itélettől, a bekövetkező isteni harag kitörésétől. Azért, mint útegyengető, bűnostorzó és irtó próféta kérlelhetlenül sújt le rájuk mondván: „Viperáknak fajzatai, kicsoda intett meg titeket, hogy a bekövetkező harag elől meneküljete!” „Teremjete meg-téréshez méltó gyümölcsöket!” Ti önhitt, tiszta kék véretekben, származástokban, üres szertartásaitokban, gépies és hazug, képmutató cselekedeteikben bizakodó sadduceusok és farizeusok, ne áltassátok magatokat. Isten országa, a Messiás eljő, de hozzátok csak itéletre és nem üdvösségre. A ki Isten országába akar bejutni, — ne a külsőségekre, hanem a belsöre: önmagára, szívére ügyeljen. Az ábrahami eredet senkit

sem ment meg. Isten még a kövekből is teremthet fiakat Ábrahámnak. Egy van, a mi megtart: a megtérés, a szakítás világgal, a lomondás előítéleteinkről, érzéki vágyainkról, bűneinkről, szóval minden rosszról. Ezt vegyétek eszetekbe. Mert bizony mondom: a fejsze már a fák gyökerein fekszik. Minden fa, a mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és a tűzre vettetik.

Majd, mikor a sokaság megkérdezte őt: mit cselekedjünk hát, hogy a Messiás ítélete alá ne essünk? — erre is megadta a feleletet. Két szóba foglalhatjuk lényegét s e két szó maga is mutatja, hogy valóban új s nagy prófétával vagyunk dolgunk. *Irgalmasság* és *igazság*, — az ember jósága. E szentségek éljenek sziveitekben és ezeket gyakoroljátok embertársaitokkal szemben. Példát is mond rá: A kinek két köntöse van, oszsa meg azzal, a kinek nincsen és a kinek vanon eledele, hasonlókép cselekedjék. Mi vagy te? Vámszedő? No hát: ne követelj többet csak, a mit követelned szabad. Katona vagy? No hát: Senkit ne sarzolj meg, senkivel ne patvarkodjál és érd be zsoldoddal.

A nép hallja s álmélkodik. Mi más hang ez, mint a melyet eddig hallottak! Ez a régi próféták, egy Amos, egy Ezsaiás újra éledt hangja, a mely a szertartásos vallástól, a sziv tisztaságának és a szociális élet igazságának, az ethikai köteleességeknek vallásához tereli a megterhelt és megfáradt népet. S voltak — a kik megértették Jánosnak pusztában kiáltó szavát. Azok, kiket nem a kíváncsiság, sem nem a félelem, hanem az elepedt sziv életszükséglete hozott volt oda. Ezek érezve szivükben a bűn teljes nyomorát, mely Istentől elszakasztá s vágyva az igazság után, mely Istennel újra egyesíti őket, — Isten szavára ismertek a próféta szavában és követték őt. Őszinte lelkük bűnvallásával leszállottak vele a Jordán vizéhez és — a bűnök bocsánatjára megkeresztelkedének. Mert János a bűnvallókat a Jordán vizébe merítve meg is keresztelte.

Új, de szintén a régi prófétai szellemben gyökeredző szertartás volt ez a János keresztisége. Magában véve külsőség, pusztá jel, — de ott, a hol megvolt a benső lényeg: az igazi, az őszinte bűnbánat, magasztos vallási eszmét érzékitett meg. A víz — zsidó felfogás szerint is — tisztít és gyógyít. A külső tisztulás legyen a belső tisztulás symboluma. Szellem, — új szellem tisztítsa meg a szívet s gyógyítsa is meg a büntől, a mint Jahve mondja: „Hintek reátok tiszta vizet, hogy megtisztuljatok. Adok egyszersmind új szívet is nektek és új szellemet ihletek belétek és megtisztítalak minden

bűneitektől". Vízet hint János is a bűnbánó Izraelre. Hadd tisztuljon meg a nép minden bűneitől, hiszen a Messiás az Úrnak szellemével, bűnbocsátó kegyelmével csak a tiszta nép léphet be s csak tiszta nép juthat be a mennyek országába.

Igy készítette el János a Messiás útját, így egyengette ösvényét. Megtérőké a Krisztus, bűnbánóké a mennyek országa. A magasztos és fölséges, kinek neve Szent, a megtört és alázasatos lelkekkel lakozik. Mely isteni egy gondolat ez a pusztában kiáltó ajkán. Mintha már nem is az ő, hanem az új-szövetség szellemének zúgását hallanók.

Pedig K. János még az ó-szövetség gyermeke. Eszméjével ő még a zsidó talajon áll; az ő mennyek országa még földnek országa; világra szóló dávidi messiási birodalom, melyet égnek felhőkön alászálló fia erőszakos hatalmi tényekkel megrendítő, életviszonyokat felforgató eseményekkel kapcsolatosan állít fel. „A ki utánam jó — mondja — az nálam erősebb, kezében a szórólapát, szérűjét megtisztítja, a gabonát csűrűbe takarja, a polyvát megégeti olthatatlan tűzzel!“ János a Messiás haragjáról — rettenetes ítéletéről beszél. A komor felhőket mutatja — s a mögött a fényes napot, az isteni szeretet és kegyelem napját még csak nem is sejtí.

Azért ő csak útegyengető, ő — mint Jézus maga mondja róla — nagyobb ugyan minden profétánál, de a mennyek országában a kisebb is nagyobb nála, mert ő még az országon kívül áll. — ennek igazságát nem ismeri. Sőt — mint tudjuk — utóbb meg is botránkozott benne. Innét a kérdés, melyet fogságából intéze Jézushoz: Te vagy-e az, ki eljövendő vala, vagy pedig mást várjunk?

De hát nem is az a fő a profétánál, hogy az eszme úgy teljesejék be, a hogy ő gondolta, hanem hogy beteljesedjék. S az ő eszméje beteljesedett: a mennyek országa Jézusban elközelített. S ő megérezte ezt is. Nem ismerte Jézust, — de *hisz* az eszmében. Sejtí, tudja, az idők jeleiből kiolvasta, hogy a Messiás messze nem lehet, hogy meg kell jönnie, sőt hogy már meg is jött, megszületett s ismeretlenül bár — jelen vagyon a nép között. Ha ebben kételkednék — saját hivatásában kellene kételkednie. A proféta pedig szent bizonyosságot érezve szívében önmagában nem kételkedhetik. Ezért mondja a farizeusoktól hozzá küldött követeknek: Közötetek vagyon, a kit nem ismertek: ő az, a ki én utánam jövend! — Ján. 1. 26—27. És valóban köztük volt. Jézusban a mennyekországa elközelített.

Tél volt, a mikor Keresztelő János új élettavaszt hirdett. A télre a tavasz meg is jött. A pusztában kiáltó szava

elhatott messze, el Galileába, a nazareti völgyecskebe is. És hívő szivekre talált, — többre ott fent, lent a zord, rideg Judeában. Hieronymus egyik (Pelagius ellen írott) könyvében a nazarenusok ma már ismeretlen evangéliumából idéz egy érdekes helyet, a mely szerint az Úr anyja, Mária és az ő testvérei ezt mondták volt Jézusnak: „Íme! János keresztel bűnök, bocsánatjára, jerünk, menjünk, hadd kereszteljen meg minket is.“ És — mit felelt Jézus? Azt is megtaláljuk. „Mi bűnöm van nekem, ha csak maga e kérdés nem tudatlanság?“ És Jézus — miként ezt immár evangéliumaink egyező előadásából tudjuk — mégis útra kelt, hogy felvegye a János keresztségét.

Ő szülőföldre karavánjaihoz, — mi csatlakozzunk hozzá s kísérik útjában. Az az út, mely Nazaretből a Jordán folyó átjárójához vezet, mintegy huszonöt mértföldnyi Jezrael síkságán át, Samaria és Judea hegységei mentén, melyek a Jordán völgyét nyugat felé elzárják, vezet egyideig, azután kelet felé fordul, Jerikót jobbra hagyva némi ereszkedéssel a folyó völgyébe visz, s a Jordánt Betánia irányában ép ott érinti, a hol János keresztelt. Ma is Makta vagyis Átkeléshegye a neve. Ott volt s ma is ott van, a Jordán hidja a vámházzal együtt. Nevezetes egy hely. A zsidókra nézve valóban átkelés helye. Ős atyjuk, Jákob patriarka ott kelt át, a mikor Mesopotamiába ment. Egyiptomból jövet az izraeliták új vezérükkel Józsuával élükön, itt léptek be az ígért földere s innét vonultak Jerikó alá. A zsidó nép nagy prófétája: Illés, Elizeus kíséretében szintén itt tört utat magának, köpenyegével ketté szelvé a szilaj folyónak tajtékzó árját. De mi ez mind ahhoz képest. a mit e hely nekünk jelent. Üdvösséget, — új-világot, mert itt keresztelt János, — és itt keresztelkedett meg és lépett fel nyilvánosan Jézus is. Valóban ez az a hely tehát, a hol — mint Márk mondja — az evangélium kezdődött. Gyönyörűséges egy pont már természeti szempontból is. Az utazók ma is elragadtatással szólnak róla. „A folyó hirtelen kanyarodik. Vize zavaros, iszapot kavar fel. A nyugati part sík. Sűrű sötét erdőség borítja. Magas haragos zöld tamariskák, ezüstös nyárfák, sima fűzek fonódnak össze ágaikkal. S a törzseket és ágakat mindenütt díszes kúszó növények futják be, fent mintegy hálószerűen terjeszkedve szét fától fáig, ágtól ágig. Lent az erdő árnyában pedig üde pázsit, tarka viragszőnyeg. S a sűrűséget a sokszínű s fajú madarak dala veri fel s avatja mintegy templommá. Téli időben még a vándor madarak, a gólyák is, ide gyülekeznek. S fenn a magasban néha-néha ott kóvályognak a sziklából kicsapódó sasok

és hatalmas keselyük is“. Átellenben a keleti parton pedig ott emelkednek a folyó habjaitól alá mosott szürke és fehér sziklapartok.

De ez a hely most minket nem természeti szépségeinél fogva érdekel. Az itt lejátszódott alapvető evangéliumi történet szent emlékei elevenednek meg lelki szemünk előtt. János ép keresztes, mikor az országúton az átjáróhoz új karaván érkezik — Galileából. Megismeri őket tájszólásukról. Közöttük van Jézus is. János nem ismeri őt, de hogy Jézus hozzá lépett és megszólalt, kérvén, hogy keresztelje meg őt is, — ránéz és egyszerre kimondhatatlan érzés, sejtés, ihlés, — vilámló égi gondolat szállja meg: ez ő! Ő — az eljövendő! A kit epedve várt, ime itt van öröme és büszkesége, váltsága és üdvössége. Neki is, népének is — mennyország.

A hatalmas próféta, a ki csak vízzel keresztelt, láttára a férfúnak, a ki jött, hogy népét Szent Lélekkel s tüzzel keresztelje, s kinek ő nem méltó, hogy saruja kötőjét megoldja, egy pillanatra meginog, és szinte remegve, aggódva mondja: „Te jössz hozzám, hiszen nekem kell tőled megkereszteltetnem?“ S csakis akkor enged, mikor Jézus megnyugtatja: „Hagyd ezt most! mert így illő nekünk minden igazságot betöltenünk.“ És János — e szavakra elvégezi tisztét: Jézust a Jordán vizébe meríti. Megkeresztelte — *bűnök bocsánatjára*. Valóban bűnök bocsánatjára? Hát bűnös volt Jézus is? Bűnös volt — az Isten egyszülött fia is ki a Szent Lélektől fogantatott s azért jött a világra, hogy elvegye a világ bűnét, hogy megtörje a bűn hatalmát, diadalmaskodjék halálon és poklon és megnyissa nekünk is az eget, hogy legyen út, igazság és élet? Nehéz kérdés az elmének, — de nem kérdés a benne hívő szívnek. Próbáljunk rá megfelelni, hogy a mi hívő szívünk meg ne botránkozzék és elménk is megnyugodjék. A tények kapcsolata kétséggkívül könnyen megtéveszthetne. János keresztisége mindenestre bűnök bocsánatját célzó keresztiség volt. Előfeltétele tehát: a bűnvallás.

Ámde azt sem úgy kell értenünk, mintha az ő keresztisége már pusztán magában véve az által, hogy végrehajtá, tényleg bűnbocsánatot eszközölt volna. Csak csélja s nem eredménye volt a bűnbocsánat. Keresztelő János — sok keresztényénél jobb keresztényen vala. Nem gondolkozott pogány perzsa magus avagy zsidó levitikus pap módjára, mint ezt nem egy keresztényen pap teszi, vélvén, hogy a vízbe merítés avagy vízzel való leöntés, egy szóval a vízkeresztiség már magában véve mechaniko-magikus úton valami vallási üdverőt nyújt. — A kegyelmi erő nem oly anyag, melyet az emberre rá-

fröcsesenteni — s aztán valami kendővel letörölni is lehet. A vízkeresztség bűnbánat nélkül egy cseppet sem különös dolog, mint a közönséges locsolódás avagy fürdés. De a hol a bűnbánat megvan, ott valami szellemi folyamatnak, benső lelki történésnek, változásnak s ehhez kötött isteni ígéretnek magasztos symbolumává válik. A János keresztségénél az ígéret a — bűnbocsánat. Jézus — a maga bűnös voltáról nem tudott semmit, mert ő bünt nem ismert önmagában soha. Akkor sem, hogy Jánoshoz jött. Mert — a bűn istenellenes törekvés. Ő pedig kezdettől fogva Istenben élt és Isten is ő benne. Ő felülről. — az Atyától született s eledele az Atya akaratanak teljesítése volt. Növekedett, fejlődött ő is, — de léte alapjától el nem szakadt soha. Ő mindig az volt, a minnek lennie kellett, mint gyermek a gyermek, mint ifjú az ifjú, mint férfi a férfi ideálja. A valóság eszménye s az eszmény valósága.

Jézus: Ember bűn nélkül s azért megváltónk és mintaképünk. Ez igaz, ethikai csoda, de a mi nálunk lehetetlen, nem volt lehetetlen nála, mert való volt s mert Istennél semmi sem lehetetlen. De hát akkor miért kereszttelkedett meg — bűnök bocsánatjára. A dolog igen egyszerű. Maga megmondja: hogy betöltsön minden igazságot. Mi az igazság betöltése? *A szeretet.* Ime a rejtély nyitja. Kiben a szeretet Igéje lett testté, — az, mint ember bűnös embertársaival, igen az egész bűnös emberiséggel teljes solidaris közösségbe lépve, velünk együtt érzett s a szeretet nagy törvényénél fogva azt, a mi az övé volt, mind nekünk adta s azt, a mi a mienk volt, mind magára vette. Övé volt az igazság, mienk volt a bűn. Ide adta igazságot és elvette, magára vette, mint saját terhét hordozta a mi bűnünket.

Nem egy ember — maga az ember, az egész bűnös emberiség az, ki Jézussal a Jordán vizébe merül, hogy bűnével együtt meghaljon és — a vízből kijövet új életre keljen. Itt az Istennek dolga foly. Itt az Isten nem Jézussal, hanem Jézusban mindnyájukkal cselekszik. Azért nagyobb és erősebb Jánosnál Jézus. Ő vízzel kereszttelt, de a ki a vízből kijött az a Jézus már nem az ó, hanem az új emberiség, a ki megnyerte a bűnbocsánatot, a ki hozza — mert bírja — magával az új élet elemét és közli is mindnyájunkkal, mert kereszttel Szent Lélekkel és tüllel. Ezt a tüzes olthatatlan Lelket, hogy e világból alámerült, onnét a mélyből egy más világból hozta fel magában s magával. A ki az emberszeretet nagy elvi tényében minden igazságot betöltött, az többé nem e világ, az az Isten gyermeke. Azt Isten maga avatja fiává. Jézust azzá

avatta. „A mint a vízből kijött — olvassuk Márknál — látá az eget megnyilatkozni és a Szent Lelket mintegy galambot ő reá alá szállani. És szózat hangozék az egekből: Te vagy amaz én szerelmes fiam, a kiben gyönyörködöm.“ Mi ez? Külső avagy belső történet? Ne tépelődjünk soká rajta. Azt az égi csodát — ég megnyíltát, lélek alá szálltát, menny szózatját senki más nem látta és hallotta, — csak egyedül Jézus. Mert a mi vele történt — azt is csak egyedül ő élte át. Ha más is megtudta, csak is tőle tudhatta meg. Isten felelete volt az, az ő buzgó imádságára és nagy cselekedetére. Az imádság nyitja meg az eget, a szeretet szárnyán száll reánk s száll tőlünk másokra át tovább tovább a Lélek. Tisztán s gyorsan, mint a szelid fehér galamb. S hol ima és szeretet, — ott a Lélek is megmarad állandóan. Miként János mondja: „Reá szállt a Lélek s rajta is maradt“.

S eldőlt sorsa. A min harmincz esztendőn át tépelődött és gyötrődött, a mire Atyjától — nap-nap után feleletet esdett: mi legyenek, mit tegyek? — a nagy kérdés eldőlt. Jézus az Isten ott a Jordán vizénél Lelke által szerelmes fiává, a bűnös emberiség megváltójává és üdvösségévé, egyszóval a megígért Messiássá avatta fel. S a messiási öntudat e hajnalhasadása — ez ő keresztségének igaz titka, megfejtett rejtélye. Kijelentés — élethivatása világgraszoló dolgában. Isten fiának egy a feladata: megépíteni az Isten országát. Ő erre határozta el magát, mikor a Jordánba alá szállt. S Isten Szent Lelkével eme hivatásra a vízből kijövet őt nyomban fel is avatta.

És ő Szent Lélekkel megteljesedve eme feladat és hivatás megoldásához hozzá is fogott. A Jordán vizétől vitették a Lélektől a pusztába, hogy amaz országnak dolgát tisztázva, mielőbb munkához lássson, hogy országáért dolgozzék s ha kell, életét is áldozatul hozza.

S mintha az ég, a mióta Jézus megnyitotta, be sem zárult volna s a Szent Lélek az imádkozó s szerető szivekre mindig alá szállna s rajtok is maradna.

Tekintsetek a magasságba.

Íme az ég most is nyitva vagyok.

Nem látjátok — ti imádkozó és szerető szivek?

Nem érzitek?

A mióta a nagy örömet hirdetik az egész népnek, a megnyilatkozott egekből édes kis angyalkák repdesnek felénk.

Hallom szárnyacskáik csattogását most s minden csatánásra megrezdül szivemben valami titokzatos, boldogságos szent érzélem.

És mintha — a pusztából, az élet sivár, örömtelen

pusztájából jövet, bünterhével s bánatával ott állanék én is az Esch Scherianál, a Jordán vizénél.

És látnám mint közeleg felém a messze Galileából, hívő lelkek, reményért esdő szivek kíséretében Ő — a szelid és alázatos Lélek — Istennek báránya.

Megváltom és üdvözítöm!

Ki igazságtalanságomért igazságát, — bünömért kegyelmét nyújtja cserébe!

Mert Ő Isten megtestesült szeretete testben.

Van-e ennél boldogítóbb tudat — nagyobb vigasztalás a gyarló emberi szívnek.

Azért csak jőjj Urunk! Jövel szüless meg szívünkben is! és keresztelj meg minket tüzzel s Szent Lélekkel.

Jőjj s nyugtasd meg bűnnel terhelt s váltság után sóvárgó szívünket, — égi örömmel és vigasztalásoddal.

Jőjj! — Szálljatok le, szálljatok, bethlehemi angyalok! Hogy az örök Ige megtestesülését látva mi is veletek együtt énekelhessük:

Dicsőség a magasságban Istennek!

A földön békesség!

És az emberekhez jóakarát!

Pozsony, 1902. jan. 12.

Dr. Masznyik Endre.

URALKODÓ ESZMÉK A MAGYAR IRODALOM KORSZAKAIBAN ARANY JÁNOSIG.

(Második közlemény)

Bekövetkezett azonban a XVII. század, mely vallásos tekintetben reactiót képez az előbbi évszáz protestáns szelleme ellen. Pázmány érsek, a „biboros Cícero“ mind szóval, mind tettel nagy tevékenységet fejt ki a hittérítés körül s maga a század legnagyobb költője, Zrínyi, némileg r. katolikus színezetű vallásos eszmét választ műve alapgondolatául. Pázmány Péterről még a kálvinista Bod Péter is elismeri, hogy „minden ékesszólásának s elmés találmányainak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen“. Nincs itt helye azon vitatkozni, hogy ő, ki a spanyol királytól évi zsoldot húzott s örökösét Ausztriába telepítette át, mennyiben felelt meg a magyar hazafi ideáljának, de még ahhoz az állításhoz is sok szó fér, hogy ő teremtette volna meg irodalmi nyelvünket. Ez sokkal később, inkább a francziás iskola íróinak, főleg Bessenyeinek és Báróczynek az érdeme. Kalauza és prédikációinak stílusából hiányzik a kedély melegsége, de a szókimondó, vitatkozó irány benne találta a legnagyobb mesterét. Irodalmi ismeretei mind az ókori klasszikusokra, mind a középkori szent atyák műveire kiterjednek, s ezeket mindig nagy hatással idézi.

Eszmemenetében szoros logikai kapcsolat van, kifejezései, hasonlatai népiesek és jól alkalmazott közmondásokkal vannak fűszerezve. Legmértöbb ellenfele Alvinczy Péter kassai prédikátor volt s már ők sem mindig a leggyöngédebb czimékkel tisztelik meg egymást, ellenben szárnysegédek: Sámbar Mátyás és Kiss Imre jezsuiták, továbbá Póсахázi János és Vásárhelyi Matkó István prot. hitvitázók ugyancsak nem hagynak egymáson semmi becsületet. Sámbar „Három idvösséges kérdés“ czimen könyvet írt, melyben a pápista vallás igaz voltát mutogatja. Erre Póсахázi és Matkó egyesülve a következő czimen válaszoltak: „Füvenyen épített ház romlása; avagy Három kérdések körül gögösen futkározó

Sámbár Mátyás inaszakadása“. Sámbár nem hagyja annyiba. Nyomban tollat ragad: „A három idvességes kérdésre a Luther és Kálvinista tanítók mint felelnek? Íme azért Matkó hazugságainak megtorkolása és Póсахázi mocsokainak megtapodása“. Hanem Matkó tiszteletes úr is nekigyürkőzik s megjelenik a „Bányász csákány, melylyel amaz fővényen épített s már leromlott házát, előbbi fővényre sikertelen sárral raggatni akaró és ezer mocsokkal eszelősen szinlő s mázló Sámbár Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik Kézdi Vásárhelyi Matkó István mostani Zilahi ecclesiának együgyű lelkipásztora által“. Tudós Póсахázi professzor úr felelete is elég hangzatos: „Görcsös bot; Amaz déczeges fekete Bonasusnak a hátára. Melylyel utóbbi szilajkodása téltül megegyengettetik“. A vita hát szenvedélyesen folyt úgy az egyháziak, mint a világiak körében, de szemelláthatólag a r. katholicizmus térfoglalásával. Toldy Ferenc a Bethlen és Rákóczy György vezérelte diadalmas hadjáratok visszahatásának tulajdonítja ez új felbuzdulást, míg Bodnár Zsigmond azt véli, hogy „nemzetünk a XVI. század végén az ész és szabadság után a tekintély és sziv uralmát kívánta vissza. A régi rend és fegyelem utáni vágy foglalta le a kebleket. Hiába voltak a *protestáns tanítók képzetebbek és erényesebbek*. szembeszállott velük a kor iránya, mely nem a szabadságot, a reformot, a javítást, hanem az ó rendet, fegyelmet és tekintélyt óhajtotta vissza“.

Bármi légyen is az oka, annyi tény, hogy *e század első felével, a vita lezajlásával, hosszú időre meg is szűnik a vallásos eszme irodalmunk mozgató eleme lenni*. Zrinyi Miklós gróf, a költő és hadvezér, bár Pázmány gyámfia és tanítványa, már mint államférfő annyira pártatlan a vallási ügyekben, hogy a protestánsok őt kéri fel sérelmeik érdekében az országgyűlésen való felszólalásra s egyik röpiratában kétszáz ezer r. katholicus mellett ugyanennyi protestáns vitézt óhajt hazája és királya védelmére. Mint költő is nagy művében, a „Szigeti veszedelemben“ csak annyit mond, hogy Isten haragszik a magyarokra, mivel „gyönyörködnek külön-különb vallásokban“. Tehát nem e vagy ama vallást, hanem általában vallásbeli megoszlást tartja hazájára veszedelemnek. Az ő jövőbe látó lelke előtt már nemzetének végromlása lebeg, ha ezt idegen erő szabadítja fel a török járom alól. Karddal és tollal mindent elkövet, hogy a magyarságot önerejének tudatára és egyesülésre bírhasa. Célját el nem érhet. A kard idő előtt kihullt kezéből s nagy költeménye, a „Zrinyiász“, az olasz költő, Tasso hatás alatt állva, darabos, zord nyelve

és gyarló verselése miatt is idegen maradt nemzetének. Nagyobb gyönyörűséget szereztek jó Gyöngyösi István poémái, ki a „Murányi Vénust“, „Kemény Jánost“ és más korabeli alakokat és eseményeket Tinódi módjára megénekelvén, jónak látta históriáit fabulákkal, vagyis mythológiákkal megszínelni s hozzájárulván zengzetes verselése, azokkal a közönség kegyébe befurakodni. De a mit Zrinyi lángszavaival el nem ért, előidéztek a török kiűzése utáni siralmas állapotok. Rabbá és koldussá tették a nemzetet s a kegyetlen elnyomás földízte a kuruczháborúkat, melyekben már protestáns és katolikus egymás oldalán harczol a nemzetiségért és szabadságért. A kor költészete, az úgynevezett „kurucz-dalok“ ma már közkézen forognak. Mint Beöthy találóan megjegyzi: „Az egész nemzetnek az országos küzdelmekben való mély részvételét tanusítja az a körülmény, hogy nemcsak a határozottan politikai, hanem egyéb: szerelmi, vallásos tárgyú, nagyszámú népekekben is találunk egy-egy, a kor nagy eseményeire emlékeztető hangot“. Elsiratják e dalok Zrinyi Miklóst és Bethlen Gábort, az üldözött és gályarabságot szenvedő protestáns papokat; harczra buzdítják a tábor, kigunyolják a németpárti labanczot, megéneklük a győzelmekeket s végül vigasztalják a bujdosókat s elzokogják a honjavesztett vitézek fájalmát. E költészet, a mint Endrődi szép átdolgozásai mutatják, motívumaival még most is szívéinkhöz férközik s lehet mondani, hogy még ma is, kétszázad múltán, a hatása alatt állunk.

A XVIII. század első, nagyobb fele nemzeti irodalmunk hanyatlásának kora, az ú. n. nemzetietlen korszak. A magyar a hosszas függetlenségi harczokban kimerülve, fáradt tétlenségbe süllyedt. Erdélyben a külön magyar udvar s vele a nyelv használata megszűnik. Főuraink elfrancziásodnak, városaink elnémetesednek s köznemességünk még társalgási nyelvvül is a latint használja. Bár az idegennyelvű tudományosság virágzik, nincs magasabb eszme, mely a kedélyeket magával ragadná. Mindenki csak az anyagi jólét, a kényelem, az élvezet föltételeivel törődik s a kornak e tekintetben legtipikusabb alakja várkonyi báró Amade László generál-adjutáns, majd csász. kir. kamarás, ki mint ilyen, fölbári jószágán, a Csallóközben halt meg 1764-ben. Ifjú korában délczeg, csélcsep vitéz, ki szerelmi kalandjainak történetét vaskos füzetben éneklük meg a személy- és helyviszonyok pontos megnevezésével; nyájas énekeit vagy dalait pedig a magyar szépek hazaszerte énekeltek. Katonadala híven tükrözi vissza a kor fel-fogását.

„A szép, fényes katonának
 Arany, gyöngy élete,
 Csillog, villog mindenfelől
 Jó vitéz fegyvere;
 Szép élet, Vig élet
 Soha jobb nem lehet,
 Hopp! hát jöjjön katonának
 Ilyet ki szeret.“

Harcban zsákmány, békében menyecskék és leányok csókja az osztályrészt. Koczká, kártya, pipa és jó bor szórakoztatják. Lesz belőle kapitány, óbester; ha hazajön, jószágot vesz s nem parancsol neki se viczispán, se szolgabíró; még a papnak se fizet, mikor megházasodik.

Milyen ellentét van e költemény s a XVI. századbeli Balassi Bálint végbeli éneke, meg a két kor vitéze között!
 Balassi harczfiai:

„A jó hírért, névert, A szép tisztességért
 De mindent hátrahagynak,
 Emberséggel példát, Vitézséggel formát,
 Mindeneknek ők adnak,
 Midőn mint jó sólymok Mezőn széllyel járnak
 Vagdalkoznak, futtatnak,
 Az éles szablyákkal Méltán örvendeznek,
 Mert fejeket ők szednek:
 Viadalhelyeken Véresen sebesen
 Halva sokan feküsznek;
 Sok vad madár gyomra Gyakran koporsója
 Vitézül holt testeknek.“

Amade költeményeiből nemcsak ez az erkölcsi komolyság hiányzik, hanem a hazafias elbúsulás hangja is csak egy versszakban üti meg fülünket:

„Itthon rajtunk eret vágnak,
 Kiontják vérünket,
 Nincs becsület, fizetnünk kell,
 Érezzük sebünket;
 Rossz élet, gaz élet,
 Gazabb ennél nem lehet;
 Hopp, hát jöjjön katonának.“

Ugyancsak jellemző a kor társadalmi viszonyaira Amade második költeménye: „A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása,“ Elmondja benne, hogy míg nőtelen volt, kócsagtoll strázsálta nyusztos süvegét, prémes bőrök, úri fegyverek, fekete paripák, czifra ezeroszobos szolgák álltak rendelkezésére. Hetekig odajárt mulatni s a Lévay Miska bandája kísérte, mégis tele volt az erszénye, közel se mert

hozzá jönni a szegénység. De mióta feleség jár a kamrájában, oda a vig élet.

„Veszett törbe esett kényes ifjuságom,
Búbánatra fordult örömöm s vígságom ;
Megritkult már száma karmazsin eszímának,
Lekopott a rojtja parádés ruhámnak,
Resten jár már lába kedves paripámnak,
Még ez is jelenti bánatját urának ;
Hervadt kócsagtollam lefügg süveg mellől.
Kényes jó lovam is alighogy fel nem dől,
Nem fénylik fegyverem, pókhálóba merül,
Jaj, be szép hasznom van a feleségemből.“

Bár a verselést a virtuóztatásig viszi, mégis gyakran latin szókat és kifejezéseket használ. Mutatja e kor romlott stílusát, melytől az idétt csak Mikes Kelemen és Faludi Ferencz maradtak menten, de részben ők is csak azért, mert idegen földön irtak. De a népköltészet is elszakadt a kor nagy mozgalmaitól. A nemességtől elnyomva és halálig üldözve azok lesznek a kedvelt hősei, a kik daczólnak a vármegye hatalmával s a magok erejéből teremtik meg, habár rövid időre is, egyéni szabadságukat és függetlenségüket. Ha e korból nem maradt volna egyéb reánk, mint e betyárdalok, már ez is elég sujtoló vád volna az egykori nemesség ellen, mely a maga vállairól minden terhet áthárítva, büszkén hangoztatá az: „Extra Hungariam non est vita“-t s ez alatt nyelvünk már-már veszendőbe ment, a nép pedig dalban magasztalta az „Angyal Bandikat“ és „Zöld Marczikat“.

Azonban „az emberiség jötevője“, Franciaország, már megszülte a maga lángelméit: Rousseaut, Voltáiret és Diderotot. Már ki volt adva a század jelszava: a felvilágosodás. A vallásos tolerancia s az emberek közti egyenlőség: ez a két magasztos eszme, megkezdte európai körútját. Sok helyütt a trón magasztán akadtak lelkes apostolai, mint Katalin, Nagy Frigyes s a trónörökös II. József. Részben ez eszmék hatása alatt, részben pedig az uralkodóház indította germanisatio visszahatásaképen nálunk is új életre ébred az irodalom s ezt nevezik irodalomtörténetíróink renaissancenak vagy az újjászületés korának. Nagy és egyetemes mozgalom ez, mely, szemben irodalmunknak eddigi, majdnem kizárólagosan nemzeti karakterével, egyszerre formában, műfajban és eszmékben a legkülönbözőbb irodalmakat utánozza. Rugója az a nemes ambitio, hogy az ó- és újkor nagy nemzeteit egy csapással utolérjük s elfoglaljuk méltó helyünket a művelt

népek sorában. Csak természetes, hogy ez a mozgalom Bécsből indul meg, a testőrség kebeléből, mert hisz ők ott az európai eszmék légkörében mozogtak s a francia műveltség elengedhetetlen föltétele volt az udvarképeességnek. Íme előttünk áll a fiatal Bessenyei György, ki 11 évi lankadatlan tanulás után ifjú tüzzel és férfias erélylyel kezdte társait egy új magyar irodalom megteremtésére buzdítani. Ő maga Voltairet választotta mintaképül, s nemcsak valamennyi eszméjét átültette, de mint Beöthy kimutatta, kísérletet tett mindabban a műfajban is, melyben mestere. Voltaire első műve dráma, a görög tárgyú „Oedipe” volt, Bessenyei is görög tárgyú drámával lépett fel először 1772-ben, az „Agissal.” Voltaire drámáiban a tragikai összeütközés motívuma gyanánt sohasem szerepel a szerelem, Bessenyeinél sem. Voltaire dicséri Shaksperet, hogy nemzeti tárgyú drámákat írt, Bessenyei ezt meg is cselekedte. Voltaire epost írt a legnépszerűbb francia királyról, IV. Henrikről, Bessenyei Hunyadi Mátyásról. Voltaire megírta XII. Károly életét, Bessenyei Hunyadi János viselt dolgait. Voltaire egy philosophiai regényt is írt: „Candid vagy a legjobb világ” czímen, melyben a papi fanatizmus ellen is kikel, s ugyanezt cselekszi Bessenyei „Tarimenes utazása” című didaktikus regényében. Voltaire eszméi közül csak a jobbagység eltörlését nem helyesli, s még azért is haragszik, hogy a szegény ember fiai főpapi hivatalhoz juthatnak. Ő és az új-classzikai vagy francia iskola többi írója főleg a modern eszmék átültetése által tettek szolgálatot, noha azonfelül meg új műfajokat is meghonosítottak, egyszerűsítették az alexandrinusi versformát s fordulatosabbá tették prózai nyelvünket. Mellettök az ó-classikai iskola írói az antik költők világfelfogását s az időmértékes verselést iparkodtak meghonosítani, míg a magyarosak iskolája Gyöngyösi és a régi magyar költészet nyomán haladva főleg a regényes eposzt és a dalt művelte. E két iskola íróit alapjában ugyanaz az erős nemzeti érzés és nemzeti féltékenység jellemzi. Baróti, Virág és Berzsenyi ép úgy siratják és okolják „a romlásnak indult s nemzeti szokásaiból és köntöséből” kivetkőzött magyart, mint akár Dugonics, az első regényíró, Gvadányi lovas generális, a „falusi nótárius budai utazásának” híres szerzője, vagy Palóczy Horváth Ádám. E két iskola írói népszerűbbek is voltak a francziásoknál, bár közülök is amott Berzsenyi Dániel, emitt Kisfaludy Sándor eszméket is vettek át, de egészen a nemzeti szellemhez idomítva. Berzsenyi Horatius hangján a magyar nemességet buzdítja, s a senki kényétől sem függő szabad magyar gondolkodásmódot dicsőíti,

míg a Himfy-dalok szerzője Petrarca képeiben és belső formájában magyar ifjú szerelmét zengi magyar ritmusokkal.

E költői irányok egymás mellett futnak 1772-től 1807-ig a nélkül, hogy egy is túlsúlyra vergődött volna. Azonban a francziás iskola nemsokára helyet ad a németes iskolának, mely formában és tartalomban a német költöket utánozza s a mely Kazinczy fölléptével a másik két irányt is háttérbe szorítja. E korszak 1807-től 1822-ig terjed s nagy részét Kazinczy és társai működése, az úgynevezett „nyelvújítási harc” tölti be. Kazinczy azonban egyszerre izlés- és nyelvújító volt. Főelve, hogy míg a nyelv nem kész, addig remekíróink nem támadhatnak; azért egyrészt nyelvünket bővíteni és szépíteni kell, másrészt pedig minden műfaj számára más-más stílust teremteni. Mindkét cél helyes volt, de mindkettő elérésére helytelen eszközöket választott. A szókincs bővítésében csak a szép hangzást tartotta irányadónak, a stílusnemeket pedig fordítások útján, idegenszerű kifejezések átültetése által hitte elérhetőnek. Mindamellet jellemző, hogy a nemzet, mely mielőbb a művelt népek sorába akart emelkedni s legalább a szomszédját törekedett elérni, a nyelvújítási harcban Kazinczy javára döntött.

Azonban az a Schiller-Göthe-féle német-görög classicismus, melyet Kazinczy mint költői elvet állított fel, már nem talált általános helyeslésre. Mellőzni minden specifikus magyar tárgyat, magyar érzést, magyar képet és hasonlatot: ez csakhamar visszatetszést szült s 1822-ben Kisfaludy Károly és társai fölléptével megkezdődik a magyar romanticismus kora. Társadalomban és irodalomban megmarad a régi jelszó: minél európaibbá, de egyúttal kibővül ezzel, minél magyarrabbá is tenni műveltségünket. Széchenyi lánglelke hevével ösztönzi nemzetét, hogy törekedjék a művelt nyugati népek intézményeit meghonosítani, de csak azért, hogy faji, egyéni sajátosságait annál jobban kifejthesse. Kisfaludy Károly, Katona, Czuczor, Vörösmarty megtartják a művelt nemzetek irodalmának külső formáit, tanulni járnak a németekhez Shakspearehez és a francia romantikusokhoz, de eposaikban és komoly drámáikban a nemzeti multhoz fordulnak tárgyért, míg a vigjátékban az akkori magyar társadalom Mokány Bercziút, fiskálisait és külföldieskedő uracsait állítják pellengérré. A regény terén Fáy, Jósika, Kemény Zsigmond műveiben ugyanezt tapasztaljuk s itt nyilatkozik meg először a XIX. század nagy szellemi áramlata: a pessimismus is. Báró Eötvös József Karthausijáról jól mondja egyik írónk, hogy a XIX. század jajkiáltása. A hit és hitetlenség, a romjában is gögös aris-

tocrazia és a feltörekvő, ridegen számító democratia, a társadalom helyet cserélő elemeinek tragikus sorsa örök költői szépséggel vannak a műben megörökítve. A karthausi szivertépő „de profundisa“, melylyel az előtte bezárult eget ostromolja, melyikünk lelkében nem keltett, mély visszhangot? A pusztában bolyongunk s nincs, a ki az égő csipkebokor előtt hívő áhitattal leborolni készítené bennünket. De hagyján! Mert az igazságot keressük és szomjúhozzuk, az emberiség mégis meg fog vigasztalódni.

Ugyancsak Eötvös „Falujegyzőjében“ s több színműben fordul először a közérdeklődés az elnyomott nép nyomora felé. Társadalmunk, de politika intézményeink is mindinkább demokratikus szint öltének s Arany és Petőfi fölléptével beáll a *népnemzeti költészet kora*. Irodalmunk nemcsak formában, ne tartalomban is nemzetivé válik s oly halhatatlan alkotásokat hoz létre, melyek mindenha örök büszkeségünket képezik.

Petőfi föllépésének irodalomtörténeti méltánylása nem vág ez értekezés körébe. Mint halhatatlan lángelmét a külföld legkiválóbb aesthetikusai elismerték. Ő a 48 előtti magyar nép ős szunnyadó erejét, szabagságszeretétét s lángoló képzelmet képviseli. *De a magyar nemzetet a maga történeti fejlődésében csak Arany János eposai tükrözik híven vissza*. Az ő véghetetlen szerénysége s nagy aesthetikai tudása egyik útjában álltak, hogy a nagy közönség kegyében Petőfi népszerűségével versenyezzen. Jól emlékszem még a hírlapok vezércikkeire elhunytá alkalmából. Úgy tüntették fel mint az iskolák, tanárok költőjét. *Pedig valamint a görög népnek csak egy Homerosa volt, úgy nekünk sem lesz több Arany Jánosunk*. Mikor „Toldija“ megjelent, Eötvös odanyilatkozott hogy ez egy alkotásaért mindazt odaadná, a mit valaha életében írt. 48 előtt a magyar népet ő még körülbelől ugyanabban az állapotban találta, mint Nagy Lajos idejében volt. Mesteri kézzel rajzolja ennek a nemzetalkotó ősi népelemnek minden kiváló tulajdonságát, a melyeket, sajnos, ma már a socialismus épen a legmagyarabb vidékeken mételyezett meg. De a történeti nemzet sok századon keresztül a nemesség volt. A nemzetnek ezt a rétegét teljes fényében a magyar lovagkor keretében a „Toldi szerelmében“ mutatja be a költő. Köztudomású tény, hogy az európai intézmények nálunk mindig 50—60 évvel utóbb honosultak meg. Mily jellemző e tekintetben, mikor Arany összehozza Nagy Lajost Cola Rienzivel, a ki a régi görög-római respublica föllevenítéseért rajong s tudós fejtegetéseire a nagy király csak ennyit vála-

szol: „Az én ideálom Cid!“ Végül a „Toldi estéjében“ a modernné átalakuló Magyarországot is elének vetíti. Mily szépen fejtegeti a király a haldokló Toldinak, hogy a nyers erőre támaszkodni többé nem elég; kell, hogy a nemzet a tudomány fegyvereivel is felövezze magát. Továbbá minden életrevaló nép lelkében ott él az a tudat, hogy ő különösen nagyra van hivatva. Ezt ábrázolja Arany a „Buda halálában“, s a mennyiben e jellemvonás hiú dicsekvéssé torzul, azt is mesterileg feltüntette a „Nagyidai czigányokban“. Nem töredékeket hagyott hát ő hátra nekünk, a mint nagy szerénységében gondolta, hanem egy örökidőkre szóló pantheont emelt nemzetének, hová a késő unokák is saruikat leoldva járulnak — imádkozni.¹

¹ Hogy mennyire nem látják meg, még arra hivatottak sem, Arany szellemi nagyságát, bizonyítja Gyöngyösi Lászlónak legújabbán megjelent műve: „Arany János élete és munkái“. A 320-ik lapon pl. így szol: „És mégis a remek compositio ellenére bizonyos kedvetlen csalódással teszszük le Buda halálát kezünkkel. Buda gyöngye, tehetetlen . . . s ily gyöngye bábót megölni nem *Attilához* méltó, hiszen eltávolíthatná egy újjának érintésével, a mikor kedve tartja“. Pedig ha van Aranynak eredeti nagy conceptiója, akkor Etele jelleme az. A költő oly magasra helyezi, *a kinek méltó ellenfele csak önmaga lehet*. Az öreg isten a világ fájára azt a végzést röjja fel fölöle hogy az egész világon úr lesz, *ha önmagán győzedelmeskedni tud*. Ez többször sikerül a hősnak, pl. a vadászaton, a hol Buda életét megmenti s csak mikor vad indulatától elragadtatva, megöli bátyját, akkor áll be ránézve a tragikus mozzanat, s a triológia másik két része épen a végzet beteljesedését tartalmazta volna. Buda csakugyan „aszott fű pelyhe az út mellett“, de Etelenek Etelét meggyőzni, ez a mily nehéz, ép oly méltó feladat. A ki Aranyról ír, legalább is gondolkozva kell megállnia „vizének mélységei felett!“ A. J.

Albert József.

T Á R C Z A.

A PÁRISI THEOLOGIAI ISKOLA.

A múlt évben elhunyt *Sabatier* vallás-bölcsész és még élő kartársa, *Ménégoz* hittudós Párisban a vallásbölcsészet és hittan terén bizonyos tekintetben új ösvényt törtek, a symbolofideismus ösvényét, a melyet „párisi iskolá“-nak neveztek el a német theológusok. *Lasch* Gusztáv berlini theol. licenzciatus nem régen külön füzetben* ismertette és méltatta e párisi iskola rendszerét. Ehhez fűzöm én is a rövid ismertetésemet.

Szerzőnk elsőbb is a „Symbolo-Fideismus“ eredetét, jelentését és mibenlétét világosítja meg. De csakis a párisi iskolához való viszonyában. S ez nagy hiba. Mert úgy tűnik fel a dolog, mintha a symbolismus *Sabatier* eredeti találmánya volna, holott az igazság az, hogy a symbolismus mint vallásbölcsészeti irányzat, a XIX. század egész folyamán ismeretes volt. De a saját felfogásának jellemzésére *Sabatier* csakis 1894-ben az *Englise libre* 31. és 33. számában használta első ízben. A symbolismus főképviselője az utóbbi időben csakugyan *Sabatier* volt tehát, de eredetileg már az ókor allegoristáinál, a stoikusoknál és *Philon*nál is találkozunk vele s újabban *Creuzer* elevenítette fel (*Dionysos* 1809. *Symbolik und Mythologie der alten Völker* 1819-23), s hatása alatt bizonyos mértékig hódoltak neki *Max Müller*, a raczionálisták a mythikusok s a philosophusok közül különösen az identitas bölcseste *Schelling*. A symbolismus tulajdonkép a való élet viszonyaiból indul ki. Az ember kettős világban él: az érzékelhető véges világban és az érzékfeletti végtelen világban. Amabban értelmével, emebben a kedélyével él. A symbolismus mint bölcészeti rendszer közvetíteni kíván, czélja az értelem és a kedély érdekeinek egyforma kiegyenlítése. Az ember

* *Lasch*, Gustáv, Lic. Dr., *Die Theologie der Pariser Schule, Charakteristik und Kritik des Symbolo-Fideismus*, Berlin, Schwetschke. 1901 VI. 67. 1-80.

érzi a végtelent, de csak a végeset látja. Ezért is képzeletével a végesben a végtelennek nemcsak művét, hanem megjelenését, képét, mását látja. Így származik a mythos, mint az ember képzeletének alkotása s a vallásos hangulat terméke. A véges világ így csak puszta kép, symboluma a megismerhetlen végtelen világnak. A symbolizáló képzelmi erő tehát a kedély hitvilága és a gondolkodás realis világa között közvetít. A symbolismus természetes társa az evolutio, mert a vallás a sejtelem köréből mind inkább a reflexió körébe kerül s lassanként egészen határozott alakot ölt.

Szerzőnk szerint Sabatier szintén abból az ellentétből indul ki, a mely az ember lelki élete körében a gondolkodás és a cselekvés világa közt van. A gondolkodás körében mindenütt az okság törvényének érvényesülését látja és keresi. A világra vonatkozó ismereteinkben mindenütt ez a törvény vezet és érvényesül. De a mikor a saját benső világunkra függesztjük a szemeinket, s nevezetesen ha cselekvéseinket vizsgáljuk, hiába keressük, nem igen találjuk meg az okság törvényét, hanem inkább azt tapasztaljuk, hogy a benső felelősség tudata, a kötelességérzet képezi cselekedeteink rugóját. Míg tehát amott a mechanismus, emitt a teleologia érvényesül, amott minden az okság, itt minden a céltudatosság viszonyában van. Ez alapon azonban oly ellentét támad az emberben, mely kiegyenlítést kíván S e kiegyenlítést megadja Istennek mint legfőbb létnek eszméje. A világ és az én egyaránt Istentől függ. Amaannak okságát, emennek czéleszméit egyaránt ő állapította meg. S a mikor az ember létének legfőbb alapjához, az Istenhez való viszonyát érzi, akkor van vallása. A vallás tehát Istenben való viszonyában nem egyéb, mint a legfőbb létől való függés érzete. Emberi szempontból a lelki élet harmoniája, s nevezetesen életünk eredetében és céljában való bizalom erkölcsi aktusa, s mint ilyen nem egyéb, az önfentartó ösztön meghosszabbítása. A vallásnak alapjelleme az érzés, de természetesen úgy az értelem, mint az akarás is érvényesül benne.

Lasch itt megjegyzi, hogy Sabatiernek a szabadságból kellett volna a vallást levezetnie. Mert vallásfogalma így merőben pszichologiai, melyben nincsen ethikus átalakító erő. Isten fogalma pedig merő általánosság. S valóban csak oly bölcsészeti ez a valláselmélet s ez az istenfogalom, mint a Schleiermacheré, a kinek a hatása csakúgy mint Hegelé is első tekintetre felismerhető. Különösen azonban Schleiermacherrel mutat feltűnő rokonságot a subjectivismus határtalan érvényesítésében is. De ha a vallást az emberi lélek természetes

alkotottságával együtt járó szükségszerű tényezőnek veszi is, mégsem képes a symbolismus ama vádat magáról elhárítani, hogy az ember maga csinálja meg a maga vallását, a minnek pedig a tapasztalat s a vallások története is ellentmond. Az is nagyon eredménytelen fáradozása, hogy az Istent személyesnek iparkodik venni, mert Istenfogalma merőben elméleti s Isten maga is pusztá abstractio. A két világ dualistikus elkülönítése sem válik e rendszernek előnyére, de még kevésbé az egyesítésnek az a módja, melyet Sabatier proponál, mert mindenütt a subjectivismus önkényét juttatja érvényre.

A subjectivismus túlzásait látjuk a vallásbölcselet rendszer részletes kifejtésénél is. Alaptétele az, hogy vallásos képzeink és azok tárgyai nem fedik egymást. S ez annál természetesebb, mert a vallás világa transcendens, míg mi minden egyes képzetünket a realis világ köréből alkotjuk meg. Vallásos életünk tehát csak a symbolizálás nyelvén nyilatkozhatik meg. Ezért is a „symbolismus, mint kritikai módszer, a vallásos jelenségek minden terén különbséget tesz lényeges és esetleges, anyag és forma között. Így elkerüli egyrészt az orthodoxia félszégét, mely a dogmák történeti és pszichológiai keletkezése törvényét figyelmen kívül hagyja, másrészt a rationalismusét, mely viszont a formával együtt a vallási tartalmat is felozlatja s erkölcsi vagy bölcsészeti eszmékkel cseréli fel“.

A symbolismus szerint a vallásnak elválhatlan társa a kijelentés. E kettő szerves összefüggésben áll egymással. De a kijelentés fokai közt különbség van. A mithológiai kijelentés a physikai körben folyik le s először Izrael körében szellemesült az inspiratióban. A dogmatikai kijelentés fogalma az ismeretekkel és így az értelemmel ellentétben áll. A pszichológiai kijelentés azonban teljesen érthető és természetes. Ez alapon áll a symbolismus.

A csoda fogalmával is megbarátkozik, mert a csodát az értelem köréből teljesen a maga otthonába, a vallásos eszmék körébe utalja. Itt a csodának értelme is, jelentősége is van, mert az igazi csoda az imádság meghallgatása.

Ha a vallás az embernek Istenhez való viszonya, akkor a Krisztus által alapított vallás a legtökéletesebb, mert Krisztusban volt az Istenhez való viszony a legtökéletesebb s az erről való tudat a legközvetlenebb. A keresztyénség tehát történeti és abszolút vallás. Elve szerint bevégzett sohasem lehet. Ezért a keresztyénséget egy bizonyos történeti formájával azonosítani képtelenség. A keresztyénség, mint vallási elv sokféle alakot ölthet, a mint annak módját a nyelv, faj,

képzettség, fokát pedig a ker. hit és élet tisztasága és bensősége meghatározza. Leghelyesebb formája a protestáns evangéliumi keresztyénség, mert a vallás itt az erkölcsessel esik egybe, s mert amaz igazi keresztyén elvet vallja, hogy a keresztyénség nem ölthet végleges formát, hanem a folytonos tökéletesedés útján halad.

A keresztyénség elveit és igazságait dogmákban fejezik ki. A dogmák megítélésénél nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy minden dogma isteni igazságot tartalmaz, de emberi formában fejezi azt ki. Isteni eredetű ugyan, de történeti jelensége szerint a kor intellectualis képzettségének hatása alatt áll. Minden dogmában három elemet kell megkülönböztetni: a vallásosat, az intellectualisat és a tekintélyit. A vallásos igazságot a reflectáló értelem mint tant fejezte ki s ezt az egyház apologetikus érdekből a maga hittudatának kifejezőjéül jelentette ki. A dogma tekintélyit aztán adja meg, hogy a transcendens tartalom isteni jellegét a történeti formára is átvitték. De mert így a dogmában egy bizonyos kornak a felfogását örök időkre érvényes igazsággá akarták tenni, a dogma kihitta maga ellen a megítéltetést. A symbolismus a változó formát a benne kifejezett örök elvtől megkülönbözteti s a dogmát mint tantételt paedagogiai disciplinaris szempontból szükségesnek itéli ugyan, de kiemeli, hogy annak a kor gondolkodása és benső szüksége szerint való revidálása kívánatos, mert hiszen a dogmák megújításával vagy átalakításával maga a vallás egyáltalán nem szenved. Ezt a revidáló s átalakító munkát végzi a dogmatika, mely is ezért szükségképen bölcsészeti jellemű.

Miként látjuk, itt is a subjectivismus az uralkodó. Nem új hang ez különben. A hegelianusok s új kantianusok, de meg különösen Kaftan szintén követelik ezt e jogot. De a korlátlan subjectivismust azt orthodoxia egyik főembere Philippi is érvényre kívánta juttatni, a mikor azt mondotta, hogy a hitigazság forrása a szentlélektől megszállott hívő lelke. Mindenesetre érdekes találkozás ez legalább a végső eredményekben.

Szerzőnk ezután még Sabatiernek az evolutionismushoz való viszonyáról szól. E viszony természetesen a lehető legszorosabb.

De a párisi theol. iskolának a symbolismus csak az egyik tényezője. A másik a fideismus. Amannak főképviselője Sabatier, emezé Ménégoz. Amaz a vallásbölcsészeti alap, emez a reá épített pozitív keresztyén rendszer. Amaz a vallás előállítását, lényegét, a vallásos ismeret határait, tárgyát, a vallá-

sos és a tudományos ismeret viszonyát kutatja, s így a vallás változandó és maradandó elemeit keresi; emez ellenben a vallásos életnek az evangéliumban gyökerező alapját teszi vizsgálódása tárgyává. Amaz elméleti, emez gyakorlati pontokat tart szem előtt. A mi a két rendszert összefűzi, az az a közös gondolat, hogy az emberben az üdv után való vágyakozás az életüszton természetes kifolyása.

Láttuk, hogy Sabatier bölcsészeti úton jutott el a keresztyén vallás abszolút voltának fel és elismerésére. Ménégoz az üdv után való egyetemes sóvárgásból jut ugyanazon eredményre. Mikép nyerhetjük meg az üdvöt? Erre a kérdésre az értelem felelni nem képes. Egyedül csak Isten maga felelhet erre az ő kijelentése által. A kijelentés az Isten szellemének az emberi szellemmel való közlése. E szellem az emberben immanens. Legtökéletesebb volt Jézusban, ezért ő a kijelentés teljessége. A vallás nem az emberi, hanem az isteni szellemnek a műve. Természetét tekiutve olyan benső állapot, mely külső életben nyilvánul. Jelleme az Istennek való teljes odaadás. Központja a hit által való megigazulás bizonyossága. *Sola fide*: ez képezi a Ménégoz fideismusának a lényegét. Tehát az üdvösség teljesen független mindenféle tantételtől, mert a *fides salvifica* nem *fides historica*, hanem *fiducia cordis*. A *sola* kiemelendő az *orthodoxiával*, valamint a *judaistikus-romanistikus* felfogással szemben, a *fide* kiemelendő a *rationalismussal*, *liberalismussal* szemben. Amaz *nova lex*-szé teszi az evangéliumot, emez *pelagianizálja* az egész keresztyénséget.

Az összes vallási jelenségek alapja a hit: a cselekedetek és tantételek egyaránt csak termékei, nem pedig tárgyai, mértéke vagy épen helyettesítői a hitnek.

A hit körébe tartozik a csoda is, mely a biblia szerint mindig természetellenes. Ha a csodának természetes magyarázata van, akkor megszűnik csoda lenni. De a csoda a természetnek csak az általunk ismert törvényeivel ellenkezik. Mi pedig a természetnek csakis azon törvényét ismerjük, a melyeket a jelenségekből el tudunk vonni. Ezek pedig csakis a kutatásra szolgálhatnak mértékül, de Isten üdv munkásságát semmiképen nem korlátozhatják.

Nagy vonásokban ez a Ménégoz fideismusának alap-gondolata.

Ritschl óta a párisi iskola az első, mely új utakon igyekszik a theologiai tudományt tovább fejleszteni. Első tekintetre felismerhetők azok a források, a melyekből ez az új iskola táplálkozik. A hegeli bölcsészet és a schleiermacheri theologia ez iránynak a fő alkotó tényezői, de a kanti bölcsészet s a

belőle ágazó újabb bölcsészeti irányok is mind közrehatnak a symbolo-fideismus kialakulásában. De miként azt az ismertető is kimutatja, különösen Lipsius volt Sabatiernek fő mestere s vezére.

S ha most már végül azt a kérdést is felvetjük, m ennek az új iskolának a tudományos és a vallásos jelentősége? bizvást azt mondhatjuk, hogy jelen alakjában, mint az eclecticikus iskoláktól általában, nagyobb eredményeket nem várhatunk tőle. A symbolismus önkénybe vesző subjectivismusa, mely sajátos módon párosul az intuitív mystika bizonyos nemével; teljesen elvont istenképzete, mely mellett a személyiséget csak az abszolút öntudat formájában lehet valami gyöngé szálon megtartani; továbbá a fideismus sajátos hitelmélete, mely a Krisztusban való hitet teljesen nélkülözheti, csak azt mutatja, hogy a symbolo-fideismus volta képen nem egyéb, mint a korszellemmel bölcsészeti alapon létesített megalkuvás. Célja ugyan a keresztyénségnek, mint abszolút vallásnak, mint vallásideálnak a megvédelmezése, de hogy a többi vallás fölé emelhessék, úgy vélik, hogy a leg-sajátosabb keresztyén eszméket, a szentháromságot, az egész christológiát s a Krisztusban gyökerező hitélet alapján szerzendő megigazulást, mint a melyek e szabad szállást gátolják, el kell vetniök.

Raffay Sándor.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

A külföldi protestantismusnak ez idő szerint legfontosabb eseményét kétségkívül a német császárnak góthai beszéde képezi. Bizalom és kétségeskedés vegyes érzelmeivel fogadja a birodalom országos egyházainak egyesítése érdekében elhangzott nagy jelentőségű szavakat, melyekről, valamint az általa gyakorolt hatásról is most már részletesebben beszámolhatunk.

A múlt év december 26-án volt Góthában Jámbor Ernő, szász-góthai herceg, szobrának ünnepélyes leleplezése, születése 300-ados évfordulója alkalmával. Korának ez a kiváló fejedelme, kinek hire egész Európát betöltötte, a kit a XVII. század legkiválóbb uralkodói közé kell sorolnunk, nemcsak politikailag, hanem főleg egyházi szempontból is kitünő egyéniség volt. A harmincz éves háborúban nagy szerepet játszott az evangélium oltalmazása körül és a háború befejezése után igazán népei atyja volt a restauratióban. Méltán megérdemli, hogy emlékéét ércszobor hirdesse és megérdemelte, hogy szobra leleplezésén a német protestantismus feje, a császár is jelen legyen.

A német protestantismus tömörítésének gondolatát már Jámbor Ernő is nagyban ápolta és az ünnepélyen ezt a dolgot a trónörökös kormányzó herceg is kiemelte. És épen ezen beszéd szolgált alkalmul a császár nagyjelentőségű szavaira is.

A kormányzó szavaiból, melyekkel Jámbor Ernőt jellemezte, álljanak itt a következők; „Bizonyára az ő hite sem volt ment teljesen a középkori felfogás salakjaitól; alattvalóit vallási kérdésekben oly kényszernek vetette alá, a minő ma lehetetlen volna. Ő is, mint minden ember, a saját korának gyermeke volt; de a ki azt gondolná, hogy az ilyen gyöngeségek, a minőktől a legnagyobbak sem mentesek, a hercegnek fénylő tulajdonságait elhomályosítják: csak arról tenne tanubizonytságot, hogy képtelen felfogni, hogy a nagy Jámbor

Ernő, ha korának világitásában nézzük, egyáltalában nem tartozott azon elmaradt emberek közé, a kik a haladást aggodalmasan elutasítják maguktól. Mutatja ezt az a gondoskodás, melyben a népnevelést minden fokon részesítette. Épen ezen a téren mintaszerű eredményt ért el, abban a meggyőződésben lévén, hogy egy elvadult nemzedék megneveléséhez a szellemi műveltség elengedhetlenül szükséges dolog. Vallásos meggyőződése sokkal erősebb volt, semhogy attól tartott volna, hogy a keresztyénység alapigazságait a tudományos felvilágosultság megingathatná. Vallási kérdésekben is sokkal elfogulatlanabb volt, mint evangélikus kortársainak legnagyobb része. Mig ezek az egyes dogmák felett vívott gyűlölködő czivódásokkal az egymásközötti egységnek ellene dolgoztak, addig az ő mély tekintete egy magas cél felé: az összes evangélikus egyházak szövetsége felé volt irányozva, mely azokat kifelé egy erős egységbe alakítsa, de úgy, hogy befelé, belsőleg a tanra, az egyházi szokásokra és szervezetre nézve minden egyes tag szabadsága fenmaradjon. Hogy ezen irányban a fejedelmeknek közös eljárását megindítsa, saját fiát számos, még Németországon kívüli protestáns udvarokhoz elküldötte. Akkor azonban a nemes herczeg fáradozásai hajótörést szenvedtek. Abban az időben nagyon hevesek voltak a vallási viszálykodások és igen nagy volt Németország politikai szétszakadozottsága. Hogy egy ily egység az erők vesztesége nélkül, minden egyes tag törzsi tulajdonságainak teljesen szabad mozgást hagyhat, ezt láthatjuk a mi német birodalmunkban; így hozta ezt magával népünknek történelmi fejlődése és tulajdonsága. Ezen fejlődésnek és sajátosságnak felel meg az is, hogy az evangélikus egyház számol a germánok mélységes tudvágyával, a becsületes, tudományos kutatás eredményeitől nem fél és kebelében a legkülönbözőbb hitvallásoknak szabad teret enged. Épen úgy, mint a hogy a birodalom az egyes államok souverainitását meghagyta s ezeket hatalmas karjaival védi: a német protestántizmus egyes tagjaira nézve is nem veszélyt hanem biztonságot és erősödést jelentene, ha csatlakoznának ama felséges javak megőrzésére, melyek mindnyájukkal közösek, — nem támadásra és harcra, hanem békés közös munkásságra. Ez volt az előrelátó herczegnek a célja. Ezzel a czállal benyul az ő szelleme, mint eleven hatás, a mi korunkba is. Hazánknak messze köreiben megnyilatkozott már amaz óhajtott cél elérése utáni vágy. Úgy tűnik fel előttem, mintha az évszázadokon keresztül ma is megszólalna Jámber Ernőnek német hitsorsosait egyesülésre intő hangja“.

A kormányzó trónörökös herceg szavaira adott válaszában foglaltatik a császárnak már ismertetett kijelentése, melynek hiteles szövegéből a következőket közöljük: „Igen örülök, hogy a mai emléknep, mely méltó a nagy fejedelemhez és oly szép, melynél szebb nem is lehet, összehozott itt bennünket. Ez a nap arra az ünnepre esik, mely az embert mintegy felhívja, hogy gyermeki emlékeibe helyezkedjék vissza, a mikor az Isten szeretetének ajándéka, a váltság adatott az embereknek. Valóban ez az ünnep alkalmas arra, hogy szíveinkben a béke és az egyesülés gondolatait felmelegítse. Közülünk, kik itt állunk és a kik büszkék vagyunk arra, hogy ezen nagy fejedelem utódai lehetünk, senki sem felejtheti, hogy innen csak néhány mértföldnyire van Wartburg, a honnan az ének: „Erős vár a mi Istenünk“ világhódító útjára indult és hogy mindazok a fejedelmek, kik az ég által hazánkra küldött ítéletnek akkori szörnyű napjaiban, mint egyes oszlopok készek voltak minden erejüknek felajánlásával fentartani azt, a mit csak fentarhattak, erejüket csak onnan felülről, abból a szikla szilárd bizodalomból meríthették, hogy az azígéret, melyet Isten az ő egyszülött fia által nekünk tett, segítségökre fog lenni. Az a felhívás, melyet te (t. i. a régens) ma hozzánk intéztél, megfelel azoknak a gondolatoknak, melyek már régóta engem is foglalkoztatnak. Ha nem léptem azokkal elő, ennek oka csak az, hogy távol állok attól, hogy másoknak önállóságát csak vágyak és reményekben is érintsem. De hogy Németország evangélikus egyházainak a gondolt korlátok közt való egyesítése életemnek egy magasztos célja, nem is kell hangsúlyoznom. Úgy vélem, hogy e végből egy képet is találhatunk. A mint a hozzánk küldött Isten fia és Üdvözítő a szót használta és a ki az egyetlen is volt a földön, a ki használhatta: „én vagyok a szőlőtő és ti vagytok a szőlővesszők:“ úgy mi is a szőlőtőn mint egyes, önálló szőlővesszők fejlődhetünk és ha Isten akarja, közös gyümölcsöt hozhatunk. Atyáink ezen szellemében munkálkodjunk!“

Íme ezek azok a nagyfontosságú szavak, melyek a góthai ünnepélyen elhangzottak és a melyek a német protestantizmus életében egy kiváló, korszakalkotó, fordulópontot vannak hivatva megalkotni. Az egyesülés gondolata már régebben erjed, forr. A legtekintélyesebb zsinatok a mult évben állást foglaltak és pedig kedvező állást ezen kérdéssel szemben. Tehát a császári szó nem megindítója, hanem biztatója az egyesülési mozgalomnak, de egyúttal biztosítéka is a sikernek, a melynek útjába bizonyára fognak akadályok is gördülni, de ezek nem lesznek legyőzhetetlenek. Már leg-

utóbbi szemlénkben is kifejezést adtunk azon nézetünknek, hogy az egyesülés ezen császári biztatás daczára sem fog valami rohamosan és ellenkezés nélkül végbemenni. Inkább politikai okokra gondoltunk akkor, azonban ma már nyilvánvaló, hogy egyházi és vallásos téren is kezdenek fel-feltűnedezni azok a mozzanatok, a melyek a nagy munkát hátráltatni fogják. Sőt olyan jelenségek is vannak, a melyek arra mutatnak, hogy bizonyos körök szemeiben a császár közbeszólása több aggodalomra, mint biztatásra adott okot.

Jellemző a helyzetre, hogy a szász-góthai regens herczeg már azóta szükségesnek látta a decz. 26-iki beszédek következtében itt-ott mutatkozó ferde felfogások helyreigazítása végett újból nyilatkozni. Ugyanis, mikor a folyó év legelején a szász-góthai Év. Bund elnöksége a régensnél tisztelegve, köszönetet mondott neki azért, hogy az ünnepélyen oly erőteljesen adott kifejezést evangélikus érületének és kérte, hogy a császárral is közölje az evangélikus lakosság háliját fontos kijelentéseieért: a régens válaszában a következőket mondotta: „Uraim! Midőn barátságos köszönetemnek adok kifejezést az önök barátságos nyilatkozataieért, alkalmat veszek magamnak, hogy reá mutassak némely fontos tévedésekre, melyek szép emlékünnepeyünk nyilvános taglalásánál felferültek. Ugyanis többször nyert itt kifejezést az a felfogás, mintha a mi német hazánk egyes evangélikus országos egyházainak hit és tanbeli egységbe való összeolvasztásáról volna szó. Csakhogy teljesen elfeledték az illetők, hogy úgy a császár ő felsége, mint én csak olyan közösség létesítéséről beszéltünk, mely az egyes országos egyházaknak hitvallási s belsejervezeti állapotát a maga önállóságában teljesen érintetlenül hagyja. Többszörösen lépett a nyilvánosság elé, hogy itt egy új és eddig ismeretlen mozgalomról volna szó, melynek a fenálló országos egyházi képviseletek által való elfogadása még kétséges. Elfeledték, hogy az országos egyházaknak bizonyos korlátolt célokra való egyesülése már régóta beható fontolgtatás tárgya és úgy az irodalomban, mint a nagy gyűléseken tárgyalatott és hogy különösen a mi evangélikus országos egyházaink többségének zsinatai egy ily egyesülés alapgondolatában már megállapodtak. A keresztülvitel nehézségei, melyekre joggal lehet utalni, teljes mértékben figyelemben részesültek és méltányoltattak, úgy hogy biztos tényekre van alapitva a remény, hogy az óhajtott cél a német evangélikus fejedelmek szabad elhatározásával és a protestáns nép kívánságával elérhető lesz. Szivemből remélem, hogy önök is velem együtt fognak a más gondolkozásúak

iránt való elismerés és a saját egyházainkban lévő egyes irányzatok iránti türelem szellemében ezen cél felé törekedni“.

A régens herczeg eme szavai azt mutatják, hogy az egyesség gondolata már nemcsak a zsinatoknak volt tárgya, hanem állást foglaltak azzal szemben az egyes protestáns fejedelmek is, és pedig kedvezőleg. Ez azt jelenti, hogy az ilyen országos egyházakban alkotmányi nehézségek nem fognak előfordulni. Ilyen egyházalkotmányi nehézségtől nem kell tartani Szászországban, Württembergben és más oly országos egyházakban sem, hol a fejedelem r. katolikus, kivéve talán Bajorországot. Azonban, mivel az egyesülés substratumai természetesen ma még nincsenek megállapítva, korai dolog a tekintetben nyilatkozni, hogy Bajorország részéről nehézségek fognak felmerülni. Csakhogy már is akadt olyan hang, mely kétségének ad kifejezést a tekintetben, hogy a Bajor evangélikusok a nagy egyházi szövetségbe bevonhatók lennének, mivel az uralkodó ház erősen r. katolikus érzelmű.

A bajorországi evangélikus egyháznak az egyesüléshez való viszonyáról D. von Burger főconsistoriumi tanácsos a „Neue Kirchliche Zeitschrift“ folyó évi első füzetében nagyon bizonytalan hangon ír. Elvileg, lutheránus álláspontból — úgy mond — alig lehet az egyesülés ellen valamit felhozni. De a gyakorlati következmény előtte nagyon is kétes. Ha az országos egyházak hitvallási állapotuk, önállóságuk és egyéni jellemök teljes megőrzésével csatlakoznak is, legelsőben azt kell figyelembe venni, hogy minő foku az önállóságuk. Ez mindenütt alkotmányilag van szabályozva és korlátozva, néhol nagyon is korlátozva és pedig úgy, hogy p. o. a bajor egyházi kormány a „szorosabb csatlakozás“ érdekében kezeit ki nem nyújthatja, egyetlen lépést sem tehet az államkormány engedélyének kikérése nélkül. És leszen akkor, ha ez az engedély már az első előkészítő tárgyalásokon való részvételre nézve is megtagadtatik? De ha ezen kezdő ponton túl menne, felteszszük, hogy a csatlakozás létre jó és egy oly szövet alkot magának, melyben az egyházi kormányzó testen kívül az országos egyház zsinati testületei is képviselve volnának: vajjon hogy alakulna tevékenysége? Hitvallási és szervezeti kérdések ki volnának zárva feltétlenül. De p. o. elhatározatnék, hogy a róm. kath. egyház valamely tulkapása ellen lépések tétessenek. Ezen határozatnak végrehajtásához Bajorországban ismét csak az államkormány engedélye volna szükséges Vajjon feltehető-e — úgy mond — a bajor uralkodórol, nem szólva a miniszterrol, hogy jóváhagyjon valamely rendszabályt, mely az ő egy-

háza ellen irányul? Még más esetek is gondolhatók, midőn az összeütközés teljesen elkerülhetetlen volna és a fennálló jogviszonyok között a csatlakozott országos egyházak megbénítását idézné elő, a min a protestáns egyházalkotmány bajai felett érzett minden bosszankodás sem segíthetne.

Ezen nyilatkozatokat egy bajorországi főconsistoriumi tanácsos tollából olvasva, mindenesetre el kell ismernünk, hogy az egyesülésnek komoly akadályai is lehetnek az egyes országos egyházak sajátos alkotmányában. De viszont az egyesülésben rejlő erő bizonyára áldásosan fog majd visszahatni ezen alkotmányi miseriákra is. Ha a r. kath. egyház alkotmányilag a minimumig van csak korlátozva, a jogegyenlőség korában talán a protestáns egyházat sem lehet nyakig vasba verni. És a mellett az egyesült protestáns egyházak működését nem kell okvetlenül administratív formában gondolni, hanem a társadalmi hatást kell előtérben szemlélni, a mi tekintetben már az államkormány befolyása igazán csak minimális még Bajorországon is.

Azok után a mik az egyes tartományi egyházak önállósága és egyénisége fentartása felől elhangzottak, az egyesülést inkább társadalmi jellegűnek kell tartanunk. Itt pedig igen fontos dolog az összes érdekelték odaadó, önzetlen és lelkesült közreműködése. És épen ez a pont az, a melynél a legfenyegetőbb veszedelmeket látjuk felmerülni magában a protestantismus kebelében. Az ellentétek a német protestantismus kebelében hová-tovább kezdenek mind jobban kiélesedni. Különösen két irányban látható ez, de a melykettő tulajdonképen egy, t. i. a positiv és liberális theologia küzdelmében és ennek nyomán az unió ellen ó-lutheránus részről indított erős támadások alakjában. A góthai ünnepélyek alkalmazásával úgy a császár, mint a régens herczeg erősen hangsúlyozták egyfelől azt, hogy az egyesülés az egyes egyházak hitvallási állapotában nem hozhat változást, másfelől pedig azt, hogy az egyéni jellemök sem érintetik. Ennek következtében a fennálló confessionális és theologiai differentiák az egyesült német prot. egyházak szövetségéből is nehezen lesznek kizárhatók.

Körülbelül az egyesülési mozgalmak megindulásával egyidőben és bizonyos mértékig azzal szemben ellenhatás gyanánt jelent meg a német protestantismus kebelében egy másik szövetségnek, t. i. a lutheránus egyházak szövetségének eszméje. A múlt év szept. havának 3—5. napjain tartott Lundban Svédországban az egyetemes lutheránus confentia, melyen Németország lutheránusai is nagy számmal

jelentek meg. A conferentia célja a lutheránizmus egyesítése és pedig a következők szerint: 1. hogy az Európában levő összes lutheránus országos egyházak a conferentiában egységesen összefoglaltassanak; 2. hogy az Océánon innen és túl levő összes lutheránus szabad egyházak is a conferentiához vonassanak az elválasztó különbségek figyelmen kívül hagyásával; 3. hogy az uniált egyházi testületekben levő lutheránusokkal a conferentia egy határozott viszonyt állapítson meg, azt, hogy azokat az unióban erősítse. Igaz ugyan, hogy mindezek a célok, a conferentia távoli céljai, de azért lehetetlen észre nem venni azt a célzatot, mely a németországi egyházak egyesülését mozgató törekvésekre nyomást akar gyakorolni, nehogy az egyesülés confessionális unió irányába fejlődjen. A régi Poroszország lutheránusainak a lundí conferentián megjelent képviselői minden bizonynyal szívesebben látnák a föld összes lutheránus egyházainak a szövetségét, mint egy akármilyen németországi evang. egyházi szövetséget. Azonban lehetetlen azt is be nem látniok, hogy ez a németországi egyesülés hamarabb létre jön, mint a conferentia által „távoli cél“ gyanánt kitűzött szövetség. Az orthodox lutheránizmus legerősebb sajtó organuma, az „Allgemeine Evangelisch Lutherische Kirchenzeitung“ állásfoglalása már mutatja, hogy e tekintetben az élesebb figyelők teljesen tisztán látják az idők jeleit, habár jónak látja rámutatni arra is, hogy a hitvallási unió elől van nekik menedékük.

Az egyesülésnek legmelegebb barátai az unió hívei, a liberális és közvetítő theologia emberei, és a gyakorlati egyház-kormányzat s egyház-védelem férfiai. Épen az a körülmény, hogy ezeknek soraiban az unionált evangélikus egyház eszméi a túlnyomóak, okozta a hitvalláshű lutheránusok ingadozását is. Most hogy a hitvallások épségben tartása a legilletékesebb helyekről is hangsúlyoztatott, a bizalmatlankodó ingadozás meglehetősen szűnő félben van. Örömmel fogadták a lutheránusok a császárnak azt az állásfoglalását, hogy nem programmal lépett elő, hogy az egyházak egyesülését nem akarja „megcsinálni“, hanem csak „előmozdítani“. Ezt sem „unio“, hanem szövetség, társulás, confederatio alakjában. Mert a lutheránusok még maig sem felejtették el, hogy egy korábbi porosz uralkodó a maga országában egyszer már megkísérelte a hitvallások egyesítését és „unio“ neve alatt azt keresztül is vitte.

Egy efféle unio a lutheránusok szemében elviselhetlen és ha egy porosz uralkodó most újból felvetné az egyház-egyesítés programját, ez egyfelől az ellentéteket még job-

ban kiélesitené az egyesítés helyett és a bel- s külföldi lutheránusok világszövetsége megalkotásába hajtáná őket bele.

Mint hogy a hitelvi egyesüléssel járó unió gondolata teljesen ki van zárva, épen azért lutheránus' részről is szükségesnek tartják a csatlakozáshoz való hozzájárulást. Hiszen az általános áramlat az egyesülés felé ragadja az összes országos egyházakat. Az egyesülés eszméje nem a konsistoriumok bureaujaiban keletkezett, hanem az egyház szabad köreiből és itt is hódított első sorban. Hogy az egyesülés talán nem legszabatosabb formák szerint talál létesülni, az nem ok a huzódózásra, mivel az élet nem a formáknak, hanem a lényegnek a megalkotására törekszik, s ha ez készen van, akkor a forma is tökéletesedhetik a maga útján. Igaz ugyan, akkor a pozitív és liberális irány ellentéte fennáll mindenütt. Egyik egyházban ez, a másikban amaz van felül. De ezek az ellentétek mindig megvoltak és ha azoknak az elsimulására várnának, akkor az egyházak szövetkezését akár az ítélet napjáig is elhalaszthatnák. Ha tehát valaki az ügyet elvileg nem helyteleníti, akkor bele kell nyugodnia, hogy az egyesülés inkorrekt viszonyok és állapotok mellett is létesíthető.

Az egyesülés esetében pedig kétségkívül megtalálható az a semleges terület, a melyen a különböző egyházi pártok emberei békésen együtt működhetnek. Hiszen eddig is így működtek az egyes lelkészi egyesületek, a melyek a theologiai iskolák különböző árnyalatú képviselője mellett is szép eredményeket értek el. De ott van a még felségesebb példa: a Gusztáv Adolf-egyesület működésében, a melynek ugyancsak maradandó és áldásdús eredményei vannak és a melynek teljességgel nem vált hátrányára hogy kebelében a legváltozatosabban voltak s vannak képviselve a theologiai iskolák. Sőt maga a lutheránizmus is roppant sokat köszönhet ennek az intézetnek, mely a maga tágszivűségében soha sem nézte a confessionális álláspontot, hanem csak azt, hogy itt vagy amott a protestantizmusnak segélyre van szüksége. Ennél fogva a lutheránizmusnak nincs oka az egyesülési mozgalomtól, a szövetségtől huzódózni, sőt nem is teheti, már a maga jól felfogott érdekében sem, mert majd háttérbe szorul, a mikor aztán vitettetik és a maga jelentőségét teljesen elveszti e mozgalomban.

Mindezek alapján az „Allg. Ev. Luth. Kirchenzeitung“ a lutheránus köröknek és egyházaknak komoly megfontolás végett figyelmébe ajánlja, hogy ők vegyék az ügyet kezükbe és már jó előre biztossítsák maguknak a döntő szót és a túlsúlyt, mielőtt a vezetés mások hatalmába jutna. „A lutherá-

nus egyház már több dolgot elmulasztott és több helyt elvesztette befolyását, mivel nem értette meg az idők jeleit és csupán a protestatióra szorítkozott“. És ezt annyival inkább is megteheti, mert hiszen Németországban az övé a jövő. Zwingli, Kálvin a német nép előtt ismeretlenek. A német protestantizmus szívében lelkében, Luther emlékéen csüng. Poroszországban erős lutheránus áramlat van, mely támogatást lel Bajorország, Mecklenburg, Szászország, Hannover stb. nyilvánosan lutheránus egyházaiban.

A lutheránusok részéről csak egy kívánság áll fenn az alakulandó egyházi szövetséggel szemben, t. i. oszlassák el az unióval szemben fennálló bizalmatlanságukat, azaz Poroszországban engedjék meg, hogy a kik szívében lutheránusok, kifejezetten, hivatalosan, alkotmányilag is lehessenek lutheránusok. Viselhessék ezt a nevet és legyen külön lutheránus konsistoriumuk. Az unió iránt táplált régi gyűlölet bizonyára eltűnnék és a lutheránusok is kikerülve az elnyomatás alól, mint szabadok, szabadon nyujtanák kezüket a szövetségre.

A lutheránus körök hivatolt mértékadó organumának ismertetett álláspontjából mi távol álló szemlélők, azt a benyomást nyerhetjük, hogy a szigorú lutheránus körökben éppen nem nagy a lelkesedés az egyházak szövetsége iránt. Érzik, látják, hogy a kor áramlatainak ellent nem állhatnak, azért kénytelen-kelletlen megadják magukat, de a mennyiben lehetséges volna, szeretnének némi előnyöket nyerni, álláspontjukat, helyzetüket erősíteni. Nem vagyunk hivatott bírálói a poroszországi evangélikusok helyzetének és lélekszerint az unióért lelkesedünk, de azért a lutheránusok kívánságát igen is méltányosnak tartjuk, mivel egyfelől az erőszakos lenyűgést a lelkieken elítéljük, másfelől a gyakorlatban a széthúzó heterogén elemek összedrótozását az összességre nézve károsnak tekintjük és végül arról vagyunk meggyőződve úgy a protestáns principiumok, mint a gyakorlati czélok szempontjából, hogy csak az önkényes és szabad egyéni társulásnak van áldásos hatása.

Nem hallgatjuk itten el, hogy a confessionális egyházi állásponton kívül a theologiai iskolák kebelében tünetkező eltérések, a pozitív és liberális theologia ellentéteiből is merültek fel az egyházi szövetségnek ellenségei. Ezeknek élén Stöckernek hatalmas egyénisége áll, a ki lehetetlennek tartja, hogy a két theologiai irányzat emberei a szövetségben közösen és közjóra együtt működhessenek. Óhajtandónak, kívánatosnak jelzi ő is az egyesülést, a bizonyos feladatok megoldására irányuló együttes törekvést, de kijelenti, hogy „a német

országos egyházaknak közös tevékenységére még csak nem is gondolhatunk mindaddig, míg olyan művek, mint Harnacknak a „A keresztyénség lényege“ című munkája, a túl oldalon a reformáció egyházának új evangéliuma gyanánt dicsőítetjük“. A Gusztáv Adolf-egyletre nem lehet szerinte példa gyanánt hivatkozni, mivel az csak gyakorlati czélokat szolgál. De nem lehet az Ev. Bund-ra sem, mivel ez mutatja leginkább, hogy a kebelében túlsúlyra jutott liberális irányzat az evangéliumi érzelműeknek igen tekintélyes számát riasztotta már el a belépéstől.

A jobb oldal ezen felfogásának további igazolásául álljanak itt Stöcker következő szavai: „Mi készek vagyunk belemenni hitelvi álláspontunk átdolgozásába és abba, hogy a szentírásnak a mai tudományos módszerek hatása alatt mélyült felfogásával az evangéliumi hit- és életnézet megújulását elősegítsük. Csakhogy mi nem indulhatunk ki abból az előfeltételből, hogy a valódi tudományosság és így a theologiai előfeltételek nélküli. Tudásaink közül senki sem fog munkához bizonyos alapelvek nélkül, melyek az ő szellemi tulajdonai. A r. katolikus és protestáns álláspont közötti ellentét, mint ez a Spahn- esetben is nyilvánult, még nem a legélesebb. A theismus és atheismus sokkal eltérőbb felfogásokat hoznak létre, mint a hitvallások eltérései. . . . A theologia mezején is van egy oly álláspont, mely az embert képtelenné teszi a keresztyénség igazságainak magyához behatolni. A ki előre kijelenti, hogy csoda nem lehetséges és a tényekkel ellentétben még azt is hozzát teszi, hogy egykor a csodákban nem fognak hinni: az nem lehet a reformáció értelmében vett theologus. Nem hinni a csodákban: bibliaellenes. Nem hinni a Krisztus istenemberi áldozatában: evangéliumellenes. Nem hinni a feltámadásban: keresztyénellenes. Ilyen theologia mellett sem sikeres előhaladás, sem áldásos együttműködés nem gondolható. Itt az utak örökre szétválnak. A közös munkássághoz közös alapnézetek tartoznak. Ez pedig a keresztyénekre nézve a természetfelettinek az elismerésében áll“.

Az elmondottakban akartunk reá mutatni a német prot. egyházi szövetség eddigi fejlődésére, akadályaira, a felmerült ellentétes nézetekre, a melyekből láthatjuk, hogy nem minden nehézség nélkülnek ígérkezik a kívánatos nagy munka. Mintha csak a mai helyzetre vonatkoznának Miquel miniszternek 1884-ben Weidner osnabrückeri prédikátorhoz intézett következő szavai: „Az egyházban levő ellentétek enyhítésének elérésétől függ, felfogásom szerint, a prot. egyház jövője. És az exclusiv liberális és orthodox irányoknak merev képviselői, fellépésükkel

sokkal inkább veszélyeztetik, mintsem gondolnák, az egyházi szervezet összes alapjait, melynek véleményem szerint a kor-
nak tisztán tagadólagos irányával szemben nem nélkülözhető
a nélkül, hogy maga a tartalom is veszélynek ne tétessék ki.
Gyakran, ha az ember látja a r. katholicismus erős és tömör
előnyomulását, a protestánsok egyenetlenségét, a növekedő
radikalizmust, aggodás fogja el a reformáció művei miatt és
lehetetlenség megérteni a viszonylagosan csekély dolgok körül
folyó fanatikus czivódásokat, mikor az egész ügy forog a
koczkán. Így van ez egyházi és politikai téren egyaránt . . .
Ezen irányzatokat minden értelmes embernek fáradhatatlanul
ostromolnia kell és pedig minden téren“. Ez a felfogás ma
is a német protestantismus többségében uralkodó és ez biztat
az egyesülés sikerével is.

Végezetre, bár nem ez a hely az arra alkalmas, legyen
szabad itten felvetnünk a kérdést, hogy nekünk magyarországi
protestánsoknak nincsenek közös érdekeink a védelemben, az
építésben? És ha vannak, a mint hogy vannak is, vajjon nem
lehetne ezeknek ápolására nálunk is egy szövetséget kötni a
különböző egyházak között olyformán, hogy ez a szövetség a
hitelvi, a szervezeti és egyéni sajátosságokat érintetlenül
hagyja? Bizonyára a felelet erre a kérdésre is csak igenlő
lehet.

p.—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Egyházi beszédek. Hirnevesebb külföldi egyházi szónokok nyomán írta Jancsó Sándor nagyenyedi ref. lelkész és theol. m. tanár I. kötet. Kolozsvár, 1902. Stein János könyvkereskedése. 251 lap, ára 4 korona.

Nem lehet tagadni, hogy miként a tudományok egyes ágaiban, úgy a predikáció irodalom terén is sok előnnyel jár, ha jó külföldi mintákat tanulmányozunk. Tudást mélyít, látkört szélesít, izlést nemesít a fejlettebb irodalom tanulmányozása. Elvileg tehát csak helyeselni lehet, ha lelkészeink angol, francia vagy német minták után dolgoznak. Az a fő azonban, hogy jó mestereket válasszunk.

Jancsó kizárólag német szónokok és theologusok nyomán dolgozott, a mi magában véve nem eshetik kifogás alá; mert ha igaz is, hogy a német predikálás nem ér föl sem a francia, sem az angol predikálással, de az is tény, hogy a gazdag német irodalomban a sok selejtes predikáció mellett van sok kiváló is, kivált mióta a németek sem röstelnek a francziáktól és angoloktól tanulni. A francia és angol irodalom tanulmányozásával és átültetésével legujabban a német egyházi szónoklat is nagyot emelkedett, s még többet tartalmazott a bibliás irány erősödése által. Jancsó csak abban tévesztette el a dolgot, hogy egyoldalulag választott, hogy pár esetet kivéve, kizárólag a „modern“ predikátorokat, s ezek közül is nem épen a legjobbakat ültette át irodalmunkba. Mert Debes, Buhler, Engelmann, Knauert, Mayer, Pfundheller, Ulrici stb. a mi tudomásunk szerint nem tartoznak a hirnevesebb német predikátorok közé; Schwarz, Lang, Hilgenfeld, Pfliegerer hirneves szónokok, de inkább a bölcselkedő modernséget képviselik. Csak Palmer és Hagenbach nem a Jancsó kegyelte modern theologiai irány hívei, de ezek nem is bölcselkedő theologusok, hanem az evangéliumot tisztán és elegyítetlenül hirdető predikátorok voltak.

A gyűjteményben 20 ünnepi, alkalmi és 10 közönséges egyházi beszéd van, a melyek közül legtöbbet Schwarzról dolgozott

át Jancsó, még pedig, a mint az Előszóban maga mondja, az eredeti szövegeken sokat változtatva, hogy a beszédek a mi viszonyaink szerint idomuljanak. E szerint itt olyan szabad átdolgozással van dolgunk, a melyben a külföldi író az átdolgozó a maga ízlése szerint idomította át. Az eredeti beszédek nincsenek kezennél, nem tudom tehát megítélni, hogy tartalom és irány tekintetében mennyi irható a szerzők és mennyi az átdolgozó javára vagy rovására. De mivel az ismertebb szerzők predikátori egyénisége a legtöbb beszédben felismerhető, úgy vélem, hogy az átdolgozás legtöbbször nem gyökeres, nem annyira a tartalomra és a belső szerkezetre, mint inkább csak a nyelvezetre vonatkozik.

A különböző szerzők miatt a gyűjteménynek a szelleme sem egységes. A szónokok nagyobb része a modern theologiai irányhoz tartozik s ezeknek más a prédikáló módja is; kisebbik részök bibliai igehirdető, ezek ismét más módorban predikálnak.

A modern theologus szerzők nem szorosán és nem tisztán az Istenigéjét hirdetik. Beszédjeik inkább kisebb theologiai értekezések, a melyek csak külsőleg kapcsolódnak a felvett textusokhoz. Az a rendes módszerök, hogy nagyon szabadon s néha igen önkényesen bánnak el a textussal; nem a textust elemzik, magyarázzák és fejtik ki, hanem valamely többé-kevésbé rokon tétel fölött bölcselkednek, értekeznek, okoskodnak. Hibás módszerök rendesen abba a bibába sodorja az ilyen szónokokat, hogy nem az Istenigéjét, hanem a magok bölcsességét hirdetik; nem a Krisztust, hanem önmagokat prédikálják. A textus nem alapigéje, hanem csak jelgéje a beszédjöknek s a főtétele és a részek nem a textus tartalmának a kifejezői. Pl. a 4., 7., 9., 13., 19. sz. beszédek. A 13. számú beszédnek ez a textusa (2. Kor. 13. 13): Az Úr Jézusnak kegyelme, az Istennek szerelme és a Szentlélek közössége legyen mindnyájan ti veletek. Főtétele pedig: Mi a keresztyén egyház lényege és feladata? Felelet: A keresztyén egyház első sorban egy örök időkre alakult vallásos közösség, melynek legfőbb feladata abban áll, hogy a neki adatott Szent lélek által tagjaiban a szent és kegyes érzületet ápolja; s 2-szor: egy olyan vallásos közösség, mely minden akadályon diadalmaskodott, egykor dicső pünköstöt fog ünnepelni. Bizony e beszéd főtételenek és részeinek édes-kevés közük van a textushoz. Maga a beszéd csinos theologiai értekezés, de nem textusszerű predikáció. S ilyen több van a gyűjteményben.

A textussal való önkénykedés mellett a modern theologusok rendesen abban a másik sarkalatos hibában is szenvednek, hogy a saját bölcseségöket prédikálván, beszédeikben nagyon vékony a vallásos ér, sovány a kegyesség és kevés az építő erő. Hitök szégyenségét a bölcselkedés fűgefá leveleivel takargatják. Ámde a mely predikátor nem az evangélium örök életre buzó élő vizéből merit,

az hamar kimeríti a maga vallásos erecskéjét. Már pedig, mint a Jancsó beszédeit Ajánló sorok is helyesen mondják, a predikátor előtt a vallás nem lehet csak vékony ér, mely az élet valamely szűkebb medrében folydogál. A protestáns predikátornak épen azt kell megmutatnia, hogy a vallás az életet a maga egész szélességében és hosszúságában átfogja, hogy az élet összes vizei felett ott lebeg az Úrnak lelke és Isten van mindenkben. Nos hát épen ez a dus-erű és az egész életet átható és megszentelni hivatott evangéliumi keresztyén lélek hiányzik ezeknek a modern böleselkedő predikátoroknak a legtöbb beszédjéből. Igen, mert kételyekkel szaturált, vézna hitű keresztyénséget prédikálnak a legtöbbször, a melyben Jézus csak szerzője, de nem tárgya a hitnek s a melyben a szenttörténetek építő erejét kiszívta a tulzó kritika és kétkedés. A biblia és a keresztyén hit nyelvét használják, de a kifejezések alá a magok iskolai és egyéni értelmét csusztatják, a melyből hiányzik az evangélium sója s az Isten igéjének ereje.

Egészen másként prédikálnak a gyűjtemény bibliás szónokai, mint Palmer, Hagenbach. Buhler. sőt néha Schwarz is, a hol a textusánál marad. Csak a 17., 18., 22., 25., 27. stb. számú beszédek kell átolvasnunk, különösen Palmernél és Hagenbachnál egyszerre más légkörben érezzük magunkat. Az evangélium üdítő fuvalma hatja át lelkünket. Erőtéljes keresztyén szellem és lélek árad ki e beszédekből. S a prédikálás módja, a nyelvezet is sokkal egyszerűbb, közvetlenebb, bensőségteljesebb. Igen, mert ezek az ígét, az evangéliumot hirdetik, az evangélium pedig egyszerű és közvetlen erő, mely lélekből lélekbe hatol, hitből hitbe ömlik át.

Tér szűke miatt tovább nem részletezhetek, de azt még ki kell emelnem, hogy a beszédek modern és nagyobb csoportjánál a figyelmes olvasó nem ritkán hamis theologiai nézeteket is talál. Pl. a 19. számú beköszöntő beszéd, mely Lang után készült s az a főtétele, hogy mi az Istenigéje? az ellen az állítólagos theol. tétel ellen polemizál, hogy: «az Istenigéje azon hitvallomási könyvekben áll, melyek a reformáció idejétől fogva a református egyház jogalapját képezik, melyekben ezen egyház hitének és tanainak sumája van összefoglalva» Ilyen balgatagságot a legmerevebb ortho-doxia idejében sem tanított református theologus; ilyen dolgok ellen polemizálni szélmalomharcz és szörnyű meddőség. Az is lényeges hitelvi hibájok ezeknek a naturalista és raczionalista szónokoknak, hogy nem az evangéliumi keresztyén vallást prédikálják, hanem valami szintelen és izetlen vallást, a melynek édes-kevés köze van a názárethi Jézus evangéliumához. A Lang és Schwarz christologiai és soterologiai botlásait pedig hit ellen való vétek a templomi katedrálakra vinni.

A beszédek nyelvezetéről semmi különösebb megjegyzésem.

Nem színes, nem erőteljes, de elég világos s csak néhol nehézkes a Jancsó stílusa. Egyszerű tanító, inkább értekező, mint szónoki irály. Egy-két provinciálismust (pl. *lépik*, lép helyett) azonban benne felejtett.

A beszédek vegyes értékűek. Van közöttök néhány használható jó beszéd is, a melyekkel építeni és növelni lehet a keresztyén hitéletet: de több az erőtelen, a kevés keresztyén ízt és erőt tartalmazó beszéd. Ha Jancsó folytatni akarja a hirnevesebb „külföldi szónokok“ beszédeinek átdolgozását, azt tanácslom, rostálja meg jobban azt a német irodalmat, s ültesse csak azokat át, a melyekben több evangéliumi íz, erő, kegyesség van. Vérszegény német theologusok véznahtú bölcselkedéseit nem érdemes irodalmunkba átlántálni. Selejtes predikációnk nekünk is van elég. Satnya hittal pedig csak satnya hívőket lehet nevelni. Ma az evangélium isteni erejének feltárására s nem kétes értékű emberi bölcsesség mutogatására van szüksége igehirdetőnek és igehallgatónak egyaránt.

V. F.

A keresztyénség lényege. Írta és a kolozsvári theologiai akadémián tartott protestáns estéken felolvasta *Kenessey Béla*. Kolozsvártt, 1901, kis 8-adrétben 72 lap, ára 80 fillér, kapható Stein Jánosnál Kolozsvártt.

Kenessey eme hat felolvasása a következő címeket viseli: 1. A keresztyénség lényege. 2. A bűn és a kegyelem. 3. A Krisztus személye. 4. A Krisztus váltságmunkája. 5. A hit által való megigazulás. 6. A keresztyén munkásság.

Ma, a mikor igazi, benső vallásosság nélkül társadalmunk egy részében a felekezeteskedés kísért, ejti martalékul a lelkeket s emeli közéjük a válaszfalakat; a mikor épen a művelt osztályhoz tartozókat egyfelől vagy a minden egyháziasságot megölő közönyösség, vagy a kétkedés ejtette foglyul, másfelől meg valami titokzatos után való vágy szállotta meg s hajtja a spiritizmussal, a szellemidézéssel való foglalkozás felé; vagy a mikor egy csomó őszintén hinni kívánó lelket meg komolyan zavar a maga hitében a hivatalos, a szervezett egyházaknak egyik-másik hittani tétele, és mert nem tudja a lényegest a lényegtelenről elválasztani, azt is eldobja eme miatt és hajlandó Schillerrel azt mondani, hogy egyik hitvallást sem fogadja el épen vallásosságból: nagyon helyén van, nagyon indokolt, ha a hitélet tanító mesterei és az Istenigéjének sáfárai oktató és építő felolvasásokban tájékoztatják az igazságkereső lelkeket a keresztyénség lényegéről s a keresztyén hitnek ama fundamentális igazságairól, a melyek a bűnt és a kegyelmet, a Krisztus személyét és váltságművét, a hit által való megigazulást stb. tanítják. Mert korunk hitéletének az a sarkalatos és nagyon gyakori hibája, hogy még azokban is, a kik azt

hiszik, hogy hisznek, a confessionális ellentéteket kihagyozó felekezeti szellem sokkal erősebb, mint az evangéliumi vilárosságot, a józan kegyességet és a krisztusi szeretetet ápoló és érlelő keresztyén valálosság.

Korszerű és hatásában bizonyára áldásos munkát végzett tehát Kenessey, mikor e felolvasásokat jelen modorukban és szellemükben megtartotta és kinyomatta.

Egy hívő lélek és magas műveltségű elme szép megnyilatkozásai ezek a felolvasások. Evangéliumi keresztyén hit és a theologiai tudás pompás összhangba olvadva és izléses formába öntve tárul bennök az olvasó elé. Nem tudós fejtegetések, nem száraz theologiai értekezések, hanem erőteljes és világos, előkelően népszerű s azért tudományos színvonalon álló rövid essayk, a melyeket haszonnal forgathat bármely művelt ember és a melyekből tanul, épül a szaktudós is. Az evangélium üdítő szellője csap meg, a mint olvasni kezdjük s az evangéliumi íz és erő hatja át lelkünket, a mikor átolvastuk ezeket a szép felolvasásokat.

Tartalmát lehetőleg magának, a munkának a szavaival próbálom megismertetni.

A vallásokba és a keresztyénségnek azokhoz való viszonyába mily szép és igaz ez a bepillantás: «Az Isten fényességéből minden időben és minden népnek a lelkébe esett egy-egy sugár, a melynek világnál láttak meg többet vagy kevesebbet abból a felső szellemi világból: de ennek egész bámulatos gazdagságát, fenségét és dicsőségét csak akkor látta meg az ember, mikor azt Jézus föltárta és az embert annak polgárává avatta» (7. l.). A keresztyénség nyitotta meg a vallások szentek-szentjét. „A keresztyénség úgy lépett be a világba, mint megvalósítása mind annak, a mit a pogányság csak keresett és a mit zsidóság reménylett“ (9. l.). „A keresztyénség jelentősége nem annyira Jézus tanításainak a fenségében és erejében van — ámbár ember még soha úgy nem szólott és oly méltósággal nem tanított, mint ő —; nem is abban, hogy tanításai a maguk rendkívüli egyszerűsége mellett is olyan kimeríthetetlen gazdagok: hanem abban, hogy keresztyénség minden egyes nyilatkozata mögött Jézus maga áll. A keresztyénség lényege Jézus maga; tanításai pedig a keresztyénség tartalma, s ezeknek központját az Isten országa és annak megvalósulása képezi.“ (10. l.).

A kegyelem lényegét találóan írja le e szavakban: „Az örök szeretet között és közöttünk folytonos, élő összeköttetés van; csak a mi lázongó önteltségünk (a bűn) ne szakítsa meg ezt az áramot. E szeretetet tapasztaljuk életünkben, érezzük szívünkben; abból élünk, abban mozgunk és vagyunk. Hogy őt megismerhetjük, hogy utána vágyakozunk, hogy lelkünkben az ő képét hordozzuk, hogy létünk célját benne találjuk meg: mindez az Ő ingyen ajándéka;

mindez kegyelem. . . . Az örök szeretetnek e bűnös világgal szemben nyilvánuló határozata: a kegyelem“ (25. l.).

Jézus Krisztusról, az ő személyéről és jelentőségéről igen helyesen hangsúlyozza Kenessey, hogy ha őt meg akarjuk ismerni, előbb el kell tekinteni minden theologiai tantól, egyházi dogmától s szelid lélekkel és alázatos szívvel kell magunkat az ő hatása alá helyeznünk, míg igazi benső szeretet, tisztelet és véghetetlen bizalom és minden fenntartás nélkül való odaadás támad lelkünkben . . . Nem a *tan* a fődolog, hanem hogy a Krisztus képe éljen bennünk. Ez létünk célja. «Öltözzétek fel a Krisztust»: ez az keresztyén hivatása. A míg ez nincs betöltve, addig feladatunkat sem oldottuk meg; addig hiányzik vallásos életünk koronája, igazi tartalma. De minderről más merőben hiába beszél nekünk, míg magunk még nem próbáljuk és magunk nem foglalkozunk Jézussal; míg tért nem adunk neki a saját életünkben és lényegünkben . . . „Jézusnak minden szava mustármag, a mely él és éltet. Minden más nagyság megdőbönt, ránk nehezedik, sokszor visszataszít vagy lever. A Jézus nagysága vonz, hív, fölemel, erőt ad.“ (34.—36. l.).

Am „Jézus a tökéletes isteni szeretetnek nemcsak a kijelentője, de egyszersmind e szeretet megtestesülése“ (38. l.). Ennek a nagy szeretetnek eredménye a mi váltságunk, az ő váltságmunkája, a melyet „Jézus nem a tanításaival, nem az új és nagy parancsolatnak a kijelentésével végzett el, hanem azzal az egész büntelen, szent és tökéletes étellel, azzal az egész világot átölelő végtelen, örök szeretettel, azzal a halálíg hű engedelmességgel és azzal a golgothai halállal“. Mert „e világnak arra volt szüksége, hogy Isten maga nyuljon le érette és emelje föl abba az életbe, a honnan a bűn folytán kiszakadt. Kegyelem kellett a bűnös embernek, s ime ez a kegyelem lehel Jézusnak minden szavából s ez képezi a titkát annak a hatalomnak, a melyet Jézus a lelkekre gyakorolt és gyakorol folytonosan“ (40. l.).

Az ember üdvözüléséhez az, egyedül csak az szükséges, hogy higgyen az úr Jézus Krisztusban, az isteni kegyelem e megtestesülésében. Ez a kegyelemből hit által való megigazulás eleje és veleje, a melyet Kenessey gyönyörűen ír le eme szavakban. „Nem áldozatok, nem érdemlő cselekedetek; nem bűjtölések és testsanyargatások; nem remete vagy kolostori élet: egyszerűen csak *hit* az üdvösség föltétele és eszköze“ (51. l.). „A léleknek csak ki kell tárnia kelyhét a kegyelem napja előtt, mint a hogyan a virág oda fordul a nap sugaraihoz és a kegyelem elvégezi a maga munkáját. Világosít, üdit, melegít, éltet, erősít és nevel“ (58. l.).

A hit által lelkünkbe hatolt kegyelem napjának sugarai alatt a léleknek gyümölcsei érlelődnek. E gyümölcsek a keresztyén munkásság, mert „az igazi keresztyén élet egy belső, örömteljes, kedves,

türelmes, nyájas, szívélyes, szolgálatkész élet. A hol egy igazi keresztyén ember megjelenik, ott egyszerre melegség, fény támad nyomában. Napsugaras lesz az egész környezet". (67. l.). „A keresztyén élet a virághoz hasonló, a mely se nem fon, se sző ugyan, de mindig jó illatot lehel magából és azzal szent szolgálatot végez . . . A keresztyén ember szívében az isteni lélek lángja ég és ezért az ő személyes befolyása szellemi hatalommal bír. A Péter árnyékához hasonló: éltető és gyógyító hatást gyakorol mindenütt, a hová esik" (68. l.) Ilyen erőhatásokat, ilyen munkásságot fejt ki az erőteljes keresztyén egyéniség; míg az „erőtelen keresztyénekből, ha millióan vannak is, soha nem származik erő" (71. l.).

Ily gyönyörű gondolatoktól duzzad ez a kis füzet. Üdítő, friss, éltető levegőben fűrészi az olvasó lelkét. Az embert az evangélium lelkének lehelete folyja körül. Hitet ébreszt és hitet erősít, tisztít, rostál. Valóságos kis „kabinet-stück". Klasszikus darabja jelenkori theologiai irodalmunknak. Esméltet, tájékoztat, termékenyít és gazdagít. Minden lelkésznek és minden gondolkozó keresztyénnek el kellene olvasni, még pedig nem egyszer, hanem többször, sokszor.

Sz. F.

Templomi gondolatok. Írta *Dicsőfi József* debreczeni lelkész és volt theologiai tanár. Debreczen, 1901. Csáthy Ferencz bizománya. 271 lap, ára 4 korona.

Dicsőfi Józsefet, az Evangéliumi elmélekedések szerzőjét, tudós theologusnak és jellegzetes kálvinista prédikátornak ismeri a magyar protestáns közönség. Különösen a bibliai tudományok, a biblia-magyarázat terén kiváló, a mely szaknak egy ideig tanára volt a debreczeni theologiai akadémián.

A «Templomi gondolatok» című egyházi beszéd-gyűjtemény csak növelni fogja tudós szerzőjének jó hírét, nevét. Mert ez a kötet egészen hű képe Dicsőfi bibliamagyarázati, dogmatikai és prédikátori egyéniségének. Egy alaops bibliaismerő, szigorúan kálvinista és sajátosan ékesszóló predikátor szól hozzánk e beszédekből, a melyeket nemcsak olvasni, de tanulmányozni is érdemes.

A gyűjteményben 22 ünnepi, alkalmi és közönséges egyházi beszéd van, a melyek között 2 újévi, 1 téli, 1 farsangi, 1 bőjti, 1 virágvasárnapi, 1 nagypénteki, 1 húsvéti, 1 áldozó-csütörtöki, 1 pünkösti, 1 nyári, 1 újkenyéri, 1 újbori úrvacsorai, 1 őszi, 1 adventi, 1 karácsonyi és 6 közönséges egyházi beszéd. A beszédek terjedelemre nézve elég hosszúak, hosszabbak, mint a predikációk általában lenni szoktak.

Dicsőfi beszédeinek egyik fényoldaluk az alapos bibliamagyarázat. Minden predikációján meglátszik a tudományosan képzett

exegeta. Textusába belemélyed, gondolat tartalmát hűségesen kivonja, szabatosan elemzi és alaposan kifejti. Alapigéje valóságos alapja a beszédjének s nemcsak oda biggyesztett motto. Beszédjeiben sok és alapos bibliai tanulmány van, a mivel néha tüntetni is látszik; mert idéz zsidóul, idéz arabusul, a mi már nem való a templomi szószékre. Igaz, hogy magyarul is megmondja, mit jelent az idegen idézet, de az ilyen eljárás még se való a templomi szószékre, mert a hallgató s esetleg az olvasó könnyen a tudományosság fitogtatásának tekinti azt.

Másik előnyös oldaluk e beszédeknek a szigorú és szabatos kálvinista dogmatikai jelleg, Dicsőfi theológiájának ezt a jellemvonását különösen ki kell emelnem, mert a mai se hus, se hal, se hév, se hideg, szintelen és erőtelen, kapkodó és iránytalan, sokszor csaknem elvtelen predikálás közepett szinte jól esik az a szilárd-ság és határozottság, az a kálvinista őserő, a mely a Dicsőfi beszédein átvonul. Más kérdés aztán az, hogy van-e elég építő erő, van-e elég eleven hit és termékeny kegyesség ebben a szinte merev, mondhatnám kemény gerinczű és vastag nyakú dogmatikus keresztényiségben? E tekintetben engemet nem minden beszéde elégit ki. Én a Dicsőfi *tankeresztységéhez* több evangéliumi, sőt több vallásos közvetlenséget és nagyobb hitmelegséget szeretnék. Mert bizony úgy igaz az, hogy nem a tudós dogmatikában és morálban van a megtartó erő, hanem az érzelmet és az egész lelkületet átható hitben. Ám azért ezzel nem azt mondom, hogy Dicsőfi ridegen dogmatizál és szárazon moralizál a beszédjeiben. Világért sem. Csak azt akarom kifejezni, hogy Dicsőfi itt-ott tulságosan elvont és bölcsekedő, de az evangélium szerint bölcsekedő predikátor.

Harmadik jó tulajdonságuk e beszédeknek az emelkedett gondolkozás és a nagy olvasottság. Dicsőfi nagyon olvasott ember s olvasmányaiából találóan és sokszor idéz. Költők és bölcselek, államférfiak és kiváló gondolkozók, hazaiak és külföldiek remekeiből sok szép idézet van e beszédekben. Horatius, Homerosz, Shakspere, Moor T., Beranger, Goethe, Longfellow, Schiller stb. mellett Aranyt, Tompát, Petőfit, Madáchat a költők közül, Carlylet, Emersont, Humboldt, Eötvöst, stb. a tudósok közül nem egyszer idézi. Ám azért a Szentírás a Dicsőfi fő-fő fegyvertára, a melyből kitünően tudja a gondolatait bizonyítani, tételeit erősíteni, az érzelmeket színeznii és élénkíteni. Bibliai idézeteire nézve dicsérőleg kell kiemelnem az evangélium mellett az ó-testamentom s különösen a próféták és a zsoltárok kenetes szólamainak találó alkalmazását.

A beszédszerkesztésben szerző hol az *analytica*, hol a *synthetica* methodust követi, a szerint, a mint a tárgya egyiket vagy másikat kívánja. A hol dispositiót csinál, nagy gondot fordít mind a logikai, mind a szónoki szabályokra. Mesterkéeltség, erőltettség a szerkesz-

tésnél nem kenyere. Az egyszerűség és a természetesség törvényének hódol.

A beszédek kidolgozásában Dicsőfi a *tanításra* és a dorgálásra fekteti a súlyt. Súlyos gondolataival, kemény beszédével mindig oktat, inkább lever, mint fölemel. Ez, kétségkívül kálvinista modor. A kalvinizmus értelmes és erkölcsileg tiszta keresztyéneket akar nevelni és bírni egyházában, s ezt főleg az igazság egyenes és őszinte kimondásával szereti elérni. De a Dicsőfi beszédeiben gyakran felhangzó „feddőzés, dorgálódzás“, nem tudom, helyen van-e egészen s nem sok-e a jóból? Vajjon a keresztyén lelkipásztornak nem inkább a krisztusi szeretet újtestamentomi hangja illik-e a szájába, mint ez az ótestamentomi törvényes szigor és prófétai ostromozás? Én azt vélem: legyen ma a templom inkább a fölemelő és kiengesztelő, a megváltó és megtisztító szeretet erő-közlő szentélye, a hol hitet, erőt és engesztelődést merítsen a vergődő lélek, s csak ritkán, csak az erre szánt bőjti és úrvacsorai alkalmakkor nyissa a predikátor keményebb szóra a száját. A dorgálásra rá szolgált férgesei a gyülekezetnek úgy sem járnak a templomba; mit érünk el hát azzal, ha helyettök a jobbakat és a kegyeseket ostromozzuk?

A beszédek nyelvezetében Dicsőfi egészen jellegzetes és mindig erőteljes. Szabatos és világos, a mikor tanít; színes, lendületes, pathetikus, ha érzelmeket fest; magasan szárnyaló, hatalmasan zúgó, szinte szenvedélyes az emelkedettebb helyeken. S azért mégis van valami ebben az irányban, a mi inkább érdesnek, nyersnek, darabosnak, vaskosnak mondható. Valami sajátos öserő, a milyen a nyers vas ereje. És mivel én szeretem a stylusban az erőt, a színes és jellegzetes vonásokat, tehát nem megróvásként avagy hibául, hanem csak a Dicsőfi írásmódjának jellemzéséül emlitem föl ezt a sajátosságát.

Mindent összevéve, Dicsőfi beszédei értékes beszédek, de egyéni jellegzetességöknél fogva főleg tanulmányozásra alkalmasok. Beszédeiktől megtermékenyül a lélek és gondolatokkal gazdagodik az elme. A biblia mélységeibe vezetnek le és a keresztyénség legmagasabb régióiba emelnek fel erőteljes fejtegetései. Nagy olvasottságával szerző tájékoztat a jelenkort mozgató nagy kérdésekben s ezek szövevényeiben keresztyén irányelvekkel kalauzol. Intelligens olvasó sokat okul belőlök, tanulmányozó lelkipásztor sok hasznát veszi e beszédeknek.

A könyvnek szép öreg betűs a nyomása, de túlságos nagy az alakja.

Sz—s.

b) Külföldi irodalom.

Nösgen: Der Schriftbeweis für die evang. Rechtfertigungslehre. Halle a/S (Mühlmann R.) 1901. 254 lap. Ára 6 márka.

A szorgalmas rostocoki theologus jelen műve *Cremer greifswaldi* theologus „Über die paulinische Rechtfertigungslehre“ című művének indítására jelent meg, a melyet annak idején a „Protestáns Szemle“ hasábjain mi is ismertettünk. E mű tudvalevőleg „a megigazulás és a hit lenyegével“ foglalkozott behatóbban, de szerző kifogásolja „a szent lélek működésének s az újjászületésnek háttérbe szorítását“. Ép azért „Cremer műve kevésbé szilárd meggyőződést és közvetlen hitbizonyosságot kelt az olvasóban, mint inkább zavart és bizonytalanságot.

Köztudomású, hogy az ev. megigazulás processusáról mondotta Luther a smalkaldi cikkekben, hogy ez „articulus stantis et cadentis ecclesiae“. A református Böhl is azt mondja róla a maga 1887. megjelent jeles monografiájában, hogy az „kardinális kérdése az ev. protestantismusnak“.

Szerzőnk azokkal szemben védi e sarkalatos ev. hitezikk „teljes írás-szerűségét“, a kik azt „elveszett dogmának“, vagy „a nagy apostol legszerencsétlenebb alkotásának“ tartják. Teszi pedig ezt azért, hogy egy bevezetésben ismerteti „az írásbeli alap lényegét“, „az ev. megigazulás tanát“ s az írásbeli bizonyosság elrendezését“. Majd az első főrészben ismerteti „az ó-szövetség előkészítő bizonyosságát“, a másodikban „Jézust, mint a hitbeli igazságosság közvetítőjét“, a harmadikban „az alapvető ősapostoli bizonyosságot“, a negyedikben „Pál apostol kegyelemből és hit által való megigazulása bizonyosságát“, s az ötödikben „a bezáró apostoli bizonyosságot“. Egy részletes jegyzék a felhasznált ó- és új-szövetségi helyekről s egy nagy gonddal készített „név és tárgymutató“ zárja be a jeles bibliai theol. monografia tartalmas és tanulságos fejtegetéseit.

Szerző szerint „az ev. álláspont természete megkívánja, hogy a ker. üdvtannak oly lényeges darabja, mint a milyen a megigazulás tana, tudományos kifejtését illetőleg a maga teljes összefüggésében az írásban gyökereszek“. Erre törekedett *Hofmann* is, a nagy erlangeni theologus nagy hírv „Schriftbeweis“ cz. művében. Ő mondotta azt, hogy „valamely ker. hitezikknek tudományos megállapításához nem elégséges a megfelelő írásbeli helyeknek elősorolása, hanem szükséges, hogy a szentírás egészét a maga üdvtörténeti összefüggésében vegyük elő. Szükséges, hogy „az összes bibliai bizonyosságok s azok írásbeli alapjai az üdvtörténet fejlődési mozzanatainak tekintessenek“, mivel csak ezen az úton nyerünk „szervesen összefüggő s

meggyőző erővel ható bibliai, vallásos erkölcsi igazságokat“. Így Pál apostol tana a megigazulásról „áthatja (Cremer szerint is) az egész ó-szövetséget és alapvető jelentőséggel bír Izrael vallására“. S *Herder* is tudott „az emberi nemnek Isten által való nevelésről“, s kimutatta, hogy „az Isten örök üdv és szeretetakarata minden népnek és minden kornak a maga nyelvén szólt“, sőt „hogy az új-szövetségben is különböző nyelveken és módon szól az emberiséghez“. A kijelentés történetét tehát bármely hitcikknél a maga egységében és összefüggésében kell tudnunk felfognunk“.

Szó szerint a megigazulás csak Pál apostolnál fordul elő az új szövetségben, de azért annak egész teljességében való kifejtése céljából a többi új szövetségi helyekre is van szükségünk. Így teszi ezt *Kähler* hallei tanár is, ki pláne ez ev. alaphitezikken építette föl a maga hittani rendszerét „Die Wissenschaft der chr. Lehre“ cz. művében.

Az ev. megigazulás tana alatt közönségesen a hit által való megigazulás tana értendő, a melynek ősreformátori summáját szerző a maga Symbolikájában adta. Már egy *Hase* és *Döllinger* is azt mondotta, hogy letértünk annak ev. ref. értelmezésétől, sőt egy *Hengstenberg* annak formulázásánál még eretnokségbe is esett „Saulus lett a Paulustól“ mint *Hase* szellemesen megjegyzi. Szerző e tanfogalom bibliai theol. megállapításánál mindenütt a bibliai és a hitvallásos alapot keresi, s különösen Melancthon apologiájában látja annak fényesen sikerült előadását. Jól mondja, hogy a tanfogalomban közelebbről 5 mozzanat észlelhető: 1. az Isten által az embertől kívánt igazságosság; 2. ez igazságosság eszközlése a Jézus Krisztus mint kegyelemből küldött üdvkövetítő és kiengesztelő által; 3. a benne való hit, mint az üdvvelajátítás feltétele s az ember újjászületése; 4. a kegyelem és a hit által való megigazulás, s 5. a megigazulás elérésének folyamánai most és mindenkoron. A megigazulás ev. tanának, illetve 5 főmozzanatának ennek megfelelőleg 5 bizonyossága van ú. m.: 1. az ó-szövetségi bizonyosság; 2. Krisztus önbizonyossága igéjében és tetteiben, a mint arról az ev. iratokból értesülünk; 3. az ősapostoli alapvető hirdetés; 4. az azt tovább fejlesztő Pál apostol-féle evangélium s 5. a Pál apostol után keletkezett új szövetségi iratok bezáró bizonyossága. Így egészen természetesen 5 fejezeten át tárgyalja bibliai-theologiailag a maga kérdését, kimerítő részletességgel ismertette az egyes fejezetekben a kérdés sajátos állását, lényegét és hittani jelentőségét, s mindenütt föltüntetve e kérdés szempontjából is az isteni üdvkijelentés egységes történeti jellegét. Az egyes pontokon legtöbbször *Pfleiderer*, *Holtzmann*, *Cremer* és *Ritschl* fejtegetéseire hivatkozik, s általában teljes tájékozottságot mutat az i. v. gazdag irodalom tömkelegében.

Fejtegetéseinek eredményét a következőkben foglalja össze a kiváló szerző: mint bármely ev. tan, úgy a megigazulásról szóló tan is csak tudományos kifejtése lehet az írásban kijelentett nagy üdv gondolatnak. A megigazulás nem lehet jogi érvényű megigazítás, a hol arra mintegy jogalapja volna a bűnös embernek, hanem teljesen isteni kegyelmi aktus, a melynél az Isten Krisztus igazságát betudja mindenkinek, a kik ebben hisznek. A

kegyelem a fődolog az istennél és nem az ítélet — ez a megigazulás tanának írásbeli alapja és értelme. S azt is láttuk, hogy az istennek ama igazságossága s megigazító kegyelmi cselekvősege mellett szól az apostolok és a próféták bizonyossága egyaránt. Az arról szóló ev. tan nemcsak általában az isteni üdvökonómiának, hanem különösen a törvénynek és az evangéliumnak is megfelel, s hogy üdvtörténeti szempontból nagyon is mély értelmre van annak, hogy az üdvtörténet lényege a kegyelemből és a hitből való igazságosság. S végül megjegyzi a szerző, hogy azért az ev. tanfogalomnak dogmatikai kifejtése sem tekinthető véglegesen befejezettnek.

E bibliai theol. monografia mélyen járó fejtegetéseivel, szilárd ev. hittudatával s erős dogmatikai érzékével egyik igen sikerült terméke az újabb prot. theol. irodalomnak. Kár, hogy helyenként az újabb liberális és Ritschl-féle theol. irodalommal szemben erős polemikai ízü, s nem egy helyütt az exclusiv orthodox luth. theol. álláspont megvesztegette az ő ítéletét. Műve különben belső értékét tekintve méltán sorakozik 2 évvel azelőtt megjelent jeles Symbolikájá mellé. Hisz' szerző a rostoecki theológiának egyik legelőkelőbb és legismertebb képviselője.

Sz. M.

Loesche. Geschichte des Protestantismus in Österreich.
In Umrissen. Im Auftrage der „Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich“. Tübingen und Leipzig (Mohr vállalata). 1902. 251 lap. Ára 2.50 márka.

Bécsi kartársunk s Mathesius jeles élettörténetirója jelen művének megjelenését azzal indokolja, hogy az osztrák prot. történeti társulat megbízásából „széleskörű könyv- és levéltári kutatások alapján“ meg akarja írni Ausztria protestantismusának sok tekintetben vértanúi történetét. Jelen műve annak mintegy előhírnöke és bevezetője.

A művet két nagyobb részre osztja, a melynek elsejében a reformáció és az ellenreformációt, másikában pedig „a türelmi pátenstől a jelenkorig terjedő történetet“ ismerteti. Egy bevezetésben „az uralkodók magatartását“ vizsgálja általában, hogy aztán rövid vonásokban bemutassa a reformáció hódító útját, majd szomorú sorsát „az egyes koronaországokban“. Egy rendkívül gondosan összeállított függelékben „felhasznált források“ czime alatt adja a tárgyára vonatkozó általános és részletes irodalmat.

Ausztriában is a waldensek, husziták és a humanisták egyengették a reformáció útjait, s az egyházi állapotok is hasonlítanak a mohácsi vész előtti magyar egyházi állapotokhoz. S míg egy Miksa császár „szerette a humanistákat, reformbarát volt, de eretnekellenes“, addig unokája és követője I. Ferdinánd, a habsburgi ősszmonarchia megalkotója már tüzzel-vassal pusztította az újítókat. Fia II. Miksa közel volt ahhoz, hogy „korának II. Józsefe“ legyen. Kimondotta azt, hogy „a kik az emberek lelkiismeretén akarnak uralkodni, elég vakmerők fölhágni az

Isten trónusára“ s kijelentette, hogy „a vallási ügyeket nem lehet kardal eldönteni“. Nem szívesen vette a hitszakadást, ellenségeinek tartotta „a rómaikat“, hitegységi alap létesítésén is fáradozott, de dynastikus önzése s a politikai zavaroktól való félelme megakadályozta a lelkében gyökerező reformok keresztülvitelét. Pedig — jegyzi meg helyesen Loesche — „oly birodalmi törvény, mely a császár római hitvallását kívánta volna, nem létezett. A nemzet szívesen üdvözölt volna egy prot. császárt s meg lett volna kímélve a későbbi vallási villongásoktól. S Ausztria egy prot. történettel Grillparzer szava szerint a leghatalmasabb és legtehetségesebb néptörzs maradhatott volna. Mi is azt valljuk, hogy más lett volna Ausztria története a protestantismus aegise alatt.

II. Rudolfnál, kit mi is szomorú oldaláról ismerünk „az ő lelki betegségének a története kulcsa az ő kormányzása történetének.“ Utódai közül II. Ferdinánd egy diokletiani sors-ember“ minden tekintetben „különös alak“, „egy hitdühöngő imafejedelem“, „inkább szerzetes, mint államférfi“ s „kérlelhetlen az eretnekek iránt“. Generalissimájának, az istenanyának arra esküdött, hogy „inkább pusztaságot akar, mint eretnekséget“, a minnek kiirtását „lelkismereti kötelességének“ tartotta. Nem csuda, hogy Loyola e hűséges tanítványának a minap a bécsi Reichsrathban dicsőhymnusokat zengettek az osztrák klerikálisok!

Követői egészen II. Józsefíg csak megerősítik az ő reform- és eretnekellenes művét. Így III. Ferdinánd „inkább koronáját leteszi, testét lelkét veszti, és saját fiait legvágni látja, mintsem beleegyezni a westfáliai béke vallásszabadságába“. S ilyen Lipót is, „a szűz Mária leghivebb szolgája“, a kinek uralkodásához Magyarországon „a gyásztized“ szomorú emléke fűződik. Pedig ez a devotus pápás szolga kaczerkodott Leibnizzal, „a felekezeti monásokat is szívesen harmonizáló philosophussal“. Az utolsó német Habsburg uralkodó volt VI. Károly, ki „az akatholikusok áttérítésében hagy elüzésében inkább politikai, mint vallási rendszabályt“ látott, ki birodalmát „a gyermekekben bővelkedő birodalmi anyára, egy eredetileg lutheránus nő okos és önző gyermekére“, Mária Teréziára és „Európa kocsisára“, Kaunitz miniszterre hagyta, ki az ev. hitvallást a lázadással és a felségértéssel egy niveaura helyezte“. Villámcsapásként hatott „a lelkismereti kényszer sok fajú hydrájára“ II. József türelmi rendelete, a melylyel az osztrák protestantismusnak a jelenkorig terjedő története veszi kezdetét.

Az egyes osztrák koronaországok reformációját, azaz inkább szomorú ellenreformációját, itt csak érintve, folytassuk tovább az osztrák protestantismusnak Józseftől kezdődő történeti ismertetését.

Az eltemetett osztrák protestantismust a felvilágosodás keltette új életre. Ennek kiváló gondviselészerű eszköze volt *II. József*, a ki azt mondotta, hogy „a szegyenletes intolerantia jelenségeinek számúzza kell lenniök az ő birodalmából. A fanatismus a jövőben csak arról a megvetésről legyen ismeretes, a melylyel iránta viseltetem Senki a

jövőben hite miatt ne zaklattassék“. Mintha csak e kor más nagy fejedelmét, Nagy Frigyeset hallanók, hogy „az ő birodalmában kiki saját façon-ja szerint üdvözülhet“. József „koronázott emberbarát és geniális politikai szellem“ volt, ki „mindent tett a népért és semmit a néppel“ s ki „vad szarkazmussal, mély kritikával és erős kedélyvel felruházott despota volt minden ízében“. Egyeduralkodó és világpolgár létére megszorította a kúriát, felszabadította az iskolát, s csak machiavellista külső politikájával volt szerencsétlen. 1781. okt. 13-ikán kiadott türelmi pátense korszakalkotó az osztrák protestantizmus történetében. Szerinte „a hamis hitbuzgalom tartományokat elnéptelenít, a türelem ellenben ápolja és virágzóvá teszi“. E türelmi rendeletnek köszöni Bécs, Prága, Triest, Brünn, és Lemberg s valamivel későbbben Csernovitz a maga prot. egyházát, s rövid 1 év alatt 73 ezer protestáns szervezkedett egyházzá. A pátens ellenségei valának a bécsi, olmützi, görzi és brünni, előmozdítói a gurki, laibachi és königrätzi püspökök, illetve érsekek. De azért Ausztria új ev. egyháza még továbbra is csak türt és küzdő egyház. A protestánsok szervezkedését ismerteti azután a szerző, a hol a pataki theologusoknak is kellett segíteniök s eleintén latin nyelven lelkészi állásokat vállalniök.

Utódja volt II. Lipót, szellemileg Európa akkori legjelesebb fejedelme, tehetséges, jóakaró lélek s az emberismeret és ítélő képesség tekintetében felette álló II. Józsefnek. Inkább az értelem és számítás embere volt, mint reális politikus. Az egyház megjavítása lelkéhez nőtt és sok üdvös eredményt is ért el. Alatta szólalt meg nálunk először magyarul a pozsonyi diéta. Ferencz alatt nem sokra mehettek a protestánsok. Metternich, „Európa akkori fejedelmeinek és ministereinek Mekka profétája“ akadályozta őt reformterveiben. Az ő uralkodásához fűződik a zillervölgyi protestánsok kivándorlásának szomorú emléke, a kiket III. Frigyes Vilmos porosz király letelepített.

A néphit szerint a világtörténelem kerekét hatalmasan forgató nagy szellemek nem halnak meg, hanem újból visszatérnek. Így tért vissza II. József is *I. Ferencz József*-ben, „kinek szíven fekszik az ev. egyház java“ s ki „meg van győződve az ev. egyház hiveinek törhetlen hűségü hazafiságáról“. „Szigorú egyházas nevelése s a kúria iránti devótiója daczára híve a vallási szabadságnak és egyenjoguságnak.“ Alatta szervezkednek az osztrák örökös tartományok protestánsai, létesül az ág. és helv. hitv. consistorium s a bécsi theol. fakultás s elrendeli az egyházak anyagi javát célzó pátens, ki legújabbán — a mire II. Miksa, sőt II. József sem vállalkozott volna — alkotmányos érzületét követve részt vett egy hercegi konfirmáczió és I. Vilmos császár requieme alkalmával a prot. istentiszteleten.

Majd így végzi lélekemelő fejtegetéseit a nagy nevű szerző: Az osztrák protestantizmus halálos ellensége maig is a reformaczió „ösi bösz ellensége“, a világalomra s a lelkek szolgaságára törekvő ultramontán

klerikalismus, a minek beigazolásául több megdöbbentő példát hoz fel Ausztria legújabb egyházpolitikai életéből. De legdöntőbb bizonyosága a „*Los von Rom*“ mozgalma napjainkban. E mozgalomban „sok az oktalanság és hiányos törvényismeret, még több a politikai és nemzetiségi fanatizmus és sok helyütt a szolgáló szeretet tolakodóvá is válik“, de azért a mozgalom az osztrák klerikalismus műve“. Újabban vallásilag megtisztult, új 15 ezer prot. hive komoly és áldozatkész keresztyén, s vallási jellegét 1900 jan. 15-iki ítéletével a központi birodalmi bíróság a minis-terelnök, sőt a bécsi kath. egyháztörténetirő is elismerte. De belső ellen-sége is van az osztrák protestantismusnak, s ez a közönyösség („*dieser Bastard der Freiheit*“), a bátortalanság, a világ- és kényelemszeretet s a hitetlenség. „*Viele Schein- und Anchevangelische, mehr Protestanten, als Bekenner*“ jegyzi megtalálóan a szerző, s másrészt, „mint hajdan a lutheránusok, úgy ma a tótok a kérlelhetetlenek.“ Pedig 118 év alatt a prot. lélekszám meghatszorzódott.

Im ez Loesche osztrák egyháztörténetének rövid tartalma. Szívesen foglalkoztunk a mű ismertetésével, a melyből sok történeti ismeret s még több egyházszeretet sugárzik ki.

Sz. M.

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi január hó 1-től 31-éig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Debreczeni ev. ref. egyház, Tisza Kálmán Budapest (félévre 25 K.) 1900—1901-re:
Pesti ev. ref. egyházmegeye.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Hörk József th. tanár Pozsony, Pozsonyi ev. theol. akad. könyvtár, Trsztyénky
Ferencz ev. főesperes Pozsony, Szeremlei Sámuel ev. ref. lelk. H.-M.-Vásárhely
Csurgói ev. ref. főg. tanári könyvtár, Sági ev. ref. egyház, Hajdu-dorogi ev. ref.
egyház, Selmezbányai ág. h. ev. lyceum (12 K.), Marosvásárhelyi ev. ref. kollé-
gium, Dévai ev. ref. egyház, Szászvárosi ev. ref. Kún-kollégium, Püspökladányi ev.
ref. egyház, Pápai ev. ref. főiskola, Kassai ev. ref. egyház, Tisza-eszlári ev. ref.
egyház, Nádudvari ev. ref. egyház, dr. Ajkay Béla Kisfalud (6 K.), Budapesti ev.
ref. főgymnasium, Mártonfalva ev. ref. egyház. **1901-re:** Zelenka Pál ág. hitv.
ev. püspök Miskolcz, Máramarosszigeti ev. ref. főgymnasium (12 K.) **1900-ra:**
N.-kállói ev. ref. egyház. **1899-re:** Eperjeske ev. ref. egyház.

3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re:
dr. Szelényi Aladár Budapest, Dömötör Lajos ev. ref. lelk. Böleske, Tóth Sándor
ev. ref. lelk. Feketehegy, Halászy József ev. ref. lelk. Dorogma, Rédei Károly ág.
h. ev. lelk. P.-Földvár, Török József ág. h. ev. főesperes Czegléd, Csiskó János ág.
h. ev. lelk. Kassa, Zilahi ev. ref. főgymnasium, Benkő István ev. ref. lelk. Rákos-
palota, Nagy József ev. ref. esp. N.-Szeben, Pósa Kálmán ev. ref. lelk. Gárdony,
Rácz János ny. lelkész Kecskemét, Schreeker Lipót Miskolcz, Máhr Pál Miskolcz,
Soproni ág. hitv. ev. lyc. magyar társasága, Benedek László ev. ref. lelk. Pánd,
Vasi felső ág. hitv. ev. egyházmegeye, Koncz József H.-M.-Vásárhely, Molnár Hugó
ev. ref. lelk. Ujvidék, gróf Vay Tihamér F.-Vadász, gróf Vay Tihamérné F.-Vadász,
Balla Endre ev. ref. lelkész Csetény, Berghoffer Károly tanár Gyömrő, Krupecz
István ev. lelk. Udvarnok, Szikszóvidéki ev. ref. lelk. kör, Hallgató János ev. ref.
lelkész F.-Méra, Fejes István ev. ref. lelkész S.-A.-Ujhely, Soproni ág. h. ev. tanító-
képzőintézet, Győri ev. ref. egyház, Kovács Zsigmond ev. ref. lelkész Tisza-Igar,
Böödi ev. ref. egyház, Poszváék Sándor lyc. igazgató Sopron, Szarvasi ág. hitv. ev.
főgymnasium, Hódossy Lajos ev. ref. lelk. Kerca, Engisch Frigyes ág. h. ev. lelk.
Szeghegy, Eperjesy István Debreczen, Tiszalöki ev. ref. egyház (10 K.), Szóts Ákos
ev. ref. lelk. Jedd, Sárkány Sámuel ág. hitv. ev. püspök Pilis, gróf Zichy Kázmérné
Zichy-Ujfalu. **1901-re:** Chicagói ev. ref. magyar egyház, Gergely Antal Mozótur,
Nagy-károlyi ev. ref. egyház, Patonai Dezső ev. ref. lelk. Szt-Márton-Káta, báró
Podmaniczky Gézné Kis-Kartal, Kecskeméthy Lajos ev. ref. lelk. Nyárad, Nagy
Imre ev. ref. lelk. Ugra, Fülöp József ev. ref. lelk. Körmend, Mátészalkai ev. ref.
egyház, Szerepi ev. ref. egyház, Sütő Kálmán ev. ref. lelk. Míglec, Kulcsár Károly
Miskolcz, Mészöly Győző ev. ref. lelk. Alesuth, Kisujszállási ev. ref. főgymn. könyv-
tár, Kismarjai ev. ref. egyház, Nyiregházai ev. ref. egyház, Gáva ev. ref. egyház,
Ibrány ev. ref. egyház, Nyitrai ev. ref. egyh., Benedek Árpád ev. ref. lelk. V.-Szent-
Iván, Iglói ág. hitv. ev. főgymnasium. **1900-ra:** Szakács Imre ev. ref. lelk. Sár-
Egres, Kovács Lajos ev. ref. vallástanár Budapest. **1900—1901-re:** Szóts Sándor
ev. ref. lelk. Déva, Albert József tanár Pozsony. **1896—1897-re:** Kolozsváry

Antal ev. ref. lelk. Fejérd. 1901—1902-re: Antal Károly ev. ref. lelk. F.-Görzöny. 1900—1902-re: Nagykőrösi ev. ref. tanítóképzőint. 1902—1903-ra: Szilágyi Farkas ev. ref. lelk. N.-Enyed. 1899—1902-re: Papp József ev. ref. lelk. Tomor. 1897-re: Adorján Miklós Csurgó. 1896-ra: jfj. Zsoldos Benő S.-A.-Ujhely (6 K.).

4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re: Moravesik Mihály ev. lelk. Aszód, Thern László főgymn. tanár Igló, Révész Lajos tanár Debreczen, Mezey János ev. ref. lelk. Őri-Szt-Péter, Vas Mihály ev. ref. lelk. Gégény, Szirácsky János nyug. tanító Szarvas, Gárdony ev. ref. egyház, Bodolay János ev. ref. lelk. Csáth, Órás Kálmán ev. ref. lelkész Ónd, Botos József ev. ref. lelk. Parasznya, Pataky Sándor Miskolcz (5 K.), id. Nagy Péter Miskolcz, Vönöczk ev. egyház, Imre Lajos tanár Hód-Mező-Vásárhely, Pfendesack Irén tanítónő M.-Sziget, Dobranoki László Szila, Földváry Jenő r. lelk. Daruvár, Isóz Kálmán Budapest, Encsesen ev. ref. egyház, Csécsi Miklós ev. ref. lelk. Makó. 1901-re: Uzoni ev. ref. egyház, Fodor Béla Miskolcz, Vadász István ev. ref. lelk. Noszvaj, Molnár Dénes ev. ref. lelk. Kéty, Rác Jenő Miskolcz, Kálniczky Endre Putnok, Rác Gyula tanár Budapest, Biró János ev. ref. lelk. Szeszta, Eröss Lajos ev. ref. lelk. A.-Szemere, Morvay Ferencz ev. ref. lelkész Nagyvát, Szücs József ev. ref. lelk. Alsó-Órs, Döge ev. ref. egyház, Nyir-Fogát ev. ref. egyház, Ó-Fehértó ev. ref. egyház, F.-Lítke ev. ref. egyház, Téglás ev. ref. egyház, K.-Apáti ev. ref. egyház, Pezded ev. ref. egyház, Rád ev. ref. egyház, Berkesz ev. ref. egyház, Lórántháza ev. ref. egyház, Basenyöd ev. ref. egyház, Gyulaháza ev. ref. egyház, Kotaj ev. ref. egyház, Veresmart ev. ref. egyház. T.-Pálcza ev. ref. egyház (3 K. 3 f.), Demeeser ev. ref. egyház, Ujfehértó ev. ref. egyház. 1899—1900-ra: Sylveszter Domokos ev. ref. lelk. Szászváros. 1900—1901-re: Bodolay József ev. ref. lelkész Kesznyéte. Szarvasi ág. hitv. ev. egyház, Bánfalva ev. ref. egyház. 1898-ra: Lénárt Lajos ev. ref. lelk. Kis-Ujfalú. 1901—1903-ra: id. Kutassy Ferencz Tács. 1901—1902-re: Sedivy László ev. ref. lelk. Nyitra, Bucs Márton ev. ref. lelk. Kövecses. 1898—1899-re: (6 K.) Réz László ev. ref. lelk. Homonna. 1900-ra: Csamasz Béla ev. ref. s.-l. Ártány.

5. Alapító tagok tőkebefizetése: Zelenka Pálné ev. püspök neje Miskolcz 1000 K., Tisza Kálmán Budapest 1000 K., özv. Kovács Jánosné Miskolcz 200 K., Bende Andorné Miskolcz 40 K.

6. Könyvekért: Vönöczk ág. h. ev. egyház Hercegszöllősi kánonok egy példányáért 3 K.

7. Előfizetés Szemlére: Békési ev. ref. gymnasium 10 K. Sárospataki ev. ref. Önképzőkör 1 K. 80 f. Képviseletközi könyvtár 8 K. Egyetemi könyvtár 8 K. Unitárius papnevelőintézet Kolozsvár 4 K.

Összesen befolyt 4047 korona 83 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. február 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDAJA

1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok:	Lapszám
1. Tájékoztató az „Egyháztörténeti Adattár“ ügyében. <i>Stromp László.</i>	137
2. A református egyház megalakulása Erdélyben. (Befejező közlemény.) <i>Pokoly József.</i>	140
3. Modern Krisztus-képek. <i>Dr. Szlávik Mátvás</i>	155
4. Vallás és iskola Irországbán. <i>Z.</i>	156
II. Tárca :	
A katholicizmus és protestantizmus jövője. Paulsen után <i>R. S.</i>	173
III. Egyházi szemle:	
Külföldi egyházi élet. <i>p.—f.</i>	181
IV. Irodalmi szemle:	
a) <i>Hazai Irodalom:</i>	
1. Gyurátz Ferencz: Kézi Agenda. <i>P—cs. S—a.</i>	192
2. S. Szabó József: Debreczeni Lelkészi Tár. I. k. <i>Hamar István.</i>	154
<i>Mellékletül: Egyháztörténeti Adattár.</i>	1—48

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tíz ív terjedelemben *Egyháztörténeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Stromp László* pozsonyi theologiai tanár tagtársunkra bízta az igazgatóválasztmány.

Ez oknál fogva tisztelettel kérjük t. dolgozótársainkat, hogy az *Adattár*ba szánt kéziratokat nt. *Stromp László* theologiai tanár czímén *Pozsonyba* (Rázgha Pál-utca 8.^{sz.}) sziveskedjenek küldeni. Az *Adattár*-ra vonatkozólag részletes tájékozást nyújt a *Protestáns Szemle* folyó évi 3-dik füzete.

TÁJÉKOZTATÓ

AZ „EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁR“ ÜGYÉBEN.

Magyar protestáns irodalmi társaságunk mult 1901. év november hó 15-én Budapesten tartott igazgató-választmányi ülésén elhatározta, hogy hazai prot. egyháztörténelmünk intenzivebb és alaposabb kutatása és tanulmányozása érdekében „*Egyháztörténeti Adattárt*“ ad ki, a melyben oly magyar protestáns *egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg.*

Ez Adattár egyelőre *mintegy 10 ív terjedelemben* fog megjelenni és pedig mindenkor a „*Protestáns Szemle*“ 3. 6. és 9. számaival *egyidejűleg*, egyébként ettől teljesen elkülönült könyvalakba foglalható folytatólagos ivekben.

Hogy mily nagy *jelentősége* van az „Adattár“-nak hazai ev. prot. történetírásunk szempontjából, azt eléggé megvilágítja azon egyszerű tény, hogy mindaddig, a míg összes vagy legalább is a multunk összes mozzanatait kellő megvilágításba helyező legfontosabb kútfőink felkutatva, összegyűjtve, könnyen hozzáférhetőkké téve s monografiaszerűen feldolgozva nem lesznek, hazai ev. prot. egyházunknak kimerítő, igazán pragmatikus és megbízható története nem is lesz megírható, az mindig „*pium desiderium*“ marad. Már pedig a nép egyház, a mely a maga multját teljesen nem ismeri: önmagával, a maga életfeladataival sem lehet tisztában; olyan ez, mint a gyökere-szakadt fa, a melyet, a mellett, hogy bensejét lassú sorvadás emészti, minden erősebb szél kidöntéssel fenyeget.

Új vállalatunk e jelentőségéből foly annak a *feladata* és a *jelleme* is. Tudományos értelemben vett egyháztörténelmi kútfő-gyűjtemény akar az lenni, úgy, a mint azt a mult század hatvanas éveiben Fábó „*Monumentái*“ és „*Codex*

diplomaticus“-a czélozták s a mint ezt prot. irodalmi társaságunk is, már mindjárt megalakulásakor, az „egyháztörténeti emlékgyűjtő bizottság“ szervezésével tervbe vette. Érintkezésbe lép ev. prot. történetbuvárainkkal, a magán és hivatalos levéltárak tulajdonosaival és őreivel s gondoskodik róla, hogy történelmünk rejtett emlékei összegyűjtve megmentessenek az elzülléstől s közkincsé tétessenek. Országgyűlési, zsinati, békekötési és követségi naplók és utasítások, s főleg az ezekre vonatkozó levelezések, egyházi, esperességi, kerületi régi írásemlékek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a gyülekezetek szervezése, vagyoni s jogi viszonyaira, egyháztársadalmi és kulturális életére fényt vető s az istenisztelek kialakulását feltáró feljegyzések, a különféle tanintézetek keletkezésére, fejlődésére, viszontagságaira, didaktikai s fegyelmi szervezetükre és beléletükre, nemkülönben az ifjainknak külföldi iskoláztatására is vonatkozó adatok, jeleseink életére fényt vető mozzanatok: mind-mind az „Adattár“ közlésére váró kész anyag, a melynek összegyűjtése mindnyájunk közös és lelkes közreműködését igényli.

Az összehordandó anyag e végtelen sokoldalúsága és gazdagsága miatt, tekintettel vállalatunk korlátolt terjedelmére, különös gondot kell fordítanunk arra, hogy első sorban is olyan emlékekkel siessünk a napfényre, a melyek egyetemes érdekűek, vagy legalább is *nagyobb körben vetnek fényt maguk körül*. Minden forrásemlék becses, mert még a legkisebben is, mint vízceppben a napfény, ott ragyog a reformáció fény sugara, s mert mindegyik a gazdagon tagolt egyházi életfejlődés egyik-másik ágának nyújtja hű tükrét. Ámde minél egyetemesebb a kör, a melyre kútfőnkől világosságot áraszthatunk, annál egyetemesebb s közvetlenebb az áldás is, a mely e közlésből hazai prot. egyháztörténet-írásunkra s magára egyházi életünkre is kiárad.

A *mód*, a melylyel Adattárunkban egyháztörténeti emlékeinket közléseszsűk, annak szigorúan tudományos kútfőjellemből önkényt ajánlkozik. — Nem feldolgozott anyagot akarunk nyújtani, hanem *nyers anyagot a feldolgozás számára*. Közölni fogjuk a különféle levéltári emlékeket *hű másolatban*,

esetleg — a szükség szerint — az egyes iratok keletkezésére, jellemére, korhelyzetére s tartalmára fényt vető, de itt is csak a legszükségesebbre szorítkozó *rövid glosszákkal*, melyeket minden kötetnél szabatos *regesta* s kimerítő név- és tárgymutató *index* s a mennyiben keresztülvihető, még egy függelékben azon év prot. egyháztörténelmi vonatkozású irodalmi termékeinek *repertoriuma* fog kiegészíteni.

A kézirati anyag közléseért irodalmi társaságunk igazgatóválasztmánya a beküldő munkatársak *tiszteletdíját* nyomtatott ivként 20 koronában állapította meg. — Oly esetekben azonban, a midőn a kézirat közlése variáns lectiók összevetésének szüksége miatt, vagy bármely más okból a kutatóra fáradságosabb vagy épen költséggel is járó munkát ró: a szerkesztő az igazgatóválasztmánynál ajánlani fogja az illető munkatársnak *a normális tiszteletdíjat meghaladó* honorálását.

A midőn a tájékoztatást a jelentkező t. munkatársakkal szíves mihez tartás végett közölném, irodalmi társaságunk nevében is, a mindnyájunk által szemmel tartott nagy cél érdekében, teljes bizalommal hívok fel minden érdekelt és érdeklődő egyént a közös munkára.

Különösen felkérem a t. munkatársakat, hogy kézírataikat *jól olvasható* másolatban, az *eredeti szöveg orthographiájával*, a papírlap *csak egy oldalára* írva sziveskedjenek *közvetlenül* alulírott szerkesztőre címezve (*Pozsony, Rázgha-Pál-utca 8.*) beküldeni; ki a beküldött közleményeket a rendelkezésére álló ivterjedelem és a beérkezés sorrendje szerint, mindenkor azonban a kifejtett szempontok szemmel tartásával fogja kiadni.

Isten áldása kísérje munkánkat!

Pozsony, 1902. február 27.

Stromp László,
az „Egyháztörténelmi Adattár”
szerkesztője.

A REFORMÁTUS EGYHÁZ MEGALKULÁSA ERDÉLYBEN.

(Befejező közlemény.)

A marosvásárhelyi zsinat és az ő hitvallása új korszakot kezd meg a hazai reformáció történetében. A Magyar- és Erdélyországból összegyülekezett tanítók nagy száma és a határozott hangon fogalmazott, világos hitvallás azt mutatja, hogy többé nemcsak néhány kálvini gondolkozású lelkészről, gyülekezetéről van szó, hanem hogy a reformáció eddigi békés és egységes folyama a válság, a szakadás elé jutott. A közbéke, a protestantizmus szent ügye megkívánta, hogy a lutheránusok komolyan figyelembe vegyék ellenfeleiket s a kibékülés lehetősége felől őszintén tanácskozzanak.

A fordulatot az 1560 januárius 10-én, Medgyesen tartott zsinat jelzi, mely a fejedelem parancsára jött össze és a mely nem rekeszti már ki a kolozsváriakat, hanem kemény vitába bocsátkozik velök. Az ellenfelek szembeállítják tételeiket az úrvacsora mivoltáról, anyagáról, alakjáról, hatályáról. Megállapítják, hogy miben értenek egyet és miben térnek el egymástól. De mivel az eltérések kiegyenlítésére nem volt meg a felekben a hajlandóság, a zsinat minden pozitív eredmény nélkül oszlott szét.

Miután a papság nem tudott egymással kiegyezni, az országrendek vették kezükbe az egyház egységének ügyét. Az állami érdek szempontjából sem volt közönyös dolog, hogy a felekezeti czivódás megszüntetessék, mivel a vallási kérdések igen élénk mozgalomban tartották a kedélyeket és a nézeteltérések tulajdonképen egy belső meghasonlás képét tárták fel, holott az állam élete ellen kívülről ármánykodó ellenséggel szemben a legteljesebb belső összhangra lett volna szükség. A kolozsvári országgyűlés 1560 nov. 11-én elrendelte, hogy a jövő év február 6-ára Medgyesre nyilvános vitakozásra gyűljenek össze az ellenfelek. Arról is akart gondoskodni az országgyűlés, hogy a vita az ő czélzatai szerint

intéztessék, ezért a már évekkel ezelőtt birtokába vett „ius reformandi“-nál fogva országos biztosokat rendelt Medgyesre. Az országos biztosok közé a magyarok és székelyek közül Mikola Ferencz, Mecskey László az ítélőmester, Gyerófi Ferencz, Kornis Mihály, Lázár Imre, Kálnoki Bálint jelöltettek ki, míg a szász biztosok kijelölését magára a szász nemzetre hagyták.

A kilencz országos biztos jelenlétében 1561. febr. 7—8. napján a medgyesi nagy templomban tartatott meg a vita, a mely épen olyan eredménytelen volt az egység tekintetében, mint az előzők. A fejedelem, ki ezzel az eshetőséggel is számolt, azt rendelte, hogy mindenik fél írásban adja be a maga véleményét, szándéka levén, hogy a külföldi prot. akadémiákkal tétessen igazságot az ellenkező felek között. A kibékülés létre nem jöhétvén, Heltai és Dávid, a kálvinisták részéről, az 1559-ben kinyomatott védelmi iratot nyujtották át az országos biztosoknak, míg a szászok Hebler és Alesius által egy „rövid hitvallást“ szerkesztettek, melyhez hozzácsatolták a zsinatra benyujtott 14 pontú vitatételeiket is.

A kálvini irány bármily hódításokat tett is a nemesség és a nép között, még mindig nem számíthatott elismertetésre. A fejedelem, ki legalább külsőleg, róm. katolikus maradt, ellensége volt a sacramentáriusoknak. De a kálvini irány határozottsága teljességgel nem tűrt semmiféle alkudozást és mit sem engedett a maga szilárd felfogásából. A mióta Melanthon 1560 áprilisában meghalt, eltűnt az utolsó összekötő kapocs is, mely a két reformatori irányt összefűzve. És bár a tridenti zsinat utolsó ülészakára a pápa kiadta volt már összehívó bulláját és bár az előzmények után nem lehetett az iránt kétség, hogy a róm. katholicismus a zsinaton teljes szervezkedését be is fogja fejezni: még ez a körülmény sem indította sem a kálvinistákat, sem a lutheránusokat simulékonyságra. Öntudatosan vagy öntudatlanul történt legyen is, de a közös ellenség erőgyűjtésének eme napjaiban a két protestáns fél arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallásos egyéniség érvényesülésére a kifejezett és kidomborított jellem alkalmasabb, mint a szintelen és épen azért nem is teljesen őszinte unió. Az evangélium kincseinek megvédelmezésében is többet vártak az öntudatosan kifejlesztett egyéniségek szövetségéből, mint a szintelen egységtől.

A kalvinismus, mely eddig csupán az úrvacsora kérdésében fejtette ki és állította a lutheranizmussal szembe a maga elveit, most, mikor a megyeri zsinaton eltűnt a kibékülés lehetősége, nem habozott a többi sarkalatos kérdések fel-

vetésétől sem. Az elővégzés tana, mely talán már a megyesi zsinaton is szóba került, egy újabb zsinatra adott alkalmat. Kolozsvár volt ennek a székhelye, melyen hagyományaink szerint, a magyarországi atyafiak is megjelentek, a melyen Kopácsi István elnökölt. A „szent öreg“, ki a közvetítésnek és az egyességnek volt az embere, a magyarokat össze tudta ugyan tartani egy táborban, hanem a szászok már sehogy sem nyugodhattak meg a zsinat eredményeiben, a melyeket a sacramentáriusok is elfogadtak. A kolozsvári zsinat tehát csak az ellentétek számát növelte, a mi hogy teljes legyen, Méliusék 1561 augusztusában egy terjedelmes hitvallást, az ú. n. debreczeni (később e gervölgyi) hitvallást bocsátották közre.

A debreczeni hitvallás, „a magyaroknak confessiója“, bár teljes rendszertelenséggel van összeállítva, magában foglalja a kalvinizmus összes főbb tantételeit. Éle egyaránt irányul a róm. katholicizmus, a lutheranizmus, a hitetlenség és a babona ellen. Nem célja a kálvini tanok rendszeres feltüntetése. hanem casuistikus modorban akar tájékoztatást nyújtani igen sok oly tárgyról, a melyek az emberi hiteléttel és hiszékenységgel kapcsolatban is konkrét megvilágítást igényeltek.

A kolozsvári zsinat is „a magyarok confessiója“ teljeséggel nem volt alkalmas a fejedelem jóindulatának és a szászok kibékítésének a megnyerésére. Sőt az a körülmény, hogy azokban az ellentétek teljesen kihegyeztettek, még inkább növelte a szakadást, a felek között fennálló ellenszenvet. De még más körülmények is játszottak közbe, a melyek a szakadást mind inkább növelték. Ugyanis a kálvini irány a szászok kebelében is felütötte a fejét. Amicimus Titus, a vidombáki plébános fia, kit Benkner János brassói bíró a káptalan dékánjának meghallgatása nélkül brassai pappá tett, a kálvini felfogást hirdette, a mi az egész szász klérus kebelében óriási felháborodást szül. Benkner nem tudta megvédelmezni pártfogoltját, kit a fölizgatott nép 10 heti plébános-sága után május 28-án parochiájáról kiűzött.

János Zsigmond eddig sem a reformáció mellett, sem az ellen nem foglalt állást. Engedte a dolgokat fejlődni a maguk rendjén. Az egyházpolitika teljesen a rendek kezében volt, a kik pedig maguk is megosztottak a különböző felekezeti felfogások között. Most Csáki kancellárnak a befolyására mégis állást foglalt a kálvinisták és lutheránusok között folyó harcban és pedig határozottan az utóbbiak javára. A februárban tartott megyesi zsinatra beadott álláspontokat a külföldre küldötte egy követséggel, hogy ott mondjanak azok felett ítéletet. De a követség a szászok közül állított össze

és a németországi lutheránus fejedelmekhez, egyetemekhez és nevezetes papokhoz küldetett. A fejedelem maga is külön levélben fordult Ágoston szász választófejedelemhez, melyben felkéri, hogy a fejedelemsége alatt álló akadémiák tudós férfijaival bíraltassa meg a hozzá küldött két hitvallást. Elmondja e levélben, hogy „midőn országrend-hiveink észrevették, hogy az átkos sacramentáriusok dogmája a mi országunkba is becsúszott és minden nap sokak lelkét veszélyezteti, kérték tőlünk, hogy a tiszta hit vallói és a sacramentáriusok között zsinat tartassék“. Ezen zsinat meg is tartatott és ennek eredménye a mellékelt két hitvallás.

Alig jelent meg Debreczenben „a magyarok confessiója“, a szászok szeptemberben tartott zsinatukból Christian György nagy-disznódi és Fuchs Miklós szász-hermányi papokat, továbbá Ungler Lukács nagy-szebeni rektort követekül megválasztották s haladéktalanul útnak indították.

A szász küldöttség előbb Lipcsébe, majd Wittenbergbe ment. Majd felkereste a rostocki, az Odera melletti frankfurti egyetemek theologiai karát, felkeresett egyes kitünő theologus hírében álló superintendenseket, udvari lelkészeket. Ezek természetesen mindnyájan a szász egyházaknak adtak igazat, a magyarokkal szemben és a fejedelemhez, a kancellárhoz, a szász püspökhöz stb. intézett irataik mind azt tartalmazzák, hogy az övék az igaz tan, azt kell védelmezni. A négy hónapig tartó követségi út tehát meghozta a szászoknak az elismerést és bőven megjutalmazta a költségeket. Az 1562. márczius 8-án tartott szebeni zsinaton nagy örömmel vették tudomásul a kedvező véleményeket és azokat a fejedelemhez felterjesztvén, várták az országgyűlés döntését, mely minden bizonynyal a sacramentáriusok ellen fog szólni.

De hiába érkeztek meg a kedvező vélemények; a lutheranizmus egyedüli jogosultságának kimondására és a kalvinizmus ismételt eltiltására többé már nem került sor. Sok minden olyan akadály jött közbe, mely útját állotta a lutheránusok kívánsága teljesítésének és sok olyan fontos változás is merült fel, a mely egyenesen a kalvinizmusnak kedvezett.

Az 1561. év végén, mikor a szász küldöttség a külföldi testvérek kedvező ítélete összegyűjtésén fáradozott, Erdélynek a nyugalomát háborús események zavarták meg. Ekkorra esik Balassa Menyhértnek „árultatása“, Szatmár s Nagy-Bánya elpártolása, a hadadi vereség, a székelyek lázadása. A következő évet is a hadi zaj tölti be és csak az év közepén túl sikerül a fejedelemnek a békét úgy kint, mint bent helyre-

állítani. Ily viszonyok mellett az országgyűlés nem ért rá a vallásügynek rendezésére.

A Balassa-féle támadásnak és az ezzel összefüggő nagy kiterjedésű politikai cselszövénynek kétségtelenül voltak olyan következményei is, melyek a vallásügyre általában kedvezőleg folytak be. Ha eddig is fontos mozzanatnak tekintették Erdély függetlenségére a reformácziónak befogadását, most a mikor azt a függetlenséget ilyen árulás útján akarta a királyi párt megbuktatni, a Ferdinándtól való idegenkedés még fokozottabb mértékben nőtt. Erdély önállóságának biztosítására alkalmasnak látszott, hogy e fejedelemség minél inkább eltávolodjék a Habsburg uralkodók kül- és belpolitikájától s az utóbbi téren az egyházi ügyek rendezésétől is. Frater György, majd Bornemissza Pál, most legutóbb Forgách Ferencz, a váradi püspök voltak eddig Erdély visszacsatolásának a fő mozgatói; mindannyian róm. katolikus főpapok. A nemzet kiérezte azt, a mit később több mint száz éven át állandóan tapasztalt, hogy a róm. katolicismus az állam függetlenségének ellensége és pedig éppen nem a magyar nemzet, a magyar állam érdekében, hanem első sorban és kizárólag a saját egyházi álláspontja érvényesülése miatt. Ezért a nemzeti, az alkotmányos politika és a függetlenség eszméje megkövetelte, szinte erőszakkal tolta fel a nemzetre, hogy nemcsak egyházi, hanem állami politikájának is egyik fő jelszava legyen: „el Rómától“. Róma nemcsak a lelki szabadságnak, de a nemzeti, az alkotmányos szabadságnak, az állami függetlenségnek is ellensége: tehát el, távol, minél távolabb el Rómától. Ezt a felfogást a tények igazolják és ennek az eszmének igen fontos szerepe van Erdély vallásügyi egyházpolitikájában.

A Balassa Menyhért „árultatása“ tehát nemcsak megakadályozta a vallásügynek a lutheránusok által kívánt rendezését, hanem e mellett igen kedvezőleg hatott a kálvinisták ügyállásának az alakulására is. A politikai visszahatás fokozta a vallási visszahatást is.

De ennek a háborúnak van még egy, egyházi szempontból igen nagyfontosságú eredménye is, melynek hatását ugyan a külpolitikai élet nem igen mutatja, de a mely ott benn az egyházi viszonyokban gyökeres átalakulásokat hozott létre. És ez Blandratának Erdélybe jövele s itten állandó letelepülése a fejedelem oldalánál, a fejedelmi udvarban.

Blandrata György kiváló szerepet játszik Erdély vallásügyi viszonyainak a történetében. Rendszerint csak az unitarizmus szokták nevét kapcsolatba hozni, de ő több volt Erdélyben, mint az unitarizmus egyik apostola. Azok a válto-

zások, melyek Erdélybe való bejövetelétől, 1563-tól fogva, a vallásügy országos rendezése körül észlelhetők egész János Zsigmond haláláig, sőt még tovább is, Blandrata nevével és szerezplésével szoros kapcsolatban vannak.

Az olasz orvos János Zsigmondnak legbizalmasabb embere volt. Már több mint két évtizeden át állott a családja szolgálatában. Kedvencz orvosa volt nagyanyjának I. Zsigmond király özvegyének, Sforza Bona királynénak. Majd együtt volt anyjával Izabellával Erdélyben, kit innen 1551-ben Lengyelországba is elkísért. Közben járt Olaszországban, Svájcban, de megint Lengyelországba tért meg. Midőn Izabella Erdélyben halálos ágyon feküdt, Blandrata sietve jött a szomszédos Lengyelországból szeretett úrnője segítségére, hogy életét megmenthesse. A királyné halála után ismét új hadjáratra tért vissza. János Zsigmond, ki megszokta és megszerette őt nagyanyja, anyja és bátyja, a lengyel király környezetében, anyja halála után többször hívta, hogy udvarában telepedjék le. De Blandrata, vallásügyi missziójától elfoglalva, mindig kitért a meghívás elől. Most, mikor 1561—1562-ben leghivebb pártfelei is fondorkodtak ellene, mikor kedélyében és egészségében is megrendülve nagyon érezte egy bizalmas tanácsadó, egy ügyes, világlátott, diplomatai tulajdonságokkal is jeleskedő férfiú és hozzá orvos szükségét, sietve hívta magához családjának ezt a régi bizalmasát, gyermekkori hűséges barátját. És Blandrata, kit Kálvinnak a lengyelekhez intézett levelei miatt a reformátusok és lutheránusok amúgy is igen zaklattak, most már hallgatott a meghívásra és az 1563. év elején Erdélybe költözött.

Egészen érthető dolog, hogy Blandrata 1563 óta János Zsigmondnak legmeghittebb tanácsadója, a kire a fejedelem nagyon hallgat, a kinek tanácsával él, szolgálatait igénybe veszi úgy bel-, mint külpolitikai ügyekben is. Alig jő Erdélyben és már is ott látjuk egy fontos diplomatai munkában forgolódni, mikor 1563 augusztusában az I. Ferdinándhoz alkudozások, egyezkedések végett kiküldött főkövetnek, Báthory Istvánnak oldalán ő is megjelent Bécsben. Ha ilyen fontos ügyben, mint a Ferdinánddal való kibékülés, szövetségkötés, a császár családjába való nősülés stb. Blandrata a fejedelemnek olyan bizalmasa, hogy még a főkövetnek az ellenőrzése is reá bízatik, milyen nagy szerepe lehetett neki a belügyi, főleg a vallási kérdések rendezése körül. Hiszen ő nemcsak orvos volt, hanem theologus is, ki Genfben disputált Kálvinnal és Bézával, ki Lengyelországban egy új felekezetet hívott életre, melynek zsinatain vezérszerepet vitt és egyházi

kormányzatában esperesi tisztet töltött be. Most, hogy Erdélybe jött, elhozta magával vallási meggyőződését, theologiai elveit is, a melyeket főleg a két Socinustól vett és a melyeknek Erdélyben is propagandát igyekezett csinálni.

Azonban Blandrata jól tudta, mindenfelé azt látta és önmagán is azt tapasztalta, hogy az általa oly buzgón képviselt antitrinitárius reformhoz a lutheranismuson és kalvinismuson keresztül vezet az út. Tudta, hogy a természetben nincs ugrás és hogy a fokozatos haladás vezet el legbiztosabban a célhoz. Ezt az elvet szem előtt tartva fogott hozzá tervei útjának az egyengetéséhez, az antitrinitárius reformáció meghonosításához. És pedig legelsőben is a fejedelmet vette a végből gondjai alá.

János Zsigmond egészen 1563-ig semmi jelét sem adta annak, hogy a protestantismushoz csatlakozott volna. Eddig még mindig a róm. katolikus egyház hívének kell őt tekinteniünk. Ágoston szász választóhoz 1561-ben írott leveleiben a „tisztá vallás“, a „katolikus tan“ alatt ugyan az evangéliumi irány értendő, de ezek a kifejezések inkább a Csáki kancelláréi, mintsem az övéi. Most azonban, alighogy megjelenik Erdélyben Blandrata, a fejedelem is kilép tartózkodó állásából s nyíltan protestánssá lesz. Alesius Dénest, a magyar ág. h. evangélikusok püspökét, udvari lelkészévé választja, Alesius és Blandrata befolyására lutheránussá lesz, a minék nyilvános bizonyosságául, 1563 április 27-én, Brassóban időzése alkalmából, Alesius kezéből kétszin alatt vette az úrvacsorát.

Nagy öröm hatotta át erre a híre az egész Erdélyt és az örvendetes üzenet gyors szárnyakon terjedt el mindenfelé: „a mi kegyelmes Urunk, király ő felsége . . . teljesen szakított a pápistasággal“. Remélni lehet tehát, hogy miután az Isten az ő szent lelkével az ő felsége szívével megvilágosította, nem is engedi a megismert igazságot elnyomatni, sőt ő felségének birodalma alatt elterjeszti és szorgalmasan prédikáltatja. De maga János Zsigmond is örült ennek a lépésnek. Az említett úrvacsoravétel után néhány hét múlva Alesiust, mintegy hálája jeléül, gazdag adományyal tüntette ki. Pedig hát nyilvános áttérésében egy akadály emelkedett házassági tervei elé, mely házasság által, mint azt egykor Frater György és Izabella is tervezték és a mint Ferdinánddal szerződéseikben is megállapították, János Zsigmond a Habsburgok családi kötelékébe lépett volna, a mi viszont Erdélyt fűzte volna szorosabban a magyar királyi koronához. Bécsben is megtudták áttérését és erre vonatkozik Ferdinándnak Báthory Istvánhoz, a fejedelem házassági célzatai és előterjesztésére vonatkozó-

lag intézett válasza: „Mint hogy ő császári királyi felsége nem szokta másokhoz adni leányait, csak a kik a katolikus igaz hitet vallják, azért ő fensége János Zsigmond herczeg is igérje meg, hogy ha a felségnek leánya vagy unokája számára eljegyeztetnék, nemcsak maga fog törekedni a katolikus hitben való állhatatos megmaradásra, hanem nejét is megtartja s Istentől nyerendő gyermekeit s maradékait is abban fogja felneveltetni, sőt alattvalói között is, a mennyire lehetséges, ezt a vallást előmozdítja és fentartja“.

A házassági szövetségből semmi sem lett: a császár politikájába sehogy sem illett az bele. Így aztán János Zsigmond sem háborgattatott új vallásában, melyben elég buzgónak mutatta magát. De viszont nem teljesültek azok a remények és várakozások sem, a melyeket a szászok a fejedelem lutheránusságához és a kalvinizmus elnyomatásához fűztek. Blandrata állt a vallásügyek felett és nem engedte, hogy visszafejlődés történhessen és az ő eszméi terjedése elé gát emeltesék.

Az 1563. évben már vége volt a háborúnak, leveretett a belső lázadás és ideje lett volna elővenni a külföldi akadémiák nézeteit, hogy ítéletük szerint rendeztessek a vallás ügye. De ez mégsem történt meg. Az 1563. évi tordai országgyűlés mit sem törődve az evangéliumi egyházakban fennálló szakadással, csak bizonyos felmerült apróbb sérelmek lecsillapításával foglalkozott. Elrendeli, „hogy a székelyek között kitört vallási egyenetlenségek az eddigi törvények szerint intéztesse nek el“, úgy t. i., hogy kiki olyan hitű (azaz lutheránus vagy r. katolikus hitű) lelkészt tartson, a melyet akar. Míg az egyik pap szónokol, a másik várokozzék és majd azután beszélhet és kioszthatja a sacramentumokat ő is. A ki ezen rendelkezés ellenére a másik felet zavarná, a sértett fél által idéztessék a felség elé, hol a törvények szerint büntetessék meg. — Nagy jelentőségű e törvény, melynek a templom közös használatára vonatkozó része intézkedésének nyomai itt-ott még mai napig is fenmaradtak. A lelkiismereti és vallás szabadság széles kiterjesztése, a községi hitegység követelése által az elé támasztott akadályok lerombolása foglaltatik benne. Azonban gyakorlatilag a liliputi gyülekezetek alakulásának a lehetőségét is magában foglalta s így lett lehetséges, hogy 6—800, vagy még kisebb lélekszámmal bíró községekben 2—3 különböző felekezetű gyülekezet is keletkezhessek, hogy a hivek egyházi terhe túlságosan megnövekedjék s a papi állás színvonala alább szálljon.

Midőn a szászok látták, hogy az általok óhajtott hitegy-

ség helyreállítására a fejedelem és a törvényhozás mit sem tesznek és hogy nekik esetleg saját kebelökben is meg kell vívni a harczot a kálvinistákkal, arra törekedtek, hogy egyházukat tömörítsék és kebelében a teljes egységet megvalósítsák. Ugyanis a beszercei, medgyesi és ujegyházzsíki káptalanok papsága mindjárt 1547-ben nagyobb mérvű újításokat léptetett életbe a szertartások tekintetében, mint a brassóiak és szebeniek, kik a róm. katholicismus maradványaiból sokat megtartottak. Heblernek sikerült is reá venni a fejedelmet, hogy a szertartásbeli egység helyreállítása végett zsinatra kényszerítse az újításaikhoz ragaszkodókat is, de az 1563. november 28. tartott szebeni zsinat mégsem tudta reá venni az említett papságot, hogy az ároni öltözeteket, az ornátust, az albát felöltse, bár egyebekben az egység létesült is.

A reformátusok nagy erővel igyekeztek kihasználni a rendelkezésükre álló időt, mi alatt a hitvallási vita eldöntése függőben állott. Számuk állandóan gyarapodott, úgy hogy 1561-ben is csak kevesen lehettek a magyar és székely papok között lutheránusok. A Hebler-Alesius-féle „Dávid hitvallást“ a szászokon kívül csupán Alesius Dénes, a magyar püspök és Károlyi Sebestyén a szászvárosi pap s hunyadi esperes írták alá, holott 1557-ben a Kálmáncsehi ellen kiadott „consensus“ aláírói között 6 magyar, illetőleg székely esperest találunk. Ezek a hiányzó aláírások igen hangosan beszélnek a kálvini irány elterjedéséről.

Az egyes református gyülekezetek között Kolozsvár volt a vezető egyház, melynek magyar és szász lakossága egyaránt csatlakozott a szász nemzetiségű, de „a magyar vallást“ követő két lelkészéhez, Heltaihoz és Dávid Ferenczhez. Az 1561. évben tartott medgyesi zsinatra utazó prédikátorok uti költségeit a város szívesen magára veszi és még tanácstagjai közül is küld ki képviselőket, hogy a vitatkozásón jelen legyenek. — A medgyesi vita után két héttel Egri Lukácsot alkalmazták magyar prédikátornak, a ki maga, valamint szülőföldje s annak egész környéke, már ekkor református volt. Majd mintegy feleletül a medgyesi vitatkozásokra, a tanács a templomokat a református egyház egyszerű szertartásának megfelelően alakíttatja át. A templomok felesleges és szükségtelen ékítményeit, felszereléseit eltávolítják, leltározzák s megőrzés végett a bíró s egyháziak számadása alá adják. — Az egyház és a város közötti barátságos viszony szorosabbra fűzéséről különösen Heltai Gáspár gondoskodik, ki mint vagyonos ember 800 frnyi kölcsönt ad a városnak, hogy az a főtemplom körül, az egyház céljaira jövedelmező boltokat építtessen. Majd a

fejedelemnél közben járva, papirmalom építését veszi munkába, a mi természetesen a városnak nagy előnyöket ígért. Az ilyen, a város érdekében is segítségre kész lelkipásztorok ügyét aztán teljes szívvel és lélekkel tette magáévá a tanács is, mikor azoknak a vallási kérdések terén támogatásra volt szükségük. A kolozsvári külső és belső renden levő személyeknek ily szoros összetartása Kolozsvárnak szilárd álláspontot biztosított a függőben levő vallási ügyek körül és viszont Kolozsvárnak erőteljes magatartása addig elhatározó befolyással volt a magyar és székely városokra, községekre s az ezekben levő gyülekezetekre.

A református egyháznak legelsőben Marosvásárhelyt, a székelység legnagyobb városát sikerült megnyerniök a kálvini irányú férfiaknak. Utána következett 1561-ben már Kolozsvár, mely ugyan inkább szász város volt, de egyúttal Erdélynek legnevezetesebb helye. Sorban hozzájuk csatlakozik a magyar városok közül Ó-Torda, melyet nemcsak sok nevezetes országgyűlése tesz fontos helylyé, hanem a református egyház történetében még az a körülmény is, hogy az első rendszeres hitvallást itt állapították meg, itt fejezték be őseink.

A tarczai-tordai zsinat emlékét az itt elfogadott terjedelmes hitvalláson kívül alig őrizte meg egyéb, de magából a névből, a zsinat munkálatából is látjuk, hogy a reformátusok milyen nagy erélyvel és minő széles alapokon folytatták szervezkedésüket. A mint az 1559. évi váradí, az 1561. évi kolozsvári zsinat, úgy az 1562. és 1563. években tartott tarczai-tordai zsinat is magában foglalta Magyarország egész keleti felének képviselőit. Egy nagy terület egyesítéséről van szó, mely terület a Mátra aljától és Sároستól terjed és lenyulik Hunyad vármegyébe és délkeletfelé Háromszékig. A vezetők bizonyára azok voltak, kik eddig is előljártak a szervezés nagy munkájában és a kik vezették később is az egyház védelmét. Csak a munka mutat fejlődést és fokozatos haladást. Az úrvacsora kérdésében elfoglalt állásponton, a marosvásárhelyi hitvallás szűk alapjait már a debreczeni s egervölgyi rendszernélküli hitvallás nagyban, sőt teljesen kifejlesztette, most pedig a tarczai-tordai hitvallás teljes rendszerbe foglalt épületet emelt azokon. Nagy öntudatosság nyilatkozik meg abban a cselekvényben, hogy a tarczai és tordai iker zsinatokon a magyar reformátusság Bézának a hitvallását fogadta el, mely az egész református hitrendszert a legszabatosabban és legbővebb kifejtéssel tárgyalja.

A mely évben tehát a fejedelem nyíltan a reformációhoz, ennek lutheri irányához csatlakozott, ugyanakkor a ma-

gyar és székely protestáns gyülekezetek már teljesen a kálvini tanrendszer alapján állanak. Úgy az evangélikus, mint a református fél, külföldi nagy tekintélyekre hivatkozással, a világ elé bocsátja a maga hitvallását. Hebler és Alesius 1563-ban kiadják az 1561. évi medgyesi zsinaton készült és németországi akadémiák által helyeselt „Brevis confessio“-t, Méliusék pedig ugyanezen évben bocsátják közre a tarczal-tordai zsinaton átdolgozott Béza-féle hitvallást. A reformátusok gyors haladásában benne foglaltatott annak a biztosítéka, hogy elismertetésük nem fog soká késni, habár a fejedelem még nincs is pártjukon. Ügyök gyorsan közeledett a diadal felé, mely diadal nem az ellenfél legyőzésében, hitvallásuk elismertetésében állott. De hogy e diadalt olyan könnyen és olyan hamar elérték, ebben legfőbb része Blandratának volt, a ki óvatos kiszámítással vitte volt fejedelmét a lutheri egyházba és innen a kálvini tanok felé, hogy végre az unitáriusban mutassa fel neki a fejlődés legmagasabb csúcsát.

Az 1564. januáriusi segesvári országgyűlés mutatja a fordulatot, mely a vallás kérdésében a fejedelemnél is, az országrendeknél is beállott. A törvény először az 1557. évi kolozsvári czikkekre hivatkozással azt rendeli, hogy ki-ki azt a hitet kövesse, a melyet akar és egyik fél se akadályozza, vagy sértse a másikat. De végül reá tér a magyar és szász egyházak között, az úrvacsora kérdéséből támadt viszályra is, a melynek végleges eldöntése végett Enyedre egy vitakozó zsinatot rendel fejedelmi biztos jelenléte mellett s azzal a célzattal, „hogy az egyenetlenség miatt a keresztyének nagy tömege kétségben és bizonytalanságban ne legyen“.

Igen jellemző az országgyűlés vallásügyi törvényczikkeinek az egész decretumban való elhelyezése, a mi érdekes következtetésekre szolgálhat okul. Ugyanis elsőben a vallásügyi statusquo állapittatik meg és a Karánsebesen felmerült konkrét eset alkalmából a múlt évi végzés is megismételtetik. Ezen vallásügyi czikktól teljesen külön és az összes végzések után találjuk azt a másik határozatot, melyben az újabb egyházalakulásra alkalmat szolgáltató enyedi vitatkozás elrendeltetik. Ezen beosztás mutatja, hogy itt nem egyöntetű rendelkezéssel állunk szemben, hanem az utóbbi rendelkezés csak utólagos vívmánynak tekintendő, melyet talán az országgyűlés vége felé nyertek meg a reformátusok. A szász egyháztörténelmi feljegyzések szerint Dávid Ferencz eszközölte volna ki a segesvári országgyűlésen a fejedelemnél, hogy ez a határozat meghozassék.

A nagyenyedi vitakozó zsinat az országgyűlés után

csakhamar meg is tartatott. A fejedelem április 8-ra tűzte ki annak idejét és a maga képében Blandratára bizta az elnöklést. A fejedelmi biztosnak adott megbízó levél roppant meglepetéseket tartalmazott magában. Már jó előre lehetetlenné tette az egységet az által, hogy a kibékülés sikertelensége esetére megengedte a reformátusoknak külön egyházzá alakulását, a mivel természetesen mintegy biztatta is őket, hogy ne engedjenek. De Blandrata még tovább ment. A fejedelem levelének azt a magyarázatot adta, hogy Alesius hivatalától letétetett és ezt ki is jelentette. Majd a zsinat harmad napján, a mikor még csak épen hogy kezdetét vette a vita, a mikor még az eredménytelenség megállapításáról szó sem lehetett, Dávid Ferencz a reformátusok püspökévé is megválasztatott.

Ilyen körülmények között szó sem lehetett egyezkedésről, kibékülésről. Blandrata és Dávid Ferencz egy oly erőszakos és kétes becsű eljárásba vitték bele a református vallás ügyét, a mely ahhoz teljesen méltatlan volt. Eddig vitatkoztak szóval és írásban, elmés vagy súlyos, szelid vagy vaskos modorban, de alattomos kijátszás nem fordult elő a két, még oly annyira elkeseredett fél harcmodorában.

A vitatkozás, a fejedelem rendelete értelmében, írásban kezdődött. hogy a heves szóváltások által támasztható minden botránkozgatás elkerültessek. A reformátusoknak, mint az egység megbontóinak, kellett először álláspontjukat közvonalozni, mely iratukra az evangélikusok feleletet s erre a reformátusok viszont választ adtak. A vita lényege a körül forgott, hogy a szereztetés igéi betűszerinti vagy jelképes értelemben veendő-e? Természetesen ezt a kérdést eldönteni, illetőleg ebben egymást meggyőzni nem tudták, mivel itt lényegileg nem is értelmi, hanem érzelmi mozzanatok az irányadók, a mikor sem az analógiák egész serege, sem a világos szavak nem gyakorolhatnak döntő befolyást a vallásos érzületre.

De Blandratának nem az egység létrehozása volt a célja, hanem az ellentétek kidomborítása és az összebékülés lehetetlenségének a kimutatása. Félbe hagyatta tehát az írásbeli vitát, melyet a fejedelem rendelt és ugyancsak a fejedelemre hivatkozva élőszóbeli vitatkozást rendelt el. Már készen is voltak nála a fővitatételek, a melyek közül kellett volna megindulni a szóváltásnak.

A helyzet megismerése végett szükséges tájékozódunk ezen kérdések felől is, a melyek nagyjában a következők: Mindnyájan elvetik-e a pápista, a kapernaitika, a sákramentárius felfogást, mely utóbbi az úrvacsorát csak jelképeknek

tekinti? Vallják-e mindnyájan, hogy a Szentlélek kegyelme nincs külső jegyekbe bezárva és a szentségimádást kárhóztatják-e? Megengedik-e mindnyájan, hogy a sákramentomuk nemcsak az isteni kegyelem és ígélet bizonyosságai, hanem a mi vallásunké is, mely semmit nem használ, ha hittel nem vétetik? Vajjon mindnyájan azt tartják-e, hogy az úrvacsorában a Krisztus valódi teste és vére adatik és hogy mi lényegileg eszszük-e a Krisztus testét, a mi által mintegy megszenteltetik ama most elrejtett egyesülés, melynél fogva a mi fejünknek a Krisztusnak testéből való testté és csontjából való csonttá leszünk? Miképen lesz Krisztussá a kenyér és vérré a bor; vajjon a Krisztus jelenléte a sákramentumban test szerinti-e, vagy más — és milyen? Vajjon el lehet-e fogadni ideiglenesen a közbéke kedvéért a következő és a szentirással nem ellenkező szövegeket: „A kenyérben, vagy a kenyérral a Krisztus teste adatik a szentséggel való egyesülésnél fogva a kiszolgáltatásban; lényegileg élvezzük a Krisztus testét és azzal valósággal és igazán egyesülünk; hogy a kenyér a Krisztus teste sákramentumszerűleg; hogy a Krisztus teste most más, mint halála előtt, de csakis minőségi változásnál fogva. Vajjon a gonoszok is veszik-e a valódi sákramentumokat? Hit nélkül használ-e, vagy a hitetlen eheti-e a Krisztus igazi testét? A hitetlenek (= pogányok) miért záratnak el a sákramentumoktól, hogy egyék a Krisztus valódi testét, a mely nekik igenis használható, a mint használ azoknak, a kik nem hittek, mielőtt ették, de a kiket magához vonván megtérít? — „Ezek azok, a melyeket a felséges fejedelem leginkább óhajt tudni.“ . . . .

Ezek a nagy fűfanggal fogalmazott és egyenesen a lutheránusok zavarba hozására szánt, zavaros kérdések nem lehetnek a fejedelem kíváncsiságának a tárgyai, mivel ezeknek sem a hívő vallásos érzületéhez, gondolkodásához, sem a kétségeskedő vallásos aggályaihoz nincs semmi közük. Egyszerűen fortélyos és minden fordulatukban csapdát rejtegető, hajszalhasogató kérdések és tételek ezek, a hit komolyságának legkisebb jele nélkül. A fejedelem emlegetése csak azért volt szükséges, hogy a jámbor lutheránusokat törbe ejtsék. Csakhogy ezek nem ültek fel Blandrata és Dávid csselfogásainak. Röviden és őszinte nyíltsággal három tételt állítottak össze, mint a melyekben bent foglaltatik a felek közötti eltérés s a vita fő anyaga: 1. A szereztetés szavai tulajdonképeni és természetes értelmökben veendőek. 2. A kenyérral és borral együtt az úrvacsorájában nemcsak szellemileg és hittel, hanem testi szájjal vétetik az Úr teste és vére is. 3.

És nemcsak a kegyesek veszik, hanem a képmutatók is, habár kárhozatukra.

Blandrata vevén az evangélikusok tételeit, jónak látta a fejedelem kíváncsiságának tárgyát képező saját tételeit félre tenni s a vitát amannak az alapján megindítani. A három napig tartó szövíta sem vezetvén eredményhez, ápril 15-én berekesztetett az enyedi zsinat és nagy hitvíta, melynek annyi eredménye lett, hogy a fejedelem levele alapján a reformátusok külön szervezkedése a feltételnél fogva megnyerte a jogalapot.

Csak a külön egyházzá alakulásnak, a hitvallás szabadságának országos gyűlési szentesítése volt még hátra, a mi alig két év múlva, a tordai országgyűlésen be is következett, minthogy a tordai országgyűlés 5-ik cikkelye a református vallást a „kolozsvári egyház vallása és felfogása“ néven Erdélyben és a részekben bevett vallássá tette.

Ezen törvénycikkkel a református vallás Erdélyben nemcsak tényleg, hanem jogilag is befogadtatott és a református egyház, mely az enyedi zsinaton Blandratának és Dávidnak az ügylőz épen nem méltó fogásaival szerveztetett, most már törvényesen bevett egyházzá lett. De mikor az új egyház jegezesedési pontja, Kolozsvár, szembeállítatik Szebennel, a magyar gyülekezetek a szászokkal: akkor az országgyűlés egy olyan rendelkezést tett, a melynek hatása csak századok múlva mutatkozott a különböző hitvallású egyházak nemzetiségi elkülönülésében.

A válaszfal még ekkor nem volt nagy a két felekezet között, mert a nemzetiségi kérdés sem volt kiélesítve és a hitvallási különbség is szelidebb volt, mint Németországon. Blandratát és Dávid Ferenczet illeti az a kétes dicsőség, hogy úgy a hitvallási, mint a nemzetiségi téren erős határvonalakat vontak, érdekellentéteket élesztettek a két fél között, melyeket később mind jobban igyekeztek növelni. Az enyedi zsinat egész lefolyása kétségtelen bizonyosága annak, hogy Blandratának szüksége volt Dávid Ferencz püspökségére és e végből a merev szakításra. Az ő magatartásában s oldalán Dávid Ferencz szerepében csak az elfogultság láthat békítő és egyesítő törekvéseket.

De Blandrata és Dávid Ferencz eljárásának más tekintetben is voltak szomorú eredményei. Csakhogy ezt csupán a mi egyházunk érezte meg. Nyolcz évi keserves harcz után született meg ez az egyház, de a mikor azon a ponton állott, hogy önerején is kivívja az elismertetést, gyanus üzelmek léptek közbe s hirtelen megteremtették a befogadtatását.

Bizonyára nem látták ekkor az egykorúak, hogy az ily eredmény nem méltó egy nemes eszméhez, nem különösen a református egyházhoz. De nem látták azt sem, hogy Blandrata csak egy átmeneti alaknak szánta ez egyházat ahhoz a formátlan zagyvalékhoz, mely agyában kerengett, mely nekikára testet öltött. És ezért keservesen kellett lakolnia nem sokára, midőn csaknem az enyészet szélére jutott. Csakhogy a kálvini hitrendszer sokkal izmosabb, sokkal befejezettebb és életképesebb volt, sem hogy kalandor eszmék lépcső-fokául szolgáljon. Ha rövid időre visszaszorították is, de aztán erőit összeszedvén, újból diadalomra jut és a független Erdélynek, a független és alkotmányos magyar államnak, a magyar nemzetnek legfőbb védbástyája lesz. Sem keletkezését, sem diadalát nem egyes hatalmasok kegyének, hanem a benne rejlő igazságnak és ez igazság életerejének köszönhette és ha ideiglenesen egykor elhagyták is hivei, a magyar nép géniusának megfelelő eszméi visszahódították számára azt a népet, a melytől mai napig is a „magyar vallás“ szép nevet bírja.

Kolozsvár.

Pokoly József.

MODERN KRISZTUSKÉPEK.

Van valami hasonlatosság az „emberfia“ és az emberi lángelmék között. E hasonlatosság alapja abban van, hogy az ő külső élettörténete is igen kevés. E tekintetben még az evangéliumok is keveset nyújtanak. Életrajza egészen benső, vagyis életének tulajdonképi központja az ő messiási öntudata. Azért itt minden az ő megváltói személyiségének egyéni hatásától függ, a mit *Neander*, az egyháztörténetíró úgy fejezett ki, hogy a keresztyén ember élete legjobb életrajza Jézusnak. De ebben találjuk egyúttal okát annak is, hogy másként fogta fel Jézust a középkor, másként Klopstock, Zinzendorf, Herder és Schleiermacher, s másként a mi korunk.

Nézzük csak közelebbről, hogy miként fogja fel a mi korunk az egész bibliai történet fénypontját, a világtörténelem központját s a keresztyénség alap- és szegeletkövét? E végből három kiváló írónak „modern Krisztusképét“ szemléltem ki, még pedig a történetíró Chamberlain, az ethikus Paulsen és a theologus Harnack Krisztusképét. Krisztusképeik egyező és eltérő vonásai rendkívül érdekesek és tanulságosak. Az „istenfia“ és az „emberfia“ páratlan fensége tűnik ki mindegyikükből.

I.

Chamberlain „Die Grundlagen des neunzehnten Jahr hunderts“ cz. nagy művének I. kötetében (München, 1899). „Die Erseheinung Christi“ cz. fejezet alatt (189—252. l.) foglalkozik Buddhával kapcsolatosan a názárethi Jézussal. Mindjárt azzal kezdi, hogy a megfeszített emberfiának szemlélete maig is élő hatalma a keresztyénségnek, a kinek elfogulatlan vizsgálatából az evangéliumi történeti tudósítások s az egyházi tan ellentmondásai daczára „szükségképen és önmagától fog a felséges isteni és emberi eredményként előállani“. Nincs az az emberi költői erő, a mely e Krisztusképet költhette volna, a kinek isteni komolysága s érzületének fen-

sége minden tekintetben ellentétes Buddha gondolkozásával és életével. Élve meghalni: ez a buddhizmus lételeménye; a halál útján elérni az örök életet: ez a kereszténység lényege. Buddha kizárólag azért él, hogy meghaljon a nirvána számára, vagyis az ismeret útján elérhető megváltáshoz híven a szellemi öngyilkosságot tanítja. Jézusnál ellenben az isteni gondviselés hitéből eredő élet a földön, mely gondviselés az egész világra kiterjed. Kiterjed „az ég madaraira“, „a mezők liliomaira“ s az „ember hajszálaira“ is. S aztán „a mennyeknek országáról szóló“ rajza teljes ellentéte Buddha nirvánájának. „Az Istenországa“, mondja maga Krisztus, „nem jó el úgy, hogy ember azt eszébe vehetné. És nem mondják ezt: Imé itt, vagy imé amott vagyon: mert imé *az Istennek országa ti bennetek vagyon.*“ Ez az, a mit ő maga is „titoknak“ nevez, s szavakba vagy fogalmakba nem foglalható, a miért az Üdvözítő ezt a nagy evangy. üdvhirdetést példázatok segítségével világítja meg a maga hallgatóinak. „Hasonlatos a mennyeknek országa a mustármaghoz, mely minden magnál kisebb, de mikor fölnevekedik, a füvek között legnagyobb, és végre fa nevekedik belőle annyira, hogy az égi madarak reá szállanak és fészket raknak az ágain“. Továbbá „hasonlatos a kovászhoz, mely mindent megposhaszt“, és hasonlatos „a mezőben elrejtett kincshez“, a melyről maga mondja, hogy az „a világ“. Bennünk is „el van rejtve“ ez az ország, s ez épen annak titka, — titka az ő egyéni életének és személyiségének egyaránt. Az élettől s így a világtól való elfordulásról tehát Krisztusnál szó sem lehet, sőt inkább csak *az életirány megtérő megváltoztatásáról* az emberben, a mint hogy tanítványainak is azt mondja: „ha meg nem tértek, nem mehettek be a mennyeknek országába“, vagy másutt. „a ki ujjá nem születik, nem láthatja meg az Isten országát.“ Vagy milyen felséges világ tárul fel előttünk, ha halljuk vagy olvassuk az Úr „hegyi beszédét“, a kereszténység hit- és erkölcsstani quintessenciáját! „Boldogok az alázatosak, mert ők örökség szerint birják e földet; boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják; boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa; boldogok a kik sirnak, mert ők megvigasztaltatnak“ és „vegyétek föl az én igámat, mert az könnyű és gyönyörűsége.“ — Így még nem beszélt ember a világon, mondja helyesen Chamberlain, s nem is fog beszélni sohasem. Szinte halljuk Krisztus beszédeinek hangját, mely oly titokzatosan hangzik füleinknek s mégis oly melegen hatja át szíveinket. Egész személyiségét, egész lelkét lehelte be e szavaiba, a melyek hallatára előttünk áll a felséges istenember

alakja, ki hozzánk így szól: „tanuljatok tőlem s kövessetek engem!?” Most értjük meg csak igazán, hogy mit jelentsen: olyan lenni, mint Krisztus volt, élni, mint Krisztus élt, s meghalni, mint Krisztus meghalt, im ez a mennyeknek országa s ez az örök élet!

Majd így folytatja Chamberlain: Századunkban, mikor bizonyos morális hangulatból a pessimismus s az akarat megtagadása szinte közkedveltségüvé vált, megpróbálták e pessimismust a Krisztusra is alkalmazni, holott ez első sorban Buddhára s talán a középkori keresztyénség tipikus képviselőjére; Assisi Szent Ferenczre alkalmazható. Ha az Istenország a bennünk lakozik, s ha a mennyország, mint valami elrejtett kincs, az életbe van befoglalva, mi helye legyen még ott a pessimismusnak? Hogy lehetne „kinra született nyomorult lény” az ember, ha az ő keble az istenit, s hogyan lehetne „a legrosszabb siralomvölgy a világ”, ha az a mennyeknek országát foglalja magában? Ilyen okoskodást hamisnak deklarált volna az Úr, a ki ugyancsak ostromozta a tudós farizeusokat, hogy „a mennyeknek országát bezárják az emberek előtt, mert ők nem mennek be, és a kik be akarnának menni, azokat be nem bocsátják”, s magasztalta az Istent azért, hogy „az együgyűeknek megjelentette azokat, a melyeket elrejtett a bölcsék és tudósok előtt”. Krisztus nem is tudós, hanem isteni ember volt s a kettő között nagy a különbség. S mert isteni volt, azért nem fordult el az élettől, hanem az élethez fordult. Bizonyítja ezt az a páratlan hatás is, a melyet környezetére gyakorolt, mely elnevezte: „az élet fájának”, „az élet kenyérének”, „az élet vizének”, „az élet világosságának”, „a világ világosságának”, „sziklának”, „alap- és szegeletpőcnak” stb. stb., a mi mind pozitív, constructív és igenlő valami”. A hol csak megfordult, a szegények, a betegek, a szenvedők s a bűnösök között, hozzájuk így szólott: „ne sirjatok!” s nyújtotta nekik „az élet igéjét”, „az evangelium vigaszát”. Az élet hiábavalósága és komorsága nem új-, hanem ó-szövetségi tanítás. Ily pessimistikus hangulatnak nyoma sincsen Jézusnál. Jelen volt a lakodalmi ünnepen, a házasságot isteni intézménynek mondotta, s még a parázna nőhöz is volt vigasztaló szava. S bár a gazdagságot a megtérő akaratirány akadályának jelezte, sőt szerinte, „könnyebb a tevének a tű fokán átalmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bemenni”, de mindjárt hozzátette, s ez a döntő és jellemző, hogy „a melyek az emberek előtt lehetetlenek, az Isten előtt lehetségesek”. Megint egyike azoknak a helyeknek, mondja Chamberlain, a melyet nem lehet kigondolni, mert ehhez ha-

sonlót sehol a világon nem találunk. Krisztusra nézve a gazdagság külső valami, a melynek birtoka akadály is, meg nem is, mert ő nála minden a benső megtéréstől, a gyökeres átalakulástól függ. S ha Krisztus a gazdag ifjúnak azt ajánlotta, hogy „add el mindenedet, s osztogasd a szegényeknek“, ezt a gondolatot Pál apostol így egészítette ki: „S ha minden marhámat a szegények tápláltatásokra költeném is, ha szeretet nincsen bennem, semmit nem használ az nékem“.

S itt még egy pontra kell utalnunk, a melyben Krisztus megjelenésének példányképszerű teljessége hatalmas meggyőző erővel nyilvánul, s ez az ő hősiessége. Jézus igéi az alázatosságról, a türelemről s az ellenség szeretetéről, bár más motívumokból, Buddhánál is találhatók. Buddhára nézve minden elszenvedett igazságtalanság egy-egy Platon-féle „philosophiai halál“. Krisztusra nézve ellenben egy-egy eszköz az élet evangéliuma szolgálatában, mert azt mondja: „boldogok, a kik háborúságot szenvednek az igazságért, mert azoké a mennyeknek országa“. De ha közelebről az akarattípusú fundamentális kérdésének benső terére lépünk át, ott már egész más igéket hallunk Jézustól. Míg ugyanis „a békesség fejedelme“ egyrészt azt mondja: „hogyan békességet hagyok néktek, amaz én békességemet“, addig másrészt azt hirdeti, hogy én nem azért jöttem, hogy békességet hozzak e földre, nem békességet hoztam, hanem fegyvert; mert ez időtől fogva lesznek egy házban öten, kik viszat-vonnak, három kettő ellen, és kettő három ellen. Meghasonlik az atya a fiú ellen, és a fiú az atya ellen s a leány az ő anyja ellen, a napa az ő menyé ellen és a meny az ő napa ellen“. Tehát nem békességet, hanem vegyvert. Oly hang ez, a melyet nem szabad elfelejtenünk, ha Krisztus megjelenését igazán meg akarjuk érteni. Krisztus élete nyílt hadüzenet, nem ugyan a civilizáció, a kultúra és a vallás ellen, mert ő megtartja a törvényt, s megadja a császárnak, a mi a császáré; hanem hadüzenet a természeti ember szelleme s azon indokok ellen, a melyekből annak cselekedetei származnak, s ama cél ellen, a melyet az maga elé tűzött. Világhistóriai állásponton tekintve, *Krisztus megjelenése egy új emberi nem, a második Ádám megjelenése*. S ha Limnaeus az arcaztípus szerint különböztette meg az emberfajokat, úgy Jézus az akarat új színét ékelte be az emberi organismusba. S ez emberfaj új ura, az „új Ádám“, mint őt az Írás oly találóan jellemzi, mit sem akar tudni paktálásról. „Istent vagy a mammont!“ csak e kettő közül lehet szerinte választani. A ki a megtérést választotta s meghallotta Krisztus komoly intő szavát: „kövessetek engem!“

annak, ha kell, el kell hagynia apját, anyját, nejét és gyermekét, de nem mint Buddhánál a halálért, hanem az életért. E tekintetben egyik legméltóbb tanítványa volt Luther, ki úgy énekelt: „Testet, hirt, nevet, kincset, nőt, gyermeket, hadd vigyék el tőlünk, velük mitsem veszünk, mennyországuink megmarad (Székács fordítása)“. Ezen a ponton könyörületnek helye nincsen, mert a ki elveszett, az elveszett, s a hősiesség érzületnek antik merevségével nem siratja az elveszetteket, sőt inkább azt mondja, hogy „a meghaltak temessék el halottaikat“. De nem mindenki érti meg Krisztus szavát, a mint maga is mondja: „sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak“. a minék a nagy apostol így adott kifejezést: „Mert a keresztről való tudomány, jöllehet azoknak, a kik elvesznek, bolondság, nekünk pedig, kik megtartatunk, Istennek hatalma“. Külsőleg Krisztus is megalkuszik a körülményekkel, de a mi az akaratiányt, nevezetesen annak az örökkévalóra, vagy a világra, a bennünk való istenországra vagy a gonoszsra való vonatkozását illeti, ott ő türelmet vagy elnézést nem ismer. A „keresztről való tudomány“ vagy „bolondság“, vagy „Istennek hatalma“, s a kettő közé élte bele az Úr ama „visszavonást“, mely lehetetlenné teszi az áthidalást. Ó nála minden azon fordul meg, hogy „lélek és igazság“. S ha Krisztus azt tanítja: „a ki téged jobb felől arcul üt, fordítsad a másik orcádat is, s a ki el akarja venni a te alsóruhát, engedd néki felsőruhát is“, a minék igazságát főleg a keresztfán mutatta meg, — úgy az a legszervezebb összefüggésben áll azzal, hogy: „szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak“, úgy azonban, hogy az a megtérés nem passiv jellegű, hanem az életelevení cselekvőségnek legfőbb formája. Pusztá önuralomról itt nincsen szó. Az akaratnak az a megtérése, az elrejtett istenországa való belépés s az újjá való születés az érzületnek teljes és gyökeres megváltoztatását jelenti. S ez épen az új a Jézusnál. Az ő megjelenéséig a vérbosszú volt az emberek legszentebb törvénye, a megfeszített ellenben így kiáltott fel: „Atyám, bocsás meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek“. A ki a könyörületnek ezt az isteni szózatát, mint a szertelen *Nietzsche*, enyhe humanitarizmusnak nevezi, az nem értette meg Krisztus megjelenésének egyetlen vonását sem. A hang, a mely itt megszólal, a bennünk való Istenországnak felséges hangja, a melyen megtörik az előítélet, az irigység, az önzés s a gyűlölködés. Ehhez hasonlót nem találunk a világtörténetben. Itt oly ismeret szól, s oly akarat cselekszik, a melynek tiszta és biztos tudatát Buddha vallása még csak meg sem közelíti.

Ebben áll Krisztus életének páratlan világtörténeti jelentősége. Valóban csak az ő vallásában van mélyebb értelme *Goethe* ama versének: „Höchstes Gut der Erdenkinder, ist *nur* die Persönlichkeit“, s ama mondásának, hogy „a lét egyetlen mysterium magnu-a az emberi eszmélység“.

Csak a Krisztusban nyerte el a makrokosmos a maga mikrokosmusát, a maga valóságos „új egét, új földjét s új teremtményét“. A mi a görögség az értelemre, az Krisztus az erkölcsi életre nézve; *erkölcsi kulturáját* az emberiség csak ő benne érte el, mert Krisztus megjelenése egyetlen örök alapja az emberiség erkölcsi kulturájának. E szempontból tekintve Chamberlain szerint joggal állíthatjuk, hogy Krisztus megjelenése két osztályra osztotta az emberiséget. Ő teremtette meg a valódi nemességet, és pedig annak született alakját, mert csak a kiválasztott ember lehet keresztyén, a mi viszont a küzdésben és túrésben bizonyos morális hősiességgel van egybekötve. Krisztusban nyilvánult az emberiség erkölcsi lényege a természettel szemben a maga egész teljességében. S ha Krisztus erkölcsi hősiessége mellett is „alázatosnak“ mondja magát, úgy az a győzelméről biztos hősnek az alázatossága, nem a szolgának, hanem az úrnak az az alázatossága, a melyvel erejének teljességéből leereszkedik a gyengéhez és a bűnöshöz.

A mint egyszer Jézust „jó mesternek“ szólították, vissza-utasította e megszólítást azzal, hogy „senki sem jó, hanem csak az Isten“. Ebben is az ő mennyei jósága, alázatossága és türelme jutott kifejezésre. S ha nem is az ő tana, hanem az ő példája és hősi cselekedete tette Buddhát világhatalommá, úgy — Krisztusban még egy magasabb akarat is nyilvánult. Neki nem kellett kerülnie a világot, utálnia a szépet s nem vonult vissza a pusztába, sőt inkább a pusztából kilépett az életbe, s mint győző hirdette az élet, s nem a halál örömhírét. Buddha egy elaggott s tévutakra került kulturának a befejezése, míg Krisztus egy új világnak s új emberiségnek a hajnalhasadása. A régi emberiségnek új ifjúságot kölcsönzött s a kereszt jegyében a régi világ romjain új kultúra fejlődött ki, a melyben, mint a keresztyénség alkotásában, haladnunk kell szüntelen.

II.

Egészen más *Paulsen*, a nagyhirű berlini ethikus Krisztusképe, a melynek vonásaival „System der Ethik“ cz. műve I. kötetének „Die Lebensanschauung des Christentums“ cz.

fejezetében foglalkozik behatóbban. A keresztyénség a legmélyrehatóbb revolúció, a melyet átélt az európai emberiség. *Nietzschevel* szólva Paulsen szerint a keresztyénség „eine Umwertung aller Werte“, a mennyiben az önmegtágadás keresztyén tana teljes ellentéte az önfentartás görög tanának. „Griechische Weltbejahung“ és a „christliche Weltüberwindung“ — mondja Paulsen — az a két út, a melyen eddig haladott a nyugati emberiség, s a melyen a jövőben is kell haladnia. S ha Chamberlain azt mondta, hogy a szeretet és a béke Istenországa e földön, s ez központja Jézus igehirdetésének, a melynek tehát a világgal szemben nyílt tekintete, szíve és jellege van, úgy ezzel szemben Paulsen szerint Jézus evangéliuma teljes ellentéte a classikus ó-kor világias életelvének, a mely az ember természetes erőinek és képességeinek lehető sokoldalú és tökéletes kifejlesztésében látta a törekvés célját. Jézus országa nem világi, intézményszerű, hanem tisztán benső és szellemi, a melynek ellentéte nem a világi uralom, hanem az önzés és a bűn.

Ez az ország addig terjed, a meddig az Isten- és ember-szeretet békét és üdvösséget eszközöl a lelkekben, a miért is teljesen független a külső hatalmaktól és viszonyoktól. Krisztus keresztyénsége szerint az élet célja nem annak teljessége, hanem a természetes ember ösztöneinek és vágyainak megtágadása, vagyis a gyökeres *μετανοια* útján „az új ember“, mint „új teremtmény“. Mint sok tekintetben világellenes, mert világleletti hatalom, Krisztus keresztyénsége idegen sőt ellenes viszonyba lépett a bölcsellett, a tudománynyal, a művészettel és a költészettel, mert épen nem kívánja az ember intellektuális képességeinek kifejlesztését, sőt abban Isten országa akadályát látja. S így ítéli meg a görög ethikai erényeket is. Augustinus szavával élve: „fénylő bűnök“ a bölcsesség, vitézség, a mértékletesség s az igazságosság erénye (milyen hamis felfogás az Paulsennél összezavarni Krisztus eredeti keresztyénségét Augustinus későbbi keresztyénségével!). Alig van nagyobb ellentét a világon, mint Socrates halála és Jézus halála, az athenei bíróság és Pilátus bírósága, a méregpohár és a golgothai kereszthalál között. E világfelfogás magyarázza meg Krisztus keresztyénségének az állami élethez való viszonyát is. Politikaellenes az minden ízében, a melynek individualismusa és universalismusa legalább is közönyös a politikai formákkal szemben. Nem a műveltség és a retorika, hanem a hallgatás az ő erénye és bölcsessége. Azért nem becsüli túl a földi javakat, sőt a gazdag ifjú példájában óva int a gazdagság lelki veszélyeitől s nincs fogékony-sága

a kultúra, a jog s a görög önérték és önszeretetet iránt. Alázattal teljes heroizmusa teljes függetlenség a világgal szemben, s annyiban valami buddhista és stoikus jellemvonás van benne. Paulsen szerint tehát Krisztus keresztyénsége a görög erényvilág teljes tagadása, mivel azok a természetes ember képességeiben gyökereznek. E természetes emberi görög erények helyére lép a részvét, az irgalom s az Isten szeretetében gyökerező felebaráti szeretet. Így aztán közönyös Krisztus keresztyénsége a családi élet iránt is, mivel a virginitás, az érzékitől való függetlenség, az erkölcsi tökéletesség nélkülözhetetlen feltétele s a földi élet csak átmeneti stádiuma az érzékfölöttinek.

Paulsennek a Jézus keresztyénségéről szóló fejtegetéseit téveseknek és túlzottaknak kell tekinteniünk. Paulsen Krisztusképe Assisi szent Ferencznek Krauss Xavér freiburgi tanártól kölcsönzött komor középkori Krisztusképe. Pedig Jézus életében és tanában nincsen világfájdalom, sőt inkább az ő lényé és országa a szeretet és a béke örömteljes országa a földön a népek és nemzetek között. A Chamberlain által kiemelt hősiesség is ez ország szolgálatában áll.

Jézus valódi humanitásának semmi köze az askesishez, s az ő vallásos-erkölcsi teljessége és tökéletessége gyümölcse és díze az ő bűn nélkül való istenemberi törekvéseinek. Szerzőnk Krisztusképével szemben tehát igaz van Hase, Keim, Schmidt, Strauss, *Didon* „Jézus élete“ s más modern íróinak, hogy Jézusban van valami vidám harmonikus hellén vonás, úgy azonban, hogy az a szeretetreméltó harmonikus és humánus jellemvonás az Istennel való egyetlen szeretetközösségben gyökerezik. A mi „hézagok“ vannak Jézus és az őskeresztyénség humanismusában, azok az akkori érzékies világban lelik magyarázatukat. Ha Jézus az istenországára vonatkozó különös feladatokat, a belső embernek közvetlen művelését s a mennyei hivatásra való lelki nevelést kiválóan sürgeti, s ha e mellett a világi érdekek közül éppen csak a legszükségesebbekre van tekintettel s a részleges kulturális feladatokról nem szól, sőt sokszor a világi szorgalmatosságnak épp a lelki életre való veszélyességét hangsúlyozza, úgy ennek oka és magyarázati alapja abban van, hogy az új benső vallásos-erkölcsi életnek egy az Istentől eltért s egészen a világiaktól függő emberiségbe való átplántálása s meggyökereztetése csakis a belső embernek gyökeres megújulásától s attól függ, hogy az emberek a világi javak iránt való elfogultságukból s szolgáságukból kijózanodva az Isten iránti önzetlen odaadásra, tehát a feltétlen becsű lelki-erkölcsi javakra fektessék a leg-

főbb súlyt. Példa rá a gazdag ifjú esete. Paulsen Krisztusképe tehát korántsem az „eredeti“, hanem csak az a későbbi asketikus keresztyénségé, a mely a világhoz s annak kulturéletéhez ferde viszonyba helyezkedett. Ily komor Krisztuskép nem térítette volna meg a világtörténelem egyik legcsudálatosabb tényeként az ókori világot a keresztyénségre, s nem elégitette volna ki a megváltás vágyát az emberekben. De azért találóan vonja meg Paulsen Buddha és Krisztus között a párhuzamot ekképen: „Buddhának nincs szenvedélye, nincs küzdelme, mert nincs személyes akarata. Jézus élete csupa küzdelem a világgal és a bűnnel. Buddha halála „csendes elfűvás“, Jézusé a hősnek diadalhalála. Jézus szavai lánggal élnek, Buddha beszéde monoton ismétlés, szinte hypnotizálja az embert. Nagyobb, szellemibb, hatalmasabb és emberibb Krisztus keresztyénsége a buddhizmusnál. Hiba, hogy ezután a találó jellemzés után mégis oda teszi ezt a téves reflexiót: hogy „a keresztyénség és a buddhizmus homogén vallási fejlődési fokozatok“.

III.

S nézzük végül egy theologusnak a Krisztusképét.

Harnack, az illustris berlini dogmatörténetirő ma már irodalmi eseményszámba menő s egész irodalmat teremtett „Das Wesen des Christentums“ cz. művének „Die Verkündigung Jesu nach ihren Grundzügen“ cz. fejezetében rajzolja meg a maga Krisztusképét. Szerinte az evangeliumok szemléltető képet nyújtanak Jézus beszédeiről, jellemzően ecsetelik az ő élethivatását és mesterileg tüntetik föl tanítványaira gyakorolt páratlan hatását. „Jézus igehirdetésének főbb vonalait“ tekintve a részletkérdésekben való eltérés daczára teljes megegyezés konstatalható az evangeliumok között ebben a három kérdésben: 1) *az Istenországa és annak eljövetele*; 2) *Isten a mi mennyei atyánk s az emberi lélek végtelen értéke s* 3) *a jobb igazságosság s a szeretet parancsa*. É kérdések képezik Jézus vallásosságának „centrumát“ a zsidósággal szemben, míg Jézus hittanának és etikájának compendiumát a hegyi beszéd alkotja. Végül részletesebben ismerteti e három kérdést, s áttér annak ismertetésére, hogy mi viszonyban van az evangelium az élet nagy kérdéseivel, az askesishez, a szegénységhez, a földi hatalomhoz és joghoz és a kulturához.

Jézus élete az Irásban s a vallásban való élet volt, kinek gondolkozása és érzése az Isten tiszteletébe és félelmébe merült el. Eleteképe és beszédei semmi viszonyban sem állanak

a görög kulturával vagy az essenusokkal, sőt inkább az ő beszédje tele van a természetből s az életből merített felségesen egyszerű s mégis mélységes hasonlatokkal és képekkel, a melyekben az emberi szó összes fokozatain s az affektusok összes skáláin — a vádoló haragtól egészen az iróniáig — ment végig“. A hasonlat az ő legkedvesebb beszédformája, s itt úgy beszél, mint a kinek lelke békében van önmagával, hogy másoknak is békét hirdessen.

Béke, öröm és bizonyosság jellemzi minden szavát, akkor is, ha hatalmasan szól és döntő elhatározásra hív fel, s akkor is, ha biztat és fölemel. Az Istenhez való közelségének zavartalan tudatában élt, a kinek tápláléka az isteni akarat teljesítése vala. Ez értelemben nála a vallás és morál legbensőbb egysége megtestesült, mivel *nála a vallás a morál lelke s a morál a vallás teste*. De így megértjük azt is, hogy Jézusnál az Isten és a felebarátok iránt való szeretet teljesen azonos, mivel a felebaráti szeretet nem más, mint az alázattal tevékeny istenszeretetnek egyetlen megvalósulása a földön. Röviden: Isten, a mi gondviselő atyánk, a fiúság, az emberi lélek végtelen értéke s a szeretet „legnagyobb parancsszava“. Harnack szerint „*az egész evangélium*“, a melynek a hivatásbeli munkára, a tudományra, művészetre és kulturális előhaladásra vonatkozó páratlan megtermékenyítő hatását már a história is fényesen igazolja, s ez alapon a história a keresztyénség legfényesebb apológiája.

Jézus igehirdetésének három központi körét a következőleg ismerteti Harnack: 1. A mi az Isten országát és annak eljövetelét illeti, az nem „külsőleg“, hanem „bensőleg“ jön, mert az „mi bennünk vagyunk“. Jézus összes hasonlatai szerint „Istennek ereje az a hívőkben“, szemben „az ördög és a dämonok országával, s a mammonnal“. Ez országról szóló prédikálásának veleje az, hogy az „nem e világból való“, nem „a természetes emberi élet vagy fejlődés produktuma“, hanem „felülről való adomány“ s tisztán „vallásos üdvjő“, mely mint ilyen, „mindenek felett való“, s „a legdöntőbb s a legdrágább kincse“ az embernek, mely azonban másrészt — s itt Harnack Chamberlainnel találkozik — „az életbe van foglalva“, s „a mi sziveinkben van elrejtve“. Ennyiben „*scine ganze Lehre eine Reichspredigt*“. 2. Isten a mi mennyei gondviselő atyánk s az emberi lélek véghetetlen értékének lényege az istenfiúság, s ez éppen maga a vallás. Legklasszikusabb kifejezése a „Miatyánk“ a maga üdvtörténeti jelentőségével. Ez istenfiúság megint az egész életre kiterjed s Isten akaratának az emberi akaratéttal való legbensőbb egybekapcsolá-

sával azonos, a miben egyúttal az egyes emberi léleknek vég-hetetlen értéke foglaltatik. Végül 3. A jobb igazságosság s a szeretet „legnagyobb parancsával“ megtörte Jézus az etiká-nak a külső kultussal s a technikai vallásos gyakorlatokkal való kapcsolatát, az erkölcsi kérdésekben hangsúlyozta azok gyökerét, az érzületet, s minden erkölcsit egy gyökérre s egy motívumra: a szeretetre viszen vissza. Ezzel kiemelte az erköl-csit a tőle idegen kapcsolatokból, még a nyilvános vallással való összeköttetéséből is, a mi Jézusnál azzal azonos, hogy egy nívaura helyezte az alázatosságot a szeretettel. „Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek“ — ez az imája az alázatnak és a szeretetnek egyaránt. Ez a három nagy jézusi kör irányítja és alakítja át az élet összes nagy kérdéseit, most és mindenkoron.

Nem folytatjuk tovább e szemelvényeket, hisz főleg Har-nack művének behatóbb ismertetésével többen is, másutt is foglalkoztak. Csak azt emeljük ki, hogy Jézus fenséges alak-jának elismerésében a három modern író a részletkérdésekben való eltérés mellett érdekesen találkozik. Mindegyikök egy-egy jellemző vonását domborítja ki Krisztus képének, s a maradandó, sőt örökkévaló vonásokat emeli ki. Nem állíthatjuk, hogy e képek külön-külön a keresztyén hívó ember vallási szükségeit teljesen kielégítik, hisz nem is erre a célra készültek. Azt sem mondhatjuk, hogy e modern Krisztusképek bármelyike Jézus evangéliumi képének teljesen megfelelő. De azt talán konstatálhatjuk, hogy a három író Krisztusképeiben foglalt jellemvonásoknak összesége megközelíti az egységes bibliai és történeti Krisztusképet. Biztató jelnek s a keresztyénség-hez való visszatérés örvendetes bizonyosságának tekinthetjük, hogy éppen a mi, sok tekintetben szétszakadozott korunkban három ilyen előkelő német író ily magas színvonalon s oly mélyreható alapon foglalkozik a Krisztus személyiségével és annak örök evangéliumával. A múlt század közepén még sok-kal erőtlenebb és színtelenebb volt az evangélium hatása a tudós elmékre. Úgy látszik, hogy mégis csak *kezd virradni*, a mi nézetem szerint határozottan az evangelizáció s a bel-misszió műve és érdeme.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.

VALLÁS ÉS ISKOLA ÍRORSZÁGBAN.

Európa mindig a szájalom és részvét bizonyos nemével tekintett s tekint ma is Írországra, mint az angol hódító politika szomorú áldozatára, melyet Macaulay a britt államtest nyílt sebének, egyre vérző tagjának nevezett. Írország az anyaországgal szemben századok óta szellemileg és anyagilag egyaránt a hanyatlás, a süllyedés képét mutatja. Lakossága 50 évvel ezelőtt 8 $\frac{1}{2}$ millió volt, s ma már csak 4 $\frac{1}{2}$ millió. Anglia s főként nemrég elhunyt nagy államférfia, Gladstone, az utóbbi 30 év alatt mindent elkövetett, hogy Írországot némileg kiengesztelje, vérző sebeit bekötözze, sorsát lehetőleg javítsa. E törekvések közé tartozik az ír államegyház megszüntetése (1869), mi által az anglikán egyház elvesztette Írországban jövedelmeit s korábbi uralkodó jellemét, és egyszerű prot. felekezetté szállt alá; ide az ír föld-bill (1870), mely a bérlők helyzetét javította, a tulajdonjog megszerzését nekik megkönnyítette. Ide tartozik az ír országgyűlés felállítására vonatkozó tervezet, — de ezt az angol parlament visszautasította. S ide végül, legújabbán egy írországi pópás egyetem felállításának terve.

E nagylelkű politika az angolok tekintélyes részének lelkében komoly aggodalmakat keltett az iránt, vajjon nem fognak-e majd a r. kath. írek új államegyházat állítani az eltörölt prot. államegyház helyébe? nem fognak-e igyekezni földbirtokukat a korábbi tulajdonosok leigázása vagy félreszorítása által nagyobbítani? nem fognak-e a nevelés terén a tudomány székhelyei, a műveltség tenyészintézetei helyett theologiai bajnokképző intézetek, a romanizmus számára szolgáló erődítmények felállítására gondolni, a honnan majd a fiatal papok a hitgyűlölet fákláját fogják lobogtatni? Az észszerű politikának a vallásos pártok fegyverszünetét kellene hirdetnie, a felekezetek egyenjogúságát, a különbségek megszüntetését törvénynyé emelnie s mindent mellőznie, a mi egyik vallást a másik vagy a többiek fölött bárminő előnyben részesíti vagy épen uralomra juttatja.

Ez aggodalmak annál figyelemreméltóbbak s a veszélyek, a melyek Írország belbékéjét és fejlődését egy római kath. egyetem felállítása által fenyegetik, annál jelentékenyebbek, mert, mint egy dublini róm. kath. ügyvéd és író, *Mac Carthy Mihály* nemrég megjelent érdekes művében írja (*Five Years in Ireland, 1895—1900*), melyben leplezetlen őszinteséggel ismerteti Írország jelenlegi állapotát és viszonyait, az angol elnyomás és agyonkormányzás csak mese, s Írország elszegényedésének és elnéptelenedésének főoka nem az angol sanyargatás, mint általában tartják, hanem a római papság üzelme, mélynek kapzsisa, dölyfe és szellemi elmaradottsága okozta Írország hanyatlását, ép úgy, mint Spanyolországét. Ez okból a leghatározottabban ellenzi a pápás egyetem felállítását, mivel ez semmi egyebet nem jelentene, mint egy már régóta kárhózatós és az országra nézve veszélyes társaság, t. i. a pápás papság hatalmának újabb kiterjesztését.

Egy róm. kath. ir embertől nem szoktuk meg ily beszédet hallani. Az íreket többnyire a brittek halálos ellenségeinek tartják. De hát Mac Carthy tud elfogulatlanul itélni. „Ezt a könyvet, mondja Előbeszédének 3. lapján, nem abból a czélből irtam, hogy az angol kormányt magasztaljam. De meg kell vallanom, hogy még soha egy ország számára se hoztak oly üdvös törvényeket, mint a minóket Írország legközelebb Angolországtól kapott; s hozzá kell tennem, hogy e törvények a mi részünkről (t. i. az írek részéről) való minden izgatás nélkül jöttek létre. . . Én csupán mint oly ember szólok, ki szereti hazáját. Kormánykörökkel semmiféle összeköttetésben nem állok. Célom csupán az, hogy honfitársaim javát előmozdítsam. . . Anglia megszűnt Írországot üldözni; a mennyire hatalmában áll, Írországot az íreknek akarja adni“.

Mac Carthy műve e szerint Írország művelődési és történeti rajza akar lenni a letűnt század utolsó öt évéről; be akarja bizonyítani, hogy azokat a sebeket, a melyektől Írország vérzik, a r. kath. papság ütötte rajta. A papság úgy nehezkedik a szerencsétlen országra, mint valami gonosz szellem; emészti a nép életerejét, mint egy megszálló hadsereg. Létszáma: 1 bibornok, 3 érsek, 25 püspök, 2 apát, 2722 falusi és városi pap s mintegy 10,000 barát, és ennél még nagyobb-számú segédsapat. Az utóbbiakhoz kell számítani a nagyszámú laikus-testvéreket (Christian Brothers) és a néptanítókat; mert a népiskolák kevés kivétellel a római egyház függelékei s papi fenhatóság alatt állanak. S aztán jönnek az apácák, kiknek száma talán még nagyobb, mint a férfi harcosoké. A mindkét nemű zárdák egyre szaporodnak, a holt kéz va-

gyona napról-napra növekszik. Míg ezek a kegyes henyelők jólétben dúslakodnak, az ír bérlőnek súlyos munkát kell végeznie, hogy bérletét, adóit és a papoknak járó illetményeit megfizesse. „Igen, mondja a szerző a 173. lapon, kedves olvasóim! ne gondoljátok, hogy Írország az a vidor ország, a milyennek azt Lever és Lover regényeikben festették, vagy a humorisztikus, félig megvetésre méltó szájhősök országa, a milyennek Thackeray látta. Az egy szomorú, kedv- és örömtelen ország, lakói nagyobb részére nézve. S ezért van, hogy oly sokan ott hagyják. A hol a szív gyászol, a lélek tudatlanságban tessed, s sötét aggodalom és babona vonja homályba az érzéseket, ott elvész az ember humora és életkedve. Igen, egyetlenegy old-kent-utczai (London mellett) gyümölcsárús házikójának belsejében több jókedv lakozik, mint Dél-Irföld összes római kath. parasztjainak szívében“.

Azután Írország protestáns lakosairól beszél Mac Carthy és kimutatja az északi országnegyed virágzó jólétét a délvidek nyomasztó szegénységével szemben. A Skót- és Angolország felé hajló partvidéken, a *gyémánt-háromszögön*, a mint nevezi, a hol presbyterianus, methodista és anglikán hitvallású protestáns bevándorlók telepedtek le, 6—8 népes és jó módú város fekszik, közöttük Belfast és Londonderry. Itt lent természetnek, vásznat szőnek, hajókat építenek és tengeri kereskedelmet üznek. Mindenütt izzadnak a kohók és füstölögnek a kémények, míg a kikötő hajóktól hemzseg és a piac mezei terményektől duzzad. Belfast kis mezővárosából a brit birodalom legelső iparvárosai egyikévé emelkedett, legfőképen a nagy Harland és Wolff hajóépítő cég révén. A dél és észak közt fennálló ezen ellentétből szerzőnk azt a következtetést vonja le, hogy az írek mindenütt boldogulhatnak, a hová a pap el nem jut az ő kinzó eszközeivel. „Ne higgyétek, hogy ez a vallomás dogmatikai ellenszenvből vagy titkos gyűlöletből származik; én magam hű római katolikus vagyok“, mondja Mac Carthy (77. lap).

Mac Carthy keserűen panaszkodik a papságnak a népiskolára gyakorolt befolyása fölött s e befolyásban látja mindama bajok főokát, a melyek alatt Írország szenved. Az ír pap, habár a világi elemre van utalva, minden téren igyekszik azt félreszorítani. Mindjárt megválasztásánál és előléptetésénél se kérdezi meg a papság a világi elemet soha. A lakosság világi részének szavazatára a római szent szék a legkisebb ügyet se vet, s a magasabb állásokra is oly papokat nevez ki, a kik a klérus érdekeit képviselik. Ámde a méltányosság és józan ész minden törvényeivel ellenkezik, hogy a gyüle-

kezet, — a nép, az adófizetők, a táplálók, — semmi szavazattal ne rendelkezzenek egyházi ügyekben, mint például templom, iskola, lelkészlak építésénél, tanító választásánál, a temető rendbentartásánál. Az ír lelkész ugyanis az ilyen ügyeket teljesen úgy kezeli, mint az ő magánügyeit, a melyekről legfőleg az ő egyházmegyéjének tartozik számadással. Tehát úgy bánik a hitközség önkéntes adományával, mint a saját tulajdonával. Ez a nyilvános s kivált az angol közélet minden egészséges elveinek arczulsapása, mivel a művelt népek gondolkozásában kirrthatatlan gyökeret vert az az alapelv, hogy minden adófizetőnek joga van ahhoz, hogy adójának hovatfordítása felől számadást követeljen, s illetményeinek kezelésére nézve szavazatát érvényesítse.

Irországban a lelkész tudvalevőleg nem a községi pénztárból nyeri fizetését, mint Németországban, hanem fentartására nézve az egyházi cselekvényekért (keresztelés, esketés, bérmlás, temetés) járó szokásos illetményekre és a templomi székek bérbeadására van utalva. Ez különös, igazán alantjáró, s a hitközségre és papra egyaránt lealázó viszonyokra vezet. Dublin egyik római kath. templomában a templomi székek ép ügy, mint a színházi ülőhelyek, pénzérték szerint vannak beosztva. Elöl, a templom legjobb pontján, ülnek a gazdagok, kik a papnak minden héten 6 pence (50 fillér) fizetnek; azután jönnek azok, a kik csak 3 pence fizetnek; utoljára azok, a kik csak 1 pennyt adnak. Mi történik azokkal, kik semmit sem fizetnek, vajjon állnak, feküsznek vagy kint maradnak-e? — arról hallgat a krónika. „Az alkudozás, úgymond Mac Carthy, a mely a keresztelésnél, esketésnél, temetésnél és az élet minden forduló-pontjánál a pap és a gyülekezet tagjai közt előfordul, egyike a legvisszataszítóbb jelenségeknek az ír katolikusok életében. Hány esetet ismertem, a melyekben a pap makacsul vonakodott a bérlő osztályból való házassulókat mindaddig megesketni, míg neki 50 font sterlinget (1100 korona) ki nem fizettek“. Egy helyen, műve 331. lapján, egyenesen fenyegető egyházi forradalmat jósol Mac Carthy, a mely, mint száz évvel ezelőtt Franciaországban, az ír papot örökre el fogja törölni a föld színéről.

Szerzőnk több helyen utal a nép szörnyű elhanyagolt helyzetére, a mely azon körülmény által, hogy az elemi és középiskolák csaknem egészen a papság befolyása alatt állanak, az elvadulás tetőfokára emelkedett, s még rosszabb lenne, ha a protestáns és állami iskolák némi versenyt nem létesítettek volna Irország iskolaügyében. Azon emberek száma, kik se írni, se olvasni nem tudnak, Irországban igen nagy.

Valóban iszonyatos, a mit Mac Carthy műve XIV. és XV. fejezetében az alsóbb néposztályok vastag tudatlanságáról és babonáságáról beszél. A Roscommon- és Tipperary-grófság 2—3 mezővárosában még az utolsó 4 év alatt is fordultak elő ördögüzések s vallásos őrjöngésből elkövetett gyilkosságok. A bűnösöket ugyan becsukták, törvényesen megbüntették, s a babonás parasztoknak súlyosan kellett tudatlanságukért bünhődniök. De az igazi bűnösök, a főgonosztevők, mégis kisiklottak a törvény kezei közül. A lelki gondozókat, a falusi papokat értjük, kik hiveik ilyenén alacsony műveltségi fokáért közvetve felelősek.

Írország pápás papságának érdekében áll, mondja Mac Carthy, hogy a bérlők népe a legszélsőbb tudatlanságban nőj-jön fel, mert mint egy korábbi dublini érsek, Cullen Pál mondá egy alkalommal, midőn a népnevelésről volt szó: „Most ők (a bérlők) csupán a kormányt támadnak. Adjatok nekik több nevelést s titeket, az egyházat fognak támadni (309. l.)“.

Joggal kérdi azért szerzőnk, vajjon nem a legnagyobb elővigyázatatlanság volna-e ily gondolkozású papságra bízni a felállítandó főiskola szervezését és vezetését? Miután a papság az iskolaügy fejlesztésével és a világi nevelés előmozdításával egyáltalában nem törődik, ama követelmény, hogy a tervezett egyetem pápista legyen, csak ürügy lehet arra nézve, hogy a papság még nagyobb pénzüsszeghez s még nagyobb befolyáshoz jusson. A *katholikus* jelszó, melyet hangoztatnak, csak arra szolgál, hogy a protestánsokat kizárják s a pápás papságot állítsák az élére, épen úgy, mint a hogy munkásegyleteket vagy olvasó-köröket fölötte gyűlöletes módon csak azért czimeznek katolikusoknak, hogy a protestánsokat azok látogatásától visszatartsák s bizonyos ultramontán mellékezőket annál zavartalanabban követhessenek.

Szerzőnk ezen okoskodása ellen föl lehetne hozni, hogy a *Trinity College* — a dublini egyetem — még mindig protestáns nevet visel s a római katolikusok, miután az ország lakosságának többségét teszik, nem alap nélkül tarthatnak igényt egy hitöknek megfelelő, római kath. elnevezésű intézetre. De erre azt válaszolhatjuk, hogy a Trinity Colleget 300 évvel ezelőtt egyenesen prot. térítő-intézet gyanánt alapították ugyan, de ez a kizárólagos felekezeti jellegét legalább 80 év óta elvesztette s azt ma határozottan megtagadja. Az angol parlament 1872-iki határozata értelmében (Fawcett's Act) az egyetem minden méltósága és hivatala független a hitvallástól. Se püspöknek, se papnak nincs ott e minőségében semmi jogosultsága. Van ugyan benne prot. theologiai

facultás, de ez ép oly kevésbé kölcsönöz e főiskolának felekezeti jelleget, mint a hogy nem lehet ilyenről beszélni a berlini vagy lipcei egyetemenél. Tényleg a hallgatóknak mintegy $\frac{1}{5}$ -öd része római katolikus; a fellowok és tanárok közt szintén akad elvétve egy-egy róm. kath. vallású. De az nem az intézet hibája, hogy nagyobb számú római katolikus nem akar egyetemi tanári habilitációra jelentkezni. Minden magasabb állásnál tapasztalhatni Irországbán, orvosoknál, bíráknál, mérnököknél, művészeknél egyaránt, hogy a pápisták jóval hátrább maradnak a protestánsoknál, daczára számbeli nagy többségüknek.

Az akadémiái kiképzetés és az akadémiái fokozatok elnyerése tekintetében Irország római katolikusai ép oly kedvező helyzetben vannak, mint prot. honfitársaik, és az utóbbiak semmi oly előnnyel nem rendelkeznek, a melyben az előbbieket ne részesülnének. Azok, a kik a Trinty Colleget megvetik, akár állítólagos protestantismusa, akár a fölvétel és az önfentartás költséges volta miatt, valódi potom árért beiratkozhatnak a *királyi egyetemre* (Royal University), a mely római kath. színezetű, a londonihoz hasonló vizsgáló főhatóság; ha pedig nem csupán akadémiái államvizsgálatot akarnak tenni, hanem akadémiái oktatásban is óhajtanak részesülni, az alája rendelt öt fiók-intézet (1 Dublinban, 4 különböző vidéki városokban) egyikében ezt is feltalálhatjuk. Ez az öt kollégium az államtól gazdag ellátásban részesül s minden tudományág számára elegendő tanári erővel rendelkezik. Még a dublini jezsuita-intézet (University College) is meglehetősen tekintélyes segedelmet kap a kormánytól, habár csak közvetett módon. A jezsuita tanárok ugyanis csaknem mindannyian examinerok a királyi egyetemen s mint ilyenek, tekintélyes fizetést élveznek. S a legkülönösebb az egész dologban, hogy ez atyák fizetése s az egész Royal University fentartása abból az alapból kerül ki, a mely az egykori anglikán államegyház javainak eladásából keletkezett. Lehet-e a római katolikusok iránti nagylelkűséget tovább hajtani? — s mégis ők panaszkodnak.

Fölmerül az a kérdés, hol képezzék a római katolikusok papjaikat? Mert, hogy ép úgy joguk van egy külön theologiai facultáshoz, mint a protestánsoknak, azt senki se vonja kétségbe, legkevésbé az angol kormány, mely 80 év óta Maynoothban és egyebütt minden lehető alkalmat megadott nekik papjelöltjeik nevelésére. Ha a hierarchia nem volna oly szűkkeblű, régóta elfogadta volna a német rendszert, mely szerint a fiatal lelkészek, fiatal orvosok, tanárok és jogászok

mellett, az egyetem theologiai facultásán készülnek elő hivatalukra. Ez esetben Dublin oly egyetemet kapnia, mint München, Münster, Freiburg stb. De a hierarchia ezt nem akarja; aggódik a protestánsokkal való érintkezés miatt; a fiatal papokat el akarja minden világi elemtől különíteni. Ez nehezíti meg oly nagyon a kérdést. Mily könnyű lenne a Royal University-be egy theologiai facultást kebelezni s mily egyszerű volna a fenforgó kérdésnek illetően elintézése; de az irányadó római és dublini körök e megoldásnak határozottan ellene vannak! E helyett az egyház a seminarium elvét pártolja, vagyis egy oly intézetét, a mely egészen kívül esik az akadémiai képzés körén. Ily seminarium áll fenn Maynoothban, ez látja el Irországot pápás papokkal; s ez a konfiskált prot. egyházjavakból nagyszerűen föl van szerelve. Ez a főszállása a kormány elleni türelmetlen, hierarchikus ellenzéknek. Itt szoktak összegyűlni Irorszag papi fejedelmei s innen bocsátják ki a kormány igazságtalansága ellen szóló vádirataikat és elterjesztéseiket. Holott, ha őszinték volnának, már régen el kellett volna ismerniök Angolország fáradozásait Irorszag emelése érdekében. E helyett azonban egyre ismétlik a római kath. egyetem követelését, de e követelés értelmét szándékosan homályban hagyják. Mert ha római katolikusok számára való egyetemet követelnek, akkor ott van számukra a Royal University, a mely $\frac{3}{4}$ -ed részében tényleg római katolikus; római katolikusok teszik benne a tanuló ifjúság, a tanári kar és a senatus nagy többségét. Ha nem felekezeten kívüli, hanem theol. facultással ellátott egyetemet kívánnak, könnyű ilyenre is szert tenniök: csak a maynoothi theol. facultást kell a kir. egyetembe bekebelezni, a többi öt kollegiumhoz csatolni, s kivánságuk teljesítve van. De valószínű, hogy nekik oly egyetem kellene, a mely papi felügyelet alatt állana, a mely a vizsgálódási és tanítási szabadságot az ultramontán fölfogás szerint értelmezné és állapítaná meg! Nem hisszük, hogy az angol kormány s Irorszag világi férfiai hajlandók volnának e tervbe belemenni; — ez egyszerűen a tudomány hátravetését jelentené!

Mac Carthy érdekes könyvének köszönettel tartozunk azért, hogy az Irorszag elnyomásáról, kifosztásáról világszerte elterjedt s általános hitelre talált legendát eloszlatta. Mint látszik, nem az angol kormány Irorszag legnagyobb ellensége, hanem a pápás klérus. Ez juttatja és tartja ily szellemi és anyagi inferioritásban Irorszagot. Z.

T Á R C Z A.

A KATHOLICIZMUS ÉS A PROTESTANTISMUS JÖVŐJE.¹

Milyenek a kilátásai az Aquinói Tamás és Kant, illetőleg a katolikus és a protestáns elv közt folyó küzdelemnek?

Nem lehet tagadni, hogy az idők folyása a katholicismusra és az ő gondolkodásmódjára nézve sok váratlanul kedvező körülményt szült. Végéhez siető századunk² bélyege: hinni a hatalomban, tagadni az ideákat. Az előbbi század végén éppen megfordítva mutatott az idők óramutatója: az ideákban való hit volt az uralkodó minden téren. Rousseau, Kant, Göthe, Schiller a kor nagyhatalmai. Ma pedig az 1789. és 1848-diki eszményekért való forradalmak balsikerei után a hatalmi politika eredményei nyomán a jelszó a hatalom után való törekvés. A hatalomnak azonban az absolutismusra törés a sajátja: az erőknek a mechanikus katonai egység számára való összegyűjtése, a belső ellenzékieskedés elnyomása s ezzel az egyéniség legyűrése: ezek a hatalmi politika jellemvonásai.

A katholicismus és az absolutismus között a fajrokonság bizonyos viszonya áll fenn: a katholicismus a feltétlen külső tekintély elvére van építve s ezért mindenre, a mi absolutismusra hajlik, ellenállhatatlan vonzó erőt gyakorol, s a maga czéltudatos, hatalmas akaratának egyöntetűségével mindennek, a mit a hatalom hite éltet, imponál. De hát a katholicismus korán felismerte az idő jeleit; a revolúcióval vagy a bonapartei császársággal kezdődik az ő kiemelkedése abból a depresszióból, a melybe a XVIII. században süllyedt: visszaemlékezett a maga elvére, a tekintélyre. A restaurációval az ő ideje is elérkezett. Azóta a pápaság pillanatra se vesztette

¹ Részlet szerzőnek „Philosophia militans“ 2-ik átnézett kiadás 1901. ezimű művének „Kant der Philosoph des Protestantismus“ tárgyú értekezéséből. Fordította R. S.

² Szerző ezt az értekezést 1899-ben írta.

Fordító.

szem elől czélját, a szellemi világhatalmat, a mely egyrészt a tömegek gyámoltalanságára, másrészt az uralkodóknak a saját gyöngeségük érzetével párosult hatalomra való törekvésére támaszkodik. S el kell ismerni, hogy e czéljához oly mértékben közeledett, a mint az egy emberöltő előtt merőben hihetetlennek látszott volna. A családokozatlan pápa a papokkal és barátokkal ma nemcsak az egyházat kormányozza a legkisebb belső ellenmondás nélkül, hanem a laikusoknak és különösen a laikusok képzetebbeinek gondolkodására is olyan befolyást gyakorol, mint még soha. A kulturharez óta elsőbb is Németországban oly katolikus egyházi tudomány és bölcsészet és katolikus sajtó keletkezett, a mely vezetésének egységessége, szolgálatának erőteljessége és széleskörű olvassottsága miatt a nyilvános életben hatalmas tényezővé vált.

E roppant hatalom uralmának egyik eszköze most már az új-thomista bölcsészet is. Eszköz ez nemcsak arra, hogy a tanulók értelmét gyakorolják, de egyúttal, hogy a tekintély előtt való meghódulásra késztessek. Egy ily nagy előrelátással és hatalmas éles elmével megalkotott rendszer, mely az értelemnek a tevékenységre tág teret nyit ugyan, de csak azért, hogy folytonosan a határaitra emlékeztesse, s az igazság magasabb forrásához vezesse, a katolikus klerusnak iskolabölcsészettől kétség kívül kiválóan alkalmas. S mi áll ezzel szemben? Protestáns bölcsészet oly értelemben, hogy az a kedélyeken uralkodó egységes rendszer volna, nincsen. Hegel bölcsészete volt az utolsó, mely ilyen forma szerepet töltött be. Azóta anarchia uralkodik. Az a kísérlet, mely a Kant neve körül igyekezett csoportosulást létesíteni, a beállott anarchiát, az összeverődéseket és különállásokat eddigelé semmikép meg nem szüntette.

Így a katholicismus és az ő bölcsészete számára úgy látszik, igen kedvezőek a kilátások: bajnokai számosak, mozgékonyak, egységesen vannak vezetve, az ellenfél pedig pártos és gondatlan. S hozzá még neki az ellenséges táborban is vannak szövetségesei. Első sorban az uralkodók gyengesége, a kik nélkülözve azt az önbizalmat, melyet egyedül csak az eszmékbe vetett hit képes adni, oly tekintély után kacsintgatnak, a melytől ők maguk is kölcsönözhetnének; a családokozatlan egyház hatalmához való támaszkodás vágya egész a nemzeti liberális politikusok köréig hatol. Ehhez járul a kor szellemi idegessége, a teljes gondolatnélküliség, mely különösen az ú. n. értelmiségben uralkodik: gondoljunk csak arra a kapkodásra, melyet pár év előtt abban az olvasási dühben, a mit a „Rembrandt als Erzieher“ vagy a „Moderne

Kulturlügen“ előidézett, vagy amint az manapság a Nietzsche-kultuszban kifejezésre jut; — a reklámbölcészet a reklámművészettel karöltve jár. Majd itt, majd ott hangzik a kiáltás: itt a Megváltó, a titkos császár, a csodaorvos, a ki a beteg kornak minden baját meggyógyítja! S rögtön ezrek tódulnak ki, hogy lássák és a lapokban szélteben hirdessék: ime felfedeztük! De a tömeg csakhamar ismét széteszlik és senki se törődik többé vele. Kétségtelen, hogy ez az igazi kedélyállapot arra, hogy valaki katolikussá legyen. Gondoljunk csak vissza, hogy a szellemi kicsapongás és anarchia vad tombolásai után a romantikusok közül mily sokan menekültek saját maguk elől az egyedül üdvözítő egyház kebelébe s ott megnyugodtak. Vajjon, ha megérte volna, a szerencsétlen Nietzsche is, nem tért volna-e utóbb is szintén a Canossába vagy a Lourdesbe vezető útra? Az elférfiatlanodás és az elidegesezés itt éri el a maga természetes célját. A hol a gondolkodásnak és a hitnek benső biztossága, az önmagukat szilárdul fentartó s az életet vezető ideák hiányzanak, ott a csalatkozhatlan egyház és a gyónószék az utolsó biztos menedék.

Igy hát mondhatjuk, hogy a bölcészetnek, a gondolkodás és cselekvés körében vezető eszmének a hiánya az alapoka azon túlsulynak, melyet korunkban a restaurált katholicismus és annak gondolkodásmódja elért. Ez ellen a tudományos részletkutatás védtelen: az ember nem él csak a tudomány kenyerével, hanem él eszmékből, a melyekkel a valóságot és a saját ahhoz való viszonyát felruházza. A tudomány csődjéről mondott ítélet, a mely most Párisból szertehangzik, mély igazságot tartalmaz: a tudomány positivismusa bölcészet nélkül csődbe vezet és a külső tekintély positivismusanak karjaiba dönt.

De én mégsem hiszek a katholicismus győzelmében. Ez a hullámverés is elsimul, mint eloszlott az a nagyobb a XVII-ik században, a nélkül, hogy a protestantismust és annak elvét, a gondolkodás autonomiáját legyőzhetné. A hatalomban való hit egy időre fenyegetőleg feltorlódhatik; a militarismusnak és a mammonismusnak is meg van a maga ideje, de a történelmi életfolyamat korszakos törvényszerűsége szerint a dagályra apály következik. Az eszmékben való hit megint előtör, míg a külső tekintélyben való hit, miután a pápa csalatkozhatlanságának kinyilatkoztatásában tetőpontját érte, le fog hanyatlani. Akkor Kant majd ismét elő fog állani, mint legitim vezető, mert az ideákban, a szabadságban, az igazságban, az igazságosságban, a jóban való hit, a gondolkodásnak önmagában való hite az ő bölcészetének a lelke.

A katolikus elv, az absolut tekintély elve, mely veszedelmet rejt magában: megöli az egyéniséget. Minden absolutismus, érvényesüljön akár a politikai, akár a szellemi téren, a bénulás tüneteivel jár együtt. Megfosztja az egyént személyiségétől, megfosztja amaz erőtől és bátorságtól, hogy önmagára legyen valamivé, s passivitásba kényszeríti. A jezsuitismus jelszava „sicut cadaver“ valóban jellemző, rettenetesen jellemző ama célra nézve, melyre az absolutismus a belső következetesség útján juttat: mint egy tetem, mely csak külső idegen behatásra mozog, olyan az ember.

Pillanatra lehet ebben csalódnunk. Ha minden hatalom egy absolut akarat alá tömörül, óriási pillanatnyi sikereket mutathat fel, s megtéveszthet a nagy erő látszatával. Így történt ez a XVI. és XVII. században Spanyolországban, Olaszországban, Franciaországban, Ausztriában. Sohasem látszott Spanyországnak erősebbnek, mint II. Fülöp alatt, a Habsburg-ház hatalma soha biztosabbnak, mint a Ferdinándok alatt, Franciaország túlsúlya soha nagyobbannak, mint XIV. Lajos korában. A politikai és egyházi absolutismus szövetsége volt akkor a bölcsesség tetőpontja. De a következmény másra tanított: nem az akarat absolut egységében, miként azt a jezsuiták constitúciói szinte meglepő nyíltsággal hirdetik, a hol az egyéniségek sicut cadaver engedelmessé válnak és eszközül szolgálnak, hanem az egyesek önállóságában és öntevékenységében gyökerezik az emberi erő. Az absolutismus bénuláshoz vezetett; bénulásához az értelemnek, a lelkiismeretnek s végül még a külső erőnek is. Hiszékenység a pusztá babonáskodásig, lelkiismeretlen casuistika a teljes hitvány-ságig, ezek a következményei annak, ha az ember a külső tekintély oltárán értelmét és lelkiismeretét feláldozza, s a szellemi és erkölcsi sülyedést követte a külső hanyatlás. A XVIII. század végén kételkedni se lehetett, hogy a vezetést a protestáns világ vette át. Legnyilvánvalóbb ez Németországban. Itt az alakulás befolyása teljesen világos: a külső hatalom, a politikai vezetés, a régebbi cultura a német lakosság katolikus felénél maradt s mégis a tudományban, az irodalomban az általános szellemi képzés terén a túlsúly már a XVIII-ik század közepe táján kétségtelenül a protestáns részen volt annyira, hogy a katolikus részek is kénytelenek voltak követésre szálni magukat: a nevelésnek egész reformja, mit a felvilágosultság korában Ausztriában, Bajorországban, a majnai és rajnai püspökségekben eszközöltek, teljesen a protestáns nevelést vette mintául.

Nem csoda, mert hiszen tudomány, bölcsészet szabad

szellemi fejlődés egyedül csak szabadságban tenyész. Mikor a katolikus egyház galileai leigázását kierőszakolta, s azzal a Kopernikus-féle újítást elnyomta, mikor erre Descartes, hogy a hasonló sorsot kikerülje, az ő új világrendszerét elejtette, míg a protestáns konsistoriumok a maguk tehetetlensége és pártoskodása miatt hiába igyekeztek Kepler heterodoxiáját legyőzni: akkor némelyeknek imponálhatott a katholicismus erélye és ereje. Egy akkori thomista gúnyolódott volna, hogy a protestáns főiskolákon még csak azt se tudják, hogy a nap forog-e a föld körül, vagy a föld a nap körül: az egyik így, a másik amúgy gondolja. Micsoda zürzavar! S mégis a katolikus egyház látszólagos ereje és biztossága valójában gyöngeség volt; gyöngesége elsőbb is azoknak az embereknek, a kik a maguk jobb meggyőződését az egyháznak való engedelmesség rabigájába hajtották. Mert ilyenek még az egyház vezetői között sem hiányoztak, sőt még a biboros testületben is akadtak a kopernikusi rendszernek hívei. S a gyöngeség gyöngeséget szült: hiszen, ha egyszer Róma kijelentése a kérdést eldöntötte, minden hasztalan; ugyan ki fáradna még hiába! Így ment át a vezetés a modern koszmologia és bölcsészet terén Itáliától és Franciaországtól Németországra, Németalföldre és Angolországra.

Az egyes tudományokkal szemben azóta sokkal óvatosabb a római egyház. Később bár és kelletlenül, de az általa ünnepélyesen elkárhóztatott kopernikusi rendszer mellözhetlenségét maga is belátta. A bölcsészetben azonban mereven ragaszkodik a régi politikájához. S e tekintetben a tekintély hívei manap se szünnék dicsőítő szavakkal magasztalni a katolikus bölcsészek egyértelműségét s csúfolódva mutatni az ellenfél nézeteinek különféleségére és rendszereinek örökös változására. A thomismus a philosophia universalis et perennis, tehát az igazi philosophia. Azt hiszem, 300 év előtt az arisztoteles-ptolomaeusi kronológiát is ugyanazon joggal magasztalhatták volna cronologia universalis et perennis gyanánt s változatlanágából következtethettek volna igazságára. De változatlanág a tudomány terén maradiság. Miként akkor a protestáns világban a nézetek különfélesége szemben a jelenségek sokszerűségével jele volt az objectív őszinteségnek s egyúttal feltétele a haladásnak, úgy ma is el lehet mondani, hogy a bölcsészetnek protestáns talajon való szétágazása az értelemnek nyílt és őszinte vallástétele arról, hogy a természeti és történeti világ jelenségeinek végtelen sokértelműségével szemben eddigelé még nem volt képes teljesen tisztázott egységes véleményre jutni. S hozzátehetjük, hogy ép

oly kevéssé van okunk a bölcészetnek ezt az állapotát áldatlannak és reménytelennek tartani, mint a kosmologia akkori állapotát, mert a hol az igazság kutatói különböző utakon indulnak el, sokkal több okunk van reménykedni, hogy megtalálják azt, mint ott, a hol egyen kívül minden út tiltva van.

Ugyanaz, a mi az ismeret körében egyedül bizonyul eredményesnek: az egyén spontaneitása, a maga útján járás bátorsága, az akarás és a cselekvés körében is az erő gyökere. Ha a történeti világban az elvek erejének az a főpróbája, hogy képes-e erőt fejleszteni, életet teremteni, úgy kétségtelen, hogy a protestantizmus elve, vagyis az autonómiának és pedig még a gyakorlati ész autonómiájának is az elve, a külső tekintély katolikus elvénél hatalmasabbnak bizonyult. Mert ime a katolikus népek jelentősége a protestáns népek jelentőségével úgy a régi, mint különösen az új világban két évszázad óta szakadatlan hanyatlást mutat. Szabadság, felelőség, önkéntesség, úgy tanítja a történelem, hogy úgy a népek, mint az egyének nevelésének is egyedül helyes elve. Az absolutizmus tana, a külső tekintély csalatkozhatlanságának tana itt is a szentlélek ellen való bűn: tagadása annak, hogy Isten az emberiség életében mindenütt jelen van.

Nem adtam fel a reményt, hogy eljön az idő, a mikor a német népnek katolikus része is elismeri ezt s a romanizmustól, a mi jelenben a katholicizmuson uralkodik, megtisztul. Mert úgy vélem, hogy Schell würzburgi r. katolikus theologiai tanárnak sokat tárgyalt kis iratából: „Der katholicismus als Princip des Fortschritts“ (1897. 6. aufl.) és az általa megindított mozgalomból talán szabad azt következtetni, hogy a német szellem a katolikus világon belül is életben van még, s hogy e szellem ama depressio után, melyet a kulturharcz idején a kormánynak a katholicizmus ellen folytatott hatalmi politikája náluk is okozott, kezd felocsudni. Az irat ama tény felett való fájdalomtól fakadt, hogy a katolikus világ tényleg mindenütt hanyatlik, első sorban pedig a szellemi élet egész mezején: a vallás a mindennemű gépies gyakorlatok és cselekvések halmozódása következtében külsőlegessé vált; a klérus képzettsége a tudományos élettől és az egyetemeken való szabad képzéstől való elzárkózás miatt lesüllyedt; a babonát dédelgetik és táplálják minden formájában, le egész a Miss-Vanhan csalásáig és a Bitru ördög sajátkezű névalírásáig. Azzal a követelménnyel záródik, hogy a német szellem a katholicizmuson belül is érvényesítse a maga sajátosságát s ne engedje magát a romanizmus lakájává alacsonyítani. „A germán szellem ezért

ép az egyház iránt való szeretetből köteles részét kivenni abból a munkából, hogy a katholicismus ideálja mindenkor megvalósíttassék. Köteles pedig annál inkább, mert a vallásnak benső, észszerű és erkölcsi felfogására sokkalta képesebb, mint a román szellem, és mert arra látszik hivatva, hogy a román nemzeti szellem jogi-formális irányzatának ellensúlyozására szolgáljon.

Ha a kulturharcznak, ennek az elégtelen eszközökkel folytatott kísérletnek, melynek célja az volt, hogy a katolikus klérusba államilag szentesített érület oltassék be, még az emléke is el fog tűnni; ha azoknak a rendőri intézkedéseknek, milyen a jezsuiták kicsinyesen aggódó kizárása, még a maradéka se lesz többé: vajjon akkor a német szellem és a német sziv, mely abból a hangból szól, a mely ma még persze csak a pusztában kiáltónak a hangja, a jezsuitákkal szemben diadalra fog-e jutni? Avagy a katolikus világban, legalább a németben, lehetséges lesz-e a hit számára az evangéliumi szabadságot, a tudás számára a külső tekintélytől való függetlenséget visszahódítani? Lehetséges lesz-e akkor a hitvallás és az istentisztelet sajátosságának feladása nélkül, a katolikusok és a protestánsok között létező ürt, mely ma ismét gyűlöletes ellentétte növekedett, szellemi egység által áthidalni?

Csodálatos s szinte túlságosan szép remény! S mégis olyan, melyet a német nép legnagyobb és legnemesebb szellemei sohasem adtak fel. Göthe is táplálta. A vele folytatott utolsó beszélgetés alatt, melyről Eckermann tudósít, kevés halála előtt (1832. márcz. 11.) mondotta: „Ha még oly messzire halad is a szellemi fejlődés, ha még úgy kibővülnek és mélyre hatolnak is a természettudományok, s terjeszkedjék bár, a mint akar, az emberi szellem: a keresztyénség emelkedettségét és erkölcsi kulturáját úgy, a mint az az evangéliumokban tündöklök és ragyog, meghaladni sohasem fogja. De mennél erőteljesebben törünk mi protestánsok a nemes fejlődésben előre, a katolikusok annál gyorsabban követni fognak . . . A beteges protestáns szektáskodás is meg fog szünni, s vele együtt az is, hogy atya és fiú, testvér és testvér gyűlölettel és ellenségesen tekintsen egymásra. Mert ha majd egyszer a Krisztus tiszta tanítását és szeretetét megértik úgy, a mint van, és beleélik azokba magukat: az emberek nagyoknak és szabadoknak érzik magukat és a külső kultusban mutatkozó aprólékos eltérésekre nem fognak sulyt fektetni.

„És lassanként eljutunk majd a szó és a hit keresztyénségéből az érület és a cselekvés keresztyénségébe“.

Ez a Göthe hagyatéka. Nem igen áll ez távol annak a szavatól és akaratától, a ki a kútnál azt mondotta a samaria-beli asszonynak: „Eljő az idő és az most vagy, mikor az igaz imádók az Atyát lélekben és igazságban imádják”.

Vajjon ezen lélekben imádók között nincs-e ott Aquinói Tamás és Kant egymás mellett?

De köztük nem találhatók azok, kik mások gondolatait és érzelmeit gyűlölik és megvetik, megítélik és kárhoztatják.

Paulsen Frigyes.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

A „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ f. évi 9-dik számában egy igen érdekes cikknek első közleményét olvastam, mely azt fejtegeti, hogy az emberi társadalom sohasem volt és nem is lehet osztály-, kasztrendszer nélkül és hogy a mai szocialistikus forrongás, a ma fennálló kasztrendszerre vezethető, mint okra vissza. Az osztályuralom valósággal mindenütt felismerhető a társadalomban, a meddig a historia mécsese a multba bevilágítani képes. Ma is van kapitalisztikus és munkás osztály, van művelt és műveletlen osztály.

Nem lehet helye itten, hogy különösebben az utolsó megkülönböztetésnek főleg a vallás-erkölcsi életre való hatását méltassuk, bár egyetemes társadalmi hatása ezen a téren is rendkívül nagy mértékben mutatkozik, de azért egy-két szót még sem hallgathatunk el. A vallás-erkölcsi élet terén tapasztalható szomorú jelenségeknek, főleg a nagy tömegnek az egyháztól, felekezeti különbség nélkül való elidegenedésének okát a fenti megkülönböztetéssel kapcsolatban állónak látjuk.

Ki legyen tulajdonképen művelt és ki műveletlen: azt bajos volna meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a társadalmi felfogás inkább az ismereteknek egy bizonyos, nem épen magas mértékkel kimért körétől számít fel- és lefelé, ellenben a szív, a lélek nemességére vajmi kevés ügyet vet. Eltekintve bizonyos mellékkörülményektől, a minők a műveltséget születés, állás, foglalkozás, ruházat stb. figyelembe vételével módosítják a közfelfogásban, általában a tudásnak, az ismeretnek az előnyomulását látjuk a társadalmi becslésben. A tudományoknak az utolsó másfél század alatt történt óriási fejlődése, a köznevelésügynek az utolsó fél század alatt való roppant haladása az értelmi mozzanatokot oly annyira kiemelte az emberiség lelki életében, hogy a léleknek egyensúlya teljesen felbillent.

Hogyan történhetett meg ez a ferde helyzet: annak magyarázata végett arra a nagyon általánosan ismert tényre hivatkozhatunk, hogy a nagy tudósok rendszerint igen rossz paedagogusok. A legrosszabb paedagogus pedig maga a tudomány. A tudomány haladt és halad a maga útján, mit sem törődve azzal, hogy az emberi lélek a maga egységében lépést tud-e vele tartani. A tudós, ki csak a maga világnézetének és lelkivilágának összhangját látja a tudomány világánál kifejlődni, kialakulni, abban a hiszemben van, hogy ez az eredmény mindenkinél előáll, a ki az ő tudományos eredményeiről értesülést veszen. Pedig dehogyan áll!

Ma ott állunk, hogy az egykori legátussal elmondhatjuk: „minálunk már a tudomány megölte a hitet“. Tulajdonképpen pedig azt mondhatjuk, hogy az egyoldalú és hiányos tudás megölte a kedélyt, azt a belső, titokzatos érzelmi világot, a melynek legmélyéből a vallásos meggyőződések fakadnak. Vagy a legjobb esetben elsekélyesítette azt úgy, hogy azon a sekélyes felszínen, a melyből ez a kedély és érzelem világa áll, a vallásos érzület igaz gyöngyei már meg nem teremnek. A felületes theologiai tudományosság pedig, a helyett, hogy a bajt felismerte volna, kuruzsláshoz folyamodott s a bajt még tetézte. Ő is a tudásra, a tudományosságra fektetvén a súlyt, ismét csak az értelem túlsúlyát növelte. A hitet és a tudást kibékíteni: ez lett a jelszó, a melynek a kedvéért egymásután dobálták kifelé a felesleges balaste-okat, azokat a hittételeket, a melyeket a tudomány kaptafájára reá vonni nem tudtak, de a melyek a maguk mélységükben és titokzatosságukban a léleknek életet, táplálékot adtak. Elfeledték, hogy az emberi lélek összhangjához feltétlenül szükséges, hogy az értelmi világ emelkedésével az érzelmi világnak a mélyülése járjon együtt, hogy minél magasabb tudásunk, annál mélyebb legyen kedély- és érzületvilágunk. Ez felel meg a természet törvényeinek is, melyek a nagy hegyeket sohasem hagyják mély völgyek nélkül.

És mi ma az eredmény?! Rengeteg sok, inkább és kevésbé felületes tudás a társadalomban, a mely mellett a kedély, a „pectus“ egy nagy szahara. És ott van ennek a jelenségnek a nyomában egy nagy chaos a társadalmi érdekellentétekből, a mely chaosból elköltözött a rendező szeretet. A filozofia közel kétezer év után reáakadt ugyan erre a szüretre, de hogy misticismusától magát megmentse, altriusmusnak keresztelte el és így ajánlgatja. Mintha bizony a legnagyobb tudás is képes volna altriusmust szülni!

És ott van a másik eredmény. A megrettent egoista

társadalom vezető tudós és kapitalista osztálya félve attól, hogy a chaos eltemeti, egészen önkénytelenül, ösztönszerűleg — mert hogy semmiesetre sem öntudatosan: ezt ezer jel bizonyítja — megérezvén veszedelme forrását, a kedély, az érzület jogait kezdi hangoztatni. Mert ugyan mi egyéb az a sok kenetes frázis, melylyel napjainkban a vallást, mint a szociális bajok orvosságát emlegetik? Vajjon nem ide megy-e vissza a római katholicismus revival-ja és az occultismus roppant elterjedt divatja? Az ellentétek szörnyű találkozása ez. A dölyfös tudás érintkezése a vakhittel és babonával. A kedély keresi magamagát. És meddig fog tartani, míg meg is találja!?

Azt látjuk Franciaországban, hogy a mostan tavasszal bekövetkező képviselőválasztásokra a klerikális párt óriási erőfeszítéseket tesz, hogy a többséget megszerezze. A szent atya is, ott Rómában, kijelentette, hogy Franciaország sorsa a mostani választásoktól függ. A r. katolikus híveknek tömött sorokban kell megjelenniök az urnáknál, mert az a választás az utolsó mentési kísérlet. Most vagy győzni kell, vagy meghalni. Különbben Franciaország sorsa felől — úgy mond — nem kell kétségbe esni, mert Jézusnak szent szíve nagyon szerette ezt az országot. Tiszteletének legelőkelőbb helyei is itt vannak. A szent szűz Lourdes-ban jelent meg és csak nemrégén is csodát művelt ottan. Az ég sem hagyta el még Franciaországot stb. — És tudjuk azt is, hogy a klerikalismus érdekében még a nők is sorakoznak. Csak nem régiben volt a mi ujságainkban is egy mosolyt keltő hír, hogy a főrangú hölgyek egy „csipke-ellenes“ társulatot alkottak, csak hogy a csipke és más női ruhadisz-kereskedőkre a royalista-kerikális jelöltek érdekében nyomást gyakoroljanak. Megalakult a „francia nők ligája“ is, melynek közrebocsátott felhívásában az a cél van kifejezve, hogy pénzével, befolyásával, áldozataival azokat a pártokat és jelölteket fogja támogatni, a melyek és a kik kötelezik magukat, hogy a tulajdon, a haza és a szabadság védelmére kelnek. Hangosan tiltakoznak a kollektivismus, az internacionalismus ellen, a hazátlanok és eretnekek ellen és mindazok ellen, a kik a keresztyén hitet, az egyház és keresztyének szabadságát veszélyeztetik.

Ámbár nyilvánvaló, hogy a liga nőinek háta megett ott áll a papi gyóntatószék, de ugyan ki lehetne olyan szűk látókörű, hogy a jelenségben csak a róm. kath. hierarchia hatalmi célzatait lássa. És ugyan, ha jól megnézzük a róm. katholicismusnak világszerte s így Franciaországban is

tapasztalható erőfeszítéseit és látjuk bámulatos expansiv erejének kifejlődését: vajjon szabad-e ezt tisztán csak a jezsuita machinatióknak, a klerikalizmus előnyomulásának tekinteni? Bizonyára nem! Ott van abban a megrettent embernek kapaszkodása a Péter sziklájába, melytől nem annyira lelkének, mint pénzének, kényelmének, élvezeteinek a megmentését várja és ott van a sívár, a kiaszott kedélynek jogait visszakövetelő kétségbe esett erőfeszítés is, a mikor a nagy mellőztetés, a kiéheztetés után jónak lát akárminemű táplálékot, sőt mint az elrontott gyomor csak az erős, csipős, a drasztikus szerekre vágyik, ezekre reagál: épen úgy áhítozik a tömeg a vallások közül is arra, a melyik a legtöbb misticizmussal, vakhittel, babonával tudja traktálni. Hogy az egyház papjai a jó alkalmat hatalmi czélokra is megragadják, ez már csak mellékes, csak járulékos. Megragadták volna ez előtt 100—150 évvel is, csak lett volna mit megfogni.

Azonban, nehogy a protestáns „felvilágosultság”-ban elbizzuk magunkat, rögtön utána kell tennünk a fenti képek a megfelelőjét a protestáns világból is. Az a lelki szükség, mely a róm. katolikus emberben megvan, működik a protestánsban is. A kielégítés módja változhatik ugyan, de utóvégre sem lényeges dolog. Ha különbséget keresünk, akkor inkább arra kell irányozni tekintetünket, hogy míg a modern tudományosság eredményei elől elzárkózó róm. katolikus egyháznak hívei épen e miatt fordítottak hátat és a mikor e tudás a lelkiszükségletet ki nem elégítette, megint visszatérnek a hívők az egyház misticismusához: addig a modern tudományt felkaroló protestantizmus maga vezette ki saját híveit a vallási élet légköréből és ezt a hívek jól tudván, nem is fordulnak vissza az egyház vallásához, hanem keresnek maguk maguknak kielégítést, keresik azt, a mit a tudományossággal felékesített egyház és theologia nekünk — saját bevallásuk szerint — meg nem adhatnak.

Szinte ideges lázba hozta újabban a német protestánsokat az a körülmény, hogy a occultisták egy faja, a „Christian science” hívei, az amerikai Miss Eddy követői Berlinben igen nagy hódításokat tesz. Egy új felekezetről van szó, mely azt tűzte ki feladatául, hogy az evangélium és az imádság erejével betegeket gyógyítson. Amerikában termett meg ez a felekezet, de ma már a continensen is igen elterjedt, úgy hogy a mint a felekezet new-yorki vezetősége kijelenti, ma már több mint 600 helyen templomuk, gyülekezetük, olvasó-helyiségük van és hogy az egyes gyülekezetek nagy gyorsasággal növekednek mindenfelé, kis és nagy városokban egyaránt.

A mi a legnagyobb feltűnést kelti Németországon, az abban áll, hogy a társadalom legfelsőbb osztályai körében, különösen a nők között hódít nagy mértékben ez az új „keresztyén tudomány“. Nem régiben még az is kitűnt, hogy állami tanintézetek, p. o. a Falk-féle reálgimnázium aulájában az intézeti vezetőség beleegyezésével tartják ezen tudósok gyűléseiket. Az egyik legtekintélyesebb leánynevelő intézet, az ú. n. Victoria-lyceum pedig teljesen az új babonaság befolyása alá került s megmételtyezi a növendék leányok lelkét. Az utóbbi helyen az amerikai Mrs. Seel és a német Brunner kisasszony, angol és német nyelven, minden pénteken este és vasárnap délelőtt „a keresztyén tudomány tanfolyama“ előadásait tartják. Gondoskodnak, hogy a felekezet alapítójának, Miss Eddynek iratai német nyelvre fordítva megjelenjenek. A két tanárnő még külön két klinikát is tart fenn, melyek a legnagyobb pompával vannak berendezve és bibliai idézetekkel bőségesen ékesítve és a melyeket főleg a női betegek nagy számmal keresnek fel, hogy az imádság segítségével betegsüktől megszabaduljanak.

A „keresztyén tudósok“ olyan sikerrel működnek, hogy már a közhatóságok, sőt az országgyűlés előtt szóba kerültek üzelmek. A berlini városi közgyűlésen főleg közegészségi szempontból történtek felszólalások ezen újfajta kuruzsolás ellen, míg a porosz képviselőházban kulturális szempontból vetették fel az ügyet, azon az alapon, hogy állami intézetek segítségével vannak ezen veszélyes babona terjesztésének. Két Müller nevű képviselő és Stöcker szóltak erről az ügyről. Az egyik Müller hívatkozott arra, hogy a potsdami legelőkelőbb körök is részesek ebben a szédelgésben. A másik Müller reámutatott a közegészségügyi hátrányokra is, melyek ezen felekezet nyomában kelnek. Stöcker pedig főleg abból a szempontból sürgette a kormány közbelépését, hogy „a keresztyén tudomány“ és a spiritismus eszméit pénzüzelmek és zsarolásokra is felhasználják. — Gr. Posadowszky államtitkár viszont arra mutatott reá, hogy az állam teljesen képtelen és jogosulatlan a hasonló jelenségekkel szemben hatalmi szóval fellépni, hanem kénytelen a vallásfelekezetek és a társadalom működésére appellálni. — Az utóbbi tekintetben csakugyan történt is már egy hatalmas lépés a legmagasabb helyről. Ugyanis a német császár alkalmat vett arra, hogy az occultista törekvések ellen keményen kikeljen és kijelentette, hogy az ilyenekben részes személyek többé az udvarhoz meg ne hívassanak.

A „keresztyén tudomány“ a protestáns keresztyénség-

nek egy fattyuhajtása, mely a spiritismussal rokon forrásból fakadt. Alapítója, mint említettük, Miss Eddy, egy amerikai nő, ki eszméit, elméletét több munkában fejtette ki, a melyek közül kettőnek a „tudomány“ által eszközölt gyógyításokban fontos szerepe is van. A felekezet céljáról és alapeszméiről a következő nyilatkozat ad felvilágosítást, mely a felekezet new-yorki központi hirdetési irodájából adatott ki: „Minthogy a többi ker. felekezetek elfelejtették, vagy legalább elhanyagolták Jézusnak eme parancsolatját: „betegeket gyógyítsatok“, ezért vették a keresztyén tudományosok magukra, hogy ezt az üzenetet hirdessék a világnak. . . Ők magukat az Egyesült-Államok legszebb alkotásának tartják. A keresztyén tudomány követői minden rangú és foglalkozású férfiak és nők közül kerülnek ki. Az egész emberiség közötti atyafiságos szeretet megvalósítása tartja őket össze az egy „atya-anya Isten“ alatt. Az igaz hit tehát az igaz tudás. Nem hiszékenység, nem is vak hit az, hanem „helyes értelem“. A keresztyén tudományosok alapját és okát tudják adni hitőknek, és ezen az igaz egyházon a pokol kapui sem fognak diadal-maskodni“.

A felekezet berlini praxisából egyet és mást már közöltek a lapok s utánuk a következőket mondhatjuk el mi is. — Az isteni lélek sugarai, a melyeket a gyógyítók a betegre „vezetnek“, csak akkor gyakorolnak hatást, ha a beteg nemcsak testileg, hanem lelkileg is meg akar gyógyulni. A ki csak azért keres gyógyulást, hogy ismét vétkezzék, az hiába hívja segélyül a szent lelket. Ha a gyógyításnak nincs eredménye, ennek nem „a gyógyító“ az oka, hanem a beteg bűnössége. A ki imádság útján akar meggyógyulni, annak előbb meg kell vennie 50 fillérért egy füzetkét, melynek címe „feleletek a keresztyén tudomány felőli kérdésekre“. Hogy azután az isteni sugarak hatása fokoztassék, a betegnek meg kell venni Miss Eddynek két könyvét, melyek egyike 14, a másika 22 márka árú. Az utóbbi könyvnek igen nagy fontossága és becsé van, mert gyakran annak elolvasása egyedül is meggyógyítja a beteget. Ezek a könyvek roppant kelendőségnek örvendenek. Tanításuk szerint a betegségek csak képzelődések, hallucinációk. Nem kell a betegségre gondolni. A ki ezt megtanulja, még a legnagyobb fájdalmak mellett is jól érzi magát, ellenben a ragálytól és a bacillusoktól való félelem beteggé tesz. Minden betegség bűn és a ki meg akar gyógyulni, le kell a betegségtől való félelmet győzni. Miss Eddy azt mondja, hogy ők nem imádsággal akarnak gyógyítani, mert hiszen személyes Istenben nem is

hisznek, hanem csak a beteg akaratára és kedélyére akarnak hatni és e végből veszik segélyül az imádságot is, hogy a gyógyuláshoz az embert belsőleg megszállják és hogy a gyógyulásban való hit által akaratát erősítsék. Ez a hatalomra, gyógyulásra való akarat. Az egész művelet a misticismusnak, a természeti suggestiónak és hypnosisnak a vegyülete.

A gyógykezelésnél az isteni lélek rávezetésének egyszeri díja 3 márka, mely összeg azonban a beteg viszonyaihoz képest emelkedik. A gyógyító nők elismerik ugyan, hogy Krisztus az általa végzett gyógyításokért nem vett el pénzt, de öngazulásukra azt hozzák fel, hogy Krisztusnak nem is voltak költségei, kiadásai. Hogy a versenytársaktól szabaduljanak, azt tanítják, hogy a szent sugarak közvetítéséhez nem elegendő, ha még valaki az isteni erónél fogva meggyógyult, hanem mindenek előtt az szükséges, hogy a gyógyító az Isten lelkében egészen elmerüljön és hogy a bostoni metaphysikai egyetemről doktori rangot nyerjen.

Im a legújabb szülöttje a csodakórságnak, az egyensúlyában megbomlott lélek misticismus után sóvárgásának. Nem azt tartjuk benne legérdekesebbnek, hogy micsoda a tanításának tartalma, hanem azt, hogy Berlinben olyan hirtelen és nagy körben elterjedést vett. A német protestáns tudományos theologiai irodalomnak már egy század óta szakadatlan törekvése, hogy a vallást a műveltek számára elfogadhatóvá tegye, hogy a hitet a tudással kibékítse. És ime itt van az eredmény! A „legműveltebb“, a legmagasabb körök nem a tudással kibékített hit, hanem a babona után kapkodnak. Az embereknek hit kell, a mi nincs és nem tudás, a mi van bővön. Hitének tárgya mihelyt tudássá lesz, azonnal elveszti vonzó erejét reá nézve és félre dobja azt. Mikor a theologia az incarnatiót, a váltságot a speculativ filozofia retortáin keresztül bölcselemi igazságokká, a hit tárgyaiból tudományos eszmékké szűrte le, tulajdonképen azt művelte, hogy ezeket az ember elvesztette és elvetette, a helyett, hogy még inkább sajátjává tette volna. És bizonyára akár a hypnotismus, akár a spiritismus, akár a suggestio mint titokzatos dolgok, mindannyian el fogják veszíteni vonzó erejüket, mihelyt a tudomány fáklyája bevilágít az őket fedő, még eddig mindig titokzatos leplek mögé.

Nem szeretnénk, ha szavainkat a vakhit és babona apologiájának értenék, de azért mégis kimondjuk, hogy azt a theol. tudományt, azt az igehirdetést, mely következetesen a lélek misticismusának a kiirtásán munkál, úgy keresztyéni, mint általános emberi szempontból, úgy az egyházra, mint a társadalomra nézve kártékony hatásúnak látjuk. Hogy meddig

jogosult a léleknek a misticismus utáni vágya, azt már itt nem fejtegethetjük, hanem egyszerűen csak arra utalunk, hogy a keresztyénség története elég gazdag a nagy vallási jellemben. Ezek lelkületének pszichologiai analysise után a nyert eredmények egybevetésével a figyelmes tagláló erre a kérdésre is feleletet fog nyerni. De ott van magának a keresztyénségnek története is a maga egészében, ott a keresztyén néplelek, melyekből tud olvasni, a ki szemeit nyitva tartja.

Németországi eredményeken kívül még más jelenségek is állanak rendelkezésünkre, hogy az itt érintett nagy kérdéseket az életben tanulmányozzuk. Talán a legalkalmasabb e célra az angol szász népfaj vallásos élete, melyet köztudomásulag a legújabb időkig nagy bensőség, mélység, puritán életfelfogás jellemzett. Az angol mint kiválóan bibliás nép szerepelt a reformáció óta. Áldozatkészsége, minden nagyért, nemesért való lelkesülése általánosan ismert tények. És ma már azt tapasztaljuk, hogy az angol népfaj kebelében is kezd némileg csökkenni a vallásos élet bensősége. Két jelenség karöltve, egyszerre tűnik fel közöttte a szemhatáron, mely két jelenség közös feltünése nemcsak nála, hanem más népeknél is észlelhető. a melyek együtt átalakították mindig az illető nép vallási karakterét s a melyeknek az együttes tünetekezésnél fogva szoros egybefüggésben kell állniok. E tüneemények egyike a hitvallás revisiójának, a theologiai tudományos eredményeknek a hitvallás, vagy legalább a vallástanítás és az igehirdetésbe való felvételének a követelése. A másik, a melyik az elsőtől sohasem maradt el sehol, nem még hazánkban sem, a vallásos nagy jellemek gyérülése, a puritán ősi vallásos szokások eltünése és a mi a legjellemzőbb, a keresztyén felebaráti szeretetnek és a szeretet gyümölcseinek, az áldozatkészségnek a meglanyhulása, fokozatos elernyedése.

Ma még távol állunk attól, hogy a változásoknak az angol szász népfaj kebelében történt uralomra jutásáról beszélhetnénk. De jelenségei mégis vannak. És azonnal idézhetünk is példákat és pedig ez alkalommal Amerikából vesszük azokat.

A XX. század kezdő pontján, a mult év elején, óriási lelkesedés volt észlelhető az amerikai protestantismus körében. Az új századot úgy üdvözölték mindenfelé, mint egy új hajnal hasadását, mely az evangélium napjának a felderülését előzi meg. Egy nagy revivált, egy nagy újjászületést vártak, reméltek és igyekeztek előmozdítani mindenfelé. A napi sajtó is hatalmasan lépett a küzdőterre a különböző egyházak mellett. A kül- és belmissió, a világ christianisálása volt a jelszó itt is,

amott is. És még csak egy év sem folyt le azóta és már is azt látjuk, hogy a hatalmas felbuzdulás csupán a vezetők lelkében élt, de a nagy tömegben alig talált visszhangot. A methodisták jártak a revival munkálásában legelől s kiadták a jelszót, hogy a missió alapjára egy millió font sterlinges alapot kell összehozni gyűjtés útján. Ez sikerült is fényesen nekik, mert az egy millió font helyett majdnem 4 milliót gyűjtöttek, dollárokbán körülbelül 16.500,000-et, de egyúttal ki is merítették erejüket úgy, hogy más egyéb bevételük hiányokat mutatnak. A püspöki egyháznak missiói pénztára 80000 dollár deficitet mutat. Deficittel dolgoznak a baptisták és a congregationalisták is.

Azonban vannak még érdekesebb jelenségek is ezeknél. Hiszen az angol fajnál ez a deficit még jótékony hatású, áldozatra buzdító eredmény szokott lenni a közönséggel szemben. Hanem a puritán szellem kezd láthatólag elenyészni. A püspökös methodista egyház a nőket is szavazati joggal ruházta fel az egyházban. Potter az episcopalista püspök és dr. Rainsford a nagy egyházi szociális-vezér nyíltan állást foglaltak a temperencerek és prohibitionisták ellen, követelve, hogy a „saloon“-ok, azaz a vendéglők és koresmák, mint a szegény munkás nép klubbjai, kaszinói, vasárnap is nyitva tartassanak. Az amerikai vasárnap megünneplési módja ellen intézett ezen támadás semmi élénkebb visszautasításra sem talált. Minnesota államban a kormány a Miatyánkot az iskolákból kitiltotta. Ellenben azt láthatjuk, hogy több egyház az istentiszteleti formák kiképzésével foglalkozik. Jelmezes karok szerepelnek több methodista és lutheránus templomban. Az egyházi művészet iránti érzék fejlődik és erősödik. Az imahelyek fontossága sülyed, ellenben mind több súlyt nyer a bőjti időszak és a nagyhét. Az egyházi jövedelmek a legtöbb helyt csökkennek, vagy legalább semmi emelkedést nem mutatnak. A methodisták milliós térítésének eredménye nagyon elmaradt a millió megtérttől. Bostonban alliance-körök egy nagy revival mozgalmat indítottak a parkstreeti templomban, de ez olyan zajos volt, hogy a rendőrség is beleszólt és a lapok a rendőrség eljárását helyeselték.

Ezen közös forrású kettős jelenség mellett ott van a másik tünemény: az atyák hitének csökkenése. Washingtonban egy presbyteriánus bizottság fáradozik azon, hogy az atyák és gyermekeik hite között tátongó örvényt áthidalja. De eredményt senki sem vár tőle. Az angol körökben mindinkább terjed az a nézet, hogy a lelkészképzésnek a szent nyelvek tanulását pszichológiai, sociológiai stb. tanulmányokkal

kellene helyettesíteni. A világi tanintézetek évről-évre jelentékeny adományokat kapnak, még papi emberektől is, míg a különböző vallásfelekezetek egyházi tanintézetei alig tudnak élni. Mind jobban hódít az a felfogás, hogy a felekezeti oktatás theologiai egyoldalúsága a modern ember, a modern jellem kiképzésére alkalmatlan és ezért azok látogatottsága is visszaesőben van.

A róm. katolikusok, kik látják a protestantismus ügyében beállott fordulatot, már nagyban örülnek, hogy eljött rájuk az aratás ideje. Nem kevesebbről álmodoznak, mint Amerika katolizálására. Terv szerint munkálnak erre a célra, melynek elérését nem is oly messze jövőben remélik. A Winchesterben tartott missziói conferentián egy, az amerikai missió számára működő seminarium felállítását határozták el, mely seminarium növendékei a „nem katolikusok“ között való munkára növeltetnek. A conferentián a pálos Elliöt nagy hatással beszélt azokról az eredményekről, a melyeket a róm. kath. missió igehirdetése Amerikában már is elért. „Ki kételkedhetik a felett, — úgy mond — hogy az a készség, melylyel az igazságot itt hallgatják, Amerika megtérését jelenti? És ki kételkedhetik azon, hogy Amerikával együtt meg fog térni Anglia és Németország, ezek a nagy északi államok, a melyeknek kezébe tette le a teremtó a világ sorsát, meg fog térni, hogy nagy legyen a Jézus neve „a pogányok között“. A missionáriusnak meg kell győződve lenni a felől, hogy ezek az emberek a világéi és nem a Krisztuséi s meg kell őket menteni, mint az égő házban levő embert, hogy elevenen oda ne égjen. Komolyan meg kell győződve lenni a felől, hogy ezek az emberek miattunk a bűn és a tévelygés uralma alatt állanak és csak Jézusnak ama kegyelme által menthetők meg, melyet egyházának adott a kiosztott, mert egyetlen más egyháznak sincs isteni hivatása embereket megmenteni“.

Kemény beszédek ezek és igen tanúságteljesek. Kétségtelen, hogy ma a régi nagy katolikus államok lejárták magukat és a jövő a nagy protestáns nemzeteknek, Német- és Angolországnak s az amerikai Egyesült Államoknak a kezében van. A melyik vallásfelekezethez ezek tartoznak, az fog diadalmaskodni. Épen ezért fejt ki a pápás missió olyan óriási erőfeszítéseket mind a három nemzet kebelében. Azt persze nem látja, hogy az olasz, a spanyol, a francia népet már tönkre tette egyedül üdvözítő tanaival, szentjeinek moráljával, hanem tovább akarja folytatni pusztító munkáját az életerős népeken is. Némi sikerre kilátásai is vannak. A túl józan modern lélek, az egoismus, a sociális bajok seregestől hajtják

az embereket a karjai közé. A világ folyása, a megélhetés körüli harc is neki kedvez, mert az olykor-olykor lelke üdvére is gondoló ember, a ki azonban a mindennapi létküzdelmek között nem ér reá, hogy maga munkálja Isten kegyelmével ezen üdvösséget, szívesen bizza annak gondozását az egyedül és feltétlenül üdvözítő egyházra. Ma már biztosítunk tűz, jég, betörés stb. ellen. Egészen korszerű a kórházak elleni biztosítás is, mely látszólag úgy is igen kevésbe kerül. Ha tudnák előre, milyen árt fizetnek!!!

Ezek a jelek egy nagy „Memento“ legyenek előttünk. Ha a vallásos kedély, az érület mélyítésével, nemesítésével nem foglalkozunk jövőre többet: ekkor elpusztulunk. Hiába mondja nekem bárki is azt a vigasztalást, hogy az igazságot legyőzni, eltemetni nem lehet, már pedig a protestantismus maga az evangéliumi igazság, tehát előbb-utóbb diadalmaszkodni fog. Üres frázis ez, kongó és a sánta syllogismus. Nagyobb ennél, fontosabb biztosíték, ha vallásos szükségletét, a kedély szükségletét igyekszünk kielégíteni. Adjátok meg a szívnek is azt az őt megillető, azt az ő általa is megkívánt táplálékot, melyre szüksége, melyre joga van. Adjátok meg a protestantismus kincseiből annak azt a drága eledelt, a melyhez hasonlót már adtatok a főnek és akkor a protestantismus diadalmaszkodni fog. De csak a vak és süket állithatja, hogy az a protestantismus, mely csupán a fővel számol, de a szívre ügyet sem vet, hogy az az igazság. Emberi jellemünkkel, az Isten által belénk adott lélekkel ellenkezik az ilyen protestantismus és épen azért nem is lehet igaz.

Emberek, gyarló emberek vagyunk, kik a végletek közt mozgunk. Ne felejtsük, hogy a reformációt a szívvel üzött tulságos visszaélés, misztikus hajlamainak babonáskodásra és csodakórságra való kihasználása hozta létre. Mi ne essünk az ellenkező túlzásba. Sőt ha már ennek határai felé közeledünk is: vajjon nem tudunk helyes mértéket tartani. Azt mondjuk, hogy a róm. catholicismus a mozdulatlanság, a mozdíthatlanság principiumán áll, a mi jelszavunk pedig *Ecclesias semper reformari debet*. Jogos-e ez?! Ha igaz, akkor reformáljuk mi magunkat, mert különben a róm. catholicismus fogja végrehajtani azt a reformációt, a melyet az ember, az emberiség várvavár. És ennek a reformációnak a hiányosságáért a felelősség minket is terhelni fog.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Kézi agenda. Templomi és halotti imák, szertartási beszédekkel. Lelkészi használatra. Írta: *Gyurátz Ferencz* pápai ev. lelkész. Második bővített kiadás. Ára füzve 3 kor. 60 fill.

Egy természetes kötet (414 oldal) hagyta el Pápán e napokban a sajtót: nem új munka, egy szívesen látott, jól ismert, áldással forgatott segédkönyv újabb kiadása, az ág. h. ev. lelkésztársak magyar gyülekezetekben szolgáló részének kezébe. A dunántúli egyházkerület érdemes püspöke, a buzgó és tudós felügyelőpásztor, elfogyván *Agendájának* első kiadása, a több oldalról vett megkeresésre munkáját újra kinyomatta, ezúttal bővített kiadásban. Felette halásak vagyunk érte. Nehéz a magyar egyházakban működő lelkésztársaknak helyzete e tekintetben. *Az augusztai hitvallást követő evangelikusok dunántúli szuperintendenciájának* még 1831-ben kiadott, *Kis János* által szerkesztett *Agendája* nem is igen kapható már, de meg el is avult. Az egyetemes közgyűlés által 1883-ban napirendre hozott, az akkori püspöki kar által lelkesen felkarolt, megindított dr. *Geduly Lajos*, *Karsay Sándor*, *Czékus Istvánnak* egymást felváltó elnöksége alatt elkészült s 1889-ben meg is jelent *Agenda* fájdalom nem felelt meg a várakozásoknak és szükségnek. A különben nagy körültekintéssel, a szertartásoknak minden előfordulható eseteire gondosan kiterjeszkedő munka cserbe, tanácstalanul hagyja a lelkészt, a mikor az az egyházi évek egymást felváltó ünnepekerei, időszakai szerint vasárnapról-vasárnapra vár és méltán, biztos útmutatót az isteni tisztelet liturgikus részében. Annál érezhetőbb és sajnosabb e hiány, mert hiszen isteni tiszteleteink keretében ott is kívánatosnak tartjuk, hangoztatjuk — még az evang. reform. testvéregyházat sem véve ki — a liturgikus elem behozatalát, a hol az eddig idegen volt s isteni tiszteletünk a pusztá éneklésre és igehirdetésre zsugorodott össze. *Gyurátz Ferencz Kézi Agendája* e részben első kiadásával, fölötté állt az Egyetemes közgyűlés által kiadott Agendának. Voltak

azonban hézagai is. És a bővített kiadásnál örömmel látjuk, hogy a tudós főpásztor ezeket avatott kézzel kitöltötte. Így például az új templom, új iskola, harang, temető-avatási szertartások és imák, *lelkészavatás, lelkésznek hivatalába beiktatására* vonatkozókkal bővültek. Egészen új részt képeznek *a hétköznapi imák* két hétre szólólag. Az eddigi kötetbeli előfohászokat az új kiadásban nagyszámú *vasárnapi, ünnennapi, s egyéb alkalmi verses előfohászok* egészítik ki. A halotti imák: *anyja után hamar elhalt kisdéd, öngyilkos hajadon, fiatal férj, öngyilkos férfitű* stb. eseteivel bővültek. Új rész: *A temetőben*, imák gyermekek, ifjak, középkorúak és öregek sírja előtt. Észrevételeimmel az új kiadás régi anyagát kísérem nincs sem okom, sem jogom. Kipróbálta az idő, a gyakorlat. A lelkésztársak többfelől nyilvánított óhajta méltónak találta az új kiadásra, gyülekezeteinknek továbbra is lelki-építésére. A felvett új részek értékes kiegészítést képezik az Agendának. A két hétre szóló *hétköznapi imák* a szív teljességéből fakadnak, keresetlen egyszerű szerkezetben, rövid mondatokban, biblikus nyelvezettel, buzgóságot kelteni alkalmas hangon szólnak. Az Isten iránt érzett tisztelet, hála és magasztalás — gyermeki bizalom — a hit drága ajándéka, az emberi gyarlóság érzete, Isten törvényeinek szentsége, az élet komoly célja, a családi élet melege változatos tartalmát teszik az imáknak. A felvett kész kötetben és *verses előfohászok* gyűjteményének gyakorlati értéke és célja fölül lehetnek és vannak is eltérő nézetek. Igaz is, hogy az előfohász szerves része lévén a beszédnek, melyet az megnyit, a beszéd alap gondolata, tendenciája képezi az előfohász magvát, voltaképen tehát egy ugyanazon szerző gondolata és munkája. Ám ha az előfohászok eléggé változatosak s áhítatkeltésre alkalmasok — mint ez esetben is — értékük nyilvánvaló, jó szolgálatot tesznek. Ime egy-kettő a gazdag gyűjteményből:

Feljöttünk házadba Atyánk, jó Istenünk,
S téged dicsőítve ünnepet szentelünk.
Ihless meg bennünket lelked erejével,
A mely igaz úton szent célra vezérel.
Add, midőn lélekben hozzád emelkedünk,
Hit, remény, szeretet kísérje ünnepünk!

Vagy:

A ki éltet adál, ösvényem kimérted,
Uram, add, hogy híven szolgáljak Te néked,
Világoljon hitem, mint vezérsillagom
S emeljen, a mikor lankadok utamon.

Tanítson követni Te szent törvényedet
S téged dicsőíteni, míg a sír eltemet,
Minden nap, a mely hív lelki áldozásra,
Legyen az épülés, öröm szent forrása.

A betegekért mondandó imák közt gyermek, fiatal, középkorú és hajlottkorú betegért fordulnak elő. Szerény véleményem szerint itt inkább egy-két rövidebb verses, mindenesetre általános tartalmú volna helyén az igehirdetést záró fő ima után, népesebb gyülekezeteinkben akárhányszor megtörténik, hogy egy és ugyanazon alkalommal gyermekért és hajlottkorúért mondatnak imák: ilyenkor, ha imát imára halmozni nem akarunk, betegekért mondandó általános tartalmú rövid, lehetőleg verses imát szeret népünk.

A halotti imák új darabjai, nem különben a *Temetőben* cím alatt nyújtott imák hívő kebelből fakadó balzsamcseppek, a gyászolók vérző szívére. Egy hézagot mégis látok, melyet a tudós szerző e bővített kiadásnál sem látott szükségesnek betölteni. Nem találok ugyan is a prédikáció után elmondandó néhány *kollektát*, imádságot; a mi azt mutatja, hogy dunántúli evang. magyar gyülekezeteinkben az elvégzett szószéki beszéd után a lelkész többé nem megy az oltár elé, hogy onnan a kolekta után a gyülekezetre a szokásos ároni áldást adja. Meg vagyok győződve, hogy a mint ev. magyar gyülekezeteink egységes istentisztelete rendjének a kérdésért illetve megállapítását napirendre hozzuk — bár hozná s állapítaná meg maga a zsinat — ez a legkevesebb, a mivel istentiszteletünk kerekdedsége létesítése szempontjából tartozunk. Erről különben többet máskor és másutt s nem az Agenda ismertetésének keretében! A tudós szerző — látnivaló — Kézi Agendájának bővített kiadásával nem kis szolgálatot tett, elég szegényes agendális egyházi irodalmunknak. Bizonyynyal lesz gondja rá, hogy munkája templomi használatra méltó, tartós szolid kötésű példányokban is kapható legyen.

P—cs S—a.

Debreczeni Lelkeszi Tár. Első Kötet. Gyakorlati Evang. Reform. Papi Lexikon. Szerkesztette *S. Szabó József* felszentelt lelkész, debreczeni kollégiumi tanár. Ára füzve 6 korona. Kötve 7 korona. Debreczen, 1902. Telegdi K. Lajos utóda: Eperjessy István kiadása Nagy oktáv. I—XV + 1—640. lap.

A vaskos kötethez írt előszó szerint szerkesztőt főleg az birta rá e Lelkeszi Tár megindítására, hogy benne és általa egy olyan gyűjteményes segédkönyv sorozatot adjon a lelkészek kezébe, a melyben azok a lelkipásztori munka minden ágára vonatkozó dolgozatokat találhassanak. S ez az első kötet valóban ki is terjeszkedik a lelkészi munkálkodás csaknem egész mezejére, s az I. részben tartalmaz 3 bibliamagyarozatot; II. részében, egyházi és szertartási beszédek címe alatt 2 ifjúsági istentiszteleti, 5 közönséges, 13 ünnepi, 19 alkalmi, 4 keresztelési, 3 konfirmációi, 4 úrvacsorai, 12 esketési és 13 temetési gyászbeszédet; III. részében a cura pastoralis

körébe tartozó 3 dolgozatot; a IV. részben 13 alkalmi és 12 halotti imádságot és az V. részben, „Különfélék“ czim alatt 10, a lelkészi praxisból feljegyzett apróságot. A dolgozatok, kettő kivételével, egészen eredetiek, és egy néhánynak leszámításával, a tiszántúli kerület papjaitól valók.

Legelső sorban is azt a véleményemet fejezem ki, hogy S. Szabó József a kötet összeállításával általában véve becsületes és elismerésre méltó munkát végzett, s az az irány s az a szintáj, a melyet a kötet felmutat: egészséges és egészében véve megfelelő. Dolgozatai között is alig lehet egészen kivetni valót és értéktelen találni. Szerencsésen szerkesztettnek mondható a tekintetben is a kötet, hogy bár dolgozataiban szabadon engedte megnyilatkozni a szerzők gondolat- és érzésvilágát s azt az irányt, a mely felé kinek-kinek lelke hajtatik, még sincs kirívó ellentét a szigorúbb dogmatikus és a szabadabb felfogású beszédek között, s egészében véve elfogadható az a szellem és az az irányzat, a melyet a kötet képvisel.

A bibliamagyarazatok, melyek mind Andrassy Kálmán dolgozatai, jók; csak az a kár, hogy többet nem ad belőlök a kötet. A jó bibliamagyarazatoknak nem igen van bővében a mi gyakorlati egyházi irodalmunk; épen azért szerettem volna, ha a kötetnek ez a része, a dolgozatok számát tekintve, gazdagabb lett volna, mint a milyen tényleg. S ugyancsak ezzel kapcsolatban kell reá mutatnom a kötet egy kardinális fogyatkozására. Ez a fogyatkozás a kátémagyarazatok teljes hiányzásában áll. Ma, a mikor a kátémagyarazás csaknem általában kiment a szokásból s épen igen szükséges lett volna, hogy a kötet, mind megkedveltetés, mind példaképen egy néhány jó kátémagyarazatot is adjon. A tárnak eme hiányait okvetlen pótolnia kell a következő kötetekben a szerkesztőnek.

Ugyanez volna a kívánságom a II. résznek ifjúsági istentiszteleti beszédeit illetőleg is. A közlött két beszéd jó; de kevés. Ma, a mikor, Istennek hála, mind inkább reá jövünk arra, hogy ifjúságunkat rendszeres és különös lelki-gondozásban kell részesítenünk, s a mikor középiskoláinkban és leánynevelő intézeteinkben mind inkább gyakorlatba kezdenek jönni az istentiszteletek, jó lett volna, ha az ilyen beszédekből többet adott volna a kötet.

A közönséges egyházi beszédek csoportjában jók az 1. és 3. számúak; a többieket, bár a textustól eltekintve szintén jók, épen a textusszerűtlenség, vagy pedig a textus exegetikailag nem megfelelő értelmezése miatt gyengébbeknek kell minősítenem.

Az ünnepi egyházi beszédek csoportja, bár 13 beszédet foglal magában, véleményem szerint egy kissé szegényes s e mellett hittanilag szintelen és vallásilag nem elég erőteljes. Az 1. és 9. számú beszédek kivételével a többiekben igen vékonyan találhatjuk

csak fel az ünnep által képviselt válságtények és üdvigazságok magyarázatát; pedig ha máskor fázunk is a dogmatikus beszédektől, az ünnepek alkalmával legalább azokról kellene szólnunk, a melyek a mi megtartatásunkra valók. Az ezen csoportban közlött többi beszédek általában véve jók; de különösen szépek a 12. és 13. számúak.

Az alkalmi beszédek csoportjáról általában véve azt mondhatom, hogy a kötetnek ez a csoportja az, a mely mind szerkezet, mind tartalom tekintetében a legtöbbet érő. A jók közül is kiemelkedik Kiss Áron püspök lelkészavatási, Illyés Endre beköszönő, Szele György és Szalóczy Pál lelkészertekezlet, Kiss József vizsga alkalmi, mindenek felett pedig Gergely Antal beköszönő beszéde. Ezt az utóbbit szeretném követendő példaképen állítani minden, hivatalát nemcsak elfoglalni, de azt híven be is tölteni akaró lelkésztársam elé.

Keresztelési beszédet négyet közöl a kötet. Kettő közülök közönséges alkalomra, kettő pedig áttérő zsidó keresztelésére való. Az első, sem nem a szülőkhöz, sem nem a keresztszülőkhöz, hanem az öntudatlan kisedhez levén intézve, alapjában eltévesztett; a többi jó, különösen jó a 3. számú, mely Vásárhelyi Zsigmondtól való.

A konfirmációi beszédek csoportjában közölt 3 beszéd általában véve jó; legjobb azonban Lévay Lajosnak egy felnőtt áttérőhöz intézett hiterősítő beszéde. A beszédek e fajából szívesen láttam volna a gyűjteményben többet is, miután véleményem szerint az áttérőnek egyházunkba való felvétele mindig ünnepéyesen, a gyülekezet színe előtt, a hitvallás letétele és az úrvacsora kiszolgáltatása mellett kellene hogy történjék, s e végből szükség volna példányszerű átvevő és hiterősítő beszédeket adnunk lelkészeink kezébe.

Az úrvacsorai beszédek, mindössze 4, gyenge csoportját képezik a gyűjteménynek. Az 1. számúban még megtaláljuk, habár nem teljesen is, a szereztetési ígéket és az úrvacsora jelentőségének magyarázatát; a másik háromból azonban hiányzik mindez a két lényeges elem. Általában véve, sajnálattal konstátálom, hogy ünnepi és sakramentális beszédeinkből általában és így e Lelkeszi Tárnak ily természetű beszédeiből is hiányzanak keresztyén vallásunk válságtényeinek és üdvigazságainak megfelelő a magyarázatai.

Az esketési beszédek, néhánynak a levonásával, általában véve jók; szépek az 1., 3., 4., 7. számúak. Az alkalom ügyes felhasználása tekintetében pedig kiváló a 8. számú.

A gyászbeszédek és imák általában véve szintén jók; legjobb azonban az 1. számú. A közlött temetési beszédek és imák, az elhunytak egyéniségéhez, jelleméhez vannak alkalmazva, s ez így van helyesen.

A lelki gondozás speciális körébe tartozó dolgozatok általában véve jók; kár, hogy nincs belőlük több. Óhajtandó, hogy a következő kötetekben az ily tárgyú dolgozatok nagyobb tért nyerjenek.

A III. rész alkalmi és halotti imádságokat foglal magában; de megvallom, ez a rész nem elégíti ki. Az alkalmi imádságok, néhány kivételével, nem imádságok, hanem igen hosszúra nyúlt. elmefuttatások, figyelmen kívül hagyásával a keresztyén imádság természetének és az imádságra nézve adott krisztusi tanításnak és példány-imádságnak.

A halotti imádságok részben annyira egyes történelmi személyekre vonatkoznak, hogy más alkalommal fel nem használhatók; részben pedig igen gyengék, nélkülözve a halotti imádságok kellékeit. Úgy látszik, nemcsak a dogmatikus témák kezeléséhez nem értünk, de imádkozni sem igen tudunk; vagy, a mint Pál mondja, ha tudjuk is, mit kellene kérnünk, nem tudjuk, hogy miként kell azt kérnünk.

Az V. rész a gyakorlati lelkészek tapasztalataiból feljegyzett apróságokat közöl. Ezekre nézve azonban csak azt mondhatjuk, hogy igen kár, hogy a szerkesztő felvette a gyűjteménybe. Az ilyen cinikus és az élet salakját felmutató történetkének talán helyök lehet a legbizalmasabb beszélgetés közben, a fehér asztalnál; de egy lelkészi társban nincs semmi helyük. Eleget tapasztalunk az életben; mi szükség ilyen történetekre a nyomdafestéket és papírost pazarolni és őket a nagy világ elé tárni?

Végül még a kötet, illetve vállalat címére vonatkozólag valamit. A Gyakorlati Papi Lexikon címet nem tartom helyesnek. Lexikon alatt vagy szótárt, vagy egy ismeret vagy tudomány körére vonatkozó enciklopedikus munkát értünk, a melynek beosztása alfabetikus. Ez a kötet nem ilyen, s a dolog természetéből folyólag nem is lehet ilyen. Miért nem maradt meg a szerkesztő a „Debreczeni Lelkeszi Tár“ cím mellett, a mit az egész vállalat nevéül választott?

Kifogásaim és kritikai megjegyzéseim megtétele után azonban ismételve is csak azt mondom, hogy a Debreczeni Lelkeszi Tár első kötete általában véve derék munka és dicséri szerkesztőjét. Fogvatkozásai kétségtelen, hogy vannak; de ezek nem annyira a szerkesztő ítélet-hiányából, mint inkább a kezdet nehézségeiből és az ilyen gyűjteményes művek szerkesztésénél felmerülő „különös tekintetek“-ből származtak. Ámde a hol annyi jó dolgot össze lehetett szedni, ott sűrűbb szerkesztői rostával csupa gyöngyöket is lehet összeválogatni.

A kötetet melegen ajánljuk lelkésztársaink pártoló figyelmébe.

Hamar István.

b) Külföldi irodalom.

Köstlin: **Luthers Theologie** in ihrer geschichtlichen Entwicklung und ihrem inneren Zusammenhang dargestellt. 2. vollständig bearbeitete Auflage. 2. Bde. Stuttgart (Steinkopf) 1901. 491+366 lap. Ára 15 márka.

Az illusztris nevű hallei Luther-tudósnak ez a műve még 1863-ban jelent meg első kiadásban. Időközileg azonban a Luther-jubileumi év lélekemelő mozgalmi folytán felszaporodott Luther-irodalom s főleg magának Köstlinnek nagy Luther-életrajza tette szükségessé jelen művének teljesen átdolgozott alakban való közzétételét. Ezzel és az ő nagy Luther-művével Köstlin méltán „exigit monumentum aere perennius“.

A műnek alaptervezete különben a régi maradt. Az I. kötet 3-ik könyvében történeti kifejlődésében, s a II. kötet 4-ik könyvében rendszeres alapon és benső összefüggésben építi föl Köstlin ritka objectív történeti hűséggel s mindvégig nyugodt tárgyalásban Luther theológiáját. A megöszült Luther-tudós rengeteg történeti ismereteinek, a részletekben is alapos tájékozottságának és finom rendszerező érzékének tárháza e mű, a melyről a különben orthodox irányú rostocki *Walther* is igen elismerőleg nyilatkozott a „Theol. Literaturblatt“ hasábjain.

Az első három könyvben, vagyis műve történeti részében „azt a történeti folyamatot ismerteti, a melyben Luther sajátos reformátori tana a maga különféle mozzanataival kifejlődött“. — S itt egyenként bemutatja vitairataiból, disputációjából, predikációjából, előadásából, leveleiből, asztali beszédeiből stb. az első könyvben „Luther belső életét és tanát az 1517-iki indulgentia vitáig“, a másodikban „Luther 1517—1521. nagy reformátori biznyságtételét“, mely időrendileg „a 95 tételtől a worms-i birodalmi gyűlésig terjed“, s a harmadikban „Luther további fejlődését a wartburgi tartózkodás óta“ és pedig „a katholicismus hamis külső, s a szektáskodó szellem hamis benső vallásosságával szemben“. A történet-genetikai alapon építi fel aztán Köstlin „Luther tana rendszer egészét a maga benső összefüggésében 11 fejezetben“. Különösen a műnek első, vagy történeti része annyiban változott, hogy azt az 1863-iki első kiadással szemben megrövidítette, teljesen átalakította s tárgyilag tömörebbé tette. Köstlin műve ezzel biztos tájékoztatóul szolgálhat történeti és rendszeres tekintetben egyaránt Luther theológiája összes ágai-ban, s hiszszük, hogy evvel a „Luther“ állítólagos „középkori kath. maradványairól“ és „félben maradt reformációjáról“ szóló ellentétes kérdések is megritkulnak az újabb theológiában. Még megjegyezzük, hogy

Köstlin műve a tárgyalásban mindenütt az ő nagy Luther-életrajzának az ismeretét feltételezi.

A tananyag történeti kifejlődésének előadásában Köstlin az ó-prot. dogmatikusok loci-jait követi, vagyis a ker. tanrendszer főbb pontjait ismerteti egyenként. De e tartalom genetikai kifejlődésénél meg nem felejtkezik „Luther etikájának alapvonalairól“ sem, s itt egyenként bemutatja Luthernél a ker. erkölcsi élet nyilvánulásait a maga különböző vonatkozásaiban, ú. m. a ker. ember erkölcsi viszonyát az Istenhez, felebarátjaihoz, a világhoz: a felebaráti szeretetet, továbbá az egyéni hivatást s a ker. tökéletességet. Műve anyagában annyiban is bővült, hogy felmutatja „Luthernek az előző theológiához és egyházi tanhoz való viszonyát“ is, nevezetesen „a tőle való függőségét s az azon túl való haladását“. Mi több, fejtegetéseihez „dogmatikai kritikai megjegyzéseket is fűz a mai theologia számára“, a mivel főleg a mai rendszeres theológiának tett igen lényeges szolgálatokat, de itt sem téveszti el Köstlin sohasem „az objectív történeti állapotot“ s „a nyugodt tárgyilagosság hangját és irmodorát“. Ez az ő bámulatos objectivitása és előkelő nyugodtsága főleg Luthernek Zwingli és Kálvin úrvacsorai tanához való viszonya ismertetéséből tűnik ki, s ugyancsak tárgyilagosan ítéli meg Luthernek a későbbi traditionális orthodox dogmatikához való viszonyát is. Ezt az ő előkelő tárgyilagosságát és a polemikai ízű fejtegetésektől való idegenkedését az ellentétes felfogásokkal szemben is mutatja így midőn Dickhoff, Harnack, Seeberg, Gottschick, Kügelgen, Lomatzsch, Schultz, Lipsius, Kawerau, Herrman, Loofs, Thieme, Ritschl, Baur, Köhler és mások ellentétes nézeteit az egyes hit- vagy erkölcstani részleteknél ismerteti. A nyugodt, mérsékelt, sőt előkelő tárgyilagosságnak ezt az eljárását még Janssennel, az ultramontán történetíróval szemben is nyilvánította a Luther-jubileumi évben ellene közzétett alapos polemiaiban, a melyekről még az újabb kath. történetírók is igen elismerőleg nyilatkoztak. Luther életének és theológiájának a részletkérdésekre is kiható ez az objectív ismerete példányképpül szolgálhat minden történetírónak, a miről különben Walther is elismerőleg nyilatkozott a maga kritikájában.

A műnek 2-ik, vagyis rendszeres része egyenként szól „a hitigazság forrásáról és normájáról“ vagyis „az írásról“, „a háromságos Istenről“, „Istenről és a teremtményi létről“, „az ember megváltása előtti állapotáról“, „Krisztusról, mint megváltóról és úrról“, „az üdv elsajátításról vagy hitigazságról“, „a kegyelemeszközökről“, „az egyházzól“, „a ker. erkölcsi élet kifejtéséről“ s „az utolsó dolgokról“, miután előzetesen általánosságban bemutatta „Luther összrendszerének tartalmát és ő-szefüggését“. E sémából tehát következik, hogy *joggal szólhatunk „Luther theológiájáról“*, ha mindjárt ez a theologia a hittani és erkölcstani rendszernek evangéliumi alapon való kifejtésére nem is jutott el. A hittartalom rendszeres tudományos kifejtése nem tartozott az ő reformátori feladataihoz, hanem csakis a középkori vallásos egyháziasságnak

evang. alapon való megalapítása, megtisztítása és biztosítása. Ez teszi épen a reformáció sarkalatos három nagy gondolatát a megigazulásról, az írásról és az egyházzól, a mihez dogmatörténeti szempontból Luther theológiája bőséges történehitani és erkölcsi anyaggal szolgál.

Köstlin műve két testes kötetének használatát rendkívül megkönnyíti a második kötet végén található terjedelmes „tárgymutató“, a mihez Walther bírálata egy esetleges harmadik kiadás számára még azt a kívánságát is csatolja, hogy czélszerű lenne a különféle képen értelmezhető Luther-féle gondolatoknak helyesbitéséről is könnyen megtalálható jegyzéket készíteni. Mert „szégyene az napjaink theológiájának, hogy Luthert, ki pedig nyíltan és világosan beszélt, oly kevésbé tudja megérteni, sőt — és itt Harnackra és általában a Ritschl-féle theológiára céloz — a legheterogénebb nézeteket is Lutherrel szokta fedezni“.

A legmelegebben ajánljuk Köstlin művét a Luther theológiája iránt érdeklődők szives figyelmébe. Sz. M.

MAGYAR PROTESTÁNS

EGYHÁZTÖRTÉNETI

ADATTÁR

SZERKESZTI

STROMP LÁSZLÓ

THEOL. AKAD. TANÁR

— I. ÉVFOLYAM —

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG

1902

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

ELŐSZÓ.

Magyar prot. irodalmi társaságunk jelen „Egyháztörténeti Adattár“ megindításával kezdettől fogva táplált kedvenc tervét valósítja meg. Hiszen már megalakulásakor, 1889-ben, első dolgának ismerte egy egyháztörténelmi emlékgyűjtő bizottság létesítését, a melynek feladatául a hazai protestantismus multjára vonatkozó kútfők felkutatását, összegyűjtését és közkincscsé tételét tűzte ki; sajnos azonban, pénzereje mindeddig nem engedte meg, hogy ez irányú tevékenységét külön folyóirat kiadásával is dokumentálja.

Igaz, hogy a mérték, a melyben irod. társaságunk e kezdettől szem előtt tartott feladatának megfelelni iparkodik, ez idő szerint legalább, nem mondható kielégítőnek, minthogy a szerkesztő rendelkezésére bocsátott évi mintegy 40 nyomtatott iv vajmi csekély eszköz évszázadok óta szinte kiaknázatlanul heverő s nagy részben pusztulásnak kitett — ha ugyan már teljesen el nem kallódott — kútfőink megmentésére. Ámde már maga e csekély kezdet is nagy nyereség és haszon; s irodalmi társaságunk — a mely e folyóiratot tagjainak minden külön díj nélkül adományozza s így velők szemben elvállalt kötelezettségét önként a kiszabott mértéken felül teljesíti — joggal remélheti, hogy törekvéseit hazai ev. prot. közön-ségünk a megfelelő méltánylásban fogja részesíteni s ez által módot fog neki nyújtani arra, hogy „Adattárát“, erőinek izmosodásával, rövid időn jelentékenyen bővíthesse.

Jövő fejlődésünk számára multunkban az alap, a tanuság és az erő. A jövőre irányuló törekvésünk, eszményeink még csak a multnak fényében nyernek világosságot és igazságot. Miként a küzdő Antaeus csak addig volt legyőzhetetlen, a míg

lábait a földnek szegezte: úgy számunkra is multunk az a biztos talaj, a melyen lábainkat megvetve minden kísértések és támadások között győzhetetlenül és szilárdan megállunk; elvesztve azonban azt lábaink alól, erőtlenül, tehetetlenül elbukunk.

Legyen azért e vállalatunk a multak nagy emlékeinek s tanúságainak éber életre hívogatója. Gyülekezzék köré tudós és pártfogó, kicsiny és nagy. És legyenek e most meginduló első ívek egy hosszú, egy termékeny sorozatnak a megnyitói, első közös erőből eszközlött megnyílása azon kiapadhatlanul gazdag világosság és életforrásnak, a melyből történelmünkre igaz fény derül, magunk számára pedig új, friss életerőnek vize fakad.

Pozsony, 1902 husvét havában,

a szerkesztő.

LEVELEK RÁDAY PÁLTÓL EGYHÁZI ÜGYEKBEN.¹

(1714—1730.)

I.

Bizodalmas jóakaró uramnak kegyelmednek ajánlom kész köteles szolgálatomat.

Minek előtte vettem volna kegyelmed becsületes levelét, már azelőtt Aszalay Ferencz ur által is informáltatván és egyszersmind magam is elmémben forgatván a pataki collegiumnak a mostani patens álnok magyarázatra huzott tenorához képest történhető háborgattatását, jóllehet csekély opiniomról válaszlevelem által Aszalay urt és ő kegyelme által, akiket illik, informáltam, mindazáltal levelem eltévelyedhetvén, kívántam kegyelmedet is tudósitanom, hogy ugyan dolgainkra való vigyázásnak kedvéért, mihelyen megértettem mélt. cardinalis érsek urunk ő eminentiája Szentkeresztre való érkezését, azonnal az ünnep első napján indultam udvarlására, hogy kívált a patens egyik helyének valóságos magyarázatját érthessem, amint is difficultásokot tevén, generaliter azt felelte, hogy kegyelmes urunk ő felsége elméje kiváltképen az legyen a mostani patensnek kiadásában, hogy mindenek in illum statum reducáltassanak és ad continuationem diaetae ugy maradjanak, valamint a háboru előtt voltak és jóllehet n. Bars vármegye azt kívánta a patens tenora szerint, hogy praeter loca articularia a mi ott levő ecclesiáinkat tollálja, mindazáltal ugyan in praesentia mei scriptotenus resolválta, hogy ő eminentiája azoknak háborgattatásában magát nem immittálja, mivel amelyeknek ususában voltunk ante motus, azokat ő felsége tovább is meghagyatni kívánja, amely resolutióval legalább husz ekléziánk azon nemes vármegyében megmenekedett. Midőn pedig mondanám ő eminentiájának, hogy valamennyi consolatióval

¹ Ezen a szatmári compositiót követő vallásügyi mozgalmakra érdekes fényt vető levelek közül többen a címzett személyét nem ismerjük. A kik e kor történetével foglalkoznak, tán e homályos pontra is majd világot derítenek.

van innen, annyi és több megszorítottatásunk, mivel ezen az uton netalán tán a pataki collegiumot is némelyek háborgatni fogják, kivánt annak állapota iránt informáltatni, ki is amidőn értené, hogy Nigrelli ur parancsolatjából mozdult ki Kassáról, azt felelte, hogy vagy Patakon meg kell tehát maradni, vagy vissza kell translocaltatni Kassára; de midőn mondanám, hogy ugyan Nigrelli ur elrontatta a kassai épületet és már Patakon sok költséget tettünk viszont úgy repplicált, hogy jóllehet amit az oskolákról szól a patens, kiváltképen azokról szól, amelyek a restringált vármegyékben praeter loca articularia ujonnan erigáltattanak, és ugyan többire csak Turóc- és Liptó-vármegyék adtak okot a patens kijövetelére; mindazáltal szükségés, hogy a pataki collegium statusáról a felséges udvart informáljuk, mert ő felsége nem akarja azt háborgatni, ami a háboru előtt is volt. Továbbá kérdésben vettem, hogy hogy állhat meg kegyelmes urunk ő felsége diaetalis resolutiója és ellenben az, hogy tudniillik úgy kell lenni a dolgoknak, amint a háboru előtt voltak, mivel a kettő közt nagy repugnantia van. Péld. okáért: a diaetalis resolutio mellett reményljük a commissio által mindazon templomoknak visszaadattatását, amelyek a sopronyi gyűlés után elfoglaltattak, amugy pedig elveszteniünk mind a hegyaljai templomokat, mind pedig egész Torna vármegyét, aki másként is Arli 24 (!) Anni 1681. privilegiátott. Erre elég szomoruan felelt mert azt cathgorice kimondotta, hogy a templomokhoz semmi reménységünk ne legyen, megelégedhetünk, ha az exercitium admittáltatik. Midőn tovább vitatnám, hogy így tehát haszontalanul van feltéve, hogy ő felsége a soproni articulusoknak inhaereál, amely kegyelmes resolutiója ő felségének már az egész keresztény világban tudva van, kit megváltoztatni lehetetlen volna. Azt repplicálta: lesz időnk és módunk az ország gyűlésében folytatni dolgainkat, de nem hiszi, hogy ő felsége azt felforgassa, amelyek az atyja regimenje alatt lettenek. Ezt kivált azért adom tudtára kegyelmednek, hogy eleve elgondolhassa kegyelmedek, mi szándékban vannak felőlünk, és hogy mely rettentő veszekedéseink s galibáink tódulnak reánk a jövő ország gyűlésén, amely szeptemberben bizonyosan be fog állani. Ami a több czikkelyeit illeti a pátensnek, ugy mint: a nemes ember residentiájában való exercitiumot, az ünnepek szentelését, a pápista plebanusok fizetését, az annak idejében való lakodalmaskodást stb. — azok mind a restringált felsőbb vármegyékre, aholott articularis helyek assignáltattak, néznek, ugy mint ahol a több helyeken mindenütt plebanusok vannak; de a tiszta ecclesiákban, sőt ahol mind a pápistáknak, mind az

evangelikusoknak exercitiumok vagyon, oda nem értetődnek, hanem jelentette ő eminentiája, hogy ahol kétféle exercitium van, óvjuk meg magunkat in Festis Decretalibus a külső munkától, kire feleltem, csak másban ne háborgattassunk, a legkisebb előttünk.

Mindezekből (mivel mindeneket sok volna megírni és némelyeket pennára sem tehetni) észre veheti kegyelmeitek miben legyenek dolgaink, melyre nézve ami a tornai atyafiakat illeti, azokat azon templomok iránt, melyek a háboru előtt is el voltak foglalva, úgy látom, hic et nunc nem segíthetjük, hanem annak orvoslását a diaetára halasztván, a több még a háboru előtt is megmaradt ecclesiák iránt animálni kell ő kegyelmeiket, hogy semmi lett (!) uttal, etiam cum moderamine inculpatae tutelae et repulsione vis ne engedjék háborgatni, sőt a curialis helyek és a privatus nemesek magok residentiájában bátran vigyék a prédikátorokat és az exercitiumot folytassák, mert ami a patensben van arról, hogy még az armalisták is prédikátorokat tartanak magoknak, az a restringált vármegyékről szól, és nem a privilegiáltokról, aminemű Torna, ahol szabados in Arlo 25 et 26. 1681. az exercitium. Hogy pedig a pataki collegium dolgára térjek, az iránt azt javallom, hogy occasione publicationis patentium in comitatu Zempleniensi egy protestatiót kell beadni, amely által megmutatódjék előre, hogy ezen oskola nem értetődik azon patensben 1-o Mert a patensre a restringált vármegyében erigált új oskolák és némely excessusok adtanak okot, ezen oskola pedig a privilegiált vármegyében vagyon és nem újonnan erigáltatott, hanem régtől fogván floreal, és ha új volna is, szabados volna azon vármegyékben, ahol szabadossá hagyódott a liberum religionis exercitium. 2-do Mert ezen collegium a háboru előtt is fenvolt, és semmit sem praejudicál egy helyből a másikban való translocatiója, annyival is inkább, hogy ő felsége generalisa consensusából esett. 3-tio Mert mind a felséges regens Eleonora császárné, mind mostani regnans királyunk nem háborgattatta és specialis protectioja alá vette. 4-to Mert magunk saját költségével épült fel, kit contra jus divinum aequae ac humanum elvonni nem lehet sine aperto spolio. 5-to Mert ennek turbálásával az egész magyarországi reformata valláson levő kegyelmes urunk ő felsége igaz hivei megbántódnak, kiket a pataki privatus jesuiták kedvéért megszorítani ő felsége nem kíván. 6-to Mert a szatmári pacificatio alkalmatosságával is specialis reflexio volt ezen collegium felől, és assecuratio is adódott, kit mélt. general marschal gróf Pálfi János ur most is megvallhat. Ezen ratiók után a

protestatio vége felé kérni kell a n. vármegyét, hogy ennek háborgattatásában magát ne immittálja mindaddig, miglen specialis parancsolat nem jön, amely nélkül megháborítani az egész reformátusok nem is engedik sub moderamine inculpatae tutelae, kiről a felséges udvart is készek megtalálni és már dolgát folytatgálni oda fel, hanem relegálják magokat mind az onnan lejövendő kegyelmes resolútióra, mind az előttünk levő diaetára, annyival is inkább, hogy a patens által nem adódott semmi authoritas a nemes vármegyéknek az executióra (kit NB. specialis revelált relatióból tudok), hanem a felséges udvar magának reserválta a contraveniensek ellen leendő büntetést, kit készek leszünk subeálni, ha ő felsége ezen collegium manutentiójáért vétket ismer bennünk. Hogyha pedig már meglett is a publicatio, ugyancsak be kell adni viceispán urnak a protestatiót, kivált ha sokára haladna a gyűlés. Coeterum a mélt. cardinalis discursusa szerint is javallom magam is a bécsi követséget, amelyet a felül irt ratiókon (hagyván többeknek feltalálását kegyelmetek böles itéletére) kellene fundálni és egyszersmind a memorialét is a szerint formálni, melyeknek folytatására Dőri András, Aszalay Ferencz és Szőke Mihály uraimék közül valamelyiket kellene reá kérni, mert most sok akadályimra nézve magamnak felmennem épen lehetetlen, kész levén másszor Isten segedelméből egyszeri arra való devoveálásom szerint a sulyára is előállanom, nem kimélvén ebben tehetős kevés költségemet is, kit sorsomon felül most is gyakran elkövetek, ide fel e tájon levő ecclesiáinknak oltalmazása mellett, kiket leginkább most kezdenek sarkallani minden felől. Az én kezemhez senki semmi egyéb költséget le nem tett, hanem amit a kegyelmetek dispositiója szerint Madas (?) uramtól még Pozsonyban kezemhez vettem, megmaradván egynehány arany attól, kit Kecskeméti uramnak és másoknak szükséges helyekre adtam, amely azután is elkelhet, ahova fordítani szükséges lészen, de bár most eleve gondolkoznánk, mi móddal gyűjthessünk valamely költséget, mert tavaly is tapasztalhatta kegyelmetek, hogy a nélkül világ szerint az ajtók is be vannak zárva előttünk s dolgunkban elő nem mehetünk. A tavalyi borigéretetek is függőben vannak, mely miatt credituránkat annyival inkább elvesztjük; ha azért valahol (mivel értettem, hogy némely jólelkű atyánkfiai önként ígértek) megvolnának, a jövendő gyűlésre fel kellene vitetnünk. Igen bánom, hogy csak másnap vehettem kegyelmed levelét, melyre való válaszom talán együtt sem találja kegyelmeteket, ha kinek azért itéli kegyelmed szükséges communicatióját, álljon kegyelmed tetszésében.

Én pedig nagy jó uraimnak ajánlom kegyelmed által sok szolgálatomat és egyszersmind kíván (így!) kegyelmednek kedves háza népével együtt szerencsés hosszú életet, maradok sub dato 7. Junii 1714. kegyelmednek jóakaró köteles szolgálója: Ráday Pál m. k.

p. s. Valakiknek kegyelmetek közül Zemplén vármegyében jószága van, szükséges volna occasione publicationis patentium a gyűlésen megjelenni, kívül a messze valókat is certificarálni kellene.

II.

Ajánlom kötelességgel való szolgálatomat kegyelmednek.

Elsőbb levele után, mely által ő felségének az audientián adott kegyelmes resolútiójáról tudósított vala kegyelmed, a másikat is vevén, jóllehet Szentmiklósi uram tegnap idején hozzám jövé, tudósított szóval az ott fenforgott dolgokról, mindazáltal kegyelmed levelét csak estve felé vehettem, kinek is utóbbi tenorához képest azonnal küldöttem Hellenbach uramhoz pro informatione mei, hogy kegyelmed kívánságának eleget tehessek, de azon legény, kiről irt kegyelmed, még szombaton megindult és valamely költséget is vitt kegyelmed számára, amely, így történvén, általunk itt refundáltatni fog. Tegnap elég harcunk vala, mert az religio iránt serváló articulusokat pro complanatis tették fel, és Debreczent is ujonnan adigálni akarják a plebanus bevételére, s úgy a zágrábi dioecesist ad normam Croatiae el akarják tovább is szakasztani, melyek iránt protestatiókat interponáltunk. Commissarius Traun ur szerdánál előbb meg nem indulhat, azon vagyunk, hogy vagy hatan utána menjünk és még egyszer ő felségénél megjelenhessünk, kire nézve ha meg akar várni bennünket kegyelmed, álljon jó tetszésében kegyelmednek. Coeterum kegyelmedet kérem, szóljon Sipos uramnak, hadd sürgesse expeditióját a losonczy csizmadia-czéh privilegiumának. Azonban, ha oly szállást szerezne ő kegyelme aholott hust ehetnénk, kedvesen venném Okolicsányi urammal együtt. Ezzel kívánom secundálja isten kegyelmed munkáit s tartsa kegyelmedet szerencsésen. Datum Pozsony 25. Martii 1715. Kegyelmednek jóakaró köteles szolgálója Ráday Pál m. k.

Kívül: Perillustri ac generoso domino Samueli Szentimrey, inlyti comitatus Gömöriensis jurato notario, ejusdemque ad generalem Regni Diaetam ablegato etc., domino confidentissimo. Viennae.

III.

Bizodalmos jóakaró uramnak kegyelmednek ajánlom köteles kész szolgálatomat.

Elmulhatalan dolgaimra nézve le kelletvén jőnöm, tiszta szívvel bánom, hogy kivált vallásunk dolgának teljes végben menetelét végig el nem várhattam. Nincs kétségem, hogy istenes buzgósága szerint azután is Bécsben, ahol kellett mindeneket el nem követett volna kegyelmed, mindazáltal, ámbár netalán modificáltatik is némely paragraphus, méltán tartatunk azonban, hogy ugyancsak nem leszen in favorem nostri. azért is szükségesnek látom az beadandó törvényes és rationabilis moderata protestatiót, hogy a posteritásra nézve ne okoztathassunk, mintha valami rajtunk elmúlt volna. E mellett recommendálok Sipos uram számára kiadandó credentialisnak expediáltatását, mert az ország gyűlésének eloszlása után azt helyesen véghez nem vihetjük. Caeterum informálhatom szomoruan kegyelmedet, hogy a szomszéd Honth vármegeyében a bozóki dominiumbeli jobbágyságnak rettenetes persecutiója még sem szűnik, kit ex acclusis bővebben ne terheltessék meglátni kegyelmed. Azonban vice ispán Török András uram irván, hogy kegyelmednek valamely baja lett volna a dömsödi mostani papok gyűlése miatt, jóllehet az iránt nekem semmi informatióm nincs egyéb, hanem hogy a budai generalis inhi-beálta és eloszlatta őket, de másként tudom, hogy azon össze-gyűlés ezen időtájban náluk eleitől fogva mindenkor praxisban volt és talán nem is jó volna simpliciter attól elállanunk, mert ha hirtelen cedálunk mindenben, annál bátrabban inferáltatnak azon paragraphusok az Articulusokban, melyeket törvény ellen lenni allegáltunk! Melyre nézve ahol szükséges, adhat kegyel-med informatiót, hogy az csak a prédikátorok új ordinatiójára való gyűlés volt Caeterum kérem kegyelmedet, ha szemben leszen kegyelmed gróf Erdődy ural, szóljon még egyszer a megárestált könyveknek visszaadattatása iránt, kik között levén a losonczyi prédikátor számára is: Opera Cocceji, item Dubia Evangelica Spanhemii, kiket onnan felül hozatott volna, én érettem is adassa ki ő nagysága. Miként folynak pedig avagy végeződnek dolgaink, ne sajnáljon hatvani postára tudósítani kegyelmed. Kivánván ezzel, tartsa isten sokáig szerencsésen kegyelmedet. Datum Losoncz ult. Apr. 1715. kegyelmednek igaz köteles szolgálja Ráday Pál m. k.

IV.

Jóakaró uramnak kegyelmednek ajánlom kész köteles szolgálatomat.

Két rendbeli tudósító leveleit kegyelmednek kedvesen vévén értem, mi folyamatja legyen ügyünk állapotjának; mindazáltal nem kell megcsökkennünk, tudván, hogy az ur, isten nem enged tovább s feljebb kísértetni bennünket, hanem amint elszenvedhetjük, és hogy portae inferi sit (igy!). Én már nem reménlem felmehetésemet, mivel társam Török András uram sem kívánja, hanem mindenek felett ez a tanácsom, hogy formáljon kegyelmeitek egy moderata fundamentalis protestatiót contra acta diplomatibus regiis, constitutionibus regni ac conventioni szatmáriensi adversantia, amelyben egyszersmind deklarártassék, hogy per paragraphos praescitos nem értünk semmi commissionalis explicatiókat és kivált azt, mely anno 1691. és 1703. kiadattatott, ugy mint amelyeket maga Leopoldus Ao 1705. és azután a mostani diaetában Josephus és mostani regnans királyunk per posteriores resolutiones annihiláltak. Caeterum amely pénznek felvételéről irt kegyelmed, én az iránt expressus által, ugy mint Sréter János uram által üzen-tem Lányi uramnak, s remélem is leszen ő kegyelme várakozással, míg kipótolhatjuk. Azonban Sipos uram dolgát, hogy mind credentialisa legyen, mind pedig hogy az ígért salariuma valóságban legyen recommendálom kegyelmednek és kegyelmed által Okolicsányi Pál uramnak is, kinek ajánlom igaz köteles szolgálatomat. De reliquo kívánom találja irásom friss egészségben kegyelmedet. Datum Budae 24 Junii 1715 kegyelmednek jóakaró köteles szolgája Ráday Pál m. k.

Kívül: Per illustri ac generoso domino Samueli Szentimrey inclyti comitatus Gömör. jurato notario, ejusdemque ad regni diaetam ablegato etc. domino mihi confidentissimo. Posonii.

V.

Bizodalmas jóakaró uramnak kegyelmednek ajánlom köteles s kész szolgálatomat.

Midőn kegyelmedet az beállott uj esztendőnek egészséges, békeséges és üdvösséges folyása iránt üdvözlöm, egyszersmind valamint kegyelmed becsületes levelének vételével irántam való reflexiója s hozzám mutatott confidentia felől kedves ujulást vettem, ugy ellenben hogy a patakiak között

fenforgó illetlen zenebonáskodásnak csak por hamu alatt (amint már vélni kell) kevéssé elrejtett tüzét, ujonnan szikrázni (vajha nem veszedelemre lángozna!) váratlanul értem, nem kicsiny szívem háborodásával considerálok, mely is, hogy kegyelmed kegyes és bölcs s az onnan való folyásból hathatós írására, rövid szóval való választ ne tegyek, nem tartóztathatta meg tovább, alkalmas időtől fogva a chyagra miatt heverni kénytelenítettett pennámat s kezemet.

Megvallom, Istentől rész szerint megengedettett, rész szerint titkos tanácsából jóra intézett, de mindazáltal elménk megfoghatásáig büntető fatalitásnak tartom, hogy ahonnan szemünk láttára elhatalmazott kedvetlenítő sorsaink között, azokat elszélesztő s új reménységeket elevenítő örvendeztetéseket váránk, onnan támad s csoportozik össze buslakodtató szomorkodásnak és amaz felső gonosznak méltán tartható bizonyosságra terjedő materiája: omne regnum etc. Ugy vélekedem, ha mikor másban másutt, itt volt volna kiváltképen helye annak: principiis obsta; de kegyelmed panaszához panaszomat toldhatom, nem csak az iránt, hogy kevesen vannak, akik nyelvünkbeli Izrael szakadozását fájlalják, annyival inkább orvoslanák, de midőn magam is ez elmúlt szüretelés alkalmatosságával ugyanezen gyuladózó gonosznak megismerésére s elszélyezésére curator Soós István ur által praefigált s nekem tudomra adott terminuson Patakra compareáltam volna, az összegyülésnek hírére sem találtam, és jóllehet most is, quid facti opus sit? köz szónk, javallásunk és itéletünk, hogy orvosolni kell; de ki, mikor, miképen? előgördül azonnal a gátoló akadékoknak kegyelmed írásában letett helyes feljegyzése, melyek között előttem kevesebb volna az összegyűléstől való tartalék (mert az ilyenre a tilalmat kiterjedni gondolni csak magunk szükségtelen ijesztése) de többet térsen mind az egymástól ide s tova messze elszélyedett létünk, mind az onnan származott s egy okból más okot nemző szokásbeli mentegetőzésünk és veszendő privatuminkban való elmerüléssel, az köz és kivált lelki jónak kevésre való becsülése. Ut ad rem. Bizony a praemissák szerint szeretném s javallanám egynehányunknak oda való gyűlését, lehetetlen levén, hogy a pörlekedő felek lelkek ismeretére való hatható beszólással, mind magok csufúságra kiadott állapotuknak kívánt diszességre való visszahozásáért, mind Istennek nagy kegyelméből az eddig csuladatos (így!) képen megmarasztott nagy közjónak gyarapodására nézve be ne vennék impartialis istenes közbenjárásunkat és intéseinket, annyival is inkább magam részemről méltán kívánám, akinek ő kegyelmeket személyök-

ben, természetökben s qualitásukban ismerni ekkoráig szerencsétlenségemre nem történhetett; de mivel azon egyben gyűlést (kit részemről hanem ha az egy egészségtelenség akadályoztatna) csak kívánnom kell inkább, hogy sem reménylenem, ugyancsak szükséges, hogy annak elmulásával is valamely romlásnak módjáról gondolkodjunk, amint is hoc opus hic labor est.

Amint látom, részemről kevés orvoslást remélhetni, mert valamint a nyavalyának szemlélésétől s annak eredetének voltaképen való vizsgálódhatásától távol vagyok, ugyszintén illendő remedium kikeresésére is (netalántán hir nélkül) nem praecipitálhatom magamat; mindazáltal az informatióhoz képest, ha mi recipét kelletik irnom, azt mind a kegyelmed buzgó sürgetése, mind az nagyobb gonosz következhetésnek eleve való elgondolása cselekedtetni velem. Először is azért szomorú szívvvel értem Tiszt. Csétsi uramnak a keresztényi tiszta tudománynak tiszta kutfejétől a zavarodott töviznek kívánására való hajlását azon két propositiókban t. i. Ratio humana est principium et norma credendorum. ita ut nihil credi debeat, quod rationi absurdum et impossibile videtur. Item, hogy a könyörgés által semmit sem kíván nyerni istentől etc. melyek közül amaz jóllehet józan értelemmel (hogy tudniillik annyiban norma a ratio, amennyiben az által hiszszük a revelatiót is) megállhatna, de ha kijebb ad vires naturales terjeszti s annyiban a lelkieknek bevehetésére a ratiót capaxnak tartja, nem lehet nem socinianismusban esni. Amaz másik pedig keresztény szájhoz sem illik; de mivel atyafiúi indulttól jobb vélekedésekkel kell lennem ő kegyelme iránt, alig gondolkodhatom másként, hanem hogy az első problematice tette fel thesisül és talán az én explicatióm szerint, amely okból (amint az Apologiából értem) nem is akart recedálni tőle; a másikat pedig praecipitanter inconsiderate primo impetu szólotta; de akármin legyen, botránkozásra való nagy utnak lenni, nem tagadhatni s azért is szükségesnek javallom, hogy Tiszt. esperes uram két ecclesiasticus s két saecularis érdemes személyeket maga mellé vevén, nem publice vagy más Kyrie inditással, hanem csak fraterne intra parietes tétetének ő kegyelmével azon két dolog iránt professziót, melyeknek ha hogy (távol legyen!) pertinaciter inhaereál, vajjon ki ne conclamáljon tisztéből való kivettetése iránt? Ne maculeta reliquas est segreganda grege, holott pedig reménységem szerint sufficienter excusálná magát, valamint in extremis extrema adhibenda egy in mediis expedientia quaerenda. Ami azért Tiszt. Azary uram apologiáját illeti, annak többire helyes

voltát nem lehet nem ismernem, mind azért hogy mentsége szerint a superioritáshoz alkalmas engedelmességét mutatta, mind pedig hogy nyája között fenforgó botránkozásokat irto-
gatni lelkiismeretbeli szoros kötelességében áll; mindazáltal (ha *citra studium pertinens* kell szólanom) nem javalhatom azt, hogy ő kegyelme maga mellett in propria causa más ellen *ex publica cathedra* apologizált, mert azzal *privatim* való indultosságának jelet hagyta, sem azt, hogy *propria* autoritate *extra* *sacram* az inquisitiót peragáltatta, mert az in *criminalibus* nem a parsokat, hanem a magistratust, akár külső, akár belső legyen, illeti. Mit mondjak azért az ily *insiccata* és *delicata* materiában? a melynek itéleti kivált a személyeknek jóformán való ismerésétől függne és az *pronunciálhatna* inkább *condemnat*iót vagy *absoluti*ót. Ez iránt való *incapacit*ásomat ismerem, de ha a közjónak terjedését, ellenben pedig a félhető *zomoru* gonoszoknak következését kell szemlélnem, *quod sentio*, *scribo*. Minthogy azon árva oskolának megmaradásától függ sok *ecclesiáknak* jövődöbéli gyarapodása is, annak *prote*ctióját s fennállását legfőbbnek kell ismernünk, ha azért Csécsi uram tudománya iránt *inculpabilis*nek találtatik, megmarasztását s meggyökereztetését szükségesnek tartom, mind azért, hogy tanításra alkalmas embert kapni közöttünk igen ritka, és a *privatim* való összeháborodásért *exclud*álni nem elégséges ok, mind pedig hogy *exclusi*ója mindnyájunknak botránkozást, másoknak pedig nemcsak csufot, hanem a régen elszánt *veszedelemre* alkalmatosságot szolgáltatna, ahonnan (ugy tetszik) kifoly az a *consequentia*, hogy mivel rend szerint szokott lenni az egyházi személyeknek más *parochiáknak* való változtatások, mindenek felett főbb *expediens*nek tartom, hogy tiszt. Azary uram *persvade*áltassék és *esperest* uram által el is *rendeltessék* oly más helyre, ahol *be*csületének *ne*vekedésével külső *promoti*óját is érezhesse, s tartom is másoknak *relati*ója szerint oly keresztény igaz lelki szolgának, hogy maga *privata* *injuri*áltatását félretevén, nemcsak el kívánja rekeszteni másoknak a magunk nyomorult sorsán bizonynyal következő csufoló nevetségöket, hanem inkább a köz jónak örülvén, azt minden eddig fenforgott dolgoknak *amny*stiajával terjeszteni igyekezik. Így mind köz ügyünknek *diszessége* megmarad, mind Csécsi uram *post inconveni*enter *peracta* *ex postrema admonitione* elméjére tér, mind pedig tiszt. Azary uram oly kegyes *moderati*ójáért közdicséretet nyer, és érette Isten is megáldja.

Ezeket gondoltam jónak lenni megírnom; mindazáltal kegyelmednek és kegyelmed által más atyánkfiaimnak engedel-

meskedő akarattal submittalom, mindenkor megnyugodván örömet abban, ami többeknek azon egy közjóra helyesebbnek láttatik, amint is mi folyamatja lesz ezentul a dolognak, kegyelmed tudósítását jó szívvvel fogom látni, sőt ha az egyben gyűlésben megnyugosznak az atyafiak, az iránt részemről fogyatkozás nem leszen. In reliquum quoad privata köszönöm kegyelmed reflexióját az megküldött expeditiók iránt, melyeknek taxáját fi. 3. megküldöttem, kívánván én is minden kitelhető dolgokban s adandó alkalmatosságokkal megmutatnom, hogy vagyok és maradok kegyelmednek igaz köteles jóakaró szolgálója Ráday Pál m. k. Ludány 26. Jan. 1717.

A borítékon: Perillustri ac generoso domino Samueli SzentImrey, inclyti comitatus Gömör. jurato notario, domino mihi confidentissimo. Otrokoecs.

VI.

Bizodalmas nagy jóakaró uraiméknak s kedves atyámfianak kegyelmeteknek ajánlom igaz köteles kész szolgálatomat.

De dato 29 praeteriti irt kegyelmetek becsületes levelét az annexumokkal együtt vevén, nem lehet nem javallanom az köz jónak előmozdításában való szives fáradozását; mindazáltal szenvedje el kegyelmetek a körül az én csekély opiniómat is. Ugy látszik nekem, hogy ezen szándék folytatásának modalitását az universalitáson vagyis genericumon, mely az particularitásokat és specieseket is per se magában foglalja, kellene fundálni, sok okokra nézve, de kivált azért is, hogy a czélt, azaz hamarébb való megnyerését és összeszerzését az alamizsnának, könnyebben megnyerhetnénk, mert az Dunántul való földnek is levén maga oskolája, annak gondviselése miatt keveset remélhetni imide az adakozásban, hanem mivel ugy is tudtára vagon kegyelmeteknek (amint én pro communicatione omnium, quibus competit, tisztt. esperes Szokolyai uramnak már régen tudtára adtam, de válaszát sem vehettem) hogy az fels. udvarnál az commissióbeli acták elővétetődvén, már az cancellariabeli consiliarius uraknál körülálódtanak is, sőt amint az ágenseinktől informáltatom, determinálva van, hogy pro danda opinione az locumtenentiale consiliumra is (ahonnan bizony semmi jót nem várhatnánk) leküldtessék, ez volna valóban, amely megérdemlené, hogy egész elménket ide fordítanánk, mely szerint mind érdemes capax subjectumról, hogy oda fel invigilálna és ad incul-

candam informationem (két levél = négy oldal közben hiányzik, azután így következik) . . . . kat tenne, mind pedig annak és az ordinarius ágensünk subsistentiájáról is providéálnánk, amint is mivel ez universaliter publicum, amely minden jólelkű reformátust egyaránt illet és egyszersmind az diaetalis actáktól úgy függ, hogy az charitativumnak összekeresésében is bárabban procedálhatunk, méltóbban javallanám, ha az kezemhez küldött irások ezen publicumra, ugyanint az commissionalis acták censurája körül való vigyázásra s agentiára fordíttatnának és stylizáltatnának, mert in hoc casu az pataki dolog is a latere bejőne, és az említett ágensek amaz universale mellett ezt is egyiránt folytathatnák. Másként is amennyire én az bécsi dicasteriumoknak folyását tudom, magával hozza az pataki commissiónak természete, hogy az felséges udvar annak actáin fog fundálni és ad partem való több informatiókat nem fog admittálni, hanem amazok szerint intézi el maga determinatióját, melynek az lesz főbb vége (amint az commissarius atyafiaktól informáltatom), hogy az regulatiókat, amelyeket opiniójok szerint javallanak, kegyelmes urunk ő felsége is applacidálja. Mivel pedig nehéz is volna oly emberséges, kivált külső embereket feltalálnunk, akik azon scriptumokkal imitt amott járnának, nemde nem helyesebb volna-e az pataki deákok közül (mivel úgy is többire hevernek) mindannyit választani, akik albummal muniáltatva levén, járnak meg külön külön az esperességeket, ugyanazon espereseknek ezen felül irt, publicumot kijelentő subscriptiójok alatt, melyet én is a Tisza s Duna közü s úgy az Dunántul való püspökségekben kész vagyok véghez vitetnem, melyre nézve szükséges (ha ezen mód tetszik) az commissarius atyafiaknak Patakra irni, hogy azon deákokat elrendelvén, az esperességeknél és superintendentiáknál száma szerint ki is küldjék, kik közül én is hármat magamhoz el fogok várni. Való dolog, megbotránkozhatnak az atyafiak mindenütt, hogy az tállyai rendelés ellen többet terheljük őket, de mivel az csak az ordinarius ágens számára repartíaltatott, ez pedig extraordinarium levén, extraordinaria expensát is kíván, remélem lecsendesíthetjük őket. Azt (meg kell vallanom) méltán sajnálhatni, hogy azon tállyai fundamentalis végzés mellől némely esperességek már recedáltak, mert sem az borsodi, sem az feljebb való két esperességek majd két esztendőbeli obtingensöket meg nem küldötték (amint Pozsonyból írják) a tudvalevő cassába; akármint mentsék pedig magokat, nem lehetne ezt másüvé fordítani, mert actu az ágens Csejtey uram ott fenn fáradoz, aki megkívánja elvégzett diurnumát, kivel

mint infallibilis fundussal én is becsületem oppignoratiójával biztattam, de ha ő kegyelmek tovább is így cselekesznek, én is bizony, amint az atyafiak reám és Hellenbach uramra bízták, lemondok mindenekről. Adjon Isten előtt számot, aki a jó rendnek ellene áll. Mind említett Szokolyai uramnak, mind másoknak is megírtam már azelőtt, gondolkozzanak a subjectumról, a ki felmenjen, és némelyeket projectáltam is, de úgy látom lutheránusra kell szorulnunk nagy gyalázatunkkal, aki pedig némely fontosabb particularitásinkat oly zelussal, mint az magunké, nem fogja folytathatni.

Mindezeket én subjiciálom kegyelmek bölcs consideratióinak, szükséges levén, hogy akikkel illik, közölje is kegyelmek, amely okból balitélettel irántam ne legyen (cum nec sit periculum in mora), hogy hic et nunc az írásokat vissza kellett küldenem. bizony jobban járunk az más modalitással. Caeterum ajánlom kegyelmek atyafiságos synceritásában magamat, minden lelki s testi jóknak kívánása mellett maradok kegyelmeknek igaz köteles szolgája s atyjafia Ráday Pál m. k. Losonc 10. Apr. 1725.

p. s. A Tiszántul valókat is Debreczen körül ezek szerint kellene nógatni, kik még az ordinariumra is nem adtak.

VII.

Bizodalmas nagy jóakaró uram!

Midőn ez beállott új esztendőnek minden részéről leendő szerencsés folyása iránt kedves háza népével együtt szívesen üdvözlöm kegyelmedet, egyszersmind minemű levelöket vettem legyen Kenessey és Szeremley uraiméknak azokat extractualiter kegyelmek tractusabeli esperest uramnak megküldöttem magam írásával együtt, melyeket ime az végre accludálok volanter kegyelmednek, hogy maga is megolvassván és onnan bővebb informatiót vevén kegyelmed ne terheltessék ő kegyelmének bepecsételvén assignáltatni. Már mi hoc cursu alig tudom mit cselekedjünk, kivált menjenek-e fel az minapi pro gratiarum actione elrendelt követeink, vagy mindjárt oly deputatusokat rendeljünk, az kik az pesti religionaria commissio munkái körül forogván capaxok legyenek oda fel az vigyázásra és szükséges munkatételre s egy egyszersmind az ottan való hosszas mulatásra is, de kik voltak már többire kik voltak alig találom fel, hanem ha Olcsváry uram mostan elmaradván, inkább requisitionkhoz képest arra adná magát, én ugyan részemről jónak tartanám, ha Zoltáni uram Balkó

urammal ugyancsak felmenne előre azon követséggel kedveséget kapni és ezeknek utat nyitni, mindazonáltal álljon kegyelmed és több atyafiak tetszésén, az mint is bizodalmasan kérem kegyelmedet, ne sajnálja ezeket többekkel, az kiknek illik, közleni és engemet magok tanácsával értetni. Irtam ezen materiában mindenfelé, de minthogy hidegek vagyunk, kevés sikerét látom nógatásomnak, lehetetlen pedig, hogy az elrendelendő deputatusoktól azt praetendálhassuk, hogy mind magok fáradozzanak s mind magokét költsék; egyéb jobb módot nem látok, hanem ha korcsomára való borokat szednénk egymás közt össze és azt vallásunkbeli főbb városokra kiadnánk ad educitandum (igy!) az mint is ezen módot esperest uramnak tanácsul kellene adni, sőt azt másoknak is, az kikkel kijebb correspondeálni fog kegyelmed persvadeálni kellene, midőn azért kegyelmed kedves válaszát elvárom, egyszersmind maradok kegyelmednek mindenkor kész szolgája Ráday Pál (Az egész levél más kezével írva valószínűleg egykoru másolat.) Losoncz 12-ma Január Anni 1730-mi. Döry András uramnak.

VIII.

Bizodalmas nagy jóakaró öcsém uram!

Annyival is inkább kedvesebben vettem és olvastam kegyelmed hozzám küldött becsületes levelét a több acclusákkal együtt, hogy a régi szándék és rendelés szerint a köz jónak folytatására projectált bécsi követségnek felvállalására való resolútióját kegyelmednek abból érthettem. Jóllehet penig az először elintézett gratiarum actáira insinuationak aligha már ideje el nem mult. Ellenben amint eddig nagy hire volt a pesti commissióbeli acták revisiója is recenter vett informatio szerint el nem kezdődött, sőt mivel a ministerialis conferentia is, amelyben kellett volna a religio dolgának előhozódni és rendben vétetődni, már megvolt, és így a mostani fenforgó hadakozásnak készületire nézve annak folyamatját nem is remélhetni, amely okokra nézve a mi rendeléseink is feltett célunk szerint reméllett munkában nem mehetnek; mindazonáltal azoktól praescindálván, ugyancsak szükséges a számtalan sok particulare gravameneknek orvoslására nézve, melyek mindenfelől, de kivált n. Heves és Abauj vármegyéből összecsoportoztanak, felocsudnunk és a f. udvarnál azoknak revindicatioja és többeknek megszűnése iránt zörgetniük.

Melyekre nézve az én csekély opinióm mindezekben az, hogy az odavaló felmenetellel először is Pozsonyban a más

résről való atyafiakkal conferentiát kellene tartani, ahol unanimi voto a beadandó memoriale is concinnáltatnék, hogy ő kegyelmök is a magok gravamenjeit adjungálhatnák, melyben ítéletem szerint, ámbár későnek látszik, de ugyancsak in forma precimbuli (igy!) inseráltathatik a köszönettel azon kegyelmes protectióért és resolutiókért, melyeket ő felsége quam circa statum formulae juramenti mellettünk cselekedett, quam etiam circa gravamina cleri, kiket ad acta commissionalia relegált s következőképen a religio dolgának decisióját egészben magának reserválta. Innen rendesen folyhatna azért a memorialenek contextusa, hogy az adversa fél ehhez nem tartja magát, hanem proprio arbitrio et libitu minden persecutiókat elkövet ellenünk, nevezet szerint a királyi patens decretuma ellen in statu quo nem hagy bennünket, midőn templomainkat, melyeknek eleitől fogva ususában voltunk, elfoglalják, minket pedig ellenben annyira restringál, hogy még a dülő félben levő épületeket is támogatni, vagy contra injuriam coeli befedetni nem engedi és az ujonnan in populált helyeken is vagy csak 20 forintot alig érő oratoriumbeli hajlékokat demoliáltatja, amint is a casusokat (melyekről már ágens uraiméknak elég informatiójok lesz) összeszedegetvén a memoriale mellé annexiót kellene beadni. Az lehetne pedig már memorialénknak másik membruma, hogy okát mutathatnánk meg, amelyből ezen gonoszok folynak, hogy tudniillik az adversa fél nem akar várni a pesti commissióbeli acták revisiójától és ő felsége decisiójától, hanem magának vindicálja a bíróságot, holott a legnagyobb quaestio: An jus domini terrestres extendi posset ad turbationem religionis et occupationem templorum, melynek ellene mond a soproni 25. és 26. Articulus, midőn az exercitiumot omnibus et ubique megengedi, ellenben pedig az occupatiókat büntetés alatt tiltja, ugy hogy ámbár a 25.-ikben emlékezett legyen de jure dominorum terrestrium in genere, de az 26.-ik azt in specie limitálja, midőn az ottan specificált vármegyéket in usu templorum meghagyja és mintegy ephphonemát mond reá, hogy azután több foglalások ne legyenek, in paragrapho nullae exposit fiant occupationes etc. és így a köz igaz axioma szerint: generalibus derogant specialiore, másként ha szabad lesz az adversa félnek a jus dominaleval ugy abutálni, az az egy elég lesz a teljes persecutióra és a soproni articulusok haszontalan mondatnak confirmáltatva lenni, mert egy igéje is romlás nélkül meg nem marad. Ez volna azért a memorialenek főbb czélja és postulátuma, hogy a f. udvar ujonnan reiterálna maga előbbeni decretumát, mely szerint exacte mindenütt in

statu quo maradna a religio dolga, és kivált jure domini ter-restris senki valamit ne kezdene, miglen azon matériáról és questióról a soproni articulusok szerint maga decisióját ki nem adná és nevezetesen a commissióbeli actáknak revisiója meg nem lenne, amelyek pedig ekkoráig ő felségének ilyen intenta és decretuma ellen imitt-amott megestenek, reponáltatnának in priorem statum. Sok volna és nem is lehet mindenekről penna által tractálni, hanem elég az, hogy ítéletem szerint ezen praemissáknak kellene lenni memorialénknak fundamentális főbb summájának, kit mostani nyavalyáskodásomra nézve rövideden kívántam attingálni, mert jóllehet nekem is ugyan a pesti neoacquistica commissióra le kellene menni, de nyavalyám miatt nem tudhatom bizonyosan, lehetek-e a megirt napokban ottan szemben kegyelmetekkel, hanem Istennek szent hírével tartózkodás nélkül induljon meg kegyelmek, mert az egész dolog a memorialénak jó móddal való concinnatiójától függ, melyet Pozsonyban alkalmasabban véghez vihetni; de most sem hallgathatom el, amint már némelyeknek is megírtam, hogy a más részről való atyafiaknak nagy idegenségöket tapasztalom hozzánk, melynek egyéb okát nem láthatom, hanem hogy a cassát tőlök separáltuk, melyre nézve, ha az atyafiaknak úgy tetszenék, javallanám, hogy mivel az ő kegyelmök püspökjé Kerman uram most is actu rabságban vagyon, segitenénk még azon atyafiakat vagy 100 forinttal, melyet akár subsistentiájára, akár szabadulásának agentiajára fordítanának, és az által láttatnák az ügyöket is magunkénak tartani, amint is ezen dolgot ne terheltessék Dőri és Patay uraimékkal communicálni kegyelmeket. Kívánván ezzel szívesen, hogy az Ur Isten a feltett szándékban boldogítsa és ezen spártának folytatására szükséges kegyelmekkel ruházza fel kegyelmeket, maradván kegyelmeknek igaz köteles szolgálója s atyafia Ráday Pál (Idegen kézzel írva az egész levél, valószínűleg előmondás után.) Ludány, 19. Apr. 1730.

P. S. Én ugyan Kenesei uramnak a felmenetel iránt kész vagyok írni, de örömet akkorra tartanánk inkább ő kegyelmét, midőn valaha a pesti commissióbeli actáknak revisiója fog történni, amelyre alig kaphatunk alkalmasabb subjectumot.

IX.

Bizodalmas nagy jóakaró uramnak ajánlom kötelességgel való szolgálatomat.

Elhíttetem magammal, hogy a religióbeli punctumok már ekkoráig mindenütt publicáltatván, az ellenkező fél sok hibás

és veszedelmes interpretatiókat hoz ki belőle, melyre nézve nem kétlem ugyan, hogy amely n. vármegyékben felesen és valamely kis authoritással maradtanak a mieink, nem engedték az idegen magyarázatot és háborgatást, és talán eddig correspondentiák által is meg tudták, hova és meddig terjedjen a felséges udvar szándéka és akaratja, mindazáltal magam is most térvén bécsi utamból, amit ott ezen materiában bizonyosabbban kitanulhattam, szükségesnek itéltem pro directione quibus competít megírnom, és hogy ahol a mieink erőtlenebbek, rettentésekkel meg ne csalattassanak, azokkal leendő communicatióját recommendálom kegyelmednek. Először is azért azt tartják oda fel, hogy a n. vármegyéknek egyéb nem committáltatott a publicatióal, azért is mint magistratus semmi executióba nem avathatja magát. 2-do Jöllehet némelyek az confirmált Leopoldina Explanatióra detorqueálván per loca in articulo Soproniensi 26. denominata, csak azokat akarják érteni, amelyek a restringált tiz vármegyékben nevezet szerrint specificáltattak, mindazáltal az f. udvarnak nem jár ott elméje, hanem a több ottan generice denominált vármegyéket is hasonló értelem alatt befoglalja meghagyván mindenütt most is az akkor usuált templomoknak és folyt exercitiumoknak birodalmát. 3-tio Ámbár jus dominorum terrestrium láttatik confirmáltatva lenni, mindazáltal sem privatim azoknak, sem publice a magistratusnak nem engedtetik hatalom *valamely mutatióra és háborgatásra, hanem azt ő felsége magának reserválta, ahonnan consensust kell várni, melynek már példája is van, mert azon vármegyékben, kik az articulusokból kimaradtak elkezdvén a magistratus az executiót, az földesurak dispositiójára relegáltattak, kik is már jószágokat etiam in religiosis protectiójok alá vettek. 4-to Ami a superintendentiák statusát nézi, arról elvárják oda fel az informatiót, mely iránt szükséges is a belsőknek paucó numero concurrálnok elintéztvén helyhez-e vagy személyhez inkább nekik a superintendentiákat applicáltatni, mely a felföldön Tiszán innen miként eshetik helyesebben, most lesz ideje hogy elrendeltessek. 5-to Respectu formulae juramenti oda fel sok instantiák folynak és reménlek is valamely temperamentumot, mely iránt az én projectumom az pozsonyiakkal az vala, hogy mivel az más rész az régi Ludoviciana Constitutio szerint most is oly bal iudiciummal van felőlünk, hogy a boldogságos szüzet tisztességben nem tartjuk, készek leszünk annak elhárítására ily formulát acceptálni, az mint annectáltatik elválík mi resolutio következik, de azt javalják mindenütt, hogy bár ezen materiában mind az vármegyékből, mind a városokról, csakhamar

követség küldtetnek, hogy unitis viribus annál inkább nyerhetnék orvoslását. Ezek azért azok az melyek observatióra valók, én is viszont elvárom szívesen a tudósítást, miképen folynak ott a tájon a dolgok, hogy correspondentia által tudhassuk folytatni dolgunkat. E mellett adom azt is tudtára kegyelmednek, hogy sokunk javasolásból is intimáltam Csejtei uramnak, hogy pro hoc anno ne várjon fizetést, míg az agentia másként is nem stabilizáltatik. Ezzel pedig minden jóknak kívánásával maradok kegyelmednek mindenkori köteles szolgája Ráday Pál (a *-gal jelölt helyig sajátkezű irás, azontul idegen kézzel, kelet nélkül).

Juro per Deum Patrem ac ejusdem simulque beatissimae Mariae virginis Filium nec non Spiritum Sanctum, trium Deum etc.

A tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola egyesített levéltárából közli

Zoványi Jenő,
sárospataki theol. tanár.

FELKA VÁROS BIZONYSÁGLEVELE A SZÁMÜZÖTT PROT.
LELKÉSZEK ÁRTATLANSÁGA MELLETT.

(1677.)¹

„Wir Richter und Raht sambt einer gantzen Christlichen Gemeine des königlichen Marktes Völkau in Ober-Kreis Zips, aus denen XIII Städten in Oberungarn unter der Kron Polen liegend, entbieten allen und Jeden, welch Standes, Ampts, Ehr, und Würden die sein mögen, denen dieses unser wahrhaftig Zeugniß vorkompt, unsere willige Dienste anvor. Thun hiebei kund und zu wissen Jedem männiglich, sonderlich denen es daran gelegen, doch gegenwärtiger Brieffzeiger, der Ehrwürdige und wohlgelehrte Herr Josephus Seltenreich unser treuffleiszig gewesener Herr Prediger und wachtsamer Seelensorger, benebensz andern Herrn Geistlichen, auch deren XIII Städten den 30-ten April 1674 vor das Commissional-Gericht so eines Theils durch Ihre Römische Kaiserliche Majestät, andern Theilsz durch Ihre Fürstliche Durchlauchtigkeit H. H. Stanislaum Heraclium Lubomirszki, unsern aller gnädigsten Herrn etc denen Herren Commissarios und abgesandten Zuhalten anbefohlen nach Kirchdrauf citirt und vor einen Rebellanten und Auffrührer angeklaget, bald den dritten Tag darauff, als den andern Mai sampt andern geistlichen Mitbrüdern ohnangesehen Er zusampt ihren Keiner Rebellion überwiesen, gantz unschuldig seines

¹ A pozsonyi s nagyszombati rendkívüli törvényszékek idején a 13 szepességi város, mint lengyel zálog, a lengyel hatóság oltalma alatt, kivételes helyzetéből folyólag, mentve volt a hitbiróság előtt való megjelenés kötelezettségétől. Am Bársony György püspök a lengyel hatóságnál mégis kivitte, hogy a városok papjai és tanítói, számszerint 41-en, 1674 április 30-ára Szepesváralja városába idéztettek rendkívüli törvényszék elé, a mely elé azonban ők, előre látva Bársony tervét, meg sem jelentek, s a mely őket egytől-egyig számkivetésre ítélte.

A számüzöttek egyike Seltenreich József felkai lelkész. Ennek állította ki Felka városa az itt közlött okmányt, a mely ártatlansági bizonyítvány és ajánló levél egyszersmind s egyúttal apologiája a többi elítéltek ártatlanságának is.

Priesterlichen Amptes entsetzet, darzu aller seiner Gütter zur Confiscation, die Person aber zur Proscription verurtheilt worden sey. Welche Sententz damals aufgehoben worden mit dem Bedinge, wofern Beklagte den gestellten und vorgelegten Revers unterschreiben würden. Wenn aber wegen einiger darinnen stehenden harten Worte, welche zu billigen das Gewissen nicht leiden wollte, die Überantwortung des gedachten Reverses nachbleiben müssen; also ist hernach scharfe Execution des gefälten Urtheils den 24 Juni erfolgt, und also auch oberwehnter unser Liebgewesener Herr Prediger seiner Gütter auf ernsten und harten Befehl unserer hohen Obrigkeit Benommen und Er selbst auss dem Prediger-Hauss und Lande entlassen und ins Elend verjaget worden, ungeacht man vielfältig durch demüthige Supplication solch kläglich Beginnen zu hindern gesucht hat. Wie herzschnitzlich nun dieses uns armen Zuhörern, alsz verlassenen Schäfflein vorfällt und wie schwere es zu ertragen ist, können wir nicht ohne heisse Thränen erklären, weil es aber ungehindert bleiben musz, Befehlen und klagen wir es den lieben Gott, in und mit unsern Bussfertigkeit und andächtigen Seufzen und Bitten um Geduld und Beständigkeit des Glaubens. Unsere schuldige Pflicht und Liebe gegen unseren gewesenen Herren Beichtvater und treuen Seelenhirten erfordert es aber demselben nicht allein Liebes und Gutes zu gönnen und herzlich zu wünschen, sondern auch seines Wohlverhaltens halber ein redlich Zeugniß zu geben, wie wir denn hiermit mit Gott und gutten Gewissen höchsttheuerlich bezeugen, dass derselbe anfangs erwehnte Ehrwürdige und wohlachtbare H. Josephus Seltenreich sein hochwüchtiges Amt eilffhalb Jahr über bey unserer Kirchen und Gemein treu und auff's Fleiszigste verrichtet und bestellet, die Reine Lehr nach Gottes Wort der unveränderten Augsburgischen Confession gemäss, recht erbaulich geprediget und sich im Leben und Wandel allen seinen Beicht- und Kirchenkindern zum lebendigen Fürbild gestellt hat. Absonderlich aber hat er sich in seinen nacherfolgten seinen wehrendem Exilio, welcher er bey vierdehalb Jahr in der Stille mit grosser Geduld bey uns und anderswo zugebracht, dermassen verhalten, dass er Untz, so oft es die Gelegenheit hat geben nach möglichkeit mit nothwendigen Vermahnungen, zur Glaubens-Standhaftigkeit kräftigen Tröstungen, gegenwärtiges Unglück mit Geduld zu ertragen etc dermassen beygewoht, dass wir ihn noch länger bey uns neben unsz gerne haben wollten, wenn er nur nicht wegen täglich wachsender Verfolgung und nachgestellter Leibes- und Lebens-

gefahr endlich doch hat gäntzlich weichen und also unverdienter Weise uns des Namens Jesu willen nebenss seinen unschuldig verurtheilten Mitbrüdern solch Elend bauen muss. Damit nun gegenwärtiger Briefzeuger auch von dem Christlichen Leser nicht Trost- und Hilfloss abziehen möge, gelanget unser dienstfreundlich Ersuchen und Bitten, denselben mit Rath und That ausz christlicher Condolentz und mitleiden beyzuspringen, sowohl seiner Standhaftigkeit, als auch seines Wohlwollens und Gottwohlgefällig geführten Lebens halber Ihme beförderlich zu sein. Solche Wohl- und Gutthätigkeit wird H. Briefzeiger nicht allein mit seinem demüthigen Gebete bedienen, sondern vielmehr Gott der Herr, welcher einen Trunk Wassers nicht will unbelohnt lassen, denen christlichen Wohlthätern tausenfältig ergänzten und sie vor dergleichen erbärmlichen Trauerfällen gnädigst beschützen, welches wir vom Herzensgrunde wünschen. Zu mehreren Glauben dessen, haben wir solch unser wahres Zeugniß mit unserem Glaubwürdigen Gemeindegell bekräftiget und willfährig herausgegeben. Geschehen in Fölckau den 6 Octobris im Jahr Christi 1677“.

(L. S.)

A felkai ev. egyház levéltárában őrzött eredeti után
közzé teszi

Weber Samu.

TANUHALLGATÁS A KASSAI REF. TEMPLOM ÜGYÉBEN.

(Kassa, 1721. ápril 18.)

Mi alább subscriptiónk rendiben megirt Tek. Nemes Abaujvármegyének ordinarius substitutus szolgabírája és jurassora, tisztünknek kötelessége alatt recognoskáljuk, ezen említett Nemes Vármegyében, az August. et Helvetica Confessiön levőknek instantiájokra emanált, mostani Méltóságos Judex Curiae, Mélt. Gróf Kohári István Urunk Ő Excellentíája (Titulus) mandatumá mellett, a megnevezett Nemes Vármegyében, Nemes K. Kassa Városában, a kassai helvetica confessiön levő Ecclesiának requisitiójára, az előnkben adattatott utrum szerint, a kivánt inquisitiót végben vittük e szerint:

De eo utrum:

Primo. Tudja é, látta é, hallotta é a tanu, hogy az 1681. esztendőben, nemes Kassa városában belől, az helvetica confessiön levő kassai ecclesiának, mindenekben szabad isteni szolgálátjok és vallásokbéli exercitiumok volt volna; és ha volt, hova jártak isteni szolgálatra; . . . mostan a kassai t. apácák asszonyoknak kezénél és birtokokban levő, kassai helvetica confessiön levő ecclesiának mindenekben örökös és saját templomában, vagy azon ecclesiának articularis parochiális házához, vagy más helyre?

Secundo. Tudja é, látta é, hallotta é a tanu, hogy az említett kassai helvetica confessiön levő ecclának articularis parochiális háza, az 1696 esztendőnek előtte, soha, senki által el nem volt tőlök foglaltatván, hanem eleitől fogvást, mind az említett 1696 esztendeig szabadosan birta s usuálta az említett eccla?

Tertio. Tudja é, látta é, vagy hallotta é a tanu, hogy a mely szőlőket birtanak a kassai helvetica confessiön levő ecclához, nemes Zemplény vármegyében, a tállyai promontoriumon négyet, és ugyanott Tállyán egy házhelyet is; és nemes Abaujvármegyében a szántai promontoriumon egyet; ugy mint öt darab szőlőket és az egy házhelyet, tulajdon

helvetica confessión levők adták, legálták, vagy conferálták volna, és nem másnak, hanem az említett kassai helv. conf. levő ecclának örökösen?

Quarto. Tudja é, látta é, hallotta é a tanu, hogy azon említett öt szölöket, és az egy házhelyet, kik adták és mikor legálták vagy conferálták volna az említett ecclának, és mostan kik birják és usuálják mindazokat, és mennyi időtül fogvást?

Quinto. Tudja é, látta é, hallotta é a tanu, hogy kilencz esztendőknék elforgások alatt, a kassai nemes magistratus által, minden esztendőben, bizonyos successiókra, kemény büntetés alatt kényszerítették volna a kassai helv. conf. levő concivisek, az Ő Felsege az iránt való kegyelmes processiója (igy!) ellen.

Sexto. Hogy az említett esztendőknék lett processiókra, ha kik nem mentenek az említett civisek közzül, azok közzül sokan, bizonyos számos napok alatt kemény fogságot, sokan egészségeknék nagy változásával szenvedtenek a bertenházban, a mindenféle gonosztevők, rabok között?

Primus testis. *Andreas Kovásznai*, annorum circiter 70, ad 1-um fatetur. Tudja bizonyosan, hogy az utrumban megirt 1681-dik esztendőben a helv. conf. levő kassai ecclának, belől nemes Kassa városában, mindenekben szabad isteni szolgálajok és vallásbeli exercitiumok volt, isteni szolgálatra azon ecclának articularis parochialis házához járván akkor, mivel az Utrumban megnevezett eccla temploma profontháznak applicaltatott volt akkoron, azért abban nem járhattak. Ad 2-dum. Tudja, hogy az utrumban megirt 1696 esztendő előtt, soha senki a megirt eccla parochialis házát el nem foglalta volt, hanem 1696-ban méltós. gróf Csáki István akkori judex curiae ő excell. elfoglalván, assignálta a tisz. apácza asszonyoknak. Ad 3-um. Tudja, hogy a megnevezett kassai helv. conf. levő ecclának szöleit a t. apácza asszonyok birják mostan. Ad 4-tum nihil. Ad 5-tum et 6-tum fatetur juxta deutripunctum.

Secunda. *Catharina Göntzi*, relicta Pauli Kemenczei, annorum circiter 64, fatetur ad 1-um. Tudja bizonyosan, hogy az említett kassai helv. conf. levő ecclának az 1681-dik esztendőben, benn nemes Kassa városában szabad isteni szolgálajok és vallásbeli exercitiumok volt mindenekben, és az isteni szolgálatra jártak azon ecclának parochialis házához, profontház a temploma. Ad 2-dum. Tudja, hogy azon eccla parochialis házát, most a t. apácza asszonyok birják, ab anno

1696. Ad 3-ium et 4-tum nihil; ad 5-tum et 6-tum, sicuti primus testis.

Tertius testis. *Samuel Szeremi*, annor. circiter 48, fatetur ad 1-um. Tudja, hogy in anno 1681. az említett templom profontház lévén, bele nem járhattak isteni szolgálatra, hanem a parochialis házhoz jártanak az említett kassai confession levők (igy!) lévén akkor vallásbeli szabad exercitium. Ad 2-dum nihil. Ad 3-ium et 4-tum. Tudja, hogy a kassai hely. conf. levő ecclának mind az öt említett szöllejét, melyeket mostan a kassai t. apáca asszonyok birnak ab anno 1696, tulajdon hely. conf. levők adták, legálták és conferálták, ugy a tállyai említett szabad házhelyet is, s nem is másnak, hanem a kassai hely. conf. levő ecclának; ugymint: in anno 1656. Tállyán a Nyerges és Nyirjes nevü két szőlőt, az említett szabad házhelylyel együtt adta s conferálta néhai méltóságos Lorántfi Zsuzsánna asszony örökösen. Ugyan Tállyán, a Palota nevü szőlőt, anno 1659. legálta néhai Rozgonyi János uram, néhai Kállai Mihály bíróságában örökösen. Ugyan Tállyán a Vároldal nevü szőlőt. ao. 1658. néhai Rozmann Anna asszony conferálta örökösen. A szántai hegyen levőt pedig, a Sátoron, néhai Ádám János legálta feleségestül Pap Ilonával, és hogy azon szőlőket és házhelyet, mind az említett esztendőktül fogvást, id est a primis, pacifice birta a kassai hely. conf. levő eccla, mind az 1696. esztendeig, és soha senkitül el nem voltak foglalva, melyeket mostan a kassai t. apáca asszonyok birnak. Ad 5-tum et 6-tum similiter uti primus testis, hoc addito, hogy azon szőlőkrül való levelek, mint eccla Curátoránál, kezénél vadnak.

Quartustestis. *Samuel Rozgonyi*, ann. circiter 60, juratus fatetur ad 1-um. Tudja bizonyosan, hogy az Utrumban megirt 1681-dik esztendőben (mostan a kassai t. apáca asszonyok birtokában levő templom profont-élettel tele lévén) a parochialis házhoz jártak isteni szolgálatra; lévén akkor szabad isteni szolgálatjok és vallásbeli exercitiumok az említett kassai hely. confession levőknek. Ad 2-dum fatetur juxta deutri punctum, tali cum declaratione: amidőn in anno 1696. a templomot tisz. apáca asszonyoknak assignálták, akkor foglalták el elsöben azon parochialis házat. Ad 3-ium fatetur juxta deutri punctum, cum tali declaratione, hogy hallotta régi emberektül, hogy a kérdésben levő szöllőknek némelyikét méltóságos Lorántfi Susánna asszony conferálta, a többit pedig más hely. conf. levő emberek legáltanak s conferáltanak örökösen, a kassai hely. conf. levő ecclának, kiket is szabadosan birt a primis az említett eccla, mind az 1696. esztendőben

lett elfoglaltatásukig; mostan pedig mindazokat a tisz. apáczá asszonyok bírnak. Ad 5-tum et 6-tum juxta deutri puncta.

Quintus testis. *Stephanus Kovács, alias Tömösvári*, ann. circ. 68. fatetur fide mediante ad 1-mum: sicuti primus, hoc addito, hogy akkor ezen fatens már kovács-legény volt és maga is járt azon parochialis házhoz az isteni szolgálatra; nem járhatván a templomba, mivel sok profont élet volt benne. Ad 2-um. Tudja bizonyosan, hogy azon parochialis háza a megirt ecclának, a primis, egész 1696-dik esztendeig szabad birodalmában volt s azolta a t. apáczá asszonyok bírnák. Ad 3-um et 4-tum. Tudja, hogy mind a tályai, mind a szántai promontoriumokon levő kassai hely. conf. levő eccla szöleit és megirt házhelyét (melyeket örökös jussal birt) mostan t. apáczá asszonyok bírnak. Ad 5-tum et 6-tum fatetur similiter, uti praecedens, hoc super addito, hogy ezen fatenst is háromszor vitték a bertenbe a processióért.

Sextus testis. *Andreas Rettegi*, annorum circiter 70, juratus fatetur ad 1-um. Tudja, hogy míg profont háznak nem fordították a megnevezett hely. conf. levők templomát, addig oda jártak isteni szolgálatra; azután a már sokszor említett parochialis házhoz, amelyben 1681 esztendőben is, minden háborgatás nélkül végben vitték az isteni szolgálatot, profont étellel tele lévén a templomok, melyet most a t. apáczá asszonyok bírnak. Ad 2-dum juxta deutri punctum. Ad 3-ium 4-tum 5-tum et sextum similiter, uti proxime praecedentes fassi sunt.

Septimus. *Stephanus Galambosi*, annor. circiter 60. juratus fatetur. Ad 1-um. Mivel profont étellel tele volt és sóval a kassai hely. conf. levők temploma, oda nem járhattak 1681. esztendőben, de bizonyosan tudja, hogy akkoron a parochialis házhoz járván az isteni szolgálatra, benn a városban mindenekben szabad vallásbeli exercitiumok volt. Ad 2-dum. Tudja bizonyosan, hogy azon parochialis házat a kassai hely. conf. levő eccla egészlen az 1696 esztendeig bírta minden háborítás nélkül. Ad 3-ium 4-tum et reliqua, sicuti quintus et sextus testis, excepto hoc, magát a fatenst bertenbe nem vitték.

Octavus. *Casparus Miskolczy*, annorum circiter 58 juratus fatetur. Ad 1-um. Tudja bizonyosan, hogy az utrumban megirt 1681-dik esztendőben a kassai hely. conf. levő eccla, a maga parochialis házához járt isteni szolgálatra, benn a városban, és mindenekben szabad vallásbeli exercitiumok volt, profont háznak lévén akkor rendeltetve az említett eccla temploma, melyet most a t. apáczá asszonyok bírnak. Ad 2-dum fatetur

juxta deutri punctum. Ad 3-ium et 4-tum. Tudja, hogy a kassai helyv. conf. levő ecclának öt darab szöleit és házhelyét, amelyeket azon ecclának örökösen legáltanak és conferáltak, most a kassai t. apácza asszonyok birják. Ad 5-tum et sextum, fatetur secundum deutri puncta.

Nonus. *Andreas Debreczeni*, annor. circiter 46, juratus fatetur. Ad 1-mum, 2-dum. Hallotta sok régi emberektől, hogy az 1681-dik esztendőben (magazinumnak levén rendeltetve a kassai helyv. conf. levő eccla temploma) a parochialis házban jártak benn a városban isteni szolgálatra, melyet az 1696 esztendeig, azon eccla pacifice birt, most pedig a t. apácza asszonyok birnak. Ad 3-ium et 4-tum. Az utrumban fenforgó kassai helyv. conf. levő ecclának öt darab szöleit és egy házhelyet, melyeket örökös jussal birt azon eccla, szemeivel látta és olvasta mindenikről való leveleket, melyek szerint legáltattak és conferáltak azon ecclának; azokat most a t. apácza asszonyok birják. Ad 5-tum et 6-tum, sicuti praecedens, hoc addito, hogy ezen fatens is negyvenkettőd magával vitettetvén a bertenbe a processiójárásnak elmulatásáért, amiatt egészségében oly változása volt, hogy majd megholt utánna.

Super praemissis, fentemlített helyv. conf. levő kassai nemes ecclesia requisitójára, ez szerint véghez vitt inquisitiót, kezünk irásával és pecsétünkkel megerősítvén adtuk ki. Kassán, die 18 Aprill. 1721.

L. S. Benyo János, Tettes Nemes Abaujvármegye
ordinarius szolgabirája.

L. S. Szilágyi András, Tek. Nemes Abaujv. substit.
szolgabirája.

L. S. Kérészi János, felül megirt Tek. Ns. Vár-
megyének Jurassora.

A kassai ev. ref. egyház levéltárában levő egykorú másolatról (230. sz.) közli

Révész Kálmán.

ERDÉLYI REF. EGYHÁZKÖZSÉGI ÉLET A XVII. SZÁZADBAN.

— A nyárad-szentannai (előbb Szereda-Szentanna) egyházközség egykorú jegyzőkönyvéből.¹ —

1. Gondnoki számadások.

1627 esztendőben és 1628 esztendőben költöttem az úrvacsorájának kiszolgáltatására ötvenhét pénzt; gyortyára is költöttem huszonhét pénzt, kenyérre is költöttem kilencz pénzt, hájat is attam az harangnak kenni hat pénz árba. — Mikor *Márthon* úramot megfogadók, költöttem borra tizenhat pénzt, zabra három pénzt, szappanra tizenegy pénzt; egy ludmonyat egy pénzért, egy oldalbordát nyolcz pénzért attam. — Mikor esperest úram Szeredába hivata, valamig oda vagyon az ára, azt az falútól várom. — Két darab kötelet attam az harangra, mely megért volna három pénzt; most vettem az nagy harangra egy kender kötelet husz pénzen: In summa flor. 1. den. 50.

Anno Dni 1629 husvét napjára úrvacsorájára, borra adtam den. 7. Nagypénteken gyortyára den. 6. Ugyan úrvacsorájára husvét napján den. 1. A. D. 1629 pünköst napján úrvacsorájára költ, borra den. 5. kenyérre den. 1. Item 1629 Nagykarácson napján úrvacsorájára, borra den. 5. item gyortyára újra den. 3.

Anno 1630. Nagypénteken újra gyortyát den. 1. Item

¹ A nyárad-szentannai egyházközségnek a XVII. században, mint ma is, két filiája volt, t. i. Ny.-Andrásfalva és Süket-Demeterfalva. Az anya- és leányegyházközségeknek külön-külön gondnokaik voltak, kik szentegyházfiainak, aediliseknek nevezettek. A főszentegyházfia a szentannai volt, mivel Szent-Annán volt a templom, a parochia, az iskola. Azonban mint alább látható, a filiák gondnokai is nevezetnek olykor főszentegyházfiaknak. A 8. lapon található adókimutatás azt mutatja, hogy 1643-ban Andrásfalván mintegy 165, Süket-Demeterfalván 60, Szent-Annán pedig 130 lélek élt. A közös templom s parochia által összekötött három egyházközség alkotta Szereda-Szentanna „megyét“, melynek bérfizető tagjaiból alakult „a megyének derék gyűlése“.

husvét napján úrvacsorájára bort den. 5. Aedilis Melchior Kovács.

A. D. 1631 Karácson, újra adtam gyortyát den. 5. Item karácsonba úrvacsorájára bort den. 5. Item pünköst napján úrvacsorájára bort den. 5. Item az megye pénzével vettem zsendelyszeget den. 15. Item aratásban úrvacsorájára bort den. 5. Item vöttem az harang monyára den. 5. pénzért sziat. Az harangláb-mászónak, hogy elvégezte attam egy kupa bort den. 5. Nagypéntek éjén attam gyortyát den. 5. A harangláb híjára vöttem zsendelyszeghet den. 20.

A. D. 1632 die 4 Martii. Memoriale. Én Kovács Menyhárt vettem egy hordó bort a megye pénzből ugyan a megye számára flo. 10 den. 15., melyet Andrásfalván korcsomárlottak ki.

Item Sz. Annán az mely bort kikorcsomárlottunk, vettem flor. 9. den. 75.

Anno Dni. 1632 die 19 juni. Az megye pénzből vöttem meszet flor. 8. Item pünköst napján úrvacsorájára vettem én Kovács Menyhárt bort kupa 1. den. 8. Item az aratás előtt úrvacsorájára vettem bort den. 5. Az prédikátor kis házában való kemencze csinálásért adtam az szeredai Fazakas Mihálynak den. 45. s két kupa bort. A. 1632 karácson, újra vecsernyére adtam gyertyát den. 3. Az felvetett pénzben vagyon az andrásfalvi szentegyházfiánál Major Jánosnál flor. 4 fél, buza metr. 27. Summa 34 for. 82 pénz.

Adott mészre flor. 8; azután az mely meszet hoztak ment reá flor. 3.; az kőmiesnek adtak flor. 16., az zsendelyezőnek flor. 2.; úrvacsorájára való borra és az ézczakai prédikációkra egyéb aprólékkal együtt költött den. 90, az fazakasnak den. 45, adott borra 16, gyortyára den. 16. Restált fl. 3. den. 51.

Ratio. Anno 1633 die 6 martii. Introitus. Az másik szentegyházfia Kovács Tamás adott ez szentegyházfia Kovács Menyhárd kezébe 7 szál fenyő-deszkat, 7 sugh vasat. Azután az pohár árát vötte kezéhez flor. 14. Birságba vött hozzá f. 3. d. 50. Az mostani felvetett pénzbe vött kezéhez Siketfalvából f. 1. d. 80. Szentannáról f. 2. d. 4. Rétváltságba vött kezéhez prédikátor úramtól d. 68. Jött az korcsomák jövedelméből f. 12. d. 14. Ebből hagyott, engedett az megye Sipos Péternek d. 39. Csibi Istvánnak d. 25.

64. — Marad az bor jövedelembé, kit kezéhez vött f. 11. d. 50.

34.50. — Az vasat, deszkat felis tétette a templomra, haranglábba.

A felvetett buzába szolgáltatnak kezébe Szentannáról metr. 25. Siketff. Demeterff. metr. 17 fél, Andrásfalvából metr. 8. Dézmát adott prédikátor úram, az ide bejött metr. 6 fél, zabot mtr. 1. Szalmájában adott, ki eresztett mtr. másfél. Buza metr. 57 fél. Adott az kőmieseknek metr. 24. Vagyon nála buza metr. 33 fél s egy véka zab.

Szentanna választott szentegyházfiat, Molnár Györgyöt. Andrásfalvából nagyobbik Csijbi Györgyöt, Siketfalva és Demeterfalva Vajda Simont. Kiket meg is eskete prédikátor Márthon úram az gyülekezet előtt 1633 die 6 martii.

Anno Dni 1633. Énnekem, Molnár Györgynek, adott Kovács Menyhárt kezemben tiz pénz hiján fl 3. Csijbi György is, az andrásfalvi szentegyházfiú adott kezembe fl. 3. d. 30. Buzát adott kezemben Kovács Menyhárt cub. 4. Mikor Béres Jakab az mészért mene és nem hozhata, munkájában az megye akarattjából adtam fl. 1. Hogy az Sz. Gericzieknek az meszt meg vevők, azért adtam fl. 4. d. 5., az elhozásáért d. 20. Nagypénteken éjjeli prédikációra adtam gyortját d. 3. Az mely husz-husz pénzt az megye felvetett vala, jött abból a kezembe flo. 5. d. 5. Az tiz pénze nálam vagyon, az többt Bakó úramhoz adtam. Az kívül is adtam Bakó úramhoz d. 82. Az úrvacsorájára aratás előtt bort hozattam d. 5. Az két harangra kötél, csináltattam, érte adtam d. 16.

A. D. 1634. Mikor visitalók itt valának, hozattam bort kup. 18. Járt kupája d. 8. Vöttem újra akkor borsot d. 2., adott Bakó úr hozzá d. 10., vöttem véle 500 zsendelyszeget. Nagypénteki vecsernyére vettem gyortját d. 3., az harangra adtam egy szál istrangot, valet d. 2. Husvét napján úrvacsorájára vettem bort d. 5. Csibi György adott hozzám d. 94.

Anno 1635 die 30. Octobris. Az megyének derék gyűlésébe egy néhány főszentegyházfiaknak számadásokat investigálnám, így találtuk: 1., Kovács Menyhárt számadásába áll az restantia . . . d. 51. — 2., Molnár György számadásában áll az restantia f. 4. d. 26. — 3., Csillagh János számadásában vagyon restantia f. 1. d. 39. Adtunk Antalfi Márton főszentegyházfiú kezébe f. 1.

Exitus 1635. Antalfi Márton aedilis költségi: Az prédikátor ereszt mikor deszkázák, hozattam az miesnek két kupa bort d. 14. Item a mikor az kutat raká Kovács Jakab, bort adtam, egy kupa d. 6. Item vettem megye számára négy méhkosárt den. 20. Item első advent vasárnap borért den. 8. Item a mikor esperest úram itt vala karácson előtt való kedden, hozattam ő kegyelme számára két kupa bort pro d. 16. Item egy nyulat pro den. 10., item halat pro d. 7. Egy pénz ára

borsot, három pénz ára szegfüt; az szolgálknak pro d. 7. két ejtel sert Első advent vasárnapra egy ejtel bort Szeredából pro d. 8. Karácson-nap estin raktak az prédikátor házába egy kemenczét, attam az miesnek d. 60.

Erogatio proventus templi pro parte Nicolai Molnár aedilis in Sz. Anna. Anno 1637. Adtam 1637 az prédikátor lakon levő ajtósarok csinálástól den. 6. Az mesternek adtam harang kenni egy darab hájat, mely ért den. 11. Vettem esperest úram számára egy kappant den. 17., mikor mester kérni bémenék 1637 die 7 februari. Die 22 martii vettem esperest úramnak egy kappant den. 17., ez volt az egy-egy pénz fele. Mikor visitált esperest úram, az kocsisok számára adtam bort ejt. 4., mely tött nyolcz pénzével den. 32. Vettem ludmonyat hármat ötödfél pénzen. Esperest úramnak ugyan ökegyelmének máskor almát d. 4. Mikor *Sövénnyfalvi* úram prédikálni ide jött, vettem félvéka zabot d. 8., ugyanakkor egy tyukot den. 5., borsot is ugyanakkor den 3., az harangra egy darab kender kötelet pro den. 2. Ugyan János úrnak bort ejtel 2. Annakutána, hogy ide jött vala esmét hozattam egy kupa bort d. 7.

1639. die 26 aprilis esketett meg a megye szentegyházfiúságra Sz. Annán Horváth Miklóst, és succedálván, Molnár Miklós adott kezéhez: egy aranyas kehelyt, egy bécsi óntánygyért, két ón-kannát, két abroszt, egyik vásott. Ugyan 1639 esztendőben attam Horváth Miklósnak három font viaszat.

Anno Dni 1641 die 20 aprilis. Esketett az megye szentegyházfiakat Szentannáról Sandi Pétert, Andrásfalvából Balogh Istvánt, Demeterfalvából Toth Lászlót. Az tavalyi szentannai szentegyházfiú számot adván adott az új szentegyházfiú kezébe: egy aranyos kehelyt, két ón-kannát, egy ón-tánygyért, egy aranyos keszkenőt, két abroszt, három font viaszat, pénzt fl. 1. d. 15 az egész megye számára. Szentanna számára fl. 3. d. 50. Az falusbirónál volt fl. 2. d. 18., melyet az mostani szentegyházfiúnak kezében adott, de az is csak Szentanna számára való. Az andrásfalvi szentegyházfiú számot adván, adott megye számára fl. 5. d. 45., melyet adott az főszentegyházfiú kezében. Molnár Miklós adós fl. 2., ezt az szentegyházfia kérje meg tőle. In summa egész megye pénze készen vagyon fl. 6. d. 60. Szentanna megye számára külön vagyon fl. 5. den. 68.

Volt adós Molnár Miklós az megyének flo. 2., az megye megtekintette szegénységét, engedte flo. 1. den. 80., megadta az főszentegyházfiúnak.

Anno 1641 jutott az templom számára dézma buza az prédikátor buzájából gel. 4., azt elcsépelvén lött belőle met. 6.,

cséplőrészszel együtt. Adott az prédikátor az tanorokbeli rétről fűváltságban de. 12. Úgyan Szentanna számára János adott fl. 1. In summa az szentannai pénz fl. 20. d. 32. Azon kívül az egész megyének volt Sandi Péternél dézma-buzája, melyet elattam fl. 1. d. 60. Az pap rétváltságba adott d. 32.

Anno 1642 die 4 Máj eskettünk szentegyházfiat Szentannáról Szakál Lászlót, Andrásfalvából Gegesi Birtalant, Süketfalvából Sipos Mártont. Attunk Szakál László főszentegyházfiú kezében egy aranyas kehelyt, két ón-kannát, (*későbbi beírás*: egy kis ezüst pohárt keresztelni valót), egy óntányért, (*későbbi beírás*: azután egyet vettünk), egy aranyas keszkenőt, két abroszt, három font viaszat, két viasz gyertyát, kész pénz Szentanna megye számára fl. 6. den. 97. Az andrásfalvi szentegyházfiú kezébe megye pénze fl. 2. d. 65. Az süketfalvi szentegyházfiú kezébe azon megye pénze fl. 2. d. 65. (*későbbi beírás*: Az utóbbi szentannai szentegyházfiú maradt adósa d. 60., melyet az mostani szentegyházfiú vegyen kezéhez. Solvit.) Buzát attam el, mely volt Szentannafalváé fl. 10. d. 20., mely volt metr. 43 fél; vékáját den. 24., az egész megyének volt negyedfél véka buzája, azt is ugyanakkor, azon áron elattam.

Anno 1643 die 21 Juli Andrásfalvából az szentegyházfiú meghalván, eskettük meg helyébe Kovács Istvánt. Az szentegyházfiak mellé *törvényt tenni esküttek* Szentannáról Csillag János, Antalfi Ferencz; Andrásfalvából Deák Ferencz, Kovács András; Süketfalvából Bakó György; Demeterfalvából Nagy György.

Az egész megye pénzből költöttem ezeket: Vásárhelyt az relatoria apertálásáért adtam d. 12. Precurátor-vallásért ugyanakkor d. 6. Az kőmiesnek hozattunk öt ejtel bort 12 pénzen, mely tézen in summa d. 60. Péternek attam d. 50. Egy kappant vettem d. 25. Az szentegyház kolcsa csináltatásáért attam d. 12. Maradott az megye pénzből fl. 1. d. 44., melyet az kőmiesnek kell adni. Az andrásfalvi szentegyházfiú is hozott d. 30.

Exitus. Az falú pénzből attam az kőmiesnek Szent-Miklós pénzébe fl. 5. Azon falú pénzébe attam mészért fl. 3. den. 15.

Az mely harminczöt-öt pénzt felvetettünk, abból hoztak az Andrásfalviak fl. 11. den. 55., harminczhárom embertől. Azon kívül Kovács Jakab úr adott fl. 1. den. 33. Süketfalvából hoztak fl. 5. d. 85., tizenhat személytől, de az egyik csak 25 pénzt adott. Szentannáról kell adni huszonhat személytől fl. 9. d. 10. Az mely pénzből fizettünk meg az kő-

miveseknek ugymint fl. 26 d. 50. Az felvetett pénzből maradt meg fl. 1. d. 33., az melyet el kell igazítani az megyének, mivel az mostani ratióban in suspenso maratt.

Anno 1645 die 8. januári az megyének számot adott Szakál László, mindenik falúból két-két ember jelen lévén, és maratt adósa az egész megyének fl. 4. d. 51. Szentanna számára fl. 3. d. 12., az mely adósságokat in paratis mingyárt le is teve. Mivel penigh Szentanna pénzből adott volt az egész megye számára az kőmiesnek Szentmiklós pénzébe fl. 5., ennek az két részitől az falút az fellyeb megirt négy forintból és ötvenegy pénzből contentálá. Maradt egész megye számára fl. 1. d. 20., Szentanna számára fl. 6. den. 43., az melyeket azon emberek attanak az mostani szentegyházfiú Incze János kezébe. Az több szentegyházfiú még nem adott számot.

Anno 1646 die 7 majj, számot adván Incze János, administrált egész megye számára fl. 2. d. 31., maradt adósa fl. 1. d. 13. (*későbbi beírás: solvit.*). Azon kívül Szentanna pénze volt fl. 7. d. 43., melyet hagyunk Incze János kezébe szentmárton napig, hogy akkorra töltse ki nyolcz forintra. Dienesi Péter adós az egész megyének fl. 1., melyet az szentegyházfiak köteleiségek szerint tartoznak erigalni. Bangó János ugyanakkor administrált fl. 13 d. 80., melyet az fellyeb megirt közpénzhez vetvén, az Incze Jánosnál levő restantiával együtt, teszen fl. 17. d. 24. Kovács Jakab úr adós öt cseber oltott mézszsel. (*későbbi beírás: Anno 1655 die 10 szept. meghozta András Mihály úr maga, mikor az prédikáló széket csinalók*).

Anno 1647 die 8 X-bris, Jakab István számot adván administrált f. 2. d. 94., Megyes Gergely kezébe. Az felett adosságok vannak: prédikátor úramnál fl 6., az mesternél fl. 5., Szakálnénit fl. 4., Molnár Istvánnit fl. 1., Bangó Jánosnit fl. 1, melyeket az mostani szentegyházférfiú tiszti szerint interesével szedje fel. Mivel penig némelyeknek az megadása napja elmult, ha tovább tartják, többet kell reá kérni. Csak az Bangónit valónak nem mult el napja. Ugyan Bangó János az pénzt beadván volt híja fl. 1. d. 14.; ezt is meg kell kérni.

Anno 1648 die 17 februári. Megyes Gergely számot adván adott Kovács Menyhárt kezébe fl. 11. d. 24. Anno 1648 Sandi Gergelynek adtam flo. 1., esperest úrnak adtam, az mikor itt visitált flo. 1. d. 4. Ugyan akkor napra attam egy pénz hián d. 40.

In hoc anno 1651 esperest úram mikor köztünk visitált, ő kegyelmek számokra hozattam Ráduly Máthénul száztiz pénz ára bort, ugyanakkor prédikátor úram is két ejtelt; adós az

megye számára, az két ejtel téssen d. 20. Anno 1650 napján esperest úram visitalásakor hoztattam Megyes Gergelynől egy forint ára bort.

Anno 1655 die 16 mens. augusti. Én *Nyutodi* János Sz. Szentannai prédikátor, vöttem kezemhez az ecclesia pénzében Kovács Menyhárttól Foris Márton előtt flo. 15., úgy mint egyebeknek szokták kiadni; tiz pénzt esztendőig egy forintra.

Anno 1656. Kozma Demeterné az mely pénzt adott, adtuk az prédikáló-szék csináltatásában flo. 1. Szabó István, az mely pénzt szentegyház számára testált volt, megadták flo. 1. Azt is adtuk az prédikáló-széknek csináltatására.

Anno Domini 1658 die 14 április, mikor engemet úgy-mint Szentannán lakó Kovács Istvánt az jámbor megye meg-esküte szentegyházfiúságra, ada az én kezemben Kovács Menyhárt fl. 3. d. 53. Egy küs ön-kannát, egy vinczi korzót fedelest. Anno 1658 adtam az prédikátornak fl. 1. Küs Monár Györgynek is fl. 1., esztendő szentgyörgy napig. Adtam az megye közönséges buzáját el, masfél vékát d. 70. Abból adtam az megye szükségére az templom kolcsának megcsinálásáért d. 12. Adtam az megye pénzből Ráduly Málhénak fl. 1. interesre d. 12.

Anno 1659 die 27 Juni. Én *Kézdi Vásárhelyi István* esküttem meg, megye jó tetszéséből egyházfiúságra ezeket az személyeket úgymint: Foris Mártont és Molnár Istvánt, melyeknek kezekbe ada az előbbi Szereda Sentannai Foris György egyházfiú templombeli eszközöket: 1. Két ezüst pohár-kákat, melynek egyike kehely, az másik keresztelő pohár. 2. Egy kis ön-kannácskát. 3. Egy vinczi korsót. 4. Egy kis keszkenőt aranyast. 5. Egy abroszt újat. kötés vagyon közöttte; másik egy régi abrosz szakadozott. 6. Egy ön-tánygyért.

Die 6 Juli jött Foris Márton kezébe ecclesia pénze Molnár Mártontól f. 3., az interese d. 45, masfél esztendeig állván nála. Melyet Kovács Menyhárt adott volt ki, melynek az több interesit adta Menyhárt kezébe, mert volt az pénz nála három esztendők alatt.

Anno 1660 die 8 februari. Énnekem Foris Mártonnak adtanak kezembe kész pénzt f. 6. d. 10. Az 1659 esztendő-beli dézma-buza volt három véka, annak vékáját eladván 35-öt pénzen, eddig annak az árából hoztattam bort az úrasztalára. A 1660. die 8. febr. adtak kezemben derék megye pénzt f. 1. d. 4. Nagy Imrénül hoztam az úrasztalára egy ejtel bort d. 20. Andrásfalvából hoztam egy ejtelt d. 12. Egy kolbászt vettem d. 8., borsot vettem d. 3. Bőjtelő vasárnap hoztam egy ejtel bort úrasztalára d. 12. Husvét napján ho-

zattam az úrasztalára egy ejtel bort d. 10. Pünköst napjára hoztattam az úrasztalára egy ejtel bort. d. 10. Az aratás után hoztattam az úrasztalára egy ejtel bort d. 12. Fű árából 24 pénzzel vöttem két köteleket az harangokra. Anno 1660 die 9 Juni attam Bangó Jánosnak f. 1. Molnár Ferencznek is ugyanakkor attam f. 1. Adtam Anno 1660 esztendőben bor árát a szentannai rész pénzből nyolcz ejtel bor árába kilencz-kilencz pénzt, az mely bort hoztattam volt az visitatiókor.

1661 mikor az prédikátor idejött először prédikálni, hoztattam 4 ejtel bort d. 10. 10., husvét második napján egy ejtelt szeredai prédikátornak vettem úrasztalára.

Anno 1662 vöttem kályhát d. 44. Anno 1662 hoztattam úrvacsorájára husvét napján egy ejtel-bort d. 9., karácson napján hoztattam úrasztalára bort d. 10.

Anno 1664 die 13 auguszt. Az miképen az megye úra halála után vőn számot Foris Mártonnétól úgymint Szereda Szentanna megyéjének fő szentegyházfiának feleségétől mind költséget és adósságot összevetvén, még marada adósa, kiről számot nem adhata, tizenhárom véka buzával, melyet tartozik a jövendő, közelebb való karácson napjára megadni. *(Későbbi beírás: Ezt a buzát megadta, melylyel osztán templom épü- letire vettek deszkát).* Viszont Kalodásba ugyan megye buzájából jutott két kalongya, az is restál. Egész megye pénzt Deák János uram kezéhez adtunk f. 1. d. 12. Az szeredai lakatosnak adtam megye buzáját závár csináltatásáért három vékát.

1665. mind körülbe az a pénz volt flo. 3. d. 25., vettünk vele szentegyház számára harminczkét szál deszkát, kit templom hejára fel is raktunk.

1666 mensi 7. bri. Deák János úr a fellejebb feljegyzett kezénél levő ecclesia jövait adta az szent-annai egyháznak kezében, Sandi Ferencznek,

An. D. 1667 úgymint Margit nap került énhozzám úgymint Sandi Ferencz kezéhez ez a megye levele. Hogy rend legyen, mindent feliratok beléje. Molnár István adott meg hatvan pénzt, két esztendőre három forintra. Nagy Istvánné, Bangó Annók, adott meg husz pénzt, két esztendőre egy forintra. Közönséges megye pénzből hoztattam nyolcz pénz ára bort úrvacsorájára Biró Istvánnal együtt. Jött kezemhez ennek előtte való két esztendőbe három véka buza, adtam el hetven pénzen. Az zsendelyezőknek adtam két forintot harminczöt pénzt, Szentanna pénzt, ugyan az szentannai részre. Anno Domini 1667 adtam azoknak, a kik a templomot megmennyegzették f. 5. Molnár Ferencz két esztendőre egy

forintra adott husz pénzt. Sandi Péter adott egy esztendőre fl. 4., négy forintra d. 40. Foris Mártonné két esztendőre adott d. 20, egy forintra. Antalfi Istvánnál vagyon fl. 3, adott interest csak d. 15 még eddigh.

Sandi Péter uram kezén az ecclesia pénzében az szentannai részről adós, a mint oda fellyeb megírva volt, fl. 4., adott meg mostan anno praesente 1668 die 29 julii praesente pastore ejusdem anni . . . G. Fogarasi fl. 3., maradott még adósa fl. 1. d. 5., meg az interes pénzzel. Adta penig azt a fl. 3. Sandi Ferencz a mostani egyházfi kezébe.

1669 adós lévén Szentanna részről való megye pénzzel Ráduly Máthéné fl. 1. d. 44., megfizette most az elmúlt aratáskor.

Anno 1670. Szász Miklós adósságából jutott a szentannai résznek fl. 2. d. 46., két forint 46 pénz. Az elmúlt 1669 esztendőbe adtam Opra Miklósnak az harangláb csinálásba d. 66. A kis rét váltságából vöttem egy fejszét Kis Antalfi Mihálytól a' megye akarátából harangcsapra. Vöttem ismét d. 10. egy kenyeret *Zágoni* úramnak, mikor kijött és megszegődött prédikátorságra. Vöttem ugyanakkor egy tyukot d. 6. Mikor *Fogarasi Mátyás* úram az makfalvi prédikátor Enyedről jövéen levelet hozott nekünk *Fogarasi György* úram idejövetele felől, akkor hozattam 1 kupa bort d. 7. Az 1668 esztendőbe pünköst másod napján ide jövéen úrvacsora-osztani, hozattam ugyan 7 pénzre bort Kádár Jánosnál 4 kupakül. Ismét az 1669 esztendőbe, mikor *Zabolai János Szent-Simon*-ról ide szegődött hozattam 1 ejtel bort Foris Mártonnétól d. 8. Ugyan én Sandi Ferencz szentannai pénzből fizettem a kömieseknek három forint hatvanöt pénzt, i. e. flor. 3. d. 65. Anno 1670 die 11. 8. bris. Nagy János adott interesre szentannai pénzre d. 20. Molnár István adott interest d. 30., még harmincczal adós interesre s a derék pénzzel.

A Közép Bikfarkában való rétért adtak d. 6. pénzt. A kis rét váltságaért adott Szentanna, melyet prédikátor úram ökegyelme adott volt d. 12., közönséges megyepénze közibe töttem. Mikor a szentegyházat megzsenedelyeztettem, fizettem az ácsoknak flor. 2. d. 35., i. e. két forintot és harminczöt pénzt, Szentannai pénzből. Ismét adtam Maros Vásárhelyt sokadalomkor zsendelyre flor. 2. d. 35., i. e. két forintot harminczöt pénzt Szentanna pénzből Mikor a templomot megmennyezettük, adtam az asztalosoknak öt egész forintot, i. e. flor. 5. A torony csinálásáért adtam Opra Miklósnak szentannai pénzből hatvanhat pénzt, i. e. d. 66. A templom csinálásáért a kömieseknek adtam ugyan szentannai pénzből három

forintot hetvenhat pénzt, i. e. flor. 3. d. 76. Egy fogast csináltattam szentannai pénzből a prédikátor úram házába husz pénzért, i. e. d. 20. A kőmieseknek mérettem szentannai pénzből áldomásba hat pénz ára méhsert.

Én *Zágoni István* egyházfűságra esküttem meg A. 1670 die 27 Maji Molnár Márton úramot. Az úrfi ökegyelme, Lázár Imreh úram adott tizenöt forintot, a mely a szegény üdvözült asszonyom ökegyelme kezénél maradott volt. A megye pénzét tizenkét forintját és huszonöt pénzit adtuk a megye akaratjából mészért a Templom épületire, maradott meg benne két forint és hetvennégy pénz, i. e. flor. 2. d. 74. A mely tizenkét pénz jött a megye füviért e jelenvaló esztendőben A. 1670, azzal vöttem egy kenyeret a mészhozóknak. Esperes úram itt lévén, költöttem, a Szász Miklós pénze félébe kilencz pénzt: Tóth Györgynek adtam. Ugyan én Sandi Ferencz adtam volt Nagy Jánosnak két véka búzát, a mely jutott volt az elmúlt esztendőben a prédikátor búzájából, negyvennyolcz pénzért.

A Kalodásból, a megye földiből én üdőmben semmi nem jött. Verőfényből sem jött semmi, Egyik nyil, az alsó, a prédikátoré; megye házához való a felső, szentannai egyházé, abból sem jött semmi én üdőmben. Nyires-oldalon valóból is semmitem jött. Közép Bikfarkából való rétből sem vöttem hat pénznél többet. Esperes úramnak a megye parancsolatjából, itt létibe' mikor visitált, adtam egy forintot d. 2., a mely jött volt a közönséges megye dézmájából.

Anno 1674 die 27 Ap. maradott kezébe Sandi Ferencznek kész pénz két forint és hetvenkét pénz, a maga gondviselése alatt, restál két forint és két pénz. Buza vagyon a maga kezibe nyolcz véka Andrásfalvi Deák János úram adott kilencz forintot husz pénz hiján harangvétetre, az is Sandi Ferencz kezibe vagyon. Sandi Ferencznek kezénél vadnak a megye jovai: 1., Egy asztalra való szönyeg. 2., Két Abrosz. 3., Két aranyas keszkenő. 4., Egy aranyas kehely. 5., Egy keresztelő pohár, az is aranyas. 6., Két ón-kanna. 7., Egy ón-tángyér, 8., Egy impressum. 9., Két haszontalan könyv: edgyik Keckerman Logicája; másik Cicero de Officiis.

Anno 1676 die 24 januári derék megye gyűlése lévén a fen megirt januáriusnak 22 napján, közönségesen, az egész megye rendelte volt számvenni a főszentegyháziútól, Sandi Ferencztől, a közönséges megye proventusára Andrásfalvából Deák János úramot és Oláh Jánost; Szentannáról Csillag Miklóst és Tóth Jánost; Süketfalvából Thamási Istvánt, és Demeterfalvából Balog Istvánt. A mely jók közönséges megyéé

voltak, a melyek in Anno 1674 die 27 április kezébe maradt (!) volt Sandi Ferencznek, és a mik kezébe jöttek az üdő alatt. Volt kész pénz két kötésbe flor. huszonkettő den. 9. Ismét öt-öt fél véka buza. Számadása alatt is marada öt véka buza: Foris Mártonnénál két véka, Molnár Istvánnál három véka buza restál. Ezek mind kezénél maradának Sandi Ferencznek újjól, a fen megirt templom eszközeivel egyetemben. (*Későbbi beírás*: Sandi Ferencz eladván a buzát, adta az harang árába a pénzzel együtt.).

Anno 1676 die 19 Aprilis főszentegyházfia lévén Sandi Ferencz egy néhány üdöktől fogván, tovább nem akarva viselni, a megye választotta Csillag Miklós uramat, megye bonumit kezébe adván, melyek ide fel megvannak irván, meg is eskütt.

Anno 1679. 23 januári főszentegyházfia lévén Molnár István, számot adott. Bakó Pétert választván főszentegyházfiának, ezek mentenek kezébe: Deák János úram az mely buzát templom ablakára adott flo. 2. d. 81., azon kül is flor. 3. d. 44. Buza egy renden 19. tizenkilencz, más rendben két véka buza és egy fél véka. Ezek mind az két rendbeli pénzek és az buza is közönséges megye, három falué, kit hagyunk az főszentegyházfiú Bakó Péter kezébe. Számot vettek Molnár Istvántól Andrásfalvából Deák János, Biró Mihály; Süketfalvából Thamási István; Demeterfalvából Balog István, Nagy András; Szentannáról Thót János, Csillag Miklós. Az templom eszközei oda feljeb meg vadnak irva.

Anno 1681 die 31 apris. Volt a böcsületes megyének közönséges, törvényes megye gyűlése Kis Antalfi Mihály lévén főszentegyházfia, számot ada, egy pénzzel sem marada adása; a Templom eszközeit is a megye ládájába eléhozta vala. Szentanna újjól Kis Antalfi Mihályon hadta a főszentegyházfíságot; volt buza ára, kit a megye akaratjából azért Kis Antalfi Mihályon felvett, nála vagyon úgymint flor. 7. denar. 61., közönséges megye pénze. A templomnak fen specificált edényi is kezibe maradtanak. Buza is számadása alatt maradt négy véka. Coram *Stephano Zágoni* pastori ecclae Sz. Szentannaiensis 1681. 18 Febr. Varga János adott közönségesen a megyének egy forintot. Botos Gál úram küldött volt a megyének ötvenegy pénzt.

Anno 1682 die 12 Januári lévén a jámbor megyének törvényes megye gyűlése, Kis Antalfi Mihály számot ada, semmivel adása nem maradt, a megye eszközeit is mind eléhozta vala ládába. Főszentegyházfiának Nagy Antalfi Mihályt választá a böcsületes megye, megis eskütök, a templomnak

szent edényi és eszközi ládástól kézébe maradának. Közönséges megye pénze vagyon kezénél négy forint tizenkét pénz hejján; közönséges megye buzája is van kezénél huszonhét-fél véka, rostálatlan. *Coram Stephano Zágoni.*

Anno 1685 die 6 januari Kis Sandi Péter mindenekről számot ada, semmivel adósa nem marada Főszentegyházfnak választotta a böcsületes megye Csillag Miklós uramot. A templomnak edényit Csillag úram kezébe adának (sic!). Egész megye pénze ment Csillag úram kezébe dénár. 24., zsendelytől a mi maradt Szentannai és Süketfalvi pénz egy forint. Szentannai pénzt adtam Csillag úram kezébe egy forintot és ötven pénzt.

Anno 1686 die 4 januari lévén a böcsületes megyének törvényes gyűlése. Csillag Miklós úram számot ada mindenekről, semmivel nem marada adósa, a szentedényeket, minden egyet-mással együtt eléhozá. Kádár Miklóst választák főszentegyházfnak Közönséges megye pénze marada Kádár Miklós kezénél flor. 1. d. 11. Közönséges megye buzája marada metret. 10. Utolj-buza is majd egy véka.

Anno 1687 die 2 januari a böcsületes megyének közönséges megyegyűlése lévén Kádár Miklós számot ada, semmivel adós nem maradt. Főszentegyházfnak választották öregebb Varga Jánost. Közönséges megye pénzét adának kezébe kilenz forintot és nyolczvan pénzt. Közönséges megye rostált buzája tizenöt véka, utolj-buza két véka.

Anno 1688 die 4. Jan., közönséges megyegyűlése lévén, választották egyenlő akaratból főszentegyházfiúságra Balassi Dánielt. Varga János számot adván, nem maradt adósa semmivel. Marada Balassi Dániel kezibe közönséges megye pénze fl. 12. d. 24. Buza metr. 20. A láda a szentedényekkel keszkenőkkel, kannákkal, szönyeggel edgyütt.

Anno 1689 die 28 jan., közönséges megyegyűlése lévén, választatott egyenlő akaratból főszentegyházfiának Molnár Mihály. Balassa Dániel számot adván semmivel adós nem marada. Közönséges megye pénze maradt Monár Mihály kezében flor. 24 d. 99., a buza metr. 14 Egy aranyas kehely, egy keresztelő pohár, két ön-kanna, egy vereses abrosz, két keszkenő, egy öntánygyér, egy szakadt kendő, egy szakadozó impressum, egy láda az kiben egyéb és az eszközök vadnak.

A böcsületes megyének megyegyűlése lévén, számot ada mindenekről Molnár Mihály, semmivel adósa nem maradt, választaték főszentegyházfnak Antalfi Mártont (sic!); ada a böcsületes megye kezébe negyvenöt forintot és dénár. 49., a templom eszközeivel együtt die 6 januari A. 1690. *Coram Steph. Zágoni.*

Anno 1691 die 22 januari a böcsületes megyének közönséges megyegyűlése lévén, választák főszentegyháziának Foris Jánost. Mindenekről számot ada, marada restantia rajta flor. 5 denár. 25. A templom eszközei is megvannak M. Vásárhelyt, *a futáskor vitték bé*. Foris János kezébe adott a megye huszonzét pénzt, flor. 19 den. 27. Buzát adtak Foris János kezébe metr. 11. Csillag Istvánnál vagyou egy forint, egy gyolcs kendő. Kádár Jánosnál flor. 3., kezes Antalfi István, Földi András és Molnár Mihály egy-egy forintig. Antalfi Jánosnál flor. 2, Balási Dániel kezes érte.

A. 1692 die 5 januarii, az közönséges megye künvaló pénzi flor. 43 d. 20., az kiben vagyon flor. 28 d. 55 is. A. 1692 die 5-dik januari Foris János tavalyi szentegyháziú mindenekről számot adott az megyének. Választották helyébe az derék megye főszentegyháziúságra szentannai Molnár Miklóst. Adott az megye kezébe megye közönséges javait; egy záros ládat, abban egy aranyas kehelyt, két ön-kannát, egy keresztelő pohárt, egy ön tángyért, két aranyas keszkenő, két gyolcs abrosz, egy szedelyes lenkedő, egy szakadozott impressum; az M. Vásárhelyi várban vagyon egy prédikáló székre való posztó, egy zöld rojtos asztalra való szőnyeg, mostan szentannai *Zágoni István* úr gondviselése alatt; és e közönséges megye summa pénzét flor. 28., i. e. huszonyolcz forintot, költő pénzre d. 55.

Anno 1693 die 5 januarii szentannai Molnár Miklós főszentegyháziú mindenekről számot adott, semmivel nem marada adósa az megyének. Anno 1693 die 5 januarii Szereda Szentannai megye közönségesen választák (sic!) és esketteték meg szentannai Megyes Jánost főszentegyháziának és adtak az kezében az megye jószágait, ezeket: Egy aranyas kehelyt, egy ezüst keresztelő pohárt, egy eszkofiumos asztalra való abroszt, egy veres gyolcs abroszt, egy zöld selyemmel varrott küs keszkenőt aranyast, más egy küs keszkenőt, két ön-kannát, egy ön-tángyért, egy impressumot, egy sáhos kénes lenabroszt, egy vereses kénes lenkendőt, egy ládat.

Anno 1693 die 5 januarii Megyes János főszentegyháziúja kezében adott közönséges megye pénzét tiz forintot, husz pénzt. Buzát is 4 vékát. Adták rostálatlan.

2. Adományok.

Anno 1676. Medgyes János úram istenéhez buzgóságától viseltetvén, adott harang árába két forintot egy pénzt; kisebb Antalfi Mihály adott az harang-vételbe d. 51.; Tóth János

flo. 2. d. 12.; Csillag Miklós d. 3.; Barabási Mihály flor. 1.; Fejér Mihály d. 99.; Molnár Márton flor. 1. d. 2.; Szász Mihály flor. 1.; Simon András d. 99.; Biró Mihály d. 15.; Tóth György d. 99.; Csizmadia adott flo. 1.; Zágoni István úram is adott egy oroszlányos tallért; Csillag Miklós úram adott három forintot den. 60.; Thamási István úram ő kegyelme adott, conferált az harang árába huszonöt kalongya buzát. Tekintetes, Nemzetes Gyalakuti Lázár Imreh úram ő kegyelme Feleségével együtt Nemzetes Nemes Klára asszonnyal adott az harang árába jó pénzt tallérul husz forintot és hatvan pénzt. Gyulafi Sophia asszony, Bánfi Györgyné asszonyom adott flo. 1. den. 8. Mely harangot vettünk egész megyéül paratis pecuniis száz és nyolczvan forintokon.

1682. Thamási István úram ő kegyelme adott egész megyének, mikor a templomot zsendelyeztettem két forintot, melyet a Molnárnak adtam zsendelyezésért.

Tekintetes és Nemzetes néhai üdvözült Lázár Imreh úramnak ő kegyelmének kedves házastársa Tekintetes és Nemzetes Nemes Klára asszony ő kegyelme istenéhez való buzgóságától viseltetvén, a prédikáló székre ada zöld landis posztót öt singet, melyet ő kegyelme a kegyes patrona a prédikáló székre rászabata, megvarata, egészen vászonnal megis bérleté. Anno 1690 advent első vasárnapra fel is vonatá. (NB. Maig megvan; eredetileg a szószéken, most a papi széken, mivel később a szószéken más helyettesíté.)

Anno 1692 die 10 Martii, az mely buzát Szombat Mihály Varga Istvánnal az szereda szentannaí szentegyház számára testált, annak az árát Varga István az egész megyének kész pénzül megadta, u. m. flo. 9. Adta ugyanazon 9 forintot az közönséges megye egy akaratból karácsonig ki kölcsön andrásfalvi Tóth Mihálynak, ugyan andrásfalvi Biró Pál kezességére. Interest reája, minden forintra tiz tiz pénzt ad. Ugyanaz Szombat Mihály puskájáért adtak az megyének flo. egy, denár 92. Adták a kerecsent is, adtuk flo. egy, den. 71. Az köpenyegért is adtak flo. 2.

3. Egyházközségi végzések.

Anno 1643 die 21 julii. Az szentegyházfiak mellé törvényt tenni esküttek Szentannáról Csillag János, Antalfi Ferencz; Andrásfalvából Deák Ferencz. Kovács András; Süketfalvából Bakó György; Demeterfalvából Nagy György. Ugyanakkor egyenlő akaratból, egész megyéül töttünk ilyen végezést.

Hogyha az megyének egyik része (az mint az egész megye három részre felvagyon osztva) impingál valami dologból, az melyért az két rész törvény szerint megakarná szólítani, nem obstatván az, hogy az eskütteknek ketteje a törvényben ben nem lészen: törvény szerint comperiáltatván vétkek, az két rész megbüntethesse. Ha penigh valamely privátus embert akar az aedilis megszólítani az esküttek tartozzanak az megyegyűlésére felgyülekezni. De ha ob gravem aliquam causam valamelyik részről egyik szentegyházfiú elmaradna is, az másik penig jelen leend, több emberséges emberek is jelen lévén, az kik annak az törvénynek eligazítására elégségesek, törvényt tehessenek, és az, ki mit érdemel, megbüntethessék. Ezt is hozzá tevén, hogy az szentegyházfiú csak ő maga is, az kit akar certifikálhat, és az is azon certifikátiora tartozzék megfelelni; de az certificatio ad minus három nappal légyen az törvény előtt.

Anno Domini 1643 die 15 septembris. Szereda szentanna megyének derekas megye-gyűlése lévén, az mint az megye három részre vagon felosztva, ugmint I., Az mater-ecclesia Szereda Szentanna. II., Filialis Andrásfalva. III., Demeterfalva, Siketfalva: ez három részek szerint az egész templomnak földét is mindaz férfiak, s mind az asszonyi állatok helyét egyenlő akaratból feloszták, hogy mind most, s mind jövőben sibi suisque posteritatibus natis et in posterum nascituris aut aliunde superventuris in perpetuum, ez az mostani felosztás rata et inviolabilis légyen, mivel hogy az templomot derekas romlásából mostan újonnan építettük meg. Ezeknek observálására az egész megye akkori eskütt szentegyházfiúknak különkülön kezeket beadák obstringálván enmagokat, hogy valahol kinek-kinek az ő helyét excindályák, ahoz tartják magokat, melyet ha valamelyik rész falú felbontana f. 12. maradgyon, ha pedig privátus ember f. 3. maradgyon. Protestál Demeterfalva és Siketfalva, hogy az miképen az derekas templom építésiben volt az litigatio mindenekben ahoz tartjuk magunkat. Esperest úram előtt kezet is attak róla. Szereda Szentanna és Andrásfalva értvén az protestatiót azt mondják, hogy ez mostani épületet az szerint praestáltuk, annak vége lött, de az jövődőt suo tempore et loco akarják eligazittatni. In praesentia reverendorum *Martini Nagy Almási* concionatoris, et *Petri Papoczi* rectoris ecclae Szereda Szentannaiensis.

Cum Deo. Anno Dni 1645. Az miképen esperest úram ellimitálta volt ennek előtte való időkben conscientiose, hogy Siketfalva és Demeterfalva egyenlő tere-viselésen legyenek minden dolgokban secundum numerum personarum, az egész

megye előtt az törvény lön azon dologban per omnia. Az esperes úram akkori végezését, limitátioját az megye helyben hagyván azon limitatitot igaz törvény szerint ratificálta, roborálta az egész megye, az egész megyebeli öreg embereknek recognitiójok szerint.

Anno 1676 jan. 21. In visitatione Szentannaiensi, coram visitatoribus nimirum rev. *Andrea Galambfalvi* seniore, et *Michaele V. Fogarasi*, et seculari brachia Andrea Nagy de Szent Gelicze recognoscálják a megyebeliek, hogy minden ökrös ember ereje szerint egy-egy szekér fát ad a prédikátornak, a kinek nincs ökre tiz-tiz pénzt, melyet mi is in vigore tartunk. Notarius S. Sedis Maros.

Anno Dni 1646 die 7 maij. Egész megyéül töttünk ilyen végezést, hogy valamely szentegyháziú tisztét leakarja tenni. mird addig le ne tehesse, mig az prédikátor és mester uramék jövedelmét éppen be nem szolgáltattyák.

Anno 1674 die 27 Apr. Főszentegyházi lévén Sandi Ferencz, öt vagy hat esztendőök alatt is számot nem adott templom proventusiról, mik mentek kezébe, arról laistromot sem csináltatott, melyhez képest közönségesen, megyéül megkellott eskütnünk, hogy a templom jövedelméből sem most, sem azelőtt maga ususára nem fordított, hanem mindent templom épületire és megye hasznára költött, a mik most is nála vannak, igazán eléadja. Hogy többé ilyen abusús ne legyen, egyeztük közönségesen, megyéül: esztendőnként a főszentegyházi karácsonba tartozzék számot adni, ha nem cselekedné, derék megye birságán hat forinton convincáltassék, akár szabad, akár jobbágyból álló legyen, exclusis omnibus juridicis remediis, non obstantibus. Coram nobis *Stephano Zágoni* ministro ecclae Szentannaiense, nec non *Nicolao Remeteszegi* pastori ecclae Szent Simoniensis.

Anno eodem die 27. mens. 7-bris in Sz. Szentanna. A megyének az végezését én is approbáltam mindenekben. Lázár Imreh m. pr.

Anno 1676 die 22 januarii derék megyegyűlése lévén az úr ő kegyelme házánál, az 1674 die 27 aprilis a mely constitutiót irtunk volt megyéül, kit az úr, Lázár Imreh úram is approbált mindenekben, helyben maradván, azzal világositottuk, hogy a főszentegyházfia tartozzék megye gyűlését hirdetni karácson harmad napjára; kínálja meg a megyét a számvétellel, ha nem cselekszi, a fen megirt constitutió szerint maradgyon derék megye birságán érette, de a zálogját nem tartozik kiadni törvényesen is, ha ki kéretné is. Coram me pastori ecclae hujus *Stephano Zágoni* m. pr.

Közönséges megyegyűlése lévén 1678 die prima martii, végeztük közönségesen, a főszentegyházfiával meg is kiáltattuk, proclamáltattuk, hogy a temetőben levő épületeket, a testek feje felett levő fákat vagy kopjákat senki ne bántsa, el ne vagdalja; ha ki comperiáltatnék, a megye sine misericordia tizenkét forintig minden törvény nélkül megbüntethesse.

Anno 1678 die 25. novembris közönséges megyegyűlésünk lévén, mester úram láttatta meg a böcsületes megyével, hogy az vásznások tartoznak-e az harangozó kenyérral a vagy nem? A jámbor megye dissentiálván (?) azon dolgot: eddég harangozó kenyérral nem contribuáltak, ezután pedig tartoznak. Félbéres asszonyok fél kenyérral tartoznak. Coram me *Stephano Zágoni*.¹

4. Lázár Imre főpatronus rendelete.

„Gyalakuti és Szereda Szent Annai Ecclesiák felöll, most Udvarhoz menetelemkor is, mind addigh Valamigh Isten Patrociniumom alatt hadgya, ilyen kiváltképpen valo kivánságim Vadnak:

I., Egygyik Ecclesiában is hirem nélkül Praedikátort én akaratom ellen ne fogadgyanak: mert külömben az én fizetésem nélkül el léznek.

II., Mivel az Isten igen megh kívánnya, hogy az ő Tiszteletinek minden részei épületesek legyenek: Azért az mely épületes szép rend tartás az Isten tiszteletinek minden részeiben immár egy néhány Esztendőtől fogva mindenik Ecclesiában vagyon, ugyan az ennek utánna is, hogy elkövettesék megh kívánom.

III., Az Iffiaknak (s egyebeknek is, a kik veszik,) minden vasárnapon délután a Catéchésis tanittassék ennek utánna is.

IV., Hogy még szegény üdvözült Aszszonyom idejebéli végezések szerént, az Megyebélieknek az én jobbágyim is, kedvezés nélkül, ennek utánna is az megyétől megh büntetethessenek, ellent benne nem tartok. Egy Vasárnapi Praedicationak vakmerő elmulatásáért d. 10., azaz tíz pénzigh, és

¹ A hajnali harangozást, reggeli négy óraker, mint legközelebb lakó, a mester végezte. Ezért kapott minden kepefizetőtől egy kenyeret; a legújabb időben öt kéve buzát. E szolgálat Szereda Szentannán csak 1880-ban szünt meg, miután az újabb tanítók nem akarták tovább vállalni. Külömben a rendes istentiszteleti harangozásra mindig külön harangozó volt alkalmazva a község lakói közül.

az szántsándékos Vasárnapi tereh hordozásért egy forintigh. Választást engedvén én is, mint szegény aszszonyom, ebben nékiek, hogy akar az én Tiszteimtől csapattassanak megh az kapu között, akar penigh az pénzt adgyák megh. Az olyan pénzt pedigh az egyháziak Templom épületire fordicsák. Actum Bányaini 1668 die 7. Januarii.

Lázár Imreh m. pr.¹

5. Papi és tanítói díjlevelek.²

Proventus Pastoris: Visitatio facta per dom. seniorem Jeannem Batizinum Ao. 1615 die 19 Martii. Protestatio az visitatióban. Sz. Anna megyéjében lakó nemes személyek ugy-mint Bakó István, Lázár János, Tompai Máthé az egész megyével együtt protestálnak, hogy a szokott bér felett a minemű segítséggel voltanak *Dániel Vágásinak*, azt nem törvényül cselekedték, hanem jó akaratjokból; törvényül is nem akarják felvenni, s a maradékokon hagyni, mert csak jó akaratjokból segítették Dániel Vágásit. Mely segítség Lázár Jánostól ez volt: hogy alsó, felső határban való földéből, két kiváltképen valókból, dézmát adott, az malomból sabbathalist. Azonképen Bakó István a malomból sabbathalist adott. Tompai Máthé, Geréb Boldizsár egy szántó földet adott; a mig ott lakott, birta addig.

Törvény szerint való béri azért ez: A fellyebb megirt nemes személyek külön külön tritici. gel. 12. ki többet, ki kevesebbet. Minden béradó ember ad tritici gel. 2. avenae gel. 2. Megyeül szántnak, vetnek. Garaspénz den. 5. Sz. Anna, Demeterfalva, Siketfalva, kiki ereje szerint, egy-egy szán vagy szekér fát.

Proventus Rectoris: Minden béradó ember ad tritic. gel. 1., zabot fél kalongyát. A nemesek is, törvény szerint, ha ugyan több buzát nem akarnak adni, 3 kalongyát adnak. Andrásfalva éppen a mesternek, kiki ereje szerint egy-egy szekér fát.

¹ Lázár Imre, Lázár Györgynek és Apafi Erzsébetnek, Apafi Mihály fejedelem testvérének, fia volt. Atyját a Barcsai Akos és Kemény János közti küzdelemben 1660-ban megölték. Anyja fiatalon halt el ltt tehát „üdvözült aszszonyom“ névvel csak mostoha anyjáról, Lázár György második nejéről, Nemes Ilonáról lehet szó, ki úgy látszik, e levél irásakor már ugyancsak nem volt életben.

² Az 1615 és 1631 évi adatok a marosi egyházmegye protocollumából (*Matricula Ecclesiarum Reformatorum in sede Siculicali Maros dispersarum renovata 1687*) vétettek; az 1647. és 1659. éviéek az egyház-köztség jegyzőkönyvében olvashatók.

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi február hó 1-től 28-áig befolyt összegek
kimutatása.

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1901-re:
Tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Tetétlen ev. ref. egyház, Balmaz-Ujváros ev. ref. német egyház, Pokoly József theol.
tanár Kolozsvár, Szilávik Mátyás th. tanár Eperjes. 1901-re: Drégelpalánka ev.
ref. egyház, Fehérvár-esurgói ev. ref. egyház.

3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re
Budapesti á. h. ev. főgymnasium, Resicza ev. ref. egyház, Zöld József ev. ref.
lelk. Resicza, Varga Mihály á. h. ev. lelk. Tokaj, Andrássy Kálmán ev. ref. lelk.
Bűj, Törökbeesei ág. h. ev. egyház, Hajdu-böszörményi ev. ref. főgymnasium, Léway
József ny. alispán Miskolcz, Séra Ferencz ev. ref. lelk. Litér, dr. Masznyik Endre
th. igazg. Pozsony, Albert József tanár Pozsony, Raffay Sándor th. tanár Pozsony.
Novák Lajos th. tanár Sárospatak, Hosszúpályi ev. ref. egyház, Fábián Dénes ev.
ref. lelk. Kispest. 1901-re: Fekete Gyula ev. ref. lelk. Nagy-Kikinda, Deési ev.
ref. egyházmegye, ifj. Péter Károly ev. ref. lelk. A.-Sófalva, Ringbauer Gusztáv á.
h. ev. lelk. Rajka, Csűrös István tanár Budapest, Balogh György ev. ref. lelk.
Bicske, Soproni ev. theol. önképző kör. 1900—1901-re: Barla Dezső ev. ref.
lelk. Hup, Novák Lajos th. tanár Sárospatak. 1901—1902-re: Nagybányai ev.
ref. egyház. 1900-ra: Fábián János tanár Budapest. 1899-re: Lajos János r.
l. Pögöz.

4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re:
felső Láng János Sár-Szt-Miklós, dr. Moravesik Gyuláné Budapest, Hajdu János
ág. h. ev. lelkész Zsegnye, Czecz András ev. ref. lelk. Zserecz, Földes György ev.
ref. lelk. Zabolá, Apostol Mihály ny. ref. lelk. Miskolcz. 1901-re: Kemény Frigyes
Nagy-Kikinda, Mészáros János Budapest. 1901—1902-re: Németh Péter r. l.
Csomonya. 1899—1900-ra: Madaras János r. l. Szövérd.

5. Alapító tagok tőkebefizetése: Händel Vilmos ev. főesperes
Selmeczbánya 200 K.

7. Előfizetés Szemlére: Révay Leo Budapest 7 K. 20 f.

Összesen befolyt 749 korona 20 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. márczius 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől a «közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztyén élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a czélokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 6J íven. Tartalmát irányazzik, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Cikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetbe *Egyháztörténelmi Adattár* címen tíz ivnyi külön melléklet járul. *A Protestáns Szemlé a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja.* Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténelmi művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténelmi eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító* és *rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történelmi rajzok, hitelesítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 80 füzet. *A pártfogó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok megrendelés útján.* Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 160 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Családi könyvtár* címen 60 fill.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamelléki püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománosanál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest. Akadémia bérháza). *A reklamáncziók is hozzá intézendők.*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt bonfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Seőts Farkas*, IX. Kálvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkérjük, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.	Lapszám
1. Krisztus és a nők. <i>Mayer Endre</i>	201
2. Honter János és a szászok reformációja. <i>Dr. Lakos Béla</i>	213
3. A cynismus és a keresztyénség. <i>Raffay Sándor</i>	224
II. Egyházi szemle.	
Külföldi egyházi élet. <i>p—f.</i>	243
III. Irodalmi szemle.	
a) Hazai irodalom:	
Baksay Sándor: Homérosz Iliásza. <i>Sz—s.</i>	253
Marczali Henrik: Az abszolutismus kora <i>V. F.</i>	255
Szász Domokos: Negyven egyházi beszéd. <i>Péter Mihály</i>	258
b) Külföldi irodalom.	
Kalthoff: Die religiösen Probleme in Goethes Faust. <i>Sz. M.</i>	261
Hermann: Römische und evangelische Sittlichkeit. <i>Sz. M.</i>	265

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tiz ív terjedelemben *Egyház-történeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Stromp László* pozsonyi theologiai tanár tagtársunkra bízta az igazgató választmány.

Ez oknál fogva tisztelettel kérjük t. dolgozótársainkat, [hogy az *Adattár*ba szánt kéziratokat nt. *Stromp László*]theologiai tanár czímén *Pozsonyba* (Rázgha Pál-utca 8. sz.) sziveskedjenek küldeni. Az *Adattár*-ra vonatkozólag részletes tájékozást nyújt a *Protestáns Szemle* folyó évi 3-dik füzeté.

KRISZTUS ÉS A NŐK.

Ha figyelemmel olvassuk Jézus áldott működéséről szóló evangéliumainkat, azt a sajátságos tapasztalást tehetjük, hogy míg más vallásokban az illető vallásalapítók a nőkkel nem igen gondolnak s ezek legtöbbször elnyomott rabszolgák s játékszerek, a melyekkel azt lehet tenni, a mi tetszik: addig Jézus kiváló gonddal foglalkozik a nőkkel s ezek gyakran láthatók környezetében és kíséretében.

Tudjuk azt, hogy Jézus legtöbbször 12 tanítványával járt kelt Palesztina földjén; de igen sokszor találkozunk környezetében nőkkel (Luk. 8. 1—3), a kik szintén kísérik vándorlásában s gondját viselik az Úrnak és 12 tanítványának. Íme többek között ott találjuk Mária Magdalénát, kiből Jézus 7 ördögöt űzött ki s ily módon szabadított meg nehéz nyavalyájától. Az Úrhoz kötötte a nagy hála és ragaszkodás, melylyel nagy jóltevője iránt viseltetett. Ott van Salome, a Zebedeus fiaknak rajongó anyja, a ki fiai iránt való nagy szeretetében s telve reménységgel Isten országának mielőbb való eljövetele iránt, oda borul Jézus lábaihoz és arra kéri, hogy országában helyezné el két fiát a maga jobbjára és baljára felől, azt hívén balgán, hogy az Ur országa földi birodalom, melyben királyok módjára tanácsosok s miniszterek segítségével fog majd uralkodni s igazságot szolgáltatni a király-messias. Jézus keresztfája alatt nemcsak a fájdalmak által meggyötört szerető anyja, hanem más aszszonyok is állanak, mert a Krisztus iránt való nagy szeretetök oda kísérik a vesztő helyre is s bár nehéz feladat és veszedelmes dolog fájdalmaikat s kínjait nézni, ők még sem akarják magára hagyni drága mesterüket. Tanítványai szétrebbentek s magára hagyták, a mint az Úr fogságba került; e nők azonban nem ismernek félelmet s ösztönszerű nagy ragaszkodásuk nem enged tért hideg s számító okoskodásnak (Máté 27. 55, 56. Márk 15. 40, 41. Luk. 23. 49.)

A Krisztushoz való ragaszkodásnak gyönyörű képét olvashatjuk a Máriáról és Mártáról szóló ismeretes elbeszélésben (Luk. 10, 38—42). Messze útról s fáradt tagokkal jelenik meg

a Mester Mária és Márta házában, hogy *itt jó ismerősei* körében kipihenhesse fáradalmait. A két nő jól tudja, kit vendégel és mivel tartozik kedves jöltevőjének. Míg a háztartás gondjait viselő *Márta* serényen sűrög-forog a konyhán, hogy izletes falattal kedveskedjék vendégének s ebben az alakban mutassa be nagy szeretetét: addig a másik testvér: *Mária* Jézus lábaihoz ül s szemeit az Úrra emelve bizalomteljesen s hittel várja s keresi a boldogság, az örök élet igéit, a melyek szárnyat adnak a léleknek. hogy felemelkedjék a magasba az egek Urához. A két nő igazi typusa a két-féle női jellemnek s oly igazi pszichologiai s plasztikus vonásokkal van rajzolva, hogy megelevenülve látjuk magunk előtt. Mindkettő nagy örömmel s szívesen fogadja és mind a kettő minden lehetőt megtesz, hogy Jézus jól érezze magát körülben. S mégis a kettő együtt véve adja azt, a mire az ember fiának szüksége van. Mert miként a test a lélek nélkül életelen s haszontalan anyagtömeg, úgy a lélek a test nélkül nem működhetik. Meg is dicséri őket Jézus e szavakban: „Márta, Márta, szorgalmatos vagy és sokra törekszel; de egy a szükséges dolog és Mária ezt a jobb részt választotta (Luk. 10, 41—42.). Ki nem látná itt az Úr szavának azt az igazságát, hogy egy a szükséges dolog: az, hogy hittel és figyelemmel hallgassuk s kövessük az evangélium tanítását s Máriának választása ép azért jobb, mert jobban megértette az Urat, s szellemi táplálékot választott, melyre sokkal nagyobb szükség van, mint a testire.

Még ennél a szemléletes képnél is szebben s megrázóbban szemlélteti a Krisztus iránti szeretetet egy bűnös nőnek önmegtagadó példája. Észrevétlenül s hivatlanul lép be egy közönséges bűnös nő, Simonnak egy előkelő farizeusnak házába, a hová Jézus vacsorára volt hivatalos s egyenesen Jézus felé tart; majd leborul előtte, megmossa lábait könyeivel, megtörli hajával; csókolgatja s drága kenettel megkeni azokat. Krisztus iránt való feltétlen bizalma szenvedélyességig fokozódik s ő nem törődik azzal, hogy hivatlanul idegen helyre megy s nem kérdi, hogy a mit tesz, kedves-e az az Úrnak, vagy nem? csak szíve belső sugallatának és ösztönszerű vonzalmának enged; ott terem megette s végzi, a mit magában feltett. S midőn Simon megütközéssel nézi, hogy az, a kit ő vendégül fogadott s a kit Messiásnak tartanak, megengedi, hogy egy bűnös, parázna nő szeretetével annyira elhalmozza, lábait csókolgatja s olajjal keni: akkor Jézus igaz mesteri módon mutat rá, mekkora óriási különbség van a bűnös nő egyszerű szeretete és Simonnak *vendég-sze-*

retete között. Lám Simon, úgymond a Mester, te engem vendégül hívtál s nem adtál lábvizet lábaimnak megmosására, ime ez itten könyeivel mosta lábaimat; nem csókoltál homlokodon, ez pedig lábaimat csókolja; fejemet nem olajoztad meg, ez pedig drága kenettel keni lábaimat. Egy szóval a szíves vendéglátásnak minden jelét elmulasztottad, holott vendégnek hívtál; ez a szegény és megvetett bűnös nő pedig drága olajjal keni meg s a legnagyobb önmegtágadással szolgált engemet (Luk. 7, 36 - 50).

Hogy ezek a nők annyira ragaszkodnak Jézushoz s oly nagy bizalommal viseltetnek iránta, annak mélyebb okait nem árulják ugyan el az evangéliumok. de megtaláljuk az ő tanításában, abban a világot átalakító s társadalmat meghódító vallásában, a melylyel az emberiséget a bűntől megváltotta, másrészt pedig a nőknek a vallási eszmék iránt való nagyobb ragaszkodásában s lobbanékonyágában.

Isten országának hirdetése s az emberszeretetnek személyválogatás nélkül való gyakorlása által az embertársak közötti egyenlőséget s a szó igaz értelmében vett szabadságot nemcsak tanította, hanem példaadása által meg is mutatta, miképen kell azt az életben megvalósítani. Az a keresztyén szabadság, a mely az embert a naponkénti többszöri imádkozásnak kényszere alól feloldja s megszünteti a bűjt kötelező voltát, a mosakodásokat s hasonló czeremóniákat, a melyektől csak úgy hemzsegett a zsidók s részben a pogányok vallása; az a ker. szellem, a mely a felebaráti szeretetnél fogva legelőször proklamálta az embereknek testvériségét s Isten előtti egyenlőségét, s ezt különösen a nemzetek közötti válaszfalak lerombolásában s majdan a rabszolgaság megszüntetésében alkalmazta: az legelőször is a nőt helyezte jogaiba.

S mindazoknak az eszméknek a megvalósítását, a melyek Jézus evangéliumában találhatók, ha nem is közvetlenül, hanem közvetve, első sorban mégis a nőktől várhatta, a kiknek társadalmi helyzetét, emberi női voltát s jogait a legtermészetesebb s ez okból a leghelyesebb módon határozta meg, mert vallási és isteni alapokra fektette. A nők emancipációjának első igaz s legnagyobb hirdetője maga Krisztus volt s az ő vallását ez alapon joggal a nők vallásának lehet nevezni.

Az ő-korban a nő adás-vevés tárgya, a melylyel tetszés szerint bánhatnak az arra jogosultak; rabszolga, a kit mindenre felhasználhatnak; jogai nincsenek s legfeljebb a jobb érzés vet határt annak, hogy meddig mehet az úr, vagy a

férfi a tulajdonát képező rabszolganővel szemben. A pogány nőnek nincsen saját akarata, a mely a férfival szemben érvényesülhetne; nincsenek kívánságai, melyeket valaki okvetlen teljesíteni tartoznék és gondolkozása, ismeretei messze alatta maradnak a férfi gondolkozásának s tudásának. A nő alsóbb rangú teremtmény, a ki a férfi szeszélyeinek kielégítésére s kisegítésére van teremtve s eszköz a magasabb rendeltetéssel bíró férfi kezében. Ha kivételképen találkozunk egyes kiváló jellemű nőknek neveivel, a kik női becsületükre, hazaszerezetükre, feleségi avagy anyai erényeikre büszkén s joggal hivatkoznak, mint Lucretia, Cornelia, a Grachusok vagy Coriolán anyja, ezek épen, hogy kivételek, a melyeket teljesen elborít a nők elnyomásának, nyomorúságának s hasznavehetlenségének és erkölcsiségének árja. A mi itt kivételes, az a keresztyén világban általános szabály.

A zsidó népnél különben állott ugyan a dolog; a zsidó nő nem volt rabszolgá, mert a törvény gondoskodott arról, hogy a zsidó nőt nem lehetett rabszolgának eladni, vele büntetés nélkül becsületlenül bánni s vak eszköznek felhasználni: mind az által társadalmi helyzete alárendelt s szinte jog nélkül való volt. Jogot s törvényes védelmet a családban s a család által nyert. A férj megbecsülte s szerette, mint gyermekei anyját, de egyébként a nő a társadalomban, az államban s a vallási téren nem érvényesült csak kivételes esetekben, csak esetleges férfias lelki tulajdonságok birtokában. A zsidóknál a házasság, mint Isten által alapított legfontosabb intézmény, oly annyira szent, hogy annak tisztaságára az akkori népek között példátlan módon vigyáztak. S én azt hiszem, hogy a zsidóságnak, e maroknyi népnek mostanáig létezése semmi másnak nem köszönhető, mint az évezredek óta szívébe s lelkébe plántált családiasságnak, a mely még most is jellemzi őket. Mind az által az egynejség a maga tisztaságában s erkölcsi jelentőségében itt sem található, mert a hűtlenségnek s erkölcsi tisztátalanságnak bűneit sokkal inkább sújtja a törvény a nőben, mint a férfiban s a férj minden különös jogi következmények nélkül bármikor elküldheti feleségét, holott megfordítva a nőnek azt nem lehetett tennie. Sőt egy híres rabbi felfogása szerint a férj már abban az esetben is felbonthatta a házasságot, ha a nejenél szebb nőt talált.

A keresztyén nő Jézus vallása szerint egyenlő jogú a férfival, s ép oly szabadságot s jogokat élvezhet, mint a minőket a nálánál fizikailag erősebb férfi, s ha gyakorlásukban nagyobb korlátot von a törvény, annak okait nem a

keresztyén vallásban, hanem az emberi gyarlóságban kell keresnünk, a mely lehetetlenné teszi, hogy az elveket a maguk teljes valójában lehessen megvalósítani.

A keresztyén társadalomnak, az állami s nemzeti életnek alapja a család. Minél tisztább s szilárdabb erkölcsi alapokon nyugszik a családok élete, minél nagyobb védelemben részesül a családnak szeplőtelenége minden idegen s a családok életében avatatlanul betolakodó elemek ellenében és minél jobban érzi s ismeri a nő a családban való magasztos hivatását s kiváló kötelességeit s a szerint él: annál egészségesebb és virágzóbb a társadalmi élet, az állami és nemzeti intézmények és a mi ezzel jár, annál boldogabbak és elégedettebbek az emberek. A keresztyénség a maga győzelmét más vallások felett, sok részben annak köszönheti, hogy a családi életnek alapja a kölcsönös krisztusi szeretet. Hogy ezt az emberi szívbe oltott, de fejlesztésre szoruló erkölcsi törvényt az emberi élet alap-törvényévé tehesse s mindenképen megvédje: ez okból a soknejjűséggel és a házasság önkényes felbonthatóságával szemben követelte az egynejjűséget, s a házasságnak elvi felbonthatatlanságát, mert tanítása szerint a házasság csak akkor felbontható, a mikor az belsőleg a két fél között különben is megszűnt házasság lenni. Ezzel különösen a nőnek védelmére kelt s a nőnek jogait határozta meg. Ezzel a nőnek az emberiség történetében oly rendkívüli befolyást s a társadalom átalakításában oly rendeltetést és kört jelölt meg és biztosított, a minőt az ókor egy népénél és egy vallásban sem lehet lálni. Itt találjuk a keresztyén vallásnak az emberiségre gyakorolt átalakító hatalmának alapját s a ker. intézmények áldásos voltának forrását. Ebben találjuk a keresztyénségnek örökkévalósági titkát.

Igy tehát nem csudálkozhatunk, hogy a hálás nők lépésről-lépésre figyelemmel kísérik Jézus működését, sőt az önfeláldozásig, a legborzasztóbb martirhalálig követik. Természetesnek kell tehát találjunk, hogy a nők a keresztyénségnek legkiválóbb terjesztői, a benne rejlő erkölcsi hatalomnak legbiztosabb támaszai, de egyúttal szellemi kincseinek legfőbb örökösei.

Meg is értették a nők a ker. vallásnak ezt a rendkívüli nagy jelentőségét kezdettől fogva s a mint az Úr eltávozott, a magokra maradt tanítványok az első keresztyén nőkben találják legfőbb buzdítóikat és segítőiket, kik velők versenyezve fáradság az evangélium érdekében. A hívő lelkű Móriák egész csapata hallgatja az életetadó igét s a szorgos Márták önfeláldozással tesznek szolgálatot a keresztyén gyülekezet árvái,

szegényei s özvegyei körében. Krisztusnak ama szava, hogy szegények mindenkor lesznek köztetek és a ki egyet befogad az én kicsinyeim közül, engemet fogad be, nem üres szózat, hanem komoly valóság, a melyet a hitbuzgó nők minden igyekezettel törekszenek megvalósítani.

A jeruzsálemi gyülekezet egy Mária nevű asszonyban bírja legfőbb pártfogóját, a ki házat bocsátja a Jézusban hívőknek rendelkezésére s a mikor Péter apostol fogságából csodásan megszabadul, ennek a Máriának házához siet, mert jól tudja, hogy ott szívesen fogadják s biztos menhelyet talál (Csel. 12, 1—17.) Ugyanakkor Joppében egy Tabitha nevű jótékonyágáról híres keresztyén nővel találkozunk, a ki oly gazdag volt jó cselekedetekben és alimizsnálkodásban, hogy a mikor meghalt, a város összes női összegyűltek holtteste körül, hogy bizonytságot tegyenek arról, mennyi jót tett velők. (Csel. 9, 36—43.)

Pál apostolnak a Korinthusiakhoz irt első leveléből (9. fejj) tudjuk, hogy az evangélium terjesztésében is közreműködtek s Péter és más apostolok nejeikkel járták be az akkor ismert világot. A nők házi istentiszteleteket is tartottak, sőt nyilvános isteni tiszteletet is végeztek, a miért Pál meg is fedte a korinthus gyülekezetet (I. Kor. 14, 34—36.). Efészusban Priscilla oly nagy tevékenységet fejtett ki, hogy Apollóst, Pál apostolnak egy későbbi kiváló segítőjét is megnyerte a keresztyénségnek. (Csel. 18, 24—27.). Miként a jeruzsálemi gyülekezet a szegények, árvák, özvegyek és betegek gondozására 7 diakonust, azaz hét kiváló buzgóságú férfit választott: akként csakhamar találkozunk egyes kiváló buzgóságú nőkkel is, a kiket később diakonisszának neveztek s a kik a gyülekezeti szegények, betegek stb. gondozását végezték. Pál apostol a rómaiakhoz intézett levelében névszerint is megemlíti egyet: Phóbet, a ki a kenchreai (Korinthus mellett) gyülekezet diakonissája s a kitől levelet küld a rómaiakhoz (Róm. 16, 1—2.).

A mikor a keresztyénség üldözésének nehéz ideje elkövetkezett s a Krisztus tanainak legkitünőbb terjesztői súlyos rablánczokat csörgettek kezeiken és lábaikon, vadállatok martalékául dobták, vagy vérpadra vitték őket, hogy életükkel megpecsételjék, a mit vallottak, a férfiakkal együtt szenvedtek a nők is. Nero, Domitian vagy Diocletian üldözésekor csak úgy véreztek el a jó anyák, hű feleségek és ifjú hajadonok, mint megöszült aggok, életerős gondos apák és reményteljes ifjak. A keresztyén martyrologia elég gazdag ily példákban is! S ha egykor a spártai anya pajzsot adva

fiának e szavakkal bocsátotta a harciba: e pajzsossal, vagy e pajzson; a keresztyén nők fiaikat a vérszomjas üldözőknek szintén ily szavakkal adták át: a Krisztus hitében vérezzetek el, ha kell, s a Krisztus hitével térjete vissza, ha lehet. Ez ismétlődött később is, nevezetesen a protestantismus üldözésének idején, a mikor a vérpadon kellett vallást tenni hitük-ről, vagy sokszor koldussá lenni s vándorbotot fogni, hogy a szülőföldet, ezt a drága rögöt, elhagyják egy idegen s ismeretlen országért, csak hogy hitüket megtarthassák.

Nem folytatom tovább. A mit felhoztam, az is elég annak a következtetésnek igazolására, a mit a fennebbiekből kivonni akarok.

Társadalmunkban mindenütt panaszok hangzanak és sokféle bajok jelentkeznek, a melyeknek eltávolítása, vagy enyhítése a keresztyén társadalomnak legszebb s legszentebb feladata. Speciálisan saját evangélikus egyházunkban nap-nap mellett hallatszik a jajszó, hogy pusztulunk s a hideg közöny, egymással nem törődés, önzés, vallástalanság és egyéb bajaink tizedelnek minket, s míg azt halljuk, hogy más országokban erősen terjed az evangélium világossága s számban erősödik a protestáns egyház, addig hazánkban azt kell hallanunk, hogy számunk fogy, erőnk gyengül, s csüggedt lélekkel gondolunk egyházunk jövőjére.

Hát ha igaz, hogy vannak bajaink, a mint hogy vannak, akkor kötelességünk hozzálátni azoknak megszüntetéséhez, s itt első sorban buzgó nőinkre, egyházunk leányaira kell számítanunk, s hozzájuk fordulunk, hogy a kik a keresztyénségben legtöbbet nyertek, hanyatlásában legtöbbet veszítenek, hogy ők buzgóságukkal, lelkesedésükkel siessenek vallásuk s egyházuk védelmére. Az a lelkes munkásság, a melyet a prot. nők másutt kifejtének egyházukért s a nagy sikerek, melyeket e munkásság által elérnek, biztathatja, hogy fáradságuk nem lesz hiabavaló s áldást fog hozni egyházukra, embertársaikra és saját magok lelkére. Ha olvassuk, hogy mennyit tesznek a nők másutt a szegényekért, árvákért, betegekért s mindenemű szerencsétlenekért, önkénytelenül jön ajkunkra az a kérdés, vajjon a mi nőink nem tehetnek-e ebben valamit? Terjed a közöny? romlanak az erkölcsök? s nagy a vallástalanság? Vajjon a mi művelt nőink nem tehetnének-e ellene valamit? De bizony tehetnek!

Az áldott jó anya csepegteti gyermekének szívébe az Isten és a Jézus szeretetét; az ő vallásossága plántálódik át a gyermek lelkébe s az az imádság, a melyre az édes anya tanít, életünknek oly hű társa, hogy csak lelkünk utolsó

lehelletével hagy el. Augusztinust, az ókori keresztyén egyháznak ezt a hatalmas alakját a teljes romlástól édes anyjának, Monikának imádsága mentette meg s nyerte meg a keresztyénségnek. Szebb hivatása, gyönyörűbb foglalkozása s nehezebb feladata nincs is a nőnek, mint gyermekeinek vallásos nevelése s erkölcsös vezetése. A legjobb iskola, a legkitünőbb tanítók is legtöbbszörre hiábavaló munkát végeznek a vallás-erkölcsiség terén a szülői háznak s az anyának vallásos szellemű nevelése nélkül. Az iskola kiképezi a léleknek emlékező s gondolkozó tehetségét és képességét és óriási anyagot hord össze a tudás részére; de a családi körnek vallásos gondozása és nevelése nélkül az erkölcsi jellemfejlesztés legtöbbszörre alap nélküli épület, mely összeomlik, mint a Krisztus parabolájában rajzolt fővenyre épített ház.

A nőnek vallásossága megtöri a hideg férjnek vallási közönyét is s a mely asszony e tekintetben komolyan veszi feladatát, annak sikerül is vallásos lelkével az egész családnak irányt adni. S ha körültekintve egyházi életünkben, megfigyelnök azokat a kiváló derék férfiakat, a kik egyházuk ügyei iránt érdeklődnek, s mint presbiterek, gondnokok s felügyelők szerepelnek, adományaikkal az egyházat segítik és mint vallásos buzgóságú emberek másoknak példaképpül szolgálnak, aligha csalódom, ha azt egy-egy derék anyának, vagy feleségnek tulajdonítom.

Vessünk azonban egy kis pillantást arra, hogy mivel tartoznak a nők Krisztusnak a társadalomban az emberekkel való érintkezésükben?

Az úgynevezett modern nők jobban szeretik ezt a témát, mint a családi, házi ügyeknek megbeszélését s megfelelő elintézését.

Ha már francziául beszélünk — gondolják — franczia divatot követünk, s esetleg cigarettázunk s hasonló szokásokat felvesszünk, talán a franczia nőszocializmusból is ki kell vennünk a magunk részét és konyhát, takarítást, gyermeket, családot háztartást és ezekhez hasonló unalmas ügyesbajos dolgokat elhagynunk, hogy versenyre kelve a férfiakkal, megmutassuk, hogy nélkülök is meg tudunk élni, s nem szorulunk az ő büszkeségükre! Minek mennénk férjhez, ha a magunk emberségéből is meg tudunk élni! Jóllehet nem vagyok a női emanezipácziónek híve, még sem tagadom ennek az okoskodásnak némi jogosultságát. Én ugyanis nem tartozom azok közé, a kik a nőben kevesebb tehetséget, kevesebb gondolkozást és erkölcsi akaratot tételeznek fel s annak alapján bizonyos lelki alábbvalóságot állapítanak meg a nőben,

a férfival szemben: mindamelllett azt hiszem, hogy a nők még sem versenyezhetnek a férfiak dolgában győzelemre való kilátással. Vannak ugyan egyes hivatáskörök, melyekben nemcsak hogy versenyezhetnek, de túl is tesznek a férfiakon, de általában minden téren nem vehetik fel a keztyűt ellenükben s ép azért veszedelmesnek s nagyon károsnak tartom ép a nőkre nézve azt a külföldi áramlatot, mely a nőkből ügyvédeket, orvosokat, bírákat, képviselőket, papokat s talán minisztereket szeretne látni, hogy a nőemet emanczipálva, holmi nőuralmat létesítsen. Mert feltéve, hogy a két nem így kenyérharczra kelne s a fizikailag sokkal erősebb férfi megszűnnék udvarias lenni, s levenné a nőről védő kezét, kétségtelen, hogy ebben az egyenlőtlen harcban, csak a nőnem húzhatná a rövidebbet.

Ennek az okoskodásnak a szelleme teljesen ellentétben áll Krisztus vallásával, a mely szerint a társadalmat alkotó alap-elem sem a férfi sem a nő önmagában, hanem a kettő együtt mint családot alapító férj és feleség, a kik a házasság folytán egyekké lesznek. Társadalmi s állami életünk ferdesége, a kulturának kinövésai s mondhatjuk pogánysága és anyagi önzése hozzák magukkal azt a keresztyéntelen irányzatot, mely a nőt kidobja a védett családi körből az élet tengerének szennyes hullámaira, a hol sokszor megállja ugyan helyét nőiességének feláldozása árán, de legtöbb esetben elbukik, mert nincs ereje megküzdeni azokkal a zajgó hullámokkal, a melyeket az élet vihara felkorbácsol.

Ezekkel a téves irányú felfogásokkal és törekvésekkel szemben határozott állást kell foglalnia a keresztyén egyháznak s azokat helyes irányba terelve, a bajokon segíteni s a mennyiben nem lehet megváltoztatni, legalább enyhíteni.

Ebben a munkában is első sorban a nők közreműködésére, buzgóságára és érző szívére kell hivatkoznunk s őket igénybe vennünk, mert a hithű Máriák és a szorgos Márthák szorgos munkája sokkal többet ér, mint a társadalom, vagy állam bármely kettőnően szervezett intézménye. Első sorban a nőknek takarékosága, munkássága s hozzáértése a legkiválóbb tényező egyes társadalmi bajoknak megszüntetésében, kivált azokban, a melyek anyagi természetűek. A tapasztalás igazolja, hogy egy okos és takarékos nő kis jövedelem mellett is sokkal többet képes családjáért tenni, mint egy hozzá nem értő, hivalkodó s talán még pazarló nő nagy jövedelem mellett is. Azok az ú. n. nagy igények, a melyek sok családi élet boldogtalanságának előidézői s a melyek a legtöbb esetben okai annak, hogy a férfi nem nőszül, a leány meg férjhez

nem megyen, nem tekinthetők másnak, mint az okos számítás és takarékos szorgalom hiányának. Mert ha mind a két házasuló félben lenne annyi okosság és erő annak belátására, hogy kiadásaik nem multhatják felül bevételeiket s igényeiket a jövedelemhez szabnák, akkor azt hiszem, a családi boldogság után áhítozók sokkal könnyebben elérnék azt, a házasságok száma sokkal nagyobb lenne s agglagények s aggszüzek mind kevesebb számban találtatnának. Ennek természetes folyománya lenne, hogy a nő hivatásával ellentétes, vagy annak betöltését nehezítő foglalkozásra nem igen, vagy legalább ritkább esetben vállalkoznék. Mennyi sok szerencsétlenségnek, nyomorúságnak sikkasztásnak s más bűnöknek lehetne ezzel elejét venni, azt kiszámítani nagyon nehéz, de belátni nagyon könnyű.

Azt hiszem, elég volt csak rámutatnom társadalmunknak ezen napról-napra jobban sötétedő képére s felemlíthetek egy más társadalmi bajt, a mely mindnyájunkat nehezen sújt, de a melyet annak daczára közös erővel még csak enyhíteni sem próbáltunk. Értem t. i. a cselédbajt. Mennyi szó esett már erről a kérdéstről s mennyi fog még esni?! Hiszen alig van női társaság, a mely szőnyegre ne hozná s még sem tett senki semmit a baj okának kikutatására! Ha közelebbről kutatjuk az okokat, nemcsak a cseléd-törvényben, közigazgatásban, a cselédek neveletlenségében, és rossz akaratában kell azokat keresnünk, hanem min-magunkban, cseléd-tartókban is. Mert úgy bánunk-e velük mindig, mint embertársainkkal kellene? ha neveletlenek, neveltük, oktattuk-e őket? leereszkedtünk-e hozzájuk, hogy bizalmukat s ragaszkodásukat megnyerjük? ha rosszak, megtettünk-e mindent közös erővel javításukra? Elismerem, hogy sokan nagyon sokat tesznek e tekintetben, cselédeikkel emberségesen bánnak és nevelik, oktatják is őket, de *társadalmilag egyöntetűen* bizony nem tettünk semmit. Részletekbe nem bocsátkozhatom, de rá kell mutatnom a protestáns külföldre, a hol e téren igen üdvös intézkedések történtek a cseléd-ügy javítására. Így nevezetesen alapítottak és szerveztek cseléd-otthonokat, a melyeknek az a rendeltetésük, hogy a cselédeknek módot nyujtsanak szabad idejüknek hasznos olvasmánygyal való eltöltésére s nevelő szórakozásra. Az ily otthonok munka szerzéssel, cseléd-közvetítéssel és cseléd-oktatással is foglalkoznak, a mennyiben az odakerülő cselédeknek különböző házi-munkára tanítják, rendre s tisztaságra szoktatják; egyszóval arra nevelik, hogy valóban gondos segítők legyenek a háziasszonyoknak. Ezen intézeteket legtöbbszörre buzgó nők létesítették s vezetik

is legtöbbszörre, de a prot. egyházak gondos felügyelete alatt, hasznukat azonban első sorban maguk a nők látják.

De tekintsünk a társadalomnak ama munkájára, a mely minálunk is meghonosodott s évről-évre nagyobb arányokban hódít a közönség körében. A keresztyén szeretet-munkát értem, a mely örömet szeret szerezni a szegénynek, árvának, elhagyottnak s minden nyomorban sinlődőknek; a mely gondoskodik fáról, hogy a vagyontalan s betegsége miatt munkára képtelen napszámos is felmelegíthesse hidegtől dermedt tagjait; ruhát oszt ki a szükölködők között, kivált ha azok gyermekek, hogy elősegítse iskolába járásukat s neveltetésüket. Nagy városokban megnyílnak ilyenkor a népkonyhák, kenyérszító stb. helyek, hogy a szegénynek legnagyobb ellenségét, az éhséget leverhessék. De ki tudná mindazokat a jótékonyági intézkedéseket elősorolni, melyeket a télnek hidege, a keresztyén meleg szív által egyerre teremteni képes?! Ezek pedig mind eltörpülnek a keresztyén szeretet ama sokféle munkája előtt, a melyeket az állandóan végez, árvaházak, menházak, szeretetházak alapításában s fentartásában, munkaképtelenek, aggok, vakok, hülyék, nyomorékok s egyéb testi és erkölcsi nyomorban sinlőknek gondozásában s védelmében.

A szentírás terjesztése, vallásos olvasmányok, röpiratok s erkölcsileg képző, szívet nemesítő népiratkák kiadása s hasonlók mindmegannyi ága a keresztyén felebaráti szeretet munkájának. S ha ezeknek bármelyikét is megfigyeljük közelebbről, azt tapasztaljuk, hogy különösen a nők képesek s vannak hivatva arra, hogy a Krisztusi szeretet munkáját sikeresen s áldásosan végezhessék.

Ez a munka vagy általános társadalmi, vagy egyházas jellegű lehet.

Mikor e munkát vallási meggyőződésre s felekezeti különbségre való tekintet nélkül végezzük csupán azért, hogy megszorult embertársainkon segítsünk, akkor azt humanizmusnak, az emberszeretet munkájának nevezzük. De midőn a segítség által nemcsak enyhíteni, vagy eltávolítani igyekszünk valamely anyagi vagy pedig erkölcsi bajt, hanem a segélyezettet nevelni s benne Isten iránt való háladatos érzelmeket támasztani, s őt tiszta erkölcsű s munkás életre szoktatni akarjuk, egyszóval hitet csepegtetni, önbizalmat teremteni, büntudatát felelészteni és vallásához való ragaszkodást fejleszteni s erősíteni igyekszünk: akkor ezt a hitet keltő és erkölcsileg a nevelő és építő szeretet munkát a prot. egyházban *belmisszió*nak nevezzük.

A belmisszió alatt tehát a prot. társadalomnak azt a közösen szervezett szeretet-munkáját értjük, melyet a prot. egyházhoz ragaszkodó hű férfiak és nők végeznek a hitetlen s elhagyatott egyháztagokkal szemben, hogy őket a Krisztushoz vezessék s bennük hitet támaszszanak, és a különböző testi és erkölcsi bajokban szenvedőkkel szemben, hogy bajukat enyhítsék, orvosolják s megszüntessék, a mennyiben pedig ez lehetetlen volna az e földi siralmas élet terhének viselését megkönnyítsék a hitnek balsamaival s az Isten jóságában való bizalomnak szívbe csepegtetésével.

Ilyen munkára, azt hiszem, mindenik egyházban van elegendő alkalom és tér! Mindenütt vannak keresztyén módon érző és gondolkodó nők, a kik e feladatok rendkívüli jelentőségét felfogva sokat tehetnek és sokat is tesznek Krisztusért s egyháza tagjaiért. Míg az egyik jó tanácsosal vagy munkával áldoz a szeretetnek ez áldott oltárán, addig egy másik, kinek az Isten bőven juttatott az anyagiakból, anyagi áldozattal segíthet embertársai szükségletén; míg az egyik otthon csak a család szűk körében teljesítheti ezt a krisztusi munkát, addig a másik házi dolgainak elhanyagolása nélkül szentelheti idejét, buzgóságát felebarátainak javai előmozdítására. A hol erős meggyőződés s hívő lelkesedés egyesül szilárd akarattal, ott a leghidegebb kőszívnek is engedni kell, ott a szeretet krisztusi munkája még a holtakban is életet fakaszt, és az Istentagadás őszinte Istenimádássá lesz! Ti nők, kiknek szívébe különösen adatott a szeretet munkájának hatalma, sohse feledjétek, hogy mint Krisztus megváltottai, kiváltképen kedveltjei, különleges kötelességgel tartoztok neki s az ő egyházának! Vigyázzatok, hogy a rátok bízott talentumokkal hiven s szorgalmasan sáfárkodjadjok!

Mayer Endre,
theol. tanár.

HONTER JÁNOS ÉS A SZÁSZOK REFORMATIÓJA.

Az a nagy szellemi forradalom, a mely a XVI. században egész Európát mozgásba hozta, Erdély bércei közé is elhatott, itt is oly erős megrázkodtatást okozott, mint nyugaton. Elősegítették a vallásos eszmék fejlődését a XVI. század politikai viszonyai is, Erdélynek az anyaországtól való függetlenítésével vele járt a reformatio szabadabb irányú fejlődése. A reform szellem úgy politikai, mint egyházi téren jobban érvényesült, és a reformatio a maga fejlődésében sokkal gyorsabban haladt az erdélyi részekben, mint a magyar királyság területén. A reformatio mozgalmának fokozatos fejlődése, haladása, és a század végén való betetőzése a reformatoroknak szereplésében tükröződik leghivebben vissza. Honter, Heltai, Dávid a maguk szerepléseikben mutatják mint fejlődött a reform szellem, ők mint a mozgalom fővezetői Erdélyben, reformatori törekvésükkel legszebb bizonyosságai a reform fokozatos haladásának.

Első hivatott vezetője a megindult mozgalomnak Honter János. Az ő nevéhez fűződik a szász nép reformatiója, ki korának egyik legkiválóbb humanistája volt. Az ő reformatori munkássága a humanismusból fakadt. Honter Krausz Bálint és Pisó Jakab a szász származású humanista költők nyomába akkor lép, midőn a külföld nevezetesebb egyetemeit keresi fel mint tanuló és később mint magister és távol hazájától lankadatlan buzgalmával oly termékeny irodalmi munkásságot fejt ki, a mi őt korának legkiválóbb tudósaival egy rangba helyezi. De hosszú külföldi tartózkodás után visszatér övéihez, és nem vágódik a pálma után, mint a többi szász humanista, nem koronás fők kitüntetése után, hanem megelégszik a csekély jövedelemmel, a mit neki Brassó nyujthat; nem zugolódik honfitársai tudatlanságáért, mint Krausz Bálint tette, de azon fáradságért, hogy honfitársait művelté, felvilágosodottá tegye, hogy ezáltal elősegítse a reformatio

diadalát. Nem koronás fő, nem is egy kiváltságos osztály írója, költője Honter, hanem nemzetének humanistája és reformátora!

A reform mozgalom Honter fellépése előtt.

Honter fellépése előtt már évtizeddel elébb el volt készítve a talaj a reformatio befogadására. A kedélyek elégtelensége az egyházi nagyok törvényellenes fellépései, a papság erkölcsi sülyedése következtében a legerősebben nyilatkozott meg. A szász papság különleges önállósága, melyet oly feltékenyen őriztek úgy a káptalanok, mint a világiak, igen erős támadásnak volt kitéve egyfelől Bakocz, másfelől az iszákos és nyereszkes Várdai Ferencz püspök részéről. A káptalanok és a püspök közötti hosszú pör már a végletekig elnyúlt volna, ha a pápa a legerélyesebb hangon el nem tiltotta volna a püspököt erőszakos rendszabályainak alkalmazásától.¹ A szász plébánusok, hogy a zsarnokoskodó püspök nyomasztó hatása alól menekülhessenek, a világiaknál kerestek oltalmat. A polgárság figyelme az egyháziak felé fordult és jobban kezdték vizsgálni azok életét, a mi bizony sokszor a legerősebb elbírálás alá eshetett. Több mellék-körülmény, pl. a Hecht-féle válási per is éleszté az egyháziak elleni gyűlöletet, a mi azután a gunyiratokban nyert kifejezést.² A nagyszámban terjesztett és éjjel a városban szétszórt iratok a legérzékenyebb oldalán, erkölcseiben támadták meg a papságot. Maga az érsek, Szalkay László 1524. júl. 18-án a szebeni káptalanhoz írott levelében a reformatio terjedésének főokát a papság kirívó erkölctelenségében keresi.³ Sok helyen a hivek vádolják be az ágyast tartó papságot, és a vallatások alkalmával a legundorítóbb erkölctelenségek egész sorozata derül ki. De a káptalanok és a püspök nem lépnek fel kellő szigorral, sőt Várdai püspök szemet huny a papság erkölctelensége felett, csak az ágyast tartó plébános az öt ezüst márkát fizesse meg neki. Így azután nem csoda, ha sok helyen a világiak lépnek fel szigorú bírónaként, mint Veresmarthon, hol ágyasával akarták megégetni a plébánust.⁴

Az általános elégtelenség és forrongás között a nyugottal

¹ Fabritius Károly : Pemfflinger Márk szász gróf élete. Budapest, 1875. 28. l.

² Fabritius i. m. 31.

³ Fabritius i. m. 136.

⁴ Heinrich Herbert : Die Reformation in Hermanstadt. 8. l.

való folytonos összekötetés révén¹ elterjedt a vittenbergi események híre és egy barát, Sziléziai Ambrus lett annak első szószólója. Az egyház süllyedését semmi jobban nem mutatta, mint hogy annak védői, terjesztői lesznek első támadóivá! Az egyház állapotát a szerzetesek ismerték legjobban, a kik a színfalak mögül szemlélhették az egyház fővezetőinek szerepléseit; tudták jól, mennyire eltért az egyház valódi hivatásától, azért lépnek fel közülök annyian az egyház visszaélései ellen. Arról nincs ugyan hiteles tudósításunk, hogy a reform-mozgalom valami nagyobb térfoglalást tett volna, de Luther könyveinek folytonos terjesztése által már veszélyessé vált az egyházra, a mi onnan is kitűnik, hogy az esztergomi érsek jónak látta Kaplyon Lászlót a legszigorúbb utasítással küldeni Szebenbe, de sem ő, sem az 1523. ápril 14. országgyűlés 53 törvénycikke nem volt képes elnyomni a reform-mozgalmat, mely annál nagyobb hódítást tett, minél jobban dühöngött ellene Flaschner szebeni dékán vezetése alatt a papság. A következő 1524 év augusztus havában újra Szebenben találunk két királyi biztost, Ráskai Gáspárt és Gerendi Miklóst, de ők sem értek el semmi észrevehetőbb eredményt a reformmozgalom elnyomásában.² A biztosok már nemcsak Szebenben, de a körülfekvő falvakban is tapasztalták a mozgalom terjedését³, a baj főokozójául a szebeni tanácsot és Pemfflingert Márkot a szászok grófját vádolta be Flaschner. Személyes panaszával sem ért el egyebet a dékán; mint hogy az akkor már hatalmi állásában megingatott Szalkay érsek a káptalan papjaihoz levelet intézett, melyben a baj orvoslását ígérte meg.

Magyarországon az 1525. év első felében bomlás és fejtelenség uralkodott, két párt, az udvari és a Szapolyai párt küzdelme, oly gyenge és befolyásolható uralkodó alatt, minő II Lajos volt, nemcsak a királyi tekintélyt, de a központi királyi hatalomhoz közelálló érseki szék erejét is nagyban csökkentette. Szalkay nem gondolhatott az erdélyi eretnokség kiirtására, mivel érseki székének megtartása is nagy gondot okozott neki. Ez okozta részben, hogy Szeben környékén éppen ez évben és a következő év elején vett a reformmozgalom határozottabb lutheri irányt, annyira, hogy az 1526 júniusban kelt panaszlevél oly veszedelmesnek tarja a lutheri pestis

¹ II. Lajos 1524. márcz. 9. levelében a szász kereskedőket tartja a Luther-féle iratok terjesztőinek. Fabritius 134.

² Haner: Hist. ecel. Transylvaniae. 165.

³ Fabritius i. m. 144.

pusztításait, hogy az még Luther városában sem dühönghet oly mértékben, mint Szebenben.¹ György barát Hecht János házában szabadon hirdette Luther tanait, körülötte egész kis gyülekezet alakult, hol németül énekeltek, mellőzték Mária tiszteletét, elhagyták a régi szertartások egy részét. Mindinkább gyarapodott György hallgatósága, ki már nemsokára a Szt. Erzsébet templom szószékéről is hirdette eszméit, honnan a szegényebb sorsú polgárság közül is többeket megnyert; de legnagyobb diadala mégis Pemfflinger Márk teljes megnyerése volt. A befolyásos, gazdag királybíró lelkes híve lett a reformatiónak és legtöbbet is tett annak megszilárdására. A káptalan és a papság nem is merte György barátot és társát kiutasítani addig, míg Pemfflinger Szebenben volt. Alig távozott azonban a királybíró, György barátot azonnal kiutasították a városból, de a barát a „plébánus, a dékán és a tanács gúnyjára“ Szebenben maradt, mert teljes biztonságot nyújtott neki Pemfflinger háza, hová sem a papság sem a papsággal együtt érző városi tanácsosok hatalma nem érhetett el. Így lett a mai szebeni városháza, egykor a gazdag szász gróf palotája a reformatio első fellegvárává.

A dékán a papsággal együtt egyedüli főbűnösnek Pemfflingert tartotta az eretnekség terjesztésében, és az ő panaszára az érsek a királynál is bevádolta a királybíró, úgyannyira, hogy II. Lajos igen fenyegető hangú levelet küldött Pemfflingernek, melyben meghagyta neki a reformatio kiirtását. A királyi parancsra nem hallgatott Pemfflinger és nemsokára távozott is Szebenből, hogy seregével a vajda csapataival egyesüljön és a török ellen induljanak.

A mohácsi ütközet nemcsak az ország önállóságának sirját ásta meg, hanem a római egyház bomlására is mélyen befolyt. A csatatéren elhalt püspökök helyét hosszú ideig nem töltötték be, és a püspöki javakat világi főuraknak adományozták, hogy annak jövedelméből az ország védelmére katonaságot tartsanak fenn.² Így kapta az erdélyi püspökség javainak egy részét Bodó Ferencz, Szapolyai János kedvencz híve. A királyi központi hatalom megszűnt és így felszázadig nem volt többé a mi erőt adott volna a püspöki levelek fenyegetéseinek, különösen Erdélyben nem, hol egészen a nagyváradi békéig a háború szerencséjéhez mérten évről-évre változott az uralkodó személye. Az országos zavarok egyáltalában

¹ Panaszlevél Oltard után Fabritius 156—160. Lampe 60—64. Bod. „Magyar nemzet ecel. hist.“ I. 407—417.

² Bod: Hist. Hung. ecel. I. 173.

nem kedveztek a hatalmában megrendült egyháznak, a papság nem tudta az erejét összeszedni, hogy az ellenséggel megküzdjön, sőt az egyházi nagyok inkább a politikai dolgokkal, mint a reformatio fejlődésével foglalkoztak. Az ilyen zavaros, fejtelten kor az új eszmék terjedésére a legkedvezőbb időszak. Nemcsoda tehát ha a reformatio annyira megerősödött, hogy midőn nyugodtabb, napok következtek az országra, akkor már az új egyház teljes erővel küzdhetett meg a régi egyházzal.

Közvetlen Szapolyai János megkoronáztatása után 1527. elején a szebeni papság ujjal az érsekhez folyamodik, az érsek gyorsan intézkedik, biztost is küld és meghagyja a papságnak, hogy igyekezzék az elszakadtakat visszatéríteni. Sőt maga a király is sietett még januárban a legszigorúbb parancsot küldeni a szebeni tanácshoz¹, melyben a „lutheri eretnekséget pártolókat, börtönnel és jószáguk elfoglalásával fenyegeti“. De Szapolyai János szigorú parancsának eredménye nem lett, mivel magát is alig tarthatá a trónon, sőt az új vajda, Perényi Péter is inkább a katonaság kiállításával, mint az egyházi reformokkal törődött. A papság így nem bizhatott többé sem az uralkodókban, sem az érsekben, sem a fehérvári püspökben, ki éppen e válságos időkben halt el.² A kényszer helyzet, a mibe jutott, azt eredményezte, hogy a papság kénytelen-kelletlen engedett a városi tanácsnak, különösen Bethlen Elek csendesítő szavaira hallgattak el a vitázó felek.³ Bethlen nem gördített semmi akadályt a vallás ügye elé, sőt azt javasolta, hogy a pápisták és lutheránusok egyenes lélek, erős akarat, és égi buzgalommal intézzék el ügyeiket. De ez az egyetértés sem tartott soká, mert a városokban tartozkodó nagyszámú szerzetesek nem fizettek semmi adót, és a polgárság vállaira nehezedett egészen a közterhek viselése. A szerzetesek elleni gyűlöletet még inkább éleszté azok politikai magatartása, a mennyiben a szebeni polgárság Ferdinánd párti volt, a szerzetesek pedig a Szapolyai párthoz hajlottak. Ez a körülmény magyarázza meg a városi tanácsnak 1529. február 18-án kiadott ama parancsát, mely szerint minden szerzetes vagy r. katolikus pap 8 nap alatt köteles volt Szebenből távozni, vagy vallását elhagyni.⁴ Igaz, hogy a papság egy része, mint a gyűlölt Huet Péter plébános, elhagyta a várost, de a szerzetesek egy része újra visszatért,

¹ Fabritius. i. m. 163.

² Fabritius i. m. 89.

³ Haner: Hist. eccl. Transylv. 199.

⁴ Haner i. m. 201. Bod i. m. I. 423.

sőt jövedelmeiket a várostól újra visszakapták. 1532-ig maradtak dominikánusok a városban, sőt 1536 után is akadunk szerzetesek nyomaira.¹ Huet Péter helyét Woll Péterrel töltötték be, ki alatt Szeben külsőleg még római katolikus maradt, de a halála után választott Ramser Mátyás már nyíltan csatlakozott a Honter által vezetett reformációhoz.²

Beszterczen, Segesváron és a többi szász városokban mindenütt támadásoknak volt kitéve a papság és a klostromok lakossága, de sehol nem volt oly erős a mozgalom, mint Szebenben és környéken, bár itt is hanyatlani kezdett Pemfflinger 1531-diki távozása után. Habár a polgárság továbbra is megmaradt reform törekvési szándékában, azért ez a reformáció még mindég a régi egyház határai között mozgott, távol attól, hogy tényleg kiszakadjon a katolikus egyház kebeléből. Brassóban pedig a reformáció semmi nyomára nem akadátni egész Honter fellépéséig³. A reform mozgalom tehát 1542-ig csak kisterületen és áltatánosságban mozgott, ez csak előkészítője volt a mélyreható egyházi reformoknak, mivel Honter fellépéséig sem a szász földnek, sem Erdélynek igazi reformátora nem volt!

Honter mint humanista.

Honter János mindazon képességeket egyesíté magában, a melyeket egy reformátor nevéhez köthetünk. Fáradhatatlan tevékenységű, az erdélyi részeknek első nyomdása, kiváló humanista, képzett tudós úgy az antik tudományokban, mint az akkor életre kelő real tárgyakban, kitünő hittudós, ki úgy szervezte a szász egyházakat, hogy Melanchton a dicséretök özönével halmozza el; lelkes tanító, ki méltán megérdemli, hogy a szász föld praceptorának nevezzük. Egész élete küzdelem a szász nép művelődése érdekében, harcz az új vallás megszilárdításáért; és e nagy küzdelmek közepette építi fel az erdélyi szászok egyházilag egységes épületét. Egyszerű szülék gyermeke volt, Brassóban született 1498-ban, ősi családi nevén Grasnak nevezték, de 1530-ban⁴ családja nevét a latinos hangzású Honterussal cserélte fel. Brassóban, szüléi körében tölté gyermekéveit, talán a domonkosok⁵ zárdájában nyerte első taníttatását, s azután tudomány szomjótól vezetettve

¹ Heinrich Herbert i. m. 16.

² Fabritius i. m. 94.

³ Teutsch G: Über Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit. 108.

⁴ Theol. Wolf. Johann. Honterus 154.

⁵ Teutsch i. m. 102.

Bécsnek vette utját, mint annyi sok honfitársa. A szász iskolák a legrendezettebb hazai tanintézetek közé tartoztak, ez volt az oka, hogy a kitünő iskola annyi sok tanulót küldhetett évente Bécsbe. 1500—1517-ig a szászföldről 200 tanuló iratkozott be a bécsi egyetem növendékei közé¹ Honter János 1515. ápril. 27. iratkozik be, és Johannes Coriarii exlorona néven jegyzik be az egyetem matrikulájába.²

Ez időponttól kezdve lesz előttünk élete működése nyilvánossá; hamar kitünik honfitársai közül, 1522 már baccala-reussá, 1525-ben magisterré lett. Végül hosszas, majdnem 15 évi tanulás után a kiképzett ifjú a krakkói egyetemet kereste fel mint magister, hol mindjárt meg is kezdte irodalmi munkásságát.

Széles körű, az irodalom minden ágára kiterjedő munkássága a magyarországi humanisták sorában a legelső helyek egyikét biztosítja neki, méltán is tartották a maga idejébéli Varronak.³ Hirneve nemcsak Magyarországot, de az egész nyugatot bejárta, 35 művének 114 kiadása fényes bizonyosága dicsőséggel teljes írói pályájának. Cosmographiája és Grammatikája az egész XVI. század legjobban használt művei közé tartozott.⁴ Első műve *De Grammatica libri duo* Krakkóban a Scharffenberg-féle nyomdában jelent meg 1530-ban. Kis latin nyelvtan, mely négy főrésztre oszlik, és abban röviden tárgyalja a nyelv szerkezetét, törvényeit, az irálytan és a költészettan elemeit. Úgy beosztása, mint könnyen érthető nyelvének tudós rövidsége a legkeresettebb könyvek egyikévé tette.⁵ A lengyel nyelvű magyarázatokkal ellátott nyelvtant a lengyel ifjúság oly gyorsan összevásárolta, hogy két év múlva az összes példányok elfogytak⁶ és rövid idő alatt a negyedik kiadás jelent meg belőle Krakkóban, a midőn nyelvtanát újra átdolgozta és az eddiginél jóval nagyobb terjedelemben bocsátotta a tanuló ifjúság rendelkezésére. Grammatikája összesen 15 kiadást ért, de ennél sokkal hiresebb az Európaszerte használt *Cosmographiája*, melynek első kiadása ugyancsak 1530-ban jelent meg *Rudimenta Cosmographiae libri duo* címen.⁷ A mű előszava az erdélyieknek szól, kikre távol hazájától mindég kész örömmel gondol, jó barátainak

¹ Frankl: Hazai és külf. isk. 213—225.

² Teutsch i. m. 103.

³ Bod: Magyar Athenas 110.

⁴ Rud. Cosmog. Coloniae 1600. kiadás ajánló levele.

⁵ Czvittinger: Specimen 183.

⁶ Theobald Volf: i. m. 110.

⁷ Netoliczka: Johannes Honterus ausgewählte Schriften. 152.

ajánlja művét, melyet az elsőrangú írók műveiből készített, keveset ad ugyan, de a legfontosabbat gyűjti össze, mert bizik a kötelességtudó tanítóban, ki majd élő szóval kiegészíti a *Cosmographia* rövidségét. A mű prózában van írva, első része a csillagászatant, második része Európa, Ázsia, Afrika leírását foglalja magában, de e mellett nagy fontossággal bír a mű végén levő térkép, mely a földtekén már Amerikát is ábrázolja. Nemsokára ezen műve megjelenése után Baselve megy, hol lázas hévvel fog hozzá irodalmi munkásságához. Legérdekesebb alkotása Erdély térképe, melyet 1532-ben „*Chorographia Transylvaniae*”¹ néven ad ki. A térkép az ő későbbi mozgalmas életének főszínterét ábrázolja, első magyar térkép, a mely azonban igen gyenge és elhibázott munka, csak az egyes szász községek helyét jelöli meg, azt is a legtöbb esetben igen rosszul, hegy- és víz-rajza pedig teljesen hibás, a mit egyedül annak lehet tulajdonítani, hogy Honter rendelkezésére nem állottak források; úgy látszik Appian 1528-ban megjelent térképét sem ismerte. Erdély térképét a szebeni tanácsnak ajánlotta, hogy ezzel is lerőjja háláját szülőföldje iránt, hová már annyira vágyódott. Baselve nem is maradt soká, hanem 1533 tavaszán haza indul, június 29-én Váradra érkezik, a honnan egy kassai jó ismerősének, Melczér Andrásnak írt levelet.² Végre 18 évi távollét után 1533. (?) július elején megérkezik Brassóba.

Honter mint hirneves humanista tért vissza özvegy édes anyja *Schwarzgassen* levő házába, és ezt a kihalt házat, mely édes atyja halála óta oly sivár, üres volt, egyszerre a legmozgalmasabb tevékenység színhelyévé tette.³ Ez az egyszerű ház lett az erdélyi szász szellemi mozgalom központjává. Ide hozta két nagy kincsét a lelkes humanista: kiváló szellemét és kézi nyomdáját. Barátjával, Griffius Teodorral 1535-ben kezdte a könyvnyomtatást⁴ De nemcsak Brassóban jelentek meg tőle könyvek, hanem Basellel és a külfölddel továbbra is fentartotta az összeköttetést. 1534-ben Baselve jelent meg Claudianus műve, melyet ő rendezett sajtó alá, még pedig oly gondnal, hogy Claudianus 1759 kiadásának előszavában *Uthenoveus* a legnagyobb elismeréssel szól róla, mint olyanról, ki bámulatos tevékenységet fejtett ki, annyira, hogy méltán lehet fájlalni ily nagy férfiú halálát.⁵ A következő 1535.

¹ Fabritus K.: Erdélynek Hontes J. által készített térképe. 1877.

² *Netoliczka* i. m. 209.

³ *Wolf* i. m. 29.

⁴ *Teutsch* i. m. 145.

⁵ *Claudiani quae extant . . . Lipsiae. 1759.*

évben Geographiáját négy könyvben adta ki, most már nem prózában, de distichonokban. Ritkán aratott ifjúságnak írott könyv oly nagy sikert, mint a *Rudimenta Cosmographica*, Lib. IV, mely ezen a czimen 15 kiadást ért csak külföldön, sőt még a század végén is első rendű könyvnek tartották, mi nemcsak Lutgerus Quadus szavaiból tűnik ki, hanem azon magasztaló versekből is, melyeket Buchlerus, Ortolphus Marolt és más szerzők írtak a *Rudimenta 1600* kölni kiadása elé.¹ Könnyedségével és rövidségével ért el oly nagy hatást, rendszeren 25 vagy 29 levélre terjedt a könyvalak nagysága szerint és 13 térkép volt a szöveghez mellékelve. Ugyanegy tartalmú ezzel az *Enchiridion Cosmographiae* is, mely szinte több kiadásban jelent meg.²

Mi alatt műveivel Basel, Köln, Prága. Antwerpen, Zürich nyomdáit ellátta, addig itthon szülőföldjén is megkezdte nyomdája a munkát. Édesanyja házában felállítot nyomdájának első terméke, latin nyelvtana volt (1535), ezt görög nyelvtana (1529), majd Aristoteles dialektikája (1539), továbbá a retorika (1539), Pythagoras (1539), Seneca (1539), Cato egyes művei követték³.

Lázás munkássága megszerzi számára honfitársai tiszteletét, felismerik benne a nagy szellemi reformátort, igyekeznek is őt ajándékokkal elhalmozni. A városi tanács 1534. és 1535. év első napján gazdag ajándékkal lepi meg.⁴ Az egész ország figyelme a brassói nyomdász felé fordult, ki akkor az egész országban egyetlen nyomda tulajdonosa volt, sietett is összeköttetésbe lépni vele a hazai legkitünőbb humanisták egyike, Verancsics. A brassói plébánushoz, Jekel Jeremiáshoz 1538-ban írott levelében Verancsics Hontért igen képzett és tanult embernek mondja. Honterhoz küldött leveleiben pedig az érsek a dicséretnek egész özönével halmozza el, igazi rokon lélek önzetlen szeretete sugárzik ki az 1540-ben írott leveléből. „Megyek Brassóba, nem a városért, vagy régiségeiért, nem is a Barczaságért, hanem csak azért, hogy téged ölelhesselek“.⁵ A két nagy humanista barátsága még Brassó reformálása után is megmaradt.

A városi tanács felszólítására édes anyja házában magán

¹ *Rudimentorum Cosmographicorum. Coloniae, 1600.*

² *Enchiridion Cosmogr. Tiguri, 1597.*

³ Szinyeyi: Magyar írók. IV. 1056.

⁴ *Teutsch i. m.* 145.

⁵ *Monum. Hung.* VI. 13. Egyéb összeköttetései VI. 26, 73, 147, 149, 330. lap.

iskolát nyitott,¹ hol humanista szellemben tanított, így lett ő egy személyben tanító és nyomdász. Nyomdájából megszakítás nélkül jelentek meg Erasmus, Plató műveiből egyes kivonatok, majd Justinián pandektáinak kivonata, melyet az előszóban János királynak ajánlott.² 1540-ben egy eddig teljesen kiadatlan munkát „hozott napvilágra“ és bocsátott az olvasók rendelkezésére, Neilos püspök és vértanú fejezeteit. Neilos későbbi kiadói mind az ő kiadását használták, így Neander is, ki az 1659. kiadásban Honter kiadását használta és fordította le latinra.³

Honter eddig irodalmi működése nem terjedt ki az egyházi irodalom terére, csak 1539-ben adott ki először theologiai irányú munkát, Szt. Ágoston Catalogusát.⁴ A mű előszavából, melyet Eszéki János pécsi püspökhöz intézett, már nemcsak a humanista, de a reformátor hangja is kiérzik. Az előszó nem támadja ugyan az egyházat, de már erősen hangsúlyoztatja, hogy a valódi hit Isten parancsában van, azok szerint kell élnünk és cselekednünk, mert különben a hit hiába való és értéktelen. Az eretnek tévelygéseket kárhoztatja, mert az újítók míg héjjal játszanak, addig a magot elhanyagolják; nekünk kell tehát példát adni, és a különböző véleményekből az alkalmasabbakat kell elfogadni, melyek az üdvre vonatkoznak és az igazság testamentomában már régen kipróbáltattak.

Ugyanezen évben Izabellának, a királynénak ajánlotta másik kis művét, Szt. Ágoston műveiből való szemelvényeket. Az ajánló levélben elmondja Honter, hogy a bámulat birtára arra, hogy Szt. Ágoston műveit kiadja. Szt. Ágoston műveiben az igazi állhatatos hitet bámulja. Sokan az Isten szavainak tekintélyét befogadott szokások által igyekeznek kiforgatni, és olyanokat kívánnak, a miket Isten sohasem parancsolt; csodálja azok rövid látását, kik Isten parancsát játéknak tartják, ellenben szigorúan ragaszkodnak az emberi koholmányokhoz, melyek az igaz nem ismerése által jöttek használatba.

Örökké való, változhatlan az Isten akarata, mely legvilágosabban a Szentírásból tűnik ki, nem a különféle véleményekben van tehát a krisztusi hit, hanem az igazság megismerésében. Nehéz ugyan a jó magot a sok konkoly közül

¹ Wolf i. m. 35.

² Sententiae ex libris Pandectarum. 1539. Ajánló levél.

³ Nili Episcopi et Martyris Capita. Neander 130. l.

⁴ Divi Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Haereseon Catalogus. 1539. Cor. Ajánló levél.

kiválogatni, de reméljük, hogy az Úr minden képmutatást megvilágít a maga idejében; óvakodjunk, őrködjünk a ravaszságoktól, miket a soha nem pihenő sátán készít saját szolgálai által. Hasznosabb azért, ha megbotránkozás keletkezik, mintha az igazság elalszik. Így ír Honter¹ a Sententia előszavában. Ez a hang már nem a humanistáé, hanem Luther követőjének, a reformátornak a hangja.

¹ Sententiae ex omnibus operibus divi Augustini decerptae. Coroniae. 1539. Ajánló levél.

Pápa.

Dr. Lakos Béla.

A CYNISMUS ÉS A KERESZTYÉNSÉG.

A mult hónapokban egy könyv jelent meg a magyar könyvpiaczon. Magyar könyvnél szokatlanul nagy hullámverést idézett elő a megjelenése. A róla mondott bírálatok feltünően ellentétesek. A philológiai társaság évkönyveiben és közgyűlésén egész kis forradalom támadt körülötte. Bölcsészeti a könyv, de bennünket theologusokat is nagyon közelről érdekel. Nemcsak azért, mert egy bölcsészeti iskola világnézetét ismerteti, hanem különösen azért, mert olyan hypothesis állít fel a keresztyénség és annak isteni alapítója és a cynikusok viszonyára vonatkozólag, a mely ha megállhat, a csak most kezdődő huszadik század sensatióinak nem legkisebbje lenne. Méltán lepte volna meg, a csak a meglepő és szokatlan iránt érdeklődő ideges korunkat is, méltán ejtette volna ámulatba az egész keresztyén és nem keresztyén társadalmat, ha sikerül bebizonyítania, a mit állítani elég merész, hogy a keresztyénséget és a cynismust a legszorosabb vérrokonsági kötelékek csatolják össze.

A könyvet, mely a „Philosophiai írók Tára“ cz. vállalat 1902. XVI. számául jelent meg „A cynikusok“ czimmal Sebestyén Károly írta. A könyvhöz, mint bölcsészettörténeti kísérlethez nincs szavunk. E szempontból bírálják el a bölcsészek és a történészek. Azok eddigi bírálata részben ugyancsak kedvezőtlen. De a keresztyénségre s az átmenet kedvéért az esseusokra és a Keresztelőre vonatkozó nézeteit okvetlenül meg kell ismernünk, nekünk theologusoknak kell elbírálnunk, tévedéseire rámutatnunk, mert különben azt hihetnék a bölcsészek, hogy Sebestyén Károly tudós kutatás komoly eredményeivel lép a világ elé, s azt gondolhatnák a laikusok, hogy szó se férhet a Sebestyén Károly eredményeihez. Pedig nagyon is fér, s hallgatásunkkal ezeket az eredményeket nem szentesíthetjük.

„A cynikus gondolat világútja“ című fejezetben meglepő a hypothesis, melyet felállít, de még meglepőbb a tájékoztatlanság, melylyel azt alapozni igyekszik. Azzal kezdi ezt

a fejezetet, hogy rámutat a makkabeusi korszakban keletkezett „három pártra“, néhány szóval jellemezvén a farizeusokat, sadduceusokat és az „esseusok pártját“. Azt állítja, hogy e „pártoknak“ mindenike „világtörténeti jelentőségre emelkedett“. S hogy ezt egész komolyan mondja, kitűnik e mondatából: „E két pártnál (t. i. a farizeusok és a sadduceusok pártjánál) sokkal hatalmassabbá, sokkal jelentősebbé vált a harmadik, az esseusoké“. Csak az a baj, hogy az esseusok sohasem voltak párt, s életfelfogásuk, egész lelki világuk természeténél fogva nem is lehettek azzá soha. Az esseusok sectája, mint fraternitas soha világtörténeti jelentőségre nem emelkedett, soha hatalmas nem volt s nem is lehetett. Már csak a számuk miatt sem. Hiszen maga a szerző is idézi Josefus és Philo adatát, mely szerint a számuk összesen se rugott többre négyezernél. Aztán ezek sem laktak a politikai és társadalmi életnek az erők összemérésére egyedül alkalmas központjain a városokban, hanem szétszórva éltek kisebb-nagyobb csoportosulásokban, leginkább a pusztákon és falvakon. S ha egy-két esseus valamely városban bent élt is, párttá nem tömörült, hatalomra szert nem tett soha. Inkább mystikusok voltak azok, mint küzködő pártférfiak. Kegyeskedő, önmagukat a maguk módja szerint e világtól tisztán megtartani kívánó emberek, kik a szent Istenhez méltók akarnak maradni s ezt tisztálkodásokkal, lemondással, elvonulással igyekeznek elérni. Az ilyen emberek nem alkalmasok hatalmas pártokká alakulásra.

De nem is az esseusok dolga érdekel bennünket első sorban. Úgy is itt a fentebb érintett tévedésen kívül semmi újat nem mond. S a mit még ezen kívül tárgya iránt való tiszteletre méltó szeretetből mond, az is tévedés. Mert bizony, ha csakugyan el akarta velünk hitetni, alaposabban kellett volna megokolnia azt az állítását, hogy az esseismus a cynikusok hatása alatt keletkezett. S így az esseusok keletkezésére vonatkozó nagyjából felemlített, de elfogadható módon tisztázni meg sem kísérelt különböző felfogásokat csak új hypothesis-sal toldotta meg. Pedig ha e vallási alapon álló csoportot vallási alapon s nevezetesen az istenfogalom sajátossága alapján vizsgálja, azt hiszem, egészen más eredményekre jutott volna s az esseusok világnézetének, ethikai elveinek, de keletkezésének a titkát is megfejtette volna. De hát ő a cynikusokkal hozza őket összekötetésbe. S erre nézve egyik legfőbb bizonyítéka a következő: „Nem ismételjük bizonyítékainkat, azok szólnak magukért. Hanem ráutalunk a következő tényekre, föltevésünk újabb erősségeire.

Az esseusok sorából emelkedett ki Keresztelő János. Maga a neve is rántal: Keresztelő = ἡμετεροβαπτιστής. „Jánosnak pedig ruhája vala teveszörből és az ő derekának öve bőrből csinált, elesége pedig vala sáska és erdei méz“ Máté 3, 4. Minő cynikus életmód!

Minő sok tévedés pár rövidke mondatban! Látszik, hogy az író sem a Keresztelőt, sem annak hivatását nem ismeri. Ha ismerné, nem állítana ilyeneket. Nem állítaná elsőbbséget azt, hogy a Keresztelő esseus volt. Nem eredeti ez az állítás, mások is mondták már, de bebizonyítania még senkinek sem sikerült. De nem is sikerülhetett, mert ez az egész hypothesis esetleges külső körülményeken kívül egyébre nem támaszkodik. Az pedig, hogy János teveszörbe öltözött, bőrvet viselt, a pusztában élt és sáskával és vadmézzel táplálkozott, magában még nem bizonyít esseus volta mellett. Mert hiszen ez alapon Illés prófétát is esseusnak vagy éppen cynikusnak kellene tekintenünk, mert hogy II. kir. 1, 8. szerint ő is úgy élt és viselkedett, mint a Keresztelő. Tehát a ruházat és az életmód nem sokat bizonyít a János esseus volta mellett. De nem bizonyít az sem, hogy az igazságra törekedett ő is. Hiszen a farizeusok is arra törekedtek. De meg az egész zsidóság is. Persze mindenki a maga módja szerint. A törekvés célja mindnyájuknál tiszteletreméltó, s mégis milyen más az irányító meghatározó alapfelfogás. A farizeus a maga betűszerű törvénytartásával, az esseus a maga világtagadásával, heroikus lemondásával, kicsinyeskedő tisztálkodásaival, kényeskedő mértékletességével egyedül csak a maga igazságát kívánta elérni, s a mi a fő, kifejezésre juttatni. Jánosnál ellenben az elvonulás és a lemondás a bünbánat gyászának, a méltatlanság alázatának a kifejezése és szükségszerű folyamánya volt. Azok igazságuk érzetével voltak eltelve, ezért különültek ki a bűnös világból, ezt méltatlanságának tudata hajtotta ki a magános pusztaságba. Amazok magukénak vallották azt, a mi nek hiányát ez mindenekfelett érezte és másokban is felkelteni kívánta. Amazok azt hirdették, hogy a ki közéjük áll, az igazságot kapja jutalmul, ez azt prédikálta, hogy a ki hozzája megy, legyen áthatva igaztalansága érzetével, méltatlansága és bünci tudatával. Amazok a lemondásban, az önmegtartóztatásban, a test sanyargatásában, s egész általánosságban szólva külső cselekedetekben, ez pedig a lélek irányának megváltoztatásában látta az igazság elnyerésének feltételét. Amazok szerint az egyének meg kell semmisülnie, e szerint az egyének át kell alakulnia (μετανοία). Ezért amazok csoportosultak, közösségbe verődtek, összetartottak, egymást ellenőrizték,

erősítették, emez egymagára áll a pusztában, mint önálló egyéniség, mint egy sajátos világnézetnek ez idő szerint egyetlen képviselője, ki nem akar új közösséget alapítani, mert a régi theokratikus közösség dicsőséges megújítását reméli és várja, ki nem csoportosítja az embereket maga köré, hanem az eljövendő istenországa számára toboroz. Nem alapít rendet, csak utat egyenget. Nem is tartozhatott maga sem rendbe, mert az Isten országa közösségén kívül nincsen egyéb rendnek jelentősége és értelme. Ezért bocsátja el mind, a kik hozzájönnek s felvették a bűnbánatra kötelező keresztiséget.

Mert a keresztiséggel elérte célját, bevégezte munkáját, a többi az eljövendőnek a műve. Ezért az ő keresztisége is egészen más, mint az esseusok mosakodása. Az a keresztiség a jövőre irányult és nem a jelenre, ezért kötelezést foglalt magában és nem biztosítást. Ezért is nem volt az csak gundzta czerimonia, hanem igen komoly, a lélek életébe vágó gondolatokat ébresztett. Mert János szerint az ember nem testének gyakorlása által jut el az Isten által kívánt állapotra, hanem lelkének átváltozása által. Ezért nem is kívánja, hogy az emberek elhagyják a világot, hanem hogy a világban Istennek éljenek s így egyengessék meg az Úrnak az útját.

A szellem e teljes különbözősége mellett életmódjának külső rokonsága nagyon is gyarló alap arra, hogy őt esseusoknak tartsuk, avagy pláne abban a felkiáltásban törjünk ki: „Minő cynikus életmód!” Hiszen, mint, bölcsésznek, Sebestyén Károlynak tudnia kell, hogy minden író és minden egyént a maga alapgondolatából kifolyólag és nem külső jelenségek alapján kell megítélnünk. Jánost pedig működésének jelleme, iránya és célja szerint az esseusokkal azonosítani semmikép se lehetséges.

Hogy pedig Jánosnak a neve utalna az esseusokkal való rokonságára, ez igazi laikus mondás. Mert hogy Keresztelő = ἰμπερο βαπτιστής. Honnét vette ezt az adatát, nem tudom. Az egykorú írók őt hemerobaptistának nem nevezik. Josefus is csak ὁ βαπτιστής-nak nevezi, az evangéliumok is vagy így nevezik, vagy ὁ βαπτιστῶν-nak mondják. Igaz, hogy a későbbi, a r. katolikus keresztényiség tévesen János keresztényeknek nevezte a Mesopotámiában már több századdal Kr. e. élt mughtasilah = mosakodók = keresztelőkől kinőtt mandéusokat, kiket a Korán is sabi = keresztelő néven említ, de ezeknek Keresztelő Jánossal soha nem volt semminemű összeköttetésük. A hemerobaptista névnek a Keresztelőre való vonatkoztatása tehát annál nagyobb tévedés, mert a keresztelés

Jánosnál nem volt pusztá szertartás, hanem a legszentebb kötelezésre való készség önkéntes kifejezése.

De meg a pusztai tartózkodásra és a bőjtölésszerű életmódra vonatkozólag is azonnal tájékozódott volna Sebestyén Károly, ha elolvassa Márk 2. 18. s köv. Máté 9, 14. s köv. verseket, a hol ép a Keresztelő tanítványainak és a farizeusoknak a bőjtöléséről van szó. Itt maga Jézus világosan ráutal a János és hívei s általában a hozzá hasonló felfogásnak, bőjtölésének, elvonulásának célzatára, a mikor azt mondja, hogy az ő tanítványainak nem illik bőjtölnie, mert a völegény közöttük van, akkor pedig a lakodalmas nép nem búsulhat. Az elvonulás tehát Jánosnál a bűnbánat komoly érzetével járt együtt, míg ellenben az esseusoknál is már inkább csak czerimionialis jelentősége volt.

Általában a Keresztelő igaz benső komolysággal fogta fel az istenországára való előkészülés és előkészítés köteleységét. Ez pedig nem külsőségek gyakorlásában, hanem az ember lelkének tisztaságában, istenes életirányában áll. S e tekintetben a Keresztelő közvetlenül a régi prófétákhoz csatlakozik és nem az esseusokhoz, annál kevésbbé a cynikusokhoz. S hogy a korabeli zsidóság is így látta azt, kell-e erre nézve nagyobb bizonyíték, mint hogy „a mikor a zsidók Jeruzsálemből küldének ő hozzá papokat és lévitákat, hogy megkérde-
nék őtet: Te kicsoda vagy? Megvallá és nem tagadá meg; megvallá, hogy ő nem az a Krisztus. Akkor megkérdezték őt: Micsoda vagy hát? Illés vagy-e te? És mondá, nem vagyok. A próféta vagy-e te? És mondá: nem vagyok. Mondának azért neki: Kicsoda vagy tehát, hogy meg tudjunk azoknak felelni, a kik minket elküldöttek; mit mondasz magad felől? És mondá: Én kiáltó szó vagyok a pusztában: Egyengessétek meg az Úrnak utát, mint megmondotta Ésaiás próféta“. (János 1, 19—23., v. ö. a páska, helyekkel.) S hogy őt Illésnek tekintik, az nemcsak életmódjának azonosságában, hanem az előző és a következő kérdés világításában, első sorban működésének messiási vonatkozásában találja megokolását. (Márk 9, 11—12.). S ha ebben, akkor valami egészen szokatlant, egészen újat láttak benne, a mi esseus voltából még semmiképen ki nem magyarázható. Ezért mondja róla Máté, hogy „Jánost mindnyájan úgy tartják vala, mint egy prófétát“ Máté 21, 25. S ha kell még nagyobb bizonyság, ott van maga Jézus, ki maga is bizonyóságot tesz János sajátos hivatásáról s személyi és rendelkezésszerű nagyságáról, a mikor azt mondja: „Eljött hozzátok Keresztelő János, az igazságnak úta és nem hívétek neki“ (Máté 21, 32.). Vagy a mikor a János

követének eltávozása után így jellemzi Jánost: „bizony mondom néktek, nagyobbat láttatok a prófétánál is. Mert ez az, a kiről meg vagyon írva; ime én elbocsátom az én követemet te elétted, ki megtisztítja elétted a te utadat“ (Máté 11, 9—10). S hozzá teszi még, hogy az asszonytól születettek közül még senki nálánál nagyobb nem volt, mert mint a Messiás útegyengetője, ő az, ki nem ruházatának, hanem küldetésének, hivatásának és jelentőségének azonossága alapján „amaz Illés, a ki eljövendő vala“. (Máté 11, 14., v. ö. 17, 12. Mal. 4, 5. Lukács 7. 24—31. Márk 9. 13.) S aztán a János jelentőségének tárgyalásánál nem kell-e arra is figyelemmel lennünk, hogy neki külön tanítványai voltak, a kik egyenesen hozzá csatlakoztak. Sem ekkor, sem később nem tartoztak ezek az esseusok közé, hanem vagy Jézushoz állottak, vagy egészen önálló közösséget képezve maradtak meg továbbra is nem esseusoknak, hanem János tanítványoknak, mint a kik a Keresztelőben látták a Messiást.

A Keresztelőt tehát önálló küldetésű és jelentőségű prófétának tekintették a kortársai mind. Prédikálása a lelki tisztaság megszerzését és megóvását célozta, mert hogy közeleg, már a küszöbön van az istenországa, a melynek a feltétele pedig a próféták szerint a lélek tisztasága. Ezért merészeli megítélni még a király gonoszságát is. A próféták szava, szelleme, várakozása és nem a cynikusok kesernyés bölcsesége nyilatkozott meg a Keresztelőben. Azoké a prófétaké, a kik tisztult valláserkölcsi felfogással, nemes emelkedettséggel, a szellemi javakban bővölködő és nyilvánuló theokrátiát hirdették, kik ép ezért mindenkor idegenek maradnak a saját népük között is, nem tudván tartósan és nagyobb tömegnek a szívét soha felmelegíteni. Pedig voltaképp semmi újat sem hirdettek, csak a betű mögött élő szellemre irányították az igazság után sóvárgó nép szemeit, s mindenben emelkedettebb és tisztább képzetkörből indultak ki. S a Keresztelő „jelentőségének is ez a kulcsa, tragikumának ez az alapja. Ő szent meggyőződéssel hirdette, hogy a nagy válság minden pillanatban beállhat, az istenországa megkezdődik, mert annak megalapítója, az isteni küldött már itt van a saját népe között. (János 1, 19. s köv.) S ezek a szempontok a döntők János megítélésénél. S ezek mellett még az is csak lényegtelen történeti kérdés, hogy személyesen ismerte-e Jézust vagy nem. A személyes ismeretség az ő jelentőségén mit se változtat. (V. ö. e tekintetben János 1, 33. és Máté 3, 14.) Így is, úgy is igaz Jézusnak ama mondása, hogy ő nagyobb minden prófétánál is, és mégis a mennyek országában legkisebb is nagyobb

mint ő. (Máté 11, 11.) Mert ő még csak a bűnbánatig jutott el; az ő élete még csak a reménykedésből szedi a tápláló erőt, de az istenországa csendes örömét még nem izlette meg, az abban élő lélek nemes világtagadását ő még nem ismeri. De már megvolt a lelkében annak a sejtelme, hogy a ki mindenekelőtt az istenországot keresi, annak minden megadatik abban; ő már ott állott a küszöbön, kereste az igazság országának ajtaját, azét az igazságét, melyet nem az ember szerez, hanem az Isten ad a Messiásban megjelenő kegyelmének gazdagságából. Ez a János nem az esseusok világának terméke, ezt a profetismus emlői táplálták, ennek típusát nem a Diogenesek, hanem az Illés próféták közt szabad csak keresni, ha hogy hypothesisek kedvéért a történeti igazságon erőszakot elkövetni nem akarunk. Egyengetni az útját annak, a ki jön a próféták által is folyton ígért istenítéletre, melyből Izraelnek dicsőn és tisztán kell kikerülnie; ezért elhárítani minden akadályt, eltávolítani minden rögöt, mely az Úr küldötét megbotránkoztatná, mintha csak a Nisant előző Adar havi munkát végezné: ez a Keresztelő hivatása.

Sebestyén egészen más rajzát adja János jelentőségének és hivatásának. Azt mondja: „Jánosban mély gyökeret vert az a hit, mely e tájban eleinte bizonytalanul, később mind követelőbb erővel szállotta meg a sziveket: a közeledő megváltás hite“. De hiszen ez a hit nem most kezdte megszállni a sziveket, hanem ezer esztendővel előbb élt próféták hagyománya s az egész nép vallásos reményeinek állandó tárgya volt. Nem is most lett az követelő, hanem inkább most kezdett ismét elsekélyesedni az igazság külsőleges hajhászatában. Hiszen ép ennek a megváltásnak a szükségérzetét igyekezett János felköltetni; ép az volt predikálásának célja, hogy a bűn tudatát felébressze, s a megváltás után való sóvárgást nevelje. Ezért a jelszava: térjétek meg! De ép e jelszó mellett lehetetlen ilyent mondani, hogy „a Jordán vizében keresztelt, hogy megtisztítsa bűneikből mindazokat, kik a megtisztulás után szomjan epekedtek“. Ha így lett volna, akkor János kerestségének megváltó jelentősége lett volna, a mi pedig egész irányával ellenkezik. Akkor az ő kerestségének az igazság a szükségszerű folyománya lett volna, pedig ezt a feltevést önmagától mindig határozottan és feltékenyen elutasítja. Akkor nem utalt volna az utána jövőre, és a saját működését nem jellemezhetette volna a prófétai szóval, hogy ő csak kiáltó szózat. Csakhogy persze úgy nem is lehet őt esseussá, avagy épen cynikussá tenni, hanem el kell róla ismerni, hogy ő az volt, a kit benne a korabeli nép, papság,

de maga Jézus is látott: próféta, vagy annál is több: útegyengető a Messiás előtt. S akkor nem lehet elmondani róla azt sem, hogy „bátran szembeszállott ama kis zsidó világ hatalmasaival, kik nem jó szemmel nézték munkáját“. Mert ő nem egyesekkel, nem is a hatalmasokkal, nem is az őt nem jó szemmel nézőkkel, hanem Izrael akkori egész irányával, Istentől való elpártolásával szállott szembe. Ezért Máté 3, 7—8-ból igen téves következtetésre jutott a szerző.

De még tovább megy. „Ez életmód, a hatalmasokkal való szembeszállás, maga az a körülmény is, hogy híveket az együgyűek és szegények közt keresett, erősen emlékeztet a cynismusra.“ Lehet, hogy emlékeztet, de ebből még nem következik, hogy rokonsági viszonyba fűzzük össze őket. Hiszen Jánosnál az ő valláserkölesi eszméinek sajátossága a fő, a között pedig és a cynikusok világnézete közt ég és föld a különbség. Nem is volt neki soha se célja a hatalmasokkal való összeakaszkodás, mert hogy a királyt is megítéli, hogy a papokat vipera fajzatnak nevezi, ez hivatásának természetes következménye. S ezt a jelenséget a prófétáknál is igen sokszor megtalálhatjuk. Nem is keresett ő híveket se a szegények és az együgyűek, se senki más között, mert inkább őt keresték fel, miután megtérésre felhívó szava, mint az Isten útjairól eltért nép felébredt lelkiismeretének riadója, végigzendült egész Palestinán. Ne cynismust keressünk ő nála, hanem bámuljuk meg azt a mély valláserkölesi komolyságot, melyet benne a legszentebb hivatásérzet tudata alapozott és épített fel.

De legyen elég. Ilyen ferde világitásba helyezni egy kort s annak a kornak jellegzetes nagy alakjait, még akkor sem volna szabad, ha az arra vonatkozó kútfők kevésbé volnának hozzáférhetőek, ismeretesekek és magyarázatokkal szinte túlhalmozottak, mint a jelen kérdésnél. Nem akarunk e szakas alapján ítéletet mondani Sebestyén munkájának többi részéről, hanem átmegyünk arra, a mit a keresztyénségről mond. Így vezeti ezt be re bene gesta: „De még több rokonságot fogunk találni a keresztyénség megalapítójának és a valódi cynismusnak tanításai között“. S ez már igazán érdekel bennünket keresztyéneket. Mert legyen szabad kijelentnünk, hogy mi keresztyének vagyunk. S ezt annál inkább kellene Sebestyén Károlynak tudnia, mert ha Sebestiánust nem írja Sebesténynek, akkor Christianust se volna szabad másként, mint keresztyénnek írnia.

„Eldöntetlen — úgymond Sebestyén — mind a mai napig, s nem is tartozik vizsgálódásaink körébe, hogy a keresz-

ténység csakugyan az esseismusból fejlődött-e, mint azt a 17. és 18. század deistái, a szabadkőművesek, Németország felvilágosodott theologusai, továbbá néhány hyperkritikus zsidó, mint Salvador, Graetz, Cohen hirdetik. Az feltétlenül bizonyos, hogy az evangéliumok tanúsága szerint Jézus tanításai csak tisztultabb, emelkedettebb, emberibb s ép ezért istenibb megnyilatkozásai amaz érzéseknek, melyek az esseus Keresztelő János szívéet betöltötték. S ha Jézus a rendnek nem is volt tagja, tőle, szabályaiból, tanaiból, etikájából nagyon sokat általvett. Az evangéliumnak megannyi kétségtelen hitelességű helye szól a mellett, hogy a kereszténység alapítója esseus elveket vallott, essus elveket, melyek később meghódították a világot s amaz ősmertebb forrás nyomán, melyből az egész emberiség ivott, evangéliumiaknak neveztetek. Itt aztán az egész evangélium kétségtelen hitelességű „megannyi“ helyeiképen a következő két mondást idézi csak: Máté 19, 24-et arról, hogy a gazdagnak mily nehéz bejutnia a mennyek országába és Máté 6, 24-et, mely a két úrnak szolgálás lehetetlenségéről szól. S e két helyet elegendőnek tartja a fenti abszurditás igazolására.

Nem akarom feszegetni, hogy milyen különös az, ha valaki az eldöntetlennek mondott problémát a következő mondatban már kétségtelennek, feltétlenül bizonyosnak jelenti ki és pedig minden elfogadható vagy csak legalább valószínű megokolás nélkül. Azt sem akarom mutogatni, hogy a szabadkőművesek ezzel a theol. problémával nem foglalkoztak, ha csak nem a mai ultramontanismus értelmében vesszük ezt az elnevezést. Sem arra nem akarom a szerzőt figyelmeztetni, hogy a német felvilágosodott theologusok nem azonosok az ú. n. felvilágosultság theologusaival, s ezek tévedéseit azok korrigálgatják ma. Arra se térek ki, hogy a ki a kereszténységet a maga mivoltában meg akarja ismerni, ne induljon semmiféle hyperkritikus zsidó után, mert téves eredményekre juthat, hanem veszem a dolog lényegét, hogy vajjon csakugyan meg lehet-e tenni a kereszténység alapítóját esseusnak; csakugyan el lehet-e mondani róla, hogy ő csak a Keresztelő javított kiadása, hogy az esseusok táplálták az ő lelki világát, hogy esseus elveket vallott, hirdetett és hagyott örökül az ő világhódító evangéliumában?

A Keresztelőről azért mondotta Sebestyén, hogy esseus volt, mert életének külső körülményeiben állításának némi gyarló alapot talált. Jézusnál ezt is nélkülözi. Jézus nem élt a pusztában, nem öltözött teveszörbe, nem övezte magát bőrrel, nem táplálkozott sáskával és vadmézzel. Nem vonult

el az emberi társadalomtól, sőt épen benne akart élni, hogy áthassa azt az ő szentségével. Nem zárkózott el a bűnösök világától, sőt épen a paráznákat és az ügyefogyottakat keresi fel, mert a betegnek van szüksége orvosra (Máté 9. 12). Nem kerüli kétszínű önteltséggel, sem beteges igazsághajhászattal az élet örömeit, hanem részt vesz a lakomákon és megszenteli azokat (János 2, 1. s köv. Máté 9. 10. stb.) Tanítványait sem tanítja soha egyetlen szóval sem, hogy kerüljék az embereket és az emberiséget, sőt ellenkezőleg, annak a tudatát igyekszik felkelteni bennük, hogy ők a világ világossága, az élet sava, a hegyen épített város, az ő világosságuknak fénylenie kell, hogy mindenek, kik a házban vannak, lássák az ő életüket és dicsőítsék értük a menyeyi Atyát. (Máté 5, 13—16.) Ezért kiküldi őket ép a világba, a hol el kell dőlnie a Krisztus és a sátn harczának. De sokszorosan kiemeli, hogy nem az egyes cselekedetek gyakorlásában és véghezvitelében, nem a törvényszerű cerimoniális életmódban, nem a farizeusi és esseusi igazságban és tisztaságban, hanem az új igazságosságban, a lélek újjászületésében, a sziv tisztaságában, a mások javára irányuló szeretetmunkásság kifejtésében áll az ember vallás-erkölcsi feladata, melyet az istenfűség tudata erősít, a tökéletesedés kötelezettségének érzése szentel meg. (Máté 5—7 cc. János ev., s a parabolákat.) Az esseusok erkölce egyes cselekvésekben, Jézusé az érzület sajátos irányában érte el célját. Az életmód irányát aztán maga az érzület szabta meg. Az esseusok a felszínen maradtak, Jézus az alapot mutatta meg. Ezért is az esseusok a maguk igazságát, Jézus a másokét munkálta. Ezért nem is ment ki a bűnösök közül, sőt épen azokat kereste fel. De nem is járhatott azoknak az esseusoknak az útján, nem is kölcsönözhetett azok tanaiból, nem vehetett át semmit az erkölceikből, mert az igazság alapja nála egészen más volt, mint az esseusoknál s egész földi működése ép az emberi cselekvésből származó jogigazság helytelen képzele ellen irányult. „Mert mondom nektek, ha a ti igazságtok fölebb nem bővölködik az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképen nem mehettek be a mennyeknek országába“. Máté 5, 20.

Mi hát az mégis, a mi Jézus eszmekörét a theokratia világáéval összeköti? Mi az eredeti benne, mi az öröklött? Mi adja meg Jézus összemérhetlen nagyságát és eredetiségét s mi az, a mi őt mégis a saját népéhez fűzi, a mi azt mutatja, hogy Izrael kebeléről soha le nem szakad? Csodálatosan fenséges az istenember alakja. Jól mondotta Luther, hogy a világ legnagyobb csodája ennek az isteni alaknak a meg-

jelenése és élete. Ember, a kinek isteni nagysága és szentsége előtt önkéntelenül meghajlik a térd. Korának gyermeke s megjelenése maga is már új korszak kezdete. Emberi mértékkel mérnünk nem lehet, minden mérték kicsiny, hozzá fel nem ér.

Istennek az életét látjuk benne megjelenni e földön. az övéi között. Nem veti el a törvényt, de megmutatja, hogyan kell betölteni azt. Nem tagadja meg az életet, de megtölti isteni tartalommal. Az üdv útját mutatja meg az egész világnak, de a zsidók között, kiknek az üdv ígéret tárgya volt. Nem rombolja az isteni kijelentésen alapuló theokratia biztonságát nem nyújtó várának falait, hanem megerősíti azokat a hit bástyáival, a szeretet meleg hajlékaival, a remény termő földjeivel. Csak egyet irt kiméletlen kézzel: azt a balhitet, mely az Istenbe vetett bizodalom gyökereit tépdesi, hogy az ember a maga erejéből, bizonyos cselekedetek végezése által kikövetelheti az üdvösséget. Csak egyet rombol kérlelhetetlenül: a mi az ember és az Isten teljes összeforradását gátolhatná, a mi Isten és az ember közé furakodik; legyen az bár törvény, templom, papság, szentség, hiúság, önigazság avagy éppen maga az igazság vágya, mely félszegül önmagából s nem Istenből szedi táplálékát. A jót szeretni és követni kell, nem azért mert meghozza jutalmát, hanem mert az a legtermészetesebb kötelesség. Az igazságot munkálni, segíteni, megnyerni szükséges, mert az igazságot egyedül Istennél van s így a törekvés hozzá emel föl. Tisztának lenni és maradni, de nemcsak a testben, hanem a mi ennek alapját képezi, a lélekben, az embernek legfőbb vágya kell, hogy legyen, nem azért, hogy jóleső önelégedés vagy ép a hivatkozó gőg táplálékot nyerjen, hanem mert egyedül a tisztaság és szentség az a légkör, melyben az Isten képére teremtett ember élni tud, más levegőben elhal, elpusztul. A prófétáknál találjuk meg ezeknek a gondolatoknak az alapvonásait, de csakis az alapvonásait. Mert azokat is Isten ihlette, azokból is az Isten lelke szólt. De a lélek teljessége csak a Krisztusban jelent meg egyedül. Ezért hogy ő a régi talajon is új volt, ezért hogy a mit a próféták csak inkább sejtettek, ő megválasztotta, a mit azok vágyva jövendöltek, azt teljes igazságában magával hozta. Az Isten és az ember összetartozását szebben, igazabban, megfelelőbben soha senki nem fejezte ki, mint Jézus az atyaság és a fiúság viszonyában. Az igazságnak és üdvösségnek soha senki egyszerűbb és megszentelőbb feltételt nem szabott, mint Jézus az Istennel összeforrasztó bizodalmas hitben. A világ tökéletesedésének és megszentelődésének útját

soha senki meg nem szabta fenségesebben, mint Jézus, a mikor annak végső czélját Istenben jelölte meg.

Milyen törpe semmisség e mellett a korabeli legtisztéletre-méltóbb irányok mindenike! Milyen alacsony még az esseusok kétségkívül sok tekintetben igen nemes törekvése is. Hogy Jézus tőlük vett volna valamit, az ő világnézetükből táplálta volna a lelkét, még gondolatnak is száналmas, itéletnek pedig egyenesen képtelenség. A ki a keresztyénséget s annak alapítóját csak ennyire ismeri, a ki csak mennyire mélyedt bele ama kor szellemébe, a melyben Jézus élt, a ki csak így volt képes felfogni Jézusnak a korabeli eszmék és vezető személyiségekhez és irányokhoz való viszonyát, hogy őt az esseusok tanítványává tudja tenni: az még igen-igen távol áll attól, hogy a názárethi Jézusról csak egyetlen itéletet is megkoczkáztathasson. Nem oly közönséges és olcsó portéka az a keresztyenség s különösen annak isteni alapítója, hogy bárki neki menjen és kénye-kedve szerint odarángassa, a hol almot kíván vetni új hypothesisének. Persze valami nagyszerű és hatásos lett volna, ha a bölcsészek szánó mosolygással, a theologusok tehetetlen önmegtágadással hirdethetnék a huszadik század igaz hitet nem, csak bigotteriát vagy cynismust ismerő világának, hogy ime a keresztyenség titokzatos keletkezésének féltékenyen őrzött rejtekeiről lehullott a lepel. Nem állíthatják már többé, hogy Jézus az ő isteni lelkéből merítette azt a fenségés, azt a megnyugtató, azt a sokszor ostromolt, de rést nem kapott boldogító világnézetet, melyet kétezzer év óta keresztyenség néven ismer a világ, s mely még romlottabb formáiban is milliókat vonz, békít, fékez, biztat, éltet és boldogít. De meg kell vigasztalódnunk, nincs még oly közel a veszedelem. Sőt mi theologusok csak sajnálkozni tudunk az ilyen gyarló ismereten és azon a romlott izlésen, hogy akad ember, a ki minden komolyabb előtanulmány nélkül kísérletezése tárgyává teszi azt, kihez még cynikusok kedvéért sem szabad ilyen példátlan cynismussal közeledni. S ha valaki bírálja vagy megítéli vagy összehasonlítja is, tegye azt komoly alapon, az igazság mérsékletével és szeretetével. Ez a legkevesebb, mit a keresztyenség alapítója az ő követőjétől megkívánhat.

De hát ha Jézus világnézetét, s világnézetének sajátosságát és páratlanul emelkedett voltát meg nem értette is a szerző, talán a felhozott bizonyítékai mégis olyanok, melyekre lehet valamit építeni. Arra hivatkozik, hogy Jézus a gazdagságot elítéli, a két úrnak szolgálást lehetetlennek tartja s így ezzel a világi javak megtagadását proklamálja csakúgy, mint

az esseusok meg a cynikusok. Hát bizony itt ismét nagy tévedés van. Mert Jézus csakugyan igen sokszor nyilatkozott a gazdagságról és pedig mindig élesen. De hát ezeket a nyilatkozatait is csak az ő alapgondolatából lehet megértenünk és szabad elbirálnunk. Az emberi léleknek Jézusnál nagyobb ismerője sohasem volt ezen a világon. Az ő vallása ezért az emberi lélek vágyainak, szükségleteinek, életének teljes és egyedül igaz kielégítése. S mert nagyon jól ismeri az emberi lelket, azért mondja a gazdag ifjúnak (Márk 10, 17. s köv.), hogy ha csakugyan igaz, hogy mindent megtett már, a mit a törvényben kijelentett isteni akarat az embertől kíván, s mégis a lelke ösztönszerűleg azzal a kérdéssel űzi őt Jézus-hoz, hogy mit tegyen, hogy az üdvösséget megnyerhesse, a saját lelke bizonyosság ellene, hogy még mindig van valami, a mi őt Istentől elválasztja, a mit jobban szeret Istennél is, a mi őt elvonja az igazi hitélettől, azért adja el minden vagyonát és oszsa ki a szegények között. S ime a gazdag ifjún csakugyan bebizonyosodott, hogy senki se szolgálhat két úrnak, és hogy könnyebb a tevének a tű fokán átbujni, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába. Nem kell-e itt Sebestyén Károlynak kiéreznie, hogy nem a gazdagság ellen, mint javak özöne ellen szól az a Messiás, a ki az áldást Istentől kérni tanít, a ki arra int, hogy munkálkodjunk, míg annak ideje és alkalmá vágyon, hanem az embernek a vagyon iránt való nagy vágyát, szeretetét, ragaszkodását ostromolja. Ezért magasztalja azokat, kik nem gyűjtenek maguknak kincset e földön, hol a rozsda megemészti és a tolvaj ellopja s elvégre is itt hagyják, hanem a kik istenországát keresik, az igazságot szomjúhozzák, mert „a hol vagyon a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is“. (Máté 6, 21.)

Jézus ismerésének teljes hiányában azonban az Üdvözítő e szavait szerzőnk nemcsak az esseusok tanaival, de sőt azokon túl a cynikusok gondolkodásával hozza összefüggésbe, a mikor azt mondja: „Már az esseusok tanításainak ismeretetésénél ráutaltunk a párhuzamra ez elvek és Antisthenes és Diogenes szegénységi fogadalmá közt“. S itt aztán Sebestyén Károly érdekes bizonyosságává lesz annak, hogy az ember épen úgy van a hypothesisekkel, mint a gyerek a sodró árral. Eleinte csak incselkedik vele; csak egy-egy bátortalan, bizonytalan lépést kockáztat meg. Aztán mind bátrabb lesz, tovább megy, míg egyszer észre se veszi, hogy az ár ellenállhatatlanul ragadja magával s nem ura többé a saját mozgásának sem. Így járt Sebestyén Károly is. Az előbb eldöntetlen kérdést addig fürta-faragta, hogy egyszerre csak Jézus egyes,

az összefüggésből kiszakított mondatának formális rokonsága alapján azt mondja: „Hirdette továbbá a szüzi megtartózkodást s a vagyontársaságot, miképen előzőitől tanulta volt“. Ez az állítás maga is elegendő annak bizonyosságául, mennyire elragadta Sebestyén Károlyt a hypothesis, s mennyire nincs csak halavány fogalma sem arról, hogy ki volt az a Krisztus! — Honnét szedte adatait, nem kutatom, de hogy ő maga utána nem járt, azt merem állítani, mert ha a Jézus alakjának s a kortörténeti viszonyoknak némi felszínes megismerése végett csak egyetlen pillantást vet vala is a szentírásba, ezt az állítást semmiképp se kockáztatja meg. Mert nemcsak azt látta volna, hogy Jézus az előzői után nem szokott beszélni, lévén a kenyere az, hogy hirdesse és cselekedje annak akaratát, a ki őt elküldötte, hanem azt is, hogy a szüzi megtartóztatást és a vagyontársaságot nem tanította soha. Az a lélek, melyet ő akart az emberekbe beoltani, megtanította az embereket arra, mit szabad és mit kell cselekedniök. A szüzi megtartóztatásnak más szempontból való említését, nevezetesen a parusia eszméjéből való kívánatosságát megtalálhatja Pálnál. I. Kor. 7, 26—28, de Jézusnál soha. Mert Máté 19, 12-ben található mondása, hogy vannak, a kik heréltekké teszik magukat a mennyeknek országáért, nem törvény, nem általános kötelezés, nem döntő feltétel azok részére, a kik az ő általa alkotott közösségbe lépnek. A hangsúly itt azon van, hogy ha valaki ezt az áldozatot meg akarja hozni a mennyek országáért, ne azt a nézetet formálja belőle, a mit a tanítványok formáltak, hogy „ha így vagyon a férfúnak dolga az ő feleségével, nem jó tehát megházasodni“, mert a házasság Isten akaratán alapul, hanem hogy lemondása legyen olyan igaz és végleges, mintha csak herélt volna, s ne legyen pusztán képmutatás, porhintés, házasságon kívül való fajtalanzkodás. A házas élet s általán a társadalmi viszonyok magukban véve nem akadályai a szentesülésnek, mert azok is Isten akaratán alapulnak, de a fő mindenkor az, hogy ha elterelnek igaz céljainktól, le kell róluk mondanunk, s ha lemondunk, akkor az a lemondás legyen komoly, teljes és igaz és semmi más okból, hanem egyedül csak az istenországra való komoly törekvésből származzék. Minden cselekvésnek az értékét csakis az annak alapját képező érzület adja meg.

A mi pedig a vagyontársaságot illeti, azt Jézus soha nem kívánta. Később a pünkösdi nagy esemény után megvolt ugyan ez is az őskeresztyénségben, csak hogy ez nem Jézus rendelkezésén alapult, hanem a testvéries felbuzdulásból és a parusia közelségének hitéből fejtett ki. Ezért nem

is tarthatott sokáig, hanem csakhamar felváltotta azt a segélyezés, a szegények táplálása, az adománygyűjtés ma is uralkodó szokása. (Acta 9, 39. 12, 29. I. Kor. 16, 1—3. II. Kor. 8, 1—4. Róm. 15, 26. Gal. 2, 10. stb.)

Általában ha szerzőnk Jézust és benne a keresztyénséget meg akarja ismerni és ismertetni, soha ne idegen elemeken vagy épen a cynikusokon át törekedjék azokat megérteni, mert így célját nemhogy elérné, de még csak megközelíteni se fogja soha. Pedig szerzőnk még tovább is megy az ő gyenge lábbon álló hypothesis kedvéért. „És kihez fordult oktataisaival, népies paraboláival, életének fenséges példájával? A nép legalacsonyabb osztályaihoz, a szegényekhez és tudatlanokhoz, az elmaradottakhoz, kik alig látták a nagy vándorünnepeken is Jeruzsálem templomát, s kiket eleven oktatás hitükben meg nem világosított. A vámszedők és adóbérlők, a kézművesek és cselédek, a halászok, mind a föld népei, voltak az ő tanítványai, mint egykor a nagy cynikusoknak, kik az olajbogyóval és száraz kenyérral táplálkozó nyomorult népet keresték fel oktataisaikkal. „Mert az egészségesekek nincsen szükségük orvosra“ stb. Máté 9, 12. Hogy Jézusnak ez eljárása, a mint azt a János tanítványainak adott felelete bizonyítja (Máté 11, 5.), nem a cynikusok szokására, hanem a prófétai szózatra vihető csak vissza (Jesaiás 61, 1.), azt Sebestyén Károly ismét nem tudja. Neki elég egy-egy kiszakított mondat, melybe laza hypothesisének egyes szálait úgy — a hogy beakaszthatja. S ha még annak érdekében egy-egy írónak a nézetét is idézheti, akkor minden további utánjárást fölösnek tartva, ki meri mondani legmerészebb ítéleteit is. Így pl. Graetzre hivatkozva teljesen megnyugszik abban, hogy a Hegyi beszéd híres igéjében a „lelki“ jelző későbbi hamisítás. Ily módon aztán a „boldogok a (lelki) szegények, mert övék a mennyeknek országa,“ szerinte egészen megfelel Antisthenes ama beszédeinek, melyek arra irányultak, hogy a szegényekkel az ő szegénységüket megszeretessék. Persze ezt az egyezést csakis úgy lehet némiképen valószínűvé tenni, ha a „lelki“ jelző nem alkalmatlankodik. Kapóra jön itt Graetz állítása. Pedig ha utána néz a dolognak, láthatta volna, hogy a „lelki“ jelző megvan a legrégebb codexekben, megvan az evangéliumoknak mind a 66 uncialis és a csaknem 1300-ra rugó minuscularis codexében, megvan a legrégebb fordításokban is, és megvan minden nyelvű fordításban, megvan a legújabban feltalált sinai syr palimpsestában is, még pedig sokkal erőteljesebben, mint a görög szövegben, a mennyiben ott szó szerint így áll e mondás: „boldogok, kik az ő

lelkükben szegények“. S ez a codex a szövegkritikusok szerint a legrégebb, megelőzi két századdal a legrégebb görög szöveget s megelőzi még a pesitát is. A „lelki“ jelző tehát, még akkor se lehet hamisítás, ha Graetz állítja, de még akkor se, ha e miatt Sebestyén hypothesisise ezt az egyetlen támaszát is kénytelen elveszíteni. — Különben is Jézus nem azért fordul a szegényekhez és pedig a lelki szegényekhez, mintha akár sociális bajokat akart volna orvosolni, akár bölcsészeti elméleteket érvényesíteni, hanem azért, mert ott is, mint mindenkor ezek mutatkoztak a vallásos eszmék befogadására a legfogékonyabbaknak. Minden vallásalapítót a szegények és ügyefogyottak környeznek első sorban, mert ezeket kevesebb szál fűzi a földhöz, lelkük hamarabb, könnyebben és szívesebben emelkedik fel a mennyeiekhez, de meg ezek lelkének, melyet nem tölt úgy meg sem a bölcsesség, sem a gondoskodás, sem a magahívés, nagyobb szüksége is, sokszor egyenesen életfeltétele, hogy betöltse egyetlen kincse, melylyel bővílködhettek: a hívő felemelkedés, a bizodalmas reménykedés, az a szent meggyőződés, hogy van Isten a fellegek felett, kinek ő is gyermeke, ki őt is felemeli, ha elesik, gondolzza, ha nincsen e földön még gondviselője sem. Jézus nem utasította volna el a gazdagokat sem, a mint a bölcs Nikodemust sem utasította el (János 3, 1. s köv.), de azoknak elég volt az, mit a föld adott, s mivel a saját lelkük telve volt, nem vágyódtak új kincsek után.

Nem új dolog egyébként az sem, hogy Jézus világot átalakító isteni művét a pauperismussal hozzák összefüggésbe, de ez elmélet mindig megteneklik azon, hogy a socialis alapeszméből kifolyólag a keresztyénség valláserkölcsei világnézetének páratlan fenségét kimagyarázni lehetetlen, míg ellenben e világnézetből a szegények felkarolása, a világ szolgálatáról való lemondás egészen természetesen következik. De még e tekintetben is egyedül áll tudtommal Sebestyén Károly, a ki Jézusnak e tárgyra vonatkozó mondásait nem is a socialis viszonyokból, hanem a cynikusok okoskodásából akarja megérteni. Hypothesisise tehát lehet eredeti, de semmiféle alapja nincsen.

Pedig erősen állítja az összefüggést Jézus és a cynikusok között. Azt mondja: „És Jézus valóban csodát művelt. E maroknyi nép, a zsidóság alacsony rendű osztálya, hiven, lángoló buzgalommal szegődött tanítványai közé. S ereje egyre nőtt még életében és megsokszorosódott vértanúhalála következtében. Első hívei mélyen szívükbe vésték tanítását: „Ne szerezetek aranyat, se ezüstöt, se pénzt a ti erszényetekbe.

Se útravaló táskát, se két ruhát, se sarut, se pálczát“. Máté 10, 9—10. S a Krisztusi szegénységnek s vagyonközösségnek s a cynikus lemondásnak és önmegtagadásnak alapján megállapították az ebioniták első keresztyén felekezetét. A név szegényt jelent. Így nevezték ők magukat, a zsidók pedig Jézus tanítványainak vagy nazarenusoknak nevezték őket; a keresztyén név a rómaiktól ered“. Ismét minden egyes mondas egy újabb tévedés, a teljes tájékozatlanság megannyi bizonyossága. Igaz, Jézus csodát művelt: átalakította az ő világnézetével az egész világot. De nem azon fordult ám meg a keresztyénség sorsa, hogy egy maroknyi nép hozzácsatlakozott-e, vagy elfordult tőle, nem is azon, hogy hívei egymásik mondasát szívükbe vésték-e, vagy elfeledték (v. ö. Acta 5, 38—39.), hanem egyedül csak azon az ő hasonlíthatlanul fenséges személyiségén, a melynek szemléleténél lehetetlen, hogy ne nyiljék az ember ajka a pogány százados vallomására: „bizonyos Isten fia volt ez“. Máté 27, 54. Nem a cynikus eszméssel hódított Jézus, nem is a cynikus életmóddal, a melytől legalább is oly távol állott, mint Sebestyén Károly Jézus megértésétől, hanem hódított az igazság és kegyelem ama teljességével, mely őt örök időkre dicsőséggel övezi. Az ember szinte el se hinné, ha nem látná, hogy még ma is, a mikor Jézus tanításai oly végtelen könnyen hozzáférhetők, egy tudós kutató nem vesz magának annyi fáradságot, hogy ha csak egyetlen itéletet akar is kimondani a keresztyénségről, felüsse azt a szent könyvet, mely Jézus és az ő tanítása tiszta képét megadja s ne terjeszssen azokról ferde képzetekkel hamis képet, még ha mindjárt porba hull is miatta a hypothesis.

De meg az is szinte érthetetlen, hogy akad tudós, a ki az apostolok kiküldetésekor mondott amaz utasításokat, melyeknek értelmét ép az alkalmosság adja meg, általánosítja. S a keresztyénség lényeges alkotórészeként tárgyalja. S mit szóljunk ahhoz, hogy theoriája érdekében az első keresztyéneket ebionitáknak mondja, s hogy épen ők választották volna maguk számára ezt a nevet (v. ö. Acta 10, 28. 21, 39. 22, 3 és 12. stb.), s hogy ezeket a cynikus világtagadás verte volna össze egy közösségbe! Hogyan alakult, kikből és mely eszmék alapján tömörült az őskeresztyénség, azt is könnyen megtudhatta volna Sebestyén Károly, ha legalább azt a kellemes fáradságot veszi, a mi különben is kötelessége lett volna, hogy ha többet nem, az apostolok cselekedeteiről szóló könyvnek első 12 fejezetét elolvassa. Ott azt is megtudhatta volna, hogy Graetznek megint csak nincs igaza abban,

hogy a „keresztény“ elnevezés a rómaiktól származik, mert Acta 11, 26. szerint „a tanítványokat pedig Antiochiában nevezték először keresztényeknek“ — christianos, a Krisztus neve után, mint a kik benne hittek.

S mit szólnunk ezek után még Sebestyén Károly további fejtegetéseihez? Lehet-e még komolyan venni az ilyenféle állításokat: „Így telt el az első három évszázad folytonos térítő munkában, nehéz küzdelmekben. Egymás mellett látjuk a tarka világ szereplői között a keresztény hittérítőt és a cynikus vándorprédikátort“. Vagy lehet-e még komolyan venni ezt: „A cynikus gondolat vele született a kereszténységgel, mint a hogy a magzattal születnek a felszálló nemzedék erkölcsi és testi tulajdonai. Vele született, vele nőtt s ama kor folyton egymás mellett látta, egymás közel rokonának tartotta a kereszténységet és a cynismust“. S e tekintetben hivatkozik Julianus apostata egy mondására és Harnack egy kijelentésére. A mi az előbbit illeti, legyen elég csak azt említeni, hogy már akkor megkezdődött a kereszténységben a katholicizálódás, a mi pedig a Jézus felfogásával sohasem volt meg-egyeztethető. Az utóbbinál is megvan az a kis baj, hogy miként könyvének a címe is mutatja (Das Mönchthum etc.), Harnack ott szintén a már átalakult kereszténység egyik idegen befolyás és példa alapján képződött kinövését ismerteti, oly kinövést, a melyet az esseusokkal ép úgy, mint a cynikusokkal csakugyan bizvást lehet bizonyos tekintetben rokonságba hozni. Csakhogy nem az a kérdés, hogy mivé fajult időnk folyamán a kereszténység s hogy ez elfajultság egyes tüneteiben minő rokonságot lehet megállapítani, hanem az, hogy a kereszténység lényegéhez tartozik-e a cynismus vagy nem? Az a kérdés, szabad-e komoly munkában azt állítani, hogy a kereszténységben az esseismus más viszonyok között, de „teljesen azonos elvek és meggyőzések alapján“ újra született? Hát a kinek „a szerzetesek a legszigorúbb kereszténység hívei és hirdetői“, annak sok mindenféle állítását érthetjük, főként ha arra támaszkodik, hogy „a szerzetesek a cynikus erkölcs-prédikátorok hatása alatt állanak“, de arra aztán ne tartson igényt, hogy komolyan vegyük akkor is, a mikor a kereszténység igaz alakját nem Jézusnál, hanem a szerzeteseknél keresi, vagy a mikor a szerzetesek révén Jézust a cynikusokkal fűzi atyafiságos összeköttetésekbe.

Nem szokatlan jelenség az, a mi felfedezésekre törekvő korunkban, hogy erősebb ambícióval bíró emberek szemképráztató új elméletek kieszelése, hangzatos szólamok világba röpitése, új hypothesisok felépítése révén igyekeznek a nagy

és eredeti szellemek sorába felemelkedni. De legalább a maguk szakmája körében állítják fel hypothesis-eiket. Sebestyén Károlynak az a vállalkozása talán azért nem sikerült, mert hogy teljesen ismeretlen területen akarta hypothesis-e lábát megvetni. Persze ha sikerül a dolog, annál eredetibb és dicsőbb lett volna a hypothesis. De nem sikerült, sőt még a Sebestyén Károly tudományos komolyságába és megbízhatóságába vetett hitünket is megingatta. Cynikus Krisztus! Nagy sensatiója lehetett volna ez a huszadik századnak s nagy dicsősége Sebestyén Károlynak. De a sensatiótól és a dicsőségtől kénytelenek vagyunk őt elütni, mert előttünk a fő az igazság, a mely azt mutatja, hogy az a názárethi Jézus nem volt cynikus, hanem a magasságos Istennek egyszülött Fia, ki nem cynikus önteltséggel fordult el a világtól, hanem szerető részvétellel magához fölemelni igyekezett azt, nem is volt eltelve a maga kesernyés elégtéttségével, a heroismus köntösébe öltöztetett tehetetlen lemondásával avagy hivalkodó igazságával, hanem egyedül csak Isten czéljainak igaz szeretetével. S ezt a cynikusok sohasem ismerték, de megérteni se voltak képesek.

Raffay Sándor,
theol. akad. tanár.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Azt olvassuk az ujságokból, hogy az „Observatore Romano“ a pápának egy encyclicáját tette közzé a napokban, melyet maga XIII. Leo a saját végrendeletének nevezett. Bizonyára nagy fontosságú ez az irat, ha kiadója is ilyen kiváló súlyt fektet reá, hogy végrendeletének nevezi. A romanismus renaissance, mely a föld kerekiségén mindenütt észlelhető, táplálékot fog nyerni belőle és csak az a kérdés, hogy akár az egyetemes emberi kulturának, akár magának a kereszténységnek javára fog-e szolgálni. Sőt kimondhatjuk bátran, hogy még ez sem kérdés. Bizonyos dolog — és ezt látatlanban is el merjük mondani, — hogy Rómából csak a romanismus táplálkozhatik és így a pápa végrendelete sem lesz alkalmas arra, hogy a keresztényen civilisatio fejlődését egészséges tápanyaggal lássa el.

Csak annyit tudunk még erről a nevezetes „végrendelet“-ről, a mennyit egyes lapok kivonatossan közölnek belőle. És ezek a töredékek teljességgel nem épületesek. Ugyanis a pápa ezen encyclicájában sorra ismerteti azokat a támadásokat, melyeket évszázadokon át a „keresztény“, azaz a római katolikus, dogmák ellen intéztek, hogy aztán a Péter katedrálisának dicsőségét s örökké valóságát vonja ki belőlük. A reformáció említettetik, természetesen, a legelső helyen, mint a mely a római universalismusnak kerekeit letörte, határait circumscribálta. Hogy a reformáció és a protestantismus pestises természetű és az erkölcstelenségnek a melegágya: ez már olyan általános római szólam, hogy nélküle pápai körlevél alig képzelhető. Luther kinyitván a Pandora szelenczáját, huzamosan elárasztotta a földet a nyomorúság. Mert nyomon következtek az államok függetlensége és a népek szabadsága, majd a felvilágosultság és a forradalom, jött aztán a liberalismus, a nemzeti eszme, az alkotmányosság, az egyéniség elismerése, végül ott van az atheismus, az indifferantismus, a

socialismus. Persze arról, hogy a mi szép és jó, azt a protestáns népek fejtették ki, ellenben a mi káros és veszedelmes, az a romanismushoz tartozó nemzetek kebelében virágozik: erről Romában mit sem akarnak tudni.

A mint a pápa végig tekint az utolsó négy század fejlődésén, kritikára nyitja meg ajkait. Szigorú bírálatot mond az emberiség, a tudomány, az államok fejlődése, az intézmények felett, szóval lebírál mindent, a mi az emberi művelődés körében a pápaság arany napjainak eltűnté óta történt és bemutatja az emberiség képét, mint egy olyan nagy betegét, a ki számára csak egy orvosság létezik és ezt is csak a római irgalmasok apothekájában lehet kapni. Az emberiség nagy bajait egyedül az igaz katolikus vallás, az egyedül üdvözítő egyház képes meggyógyítani.

A régi dal járja újabb és újabb változatokban. Mindig csak az öndicsőítés, az önmagasztalás, az elkövetett hibák beismerésének és kijavításának szándéka nélkül. Mintha bizony a római katholicismusban minden fenéki tejfel volt volna a múltban és az lenne a jelenben és jövőben. Pedig önismertet és önbevallás nélkül nincsen igazság mi bennünk, emberekben, még ha a Péter székén ülnénk is. Mi protestánsok, kik az evangéliumnak tulajdonítjuk ugyanazon erőt és hatást, a melyet a romanismus a maga dogmáinak és intézményeinek arrogál, nem magunkat állítjuk előtérbe, hanem az isteni ígét, melynek mi hívei vagyunk. Az nem embertől vagy, hatása sem emberi. De azért bevalljuk, hogy nem mindenkor és nem mindenben és nem mindnyájan vagyunk hű sáfárai a mi Urunknak. És ha közöttünk, protestánsok között az Úr evangéliuma nem művelne is olyan csodás és magasztos dolgokat, mint a minőket végez ott, hol a népek annak teljesen átadják magukat és ha a pápás népek között nem volna a romanismusnak az a rengeteg bomlasztó ereje, mely államokat, társadalmakat végromlással fenyeget; ha a protestáns népek még szellemi művelődési, gazdasági inferioritásban volnának is a pápásokkal szemben: még akkor is emelne, sokra, többre, szépre, nemesre és jóra, az igazi evangéliumi életre képesítene bennünket az a körülmény, hogy ismerjük magunkat és tudjuk, hogy nem mi emberek, nem a mi intézményeink, hanem az Úr kegyelme az, mely tökéletesedésünket végzi.

Most a pápa a kritikus szerepét játsza, de nem az alkotó, hanem a negatív kritikusét. Felettebb könnyű szerep, mely még felelősséggel sem jár. Kritikát mindenki tud mondani az alkotások felett, de alkotni már nem mindeneknek adatott. Könnyű most a pápának az államokat, az intézményeket, a

társadalmi állapotokat lebirálni, mert csak másodlagosan foly be ezeknek működésére, kialakítására és az ezen minőségben elkövetett hibáit rövid úton a mások nyakába varrhatja. De még nem is olyan régen, alig félszáz esztendeje, volt pápai állam is a földön, a hol a római katolikus dogmák és egyházi intézmények boldogító hatásának mi sem állotta útját. És mégis! a föld kerekiségén soha és sehol nem volt nyomorúságosabb az állami, a társadalmi élet, mint a pápa államában, úgy hogy a nép, az alattvalók megváltásnak tekintették, mikor a gyülölt iga alól kiszabadultak. De még ma is van olyan állam, hol a római katolicismus feltétlen úr, p. o. Spanyolországban. És ugyan miért nem virágzóbb ott a civilisatio, miért nem boldogabb a nép, mint Angliában vagy bármelyik protestáns államban. Bizony nem nehéz reá a felelet, de a pápaságra nézve sem igen kedvező.

A legfájdalmasabb az érinti a pápát, hogy ő fogoly, a Vatikán foglya. *Hinc illae lacrimae!* Az istentelen olasz állam elvette a pápai birtokokat, el Rómát. És a többi istentelen államok elnézik ezt és nem sietnek visszaszerezni a pápa földi országát ... Pedig ha valaminek, akkor ennek kellene igazán örülnie. A fogoly függetlensége, felelősség nélkülsége, tekintélye, befolyása nagyobb, mint volt a királyé. De vajjon be fogják-e ezt látni valaha a Vatikán lakói? Aligha! Hiszen a vallás, a melyet képviselnek, olyannyira emberi, a gyarló, a bűnös, a vétkezni szerető, a birvagyó ember számára való, hogy befolyása alól épen a vallás incarnatiója, a pápaság, soha meg nem szabadulhat.

Ott látjuk Olaszországban a pápaság és az állam küzdelmét, mely legutóbb a házassági elválások kérdésében kitört. Úgy tűnik fel a dolog, mintha a pápa egy nagy eszmét, egy nagy fontosságú erkölcsi elvet képviselne, pedig hát mellette más érdekek is állanak. A római egyház igen ügyesen járt el ebben a kérdésben eleitől fogva. Maga érlelte odáig a dolgok menetét, hogy végre a közérdek megvédelmezése szempontjából a kormány kénytelen volt a jelzett tárgyú a törvényjavaslathoz nyulni. Úgy történt, miképen hazánkban is az elkeresztelésekkel, hogy a római egyház egyenesen provokálta az államot a törvényhozásra.

Az egyház és állam közötti viszony középkori eszméje már a reformációval megdőlt. Mikor a vatikáni zsinat a pápaságot a legmagasabb méltóságra emelte, a pápaság régi hatalmának világi alkatrészét, az olasz egység elsöpörte. A régi helyzet visszaállításának útja gyanánt a fokozatos visszafejlődés látszik czélra vezetőnek. Csakhogy az olasz nép harmincz

év leforgása alatt nem mutatott hajlandóságot állama egységének megbontására. Nem voltak hajlandók a többi népek sem ehhez a pápának segédkezet nyújtani. Át kell tehát alakítani a népek közgondolkozását. Erre szolgál a szószék, az iskola, a gyóntatószék és a felizgatott szenvedélyek. Ma már Európa minden római katolikus és protestáns államában politikai párttá szervezkedett a pápista vallás, mely politikai pártok előtt minden más kérdés mellékes a római katolicizmus és a pápaság régi fényének visszaállítása mellett. Így van ez legutóbb Olaszországban is.

Alig szerzett tudomást a Vatikán az olasz kormány célzatairól, azonnal hozzá kezdett, hogy az egész országban egy jól szervezett tiltakozó mozgalmat indítson meg. Az összes püspökök megkapták a jelszót s ezek most, a hozzájuk csatlakozott klerikális érzelmű politikusokkal együtt, nyakra före szervezik a lármásnál lármásabb népgyűléseket és gyártják a képviselőház elé terjesztendő, tiltakozó feliratokat. Természetesen a liberálisok sem maradnak nyugton, hanem teljes erővel agítálnak a törvény létre jötte mellett, a mely törvény míg egyfelől az új korbeli művelődés követelménye, más oldalról hatalmas fegyver is lenne kezökben a gyűlöletes klerikalizmus legyőzésére. Hivatkoznak a házasság felbontathatatlanságát tanító pápás dogma legyőzése végett az evangéliumra, Máté 5, 32-re, melylyél szemben a pápaság nem tud védekezni és hivatkoznak a papi nőtlenség erkölcsrontó erejére, a mi különösen Olaszországban feltűnő módon érvényesül, levén ott megszámlálhatlan serege a papoknak és szerzeteseknek.

Vajjon fog-e sikerülni a törvény megalkotása: azt ma még bajos megmondani. A lakosság pártokra szakad, a szerint a mint a liberális, vagy a klerikális befolyás reá túlyomóbb. A pártokon kívül álló higgadtabb elem azonban a törvényjavaslat alap gondolataival nem rokonszenvezik. És ha még ennek az osztálynak tömege nem nagy is, a klerikális agitatio könnyen többséggé teheti. Már pedig ez az agitatio sokkal rendszeresebb és egyöntetűbb, mint a liberálisoké.

Rampolla államtitkár 1902. január 27-én két okmányt juttatott az olasz püspökök kezéhez, melyeknek az volt a rendeltetésök, hogy az olaszországi r. katolikus mozgalmat új alapokra fektessék és egységesítsék. Ugyanis a papság körében két párt létezik, t. i. a régi intranszignensek és az ifjú keresztyén demokraták. Amaz az úgy nevezett „Opera dei congressi“ című szervezetben rendezkedett be, emez pedig mint független keresztyén szociálista csoport működik. A keresz-

tyén sociális tevékenység és a politikai nézetek körül véleménykülönbség áll fenn a két párt között. Az ifjabbak a békülékenység emberei és óhajtanák, ha az egyház a királysággal kibékülne. Azt követelik, hogy a választási tilalom, mely a papságot és a „jó“ katolikusokat az urnáktól távol tartja, felfüggesztessék. Az egyházi javak kérdésében pedig teljesen közönyös álláspontot képviselnek.

A pápa 1901. januárjában egy encyclicát bocsátott ki, melylyel a két párt egyesülését óhajtotta elérni, de siker nélkül. Ez okból jelent meg a folyó év elején a már említett két okirat. Az első okmány az „Opera dei congressi“ teljes szervezetét adja meg és egyszersmind a keresztyén demokratiai irányzatot annak teljesen alárendeli, úgy hogy ez minden önállóságát elveszti. A második okmány egy pápai parancsra kelt és Rampolla által ellenjegyzett utasítás a rendkívüli ügyek congregatiójához, azzal a célzattal, hogy a római katolikusok közötti ellentéteket és viszályokat kiegyenlítse. Hogy ezt elérhesse, az első okmány szellemének megfelelően, a keresztyén demokrata pártot igyekszik ez is gyöngíteni és e végből a keresztyén demokratia fogalmából minden politikai vonást lehetőleg kitöröl.

A keresztyén demokratianak programját az említett utasítás a következőkben szabja meg: „A keresztyén demokratiai előadások és hírlapok foglalkozhatnak mindazon kérdésekkel, melyek az igazság győzedelmével és szeretet munkáinak a nép javára való gyakorlásával összefüggenek és a keresztyén demokratia tulajdonképeni célját alkotják. A keresztyén demokrata lapok a politikai eseményekről híreket, bírálatokat és nézeteket is közölhetnek, de kerülniök kell azt a látszatot, mintha az egyház nevében beszélnének, kerülniök kell azt, hogy oly dolgokban, melyeknek megítélése teljesen szabadon hagyatott, nézeteiket másokra erőltessék, vagy a máskép gondolkozókat úgy tekintsék, mintha nem volnának jó katolikusok“.

Mig így az ifjú keresztyén demokrata párt politizálásának útját az elméleti kritikára szorítja, másfelől arról is gondoskodik az utasítás, hogy ezen a téren megmaradjanak. A választási tilalom továbbra is fentartatik, mert „nem elegendő, hogy a keresztyén demokraták őrizkedjenek az egyház nevében szólani, ha politikai dolgokról van szó, hanem Olaszországban szükségszerűleg óvakodniok kell bármely politikai tevékenységben való résztvételtől, a mint ezt a pápai utasítások betűje és szelleme is megköveteli“. Az 1898. augusztus 5-iki utasításban az olasz katolikusoknak különösen

szívökre köttetett a következő figyelmeztetés: „Minden katolikus hírlapírónak, nemkülönb a keresztyén demokratáknak és általában mindenkiuek, a katolikus tevékenységben foglalatatoskodni kíván, feltétlen kötelessége, hogy a nép lelkében igyekezzenek minél élénkben megőrizni s fentartani azt a meggyőződést, hogy a szentszék, világi hatalmának elvétele óta, elviselhetetlenül nyomasztó helyzetben van. Nem szabad elmulasztani csak egyetlen alkalmat sem, hogy a nép emlékeztettség azaz ünnepélyes tiltakozásokra, melyeket a szent- atya szakadatlanul meg-megújít, valamint amaz indokokra, melyek ezen tiltakozások alapját képezik. Emlékezetökbe kell tehát idézni IX. Pius és XIII. Leo okiratait és különösen kell hangsúlyozni, hogy ámbár némelyek meg akarják ezen viszálynak az alapjelmét hamisítani, midőn azt állítják, hogy emberi érdekekről és politikai célokról van szó: azonban itt sokkal fontosabb, magas vallási érdekek forognak koczán, midőn a pápai souverainitás, az egyház feje függetlenségének és szabadságának megóvásáról van szó“. — Majd a továbbiakban a keresztyén demokrata ujságíróknak, valamint általában a keresztyén ujságíróknak is kötelességükké tétetik, hogy mind azokban a kérdésekben, melyek a vallási érdekeket és az egyháznak társadalmi tevékenységét illeti, teljesen vessék alá magukat a pápának és püspökeik tudta s akarata szerint járjanak el. A keresztyén demokratikus iratok, melyek a vallás, a keresztyén morál és természeti erkölcsan tárgyait érintik, a püspöki censura alá előzetesen betérjesztendők. Papok és világiak csakis püspöki engedélylyel tarthatnak előadásokat, a keresztyén demokratia és a sociáldemokratia közötti ellentétek nyilvános fejtegetését lehetőleg kerülni kell. És csak rendkívüli esetekben engedtetik meg az erre különösen képesített egyéneknek, hogy az igazságot amazzal szemben diadalomra juttassák.

Ezen ismertetés bárkit is meggyőz a felől, hogy a Vatikán az engesztelhetetlenség álláspontjára helyezkedvén ez előtt harmincz esztendővel, még ma is azon áll. A keresztyén demokraták törekvéseinek szigorú circumscribálása egyenesen ezen pártot akarja lehetetlenné tenni, nehogy az egyház és az olasz királyság közötti kibékülés ügyében nagyobb szabású propagandát fejtsenek ki és a pápaságnak „non expedit“ elvét, tehát a világi hatalom és uralomhoz való igényét megdöntsék. De a papismusnak fegyelmzett tábora, úgy látszik, nem mindenben áll mintaszerű fegyelem alatt. A milánói keresztyén demokraták elfogadták ugyan a pápai utasítást, de a középítálieiak tiltakoztak az ellen. A párt közlönye,

az „Il Domani d'Italie“ kijelentette, hogy a vezetőség minden-
 esetre helyén marad. Sőt a keresztyén demokraták vezetősége
 egy emlékiratot is nyújtott be Rampollához a pápai utasítá-
 sokkal szemben, csakhogy az államtitkár ezt nem fogadta
 el. A curia magatartása a keresztyén demokraták, vagyis
 keresztyén szociálisták működését mindenestre meg fogja némi-
 leg bénítani és még most csupán csak az a kérdés, hogy
 vajjon ez a jelenség a vaticanismusnak, vagy pedig a sociál-
 demokracziának fog-e előnyére lenni. Az bizonyos, hogy Róma
 nem szeretné az utóbbit, de Róma már eddig sok olyan
 dolgot művelt, melyeknek eredménye nem az ő célzatai
 szerint ütött ki.

Olaszországban igen égető sociális bajok vannak, a melyek
 gyors orvoslást igényelnek. A bajok hatása alatt erős szociálista
 párt is keletkezett, melynek jellegzetes elfajulása az anarchista
 törekvésekben található. Mindenesetre alkalmas anyag a
 gondolkozásra az a körülmény, hogy Olaszország a reformáció
 századában az antitrinitáriusokat, ma pedig a sociális mozgal-
 mak idejében az anarchistákat bő mértékben szolgáltatja
 Európának, sőt az egész világnak. Mindkét jelenségnek az
 olasz vallási és társadalmi viszonyokban, sőt mert az utóbbiakra
 legerősebb formáló hatással épen az előbbieket, t. i. a vallási
 viszonyok voltak: tehát a római katolikus egyházi s vallás-
 erkölcsi állapotokban van az oka. Általános jelenség különben
 az is, hogy a római katholicismus, hol birtokban és hatalmon
 volt vagy van, igen kevés érdeklődést tanúsít a szűkölködő
 és a nagybirtok-testek által elnyomott nép nyomora iránt.
 És ha azt tapasztaljuk, hogy ezen jellemvonása daczára
 érdeklődni kezd ez az egyház a nép iránt, előre is feltehet-
 jük, hogy valamelyes önző indokok vezetnek és hatalmi célokra
 tör, melyeknek elérésében a népre szüksége van. Hazánkban
 is a gazdag klerikális mágnások, meg a roppant birtokú
 püspökök, apátok nagy hangon hirdetik, hogy ők azért nép-
 pártiak, mert a népnek akarják pártját fogni, csakhogy még
 sem hajlandók nagy latifundiumaikat a sík területről a hegyekre
 áthelyezni, hogy a nép megélhetési és terjeszkedési lehetősé-
 gét előmozdítsák. E helyett malaszttal traktálják és a kété-
 értékű fogyasztási szövetkezetekkel, legény-egyletekkel stb.
 hálózák be a népet.

Az evangelisatio, mely első sorban az evangéliumi hit-
 élet ébresztését tüzi feladatául, nem huny szemet a nép sociális
 bajai előtt sem. Így van Olaszországban is, hol az ige hirdetése
 mellett a protestantismus kiváló gondot fordít arra, hogy a
 klerikális egoismussal szemben kidomborítsa az evangéliumi

keresztyénségben olyan lényeges elsőrangú fontossággal bíró felabaráti szeretet igazi segítő karakterét. És ennek lehet tulajdonitanunk azt, hogy az olasz szociálisták, míg a római katholicismus ellen elkeseredett harczokat vívnak, a protestantismusban elvtársat látnak. A társadalmi nyomor enyhítésére irányozott törekvések közben sokszor bukkannak egymásra a szociálisták és az evangélikusok, a mi azt eredményezi, hogy a szociálisták a vallás ügyének megítélésében attól fogva sokkal enyhébben járnak el és vallásellenes megukartása jóval szelidebb.

Egyik olasz szociálista vezér, Conti, egy beszélgetést tett közzé szakfolyóiratuknak, az „Edera“-nak f. évi január 5-iki számában, mely beszélgetés közte, egy másik elvtárs és egy evangélikus lelkész között folyt le. A beszélgetés eredménye az lett, hogy a szociálisták kijelentik, miszerint bár alapelvüknél fogva, — t. i. „a vallás magánügy“ — küzdenek a papság politikai hatalma ellen és követelik a kultuszbudget törlését, de azért a vallást, mint olyat, nem vetik el. „Ha a proletárok felszabadítása nem fog is valamelyik vallásfelekezet nevében történni, de nem fog az atheismusában sem.“ „Mi semmiféle lelkiismereti kényszerrel nem akarunk, — mondák: — már pedig egy atheista inquisitio nem kevésbé volna gyalázatos, mint a minő az egyházi inquisitio volt“. — Conti reámutatott arra, hogy a szociálista pártvezetőség az 1901. máj. 1-én kiadott röpiratában örömeinek adott kifejezést a felett, hogy egyes tartományokban számos földmivelő a protestantismushoz csatlakozott, sőt ugyanakkor Sabrisla, szociálista tanár azon óhajának is kifejezést adott, hogy a párt maga is érdeklődőleg foglalkozzék ezzel a mozgalommal. Továbbá Conti azon nézetének adott kifejezést, hogy az evangelisatio terjedése első sorban azzal az eredménnyel járna, hogy a tömegeket kivonná a klérus öldöklő hatalma alól, másfelől pedig magát a katholicismust is vagy megújulásra kényszerítené, vagy sirba döntené. A nép nyomora segély után kiált. A ki neki társadalmi igazságot és egy szabad, életteljes keresztyénséget hozna, az megnyerné szívét is: a nép szívét.

Nem fektetünk ugyan valami nagy súlyt a szociálisták barátságára, vagy rokonszenvére, de lehetetlenség mégis szemet hunynunk az előtt a jelenség előtt, hogy a szociáldemokraták is felismerik és megbecsülik az evangéliumban, a keresztyén felabaráti munkás szeretetben levő szociális erőt. Hasonló jelenséget a római katholicismussal szemben hiába keresünk és nem is fogunk találni. Sőt azt is be kell látnunk, hogy a szociálisták vallásellenes magatartása egyenesen a

római katolikus vallás merev hatalmi igényeire vezethető vissza és csak az innen elvont hibás általánosítás útján lett egyetemes minden vallással szemben. Ugyanazon jelenség ez, mint a melyet a francia encyclopaedistáknál s főleg Voltairénél látunk, kik a romanismusban, mert más formában nem ismerték a keresztyénséget, egyenesen a keresztyén vallást üldözték és akarták megsemmisíteni.

Az általánosításban rejlő eme veszedelem indítson minket arra, hogy alapelveinket teljes határozottsággal fentartsuk és még csak árnyékát is elkerüljük annak, mintha az általunk vallott evangéliumi igazságokat egy ugyanazon forrásból fakadóknak tartanánk, mint a honnan a pápás dogmák származnak, t. i. az emberi elmék gondolataiból, emberi szívek indulataiból. Távol van ugyan tőlünk a türelmetlenség, de azért örömmel tudunk üdvözölni minden olyan szellemi jelenséget, mely az evangéliumi szabadságnak megvédelmezésére s örök igazságainak fentartására irányul. A felemelés iga felettébb veszedelmes és ha abba szerkesztjük magunkat, meghalljuk az ítéletet, mely a laodiczeabeli egyház angyalának irattatott.

A protestáns öntudat egy erőteljes megnyilatkozásának ismertetésével zárjuk be jelen szemlénket, mely eset igen alkalmas arra, hogy felette bővebben elmélkedjünk és gondolkozzunk. Az eset az, hogy Lehmann Miksa, göttingeni tanár a göttingeni tudományos akadémiából kilépett, mivel az akadémia Kopp boroszlói bíboros-érseket tiszteletbeli tagjává választotta azzal az indokolással, hogy a nevezett érsek az akadémiát a pápai okmányok kiadásában tekintélyes pénzüsszeggel segítette. Lehmann az érsek beválasztása ellen hónapokon át küzdött s midőn ez mégis megtörtént, ő kilépett. Lehmann e tettehez a „Tägliche Rundschau“ márczius 10-iki számban következő megjegyzéseket fűzi.

„Méltatlan dolog, hogy egy akadémia egy censort, a minő Kopp bíboros-érsek XIII. Leo pápának Officiorum ac munerum kezdetű cunstitutiója szerint, kebelébe fogadjon. Egy németekből álló akadémiához méltatlan dolog, hogy olyan férfi foglaljon benne helyet, kinek hivatalos kötelessége, hogy a németeket a legnagyobb német király s a legnagyobb német bölcsész és a legnagyobb német történész iratainak olvasásától tilalmazza. Méltatlan dolog azokhoz, kik a porosz alkotmányra esküt tettek, hogy oly férfi foglaljon közöttük helyet, kinek hivatalánál fogva kötelessége, hogy ezen alkotmányt megsértse. (ugyanis alkotmány 27 §-a szerint: „minden orszáknak joga van véleményét szóval, írásban, nyomtatvány vagy képes ábrázolat által szabadon nyilvánítani. A censura fel nem állítható“).

Milyen kinos helyzetbe fog jönni a göttingeni akadémia, ha katolikus tagjai Berlinbe vagy Boroszlóba, Kopp érsek hivatalos körébe jutnak és ottan kedves tagtársuktól, a tanulmányaikhoz szükséges, de az indexen levő művek tanulmányozásához engedélyt kérni kötelesek? És vajjon ezután az Akadémia szabad-e tagjainak megválasztásában és iratainak kiadásában? Tegyük fel, hogy a kilépett Lehmann helyett a göttingeni egyháztörténetnár Tschackert fog ajánlatba hozatni. Az ő megválasztása lehetetlen, mert különböző művei által annyira maga ellen ingerelte az ultramontanokat, hogy Kopp ezen választásra csak azzal felelhetne, hogy ő maga kilép. Vagy tegyük fel, hogy az akadémia egy püspöki biztos számadási könyveit akarná kiadni, melyekből kitűnnék, hogy a 15. és 16. századokban római klerikusok, kik erkölcsteleniséget, fajtalanságot és házasságtörést követtek el, ezért megbüntettetve tovább is állásukban maradtak. Vajjon az ilyen kiadványt a „Germania“ nem fogadná-e dühös kitérésekkel és azzal a követeléssel, hogy Kopp érsek lépjen ki abból az akadémiából, mely ilyen dolgokat engedélyez? De még fontosabb egy másik szempont. Kopp érsek lehet jeles klerikális, sima politikus, de semmi esetre sem tudós és nem írt még egy sor sem. Nyilván csak azért választották meg a göttingeni akadémia tagjává, mivel 15000 márkát adott pápai okmányok gyűjtésére. Hát ha holnap egy másik és harmadik püspök vagy X kapucinus, Y jezsuita, vagy Z apácza ugyanezen célra hasonló összeget fizet, vajjon ők is tiszteletbeli tagjaivá lesznek-e a göttingeni akadémiának?“ stb ..

Jól tudjuk, hogy a most közölt megjegyzések egyik része szörszállhasogatásnak is minősíthető, de azért mégis említést tettünk azokról, mert igen fontos dolgok is vannak benne. Hazánkban is van tudományos Akadémia, melyből a politika és felekezeti vallásosság cultiválása ki van zárva. Tagjai között vannak olyanok, kik pénzadományaik miatt lettek tiszteletbeli tagokká, de vannak olyanok is, kiknek hivatalos kötelességek a tudományos szabad vizsgálódást korlátozni. És az utóbbiak mégis tudományos érdemeik alapján lettek tagok. Bizonyára különös tudományos érdemei lehetnek azoknak, kiknek elvből, hivatalból a tudomány szabadsága ellen kell küzdeniök. Avagy talán már nálunk is készül a pápának alávetett s a püspökök censurája alatt álló tudományosság?! Óh mily boldogság, hogy megértve a szentatya óhajtását, még a világ elé bocsátása előtt teljesedésbe vettük az ő „végrendeletét“.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Homérosz Iliásza. Fordította *Baksay Sándor*. A m. tud. Akadémiai könyvkiadó-vállalata. Budapest, 1901. Ára 6 kor., 563 lap. Hornyánszky V. nyomása.

Baksay Sándor, a klasszikus író és műfordító, régóta foglalkozik Homérosz Iliászának, a világirodalom legszebb époszának magyarra fordításával. A Kisfaludy-társaságban már ezelőtt 25 évvel olvasott föl az ő magyar Homéroszából egy részletet, a melyről annak idejében nagy elismeréssel nyilatkozott Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, sőt Arany János is. Később egyes töredékeket a lapokban is tett közzé munkájából. 1897-ben „Az Iliász hat első éneke” cím alatt a Franklin-társulatnál külön füzetben is megjelent a munka első negyed része.

Ezekről a töredékekről annak idején mind nagy elismeréssel szólott a kritika.

Most egész teljességében mind a 24 énekével előttünk áll Baksay magyar Homérosza. S ennek a Homérosznak az a nevezetes sajátága, hogy minden ízében magyar. Magyar a ruhája, a mennyiben nem az eredeti hexameterekben, hanem magyar alexandrinusokban szólal meg. Miként Pope két századdal ezelőtt az angol nemzetnek, úgy Baksay most a magyaroknak rimes versekben fordította le Homéroszt. Nem szó és alak szerinti hű fordításról, hanem arról van itt szó, hogy Homérosz közelebb hozásék a magyar olvasó közönség lelkéhez; hogy ne csak az esztetikusok és a görög professzorok bámulják és magasztalják Homért, hanem a nagy közönség is megértse és élvezze a halhatatlan görög mestert.

Elolvassa a munkát, én határozottan kimondom, hogy Baksay elérte célját. Magyar Homérosza gyönyörű olvasmány, a melyet a tudományosan nem iskolázott elmék is élvezettel fognak olvasni. Magyaros szólásaival, magyar ruházatában a magyar lélekhez is közel jut és kedvesen szól a Baksay Homérosza. Tőről metszett

magyarságával, könnyed verselésével, kellemesen csengő ritmusával abba az illúzióba ringatja az embert, mintha eredeti magyar verset olvasna. Bizonyítékul álljon itt e pár versszak ez I-ső Énekből:

„Ezalatt gyül a nép, mint valami méhraj.
Ómlik az odúból, új meg új karéjjal,
Most messze vetődve, majd össze-verődve,
Leesap egy-egy bokra tavaszi mezőkre.

A sátrak, a gályák méhéből a tenger
Partjai hosszában úgy rajzik az ember.
Isten szó, *Temonda*, mint a szikra, szerte
Hajtá fel a népet, össze is terelte.

Zsvajj kél a zajbul, lárma a morajbul,
Mikor letelepszik, a föld bele-jajdul“.

Kiváló sajtósága a fordításnak az erőteljes, színes költői nyelvezet, a mely tele van tösgyökeres magyar szókkal és szólásokkal. Íme egy pár példa. Baksaynak Hephaisztosz „bicze-bócza isten“; Agamemnon Achillesz szerint „szemérmetlen nyereség-cserkész; Achillesztől Agamemnon a „díj-beli jószágát elvitázta“; Zeüsz küldötte „igről-igre“ elmondja az üzenetet; a vezérnek nem illendő „éjtig alunnia“; Priamosz mikor álmából osudik, az „isten szö még ott rajoz körüle“; Hekuba a sok szép himes vásznat sorra válogatja s a melyiknek „legszebb az iratja“, azt viszi Pallasznak; Páris czombján ezüst kapcsok fogják a „szekernyét“; Héra istennö „örökkétig húrol“; a megvert achiv „porba harap“ stb. stb.

Különös gondot fordít Baksay a szebb költői helyek igazi költői átültetésére. Homérosz remek leírásai és gyönyörű jellemzéseik erőteljesen érvényesülnek e fordításban. Gyönyörű pl. a hatodik énekből a Hektor és Andromaché elválásának leírása.

„Így szólván, kis fiát ölelné keblére,
De ez dajkájának rejtödzött keblére.
Ijedten sikoltott, megrettent atyjától,
Atyja sisakjától, sisakja bokrától.
Atyjának, anyjának nyílt erre mosolya.
Most fényes sisakját Hektor lecsatolja,
Leteszi a földre, fiát veszi ölbe.
Kedves csemetéjét édesen csókolja,
Majd magasra tartván ekképen könyöрге:
„Óh Zeüsz, hadd legyen ez a gyermek szintén
Trójaiak között diesöséges, mint én.
Országáni termett, hatalmas erőre:
„Különb az atyjánál“, mondhassák felöle,
Mikor diadallal harczaiból tér meg,
Lepje szenyje pornak, ellenséges vérnek,
Hozván a sok zsákmányt, kit a harczon szerze.
Fogadja az anyja igen örvendezve“.

En a fordítást a magyar költői irodalom nagy nyereségének tartom. Hathatós eszköze lesz ez a szép fordítás a Homérosz népszerűsítésének. E fordítással nagy dolgot művelt és nagy dicsőséget szerzett Baksay a magyar irodalomnak.

A munkát melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe!

Sz—s.

Az absolutismus kora. A Nagy Képes Világtörténet IX. kötete. Irta: *Marczali Henrik*. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel. Kiadják a Franklin-Társulat és Révai Testvérek. Ára diszkötésben 16 korona. Budapest, 1902.

Az újkori világtörténetnek nevezetes részét ismerteti ez a 40 íves vaskos kötet. Az állami absolutismus kora ez, a mely az ellenreformációt követő időszakban Európa-szerte diadalra jutott. A XIV. Lajos korának ismertetésével kezdődik a kötet. Aztán következik a török uralom alól való felszabadulásunk kora. Majd sorban a Nagy Frigyes, Katalin csárnő és Mária Terézia kora. Szerző az új-kori történetnek ezt az időszakát „a nagyhatalmak alakulása“ (I. rész), „Ausztria mint nagyhatalom és Magyarország“ (II. rész), a „felvilágosodott absolutismus kora“ (III. rész) cím alatt ismerteti, s e három rész elé a „a XVII. század szellemi mozgalma“ című bevezetést függeszti.

Ez a munka kerete, a melybe öntött tartalom szellemére némi világot vethet a bevezetés következő néhány passusa. A XVII. század uralkodó eszméje a vallás volt. „Az egyház ismét elsőrangú tényezője lett a történeti fejlődésnek. Bármily különbözők is jellemre és célokra nézve II. Fülöp és orániai Vilmos, II. Ferdinánd és Gusztáv Adolf, Stuart Mária és Cromwell Olivér, Pázmány Péter és Bethlen Gábor, abban megegyeznek, hogy mindegyik a vallásért, a hitért küzd, hogy egész jellemét és szerepét a vallásos meggyőződés irányozza.“ „A nemzeteknek úgy, mint a magánembereknek élete, felfogása, szövetsége vagy ellenségeskedése fölött első sorban az döntött: Rómához tartoznak-e, vagy elszakadtak-e tőle?“ Csakhogy a XVIII. században a vallási eszme uralma már nem olyan kizárólagos, mint a XVII-ikben volt. Ekkor egy egész századon át „nem támadja meg a vallásos eszméket senki, nem fenyegeti őket sem szellemi, sem anyagi forradalom. A katolikus és a protestáns Európa, mely egyaránt a vallásos eszmék tekintélyén alapult, egy politikai és műveltségi egészszé kezdett összeolvadni. A westfáliai béke után már komolyan lehetett szó arról, hogy békén megmaradnak egymás mellett és közösen irtják ki a közös ellenséget: a hitetlenséget“.

A könyv által felölelt kor a nagy egyéniségek kora. Shakespere és Calderon, Descartes és Spinoza e korszak határi közt futják

meg földi pályájukat. XIV. Lajos korát a francia irodalom ragyogó fénye aranyozza meg. Nagy Frigyes sans-souci-i kastélyában ott él Voltaire, Mária Terézia mellett II. József növekszik. E korban él Galilei és Bacon Bossuet és Fenelon, Corneille és Racine, Molière és Lope de Vega.

Szerző, a kinek a reformáció és ellen-reformáció korát tárgyaló kötetéiért némi joggal vetettek szemére római katolikus felekezeteskedést, ebben a kötetében kevésbé érezteti római katolikus rokonszenvét. Elvileg határozottan a tárgyilagosság követelményét hangoztatja. „A történetet, mondja igen helyesen, hacsak erőszakot nem követünk el szellemén, nem foglalhatjuk le egyes párt vagy felekezet czéljaira“ (5. l.). Tényleg nem irányzatosan ír, igyekszik tárgyilagos lenni, habár ítéleteinek, jellemzéseinek és egész történeti felfogásának belső magva római katolikus. Ez különösen abban nyilvánkozik, hogy a mit a nagy angol és német történetírók a szabadság, az alkotmányosság és tudomány terén a reformáció vívmányainak hirdetnek, azt Marczali vagy elhallgatja vagy tartózkodva és csinján érinti. A protestantizmus érdemeit nem domborítja ki.

Pedig jellemezni, színezni tud. Egészen hű és igaz pl. a XIV. Lajos francia király jellemzése! Minden legcsekélyebb mozdulatában és szavában fejedelem volt, „minden porczikája király“. Keresetlen volt nála ez a méltóság, hatalmának öntudata, hosszú szokás és elismerés következése. Egy szavával, egy pillanatával boldogítani és sujtani bírta a legkiválóbbakat. Oly férfiakat, mint Colbertet és Racinet, a nagy költőt, halálra szomorította a király kegyének elvesztése. Sohasem kockáztatá tekintélyét egy szóval vagy mozdulattal; mindenki iránt udvarias volt és kimért, csak legközvetlenebb szolgái iránt engedett meg magának többet. Testének és lelkének szép összhangja, a hatalomnak és kegynek testté vált eszméje, csudásan hatott kortársaira és az utókorra. Szinte hihetetlennek látszik, hogy ez a hideg, kimért királyi „alak a legnagyobb mértékben alá volt vetve az emberi gyarlóságoknak és hibáknak“ (81. l.).

Nagyon szépen nyilatkozik Hollandia e korszakbeli történetéről is. „Hollandia azon történeti szerepnek folytatója, melyet az ó-korban Athen és Carthago, a középkorban Velence és Genua játszottak. Sűrű népesség kis területen, e területnek nagyon intensiv művelése, a kereskedésből és iparból fejlődő óriási gazdagság, a tenger uralma és nagy gyarmati birodalom, de mindenek fölött erős nemzeti szellem és politikai érzék magyarazzák meg ezen állam kiváltságos helyzetét. Még nagyobb a hasonlóság Carthagóval, de a műveltség dolgában, s ez a hollandus népnek tán legnagyobb dicsősége, egyenesen Athen és Firenze örökébe léptek Hollandiának a tengeren uralkodó városai“ (136. l.). De mikor mindezeket ily szépen kiemeli, az ember szinte várja, de hiába várja, hogy Hollandia e példátlan

felvirágozásának valódi belső okára, a reformáció okozta vallás-erkölcsi újjászületésére is rámutasson a szerző.

Az Ausztria és Magyarország e korbeli története, a török uralom alól való felszabadítás, a Rákóczy-féle szabadságharc leverése, a Habsburgok önkényuralmának rendszeressé válása, a *pragmatica sanctio* elfogadtatása, majd a protestánsoknak francia rendszer szerint való üldözése: mindezeket elég tárgyilagosan és jellemzetesen ismer-teti a Marczali könyve. III. Károly korát így jellemzi. „A Franciaországban kizárólagos uralomra jutott, üldözött egyház Magyarországon sem bírta megtűrni a protestánsokat. Ha az országgyűlésből nem, legalább a bizottságokból szerette volna őket kiszorítani. A test-acta módjára oly esküt követeltek a bizottságok tagjaitól, a melyet csak katolikus tehetett le. A protestánsok ellenállása még jobban feltű-zelte a főpapok fanatizmusát. Az idegen főpapok az összes protes-táns lakosság kiűzésére törekedtek. Ám a bécsi udvar belátta e politika veszélyét és 1731-ben a király oly rendelettel szabályozta a vallásügyet, a mely nem elégitette ugyan ki a protestánsokat, de korlátozta a főpapok üldözési vágyát“ (423. l.).

Megkapóan hű és igaz az angol methodismusnak a méltatása. A methodista mozgalomnak szembetűnő a történeti jelentősége. Elő-ször azért, mert az előkelő osztályok hitetlenségével vagy hitbeli lagymatagságával először állítja szembe a nép rendületlen, erős hitét. Másodszor azért, mert a leghitlenebbnek látszó században is nagy példát szolgáltat arra nézve, minő nagy szellemi aratásra számíthat az igazán buzgó lekipásztor. A legalsóbb néposztályok erkölcsi nevelése pedig mintegy programját írja elő a későbbi kor-szakoknak. Talán semmi sem okozta annyira, hogy a mostani angol munkásmozgalom lényegében más, mint a francia vagy a német.

De nem részletezek tovább. Az eddigiekkel is csak illusztrálni akartam némileg a Marczali könyvének felfogását és szellemét, mely ha egyben-másban hagy is kívánni valót, de egészben véve a tár-gyilagos és igazságos történeti felfogás és méltatás útján halad s a népszerűsítő történetírás általános kellékeinek tisztességesen megfelel.

Jó tulajdonságaihoz kell számítanom még két sajátját e könyvnek. Egyik az, hogy a magyar nemzet történetét kellő részle-tességgel mindenütt nagy gonddal kapcsolja bele a világtörténet ese-ményeibe. Másik, hogy a könyv kiállítása, illusztrálása valóban gazdag, a mi a kiadócégek áldozatkészségét dicséri. Marczali könyve, mint a legkimerítőbb és legdiszesebb kiállítású magyar egyetemes történe-lem, megérdemli, hogy úgy a tehetősebb történetkedvelők, mint a testületi és intézeti könyvtárak megszerezzék.

V. F.

Negyven egyházi beszéd. Irta *Szász Domokos* volt erdélyi püspök és kolozsvári lelkész. Kiadja *Szász Károly* ref. püspök. Első kötet: I—XX. beszéd. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája.

Egy egyházi beszéd-gyűjtemény, a melyet régen kerestem. Mert tagadhatatlan, vannak nekünk igen jeles egyházi szónoki műveink, de alig akad olyan, a melyik egy vagy más tekintetben kifogás alá ne esnék. Van sok, melyből bő mértékben árad szét a biblia szelleme, de a kidolgozásban s a nyelvezetben hiba esett. Viszont van olyan sok, melyet élvezet olvasni vagy hallgatni, oly értelmes a nyelvezet, oly egyszerű s mégis szép, fordulatokban, képekben, talán eszmékben is gazdag a beszéd; de az a lényeges hiba van bennök, hogy nagyon kevés van bennök a Jézus Krisztus szelleméből. Olyan beszédek ideálja él a lelkemben, a melyekben érezhetően lüktessen a Jézus Krisztus, az apostolok, az első kegyes atyák, a reformátorok, Kálvin, Luther lelke, szelleme, s ez a szellem oly nyelven szólaljon meg, hogy azt minden ember, művelt, műveletlen egyformán élvezhesse, s Kolozsvár, mint Gálszécs, vagy K.-Azar gyülekezete gyönyörrel hallgathassa. Mert az Isten igéjének hirdetésében az a fő, hogy a hallgató megértse és élvezze.

Szász Domokos egyházi beszédeit, — szerény véleményem szerint — a kritika a legmagasabb elismeréssel illetheti. Elsőben is Szász Domokos kezéből az egyházi beszéd művészeti alakban jelenik meg. A főtétel, mint egy gyökér a földbe: a textusba van ültetve; és mindenütt a legnagyobb precizitással. E gyökérből nő fel a beszéd, az egész fa, szabályosan, hogy az a szabályos elrendezés oly jól esik a szemnek, mint egy szép élőfa szemlélése. S e fa nincs virágok és levelek nélkül. Szebbnél szebb képek váltakoznak e beszédekben. Egyszerű és mégis emelkedett irányát úgy élvezi az ember, mintha a legkitünőbb classikusokat olvasná.

A mi pedig mindezeknél százszeresbe becsesebb: ezek a beszédek egytől-egyig a biblia legmélyebb ismeretére vallók. Az ily beszédnek aztán természetesen nagy a hatása, akár ha olvassuk, akár ha hallgatjuk. Az ily hatásnak titka pedig abban rejlik, hogy Szász Domokos is, mint az apostolok, nem azt prédikálja, hogy kövessétek a Jézus tudományát, hanem minden beszédük egy festői kép volt, melyben a legélethűbben le van rajzolva s a hallgatók lelke elébe állítva az a szenvedő, az a megfeszített, az a feltámadott Krisztus, a ki saját életét tanította, a ki saját életét átélte, a kinek személye az általa hirdetett tudománnyal egy s ugyanaz s a kettőt egymástól elválasztani annyi mint a fát a gyökértől, a folyamot a forrástól, a sugárzást a naptól elválasztani. Épen ez adta az apostolok beszédének az ihletet. Ennek az apostoli módszernek alkalmazásában rejlik a Szász Domokos hatásának másik legnagyobb titka.

De mutassuk be rövid vonásokkal e 20 beszédet egyenként.

I. Adventi. (Luk. XII: 49) Főtétel nélkül arról beszél, hogy Krisztus a földre 1. az igazságnak világosító; 2 az újjászületésnek tisztító; 3. a szeretetnek melegítő tüzét hozta. Alakilag, tartalmilag kitünő alkotás.

II. Adventi. (Márk VI. 17—18.) alapján Keresztelő Jánosról beszél. Keresztelő János jellemének fenséges rajza.

III. Adventi. (Máté V. 48.) alapján a műveltség különböző fokozatairól szól. Mesterileg állítja egymás mellé a műveltség fokozatait. S bizony nem az áll legfelül, a kit a világ legfelülre helyezne.

IV. Karácsonyi (Róm. II: 32. v.) Az ember nyomora és a Krisztus nyújtotta szabadulás. Karácsonyi predikációban ennél szebbet képzelni sem lehet.

V. Karácsonyi. (Ján. XVIII: 37.) Krisztus, mint az igazság felkent bajnoka. Tartalmas, kerek beszéd.

VI. Újév első napján. (2. Ján. 5.) Szeretet, a mi fakasztja a mult minden örömvirágát, a balsam, mely a sebeket betöltötte; jövőben is ez lesz a talizmán. Gyöngye a beszédeknek.

VII. Bójtí. (2. Tim. 1: 7) Jézus vallásának végcélja, hogy híveiben az erőnek, a szeretetnek és a józan elmének képességeit kifejtse. Ez is kitünő beszéd, de kissé magasan járó, nem eléggé népszerű.

VIII. Bójtí. (Luk. IX. 51—57.) A jó iránti buzgóság különféle nyilvánulásait vizsgálja. Teljesen nyomon járó beszéd, de nem eléggé alkalomszerű.

IX. Nagypénteki. (Luk. XXII. 39—46.) Jézus a Gecsemáné kertben. A textus alapján feldolgozott jeles beszéd.

X. Nagypénteki (Ján. 17: 4. Ján. 19: 30.) Elvégeztetett. Erőteljes, hatásos beszéd.

XI. Husvétí. (Máté 28: 5—7.) Üdvözítőnk feltámadása. Meggyőző arról, hogy minden igaz ügyet Isten oltalmaz, s hogy Isten az élet szenvedései által megtisztít és dicsőségre vezérel. Kitünő husvétí beszéd.

XII. Husvétí. (Luk. 24: 5.) A szent asszonyok az Idvezítő sirjánál. A textust homiliaszerűleg magyarázó beszéd.

XIII. Husvétí. (Márk 16: 1—8.). I. rész. A Krisztus feltámadása mennyiben záloga a mi örök életünknek. II. rész. Viszont a mi vallásos életünk miként győzhet meg bennünket az ő feltámadásának igazsága felől. E két kérdést fejtegeti nagy hittel és bölcseséggel. Jeles beszéd.

XV. Pünkösti. (I. Kor. III: 16. Ján. ev. XIV: 26.) A szentlélek bennünk. Szébb, lelkesebb, tartalmasabb beszédet ritkán lehet olvasni. Az egész beszéd úgy nő ki a textusból, a törzsből, hogy gyönyörűség szemlélni.

XVII. Pünkössti. (Énekek éneke I. 17.) Az Idvezítő iránti szeretet. Még a többi felett is kimagasló beszéd.

XVII. Közönséges. (Lukács VI: 36—38.) Irgalmasság. Az ítéletről, a részvétről, a tettleges gyámolításról szóló kitünő beszéd.

XVIII. Közönséges. (Máté V: 47.) Mit cselekesztek egyebeknél többet? Jellemzetes, eszmezagdag, igaz beszéd.

XIX. Lelkészavatáskor. (2. Kor. XIII: 5.) Képesek vagyunk-e hivatalunk folytatására? Igen, ha: 1. Él. 2. Ha szól. 3. Ha munkálkodik bennünk a Krisztus lelke. A többiek magaslatait nem éri el, de a nagy szónok jelességei itt is felcsillannak.

XX. Serkentő szózat. (Birák V: 12.) Az egész beszéd remek, de különösen megkapó az első rész, a haza akkori állapotára való vonatkozások folytán.

Szász D. egyházi beszédeit a legmelegebben ajánljuk minden keresztyénnek, de legfőképen lelkész társainknak. Termékenyítő lesz mindenütt, mert tartalomban és formában, lélekben és testben egyaránt erőteljes, egészséges beszédek. Némi kifogást csak a tekintetben lehet tenni ellenök, hogy a keresztyénség centralis igazságait: a kegyelmet, a hit által való megigazulást, az újjászületést, megszentelődést, megváltást stb. nem teszik az igehirdetés tárgyává. E tekintetben Szász Domokos is a saját korának gyermeke; a XIX. század második felében a specifikus keresztyén eszméket legjelesebb szónokaink sem igen vették ajkaikra.

Péter Mihály,
ev. ref. lelkész.

b) Külföldi irodalom.

Kalthoff: Die religiösen Probleme in Goethes Faust. Ernste Antworten auf ernste Fragen. 137 lap. *Ugyanattól: Die Philosophie der Griechen* auf kulturgeschichtlicher Grundlage. 153 l. Berlin (Schwetschke & Sohn) 1901. A két mű ára 6 márka.

Az a központi állás, a melyet Goethe Faustja a modern szellemi életben elfoglal, indította a szerzőt arra, hogy ezt a költeményt vallásos erkölcsi alapon vegye vizsgálat alá, mi mellett abból indult ki, hogy Faust egyéniségében két világkornak megtestesülését van dolgunk, úgy azonban, hogy ennek a két kornak szellemi tartalma az egységes emberi fejlődésnek két különböző fázisa. Szerző tehát a költemény két részét a maga benső összefüggésében tárgyalja, s ennyiben az olvasónak a mű kitünő tájékoztató kalauzul is szolgálhat a költemény II-ik részének tömkelegében.

XIII fejezetén keresztül tárgyalja a szerző Goethe Faustjának alapvető „vallási problémáit“. Így mindgyárt az elsőben „*Vorgeschichte*“ czím alatt hangsúlyozza, hogy „a vallás lényeges része minden egészséges szellemi kulturális fejlődésnek“, mely fejlődésnek évszázadokat, sőt évezredekkel meghaladó egyik legfőbb pontja Goethe Faustja. „Azt gondolom — mondja a szerző — hogy a mit Goethe az emberiség szent talányából a világnak elmondhat, van olyan megszívlelésre méltó, mint az őskeresztényen egyházi atyák kegyes spekulációi, a zsinatok határozatai vagy a szórszálhasogató theologusok irástudománya.“ Faust előtörténete a reformáció korszakának világot mozgató küzdelmeiben keresendő. Mint Paracelsus Bâselben, úgy dr. Faust Németországban a prot. fanatizmus áldozata, a mennyiben a történeti Faust nyomai Erfurtban, Wittenbergben és Lipsében, tehát a prot. központokban keresendő. Faust az egyházzal szemben álló szabad tudományos gondolkozás s a theologia alól emancipált értelem képviselője, a kiben a természetes s az igaz ember lép az egyházi vagy politikai szent s az államférfi helyére. Ez oldalról Krisztushoz hasonlóan egy új életideál hidetöje Faust, s a költemény maga a világtörténelem egyik predikációja.

A 2-ik fejezet „*az ember problémáját*“ fejtegeti. Az ember Goethe szerint legérdekesebb, de egyúttal legnehezebb tanulmánya az embernek. A hit és a tudás világában folytatott küzdelem utolsó alapjában az ember körül folyik. E küzdelmet a nagy emberkép, Goethe Faustja is mutatja. Faust problémája a modern ember problémája, ki levetette a szent kön-

tőst s megunta az egyház nyelvét, hogy aztán valódi emberi természetből kifolyólag saját szívének nyelvén szólhasson. Faust a valódi, az igaz ember, s ennyiben középhelyen áll a homunculus és Nietzsche emberfölötti lényé között. Mint ilyennek lényeges része a Mephisto, ki a középkori Faustot valódi modern Fausttá, igaz emberré alakítja át. Isten óvja meg az emberiséget a törpe emberektől s még inkább a genialitás nélküli geniektől s az erőt nélkülöző emberfölötti lényektől!

„*Der Wissensdrang*“ a harmadik fejezet címe. Az igazság megismerése s az élvezet az, a mire az emberiség törekszik. E tekintetben költeményünk az apostol ama aranyigazságát hirdeti, hogy „rész szerint való minden ismeretünk“. Csak folytatása annak a „*Lebensdrang*“ című fejezet, a melynek Faust a megtestesült tragédiája, vagyis tragédiája a kutató, tévedező s az élet tömkelegében önmagát el nem veszítő embernek, ki új és magasabb életezést tűzött ki az emberiség fejlődése elé. Nem élvezet, hanem munka az élet célja, a mint Madáchunk remek költeménye is azt hirdeti: Mondottam, ember küzdj, és bízva bizzál! Ennyiben Goethe Faustja a cselekedet prédikációja s a munka evangéliuma.

Az 5-ik fejezet címe: „*Mennysország és pokol*.“ A Krisztustragédia is ismer „poklok alá való szállást“, s a régi egyház is hangoztatta a zsidóság hagyományaként a világosság és a sötétség szellemeinek küzdelmét. Faust tragédiája a modern ember hitében ledönti a mennyország és pokol választó falát, mert ebben áll az élettalány megoldásának egyetlen titka.

„*Vallás és egyház*“ a következő fejezet címe s Goethének ehhez való állását sokféleképp értelmezték az ő magyarázói. Szerzőnk szerint „álláspontja sem kath., sem prot., sem orthodox, sem liberális. Az egyházzal és a keresztyénségről szóló ítélete azért annyira sajátos és becses, mivel mindenütt tisztán emberi szempontok vezérlik -- abban is, a mit ostromoz, s abban is, a mit magasztal.“ Az egyház bírvágya az, a melyet Goethe az egyházon ostromoz, s Krisztushoz hasonlóan ő is kikel a valóságukkal kérkedő kufárok ellen. Ezzel szemben „az örök nőiesség“ s az anyai szeretet vallását hirdeti Mária dicsőítésében.

„*A föld szellemével*“ foglalkozik a 7-ik fejezet. Goethe a bibliát nem az írástudó, hanem a költő és az ember szemüvegén nézte s magasztalta a népek könyvének magasztos paedagogiai jelentőségét. A föld szelleme a földi ember élete vagyis a modern ember a maga folytonos és fokozatos törekvésében. Törvénye az átöröklés, a természetes kiválasztás s a társadalmi fejlődés. Hite Faust hitvallása, a melynek hármas alapítzikke, hogy az Isten felette áll az emberi bizonyításnak, mivel „mint mindent ölelő s mindent éltető“ az élet s nem az iskolai rendszer Istene, hogy továbbá az Isten örökké teremtő és alkotó erő s hogy végül szent neve inkább a szív, mintsem a fő, az ész nyelvén fejezhető ki. Az Isten maga az életteljesség, a melynek ellentéte a *bálvány* (a Faust II. részében) minden halál forrása és okozója. Isten a szeretet, a bálvány, az

önzés, a pénz. Pedig az Írás szerint sem „szolgálhatunk az Istennek és a mammonnak“.

„*Die Schuld*“ a 10. fejezet czíme. Tudjuk, hogy a görög tragédia a sors tragédiája. Margit esetében a férfi és a nő önmagát találja meg, a női és az anyai szeretet tragédiájának megtestesülése.

A 11. és 12. fejezet „*a farizeusokkal*“ s a „*megváltással*“ foglalkozik. A farizeizmus Goethe szerint eredendő bűne az emberiségnek, a mint Krisztus is ostromozza, míg Magdalena és Gretchen részére van könyörülő és megbocsátó szava. Az ellene való kitarító küzdelem életézelja az embernek. — A *megváltás* gondolatát a keresztyénséghez hasonlóan Goethe is az isteni világrendbe ékelte bele, a melynek örök szükségessége fölötté áll az emberi akaratnak, s Goethe értelmezése szerint emberibb és erkölcsibb jellegű Anselm s az egyházi tan elméleténél. Szerinte a bűn átmeneti alakja az életnek.

Végül az utolsó fejezetben a szerző „*a költőt és az ő művét*“ ismerteti. Szerzőnk szerint Goethe a maga bibliai jellegű Faustjával „ein auserwählter Mitarbeiter Gottes“, ki Lutherhez hasonlóan „Christum treibet.“ Ennyiben költő, próféta és látnok egy személyben, az élet problémáinak felfogása és értelmezése tekintetében. A költemény Goethe lelki életének egyik darabja, az örök szeretet és hűség emléke, s a vallási problémák soha ki nem apadható forrása.

Másik művében a szerző művelődéstörténeti alapon „*a görögök bölcselétét*“ tárgyalja. A művelt közönséghez szólva, az ú. n. ökonomiai történeti felfogás híve, a mely szerint a görög bölcselati rendszerek a görög kulturélet konkrét viszonyaiból kifolyólag érthetők meg a maguk egész teljességében. *Windelband* nyomán e bölcselét belső megértésére törekszik, s bemutatja azt „Görögország nemzeti köntösében s művelődéstörténeti és társadalmi viszonyaiban.“

Az 1. fejezetben közelebről „*a bölcselettel s a modern történetvizsgálással*“ foglalkozik. Annak híve, hogy „a bölcselét az általános műveltség követelménye, s mint ilyen szerves összefüggésben van az emberiség kulturéletével“. Egyenként ismerteti *Müller*, *Zeller*, *Windelband* s az új-görög *Elentheropulos* bölcsellettörténeti módszerét, s annak a nézetének ad kifejezést, hogy „mivel a görög bölcselét maga is forrása Görögország művelődéstörténetének, annyiban a görög bölcselét története csakis Görögország művelődéstörténetével való szerves összefüggésében tárgyalható és érthető meg“.

A 2-ik fejezet „*az ósjóniai kultúrát s annak bölcselétét*“ ismerteti. A görög bölcselét eredete nem a keleten, hanem a jóniai gyarmatokon keresendő. Egységes világfelfogásra törekszik valamennyi bölcselő, úgy azonban, hogy a demokratia, vagy az arisztokratia, Heraklitnál pláne a revolutio befolyásolja azok világnézetét.

Más térre lépünk „*az eleai bölcselétben*“, a hol a nemzeti szabadság érzete a meghatározó faktor a világegyetem elvont egységes felfogásában.

Egyik főképviseelője Xenophanes „a monotheista eszme“ feltalálója, mely szerzőnk szerint görög és nem zsidó eredetű.

Tanulságos „Perikles korszaka“, a mely a 4-ik fejezet tárgya. Itt már a bölcelet karöltve halad Görögország művészi, gazdasági, politikai és szociális életével. E korszak főbb képviselői Anaxagorás és a sophisták. A sophistika a Perikles-féle demokráciának „szükségképi produktuma“, s szerző mesterileg ismerteti annak vallást, jogot és erkölcsiséget megrontó és gúnyoló egyoldalú subjectivismusát.

Csudálatos, hogy szerző „a belső zavarok bölcelete“ című kettős (5—6.) fejezetben tárgyalja Socratest és Platont. A charoneai ütközet s a macedón uralom győzelmes előnyomulásának zavara az a talaj, a melyen e két bölceselő nemes szellemi virágai megnyitkáltak, s az emberi szellemi élet egy új korszaka kezdődött. Socrates szerint minden ismeret az önismeretből indul ki, s nála a bölcelet ethikai tudományá lesz. Az erény kezdete és czélja minden tudásnak, míg minden bűn a tudatlanság eredménye. S a mint fogalombölceletével új módszert adott a gondolkozásnak, úgy ethikájával új tartalmat és célt kölcsönzött az életnek. S a mi Palesztinában Jézusaiás törvényhozása, az Görögországban Socrates és Platon reformbölcelete. Socrates fölfedezte az új embert s a valódi bölceletet, míg Platon, a bölceselő, költő és művész egy személyben rendszerezte azt a maga felséges eszmetanában. Platon erosza magában foglalja az összes nemesebb emberi erőket, s mint szellemi ös-ösztöne az embernek művészi, tudományos, ethikai és vallásos jellegű egyaránt. Platon az eszmék aristokrátiáját, a philosophusok uralmát s az államélet kommunisztikus ideálját hirdette a maga Respublikájában, s utópisztikus jellege daczára tanítómestere lett az emberiségnek.

A 7-ik fejezetben „a fejlődő világforgalom bölcelete“ cím alatt Aristotelessel foglalkozik a szerző. Aristotelesnél a polis kosmossá s a bölcelet egyetemes tudománytanná lesz. Egyéniségében is meg kell különböztetniünk a tudóst és a bölceselőt. Bölcelete fogalombölcelet, a melyen az ethika és a politika épül fel. Logikájával megteremtője a középkori scholastikának s megalapítója az exakt tudományosságnak. Aristoteles Nagy Sándor korának s az azzal kezdődő világforgalomnak a képviselője, a kinek szellemvilága a középkori scholastikában éledt föl ép úgy, mint Nagy Sándor világbirodalma a pápás hierarchiában.

„A hanyatlás bölcelete“ után, a melynek fejezetében a stoicismus, epicureismus és skepticus rendszerével foglalkozik behatódobban a szerző, az utolsó fejezetben „a keresztyén theológiára való átmenetet“ ismerteti. E korszakban a görög bölcelet a Kelet által is befolyásolva a zsidó és a pogány vallásos hit szolgálatába lép s megteremti a speculativ jellegű alexandriai világnézetet, a melynek kiválóbb képviselői Philo, Jézus kortársa és az újplatonismus. Annak egységes világnépeben realizálva van a héber profetismus monotheista isteneszméje, a hellén bölceletet s a

római jog. E korszak eklekticismusa a görög bölcelet teremtő erejének teljes megszibbadásával azonos.

Im, ez rövid vonásokban *Kalthoff* kulturhistóriai alapon megírott görög bölcelettörténetének a tartalma, mely essay- és szemleszerű kifejtésében felette tanulságos olvasmánya a szaktudósnak s a művelt laikusnak egyaránt. Az általános műveltséghez szükséges ilyen ismeretterjesztő és fejlesztő irodalomra nekünk is volna szükségünk. Szerző különben az irodalom terén nem ismeretlen. Nietzsche-ről szóló felolvasásai és Schleiermacherről szóló századvégi elmélkedései tágabb körökben is ismeretesek.

Sz. M.

Herrmann: Römische und evangelische Sittlichkeit.
2. Aufl. Marburg (Elwert), 1901. 96 lap. Ára 1 márka.

Herrmann marburgi rendszeres theol. professornak és ismert nevű etikusnak e kiváló tanulmánya éles polemikus, de alapos és igazságos megvilágítása a római és ev. erkölcsiség mélyreható ellentétének.

Előszavában hangsúlyozza, hogy „az erkölcsi engedelmesség és az ev. vallásosság alapjában véve nem más, mint Selbstbesinnung“, a melylyel szemben „a római morál az üdvösségre való törekvésében előmozdíthatja ugyan ama lélektant, hogy milyen gyarló és ravasz az ember a maga bajaiban, az erkölcsi ismeretre azonban csak káros és romboló hatással lehet“. S ha némely orthodox luth. körök is vallják a jezsuita morál ama föltételét, a mely szerint az erkölcsi törvény, mint a mi Istenünk törvénye, nekünk csak kívülről van adva szabadságunk korlátozására, s nem egyúttal a mi saját egyéni érzületünk kifejezése is egy-szersmind a mi tudatunk előtt, úgy azok „tudva vagy tudatlanul megrontják a lelkiismeretet, szolgálatában állanak az egyház elvilágiasodásának s a pápai trónnak“, s mint ilyenek „az ev. keresztyénség körén kívül állanak“. Mi, kik „a pápás keresztyénség gyenge kópiája lenni nem akarunk, a legnagyobb távolságban tudjuk magunkat Rómától, mert nem akarunk erkölcsellenes keresztyénséget s nem olyan hitet, a mely nem volna önálló személyes meggyőződésünk.“

Manapság felületes prot. körökben is sokan azt hiszik, hogy „legalább az apostolicum hitében egyek vagyunk a római testvérekkel“. Pedig ez a megegyezés csak külsőnek mondható, mivel „egy kath. embernek önálló erkölcsi élete sohasem az ő keresztyénségében van, hanem azon kívül keresendő“. Így a karmelitáknak üdvöt eszközölő Mária ereklyéje sohasem lehet a lélek belső életének, tehát a szívnek személyes dolga és tulajdona, a melylyel szemben mi sohasem nevezhetők azt személyes tulajdonunknak, a mi nem a mi érzésünk és nem a mi gondolatunk, még ha az a biblia tanaihoz vagy elbeszéléseihez tartoznék is. Ránk nézve a hit személyes meggyőződés és sohasem törvény, a mely az írásból vagy a dogmából hat reánk. Egyik leghumorosabb példája Leó pápa hite a Taxil-féle képzelődésekben. „Az erkölcsi bénaság egy neme az, a mely-

lyel a mai római morál a maga népeit boldogítja. A mi bennünket a morál tekintetében ma is Rómától elválaszt, ez az, a mit Luther ezekkel a szavakkal jelzett: A pápaság Rómában az ördög műve. Ma ugyan nem vagyunk oly drasztikusak, mint Luther, s el is ismerjük, hogy sok pápa tanítója és nevelője volt a népnek a jóra. De ma még világosabban látjuk, mint Luther, hogy a római egyház megbénítja az erkölcsi küzdelmet az emberben, s ezzel egész népeket és nemzeteket (Spanyol—Francia—Olaszország) a politikai és szociális végromlás örvényébe süllyesztett. Mert a mit ma a római egyház hivatalosan erkölcsiségnek nevez, az erkölcsi érzület elhalásával azonos. Azt felmutatni fontosabb valami, mint a római és az ev. egyház állítólagos megegyezése.

Így a római egyház félreismeri a hivatáshűség vallásos-erkölcsi jelentőségét, a kötelességérzet és teljesítés feltétlenségét és egyetemes-ségét, elaprózza a maga laza casuistikájával és kettős erkölcsiségével az egységes erkölcsi törvényt s útjában áll az erkölcsiség gazdag kifejlődésének. Azzal, hogy az erkölcsi törvényt csak külső isteni törvénynek s nem egyúttal saját törvényünknek mondja, megsemmisíti az erkölcsi érzületet a maga összes vonatkozásaiban.

Példa rá a római egyháznak az igazmondáshoz való állása, és ahhoz, a mit ő hivatalos nyelven probabilismusnak nevez.

Cathrein jezsuitának e napokban harmadik kiadásban megjelent kétkötetes „morálphilosophiája“ az igazmondást „ama akarásnak“ definiálja, a mely szerint „úgy beszéljünk, a mint gondolunk“, s megrója *Paulsen*, *Wundt* és *Ziegler* bölcseleket, és *Martensen* és *Harless* theologusokat, „a kik bizonyos körülmények között megengedik, sőt védelemzik a hazugságot, mint szükségből való hazugságot. „Ez alapon aztán még különös elismeréssel is adózik Kant és Fichte rigorismusának, a mely szerint „az egész világ megmentéseért sem szabad hazudni.“ Ezzel szemben szerző szerint „lehetnek olyan esetek, a melyekben az erkölcsi érzület ereje épen a nem igaz nyilatkozat tevésében nyilvánul“. (A betegekkel s a gyermekekkel való érintkezés esetei.) Erre vonatkozólag azt mondja a tudós szerző, hogy „a keresztyénség a korokkal haladó s változó alakja a szellemi életnek, a melylyel szemben „a római egyház (mint zsinatainak és pápáinak csalhatalan szözei is igazolják) haladásról vagy történelmi kutatásról hallani sem akar. Valódi történelmi kutatás és római egyház kizárják egymást“.

De nézzük csak az igazmondásra nézve *Guryt*, a francia jezsuitát és nagyírű kath. moralistát, a ki szerint *Liguori*, *Lessius*, *Salmeron*, *Suarez*, *Busenbaum*, *Escobar* és más morális tekintélyek által is támogatva. „Anna, a házasságtörő nő nem vét az igazmondás ellen akkor, ha férje előtt bűnét takarja, sőt egyenesen eltakarja“, a mivel pedig szerintünk „infámis hazugságot“ követett el. A mi ítéletünk szerint Anna aszszony igaztalan, kath. felfogás szerint ellenben „mocskotalan“. Férjével szemben ugyan valódi tényeket mond, de egyúttal valósággal kijátsza az

erkölesi törvényt, a mely reá nézve „korlátnak“ bizonyul. S a midőn ezt a római egyház szentesíti, feloldja az embert a valódi erkölesi kötelesség alól.

De nézzük csak a *probabilismust*, a melynek értelme az, „hogy az erkölesi törvény nem az érzületre, vagy az egész emberre vonatkozik, hanem csak az egyes cselekedeteket előírja. A Krisztus igáját akarja ez az egyesnek megkönnyíteni az opinio probabilis követhetésével, s így lelkiismeretlenségre hívja fel az embert „Csudálatos jelenség“ — mondja szerzőnk — „hogy van egy egyház, mely Jézus nevében alapult s azt tisztelettel elhalmozza, s mégis odáig juthatott. Szinte megfoghatatlan, hogy emberek Krisztust tisztelhetik, s mégis ilyen erkölestelen, tehát istentelen vallásosság iránt lelkesülhetnek“. Pedig Jézus más igazságot tanított Máté 5, 20. Catherin a probabilismust „becses segítségnek“ mondja „az erkölesi küzdelemben“, s még csúfolódik a nagy Pascal „jezsuitagyűlölővel“. Valójában az nem más, mint „az önvédelem ügyes eszköze az erkölesi törvényt szemben“. E ponton „a római egyház erkölesisége a legnagyobb mértékben erkölestelen s így vallásossága istentelen, pedig Jézusnak véleménye az, hogy az ember azzal tölti be Istennek erkölesi törvényét, hogy olyannal kötelezi meg magát, a mi semmiféle szabályban előírva nincsen, a mint hogy az erkölesi törvény reá vonatkozó parancsainak egyszerű teljesítésében látja az ember tökéletességét. A miért is a probabilismus „a római egyház ama kapujának tekinthető, a mely a pokolba vezet“, s ezzel „oly morális mocsárba került, a melyből a Krisztushoz való megtérés lehetetlen“. Ezzel aláássa a római erkölesiség az emberben a lelkiismeretet, a felelősség érzetét s az erkölesi akarat-erőt, s teljes morális ruinálására vezet az egyesnek s az összességnek egyaránt.

Könnyen érthető, hogy szerzőnk polemiája heves ellentmondásra talált a túlsó táborban. *Adloff* nevű kath. theol. tanár egy brosürában válaszolt ily czim alatt: „*Röm.-kath. und Evang. Sittlichkeitskontroverse. Kath. Antwort auf einen prot. Angriff*“. Szerzőnk szerint ez irat egyháza álláspontján védi azt, a mit minden tisztességes embernek meg kell utálnia, mint erkölestelent, s ezzel csak azt igazolja, hogy a római egyháznak egy reformáció előtt kell állania. Mert hát meg kell menteni azt a sok valódi ker. erkölesi lelkesedést és egészséges Istenben vetett bizodalmat abban az egyházban, a mely a legmélyebb romlással szövetségre lépett. Ez pedig történt akkor, a midőn IX. Pius pápa a szentté avatott Liguorit Dr. ecclesiae avatta s így az egyházat a probabilismushoz kötötte. Bizonyos titáni erő kell ahhoz, a korrupció védelmére kényszeríteni egy papot. Erre már csak az egyház megtérése vagy feloszlása következhetik. A mainál válságosabb helyzetben sohasem volt a római egyház, mert itt egyenesen „egyházi rávezetésről“ van szó . a bűnre“. Bizonyos számitással maga is vallja, „hogy az egyház tanai egyúttal a személyes meggyőzés tárgyai“, s a vallásos hit ez erköcsellenes értelmezése után

csak természetesnek tartjuk, hogy ő is védi Anna asszony házasságtörését. Sofismái azonban csak azt igazolják, hogy „benne kihalt az istenfélelem utolsó maradéka“, s hogy reá nézve „csak üres szó az Isten s a bűnbocsánat“. Ő is „erkölcsileg makulanélkülinek“ mondja a házasságtörő és hazug asszonyt, s csak azt igazolja, hogy „eine moralische Beschimpfung az az erkölcsiség, a melyre Róma a népek millióit vezeti.“ Az erkölcsi komolyság iszonyú kijátszása az, ha valaki védi a hazugságot, s a jövő üdvösségre vonatkozó közönséges „Geschäft“-nek tartja az erkölcsiséget. Pedig ezt művelik azzal Gury a mester s Adloff az ő tanítványa egyaránt. Védik pedig a hazugságot azzal, hogy „Anna asszony a családi békét a hazugság bűnére alapította“. Ez Rómában a teljes erkölcsi ruinálás útja, — valóságos lázadás a jó és az erkölcsiség világa ellen. A probabilismussal az egyház saját lelkiismeretének követelményei ellen védi meg az embert, s így csakugyan „az önkínzás“ eloszlására vezet.

Végül összefoglalva fejtegetéseinek eredményét, újból is hangsúlyozza a szerző, hogy „a római egyház erkölcsisége az emberiség életütereit támadja meg. Megbénítja a tisztaságra és önállóságra törekvő érzületet, s oly narkózisba jutott, a melynek a feloszlás a vége. Ez magyarázza meg azt a körülményt, hogy ma a római egyház csak a kultúra romjain tenyészik“.

Régen olvastunk Herrmann művénél tartalmasabb és tanulságosabb korszerű tanulmányt. Sz. M.

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi márczius hó 1-től 31-éig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Dunamelléki ev. ref. egyházkerület, Budapesti ev. ref. egyház.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Tiszadada ev. ref. egyház, Benedek Andorné Miskolcz (8 K.), Tiszadobi ev. ref. egyház, Tatai ev. ref. egyházmegye, Czékus Istvánné Rozsnyó, Beöthy Zsolt Budapest, Budapesti ev. ref. theol. önk. kör, báró Kaas Ivor Budapest. **1903-ra:** Gyomai ev. ref. egyház.

3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re:
Balogh György r. l Miskolcz, Bereczk Sándor ev. ref. lelk. Szeged, Gönczvidéki ev. ref. lelk. kör, Petrovics Soma ev. főesperes Szentes, Zoványi Jenő Sárospatak, Bpesti ev. ref. theol. tanári kar, Gyulay Pál Budapest, dr. Nagy Dezső Budapest, Petri Elek theol. tanár Budapest, dr. Szabó Aladár theol. tanár Budapest, Tomka Jenő Budapest, dr. Trauschenfels Jenő Budapest, Bihar-nagybajomi ev. ref. egyház, Takách László Budapest. **1901-re:** Balogh Ferencz hittanár Debreczen, Shulpe Alfonz Pozsony, Zih Sándor ev. ref. lelk. B.-Ujfalú. **1901—1902-re:** L. Rác Kálmán vallástanár Pápa, Miklós Géza ev. ref. lelk. F.-Battyán, Stromp László theol. tanár Pozsony, Szatmári ev. ref. egyház. **1899—1900-ra:** özv. Molnár Albertné H.-Bodon.

4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re:
Arday Janka Dániel r. lelk. Zsarnó, Ramocsaháza ev. ref. egyház, Raksányi Károly ev. ref. lelk. B.-Henyé, Csathó Károly ev. ref. lelk. S.-Eseeg, dr. Rác Lajos Sárospatak, Rózsa József ev. ref. lelk. Tata, Sáros-zempléni á. h. ev. egyházmegye, Tóth Benő ev. ref. lelk. Ivánca, dr. Dirner Gusztáv Budapest, Kováts Gyula Budapest, Gönczi Lajos koll. tanár Sz.-Udvarhely, Reif Pál Zay-Ugrócz, Nánassy Lajos theol. Debreczen, Fésős Endre Szatmár, Szekeres János tanár Miskolcz, Frenyó Gyula tanár Éperjes. **1901—1902-re:** Pósa Lajos ev. ref. lelk. Radnóth, Bögös Lajos ev. ref. lelk. Csökmő, Bögös Lajosné sz. Kún Anna Csökmő. **1900—1901-re:** Kis Gyula ev. ref. lelk. Telkibánya, Szücs László ev. ref. lelk. Vértes, Rác Géza ev. ref. lelk. Moór. **1898—1900-ra:** Rákosi György ev. ref. lelk. Ny.-Szentanna, A beregi ev. ref. egyházmegyéből 54 gyülekezettől Bary Sándor pénztárnok útján 10 koronával 540 korona.

5. Károli-alapra: Tornai ev. ref. egyházmegye 4 K. 89 f.

6. Előfizetés Szemlére: Pozsonyi ev. theologusok Otthona 2 füzetért 2 K.

Összesen befolyt 1244 korona 89 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. április 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől a «közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztyén élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a czélokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát irányczikkek, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Czikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetbe *Egyháztörténeti Adattár* czimen tíz ívnyi külön melléklet járul. *A Protestáns Szemlé a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja.* Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogyó, alapító és rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hitelesítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 80 füzet. *A pártfogyó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok megrendelés útján.* Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 160 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Családi könyvtár* czimen 60 fill.

IV. Házi Kincstár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamellék püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománysánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest, Akadémia bérháza). *A reklamációk is hozzá intézendők.*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt bonfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Szóts Farkas*, IX., Kálvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogyó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkérjük, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDAJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.

	Lapszám
1. A dékorum az egyházi szószéken. <i>Poszvek Sándor</i>	269
2. A magyarországi reformáció adattára. <i>Zoványi Jenő</i>	296
3. Az emberinem neveléséről. <i>Hörk József</i>	207

II. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

Marczali H.: A magyar nemzet kútfőinek kézikönyve. <i>Sz—s</i>	320
Acsay Ferencz: Bossuet dicsőítő- és gyászbeszédei. <i>F.</i>	322
Albert József: Mesék és más költemények. <i>K. S.</i>	325

b) Külföldi irodalom.

Knoke, D. K.: Grundriss der Paedagogik. <i>Rác Lajos</i>	328
Schwarz, H.: Das sittliche Leben. <i>Sz. M.</i>	330

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tiz ív terjedelemben *Egyháztörténeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Stromp László* pozsonyi theologiai tanár tagtársunkra bízta az igazgató választmány.

Ez oknál fogva tisztelettel kérjük t. dolgozótársainkat, hogy az *Adattár*ba szánt kéziratokat nt. *Stromp László* theologiai tanár czimén *Pozsonyba* (Rázgha Pál-utca 8. sz.) sziveskedjenek küldeni. Az *Adattár*-ra vonatkozólag részletes tájékozást nyújt a *Protestáns Szemle* folyó évi 3-dik füzete.

A DÉKORUM AZ EGYHÁZI SZÓSZÉKEN.

1. A dékorum lényege s jelentősége.

„..... falu! egy percz! gyorsan tessék beszállni!“ Alighogy elhangzott a vasúti kalauz ajkairól a katonai parancs sajátos hanghordozására emlékeztető szó, 8—10 napbarnított dolmányos falusi gazda, élükön egy kabátos úri emberrel, foglalta el a kocsí folyosóját, melynek egyik szakaszában, a nyitott ajtó mellett én ültem. „Ez aztán a derék pap! — szólt vezetőjük; — mondtam én: ha ezt hallgatjuk meg, nem kell máshova fáradnunk, megkiméljük az ekkleziáját a további költségektől. Ügye — kurátor uram?“ „Tudj Isten, — válaszola ez vontatottan — tetszett, tetszett biz’ nekem is, jegyző uram, csak azt ne mondta volna, midőn a prófétákat emlegette, hogy *„falra hányták a borsót s igazat szóltak, azért betörött a fejük“*.“

Bizonyára találó bírálat az együgyűség köntösében. Megszívlelésre méltó szó, melylyel egy laikus, a nép romlatlan fia, sem nem tudatosan, sem nem sértő szándékból, igaz ítéletet mondott.

A *dékorum*, a *dékorum*! Ha ez nincs meg, szóljunk bár „embereknek vagy angyaloknak nyelvén, szavunk mégis csak zengő ércz és pengő czimbalom“. Egyetlen egy zavaró hang megrontja az isteni igazságok, a meleg érzelmek akkordjaiból szőtt harmóniát, meghiúsítja az épülést.

Azt olvastam jó régen valamely folyóiratban, hogy hibái súlyos következményeiben bűnhődik az ember az ő büneiért. E merész állítást az igehirdetés terén igazolja az a tapasztalati tény, hogy a magában véve csekélynek látszó hiba, melyet a szónok a *dékorum* megsértésével követ el, rendesen közmegejtőzést kelt, míg egyéb botlásai nem ritkán egészen elkerülik a hallgatóság figyelmét.

Egyetlen tapintatlan szóval zúdíthatja magára a megbotránkozás helytelenítő ítéletét. Olyan a hatása, milyen a zuhany fagyos vizsugaráé a kihevült testre. Ha a fejnek kergeti a vért, a szívdobogás lassúdsásával, dagadoznak az

agy véredényei, a központi idegekben pontosulván össze a szervezet tevékenysége. A szellemi szervezetben is, hasonló feltételek mellett, beáll a visszahatás, az úgynevezett reactio, mely az érzelmek korlátozásával a hideg ész józan ítéletében jut kifejezésre.

A szónoki tapintat hiánya magában véve, bizonyára nem esik oly súlyos beszámítás alá, hogy az erkölcsi igazságszolgáltatás fóruma előtti kárhóztató ítéletet vonna magára. De nem fakad-e ezen magában véve tán sem nem lényeges, sem nem annyira megrovásra méltó hiba *erkölcsi fogyatkozások* titkos forrásából is? — E kérdést egyelőre függőben hagyjuk.

Mi a dékorum? Azok a meghatározások, melyekkel a különböző tankönyvekben találkozunk, alig elégitik ki az olvasót, tájékozásul is alig szolgálhatnak. „*Szónoki tapintat, egyházi illedelmesség, papi tisztesség*“ — akár az egyik, akár a másik kifejezést használjuk, mindegyik csak üres jelszó, melynek fogalmi tartalmával kell tisztába jönni. Annyi bizonyos, hogy a kérdés súlypontját a *gyakorlati jelentőségben* kell keresnünk. Nem tudományos meghatározásokra van szükség, hanem oly gyakorlati útmutatásra, mely különösen a kezdő embernek tehet jó szolgálatot az által, hogy az önvizsgálat komoly munkájára sarkalja s legfontosabb hivatalos kötelessége, az igelírdetés terén céltudatos cselekvésre képesíti.

Első sorban utalok a dékorum egyik lényeges jellemvonására. A gyakorlati érdeket tartva szem előtt, nem vonhatja kétségbe senki, hogy valamint a homiletika köréhez tartozó sok egyéb, úgy a szóban forgó kérdésnek jelentősége is, inkább *negatív*, mint pozitív oldalánál fogva érdemi megfigyelünket. Nem annyira arról lehet szó, mit, hogyan prédikáljunk? mint arról: *mitől kell őrizkednünk*, hogy a híveink lelki épülésében kitűzött célt ne kockáztassuk? A pozitív elemek egyfelől alig terjednek azon általános alapelvek határin túl, melyeknek gyakorlati alkalmazása, a mozgalmas élet ezerféle tarka viszonyai közt, nemcsak nehézséggel találkozunk, hanem kétséget ébresztve, habozást, ingadozást is támaszt, másfelől pedig a negatív úton megállapított eredményhez, mint abból közvetlenül levont következtetések, természetszerűleg fűződnek.

A homilétai tapintat lényege abban a követelményben határozódik meg, hogy mindazt, legyen bár magában véve még annyira jogosult, kerüljük, a mi az egyházi szónok elé tűzött célnak megvalósítását t. i. az *istentiszteleti gyűlekezetek építését zavarja* vagy gátolja. Itt kell, hogy teljes érvényt

nyerjen a keresztyén embernek, tehát az evang. igazságok hirdetőjének is szabadságát korlátozó, amaz apostoli szó: „minden szabad nekem, de nem minden használ. Minden szabad nekem, de nem minden épít. Senkise keresse a maga hasznát, hanem mindenki a másét!” (1. Korinth. 10, 23—24.)

Az utóbbi, a *gyülekezetre való tekintet* esik döntő súlylyal latba az „*adiaphoron*“ körébe eső kérdések sikeres megoldásánál. E tekintet alkotja a szószéki dékorum kérdésében is a legfőbb kánont. Tehát azon kellékek közül, melyeknek az egyházi szónoknak megfelelnie kell, egy feltétel lép, a dékorum álláspontjától vizsgálva a kérdést, előtérbe: a gyülekezetre való tekintetnek alanyi feltétele. E szempont szűk határin belül szándékozom a felvetett fontos kérdést tárgyalni. Indít pedig erre az a tapasztalat, hogy abban a számos értekezésben és czikkben, mely kérdéses tárgyunkra vonatkozólag, úgy egyes kiváló homilétikai művekben, mint gyakorlati theol. folyóiratokban, napvilágot látott, szerény nézetem szerint, kérdésünknek tárgyi mozzanatainak beható s kimerítő figyelembevétele mellett, a fent említett alanyi tekintet nem érvényesül úgy, a mint azt jelentősége követeli.

Ennek a jelenségnek oka, hogy t. i. a gyülekezet részéről joggal támasztható alanyi követelmény kisebb-nagyobb mértékben háttérbe szorul, bizonyára azon nehézségekben is rejlik, melyekbe a kérdés kívánatos megoldása ütközik. Oly téren foglalunk állást, hol lábaink alatt izzad a föld. Mind azon utasítások s jóakaró figyelmeztetések, melyek a fent megállapított alapelvnek konkrét alakban való alkalmazására vonatkoznak, *viszonylagos értékük* miatt, senkit ki nem elégtíhetnek.

Feltétlenül kötelező határozatok, paragraphusok keretébe foglalni a szószéki dékorum lényegét — teljes lehetetlenség. Mind azon, az egyházi törvényalkotás körében e czélből tett intézkedések s kísérletek, hiábavalóknak bizonyultak. A legjobb esetben rövid élettartamu oly szabályokban jutottak kifejezésre, melyek *történeti jogot* képviselnek s inkább a „*pia desideria*“, mint a szigorú kezelést kívánó érvényes jog jellegét tükrözik vissza. Ez indította tán az egyházi törvényhatóságot arra, hogy újabb időben a régi zsinatok szokásától eltérőleg, e tárgyra nem terjeszti ki figyelmét, vagy legfeljebb általános tartalmú intézkedéseket tesz, — habár, különösen bizonyos oldalról, most is nagyon hangoztatják a papi dékorum szigorú megőrzésének szükségét.

A sokaság izlése, szokása, a közfelfogás folyton változik. Az uralkodó korszellem hullámai a templom falait is

mossák, sőt annak küszöbén át az oltár lépcsőjéig hömpölyögnek. Ott hatalmas gátat emel ugyan az ár ellen amaz apostoli szó: „Jézus Krisztus tegnap és ma ugyanaz volt, mind örökké is ugyanaz léssen“ (Zsid. 13. 8), de hullámai ringatják a *mentő csónakot* is, melyen a pusztító folyamban hajótörést szenvedett testvérekkel a béke révpartjába evezünk.

Alig szorul bizonyításra, hogy a közizlés a mennyiben az egyház külső intézményeiben és szokásaiban a liturgia és lelkipásztorkodás terén is észlelhető, idő folytával *változik*. Még az apostoli tekintélyre támaszkodó csekély számú liturgiai alakok is, külső befolyás és sajátos belső fejlődési tényezők ellenállhatlan nyomása alatt, idővel módosultak. Az örök bibliai alapelv megdőnhetetlen közös fundamentumán állanak az idő pusztító hatásának kitett falak, azok a választó falak, melyek az ős keresztyén egyház s a jelen egyháza közt emelkednek. A ki p. o. manapság kísérletet tenne, hogy Pál apostolnak a *φιλημα ἄγιον*-ra, (szent csók) vagy a fedetlen fővel való imádkozásra vonatkozó liturgiai utasítása (1 kor. 11, 4—5) értelmében az istentiszteletet reformálja, annyira vétene a dékorum legelemibb parancsolata ellen, hogy oktalan buzgósága a czéllal homlokegyenest ellenkező eredményt, a hiveknek az Isten házatól való távolmaradását idézné elő. Vagy kinek jutna eszébe a 16-ik és 17-ik századbéli zsinatok kánonaiban foglalt azon intézkedések életbeléptetése mellett foglalni állást, melyek a dékorum kérdését koruk felfogásának megfelelően szabályozzák? ¹

Mások az idők, mások az emberek, mások a szokások!

E tapasztalati ténynyel találkozunk a lelkésznek homilétai munkássága terén is, sőt kivált itt szolgálhatnak annak figyelemre méltó jelenségei okulásra intő tanulsággul. Az egyházi beszéd történetének tanulmányozása bizonyára termékenyítő hatással van a lelkész szónoki tevékenységére. De a dékorumra való tekintetből itt is helyén van a Megváltónak intő szava: „A ki az ő kezét az eke szarvára veti és azokra néz, a melyek ő utánna vagynak, nem alkalmas az Istennek országára“ (Luk. 9, 62). Mind annak gépies másolatgátása, szolgálai utánzása, a miben egy-egy rég eltűnt kor sajátos felfogásának s izlésének idegenszerű jellege tükröződik, még

¹ A Herczegszőlősi kánonok 30. §-a szerint „Az Tanítóknak pedig ha valamellie vagy ómaga, vagy haza nepe tanezoland tisztitül megfösztatic“. Gombos menték, csizmák viselését (l. Mokos Gyula „A Herczegszőlősi kánonok“ 88 lap), a dalolást, cziterázást, hegedülést tiltják a régi kánonok. (L. Gelei Katona-féle kánonok).

akkor is helytelen s a jelen nemzedék lelki építésére alkalmatlan, ha az az irodalom vagy kortörténelem lapjain a klasszicitás fényében ragyog. Napjainkban is a püNKÖSTI Szentlélek hatása ahhoz a feltételhez van kötve, hogy mindenkinek „az ő *saját nyelvén* hirdessük az igét (Apost. csel. 2, 6—8).

Luther, a nagy reformátor, az ő nyers népies s drasztikus szólásmódorával, a XVII. század templomi lovagjai, az exegetikai-polemikus tárgyalás nehéz ütegeivel, a symbolika képviselői az ő naiv-gyermekes, enyelgő-költői nyelvük színjátékaival, egy Abraham a Sancta Clara, az egyházi szószék e Borsszemjankója, az ő szemkápráztató s fülciklandozó humorjával, ők *koruk fiának saját nyelvén* tolmácsolták az örök igazságot. Senki sem foszthatja meg a nimbustól, mely az irodalmi s történeti méltatás fényében körülsugározza. De mi valóságos merényletet követnénk el a szószéki *tisztesség* ellen, ha e kimagasló alakok hű fényképét tárnók fel, midőn hiveinket az épülés útján a világosság üdvhonába kalauzolni akarjuk. Durva megsértése volna ez a tisztesség közérzetének, melylyel — társadalmi téren is — minden józan eszű és ép szívű ember tartózkodás nélkül számol.

A dékorumban tehát az egyházszónoki működés sikerének azon tényezője áll előttünk, melynek viszonylagos jelentősége szoros kapcsolatban áll a *kor felfogásával*. E mellett tekintetbe jönnek egyéb viszonyok is, melyeknek szem elől való tévesztése, érzékenyen megbosszulja magát, mert a dékorumba ütköztetve, az épülést megghiúsítja.

Itt első sorban a *szónok személyisége*, kora, állása, a gyülekezethez való viszonya érdemel figyelmet. Ezt a tekintetet döntő súlyként kell latba vetnünk, hogy a homilétai tapintat korlátain belül mozogjunk.

A pazar fény mellett megbarátkozunk egy kis árnyékkal is. Quod licet Jovi, non licet bovi. A poetica licentia a költővilág aristokrátiájának kiváltságos joga. Azt a parányi poriszemet is, mely a nap felé emelkedő szellem szárnyához tapad, fénysugarak övezik, észrevétlen marad. A nagy szónokok hibái által okozott ellentét önmagában talál engesztelő kiegyenlítést. De egyházi szónokaink nagy többsége nem emelkedik a *középmérték* átlagán túl. Beszédjük legkisebb hibáját is észreveszi a hallgató, minden egyes zavaró hang kellemetlenül érinti fülét s megerősíti őt azon tán előre alkotott elfogult véleményben, hogy nem találja meg az Isten házában azt, a mit keres.

Bátran koczkáztathat egy dorgáló szót az a lelkész, kit a fejét diszító *ezüstfürt*, az évek hosszú során át kipróbált jellem a nép patriárkájává avatott. Ellenben közmegegyezést

kelt a „kemény beszéd“ azon szónok alig pelyhedző ajkairól, kinek multja az *iskolapad*, melynek még teljesen le nem rázta porát, jövője pedig nagy *kérdőjel*, melyre a megnyugtató válasz csak évek múltán várható. A köztiszteletben álló hűséges *pásztor* a szószék alatt egybegyült nyájához oly hangon is szólhat, mely egyébként csak bizalmas körben, a lelkipásztori érintkezés alkalmával nem esik zokon. Ugyanazon hang ellen-szenvet ébreszt, sértőleg hat, ha az igehirdetőt nem a pásztori viszony gyengéd köteléke fűzi a hallgatósághoz. Az egyházi szónok személye és beszéde, a prédikátor szava s a hallgatók közérzete közti *ellentét*, hacsak közvetítés útján nem enyhül s ki nem egyenlítődik, mindig meghiusítja az építő munka sikerét. Ennek pedig oka a *dékorum* hiánya.

É mellett más viszonyokra is kell figyelemmel lennünk a szószéki tisztesség megőrzése végett. Nem fontosság nélkül való a kérdés: *hol, melyik gyülekezet* kebelében prédikáljuk a megfeszített s feltámadt Krisztust? Akadémiai ifjúság előtt p. o. bátran vonhatja a szónok az igehirdetés körébe a kort mozgató eszméket, az evangélium, a tudomány világában méltatva jelentőségüket. Az iskola szertárából előszedett védőfegyver használatát is megengedi, sőt talán várja is tőle a hallgatóságnak magasabb képzettsége. Félreeső, egyszerű, a fejlődés alacsony színvonalán felül nem emelkedő, földművesekből álló gyülekezetben ellenben Schleiermacher remek beszédei is pusztában kiáltó szó gyanánt hangoznának el. Itt helyén van a *közérthetőséggel* számoló népies hang, melynek természetesen nem szabad *póriássá* válnia, hogy a *dékorum* legdurvább megsértésének hibájába ne essék.

Fejtegetéseim eddigi eredménye inkább *negatív*, mint pozitív természetű. Tárgyalásunk körében mégis megállapítanunk sikerült a középpontot, mely körül a felvetett kérdés forog. S ez az, hogy a *dékorum*, bár jelentősége *viszonylagos*, az *egyházi szónok sikeres működésének egyik elutasíthatlan alanyi feltétele*. Ezzel megjelöltük az álláspontot is, melyről a kitűzött tárgy beható s részletes méltatásához kezdhetünk.

2. A *dékorum*nak az egyházi beszéd céljához és tartalmához való viszonya.

A gyülekezet középülését az isteni tisztelet, a *kultusz* közvetíti. A prédikáció pedig, mint Luther mondja, az istentiszteletnek legelső, legkiválóbb része. Mint *istentiszteleti beszédnek* meg kell felelnie mindazon feltételeknek, melyekhez a kultusz építő hatása kötve van.

Ebből levonhatjuk azt a tanulságot, hogy a prédikáció értékének meghatározásánál nem lehet az az álláspont döntő, melyre más vallásos tartalmú, vagy egyéb, az egyházi közélet kiváló alkalmából tartott beszéd megítélésénél joggal helyezkedünk. Az egyház által rendezett gyámintézeti, hazafias, zsinati vagy egyéb ünnepeken a szónok oly kifejezéseket is használhat, melyek a szoros értelemben vett prédikáció köréből ki vannak zárva.

A kultusz, ha céljának megfelel, *ünnepi jelleget* ölt. E célzott szem elől téveszti a lelkész, ha beszédében egyoldalúlag vallásos ismeretek terjesztésére, vagy az akaratnak *erkölcsi eszmékkel* való megtermékenyítésére törekedvén, az egyházi szószéket *tanszékké*, az oltárt, „az Úr asztalát“ *zöld asztallá* alacsonyítja le. Az istentisztelet körében az egyes alkotó részek, főkép a középpontul szolgáló prédikáció, csak akkor töltik be helyüket, ha úgy megvilágosító, mint serkentő, úgy vigasztaló, mint megszentelő, szóval emelő, *építő hatásukban* az ünnepi jelleget megfelelő kifejezésre juttatják. Hogy ünnepet szenteljen Isten dicsőségére és saját lelki üdvére, zarándokol a gyülekezet az Úr házába. A köznapi élet vásári zajából a béke honába, a rozsdá és a moly prédájáért való versenyfutás porondjáról az üdv tiszta légkörébe menekülve, Tábor-hegyre vágyakozik a kimerült lélek, hol „szombati nyugalom várja az Isten népét“ (Zsid. 4, 9). Lerázva szárnyairól a föld porát, emelkedik az „igazság napja“ felé, hogy annak fényében látva a mulhatatlant a mulandóban, „mennyei polgársága“ tudatát ébren tartsa.

Ezen *eszményi cél* mellett számolnia kell a kultusznak a *reális élet*, a valóság követelményeivel is. Ezt szem elől tévesztve, a képzelet világában mozog, alkotásai a külső levegő leheletére szappanbuborékkint szétpattannak. Az áhitatos hangulat, melyet ébreszt, csak addig tart, a míg a vakító áldozati láng ki nem alszik s a kábitó tömjéngőz el nem párolog. Az istentisztelet ne álljon az érzélgés, az egyoldalú szépészeti érdek, azon itt-ott, különösen az anglikán és ó-lutheránus egyház bizonyos köreiben dédelgetett irány szolgálatában, mely annyi érzélgős nőnek s férfiúnak a római egyházba vezető utat egyengeté. Az ideális cél megvalósítása nem zárja ki a reális életre irányuló feladat teljesítését. A hivek, ha valójában épültek, hitükben megerősödve, a bűn és létért való harcra felfegyverkezve, megvigasztalódva s sorsukkal kiengesztelődve hagyják el a templomot. Utal erre az Írás ismeretes szava: „a teljes Írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra, a fedésre, a megjobbitásra, a fenytékre, mely igazságban vagyon,

hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre tökéletesen felkészített“ (2 Timoth. 3, 16—17).

De valamint a művészet alkotásiban az *árny*nak csak a mellette levő *fény*, a *rútnak* csak a vele szemben álló *szép*, az *aljasságnak* csak az ellene küzdő *jellemmagyság* ad jogosultságot; úgy az egyházi beszédben a *realizmusnak* nem szabad *önállóan* érvényesülnie, annyira előtérbe lépnie, hogy az istentisztelet sajátos jellegének elhomályosulásával az *ünnepi elem*, az építő, az emelő hatás, egészen háttérbe szoruljon. A természeti, társadalmi, sőt az erkölcsi világ jelenségei is önmagokban véve, még nem jogosítanak fel senkit arra, hogy helyet adjon nekik a kultusz, tehát a prédikáció körében is. Ez nem *ön cél*, a realizmus egyedül mint *eszköz*, mint kísérő ellentét, mint a kultusz ragyogó fényét emelő árnyalat van helyén. Csak az a szoros szervi kapcsolat, mely az eszményi célhoz fűzi, igazolja szereplését. A valóság khaosza, a földi élet pusztasága s hidegsége, a bűn setét alakjai kidomborodásával, imádásra méltó fenségében táruljon fel az örök, végetlen kegyelmű mennyei atyának képe, kinek „lelke a zavaros vizek felett lebeg“. Az emberi gyarlóság a hirdetett isteni igében találjon közvetítést, mintegy megnyugtató correctívumot, a bűn a kegyelemben, a baj az evangélium vigasztalásiban, a halál a feltámadás hitében. Ezen, lélektani talajban gyökerező alapelvnek szem elől való tévesztésében rejlik egyik főoka azoknak a mély, részben még most is vérző sebeknek, melyeket a hirhedett „vulgaris rationalismus“ egyházunk testén ütött. A homilétai dékorum hiánya volt. Achilles-sarka a gyakorlati lelkészi működés terén. Ott támadták meg, meg is sebeztek úgy, hogy elvérzett. Azon oldaláról tekintve a dékorumot, melyről most méltattuk, egyik jellemvonását a kultusz, az egyházi beszéd *elvilágiasodásában* találjuk.

Ha a realizmus önálló helyet foglal el a kultuszban, ha egyoldalú közvetlenségében annyira lesz uralkodóvá, hogy az ünnepi jelleg vagy éppen nem, vagy csak mint mellékes, esetleges hézagpótló jut érvényre, akkor épülésről nem lehet szó, az emelkedni vágyó lélek hiában bontogatja szárnyait. A szél fagyos leheletének érintésére, bágyadtan süllyed vissza a porba, melyből szabadulni akart. Az emlékszerű épület kőből és homokból, vas és fémrészekből áll. De a különböző alkotó részek egységes egészbe vannak egybeolvasztva, oly összehangzatos alkotásba, melyben a holt anyag a megelevenítő szellem, a reális elem az eszményi cél szolgálatában, szívet-lelket gyönyörködtető eszmét testesít meg. Ha azonban a töredezett vakolat alul a faragatlan kő, ha a fal hasadásai s szakadá-

saiból a nyers anyag előtolakodik, — akkor az épület, egyeséges, emelő hatása csorbát szenved.

Az egyházi beszéd a kultusznak kiváló alkotó része levén, ennek *jellegét* megőrizni s *feladatát* teljesíteni van hivatva. Abban a szűk körben, melyben mozog, ébren kell tartania s termékenyítenie kell a gyülekezetnek a lelki javak befogadására előkészített vallásos hangulatát. Hogy a gyülekezet ünnepi hangulatát emelje, őrizkednie kell mindentől, a mi az épülés folyamatát megakasztja s minden irányban megfelelnie azon feltételeknek, melyektől a középülés létrejötte függ. *Tartalmában, s alakjában, az előadás hangjában s az azt kísérő mozdulatokban az egyházi stylt* tükrözze vissza. Ez a *liturgiai kánon*, mely nem külső jogi intézkedés tekintélyére támaszkodik, hanem a gyülekezet vallásos köztudatában gyökerezvén, az egyházban hallgatag létrejött s feltétlen tiszteletet követelő törvénynyé vált. Megszegése nem von ugyan maga után bírói megtorlást, hanem mint a gyülekezet gyengéd közérzetének kiméletlen megsértése, a jogi büntetésnél érzékenyebben sújtó súlyos erkölcsi következményekkel jár. Az egyházi beszéd, ne szálljon le a magas piedestálról, melyet a kultusz *ünnepi jellege* jelöl ki számára, honnét az örök igazság fényében kell a hideg-rideg valóság tényeit méltatnia. Hogy megütkezést ne keltsen, szem előtt kell tartani az egyházi styl kívánalmait, az ige isteni kijelentésén alapuló történeti *igazságot*, az *erkölcsi tisztaságot*, a tárgy természetéből folyó *komolyságot* s a szent célkövetelte *méltóságot*.

A mi az egyházi beszéd *tartalmát* illeti, néhány általános megjegyzésre s azoknak példákkal való igazolására szorítkozom.

Azon kérdés felett: „*tanítás*“¹ legyen-e a prédikáció czélja? vagy részletezve a fogalmat, az egyházi beszéd a népnevelés, az anyagi, értelmi, erkölcsi közérdek szolgálatában álljon-e? — a theologusok — hála Istennek! rég napirendre tértek. Csak itt-ott találkozunk még vele, de kivétel nélkül oly körökben, hol az egyház, az istentisztelet sajátos feladata iránt semmi érzék nincs, vagy a hol azt szándékosan idegen czélok szolgálatába akarják vonni. Az egyházi beszéd épüljön az *egy. biztos fundamentomon, mely a Jézus Krisztus*, s az ezen alapra emelt épület biztos mentsvárul fog szolgálni az egészséges közfejlődést megakasztó minden veszély ellen is.

A Röhr és Bretschneider nevéhez fűződő *rationalismus*,

¹ Apáink előszeretettel használják e szót, mely a prédikáció lényegét sehogyan sem fejezi ki, annak csak egyik vonását emelvén ki.

a makrobiotika, a fa- és selyemtenyésztés, az istállózás (karácsony ünnepén!), a mértékletesség és takarékoság „épületes” tárgyait szellőztető „prédikációi”-val a híveket kiüzte a templomból. *Abraham a Sancta Clara* „De avaritia” című beszédében per longum et latum ecseteli bécsi hallgatósága előtt a vízkórságos embernek kinjait, hogy a hívek üdvözlését gyakorlati-erkölcsi bölcsességének néhány cseppjével eloltsa, a tanulságot e szóban foglalván össze: „ilyen a fukar ember, mentől többet szerez, annál többet keres, mentől többet keres; annál többet talál, mentől többet talál, annál többet markol, mentől többet markol, annál kevesebbet szorít. Te nyomorult fizkó!”¹

Ez régen volt. Manapság — így vélekednek sokan — az ilyen szószéki hang még a római egyházban is csak közfelháborodást támasztana. De hát az a *Deikert* páter, ki a Luther öngyilkosságáról szóló Jansen-féle mesével „építette” híveit s a szennyirodalom szótárából válogatott pikáns jellemvonásokkal rajzolta, a szavát leső „áhitatos gyülekezet” előtt, az istentelen eretnek démoni igazságát, nem a felvilágosodott 19-ik századnak volt-e fia?

Dühös kifakadásoktól hemzsegő polémiájával nem a történeti, az erkölcsi igazságot ütötte-e arczul? Versenyre kel vele a szónoki dékorum megőrzése terén méltó kor és tisztársa: *Abel* jezsuita páter, ki egyik bucsújárásra buzdító beszédében azon felvetett kérdésre: „Mit köszönhetünk boldogságos szűz Máriának?” e hangos kacaját keltő választ adja: „először a községi képviselőválasztás eredményét, a keresztyén socialisták diadalát. Ezelőtt öt évvel könyörögtünk Máriacellben a győzelemért. Ezen öt év lejárt s velük lehanyaglott a *zsidó-liberálisok napja is* ... Az egyik párton *Wolf* (a hirhedt pángermán osztrák képviselő) és cimborái, az elpár-

¹ A 17-század e nagyhírű kath. hitszónokának „prédikációi” a mulatató irodalom valóságos remekei. A fent említett beszédből közlök néhány pontot. „Az a szegény ördög (t. i. a vízkórságos ember) a bort vízzé változtatja. Annyira feldagad a szegény fiú teste, hogy vízhordójának megabrincsolására szinte vasabroncsra volna szükség. Lábaik úgy nyujtja ki az ágyban, mintha húsból való köpülők volnának, harisnyául csak gabonaszákot használhatna. Ha korszóhoz nyulhat, mohón megragadja, mint a rendőr a vásári tolvajt, felkapja s fenékgig kiüríti. Folyton azt kiáltja: szomjúhozom. A pőceza iszik, míg meg nem telik, a spongya iszik, míg meg nem telik, — de ő — akár a messinai tengerből minden vizét is meginná!” (L. a „Reimb dich, oder ich Lisz dich” cím alatt Salzburgban 1687-ben megjelent munkáit 35—36. lapon!) Bátran felvetjük a kérdést: e „prédikáció”-nak melyik rejtekében foglaltatik Isten ígéje? Nem veszedelmes vetélytársra akadt-e a bécsi Wurstelprater bohóczainak az ünnepelt udvari prédikátor hümorral fűszerezett erkölcsi cynismusában?

tolt katolikusok, a másik párton *mi, keresztyén socialisták*.¹ Alapos érveléséről tesz bizonytságot ezen argumentum ad hominem: „azt tudjátok ti, kik házasságban éltek, ha a gyermek kivánságával czélt akar érni, a kedves mamája mögé bujik. Így *bujunk mi az Isten anyja mögé!*“² Hol ily tónusban „hirdetik az igét“, ott a komolyság, az egyházi méltóság, a papi tisztesség, a szószéki dékorum avatott helyét az utcán felvert s az Isten házába becsempészett por szentségteleníti meg, — a pártszenvedély aljasságinak pora, mely csak arra alkalmas, hogy az üdvigazság tiszta levegőjét megfertőzze.

Sajátságos, hogy a papi önkény féktelenségeivel ép abban az egyházban találkozunk, hol a liturgia terén a betű hatalma teljesen lenyűgözi az *egyéni szabadságot*. Természetes következménye ez annak a felfogásnak, mely az istentisztelet súlypontját a mise-áldozatban végbemenő opus operatumra helyezi s az igehirdetésnek csak másodrangú helyet enged. Ily jelenségekkel szemben elégtétellel utalhatunk az evangéliumi egyházra. Az evangéliumi szabadság talaja kinövések fejlesztésére nem alkalmas, a gyülekezet az ő józan, vallásos köztudatán alapuló kritikájában rendelkezik a késsel, mely a mutatkozó fattyúhajtásokat nyesegeti. De ez ne tegyen elbizakodottakká, — a szószéki szenvedély oly torzképei, minőket fent néhány halvány vonásban tártunk az olvasó szeme elé, óvó intésül szolgáljanak!

A különböző homilétikai munkák írói s e tárgyra vonatkozó talpraesett cikkek szerzői különös nyomatékkal adnak kifejezést azon óhajtásnak, hogy az egyházi beszéd a *kor szükségleteivel* és kívánalmaival számot vessen. Teszik ezt az ismeretes apostoli utasításra való hivatkozással: „prédikáljad az igét, rajta légy mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, feddődjél, dorgálódjál, intsed a hallgatókat minden szelidséggel és tanítással“ (2 Tim. 4, 2). S teljes joggal. Csak egy igénytelen megjegyzést kockáztatok. Az úgynevezett *korszerű beszédekben* nem mindig érvényesül az apostoli intéshez fűzött, az utasítás fogalmi körét megszorító azon fontos végszó: „*minden szelidséggel és tanítással*“.

Hisz épen a korszerű eszmék, a napi kérdések tárgyalásánál oly nehézségekkel kell az egyházi szónoknak megküzdnie, oly veszélyek fenyegetik, melyek elhárítása csak keveseknek sikerül. Nagyon könnyen valóságos kísértetté,

¹ L. egy fültanának a „Pharrhaus“ 1900. évfoly. októberi számában foglalt közleményét!

² L. ugyanott.

„megütközés kövévé s megbotránkozás sziklájává“ (1 Pét. 2, 7) válhatnak, melyen a jó szándék s komoly igyekezet hajótörést szenved. A napi kérdések, a meddig valamely *iskola* vagy *párt* egyoldalú felfogását tükrözik vissza s leszűrődve nem szívárogtak át a köztudatba, *vitás kérdések*. Az pedig nemcsak alapos ismeretet, de éles homilétai tapintatot is feltételez, hogy önmagunk s mások bepiszkolása nélkül, a tisztítás munkáját sikerrel végezzük, a tévedések salakja alatt rejlő néhány szemernyi arany igazságot megismervén, napvilágra hozzuk s az örök ige tekintélyének fémjelzésével közforgalomba bocsásuk. Ilyen p. o. napjainkban a socialis, az antisemita mozgalom, a politikai pártkérdés. A fent bemutatott jezsuita prédikátor, *Abel*, könnyű vérrrel száll sikra az útja elé gördülő akadályokkal. Azon beszédében, melyből néhány pontot már közöltem, csodálatra s irigylésre méltó naivitással így apostrofálja politikai ellenfeleit: „ne nevéssenek önök, Wolf uraimék, önök is úgy járhatnak még!“ Ezzel aligha sikerült lebontania a falat, mely ellenfeleit az általa képviselt pártügytől s attól az egyháztól választja el, melynek érdekeit a szószekeken is vakbuzgósággal határos erélylyel szolgálni törekszik.

A szónoki szabadsággal üzőtt ilyenmü visszaélés a templomi *tisztesség* durva megsértésével egyértelmü. Nemcsak azért, mert ily támadások az egyházi szószekeket a pártszenvedélyek harczerévé súlyesztkik alá, hanem azért is, minthogy oly pontról röpíti sebzó nyilait a támadó az ő ellenesei felé, hol az önvédelem lehetősége ki levén zárva, veszélytől tartania nem kell. Abban az erkölcsi fogyatkozásban, mely gyávaságát ily, épen nem tiszteletet ébresztő módon nyilvánítja, a dékorum ellen elkövetett súlyos vétség jut kifejezésre.

E pontnál utalok azokra a sajnálatos jelenségekre, melyek *protestáns egyházunkban is*, különösen sajátos hazai viszonyaink hatása alatt, bizonytságot tesznek arról, hogy egyházi szónokaink a dékorum határin néha-néha túllépnek. A polémikus beszéd-irodalom igazolja ezt. Reformáció-ünnepi prédikációkban sokkal több a *polémikus*, mint az *irénikus* elem. Egy előkelő buzgó protestáns oszlopemberünk, midön a templomból kijött, e találó nyilatkozattal jellemezte az ünnepi szónok hatását: „*lelkesített*, de nem *épített!*“ Még nagyobb mértékben mutatkozik e túlcsapongás a *hazafias* eszméket dicsőítő egyházi beszédekben. A b. e. Erzsébet királynénk emlékére tartott egyházi ünnepélyen az egyik szónok „*átkot*“ mondott a gyilkos karra, mely kioltotta a nemes életet, s *bosszúért* kiáltott égfelé — a zsidó vérbosszú parancsolata, de aligha a Megváltó szeretettörvénye értelmében, mely hiveit így inti: „*áldjátok azokat, kik*

titeket átkoznak!" Egy másik helyen a hazafias lelkesedés a tüzes szónoklat hatása alatt úgy nyilatkozott meg, hogy a szónok ámenje a népies gyülekezet zúgó „éljen“-jébe olvadt bele.¹

Bizonyára annyira hypnotizálta hallgatóit az „aranszajú“ pap, hogy színházban képzelték magokat. Még több kifogás alá esnek e tekintetben a *halotti beszédek*. Legió a közmondások s adomák száma, melyek majdnem kivétel nélkül az e téren felmerülő helytelenségeket s izetlenségeket ostorozzák. A *személyes vonatkozásban* kell keresnünk azt a kényes pontot, hol az igazság és szeretet kötelessége egymással gyakran összeütközvén, a tapintat leghamarább cserben hagyja a szónokot. Az egyházi beszéd személyi mozzanataira különös figyelemmel kell lennünk, hogy tartalmának a dékorumhoz való viszonyát megállapítsuk.

A prédikáció, mint a gyülekezeti istentisztelet főrésze, a *gyülekezet, a hívek összeségének* lelki építésére van hivatva. Nem szabad az egyetemes cél rovására *egy-egy egyháztagnak* egyéni szükségleteit szem előtt tartani, ha a gyülekezetet akarjuk építeni. A ki ezt teszi, a lelkipásztorkodás terére lép át, ennek azonban nem az egyházi szószék a helye. Ha ez áll, akkor a személyes vonatkozások az egyházi beszéd köréből ki vannak zárva, vagy ha bizonyos viszonyok között megengedhetők, igen szűk térre szorítkoznak.

Ezen elv bizonyos *objectivitást* feltételez s a gyülekezet viszonyaihoz mért bizonyos *átlagos mértéknek* alkalmazását követeli. Azért nem kell a szónoknak az úgynevezett közhe-lyek, az általánosságok körhintáján álomba ringatni hallgatóit. Színtelen, a tanulószoba dohányfüstjét éreztető, iskolaszerű keretbe foglalt reflexiók fárasztólag, untatólag hatnak. Az egyházi *beszéd legyen* életkép, az életből ellesett, az isten igéje leheletétől megdicsőített s az életnek szánt igaz *életkép*.

De ne foglalja magában a gyülekezet *egy-egy ismeretes személyiségeinek* fotografiáit, vagy egyes községben felmerült oly személyi mozzanatok másolatait, melyek a kertalatti *tanácskozás* hálás anyagául szolgálnak. Ilyesmi itt *mosolyt*, ott *meg-ütközést* kelt, élczelkedésre ad alkalmat. Ez sehogy sincs összhangban az egyházi styl komolyságával s méltóságával, melynek hiányát a hallgatóság várakozásában csalódva érzi. A mellett ez a „*kipapolás*“-nak legcélravezetőbb útja. A gyülekezett éles érzéke ily személyi vonatkozásokat rendszeren kapcsolatba hoz azon *ismeretes ismeretlenekkel*, kiket a szónok

¹ L. Prot. Egyh. és Isk. Lap 1860. 1456 lap.

dicsérni vagy dorgálni akar. Ha pedig az egyházi szónok *saját* személyi viszonyait érinti, — ezt ritka kivétellel, rosszul leplezett *kivánságai* vagy panaszai kifejezése gyanánt fogadják a hívek. Visszatetszést s felháborodást szokott eredményezni.

Efféle botlások sokszor a beszéd alapjául szolgáló *bibliai szöveggel* állanak szoros kapcsolatban. Hisz az alapige alkotja az egyházi beszéd szervezésének hátgerinczét. Ennek megválasztása azért nagyon fontos — a dékorum szempontjából is. Az úgynevezett frappáns, megkapó textus, ügyes kezelés mellett, valóságos szónoki remekmű fundamentomává válik, de korlátolt tehetséget rendszeren izléstelen, tapintatlan elme-futtatásra, vagy legfeljebb arra indít, hogy szintelen, élet nélkül való, üres szólamok czifra keretéül használja. Egy hevesvérű, fiatal lelkész, egy, a községe vendéglőjében lefolyt véres kimenetelű összekülönbözés után, nemes haragra gerjedvén, a legközelebbi vasárnapon a szószékről hatalmas filippikát tartott az alkoholizmus ellen.

A realizmus fegyvertárából szedvén elő az éles kardot, előre örült a diadalnak, melyet bizton remélt. Csak megfelelő textus választása okozott neki fejtörést. Sok fáradozás után, ez is szerencsésen, várakozáson felül sikerült. Valóban frappánsabb alapigét nem is találhatott volna, mint Példabeszédek 23. r. 29—32. versét: „Kinek jaj? kinek óhajtás? kinek versengések? kinek háborgás? kinek bűn nélkül való sebek? kinek szemeknek vörössége? A bornál mulatóknak, a kik mennek a jó bor korcsmájának keresésére? Ne nézzed a bort, mikor vörös, mikor mutatja a pohárban az ő színét és mikor a pohárban pezseg. Végezetre, mint a kigyó megmar és mint a mérges kigyó megcsíp“. Alighogy kipirult arcczal s re bene gesta hajlékába tért, egy ránczos arczú, kisirt szemű anyóka kopogtat szobája ajtaján: „Tiszteletes Úr, megtiszteltem alássan — így szólt — ma szívemből beszélt, csak uram is lett volna a templomban! Az Istenadta, a mult vasárnap óta nem tud dolgozni, egy krajczár sincs házunknál, mégis egyre hordatja a Pista gyerekekkel hitelbe a bort. De — folytatá akadozva — szavammal meg ne bántsam, igazán a bibliában van-e az a mit felolvasott?“ A szegény, megpróbált asszonynak e naiv kérdése bizonyára egyértelmű azzal a komoly kérdéssel: *összhangban van-e az ilyen realizmus a dékorum kívánalmaival?*

3. A dékorum az egyházi beszéd nyelvében.

A szószéki dekorum feltételeit épen nem merítettük ki, az egyházi beszéd tárgyára vonatkozólag az előző sorokban foglalt fejtegetéssel. Nemcsak az: *mit prédikálunk?* hanem az is: *hogyan hirdetjük az igét?* szóban forgó kérdésünk szempontjából figyelemre méltó. Sőt az utóbbi bizonyos tekintetben jelentősebb az elsőnél, kivált napjainkban, midőn a felületes műveltségnek a társadalom minden rétegeiben való terjedésével sajnálatosan tapasztaljuk, hogy a nagy többség az igazság sovány magját is szívesen fogadja, ha szép, tetszetős hüvelyben nyújtjuk neki.

Itt első sorban az egyházi beszéd külső kerete, *az alak, a nyelv*, melybe a Krisztusról való bizonyágtételünket, a hívek lelki építése céljából, öntjük, vonja magára figyelmünket.

E tekintetben is irányadóul szolgál az egyházi stíl megőrzését feltétlenül követelő alapelv. Anyag és alak feltételezik, kiegészítik egymást. Hogy egyházi beszédünk a kultusz ünnepi jellegét tükrözze vissza, nem szabad a szót, melylyel Isten igéjét tolmácsoljuk, a köznapiság piszkos zubbonyába öltöztetnünk, csakis tisztességes ünnepi köntös felel meg magasztos tartalmának. A beszédnek az istentisztelet *komolyságával, méltóságával, erkölcsi tisztaságával* teljes összhangban kell lennie.

De ezzel az a priori álló, a dolog természetéből folyó elvvel szemben egy másik, nem kevésbé jogosult, ellentétes követelményt is kell szem előtt tartani. Ez a *népiesség* feltétele. Hisz az egyedüli út, melyen az egyházi beszéd elé tüzött célt megközelíthetjük, a *közérthetőség*. Ez pedig a közgondolkodáshoz való bizonyos alkalmazkodást, a nép nyelvéhez s beszédéhez való leereszkedést kíván.

Az azonban, hogy az egyik nem zárja ki a másikat, alig szorul bizonyításra. *Ellentétes* viszony nincs e két tényező között, legalább oly ellentét nincs, melynek áthidalása nehezen mellőzhető akadályokba ütköznék. Bizony rossz lábon állna a mi fejlett népies irodalmunk, ha művelői a lélek kenyerét csak a trivialitás porlepte kosarában, a szelleműdítő italt csak a póriasság piszkos poharában raknák a nép asztalára. A ponyva-irodalom termékeiben, igaz, bőven mutatkoznak e jelenségek. De abusus nem tollit usum. A sok férges gyümölcs, mely a népies irodalom fáján terem, csak óvatosságra, arra intsen, hogy komoly s beható kutatás után, a rosszat félredobva, a jó iratok közt válogatva, a legjavát szemeljük ki, a vallás-erkölcsi s értelmi népnevelés érdekében.

Méltán fokozódik az igény az *egyházi szónok* iránt. Hisz ő szolgálja a nép legszentebb érdekeit, mindön körében a lelkeket építő, felelősségteljes munkát végzi. Valamint már nemes külsejével is tiszteletet, áhitatot kelt az Istenháza, úgy sugározza vissza az egyházi beszéd nyelvi alakja is a kultusz-fenség jellegét, természetesen népies, érthető módon. A fenséges tartalom párosuljon az egyszerű, méltó alakkal, a „majestas a simplicitas“-sal. Csak úgy valósulhat meg a gyülekezet épülésére irányuló szónoki munkásság célja.

A szószerkeleti dékorum érdekében a prédikáció nyelvi alakja irányában támasztott ezen általános kellékek korlátain belül, számos *részletkérdés* merül föl. Ezeknek is inkább negatív jelentőségükben rejlik gyakorlati értékük.

A dolog természetéből folyik, hogy a szószerkezen is csak az *irodalmi nyelv* jogosult. Minden nyelvi botlás zavarólag hat. Ugyanily rontó hatással van a *tájszólás*. Erről kár több szót vesztegetni.

De helyén van tán a figyelmeztetés, hogy az egyházi beszéd nyelve az irodalmi nyelvnek, ennek általános ismérveit magánviselő, mégis sajátos, különös jelleget mutató *vál-faja*. Az egyházi stíl ad neki jellegzetes alakot. A kegyeletes szokás, a hagyományos tisztelet, az egyház tekintélye avatta a lelki épülés oly fontos eszközévé, a tagokat az egyházhoz s egymáshoz fűző oly szoros kötelékké, melynek hiányát csak az nem érzi, ki a gyülekezeti középülés lélekemelő hatását önmagán még nem tapasztalta. E mellett az egyházi stíl követelményeinek megfelelő nyelvben épen nem kicsinylendő *liturgiai kötelékkel* is rendelkezünk, mely az idő és tér tekintetében egymástól távol eső gyülekezeteket egymáshoz kapcsolja. Erre való tekintettel ragaszkodik a római egyház a liturgia terén a latin nyelvhez s alárendeli — elég helytelenül — a célt az eszköznek.

Az egyházi beszéd nyelvének, a népies irodalmi nyelv színvonalán álló egyéb iratokétól való specifikus különbsége főképp azon *korlátok* kegyeletes tiszteletbentartásában áll, melyeket az egyházi stíl emel. Erre utal az egyházi szószerke latin nevének etymologiai értelme. „*Cancelli*“ — kerítés, korlát veszi körül a szószerkeket, — mintegy jelképeül a szónoki tisztességnek, sorompójául a szónoki szabadságnak s intó jelül, hogy óvakodjunk mindentől, a mi az épülést gátolja. A határsértés itt is az *elvilágiasodás*, a *profánáció* jellegét tünteti fel.

Ily zavaró nyelvi elemek az *idegen kifejezések*, *sűrű idézetek* az egyházi életkörön kívül álló jelesek munkáiból, a *tudomány és művészet* alapos ismeretét feltételező fogalmak.

Mindez nemcsak tarkítja az egyházi beszédet s a közérthetőség rovására esvén, elvonja a tulajdonképi czéltól a figyelmet, hanem *erkölcsi* tekintetben is helytelen, mert a hallgatóra rendesen azt a hatást teszi, hogy a szónok olvasottságának s ismereteinek fitogtatására keresett alkalmat. Mi egyéb czélnek szolgálna is *Hock János*¹ beszédeiben Róma dőzsölésének fantasztikus leírása, a „sybarita szakácsok“ konyhaművészetének s az étlap ismertetése, melyen a „lukráni tó osztrigái, a jóniai pávák, Tarentum olajbogyói s Tibur almái“ testi étvágygerjesztő, de alig lelki éhségcsillapító hatással vannak felsorolva. A mi derék *Dicsőfi József*-ünk is zsidó és arabus nyelvi idézeteivel, a majdnem az összes kulturnépek kiváló képviselői műveiből merített aranymondásokkal, a szőlőtermést és alacsony borárakat, valamint a fillokszera pusztításait nyilvánított statisztikai adatok közlésével, aligha építette hivat.² Vallásos estély programjában ám foglaljon ez is helyet. Egyházi beszéd keretébe azonban alig való.

Ugyanazon okból foglalunk állást a hazai egyházi beszédiróladalom földén még mindig burjánzó *dagályosság* ellen. Ennek, valamint a fent említett hibának lényege a nyelvi elemek oly módon való összehalmozásában áll, mely a beszéd egységének, a hallgatók figyelme összpontosításának s idegen alakok bevonásával az egyházi stílnak rovására érvényesül. Mindkettő hasonlít a *secessió*s stíli épülethez. Az első olyanhoz, melyben a sok mesterségesen alkalmazott vas, fa s kőoszlopok, az ügyis elég erős alap- és tűzfalak mellett cél nélkül, sőt a tulajdonképi cél rovására foglalják el helyüket. A bombasztikus anyaggal túlhalmozott prédikáció meg emlékeztet a modern czifra házakra, melyeknek homlokzata annyira túl van terhelve diszitményekkel, hogy az ablaknyitás, az üde levegőnek a szobába való szabad beözönlése, csak a dekoráció megsértésével válik lehetővé. „Szépen, igen szépen prédikált“ — azt mondta az egyik nő, midőn szóba került az ékesszólásáról híres papszónoknak köztetszést keltett beszéde. S midőn megkérdezték: „miről szolt?“ — e jellemző választ adta: „óh oly szépen, hogy azt meg sem lehet mondani!“ Valódi izlésre, eleganciára vall a *dísz egyszerűsége*. Az építészet terén a karyatidák képviselik a *gyakorlati czélnek az esztétikai érdekekkel* való egységét. Oszlopok is, diszitmények

¹ L. Hock János: Nagyböjti szentbeszédek. Ismertetve a „Protestáns Szemle“ 1901. évf. 530 s következő lapjain.

² L. „Templomi gondolatok“ cím alatt megjelent beszédgyűjteményét s ennek ismertetését a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ 1902. évi 12. számában.

is. Megfelelő szimbolumai az egyházi beszéd mintaszerű irányának!

Az eddigi felsorolt esetekben a jó izlés ellen elkövetett hiba *tetszetős*, mintegy szalonképes alakban jelentkezik s azért nagyon könnyen megteveszti a laikus közönségnek ítéletét, a mint azt a kiváló szónok hírében álló *Hock János* szertelen dicsőítése igazolja. A dékorum megsértésének *durvább* alakjaival találkozunk oly szavakban, kifejezésekben, mondatokban, melyekben a kultusz ünnepi jellegével való ellentét *fülsértő* módon jut kifejezésre s az egyházi stíl méltóságával, komolyságával homlokegyenest ellenkező profán nyelvi elem *teleplezetenül*, sőt *tüntető cynismussal* lép előtérbe.

Ennek legdurvább alakja a *trivialitás*, a *póriasság*. Kifejezések: „szentelen, pimasz,“ vagy ily banális mondat: „hitvány madár, ki a fészket rutítja“¹ minden tisztességes társaságban visszatetszést keltenének. Ne hivatkozzunk a külföldre, se Spurgeon, se De Witt Palmage tekintélyére! A konkoly a búza között is csak konkoly. Avagy az áhitat emelésére szolgál-e ily beszéd: „Hányan haltak el a miatt, hogy félreléptek, vagy hogy levágták lábukról a *tyúkszemet?*“ Vagy: „A mikor kis testvéreketek *nyakon ütöttétek*, a mikor engedély nélkül az édességet vagy *tejfelt felnyaltátok*, mikor az *új bicskátokkal* mindent összefaragtatok, mikor az éretlen gyümölcsöt a fáról leráztátok, mikor a helyett, hogy iskolába mentetek volna, a hová szülőitek küldötték, elszóktetek *madarászni*, — és hány-szor veszélyeztettétek ifjú életeteket, mikor olyan helyre hágtatok, másztatok fel, a hol semmi dolgotok sem volt?!“² Itt bámulatos közvetlenség sajnálatra méltó trivialitással párosul.

A szószéki dekorum nem szorítkozik azonban a szó közönséges értelmében vett triviális beszéd kerülésére, melyet a finomabb műveltségű társadalmi körök is a boycott méltó büntetésével szoktak megbélyegezni. Itt a terület, melynek szélén a tilalomfa emelkedik, sokkal nagyobb kiterjedésű.

Az igehirdető nem a plebs-hez, hanem a „populus“-hoz, Isten népéhez, intézi szavát, ahhoz a néphez, mely mint evang. keresztyén vallásos közösség, velünk és általunk akár az üdvkijelentés isteni kútforrásához eljutni, hogy abból „az életnek vizét“ (Ján. jel. 22, 17.) meritse. Ennek a minden egyéb közösségtől szorosan különböző, sajátos történeti fejlődés útján *sajátos alakulást* nyert egyházi közösségnek van *sajátos nyelve*

¹ Dicsőfi József „Templomi Gondolatok“ című beszédeiben.

² De Witt Palmage úfán Csulak Zsigmond a „Protestáns Pap“ 1901. évf. 141. és 1900. évf. 23. lapján.

is, melynek köréből minden idegen elem távol tartandó. Névszerint mind az, mi *más hivatáskörök* sajátos *jellegét* tükrözvén vissza, a figyelmet, a mennyei javaktól való elvonásával, földi érdekekre irányítja s az idegen körök sajátos beszédalakjainak használatával a közvetlen célét elhomályosítja. Ez az úgynevezett *technikai kifejezésekre* vonatkozik. Találó Schleiermachernek idevágó nyilatkozata: „a beszéd legyen népies, de ne póriás, ne foglaljon magában műkifejezéseket, az az olyanokat, melyek bizonyos hivatáskörből vannak átvéve.¹

Ez az a *pont*, a melynél *annyi egyházi szónok* szava több esetben tudatosság nélkül — összeütközésbe kerül a dékorum követelményeivel. S ez megokolja, sőt követeli, hogy e kérdéssel behatóbban megismerkedjünk, annál is inkább, mert a szakkörökben ritkán méltatják kellő figyelemre, a laikusok pedig érzik is, kifejezésre is juttatják a szóban forgó hiba lehangoló hatását, a nélkül, hogy annak *lélektani okát* ismernék.

Itt is nehézségekkel állunk szemben, mihelyt az általános elvet részletes szabályok konkrét alakjába önteni készülünk. Oly *szótár* összeállítása, mely a szószéki tisztesség szempontjából kifogástalan, illetőleg helytelen beszédelemeket magában foglalná, nem sikerült még senkinek. Nemcsak azért nem, mivel az egyházi nyelv forrása kimeríthetlen, hanem főleg azért nem, mert a hallgatóság különös egyéni viszonyaira, valamint a prédikátornak a gyülekezethez való viszonyára irányuló tekintet, teljesen egyenlő mérték alkalmazását, az egyházi szónoklat nyelvi értékének megállapításánál, kizárja. Itt a *homiletikai tapintatnak* van fentartva a döntő szó, annak hiányát pedig mi sem pótolhatja. De óvó példákra való utalással lehet e téren is fejlesztőleg hatni a meglevő ép érzékre s azt oly irányban nevelni, hogy a kezdő embernek is a hiba megismerésére s gondos kerülésére módot nyujtsunk. „Épen az, hogy nincs betübe foglalható szabály — mondja az új-kor legnagyobb theologusa, Schleiermacher² — teszi szükségessé, hogy a kezdő szónok lelkében intő példák által elsöben is ezt az óvatos *vigyázatot* megerősítsük, mely a póriasság, a mesterkéltség és aljasság korlátaitól távolmaradni igyekszik, azután pedig saját *ítélőtehetségét* mindjobban megszilárdítsuk.“

E célú tartva szem előtt, néhány *részletkérdést* vetek fel, hogy azokat alapelvünk világánál tüzetesebb vizsgálat tárgyává tehessem.

¹ L. Hagenbach: „Grundlinien der Liturgik und Homiletik“ 124. l.

² Hagenbach: „Grundlinien der Liturgik und Homiletik“ 130 lap.

Bizonyára örvendetes jelenség, hogy a *hazaszeretet* és a *nemzet*, valamint a *koronás király* s az *állami hatalmat* kezelő felsőbbség iránt való kegyelet abban a méltatásban részesül az egyház részéről, mely azt méltán megilleti. Bibliái alapja is van ennek (Róm. 13, 1—3), természetes is, hogy a földi viszonyok e legnemesbikét is, az evangélium megdicsőítő fényével megvilágítjuk. De itt-ott, nézetem szerint, túl lőnek a czélon az egyházi szónokok, ha e fajta beszédekben a hazafias kegyelet, a loyális alattvalói tisztelet *személyi kultuszszá*, a keresztyén szellemmel alig összeegyeztethető *apoteozissé* fajul el. A templomi szószekekről lengedező udvari levegő, reám legalább, mindig lehűtőleg hat. „A mi legkegyelmesebb urunk, ő felsége, az apostoli király“ s ehhez hasonló czimzések alig igazolhatók ott, hol a királyok királya elé járulunk e vallomással: „mindenek vétkeztek és az Isten dicsőségétől elmaradtak“ (Róm. 3, 23). Miért nem használjuk inkább a bibliai, a nemesebb egyházi nyelv megfelelőbb kifejezéseit: „*a te szolgád a koronás király, az ország feje, a nép atyja?*“

Sokkal helytelenebbek, sokkal rontóbb hatásúak oly szóalakok, melyek a *társalgóterem* parfümos, a *parlament* tikkasztó, a *dolgozó-szoba* dohányfüstös vagy az *iskola* porfellegetes légkörére emlékeztetnek. „Tisztelt *hölgyeim* és *uraim!* — így kezdé prédikációját — egy a hajlongásoktól megörbült hátú udvari pap — *kegyes engedelmükkel . . .*“ „*A napirend ki van merítve*, — az idő előhaladt“ — így végezte prédikációját egy „modern“ fiatal szónok, miután a zsebéből elővett órára vetette komoly tekintetét. Egy másik azon nagyfontosságú „*ügyiratokat*“-ra utal, melyeket a Szentlélek „*titkárai*“, a próféták és apostolok „*fogalmaztak*“ s „*mihez tartás*“ végett „*továbbítottak!*“ „A vallásos *eszme*, az Istenben való *elmélyedés tudata*, úgy az egyén, mint az egyénekből alakuló közösség vallás-erkölesi fejlődésének leghatalmasabb *tényezője* és társadalmi, valamint *történeti hivatásuk* megismerésének legbiztosabb útmutatója“ — így tett bizonyosságot „szörnyű“ tudományosságáról egy ifjú magántanár, midőn a szünidőben atyját, egy kis falusi gyülekezet lelkészét, a szószeken helyettesítette. De *gustibus non est disputandum!*

A műkifejezéseknek az egyházi beszéd köréből való *feltétlen kizárása* sem nem kívánatos, sem nem szükséges. Bizonyos korlátok közt tért foglalhat itt is a realizmus, a kultuszczél kockáztatása nélkül. Csak *közvetlenül* ne lépjen előtérbe az ünnepiség s a köznapiság közti ellentét, oly módon, hogy merev egyoldalúságában érvényesülvén, a figyelmet

a kultuszczéltől elvonja. A sajátos viszonyok hatalma eltompíthatja ezen ellentét élet úgy, hogy a bizonyos hivatáskörből átplántált műkifejezések eredeti jelentése enyhül, az egyház légkörében mintegy átszellemül.

Ki ütköznék meg p. o. a hadi szerek szótárában foglalt; Pál apostol által is használt, ezen kifejezéseken: „igazság mellvasa, hit pajzsa, üdvösség sisakja“ (Eféz. 6, 14—17)? Ellenben az ugyanabból a körből átplántált modern szerek: az „ágyu, a forgópisztoly, a szurony“ pusztá megnevezése is, még katonai gyülekezetben is, mosolyt idéz elő. Pedig ha valahol, épen abban a körben, melyben használják, szolgálhatnának, mint megfelelő, ismert szimbolumok, „élénk szemléltetésére az elvont vallási igazságoknak. Mind az által, a mint hatásuk igazolja, helytelenek, egyrészt azért, mert az Írás tekintélyére nem támaszkodva, közvetítve nincsenek, másfelől, mert nagyon is *prononcirozott alakban* képviselvén egy bizonyos hivatáskör jellegét, a figyelmet tüntetőleg vonják el a tárgytól.

Az *Írásban* előforduló s így a vallásos kegyelet közvetítő tekintélyére támaszkodó kifejezéseknek az egyházi nyelvbe való átültetése sem szolgálhat biztosítékul arra, hogy a szószéki tapintat határát át ne hágjuk. Bizonyos bibliai beszédalakok s szavak az egyházi beszéd körében, a dékorum megsértése nélkül, helyet nem foglalhatnak s legfeljebb mint idézetek igazolhatók. Ne vádoljon senki tiszteletlenséggel az Írás, isteni kijelentésen alapuló evang. hitünk e magna chartája iránt. De — s ezt nyomatékkel emelem ki — itt a *kultuszbeszéd*ről, az istentisztelet körében helyet foglaló *prédikáció*ról van szó. Sem Mózes, sem a próféták, maga az Úr, hitünk fejedelme sem, az ő apostolai sem tartottak kultuszbeszédet. Az alapvető *missziói beszéd* s a tényleg fennálló gyülekezet építésére rendelt *kultuszbeszéd* közt nagy a különbség, a mint erre Hagenbach¹ különösen felhívja figyelmünket. E különbségnek tárgyunkhoz való viszonya követeli, hogy a bibliai nyelvelemeknek az egyházi beszéd keretébe való felvételénél is az egyházi styl szolgáljon irányadóul.

Tehát jól értékesíthetők azok a bibliai kifejezések, melyek mint egyes szemek az *egyházi nyelv* hálójába mintegy beleszövődtek. Mint régi jó ismerősöket a gyülekezet megkedvelte. Még átvitt értelmükben is népszerű tolmácsai az elvont igazságnak s mint ilyenek a vallásos köztudatban polgárjogot is nyertek. Ilyenek p. o. a földmívelés köréből vett ki-

¹ „Grundlinien der Liturgik und Homiletik“ 129 lap.

fejezések: vetés—aratás, plántálás—öntözés, eke—ásó, buza—konkoly, szérű—csűr stb. Ellenben az ugyanazon körből való, kevésbé ismeretes, vagy különleges tárgyjelzések p. o. cséplőszekér, ugorka, dinnye, párhagyma, vereshagyma, foghagyma, (4. Móz. 11, 5.) stb. méltán kifogásolhatók, habár az Írás úgy betűszerinti, mint jelképes értelemben használja.

Míg oly bibliai kifejezések, melyekkel a *vallásos köztudat* meg nem barátkozott, szószéki dékorum megsértésével azonos hatást gyakorolhatnak, addig a *profán* élet egyes technikai szókinccseivel bátran gazdagíthatjuk az egyházi beszéd nyelvét, *megfelelő közvetítés* feltétele mellett. Miért nem utalhatna p. o. tábori lelkész a „mennyei hadúr“-ra a „hadi jelszó“-ra: „Istennel a hazáért s a királyért?“ Sőt épen a különös viszonyok vannak e profán műkifejezéseknek magasabb, élesebb értelmet. Eredeti, a prózai étellel kapcsolatos jelentésük az által, hogy a lelki élet földébe plántáljuk át, mintegy acclimatizálódik, az új talajban megneemesbül, — ha csak a közérthetőség szempontjából, vagy azért nem esnek kifogás alá, mert *vad törzsük beoltásra egyáltalán nem alkalmas*. Hirneves szónokok használják évváró beszédeikben a kereskedelmi könyvvitel „bevétel, kiadás, követel, tartozik, a számadó könyv lezárása“ ismeretes műszavait. De túl feszítette a húrt az egyszeri pap, ki a „váltót“ említi, melynek „kiállítója“ csak úgy kerülte ki a mennyei bíróság kárhoztató ítéletét, hogy az „esedékes“ adósságot vérével fizette meg az ártatlan „kezes“. *Gerock*, az tinnepelt prédikátor, 1854-ben tartott Szilvesteresti prédikációjában a Stuttgart falai előtt leskelődő öldöklő angyal pusztításaira hívja fel a figyelmet s az *ágyú dörgő szavára* emlékeztet, mely kelet felől félelmetes módon közeledik. Bizonyára modern beszéd, technikai kifejezések, — de a nap jelentősége, az idő komoly eseményei által keletre közvetített, igazolt szólamok.

Az említett példák, úgy látszik, azt a kiváló szaktudósok által képviselt nézetet igazolják, hogy a szónoki dékorumra való tekintetből tanácsos a különös helyett az *általános kifejezésnek*, a faji fogalom helyett a *nemi fogalomnak* használata. Sok, talán legtöbb esetben biztos útmutatóul szolgálhat e szabály. Az Úr azt mondja: „ne legyetek szorgalmatosak a ti életetekről, mit egyetek, vagy mit igyatok, sem a ti testetekről, mivel öltöztessetek“ (Mát. 6, 25). Az egyszeri csuhás barát így modernizálja ez általános bibliai kifejezéseket: „egy fél kiló hús, egy kanál leves, egy pohár bor, selyem szoknya“. Gyönyörű szemléltető módszer egy Abraham a sancta Clara mintájára!

Hagenbach, nézetem szerint, mégis túllép a határon, midőn e tárgyról így nyilatkozik: „ép az a különbség a *költői* és *szónoki beszéd* között, hogy amaz az *általános*, ez a *különös fogalmat* használja. A mely *prédikátor* úgy beszélne, mint a *költő*, ellenkezésbe jőne a *szónoki beszéd* illő hangjával“. Ő csak azokat a speciális fogalmakat nem tartja helyteleneknek, melyek *bibliailag* közvetítve levén, mint *pars pro toto* szerepelnek, p. o. „a *veréb*, a *mezei liliumok*“.¹ É szerint azután nem is vétünk a jó izlés ellen, ha „a *pusztában lakozó ökörbika*“ bögésében s „a *pusztai bagoly*“ krakogásában a szenvedő lélek jajgatását hallatjuk (102. Zsolt. 7). Pedig drasztikusabb példákra is hivatkozhatnánk. Ellenben megsérti a dékorumot az a szónoki lendület, mely az *ibolya* balsamos illatát az Úr jóvoltát magasztaló *hálaáldozattá*, a *fülemile* tavaszi üdvözlétét a világhymnus *akkordjává*, a *riügyező fák* titokzatos *suttogását* a *husvéti örömhír tolmácsává* avatja. Azt hiszem, a költői lendületesség nemcsak nem áll ellentétben az igehirdetés ünnepi jellegével, de sőt sokkal méltóbb alakban juttatja ezt kifejezésre, mint a száraz elmélkedés hideg hangja. Csak azért, mert e képek a különben oly gazdag bibliai nyelvszimbolikában helyet nem foglalnak, vagy csak azért, mert nem általános, hanem különös tárgyjelzések — nem szoríthatjuk ki az egyházi beszéd keretéből. Közvetíti használatukat a közérthetőség s az a közfelfogás, mely a *tünetben a törvény*, a *fajban a nem*, a *végesben a végetlenség* jelképére ismer.

De nem keveredünk-e ez állításunkkal *ellenmondásba* a fent kifejtett elvekből levont következtetésekkel? Ha így áll a dolog, akkor miért helytelen a fent idézett kifejezés: „*egy kanál leves*, *egy pohár bor*“, — vagy oly modern szükségletek megnevezése, mint p. o. a *kártya*, *klubestély*, *szivar* stb.? Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy ezekhez hasonló részletezéseknek fogalmi tartalma annyira a *muló*, *gyarló*, *erkölcsi fogatkozásoktól* el nem választható mindennapisághoz van *kötve*, hogy magasabb czélok szolgálatára egyáltalán alkalmatlan. Hasonlítanak ezek az őserdő fájához, melyet hiában ültetünk át gondosan ápolt kertünkbe, melyet hiában igyekszünk megnevesíteni, — a beléje oltott nemes ág elszárad, mindenféle elágazó gyökerei pedig elvonják a mellette levő nemes fáktól az éltető nedvet. Nem közvetíti e kifejezések használatát sem az *egyházi nyelv*, sem a *vallásos köztudat*. A

¹ „Grundlinien der Lutirgik und Homiletik“ 131. lap.

profán világhoz levén lánczolja, képviselik a triviális, a bánális elemet s mint ilyenek a szónoki dekorummal kiegyenlíthetetlen ellentétben állanak.

A technikai kifejezésekre vonatkozólag még csak egy mozzanatot emelek ki. Minél nagyobb mértékben mutatkozik a *mulandóság* jellege valamely tárgyon, annál kevésbé alkalmas az *örök igazság* jelképes szemléltetésére. Azért legyünk óvatosak, kerülve azt, a mi a folyton változó divatnak van alávetve s mint a forgalomnak esetleges, bizonyos *időhöz, térhez és foglalkozási körhöz* kötött nyelvi alakja, — a nagy többségre mindig azt a hatást teszi, mintha valamely *idgen elem* erőszakos betolakodásával állana szemben. Ez a legbiztosabb óvszer a homilétai tapintat megsértésével járó veszély ellen. Ezzel lélektanilag is meg van okolva az a tapasztalati tény, hogy az *általános*, a viszonylag állandó létet jelző kifejezések mindig megfelelőbben közvetítik az üdvigazságot, mint a *mulóság* jellegét szembetűnően visszatükröző *különös* fogalmak, — valaminthogy a *modern műkifejezések* használata sokkal inkább kelt megütközést, mint a kegyelet által megszentelt *ódonyszerűség*.

Az egyházi styl kellékei közt az *erkölcsi tisztaságot* is említettük. Ez is korlátokat szab, melyek az egyházi szónokot mérséklésre intik. Vannak bűnök, melyeknek pusztá *megnevezésével* sértjük a gyengéd erkölcsi érzést. Főleg bűnök in puncto sexti“. Ezt nem tagadhatja senki. Hiában mondják, hogy ez álszemérmetség, prüderia, a társadalmi élet képmutató illemalakjainak nyomása alatt létrejött *műtisztesség*, melyre az igazság hirdetőjének tekintéssel lennie nem kell. Magában véve áll ez, de nem a *tényleges*, tehát azon *viszonyok* között, melyeknek figyelembevételét a dekorum követeli. A mi hiveink, átlag véve, nem állanak a szellemi fejlettség azon *magas színvonalán*, melyen a társadalmi nyelv diszkrét hangja s a prédikáció indiszkrét hangja közti ellentét önmagában kiegyenlítődne, de annak oly *alacsony fokán* sem, hogy ezen ellentét tiszta tudatára ne ébrednének. Ha nem így állna a dolog, akkor ezen ellentét, mely az első esetben megfelelő közvetítés folytán élét veszíti, az utóbbi esetben pedig észrevétlen marad, az épülést gátló, rontó hatást épen nem tehetne. Pedig a tapasztalás csak ritka kivételek esetekben igazolja ezt. Ilyen, a szabályt megerősítő kivételeket pedig alig szükséges tekintetbe venni.

Várom az ellenvetést, az *Írás tekintélyére* való hivatkozást, melyben hiában keressük a szalonnyelv szépségflastromát, a képmutatás eufemizmusát, mely a bűnt az ő leplezetlen

realizmusában ismerteti s nevéen nevezi. Ezzel a figyelemre méltó ellenérvvel szemben is fentartom állításomat. Már előzőleg utaltam arra, hogy az egyházi beszéd nyelve a bibliai nyelvvel nem azonos, különösen azon kifejezésekre vonatkozólag, melyek idegenszerűségüknél fogva a gyülekezet köztudatába át nem mentek, vagy melyek a kánonikus iratok keletkezése idejének jellegét tüntetvén fel, a későbbi nemzedék megváltozott szokásaival, a társadalmi jó izlés dolgában uralgó felfogásával, összhangban nincsenek. Igaz, hogy az írás szövegéből s a gyülekezet előtt felolvasásra kerülő szakaszokból a „kényes“ helyeket kiküszöbölünk nem szabad, de a felolvasó is, a hallgatóság is megkönnyebbülve lélezkzik fel, ha ily sikamlós helyeken szerencsésen túlesett, minden zavaró incidens nélkül.

Castis omnia casta. A mi Istentől származik, az magában véve, nem lehet tisztátalan, sem nem rossz. Ez bizonyára igaz. Ez eszményi felfogást igazolja a valóság is, de csak akkor, ha a *viszonyokban* megvannak a feltételek, melyekhez e nemes felfogás érvényesülése fűződik. Azonban a reális valóság nem felel meg e feltételnek, az épülést kereső gyülekezet körében sem. A *tisztaszívűek* közt helyet foglalnak olyanok, kik *ártatlanságukat* a világ piacznán áruba bocsátották, a *nagykorúak* mellett ülnek *kiskorúak*, az *öreg*ek mellett *gyermek*ek is. Ily gyülekezetben, ha építeni akarunk, nem szabad a lélektani alapra támaszkodó *paedagogiai* tekintetet szem elől tévesztünk, hanem mérlegelnünk, kellőleg válogatnunk kell a szót, hogy sem a szunnyadó érzéki kivánságok felébresztése, sem a gyengéd erkölcsi érzék megsértése által, az épülés útja elé akadályt ne gördítsünk.

A szóban forgó bűnnek *konkrét* alakban való megnevezésében a rossz az ő *ingerlő* és *sértő* hatásában domborodik ki. Bennük és általuk szemlélhetővé válnak az erkölcsi elkorcsosodás árnyképei, melyek az egyikre kísértő, a másikra megdöbbentő hatással vannak, a *plasztika* mezítelen alakjaihoz hasonlóan, melyeknek szemlélése *vegyes közönségben* ellentétes érzelmeket ébreszt.

E tekintetben tanácsos, hogy az *általános* kifejezések használatára szorítkozzunk. S ezt az igazság sérelme nélkül lehet megtenni. „*Erkölcstelenség, tisztátalanság, kicsapongás*“ — ezen s ehhez hasonló általános fogalmi meghatározások ép úgy kifejezik a „gonosz kivánságok“ lényegét, mint ennek konkrét nyelv alakjai. S ebben mutatkozik a *lelkésznek homilétái* s *lelkipásztori* működése közt fennálló elvi különb-

ség. A mire a pásztornak a bűn szolgáját figyelmeztetnie lehet és kell, az a prédikátor ajkairól megütközést kelthet.¹

Az egyházi beszéd nyelvéről levén szó, tekintettel kell lennünk a *humorra* is, de csak annyiban, mennyiben *szóalokban* jut kifejezésre. Elvileg épen nem zárjuk el előle a szószéket. Hisz a lényegét alkotó azon életnézet derűjében, mely a bűn és a baj setét fellegein át, a zavartalan öröm a tökély napvilága felé törekszik, a keresztyén lélek hitbizalmának visszsfényére ismerünk. A „*humor* — azt mondja Vischer — *komikum, melynek szülője a bánat*“. „*Könyük közt mosolyog*“ — jegyzi meg Jean Paul. Úgy az egyik, mint a másik szellemes meghatározás találóan jellemzi a humor lényegét. Találóan a megváltott lélek alaphangulatát is, — melynek első akkordja: „kicsoda szabadit meg engemet e halál testéből?“ (Róm. 7, 24) beleolvad a hit győzelmi énekébe: „hol vagyon, halál, a te diadalmad, hol vagyon, koporsó, a te fulánkod?“ (1 kor. 15. 55).

Ily humor nem állhat az egyházi styl alapfeltételeivel, sem a komolysággal, sem a méltósággal, ellentétes viszonyban. De az is világos, hogy az ezen feltételek által szabott határokon való túllépés helytelen. Ez pedig megtörténik, ha a beszédalakok, melyekbe a humor öltözik, a dékorum kívánalminak nem felelnek meg.

Szoros kapcsolatban áll ezzel a kérdés: a *szójáték*, az *élcz* jogosult-e az egyházi beszéd keretében? Rendesen kíséri az egyik a másikat s kiegészítik egymást. Közös jellemvonásuk az, hogy két ellentétes fogalmat egymáshoz közeli rokoni viszonyba hoznak. A szemet, melylyel két idegen fogalmat lánczczá kapcsol össze, azon esetleges, lényegtelen közös ismervekből kovácsolja, melyeket csak kutató szem fedezhet fel. Akár a szó hanganyagában, akár a fogalom tartalmában nyilatkozzék e rokonság, — hatása mindig *meglepő, megkapó*. — De a komoly hanggal s így a dékorummal ellenkezik, ha a magában véve szent, *fenséges eszmét* kicsinyes, *nevetséges tárgygyal* hozzuk rokoni kapcsolatba, — a merev ellentét

¹ E kényes kérdést tárgyalja L. P. a. J. a „*Mancherlei Gaben und ein Geist*“ — egyik újabb számában (41. évfoly 5. füzet). Ő azt mondja: „mostanában méltán várják a prédikációtól, hogy a fajtalanság bűnéről megemlékezzék, még pedig — a mint cikkében kifejti — leplezetlenül, minden hímezés-hámozás nélkül.“ Mégis nagyon közeledik az én álláspontomhoz, midőn merev állítását cikke végén e szóval enyhíti: „a prédikátor óvakédjék a túlságos élességtől és leplezetlenségtől, — . . . s a mi mondani valója van e tekintetben, azt mondja meg inkább az egyesnek a különös lelkipásztorkodás gyakorlása útján“.

hatása a komikum hatásával azonos. Vígszínházzá pedig a templomot lealacsonyítani, játékot űzni az egyházi szószéken nem szabad. Mint a professorok, úgy az egyházi szónok jó-rossz szójátékaiban is rendszeren az a rosszul leplezett hiúság nyilatkozik meg, mely minden áron a hallgatók tetszését akarja megnyerni.

Ha az egyik szónok a *korszerű* gondolkodást „*korszerű*“-nek találja, a másik a „*hívek hűtelenségét*“ korholja, a harmadik pedig „a *hiány bőségére*“ s „a *bőség hiányára*“ való utalással „szellemeskedik“, — ez a dékorum feltételeivel még nem ellenkezik. De alig szolgál az áhítatosság emelésére az a bizarr, majdnem ledér különczkedés, mely a tárgynak ily alakban való formulázásában nyilvánul: „Krisztus a jó kalapos, a jó kéményseprő, a jó kotlós tyúk. A szentlélek ágyú. Mi hasonlóság van a pap és a fuvó között? Mi hasonlatosság van köztünk és azon szamár között, melynek hátán Jézus Jeruzsálembe bevonult? A táncz és az ördögabroncs“¹ stb. A profanáció megrovásra méltó jellegével találkozunk ily fajta élczeskedésekben. S ha *személyi* vonatkozásúak, vagy ha *bibliai alakok* s *történeti események* esetleges vonásait tükrözik vissza efféle izléstelenségek, akkor a szónoki tapintat teljes hiányának sajnálatos következménye, a *komikum* áll előttünk, még pedig a maga cynikus, közmegütközést keltő hatásában. Igazolják ezt a papi és templomi adomák gazdag gyűjteményében foglalt kuriózumok.

Egy gazdag „*Izrael*“ nevű prozelytabankár elsőszülöttjének megkeresztelése alkalmával, a keresztelő lelkész ez alapigét választá beszéde tárgyául: Te vagy „*Izrael reménysége*“. (Jerém. 17. 13). Egy szemrevaló szegény leány esketésénél pedig, ki sok kérői közül egy kiváló állásban levő férfit választott élettársául, az eskető lelkész a jegyesek *keresztneveire* való czélzással, e bibliai mondatra alapította alkalmi beszédét: „*Lydiának* az Úr megnyitá szívét, hogy figyelmezne azokra, a melyeket *Pál* mond vala“ (Apost. csel. 16, 14). Ez az irás durva travesztálása, mely heteken át hálás témául szolgálhat a fonóházi pletykáknak.

¹ L. Mitrovics Gyula: „Egyházi szónoklattan“ 114. lapon.

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁCIÓ ADATTÁRA.

Rendkívül nagy fontosságú irodalmi vállalatot indított meg a Szent-István-társulat tudományos és irodalmi osztálya. Megkezdte a kiadását egy körülbelül hat kötetre tervezett gyűjteménynek, mely „Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából“ cím alatt indult meg, s első kötete ez év márcziusában került ki a sajtó alól. A XII. + 592 nagy nyolczadrét lapra terjedő kötet az 1520. és 1529. között bezárólag lefolyt évekből, tehát összesen tiz évből, a függeléken kívül 514 okiratot és levelet, adatot és regestát foglal magában, a többi kötetekben pedig folytatólagosan egészen 1570-ig lesznek egybegyűjtve a tárgyra vonatkozó kútfők.

Ki gondolta volna, hogy ezt a ránk, protestánsokra tartozó feladatot is a római katolikusok fogják megoldani? Hiába, nekünk nincs az efféléhez anyagi erőnk, ha szellemi talán volna is. Ki volna kész fedezni a mi költségeinket, hogy hónapokat tölthessünk otthonunktól távol, levéltárakat és könyvtárakat buvárolva? Arra, hogy az esetleg vállalkozó egyéneknek a fizetésökből nem telik, a protestáns olvasóközönség előtt fölösleges ráutalni. Irodalmi társaságunk nagyon sokára, talán épen sohasem lesz abban a helyzetben, hogy kútfőgyűjtés költségeire évente egy pár ezer koronányi összeget áldozzon. Pedig ha magunkba szállunk, bizony szegyeelnünk kell, hogy immár a reformáció forrásait sem mi, hanem egyenesen ellenfeleink kutatják fel s teszik közkinccsé.

Csak a szegyént említem föl, pedig azt a kérdést is bátran föl lehetne vetni, hogy nem lesz-e ebből kára a pártatlan történetírásnak? nem fognak-e a pápás szerkesztők adatokat megmásítani, elferdíteni, belőlök részleteket kihagyni, egyházokra homályt vető kútfőket teljesen mellőzni, egy szóval a pápás történetírás (Janssen, Majunke, Pastor) eszközeit igénybe venni? Bizony, meglehet, hogy nem lesz fölösleges ebben az irányban némi aggodalmat táplálni.

Igaz, hogy a most megjelent kötet szerkesztői: Bunyitay Vincze, Karácsonyi János és Rapaics Rajmond közül a két

előbbinek megelőző érdemes történetírói munkássága elegendő garantiául szolgálhatna az elfogultság ilyen machinatiói ellen. Az a Bunyitay Vincze, a ki a nagyváradi káptalan tagjainak 1566. évi legyilkoltatásáról szóló hagyománynyal szemben kimutató, hogy nem felel meg a történeti igazságnak, hanem légből van kapva az egész, — és az a Karácsonyi János, a ki II. Sylvesternek szent Istvánhoz küldött állítólagos bullájáról bebizonyította, hogy sokkal későbbi korból való hamisítvány: mind a kettő meglehetősen bizonyítékait szolgáltatva történetírói pártatlanságának, melyre legalább ezekben az esetekben papi állásuknak nem engedték meg, hogy befolyást gyakoroljon rá.

Őszintén megvallhatom, hogy ez volt az aprioristikus nézetem, mikor általa jó részben megnyugtattva hozzá kezdtem kiadványuk áttanulmányozásához. Azonban már a Bunyitay Vinczétől írt előszónak némely határozott kijelentése, mely eddigi forrástanulmányaimon alapuló meggyőződésemmel homlokegyenest ellentétben állott, valamint a Karácsonyi János tollából került utószó-szerű s „A protestantismus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata“ címet viselő dolgozat némely, főleg egyik részlete gyanut keltett bennem az iránt, hogy nem a teljes elfogulatlanság és feltétlen pártatlanság nyilvánul meg a gyűjteményben, hanem az annak kiadását indítványozó néhai Steiner Fülöp, székesfehérvári püspök ultramontán célzatokkal telített szelleme. Bunyitay kijelentéseinek maga a gyűjtemény is ellene mondván, később fogok rá visszatérni, most előbb csak a Karácsonyi dolgozatát kívánom bírálat alá venni.

Ki kell nyilvánítanom minden előtt, hogy nem tévedései, melyeket különben szükségesnek tartok megczafolni, keltettek bennem gyanut, mert hiszen ezek nem a pártatlanságát, hanem a tájékozottságát tehetik kérdésessé. Legkivált a Kopácsi István Sárospatakon való reformátorkodását szerinte végleg megdőntő adat ügye az, a mi nekem erősen feltűnt. Hivatkozva ugyanis a Történelmi Tár 1900. évi folyamának 475. lapján található adatra, azt állítja, hogy Kopácsi „egész 1543-ig Siklóson (Baranyamegyében), tehát nem Sárospatakon volt tanító“ (554. l.), noha az idézett helyen közölt, egy 1561-iki okiratban kizárólag ennyi az, a mi Kopácsira vonatkozik: „... fateor ... Stephanum Szentgyörgyinum ... ex honestis ... parentibus ... oriundum fuisse, qui enutritus ... Suclusii (= Siklós) ejus loci praefecto, *ibidem* literis etiam *Patak verbi dei ministro* addictus est“. Hol van ebben arról szó, hogy „egész 1543-ig“ Siklóson volt Kopácsi? Hogyan

lehet ebből azt olvasni ki, hogy ő, ki Siklóson az okmány egyik részletéből következtetve valószínűleg valamikor a 16. század harminczas éveiben viselte a tanítói tiszteket, Sárospatakon már megelőzőleg, például a harminczas évek elején, vagy már a huszas évek végén egyáltalában nem végezhetett reformatori működést? A kettő nagyon összefér, s ez a Kopácsira vonatkozó újabb adat a róla eddig ismerteket csak kipótolja, de teljességgel meg nem czáfolja. Én sem állok jót mindenestre és feltétlenül a későbbi korból származó források igazmondásáért, de viszont azt se tartom helyesnek, hogy alaptalanul s plane irányzatosan csorbittassék hitelök. A Karácsonytól czáfolt Iratosinak nincs igazsága, annyi bizonyos, de másrésről az is kétségtelen, hogy Karácsonyi szintén nem döntötte meg a Kopácsi sárospataki reformátorságát, daczára annak, hogy még adat-ferdítésre is vállalkozott, a mi egyéb-iránt csupán „ignotos fallit“.

Ha már szóba hoztam Karácsonyi dolgozatát, nem megyek át más tárgyra, míg annak nemcsak ezt a ferdítését, hanem egyéb tévedéseit is helyre nem igazítottam. Téves benne mindjárt az az állítás, hogy a protestánsok a hitrendszeröket evangéliumnak hívják (550. l.). Ebben a folyóiratban fölösleges erről többet beszélnem, ezzel minden protestánsnak tisztában kell lennie, de tisztában kellene annak épen úgy, a ki ha maga római katolikus is, de protestánsokról ír. Az az állítása hasonlóképen téves, hogy „még a felületes szemlélő is látja, hogy ők minden oly adatot összeszedtek, a mi a vallásos állapotokra akármily távolról is fényt vet“ (556. l.). Lesz alkalmam a gyűjteményre áttérve majdan kimutatni, hogy csakis az általa említett „felületes szemlélő“ lehet vele erre nézve egy véleményen s még szerkesztő társa, Bunyitay is megczáfolja az előszóban, midőn beismeri, hogy gyűjteményök korántsem teljes. A reformáció első hirdetőit illető adatok egész, Karácsonyi-irta bírálatára el lehet különben mondani, hogy a mi jó van benne, az nem új. — a mi új, az nem jó. Mert Iratosinak zavaros előadásán a protestáns történetírók már régtől fogva nem indulnak el, s annak felületességével már Karácsonyi előtt régen tisztában voltak. Ezt tehát igen könnyű munka czáfolgatni és lerántani, azonban kár volt tennie mégis, mivel Kálmáncsehiről szólva nemesak Iratosi „árulta el tudatlanságát“ (555. l.), hanem maga Karácsonyi is. Téved ugyanis abban, hogy Kálmáncsehi 1551-től 1557-ig debreczeni plébános volt. Az *is* volt, még pedig két ízben, ez időszaknak az elején is, a végén is, de közben máshol szintén kellett tartózkodnia, mivel Debreczenből ezalatt egyszer eltávolították; az pedig való-

szinü, hogy ekkor pártfogója, Petrovics Péter mellé vonult s az helyezte el valahol. Tehát nem lehetetlen, a mit Karácsonyi tagad, hogy tudniillik ez időben működött Munkácson.

Jó, de nem új az sem, a mit az Oltard-közölte hamis okmányról (557—558. l.), valamint a huszonnegy szepesi városi confraternitásról (559—560. l.) előad. Ellenben új az, a mit Vinshemius Vidről és Grynaeus Simonról mond el. Tagadja ugyanis, hogy ők a reformáció érdekében működhetek volna Budán. Ennek kimutatására közli életrajzukat. Vinshemiuson csak keresztül siklik, mivel kétségtelenül maga is érezte annak a bizonyítási módnak a gyengeségét, hogy egy lexikonnak más tekintetben is hiányos adatait teljes hitelességének fogadja el és tünteti fel (551. l.). Hosszabban részletezi a Grynaeus életrajzát, de erre vonatkozó következtetései sem állhatnak meg, midőn végeredményül azt vonja ki, hogy „mivel életrajzírói mind megegyeznek abban, hogy Grynaeus több évig igazgatta a budai iskolát, s mivel 1520. május 3-tól 1522. okt. 13-áig nem telt el több év, helyesen következtetjük, hogy Grynaeus az 1516—1519. években tartózkodott Budán“. (552—553. lap.) Erre a következőket válaszolhatni. Először is 1520. májustól 1522. októberéig igenis több év telt el, mintegy harmadfél év. Másodszor működhetett ő Budán 1516-tól 1522-ig is, mert az az adat, mely szerint 1520. májusában a bécsi egyetemi könyvtár szabad használatára jogot kapott, nem involválja magában azt, hogy sok időt töltött legyen ez alkalommal Bécsben s ott talán valami hivatalos állásban vagy egyetemi hallgatóként élt legyen. Egy rövid ideig tartó tudományos kutatás nagyon jól összeférhetett az ő budai tanárságával, a mit ez az adat még arról az időről se zár ki.

Nem czáfolta meg tehát Karácsonyi sem Vinshemius Vidnek, sem Grynaeusnak Budán a reformáció idejében és érdekében való munkálkodását, valamint nem czáfolta meg azt sem, hogy Sztárai Mihály már 1530. táján Sárospatakon lett protestáns. Mert az, hogy Sztárai 1565-ben Sárospatakon volt lelkész, nem zárja ki azt, hogy már azelőtt mintegy 35 évvel ugyancsak ott lakott legyen. Közben e mellett járhatott és járt is másfelé, de 1565-re újból visszakérült oda, a lutheránus Perényi Gábor környezetébe. Megjegyzem azt is, hogy az az adat, mely Sztárai 1565-iki sárospataki tartózkodását igazolja, nem mondja azt is, a mit Karácsonyi ugyanez adatra hivatkozva pótlékuul szintén állít, hogy ő az 1555—1565. években működött volna Sárospatakon. „Gyermekek és vénasszonyok higgyenek az ilyen mesének“ (557. l.) — mondhatnók Karácsonyival.

Mindezeknél fogva távolról sincs indokolva az az elbizakodott hang, a melylyel ezeket a kérdéseket immár önmaga által véglegesen elintézeteknek tekinti, s még kevésbé az a gyanúsítás, melyet a protestáns írókkal szemben különösen az utolsó két kikezdésben megenged magának. Az a jellemzés, hogy „nem a valódi eseményeket keresik, hanem saját elfogult, előre megalkotott ítéletüket erőszakolják“, a protestáns íróknál sokkal inkább talál a pápás írókra, specialiter e kiadvány összegyűjtőire és szerkesztőire.

Ime! például az eddig eléggé elfogulatlanak ismert Bunyitay milyen apodictice mondja ki a kezünkben levő kötet-ről, hogy annak a hitújítást illetőleg inkább nemleges haszna van. Arról győz meg ugyanis a leghatározottabban — folytatja tovább, — hogy az említett időközben (1520—1529.) Magyarországon még nincs reformáció, és így az az állítás, hogy nálunk a 16. századnak már huszas éveiben egész közösségek bevették a reformációt, merőben alaptalan. Forrongnak ugyan erősen az elmék, de mikor nem forrongtak? Kaczérkodnak sokan a vallásújító eszmével, vagy mint akkoron mondták: a hitigazgatással, sőt vannak, kik a vallás dolgában összeütközésbe jönnek egyházi hatóságaikkal, de azért nem szűnnek meg katolikusoknak lenni: bőjtölnek, gyónnak, misére járnak, térden állva imádkoznak, a templomokban a képek, az oltárok sértetlenül állnak stb. (VI. l.)

Ez aztán a jellemző felfogás! Vannak, a kik vallási nézeteik miatt összeütközésbe jutnak az egyházzal, de azért nem szűnnek meg katolikusok lenni, mert némely külsőségeket tovább is folytatnak. Tehát az opus operatum a fő, azaz hogy az egyetlen kellék, — a szertartások, szent gyakorlatok teljesítése adja meg valakinek a katolicismus kriteriumát, vallási elveire nézve a mellett bátran jöhet ellentétbe az egyház tanával. Mi ezzel szemben a Bunyitaytól felsorolt szertartásokat adiaphoráknak tekintjük arra nézve, hogy a papismushoz vagy a reformációhoz tartozott-e abban az időben valaki; ellenben döntőnek tekintjük azt, hogy ha valaki annyira „kaczérkodott“ — Bunyitay szavát használva — a Luther eszméivel, hogy miatta összeütközésbe jött egyházi hatóságával. Ha pedig egy-egy község kebelében sokan voltak ilyenek, vagy — a mi igen gyakran megtörtént — a reformpárti pap maga köré gyűjtött egy-egy veleérző csoportot: akkor már határozottan azt állítjuk, hogy az illető helyen jelentékeny hódítást tett a reformáció; mikor aztán az ezt pártolók többségre jutnak, avagy intéző szerepet játszanak, akkor meg nem habozunk kimondani, hogy községök bevette a reformá-

ciót. Révész Imre óta nem úgy értjük már ennek a fogalmát Magyarországon sem, hogy valamely község egy napon még tökéletesen pápista volt, másnapra virradólag meg papja, temploma, az egész gyülekezet olyan protestánssá lett, mint teszem fel ma a debreczeni kálvinista vagy a pozsonyi lutheránus egyház. Hosszú, lassú folyamaton kellett átmenni az egyházi életnek még a Lutherrel teljesen egyetértők közt is, míg akár végleg különváltak a reformáció hívei a papismushoz ragaszkodóktól, akár pedig minden tekintetben emancipálni tudták magokat a pápistaságra emlékeztető különféle szokásoktól. Ha Bunyitay csak ezek valamelyikének, vagy éppen mindegyikének bekövetkeztekor hajlandó elismerni, hogy ott már van reformáció, akkor gyűjteményöknek még egy pár kötetnyi anyaga ugyanannyi joggal, de ugyanannyi történeti hűséggel is fogja reá azt a hatást tenni, hogy csupán az „elmék forrongtak, de mikor nem forongtak?” Hát persze hogy forrongtak mindig, csak hogy néha jobban mint máskor, — egyszer más irányban, mint egyébkor.

Azonban ezen határozottan téves álláspontja nemcsak általában a történeti igazságnak és helyes felfogásnak, hanem közelebbről még azoknak a tényeknek se felel meg, a miket gyűjteményök tükröként mutat fel előttünk. Hiszen ott látjuk már 1522-ben a körmőczbányai papot és jegyzőt lutheránus elvűnek (57. l.), a kik pedig kétségen kívül nem voltak ez elvökkel magokra hagyatva; ott látjuk a nagyszebenieket 1524-ben királyi dorgálásban részesülni, mivel köztük mindenki tartja a Luther elveit, s olvassa annak könyveit (123. l.); — ott úgy ezeket, mint a brassói káptalanbelieket e miatt nemsokára újra vádoltatni (140—141. l.); — ott a sárosmegyei papságnak (188. l.) és Bártfa lakosságának egy részét (190. l.) lutheránusnak mondatni ez eretnokség naponkénti terjedéséről panaszkodó 1525-iki királyi leiratban; — ott Cordatus és Krisling körmőczbányai papok 1525-ben történt elfogatását (202—204. l.), majd a bányavárosokban főleg e miatt kitört lázadást; — ott a Budán 1525-ben kinpadra vont lutheránust, ki sok budai polgárt vall ugyanazon elvűnek (212—213. l.); — ott az ijedt pápai nuntiust, ki a Németországhoz közel eső városokban is már 1525-ben nagyban terjedő lutheranismusról panaszkodik (221. l.); — ott Nagyszeben városát 1526-ban a püspök által kérleltetni, hogy hagyjon fel az eretnokséggel (241—242. l.); — ott a primástól constataltatni, hogy Pozsony vidékén mennyire helyeslik, tanulmányozzák és hirdetik az eretnokséget (249. l.); — ott ezeken kívül még egy csomó papot és világit az „eretnokség bűne” miatt üldöztetni stb. mindezt

a mohácsi vész előtti időből; — és ott látjuk aztán, az ezt követő évekből nem többre, csak kettőre hivatkozva, Lőcsén 1529. a lutheránusok uralmát (503. l.), Nagyszébenben pedig ugyanazon év elején a szerzetesek kiutasítását (436. l.).

Kell-e még több bizonyság arra, hogy a reformációt illetőleg egyáltalában nem nemleges adatok vannak e könyvben, hanem igen-igen tekintélyes számmal igenleges adatok? Ám annyi mégis tény, hogy a gyűjteményben közzétett adatok egy tekintetben más meggyőződésre vezetik a lelkiismeretes tanulmányozót, mint a mit eddig közönségesen vallottunk. Általánosan elfogadott nézet a történészek közt ugyanis, hogy a mohácsi vész után bekövetkezett felfordult és fejtelten állapotok új tápot adtak a reformáció terjedésének, sőt római katolikus írók (talán az egyetlen Fraknoi kivételével), egyenesen azt szokták állítani, hogy az csakis akkor terjedhetett el, a mikor a zavarosban halászva nagyobb számmal tántorította el a híveket az állítólag egyedül üdvözítő egyházból. Nos, ez a gyűjtemény hatalmas czáfolatát szolgáltatja a pápás történetírástól colportált emez elméletnek. A történeti igazságnak megfelelően azt lehet kimondani, hogy a mohácsi vész után valósággal alvásnak indult a reformáció ügye, a mit különben egy egykorú, előkelő tanú szintén igazol. Henckel János ez, a ki Kassáról 1527. május 23-án Hess Jánoshoz, Szilézia nagynevű reformátorához írott levelében egyebek között arról tudósítja Huzt, hogy „palam est, quam parum prospere procedat in Hungaria negotium evangelicum“ (325. l.). Azonban, hogy a mohácsi vész nemhogy lendületet adott volna a reformáció terjedésének, hanem inkább még ernyesztőleg, bénítólag hatott reá, bizonyítja e gyűjtemény másképen is. A folyvást és pedig évről-évre nagy mértékben szaporodó számú kútfők közül a reformációra aránylag jóval kevesebb vonatkozik a mohácsi vész utáni időből, mint az azt megelőző évekből.

Rohamosan hódított addig mindenfelé, röptében nem birta megakadályozni a királyi szó, a főpapi kárhoztatás, a törvény tilalma, az ádáz üldözés, a kinpad és máglya sem. Minél több akadálylyal kellett küzdenie, annál győzelmesebben haladt előre, igazságát mutatva meg annak a mondásnak, mely azóta is annyiszor ráillett a magyar protestantismusra: *sub pondere crescit palma*. Ám a megbénult országban az ő ereje is meglankadt, a pártokra szakadt nemzet elvesztette fogékonyságát az egyházat megoszió eszmék iránt, a mindennap megújuló s éveken át meg nem szűnő harcok elvonták még a jobbak figyelmét is a hit és egyház javításának földön túli célokat

munkáló tervétől. Nem rontották el, a mit addig építettek, és sok helyen a fejlődés sem akadt meg, de a terjedés, mely addig repüléshez volt hasonló, czammogásszerűvé vált több esztendőre.

Ezek azok, a mikre ez a gyűjtemény a római katolikus íróknak, köztök magának az egyik szerkesztőnek is a hamis állításaival szemben megtanít. És már csak ezért is nagybecsűnek méltán mondható. Nagybecsű azonban egyéb szempontokból is. Bár a reformációra vonatkozó közleményei jóval nagyobb részökben már eddig is ismeretesek voltak, még ezeknek az alaposabb, behatóbb tanulmányozását is megkönnyíti és elősegíti annál fogva, mivel időrendben sorba szedve együtt találja őket a kutató, s nem kell érték harmincz-negyven felé keresgélni. Nagyon sokat köszönhetnek a szerkesztők az erdélyi szász lutheránusok, különösen Fabritius Károly közléseinek, de nem keveset a Révész Figyelmezőjének is. Becses e gyűjtemény azért is, mert nem csupán a reformációról emlékező forrásokat foglalja magában, hanem tetemes része az akkori pápás egyházi életnek érdekes és hűséges rajzát adja. Elvonnak előttünk azok a körülmények, a melyek Magyarországon is indokoltá és halaszthatatlanná tették a reformációt: a papok és szerzetesek visszaélései, túlkapásai, törvényszegései, kapzsisága, erkölcstelensége, romlottsága; a vallás mélységes sülyedése, a velök érző hívek tudatlansága. A reformáció történetéhez mind szükséges adatok, mert ezek alapján tudunk ugyszólva a lelkébe látni az akkori világnak, mely várt új eget és új földet az ósdi, rozzant helyébe.

Fontos adatokat szolgáltat a gyűjtemény a mohácsi vész után versengő két király közti küzdelem egyes mozzanataira is. Ebben a tekintetben azonban nem annyira az egyházi, mint inkább a hazai történetírásnak fog szolgálatokat tenni, mivel az illető kútfők általános egyházi szempontokból többnyire elég érdektelenek, s bizonyosan inkább csak személyi vonatkozásaik miatt vannak felvéve a gyűjteménybe.

Fokozza a gyűjtemény értékét a „Függelék“ is, melyben Karácsonyinak már érdeme szerint ismertetett s utolsó helyet elfoglaló dolgozatán kívül előbb az erdélyi dominikánusok névsora, azután a krakói, bécsi és wittenbergi egyetemek ez időbeli (1529-ig) magyarországi származású tanulóinak jegyzéke van közölve. Mindannyi közkézen forog már más kiadványokban, de e gyűjteményben való újra közlésüket eléggé indokolja a vállalat ama célja, hogy a felöletl időszakból valamennyi felkutatható adat együtt legyen. Megjegyzem, hogy a wittenbergi studensek közül ki kellett volna

hagyni Cordatus Konrádot, a ki morvaországi származású volt, s csak tévedésből került bele abba a névsorba, a melyet a közlés alapjául fölvettek, remélhetőleg a wittenbergi egyetemnek Förstemanntól mostanában kiadott anyakönyvével való összehasonlítás után.

Most pedig miután elősoroltam, hogy mit tartalmaz a gyűjtemény, beszélnem kell arról is, a mi hiányzik belőle. Már említém, hogy Karácsonyival ellentétben Bunyitay elismeri a kötet anyagának hiányos voltát. Ezt ki is magyarázza olyképen, hogy szinte lehetetlen, de mindenesetre évtizedek munkája lett volna minden levéltárt felkutatniok és mindent összeszedniök. Teljes igazsága van, azonban mind a mellett is megvárhatta volna a közönség, hogy legalább a már megjelent kütők hiánytalanul összeszedessenek. Ez a harmadik szerkesztőnek, Rapaics Rajmondnak volt munkaköréül kitűzve, a ki általában véve szintén szorgalommal dolgozott, de némi hiányokat mégis fedezhetünk fel eljárásában, s az a legnagyobb és célzatosság gyanuját. Még az, hogy a néhai Rosenauer Károly jeles művében, „A besztercebányai evangélikus gimnázium történeté”-ben nagy szorgalommal felhasznált eredeti leveleket, vagy legalább az ezekből kivont adatokat figyelmen kívül hagyta, egyszerűen elnézésből származhatik, habár ez adatok már 1522-ről mutatván a reformációhoz való hajlást, alkalmatlanok lehetnek a pápás történetírás eddigi tanításaihoz ragaszkodóknak. Még az sem igen költhet gyanút, hogy az 1526. évi országgyűlésnek az 1525-iki törvényeket, tehát az égetési törvényt (lutherani comburantur) szintén eltörlő határozatát nem közli, holott magát az égetési törvényt (ugyan ennek is csak a rákosi országgyűlésen megállapított szövegét, elhagyván a hatvani gyűlésen hozzátett pótlékot) fölvette a gyűjteménybe. Igaz, hogy Vaszary Kolos az elkeresztelési vita alkalmával a főrendiházban azt a történeti falsumot adta elő, hogy az égetési törvény sokáig érvényben volt, de a gyakorlatban életbe nem lépett, a mivel egyébiránt főpap-elődei a régebbi országgyűléseken épen úgy hivalkodtak. Így hát könnyen jöhetnénk arra a gondolatra, hogy hátha a primás történeti hitele érdekében hagyta ki Rapaics e törvényt, mely az alól kirántja az alapot. Ezzel azonban még sem akarom vádolni, ellenben szándékosság és célzatosság nyilvánul szerintem az eljárás következetességénél fogva abban, hogy teljesen mellőz három olyan följegyzést, melyek a reformáció híveinek kivégeztetéséről szólnak. Az általa nem egyszer idézett Szerémi krónikájából nem vette át azt az adatot, mely

szerint Báthory István nádor 1525-ben három lutheránust megégettetett s ugyan e tájban Verböczy István nyolczat megkínóztatott.

Nem közli továbbá azt a szintén ez időbe tartozó följegyzést sem, mely arról szól, hogy Nikolai Fülöp, libetbányai pap és az odavaló tanító 1527-ben hasonlóképen megégettettek. És végül kihagyja azt az adatot, mely a Beck József által Bécsben 1883-ban kiadott „Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich-Ungarn“ 67—68. lapján található, s azt beszéli el, hogy 1528-ban Pozsonyban a parton a várispán két barátot megfogatott s a kastélyba vitetett. Az egyik Svájczból való volt, a másik egy ulmi polgár fia. Ez az evangéliumot prédikálta, s a pápa miséje és bálványai ellen beszélt, melyeket érőknek mondott. Egy más barát árulta el a várispánnak, a ki kiveretett egy hordót szegekkal, hegyeikkel befelé, és a barátot abba behúzatta, míg a torkáig ért, a mikor aztán felállította a hordót. Ekkor a szegény barátot a hordóval együtt fára tették, melyet meggyújtottak, de az nem égett el, hanem a füstben megfuladt. Ezek az adatok természetesen kényelmetlenek a római katolikus történetírásra nézve, mely hajlandóbb volna azt állítani, hogy efféléket a protestánsok követtek el a római katolikusokon, nem pedig megfordítva. Azt aztán, hogy a levéltárakban buvárkodó Bunyitay és Karácsonyi mellőztek-e esetleg némely okmányokat, avagy netalán hagytak-e ki belőlök egyet-mást, nem ellenőrizhetjük. Azt semmi esetre sem szabad föl-tételeznünk történetírói kiváló érzékekről és kétségen felül álló egyéni tisztességükről, hogy valamit elferdítve közölnének; elhiszem, inkább föl se vették az egyházokra kedvezőtlen, mintsem, hogy meghamisítsák.

És én mégis jobban szeretném, ha mi protestánsok gyűjtöttünk volna össze egy ilyen testes kötetet, s ha mi gyűjtenők össze a hátralevő köteteket is. De ki gondol nálunk ilyenekre? A kiknek módjokban volna hatósági úton szervezni egy ilyen irányú munkásságot, vagy a kik a kellő anyagi erővel rendelkeznek egy ehhez hasonló vállalat megjelenésének lehetővé tételére: végképen nem törődnek az effélével. Protestáns könyvtáraink, levéltáraink viszont vagy rendezés alatt, vagy rosszul rendezve, vagy pedig használhatóságuk, illetőleg hozzáférhetőségök a lehetetlenségek sorába tartozik. Még ha kedve vagy vágya van is valakinek e téren munkálkodni: akár az anyagi erő hiányában, akár a visszariasztó viszonyok miatt felhagy elérhetetlen céljaival, kivihetetlen terveivel s a ránk néző, minket terhelő kötelességek teljesi-

tését... a római katolikusoktól kapja meg. Elismerés és dicséret illeti őket nagyszabású vállalatukért, nemcsak saját hitfeleik és a magyar történetírás, hanem a protestáns irodalom s így az egész magyar protestantizmus részéről is. Ezzel tartozunk nekik, bármennyire ellenfeleink is.

Sárospatak.

Zoványi Jenő,
theol. tanár.

AZ EMBERINEM NEVELÉSÉRŐL.

Lessing „Nathan der Weise“ című művének nagyszerű gondolatait egy közvetlenül halála előtt írott, rövid, de végtelenül becses, 100 §-ba foglalt 26 kis 12-ed lapra terjedő iratban egészítette ki, melynek czime: „Die Erziehung des Menschengeschlechts“. E rövid iratka a maga eszme gazdagságával és látnoki lelkesültségével valóban becses örökség, melynek nemcsak a német nép, de általában az egész világ örvendhet.

Ezen iratkát választotta vezérfonalul dr. Christ Pál a zürichi egyetem rectora a 1901. ápr. 29-én tartott ünnepi beszédéhez. És valóban a zürichi egyetem alapításának öröm-ünnepén szebb, magasztosabb kérdésről nem is elmélkedhetett volna, mint: az emberi nem neveléséről. (Lásd: Prot. Monats-Hefte. 1901. 6. H.).

Gyöngysort, értékes gyöngysort képeznek Lessing művének állításai, igazságai és Christ szakértő ékszerész, a ki a gyöngyöket méltányolni, megbecsülni tudja. — Lássuk ünnepi beszédét!

Lessing műve azzal kezdődik, hogy *a kinyilatkoztatásnak* az orthodoxok által akkor vallott fogalmát, mely szerint az nem volna más, mint természetfeletti, csodás módon való közlése azon vallás-erkölcsi ismereteknek és tanoknak, miket „a bölcs lángesze fel nem ér“, a melyek közöltetvén az emberekkel, mint egy teljes, bevégzett egész, minden emberi kutatást, értelmi munkát feleslegessé tesznek, sőt kizárnak, — megtámadja, — s a kinyilatkoztatás helyébe az értelmes s okos *nevelés* fogalmát teszi. A kinyilatkoztatás Lessing szerint az az egész emberi nemre nézve, a mi a nevelés az egyes emberre nézve. (§. 1.) A nevelés egyéni kinyilatkoztatás, a kinyilatkoztatás egyetemes, folyvást tartó nevelés. (§. 2.) A kinyilatkoztatás az emberi nem olyan nevelése, a mely ugyan semmi olyast nem közöl az emberrel, a mit az önmagából, magára hagyott, önállóan működő értelméből nem meríthetne,

— hanem csakis ezt nyújtja, csakhogy gyorsabban és könnyebben. (§. 4.)

De nagyon csalódnék az, a ki azt hinné, hogy a Lessing felfogása összeesik a mai realismus felfogásával, a mely a kinyilatkoztatást már a priori tagadja, mivel szerinte az egy értelemszerű világnézlettel összeegyeztethetlen, mivel úgy mond: valamely dolog vagy megismerhető lényegére nézve s akkor nincs a kinyilatkoztatásra szükségünk; vagy meg nem ismerhető és akkor semmiféle kinyilatkoztatás sem képezhet bennünket arra, hogy mi azt észrevegyük és felfogjuk. Vagy megérthetjük s akkor nem kell kinyilatkoztatás, mert, úgy is megértjük, vagy nem vagyunk képesek megérteni s akkor nekünk is szól Apollo isten Polyphémnek adott felelete: „Barátom, az értelem fogyatkozásán az istenek sem segíthetnek“. Csalódnék — mondom — mert Lessing mégis lelkesedéssel szól egy örök gondviselőről, egy olyan istenről, kinek keze munkáját mindenütt felismerhetjük, a ki nem a világon kívül, — de a világon belül létezik. — S bár a Leibnitz-féle és a Spinoza-féle istenfogalmakat méltányolta, Leibnitz öntudatos istenét a Spinoza (1700 év) egyetemes-egységes világszubsztantiájával úgy kapcsolta össze, hogy egy tervszerű világról, egy legfőbb bölcseségről, — a melynek célját minden elősegíti, a mi a világon van és történik, — mégis meggyőződéssel beszélhetett.

És beszélhetett kinyilatkoztatásról is természetesen úgy, a mint azt ő értelmezi, — mint ezen bölcsesség létnyilvánulásáról, — ezen világtervnek az emberi nem fejlődésében és történetében való megvalósulásáról, dacára annak, hogy a természetfeletti kinyilatkoztatás tanát elvetette. Szerinte a kinyilatkoztatás nem más, mint az emberi nemnek természetes fejlődése, mely megfelel ezen világtervnek s innét van, hogy ő a kijelentett, kinyilatkoztatott, és nem kinyilatkoztatott valóságok közötti különbséget nem ismerte el. Hiszen már a természet is kinyilatkoztatja magát nekünk, feltárja kincseit, titkait előttünk, úgy, hogy mi azokat észrevehetjük, megérthetjük; a szellem a lélek világa pedig feltárul előttünk, megnyílik érzelmünk, értelmünk előtt s mindkettőnek egységes végtelen alapja is feltűnik előttünk épen e kettő által; feltűnik külső és belső tapasztalásunkban: a külvilág benyomásaiban, értelmünkben, szívünk és lelkiismeretünk szavában, az egyesek és a népek sorsában, az emberi élet dicső alakjaiban, az emlékekben, a régi és új elmeszüleményekben, nagy irodalmi és műkincsekben és alkotásokban, — az ókor azon idejétől kezdve, mind még csak homályos sejtelmekben nyi-

latkozik az igaz, az isteni, — a klasszikus pogány kortól azon korig, midőn Goethe „Faust“-jában ama hitvallásszerű nyilatkozat jelenik meg: „Kijelentés után sóvárognak, a mely sehol sem tündöklök méltóbban és szebben, mint az Újszövetségben!“ Lessing tehát a kinyilatkoztatás fogalmát a *nevelés* fogalmával igyekszik helyettesíteni, de azon nevelés fogalmával, a mely összeesik a belülről kifelé való *fejlődés* fogalmával, a mely a gyarlóságon kezdi, de *fokozatosan halad* minden objektíve adott nevelő eszköznek, befolyásnak felhasználásával és mindig magasabbra, és magasabbra tör, hogy a legmagasabb czélt elérje. Mintha csak hangoztatná Krisztus szavát: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei, atyátok tökéletes“. Mt. 548. És Reimarusszal szemben, a ki azt vitatta, hogy az ó-testamentom nem lehet isteni eredetű, mert abban nincs szó a lélek halhatatlanságáról (§. 22., 23.), — arra utal, Warburton túlzásait finoman elítélve, §. 24., 25., — hogy a nevelés nem közölhet mindent egyszerre az emberrel és épen úgy Isten is kénytelen volt bizonyos rendet, bizonyos mértéket tartani önmaga megismertetésében, kinyilatkoztatásában (§. 5.), kénytelen volt bizonyos, mindig egy ugyanazon meghatározott tervhez ragaszkodni (§. 88.), kénytelen volt az ember felfogási képességéhez, mondjuk értelmi műveltségéhez alkalmazkodni. — Így a zsidó népnek eleinte csupán nemzeti istennül, atyáinak istenül (§. 11.) nyilatkoztatta ki magát, mi által azonban a zsidó nép lassanként megszokta az egy isten fogalmát (§. 13.) s később pedig, ha későn is eljutott, az igazi, a transcendentális egység fogalmához (§. 15.). Úgy nevelte Isten a zsidó népet, mint egy gyermeket, közvetlen érzéki büntetésekkel és jutalmakkal (§. 16.) törvénnyel, melynek betartásától, vagy be nem tartásától függött itt e földön való boldogsága, vagy boldogtalansága. (§. 17.) Így nevelte kezdettől fogva és pedig nemcsak a maga, a zsidó nép kedvéért, de azért is, hogy midőn őt nevelte, nevelje benne az emberi nem leendő nevelőjét is (§. 18.) A zsidó nép szent könyve, szent írása egy a gyermekeknek szánt elemi tankönyv volt, — a mely ugyan erről és arról, sokról még nem szólt, — mert azt még fel nem foghatták volna, — de a mely az utat a még meg nem ismertett dolgokhoz, — a magasabb ismeretekhez, a magasabb műveltséghez, — el nem zárta. — Ezen tankönyv, — mely hosszú éveken, hosszú tapasztalatokon, a számkivetésben, — más népekkel való érintkezés közben keletkezett s melyet később kevésnek is tartott (§. 19., 30., 38.) a benne levő utalások és újmutatások által magasabbra is figyelmeztette őt (§. 51.) — és így érett meg e nép, egy

második, magasabb elemi tankönyv és egy jobb nevelő, egy tökéletesebb paedagogus, a Krisztus megértésére (53., 64. §.), a ki nemesebb, méltóbb indító okokat, motivumokat, kivánt nemcsak a külső erkölcsi cselekvés, de a szívnek belső tisztaságára nézve is (61. §.), mint a milyenek a világi, az érzéki, az ez életben előforduló jutalmak és büntetések (55., 57. §.) s a ki, épen az által első, megbízható gyakorlati tanítója lett a halhatatlanságnak (§. 58.). De Lessing ezt a tanítást nemcsak pusztá tanításnak képzeli, hanem *életnemesítésnek* is, mert szerinte a tanító a maga életét is, életpályáját is közli tanítványaival s így az nemcsak tan, de élet is, nemcsak tanítás, de *nevelés* is.

Itt azonban egy nehéz kérdés áll elibénk. Hát a keresztyénségnek csakugyan az a legfőbb ismertetője, jellemző vonása, hogy a halhatatlanság tanát állítja fel mint olyant, a mely a jóra ösztönözzön, a rossztól visszatartson? Hiszen, ha Krisztus nem volna több, mint a „halhatatlanság tanának első megbízható, gyakorlati tanítója“, — mennyivel volna több, különb Sokratesnél, a ki nemcsak bölceleti elméletként tanította a halhatatlanságot, hanem egész életét annak megfelelőleg rendezte be, sőt e tanáért életét is feláldozta és így egyénileg tanúbizonyságot is tett róla és ezzel másoknak is alapot adott a halhatatlanságban való hithez. Ha így állana a dolog, méltán érné a keresztyénséget azon szemrehányás, hogy csak abban állana a keresztyénségnek az emberi nemet előbbre vivő határa, fölénye a zsidóság felett, hogy az ember tekintetét folytonosan a földöntúli életre irányozza. E mellett egyoldalú transcendentális világnézletté fajulna, melynek nem volna érzéke a földi élet feladatai, javai, örömei számára, a mely kedvezne a világgyűlöletnek, a világmegvetésnek s úgy nézne ki, mintha csak arra volna berendezve, hogy e világ nyomorultjait, szegényeit, elnyomottjait arra tanítsa, hogy türelemmel szenvedjenek, tűrjék az elnyomást; vagy legfeljebb is *önző jutalomvágyból* tanítaná az embereket: küzdeni, áldozni, szenvedni, — mivel így a túlvilági életben — végtelen boldogságot biztosítanak magoknak. Azonban tudjuk, hogy a lélek halhatatlansága, — azoknál sem, — a kik azt hittel vallják — alapja az erkölcsiségnek és a valódi keresztyénnek sem pótolja *az istenszeretetet*, — a mely Kálvin szerint is meglehet nélküle; szóval a lélek halhatatlansága nem központi dogma, nem azon sarkalatos tan, a mely a keresztyénségnek legfőbb tana, legfőbb ismérve volna, hanem ez egyszerűen az egyéni hit dolga, a mely e földinél magasabb erkölcsi, szellemi tökélyre vágyik, — de azért nem türel-

metlen azokkal szemben sem, a kik azt tudományos, álláspontjukhoz híven, nehéz problémáiért el nem fogadják. És ez Lessing felfogása is ezen kérdésről, mint azt másutt és lejjebb is látni fogjuk. Itt csak Reimarus okoskodása körében és modorában mutatta fel, hogy igen is egy alsóbb fok az emberiség nevelésében az izraelita világ és istenfogalom, — felsőbb fok pedig a keresztyén világnézet. És a későbbi vallásbölcselet igazolta Lessing felfogását, midőn, — ámbár az *elemi fokozatot* a keresztyénség előtti és a keresztyénségen kívüli *pogányságban* látja, a mely közvetlen, hogy úgy mondjuk — kézzel fogható egységet lát, midőn Istent és a világot, a szellemet és az anyagot, a szellemet és a természetet összekeveri, összezavarja, — *a középső fokozatot az izraelita vallásban szemléli*, — mely azt a nagy haladást tünteti fel, hogy az Istent a világ fölébe állítja, hogy megkülönbözteti az Istent a világtól, a szellemet az anyagtól, a természetől, — míg ellenben *a keresztyénségben mint legfőbb fokozaton* — a keresztyénség lényegének megfelelőleg ama legfelsőbb egység szemlélhető, a melyben „Isten minden mindenekben“, bár a világ, természet és anyag külön tűnjenek is fel és a szellem bizonyos szabadsággal van is felruházva.

De melyik a legfelsőbb fejlődési fokozat a Lessing idézett műve szerint? Lessing igyekezett korának legészellenesebb tanaiban is mélyebb, észszerű értelmét felkutatni és feltüntetni (73., 75. §.). Hiszen ismeretes róla, hogy azt mondotta, miszerint ő a legrosszabb könyvből is tud tanulni, de azután ezen kutatását igazolni is igyekezett ekképen: ha mi csak azon gyakorolnók értelmünket, a mi a mi testi szükségleteinkhez hozzátartozik, ak or inkább tompítanak azt, hogysem élesítenők. Szellemi, lelki kérdéseken kell azt élesítenünk, ha azt akarjuk, hogy teljesen megvilágosodjék és hogy azt a szivnemességet, a szivnek azon tisztaságát idézze elő, a mely bennünket képesekké tesz az erényt *önmagáért* szeretni (80. §.). Avagy tán az emberi nem a felvilágosodás ezen legmagasabb fokára és a sziv tisztaságának ezen fenségére sohasem emelkedhetik fel? „Óh Istenem, ne engedd, hogy olyan istentagadóvá legyek, hogy azt elhigyjem!“

A nevelésnek célja van, mint az egyesnél, úgy az egész emberi nemnél. Az egyest férfivá akarja nevelni, a ki a jót teszi, bár nincs kilátása érte becsülésre, jólétre és a mi az egyessel sikerül, nem sikerülhet-e az összessel? Igen! El fog jönni, el kell jönni a tökély azon fokának, a melyben minden ember tenni fogja a jót, az erényt, azért, mert az jó, mert az erény és nem azért, mert azzal jutalom van egybekötve

(81—85. §.), hanem mert az ő *teljesen felvilágosodott* értelme épen azt fogja *egyedül* helyesnek itélni.

Igen, bizonynyal megjön ezen új, örök Evangélium ideje, a melyet nekünk az Új-Testámentom is megígért s melyről a keresztyén egyháztörténet rajongói, mint a harmadik korszakról, a szent lélek, a Paraklétos országáról beszéltek, midőn azt mondták: „az egyház a patriarchák és a törvény idejében gyermek, az evangélium alatt ifjú korát élte és férfiúi tökéletességre bennök emelkedett”. Ezek csak a gondviselés tervét siettették el s kortársaikat egy csapásra ama jövőd korszak embereivé akarták tenni és épen ebben áll rajongásuk. A rajongó igen gyakran tisztán lát a jövőbe, de nem bírja a jövőt bevárni. Ő ezt a jövőt előre akarja erőszakolni s a mihez a természetnek évezredekre van szüksége, azt ő hirtelen akarja megvalósítani.

Ime rövid szavakban mily nagyszerűen nyilatkozik Lessing megingathatlan optimismusa és valóban mélyre látó és mélyre ható bölcsesége! Mint fentebbi fejtegetésével Kantot igazolta az eudaimonistikus erkölcsstan ellen irányuló szavaival, úgy utóbbi szavaiban igazságot szolgáltatott sok elítélt, kigúnyolt nagy elmének, de egyúttal figyelmeztette azokat is, a kik rohamléptekben akarnak haladni: „Mindennek megvan a maga ideje!” Ezt vegyék tekintetbe mindazok, a kik az emberiség anyagi, szellemi, erkölcsi, vallási, politikai és társadalmi haladásáért lelkesülnek, mert minél inkább lelkesülnek, s minél szebb a cél, s minél inkább s mennél forróbban óhajtják annak elérését: annál közelebb jutnak a rajongókhoz, a kik túlzott reményeikkel az eszményi viszonyok és a tényleg és valóban fennálló viszonyok elcserélésével, a történeti fejlődés törvényeinek figyelembe nem vételével, az ellenható, ellenséges hatalmak kicsinylésével, a magok erejének túlbecsülésével, nyugtalankodó türelmetlenségökkel, vakmerőségökkel, melynél fogva tüskén-bokron, emberen és tömegben, viszonyokon és állapotokon átugorva, egy hatalmas ugrással, egy kardesapásra akarják megvalósítani, a minek lassacskán kell fejlődnie, lassacskán érnie; a mit lépésről-lépésre kell és lehet csak megvalósítani, mert ha hirtelen nagyra nőne, egy éjen át elpusztulna, mint a Jónás próféta Kikkaionja Ninive városánál és mindenesetre izetlen volna, mint az éretlen gyümölcs. Tanuljunk várni és pedig türelemmel várni! Tanuljunk azok példáján, a kik a történet tanubizonyosága szerint korukat megelőzték. II. József példája, a magyar jakobinusok, az 1848-iki XX. t.-cz., vagy az 1813-iki és az 1871-iki Németország eléggé figyelmeztethet bennünket s nem kell a nagy francia forra-

dalomra s az ahhoz hasonló, más történeti eseményekre utalnunk!

Igen, de valóban *csak eljövendő-é* még amaz új örök Evangélium ideje? melyben a jót csak önmagáért teszik a benne való gyönyörködésből, komoly kötelességérzetből és szent lelkesedésből, minden önzés nélkül, büntetésre nem gondolva, jutalmat nem várva. Mert az valóban az erkölcsiség és a legtökéletesebb vallás legfelsőbb foka, midőn az egyes ember akarata és az Isten akarata között nincs eltérés, nincs különbség, és mindenki elmondhatja a Krisztussal: „Én és az Atya egy vagyunk!”

Bizony ezen idő még csak eljövendő és Lessingnek igaza van. Igaza van különösen a mai idő egyik-másik theologusával és philosophusával szemben, a kik az egyén jogát hangoztatják, sőt fejlesztik (Nietzsche) s mindenben az egyént veszik mértékül, annak javát, előnyét, boldogulását, élvezetét, világlévezetét igyekeznek biztosítani. Elfelejtkeznek róla, hogy az egyén túltengő joga a politikai életben vagy merev autocratiára, vagy romboló anarchiára, a nihilbe, a nihilismusba visz; a jogi téren képtelenség, a társadalmi téren kiméretlenség s durva barbarismussá fajul; az erkölcsi téren gyakorlatilag chimaera, elvileg „*principii petitio*“, mert az egyes nem alkotja a világot, a sok egyesnek szervezkednie kell, a szervezkedés csak erkölcsi alapelvek szerint képzelhető, tehát az erkölcsi alapelvek, eszmék mégis csak feljebb állanak, mint az egyesek!

Vajjon ezen eljövendő idő, az örök Evangélium idejének megteremtője, — mestere maga is csak eljövendő-e? Mert, hogy ezen időnek magának meg kell jönnie, az bizonyos, mert eszméje megszületett, az eszme pedig, ha megszületik, nem hal meg, hanem él, míg meg nem testesül, még valósággá nem lesz. Ime mesterével is így volt; eszméje megszületett, a pogány, a zsidó nevelési fokozaton is élt, meg nem halt az eszme, a míg csak meg nem testesült, — és ez eszme a testté lett ige a Jézus Krisztus. János 10. v. 1—5. Igen eljön ama legmagasabb fokozat is az örök Evanéglium ideje, melyben a jót az emberek önmagáért a jóért fogják cselekedni, melyben tudásunk nemcsak töredék lesz, de mint tükörben mindent fogunk látni, — mert megteremtője, mestere már megjött, régen megjött, — és mindenki láthatja őt szellemi szemével most is; — láthatja a názárethi, isteni férfiút, — ha leveti az egyházi hagyomány által reá húzott ruhát és ha nem nézi őt az ú. n. szigorú történeti kritikusok szemüvegén keresztül. — Láthatja ama isteni názárethi férfiút, a ki minden

hirre és dicsőségre való számítás és kilátás nélkül, — gazdaságra, jólétre, hatalomra való vágyakozás nélkül, — sőt a világ által keresztfán való halállal jutalmazva, — az igazság szolgálatába állott, azt diadalra segítette; az emberszeretetenek szentelte s áldozta fel életét, — mert abban látta a legdicsőbbet, a legistenibb vonást és szent kötelességet, szent hivatást teljesített a nélkül, hogy valamikor azt a kérdést intézte, volna magához, vagy másokhoz: mi lesz azért *az én jutalmam?* És, a ki nyílt szemmel vizsgálja a történetet, az egész sereg hozzá hasonló, — bár vele nem egyenlő — nagy embert fog látni azok között, a kik neki valódi és nemcsak névleges követői voltak, a kik a nélkül, hogy olyan tökéletesnek mondták volna magokat, a milyen ő vala, a magok körében, erejükhöz mérten, hasonlót tettek. Voltak ilyenek a régibb s az újabb időben is és ezek közé méltán sorolhatjuk magát Lessinget is, a ki kutatásaiban s munkájában magasabb czélt nem ismert, mint az igazság kiderítését és terjesztését és ennek a czélnek szolgált mindenfelől megtámadtatva, súlyos akadályokkal küzdve, sőt életalkonyának nyugalalmát is feláldozva. Lessing az igazságot személyes rokon, vagy ellenszenvből meg nem másította, meg nem hamisította soha, hanem azt a személylyel és a dologgal szemben, tekintet nélkül arra, kedves-e, vagy nem kedves előtte, mindenkor objective, — érvényre igyekezett emelni.

Ezek alapján Lessing szavait oda értelmezhetjük, hogy a szellem vallásának, a keresztyénségnek, mint eszmének itéljük oda a legmagasabb fokozatot, mint olyan eszmének, a mely magasan, felette áll a maga történeti kialakulásainak és sokféle kialakításainak, melyek gyakran torzképet mutatnak; — mint eszme valóban az örök Evangélium, a szellem és a szeretet Evangéliuma, melyek a világ alapját és czélját is képezik. *A keresztyénség az emberi nem főiskolája* a pogánysággal mint elemi és a zsidó vallással, mint előkészítő középiskolával szemben. Ezen főiskola folytonosan fejlődik, javíttatik, tökéletesedik a századok folyamában, mert fejlődésre és tökéletesbülésre képes is, de állandó biztos alapja van és „más fundamentomot senki sem is vethet, mint a mely egykor vetetett és ez a Jézus Krisztus“, — biztos alapja az igazság és az üdvözítő erő, mely benne lakozik, a mint azt Goethe elismerte és kifejezte: „A keresztyénségnek fenségét és erkölcsi tökélyét, a mint az az Evangéliumokban fénylik, semmisem multhatja felül“. És Lessing szellemében, a ki midőn a theologusoknak szólott, természetesen csakis a vallási téren mutatta ki az emberi fejlődést, a történeti haladást, az isteni nevelő

bölcsesség útját, — mondhatjuk azt is, miszerint szemlélhető az: a család, a szokás, a jog és az állam, az igaz, a művészet és a tudomány körében is — és hogy az emberi nem nevelői közé nemcsak a vallásalapítók tartoznak, — de az emberi nem minden nagy embere is, a nagy szellemek, lettek légyen azok uralkodók, tudósok, művészek, tanítók, mesteremberek stb. és az emberi nem tan- és nevelő eszközeihez hozzátartoznak mindazon tapasztalatok is, a miket a népek jó és balsorsban, egymással való érintkezéseikben, egymásra gyakorolt kölcsönhatásukban, békében és háborúban tettek; idetartoznak törvényeik, berendezéseik, szokásaik, külső és belső állapotuk szerint.

Tehát Lessing szerint előre és felfelé halad az emberiség, de persze nem mindenkor egyenes irányban, sokszor lát-szólag visszafelé, sokszor kerülő úton, leggyakrabban alig észrevehetőleg, nem ritkán csodálatos úton s azért tört ki Lessing kebeléből a kiáltás: „Menj kifűszkészhetlen útaidon tovább, örök gondviselés! (Pál apostol ezt így fejezi ki: „Óh Isten bölcseségének és tudományának mélységes gazdagsága! mely igen megtudhatatlanok az ő ítéletei, és végére mehetetlenek az ő utai!“ stb. Róm. 11. v. 33). „Ne engedj — kérlek, — ha nem veszek észre, — benned kételkednem; — ne engedj akkor sem, ha azt látnám, hogy visszafelé haladsz; — mert nem igaz ám az, hogy az egyenes vonal a legrövidebb vonal, mivel neked csodálatos útadon sok mindenfélét kell magaddal vinned és annyi kitérést tenned!“ (91., 92. §.). És bizonynyal az volna a leghelytelenebb okoskodás, ha valaki azt gondolná, hogy a haladás folytonosan, szakadatlanul, meghatározott lépésekben, *egyenes irányban* megy végbe, mert azt a mult története s a jelen állapotai egyaránt csalódásnak bizonyítanák.

Sőt ellenkezőleg üdvös dolog az, hogy az ember tudja, hogy nincs biztosítva az elért fokozat a hanyatlás ellen s nem pihenhet meg az ember egy fokozaton sem s nem ülhet diadalünnepet, hogy — ime — mily messzire vitte már ő! mert az emberi gyarlóság, ha nem törünk folyton feljebb, ha nem igyekszünk szüntelen előre, a nyugalom idején észrevétlen is lejjebb csúsztat bennünket a már elért magaslatról, — a mint azt olyan gyönyörűen fejezi ki a mi Aranyunk: „Hajt az idő gyorsan, a szekere eljár; hogyha felülsz, felvesz, — hogyha maradsz, nem vár!“ És épen ezen folytonos küzdelemben, ezen folytonos előretörésben áll az élet. bája, rejlik az ember boldogsága s nagyon bölcsen mondotta egykor Lessing: „Ha az Isten ekképen szólna hozzám: Jobbkezem-

ben van a tökéletesség, balkezemben a tökéletesség utáni törekvés, — melyiket választod? — Én az utóbbit választanám!”

Rejtett utakon bár észrevétlenül, sokszor épen ellenkező irányban feljebb, mindig feljebb visz bennünket az isteni bölcs gondviselés és Humboldt Sándor a sötét reactio korában joggal vigasztalhatta az aggódókat: „évszázadok is csak másodperczek az emberi nem folyton haladó fejlődésmentében, neveléstörténetében“. Az bizonyos, hogy az emberi nem általános pusztulásáról, elsatnyulásáról, szellemi és anyagi hanyatlásáról csak a túlzott, sötétvérű, fekete pápaszemes pessimismus beszélhet, vagy azok a jósok, a kik apokalyptikus modort utánozva a világ közelgő végéről suttognak rejtelmes dolgokat! Mert hiszen az emberi nem óriási haladást tett a szellemi és az anyagi téren; bár a mi sokkal nehezebben megy, az erkölcsi tökéletesedés nem tart is ezekkel lépést. Így többek között a szabadság is, melyért a nagy francia forradalomban és a magyar szabadságharcban annyi vér folyt, melyet Schiller még száz év előtt az államországban látott csak, melyről Petőfi azt mondotta: „Szerelmemért feláldozom az életet, szabadságért feláldozom szerelmemet!“ — Ma már a népképviselői alkotmányokban majdnem minden mivelte nép között hajlékot épített magának, bár tagadhatatlan, hogy még sokat kell küzdenie részben az autokratákkal és a byzantinizmussal, — másrészt a törvényt bontó anarchiával. És bár a huszadik század gyilkossággal, tömeges embergyilkolással kezdődött is, — és bár az örök béke olyan eszmény még ma is, a mely messze, messze távolban van, hová hiába vágyódunk: mégis el van már vetve annak a magva, sőt ki is kelt, nemcsak a legnemesebb keblekben, de egy állandó intézményben „a béke-congressus“-ban is, sőt a nemzetközi jogban, a háború kegyetlenségeinek korlátozásában, az államok egymáshoz való gazdasági viszonyaiban stb. A humanitás, a moralitás és a solidaritás eszméit, az emberséges, erkölcsös, az embertársakra is figyelemmel lévő életet és magaviseletet már a korszellem, a közvélemény kötelezőnek tekinti; minden számbavehető embertől, mivelte nemzettől megköveteli, s megütközik úgy az egyesek vad embertelenségén, cynikus erkölcselenségén, mint egész nemzetek rideg önszereteten, egoizmusán. S ha visszaesésről szólnak némelyek, bizonyos tekintetben, részben, igazuk van s különösen az idősebbeknek, a kik a francia forradalom kezdeményezői, az 1848-ik évi nagy események, szabadszellemeű átalakulások után mást vártak s nem tudnak eléggé csodálkozni vallásgyűlölet, felekezeti türelmetlenség, a munkás osztályllyal szemben ridegség, nemzeti-

ségi küzdelmek, osztályharcok, czim, rang és Isten tudja, micsoda kórság van! Nem így képzelték ezt! Azt hitték, hogy azon nemes, fenséges szellem, mely akkor uralkodni látszott, enyhíteni fogja azt az ellentétet, a mely a birtokos és birtok nélküli osztály között van, hogy áthidalja azt az űrt, a mely a munkaadó és a munkás között tátong, hogy a műveltek és a nép összeolvadnak, nem lesz úr és paraszt, hanem csak polgártárs, hogy a tudomány, és a hit, a tudomány és az élet egy alapon fognak állani; szív, kedély és ész összhangban lesznek! És — ime — csalódtak! Mit látnak? Itt hierarchiát, bigotteriát, fanatismust vallási és nemzeti ségi téren, amott hideg közönyösséget, indifferentismust, cosmopolitismust és frivol nihilismust! Igazuk van részben, igazuk a mi napjainkat illetőleg, — de hát hiszen Vörösmarty „Vén cigánya“ szerint: „Mindig így volt e világi élet, egyszer fázott, másszor lánggal égett!“ S azért csak mondjuk el mi is Lessinggel: „Ne engedj nekünk kételkednünk örök gondviselés, ne még akkor sem, ha úgy tűnnék fel előttünk, hogy visszafelé haladsz!“ Hiszen azt tanuljuk a történetből, hogy a beteg állapotoknak, az emberiség betegségeinek is teljesen ki kell fejlődniök, hogy felismerjük romboló hatásukat, hogy teljesen megismerjük őket és ellenük védekezhessünk, sőt őket legyőzhessük. Néha egész korszakok fejlődése ferde, beteg bizonyos irányban, mint p. o. a közép kor egyházias-sága, erkölcsi fejlődése mindig távolabb és távolabb ment a keresztyén alaptól s ime a reformatiónak mégis sikerült azt az eredeti forráshoz visszavezényelni s valljuk meg, a tridenti zsinat „decreta de reformatione“ is érdemes munka volt. Bizony, bizony a történet folyamán a gondviselésnek, mint Lessing mondá „sok mindenfélét kell magával vinnie és sok kitérést kell tennie!“ És mégis. Mennyi nemeset és dicsőt alkotott az emberiség a maga tévutain is! Gondoljunk csak a középkor vallás-erkölcsi sötétségére és az építészet és általában a művészet azon korbéli remek-műveire; gondoljunk csak a bölcsesség követé“ keresők, az „aranycsinálók“ vegytani felfedezéseire s az önző babona természettudományi eredményeire! Mennyit köszönhetünk az „ördögűzők“, a „boszorkánymesterek“ mókáinak, mesterkedéseinek is. Faust Mephistója nem mese!

Higyjünk tehát erősen, — mint Lessing hitt, — a haladásban, az emberi nem nevelésében, a mely mind nagyobb és nagyobb érettségre neveltetik; higyjünk örömmel — daczára a zavaró tüneteknek, melyek a történetben és a jelen életben feltűnnek, — abban, hogy az emberi nem mindig telje-

sebb és teljesebb, általánosabb okosságra, értelmességre neveltetik; hogy léte hova-tovább annál inkább lesz emberi méltóságának megfelelő, hogy szellemi mivolta napról-napra harmonikusabb, mélyrehatóbb, intenzívebb lesz; de ne engedjük magunkat sem Nietzsche által elragadtatni, a ki „Ueber-Mensch“-csé akarna bennünket tenni; sem Schopenhauer által lehangoltatni, a ki tagadja a történeti haladást s a ki az emberi életben nem lát mást, mint véletlent, esetlegességet és tévedést, dőreséget és gonoszságot, a melylyel szemben csak azon kötelességünk lehet, hogy *részvétellel* viseltessünk azokkal szemben, a kik az élethez való akaratot tanusítják, vagy magasabb fokon, hogy *tudjunk lemondani*; sőt még a nemes Lotze kételyei se zavarjanak bennünket, a ki azt mondja (Mikrokosmos III. 1. f.), hogy a nevelésnek csak az egyes emberre nézve van értelme, a ki a nevelés által jobbá lesz, és a nevelés gyümölcseit élvezzi, — de nem az egymást felváltó emberi nemzedékekre nézve, a midőn is egy későbbi nemzedék élvezné azt, a mit egy korábbi talán szenvedések árán s leggyakrabban minden jutalom nélkül kivivott. Mert ne feledjük el a régi „in magnis et voluisse sat est“ szót, azt a boldogságot, a mi a nagy eszmékért, a nagy czélokért küzdőknek életét megédesíti, még ha küzdelmeik eredményét, sikerét nem látják is! Hány történeti nagy embernek, Petőfi szerint „Apostol“-nak jutott — ez osztályrészül? Azután meg mit mutat a szülő példája? Nem feláldozza-e mindenét gyermekeiért? Nyugalmát, vagyonát, életét? — Egyik nemzedék a másikkal szülője és bizony-bizony örömet áldoz az utókorért, hogy mint Petőfi mondja: „Hol sírjaink domborulnak, unokáink leborulnak és áldó imádság mellett mondják el szent neveinket!“ De különben is, még a legtöbbet szenvedett nemzedéknek is voltak boldog napjai, ... örömei s ők is örökölték szülőiktől — és az emberiséget, mint egységet szemlélve, az ilyen korszakok Humboldt szavával élve mégis csak másodperczekké olvadnak le.

Mindezek daczára el kell mondanunk, hogy a Du-Bois Reymond: „Ignoramus“-ának e tekintetben is teljes igaza van, mert az élet ellentéteinek kiegyenlítéséről pozitív tudásunk nincs, — de van igenis erős hitünk Kant-tal abban, hogy azokat egy igazságos Isten a jövő életben ki fogja egyenlíteni.

Az egyes ember neveltetése és az egyes emberöltők neveltetése kölcsönhatásban van, úgy, hogy azt a nagy kereket, mely az emberöltő haladását eszközözi, számtalan apró kerék mozgatja, a mely az egyeseket viszi előre s viszont a nagygyal vele mennek ezek is, — vagyis mint azt Lessing

mondja: azt az utat, melyen egy emberöltő, egy nemzedék, a maga műveltségének magaslatára jutott, minden egyes embernek meg kellett tennie: egyik gyorsabban, korábban, másik lassabban, később teszi meg (§. 92., 93.).

És hogy az emberiség, az egyes emberi nemzedékek, a haladás terén ugyanazon fejlődési fokozatokat mutatják, mint az egyes egyén, — ezt az igazságot a történet-bölcsészet és a vallásbölcshészet fényesen igazolja. A nevelés-tudománynak sincs mit szégyenkeznie azért, hogy — (megfordítva) — azt kívánja, miszerint az egyes embernek ugyanazon az úton kell haladnia a fejlődés terén, — a melyen az emberiség haladott.

Mellözve a lélekvándorlás hypothesisét, melyet Lessing felvesz, hogy a végtelen kifejlődésre képes lélek és az emberi élet közötti ellentétet megmagyarázza (94—100. §.) foglaljuk össze a mondottakat és tartsuk meg azt a vigasztaló, bátorító tudatot, hogy az emberi nem nevelése magas czélok felé való, mindenoldalú és pedig egy felsőbb terv szerint való kifejlesztése tovább folyik, minden kitérés, megakadás és akadály daczára. — És ez a tudat lelkesítsen bennünket küzdelmeinkben az igazért, jóért, nemesért és isteniért, — de arra is intsen, hogy ezen haladást mi is, minden erőnkől előmozdítani *kötelessék* vagyunk: önnevelés és önfegyelmezés és mások szeretetteljes gondozása, ápolása, oktatása, nevelése által, — mert mindegyikünk egy-egy kisebb gyorsabban forgó kerék, mely ama nagyot, lassút, mely az emberiséget viszi a tökély felé, — mozgatja.

Hörk József.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A magyar történet kútfőinek kézikönyve. A közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkesztette *dr. Marczali Henrik*. Budapest, 1901, az Athenaeum kiadása. 967 lap, ára 13 korona.

Nagybecsű munka ez a testes kötet, a mely a közoktatásügyi miniszter megbízásából készült és az a hivatása, hogy a magyar történet legfontosabb kútfőit foglalja össze, középiskolai tanárjelöltek és tanárok használatára szolgáló kézi könyvben. Történetünk legfőbb mozzanatainak az eredeti kútfőkből való megismerését akarja lehetővé tenni.

Kettős szempont szerint készült a munka. Egyrészt *közli* a magyar történet valamennyi fontos és használható kútfőit; másrészt *bírálja és magyarázza* magyar történetünk legfontosabb történeti emlékeit. E kettős szempontnak megfelelően a munka két külön részből áll. Minden korszaknál elsorolja szerkesztő a legfontosabb bel- és külföldi elbeszélő kútfőket, számot adva nemcsak tartalmukról, hanem hitelességükről, irányukról és így megbízhatóságukról is. Azután pedig közli a korszak legfontosabb történeti emlékeit, a melyek az illető korszak intézményeire és állapotaira vetnek világot. Sem feldolgozások, sem oklevél-gyűjtemények nem találtak itt helyet, csak a szorosán vett kútfők: krónikák, évkönyvek, naplók, leírások. Ily módon az olvasó útmutatást nyer arra nézve, hogy mit olvasson, ha valamely kort vagy eseményt első forrásából akar megismerni. Egyúttal pedig együtt találja egész történetünknek legfontosabb hiteles emlékeit. Az ezekhez csatolt rövid bevezetések és jegyzetek megmagyarázzák létrejövetelük körülményeit, megjelölik helyöket történeti fejlődésünkben.

Az őskorszakból, a vezérek korából a magyarok eredete és ősi hazájára, a Lebediára, Etelközre, a honfoglalásra, a nyugoti és keleti kalandozásokra, a keresztyénség kezdetére és a királyság kezdetére vonatkozó elbeszélő kútfőket közli, magyarázza és méltatja a szerkesztő.

Az Árpádházi királyok korából *A*) alatt szent Istvánra vonatkozólag a keresztyénség terjesztésének, a külföldi háborúknak s az örökösödésnek fontosabb kútfőit, *B*) alatt a nemzeti függetlenségre, név szerint Péterre és Aba Sámuelre, a pogány lázadásra, a trónviszályra, Salamonra és a hercegekre vonatkozó fontosabb okmányokat közli, *C*) alatt a szent László és Könyves Kálmán korának, *D*) alatt a görög befolyás (II. István, II. Béla, II. Géza, III. Géza) idejének, *E*) alatt a rendi alkotmány kezdetének (pl. az aranybulla), *F*) alatt a tatárjárás korának legfontosabb okmányait teszi közzé, magyarázza és méltatja. Az Árpádházi királyok korából 29 fontos kútfő és magyarázat olvasható (1—184. l.).

A vegyes családokból való királyok korából 17 fontos kútfőt közöl és méltat a szerkesztő, még pedig négyet az Anjou-kor, kettőt a Zsigmond, hatot a Hunyadiak, ötöt a Jagellók korának kútforrásaiból (201—347. l.).

Az ország megosztásának korából, a 16-dik századból nyolcz fontos kútfő került a gyűjteménybe, ezek között I. Ferdinánd 1526. évi oklevele, az 1538. évi nagyváradi béke, az erdélyi három nemzet uniója, a székelyek alkotmánya, a szászok constitutiója, török békekötések (1547—1568.) (377—452. l.).

Az alkotmányos és vallásos küzdelmek korából (1606—1711) kilencz kiváló kútfőt vett be a szerkesztő a kézikönyvébe, ezek között a bécsi béke, az országgyűlést rendező 1608. évi törvény, a leopoldi diploma, a szerbek kiváltságlevele, II. Rákóczy Ferencz manifestuma, az ónodi abrenunciatio, a szatmári békekötés, Horvátországi statutumok, török-magyar szerződés (1606—1718). Az itt közölt kútfők és magyarázatok a 463—641 lapokat foglalják el.

Az elnevezetlenedés (szerkesztő szerint a „restauratio“(??) korából hat nevezetes kútfőt közöl és magyaráz a szerkesztő. Itt ismerteti az örökösödésre vonatkozó 1687. és 1723. év törvényeket, az ország berendezésére vonatkozó törvényeket (1715—1729), a carolina resolútiót (1731) és a tolerantiáé edictumot (1781), az állami közoktatásügy szervezésére vonatkozó rendeleteket, az alkotmány körülsánczolására és a bevett vallások viszonyainak rendezésére vonatkozó törvényeket (1791—92).

A magyar állam újjá alkotására vonatkozó 19. századbeli fontosabb kútfők között két alcím alatt a magyar nyelvről, a jobbagyok felszabadításáról, a katonai berendezésről szóló törvények, az 1847—48. évi törvények, az 1849. évi függetlenségi nyilatkozat, az 1867. évi kiegészítés s a horvát-kiegyezés (1868) vannak közölve.

Ez a tartalom-jegyzék fogalmat nyujthat a munka rendkívül becses és gazdag tartalmáról, a minek összeválogatásánál szerkesztő azt tartotta szem előtt, hogy valóban fontos forrás ne maradjon ki és hogy lényegtelen ne jusson a gyűjteménybe. A kútfők tartalmát

tekintve, az általános történeti, a közjogi és alkotmányos jelentőségű emlékek túlnyomók a gyűjteményben; a gazdasági fejlődést és a magán életet megvilágítók aránylag kevesen vannak.

A gyűjteményben közölt emlékeket a szerkesztő lehetőleg az eredeti kéziratokból és a leghitelesebb kiadásból vette át. És így noha a munkának nem az a célja, hogy tudományos editio legyen, szöveg dolgában mégis a lehető legnagyobb hűségre törekszik. A magyar és latin nyelvű kútfók eredeti alakjukban, a görög és olasz szövegűek magyar fordításban kerültek a gyűjteménybe.

Ez a rövid ismertetés is meggyőzheti az olvasót arról, hogy dr. Marczali könyve irodalmunkban hézagpótló és a történettudományozó férfiaknak nélkülözhetetlen segéd- és kézikönyv. Fő- és középiskoláink, történetkedvelőink könyvtárából nem szabad hiányoznia ennek a módszeres kútfő-kézikönyvnek, melyet az Athenaeum nagyon csinosan állított ki.

S—s.

Bossuet beszédei. II. K. Dicsőítő és gyászbeszédék.

Fordította és bevezetéssel ellátta *Acsay Ferencz*, a győri főgimnázium igazgatója. 1902. Esztergomban Laiszky János, Budapestén Kókai Lajos bizománya, 652 lap, ára 9 korona.

Bossuet egyházi beszédeinek első kötete magyar fordításban 1895-ben jelent meg. Ismertette e mi Szemlénk is (1895. évf. 221. lap). Az első kötet Bossuetnek szorosán vett egyházi beszédeit, az a II-dik kötet a dicsőítő- és gyász-beszédeket foglalja magában.

Bossuet beszédei a római katolikus prédikációk remekei közül valók. Acsay határozottan a legelső egyházi szónoknak tartja Bossuet. Nem vitatkozunk a fölött, vajjon Massillon, Bourdaloue vagy Bossuet a nagyobb? Annyi bizonyos, hogy Bossuet nagy szellem, nagy író és remek szónok. Az az erő, mely benne nyilvánul, egyetemes hatást gyakorol; az a forma-tökély, a melyben gondolatait, érzéseit kifejezésre juttatja, bármely szónoknak példányul szolgálhat. Írói és szónoki erejének hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Az a körülmény, hogy Bossuet az általános és köz-keresztény eszmék mellett specialis római kath. világnézetének hódol, előttünk, protestánsok előtt csak a használhatóság szempontjából csökkenti e nagy prédikátor szónoki és írói erejét.

Bossuet beszédeinek e II-dik kötetében még inkább kidomborul a hitfelekezeti, a római katolikus jelleg. Szónoklataiban általában is mindig a legbensőbb kapcsolatban van a dogma a morállal; a dogma a gyökér, a morál a hajtás; vagy a mint Bossuet maga kifejezte; a vallás terén csak egy nap van, a mely ép úgy felvilágosít a hitbeli, mint az erkölcsi elvekről. E kötet Bossuet-nek

a szenteket dicsőítő és az elhunytak érdemeit magasztaló szónoklatait tartalmazza; ezért az író hitfelekezeti álláspontja már a tárgyak természeténél fogva is sokkal jellegzetesebben kidomborul, mint az I-ső kötet általános egyházi beszédeiben. Am azért még ezekben a szenteket dicsőítő beszédekben is hatalmasan lüktet az evangélium lelke. Elvileg is kifejezi ezt a II dik beszédében (Assisi szent Ferenczről), midőn így szól: «A keresztyének erkölce és a keresztyénség tanítása között szükségképi kapcsolat van. Ama látszólagos esztelenségnek, a mely az Istenfiának igéiben rejlik, az ő szolgáinak életében kell tettekké válnia. *Élő evangéliumok* *ők*. A Szentírásban foglalt evangéliumok és az az evangélium, melyet a Szentlélek kegyeskedik e szentek szívébe vésni s mely az ő tetteikből felénk ragyog, a világ álbölcsességének egyaránt visszatetszenek.» De tényleg is érvényesíti ezt. Bossuet valóban megtalálta a dicsőítő beszédek igazi concepciójának a titkát: a szentek életében azt az alapvonást, a melyben Krisztus evangéliumának valamelyik része visszatükröződik. Ezért Bossuet nem foglalkozik a szentek egyes cselekedeteinek magyarázatásával, nem vesztegeti erejét és idejét az életrajz aprólékos vonásaival, s nem is téved az ember-kultusz pogány posványába: hanem biztos kézzel mutat rá a dicsőített szentnek életében a legjellemzőbb vonásra, vallás-erkölcsi életének belső magvára, hogy így a szentet a Jézus igéjének és igazságának megtestesítőjeként mutathassa föl. A felfogás ez eszmei magassága a szónok előadását is magasztossá, főnkeltté teszi, a mely nem a mesterkelt magasztalás dagályával, hanem a lélek-nemesség emelkedettségével hat az olvasó lelkére. Ez az emelkedett keresztyén gondolkodás és ez a finom stílus és előkelő modor Bossuet szónoklatait a más hitfelekezetű olvasó előtt is nemcsak élvezhető, hanem valósággal élvezetes olvasmányává emelik.

A kötetben 25 dicsőítő beszéd van, az apostolokról és a szentekről. Bossuet hatalmas szónoklatokban dicsőíti Pál, Péter, János, Jakab, András apostolokat, továbbá József, Viktor, assisi, szalézi és páli Ferencz, József, Katalin, Benedek, Tamás, Teréz, Gorgon stb. szenteket. A háttér, a melyből az egyház e nagy alakjairól a szónoki jellemképeket írja, általában mindenütt a római katólikus dogma; de e felekezeti keretből hatalmas keresztyén, még pedig evangéliumi keresztyén tartalom, szellem és erő árad ki. Különösen az apostolokról szóló beszédek erősek az evangéliumi szellemben és igazságban. Bossuet voltaképp nem az embereket, hanem a bennök megnyilatkozott keresztyén eszmét és igazságot magasztalja. Az apostoli és az egyházi szentek az evangélium részleges megtestesítői; élő evangéliumok, a kikben az evangélium megelevenül. Ez a dicsőítő beszédek általános magva, az egyes beszédek pedig az illető szentek által képviselt keresztyén eszmék

feltüntetései, szemléltető képei. A nagy szónok különösen Pál apostol jellemképét rajzolja meg nagy szeretettel és nagy igazsággal. Lát-szik, hogy Bossuet arról a férfőről beszél, a kinek Krisztus után a legtöbbet köszönhetett s a ki a szónok lelkét a legmagasztosabb gondolatokra és érzelmekre ragadta.

Mutatványul ide irok néhány mondatot Pál apostolról írott beszédéből: „Szent Pált akarom feltüntetni, a midőn prédikál és isteni szavaival meglágyítja a megkeményedett sziveket. Ne várják azonban, K. H., ez isteni szónoktól az emberi ékesszólásnak sem ünnepies pompáját, sem ékességeit. Sokkal komolyabb, sokkal bensőbb, hogysen a finomkodáson kapkodjon; sokkal bensőbbben szereti a keresztyenség dicső alázatosságát, mintsem hogy meg akarná rontani Jézus evangéliumának tiszteletkeltő egyszerűségét a világi szónoklás' szellemeskedéseivel... Az apostol előadása egyszerű, gondolatai azonban valóban isteniek. Ha nem ismeri is az ékesszólást, ha lenézi is a bölcséletet, Jézus pótolja neki mindazt; az ő neve, a mely mindig ajkán van, titkai, a melyeket oly istenien tárgyal, egyszerűségét mindenhatóvá teszik. S ez a férfiú, a ki oly járatlan a szépen szólás művészetében, a kinek a beszéde oly durva, kifejezése oly idegenszerű, ez a férfiú elmegy a művelt Görögországba, a bölcselők és szónokok hazájába s a világ ellenmondása daczára is több egyházat alapít ott, mint a hány tanítványt Platon nyert meg avval az ékesszólással, a melyet isteninek hittek... Igen, mert Pálnak oly meggyőző eszközei vannak, melyeket Görögország nem tanít, Róma nem tanult. Valami természetfeletti hatalom, a mi föltárta azt, a mit a fenhéjázók lenéztek; ez a természetfölötti hatalom ömlött el s vegyült bele a beszédek fenséges egyszerűségébe. Ezért csodáljuk bámulatos leveleiben azt az erőt, mely több mint emberi, mely szabálytalan volta mellett is meggyőzi és lebilincseli értelmünket; nem kellemes ugyan a fülünknek, de szívünkbe veri gyökerét. Mint a nagy folyam a síkon haladva is megtartja rohanó és romboló erejét, a melyet a hegyektől nyert, a honnan eredett, úgy a szt. Pál irataiban levő isteni erő még irálya egyszerűségében is bírja mindazt az erőt, a melyet az égből nyert, a honnan származott. Az apostol egyszerűségének ebben az isteni erejében volt a hódítóhatalma“. Ez a kis mutatvány is mutatja Bossuet hatalmas szónoki erejét, a kinek fenséges gondolatai, találó jellemzései, s szabatos szép irálya foglyul ejti az olvasó lelkét.

Bossuet kötetének második felében 12 gyászbeszéd olvasható, a melyeket Villemain tanulmánya előz meg a gyászbeszéd világirodalmi fejlődéséről. Bossuet a gyászbeszéd írásában is nagy. Ha megfelelő tárgya van, akkor magasra emelkedik a fölfogása és a legfőn-ségesebben szárnyal az ékesszólása. Legremekebbek a két királyné és a Bourbon L. fölött mondott gyászbeszédei. Helyesen írja Bossuet-

ról egyik bámulója: «Csudálatos szellem, a ki folyton emelkedik, a nélkül, hogy ködbe veszne; a kit ihletsége elragad, a nélkül, hogy elvesztené fölötte az uralmát; s a kinek a fenségesre való szárnyalását a lelkesedés, a finom izlés csudálatos összhangban tartja“ (Gandar).

Acsayról, a beszédek átültetőjéről. két tekintetben is elismeréssel kell megemlékezni. Acsay kitűnő fordító. Erőteljes, színes, és magyaros. A nagy szónok remek beszédeinek minden szépségét élvezhetjük az irodalmi izléssel végzett fordításban. Bossuetnak rendkívül finom stílusa, modorának előkelősége, előadásának jellemzettsége, gondolatainak magas szárnyalása mindenütt kiérzik a valóban sikerült fordításban. Azután Acsay valósággal érti, élvezi és élveztetni tudja Bossuet-t. Az a bevezetés, a melyet a beszédek elé írt, nagyon értékes tanulmány Bossuet szónoki egyéniségéről, beszédeinek értékéről.

A magyar egyházzónoklati irodalomra nézve nagy nyereségnek tartom Bossuet beszédeinek ily sikerült átültetését. Tanulmányozását melegen ajánlom protestáns predikátorainknak is. A nagy szellemek alkotásai közkinccset képeznek, a melyeknek hitfelekezeti különbség nélkül maradandó értéke van. Aztán az iskolázott protestáns elme mindig el tudja választani Bossuet beszédeinek evangéliumi színaranyát a római dogmák esetleges salakjától.

F.

Mesék és egyéb költemények. Írta *Albert József* Pozsony, 1902. Szerző sajtója. 184 lap, ára 2 korona. Kapható szerzőnél Pozsonyban.

Albert József verskötete nem a lázas, lobogó szenvedélyű ifjúkor terméke, hanem a megfigyelő, elmélkedésre hajló férfikoré. Kétféle réven szolgált rá érdeklődésünkre; első sorban azzal, hogy egy hosszú idő óta parlagon heverő műfajnak, a mesének földjét törte föl; de másod sorban érdekel bennünket Albert egyénisége is. A kötet azt a hatást teszi ránk, hogy az életút feléig eljutott szerző nem temette el az ifjúkor kincseit; lelkesedése, hite egy tökéletesebb világban megmaradt.

A mese Fáy András óta csak itt-ott bukkan fel irodalmunk gazdag erdejében s abban sincs igen köszönet. Leginkább külsőségekben, mellékes jellemvonásaiban utánozgatják ez egyszerű, tiszta, nemes költői formát, mely egy idős magával a költészettel. Mi magunk XX. századbeli emberek, jó formán édes anyánk ajkáról hallottunk mesét utoljára, — azóta megvetéssel fordultunk félre, a hányszor útunkba akadt, a hogy az angolkertek platánjaihoz szokott szem restelli meglátni a rétszél vagy patakpart szerény füzeit. Tompa erkölcsi elbeszélései, a melyek a mesével egy töről hajtottak s a

melyeknek tiszta levegőjét valaha mohón szívta lelkébe az ifjúság, lassan-lassan kiszorulnak olvasókönyveinkből. A mese meg épen hitelét, komolyságát veszítette. A kor inye csiklandósabb falatra éhezik. Greguss Ágost, nagy aesthetikusunk írt néhány mesét, de meséi, bár alapgondolatuk, tanulságuk igazán nemes életfelfogást tükröz, előadásuk keresett s nehéz volta miatt nem lettek népszerűekké. Azután Greguss inkább az irodalmi műveltségű közönségre gondolt s a nép esze járását nem figyelte meg. Az elbeszélésből néha csak erőltetett magyarázattal tudjuk kihámozni az alapgondolatot. Gyulai Pál a népköltés gyöngyeinek gyűjtése s tanulmányozása közben megragadva meséink nemes egyszerű bájától, szintén írt egyet-kettőt (Krisztus és a madarak, A szarka és gilicze), a melyekben megközelítette a népmesék naivságát s művészivé tette a mese formáját. Ha az ő meséi nem is igazi erkölcsi mesék, de kétségtelen, hogy a meséne verses műformáját ő teremtetette meg irodalmunkban. Tíz-tizenöt év óta azonban költészetünknek ez az ága egyáltalában nem termelt semmit, Albert tehát ujságszámba megy a mai időben, a mikor a tömeg az ízlés valódi művészeitől elfordul s inkább a bukfenczhányókat (= secessionisták) hordja tenyerén.

Részemről hálás vagyok a kötetért úgy is mint olvasó, úgy is mint paedagogus, a ki a nevelésnek minden eszközét és útját méltányolni tudja. Albert a legkülönfélébb körből veszi meséi tárgyát s e szerint változik a forma is. A tartalomnak és formának tiszta harmóniájára a legszebb példa a kötet élén álló *Kőfejtő* és a befejezésül szánt *A dal*. Az első a meglepésben rejülő gazdagság dicsőítése, a másikkal tanulsága az, hogy a naphosszatt béketűrőssel izzadó munkás ajkán a dal, melylyel lelke s teste erejét neveli, imádság számba megy. Ez a gondolat meglepő eredetiségével is megkap. Többi meséiben is mindenütt szembe tűnik nemes, emelkedett erkölcsi felfogása (A haldokló szamar és az oroszlán, Az almafa és a méhe, A csipkebokor és a rózsa, A pillangó és a légy, A korallok, A tudós király, A komló és a tölgy). A magyar fajt annyira jellemző józan életbölcse ség találó rajza tárul élénk. A kanári és a szajkók, A fiatal és az öreg rák, Az utazók, Fürtös Gaál s A mocsár történetében. Socialista ízű Az ördög és a gazdag ember, A csukák és a halastó, A pióczák és a süllő. A falevelek. Pompás mese Az útszéli akác, mely portól lustos, az életét csak tengeti s az útmester leczkérteti feddő szóval, hogy nem virul, se levele, se lombja nincsen. A kötetnek egyik legszebb darabja *A hóvirágok*. Voltaképen nem mese ez, hanem lyrai költemény. A költő idealismusa ebben a költeményben csapott ki a legforróbb lánggal. *Az új szamaritánust* a szerző legendának nevezi. Legenda is, ha a benne szereplő személyeket nézzük, de tartalma, iránya inkább szatirává avatja. A bibliai példázat alakjai modern viszonyok közt

jelennek meg benne. Az előadás humoros hangja nagyon jól illik a tartalomhoz.

Általában elmondhatjuk róla, hogy egyetlen meséje sincs, a miben gondolat és tanulság nem volna; a ki száraznak találja (mint a Luther-Társaság értesítőjének bírálója), csak azt árulja el, hogy a mese iránt nincs kellő érzéke. Minden műfajnak fejlődnie kell az élet törvényei szerint s nem maradhat örökké ugyanaz. Nem szabad felednünk, hogy a mese kiváltképp alkalmas forma arra, hogy általa korunk lelkéhez szóljunk és eltévelyedett izlését, felfogását a helyes útra vezessük. Albertnél határozottan fölismerhető e tiszteletre méltó törekvés s néhány igazán szép alkotása bizonyítja, hogy rá termett erre a hivatásra. Nagy előnye magyaros népies nyelve, könnyen folyó, mesterkéletlen elbeszélő stílusa, bár több helyütt a népiességben alacsonyra száll s egy némelyik meséjének tanulsága erőltetettnek látszik. Nagyobb művekre mintha hiányzanék költői és szerkesztő ereje; gondolata megvan, — de tehetsége belefárad a megérezkítésbe. Igazi eleme, a hol otthonosan mozog, a rövid szabású mese, mert itt tartalom és forma úgy szólnán egy lélekzetvétel szülöttje.

Lyrai költeményeiben is megkap komoly érett életfelfogása, és egészen elüt a ma divatos verselőktől. Nekünk legjobban tetszik *A hold*; gondolata s formája egyiránt megragadó. Hány embernek sorsa közös a költőével, a ki sok küzdés közt életének alkotmányához érve, miután a nappal vásárjában elfáradt, a hit szép holdvilága mellett indul neki a nagy sötét éjszakának! Versenyre kél vele a *Vergődés*, *Füst*, *Városi harangszó*, *Karácsony ünnepén*, *Diadalúton*, melyen epikus formája daczára lyrai hangulat ömlik végig s a *Getsemáne-kert*. Tehetsége, lelkének alapvonása az elegia művelésére utalja; ennek hangját szinte ösztönszerűen eltalálja, míg az óda nehéz pánczéljában rabul, idegenül jár-ke. A műforma itt lelkének nem szárnya, hanem bilincse.

Albert verskötete méltó arra, hogy széles körben olvassák, irányánál s egyéb érdemeinél fogva is. E Protestáns Szemle csak hivatását teljesíti, a midőn a mai költői s erkölcsi elfajulás közepett olvasóinak figyelmét olyan műre irányozza, melynek a gyönyörködés mellett egyik főczélja a javítás.

K. S.

b) Külföldi irodalom.

D. K. Knoke: Grundriss der Paedagogik und ihrer Geschichte seit dem Zeitalter des Humanismus. Vom evangelischen Standpunkte dargestellt. II. Auflage. Berlin, Verlag von Reuther u. Reichard, 1902. S. VIII. — 240. Mk. 4.50.

Knoke, a göttingai egyetem theologiai tanára, e művét hallgatói számára írta kézikönyvül a paedagogia tanulásához, segítőül és tanácsadóul azon tanár- és papjelöltek számára, kik jövőendő hivatásuk paedagogiai föladataira előkészülni óhajtanak, mert szerinte csak a paedagogia általános alapelveivel való ismeretség mellett lehet öntudatosan és igazi belátással korunk erkölcsi és társadalmi föladatainak megoldásán közreműkölniök. A kinek a nép jóléte s az emberiségnek Isten országa felé való haladása szívében fekszik, annak tiszta ismeretet kell szereznie a nevelés helyes céljai és megbízható módszerei felől, mielőtt hivatalát átvénné, a melyben nemcsak az ígét fogja hirdetni, hanem a serdülő nemzedék nevelésében is kiváló részt kell majdan vennie.

E mű egyfelől a paedagogia történetét nyújtja a humanizmus föléptétől fogva, másfelől a nevelés és oktatás alapelveit; a történelemből azért hagyta el Knoke a megelőző korszakok ismertetését, valamint az elméletnél is az egyes tantárgyak részletes módszertanának előadását, hogy műve túlságos nagy terjedelművé ne váljon s így el ne veszítse *alapvonal* jellegét; de azért is történt, mert egyrészt ama régibb korok paedagogiája nem oly döntő jelentőségű a jelenkor paedagogiájának megértésére, hogy mellőzhető ne volna, annyival inkább, mert összes eszméi újra föltámadtak a humanizmus és a reformáció paedagogiájában; — másrészt a módszeres utasításnak csak akkor van igazi sikere, ha az tényleges útmutatással s oktatási gyakorlattal is egybe van kötve. A mű első kiadása 1894-ben jelent meg; mostani kiadása tekintettel volt a legújabb paedagogiai irodalomra is, s a multkorinál bővebb pszichologiai alapot vet.

A *történeti rész* a 21—132. lapokra terjed s 12 §-ra oszlik föl. Részletesen ismerteti egyebek közt a reformátorok, főként Luther és Melancthon paedagogiai nézeteit, azután a következő századok nagy paedagogusainak tanait, le egész a legújabb korig, Döring, Natorp és Bergemann művéig. Előadása szabatos, ítélete objectiv; itt-ott némi aránytalanságot vettem észre az ismertetésben, így például Coméniusnak, a XVII. század legnagyobb elméleti és gyakorlati paedagogusának, a kiváló prot. apostolnak jóval kevesebb tért szentel, mint a sokkal jelen-

téktelenebb Fénelonnak vagy a hóhortos Basedownnak, Locket nem is említve, kit szinte háromnnyi terjedelemben tárgyal; Baconnak csak 13 sort szentel, a Port-Royal paedagogusait egészen mellőzi, ellenben a meglehetősen ismeretlen Mascheroschnak 80 sort szentel; mai nagy jelentőségéhez képest Herbart is kissé bővebb tárgyalást érdemelt volna; az bizonyára csak sajtóhiba, hogy Rousseau művét *Émile* helyett több ízben *Emil*-nek írja.

Az *elmélet* előadása két főrésze oszlik, ú. m. *oktatástanra* és *neveléstanra*, mindkettő 5–5 §-szal; ezeket, valamint a történeti részt is megelőzi, bevezetés gyanánt, 3. §. a nevelés fogalmáról, lehetőségéről s szükségességéről, s végül a neveléstan mint tudomány. A *nevelés célját* kissé terjengősen, így határozza meg: A nevelés azon tervszerű ráhatása egy felnőttnak egy gyermekre, a mely a növendéknél lehetővé akarja tenni, hogy az ő eredeti egyénisége egy, Krisztus által megváltott s az égi szellem által újjászült istenfiúnak gazdag személyiségévé fejlődjék ki és pedig úgy, hogy ez az istenfiú, mint erőshítű jellem, kora, nemzete és egyháza kulturjainak önálló birtokába léphessen, hogy minden Isten rendelte erkölcsi életközösségben ilyen istenfiúnak bizonyíthassa magát, földi hivatásának céltudatos és készséges végzése által Isten országának előmozdítására, melynek isteni elhivatása révén tagjául tudja magát. A *neveléstudomány* a történeti tapasztalat és bölcsészeti elmélkedés helytálló eredményeinek elméleti összefoglalása; segédtudományai a lélektan és ethika; mindenütt eleven vonatkozásba kell lépnie a gyakorlattal, vagyis arra törekedni, hogy elméleti gondolatai a nevelési praxisba átvihetők legyenek.

A tulajdonképeni elméleti részben, mint említém, előbb az oktatás, azután a nevelés alapelveit adja elő; megvallom szivesebben láttam volna az ellenkező sorrendet, mert a nevelés hamarabb kezdődik s tovább tart, mint az oktatás, s emez úgyszólván csak egy része a nevelésnek. Az *oktatástan* kérdései a következők: az oktatás célja, az oktatás anyaga, az oktatás didaktikai rendje, az oktatás módszere, az oktatás alakja; a *neveléstan* kérdései: a nevelés föladata a nevelési cél s azon paedagogiai akadályok világánál, a melyeket rejtett társnevelők okoznak, a nevelés fokai, a nevelés rendszabályai, a benső önelhatározás és erkölcsi jellemképzés paedagogiai tényezői, a nevelés formái. Előadása mindenütt józan, higgadt egészséges alapelveken nyugszik; nem követi a divatos jelszavakat, hanem a szigorú, erkölcsös és vallásos nevelés hive. Mily józan fölfogást árul el, midőn kimondja, hogy az oktatás föladata nem az ismeretanyag összehalmozása, hanem az erkölcsi cselekvéshez, erkölcsi célok eléréséhez motivumokat szolgáltatni; de, hogy ezt tehesse, előbb érdeket kell keltenie és pedig egységes, concentrált érdeket. Csak az a tudás hatalom, a mely birtokosát sokoldalú érdek révén szellemileg erőssé és erkölcsi jellemmé teszi. Milyen helyes a mit a nőnevelésről mond, hogy t. i. a nőnek más lévén természettől a hivatása másféle

erőkkel lévén felruházva, neveltetésének is föltétlenül másfélének kell lennie; ne higgyük, hogy a leánygymnasiumok föllállítására a nőkérdést meg fogja oldani; nekünk első sorban nem tudós nőkre, hanem jó anyákra, melegszívű okos feleségekre van szükségünk! Mily érdekesek és találók a jutalmazásról és büntetésről, a családi nevelésről, a felekezeti iskolák jogosult és szükséges voltáról, az állami oktatás túltengéséről, a nevelő személyiségéről, a játék szerepéről, a kérdező tanalokról, a szemléltető oktatásról adott fejtegetései, megjegyzései! Még csak egy állítását idézem: Bármily sokoldalú is az oktatás anyaga, egységes középpontját a *nyelvtanítás*-ban találjuk s az *anyanyelv* marad minden időben mindazon paedagogusok számára, kik nem akarnak tévútra térni, a legjobban képző tantárgy, a melyre az összes többieket vonatkoztatnunk kell, s a mely által emezek művelési tényezővé válnak a növendékre nézve.

Én szívesen olvastam Knoke művét s nyugodtan merem azt másoknak is tanulmányozására ajánlani.

Ráczy Lajos.

Schwarz H. Das sittliche Leben. Eine Ethik auf psychologischer Grundlage. Mit einem Anhang: Nietzsche's Zarathustra — Lehre. Berlin (Reuther & Richard) 1901. 417 lap. Ára kötve 8 márka.

Hogy az élet sokoldalú viszonyaiban és változó feladataiban az ember személyes szellemi tartalmát el ne veszítse, arról az ethika gondoskodik. Személyes szellemi, tehát erkölcsi lényegünket ébren tartja, s megtanít bennünket saját belső világunk s a külvilág erkölcsi felfogására és kovász módjára való áthatására. Mert hát az erkölcsi életnek is vannak alaptörvényei, ú. n. axiomái, a melyek felett épen az ethika tudománya örökös, s az ember fáklyavivőjévé lesz az élet tömkelegében. Hogy az emberi életnek mélyebb erkölcsi értelme van, azzal a felfogással Krisztus mellett Socrates és Kant ajándékozta meg a világot. Az erkölcsi életnek közelebről két nagy törvénye van, a melynek egyikét szerzőnk (halleri tanár) „*Personwerthmoral*“-nak, másikat pedig „*Fremdwerthmoral*“-nak nevezi. Az elsőnek formulája így hangzik: „Saját személyiségünk értéke felette áll saját állapotaink értékének“, s a második: „A vallásos, emberi, socialis és ideális értékek akarása felette vagyon saját egyéni értékeink akarásának.“ Az első az antik világnézet igazságossági és önuralmi etikájának, s a másik a keresztyénség önadaadását hirdető vallásos erkölcsi világnézetének felel meg. Mindkét törvény objektív érvényű s épen nem az ész szüleménye. Egyetemességénél és általánosan kötelező jellegénél fogva több e két törvény, mint pusztán csak a gyakorlati ész alaptörvénye. S végül erkölcsiség nincs vágyak nélkül, a miért is szerzőnk Kant könyörtelen rigorismusával szemben Schiller melegszívű etikáját követi, s „*psychologiai alapon*“ építi föl valóban jeles és tartalmas ethikai rendszerét.

A mű a bevezetésen (1—46 l.) kívül két részből áll, melynek elseje „a személyes érték morálját, vagyis az erkölcsi önbecsérzet tanát“ (49—194. l.), s másika „a felebaráti érték morálját, vagyis az erkölcsi önmegtagadás tanát“ (196—382. l.) ismerteti. Egy függelékben „Nietzsche Zarathustra-tanát“ (383—403. l.) mutatja be, s a mű végére egy igen ügyesen összeállított s a mű tanulmányozását felette megkönnyítő „név- és tárgymutatót“ (404—417. l.) csatolt.

A bevezetésben mindenekelőtt fejtegeti korunk erkölcsi mozgalmait, populárelméleteit, a tudományos ethika látszólagos fiasóját, s az ethika szilárd irányelveit s akaratpsychologiai alapjait. Jól mondja, hogy korunk valósággal lázban van a sok ethikai kérdéstől és feladatoktól. A sociális kérdés, a nőkérdés, a természetszerűbb megélhetés kérdése, a vallásnak a morálhoz való viszonya, az örökbéke s a nemzetközi jog mozgalmai újból az ethika felé terelték a tudósok buzgalmát s korunkkal megdönthetetlenül megértették azt, hogy a kérdések megítélésének utolsó zsinórmértéke az ethika terén keresendő. E mozgalmak egyik legérettebb gyümölcse az új-német polgári törvénykönyv, mely az újabb sociális és büntetőjogi mozgalmak behatása alatt tág tért nyit a maga általános jogszabályaival a bíró erkölcsi érzékének s a társadalmi lelkiismeret ethikai követelményeinek. E tekintetben tanácstalanul magára hagyta az embert Schopenhauer, Nietzsche, Stirner vagy a történeti materialismus ethikája. Az eddigieknél újabb és magasabb értékekre van ma szükségünk a viszonyok s az emberek helyes erkölcsi megítélése tekintetében. Ma mire sem mehetünk Nietzsche vagy Stirner zavaros egoismusával. Sociális környezetünket, a millieut kell megválasztanunk, s egy csapással megváltoztattuk az emberek erkölceit, szokásait, szenvedélyeit és erkölcsi érzéseit. Nem lehet ma szó a tudományos ethika látszólagos fiasójáról sem, de túl kell mennünk Kant meghatározásain is. A mai ethikai theoretikusokra ráillik Mephistopheles ama szava, a mely szerint „a spekuláló bohó mind állat, melyet egy manó kopár sikon hürzol körben körül, míg tőszomszédban zsiros gyepl terület“. Csakis Kant gondolata az erkölcsi akarat autonomiájáról, Wundt elmélete a czélok heterogoniájáról s Martineau és Brentano tana az erkölcsi világ akaratpsychológiájáról bizonyult útmutatónak az ethika terén. Az ő gondolataikat mondhatjuk „a tudományos ethika szilárd irányvonalainak“. A beosztás utolsó kérdése „az ethika akaratpsychologiai alapjának megvetése“, a melylyel behatóbban a szerző „Psychologie des Willens“ cz. művében foglalkozott. Itt úgy találja, hogy a tetszés az örömmérettől s a visszatetszés az örömtelenségtől lényegesen különbözik, a minek felismerése „sarkiból emeli ki a hedonismust.“ A tetszés és visszatetszés nem az érzet, hanem az akarat ténye, „az akarat terének legegyszerűbb és legeredetibb első szülöttjei“. Tetszésünk vagy visszatetszésünk tárgyai saját állapotaink, psychikai jelenségeink, személyiségünk, más emberek állapotai és személyiségei s az emberi társadalmi közösségek a

maguk egészében és összességében. Az összes értékek, mint akaratcélok tehát három osztályra oszthatók, úgymint: állapot-, személy- és idegen-értékekre, mely utóbbiak az altruizmus s a socializmus lényegalkotó sajátosságai.

Műve I. részében „a személy-érték-morállal, vagyis az erkölcsi önbecsérzet („Selbstbejahung“ tanával) foglalkozik behatóbban az ethika terén máris előnyösen ismert fiatal tudós szerző. Itt különbséget tesz az akarat „természeti“ és „normatív jellegű törvényei“ között, vagyis „a természeti kényszer mellett norma szerinti kényszert“ is ismer, mi mellett komoly idealistikus alapon a „Personenwertmoral“-ban s a Fremdwertmoral“-ban látja az ethika objektív mértékét. Az egyiket „sittl Selbstbejahung“-nak, a másikat „sittl. Selbstverneinung“-nak nevezi, s e te kintetben az új szöv. szentírás nézetével is találkozik. E fejezetben közelebről méltatja az erkölcsi jó fogalmát, az erkölcsi érzület problémáját s az erkölcsi szabadság elméletét, hogy aztán magának a szűkebb és távolabbi értelemben vett önbecsérzetnek fejtegetésére térhessen át. Távolabbi értelemben véve a személyes önbecsérzet magában foglalja a méltányosságot és igazságosságot, a valódi emberi méltóság országának ideálját, a természeti jogot s a sociális kérdés ethikai oldalát. Ez az ország, „parallel-ideálja az erkölcsi tökéletesedésnek“. Magasan szárnyaló idealistikus fejtegetései nagyon meggyőzők és tanulságosak.

A II. rész czime „Fremdwertmoral, vagyis az erkölcsi önmegtadadás tana“. Annak alaptörvénye, hogy „az idegen érték akarása felette áll saját önértékünk akarásának“. Majd ismereteti „az altruistikus és személytelen erkölcsiséget“, a „Fremdwertmoral“ erénytanát, s az önzetlen erkölcsi érzület problémáját, a melynek különös nyilvánulása „a kötelességhez való akarat“ s a kötelességek összeütközése“. Itt sok szépet és meggyőzőt mond az erkölcsi önodadásról, a hajlamról s a kötelességről, az önzetlen cselekedetről, az önzetlen erkölcsi érzésről a vallás terén, s az Istenben vetett morális hitről. E nemben az ő vallásos irányú pszichologiai fejtegetései páratlanul állanak az ethika legújabb irodalmában s méltán helyezhetők Wundt ethikájának i. v. fejtegetései mellé. Egyik legszebb §-a „az individualizmus és impersonalizmusról“ szól, a hol többi között a következőket találjuk: A mi a vallásos érzületre nézve az istentisztelet, az a hazafias érzületre nézve a haza ethikai szeretete és szolgálata és Schillerrel — Vörösmartyval azt tartja, hogy „hazádnak rendületlenül légy hive!“ Az életre pedig kalauzul azt ajánlja: dicsőség a magasságban az Istennek, az emberekhez jóakarát és békeség a földön! Ime ezzel a magasztos keresztyén programmal végződik szerzőnek ethikája, a melynek meleg evangéliumi álláspontja, mely pszichologiai alapja és a legmagasztosabb Isten- és emberszeretet parancsoló hangja jól esik az olvasónak s buzdítólag hat az akaratelhatározására.

Sz. M.

**A Magy. Prot. Irod. Tars. pénztárába
1902. évi április hó 1-től 30-áig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Dunántúli ev. ref. egyházkerület, Pozsonyi evangel. egyház.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:
Tiszapolgári ev. ref. egyház, Mezőföldi ev. ref. egyházmegye, Meczner József
Korláth, Fogarasy ev. ref. egyház, Bóné Géza Budapest, dr. Kiss Áron Budapest.

3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re:
dr. Polner Aladár Budapest, dr. Rajner Gyula Budapest, dr. Finkey Ferencz Sáros-
patak, Darabos Gábor ev. ref. lelk. Békés-Szt.-András, Daray Vilmos egyház felügyelő
Kis-Kőrös, Beliczay Béla Budapest, Bpesti ág. hitv. ev. egyházmegye, Csiky Kálmán
Budapest, dr. Darányi Ignác Budapest, Gonda Béla Budapest, Haypál Benő ev.
ref. lelk. Budapest, dr. Kovácsy Sándor Budapest, Papp Károly ev. ref. lelkész
Budapest, Péterfy Sándor Budapest, dr. Szteló Kornél Budapest, Sándor János
ev. ref. lelk. Miriszló. **1901-re:** Tordai unit. gymn. könyvtár. Karsay Imre
ág. h. ev. lelk. Szil-Sárkány, Sari Mátvás Kabd **1900—1901:** Ruml József
Pozsony.

4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re:
Marikovszky Menyhért Maram.-Sziget, Forgács Gyula theol. Edinburg, Pataky János
ev. ref. lelk. Bánfalva, Kálniczky Endre ág. h. ev. lelk., Putnok, ifj Szabady Adolf
Budapest, Szabady Béla Budapest. **1901-re:** Petra István Miskolcz, Nagy Lajos
kir. trvsz. bíró Nyiregyháza, dr. Tirtsch Gergely ág. h. ev. lelk. Uj-Pázua, Rizner
Károly T.-Lucz. **1901—1902-re:** Szomjas Gusztáv T.-Lök, **1898—1900-re:**
Szendi Lajos ev. r. lelk. Pacsér. A beregi ev. ref. egyházmegye tíz egyháza
Bary Sándor egyházmegyei pénztárnok útján 10—10 koronával = 100 K.

5. Előfizetés Szemlére: Erdélyi önképző-kör Sárospatakon 1 K. 80 f.

6. Alapítótagok tőkefizetése: Kelecsényi Zádor k. közjegyző Vuko-
váron 50 korona.

Összesen befolyt 659 korona 80 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. május 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől a «közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztyén élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a célokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát iránycikkek, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Cikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetbe *Egyháztörténeti Adattár* címen tíz ívnyi külön melléklet járul. *A Protestáns Szemlé*t a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja. Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító és rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hitecsítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 80 füzet. *A pártfogó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok megrendelés útján.* Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 160 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Családi könyvtár* címen 60 fill.

IV. Házi Kincstár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamellék püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizományosánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest, Akadémia bérháza). *A reklamációk is hozzá intézendők.*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Szöts Farkas*. IX. Kálvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkerjük, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.	Lapszám
1. Az érdek nélküli tetszés. <i>Dr. Székely György.</i>	333
2. A dekorum az egyházi szószéken. (Bef. közl.) <i>Poszvek Sándor.</i>	347
3. Körmendi Péter. <i>Thury Etele.</i>	364
II. Tárca.	
Harnaack keresztyénsége ellen. <i>Dr. Szlávik Mátyás.</i>	372
III. Egyházi szemle.	
Külföldi egyházi élet. <i>p—f.</i>	376
IV. Irodalmi szemle.	
a) Hazai irodalom:	
1. Péter Mihály: Lónyay Zsigmond. <i>V. F.</i>	387
2. Vágvölgyi Béla: Elemi lélektan. <i>Váradi F.</i>	389
3. Bereczky Sándor: A magyar prot. egyház története. <i>Sz. F.</i>	390
4. Kapi Béla: A munkáskérdés és a ker. erkölcesstan. <i>F.</i>	392
b) Külföldi irodalom.	
1. Türek: Der geniale Mensch. <i>Sz. M.</i>	394
2. Delitsch, Fr.: Babel und Bibel. — <i>s</i>	396
3. Curt Stage: Wahrheit und Friede. <i>Dr. T. I.</i>	398
V. Külön mellékletül:	
Egyháztörténeti Adattár 4—7 éve. Szerkeszti: <i>Stromp László.</i>	

Kérelem a Társaság tagjaihoz.

Bizalommal és tisztelettel kérem a Társaság tagjait, hogy tagdíjukat sziveskedjenek pontosan fizetni. A május hónapi sovány kimutatás is bizonyítja, hogy mennyire megcsökkent a tagok többségében a fizetési készség.

A tagdíjak hanyag befizetése miatt ismét deficitbe jutott a pénztár. Ennek megszüntetése végett a választmány elrendelte, hogy a társulati ügyész a több évről hátralékos tagokat törvényes úton is szorítsa fizetésre.

A pénztárnok.

AZ ÉRDEK NÉLKÜLI TETSZÉS.

Kant után a legtöbb aestheticus és bölcész egyetértve megegyeznek Schillerrel és Schopenhauerrel abban, hogy a *művészinak* egészen más hatása van lelkünkre, mint az anyagi dolgoknak. Az anyagi dolgok önfentartásunk szolgálatában állanak; azért okoznak nekünk gyönyört, élvezetet, mert vágyainkat, kívánságainkat elégitik ki. A művészinak hatása ment a vágytól, szűz a kívánságtól, a művészi Kant szerint érdek nélkül tetszik, Schopenhauer szerint ez a hatás a tiszta szemlélet, melyben az akarát járma alól felszabadultunk. Valamennyien ugyanazt emelik ki a szép hatásában.

Az a kérdés merül fel tehát, hogy hogyan kell ezen érdek nélküli tetszésnek lelki állapotát felfognunk a mai lélektan álláspontján? Mennyiben képezi ez a szép, jó és igaznak közös elemét, tulajdonságát, vagy a művészetnek, az erkölcsiségnek és a tudománynak egymással összekapcsoló elemét?

A tapasztalati lélektan azt mutatja, hogy különböző lelkiállapotainkat — melyeket érzetnek, érzésnek, képzetnek, vágyanak vagy akarásnak nevezünk — lehetetlen egymástól mereven elkülönítenünk s egyiket teljesen a másik nélkül létezőnek gondolnunk. A valóságban például érzés sohasem fordul elő érzet nélkül. A külső ingerek, hangok, színek, ízek, szagok stb. mint érzékeink útján ható benyomások lelkünkben bizonyos állapotot keltenek s ezen állapotban értelmi (intellektualis) és izgalmi (emotionalis) elemeket különböztetünk meg. Amaz alatt értjük az illető hangoknak, színeknek pusztá felfogását s ezt érzetnek nevezzük, emez alatt tudatunk állapotát, hogy tudniillik hogyan illetett bennünket az illető érzet, kellemesen-e vagy kellemetlenül: ez az érzés. Amaz az objectív, emez a subjectív elem. Ámde ezen érzésnek minősége, kellemes vagy kellemetlen volta nemcsak a külső ingertől, érzéki benyomástól függ, hanem tudatunk állapotától, sajátosságaitól vagyis az abban lévő vágyaktól, szükségleteinktől. Mert ezen vágyak, szükségletek — kielégülésre szomjazva — olyan ingerek keresésére irányítják lelkünket, melyek erre alkalma-

sak, tehát hasznosak és kerültetik velünk azokat, melyek erre nem alkalmasak. Tehát a vágyak irányítják úgy gondolkodásunkat, mint akarásunkat.

Ekként folynak egymásba a lelki jelenségek. *Egy bizonyos fajhoz, csoporthoz tartozó növény nem tartozhatik egy másikba is, de a lelki jelenségek a valóságban nem különíthetők el mereven egymástól.*

Elemezzünk most már egy igen egyszerű lelki állapotot, hogy a különböző lelki tevékenységeknek, az érzet és érzésnek; a felfogásnak és elhatározásnak egymásba kapcsolódását megérthessük. Egy ragadozó állat p. u. egy éhes tigris megpillant a nádas sűrűjében egy karcú gazellát. Ezen látási érzetéhez vajjon miféle érzés fog kapcsolódni? Vajjon a gazella karcú tagjai és kellemes mozdulatai szemléletébe fog-e elmélyedni?! Vajjon esztétikai gyönyör fog-e kapcsolódni a látás érzetéhez?! Bizonyára nem és miért? Mivel a tigris az éhségtől hajtva — semmi érdeket nem érez a gazella puszta látásában. Azon igen erős érdek által üzetve, hogy gyomrát megtöltse, nem időzhet a puszta szemléletnél. A látásérzet nem egyéb az állatnál, mint egy jel, a mely előbb az ő primitív gondolkodását, azután akarását hozza mozgásba. Villámgyorsan a látásérzettel támad a ragadozónak agyvelejében egy oly tárgynak képzete, a melytől éhségének csillapodását várhatja. Nem a gazellát látja az ő kecses különlegességében, hanem azon fajú állatoknak egyikét, melyek neki táplálékul szolgálnak. Mihelyst a ragadozó a látásérzettel ezen egyszerű általános képzetet kapcsolta össze, magával az érzettel, a szemlélettel is készen van és nem tartózkodik tovább annál. Mihelyst tisztába jött azzal, hogy az előtte álló állat *zsákmány*, azonnal elhatározás keletkezik, hogy rárohanjon és azt szétépje. Így mennek át egymásba az érzet, képzet és elhatározás. Az érzet azonnal képzetté lesz, ez elhatározássá, ez pedig tetté. Ezen belső folyamatnál fődolog a ragadozóra nézve a vágy, hogy jóllakjék és ezen vágnak a rabja, eszköze az érzet, a gondolkodás és cselekvés. A látás érzete, a képzetnek a jóllakásra szolgáló tárgyak általánosabb fogalma alá való rendelése — és a célra szolgáló ugrás, mozgás csak alárendelt momentumok és csak eszközök a célhoz, nem önálló célok. Nem a gazella szemlélete, annak felismerése, tehát a gondolkodásbeli tevékenység, nem az ugrásnak és elérésnek puszta tevékenysége iránt érdeklődik az állat, hanem egyedüli érdeke gyomra, a jóllakás, az éhség lecsillapítása. Ebben az esetben tehát az érzés gondolkodás és cselekvés teljesen alá vannak rendelve az akarásnak, még pedig egy

nagyon is önző akaratnak. — Hogyan viselkedik tehát a tigris a gazella szemléleténél?! Subjectív vagy objectív?! Bizonyára egészen subjectív, mert az éhség érzése nála a fő dolog. Subjectív alatt pedig értjük Schopenhauer szerint a szellem azon irányzatát, a mely a saját személyünkre, azaz önző akaratunkra vonatkozik. Ez értelemben a subjectivismus és egoismus teljesen fedik egymást.

Az ember is ép úgy viselkedik, míg subjectív és míg önző érdekeket szolgál. Ő sem időzik a puszta szemléletnél, a puszta gondolkodásnál, fogalomalkotásnál, sem a tiszta czélját önmagában hordó cselekvésnél. Érzéki érzet, fogalom és cselekvés nála is csak eszközök a célhoz, hogy egoistikus akaratát megvalósítsa, önző vágyait kielégítse. Hogy egy tárgynak puszta szemléletébe elmélyedhessünk, hogy valamely érzéki benyomásnál, valamely érzésnél teljes szívvvel (érdekkel) időzzünk, lelkünknek tisztának, mentesnek kell lenni mindenemű személyes, subjectív, önző érdekektől. Míg ez utóbbiak előtérben vannak, az ember is mint az állat minden érzéki benyomásnál csak annak jelentőségét igyekszik felfogni az ő személyes jóllétére, önfentartására nézve, hogy aztán a szerint irányítsa gyakorlati viselkedését, hogy a mi ennek szolgál, azt megragadja, birtokába vegye; a mi nem — azt eltaszítsa vagy megsemmisítse.

Mikor tehát az embert az önző vágy, természeti szükséglet űzi, a tárgyak csak annyiban bírnak reá nézve értékkel, a mennyiben azok ennek kielégítésére szolgálnak s csak akkor okoznak örömet, ha az illető embernek vagy állatnak sikerül azokat birtokába venni. Az ember is csak annak elérésében találja örömét, a mit óhajtott, akart, a mire az ő természeti vágya, törekvése tudatosan vagy öntudatlanul irányult. A tigris azért nem gyönyörködik a kecses gazella puszta szemléletében, mivel nem ezt a szemléletet akarja, nem erre vágyik, — hanem a gazella husát óhajtja. Ha látja a gazellát, a nélkül, hogy azt megfoghatná — elérhetné, — e látvány nem gyönyörrel, hanem dühvel tölti el. Ép így a fakereskedőt egy szép erdőnek látása, melyet konkurrens orra elől csipett el, nem az öröm, hanem a bosszuság hangulatába hozza. Míg ha azt látjuk, hogy embertársunk a tárgynak puszta szemléletében találja örömét, a nélkül, hogy annak birására törekednék, akkor ő csak ezt a látványt akarja, semmi mást, tehát őt nem anyagi, subjectív önző érdek kapcsolja a tárgyhoz, hanem a szellemi objectív, önzetlen érdeklődés. — Amde a tárgy szemléletébe való ezen önzetlen elmerülés azonos a tárgy szeretetével. Ha annak puszta látása elegendő arra, hogy

gyönyör érzésemet felébresztsze, akkor ez azt jelenti, hogy én a tárgyat olyannak akarom, a minő tényleg, nem akarom azt elpusztítani, megváltoztatni, magamévá tenni vagy megenni — hanem ellenkezőleg saját állapotában akarom azt megtartani. — Örülök pusztá existenciájában, azaz én szeretem azt. Spinoza is azt mondja, hogy a *szeretet* öröm, az öröm külső okának (az öröm okául szolgáló tárgynak) képzetével. Önkénytelenül kapcsolódik már az öröm érzéséhez azon cselekvési ösztön, hogy az örömet okozó tárgyat megtartsuk, biztosítsuk, létében elősegítsük és oltalmazzuk. Ezért tartjuk barbaroknak azokat, kik képeket, műtárgyakat rombolnak, pusztítanak el.

Ugyanez áll az erkölcsi cselekedetek szemléletére nézve is. Az erkölcsi cselekedetben sem azért gyönyörködünk, mivel azokból hasznunk van, mert azok reánk vonatkoznak, áldásos következményeik bennünket érnek, hanem gyönyörködünk önzetlenül, minden számítás és érdek nélkül. Mert a cselekedetekkel szemben is, ép úgy mint a külső világ tárgyaival szemben a néző kétféle lehet: részrehajló, vagy részrehajlatlan; kétféleképen viselkedhetik subjectiv vagy objectiv, önzően vagy önzetlenül. Például ha én mint hitelező, mint érdekelt fél saját magam mentem meg embertársamat, ki adósom is egyúttal, a vízbefulladásól, cselekedetemet nem igen lehet önzetlennek minősíteni. Ép úgy ha én mint hitelező csak néző vagyok s látom, hogy más valaki menti meg adósomnak életét, kinek elvesztével én anyagi kárt is szenvedhettem volna, ezen cselekedet látásában, szemléletében én már nem érdek nélkül gyönyörködtem. De ha én mint néző az illető megmentéssel semmiféle érdekösszeköttetésben sem vagyok, kivéve, hogy mint emberrel vele sympathirozok, esetleg ismeretlenül is — úgy hogy életének megmentése reám nem hat ki, abból semmi hasznot vagy kárt nem remélhetek — továbbá, ha a cselekvő tisztán emberbaráti szeretetétől indítatva hajtja végre a mentési cselekedetet, akkor a cselekedet erkölcsi lesz és én abban egyúttal érdek nélkül is gyönyörködöm. A mint kétféle jót különböztetünk meg: anyagit és erkölcsit, a cselekedetek is lehetnek vagy csak törvényszerűek vagy magasabb erkölcsiek. Míg az anyagi javak mindig önfentartásunk szolgálatában állanak, a jogi vagy törvényes cselekedetek is arra szolgálnak, hogy személyes, egyéni jogainkat megvédjék a támadásoktól, az emberek békés együttélését lehetővé tegyék — addig az erkölcsi jó fölötte áll az önfentartásnak magasabb valami és az önzetlen cselekedetekben nyilvánul.

Az erkölcsi és művészi valami magasabb, nemesebb, kiválóbb úgy forrását, mint hatását illetőleg. Forrása és hatása

egyaránt az emberi lélekben van, ennek magasabb műveltségében, nemesebb képességeiben. Úgy a művészeti, mint az erkölcsi szemléletben az ember lelke bizonyos, előkelőbb, tisztább magaslatra emelkedik fel, a melyen az embernek minden egoismusa, minden önérdeke egyszerre csak eltűnik szeméi elől, a hol minden önző céljáról és törekvéséről megfeledkezik, hogy tisztán szemlélő, részrehajlatlan szemlélő legyen. Az ember mintegy kilép egoismusának, földi és anyagi érdekeinek szűk korlátai közül, mintegy saját maga felé emelkedik. E tekintetben az erkölcsi és művészi szemlélet teljesen fedik egymást.

Sőt a mondottak nemcsak a szépre és jóra, hanem az igazra is érvényesek. A szépnek, igaznak és jónak szemléletére és birtokára csak úgy juthatunk el, ha képesek vagyunk a léleknek magasabb területére, emelkedettségére, a hol megfeledkezünk önző vágyainkról, a mikor objectivék vagyunk, a mikor beleolvadunk szemléletünk tárgyába a mikor abban nem a tárgyat, hanem az eszmét látjuk. Mikor Schopenhauer azt mondja, hogy az objectivitás, a tárgyba való elmélyedés — mintegy saját *énünk* megtagadásáig ellentétben a léleknek saját magunkra, személyiségünkre való irányzatával — feltétele úgy a művészi élvezésnek, mint az igazság szeretetének, az igazság kutatásának — a *művészi objectivitás* és az *igazságszeretet* fogalmait azonos értelemben használja, a mennyiben mindkettő a léleknek egymással rokon állapotát jelöli. Azt, kinek személyes érdeke forog kockán valamely dolog, vagy tárgy szemléleténél, kifejtésénél, magyarázatánál, a közönséges életben is gyanúsnak tartjuk s kijelentéseit kétkedéssel fogadjuk. Tartunk attól, hogy a dolgot a saját érdekének szempontjából fogja felfogni vagy nekünk feltüntetni, magyarázni, esetleg elferdíteni, hamis világításba helyezni, hogy az érdekének megfelelően, hogy ebből hasznot húzzon. A művelődés primitív fokán az embernél is ép úgy, mint az állatnál, minden érzéki szemlélet, ismeret, érzés és akarás az önfentartás szolgálatában áll, a vágyak, szükségletek kielégülésének eszköze s nem lehet sohasem öncél, nem lehet az objectív, önzetlen vagy részrehajlatlan. A műveltség magasabb fokán azonban az ember a külső világgal, annak tárgyaival és az emberi cselekedetekkel szemben már kétféleképen viselkedhetik önzően és önzetlenül subjectív és objectív; az állat csak egyféleképpen: önzően. Schopenhauerrel szólva az ember életében vannak pillanatok, a mikor megszabadulhat az akarat jármától, a vak ösztön nyomásától, a létért való közdelem gondjaitól; míg az állat erre, alig képes. Az állat a tárgyakat

csakis önfentartására használja, táplálkozik velük, védelmezi magát velük, de *csak igen ritkán* játszik azokkal, csak igen kis mértékben tudja tisztán lelki gyönyörűségére felhasználni. Azért az állat inkább önző, azért nincs az állatnak sem művésze, sem tudománya, sem erkölce, vallása.

Ebből azonban az is következik, hogy az embernél is, a műveltség felsőbb fokán is, ha összes erőit és idejét a létért való küzdelem emésztí fel, nem keletkezhetik vagy nem virágozhatnak a művészet és nem keletkezhetik a művészeti vagy természeti szépségen való önzetlen érdeklődés, gyönyör.

Ugyanezt mondhatjuk az erkölcsre nézve is. Az ember társadalmi és egyéni életének szövevényes alakulásai közben hányszor nincs és nem is lehet tere annak, hogy a morális karakter követelményei fölszűrre juthassanak, annyira más természetű élet és kenyérgkérdések megoldásával van túlhalmozva az illető? És a mindennapi élet mindennapi szükségletei hányszor absorbeálják az egész embert.

A mint a lélek belső világában valósággal sohasem különülnek el teljesen a megismerésnek, érzésnek és akarásnak elemei, ép úgy ezeknek megnyilatkozásában, az egyetemes kultúra külső világában sem válnak el teljesen egymástól a tudomány, művészet és erkölcsiség. Ezen az alapon aztán némelyek túlságba esve, különösen a művészet önálló létjogosultságát vonták kétségbe s azt majd a tudomány területére osztották be, mint Taine, majd alárendelték az erkölcsnek, mint Greguss Ágost. Sokszor ez az alárendelés az illető esztétikus pszichológiai elméletével állott kapcsolatban, mely a lelki jelenségek sorában is az érzésnek önálló jogosultságát tagadta s a lelki elemeknek kettős (ismeret és akarat) felosztása mellett tört lándzsát. A helyett, hogy ilyen messzemenő következtetésbe esnénk a tudomány, művészet és erkölcs közötti kapcsolatot el kell fogadnunk. Ha a művészet hatása fölülte áll is az anyagi érdekek, alacsonyabb vágyainknak, de nem független magasabb értelmi és erkölcsi vágyainktól, melyeket együttvéve, a magyarban *érdeklődésnek* nevezzük. A művésztől is föltétlenül érdekelni kell bennünket egy vagy más szempontból, mert különben hatástalanná és érdektelenné válik. Ha csak nem akarjuk a művészetet az érzékinék, a formainak (Herbart és követői) alacsony színvonalára lesüllyeszteni. Értéktelenné válik lelkileg, ha máskülönben izgatja is érzékeinket, idegeinket. A mit tisztán esztétikai érdeklődésnek nevezhetnénk, abban is mindig benne van az intellektuális és a morális elem. Az esztétikai tetszést keltő tárgyak körét nem szoríthatjuk tisztán arra, a mit közönségesen

szépnek neveznek, hanem a rutnak is tulajdonítunk bizonyos aesthetikai jelentőséget. E kört inkább a karakterisztikus, a *jellemző* szóval jelöljük vagy Volkelt és Wundt-tal azt mondjuk, hogy mi aesthetikailag is az *emberileg jelentőségteljes* iránt érdeklődünk és abban gyönyörködünk. Az érdeklődésnek gyökere tehát a *képzetek erejében és érzelmi értékében* van, ezek irányozzák figyelmünket is, a melyre nézve további tényező még az individuumnak sajátosága és hajlama. Ebből két dolog következik a művészetre nézve: az első benyomás erejének, a költészetben az expositiónak rendkívüli nagy jelentősége, aztán az, hogy a művésznek számot kell vetnie olvasó, vagy hallgató közönségének vágyaival, szükségleteivel, szóval természetével és hogy ezt a természetet kell neki tanulmánya tárgyává tennie, ha szélesebb körű és mélyebb művészi hatásra törekszik.

Szóval az emberi lélekben négy irányzatot lehet megkülönböztetni: az anyagi, az aesthetikai, az intellektualis és az erkölcsi irányzatot. Ez utóbbiak azonban egymással sokkal szorosabban szövődnek össze, mint az anyaggal. Innen van, hogy míg az ember néha az anyagi, önfentartási érdektől üzetve, sok mindent megtesz, a mi aesthetikai vagy erkölcsi izlésével, érzületével ellenkezik, ez utóbbiak érdekében, ez utóbbiak érvényesülhetése szempontjából *mindig* el kell fojtania anyagi alacsonyabb érdekeit, önző vágyait. E négy irányzat közül egyszer egyik, másszor másik jut a *tudat látáspontjába*. Azonban míg az anyagi csaknem teljesen kizárja a többi, ezek a magasabb irányzatok nem zárják ki egymást. Csak egyszer egyik, másszor másik van túlsúlyban. A tudomány csarnokaiban intellektualis szükségleteink a templomban vallási és erkölcsi, a színházban aesthetikai szükségleteink kielégítését keressük. Ámde az erkölcs, a vallás és a művészet még erősebb kapcsolatba jutnak az által, hogy mindhárman az emberi léleknek emótióm, érzelmein alapszanak; azért a gyakorlati életben is a legközvetlenebb kapcsolatba hozhatók egymással.

A fentebbiekben némileg megvilágítva az érdeknélküliség jelentőségét az aesthetikában és ethikában, most már áttérünk annak a kérdésnek tárgyalására, hogy miként fejlődik ki ez az érdeknélküliség az emberi nem kulturájában? Milyen ez a pszichologiai folyamat?!

Az emberiség művelődése vagy anyagi, vagy szellemi. A szellemi művelődés hármasságú a fentebbi három állapot vagy irányzat szerint t. i. aesthetikai, értelmi és erkölcsi. Ez utóbbiakat egy csoportba foglalva amattól elválasztottuk,

mert ezeknek közös tulajdonsága az érdeknélküliség. Ámde az érdeknélküliségnek állapotai e három területen az érdek, az önzés állapotából fejlődtek ki, mint a hogy a természeti állapot megelőzte a műveltségi állapotot.

Az emberre nézve, mint minden lényre nézve első következmény, feltétel saját egyéni létének és fajának fentartása. A primitív művelődési fokon, vagy mondjuk a természeti állapotban az ismeret elemei az előbbi, a művészet elemei az utóbbi cél szolgálatában állanak. S ezen természeti állapotban még nem beszélhetünk erkölcsiségről, legfeljebb jogról, mert minden cselekvésnek rugója az önzés, minden cselekvés az egyénre vonatkoztatik ép úgy, mint a gyermeknél. Az ismeret, a művészet ép úgy, mint a jog, eszköz önző célok szolgálatában s csak később válik önállóvá. Az érdek a célról átsiklik az eszközre.

Tényleg a primitív fokon a gondolkodás, az ismeret önfentartási ösztönünk és vágyaink szolgálatában áll. A primitív ismeretnek az a feladata, hogy a vágy tárgya elérésének eszközeit felfedezze. Az éhségnek, a szomjúságnak stb. érzéki érzelmei kényszerítik az embert, hogy eszmélkedjék, kutasson és arra gondoljon, a mi segíthet; vágyát, kedvetlen érzelmét megszüntetheti. Ezen a fokon az ember az ismeretet nem magáért becsüli, hanem azért, mert az önfentartásának, s a mi ezzel összefügg, hatalmának, kényelmének, tehetőségének eszköze. Minden ismeret értékét annak gyakorlati használhatósága állapítja meg s tiszta intellectualis érzelmek nem keletkezhetnek. Tiszta intellektualis érzelem csak akkor keletkezik, ha a képzeteknek belső viszonya válik határozóvá, tekintet nélkül arra, micsoda külső vagy belső következményei lesznek az ismeretnek ránk nézve, személyes érdekünkre, vágyainkra nézve; akkor, ha már kifejlődött a vágy a megismerésre a lélekben *tisztán a megismerés kedvéért*; ha már egy egész sora képződött a képzeteknek, a melyeket tisztán saját törvényeik szerint rendezhetni el, a nélkül, hogy ebbe önző érzelmek és vágyak közvetlenül belenyulnának. Így helyezkedhetik aztán a tudós objectív állásontra. Ez a Goethe által hangsúlyozott objectivitás, az igazságnak objectív szeretete. Alacsony gondolkozásra és lélekre mutat, ha valaki némely tudomány ellen abból kovácsol érveket, hogy nem szolgál közvetlen gyakorlati érdeket, nem hajt hasznot a konyhára, például a bölcsészetet azért ítéli el, mert nem lehet vele vasutat építeni stb. A ki igazi tudásszomjjal, az igazság őszinte szeretetével van megáldva, az akkor is kutat, fárad éjt-napot egygyétéve, hódol az igazság múzsájának, keble Istenének, a

mikor fáradozásait külső anyagi siker nem kíséri. Mert neki maga a kutatás örömet, élvezetet nyújt s ez őt gazdagon jutalmazza.

Míg az ismeret a primitív fokon az egyén fentartását, az esztétikai érzék a faj fentartását célozza. Az állatok pázás idején színeiket, hangjukat eszközül, csalogatásul használják a másik nemű egyén magukhoz való lánczolására, lebilincselésére s némelyek ekkor tollakkal ékesítik testüket. Darwin mutatta ki a párosodásról szóló ismeretes művében, hogy az állatoknak párosodása sem oly egyszerű dolog, mint a hogy közönségesen hiszik. Sokszor az állat is tesz individualis választást; szépségre és más vonzó tulajdonságokra figyelmet fordít és sokszor megható hűséget tanúsít. A szép-ézés és szerelmi érzés rokonságára már több esztéta és psychologus rámutatott. A szerelmi érzés az ember phantasiáját is élénk tevékenységre indítja s megnyitja érzékét a szép színek, és formák hatásának. Később aztán az ember a színekben, formákban önmagukért gyönyörködhetik, akkor is, mikor már azok faji ösztönével semmi kapcsolatban nincsenek. Ugyanazon psychologiai fejlődésnél fogva, — mint a hogy azt az ismeretnél láttuk — válik itt is az eszköz céljá. Hasonló fejlődés az is, mikor a fűsvény a pénzt már önmagáért szereti. A szeretet, az érdeklődés a célról észrevétlenül az eszközre siklott át. Ép úgy van az is, mikor a szerelmi érzésben lemondunk a vágyról, a nélkül, hogy a személy iránt szeretetünk megszűnnék: vagyis szeretetünk önzetlenné vált.

Ez utóbbi hasonlat azonban már az erkölcsiség körébe tartozik. Itt is ugyanazon lélektani fejlődésnél fogva válik az önzésből önzetlenség, a vágyból szeretet, részvét, sympathia.

Vessünk azért egy pillantást az érdeknélküli részvét és az önzetlen szeretet kifejlődésének lélektani folyamatába, vizsgáljuk e fejlődésnek menetét és feltételeit.

A műalkotás a művésznek a természeti tárgyak és emberek, események stb. iránt való részvétéből, szeretetéből ered. Ámde az erkölcsi cselekedeteknek is önzetleneknek kell lenni, szeretetből kell fakadniok, mert erkölcsi cselekedeteinknek mértéke az önzetlenség. És csakugyan itt találjuk meg azt a pontot, melyre nézve a művészi és erkölcsi szorosan érintkeznek egymással.

Bár a részvét és szeretet rokon fogalmak, rokon érzelmek nevei, a szeretet tényleg feltételezi a részvétet, a sympathiát, mégis a kettőt el kell egymástól választanunk.

A más emberek örömeiben, fájdalomában való osztozást nem követi mindig a cselekvés. A részvét túlnyomó részben

passiv, a szeretet aktív érzélem. *Amaz a költői hatásnak eszköze inkább, emez az erkölcsi és művészi cselekvésnek forrása.*

A sympathia alatt azt értjük, hogy örülünk, mikor nekünk magunknak nincs okunk az örömré; örülünk azért, mert mást örülni látunk vagy képzelünk. Másoknak szerencséje vagy szerencsétlensége hatást gyakorol reánk, örömük vagy fájdalmuk reánk is elragad, mint a hogy az egyik húr rezgése a másikat is rezgésbe hozza.

Herbert Spenczer a részvét, a sympathia kifejlődhetésének egyik elengedhetetlen feltételül az emberek csoportos vagy társas együttélését veszi fel. Részben a természet, a fajfentartási ösztön, részben a létért való küzdelem, tehát az önfentartási ösztön utalja az embereket arra, hogy együttesen éljenek. Amaz az által, hogy a férfi és a nő ketten tesznek egyet, hogy a gyermek természeti alkotásánál fogva szüleinek támogatására, segítségére rászorul; emez az által, hogy az együtt, csoportban harcolók a létért való küzdelemben előnyben részesülnek az izolálva harcolók felett. Továbbá az ember észreveszi, hogy embertársai hozzá teljesen hasonló lények, kiknek ugyanolyan érző szervezetük van, mint neki; észreveszi, hogy ugyanazon életfeltételeknek vannak mindnyájan alávetve. A hideg nemcsak ő reá, hanem embertársaira is kellemetlen; a jég nemcsak az ő vetését, hanem a szomszédját is elverte s az hozzá hasonló módon viselkedik. De honnan veszi ezt észre?! Az öröm ép úgy, mint a fájdalom minden embernél majdnem egyforma testtartással, mozdulatokkal, arckifejezéssel jár s az ember aztán ezekben mint külső jelekből következtet aztán a hasonló lelki állapotokra, társának örömeire vagy fájdalmára. Ez associationalis kapcsolat aztán idővel a szokás folytán meggyökeresedik, mintegy önkénytelemmé lesz. Elősegíti és siettet a fejlődést az embernek utánzási ösztöne. A mint aztán az *érzés* külső kifejező mozgásokat teremt, ezen külső kifejező mozgásoknak, testtartásnak, arckifejezésnek külső utánzása is felkeltheti a lélekben azokat az érzelmeket is, melyeknek az illető mozgások a kifejező jelei. Ezen a lélektani folyamaton alapszik a mimikának, mint a művészet egyik hatalmas kifejező eszközének nagy jelentősége s ezért mondhatjuk, hogy a részvét nemcsak a költői, hanem általában minden művészeti hatásnak eszköze.

Szóval a külső jelek látása után képzeljük el embertársunknak lelki állapotát. Ezen a fokon már nem szükséges, hogy az inger, mely nála az illető lelki állapotot létesítette, minket is ért legyen. Mert elképzelhetjük, hogy a mi őt érte,

minket is érhetett volna, vagy a jövőben hasonló állapot minket is érhet. Ekkor már a mások örömeiben és fájdalmában való részvételünk közvetlen érdek nélkül, mintegy önkénytelenül történhetik. Így fejlődik ki az érdeknélküli *sympathia*, a másokkal való együtt örülés, nevetés, vagy az együttbúsulás, sirás.

Ezen érdeknélküli részvétnek azonban még más feltételei is vannak. Először szervezetünkben meg kell lenni ehhez a hajlamnak, a dispoziciónak, vagyis a benyomások iránt rendkívül érzékeny, finom idegrendszerrel és eleven képzelődéssel kell bírnunk. Továbbá az illető lélekállapotnak, vagy ahhoz hasonlóknak tényleg végig kellett haladni idegrendszerünkön, hogy azt elképzelhessük, abba magunkat beleélhessük, beleérezhessük. A csekély képzelődésű és valódi érzelmekben, élményekben szegény lelkületű embereknek részvéte is igen szűkkörű.

Hogy másoknak örömét és fájdalmát elképzelhessük, nekünk is kellett már lenni olyan, vagy legalább ahhoz hasonló öröminknak és fájdalmunknak. A gazdagoknak és boldogoknak sokszor ijesztő keménysége és érzéketlensége a szenvedés, a fájdalom iránt *ebben* találja pszichológiai magyarázatát, a kik a szegényeknek és boldogtalanoknak helyzetébe nem tudják magokat beleképzelni, mivel hasonlót sohasem éltek át. Miután a részvétnek magasabb érzelme csak későbbi fejlődésnek a terméke, a gyermek pedig önző, hiába követelnék a gyermekektől és vad népektől, hogy erkölcsi bánatunkban vagy felháborodásunkban osztozzanak, mert ahhoz hasonlót ők még nem ismernek.

Fölvetették azt a kérdést: a részvétnek két faja közül melyik a gyakoribb, melyik erősebb, az öröm-e vagy a fájdalom? A magyar nyelvnek az együtt búsulásra külön szava is van: *szánalom*. Általában véve az utóbbi a gyakoribb, a sürűbben előforduló. Ezt onnan magyarázhatjuk, hogy másoknak szenvedése, szerencsétlensége jobban meghatnak bennünket, mint az öröme, szerencséje. Mert az öröm azt mutatja, hogy az örvendezőnek nincs semmire szüksége, nincs szüksége másokra, mireánk; míg a fájdalom hiányra, szükségletre mutat, a mit talán megszüntethetünk, az illetőn segíthetünk. Ez utóbbi tehát ingerli aktivitásunkat, minélfogva nem csak a szánalomban van jóleső elem, hanem abban is, hogy segíthetünk. Jól esik a cselekvés, mert az mindig örömmel is jár, annak nyomában az öröm jóleső érzése fakad. (Aristoteles.)

A költők és a művészek általában véve eleven képzelődéssel, élénk résztvevő képességgel vannak megáldva. Ők

nemcsak embertársaikkal sympathiroznak, hanem az élettelen természeti tárgyakkal is. Igen, mert ezeket is magukhoz hasonlóknak látják, mivel felismerték bennök a szellemit, a *lelket*. Mégis, mivel nem minden embernek képzelete oly eleven, szeretete, részvéte oly széleskörű és gazdag, a művészeteknek leghatásosabb és leghálásabb tárgya maga az ember. A művésznek magának is könnyebb elképzelni embertársának érzelmeit, könnyebb beleélni magát lelkébe, s nekünk nézőknek, élvezőknek is könnyebb azt elképzelni és átérezni, a mi emberi, a mi velünk rokon. Innen van, hogy sokszor emberfeletti lényeknek helyzetébe, lelki állapotába sehogy sem tudjuk magunkat beleképzelni, hogy p. u. Klopstock Messiása és Adramelekje hidegen hagynak bennünket. Mert mennél közelebb esik hozzánk az illető, kit örülni vagy busolni látunk, hallunk, mennél nagyobb a hasonlóság közte és köztünk; mennél nagyobb közösséget érzünk benne és bennünk, az ő sorsa, az ő életviszonyai, helyzete és a miénk között, vagyis *mennél valószínűbbnek tűnik fel ama felvétel, hogy a baj, szerencsétlenség minket is érhetett volna*, annál nagyobb az illető iránti részvétünk. A költő is annál könnyebben kelthet hőse iránt sympathiát, mennél közelebb áll hőse az olvasóhoz vagy nézőhöz. Innen a nemzeti historiából vett hősöknek előnye az idegen, időben és térben messze fekvő népek, országok történetéből vett hősök felett. Mert annál nehezebb magunkat beleképzelni másoknak helyzetébe, mennél jobban különböznek tőlünk. A különböző nyelv (görög és barbár) különböző testszín (néger és európai), különböző hit és társadalmi állás sokáig útját állották a sympathia terjedésének az emberi nemnél. Beöthy is azt mondja: „a tragikai érzelmeknek ikerpárját a félelmet és szánakozást nem ébreszthetné fel bennünk sem Othello sem Faust, sem Bánk képsora a közösségnek valamely eleme nélkül, az ő valójuk és a mi valónk, az életnek az ő sorsukat és a mi sorsukat intező törvényszerűsége között“. Mindnyájan emberek vagyunk ugyanazon életfeltételeknek és élettörvényeknek alávetve, ez a sympathiának forrása.

A szeretet vezet át bennünket tisztán az erkölcsinek területére. Említettük, hogy a részvét inkább a költői, művészi hatás eszköze, a szeretet az erkölcsi cselekedetek forrása. S a szeretetnél, az erkölcsnél is ugyanazon fejlődéssel találkozunk az önzéstől az önzetlenség felé.

Az ember vagy állatindivídium, nemcsak az önfentartás korlátlan ösztönével kezdi pályáját, hanem a természet gondoskodott arról is, hogy az egyének ne csak az önfentartás,

hanem a fajfentartás érdekében is fejtsenek ki bizonyos törekvést. E törekvésnek két ösztön szolgál alapjául, melyeknek gyökere a testi szervezetben van: az anyai ösztön és a nemi ösztön. Ha nem is magyarázhatjuk meg aztán e két ösztönnek az önfentartási ösztönből való kifejlődésének mikéntjét, phasisait, bizonyos, hogy a fajfentartási ösztönt, vagy a mint Schopenhauer mondta, a fajhoz való akaratot nem választ-hatjuk el mereven az egyéni akarattól.

Tehát az egyén lelkiületében e kettőt kell felvennünk, az egyéni élethez és a faj életéhez való akaratot. Amaz azonban eredetibb, fejlődésében úgy az egyes ember életében, mint az emberiség történeti életében megelőzi emezt. A gyermek akarata is kezdetben saját magára irányul, csak később keletkeznek belső és külső ingerek, melyek őt magánkívüli-re utalják. Ezek egyúttal rávezetik, hogy saját Énén kívül más tárgyak és személyeket is olyanokul ismerjen el és keressen fel, a melyek vagy a kik reá nézve a kedv és kedvetlenségnek forrásait képezik. Kezdetben tehát az egyén csak azért keres fel másokat, mert ezek reá nézve az öröm forrásai, egyéni vágya kielégülésének eszközei. A gyermek kezdetben azokért a jótéteményekért szereti szülőit, melyeket tőlük kap. Később szeretete önzetlenné válhatik. Az eredeti *miért* fele-désbe mehet s az ember érdek nélkül kezd szeretni. Az anya gyermekében ép úgy második Énjét látszik szeretni, mint a férfi kedvesében. Az anya és gyermek egy ideig ketten tettek egyet, a férfi és a nő is ketten látszanak egyet tenni, ketten képviselik a fajt. A férfi kezdetben csak azért szereti a nőt, mert vágyait elégíti ki, később lemondhat a vágyról a nélkül, hogy a szeretet megszűnnék. Tehát az emberben az odaadás-nak, szeretetnek ösztöne akkor is fellép, ha tárgyához nem fűzik egoistikus érdekek. A mystikusok és martYROK szerete az égi szüzhöz fűződik, az égi Isten lép a földasszony helyére.

Bármily eszményi legyen is a tárgy, melyhez szeretetünk kapcsolódik, az érdek szót bizonyos mértékben itt is alkalmazhatjuk a szeretetre, ép úgy mint az aesthetikai tetszésnél tettük, úgy hogy csak némi fentartással, a parte potiore vagy csakis a fejlődésnek legmagasabb fokán beszélhetünk teljesen *érdektelen* szeretetről. Mert bármily idealis jelleget öltson is a sympathya, bármily fenséges és széleskörű legyen is az, (haza, Isten, emberiség), a melyhez az ember örömét kapcsolja, ez ép úgy része az ő Enjének, tudatának, mint a hogy ő része annak. A mint a szív felfoghat magába, azt sajátunknak mondhatjuk. Ha más örömében részt veszünk, az jól esik nekünk. De jól esik sokszor a más fájdalomában és szenvedésében

való részvétel is, mert minden erősebb érzelmi izgalomhoz — bármily nemű legyen is az — bizonyos specialis öröm kapcsolódik. Még a szenvedésben is van vonzó és kellemes a keserűség mellett; ez a hangulatnak mélysége és elevenése, mely aztán felkelti a szellemi erőket és gyorsabb, intenzívebb tevékenységre ingerli. Tompa Mihálynak „kedves bánat“, „bús öröm“-féle kifejezései az előbbi tulajdonságát mutatják a fájdalomnak; ez utóbbi tulajdonságát, hogy t.i. felfogó, befogadó képességünk annak hatására növekszik, szépen fejezi ki Kölcsey Parainesisében: Isten a szenvedőnek engedé a vigasztalást az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni. Hála neki, hogy életet sem hagyá szenvedések nélkül folyania. Keserűek valának azok és mégis általok tanultam az emberiség becsét érteni, kevés hiveimhez kölcsönös hűséggel csatlódni a mindenek felett érezni: miképen szenvedés és kebelzagató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek és sorsunkon felülemelkedni megtanít.“ Továbbá minden erősebb kedélyizgalom — a milyeneket a művészet szokott közvetíteni — fokozza az organikus működéseket, sőt bizonyos mirigykiválasztásokat (köny) is idéz elő, melyekhez jóérzés kapcsolódik. Erre vonatkozik már Tompa mondása az „Isten akarátja“ című költeményében, hogy egy bús öröme az a szívnek, mikor veszteségét fájlalja, ha kisírhatja magát, ha a hivatlan köny szeméből megered, ha kiöntheti az ember keblének rejtett tüzet. A szenvedélyek által való megtisztulást a drámai és tragikai érzelmekben, Aristotelesnek katharsisát is erre a jelenségre vihetjük vissza.

A fentebbiekben röviden megvilágítva az érdeknélküliség jelentőségét és kifejlődését az aesthetika és ethika terén végül vonjuk le az eredményt és az abból vonható gyakorlati következményeket. Az eredmény az, hogy az aesthetikai szemlélet és műélvezet úgy minőségére, mint keletkezésére nézve rokon az erkölcsi szemlélettel, a mennyiben mindkettőben, sőt még a tudomány terén is megtaláljuk az önzetlenségnek, az érdeknélküliségnek jegyét a kultura magasabb fejlettségi fokán. A művészet, tudomány és az erkölcs nem testünknek, hanem lelkiünknek szolgálnak táplálékul. Nem anyagi érdekből szeretjük őket, hanem lelki érdeklődésünket elégítik ki. A kinek nincsenek ilyenmű lelki vágyai, vagy a kit az önfentartási küzdelem teljesen lefoglal — annak lelke is sivár. *Ignoti nulla cupido.*

Azután önkényt következik a mondottakból az is, hogy a magasabb szellemi műveltség mindig feltételezi azt, hogy az anyagi műveltség terén jó előre legyen a társadalom. Egyé-

nileg is csak ha fel vagyunk mentve attól, hogy magunk gondoskodjunk anyagi szükségleteinkről, testi vágyaink kielégítéséről, csak akkor áldozhatunk az igazság, szépség és erkölcs műzsáinak; csak oly korban és nemzetnél virágozhatnak a tudomány, művészet és erkölcsiség, a mikor és a hol a létért való küzdelem nem emészti fel az illető társadalom tagjainak minden figyelmét, gondját és munkásságát. A hol *erőfölösleg* marad fenn, a melyből Herbert Spencer a művészet eredetét magyarázza. Szerintünk nemcsak az erők fölöslegéből származott a művészet, hanem e mellett az ember cselekvési ösztönéből, a melyre már Aristoteles is rámutatott, azután a mi ezzel összefügg a fajfentartási és utánzási ösztön is jelen-tekenyen közrehatottak a művészet keletkezésénél.

A művészet, tudomány és erkölcs virágzása egyenesen megkivánják a munkafelosztást, a melynek Rousseau és némileg Tolstói annyira ellenségei. Pedig a szellemi fejlődés csak ott van biztosítva, a hol a munkafelosztás elvének alapján a társadalom egyik osztálya az anyagi szükségletek, a másik a szellemi vagyis értelmi, művészi és erkölcsi igények és vágyak kielégítéséről van hivatva gondoskodni. Ezt belátták a görögök is és jórészt a magasabb tudományos és aesthetikai érdek megóvása szempontjából történt, hogy szabad emberhez méltatlannak tartották a haszont, az önérdeket célzó, a kenyérkeresetet szolgáló testi munkát vagy bármely másnemű foglalkozást. Azért bármennyire elítéljük is a görögök társadalmi szervezetét annak rabszolgasági intézményével, arisztokratikus tendenciáival, a művészet a maga virágzását jórészt annak köszönhette, hogy a szabad emberek erejüket és idejüket egészen a művészetek ápolásának, szolgálatának szentelhették és nem voltak kénytelenek a mindennapi élet kicsinyes anyagi gondjaival epezteni kedélyüket, sorvasztani erejüket.

Sárospatak.

Dr Székely György.

A DÉKORUM AZ EGYHÁZI SZÓSZÉKEN.

4. A dékorumnak az egyházi beszéd közlési alakjához s a szónok külső megjelenéséhez való viszonya.

Az egyházi beszéd, ha úgy tartalmi, mint alaki tekintetben megfelel az irányában támasztott igényeknek, céltudatos, komoly beható elmélkedés gyümölcse. Mint ilyen hasonlít a *zeneköltő* műalkotásához. A néma hangjegyek, megannyi megfejthetetlen hieroglyphpek, hidegen hagyják a laikust, a szakértővel is csak sejtetik az Istentől ibletett művészlélek kijelentéseinek gazdag tartalmát. De a néma jegy *megszólal*, a holt írás *megéleveníül*, a titkos pontokba és vonásokba öltöztetett mű *zenévé* lesz, ha akkorljai, megfelelő hangszerek közvetítésével, varázshatásukkal a fület érintik s a szív rezgő húrjain visszhangra találnak.

Az egyházi beszéd, a kultusz e kiváló alkotó része, az *élszóhoz* a hang által közvetített s a taglejtés által kísért *élszóhoz* van kötve, — a *predikátor személyétől* el nem választható. Valamint a zeneköltő műalkotása csak *előadás* útján lesz a fület lebilincselő, a szívet gyönyörködtető, valóságos zenévé, úgy az egyházi szónoknak a csendes kamrában meleg, alázatos fohászszal megkezdett s komoly elmélyedés után szerencsésen elvégzett lelki alkotásából is csak úgy válik építő beszéd, ha azt szóbeli előadása a gyülekezettel közli. Ez a fent vont párhuzam helyessége mellett bizonyít. Ezzel egyúttal az előadás nagy *jelentőségét* is igazoltuk, mint azt a mindennapi tapasztalás is megerősíti. Soványtartalmú prédikáció, vonzó, élénk előadás keretében sokszor köztetszéssel találkozik még fejlettebb műveltségű hallgatóság részéről is, míg magvas, velős beszéd, a közlő alak fogyatékosága miatt, nem ritkán mint „kiáltó szó a pusztában“ hangzik el.

Az egyházi beszéd céljának megvalósítása tehát a *jó előadástól* is függ. A közlés módja pedig a prédikáció lényegével, tehát azzal áll szoros kapcsolatban, hogy az igehirde-

tés a Krisztusról, „hitünk elkezdőjéről és elvégezőjéről“, üdvünk egyedüli alakjáról való *személyes bizonyágtétel*. Ebben áll az a nagy különbség, mely az egyházi beszéd s a művész alkotása közt — a fent érintett közös vonások mellett is — fennáll. A költő legyen bár maga gyarló szavaló, a zeneművész legyen bár rossz énekes, — alkotásuk műértéke s ennek hatása, a műélvezet, *idegen tényezők* közbenjárásával is teljesen érvényesülhet. A képzőművész a rajta kívül álló világhoz tartozó tárgyban, a külső anyagban testesíti meg eszméjét. Ha ez teljesen nem sikerül neki, a felelősség egy részét bátran háríthatja át a rendelkezésére álló anyagban rejlő akadályra, p. o. a köre, a melynek keménysége vésője élével daczol. Az építő beszéddel másként áll a dolog. Az egyházi szónok — mint Ehrenfeuchter mondja — „*alkotó is, előadó is*“. Saját szavával, saját taglejtésével, *saját egész személyiségével* tolmácsolja a gyülekezet előtt Krisztust, a mint az ügy lelke mélyében, mint élete külső világában „*ábrázolódik*“ (Galat. 4, 19). Ebben áll az egyházi beszéd közlésének nagy *jelentősége*, ebben az előadás a *dékorumhoz* való viszonyának fontossága, ebben a szónok személyi felelőssége, — a mennyiben t. i. a kultusz beszéd céljának megvalósítása, a gyülekezet lelki építése, a *prédikátor egyéniségében* rejlő feltételekhez van kötve.

Az egyházi styl teljesen csak akkor érvényesül, ha az egyházi beszéd *közlési alakjában* is hű kifejezésre jut. Valamint a góth szervezetnek minden egyes, még a legjelentéktlenebb tagja is, az egész alkotás egységes jellegét tünteti fel előttünk, úgy kell, hogy a kultusz ünnepi jellegét visszatükrözze az egyházi beszédnek tartalma, nyelvi alakja s az ezeket a gyülekezetnek közvetítő *előadás* is. Tehát az *egyházi styl* alapvonásaival a *komolyság, méltóság és igazsággal* kell összhangban lennie. Mind az, a mi az előadásban ezzel ellenkezik, gyengíti, sőt teljesen megghiúsíthatja a predikáció építő hatását és kisebb-nagyobb mértékben sérti a *dékorumot* is.

Az előadás *dékorumának* feltételei a szónoknak úgy *testi-physikai*, mint *értelmi-erkölcsi* fejlődésével állnak kapcsolatban. Szónoknak, egyházi szónoknak is *születnie, de nevelődnie* is kell az embernek. „*A jó előadás művészet is, erény is*“, ¹ ezt Schuster C. F. az ő derék, kiváló cikkében teljes elismerésre méltó módon bizonyítja. Szóban forgó kérdésünkre vonatkozólag e feltételek annyiban fontosak, a mennyiben a *dékorum*

¹ L. „Mancherlei Gaben und ein Geist“ 20. évfolyamában e cím alatt megjelent értekezését, mely külön lenyomatban is megjelent.

megsértése mindig azok hiányának egyik természetes következménye.

Ha a predikáció — mint ismételten kiemeltük — valóban személyes bizonyágtétel a Krisztusról, akkor kétséget sem szenved, hogy a *szónok egyéniségének* kell előtérbe lépnie. Mindenek szemei reá vannak függesztve, mindenek fülei az ő szavát lesik. Ezen alapul *külső megjelenésének* nagy jelentősége. Teste-vére, termete-alakja, szava-mozdulata alkotja azt a természetes külső kapcsolatot, mely őt a rajta csüngő gyülekezethez fűzi. A mindennapi tapasztalás eléggé igazolja. Az élet tavaszának rózsái hódítanak a szószéken is. Papválasztásnál a nagy, szép jelölt vonzó alakja legjobb kortesnek bizonyul. Természetes is ez s épen nem esik az ügy rovására az esetben, ha a szónok megnyerő külseje, építő működése belső tartalmával teljes összhangban van. Sőt akkor lesz a predikáció Istennek szentelt valódi művészetté, Ehrenfeuchter fent említett szavának szónok művészi értelemben való teljes megvalósulásával.

A *római egyház* gondos figyelme s körültekintő taktikája kiterjed a papnak külső, *testi előnyeire* is. Csak azok előtt nyitja meg papnöveldéinek ajtaját, kikről beható vizsgálat után konstatálták, hogy „*irregulitas et defectus*“ s „*defectus corporis*“ nem forog fenn. Még az erkölcsi tekintet is alárendeli az egyházi és hierarchikus érdekeknek, midőn a harc-tér exponált pontjainak megszállására azokat a kipróbált vitézeket választja ki, kiknek tudományos képzettsége s gyakorlati ügyessége a szép *testi alak*, a finom *társalgási modor* hódító hatalmával párosul. A jezsuitismus titkos műhelyében kovácsolt e fegyverrel sok sebet ütött evang. egyházunk testén „*ad majorem Dei gloriam*“ s a „*finis sanctificat media*“ hirhedt elv gyakorlati értékének igazolására. Evang. egyházunk dicső erkölcsi feladatának tudatában, csak megütközéssel s mély sajnálkozással vehetünk e jelenségekről tudomást. *Intő* tanulságul is szolgálnak, hogy az egyházi szónok esetleges, külső előnyeit csak az esetben becsüljük nagyra, ha azoknak a gazdag *belső* tartalom, melyet megfelelően kifejeznek, s a szent cél, melynek szolgálatában állanak, magasabb jelentőséget ad.

Tekintve az érintett kérdésnek tárgyunkhoz való viszonyát, szintén hangsúlyozzuk, hogy gyakorlati tekintetben annak különösen *negatív jelentőségére* kell súlyt helyeznünk. A szónoknak *szembeötlő* testi fogyatkozásai ellentétben állanak az általa hirdetett ige isteni fenségével. S ezen ellentét zavarólag hat az épülést kereső kedélyre. Itt is mutatkozik a *művész*

s az egyházi szónok alkotása közt fennálló különbség. Amanak emelő hatása nincs az alkotó *személyéhez* kötve, míg a prédikáció építő hatása a szónok egyéniségétől el nem választható. Feltűnő testi gyarlóságai magokra vonják a figyelmet, nagyon is a tökéletlen világra irányítják a tekintetet. Ugyanolyan a hatásuk, mint a triviális szóé, a közvetítetlen profán műkifejezése. Az egyházi szószék szabadon áll a gyülekezet körében, a szónok nem állhat *spanyol fal* megé. Az pedig, hogy a hallgató a szónok személyétől egészen eltekintsen, alig képzelhető, természetellenes is. A zavaró ellentét csak *különös viszonyok* hatása alatt enyhül. A kiváló *szónoki tehetőség* varázsereje, a szónok *köztiszteletben* álló személyiségének, kimagasló *állásának* tekintélye, végül a sokévi *megszokás* hatalma közvetítheti az ellentétet, de csak akkor, ha a prédikátor a gyülekezethez való benső viszonyának hatása a szónok külső fogyatkozásinak ellentétes hatását kellőleg ellensúlyozza. Ily fogyatkozások, mert sajnálkozást ébresztenek, vagy pedig gúnyos megjegyzések czéltáblájául szolgálnak, a kultuszczéltől *elvonják* a figyelmet s a dékorummal ellenkeznek. Annyi bizonyos, hogy úgy az egyház, mint az illető egyén érdeke megkövetelné, hogy a lelkeszi pályára lépni óhajtó ifjak felvételénél e fontos tekintetre *figyelemmel* legyünk.

Az egyházi szónok *külső megjelenésének* alakja, legyen bár magában véve még oly jelentéktelen, építő működése sikerének, vagy sikertelenségének egyik számot tevő tényezője. Kicsinyes ok is szülhet nagy okozatot. Erre vonatkozólag utalok a prédikátornak a szószéken való megjelenésének azon ellentétes formáira, melyek a dékorum kívánalmaival összhangban nincsenek. Az a természetellenes, *mesterkéltné*, méltóságot negélyező *modorosság*, mely a szószékre szálló lelkész kimért lassuságú lépdelésében, a „papi díszlépés“-ben (*sit venia verbo!*), a lehajtott főben, a görcsösen összekulcsolt kezekben jut kifejezésre, — méltó jelképes kísérője lehet az „*áldozár*“-nak, midőn az oltárfelé halad, hogy itt misztikus ténykedésével természetfeletti hatalmát érvényesítse, de soha méltó kerete „*a lélek és igazság*“ szolgálatában álló, a szabad szívből, a benső hitből fakadó evangéliumi üdvhirdetésnek. Nem kevésbé helytelen az a *cynikus nemtörődömség*, mely himbálózva s keringelve, ide-oda nyájasan köszöntgetve ballag a padok közt a templom közepén emelkedő szószékre, hogy ott rendes „*vasárnapi munkáját végezze*“. Sem az az aggodalmat gerjesztő *bátortalanság* nem szolgál az áhítatos hangulat emelésére, melynek belső harcza a félig zárt szem révedező tekintetében, a kéz reszketésében, az arcizmok ideges rángatózá-

sában, a tagok ügyetlen, szegletes mozgatásában tükröződik, — sem azon visszataszító *önhittség*, mely rohamléptekkel siet helyére, hogy itt ünnevelt hadvezérként szemlét tartson a körülvette összesereglett csapatok felett. Büszke tekintetéből leolvashatják szíve gondolatát: „veni, vidi, vici“! *Természetesség és szabadság, önértzet és alázatosság, őszinteség és komolyság* jusson a külső fellépésben is kifejezésre!

Ennek kapcsán érintem a *papi öltözet* kérdését is. Azon megjegyzéssel szemben, hogy kár ily harmadrangú dolgok feszegetésére időt s szót vesztegetni, utalok a jogosultságra és fontosságra, melyet, a *dékorum* álláspontjára helyezkedve, attól el nem vitathatunk. A kopott, megfakult palást, az ujjai alul tüntetőleg kikandikáló szennyes ing, a poros és sáros cipő kihívja nemcsak a „felsőbb leányok“, hanem mindazoknak gúnyos ítéletét is, kiknek illemérzetét ily Diogénésféle *cynismus* sérti. *A papi ruhán még a parányi porszem is meglátszik.* Ez betűszerinti értelemben is áll, — legyen ez igazság úgy a papnak, mint a papnának figyelmébe ajánlva. Ily figyelmetlenség jelenségei zavarólag, bántólag hatnak a jóízűlésnek hódoló közönségre. A *kaczerkódó hiúság*, a gigerilalak az egyházi szószéken meg épen visszataszító, felháborító hatással van. A szónok nyakát körítő magas, a tekintetet merész kihívással magára vonó inggallér, a fodrász keze által göndörített bajusz és szakál, a zsebkendőről szétáradó, borbélyműhelyre emlékeztető illat, — mind ez a hallgatóban kétséget ébreszt, valóban azon a helyen van-e, hová épülni készült s a hiúságnak előtte álló rabja nem tévesztette-e el az utat, *tánczterem* helyett a templomba tévedvén? Nem élő hazugsággá válik-e az ily ajkáról hangzó szó: „*minden, valami e világban* *vayon a testnek kívánsága, szemeknek bujálkodások és életnek kevélysége, nem az Atyától vayon, hanem e világtól*“ (1 Ján. 2. 16.)?

5. A *dékorum* a szóbeli előadásban.

A vallásos lélek azon sajátos *functio* végzésében, mely az épülést eredményezi, a testi szervezet közgei, az *érzékek* közvetítésére van utalva. Az egyházi szónok külső megjelenése a *szem*, az általa hirdetett ige a *fül* tevékenységét veszi igénybe. *Szem* és *fül* azok a billentyűk, melyeknek megütése rezgésbe hozza a szív húrjait. „*A hit hallásból vayon*“ (Róm. 10, 17.), a hitet ébresztő s erősítő ige pedig a *szóbeli előadás* közvetítésével lesz hallhatóvá. Ez ad a szóbeli előadásnak nagy fontosságot, annyira, hogy — ha az megfelelő, czéltudatos módon nem történik — az építő munka sikere kisebb-nagyobb mértékben

meghiúsul, a mi rendesen a dekorum hiányának bántó érzetében jut kifejezésre.

Tagadhatlan, hogy a kultusz fenséges jellegének legmegfelelőbb közlő alakja a *művészi előadás*. Hisz a reális élet legmagasztosabb *ideálja* szolgálatában áll az egyházi szónok, midőn gyülekezete előtt tolmácsolja az evangéliumi hirt: „Jézus Krisztus kegyelméből megigazulván, örökösök vagyunk az örök életnek reménysége szerint“ (Titus 3, 7.). Ez irányban még sem szabad túlságos igényt támasztanunk az igehirdető iránt. Hisz nagyon csekély azok száma, kik Istentől vett testi-szellemi tehetségeiket oly tökéletességre fejleszthetik, hogy szóbeli előadás tekintetében a legmagasabb igényeknek is megfelelhessenek. Különben sincs a *középülés* céljának megvalósítása, sem a dekorum megőrzése, a *művészi előadáshoz* kötve. Itt ismét az a kérdés lép előtérbe: mitől kell az előadásban *óvakodnunk*, hogy az a szónoki dekorum követelményeivel ellentétben ne legyen?

A szóbeli előadás *természeti feltételeire* kell első sorban tekintettel lennünk. Ép erős, fejlődésre képes *hangszervetket* tételez fel a szónoki hivatás, a szónoki dekorum is. Egészen más az, ha *zárt, szűk* helyen néhány tagból álló társaság körében tolmácsoljuk szívünk érzelmeit, lelkünk gondolatait, mint ha egy viszonylag *nagy* kiterjedésű helyiségben, egy ünnepi hangulatban szavunkat leső nagy gyülekezetnek huzamosb időn át és megszakítás nélkül, folyó beszédben kell „*Istennek nagyságos dolgait*“ hirdetniünk. Ebben kell keresniünk a kezdő szónok *elfogultságának*, a *szószék-láznak* lélektani okát, melyben a magasztos hivatással s a nagy nehézségekkel szemben ébredő gyarlóság tudata természetesen nyilatkozik. A hangszervek fogyatékosága oly jelenségekben mutatkozik, melyek a szónok céljának megvalósítását megnehezítik, sőt meg is hiúsíthatják. A *gyenge* hang érthetetlen, suttogó erőlködése, a *rekedt*, fátyolozott hangnak krákogása sérti a fület. A *kemény*, hajlíthatlan, nyers hang, mely a meghasadt harang kongásaként bántólag hat a fülre, a nyelv és ajkak lázas, ideges rángatásában való *kapkodás* a szó után, a *hebegés*, *selypítés*, *akadozás*, mind ezen s egyéb szervi hibákból folyó nyelvbottlások kinos benyomást tesznek a hallgatóra.

Altalában megjegyezhetjük, hogy minden lapsus linguae a dekorum megsértésével egyértelmű, tekintet nélkül arra, hogy a sajnálatos jelenség oka a szónok *fizikumában*, vagy testi és szellemi *fejlődése hibáiban*, vagy az *önfegyelem hiányában*, illetőleg a pillanatnyi lehangoltságban, az úgynevezett „*indispositio*“-ban rejlik.

A hangok, szó- és mondattagok *helytelen kiejtésében* jut az zavaró kifejezésre. Ilyen a raccsolás, sziszegés, sipolás, a magán- s mássalhangzók helytelen nyujtása, megkettőztetése, elnyelése, egyikének kiugrasztása, azoknak elő- vagy utóhanggal való megtoldása s egymással való felcserélése stb.

Ugyanezen hibákkal találkozunk az egyes *szótagok* és egész *szavak* idegenszerű hangoztatásában is. Ott van az „*ámen*“-szó. Hányféle változata van hangoztatásának: „ámen, ámén, ámmen, ám-men, á-men, ám-en!“ Ide tartozik a „szájbarágás“, midőn minden egyes szótagot lökészerűen, önálló, erős nyomatékkal, lassú egymás utánban hangoztatunk, — tán hallgatóink türelmének kipróbálása végett? Az említett hibákból, mindig arra következtethetünk, hogy a szónok nem tudja megfékezni nyelvét, hogy az önfegyelmzés szónoki erényét sem gyakorolja. Ennek oka pedig vagy az a *könynyelműség*, mely beéri mondókájának akármilyen módon való ledarálásával, csak mielőbb végezzen vele, vagy az *elfogultság* félelme, melynek zsibbasztó hatása a szónok zavarában, kínos vergődésében, tehetetlenségében nyilvánul. E jelenségek kíséretében jár a *hadarás*, mely mindig éles ellentétben áll a dékorum követelményeivel, — mert vagy kínos vagy komikus hatással van a hallgatóra. Drasztikus példák igazolják ezt. Az egyik drukkoló legátus karácsonyi beszédében lefokozza „Cziréniust, a siriái tisztartó“-t (Luk. 2, 2.) „*cziridi tűzoltóra*“. A másik oly hévvel s élénk színezéssel rajzolja hivei előtt Péter vakmerőségét, hogy megbicsaklott nyelve így travestálja a szót: „Péter vele (t. i. Jézussal a főpap házába) *méne*“ „*Péter leve méne*“! (Máté 26, 58.)

Valamint a helyes szótagolás, úgy a helyes *hangsúlyozás* is, azaz, az egyes mondatrészeknek értelmi tekintetben való kiemelése, a jó előadásnak egyik elengedhetlen feltétele. Már a *közérthetőség*, a félreértés mellőzése teszi ezt szükségessé, de követeli az egyházi beszéd *méltósága* is. Különös, természetellenes jelenség az, hogy sok ember, kik a *közönséges* társalgás alkalmával szabatosan, kifogástalan beszéddel fejezik ki gondolataikat, egészen hibás hangsúlyozással szólnak, a mint *nagyobb* közönség előtt, emelkedettebb hangon kell beszélniök. E sajtáságos jelenség a lélkészre vonatkozólag különösen *idézetek*, a szentírás, a káté egyes mondatainak, énekverseknek szószerint való elmondásánál az ágendai imádások, formulárek s hirdetések felolvasásánál, észlelhető. Luther ismeretes szava: „*a Miatyánknál nincs nagyobb martyr e földön*“, különösen hangsúlyozás tekintetében, az egyházi beszéd előadásáról is áll. *Helyesen gondolkodni, szabatosan*

írni, természetesen beszélni, — ez alapfeltétele az egyházi szónok sikeres munkásságának.

A dékorum *magasabb értelemben*, melyre a szónok már etymologiai jelentése utal, a jó értelmes beszéden túl terjedőleg, fokozottabb igényt is támaszt az előadás iránt. E pontban foglalhatjuk össze e magasabb igényt: nem elég, hogy az előadás a hangok helyes kiejtése s a mondattagok helyes hangsúlyozása által a beszéd tartalmát könnyen megérthető, világos, értelmes módon közölje a hallgatósággal, hanem kívánatos, hogy *vonzó, megnyerő*, hatásos alakja is legyen, ez levén a fenséges tárgynak legmegfelelőbb, legméltóbb kifejezési formája. Test és lélek, szó és hang feltételezi a kiegészíté egymást, — s e két tényező egységében, teljes összhangjában érvényesül a prédikátor *személyiségének* kiváló jelentősége s építő hatásának feltétele. Ki is vonhatná kétségbe, hogy a magvas tartalmú beszédnek vonzó alakban való előadásában tükröződik vissza leghivebben az egyházi styl *ünnepi jellege*?

Ezen fokozottabb igényeket is kielégítő előadási mód épen nem azonos a *szinpadí dictióval*. Jó, egészséges érzékre vall, midőn a hívek „*szinésziés*“-nek találva az egyházi szónok előadását, öntudatlanul is helyes ítéllettel adnak visszatetszősöknék kifejezést. A mi a látszat, a képzelet világára, a „*szín*“-házra emlékeztet, az alig szolgálhat az épülés emelésére, alig a lélek azon vágyának teljesítésére, hogy az *örök igazság* Urához felemelkedvén, a kijelentés világánál lássa a végetlen kegyelem mélységes titkait. De senki ne palástolgassa azért hibáját azzal a hiábavaló mentséggel, hogy előadása azért *nem tetszik*, mert a szinpadias modor kerülésével *természetességét* megóvni törekszik. Az nemtetszésnek okai legtöbb esetben *más* valamiben rejlenek.

Így a *hanglejtés*, a modulatio, a hangnak az előadott beszéd tartalmának megfelelő változtatása, bizonyára nem természetellenes. A közönséges társalgási beszélgetés hangjából is kieri már mindenki azt az érdeklődést, melyet a társalgók a beszéd tárgya iránt tanusitanak. Így a *hang természetes hőmörője azon érzelmeknek* s gondolatoknak, melyeket a beszéd tárgya ébreszt. Piano és forte, andante és allegro, magas s mély hang váltakozása adja meg a szóbeli előadásnak a vonzó jelleget, a *hangszínezetet*, melyben a hirdetett igazságnak a lélekben keltett visszhangjára ismernünk.

E természetes hangváltozás hiánya a magasabb értelemben vett dékorum követelményeivel ellenkezik. Az *egyhangúság*, a monotonia mindig természetellenes jelenség. Nyilatkozzék

akár a hang erejének s terjedelmének, akár mozgásának egyformaságában, mindig ellentétbe hozza a szónok személyiségét a tárggyal, melyet képviselni van hivatva. S ezen ellentétnek a hallgatóságra való hatása a hangulat lehülésében, a *figyelem ellankadásában*, annak teljes elbágyadásában, tehát az *unatkozásban*, vagy más tárgy felé való fordulásában, a *szórakozottságban*, jut kifejezésre. Az egyházi styl benső *igazsága*, *komolysága* és *méltósága* álláspontjáról esik ez súlyos kifogás alá.

Rokonságban van az egyhangúsággal, mégis attól nagyon különböző jelenség, az a különös *modorosság* a hangban, mely az egyházi szószerk sajátos terméke levén, „*kanczelton*“, „*szószéki hang*“ név alatt ismeretes. Ez valóságos torzképe az előadásnak. Emlékeztet azon iskolás gyermekek leczkefelmondására, kiknek hanghordozásában nem a *tanító*, hanem az *énekvezető* befolyására ismerünk, vagy a falusi *kisbíró*nak amaz ismeretes, nótaszerű szavára, melylyel a nemes előjárásúgnak bölcs intézkedéseit, a dobszóval összecsődített népnek tudtára adja.

A szóban forgó *papolási modorosság* egyik jellemvonásul első sorban emelem ki azt a csökönyös, megcsontosodott *konzervativizmust*, mely ugyanazon változhatlan, folyton ismétlődő sajátságos hanglejtésben nyilatkozik. Nem az előadás *tartalma*, nem az alkalom jelentősége, szóval nem a központul szolgáló *eszme* szabályozza a hangot, mélység vagy magasság, erő vagy gyengédség, gyors vagy lassú mozgás tekintetében, — egy bizonyos, előre alkotott, vagy jobban mondva megszokott *hangsablon* szük keretébe szorul az előadás. Ez a *stereotyp hangskála* szolgál kereteül a szónoki dictionának, akár a golgothai kereszt megrendítő igazságát, akár a karácsonyi örömhírt hirdesse. Ez kétségtelenül az *egyhangúság* lényegét tünteti fel. Ez nem zárja ki ugyan a hanglejtést, de ez a sajátságos hanghordozás, rövid időközben folyton visszatér a nélkül, hogy azt a beszéd tárgyának természete megkívánná. A papolási modorosság lényege e szerint a hanglejtés *természetellenes*, mert *önkényes*, *indokolatlan egyformaságában*, *egyhangú modulatióban* áll, — bocsánat ezen *contradictio in adjecto* kockáztatásáért!

Egy másik ismérvére akadunk a papolási modorosság-nak a *hang idegenszerű emelkedésében s leszallásában*, annak bizonyos *rhytmikus-dallamos* mozgásában. Különösen az utóbbit, a dallamosságot emelem ki, de épen nem jó értelemben. „*Saját dallamára*“, — ez a találó kifejezés azon beszéd mód jellemzésére, melyet annyi egyházi szónok akaratlanul elsajátít, melylyel annyi különben jeles szónok, beszédének hatását

öntudatlanul csökkenti. Nem beszélő, hanem *ének*lő hang jellemzi az e fajta előadást. Nem volna nehéz e sajátságos hangokat *zenejegyekben* fixirozni, — harmonikus hangalkotás akkordjaivá azért természetesen nem válnának. Ily beszéd folyamában rendesen váltakozik a *dagály* és *apály*, még pedig szakaszon, sőt pontonként oly módon, hogy a szónok mély, gyenge, lassú hangon kezdi a pontot, erősebb, magasabb, gyorsabb hangon folytatja, míg a pont végén a hanglétra legmagasabb fokára emelkedő szó a fortissimo s az allegro molto legszélő határához nem ér. Ez azonban csak *példa*, mert a hanghullámoknak e periodikus emelkedése és süllyedése *megfordított* *rendben* is s a hosszabb mondatok egyes részeire is kiterjedőleg gyakran észlelhető. Ily modoros előadás azt a közvetlen benyomást teszi a hallgatóra, mintha a predikáció az egyes szakaszok és mondatok által képviselt, számtalan *strófákra* volna tagolva, melyek együgyuanazon *disszonáns dallam szövegéül* szolgálnak.

Egyéb helytelen sajátságai a papolási modorosságnak a *kiáltó, dörgő, siránkozó, reszkető, sípoló* hang, a misztikus *sutogás*, az *orron át* való fülsértő szólás. Előszóval kapkod a néphumor a szószéki előadás e csodavirágai után, hogy azokból mulattató adomák koszorúját fonja. Így az egyik papnak megható „*anyai szeretetét*” dicsérik, mert vasárnaponként „*altató dal*”-al ringatja csendes *álomba* az ő fáradt „*fiait*”. Egy másik község lakosairól, kik évek hosszú során át földesurok ellen perben állva, kemény próbára tették a bíróság türelmét, a fáma kiemeli vallásos buzgóságukat, ők *hűséges hallgatói* folyton „*perelő*” *papjuknak*. Egy hír kelt szárnyra, hogy ő *Jakab* és *Jánosnak vérszerint való rokona*, mert ő is „*a mennydörgés fiai*”-nak *nemzetségéből való* (Márk, 3., 17.), s a csodatevő *Jézusnak méltó tanítványa*, mert ő is „*azt cselekszi, hogy a siketek halljanak*” (Márk, 7., 37.). Drasztikus, de nem a legdrasztikusabb példák!

A szónoki előadás terén észlelhető ilyféle kinövések inkább *sajnálkozásra*, mint megrovásra méltók. A modorosság rabja *önmagát tagadja meg*. De ez nem a hitben gyökerező szeretetnek, az erkölcsös cselekvés e tudatosan működő rugószeretnek, az erkölcsös önmeztagadása, hanem önkéntelen önmeztagadás s mint ilyen valóságos *rabszolgaság*, melynek járma külső tényezők s a rossz szokás nyomása alatt, vagy az eredetiség után kapkodó, útvesztőre tévedt *hűség* természetes következményeül észrevétlenül s akaratlanul nehezül a szónok vállaira. S legtöbb esetben hiányzik a *szolgaság tudata* is, annak a tudata, hogy saját természetének, egyéniségének önkéntelen meztagadásával jutott az ember a hivatásával

ellentétes helyzetbe, valamint e sajnálatos viszony *okainak* s ezek rontó hatásának nem bír tudatával. Nem csoda, hogy ily egyének, mert önmagokat nem ismerik, rendesen *más* tényezőkben keresik okát annak, ha fáradozásukat a remélt siker nem koronázza. Részben tán ebben is megtaláljuk a kulcsot azon lélektani rejtély megfejtésére, hogy az elégedetlenség s az ebben megnyilatkozó *pesszimisztikus* életfelfogás még azokban a körökben is tud hódítani, melyek a *legeszményibb* hivatás érdekeinek képviselésére vállalkoztak.

Egy jellemzetes tragikomikus jelenetről értesültem egyik, egyházlátogatást végző püspökünk saját, jóízű elbeszélése nyomán. X lelkész, a szomszéd gyülekezetbe kisérven főpapját, itt meghallgatta Y tisztársának egyházlátogatási predikációját. Alighogy kijöttek a templomból, e megjegyzéssel fordult a püspökhez: „*borzasztó, hogyan beszél Y kolléga!*“ Mire az ősz főpásztor a kritikus vállát veregetve, nyájas mosolylyal így felelt: „*igaz, már is nótája van ennek a tehetséges fiatal testvérünknek, ha így halad, komoly konkurrensé lesz szomszédjának!*“ Tableau!

A predikáció, mint a Krisztusról való személyes bizonyágtétel lényege *szabad* mozgást követel. Csak az alaphoz, melyen felépül, t. i. a bibliai szöveghez van kötve. Az állandó fundamentomra emelt épület az evangélium által megszentelt léleknek, a keresztyén egyéniségnek sajátos jellegét, az egyházi styl jellegével való egységben, tükrözze vissza. E szabadság, e személyi jelleg kell, hogy kifejezésre jusson a *szabad előadásban* is. Népünk nem igen tud s nem akar megbarátkozni azzal, hogy az egyházi szónok *leolvassa* a predikációt. Helyes érzék vezet. Az építő hatás is sokat veszít közvetlenségéből, ha a szónok az előtte levő kéziratához van kötve. A szónok figyelme mintegy megoszlik az őt hallgató közönség s az írás között, melyből olvas. A hallgatóságra pedig zavarólag hat, mint a sugó szava a színpadon. Ez is a szószerki *dékorum* megsértése.

De a legkinosabb hatással van a hallgatóra, ha észreveszi, hogy a szónok *küzd a szóval*. Akadozás, igazítások, hosszú hozsánkok aggodalomba ejtik, mert elárulják a szónok zavartságát. Ennek pedig majdnem kivétel nélkül, erkölcsi fogyatkozásban rejlik titkos oka. Megbocsáthatlan bünt követ el a kezdő szónok maga ellen, a *dékorum* ellen is, ha *kellő készütség nélkül*, tisztán a véletlenre bízva sorsát, lép a szószerkekre. A gyakorlott szónok rendelkezik a kellő szöböséggel s fegyelmezett gondolkodásának, előzetes, komoly meditáció útján megállapított eredményét, elő tudja terjeszteni a nélkül

is, hogy beszéde nyelvi alakjának tervét részletesen elkészítette volna. De kétségtelen, hogy az ily módon rögtönzött, azaz nyelvi alakba előre nem öntött beszéd, úgy értéke, mint hatása tekintetében, sohasem mérkőzhetik a gondosan előre teljesen kidolgozott beszéddel, másfelől meg bizonyos, hogy a rögtönzésre való képesség fejlesztésének feltétele a lelkiismeretes *emlékelés*. A szónoki pályára lépő ifjú s a kezdő szónok tudjon helyesen gondolkodni, szabatosan beszélni, — erre pedig csakis lankadatlan *szorgalommal, gondolkodó erejének s emlékező tehetségének* gondos fejlesztésével tehet szert.

6. A dékorum a testbeszédben.

Valamint a szóbeli előadásnak, úgy az azt kísérő *taglejtésnek*, a *testbeszédnek* is egyedüli célja, hogy gyülekezeti *épülés* érdekeit szolgálja. Jogosultsága megszűnik, ha *eszközü*l nem szolgál a főcél megvalósítására, — feltétlenül helytelenítő pedig, ha a főcélhoz *ellentétes* viszonyba lépven, útját állja az *épülésnek*.

A szónoki cselekvés, az *actio* köre kiterjed úgy a *testtartásra*, mint a *test s egyes tagjainak* mozgására. Mindkét irányban legyen a szónoki cselekvés *természetes*. A teljes *mozdulatlanság* pedig mindig természetellenes. Minél fontosabb a tárgy, annál nagyobb erővel foglalja le a szónoknak úgy gondolatait s érzelmeit, mint akaratát. A szív és agy finom ereit dagasztó vér keringve árad a *végtagokba* is s lüktetése a test egyes részeinek természet szerű mozgásaiban jut szemmel látható külső kifejezésre is. Nagy szerepe van e tekintetben a *fejnek*, a *karnak* s a *kéznek*.

„*Úgy áll, mint a tuskó!*“ mondja a nép s jelzi e szóval a szónoknak azon mozdulatlan, élettelen testtartását, mely a szónok *személyisége* s az általa előadott *tárgy* közt fenforgó hideg viszony, az *ellentétes dualizmus* érzetét keltve, lehangoló hatást szül. „*A szívnek teljességéből szól a száj*“ (Máté 12., 34.), e közmondásszerű bibliai igazság tágabb értelmében igazolja a tapasztalati élet jelenségeiben megnyilatkozó azon természeti törvényt, hogy a belső világot mozgató erő a külső világban a test megfelelő mozgásaiban is kifejeződik.

Az egyházi beszéd célja azonban követeli, hogy a természetes törvény tünetei is egy *spiritus rector* fegyelme alatt úgy szabályoztassanak, hogy a *kultusz jellegének* méltó képviselőivé váljanak. Csakis az, a mi természetes, szolgálhat az *épülés* emelésére, — de azért nem emeli mind az az *épülést*,

a mi természetes. Heves vérmérsékletű emberek páthosszal szoktak beszélni, sokat is gesztikulálnak, a szavukat kísérő taglejtés nagyon is élénk. Bizonyos határig érvényesülhet a szószéken is az egyéni természetből kifolyó e természetes mozgás. A *határt*, melyen túllépni a cél kockázatát nélkül nem szabad, a *dékorumra* való tekintet, az egyházi styl keltekei szabják meg.

Az egyházi styl komolysága s méltósága kíván *nyugodtságot*, *higgadtságot*. Ez az igazság legmegfelelőbb alakja, mely a szónok mérsékelt, szenvedély nélküli való taglejtésében nyilvánvaló. A szakadatlan gesztikuláció a beszéd építő hatását nem csak hogy elő nem mozdítja, hanem gátolja. Az actio ugyanis csak annyiban jogosult, mennyiben a hirdetett ígéhez, mint annak tartalmát *jelképes* alakban kifejező *kísérő jelenség*, csatlakozik. A kísérő szimbolum pedig, ha nagyon előtérbe lép, háttérbe szorítja az eszme tartalmi lényegét, mint az operában a *zene a szöveget*. Csakhogy a szónoki beszéd egészen más viszonyban áll a szónoki actióhoz, mint a zene a szöveghez. A dallam önállóan, magyarázó szöveg nélkül is érvényesülhet. S dallam és szöveg ugyanazon testi érzék, a fül közvetítésével, érvényesíti szívet-lelket gyönyörködtető varázshatását. Ellenben a szónoki cselekvés, az élő szó által tolmácsolts beszédet nem helyettesítheti, — a mint az építészet terén a diszitmény nem pótolhatja az épületet. A némajátéknak, pantominoknak helye a színpad. Az egyházi szószéken csakis maga az *ige* van helyén, s az, a mi közvetlen szolgálatában áll.

Az igehirdetés építő hatása a hallgatók részéről feszült figyelmet tételez fel, még pedig *halló érzékek* közvetítésével. Hogy „megtartsák“, „*hallgatniok* kell Istennek beszédét“ (Luk. 11., 28.). A szónoki cselekvés hatása pedig *látó érzékek* munkásságát veszi igénybe. Tehát egyidejűleg kell működni a szervezet két főérzékének, a *fülnek* is, a *szemnek* is. Már Erdmann az ő pszichologiai leveleiben utal arra a természetellenes viszonyra, mely így két természeti erőnek egyidőben s egyenlő módon való foglalkoztatásából származik. Ily félszeg eljárás megbosszulja magát. A zavaró hatás, tehát a kitűzött cél teljes megghiúsulása nyomon követhető. Így a szónoki actiónak csak *alárendelt szerepet* juttathatunk a predikáció körében. A folytonos — s tegyük hozzá — a nagyon élénk s heves, a temperamentumos gesztikuláció az egyházi szószéken helytelen, — mert a taglejtés csakis mint kísérő jelenség jogosult. Volt ugyan idő, midőn a theologiai hallgatónak komolyan ajánlották, hogy jeles színész vezérlete alatt gvakorolja

magát a szavalás művészetében. De az összeesik avval az idővel, a midőn a theol. tudomány szem elől tévesztve a sajátos célzt, az ennek megvalósítására szolgáló sajátos eszközöket s a mindkét tényező által feltételezett sajátos tárgyalási módot, nem saját *immánens* törvényeire, hanem *idegen* térről átplántált irányelvek mankóira támaszkodott. De ezen időn túl vagyunk s Schleirmacher óta az ily ferde felfogás számára az evang. egyházban már nincs fogékony talaj. Csak jezsuita kollégiumban állítanak még a leendő egyházi szónokok képzésére „*szini iskolát*“.

Ethikai tekintetben is állást foglalunk a szertelen, a túlságos élénk gesztikuláció ellen. A véralkat uralma alatt álló ember sajátosága az. Természeti erőtől indítatva s vezéreltetve, inkább *szenvedő*, mint cselekvő szerepet képvisel. „*Szenved*“ a féktelen természeti ösztön járma alatt, a helyett, hogy a „*szabadossá tevő igazság*“ fegyelme alá önként helyezkedvén, cél tudatosan „*cselekednék*“. Ez a „*pathos*“ a szó eredeti értelmében. Elragadólag hathat a színpadon, bűbájjal eláraszthatja a képzelet világát, — az igazság országbán alig tarthat számot polgárjogra a szenvedély. Egyrészt nagyon is magára vonja a *tekintetet*, s fül közvetítésével, a hirdetett igére irányuló figyelem rovására, — másfelől ellenkezik azzal a *nyugodt méltósággal*, mely a szónoki cselekvésnek megadja az igazságnak stylszerű jellegét.

A dékorummal összhangban nem áll ugyanazon hibákra akadunk a szónoki cselekvés terén is, melyekre a szóbeli előadásról szóló előző szakaszokban kellett utalnunk. Ott *fűlértő*, itt *szembántó* hatásuknál fogva kell figyelemre méltatnunk. Az előadás egyhangúságának megfelel a *taglejtés egyformasága*. Ez hasonlít az inga gépies körforgásához. Megindítva egyforma keringésével jelzi az időt, — úgy a sorvadó beteg álmatlan éjszakájának kétségbeejtő lassúsággal haladó pillanatait, mint a sürgős dologban fáradó munkásnak gyorsan repülő óráit. Valamint az óramutató pusztán csak *üres kerete* a haladó időnek, úgy az egyforma actió a szónoki beszédben célaltalan, felesleges, *tartalom nélkül való alak*. Sőt, mert a beszéd tartalmával egységbe nem olvad össze, hanem külső, esetleges kíséző jelenség gyanánt csatlakozik hozzá, a figyelmet a céltól elvonó, *zavaró hatást* gyakorol. Ezért helytelenítjük a *dékorum* álláspontjáról is.

Még sokkal nagyobb mértékben zavarja az egységes benyomást a helytelen taglejtés, ha a beszéd tartalmához való viszonya *ellentétessé* élesedik. Ily testmozgások útját állják az épülés megvalósulásának, mert a beszéd tartalmának helyes

felfogását megnehezítik, teljesen meg is hiúsítják. „Úgye, szépen imádkozik a mi tisztelendő urunk?“ — e kérdést sugta fülembé mellettem ülő házigazdám, kinek vendéglátó családi körében töltöttem egy ünnepnapot s a ki kérésemre a templomba kísért. Helyeslőleg biccentettem ugyan fejemmel, de mosolyognom kellett. „A szépen imádkozó tisztelendő úr“nak egyik rossz szokása volt, hogy kezeit összekulcsolta, fejét hátra vetette, merev tekintetét égfelé emelvén, valahányszor egy bibliai mondást kenetteljes imahangon idézett. Az a pont, mely vendégszerető gazdámnak e különös megjegyzésre alkalmas szolgált, az elbeszélő hangot kiváló bibliai példázatok egyikéből volt merítve. A prédikácztó tartalmával összhangban nem levő, vagy azzal éles ellentétben álló gesztus a beszéd szervezetében — a *legjobb esetben* — *holt tag*, mely helyét elfoglalja, de be nem tölti, — a *legrosszabb esetben* pedig oly tag, melynek mozgása az épülés létrejöttét eszközöző többi *szervek működését megakasztja*.

Még a *papolási modorosságról* is kell megemlékeznünk, a mennyiben t. i. a *szónoki cselekvés* terén is találkozunk vele. Ez a dekorum megsértésének *legdurvább alakja*. A kanzeltonnak mintegy visszája. Mint a bojtortján az utas ruhájához ragad hozzá. Annyiban is állnak rokonsági viszonyban, hogy mindkettő egyugyanazon talajban gyökerezik s az egyiknek úgy, mint a másiknak fája csak fattyúhajtásokat növel s férges gyümölcsöt terem.

A karok és kezek oly módon való féktelen mozgatása, vagdalkozása, mintha párbajt vívnának, a szószerző pulpitásának összeszorított ököllel való döngetése s annak a súlyos ütésokozta félelemgerjesztő recsegése, az ide-oda ugrálás a szűk téren, mintha egy merész saltomortáléval akarna a szószerző falaiban emelkedő korlátokon áttörni, — mind ez emlékeztet egy egetostromló jakobinus-konventre, de alig van helyén a „szentek gyülekezetében“, mely menekülve a világ zajából, békesség, lelki üdv után sóvárogva oda zarándokol, hol még van „szombatja az Isten népének“ (Zsid. 4., 9.).

Keserős csipős gunynyal ostorozta a gyakorlati teológiának egyik tréfálózó tanára a szóban forgó papi modorosságot, erre vonatkozó előadását e szóval fűszerezvén: ügyes *fotográfusra* és hűséges *fonográfra* van szüksége az egyházi szónoknak. Rémülve tekintene a pillanatnyi felvétel után készült alteregójára s megdöbbenve kérdezné: *én, én vagyok ilyen?* Rémülve lesné hanggépből kísértetiesen kiáradó szót, s kijózanodva, mellét verve „igy szólna önmagához: bizony *rossz útra tévedtem!*“

Ily *külső* óvászerekre és segédeszközökre semmi szükségünk nincs. Az elénk tűzött *célnak* éles *tudata* a gyülekezet sajátos lelki *szükségeinek* alapos *ismerete*, az egyház sajátos fejlődésén alapuló *kultuszélet pszichológiájának* folyamatos *tanulmányozása* és saját *énünknek* az evangélium önzetlen szolgálatában való szigorú *fegyelmezése*, — ez az *egyedül* *út*, melyen a dékorumba, a szónoki tapintatba ütköző botlások elkerülésével, hiveink lelki épülését bizton eszközölhetjük.

Ha ennek beható s részletes tárgyalásával s a kifogásolt hibák különböző *okaira* való utalással, értekezésemhez néhány gyakorlati intést s jóakaró tanácsot is fűzhetnék, akkor e lazán egymáshoz csatlakozó szakaszoknak *egységes egészbe* való összefoglalásával tán jobban sikerült volna feladatomban megoldása. Erről azonban most le kell mondanom. Ha Isten úgy akarja, újra felveszem az elejtett fonalat.

Poszvék Sándor.

KÖRMENDI PÉTER.

Reformált egyházunk történetében, sok olyan adat vára-
kozik még indokolásra, a mely egyik, vagy másik régi írónk
felvételében előforduló említésen kívül, semmi ténnyel nem
igazolható. Az előbbi írók feljegyzéséből akárhány adatot min-
den birálat nélkül átvettek a későbbiek, s így számos tévedés
ment át a köztudatba, azon az alapon, mert a régiek is úgy
hagyták azt emlékezetben. Nem akarom ezen állításommal az
úttörőknek igen sok esetben jól értesültségét kétségbe vonni,
nagy érdemeikből sem akarok semmit elvitatni, hanem csak
hangsúlyozni kívánom a történelmi birálat szigorú alkalmazá-
sát minden olyan esetben, ha az eddigi s többnyire feltevé-
sen alapuló véleményt, hiteles adatokkal kiegészíthetjük vagy
megcáfolhatjuk. Mindenesetre sok kérdés megoldása várja
még a történelmi tényeken alapuló tárgyilagos birálatot, s erre
vonatkozólag már eddig is kiváló szolgálatot teljesített ez a
tisztos folyóirat, a mely lehetőleg minden füzetében vet ki-
sebb-nagyobb fényt, dicsőséges multunk homályos helyeire.

Körmendi Péter XVII. századi reform. püspök élettör-
ténetére vonatkozó néhány adatot, akarok jelen közleményem-
ben megvitatni, illetve bemutatni.

A tiszántúli reform. egyházkerület 1686—1691. püspökéről,
Körmendi Péterről azt írja Ember Pál,¹ hogy erdődi, azután
szatmári lelkész volt, s midőn hátrább előszámlálja egyenkint
a szatmári egyház lelkészeit: Körmendit Erdődről vezeti oda.²
A középszolnoki egyházmegye espereseinek névsorában Kör-
mendit előbbi felvételeihez következetesen *erdődi* lelképásztor-
nak, 1667-től hosszú ideig ezen egyházmegye esperesének
írja.³ Valószínűen az vezette Debreczeni Ember Pált Erdőd
felvétele mellett, hogy Körmendi előtt már öt idevaló lelkész

¹ Historia Ecclesiae Reformatae. Utrecht, 1728. p. 606.

² U. o. p. 617.

³ U. o. p. 623.

a középszolnoki egyházmege esperese volt,¹ de állítását semmi-vel sem bizonyította. Ember Pál adatait, ki mint egykori szatmári lelkész a kortársak előadásából is merithetett, Tóth Ferencz² jóhiszeműen átvette Körmendi Péter életrajzába, kiről mint erdődi predikátorról s 1667-től középszolnoki esperesről emlékezik meg. H. Kiss Kálmán³ sem tud megszabadulni teljesen, különben igen értékes művében, az elődök által felvett Erdődtől, s ezen egyház lelkészeinek névsorában azt mondja, hogy itt „1667-ben Körmendi Péter tiszántúli püspök volt a lelkész. Ugyanezen Körmendiről hátrább a szatmári egyház történetének tárgyalásánál, midőn ezen egyház lelkészeit előszámlálja azt írja,⁴ hogy „1667. *ecsedí pap; 1671. Erdődre ment, s 1685-ben onnan jött Szatmárra, hol 1686-ban tiszántúli püspökké tétetett*“. Az itt említett három évszám mindegyike téves, mert ecsedi lelkészsége 1665-ben, erdődi 1679-ben, szatmári 1688-ban kezdődött, mint az alábbiakból kitünik.

Körmendi Péter erdődi papsága, az előadottak szerint, teljesen Ember Pál hitelére van alapítva. A szatmári egyházmege történetének derék szerzője az erdődi egyház történetében tévesen közölte az évszámot, de már a szatmári egyházénál ezt kiigazította, s a valósággal megegyezően Ecseden szerepelteti 1667-ben Körmendit; azonban midőn innen a régi véleményt megerősítendő 1671-ben Erdődre vitte vissza, esett előbbi tévedésébe, mert a reformáció ezen ősi fészke később számlálta ezt a kiváló férfiút lelkészei közé. Lehetne talán Báthori Zsófia kegyetlen üldözésével indokolni Körmendinek Ecsedről való távozását, de ezen érv kevés jelentőségű; mert ha más módon nyilvánult is, de Erdődön is csak úgy üldözte II. Rákóczy György özvegye a református egyházat, mint Ecseden. Itt Bényei János iskolamestert fogva tartotta, — a papról Körmendi Péterről nincs szó, — amott pedig lelkésztől és tanítótól a búza- és borfizetést vonta el. Bizony itt is fájdalmasan érezték a hű lelképászorok: „elől tűz, hátul víz“. Ecsed, Erdőd, Szatmár, egyiránt kivette ezen időben

¹ U. o. Körmendi előtt Erdődön lakott középszolnoki esperesekül ezeket említi fel: Csorba István 1605. Budai János 1633. Rozgonyi Balázs 1637. Ramocsabázi András 1657. Tatai Mihály 1665. Diószeghi Dávid esperes is itt volt lelkész 1650-ben, mint később látni fogjuk.

² A helvéziai vallástételt követő túl a tiszai superintendentiában élt református püspökök élete. Győr, 1812. 14. lap.

³ A szatmári református egyházmege története. Kecskemét, 1878. 459. lap.

⁴ Ugyanott 755 lap.

a vallási üldözésekből a maga részét, s nem igen lehetett válogatni, melyik hely lenne alkalmasabb, a napirenden levő támadások elől való menekülésre, félrevonulásra. Az üldözést tehát a helyváltoztatásra nézve indokul felhozni nem lehet, s Körmentdi is Ecseden maradt még egy ideig (1679.). Lássuk tehát az erre vonatkozó adatokat.

Felvinczi Sándor debreczeni reform. lelkésznek 1683-ban kiadott *Haeresiologia*¹ című műve egyik példányában Körmentdi Péter érdekes és értékes feljegyzéseket örökített meg magáról és koráról. A könyv 1814-ben bernátfalvi Bernáth Mihály könyvtárában megvolt Tiszafüreden, a ki az abban talált, s „egyenesen a magyarországi reformáta vallás ekkleziái történetjeinek segéd pótlékjára alkalmaztatható eredeti hiteles kézírásbeli jegyzeteket“ leírta s Tóth Ferenczhez, egyháztörténeti irodalmunk mult századi tudós művelőjéhez elküldötte, a ki *Analesaiban*² azt az utókor számára megmentette. Ezek a bejegyzések magára Körmentdire, a tiszántúli egyházkerület XVII. századi espereseire és a középszolnoki egyházmegye lelkészeire vonatkoznak. Mint tárgyunkra tartozót, a két elsőt fel kellett itt vennem.

A könyv elejéhez kötött papir első lapján ezek állanak. „A(nno) 1665. Die 2-a aprilis, érdemetlen voltomra Isten vett fel engemet a predikátorságra ecsedi ekléziában. A(nno) 1666. Dei 4. Julii ordinaltattam a Németi generálisban. A(nno) 1667. Die 4. Maii választattam esperességre Szaniszlón, és ugyanazon esztendőben Die 26. Junii confirmáltattam Kállai generalisban. Akkor voltanak Tiszteletes és tudós senior uram:

1. Nógrádi Mátyás püspök és senior Debreczen. 2. Kólosi Dániel senior Beregh. 3. Tartzali Péter senior Szatmár. 4. Mislei Mihály senior Ermelyék. 5. Kisfalvi Tamás senior Bihar. 6. Zilahí János senior Szilágy. 7. Kazai János senior

¹ Cum bono Deo. Haeresiologia. id est dissertatio de haeresibus, quas ex Augustino. Lamberto Daneo, Eusebio, Ruffino, Soerate, Theodoriso, Sozomano, Evagrio, Cinvero, Sulpicio Severo, Gorgie Hornis, aliisque historiarum sacrarum. chronologiarum ac haeresium scripturibus in ordinem alphabeticum redigit: secundum ortum, progressum et egressum tractavit: ac citatis scripturae sacrae locis et authoribus receptis (puta Calvino, Szegedino, Amesio, Maresio, Wendelimo et aliis) suceinete refutavit *Alexander Felvinci*, ecclesiae debrecinae minister. Debrecini. Per Joannem Töltési. 1683. 8-ad rétü. 559. lap.

² A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában van ezen adatgyűjtőnknek I—VI. kötet in folio, és I—IV. kötet in quarto, értékes gyűjteménye. Az első kötetben levő hitelesített feljegyzés szerint, az említettem könyv először Körmentdi Péter tulajdona volt, azután Nagysallai Gartsik Istváné, 1702. pedig Szathmárnémeti Mihályé.

Bánya. 8. Tölczeki János senior Máramaros. 9. Belényesi János senior Ugoicsa. 10. Pátkai András senior Nyir. 11. Budai Bálint senior Kunságh. 12. Bükösi István senior Alföld. 13. Gulátsi János senior Zaránd. 14. *Körmendi Péter senior Szolnok Mediocris.*“

A fentebb hivatkozott történeti adatokkal szemben tehát, maga Körmendi igazolja 1665 évvel kezdődő *ecsedí papságát*, hová „Isten kegyelméből szatmári schola mesterségből vitétt“, s a hol már két év mulva azon tisztességgel tüntették ki lelkészársai, hogy a nagykiterjedésű középszolnoki egyházmegye esperessévé választották. Ha valaki Körmendinek autograph feljegyzésével szemben, az ő erdődi papságát vitatná, s azzal érvelne, hogy az *ecsedí eklézsiában* a prédikátorságra való felvétele, a synodusra vonatkozik, csak úgy, mint később is a németi-i, szaniszlói és kállai generálisokra hivatkozik: annak másik bizonyítékul felhozhatjuk, hogy Teremi P. István akadémikus ifjú, Utrechtben 1667. márczius 6-án tartott theologiai disputációja második részét *Körmendi Péter csesedí papnak ajánlotta.*¹ Azon értékes feljegyzésben, melyre hivatkoztam, s a melyben 1686-ig történt dolgokat örökített meg, semmit nem szól Körmendi Ecsedről való távozásáról, tehát ezen hallgatólagos adat is állandó ottani tartózkodása mellett felhozható; de ezenkívül vannak még más bizonyítékaink is.

Egyházmegyéink rendszerint a vármegyék, nagyobb városok vagy a vidék elnevezését vették át területük megjelölésére, de nem példátlan eset, hogy ezt a közhasználatba átment meghatározást, az esperes lakóhelyének nevével felcserélték, s erről említették, mondjuk nevezték az illető egyházmegyét. Megtörtént ez többször a középszolnoki egyházmegyével is. 1567. évi debreczeni zsinat által elfogadott hitvallást aláíró „*károlyi esperes*“, valamint az 1629. évi váradi zsinaton előszámlált egyházmegyék között szereplő „*ecsedí egyházmegye*“ nemkülönbén az 1656-iki szatmári zsinaton „*ibrányi esperesül megerősített Várallyai Lőrincz ibrányi lelkész*“² elnevezettek mind azonosak a középszolnoki esperes, vagy egyházmegye kifejezéssel. De, hogy a XVII. században a károlyi, *ecsedí*, *ibrányi* néven említett egyházmegyét általában középszolnokinak nevezték, történelmi tény. Így az 1631. nyirbátori

¹ Szabó Károly — Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár III.: 1. köt. 747. l.

² A tiszántúli ref. egyházkerület történetéhez Tóth Sámuel által közzölt *Adatok*. Debreczeni Prot. Lap. 1883. évf. és külön füzetben is.

zsinat Budai János *középszolnoki* esperest megerősítette; az 1650. június 26. Szatmáron tartott püspökválasztó közssinaton Dobrai Bálint¹ *középszolnoki* esperes jelen volt; ugyanazon évi szept. 4. Tasnádon tartott zsinaton *középszolnoki esperesül* Diószegi Dávid *erdődi* lelkész megerősítettet,² stb. s maga Körmen di is közép szolnokinak nevezte egyházmegyéjét; tehát az ő életében, a tractusnak a köztudatban átment elnevezését, mással cserélték fel, annak új nevet csakis az esperesi székhelyről, mondjuk annak lakóhelyéről adhattak. Mivel pedig konkrét adatunk van arra, hogy ez Körmen di életében megtörtént: az egyházmegye nevének felcseréléséből az esperes szolgálati helyét is megállapíthatjuk.

Az 1678. évi nov. 27., 28. Nagylétán tartott közssinatról fel van jegyezve, mit adakoztak egyes egyházmegyék a közjóra, s ezen jegyzékben³ *ecsed i egyházmegye* is fordul elő, bizonyára az esperesnek, Körmen di Péter *ecsed i* lelkésznek szolgálati helyéről nevezték így el, középszolnoki helyett. S ezzel egyszer s mindenkorra látom azt, hogy 1678-ban Körmen di még mindig *ecsed i* pap volt, s azon felvételnek, mintha már 1671-ben Erdődre ment volna, ez a bejegyzés ellene mond, mert akkor egyházmegyéjét is *erdődi*nek nevezték volna, a mint ezt később, a mikor már tényleg idevaló lelkész volt, meg is tették. Valószínűnek tartom, hogy Bartók Gábortól kezdve⁴ Körmen dinek 1671-gyel kezdődő *erdődi* papságát azzal vélték az írók indokolhatónak, hogy az ezen évi június 7-én tartott debreczeni zsinat Kőrösi Gergelyt ordinálta Ecsedre lelkésznek,⁵ s ebből azon következtetést vonták le, hogy akkor neki innen el kellett menni. Pedig nem ment el, mert az 1678. zsinat határozatainak s az ott jelenvoltaknak feljegyzőjéről feltételezni sem lehet, hogy valótlan dolgot hagyott volna emlékezetben, mert mikor *ecsed i* egyházmegyét írt, nem azt akarta mondani, hogy a melynek esperese Erdődön lakik, hanem azon tényt dokumentálta vele, a melylyel Körmen dinek idáig való *ecsed i* papságát minden esetre fenn kell tartanunk. Mivel a középszolnoki tractusban *Kis-Ecsed* nevű egyház is volt:⁶ ide szolt a Kőrösi Gergely 1671. évi ordináltatása Kör-

¹ Lampe—Ember nem említi a középszolnoki esperesek között.

² Tóth Sámuel, i. m. Ember Pál Diószeghit károlyi lelkésznek írta, i. m. 623.

³ Az egyházmegyék így vannak említve: debreczeni, *ecsed i*, bihari, érmelléki, nyíri, zarándi, vásárhelyi, kúni, szilágyi, ugoesai, bányai, szathmári, beregi, máramarosi. Legtöbbet adott az *ecsed i*. Tóth, i. m.

⁴ Sárospataki Füzetek. 1860. évf. 220. l.

⁵ Történelmi Tár. 1898. évf. 647. l.

⁶ Lampe—Ember. I. m. 623. l.

mendi pedig továbbra is a másik, Ember Pál által *Nagy-Ecsednek* nevezett helyen maradt egész 1679-ig, s ezen évben Erdődre költözött.

Jó tanunk van. Bélteki János akadémikus ifjú, 1679. szeptember havában Leydenben tartott „De reditu hominis ad Deum“ etc. című s még azon ében ugyanott kiadott theologiai disputációját a középszolnoki egyházmegyében levő papoknak, s azok esperesének *Körmendi Péter erdődi lelkésznek* ajánlotta:¹ tehát e szerint, ha 1679. szeptemberben erdődi lelkész volt, az előzményekben felhozottakból az következik, hogy oda csak ebben az évben mehetett.

Mennyire birta Körmendi kortársai elismerését, kítünik azon megtisztelő megbízásokból, a melyekkel kiténtették. Az 1680. jan. 28. tartott debreczeni részzsinat felhatalmazta, hogy ez évi februári 25-én Köcsében, Csekében, vagy Fekete-Ardóban zsinatot tartson, a választott esperesek megerősítése, és a jelöltek ordinálása végett. Körmendi a zsinatot, a kitézött időben megtartotta, melyen 23. lelkészt ordináltak, 3 esperest megerősítettek s 12 pontból álló határozatot hoztak.²

Erdődi papsága mellett még több adatot is hozhatunk fel. Bélteki Jánoson kívül, több akadémikus ajánlotta Körmendinek külföldön kiadott értekezését, s őt mindegyik erdődi lelkésznek és középszolnoki esperesnek mondja. Így Polgári György 1682. Marburgban; „Solennis statutis pro loco nuncupata“ etc. tartott geometriai disputációját,³ Szöllösi Pál 1686. Franekerben: „De morte universalis prima et eius Comitiva“ etc. tartott theologiai⁴ és Kondorosí János 1687. júl. 2. Leydenben tartott theologiai disputációját.⁵ Irinyi István 1686. máj. 20. Ecsedről kelt levelében, midőn értesíti Körmendi Pétert, mint a középszolnoki papok érdemes esperesét, hogy az irinyi és endrédi egyházaknak 9—9. hold szántóföldet adományozott: őt a czimiratban „az erdődi eklézsia lelkitanítójának“⁶ említi.

Nógrádi Mátyás tiszántúli püspök 1681. szept. 1-én Debreczenben meghalt. A harci zaj miatt 1682., 1683., 1684. zsinatokat nem tartottak, 1685-ben több esperes óhajtott, hogy Nagy-Bányán közszinat tartassék, de némelyek ellent-

¹ Szabó K. — Hellebrant Á. RMK. III: 2. 161. l.

² Tóth Sámuel: Adalékok.

³ Szabó Kár. — Hellebrant Á. i. m. 235. l.

⁴ U. o. 298. l.

⁵ U. o. 317. l.

⁶ Sárospataki Füzetek. 1862. évf. 343. l.

mondtak s így elmaradt,¹ melynek egyik oka az volt, hogy a hódoltságban nem lehetett ily célból összejönni. De az egyházi ügyek elintézése sürgette a zsinat összehívását, azért a hódoltságon kívül levő hat, névszerint a középszolnoki, szatmári, beregi, nagybányai, máramarosi és ugcasai egyházmegye esperesei 1686. aug. 11. Avas-Ujvároson összeültek, elnökké Körmentit megválasztották, 31 lelkészt ordináltak s elhatározták, hogy még ez évben tartandó debreczeni püspökválasztó zsinatra követeket fognak küldeni, melyet 1686. szept. 17., 18-án meg is tartottak, hol Körmentit püspökké választották. Az avas-ujvárosi zsinatról tárgyunkra leginkább az vonatkozik még, hogy itt a középszolnoki egyházmegye *erdődi traktus néven szerepel*,² bizonyára az esperes lakhelyéről, ki ekkor erdődi lelkész volt.

Ha a középszolnoki egyházmegyet 1678-ban *ecsedí*, 1686-ban pedig *erdődi* néven említik az egykorú feljegyzések az esperes lakhelyéről, akkor Körmentinek szatmári lelkészsége nem kezdődhetett ez esztendőben. A fentebb említett Kondorosi János még mint erdődi papnak ajánlotta munkáját, s Rápóthi P. Mihály 1687. szeptemberben Leydenben tartott: „De lege fidei“ etc. czimű theologiai disputációja első részét Körmenti Péter *erdődi* papnak és tiszántúli superintendensnek ajánlotta,³ melyekből az következik, hogy 1688. előtt nem mehetett Szatmárra.

Még két bejegyzését közlöm itt Körmentinek, melyek közül egyik magára, másik esperes társaira vonatkozik, kik közül Ember Pál némelyiket nem említi. Ime: „Annak utánna való senior uraimék, kik voltak, s vadnak usque ad hunc annum praesentem 1686 im ezek:

1. Ugcóban: Ajtai Gergely, Csatári Mihály. 2. Biharban: Zoványi János, Hunyadi András. 3. Nyírben: Bagossi Márton, Salánki István, Dormány István. 4. Szatmárban: Korocz András, Váradi Mihály. 5. Bányaiban: Szécsi István, Gyöngyössi István. 6. Beregben: Csaholczi Gergely, Váralyai János, Vári István, Pataki Ferencz, Teremi István. 7. Ermellyéken: Diószeghi István. 8. Szilágyban: Felvinczi Sándor, Csehi István. 9. Debreczeniben: Köleséri Sámuel, Érsekí

¹ Tóth Sámuel, i. m.

² „Felebbezett ügyek: *Az erdődi traktusból* Szaniszlai István lelkész el akarna válni nejétől — nem engedtetik meg. *Tóth Sámuel*, i. m.

³ Szabó—Hellebrant: i. m. 319. l. Kondorosi János 1688. júniusban Franekerben tartott theol. disputációját Körmenti P. tiszántúli püspöknek ajánlotta. U. o.

ujvári Orbán, Felvinczi Sándor, Szenczi Pál. 10. Kunság: Lévai János. 11. Zarándban: Kolozsvári Mihály. 12. Alföld: —“.

A magára vonatkozó pedig ez: „A(nno) 1665. Die 2. Aprilis, Isten kegyelméből szathmári schola mesterségemből vittem *etsedi* prédikátorsága“, a melylyel minden kétséget kizárólag igazolva van itteni szolgálata.

Tóth Ferencz említi,¹ hogy Körmendi Péter „akadémiaiakra kiment és tanult Leydenben és Gröningában, és itt laktában adott ki egy dissertatiot: De providentia Dei“ etc. 1663., — de ezen kívül még két értekezése jelent meg Leydenben ú. m. 1663. márczius havában itten tartott theol. disputációja: „De tribus famosissimis votis monasticis“ 18. lap és ugyanitt 1663. ápril 4-én: „De Paedobaptismo“ czimű 12 lapnyi vitatkozása.²

¹ Túl a tiszai ref. püspökök élete. 143. l.

² Szabó—Hellebrant, i. m.

Thury Etele.

T Á R C Z A.

HARNACK KERESZTYÉNSÉGE ELLEN.

Harnack nagyhirű berlini theologusnak a keresztyénség lényegéről szóló munkája, a melyet e folyóirat annak idején szintén ismertetett és egy részlet fordításával be is mutatott az olvasó közönségnek, csak nem hagyja pihenni a bibliás irányú német theologusokat. *Walther*-nek e folyóirat hasábjain ismertetett Harnack-ellenes művét *Cremer* greifswaldi theologus munkája¹ követte, a melyet szerzője, csakúgy mint Harnack a magát, eredetileg szintén az egyemi ifjúság előtt tartott.

A mű a nagyhirű *Bodelschwingh* lelkésznek van ajánlva annak beigazolására, s ez sejteti már a mű tartalmát, czélját és irányát, hogy „a szegényeken és nyomorultakon, a gyermekeken s a véneken, a betegeken s a holtakon s így az egészségeseken is csak akkor segíthetünk, ha nekik *a biblia s az apostoli igehirdetés Krisztusát* szemök elé rajzoljuk, vagyis azt a Krisztust, a ki lejött az égből, hogy testünké és vérünké legyen, s hogy értünk meghaljon s érettünk és velünk éljen. Lehet *ama másik Krisztust* (t. i. Harnackét) tán jobban felfogni, hinni azonban csak abban a Krisztusban lehet, a kiben a gyermekek is hisznek“.

Előszavában a szerző hangsúlyozza, hogy „Harnacknak a történeti kritika útján nyert evangéliumával szemben, a melynek egyik dogmatikus tétele szerint az új-szövetségi igehirdetés Krisztusa egy nagy lehetetlenség, Krisztusnak új-szövetségi megértését „akarja nyújtani, s azt vitatja, hogy „Harnack művének önámításai a Róm. 7. 21-ben foglalt vallásos tapasztalattal s Róm. 8. 1—4. v. körvonalozott vallásos hittel minden tekintetben ellentétesek“. Sőt a 3-dik kiadás elősza-

¹ *Cremer, Das Wesen des Christentums. Vorlesungen im Sommersemester 1901 vor Studierenden aller Fakultäten an der Universität Greifswald gehalten. Dritte Aufl. Gütersloh (C. Bertelsmann) 1902. 234 lap. Ara 3 márka.*

vában Cremer azt is mondja, hogy „Krisztusban való hitünk nem a mi fejlődésünk, hanem a mi megváltásunk érdekének a biztosítása, s máig is érvényben marad Luther ama szava: *Theologia crucis, theologia lucis.*”

Szerző 12 előadásban fejti ki gondolatait Harnack berlini tanárnak hasontárgyú művével szemben. Az előadások czímei a következők: melyik keresztyénség?; az apostoli igehirdetés; Krisztus igehirdetése a synoptikus evangéliumok és János evangéliuma szerint; kritikai kérdések; ellenkritika; hit és történet; Krisztus személyisége; Jézus föllépése és Izraelben való fogadtatása; Jézus csodás munkássága; Jézus műve, vagyis szenvedése és halála, feltámadása és mennybemenetele s végül a keresztyénség lényege.

Erős polemikus éllel, de bámulatatos bibliai ismerettel czáfolja Harnack ama tételét, a mely szerint „Krisztus teljesen szabályellenes jelensége a történelemnek“, s kimutatja, hogy „*a keresztyénség Jézus keresztyénsége, a melynek ő nem subjectuma, hanem objectuma, vagyis maga az örök evangélium.*” S ezzel teljesen egyezik az apostolok, a synoptikusok és János evangéliumok igehirdetése is a részletekben való különbözőségük daczára. *Harnack* állítólagos történetkritikai módszere tehát dogmatikus és nem vallásos erkölcsi térre lépett amaz állításával, a mely szerint „*Jézus nem való az evangéliumba.*” Továbbá kimutatja Cremer, hogy „Jézus több egy történeti jelenségnél“, a mennyiben ő a történelem czélja és központja. Urunk és Istenünk ő, mint az élet fejedelme s mint a mi megváltásunk alapja. S ha őt Harnack „a történelem szabályellenes jelenségének“ mondja, úgy felelte azt, hogy „a bűn is szabályellenes jelensége a történelemnek“ Istentől való eredeténél és különös messiási hivatásánál fogva maga az isteni evangélium ő az elveszett világ számára. Ez alapon sovány Harnack ama keresztyénsége, mely csupán az isten- és ember-szeretet parancsát, az Isten örök atyaságát s a lélek véghe-tetlen becsét prédikálja. „A keresztyénség reductiója“ a Harnack evangéliuma, a melylyel szemben vitatja, hogy „*Jézus nem csak belevaló az evangéliumba, hanem maga az evangélium.*” Ezzel aztán önként elesik Harnack csudafogalma is, a mely szerint az „egy szilárd akaratelhatározásnak s meggyőző hitnek a testi életre való behatásával“ azonos. „Mi legyen az?“ — kérdi méltán Cremer — „hypothesis vagy talán suggestio?“ Ellenkezőleg Jézus üdvesodái az ő személyiségétől és messiási hivatásától elválaszthatatlanok, s mint ilyenek „szándékos ellenhatásai a dolgok természetes összefüggésének“, tehát „a megváltással egybefüggő isteni tények“. Bizonyosságai azok

az ő megváltó munkásságának s a jövendölések nem a világ- vagy az egyháztörténetre, hanem az üdvteljességre vonatkoznak, a melyek czélukat és tárgyukat tekintve csakis Krisztus személyével, művével és igehirdetésével kapcsolatban érthetők meg egész teljességükben. Nem csodái miatt hiszünk a Jézusban, hanem megfordítva hiszünk a csodákban a Jézusért. S ezzel azt hiszem, Cremer sikeresen megvédte a keresztyén-ség természetfeletti, isteni eredetét Harnack emberi „construc-tióival“ szemben.

A *keresztyénség lényegére* nézve ismételten hangsúlyozza a tudós szerző, hogy „Krisztus nem subjectuma, hanem objec-tuma a keresztyén vallásnak s hogy az újszövetség is a Krisz-tus keresztyén-ségét hirdeti. E tekintetben tehát „Harnack evangéliuma lényegesen eltér Jézus evangéliumától“, mivel az újszövetség „más evangéliumot nem ismer, mint a Krisztus evangéliumát“. Ezzel a Krisztussal világ- és természetfeletti hatalom lépett föl az emberiség történetében, s azóta „Krisz-tus és a világ állandó tárgya minden valódi történetnek és történetírásnak“. A keresztyén vallás lényege az, hogy Krisz-tus minden szava az ő személyiségének bizonyága is egy-szersmind. Isten országa s a szolgáló szeretet az ő megváltói személyiségéhez van kötve. Azért mondhatta, hogy „ő a világ világossága, az élet kenyere, a jó pásztor, s az út, igazság s az élet“, s utalhatott arra, hogy „senki sem mehet az atyá-hoz, hanem csak általa“. E tekintetben mit sem használ Harnacknak megkülönböztetése „a valódi és sajátos értelem-ben“ s „a tágabb értelemben vett evangélium között“. S aztán nála nem a mit tanított, hanem a mit tett, a földolog“. Har-nack hamis képet állított fel a történelemről, a midőn azt csupán „az emberi nem haladó kulturájának“ tudja föltüntetni. Több ennél a keresztyénség, a mely a Krisztusban megjelent *bűnbocsánat isteni tényén* alapul. Soha senki, „még Harnack sem“, fejezi ki világosabban a keresztyénség sajátos lényegét, mint az egyház imái, énekei s főleg a passiói énekek. A ke-resztyénség a bűnök bocsánata a Krisztus vére, a bűnös ember megigazolása s a világ megváltása az ő halála és feltáma-dása s az örök isteni kegyelem az ő fiának feláldozása által, ép azért a keresztyénség lényege sohasem lehet más, mint „hálás vétele a kiengesztelésnek, a bűnök bocsánata a Krisz-tus vérében, s az élet küzdelme, hatása, szeretete, szolgálata, szenvedése és reménye az isteni kegyelem erejében“, mi mel-lett természetesen, s ezt Harnack szintén feledi, „a keresz-tyénség lényege és történeti megjelenése sohasem fedik egy-mást“. A Harnack-féle történeti rajz tehát javítást igényel.

Tagadhatatlan, hogy más légkörben érezzük magunkat Cremer, mint Harnack művének olvasásánál. A keresztyénség természetfeletti ténye és ereje küzd itt Harnack emberi keresztyénsége ellen. Az olvasó a maga theologiai álláspontja szerint meglehet, hogy nem mindenben ért egyet Cremer élesen kidomborított természetfeletti keresztyénségével. Annyi azonban bizonyos, hogy *Walther* mellett *Cremer* műve legalapobb és legsikerültebb czáfolata *Harnack* nagyhirű művének „a keresztyénség lényegéről“. A kit e centrális kérdés közelebről is érdekel, az olvassa el a legújabb theologia e kiváló termékét. Sokat tanul és sokat épül belőle.

Szlávik Mátyás.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Magyarország protestánsai csaknem 25⁰/₀-át teszik az állam összes lakosságának. Ellenben a francia protestánsok száma nincs egészen a lakosság 2⁰/₀-a sem. De ha a lélekszámot, az arányt összevetjük a tevékenységgel, melyet ott és itt kifejtenek: bizony nyilvánvaló lesz a nagy igazság, hogy nem a számban áll az erő. A francia protestantismus feladatául tekinti, hogy az evangéliumot terjeszsze azok között, kik az evangélium világossága nélkül szükölködnek. Vajjon mikor fogunk már mi is egyszer odajutni, hogy megértsük az Üdvözítő parancsát és kövessük is: „elmenvén, tanitsatok minden népeket“. Nekünk — úgy látszik — nincs más életfeladatunk magunk elé tűzve, mint: „leben und leben lassen“. Nyomorúságos maxima ez azoknál, kikre az evangélium drága kincseinek terjesztése bízott. A melyik intézmény lemondott a hódítási, a terjeszkedési vágyról: az lemondott az élethez való jogról is.

Ismeretes előttünk, mindnyájunk előtt, hogy Franciaországban megkezdődött a „Los von Rom“, még mielőtt Ausztriában ez a jelszó kipattant volna. És hódít folyton és növekedő arányban. Előttünk fekszik ennek a mozgalomnak ismertetése az 1901. évről, melyet okulás, buzdítás végett, a főbb vonásokban közölni is szándékozunk.

Franciaországban több evangélikáló egyesület működik a szétszórt hívek megtartásán és az újak szerzésén. Ezek között a legnagyobb a „Société Central protestante d'Evangelisation“, mely 1847-ben alakult s a melynek működése a franciaországi 87 departement közül 71-re, továbbá Algirra és még négy francia gyarmatra terjed ki. Jelenleg 180 pap és evangélista áll szolgálatában és évi 457,956 frk. budgettel dolgozik.

A „Société Central“ az utolsó 8 év alatt 34 evangelista állást létesített, habár csak oda szokott ilyeneket felállítani,

a hol komolyan óhajtják és írásban kívánják ezt az evangélium után sovárgó lelkek. Legújabb időben különösen Dordogne, Lot, Gers és Girond departementok veszik igénybe ezen központi egyesület támogatását. Dordogneban még 1895-ig csak egy prot. lelkész volt, Periueuxben. 1895-ben kettő, 1898-ban egy, 1900-ban ismét egy újabb állomás létesült (Cherveix-Cubas, Bourg-du-Bort; Coulaures; St.-Mesmin). Az 1900. év elején a coulauresi lelkész azt jelenté, hogy az egész vidéken mélyre ható mozgalom tapasztalható s őt két nagyobb helyre hívták predikálni, hol roppant nagy közönség hallgatta beszédét. A szomszédból is seregestől gyűlt hallgatóság. „A reformáció kezdetén is így lehetett ez“. Hogy ez a jelentés nemcsak épen hangzatos beszéd, azt eléggé bizonyítja az a két állomás, mely az 1901. év folyamán Laudienieban és Sarrazaceban állított fel. A „Société Central“ ereje már kimerült, pedig még két helyről t. i. St.-Pierre de Coleból (100 aláírással) és Meilhacból (203 aláírással) kértek az év folyamán lelkészt. A Journal de l'Évangélisation az áttértek számát 500-ra teszi.

Lot departementban három protestáns gyülekezet van, de az 1901. év folyamán még 4 helyen fíókegyházakat kellett szervezni, hol rendes istentiszteletek tartatnak. Még 1878 előtt nem volt egyetlen egy prot. templom vagy imaház, egyetlen lelkész sem ebben a departementban. Ma van négy templom és 3 imaház, működik két lelkész és két evangélista s a lélekszám 38-ról 500-ra emelkedett.

Gers departementban egy protestáns egyének a temetése költötte fel először az érdeklődést az evangélium iránt 1876-ban. Már 1888-ban Fleurance városkában egy lelkészt lehetett elhelyezni s reá négy évvel a prot. templom is felépült. 1897-ben a szomszédos falvakban mintegy 130-an tértek meg. 1901. novemberében Bonnet r. k. papnak, ki Fleurance-Préchacban volt lelkész, az áttérése még nagyobb lökést az evangélium ügyének. Ő volt az, a kiről már mi is megemlékeztünk, hogy mindenszentek napján, mikor még gyóntatott is misézett is, a misét követő prédikációban adta tudtul hallgatóinak, hogy az evangéliumi igaz egyházba tért. Azután két római kath. pap társának, Corneloup és Meillonnak segítségével a környéken evangélizáló előadásokat tartott, melyeknek az az eredménye, hogy ebben a megyében most már hat helyen tartanak rendes istentiszteletet. Fleurance-ban (85—400 hallgató), Préchacban (11—25 hallgató), Roquefortban (24—60 hallgató), Lavardens-ben (43—150 hallgató), Bonnas-ban (120 hallgató), Japunban (450 hallgató előtt). A folyó év február havában,

ugyanezen megye St.-Cirice községében, az ottani róm. kath. pap Jaulère abbé, egy 53 éves férfiú lemondott állásáról. Lemondása előtt gyülekezete minden egyes családját egy-egy újtestamentommal ajándékozta meg. Feltett s erős szándéka, hogy életét hazájának evangélizációjára szenteli. Most a montaubani theológián hallgató. A most említett három departementnek külön heti lapja van, mely az evangélizáció szolgálatában áll. Címe a lapnak: „La Réforme, journal populaire d'évangélisation“.

Haute-Loire megyében Monteil község csaknem teljesen protestánsná lett, 1898-ban és 1900-ban már temploma is felépült. Tapon községben 1901 husvét óta van rendes istentisztelet, melyen legalább 150 főnyi hallgatóság vesz részt állandóan. Különösen élénk az érdeklődés Brionde környékén. Az ottani evangélistának felettebb érdekes levelét érdemesnek tartjuk itt leközlöni. „Naponként kapok — úgymond — felszólítást, derék parasztoktól, hogy falvaikban előadást tartsak és e célra házaikat, csüreiket felajánlják. Mintegy 40 község áll előttem nyitva. Nagy sajnálatomra mindig csak azzal kell az embereket vizasztalnom, hogy majd később. (Ugyanis az evangélistának nagyon elszórt területében havonként 20—25 istentiszteletet kell tartania). Körülbelől ezelőtt egy hónappal kezdtem meg előadásaimat Lodines faluban. A faluban egy olyan helyiségünk van, hogy mindazokat befogadhatja, a kik kétórányi kerületből ide gyűlnek evangéliumi prédikáció hallgatására. Nem régebbe egy helység polgármestere jött hozzám két paraszttal és így szolt: „községem összes falvainak (mintegy 45 falu) nevében jövök önhöz, hogy evangéliumi előadások tartására felkérjem és a tanácsstermet rendelkezésére bocsátom. Hajlandó-e ön ezen ajánlatot, melyet községem 12,000 lakosa nevében teszek, elfogadni? Ha igen, akkor csak a napot és órát kell közölnie és én hivatalosolgáim által minden faluban tudtul adom az első összejövetel idejét“. Az összejövetel csakugyan megtörtént s oly hatással, hogy most már számon sem tudom tartani a meghívásokat. Minden túlzás nélkül állíthatom, hogy az egész kerület nyitva áll előttem. St.-Instben állandóan 400—500 hallgató van és a szám egyik gyülekezésről a másikra folyton növekszik. Azt hiszem, hogy a nép két táborra szakad. Egy szép s nagy gyülekezet van alakulóban. Minden összejövetel nagy lelkesedéssel s ilyen kiáltásokkal ér véget: *Vivent les protestants! Sortons de Rome!* Vedrines-ben a lakosságnak csaknem fele elszakadt a római egyháztól: ez már igazi zajlás!“ Auvergne más vidékéről is hasonló hírek hangzanak és Delattre lelkész azt írja,

hogy Clermont-Ferrand vidékén három vagy négy derék evangélistának is elég dolgot tudna adni.

Girondeban az ú. n. „Oeuvre de Saint-Aubin-de Blaye” 1900-ban a Société Centralhoz csatlakozott. Tíz évi munkásságának az eredménye 6 gyülekezet, 7 lelkész, illetőleg evangélista, 3 iskola, 1 tanító, 2 tanítónő, 3 papi lakás és 22,000 frknyi évi budget. Azóta evang. proselyta gyülekezetek alakultak Bellefondsban, hol az áttértek a templom számára helyet, követs 100 frkot ajándékoztak, — Sauveterrede Guyenneban és Pont d’Armandban, hol 1901. év zöldesüörtökén 35 egyén vétetett fel a ref. egyházba. Gironde-ból Landas departementban is áttértek az evangélium és La Bastida d’Armagnacban számos katolikus tért meg.

Mellözve a Société Centrale működésének további ismeretetését, egy másik evangelizáló társaságról fogunk szólni s ez a „Société Evangelique de France”. Ez a társaság 1833 keletkezett s alapszabályszerű célja az evangéliumot minden eszközzel terjeszteni, a mit csak Isten rendelkezésére ad s főleg Franciaország azon vidékein, hol azt mások nem hirdetik. Munkássága ma 18 departementra terjed s egyedüli képviselője a protestantismusnak Cantal, Creuse, Corrèze, Jonne departementokban és Charente, Nièvre, Seine, Vienne és Haute-Vienne departementok egyes vidékein. Fennállása óta 24 gyülekezetet szerzett a franciaországi ref. egyháznak, 9-et a „Union des Eglises libres”-nek, 2-t a methodistáknak s 1-et a lutheranusoknak. Jelenben 25 lelkész s evangelistával 19 állomáson működik. Évi budgetje 1901-ben 113,000 frk. volt.

A Société Evangelique legnagyobb sikereket Corrèze departementban ért el, hol a madrangesi gyülekezet működésének kiindulási pontja. Innen terjed tovább evangelizáló tevékenysége az egész departementra és olyan nagy érdeklődést keltett fel, hogy egyáltalában képtelen ama kívánalmaknak eleget tenni, a melyek evangéliumi istentiszteletek tartása iránt számos helyről hozzá intéztek. 1899-ig csak egy prot. lelkész volt Corrèze-ben, de ma már 6 van munkában öt állomáshelyen. Némely falvakban az egész lakosság részt vesz a prot. istentiszteleten; öreg emberek együtt vannak a gyermekekkel a vasárnapi iskolában s velők együtt mondják a bibliai verseket és énekeket; az asszonyok kihordják a római kath. templomból imazsámolyaikat s viszik a prot. imaházba. „Az ember a XVI. században hinné magát — írja egyik corrèzi lelkész — ha látja, minő bosszus indulat mutatkozik a római visszaélések ellen, minő állandó érdeklődés és milyen buzgalom van az evang. propaganda iránt. Madrangesi emberek,

kik mint földmunkások dolgoznak egy vasútépítésnél, az esti szünet alkalmával előveszik bibliájukat és más vidékbeli társaiknak olvasnak abból. A vásárokon és bucsúkon, a vasúton és este a házak előtt az evangélium és a protestantismus a főbeszéd tárgya. Az evangélisták nagyon is kimerülnek a sok munkában. A madrangesi lelkész egy hónap alatt 68 összejövetelt tartott. Marcilloc la Croisille, melynek 1800 lakosa van, az evangélium után kívánczik és Madranges példáját kívánja követni. Nangoïn-ban a r. kath. templomot bocsátották rendelkezésre és épülethelyet ajánlottak. Gourdon falu 120—150 lakosa közül 100 protestánsná lett. Olyan egyének, kik már évekkal előbb kötöttek házasságot a polgári hatóság előtt, most a prot. lelkész által megáldatják frigyüket. Nem lehet csodálni, ha Corréze r. kath. püspöke bőjti pásztorlevelében a protestantismussal is foglalkozik. „Legnagyobb fájdalomkra és szegényünkre — így monda, — be kell valtanunk, hogy hiveink közül némelyek katolikus hitőktől elszakadtak. A nélkül, hogy lépésüket komolyan megfontolták volna, valódi meggyőződés nélkül, csupa elégedetlenségből vagy érdekből protestánsokká lettek, azaz egy üres bálványimádáshoz fordultak, mely nem érdemi a vallás, — sőt nem még az eretnység nevét sem, — a tiszta tagadáshoz, mely mindent le akar rombolni, a nélkül, hogy bármit is építene; a protestantismus, a mely nem egyház, nem vallási társulat, nem ismeri a tan egységét és állandóságát, melynek nincsenek sákramentumai sem, — legfeljebb csak a keresztség, — nincs papsága, nincs szentmise áldozata, sem a Krisztusnak jelenléte a sákramentomban, nincs valamire való istentisztelete, nincs nála a boldogságos szűznek és a szenteknek tisztelete, sem a halottakért való imádkozás“.

Corréze mellett még Charente veszi leginkább igénybe a Societé Evang. erejét, hol egész csoport kisebb missiói állomás van. Ilyen p. o. az „Oeuvre de Propagande evangelique de Pons“, melyet két volt r. k. pap Bonhomme abbé és Róbert lelkész szerveztek. Róbert lelkész. kinek gyülekezete Pons-ban eleinte csak 50 protestánsból állott, ma négy segéderővel 430 □ kilométer területen mintegy 23,000 lelket gondoz, kik 36 gyülekezetre oszlanak. 14 faluban rendes istentiszteletek tartatnak, 36 helyen pedig csak időközi előadások. Az 1901. év folyamán a ponsi pap és négy segédje 482 istentiszteletet és 287 történelmi s polemikus előadást tartottak. Az áttértek száma a mult évben 822-ről 1025-re emelkedett. Pons közelében Barberieux városkában Duproix lelkész már 1883 óta hasonló munkát folytat, mely 90 falura

terjed ki. 1901 októberében avatta fel Duproix kerülete negyedik templomát, mely alkalommal oly nagy tömeg gyült össze, hogy a második istentiszteletet a szabad ég alatt kellett tartani. Duproix egy lapot is ad ki, „La Réforme des Charentes“ czímmel, mely 1901 óta hetenkint jelenik meg s mindig érdekes híreket hoz az áttérésekről.

A Mac-All missió, mely más téren nagyon is igénybe van véve, mégis tud arra is munkát szakítani, hogy az evangelisatióval foglalkozzék. És hozzá elég szép eredményre tekinthet vissza mult évi evangelizáló működésében. A Mac-All missiót Mac-All angol lelkész hozta létre a porosz-francia háborús a kommune után, hogy a párisi munkásnépséget az evangéliummal megismertesse. Mac-All a vallás-erkölcsileg elhanyagolt, de azért még némi fogékonysággal bíró proletáriátusnál nem várt eredményt ért el, a mi őt arra buzdította, hogy Párisban egy csomó termet nyitott s a vidékre is kiterjesztette evangelizáló munkásságát. Néhány év alatt az angol lelkész magán kezdeményezéséből a mai napság egész Franciaországra kiterjedő „Mission populaire évangélique de France“ (Mission Mac-All :) lett; melynek élén egy, lelkészekből s világiakból álló bizottság áll. 1901. évi jelentése szerint, Párisban és környékén 27, s Franciaország különböző vidékein 61 terem áll rendelkezésére, továbbá 1901 októbere óta van két missió-hajója a Szajrán, mely a folyó s mellékfolyói mentén faluról-falura megy s rajta evangelizáló előadások, istentiszteletek tartatnak a nép nagy érdeklődése mellett. Az 1892-ben épített régibb hajó, 9 év alatt 110 helyen tartott állomást és kapitánya, egy volt lelkész 2277 gyülekezetben 25,300 ember előtt beszélt. A Mac-All missió, melyet a Société Centrale is támogat, igen áldásos működést fejt ki az alkoholizmus, atheizmus és anarchizmus által teljesen átjárt közbánysága s gyártelepeken, a belga határmentén. Az alkoholizmus elleni küzdelemben és az elhagyatott gyermekek iskoláztatásában érte el eddig legszebb eredményeit.

A már említett belmissiói és evangelizáló egyleteken kívül még további négy, hasonczélú egylet munkálkodik Franciaországban, melyek mindenike önkéntes adakozásból hozza össze a maga czéljaira szükséges anyagi erőt. Hogy miképen lehetséges ez: azt a mi viszonyaink között alig tudja az ember megérteni. De talán nem lesz érdektelen, ha reá mutatunk a francia protestantizmusnak egy olyan vonására, mely a mi „congruás“ világnézetünk előtt talán nagyon is „amerikai“ színben tűnik fel, de a mely a francia testvérek sikereire nézve igen élénk világosságot vet.

A „Union des églises libres“, mely az államnak semmiféle támogatását igénybe nem veszi, éppen úgy a hívek önkéntes áldozatkészségéből él, mint a skót vagy a svájci, vagy a németországi és hollandus szabad egyházak. A múlt év szept. 25—30. napjain Mazamet-ban tartott zsinatján, mint minden évben, előkerült az évi költségvetés ügye is és ekkor kitűnt, hogy a 200,000 frkos budget (melyből 90.000 frk megy lelkészi fizetésre és a melyhez egy-egy egyháztagnak átlag 40 frkkal járul) deficizzel zárul. És ekkor előállottak a lelkészek és a zsinat elé terjesztették azon egyhangú megállapodásukat, hogy ha a mutatkozó 2000 frk deficit, egy a hívekhez intézett felhívás daczára is december 21-ig nem fedeztetnék, tehát az a deficit a lelkészek fizetéséből eszközrendő aránylagos levonás útján enyésztesse el. Jövőre pedig az évi zárlat után a közpénztár állása azonnal adassék tudtul a gyülekezeteknek és minden egyes esetben, ha december 20-ig a netalán mutatkozó deficitet az önkéntes adományok nem fedeznék, ez a lelkészek fizetéséből eszközrendő levonásból nyerjen fedezetet.

Alig nyujtották be a lelkészek ezen egyhangú indítványukat, már a másnapi gyűlésre bejelentették a világiak, hogy a zsinat világi tagjai szavatosságot vállalnak, hogy a mutatkozó deficit december 1-re fedezve lesz. — Hát persze ilyen dologra a mi magyarjaink: papok és világiak egyaránt képtelenek. Nem a vagyon, hanem a lélek az akadály, mert hát bizony Franciaországban is szegények a papok és vannak egyes módos világiak. A papság szegénysége főleg a szabad egyházra nézve áll, a hol még kevesebb jövedelmük van, mint az állam által segélyezett ref. egyházban.

A mi a francia prot. papok fizetési viszonyait illeti: ez rendszeresen csak a, — hogy úgy mondjuk: állami egyházban, azaz az állam által segélyezett, az ú. n. L'eglise reformée en France-ban van szabályozva. A párisi lelkészek 3000 frankot, a vidéken az I-ső osztályba (a vidéki megélhetési viszonyok szerint) sorozott lelkészi állásokon levő lelkészek 2200 frankot, a II. osztálynak 2000 frankot, a III. osztálynak 1800 frankot kapnak. Az utóbbiba tartozik a lelkészi állásoknak mintegy 67%-a; a melyeken tehát a congrua mintegy 1600 korona lehet, akár csak nálunk.

Mínthogy fentebb a francia protestánsok evangelizáló munkásságáról szólottunk: az elmondottak kiegészítéséül megemlítünk még egyet-mást. Így p. o. a szabad egyházak zsinatán, ezen egyháznak „evangelizáló bizottsága (Commission d'évangélisation“) ülésén Delattre lelkész, „Auvergne apostola“ azt az indítványt tette, hogy jövőre az evangelisatio az apos-

tolok módja szerint, utazva és agresszív módon folytattassék. Azonban a zsinat az indítványt nem fogadta el, hanem megmaradt az eddigi eljárás mellett, t. i., hogy evangelizáló állomások állittassanak és innen csak oda menjenek a lelkészek és evangelisták, a hova hívják őket.

Még figyelemre méltóbb az a másik dolog, mely némi-
leg folyamatba is indított, hogy t. i. a protestáns egyházak egyesült erővel védekezzenek a róm. katolikusoknak újabb időben mind hevesebbé váló támadásaival szemben. Honter marseillei lelkész indította meg ezt a mozgalmat, ki a Mission Interieure-ben a következőket írja: „Ellenfeleink, valószínűleg féltékenységből ama tiszteletre méltó állás iránt, melyet a protestantismus elfoglalt, és nyugtalanítva ama sokszoros eredmények által, melyeket ez elért a mellett, hogy a katholicismus népünk jóindulatát mindinkább elveszti: mintegy feladatukká tették, hogy polgártársainknak irántunk mutatott becsülését megrontsák. Fegyvereik borzalmasok, mert megvannak mérgezve: a rágalmazás, hazugság, gyűlölség és fanatismusból állanak. A mi eddig védekezésünkre történt, az nem elegendő. Mi egy nagyszerű manifestatiót szeretnénk, mely az általános figyelmet magára vonja és az ujságokat kényszerítse, hogy a protestantismussal foglalkozzanak. E célból azt óhajtanák, hogy a prot. egyházak Párisban Franciaország nevében, a közvélemény felvilágosítása végett egy tüntetést kezdenének. Arról volna szó, hogy Párisban egy színházat, egy czirkust, vagy egy más helyiséget, mely több ezer hallgató befogadására alkalmas, ki kellene bérelni és abban néhány hónapon keresztül apologetikus előadásokat és evangelizáló összejöveteleket tartani a francia protestantismus első szónokai és a főváros legjelesebb prot. énekkarainak közreműködésével“. Továbbá Honter indítványozza az összes francia evangelizáló társaságok congressusának összehívását, melynek az lenne a feladata, hogy egész sereg szónokot indítson szét Franciaországban és mindenütt, a hol az evangélium zászlaja még nincs kitzítve, hirdetni kellene a francia protestantismus hitét, keresztyén szeretetét és hazafias érzületét.

Ezen indítvány azonban nem talált általános tetszésre. A legnagyobb s legjelentékenyebb evangelizáló társaság, a Societé Central egyenesen ellene nyilatkozott több okból p. o.: ilyen egyesülés már van az evangéliumi szövetség képében, — hogy ő minden társasággal nem vállalhatja el a solidaritást, — hogy minden, Franciaországban működő társaság, nem bírja még az állami jóváhagyást, mert végül az együtt működés szorosabb egyesülés nélkül is lehetséges. De maguk a

párisiak is ellene nyilatkoztak az indítványnak, mivel a választások előtt annak megkezdése oktalan és veszedelmes kihívás volna, és a mellett Párisban csakis a protestánsokra számíthatnának, mert nehéz dolog a párisiaknál vallásról beszélni. — Így aztán egyelőre nem maradt más fenn, minthogy 7 evangelizáló társaság 1902 márcz. 11—13-ra congressusra gyűlt tanácskozás végett; de a tanácskozások eredményéről még nem tudunk beszámolni.

A francia protestantismus nagy sikereinek még jellemzőbb megvilágítása végett fel kell említenünk azt a körülményt, hogy mindezt a francia testvérek a legnagyobb szakadozottság mellett is képesek élni. Ugyanis a maroknyi francia protestantismus a felekezeti és theologiai irányzatok által nagyon is szét van darabolva. Vannak közöttük reformátusok, lutheránusok és methodisták, van állam által segélyezett és van szabad egyház, vannak szigorú és engesztelhetlen positívek, közvetítő irányúak, ultraliberálisok, a kiket igazában csak a protestantismus neve és a hazájok s az evangelium iránti szeretet fűz össze. De ez az összefűzés természetesen csak ideáliter és nem szervezetileg áll fenn. Elképzelhetjük most már, hogy milyen erőnek kell lenni ebben a maroknyi protestantismusban, mely szakadozottsága, olykor szenvedélyes belső harcrai daczára is ilyen szép eredményeket tud elérni.

A theologiai nézéspontok különbözősége okozza, hogy az egyház jóformán szervezve sincs és nincs képvisellete. Az állam, mielőtt megengedné, hogy zsinatot tartsanak és szervezkedjenek, a confessio beadását kívánja. És ezt a confessiót nem lehet létrehozni. Az egyházat az állammal szemben a „Conseil Central des églises reformée“ képviseli, de a melynek tagjait a kormány a legtöbb adófizetők közül nevezi ki.

A gyülekezeteknek ehhez a szervhez semmi közük: ez nem egyházi organum. A gyülekezetek ugyan óhajtják, hogy a „Conseil Central“ képviselati alapokra helyeztessék s maga ez a központi tanács sem idegen ettől a kívánságtól, hanem a kormány nem hajlandó engedni. A hivatalos egyetemes zsinat összehívásához a kormány mindaddig meg nem adja az engedélyt, míg az egyházi pártok a hitvallás kérdését nem rendezik. A „Synod général officiell“ tulajdonképen létezik. 1899-ben Bordeauxban ülésezett legutoljára és most 1902. júniusában fog ismét összeülni: de ez officiosus czime daczára az állam által nincs elismerve az egyház hivatalos és jogosult képviselője gyanánt. A legközelebb tartandó zsinat előtt már jó előre megjelent az egyenetlenség árnyéka és

most sincs semmi remény arra, hogy a hitvallásban kivánt egység létrejöjjön.

Doumergue montaubani theol. professor a „Christianisme an XX. Siècle“ mult évi októberi számaiban „La Crise“ czimmal egy cikksorozatot indított meg, melyben a leghevesebben kikel a liberálisok ellen. „Miután életfeladatomban az idén a keresztyénség első századainak a tanulmányozásához vezetett vissza — úgy mond, — gyakran úgy rémlik előttem, mintha nem tudnám, vajjon 2-dik, vagy 20-dik században élek-e; a Celsus és Marcion avagy Renan, Ritschl és Harnack korában-e? Akkor is, épen úgy mint ma „a váltság“ kérdése volt a fő napi kérdés, s akkor is, mint ma négy párt volt: a balpárt — a pogányság, egy balközép — az új platonismus, egy jobb közép — a gnosticismus és egy jobbpárt — a keresztyénség és a kor tudományos békítő irányt képviselte a keresztyénség és a kor tudományos felfogása között; elfogadta a „Krisztus“, az „eset“, a „váltság“ szavakat és pogány eszmékkel kapcsolta össze“. A modern gnosticismus programját Doumergue a Harnak „Wesen des Christenthums“ munkájában látja.

De ne gondoljuk, hogy csupán a pozitíveken mulik a kibékülés lehetősége és ők állítanak akadályokat az egyesülés elé. És még ha így lenne is, akkor sem volnának olyan igen kárhóztatásra méltók, mint a modernek feltűntetik. Hiszen nekik csak egy fundamentumok van: az evangélium. És ha ezen túladnak, akkor mindent vesztenek. Ellenfeleik a „tudomány“ jelszavával harcolnak. De nekik könnyű, mert ha egyik tudományos igazság csődbe kerül, mindent veszítenek, mert akkor előáll egy új tudományos igazság, ezután egy harmadik és így tovább in infinitum, mert hát nem a tudományos igazság objectív tartalma a fődolog, hanem az a formális kriterium, hogy ma valami tudományos igazság gyanánt szerepel. Bizony ha a pozitívek nem hajlandók a maguk pozitívumát formákért felcserélni: ezért őket nem lehet bántani. Annál kevésbé pedig, mert mint említettem, nem ők bonták meg az egységet és nem ők a közös alap lehetetlenségének az okai.

Modern részről, mint a francia egyházi életnek legfontosabb eseményét szokták felfogni napjainkban, a mult év őszén Rouenben tartott „Congrès du Christianisme social“-t. Meg is érdemi, mert mint már e helyen is ismertette volt, igen nagy jelentőségű sociális munkát végez s a keresztyén szeretet gyakorlati alkalmazásában jelesen munkál. De ottan vannak theologiai principiumai, melyekkel a sociális munka mellett is rá ér foglalkozni, a melyek nem sociális, hanem

theologiai természetűek. Gounelle lelkes referációjában a következő elveket látjuk összefoglalva: „Minden külső tekintélyt a priori elvetünk, tehát minden formulázott hitvallást és hitvallási kényszert. Az egyházi dogma csak akkor fogadható el, ha az a hívek által önként és szabadon és együttesen elfogadjatik, az elnyomás, a kizárás és kárhóztatás árnyéka nélkül. Nem akarjuk, hogy a hitvallás az egyházi hiten levők testi fegyveréül szolgáljon. A vallás tapasztalat. Az inspiratio tanát mindenütt feladták. Helytelenül bánnak el a szentírókkal, ha részükre a keresztyén tapasztalaton kívül más bizonysgót követelnek. A biblia nem akar kritikai és tudományos vizsgálat jogán kívül állani. Minden tanalagnak esetleges, időleges és jelképes jelentősége van. A dogma mindig revisióra szorul és fejlődésben van. A metaphysikai dogmák csak az emberiség vallás-erkölcsi tapasztalatainak eredetére, végcéljára és lényegére vonatkozó hypothesisek. A metaphysikai speculatio szabadságát nem lehet kétségbe vonni, de mint sociál keresztyéneknek, semmi közünk a metaphysikához. Vele szemben, ha nem épen bizonyos scepticismussal, de elővigyázatos agnosticismussal viseltetünk. A metaphysikának sok terheli a lelkiismeretét: a protestantismusban és a catholicismusban Isten elfátyolozta a tömegek előtt s elzárta a hozzá vezető utat. Krisztus alakját elferdítette és az Atya helyére helyezte. Pedig maga Krisztus kívánta, hogy az Atyához forduljunk s így imádkozott: jöjjön el a te országod. A keresztyén socialismusnak az a feladata, hogy Isten országának a földön felállításában munkálkodjék, hogy ez az égnek egy tartománya legyen“.

Azt gondoljuk, hogy az itten kifejtett s bizonyos szempontból általánosan is helyeselhető némely elvek mellett, vannak olyanok is elég számmal, a melyek mellett „keresztyén“ socialismusról, Isten országáról, sőt magáról Istenről és vallásról sem lehet beszélni, mert hát ezek is afféle „metaphysikai speculatiók“ körébe számíthatók. És nem is lehet csodálkoznunk, ha egységes hitvallás a francia protestánsok között létre nem jöhet.

És mégis! Ennyi eltérés, ennyi ellentétes felfogás között is erő és elevenség van, hat és munkálkodik abban a maroknyi egyházban. Mert a ki orthodox, az ő orthodoxiáját, a ki modern, az ő modern felfogását az általa felfogott evangéliumi irányban való cselekedeteivel kívánja kimutatni. A jó fa jó gyümölcsöt terem.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Lónyay Zsigmond. Történeti tanulmány. Írta *Péter Mihály* gálszécsi ref. lelkész. Sátoralja-Ujhely, 1902. 111 lap, ára 2 kor. 40 fillér. Szerző sajátja.

Ez a kis monografia a nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay-család XVII. századbeli egyik kimagasló alakjáról, Lónyay Zsigmondról szóló tanulmány. Szerzője, a volt kisazari, most gálszécsi lelkész, szerényen beismeri, hogy munkája nem teljes életrajz, mert levéltári kutatásokat nem tehetett műve érdekében; de olyan fiatal ember, a kinek van történetírói érzéke, a ki bele tud mélyedni a korok és egyének szellemébe s a ki a multat a jelen tanulságára termékenyítőleg tudja kihasználni.

Lónyay Zsigmond a 17-dik századbeli hű magyar és erős protestáns nemesség tipikus alakja. Telivér magyar, a ki testestől-lelkestől a Bocskay, Bethlen és Rákóczy nemzeti politikájának hive. Hűséges kálvinista, a kit sem anyagi érdek, sem királyi kegy, sem politikai előnyök el nem tántorítanak a felismert evangéliumi igazságtól. A színmagyar és erős református érzület különben családi hagyomány a régi Lónyay-családban, a melynek tagjai sorából idők folyamán vitéz katonák, nevezetes főispánok, derék államférfiak és hithű egyházvédők kerültek ki. Lónyay Zsigmond Bethlen Gábornak és I. Rákóczy Györgynek katonai és politikai bizalmasa.

Lónyay Zsigmond L. István szatmári várkapitánynak és Báthory Katának 3-dik fia, a ki 1593-ban született. Gyermek és ifjú koráról nagyon keveset tudni, de a Bocskay és Bethlen korában nevelkedett református ifjú lelkét bizonyára e nagy magyarok és nagy kálvinisták szelleme érlelte és töltötte el. Bizonyos ez abból, hogy a 22 éves Lónyay Zsigmond a Bethlen Gábor udvarában van, ennek első fölkelésében részt vesz és a nagy fejedelmet egész haláláig békében és háborúban fegyverrel és észszel híven szolgálja. Részt vesz a beszercebányai országgyűlési küzdelmekben s ott a nemzeti és református pártnak már oly tekintélyes alakja, hogy a reformátusok kerületi templom-védőjévé választatik. Majd a fejedelem Kraszna

főispánjává nevezi ki és a pozsonyi békealkudozásokban megbízott követévé teszi. És Lónyay mind eme megbízásokban híven ejárt.

Bethlen halála után Lónyay a nemzeti politika zászlóvivőjének, I. Rákóczy Györgynek lesz bizalmas embere. Ő képviseli a fejedelmet a nádorral és a klerussal való politikai egyezkedésekben, valamint az 1634/35-diki soproni országgyűlésen; Lónyay a Rákóczy követje a nagyszombati béke-tárgyalásokon, a melyeken a királyt Eszterházy nádor képviselte, és ezt a megbízását Lónyay oly erős kötelesség-érzettel teljesíti, hogy Rákóczy egyenes parancsára a tárgyalásokról még a felesége ravatalához sem távozik. Általában a Lónyay szívósságának, higgadtságának és nagy tudásának köszönhető a makacs és fanatikus Eszterházy nádornak megpubitása s ezzel a linczi békepontoknak előkészítése. Ez a Lónyay Zsigmond államférfiúi működésének fénypontja. A nemzeti pártiak és hitfelei hálásak is voltak e nagy szolgálatért Lónyay iránt, mert Eszterházy halála után a protestáns rendek Lónyait jelölték nádornak.

A linczi békét előkészítő nagyszombati tárgyalások után Lónyay visszavonult a közpályától a magán életbe. Már a linczi béke megkötésénél és az ezt becikkelyező 1647/48-diki pozsonyi országgyűlésen nem vett részt. Ettől kezdve családjának élt. Figyermeke nem volt, de volt három derék leánya, a kik közül egyik, a fenkölt lelkű Lónyay Anna, Kemény János erdélyi fejedelem derék felesége lett. Lónyay az ő hűségesen szolgált urát, I. Rákóczy Györgyöt, pár évvel túlélte, de 1653-ban meghalt. Porai ott nyugosznak az aranyos-medgyesi sírboltban, de hatalmas szelleme tovább élt abban a nemzeti politikában, a melyet Bocskay, Bethlen és Rákóczy kezdettek és folytattak, s a mely nélkül ma e hazában nem volna se magyar nemzet, se protestáns egyház. Lónyay Zsigmond a magyar nemzeti politikának és a magyar protestantizmusnak egyik oszlopos férfja volt, a kinek nevét hálás kegyelettel őrizheti az utókor.

A történeti érdemű államférfiú vonásait rokonszenvesen egészítik ki az ember derék vonásai. Kiváló magyar és kiváló protestáns volta mellett jó gazda, derék családapa, kegyes ember, a mint Péter Mihály feltűnteti. Ránk maradt levelei, végrendeletei egy Istenben bízó, kegyes és szerény léleknek a megnyilatkozásai. Egyházaiknak, azok lelkipásztorainak és irodalmának bőkezű istápolója, valódi patronusa.

A monografia megérdemli, hogy minél szélesebb körben olvassák. Mert ha adataiban vannak is hézagai, ha kidolgozásában vannak is hiányai; de alakjának a 17-dik század nagy küzdelmeibe való beillesztése, a melegség és lelkesedés, a melylyel hőstét feltűnteti: a Péter Mihály könyvét tanulságos és élvezetes olvasmánynyá teszik.

V. F.

Elemi lélektan. Szemléltető alapon a neveléstanra alkalmazva. H. de Raaf hollandi eredetije nyomán tanító- és tanító-nőképző intézetek használatára átdolgozta *Vágvölgyi Béla* tanítóképző tanár. Esztergom, 1902. Buzárovics Gusztáv kiadása. 130 lap, ára 1 kor. 60 fillér.

E tankönyv eredetijének írója, *H. de Raaf*, tekintélyes holland paedagogus, igazi önerejéből lett ember, a ki népiskolai tanítóból tanítóképző tanárrá, majd a middelburgi tanítóképző intézet igazgatójává emelkedett. Könyvét nagy elismeréssel fogadták a szakkörök; egy jó könyv Hollandiából: e szavakkal üdvözölték és nemsokára német, olasz, svéd és szerb nyelvekre lefordították s mind az eredeti, mind a fordítások rövid idő alatt számos kiadást értek. A külföldi kritika szerint, fiatal egyéneket e könyv alapján tanítani öröm. A szemléltető elvet komolyan veszi, a mennyiben a tapasztalaton kezdi, a fogalmon folytatja és példák alkalmazásával fejezi be a kérdések fejtegetését. Ezért a szigorú módszerességért de Raaf könyvének rendkívül hathatós anyagi és alaki képző ereje van.

Ezeket olvasva a magyar kiadás előszavában, nagy érdeklődéssel vettem kezembe ezt a lélektani tankönyvet. Mert hazánkban is elég sok és használható lélektani tankönyvünk van, de egy sincs olyan, a mely az első oktatásra vagy magán tanulásra alkalmas volna. Először azért, mert hiányzik belőlük a szükséges szemléltető anyag, a melyből a Psychologia törvényeit le lehetne vezetni; azután azért, mert majdnem minden könyvünk nélküli az alkalmazási példákat, a melyek által a tanult dolgok, hogy úgy szóljak, szilárd állapotból folyékony állapotba mennek át s ez által használhatóságukat bebizonyítják. Tanítóképző intézeteink számára pedig egyáltalában nincsen olyan Lélektanunk, a mely a kiszabott anyagot szemléltető alapon dolgozza föl. A mely tankönyv e hiányon segít, az valóban hézagpótló. Ezt a hiányt nemcsak a szakkörök érzik, hanem a miniszteri jelentés is nyomatékosan hangoztatja és megfelelő tan-könyvek szerkesztésére ismételten buzdítja az illető tanárokat.

De Raaf-Vágvölgyi kézalatti tankönyve nemcsak a miniszteri tanterv szabályait tartja szem előtt, hanem nagy súlyt helyez a tanítóképző intézeti növendékek specziális viszonyaira és arra a fontos célra, hogy a lélektan alapos és gyakorlatias elsajátítása által az egész népiskolai oktatást helyes lélektani alapra fektesse. Ezt a fontos célt pedig az által a következetes és világos módszer által közelíti meg, hogy szemléltető és gyakorlati úton rendezi és dolgozza ki a tananyagot. A munka valóságos tapasztalati lélektan. A könyv azt a Dörpfeld-féle triast követi a tárgyalásban, a mely a lélektani kérdéseket a szemlésés, gondolkodás és alkalmazás hármasság útján fogatja fel, érteti meg és vési emlékezetbe. Szemlélni, gondolkodni és alkalmazni: minden kérdésnél ezt tartja szem előtt.

A tankönyv három lelki állapotot vagy három tudat-alakot különböztet meg, úgymint a képzelést, érzést és vágyakozást, s ennek megfelelőleg a lélektant is három részre osztja, ú. m. a képzetek alkotásának, a képzetek mozgásának és a képzetekkel való gondolkozásnak megismerésére. Mert az egész lélektan ebből áll: megismerni: 1. hogy mikép keletkeznek a képzetek; 2. mikép homályosulnak el és újulnak meg és 3. hogy szándékosan mit teszünk a képzetekkel. A tudat e három alakja egymással szoros ok-okozati összefüggésben van s ez a szoros kapcsolat az Elemi lélektan kidolgozásában is következetesen érvényesül.

A tankönyv világos rendszerét előmozdítja a könnyű és szabatos bölcséleti nyelvezet is, a melyet az átdolgozó használt. Általában Vágvölgyi nagy gondot fordított a műnek nemcsak tartalmi világosságára, hanem alaki szabatosságára is. Lelkiismeretes munkát végzett. Könnyeden, világosan és elég magyarosan írta meg könyvét, a mi nagy előnye bármely kézi könyvnek, de különösen oly elvont tárgyú tankönyvnek, mint a lélektan; és annyival inkább elismerésre méltó, mert köztudomású tény, hogy mikor fordítunk, akaratlanul is bele esünk az eredeti nyelv szólásmódjaiba. Vágvölgyi azonban noha németből dolgozik, de azért nem esik a germanismus hibájába.

Az „Elemi lélektan“-t jó tankönyvnek tartom. A kiállítása csinos, a nyomása szép. Felhívom rá a szakkörök figyelmét.

Váradi F.

A magyar protestáns egyház története. Középiskolák felső osztályai számára, írta *Bereczky Sándor* ev. főgimnáziumi vallástanár. Budapest, 1901. Kókai Lajos kiadása. 180 lap, ára 2 korona.

Bereczky Sándor, a budapesti ág h. evangélikus főgimnázium vallástanára, gyakorolt tankönyvíró, a ki a középiskola vallási tananyagának csaknem mindenik ágára készített már tankönyvet. Írt biblia-ismertetést, kidolgozta a hit- és erkölcsant, megírta az egyetemes egyház történetét, most pedig a magyar protestáns egyház történetéhez készített vezérfonalat. Tankönyveinek számos előnye vannak. Határozott, de nem exclusiv hittani álláspont; a tananyagnak gondos paedagogiai megválasztása; előadásbeli kellő szabatosság és világosság; elég magyaros és folyékony nyelvezet. E jó tulajdonságokért a Bereczky-féle vallási tankönyvek a lutheránus középiskolában nagy elterjedést nyertek.

Mult évben kiadott magyar protestáns egyház történetének is megvannak ama jó tulajdonságai, a melyeket a Bereczky-féle tankönyvekről fentebb kiemeltünk. Evangéliumi protestáns szelleme szilárd, de nem türelmetlen a más vallásúak iránt; elvhű lutherá-

nus, de nem exclusiv szellemű. Az előadásnak és a nyelvezetnek világossága és jó magyarsága is a könyv jó tulajdonságai közé számítandó.

A magyar protestáns egyház történetét Bereczky négy korszakra osztja föl. Az első korszakot a terjedés és szervezkedés korának nevezi; terjed 1517-től 1608-ig. A második korszak a küzdelmek és a fegyveres ellenállás kora, 1608-tól 1711-ig. A harmadik korszak az elnyomatás és törvényen kívüli állapot kora, 1711-től 1791-ig. A negyedik korszak a feléledés és törvényes jogokba való visszahelyezés kora 1791-től napjainkig. Ebbe a keretbe illeszti be a magyar protestantismus sok viszontagsággal teljes történetét.

A történeti anyag megválasztására nézve az a véleményem, hogy Bereczky egyháztörténete túl sokat markol. Egész részletező történetet ír, harmad-, negyed-rangú eseményeket és szereplőket is kimerítőleg ismertet. Megengedem, hogy műve így teljesebb, kimerítőbb, sőt talán érdekesebb is; de nagy kérdés, hogy a középiskolai vallásoktatás paedagogiai céljának megfelelőbb-e? Vajjon nem túlbő és nem túlsok-e így a megtanítandó anyag? Vajjon nem támad-e a nagy mennyiség miatt túlterhelés és csömör a tárgy iránt? Tartok tőle, hogy igen; féltő, hogy e nagy történeti massa betanítása a vallás- és az egyház-szeretet kárára történik, ha ugyan egyáltalában lehetséges, hogy ily sűrű nyomású vaskos könyvet heti két órán a középiskolai tanulók megtanulhassanak!

Maga a történeti felfogás historiai szempontból tudományos alapon áll. Egészséges, józan a felfogása; következetes, jellegzetes protestáns és magyar a szelleme. A reformációnak a nemzet életére való áldásos befolyását gondosan kiemeli, a protestantizmusnak a magyar alkotmányos és kulturális életével való összeforrottságát híven kitünteti. Az újabb kutatások eredményeit is kellő figyelembe veszi. Az eseményeket egész napjainkig lekiséri. Ismerteti az 1891. évi zsinat végzéseit és a legújabb vallásügyi törvényeket, a polgári házasságról s a lelkészi kongruáról szóló országos törvényeket is.

Azt is előnyöül számítom e tankönyvnek, hogy a magyar protestantizmusnak nem csupán csak a külső történetével foglalkozik, hanem kiváló gondot fordít az egyház belső történetére is. Az egyházi, az iskolai, az irodalmi tevékenységet mindenik korszakban behatólag ismerteti és kellően méltatja.

Mindezeknél fogva a Bereczky Sándor magyar protestáns egyháztörténetét jó munkának tartom, a melyet megfelelő rövidítésekkel sikerrel lehet használni a középiskola felsőbb osztályaiban.

A munka kiállítása csinos, nyomása tiszta, ára jutányos.

Sz. F.

A munkáskérdés és a keresztyén erkölcstan. Irta *Kapi Béla* ev. segédlelkész. Budapest, 1902. Hornyánszky V. nyomása, 73 lap, ára 1 korona.

Korszerű tárgyat fejteget ez a kis tanulmány. Felolvasásszerű értekezésekben mutatja be a munkáskérdés legégetőbb oldalait. S teszi ezt olyan szellemben, hogy a munkáskérdést viszonyba állítja a keresztyén erkölcstannal, ebben keresi a megoldást elősegítő elveket; mert az a meggyőződése, hogy csakis a keresztyén erkölcstanban található meg a szociális kérdés megoldásához szükséges ethikai erő.

A szociális kérdés, szerző szerint, egy sötét árnyék, a mit el kell oszlatni; egy nagy problema. a mit meg kell oldani. A XIX. század hagyta örökségül a XX.-dikra. Valóságos életkérdés, mert egész társadalmi osztály, az egész emberiség élete függ tőle. Benső tartalma szerint a szociálizmus először is *társadalmi kérdés*, mert az elnyomott, jogaitól megfosztott társadalmi osztály jogkövetelése. Másodsor *nemzetgazdasági kérdés is*, mert a gazdagok és a szegények, a vagyon és a munka érdekharca. Harmadsor *erkölcsi kérdés is*, mert az a célja, hogy az Istenadta emberi jogokat kielégítse, az elnyomottakra kiterjessze.

Ámde szerző szerint az erkölcsi alapon nyugvó eme szociálizmustól, az úgynevezett *erkölcsi szociálizmustól* meg kell különböztetni a *szociáldemokráciát*, azt az elfajult szociálizmust, a melynek nincs se Istene. se hazája, se morálja; a mely túlnyomólag politikai mozgalom; anyagi érdekek harca. A szociáldemokrácia nem kér, hanem követel, nem szeretetet, hanem győőletet prédikál, nem Istenért, hanem Isten ellen küzd. Míg ez csak rombol és nem épít, addig az erkölcsi szociálizmus létjoga az építő erőben, a szeretet elvén gyökerező segítség erejében, tehát abban van, hogy társadalmat az ember erkölcsi lényegének megfelelően, erkölcsi alapon akarja reformálni. E nagy és eszményi feladathoz a keresztyén erkölcstan megadja az elveket és a keresztyén hit megadja hozzá az erőt.

Ez a szellem vonul át az egész tanulmányon, a melynek főbb fejezetei a következők: A szociális kérdés és a keresztyén erkölcstan. A jelenkori társadalom és a jelenkori szociális kérdés. Az ember erkölcsi lényege. A munka és a pihenés. A személyes szabadság és a vagyon. A család és a nő hivatása. E fejezetekben kimutatja, hogy a szociális kérdés nagy részben erkölcsi kérdés, mert erkölcsi bajon erkölcsi eszközökkel akar segíteni. Kifejti, hogy a szociálizmusban a legégetőbb kérdés a munkáskérdés. Bebizonyítja, hogy az egész munkáskérdés arra az erkölcsi alapra vihető vissza, hogy a vagyon erkölcstelen korlátlan hajszolása megsemmisíti a szegény ember erkölcsi lényegét; a túlfeszített munka megöli a

munkás lelkét és nem engedi egyéniségét kifejtteni; a személyes szabadságot megszünteti s a munkást egyszerű árucikké alacsonyítja; a személyes vagyon is elenyészik, s a munkás existenciája a vagyonosak önkényétől függ; a családi életet is feldulja az ily anyagiás társadalom. Szóval az anyagiás társadalom a szegény embert lelketlen géppé, mindenkitől függő rabszolgává teszi. Ez a munkáskérdés erkölcsi lényege és baja.

Az egyedüli mentő és segítő eszköz: erkölcsi erőket, szeretetnek lelkét, lelkiismeretet vinni be az elanyagiasult társadalomba s ennek szellemében reformálni azt. Az emberiséget ismét keresztyén erkölcsi alapra helyezni: ez a szerző erkölcsi szociálizmusa. Ez a szociálizmus szerző szerint igazán jog és kötelesség. Ez a szociálista név nem szégyen, hanem dicsőség, a melyre mindenkinek törekednie is kellene. Vajha a mai társadalom és a jólétnek örvendő osztály megértené a szociálizmusban a keresztyén vallásos szellem vádló szavát s mindenik megtenné a megoldás munkájánál a reá váró kötelességét!

Ez a tartalmas és korszerű tanulmány eszmemenete. Nagy kérdéseket fejtegető, de azokat valódi keresztyén szellemben tárgyaló munka. Tiszta ethikai szellem lengi át a dolgozatot. Egészséges keresztyén vér lüktet benne. Ifjú szerzője érett tanulmányt tesz, helyes ítéleteket mond ki, szabatos következtetésekre jut művében. A szépen, világosan és folyékonyan írott munka nagyon érdekes és értékes olvasmány.

Különösen ki kell emelnem a tanulmány korszerűségét, valószínűségi aktuális természetét. Oly kérdéseket tárgyal, a melyekkel, úgy szólva, tele van a levegő; oly bajokra javasol gyógyszert, a melyeket mindenki érez; és olyan gyógyszert ajánl, a melyeket az élet és a tapasztalat helyesnek talált.

A csinos kiállítású füzetre felhívjuk olvasóink pártoló figyelmét.

F.

b) Külföldi irodalom.

Türk: Der geniale Mensch. 5-te vermehrte Aufl. Berlin (Dümmler F.) 1901. 422 lap. Ára 6 márka.

A genialitás képességének lényegét és megnyilatkozását ismerteti behatóan a kiváló jénai szerző a művészet, a bölcelet, a gyakorlati élet, az irodalom, a vallás és a politika terén, míg viszont annak ellentétét, a bornirtságot Stirner, Nietzsche és Ibsen jellemképében tünteti föl meg-rázó vonásokkal.

Az első fejezet czime: „*A geniális ember művészi élvezete és alkotása*“. Schopenhauer szerint a genialitás nem más, mint szigorú objectivitas, vagyis a szellemnek objectiv irányzata, s ennyiben az „igazság-szeretettel“ azonos. Ezzel szemben áll az önzés, a subjectivitas s a hazugság. A mennyi szeretet van az emberben, annyi a genialitása, s a mennyi önzés, annyi a bornirtsága. A szeretet a mindent átható és át-alakító erő a művészet terén, a miért is a valódi élvezet a művészi al-kotás, a teremtő lángelme legelső feltétele. Az objectivitas s az igazság-szeretet minden genialitás titka. Ennyiben rövidség okáért a genialitás a szeretettel is azonosítható.

A 2-ik fejezetben „*a geniális bölceleti ember törekvéseit*“ ismerteti. A bölcelet terén is a genialitás, a tárgy iránti önzetlen és odaadó igazság-szereteten áll. A gondolkodás objectivitása vagyis a fogalmak helyes képzése és elosztása a genialitás lényege. Goethe szép szava szerint bölcsesség csakis az igazságban, az érzés, gondolkodás és törekvés igaz-ságában van, melynek ellentéte a felületesség. Közelebről a két szel-lem egységének felfogásában van a genialitás, a mint már Spinoza is az Istent és a természetet *egy* szellemi valóságnak mondta.

De az ember nemcsak érez és gondolkodik, hanem egyttal akar és cselekszik. „*A geniális ember gyakorlati cselekvősege*“ a 3-ik fejezet czime. Érzés, gondolkodás és cselekvőség kölcsönösen feltételezik és és áthatják egymást, s a valódi bölceleti gondolkodás a helyes erkölcsi cselekvést vonja maga után. A valódi cselekvőség az akarat helyes sza-badságával azonos. Geniális az ember, a ki a művénél nem a maga dolgát keresi, hanem valamely objectiv cél elérésére törekszik. Itt egy függelékben igen szépen és mélyrehatóan ismerteti „az Isten és a világ“ egymáshoz való viszonyát.

A következő fejezet „*Shakespeare felfogása a genialitás lénye-géről Hamletben*“ czimmal az irodalom terére vezet el bennünket Sorra ismerteti itt Hamlet érzése, gondolkodása és cselekvősege életét a

genialitás világánál. Elvek és törvények vezetik érzésében, gondolkozásában és akaratcselekvőségeiben egyaránt. Tragédiája az idealismus tragédiája, s szerző Máté 12. 46. s köv. v. alapján igyekszik Paulsen és mások felfogásával szemben megoldani a Hamlet-problémát. Hamletről adott rajzát a kritika is „mesteri műnek“ mondotta.

De a mint Shakespeare a Hamletben, úgy Goethe a Faustban örök emléket emel magának. A 5-ik fejezet címe: „*Goethe önéletrajza a Faustban*“. Goethe a maga művészi érzését, philos. gondolkozását és teremtő cselekvőségét fejezte ki a maga Faustjában. A szépség, a gondolkodás s az akarat geniálitásával van itt dolgunk. Az eszmény és a valóság ellentétén alapul itt is a megrázó tragédia. A Hamletprobléma adta meg szerzőnek a kulcsot Faust geniálitásának valódi megértéséhez.

A 6-ik fejezet címe: „*Az „Übermensch“ jellemzése Byron Manfredjében*“. Az alpesek és Goethe Faustjának fenséges benyomása alatt keletkezett Byron Manfredje, ki hasonlóan egyik jellemző típusa a genialitásnak.

A 6-ik fejezet „*a genialitást és a lelki szabadságot Schopenhauer és Spinoza tana szerint*“ ismerteti. Előbbi a genialitással „*Die Welt als Wille und Vorstellung*“ cz. főműve 2-ik kötetének 36—37-ik fejezetében foglalkozik, a hol is azt „objectivitásnak“ és „igazságszeretetnek“ definiálja. Kár, hogy Schopenhauer a geniálitás meghatározásánál figyelmen kívül hagyja a bölcséleti és a gyakorlati geniálitást. S míg Schopenhauernél a geniálitás kiválóan szemlélet, addig Spinozánál ismeret. Utóbbinál a genialitás a szellemi szabadsággal azonos. Schopenhauernél a geniálitás aesthetikailag a szépséggel, míg Spinozánál intellectuális alapon az igazsággal azonos.

A genialitás vallási nyilvánulása „*Krisztus és Buddha*“. Krisztus képét főleg emberi oldaláról rajzolja meg igen szépen. Buddha geniálitását a lemondásban s a megváltás érzetében mutatja föl, a kínél azonban hiányzik a cselekvőség genialitása s az evangélium megváltó ereje. Nirvanája a leélt kulturának végső állomása, a melyen az istenországának bennünk és általunk való eljövételéről s az egyéni és társas élet etikai áthatásáról szó sem lehet. Negatív jellegű etikája minden kultúra megsemmisítése.

A világiás jellegű genialitás vagy „Übermenschentum“ klasszikus típusa „*Nagy Sándor, Cäsar és Napoleon*“. Mindannyiuk genialitása a „nagyszerűség“ s az „egyetemesség“ jellegét viseli magán, s mindannyian a viszonyok és az emberek felismerésében valósággal „a testté lett értelemnek“ mondhatók. A geniálitás bizonyos kettős természetűsége jellemzi őket az ideális érzék s a reális eszközök megválasztása tekintetében.

A 10-ik fejezet címe: „*A magasabb embertypus kifejlődése Darwinnál és Lombroso elmekórsági hypothesise*“. Darwin szerint az ember „*szociális állat*“, a kinek mélyebben behatoló érzéke és magasabb rokon-

szenvézete van a dolgok és az emberek iránt. Helyesebben „genialis állat“ az ember, a kinek morális érzete, vagyis lelkiismerete a megkülönböztető közte s a többi élő lények között. Lombroso hypothesiséét a genialitásról mint „elmekórságról“ esztelennek mondja Türek, mivel a genialitas, mint alkotó erő sohasem lehet abnormis. A valódi genialitáshoz életenergia szükséges s annak művei sohasem avulnak el.

A „genialis“ ember ellentéte a „bornirt“ ember, s annak kifejezése „*az egoismus antisophiája*“ a melynek ismertetésével a 11-ik fejezet foglalkozik. Önzés, egoismus és anarchia együvé tartozik, s annak hármas bornirt képviselője a tudomány és az élet terén egyaránt *Stirner*, *Nietzsche* és *Ibsen*. Stirner szerint „*der Einzige und sein Eigentum*“ az egyedül üdvözítő életelv, a mivel a rideg élet- és szeretetellenes önzés van kimondva. Mint ilyen Stirner „*antisophus*“, vagyis „*az igazság ellensége*“. Nietzsche továbbá az úri morál anarchismusát és tyranismusát hirdeti, s magasztalja „*a rettenetes cselekedetek magasztosságát*“. Semmi sem igaz és minden szabad, — ez az életböleselete. Bornirtsága azonban szellemes és rendszeres az érzés a gondolkodás s az akarat világában egyaránt. Végül „bornirt, antisociális és inhumánus Ibsen realismusa“, a melyet jól meg kell különböztetnünk Zola és Dostojewsky tudományos és Tolstoi gróf humánus realismusától. Az igaznak, a szépnek, s a nemeknek teljes negatiójával van itt dolgunk.

Im ez Türek művének rövid tartalma. Alig van az újabb irodalomnak tartalmasabb és tanulságosabb könyve. Hamlet- és Faustrajza s *Krisztusképe* valóságos gyöngyei a műnek. A kritika a mű összes kiadásait a legnagyobb elismeréssel fogadta, s az aesthetikai jellemzések csaknem páratlanok az irodalomban. Felhívjuk a műre az érdeklődők szives figyelmét.

Sz. M.

Friedrich Delitzsch : **Babel und Bibel**. J. C. Hinrich'sche Buchhandlung, Leipzig, 1902. S. 52. Mk. 2.

E mű eredetileg felolvasásnak készült; szerzője, az assyrologia tanára a berlini egyetemen, f. évi január 13-án olvasta azt föl a *német keleti társaság* előtt Vilmos császár jelenlétében, s utóbb, az udvar kivánságára, felolvasását a királyi palotában megismételte. Szerző, előadásában, vonzóan ismerteti, csoportosítja az eredményeket, a melyekre az angol, amerikai s német kormányoktól s tudományos társaságoktól a régi Babyliában és Assyriában rendezett ásatások és kutatások vezettek, s a melyek a biblia egyes adataival, elbeszéléseivel vonatkozásban, kapcsolatban állanak. Ilyenféle adatot nemcsak bő mennyiségben tártak föl a babylioi és assyriai ásatások, hanem el lehet mondani, hogy azok sok tekintetben egészen új világításban tüntetik föl az ó-szövetségi elbeszéléseket, új szint és életet lehelnek azokba. Azok a rég elmúlt dolgok, a Krisztus előtt 1000 (Dávid és Salamon) 1400, (Mózes) 2200 (Ab-

rahám) évvel élt személyek, történt események a babyloni és assyriai ékiratok és domborművek előadásáiban és ábrázolásaiban határozott alapot, biztos körvonalakat nyernek, úgy, hogy az ó-szövetség nemcsak mint vallásos igazságok, hanem mint a történeti adatok okmánytára is — ellentétben a korábbi idők skeptikus felfogásával — egyre nagyobb tekintélyre emelkedik.

A felásott romok, a megfejtett ékiratok és domborművek nemcsak egyes földrajzi adatokat — Kábár-csatorna, Ur, Karkenis, Lakis városa, — tisztáznak, nemcsak egyes történeti alakokat (Sargon, Sardanapal, Sanherib, Hammurabi király) helyeznek tisztább világításba, hanem az assyris és babylon népet — hosszú történetével, nagy kulturájával egyetemben — szinte újra feltámasztják előttünk. Látjuk e hatalmas államok külső és belső életét, hadügyét és igazságszolgáltatását, kereskedelmét és földmivelését. Babyloniában egy jogi állam áll előttünk, egy nagy törvénygyűjteménnyel, mely a polgári élet minden viszonyát szabályozza. Tudománya, főleg az astronomia és geometria oly virágzó, hogy mai astronomusainkat is bámulatra ragadja. A babyloni nyelv a Nilustól az Eufratesig a diplomácia nyelve, Bábel, a főváros, mint a középkorban Róma, a kultura székhelye.

Midőn Izrael 12 törzse Kanaánba betört, oly országba jött, a mely teljesen a babyloni kultura befolyása alatt állott; e befolyás nyomai az ó-szövetség áldozási rendjében, a papi szervezetben, sőt még a sabbath-ünnepek átvételében is sorra fölismerhető.

De e befolyás alól a zsidók vallásos képzei se maradtak mentek. Egy egész csomó bibliai elbeszélésnek Babyloniában találjuk meg tisztább és őseredetibb alakját. Ilyenek az *özönvíz-monda*, melyben Noé szerepét Xisuthros tölti be; ilyen a *teremtés története*, melyben a világosság istenének, Marduknak tetteit, a zsidó költők és próféták Jahvéra vitték át, s őt ünnepezték, mint olyat, ki a tengeri szörnyek fejeit széttiporta (Zsolt. 74., 13.), ki a sárkány segítőársait összetörte (Jób, 9. 13.). Babyloni eredetre vallanak a *tíz-parancsolat* 5., 6., 7-ik parancsa is; a szenvedést, betegséget, a halált a babylonok is úgy fogták föl, mint a bűn büntetését. Itt is megvan a *kigyóról* szóló elbeszélés, mely az aszszonyt elcsábítja. Babyloniára vezethető vissza az angyalok, kerubok és démonok képzete is; maga a *Jahve* név is ősrégi öröksége ama kanaáni törzseknek, a melyekből századok mulva Izrael 12 nemzetsége kivált. Hammurabi egy agyagtábláján már ott találjuk a Jahve nevet.

Érintik-e valamikép e fölfedezések az új-szövetséget s Jézus evangéliumát? Nem hiszszük! A szeretet, a bűnbánat, az alázatosság, a tisztaszívűség evangéliuma sokkal inkább fölötte áll a tér és idő korlátainak, sokkal jobban az emberi szívben gyökerezik, semhogy bármi történeti vagy tudományos fölfedezéssel veszíthetne értékéből! Legfőlebb a reá aggatott emberi képzetek és vélekedések módosulhatnak, — de hát ez minden emberi műnek közös sorsa! Az az Isten, kinek ismere-

tére minket Jézus megtanított, a kit lélekben és igazságban kell imádnunk s a ki szerető atyja az embereknek, — örökre elveszithetetlen kincse marad az emberiségnek.

Delitzsch művéből látjuk, hogy a babiloni és assyriai ásatások nemcsak egyetemes és kulturtörténeti, hanem *vallástörténeti* szempontból is a legnagyobb figyelemre méltók s valósággal új korszakot nyitnak meg az ó-szövetség megértésében és megítélésében. A művet 50 kép díszíti.

—z.—s.

Curt Stage: Wahrheit und Friede. (I—II. B. Braunschweig; Berlin; 1894; 1898.); *Geist und Leben* (I—II. B. Braunschweig; Berlin; 1895; 1899); *Gnade und Freiheit* (Berlin; 1901).

Öt kötet predikáció, — de nem egy szerzőtől, hanem *egy* szerkesztő-kiadótól, a hamburgi lelkésztől: *Stage*-tól.

Ezeknek a köteteknek bemutatására az indít, hogy ebben az évben magyar nyelven is jelent meg predikáció-gyűjtemény *szerkesztésben* s nem *egy szerzőtől*, t. i. a S. Szabó József-féle ú. n. „Gyakorlati Evang. Reform. Papi Lexikon“, a melyről a Szemle 3-ik füzete adott ismertetést, úgy tüntetvén fel a gyűjteményt, mint a mely szerencsésen van szerkesztve abban a tekintetben is, hogy nincs „kiváló ellentét a szigorúbb dogmatikus és a szabadabb felfogású beszédek között“.

Megvallom, épen ez az állítás birt rá, hogy a német prot. predikáció irodalom ama termékeit nézzem át s mutassam be, a melyekben szintén *egy gyékényen* árulnak dogmatikusok és rationalisták, orthodoxok és modernek, a kiknek mindenikében van, mert kell lenni, egy adag dogma, mert különben nincs mit előadniok.

Célomhoz teljesen hozzáillik a fenti 5 kötet, a melyek *igazságot és békességet lelket, és életet, kegyelmet és szabadságot* tartalmaznak czimök szerint is, valóságban is úgy, mint az írók a különböző lelki adományok szerint, de egy célra munkálva, az Istenországát építgetik. Nem „határozott dogmatikus iránynak“, hanem az igazságnak, békességnek, léleknek, életnek, kegyelemnek és szabadságnak a képviselő s hirdetői. Hogy a S. Szabó József-féle vállalat emberei így vannak-e *az előjáró beszéd szerint* is, vagy pedig nem, azt az ismertetésből s magából a vállalat előszavából tudhatni meg. A *Stage-féle* vállalat kijelenti, hogy nem dogmatikus irányzatokat szolgál. — a német szakfolyóiratok ugyanezt hangsúlyozzák s a modernek is megkapván eledelüket, megvannak elégedve, a régiesek is, látván, hogy a modernek szintén *pozitív* alakban építenek, elismeréssel fogadják az együttműködő ellentétes felfogású theologusokat s lelkészeket.

De hát kik azok, a kik így egyesülnek *Stage* közvetítésével egy-egy predikáció kötetben.

1894-ben 71 beszédet adnak : 68-an ; 1895-ben 76 egyházi beszédet irnak 66-an ; 1898-ban a 73 predikációt 72 egyén adja ; 1899-ben 70 író-tól van a 72 beszéd s végül 1901-ben 63-an adják a kötetben levő 73 beszédet.

A szerzők név szerint nem sorolhatók el, mert terjedelmes volna a kimutatás, legyen elég csupán azt mondani, a mit a „Zeitschrift für praktische Theologie“ mondott, t. i., hogy a kötetben találkozót adnak egymásnak s kezet fognak egymással mindazok, a kik Németországban „a jelennek ismert nevű predikátorai“. És igazolásul hadd említsek mégis egy pár nevet :

1894-ben írtak például Bassermann, Beyschlag, Bornemann, Brasch, Gottschick, Grimm, Holtzmann, Kautzsch, Kirmsz, Loofs, Nowack, Rohde, Sulze, Ziegler ; a kik közül, mint prédikátort, az utolsót kell fel- említenem, mert tudvalevőleg ez az, a kinek a leignitzi lelkészi állásá- ról távoznia kellett „szabadelvűsége“ miatt. Itt egy karácsonyi beszédet ad arról a nagy örömről, a mely a Jézus személyében minden népnek megadatott. Bevezetésében megüti az ú. n. rationalismus hangját, de hát vajjon nincs-e igaza abban, hogy a Krisztus születéséről szóló előadásait mindenkinek legújabb tudása és ismerete szerint kell vennie a Jézus személyéről alkotott felfogással összeköttetésben, úgy, a mint azt veszi, hogy *mit kapott* az emberiség Jézusban ? ! Ez a protestáns szabad gon- dolkozás, — a mely azonban nem vezet mindenkínél oda, a hová Zig- lernél, t. i. a Krisztus személyi hatásnak ama tagadásához, a melyben az *isteni*-nek van jelentősége.

1895-ben írtak egyebek közt : Barasch, Dreyer, Göhre, Gottschick, Hering, Holtzmann, Reischle, Rod, Rohde, Schenkel, Smend, Zittel.

1898-ban : Dreyr, Gottschick, Hasendeve, Kirmsz, Luther, Schultze, Titus, Voigt

1899-ben : Baltzer, Dreyer, Gottschick, Kirmsz, Luther, Titius, Voigt, Zillinger.

A legutóbbi kötetben pedig a következők szerepelnek, mint is- mertebbek : Gottschick, Hasenelever, Jacobi, Lülmann, Luther, Schultze, Scipio, Theilemann, Zillinger.

Maga a szerkesztő-kiadó mindenik kötetben csak egy-egy beszéd- del jelentkezik. bizonyosságául annak, hogy nem *maga* akar szerepelni hanem az élet-igéjét mások által is közölni akarja s gyűjteményes vállalatának így akar jelentőséget szerezni.

Át- meg áttanulmányozván e köteteket, ki kell jelentenem, hogy valamennyi kötetnek, valamennyi beszédéből lehet *meríteni* gondolatot, eszmét, lehet tanulni előadásbeli fordulatokat, rá lehet ismerni nem egyben arra, hogy az életbe akar a predikátor belemarkolni s úgy akarja az építést végezni, rá lehet ismerni arra is, hogy egyik - másik író mélyebbre vetvén a hálót : a mélyen járással a spekulációt akarja ér- vényre emelni, elmélkedvén szédítően, úgy, hogy a hallgatónak ugyanám

meg kell eröltetni figyelmét a figyelmes hallgatás céljából, aztán találunk nem egy olyan beszédet is, a melyben a prédikátor a socialismust és anarchismust abban a modorban tárgyalja, a melyben a szónoki fogások mintegy a szabadság medrében folynak s ilyen módon kötik le a hallgatók érdeklődését.

Egyben azonban mindannyian megegyeznek a prédikátorok: abban, hogy nem *szenvelgést*, hanem igazságot, meggyőződést juttatnak kifejezésre.

Nekem az a meggyőződésem, hogy az az 5 kötet predikáció a maga 365 darabjával, a melyek 339 irót mutatnak be: semmiféle tarkabarkaságot, quodlibetszerűséget nem árul el. S talán ezt kell mindenek fölött hangsúlyoznom a „Gyakorlati Papi Lexikon“-nal szemben, a melynek újabkori úttörő voltát erősen meggyengíti a sokféleség s az ebben jelentkező tarkaság. Pedig hát állithatom, hogy mi magyarok is tudnánk olyan köteteket összeállítani, mint *Stage*, csak nem kellene sokat marokolva keveset szoritásra vállalkozni. Hogy miképen. kell ezt érteni, annak megírása nem ide tartozik.

A német prédikátorok ellentétes theol. álláspontjuk daczára is megférnek egymás mellett. Oka az, hogy meggyőződést hirdetnek, a melyben a kiforrott hit-elviség jelentkezik. Nálunk inkább a floskulusok, a cziczomázások járnak s az a felfogás uralkodik, magasan járva káprázattal töltjük el a hallgatók lelkét, — pedig hát az igazsággal, a kegyelemmel, a szabadsággal, a békességgel kell a lelket megtölteni. Nos? az öt predikáció kötet ezt teszi. Azért méltó a megismerésre s felhasználásra. Probatum est.

Dr. T. J.

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi május hó 1-től 31-éig befolyt összegek
kimutatása.

1. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re :
Kármán József ev. ref. lelkész Uj-Verbász, Beregi ev. ref. egyházmegye, Külső-
somogyi ev. ref. egyházmegye.

2. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re:
Lakatos Sámuel M.-Vásárhely, Eperjesi ev. theol. önképzőkör, Somlyóvidéki evang.
lelkészi egylet, Kiss Lajos ev. ref. lelkész G.-Bogdány. 1900—1902: Kónya
Dénes ev. ref. lelkész Brád.

3. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re:
Rác Gyula tanár H.-M.-Vásárhely, Csernák Béla ev. ref. lelkész Furta, Sziráki
ev. dekanátus papi testülete, Szabó Bertalan ev. ref. lelkész Heőpapi.

Összesen befolyt 126 korona.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. június hó 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Figyelmeztetés.

Társaságunk választmányának határozatából a folyó éven kezdve a *Protestáns Szemle* 3., 6. és 9-ik füzetéhez csatolva, külön lapszámozással, összesen mintegy tiz ív terjedelemben *Egyháztörténeti Adattár* fog megjelenni, a melyben olyan magyar protestáns egyháztörténeti emlékeket teszünk közzé, a melyek nyomtatásban még nem jelentek meg. Az *Adattár* szerkesztését *Stromp László* pozsonyi theologiai tanár tagtársunkra bízta az igazgató választmány.

Ez oknál fogva tisztelettel kérjük t. dolgozótagjainkat, hogy az *Adattárba* szánt kéziratokat nt. *Stromp László* theologiai tanár czimén *Pozsonyba* (Rázgha Pál-utca 8. sz.) sziveskedjenek küldeni. Az *Adattár*-ra vonatkozólag részletes tájékoztatást nyújt a *Protestáns Szemle* folyó évi 3-dik füzete.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől a «közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztyén élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a czélokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát iránycikkek, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Cikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetben *Egyháztörténeti Adattár* czímen tíz ívnyi külön melléklet járul. A *Protestáns Szemlé*t a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja. Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító* és *rendes tagjai tagdíj fejében*, a *pártoló* tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hiteősítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 80 füzet. A *pártfogó tagok tagdíj fejében kapják*, a *többi tagok megrendelés útján*. Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 160 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Családi könyvtár* czímen 60 fill.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamelléki püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománysánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest. Akadémia bérháza). A *reklamációk is hozzá intézendők*.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Szóts Farkas*, IX., Kálvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát fizetnek. T. tagtársaink bizalommal fölkerjünk, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaság

1631-ben az egyházvizsgálat (Paulus Körösi senior, Georgius Szalacsi, Petrus Borsí, Petrus Borzási) törvény szerint itéli: „hogy a fa dolgából, az egész megye fahozásából a mester tertiarus legyen“.

Én *Vajda Sz: Iváni Péter* szegődtem ma Dnica Palmar. A. D. 1647 Praedicátor-tisztre Szereda Sz. Annára, eszerint: Minden házas ember 2. gel. buzát, 2 két gel. zabot; egy-egy szekér fát a mesterrel együtt. Garaspénzt 5 d. minden ember, hat hat ekét mindenik szántáskor. 6 kaszást, az szerint; mivel az megye jó akatjából égerre az szántást és a kaszást, ökegyelmek is ezt kívánnyák, hogy béradó ember-lélekért tartozok prédikátort tenni. Az esketis felöllis, mint szintén az halatnak való praedikátioról, szintén úgy kívánnyák ökegyelmek. P. V. Sz. (Petrus Vajda-Szentiványi.)

Anno 1659 die 10 ápril. szegödém meg én *Kézdj Vásárhely Borbelj István* prédikátor szereda szent-annaj megyével eszerint: Minden házas ember ad buzát gel. 2. zabot is gel. 2. fát egy egy szekérrel. A ki fát nem adhat: d. 12; hat ekét az egész megyéből, ugarlason is, öszsel is az szerint. Minden házas embertől d. 10; hat kaszást az egész megyéből. Kereszteléstől egy tyuk egy kenyér. Eskütéstől az ki bért nem adott, kel adni f. 1. az ki béradó ember volt, egy szekér fát, akár pénzt d. 12. Az prédikátor válaszsza, melyiket akarja.

Eredetiből közli

Rákosi György.

ÁRVA
EKKLÉZSIÁK A VESZPRÉMI REF. EGYHÁZMEGYÉBEN.¹

Anno 1774. diebus ultimis maii et biennis iunii.

Csicsó

nevű, Tekintetes Szalavármegyében, veszprémi püspökséghez tartozandó helység. Seculumot folyúl haladó időtül fogva birták nemesek, bizonyos árendás forma contractus mellett; de néhai M(éltóságos) Bíró Márton veszprémi püspök úr kívánván a kálvinistákat, — kiknek ott ember emlékezetét folyülhaladó időtül fogva közönséges szabad exercitiumok volt — fogyasztani, és adózó parasztsággal a helységet megszállítani, 1753-dik esztendőben épületeiket s irtásaikat megbecsültette és a summával megkínáltatta, de a lakosok föl nem vevén, a következő esztendőben Dóczi, Ferencz szolgabíró úr előtt processust indított ellenük, és mind ott, mind a vármegye törvényszéke előtt őket az 1672-dik esztendő II. articulusa 6-dik conditiója ellen megnyervén, mindenekből kifizette, nem használván a nemes lakosoknak a felséges udvarhoz tett recursusok. Így a kálvinista lakosoknak ki kelletvén a faluból menni, a prédikátor is utóbb elment, nem levén kinek szolgálni és így a helvetica confession levők isteni szolgálatja önként megszűnt.

Jakabfán,

ugyan Tekintetes Szalavármegyében, föntirt Csicsó helység szomszédságában, a folyebb való seculumban, és a jelen valónak elein, volt közönséges isteni szolgálatja a helvetica

¹ Tóth Ferencz Analectái V. kötetében van egy libellus memorialis, melyben a veszprémi ref. egyházmegyében levő árva ekklézsiák vizsontagságait jegyezte fel *Pados Ferencz*, a ki 1764—1783. volt itt esperes, a ki nevet nem örökitette ugyan meg ezen jegyzéken, de összehasonlítottam azt a vámosi egyháznak általa húsz évig vezetett anyakönyvével, s azonnal meggyőződtem róla, hogy ezen értékes feljegyzést ő írta, ki mint esperes ezeket hiteles előadásokból s aktákból merítette, s méltán megérdemli, hogy elismeréssel emlegessük emlékezetét.

confessi6n lev6knek, de ezen seculum elein volt mirigyhalál által lakosi megkevesedvén, az él6k pedig más helységekben lakásukat révén, a helység pusztán maradt, és így a helvetica confessi6n lev6knek vallásuk exerciti6ma ott önként megszűnt és többé föl sem állott, mert azután a veszprémi püspök mint földesúr engedelméből lutheranusok szállották meg, kik jöllehet maguk vallásuk exerciti6mát lutheranus mester által felállították, mindazonáltal az is onnan kimozdított s oratoriumuk elpusztított.

Zánkát,

ugyan Tekintetes Szalavármegyében levő pusztát 1728. esztendőben szállották meg (a római) imperiumból Magyarországra jött németek, kik felséges VI. Károly császárnak nyomtatásban imperiumba bocsátott patensében ajánlott oly kegyelmes fogadásira, hogy akiknek Magyarországra jönni kedve lenne, azok vallásuk szabad exerciti6mát folytathatnák, jöttek ki az imperiumbul, és azon patensnek erejével, a helvetica confessi6n lev6k 1734. esztendő tájban mester által vallásuk exerciti6mát elkezdték és folytatták 19. esztendeig, de az után Dóczy Ferencz főbiró úr esküttjeivel és a tapolezai esperessel ez előtt mintegy 21. esztendővel, királyi parancsolat nélkül reájuk menvén oratoriumukat levágták. Azután 1771-ben azon zánkaiak a felséges udvarnál instáltak vallások exerciti6máért, ragasztván instantiajok mellé a fönt említett patenst, és egyik lakosnak azon passusát, melylyel a németországi földes ura Magyarországra szabadon bocsátotta, de mivel a nemes vármegye és méltóságos veszprémi püspök öfölségét informálta, 1772-dik esztendőben 10-a septembris a fölséges locumtenentiale consilium előtt intimált illő okokból quod supplicantium ludi magister citra benignum assensum sit introductus et in obversum benignarum idealium resolutionum omnes ministeriales functiones peregisset, ac ob idem jam ante 20. annos e loco amotus fuerit — reflexióba sem vétett instantiajok, noha mester bevített a patensen fundálták, a temetéstül s predikatio olvasástül tett tilalom után pedig csak néha olvastattak bibliát.

Antalfai

helységben, ugyan T. Szala vármegyében volt a helvetica confessi6n lev6knek vallások exerciti6ma ember emlékezetit folyúl haladó idötül fogva ilyenképen: Mig a helység népes

volt régi időben maguk helységében lakott a predikátor, kevesedvén pedig Jakabfával és Csicsóval tartott, kinek lakása bátor majd Csicsóba, majd Jakabfán volt, mindazáltal Antal-fára is majd predikaczió, majd könyörgés tenni eljárt mind addig, míg nem 1729-dik esztendőájában megszorodván, magánosan újra kezdték predikátort tartani. Történt pedig, hogy oratoriumok megrozzanván, annak reparálhatása végett 1759-ben Csányi Ferencz vice ispán urhoz folyamodván, az Dóczy Ferencz szolgabíró urat az oratorium rozszant állapotjának megvizsgálására kiküldötte, a ki midőn következő gyűlésen referálta volna, a Tekintetes nemes vármegye az oratorium reparatióját megengedte. De mivel gyűlésre volt antalfai lakosok az engedelmet írásban nem hozták és ki nem vették, csak szóval beszéllették az engedelmet, újra elmentek a vármegye tiszt uraihoz tudakozódni gyűlés után, kik midőn az engedelmet hogy meg lett, mondották volna: ezek is hozzáfogtak az oratorium építéséhez. Midőn már építették, Dóczy László nemes vármegye esküttje kiment vizsgálni, ha előbbi helyén s formájára építik-e? az a szerint találván, maga is biztatta az építésre és így épült föl az oratorium. Azomban Dóczy Antal úr némely pópistáknak vádjára azon dolog iránt vizsgálni ki ment és az is a szerint találta. Azomban kérdést támasztván az építés iránt a vármegye tisztjei, antalfaiak az ide sub numero 1° zárt punctumokra inquisitiót kívántak Dóczy Antal főbíró urral vitetni, de az elhagyván a 4-dik, 5-dik, 6-dik és 7-dik punctumokat maga indulatjából, csak az 1. 2. 3. és 8-dik punctumokra inquiralt. Melyet midőn észrevettek volna antalfaiak, a nemes vármegye gyűlésén panaszolkodtak inquirens bíró urra, és kérték a nemes vármegyét, hogy vagy az elhagyott punctumokban levő dolgot úgy lenni maga recognoscalja, vagy azok szerint inquiralando szolgabírót exmittáljon, vagy azon instantiájukat ő fölségének fölküldje. A vármegye ugyan informatióját felküldötte, de mivel antalfaiak annak mivoltárul semmit sem érthettek, föntirt Dóczy László esküdt testimonialisat pedig utóbb nekik olyan formán adta ki, hogy az építést ugyan a vármegye engedte, de az antalfaiak szélesebben kezdvén építeni, mint előbb volt, oratoriumokat, őket az építéstől inhibeálta. Szegény antalfaiak agens uramhoz a vármegye informatiója után ilyen, mint sub numero 2° vagyon levelet küldöttek. Tett-e valamit agens úr, nem tudhatták, hanem 1768-ban 8a martii Posonybul intimalt felséges királyi parancsolat ilyen §-a mellett: *quod exercitium nec ex lege, nec ex benignis resolutionibus ipsis competeret, et quod oratorium ipsorum illegaliter fuerit extractum* — val-

lások exercitiumát elvesztették, noha azon helységet többnyire reformátusok és evangelicusok birván, nemes helység.

Udvari,

ugyan T. Szala vármegyében levő helységet ezen folyó secularban szállották meg reformátusok, kiknek 1723. esztendő-től fogva vallásuk közönséges exercitiuma volt predikátor által mind addig, míg 1755. vagy 1756-dik esztendőben méltóságos Bíró Márton veszprémi püspök ő excellentiája kinek jószága volt azon helység, tisztartója Zabatin Lajos és tapolczai mészáros Messinger János oly fenyegetéssel, hogyha oda nem adnák a templomot, rajtok is egy regiment vasas németek által, mint a füredieken viszik véghez az executiót, a templomot elfoglalták. Ezután ugyan csak egy ideig, míg t. i. akkori *predikátoruk Borsodi János* élt, vallásuk exercitiuma toleraltatott, de az meghalálózván, tovább continuáltatni meg nem engedtetett.

Vászoly,

Tekintetes Veszprémi káptalan Szala vármegyében levő faluja, abban 1722-dik esztendő tájban kezdődött a reformátusok vallásuk exercitiuma lévita által, és mintegy 28 esztendeig confirmáltatott, addig pedig szomszéd péczelyi helységbeli predikátor járt hozzájuk predikállani, mignem mintegy 1749-ben veszprémi canonok T. Lenti István úr az utolsó lévítát ki nem üzte.

Aszófő

nevű, nemes Szalavármegyében levő, tihanyi apáturaság falujában a reformátusoknak predikátor és mester által gyakoroltatott isteni szolgálatjok, mignem 1722-dik vagy 1723-dik esztendőben Amandus nevű német nemzet, tihanyi apát úr által ki nem mozdittatott.

Tihany.

Egy a régi véghelyek közül, T. Szalavármegyében, azon néven nevezett apáturságnak mezővárosában, volt helvetica confession levőknek közönséges isteni tiszteletjük, mint azt az 1681-dik esztendő 26-dik articulusa is említi predikátor és mester által, adott is Amandus Rajter nevű ott való apátúr

1707-ben a kálvinista lakosoknak levelet,¹ hogy templomjokat, vallásuk exercitiumát épségben megtartja és oltalmazza, még is 1709-ben, mint a mostani élők beszélnek akképen szakasz-

¹ A hivatkozott levél így van:

Én Amandus Rayter, Szent Benedek szerzetin levő tihanyi apátúr, adom tudtára ez levelem által mindeneknek, akiknek illik, hogy tihanyi helvetica confessión levő lakosok engemet illendőképén requiráltak, hogy nekik itt a tihanyi városban, templomnak és parochiának építésére alkalmas helyet engedjek. Mivelhogy pedig az szécsényi N. T. confoederalt Magyarország statusinak conventus és gyűlése által szabad exercitium religionis mindenütt engedtetett, kiknek kéréseknek én is engedelmessé kedvén, bizonyos és alkalmas templomnak és parochiának építésére elegendő, nemzetes és vitélő Bursi István, Borhi Ferencz és Pethő György házok között levő puszta helynek darabját és helyét assignaltam örökösül és in perpetuum conferaltam, kiket sem én, sem én utánam következő successoraim ez iránt turbálni és háborgatni semmi uton módon ne merészelnének. Fogadván és igérvén azon tihanyi lakosok is nékem és az én successoraimnak, mint földes úrnak tartozandó böcsülettel való engedelmséget, tekintetet és tartozó szeretetet fognak exhibeálni és megadni. Actum in Tihan, anno domini 1707. die trigesima prima mensis martii. (L. S.) Tihani apátúr Amandus m. p. Coram me Francisco Horváth, illustrissimi domini comitis et generalis Joannis Bottyan delegato officiali et inlyti Comitatus Veszprimiensis supremo capitaneo (L. S.). Coram me Johanne Novákh vexili fero (L. S.) Coram me Stephano Nemes (L. S.). Coram me Georgio Vajda jurato assessore comitatus veszprimiensis (L. S.). Coram me Pauli Buzás veszprimiensis comitatus jurassor. Miklós István keze keresztvonása. Coram me Stephano Dymovith.

Az előző évben gróf Bercsényihez folyamodtak „Tihany várának és városának lakosi közönségesen és az egész vitélő renden levő sereg“ melyben „Nagyságod előtt bizonyos állapotunkat declarálni és annak megörvösoltatását alázatosan implorálni kénszerítettünk. A tihanyi apátúr nagy és szokatlan insolentiát követvén rajtunk, arendát és dézmát kíván tőlünk, a melyet soha a memoria hominum nem adtunk. Predikátorunkat is a parochiából ki akarja űzni, és parancsolja, hogy mi kivigyük onnan, holott még az austriai haznak birodalma alatt is, annak miköztünk úgy mint praesidialis helyben való lakása és szolgálatja megengedetett. Mindezeknek pedig a törvénytelen kívánságoknak effectuatiójában az említett apátúrnak requisitiójára erősen assistal generalis Bottyan úr ő nagysága, mind erős parancsolattal megparancsolván, hogy ez apátúrnak az arendának és dézmának fizetése, úgy a predikátornak parochiánkból való kiküldése iránt való helytelen pratensióinak satisfacialjunk, mint a minap közülünk tizenegy lakosokat ő nagysága megfogatván és Sümege rabul vitetvén s ott tartatván ily feltett ezállal, hogy azoknak mortificatiója által azon illegale postulatumnak beteljesítésére kényszerítettéünk. Annak okáért alázatosan kérjük nagyságodat, hogy megtekintvén ezen praetensióknak szokatlan és törvénytelen voltát, és hazánk s kegyelmes fejedelmünk mellett való hűségkedésünket, méltóztassék nagyságod e felől kiadandó protectionalisával bennünket törvényes szabadságunkba megoltalmazni, és generalis Bottyan uramnak is serio demandálni, hogy ő nagysága inkább a confoederatus statusoknak és kegyelmes fejedelmünknek szécsényi végzéséhez, és az elmúlt esztendőbeli pacificationak

totta végét, hogy a református lakosoknak eleit a klastromba magához olyankor hivatta, és ott addig tartotta, míg feles rácz katonák helyben ott megfordulván, azok elhányták templomjukat és prédikátorjukat kiűzték.

Arács,

Tekintetes Szalavármegyében, Méltóságos gróf Esterházi Károly mostani egri püspök úr ő excellentiája és familiája örökje, részserint nemes s agilis Compossessorok jószága, abban ember emlekezetit folyúl haladó időtől fogva volt predikátor és mester által a helvetica confessión levőknek valásuk szerint való exercitiumok és templomok, mely midőn megromlott volna, megengedett nekik, hogy fábul levén, abbul reparálhassák. Azok mindazáltal több levén nálók a kő, mint épületnek való fa. építésnek könnyebbségeért kőből építették fel. Melyért midőn a nemes vármegye vizsgált, reá kérdezte közöttük az öregeket, mióta van náluk predikátor, kik úgy feleltek, hogy ezen XVIII-dik seculum eleitől fogva, holott

munkálkodásának 12. punctumához, mintsem ez apátúrnak ezekkel ellenkező kívánságához alkalmaztatván önmön magát, ne munkálkodjék ő nagysága abban, hogy még az austriai birodalom alatt is manutenealt lelki és testi szabadságunktól megfosztattassunk, hogy így tovább is az köz igaz ügy mellett fegyvert forgatni meg ne szünjünk, látván s tapasztalván, hogy szabadságunknak, nem elvesztésének, hanem megtartatásának és visszaszerzetetésének okáért hadakozunk . . .“ mely kérvényükre gróf Beresényi a következő oltalomlevelet adta:

En székesi gróf Beresény Miklós, nemes Ungvármegyének főispánja, Méltóságos felsővadászi *Rákóczy Ferencz* választott erdélyi fejedelem (Titt.) és az magyar haza szabadságáért össze szövetkezett nemes Magyarország s minden hadainak főgeneralissa: Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez levelemnek rendiben, hogy nemes Szala vármegyében lévő Tyhan nevű praesidium lakosai, említett méltóságos fejedelem, és az confoederált nemes magyar haza hűségére hajolván, személyekben, ingó és ingatlan, belső és külső s akármely névvel nevezendő javakkal és jószágokkal ezen levelemnek erejével specialis protectio alá vétetődnek. Parancsoltatik azért nevezett Méltóságos fejedelem és azon confoederált nemes magyar haza hűségében levő lovas és gyalog tiszteknek, s egyéb vitézlő rendeknek közönségesen, és mindeneknek megnevezett helység lakosinak személyekbe, jószágokban, marhájokban, akármely névvel nevezhető javokban, kárt tenni és tetetni, háborgatni és háborgattatni, templomokat, parochiákat, iskolákat hatalmasan felverni s veretni ne merészljenek, ne is engedjék tisztinek, fejének s életének érdeme szerint való elvesztése alatt. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Költ Füreden, die 20. martii, anno 1706. G(róf) B(eresény) Miklós m. p. (L. S.) A pecsét kerületén ezek a betűk látszanak C(omes) N(icolaus) B(ercseny) D(ux) S(upremus.) Amandus tihanyi apát engedélyének alapját ezen oltalomlevélben kell keresni.

a pesti religiosa commissióra beadott inquisitióban azon helység azok száma között találtatik, kiknek 1681-ben, az előtt s az után is közönséges exercitiumuk volt. Annakokáért a felséges udvarnál kőből lett építések iránt deferáltatván, felséges asszonyunk exercitiumukat cassalta 1755. esztendőben. Mely parancsolatot nemes Szalavármegye vevén, arácsi előljárókat levéllel gyűlésre hívta, ott is voltak közülük vagy négyen. Azonban a vármegye csak a magistratualisok jelenlétében, magok összegyűlvén publicálta és executiójára Inkei Boldizsár vice ispán urat többed magával exmittalván, azok azon titkos összegyűlésből el is mentek Arácsra, a vármegye gyűlése pedig, minthogy sedriak tartattak közben, tovább continuáltatott, azért említett arácsi előljárók várakoztak a gyűlés helyén Szalaegerszegen, hogy megérthessék miért hivattattak. Több napok mulva, a gyűlés protocollatiója olvasásakor, midőn olvastatnék a fönt jelentett parancsolat és exmissio, e vestigio egy akkor jelen levő prokator felszólott, miért kellett a vármegyének ő felsége parancsolatját titkon publicálni, és titkon executiójára kiküldeni, Aracsrul oda hívott és ott jelenlevőknek tudása nélkül, oly formán, ha otthon levő arácsiak, gyűlésen levő társaik nem menvén haza, a parancsolatot igaznak nem hiszik, executiójának ellent állani fognak, a vármegye magistratusa lészen oka. Midőn pedig a gyűlés eloszlott, onnét visszajövetelben hozatott, hogy az executio végbemenvén, mind Arácson, mind Füreden annak szomszédságában esett lárma, mert az exequens urak Arácsrul lett visszatértekkkel, a mely katona előttök ment, az úton levő embereket Füred és Arács között vervén, midőn azt fürediek meglátták, némely gyermekek az harangot félre vervén, a köz füredi nép nagy lármával említett katonára és már akkor hozzá érkezett exequens urakra rohant, de az helységnek előljárói oda jutván, őket megmentették. Ebből származott, hogy mind fürediek, mind arácsiak, ő folsége parancsolatjából fiscalis actióval megactióztattak, *egy harangjok pedig füredieknek elvétellett.* Azon processus a vármegyén ugyan elvégeztetett, de a folséges consiliumnál vagy ő folségénél elvégeztetett-e vagy függőben vagyon? nem tudatik. De arács ak exercitium nélkül azon executiótul fogva vannak.

Csopak és Köves,

ugyan Arács szomszédságában, Szalavármegyében, egy határban és egymáshoz igen közellevő faluk. Csopak ugyan egy vagy két curián kívül a veszprémi káptalané, Köves pedig

nemes és agilis compossessoroké. Ezeknek helvetica confessión levőknek, vallások közönséges exercitiuma volt. Csopakon ember emlékezetit folyül haladó időtől fogva, de Lenti István veszprémi nagyprépost úr azt maga hatalmával 1751-ben a templomot elvétetvén, félben szakasztotta, és az óta isteni tisztelet nélkül vagynak, noha a felséges udvarnál instáltak az restitutióért, minden haszon nélkül.

Paloznak,

amazoknak szomszédságában Tettes Szala vármegyében, ugyan T. veszprémi káptalan faluja. Abban ember emlékezetit folyül haladó időtől fogva volt helvetica confessión levőknek vallásoknak közönséges exercitiuma, és jöllehet 1754-ben fent irt Lenti István nagyprépost úr elvette a paróchiát és templomot tőlük, a lakosok mindazon által prédikátorokat szállítottak a falu házában, és ott isteni tiszteleteket continuáltak, de a pápisták a prédikátorra oly fogást tévén, mintha az *boszorkány volna, ötet a vármegye maga tömlöczébe tétette, és így az isteni szolgálat közöttük egészen megszűnt, a predikátor pedig a tömlöczben pápistává lévén a tömlöczből kibocsáttatott.*

Lovas,

Paloznaknak közel levő szomszédságában lévő falu, két curián kívül a fejevári custosságé, és nagyobb részben a veszprémi captalané, fekszik Szalavármegyében. Itt ember emlékezetit folyül haladó időtől fogva volt a helvetica Confessión levőknek vallások közönséges exercitiuma, kiknek midőn 1753-ban meghalt volna predikátorjok, a T. veszprémi káptalan, mint földes uraság nem engedte, hogy más predikátort vigyenek helyébe, hanemha neki az examenre praesentálják, melyet midőn a lakosok, mint szokatlan és addig hallatlan dolgot nem cselekedtek volna, egynehány káptalanbeli urak hintóval kimenvén, parochiális házat, és az templomot elpecsételték, még pedig a templomot pöcsételték el a szomszédbul oda vitt lánggal égü tüzes kanócnál; ezen lármára magok az lovasi lakosok templomhoz tódulván, némelyek pedig a harangot félre vervén, a mezőn és szomszéd alsó eörsi helységben levő népet is oda lázasztván, az összetódult nép hajigálódott, moslékos szemetekkel forgolódott. Melyért felséges asszonyunknak 7-a octobris 1754-dikben intimált parancsolatja mellett lovasiak, alsó eörsiek a szalavármegyei törvényszékre fiscalis actio mel-

lett pro die 14a jan. 1755. citáltattak. Végeztetett is azon processus és ő felségének a sententia pronuciatiója előtt felküldetett; függőben vagyon-e, vagy valamely végre elszakadott, lovasiaknak tudokra nem adatott. De az isteni szolgálat helyre nem állott.

Litér,

Tettes Veszprém vármegyében, többnyire luthranos és reformatus urak faluja és 1732-ben szállott hely, ily formán. Hogy az zirci cisterciensis barát urak Olaszfalubul az kálvinista lakosokat elbocsátván, azok mivel ember emlékezetit folyúl haladó időtül fogva, az helvetica confessio szerint közönséges isteni szolgálatjokat gyakorlották Olaszfaluban predikátor által, azon predikátorokkal a föntirt esztendőben Litérre, mint pusztára mentek lakni, földes uruk megengedvén nekik Olaszfaluban gyakorlott isteni szolgálatjokat itt is continualni, a mint-hogy continuálták 1751-dik esztendeig. Igaz, hogy ezek 1749-ben a vármegye fiscalissa által citáltattak vallások exercitiumáért, de az függőben maradt, még is nem tudatik mi okbul 1751-ben a vármegye tisztjei Litérre kimenvén, midőn a lakosok templom kulcsát azoknak kérésekre oda nem adták volna, az ablakon bebújván, az ajtót kinyitván, az templomot elfoglalták és az ulta isteni szolgálatjok nincsen, jöllehet a felséges udvarnál is már instáltak.

Sóly,

Tettes Veszprém vármegyében, zirci cisterciensis baráturak falujában ember emlékezetit folyúl haladó időtül fogva még 1640-dik mintegy Veszprémvármegyétül költ Rosos familia fassiója, és 1681-dik esztendőben is, mint pesti religiosa commissióra beadott, 1721-ben véghez vitt inquisitio bizonnyítja, vallások közönséges exercitiuma a helvetica confessio szerint volt mint addig,¹ mignem változván onnét a predikátor, mintegy 1749-ben a földes uraság mást bevinni nem engedett, hanein hogy tovább mester által continuáltassék nem difficultálta akkor, a minthogy mester által mai napig is pusztán könyörgés tétel és gyermekek tanítása által continualtatik. Nem hozhatván Sólyiak más predikátort a föntirt okbul közikbe, mentek mingyárt a felséges udvarhoz instantiára, honnét midőn

¹ Ismerjük 1633-ból Rosos Ambrus nevű lelkészét.

jött volna parancsolat, hogy ő fölségét a nemes vármegye informálja, úgy hallatik oly információt adott fel a vármegye, mintha a lakosok kérték volna az földes uraságot a predikátor elküldésére, azért azon instanciára eddig semmi resolutio nem jött. Azon okot soha sem beszéltették az előtt, hanem közülük egy 1774-ben májusban referálta, azt állítván, hogy ők nem aktualis predikátoroknak, hanem ott tartózkodó vacans predikátornak amotiojára kértek Commissiót. A föntírt 1749 dik esztendő után 1762-ben jött felséges asszonyunknak sub dato 8a febr. a felséges consilium által intimált parancsolatja, a földes uraság instanciájára, melyben a templom, mester iránt úgy ha jár-e oda predikátor, informatio kéretetett. Akkor sólyiak ilyen — mint sub numero 4° producalatik — punctumokra az exmissus szolgabíró úr által vitettek véghez inquisitiót, ki mindazt, mind az uraság részéről véghez vitt inquisitiót a nemes vármegyén referálván, azokat azon esztendőben a nemes vármegye 31. augusti fölküldötte informatióval. Azomban 1763-ban 21. márcii a felséges Consilium intimálta, hogy mivel a földesuraság föntírt esztendőben nem felelt, hogy feleljen és hogy sólyi mester a ministerialis funktióktul inhibealtassék, parancsolatot küldött, a minthogy inhibealtatott is, de azok úgy feleltek, hogy ministerialis azaz predikatori hivatalt mesterek nem viszen véghez, hanem csak könyörgést teszen és gyermekeket tanít, melyek még eddig ő fölsége meg nem tiltott és ekképpen a mester így gyakorlott szolgálattul el nem állott. Félvén pedig sólyiak, hogy valamely non putarem történik rajtok ; ilyen instanciával azon esztendőben mentek a fölséges udvarhoz, mint sub numero 5°, kérvén azon ő fölségét, hogy mivel predikátorjok földes uraság factumával közöttük nincsen, azt bevihezzék, mesterek pedig addig is nálók maradhasson, de amint lehetett érteni, ezen instantia, azon okból, hogy a dolog mely abban foglaltatik, már meg avult, a felséges cancellaria által félre tétetődött.

Hagymáskér,

Méltóságos veszprémi püspökség faluja, T. Veszprém vármegyében, ott ember emlékezetit folyúl haladó időtül fogva volt a helvetica confession levőknek közönséges isteni szolgálatjok, de amint eszekben jut, 1747-ben Mélt. Bíró Márton úr oda menvén, templomokba békéretődött, kivel midón a vele levő sereg nép is bément volna, ott levő székeket kezdette rontani és kihányni. Annak utánna azon okból, mintha azon templom

pápiatáké lett volna, templomok kulcsát tőlük kérte, noha akkor is az ajtóban volt a kulcs, és parancsolta is, hogy magok adnák kezében, tett is oly fogadást, hogy ha a kulcsot kezébe adnák, templomhelyet fog nekik mutatni, melyen fábul templomot csinálhatnak; prédikátorokat és mestereket is közöttök meghadja. Annak okáért ígéretiben bizván, ijesztegetésitől pedig, mert sokképpen fenyegette, félvén: a kulcsot magok kezében adták, még sem mutatott templomhelyet, hanem prédikátorok usque 12-ma marcii 1748. véghez vitte az közönséges isteni tiszteletet egy magányos háznál, de akkor megparancsolván a predikátornak és mesternek, hogy kimenjenek, mert ba nem, nyüvekkal éteti meg. Ily formán azok nem mervén maradni, parochiájokat mester házokat és oskolájokat elfoglalta, melyeket magok csináltak. Igaz ugyan, hogy templomok elvétele alkalmatosságával folyamodtak ezek néhai Kenessey István consiliarius úrhoz, ki midőn agens Szilágyi Sámuel úrhoz írt volna postán levelet iránta, hogy a földes uraság erőszakosan vette el a templomot, adna be instanciát ő fölségének; adott is, és parancsolat jött, hogy a vármegye informatiót adna. Akkor a vármegye inquisitora szolgabíró küldvén ki, arra esküttetett, hogy magok adták a lakosok a kulcsot kézben, és informatióul ezt felküldtévén, agens úr a felséges Cancellaria által megszállított, adná urát az instantia expositiójának, a ki consiliarius Kenessey István úr levelét maga mentségére előadta. Azután Kenessey úr levél által fölhivattatott, hogy magát mentené, a ki felséges asszonyunknál personalis audientian levén, azzal mentette magát, hogy a fönt leirt mód szerint lett kézben adása a kulcsnak az erőszakkal egyetér. Ezeket Kenessey úr így maga beszéllette. Megfosztatván annak okáért Hagymáskérik mindentül, a fönt leirt mód szerint 1771-ben 17ma junii méltóságos Koller Ignác veszprémi püspök úrhoz folyamodtak instanciával. Azon méltóságos úr rajtok nem segíthetvén, irtak agens Nagy Sámuel uramnak, ilyen levelet azon esztendőben 25a junii, hogy abban levő deductio szerint ő fölségének instanciát adna be. Addott is be instanciát, de nem használt eddig.

Ösi

helység, nemes Veszprém vármegyében, veszprémi püspökség faluja. Abban a helvetica confession levőknek közönséges isteni szolgálatjok oly régi, hogy ott mind török, mind kurucz

világban is, és azután is gyakoroltatott, hanem Wolkra nevű püspök úr életének vége felé, predikátorokat kiharancsolta, és mindaddig, mignem néhai Acsádi Ádám úr ő excellentiája lépett a püspökségben, predikátor nélkül voltak, az pedig predikátort engedett vinni, és gyakoroltatott az isteni szolgálat annak egész életében, de annak halálával Bíró Márton püspök úr elsőbbszertendéjében tilalmazta, hogy ne harangozának, predikátorjok se könyörgést, se predikációt ne tenne, föl is köttette a harangkötelet vármegye katonájával. Mint-hogy pedig a lakosok azon tilalomnak nem engedelmeskedtek: citaltatván őket ijesztegette. Félvén azért a lakosok nem compareáltak. Azért 18 darab marhájokat elhajtatta Sümegre, melyeket nem másként adott ki, hanem kellett nekik száz forintokat fizetni. Ily circumstantiak után is folytatván ősiék isteni szolgáltyokat, egykor ő excellentiája tisztje oda kiment éjjel és parancsolta, hogy a prédikátor kimenne, ki hogy nem engedelmeskedett, nagy káromkodások s predikátorokat illető moeskos szók kiáltásával meg nem szűnt azon tisztje ő excellentiájának, míg predikátoroknak mindenét, még a teknyőben levő kenyérnek való kovászát, is a parochiális házból ki nem hányta, és a predikátort a faluból ki nem vadászta. Haranglábokat kiásatta, harangjoktól megfosztotta. A lakosok azután magok temetkeztek, de azért annyira verettettek tatár korbáccsal, hogy némelyek közülök abban meg is betegedtek. Így tractaltatván az lakosok, azután nem csak magok temetkezni és újra isteni szolgálatot fölállítani, de még csak instálni sem mertek azon püspök idejében, hanem az meghalván, Méltóságos Koller Ignác úr pedig püspökké lévén, annak adtak egy alázatos instancziát, mint sub numero 8° a fönt irt deductióval. Az is rajtok nem segítettvén, fölséges udvarnál 1768-ban 28a septembris instáltak, de-mindezekre sincs consolatiojok.

Füle

Tekintetes Fehér vármegyében, veszprémi püspökség faluja. Abban levő templomot azon helységbeli helvetica confession levő lakosok még a folyebb való seculumban is birták, és vallások szerint való isteni szolgáltyokat gyakorolták, de a kurucz világ előtt mintegy három esztendővel, a földes uraság német militia assistentiával azon templomot elfoglalván, oda plebanost vitt, ki ott lakott mintegy három esztendeig, mely idő alatt a tornyot megépítette. Azomban a kuruczok föltá-

madván, azon plebános úr önként a templomot és helységet ott hagyta. Egy osztán a templom vissza szállván ott levő kálvinistákra, akkori káptalanbeli urak, a plebanos által toronyra tett 60 frt költségeket rajtok megvették, mint ezek 1721-ben véghez vitt és pesti religiosa commissiora beadott inquisitiobul megvilágosodnak. Birták is azon templomot és isteni szolgálatjokat gyakorlották egész 1749-dik esztendeig békességesen, mig nem ezen esztendő április hava 13-dik napján Orosz Pál nagyprépost, generalis vicarius Lenti István urak, azután Gyurkovics Ferencz szolgabíró úr majd ötöd napig náluk laktak, utoljára pedig 20-dik április, ugyan Lenti István, Szentimrei Ferencz, Kis István és Dubniczai István kanonok urak sok izbéli kérésire, fenyegetésire, és irt szolgabíró úr több izbéli esküvése alatt tett fogadásira, hogy a predikátor s mester közöttük megmaradhatnak, a fülei plebánosnak nem fizetnek, templomokból a mobiliákat kihordhatják, harangjokat elvihetik, s ezeket a káptalan megpöcsélti, a nemes vármegye confirmálja, a minthogy reá ajánlván az urak magokat, templom és toronyhelyet kimutatták, azok is a templomot az uraknak atták, de sem az urak ajánlásokat nem pöcsélték meg, sem a nemes vármegye nem confirmálta. Melyet hogy a káptalan cselekedne, instancziát nyujtottak a lakosok a káptalannak, de a káptalan sem pöcsétölte meg. Biró Márton veszprémi püspök úr ő excellentiája is azon esztendőben 18a augusti a confirmatio ellen protestalt a vármegyén, mindazonáltal az isteni szolgálat köztük megmaradt 1750-dik esztendő augusztus hava 13. napjáig. Melyen a nemes vármegye gyűlésén ő felsége parancsolatja publicaltatott, mely szerint vallások exercitiumát elvesztették, azon okbul, mintha ők excessusokat s földes urok ellen támadásokat tettek volna, egy közülök proscibáltatott is (kinek egyéb excessusát nem tudták, hanem hogy felséges asszonyunkhoz instálni járt) másod sedriara citaltatván, megcsapattattak, kik egyéb bünöket nem tudják, hanem hogy a magok tulajdon harangját miért oda nem engedik, hanem midőn agens úrhoz készültek és dolgokról a vármegyén tudakozódtak 1766-ban, akkor értették meg, hogy fülei plebanos vádjaira verettek meg, gyanakottak azért, hogy nem is volt királyi parancsolat, mely mellett exercitiumok megtiltatott, ők pedig megverettek, mert rendszerint ők meg nem hallgattattak, azért azon 1766-ban agens uramhoz Bécsbe mentek és zárt levelet neki vivén, az a fölséges udvarnak mellettek instancziát adott be.

Rendek

Veszprém vármegyében, veszprémi püspökséghez tartozandó falu. Ezt suppleálja az, aki ennek circumstantiáit hallotta, vagy tudja.

Más kézzel : Ad historiam ecclesiasticam Hungariae evangelicam.

A Magyar Nemzeti Muzeumban levő eredetiről közli

Thury Etele.

KÉT RENDELET A SZEPESI VEGYES HÁZASSÁGOKBÓL
SZÁRMAZOTT EVANG. GYERMEKEK SZÁMKIVETÉSE
ÜGYÉBEN.

**1. Decretum de expellendis Bela prolibus ex mixto
matrimonio ortis.**

Actum in Arce Lubloviensi die 28 Juny 1749.

Ad officium atque presentiam Lubloviensem veniens Prudens Antonius Demek, ex mandato Administrationali Scepu-siensi obtulit officio praesenti ad activandum et in acta praesentia ingrossandum decretum, inter Venerabile Collegium Podoliniense Parochos Belenses ab una et apostatas Belenses ab altera per infrascriptos Commissarios die 18 Juny A. D. 1749 latum, manibusque eorundem Commissariorum subscriptum et Sigillis communitum, per Mustrissimum et Magnificum D. D. Andream de Moszczenne Moszczenszki et approbatum manuque ipsius propria subscriptum, sanum, salvum et illae sum, nullique suspicionis nota subjectum infrascriptum, tenoris verborum, qui sequitur estque talis:

Ex gratioso mandato Privilegiatae Administrationalis Jurisdictionis Capitaneatus S. R. Majestatis D. N. C. de dato 27 Martij anno currenti 1749 in arce Podolinensi emanato, virtute cujus nos infrascripti pro executione Decreti Excelsae Commissionis Regiae Igloviae die 23 Novembris Ao 1747 lati inter Venerabile Collegium Podolinense actores et filios filiasque nonnullorum Civium Belensium Apostasiae convictos, exmissi et deputati die 15 mensis et anni infranotati ad Regium Oppidum Bela nos contulimus, adventumque nostrum loci ejusdem Judicii Prudenti Andreae Haas et Magistratui insinua-vimus, ac personas in praedicto Commissoriali Instrumento specificatos, pro die crastina i. e. 16 praesentis ad Curiam ejusdem Oppidi citari curavimus. Ex quibus citatis et pro tempore comparentibus intelleximus, praeter unum Jakobum Ragoczy, Joannis Ragoczy filium anno praeterito Catholicis

Sacris reconciliatum, reliquos hodie in Lutheri secta perseverare, praemissa itaque seria admonitione, quatenus et ipsi exemplo jam reconciliati Jacobi Ragoczi dicti proles suas ad amplectanda fide catholica disponant, habituri adhuc pro reflexione respirium in crastinum i. e. 17ma praesentis, ut interea cum prolibus deliberent, an apostasiam abjuvare vel poenis in decretis tam praelibatae Commissionis Regiae, quam etiam Privilegiatae Jurisdictionis Administrationalis descriptis subiacere matint, eademque proles suas pro termino crastino, coram executoria commissione sistant. Comparuere die sequenti pro termino, referentes, proles suas audito adventu Commissionis executoriae, diffugisse, nec amplius in Civitate reperiri, multominus sisti, aut ad reconciliationem adigi posse. Cum itaque pridianae admonitioni in sistendis pro termino hodierno coram Commissione praesenti prolibus non satisfecissent, quin potius in contrarium eadem proles suos dilabi permisissent, ad arrestum tantisper dati sunt, donec Apostatae in Civitate per servitores jussu Judicis et Magistratus exquirentur, qui tamen nullibi reperiri potuerunt. Tandem videndo pertinaciter obstinatos, ad nullam pervasionem inclinari posse, praemissa iterata adhuc seria admonitione, ut proles suas sistant ad reconciliationem, ne poenis condignis afficiantur; sed quoniam surdis fabula canebatur ad seria die 18 ejusdem mensis descendimus: Quamvis itaque iidem profugi apostatae praeallegatis Decretis temerarie contravenientes, neque bonis modis a Lutherismo recedere volentes, instantanee in praesentia nostri ad mentem eorundem Decretorum e medio honestae plebis exterminandi ac ex Civitate expellendi essent, quia nihilominus ex conspectu nostro sese subtraxerunt, proinde praesentium executorialium vigore pro exterminatis, expulsis, proscriptisque declarantur, pronuntianturque, non amplius in gremium Civitatis hujus, sed nec ad ullum ex XIII oppidis scepusiensibus aut alia Capitaneatus hujus loca sub gravi poena animadversione et poena Excelsae Jurisdictioni Administrationali reservata, admittendi et recipiendi; sunt autem sequentes: 1. Susanna, Eva Maurerin et Daniel Mahler filia. 2. Susanna, itidem Jakobi Mahler et Mariae Hertzogin filia. 3. Catharina, Georgii Duhan et Mariae Hertzogin filia. 4. Joannes, Catharina et Maria, Adami Hertzog et Catharinae Czachin filius et filiae. 5. Georgius Haas et soror Susanna, olim Jacobi Haas et Susannae Schützin filius et filia, parentibus catholicis progeniti. 6. Catharina, Dorothea et Marianna Laurenti Krausz et Susannae Hunsdorferin filiae. 7. Maria et Susanna Jacobi Kramer catholici filiae, sectae Lutheri jam imbutae (in salvo

relictis hic loco relictis reliquis ejusdem Kramer tanquam minorennibus prolibus quatuor, utpote filio uno et filiabus tribus, quae ubi adoleverint ut Catholicae instituantur, curae eorum, ad quos pertinebit, relinquuntur). 8. Antonius quodam Matz, olim Johanna Matz parente Catholico progenitus, coram nobis comparens, sed Lutheri sectam ejuvare pertinaciter recusans, immediate expellatur, pro expulsoque a proscripto habeatur, bona vero ejusdem, utpote agri arabiles duo ejusdem proprii fratribus ejus catholicis magistratualiter adscribantur et tradantur, idque in instanti, soror denique ejusdem Susanna, tanquam profuga pro expulsa similiter et proscripta habeatur cum caeteris profugis. Quorum Parentibus et Cognatis, omnibusque denique incolis Belensibus serio injungitur, ne praespecificatas personas, tanquam jam actualiter exterminatas, expulsas et proscriptas vigore praeallegati Excelsae Commissionis Regiae in Iglo die 23 nov. 1747 emanati decreti amplius ad se recipere aut admittere, multominus easdem fovere aut occultare praesumant, idque sub poena unius aurei prognavis hora tolismodi expulsae et proscriptae personae apud se intertentae et occultatae irremissibiliter ad cassam S. R. Majestatis D. N. C. deponendi. Quo in passu Prudentis hujus loci Judici et Magistratui praesenti et futuro seria attententia et invigilantia sub poena 50 aureorum in casu conniventiae ad cassam pariter altefactae S. R. Majestatis irremissibiliter toties quoties deponendorum praecommittitur, quatenus vigilem in eo habeant oculum, ne antedictae proscriptae personae, per Parentes, cognatos aut quosvis incolas Belenses ab actu praesenti recipiant, foveant et occultent, deprehensas quidem eo facto per praeconem publice educi et expelli proclamarique curabunt, a parentibus vero cognatis aliisque quibusvis eorundem protectoribus et occultatoribus, pro singula protectionis et occultationis hora, toties quoties unum aureum irremissibiliter desument, ad cassam arcensem tradendum. Et quoniam ex memoratis apostatis plerique in coelibatu adhuc constituti, nulla bona possideant, praeter unicam haereditatem, quam a parentibus sperandam habent, proinde insistendo tenori praeallegatorum decretorum, Regioque Commissariali, videlicet et Privilegiatae Jurisdictionis Administratorialis sub datis jam supra expressis emanatorum, eadem quoque quam expectant haereditatem, tam materna quam paterna successioneque in bonis, tam mobilibus quam immobilibus privandi esse censentur et destituendi, pro privatisque et destitutis (nisi resipuerint et ejurata labe Lutheri r. Catholicae Ecclesiae reconciliati fuerint) declarantur pronuncianturque. Pars vero sive portio illa haereditatis

et successionis, quae singulis ejusmodi obtingere deberet, cedatque fratribus et sororibus Catholicis tamen, aut in defectu fratrum et sororum proximari sanguine junctis cum scitu et in praesentia Admodum Reverendi loci p. t. Parochi per Judicem et Magistratum p. t. futurum aequaliter dividenda. Cui quidem Magistratui et Judici tam praesenti quam futuro, sub gravi animadversione Excelsae Jurisdictioni Administrationali relicta et reservata serio invigilare incumbet, neque sive nunc sive in futurum admittere, ut parentes suprafactorum apostatarum bona sua qualicumque dividant, taliterque expulsis prolibus suis, quidpiam subministrent et easdem negatae expectatae successionis participes in vilipendium Decretorum Jurisdictionalium reddant, reddereque praesumant. Illiquoque, qui ad ejusmodi bonorum emptionem sese immiserint, aut pignus sive in parte, sive in toto acceperint, praeter poenalitatem similibus contravenientibus dictari solitam, jus omne ad talia bona tam empta, quam in pignus accepta se ammissuros sciant, praesentis executorialis decreti vigore. Actum in Curia Regii Privilegiati Oppidi Bela, publicandumque partibus tam actoreae quam citatae, in praesentia Judicis, Magistratus et seniorum ejusdem Oppidi die 18 Junij 1749.

Antonius Demek (L. S.)

Michael Furmann (L. S.)

Approbationis vero Administratoralis tenor sequitur talis: Hoc decretum executorialis, uti conforme tam decreto Commissoriali, quam et meo ultimario in fundamento praedicti decreti Commissorialis lato, approbo et ratifico subscriptione manus meae de 25 Junii 1749 in arce Lubloviensi.

Andreas de Moszczenne Moszczenszki, capitaneus arcis etc. Originale vero hujus decreti hic circa acta praesentia relictum et protocollo originalium insertum est.

(L. S.) Ex Protocollo actorum arcensium Lubloviensium extradedit Turzynszky Archivarius Arcis Lubloviensis“.

2. Aliud Decretum Administrationale in eadem Materia.

Andreas de Moszczenne Moszczenszki, capitaneus arcis Lubloviensis etc.

Siquidem ad mentem decretorum tam commissionis Suae Reginalis Majestatis D. M. Cl. Igloviae die 23 nov. A. 1747 lati et per eundem suam Reginalem Majestatem D. M. C. approbati, quam etiam subalterni Executorialis Belae 18 Junij anno praesenti vigore decreti mei Administrationalis die 27

martii Anno currenti Podolini in fundamento ejusdem memorati Commissiorialis decreti promulgati, apostatae Belenses expulsi et ex XIII oppidis medioque plebis honestae ejecti, iterum vilipendendo eadem decreta, rediverunt et in locis mansioni eorum prohibitis habitant et commorantur, proinde adhærendo tam praeattactis decretis, quam etiam ultimario ad praesens mihi hac in re transmissio, Suae Reginalis Majestatis D. M. Cl. mandato serio circumspetto XIII oppidorum Commi in juncto, ut iidem apostatae (quod si ad gremium Matris Ecclesiae in inflanti redire noluerint) una cum famato Andrea Moriancsik Igloviensi per suprarscriptam Commissionem Suae Reginalis Majestatis D. M. Cl. in simul condemnato et decretato, sine mora ex XIII oppidis expellantur et exterminentur. Quodsi sero post subsecutam praeattactam expulsionem aliquis eorundem apostatarum redire, vel in XIII oppidis commorari praesumat, illico sub pœna gravi per Judices locorum capiatur et compedibus inclusus ad arcensem arrestum remittatur. In cujus rei fidem praesentes manu mea subscriptas sigillo Administrationis scepusiae communiri feci.

Datum in arce Lubló die 12 Xbris ao 1749. Moszczenszki (L. S.)

A szepes-bélai ág. h. ev. egyház levéltárából közli

Weber Samu.

A POZSONYI ÁG. HITV. ESPERESSÉG LELKÉSZEINEK
NÉVSORA 1612—1671-ig.¹

Nomina Seniorum, Decanorum, Pastorum, ceterorumque Venerandi Contubernii Symmistarum, qui Legibus, auctoritate Palatinali firmatis, manu propria subscripserunt, ab Anno MDCXII.

M. Simon Heuchelin, Ecclesiae Poseniensis Evangelicae Pastor, et vicinarum Inspector, ac Senior.

Andreas Reussius, Decanus et p. t. Georginensium Pastor.

Johannes Wildner, Minister Ecclesiae Christi Samariensis, Decanus.

M. Andreas Grosius, Ecclesiae plantatae Evangelicae Cat. Poseniensis Minister.

M. Caspar Volgnadius, eiusdem Eccles. Collega et sym-
mysta.

M. Johannes Baptista Scheibelius a Scheibenthal, P. L. et C. R. pastor praesenti tempore Liberae et Regiae Civitatis Modrensis.

Ego Michael Andreades Concionator Slavo-Hunorum Ecclesiae Augustanae Poseniensis, lubens subscribo.

Tobias Schönfelderus, Pastor Löffeldorffensis.

Georgius Langerus Pastor Bösingensis.

Achatius Tintelius Pastor Evangelicus Tyrnaviensis.

Urbanus Hoppius, Ecclesiastes Ratzendorffensis, Contubernii Notarius.

Laurentius Weltkringer indignus Minister Verbi Dei.

¹ A pozsonyi esperesség — contubernium — a zsolnai zsinat kánonai alapján külön statutumokkal szervezkedett, a melyeket 1612-ben Thurzó György nádor megerősített. E contuberniális törvényeket I. Ribini „Memorabilia Eccl. Aug. Conf. in Regne Hungariae“ cz. m. Vol. I. Pag. 389 — 393. Jelen közlemény az e törvényeket követő névalírásokat tartalmazza, a melyeket a Ribini által közölt törvénytöveggel együtt Serpilius Sámuel pozsonyi ev. lelkész (1734—1759) az eredetiről lemásolta. E másolatot használta nyilván Ribini is.

Nicolaus Marikius, Bekaszenus, Ecclesiae Levensis et Comitatum Barsiensis, Comaromiensis, ac Honthensis utriusque iuratus Senior, Ecclesiae vero Ungaricae Antecessor.

Andreas Lictor, Concionator Slavicus ad St. Georgium in Neustift.

Christophorus Posterus, Diaconus Modrensis.

Fridericus Buttenus a Buttenstein, Diaconus, iuxta Rector Scholae Modrensis.

M. Senensis, Cremniciensis, Minister Ecclesiae Germanicae D. Georgianae.

Elias Burgelius, Montanus, Concionator Ecclesiae Slavonicae apud St. Georgium.

Joachimus Eccardus Constius, Ecclesiae Dei, quae colligitur apud Bizonenses, servus.

Joannes Vissak, Pastor in Insula Bruck, vulgo Schütta vocata.

Bartholomaeus Riser, Austrius, Ecclesiae Christi in Pösing Minister, subscripsit 13 Martii, 1631.

M. Sempronius Weh, Ulmano Svevus, receptus est ad Pastoratum S. Georgianorum, 24. Januarii, Anno 1631. Modrae in Conventu, 21 Junii, Anno 1634. electus in Decanum Contubernii.

Johannes Lader, Entzerstorffensis Austrius, V. D. M. Poseniensis, receptus et vocatus Anno 1633, 1. Januar.

Andreas Eszötz, Solitariensis Hassus, Comite a Battian in exilium pulsus, Solonskio Ponium vocatus Minister, ab inclyto magistratu confirmatus, Legibus subscribere uti debuit, ita voluit, Anno 1634, Feria 2. Pasch

Johannes Sambrichius, Minister Bohemicus Basingensis.

Gregorius Rüdloff, Eglavia Moravus, Pastor in Pago Schattlin.

Gabriel Benedicti, Pastor Poseniensis Hungarico-Slavonicus, vocatus ad officium Anno 1634 subscripsit Legibus Contubernii Evangelici Poseniensis, die 2. Julii.

Casparus Schranck, Pastor Mistorffensis, die 2. Julii.

Samuel Pussil Bohemus, Anno 1634. in Hungariam vocatus Pastor Ecclesiarum Evangelicarum Bazingensium Primarius, Legibus subscripsit die 2. Julii Anno 1636.

M. Josua Wegelin, Augustano Vindelicus, die 19. Septembris, Anno 1635, patria vocatus ad Pastoratum et Senioratum Poseniensem, subscripsit 2. Julii 1636.

M. Daniel Schmiedt, Augustanus, die et anno eodem, ad Ecclesiam Poseniensem vocatus Minister, subscripsit postridie Calendarum Julii, 1636.

Antonius Hoefflinger, Styrus, Bruccensis in Insula Ungariae, prope Posonium Concinator, subscripsit in festo Visitationis Mariae, anno, quo DeVs eXerCItVVM serVet sVos.

Salamon Schwartz Thorsztelsinga Rod. apud. S. Georgium Hungariae Oppidum Liberum Concinator.

Ego Jacobus Hucherus, Cal. Maii, Anno 1635. Moderam vocatus Pastor, subscribo 3. Julii, Anno 1636.

Georgius Michael Leubschützensis Silesius, die 15. Decembr. 1639. Herbiepontanam vocatus Pastor subscribo 17. Sept. 1640.

Paulus Zuttingerus, Iglaviensis, Ecclesiastes Christi in Leopoldsdorf, die 18. Aug. anno reparatae salutis 1638. subscripsit.

Ego Andreas Galli, Cerequiceno Bohemus, p. t. indignus Minister Ecclesiae Sclavonicae, Evangelico Lutheranae in Regio liberoque oppido S. Georgii, subscripsi 14. Maii, Anno 1637.

Ita subscribit M. Hieronymus Bayer, August. Vindelicus, Minister Ecclesiae Evangelicae Tyrnaviensis, 20. Dec. Anno 1630.

Ego Johannes Tunabius, Prutzoviensis, huic Albo Reverendorum Virorum, tanquam indignus Ecclesiae Evangelico Bohemicae et Hungaricae Basiniensis Minister, subscripsi anno a partu Virginis 1639. die 19. Maii.

Hac subscriptione se adiunxit Johannes Georgius Heuchelin, Minister Verbi Divini apud Posonienses, in festo sanctissimae Trinitatis, Anno 1639.

M Bartholomaeus Eckhardt, Augustanus, Ecclesiastes Posoniensis, Anno 1641. die 1. Maii his legibus subscripsit.

Georgius Gerberus, L. M. Pastor ad S. Georgium, die 9. Junii. Anno 1643, his legibus subscripsit.

Hac subscriptione adiungit se Ven. Contubernio Posoniensium, Confessionem Augustanam profitenti Martinus Andreas Ponicienius, Ecclesiae Slavonicae Modrensis Minister, die 9. Junii, 1643.

Michael Pfanner Viennensis Austrius, p. t. orthodoxae Religionis Pastor Tyrnaviensis, die 9. Junii 1643.

Jacobus Heringer, Neoburgo Palatinus, h. t. Ecclesiae Bruckensis in Insula Pastor, die 9. Junii, 1643

Christophorus Roxner Cremniciensis, Montanus praesenti tempore Minister V. D. in Oppido Loippersdorff, 1643. die 9 Junii.

M. Johannes Bernhardus Keller, Nassa Sariepontanus, Ecclesiae Posoniensis Evangelicae Minister subscripsit die 1. Julii, 1643.

His legibus subscribit Johannes Heilmann, Iгла Moravus, Minister Ecclesiae Bruccensis, die 1. Novembris, Anno 1643.

David Kilgerus, Poseniensis Hungarus, manu subscripsit Calend. Septembr. 1649.

M. Georgius Christophorus Burger, Pfaffenschlag. Austriae, subscripsit iubens die 2. Sept. 1649.

Martinus Burger, Pfaffenschlagio Austrius subscripsit Samariae, Anno 1649. die 3. Septembr.

M. Andreas Führnstein, Ortensis Austrius, Jaindorff. p. t. Pastor, in Libero Regioque oppido Racko, et subscripsit Legibus hisce Anno 1649, die 3. Septembris.

M. Martinus Neubauer, Welsensis Austrius, Pastor Ecclesiae in Kaltenstein et Samariae in via, 7. Sept. 1649. Legibus subscripsit.

M. Johannes Jacobus Trautmann, Pastor in oppido Johanzi, Peter und Ludwigh Luttskind, subscripsit 4. Sept. Anno 1649.

Jakobus Esslinger, Pastor Ecclesiae Volsensis, manu et mente subscripsit die 6. Sept. A. O. R. 1649.

Die 4. Octobris anno eodem his legibus subscripsit Johannes Christophorus Dursch, Norimbergensis, Pastor in Kaltenstein, et Samaria an der Strasse.

M. Henricus Conrad Zarnichausen, Pastor Ecclesiae Modrensis, hisce Legibus subscripsit Anno 1650. ultim. Iduum Octobr.

M. Christophorus Stephani, Norinbergensis, Pastor Ecclesiae St. Georgianae, hisce quoque subscripsit Legibus, die 6. Octobr. anno Jubileo 1650.

Daniel Abrahamides, Ujhelio Pannonius, Ecclesiastes Poseniensis Ungarico Bohemicus.

Jacobus Jacobaei, Novisoliensis Tannorius, ex Comitatu Nitriensi ab ecclesia Cossensi, Tyrnaviam, ad regendum gregem pusillum Evangelicum Germano Bohenicum, vocatus subscripsit.

Clemens Anomaeus, Lintzensis Austrius, Basingensium Ecclesiastes Germanicus.

David Paenker, Lippa Bohemus, Ecclesiastes Germanicus S. Georgiensis.

Johannes Christianus Müller, Austrii, Ecclesiastes Limbachiensis.

Pancratius Hümmel, Ecclesiae in Lhettin Pastor.

Michael Beyer, Will. Sax. Pastor in Mischdorff.

Godofredus Vokelius, Pastor Ecclesiarum Zurnensis et Nielasdorffensis.

Michael Höher, Novisoliensis, Bazingensis Ecclesiae Evangelicae Minister.

Christophorus Schedius, Cellensis, Ecclesiae Modrensis Minister hisce Legibus subscripsit 1651. die 9. Januarii.

Georgius Lauretz, Pastor Ecclesiae Altenburgensis, subscripsit manu, et mente, die 14. Maii, 1651.

Legibus hisce subscripsit Casparus Rögl, Poseniensis, Pastor in S. Johannes, S. Peter, et Anthon,¹ 1651. die 9. Junii.

M. Johannes Reinhardus Mang, Austrius, p. t. Ecclesiae Augustanae Confessionis Germanicae Brukensis et Leopoldsdorffensis Pastor Ordinarius, legibus hisce Evangelicis subscripsi d. 4. Aug. 1652.

Hac manus propriae subscriptione ad leges supra scriptas se profitetur David Titius, Silesius, Ecclesiae Poseniensis Pastor, die 21. Maii, 1654.

Legibus hisce subscripsit M. Christophorus Bohemus, Radeburgensis, Misnicus, Ecclesiastes Poseniensis, die 19. Nov. Anno 1654.

Subscripsit pari ratione Legibus his Johannes Blanckhenauerus, Poseniensis, vocatus et ipso festo Adscensionis Christi in Ecclesia Poseniensi ordinatus Pastor, A. O. R. 1655.

Legibus praescriptis non manu solum, sed vitam et doctrinam subscribit M. Jacobus Faschko, Anno 1653. ad Sclavorum Ecclesiam Basingensium vocatus mense Martio.

Gottfried Titius, die 15. Januarii, Anno 1656. adveni, vocatus ad Ecclesiam Poseniensem, et Legibus hisce subscribo.

Theodorus Büchner, Forsta Lusatus, vocatus Ecclesiastes Bazingensis, Germanorum Pastor Primarius, et Inspector Anno 1656. post decimam Trinitatis Dominicam, in Ecclesiam commendatus, subscribit doctrinae et Legibus, Anno 1658. 25. Novembr.

Et ego Matthias Ginaeus, Bohemus, in Civitate Modrensi Ecclesiae Sclavonicae Pastor, Venerabili Contubernio lubens subscribo, summamque fidelitatem spondeo.

Ego Mag. Philipp Jacob Winter, Austriacus, legibus his manu et mente subscribo, Anno 1657, Dominica Sexagesimae, qua in Pastorem ordinarium in Kaltenstein et Samarin vocatus et ordinatus fui.

Ego M. Melchior Huber, manu et mente subscribo legibus hisce, p. t. Pastor Ecclesiae in Zurndorff et Nicklasdorff, Anno 1656. die 16. Novembr.

¹ Valószínűleg a mostani Apetlon.

Manu et mente subscribit Legibus his M. D. Tieftrunck, Bettenfeldes Saxo, vocatus Pastor Ecclesiae Modrensis, mense Martio, Anno 1658.

Hac subscriptione adiunxit se Ven. Contubernio Poseniensi Maximilianus Ericus de Frankenberg, Augustanus, legitime vocatus Pastor Oleroszontin, 3. Dominica Adventus, A. 1656.

Hae subscriptione adiunxit se Venerabili Contubernia Poseniensi Johannes Gebhardus, Silesius, legitime vocatus Pastor Mischdorffensis, Festo purificationis Mariae, Anno 1657.

Legibus his subscribit Gottfried Reichenbach, Misniacus, legitime vocatus Evangelicus Pastor Czemmerensis, festo Michaelis, 1658.

Ut his legibus, ita Sanctissimae Scripturae, ac Formulae Christianae Concordiae subscripsit corde et opere suo, et sui dilectissimi Collegae Viri Reverendi et Clarissimi Martini Hantonii, Levariensis Ecclesiae ordinarii per annos 35. Ministri nomine.

Stephanus Mitislangnonius, Levarinum 15. Martii, 1658. legitime vocatus. Actum in Libera Regiaque Civitate Basingensi, 1658, die 26. Novembr.

M. Antonius Reiserus, Augustanus, antehac Schemnitziensis, nunc Ecclesiastes Poseniensis, Anno 1659, festo S. Georgii.

M. Valentinus Sutorius, Remhilda, Francus, eodem anno ad Ecclesiam Poseniensem Argentorato vocatus, manu propria subscripsit.

M. Georgius Graff, vocatus Pastor et Symmysta Ecclesiae Modrensis, legibus hisce subscribit 1662. die 8. Febr.

Samuel Haszlius, Montanus, Ecclesiae Lutheranae Modrensis Sclavorum Pastor, legibus Poseniensibus subscribit, 1662. die 8. Febr.

Paullus Galli, Pastor Ecclesiae Divi Georgii Sclavorum Evangelicae, iisdem legibus Poseniensibus subscribit Anno 1662, die 8. Febr.

Andreas Wenzelius, Ciittesius, vocatus Pastor Ecclesiae Leheteniensis, pari modo his legibus subscribit, Anno 1662. die 8. Febr.

M. Daniel Klesch, Neocom. e Scepusio Hungarus P. L. Caes. p. t. Ecclesiae Evangelicae Germanicae S. Georgiensis Pastor, articulis his, et legibus Contubernii Venerabilis Poseniensis subscribit Anno 1662. die 23. Julii, in museo Plenae Reverentiae Domini Senioris, Davidis Jitii.

Georgius Johannides, Silesius, Pastos Bohemorum Ecclesiae Evangelicae apud Tyrnavienses.

Georgius Sommerkorn, Modra Hungarus, p. t. Pastor

Ecclesiae Schattamoriensis, subscribit legibus Ven. Contub. S. Georgii, die 8 Junii, Anno 1666.

M. Christianus Pühringer, Venerabilis Ministerii Posoniensis orthodoxi Adiunctus, Legibus Venerabilis Contubernii lubens et volens subscripsit in synodo S. Georgii congregata, die 8 Junii, Anno 1666.

Christophorus Löhnerus, Liberae Regiaeque Civitatis die 11. Octobr. Pastor Germanorum in Synodo generali ibidem, Basingensis 1661.

Hieronymus Bartholomaei, Pastor Ecclesiae Csattaiensis, subscripsit itidem in generali Synodo Bazingensi, 11. Oct. Anno 1661.

Johannes Michael Weber, Liberae Regiaeque Civitatis Basingensis Pastor secundarius, subscripsit ibidem, et eodem tempore.

M. Ulricus Deicher, Ecclesiae Schattaniensis Pastor, subscripsit die 5. Novembris, Anno 1671.¹

A pozsonyi ev. lyc. irattárából közli

Schrödl József.

¹ 1672-ben már megkezdődtek a delegatum iudiciumok, a melyeknek egyike, az épen ez évben tartott *nagyszombati* rk. tvszék Pozsonymegyét s magát Pozsonyt is papjaitól megfosztotta.

KOCSI CSERGŐ BÁLINT
„NARRATO BREVIS DE OPPRESSA LIBERTATE
HUNGARICARUM ECCLESiarUM“ CZ. MŰVÉNEK X—XII.
FEJEZETE.¹

Caput Decimum de Peregrinatione Neapoli liberatorum,
quorum Nomina in Literis Salvipassus ab Excellentissimo
Domino Reutero² datis recensentur.

Quoniam ante liberationem captivorum Prorex Neapolitanus saepius Excell. Dno Reutero per modum consilii suggererat, quod propter undiquaque circumstantes insidias Jesuitarum non esset tutum liberatos per aridam ditionis Hispanicae dimittere. Quin etiam tertio die post liberationem ex certa relatione nobilissimi Viri cognitum est Jesuitas in omnes partes ad suos gregales scripsisse, ut si tales et tales Hungarici Praedicantes per suas regiones iter facerent, observarentur, imo neque liberatis urbem Neapolim palam ingredi licebat; adeo enim displicebat praesentium liberatio Jesuitis, ut si fieri

¹ A „Narratio Brevis“ tudvalevőleg 12 fejezetből áll, a melyek közül az első kilenczet Lampe-Ember Pál „Historia ecclesiae reformatae in Hungaria“ című 1728. évben megjelent műve 746 - 919. lapjain olvashatjuk, a X., XI. és XII. fejezeteket az Adattárban bocsátjuk közre. Téves feltevés, mintha e 3 fejezetet Szilágyi Sándor közölte volna.

A „Narratio Brevis“ kéziratai közül egyet a zürichi városi könyvtárban őriznek. Ez a könyvtár azonban most lévén rendezés alatt, a szóban forgó kéziratot megnyernünk nem sikerült. A „Narratio Brevis“ második kézírata a budapesti magyar Nemzeti Museum tulajdona. (Signaturája 1187. Quart. Lat.) A harmadik és negyedik kézirat a debreczeni könyvtár tulajdona. (Lásd Balogh Ferencz „A m. prot. egyház történetének irodalma. 1879.) A debreczeni két kézirat közül csak az egyiket sikerült megkapnunk. (Signaturája R. 530.)

A budapesti és a debreczeni kézirat ugyanazon kéznek írása. E két kézirat között lényeges eltérés nincs, a legtöbb különbség a magyar tulajdonnevek eltérő leírásában áll. Adattárunkban szövegül a budapesti kéziratot használjuk fel, a jegyzetekben pedig a debreczeni kézirat eltérései láthatók.

² Reutero.

potuisset, iis aqua et igne interdixissent et vel in fine pungebant eos, neque permittebant, ut ad Romano-Catholicos delati, in Italia suae innocentiae Testimonium edant, admirandorumque Dei operum viva denunciatione aliquos permoveant et compungant: Excellentissimus Dn. itaque Reuterus divina manu foecundatus, habebat in animo liberatos, si propinquitas reditus Classis Hollandicae ita tulisset per partem Maris Mediterranei et Oceani deducere secum, aut certa navi mittere in Belgium: ast cum per aliquot septimanas, tempus rediturae Classis utrinque anxie expectarent de eadem expeditione ulterius etiam in Sicilia continuanda novum mandatum Praepotentum Dominorum Ordinum Generalium accedit ad Excell. Dn. Reuterum. Hic jam solliciti sunt de commoda liberatorum in Regna Reformata translatione, reputabant enim et belli imminentis incertum exitum, et quod plane ex votis adversariorum cecidisset hoc, si vel diuturniori jactatione maris debilitati, recenter liberati conciderent, vel praelio aliquo ferali una cum Classe implicati, occumberent.

Post humanissimam et liberalissimam itaque sex septimanarum in Classe intertentionem et sustentationem delati in portum Milazzo Castelli Siciliae prope Messina, ibi occurrit quaedam navis Anglica, quae tendebat Venetias, de commoda itaque liberatorum cum hac navi transportatione cum Rever. Vir Theodorus Westhovius mentionem injiceret apud Excell. Admiralem, desideriumque liberatorum, quo jam semel in aridam descendere peroptarent, significaret, annuit Dn. Reuter, ut cum ista commoditate navigarent Venetias, indeque se conferrent in loca tutiora.

Die 25. Dn. Reuterus Liberatos literis Salvipassus, sufficienti ad navigandum necessario com meatu, ut et pretio navigationis instructos, in navem Anglicam, cui nomen erat S. Margaretha, et Nauarchus Jacobus Andreae, sub vesperam transportari jubet, felicissimamque navigationem tam per se, quam per alios Militiae Duces, cum multis precibus et lacrymis apprecatur. Ipse vero eadem nocte versus Messinam cum tota Classe navigat, et in angusto freto Messinensi, proyocaturus Gallos, ad Regium in aciem disposita Classe constitit.

Exemplum Literarum Salvipassus ex Belgico in Latinum versarum.

Michael Adrianus Reuter Eques, summus Classis navalis Praepot. D. D. Ordinum foederati Belgii Praefectus.

Postquam Stephanus Sellyei, Stephanus Harsanyi, Thomas

Steller, Samuel Nikletius, Stephanus Komáromi,¹ Georgius Körmendi, Johannes Szomodi,² Georgius Alistali, Petrus Kalnai, Petrus Simoni, Stephanus Batorkeszi, Andreas Wégh,³ Basilius Köpöczy,⁴ Johannes Uyvari,⁵ Petrus Czegledi, Franciscus Otrókosi,⁶ Nicolaus Leporinus, Balthasar Nikletius, Johannes Jablonczai, Michael Krasznai, Michael Szaloczi,⁷ Martinus Szentpeteri,⁸ Andreas Szodoi, Stephanus Sedenyi, Nicolaus Buganyi, Valentinus Kotsi, omnes et singuli Ecclesiarum Hungaricarum Ministri Evangelici, integrum pene annum, in Regia Catholicaeque Majestatis ad Neapolim Triremibus, mancipiorum more, catenas compedibusque vincti, ad transtra detenti precibus et intercessione nostra, a Domino Marchesio De los Veles Prorege Neapolitano vinculis durissimis soluti, atque in libertatem asserti, tantisper dehinc in modo memoratorum Praepot. Foed. Belgii Ordinum naves Belgicas suscepti fuissent, dum in navi quadam mercatoria Anglicana ad gubernacula ejus sedente Jacobo Andreae, Venetias trajiciendi opportuna sese offerret occasio, quod circa supra memoratis Verbi Dei Praeconibus Hungaricis abiturum meditantibus, huncce commeatus libellum ultro, libentesque concessimus, ejusque nomine suam S. Rom. Imperii Majestatem, Reges, Respublicas, Principes, Potestates, Status et Civitates omnes, ut et Rectores, Generales, Gubernatores et commendantes, omnes denique Urbium, Castellorumque Praefectos, Amicos et Confoederatos jam supra memoratorum Praepot. D. D. Foederati Belgii Ordinum, terra marique, atque adeo unumquemque cui supra Dictos Viginti sex Evangelicos Ecclesiarum Hungaricarum Ministros videre aut alloqui obtigerit, obnixè rogamus, ut eosdem in suo ad Foederatum Belgium itinere per terras et territoria, quae ipsis ad hoc commodissima, et proxima visa fuerint, libere ac tuto permeare permittant,⁹ nec illos ullo modo impediri patiantur, quin iisdem pro conditionis suae dignitate subsidio auxilioque esse dignentur. Id quod prompta, grataque mente suae S. Rom. Imperii Majestati, omnibus Regibus, Rebusque Publ. Principibus, Potestatibus, Statibus et Civitatibus, ut et Rectoribus, Generalibus, Gubernatoribus, Commendantibus, omnibus dehinc, Urbium Oppidorum Arciumque Praefectis, terra marique, tandemque omnibus eorundem subditis atque incolis, respective unicuique secundum ordinis ac dignitatis gradum acceptum referemus, ac reciproca ubi tulerint et vires nostrae, et occasio praestituri

¹ Comaromi. — ² Szomedi. — ³ Wees. — ⁴ Köpeci. — ⁵ Vivari. — ⁶ Otrokoszi. — ⁷ Stalotzi. — ⁸ Szent Petri; — ⁹ permittant szó hiányzik.

officia. Hi supra dicti et recensiti Verbi Dei Ministri omnes et singuli ex navibus et locis salubribus, omnique contagio carentibus adveniunt. Actum in Patriae nave sub Concordiae insigni, anchorae affixa in sinu maris ad Mylas Siciliae, die 25. Martii stylo novo, Anno¹ 1676.

Michael Adrianus Reuter.
jussu Amplissi Serenissimique Generalis
et Thalassiarchae
Johan Van der Poort.

Ita Salvopassu et omnibus rebus ad navigandum ex singulari providentia Herois incomparabilis Reuteri provisi Aprilis 3°. ex praefato portu Mylasso provehuntur, et multis jactati in Mari Mediterraneo et Adriatico procellis, longo circuitu Italiam circumfretantes Deo juvante et protegente 24. praefati Mensis perveniunt in portum Venetiarum, atque a serenissimis ejusdem loci salutis Provisoribus die 28. in Urbem intromissi, ibidem a suis in Christo Jesu Fratribus Nicolao Zaffio, Paulo de Gasparis, aliisque multis sanctis cum osculo sancto et gaudio inenarrabili excipiuntur, et omnibus humanitatis, benevolentiae et charitatis officiis, per Nobiliss. Virum Dn. Johannem Baptistam Sororum juvantur et reficiuntur in diversorio ad Mariam formosam. Ineffabile fuit gaudium Excellentissimi Doctoris Zaffii, quo exultabat de victoriosa liberatione Fratrum saepius illud ingeminabat: Vicimus, Vicimus, asseverabat etiam saepius ad insperatum illum Fratrum adventum, se potius esse somniantem quam vigilantem, tanta enim erant oborta gaudia pientissimo Viro, ut praeteritas miserias praesentium fratrum animo revolvens, impossibile sibi imaginabatur eorundem aliquando consuetudine et conspectu fruisse posse.

Dum ita inter complexus et oscula fidelium Venetorum constituti essent, redduntur etiam ad gaudii materiam augendam, Reverendorum ac Clariss. Fratrum in Christo Pastorum ac Professorum genevensium Litterae, in quibus auspaticissimae Fratrum afflictorum liberationi aggratulantur, gaudique sui argumentum ex christiano plane pectore depromptis verbis explicant eas, quia non solum secuturae posteritati sed etiam praesenti sanctorum Typum sincerae charitatis erga ejusdem pretiosa corporis Mystici membra exhibere possunt, eorum Exemplum hic loci eo libentius subjiciam.

¹ Domini.

Reverendis Clarissimis, Doctissimisque Viris Dnis. Fratribus in Christo plurimum observandis, Verbi Div. Pastoribus fidelissimis, antehac in Triremibus Neapolitanis captivis, nunc v. feliciter per Dei gratiam liberatis, gratiam et pacem a Deo Patre et Dno. nro Jesu Christo.

Rev. Clariss. et Doctiss. Viri Dn. ac Fratres in Christo plurimum observandi.

Ut dirissimus de crudeli captivitate vestra nuncius, qui ante aliquot menses aures nostras percussit, quemque suavissimae vestrae literae non ita pridem ad nos datae, gravissimae istius calamitatis Interpretes confirmarunt, maximo nos, universamque Ecclesiam nostram totam dolore affecerat: Ita dici non potest quanto nos perfuderint gaudio gratissimae, quae hesternae die huc a celebri Doctore Zaffio advolarunt literae, liberationem Dei Opt. Max. beneficio vobis concessam, operam fortissimi et piissimi Archithalassarchi Reuteri nuntiantes. Benedictum sit in aeternum Domini nomen, qui suspiria vestra calidissima precesque nostras in vestri gratiam indesinenter ad Deum fusas coelitus exaudivit, et durissima quibus constricti eratis vincula solvi jussit. Sic experti estis, Fratres in Christo conjunctissimi, quam fidelis sit in promissis suis clementissimus Pater, qui non patitur unquam suos tentari supra vires istorum, sed cum tentatione dat etiam exitum, ut possint eam ferre. Eadem manu, qua conterit, sanat, et si laxat nonnunquam habenas furori impiorum ad nos vexandos, non permittit tamen virgam improbitatis quiescere super sortem justorum. Vult quidem fidem vestram auro pretiosiore in gravissimo afflictionum camino saepe explorari, sed non vult tamen eam consumi, imo vero in medio irae miserationum suarum semper recordatur. Hujus gratiae acceptum fertis procul dubio levamen, quo in aerumnis vestris fuistis sublevati, ita veritatem oraculi Apostolici proprio experimento didicistis: In omnibus affligimur, at non coarctamur, haesitamus at non prorsus haeremus, persecutionem patimur, sed in ea non deserimur, dejicimur at non perimus. O vos beatos, quibus datum est a Domino non tantum credere in ipsum, sed et pati pro ipso! O vos felices, quos eo honore dignatus est, divinus Redemptor, ut stigmata ejus feratis in corpore vestro, et pro nomine ejus persecutionem pateremini! nec ut pateremini tantum, sed et victores tandem in ipso triumpharetis, et laudes Sospitatori vestro canere possitis. Pergite Fratres in Christo conjunctissimi, in terrestri hoc cuniculo decurrendo, respicientes ad Ducem et Consumatorem fidei vestrae Jesum, qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, et spreto opprobrio consedit ad

dextram Dei, et quam hactenus constantiam in confitendo ipsius nomine exhibuistis, testatam semper facite imposterum, nec patiamini vos a fidelitate, quam debetis supremo Dno. Christo et Duci, et ad quam Sacramento Baptismi vos obstrinxit, quibuscunque minis vel promissis dimoveri, non dubitantes Benedictum Redemptorem vestrum, qui hactenus in ferendis calamitatibus manus suae umbone vos protexit, et serio S. Spiritus solatio recreavit, propitium semper vobis fore, et quod coepit in Vobis opus bonum perfecturum ad nominis sui gloriam et vestrae¹ omnium salutem. Nos v. quod attinet ut malis vestris indoluimus ex animo, et cum vobis lugentibus luximus et oravimus, ita bona vestra nostra reputamus et cum vobis gaudentibus nunc, et gratias liberatori vestro agentibus, gaudemus et gratias toto pectore agimus, supplicesque eum rogamus, ut opus redemptionis vestrae feliciter perficere dignetur, et Ecclesiis Vestris laborantibus et afflictis requiem et halcyonia largiri velit, caeterosque fratres dilectissimos, qui captivi adhuc detinentur liberet. Ad Collectam vero quod attinet, quae in Vestri gratiam hic instituta fuit, quod spectat, dubitare non debetis, quin ea Amplissimi nostri Magistratus ordine ad vos brevi transmittenda sit, et jam transmissa foret, nisi Amplissi. Magistratus Tigurini exspectassemus literas, ut communi consilio in vestri subsidium omnia gerantur. De quo certissimos vos faciemus. Interim Misericordem patrem vestrum orare non desinemus, ut vobis spiritu suo adesse semper dignetur, ab omni periculo et malo immunes vos semper tueatur. Et vos Ecclesiis vestris et Ecclesias vobis reddere velit, ut opus Sanctuarii, quod sedulo fecistis hactenus, procurare semper pergatis ac beneplacitum Dni in partibus vestris prosperum semper esse jubeat. Valete fortissimi in Dno Viri Rev. Fratres in Christo dilectissimi, et in precibus Vestris nostri memores vivite. Dabam Genevae 24. Febr. 1676.

R. R. V. V. Addictissimi in Christo Fratres et Servi, Pastores et Professores, Ecclae² et Academiae Genevensis, omniumque nomine Franciscus Turretinus.

Venetis per piam et sollicitam provisionem generosi Dni. Joh. Bapt. Soreri (idem jam ab integro anno pro liberatione fratrum Buccariensium multum desudabat) post longam et difficile navigationem refocillati et restituti, distribuuntur per tres classes, et inde ab 8. May fidelissimis et peritissimis viae ducibus instructi Commendatitiis experientissimi Viri Nicolai Zaffii muniti, Patrocionioque Dn. Joh. Soreri in omnes itineris

¹ vestram. — ² Ecclesiae.

usus adjuti, per civitatem¹ Venetorum Pataviam,² Vincentiam, Veronam, Brixiam, Bergamum et per partem Ducatus Mediolanensis promoventur usque Clavennam: exinde consilio Dni Julii Pestalucii diriguntur in Rhetiam Reformatam ingressi, omnes Spirituales et seculares, semen Verbi divini vere in sese habentes, cum gaudio et oblectatione omnis humanitatis et gratuita hospitalitatis occurrunt, imo ipsae quoque mulierculae, palmis ad sydera erectis, gratias Deo agebant, quod jam propriis oculis viderent eosdem servos Jesu Christi, pro quibus antea suspiria et preces fiebant, a Tyrannide crudeli liberatos.

Favore et Benevolentia Fidelium Rhetorum, perquos transibant ubique sublevati, Curiam Rhetorum Metropolim die 20. May, Primae Classis fratres ingrediuntur, Reliqui vero proxime sub sequentibus diebus ad eundem scopum³ et locum respirii pertingunt.

Excipiuntur ibidem ab Amplissimo ejusdem loci Magistratu et Venerando Ministerio cum ingenti applausu et gaudio inenarrabili. Amplissimus Magistratus Secretarium Urbis mittit ad aggratulandum, et per eum omnia humanitatis et Charitatis Christianae officia offert, et supra quam vota liberatorum ferebant, praestat. Et licet Amplissimus Magistratus Curiensis nihil omiserit eorum, quae ad sustentationem et refocillationem attritorum spectabant, non cessant tamen privati quique Symbolum Charitatis suae in omni abundantia contestari et conferre. Catervatim ad publicum hospitium accurrebant, tam viri, quam mulieres, ibique defessis et longo miseriarum onere attritis compatiebantur, illacrymabantur, sanioribus vero aggratulabantur, et utrisque suae Charitatis et beneficentiae luculenta testimonia in vestitu sumptibus cura et medicina praestiterunt, adeoque ut in summa cura et summa honore reponerent, si tot Martyrum Jesu Christi viscera per se refocillarentur.

Sub hac benigna et plusquam paterna cura constituti Festum Pentecostes cum jubilo et exaltatione⁴ cordis celebrant, et post longam animae suae famem et sitim una cum Ecclesia sacramento Corporis et Sanguinis Christi cibantur et potantur.

Transacto Festo Pentecostes 27. May in Helvetiam tendentibus a Nobilissimis ejusdem loci Proceribus pro itinere equi suppeditantur, Ab Amplissimo Magistratu Secretarius Viae Dux et Comes sufficienti Viatico instructus, additur sub cujus fideli cura et protectione⁵ usque Tigurum syncerioris Ortho-

civitates — ¹ Patavium. — ² se operem; — ³ exaltatione; — ⁴ protectione.

doxiae sedem Christique causa Exulum paratum et promptum hospitium et domicilium deducuntur 29. May.

Hic vero quae et quantae aggratulationes Venerabilis Ministerii tam publicae quam privatae Quae et quanta officia humanitatis, hospitalitatis et munificentiae tam Amplissimi Magistratus, quam privati unius cujusque. Ingenue fateor multo majora et plura esse ea, quam ut a disertissimo quoquam ne dum a me pro dignitate verbis explicari possent. Non satis erat Viris undiquaque doctissimis, clarissimis Pastoribus et Professoribus, a venerando Ministerio Tigurino selectis, eo humilitatis et demissionis descendere, ut Afflictissimis et humilibus Christi servis occurrerent, eosque in publico diversorio quam honorificentissime salutarent, nisi etiam eosdem secum in curiam ecclesiasticam deducerent, ut ibidem publice per Excellentissimum Doctorem Dn. Johannem Henricum Heideggerum, materiam gaudii et exultationis suae de felice¹ adventu explicarent, eaque omnia prompti zeli et ardentis Charitatis officia, quae ab homine eoque Christianissimo erga Afflicta Christi membra praestari queunt contestatissima in Affectu, promptissima in effectu, et manifestissima in Experimento relinquere, offerrent et praestarent.

Neque id solum, nisi etiam cum Venerando Ministerio paulo post in curiam civicam inspectante tota urbe deductis, nomine Amplissimi Magistratus Tigurini per Nobilissimum Dominum Quaestorem Johannem Henricum Escherum,² tersissima verum et verborum gravitate refertissima oratione, humanissimae aggratulationes et salutationes fierent, omnimodeque provisionis promptissima Obsequia praestarentur et in convivium plusquam magnificum eodem die introducerentur, et cum primae Nobilitatis Tigurinae urbis viris et praefato Venerabili Ministerio ex liberalitate Amplissimi Magistratus Tigurini in coena exciperentur. Quanta vero illa putas humanitatis et charitatis officia? Quae in nudis vestiendis non solum ad necessitatem, sed etiam ad honestatem, in confractis et longo Miseriarum onere attritis, ad allevationem, et si quā fieri posset ad restitutionem, quotidie expromuntur insumuntur et occupantur.

Quanta denique sunt illa synceri Zeli et vividae Fidei Testimonia?³ Quando iis, qui antecederent in consortio hujus mundi sceleratorum panem doloris et aquam Tristitiae⁴ habebant jam satietatis et jucunditatis cibum et vinum laetitiae sine taedio et improprio collatorum comedere et bibere per bene longum tempus licet, et quidem in conversatione Virorum

¹ felici; — ² Aescherum; — ³ testimonia; — ⁴ tristitiae.

Clarissimorum Reverendorum, undiquaque doctissimorum: ex quorum commercio semper aliquis doctior recedere potest. Haec certe et plura alia enumerari impossibilia Charitatis tam constantis, tam perpetuae et tam munificae beneficia non solum in eos, qui etiam de facto Tiguri praestentes vitam et spiritum ducunt, sed et in eos, qui in Hollandiam et germaniam pro bono publico expediti sunt cum omni promptitudine et affluentia praestita sunt. Sed quid ea ego commemorare tendo, ad quorum vel in minima parte enumerationem angustia mentis et oris mei non sufficiat. Ipsos Collatores et Authores tantae beneficentiae, verbis quidem suam in benefaciendo promptitudinem, efficacissimis explicantes, sed factis multo efficacioribus contestantibus, si libet audiamus: ego enim sic existimo quod ex factorum synceritate, verborum ipsorum pondera deprehendemus.

Exemplum Salutationis Aggratulatoariae, qua Anno 1676. die 30. May Tiguri in hospio ad insigne lupi¹ Pastores Hungarici ex Triremibus liberati, nomine totius Ministerii Tigurini, per Venerandum Collegii Canonicorum Praepositum Dnum Rodolphum Hospinianum sunt salutati.

Venerabilis Domine Superintendens, Viri Reverendi, Clarissimi, Doctissimi, Fratres in Christo plurimum colendi, amandi. Idem nobis accidere fateor, quod puellae illi nomine Rhode,² quae cum audivisset Petrum Apostolum beneficio Angeli, carcere egressum atque fores pulsantem vel stupore vel gaudio abrepta, quid dicendum quid faciendum ignoraret. Cum enim ex saevissimorum Leonum faucibus ereptos videmus tantos viros, qui Ecclesiae Patriae praeclara praestiterunt officia, quique veritatem Evangelii sanguine suo obsignare parati fuerant, stupore atque gaudio abrepti, quid dicendum, quid faciendum ignoramus.

Benedictum sit nomen Domini, qui misericordiae suae memor, servorum suorum gemitus atque suspiria audiens, vinculis immanissimis servitutis solutis, in libertatem ipsos potenti suo brachio vindicavit.

Summum illum Israelis custodem, qui pro servis suis provido oculo suo vigilat, supplices rogamus, ut tum praesentium, tum absentium causam clementer porro tueri, solatio Spiritus sancti,³ moerore atque squalore tantum non confectos, erigere et si clementiae ipsius visum fuerit, Ecclesiae suae ipsos restituere dignetur. Quanto autem Gaudio reliqui Collegae nostri adventu Venerandorum Fratrum affecti, quamque propensi

¹ Lupi, — ² Rhodes. — ³ Sancti.

sint ad comprobandum ipsi¹ sinceræ Charitatis affectum ipsi in curia nostra Ecclesiastica ad quam ipsos commitabimur, percipient.

Oratio Excellentissimi et Clarissimi Domini Johannis Henrici Heideggeri, qua in conventu Pastorum et Professorum Ecclesiae et Scholae Tigurinae apud Curiam Ecclesiasticam excepti sunt Ministri Hungarici Ao 1676 Mensis 30. May.

Reverendissime Episcopo, Viri Venerabiles Jesu Christi Dni. Nostri et Sospitatoris unici Servi fidelissimi, Athletæ et Martyres Gloriosi, Dni et in eodem Christo Dno Patres Fratres et Symystæ² unius ejusdemque fidei pretiosa contesseratione et spei coelestis communionem conjunctissimi, uniceque suspi-
ciendi.

Quibus vos Titulis, aliis pietate et constantia vestra dignis compellem, exornemque vix reperio.

Faciem vestram venerandam, ut Angelorum Dni intuemur salutamus, suspicimus, nec sine imis tamen cordis nostri suspiriis et lachrymis. Et enim liceat nobis, cum uno illo ex senioribus Apocalypticis quaerere (Apoc. 7. 14.). Hi vestiti stolis albis quinam sunt et unde venerunt? Divinum quasi oraculum nobis respondet. Hi sunt, qui venerunt ex magna tribulatione, qui lavarunt stolas suas, easque sanguine Agni dealbarunt. A longo jam tempore proh dolor! aures nostræ nobis tinniverunt, et tantum non perforatae sunt, fama divae persecutionis Hungaricae, qua vix alia gravior Ecclesiam Dei percussit. Tot florentissime Ecclesiae privilegiis sacrae Caesareae et Regiae Majestatis irrefragabilibus munitae, Anti Christi praeda factae sunt: Tot animae pientissimae in ejusdem Tyrannidem concesserunt. Percussis Pastoribus, tot oves Christi misere dissipatae errant, et vix luporum rietus effugiunt.

Vobis imprimis Veneranda et Sacra Capita, Vobis inquam, qui tanquam Vigiles Domini, in irruptione stabatis, perduellionis calumnia iniquissima pressis saeva illa tempestas incubuit. Vos capitum causam coram Judice infensissimo dicere subacti, innocentes non aliam certe ob causam, quam quia Exemplo Divi Ambrosii Mediolanensis Episcopi, sicut ille Basilicas furioso Auxentio, ita vos quoque Ecclesias Basilicas vestras ob solius Dei timorem, immani illi tigridi Colonitsio tradere recusastis; innocentes adeo et propter causam, quae non vestra sed Christi erat, condemnati, in teterrimas carceres detrusi per longa aspera, molestissimaque itinera raptati, et ad Hispanicam servitutem

¹ ipsius. — ² Symmystæ.

redacti, profligatissimorum mancipiorum exempla novissima sustinuistis.

Horret sane Animus noster cogitare infandas miserias saevitiam et inhumanitatem hostium vestrorum calamitates non simplices sed concatenatas, sed multi varias et horribiles, quarum a vobis magno et infracto Animo exantlatarum, apud Posteritatem fides multum laborabit. Coeleste igitur, ut dixi, oraculum nobis acclamat. Hi sunt illi, qui ex magna Tribulatione venerunt, et stolas in sanguine Agni dealbarunt. Benedictus sit Dn. Deus salutis, cui sunt exitus mortis, qui sicut olim ita et nunc dixit: Ex Basan reducam meos reducam ex profunditatibus Maris. Ps. 68 21—23.

Benedictus inquam Jehova, qui occidit et vivificat, qui claves Vitae et Mortis habet, qui tanquam robustus surrexit, jubilans prae Vno, Ps.¹ 78.69. qui Heroem suum coelesti spiritu et robore indutum alterum illum Belgii Periclem seu malum dicere, Gedeonem Archithalassarchum Reuterum jam vobis terga vertentem, ut conclamata apud homines salute appareat Vobis Deum esse ἐν ἀμηχανοῖς² et auxilium vestrum esse a Jehova, qui fecit Coelos et Terram, terga inquam jam vobis vertentem reduxit, ut ex intoleranda servitute vos sospitaret. et alteros veluti Danieles ex fovea Leonum et Babylonica fornace vindicaret. Ut jam Christo Salvatore vestro, verbis sponsae ejusdem apud Hiero-Psaltem gratias agatis Ps. 66. 10. Explorasti nos o Deus conflasti nos sicut Argentum, fecisti, ut homo perditionis inequitaret Capiti nostro. Venimus in ignem et aquam et eduxisti nos ad satietatem. Nec non cum eodem cum Jehova Zionem restitueret in integrum extitimus sicut somniantes, tunc implebaturus nostrum risu, et lingua nostra júbilo. Tunc dixerunt ingentibus. Magna fecit Jehova erga nos, laeti extitimus. Μακάριος ἀνὴρ Beatus vir ille, qui persecutionem tolerat, postquam enim exploratus fuerit, accipiet coronam vitae, quam promisit Dominus diligentibus ipsum.

Quamobrem Viri Dei Callinie³ celebres vos ut Angelos Dei excipimus, salutamus, suspicimus et pectoris nostri labiis praesentes exosculamur Vobis in adversis constantiam divinam et miraculo proximam redemptionem, in injustissimorum persecutorum vestrorum confusionem, iter huc usque feliciter promotum, Adventum vestrum Magnificis et Amplissimis Magistratus Proceribus nostris civibus universis, nobisque exoptatissimum, praesentiam venerabilem, quae multorum nobis documentorum feracissima erit, laetabundi et gestientes toto pectore nostro

¹ Ps. 69. 78. — ² ἐν ἀμηχανοῖς ἀπὸ μηχανῆς. — ³ Callicini.

gratulamur. Sicut ante hac cum flentibus vobis flebamus, et miseriae vestrae communis nobis sensus fuit.¹ Ita² nunc cum gaudentibus vobis gaudemus, et laetitiae vestrae communis nobis sensus est. Seculum integrum et quod excurrit, jam elapsum est, ex quo Ecclesia nostra Tigurina, quam inde a Reformationis tempore prae multis aliis, Deus ineffabili graa³ posequitus est, nec non τιμώτατος⁴ tam ejusdem Antecessor et Reformator vestris quoque Ecclesiis tum notissimus Bullingerus ὁ μακαρίτης simili fere modo flagrante persecutione Mariana Exules Anglos, Episcopos et Theologos, toto orbe celeberrimos excepit, et cum iisdem hospitalitatis tesseram sincere et fideliter communicavit. Eadem fide et sinceritate vos salvati, liberati et asserti Domini excipimus, vobis totos nos consecramus, animos devotos, voluntates propensas, studia et obsequia addicta hospitia, Mensam nostram quousque comoda nostra ferent, denique Hospitalitatis nostrae officia universa offerimus, offerimus maxime piarum precum συναγωνισμὸν.⁵ Deum jugiter ἀδιαλείπτως in vota ardentia vocaturi, ut misereatur Zionis vestrae, fracturas ejus potenter et gratiose sarciat. Ecclesias vestras desideratissimas vobis et vos desideratissimos illis restituat πνρισσὸν⁶ illam et ignitam tot fidelium probationem ad laetam Catastrophen tandem perducatur. Hostibus vestris, et Dni nostri Jesu Christi, siquidem fuerint ἀθεράπευτον καὶ⁷ ἀνίατοι incurabiles et insanabiles calicem indignationis suae, et plenum cramate⁸ propinet (Ps. 75. 9. vid. versionem Cocceji)⁹ cujus improbi illi terrae foeces exhauriant et inebriantur vomant et cadant, neque a facie gladii resurgant: quo et ipsi intelligant Θεὸν ὃν μωκτηρίζεσθαι illusionem ejusmodi non pati, quin potius Deum esse bonum Izraeli et eos, qui vos tetigerint, tetigisse pupillam oculi sui. Haec affectus erga vos nostri pia et candida est testificatio: haec summa votorum nostrorum, quae exaudiat is, qui sedet ad dextram Patris et pro nobis contra Mundum, Satanam et Antichristum intercedit. Goël noster Jesus Christus communis et pretiosae fidei nostrae Princeps et Consummator Unicus. Talis erat Affectus testificatio a Venerando Ministerio Tigurino, erga afflictos Christi servos, hanc vero verbis editam testificationem, facta et opera ex Commotione interiorum misericordiae viscerum profecta, infinitis parasangis anteverunt et praecellunt.

Auxilio et Favore Amplissimi Magistratus Tigurini, delecti

¹ est; — ² Ita — sensus est-ig hiányzik; — ³ gratia; — ⁴ τιμώτατος; — ⁵ συναγωνισμὸν; — ⁶ πνρισσὸν; — ⁷ καὶ-τόλ nines görög; — ⁸ későbbi javitás cumulate; — ⁹ zárójelben levő hiányzik.

ex numero fratrum ad humiles gratiarum Actiones persolvendas pergunt Basileam, Bernam, Genevam, Neomagum, Scaphusiam, Sancto Gallum. In his omnibus locis, dici non potest quanta exultatione et humanitate sunct excepti Fratres Hungarici. Signanter autem Genevae celeberrimus Vir Dominus Franciscus Turretinus accommodatissimum Textum Adventui Fratrum selegit, et ad populum informationem fecit. Sanctogalli quoque nomine Amplissimi Magistratus per experientissimum Dominum Secretarium J. V. D. oratione tersissima excipiuntur.

Exemplum utriusque subjiciam.

Pericope concionis habitae genevae 10.¹ Julii 1676. a Reverendo ac Clarissimo Viro, Dno Francisco Turretino Pastore Eccl. Genevensis vigilantissimo, et SS. Theologiae Professore Celeberrimo, qua in Praesentia quatuor Fratrum Exulum, Causam Ecclesiarum Hungaricarum et Ministrorum Afflictorum, suae Ecclesiae quam humanissime recommendavit.

Textus I Petr. 5. 8.

Adversarius Vester Diabolus, tanquam Leo rugiens, obambulat quaerens quem devoret.

Diabolus non solum Serpentina calliditate utitur ad nos seducendos, unde sub Symbolo serpentis saepe proponitur, et serpens Antiquus vocatur: sed et Leonis instar crudelitatem et violentiam adhibet ad nos perdendos.

Leonis symbolum etiam Christo tribuitur Apoc. 5. 5. Leo de tribu Juda. Quomodo saepe idem Emblema et in bonam et in malam partem sumitur. Ut serpens in bonam Matth. X. 16. et in malam 2. Cor. XI. 3. Sic Leo modo de fidelibus et piis Prov. 28. 1. modo de impiis Psal. 7. 3. XVII. 12. XXII. 14. 22. et Tyrannis praesertim Prov. 28. 15. Jerem. 49. 19. Ita et de Christo et de Diabolo dicitur, sed diversissime.

De Christo propter Fortitudinem.

De Diabolo propter Crudelitatem.

Christus est Leo, ad vincendum: Diabolus est² Leo ad nocendum. Christus ad salutem Ecclesiae, Diabolus ad exitium. Hoc sensu Diabolus apposite Leoni confertur.

I. Propter Animositatem: quia ut Leo Animalium omnium fortissimus et audacissimus: ita Diabolus viribus est robustissimus, audacia promptissimus.

II. Propter Crudelitatem: quia sanguine delectatur, mendax est et homicida ab initio.

III. Propter Vigilantiam: Leo apertis dormit, oculis, imo dormiendo videtur vigilare; unde perhibetur nunquam dormire,

¹ 18; — ² est hiányzik.

quia oculos ingentes habet palpebras vero exiles, quae totos oculos tegere non possunt, sic Diabolus pervigil est, qui nunquam dormit ut homini noceat:

IV. Propter Vindictam: Leo laesus furit magis; ita Diabolus, sed differunt in multis.

a) Leo videtur: sed Diabolus invisibilis eoque periculosior.

b) Leo celer: Diabolus celerrimus.

c) Leo fortis: sed Diabolus potentior.

d) Leo corpus lacerat: sed Diabolus animam.

e) Leo ad tempus: satiatur enim quandoque; sed Diabolus nunquam, sed perpetuo nocet.

Ideo non Leoni tantum confertur, sed Leoni rugienti post praedam, et circumeunti nos continuo.

Leo rugiens bene dicitur.

Tum propter nocendi studium, quia ut Leo famelicus escam rugitu appetit et quaerit: Ita Diabolus hominum Animas furens persequitur: tum propter terrorem, Leonis rugitus tantum animalibus terrorum incutit, ut immota consistant, et quasi vi attonita deficient.

Unde Amos 3 Leone rugiente quis non timeat? Ita moli-mina et minae Diaboli persecutiones quas excitat, totidem sunt rugitus, qui non possunt non terrorem hominibus ingentem incutere.

Eoque magis, quod hoc non semel aut raro contingat, sed semper dum dicitur circumire nos continuo quaerens quem devoret. Ita Apostolus exprimit cum rabie ejus summam activitatem et diligentiam qua exitium fidelium persequitur. Videtur respicere vel ad Jobi i. VI.¹ ubi Satan dicitur circumire terram, vel ad hostem undiquaque Civitatem cingentem, qui continuo eam circumit, ut exploret loca nobiliora quibus ingredi possit. Sic Diabolus circumit nos perpetuo nobis insiliando² et explorando partes nobiliores, quibus Animum occupare nostrum possit.

Affectus ad quos propensiores sumus, vitia etiam peccata familiaria, quibus dediti sumus, ut hac parte nos expugnet, illum per Avaritiam, illum per luxuriam, istum per Iram etc.

Ita circumit omnes fideles cujuscunque aetatis, ordinis, sexus, juvenes, senes, foeminas, Magistratus, Pastores etc.

Circumit in loco, privato, publico, dum vel soli sumus, vel in consortio etc.

Circumit in omni statu, adverso, prospero, sublimi, demisso.

¹ I. 17; — ² insidiando.

Circumit omni tempore die, nocte, in juventute, virili aetate, in senectute.

Semper et ubique nobis imminet, et insidiatur quaerens, quem devoret, non quiescit, donec socios peccati reddiderit, ut consortes poena reddat.

Circumit.

Per tentationes omnis generis ad errorem, vel peccatum sollicitando.

Per persecutiones dum furore Mundi in Ecclesiam grassatur et fidelibus perniciem intentat.

Sic Jobum circumibat. Job. I.

Sic persequebatur Mulierem Apoc. XII. 13.

Sic ovile Christi saevissimus ille.

Leo circumit quotidie quaerens.

Oviculas quas rapiat et devoret.

Unde enim molimina omnia in Ecclesiam oriuntur? Unde carceres, exilia, bella, et caedes et similia nefanda crudelitatis exempla, quae vel ab Imperatoribus Ethnicis, vel ab aliis Ecclesiae hostibus, et novissime ab Antichristo pessima omnium et saevissima edita sunt? nisi ex Leonis infernalis impulsu, qui greges Dominicos non desinit circumire, quaerens quem devoret?

Judicate ergo Fratres, si tam callido et terribili hoste hoste circumdati quiescere possumus vel dormire? Annon vigilandum nobis sic continuo, et arma paranda ad difficile istud Examen.

Obj. Dices forte; sed quomodo Diabolus dicitur nos circumire instar Leonis rugientis. Cum Scriptura testetur eum a Christo vinctum esse, qui de eo in cruce triumpharit. Hebr. 11. Col. 11. de coelo ejectum fuisse. Luc X. 18. Apoc. 12. 9. et nullam deinceps protestatem in membra Christi non magis quam in Christum ipsum habere posse? Rp. Fateor Christum Dnum nostrum Leonem de tribu Juda, Leonem infernalem vicisse et caput ejus contrivisse. Rom. 16. ut nihil imperii amplius in nos habeat, sed hoc non obstat, quominus Deus patiatur adhuc eum vagari in Mundo, usque ad ultimum Iudicium, tanquam Principem Aëris, ad probandos pios, et puniendos impios. Dejectus quidem est de Coelo, unde instar fulguris, per Praeconium Evangelii decidit Luc. XI. 18. sed nondum in Tartarum detrusus et Catenis aeternae caliginis vinctus in inferis Leo iste rugiens ligatus est, ne fideles devoret: sed catenae adhuc illi subinde justo Dei Iudicio laxantur ad fideles exercendos.

Ita potest fideles adhuc tentare, sed non vincere; vexare

sed non perdere; oppugnare, sed non expugnare. Et hoc non sine singulari sapientia ita a Deo dispensatur.

Ad demonstrationem gloriae suae, quae in infirmitate fidelium perficitur.

Ad explorationem fidei nostrae. 1 Petr. 4. 16.

Ad conformationem cum Christo, quia ut ille tentatus est a Diabolo, ita et nos tentari ab eodem convenit. Sed ut nihil potuit in ipsum, ita nec in nos quicquam poterit, qui plusquam victores futuri sumus in ipso.

Quod sane magnum nobis solatium in hac pugna praebet, dum scimus qualiscunque sit Leonis istius rugentis crudelitas, irritos semper fore ejus conatus, quia ille qui vicit eum pro nobis in Cruce, pro certo eum in nobis etiam superaturus est spiritu suo.

Possemus innumera referre fidelium exempla omnium seculorum, qui veritatem magno suo solatio comprobaverunt, et feliciter erepti sunt ex ore Leonis istius sed non opus est ut alio respiciamus. Cum Dei mirabilis providentia suppetit¹ nobis hodie commentarium vivum et loquentem istius veritatis.

Intellegitis procul dubio me hic designare Reverendos illos viros, optimos et conjunctissimos Fratres, quos maximo cum gaudio hic praesentes conspiciatis, ipsorumque fidissimos Collegas, earundem passionum Christi socios, constantissimos Jesu Christi confessores et martyres, et pro ejus nomine etiam num exules: qui veniunt ex Tribulatione magna ac dealbarunt stolas suas in sanguine Agni: qui constanter in fide Christi perstiterunt nec passi sunt se ullis vel promissis, vel minis, vel illecebris, vel tormentis, dimoveri a fidelitate, quam supremo Imperatori semel voverant. Illi quorum tristissimam captivitatem antea luximus et in quorum gratiam viscera charitatis tam prompte aperuistis, jam veniunt gratias acturi pro fraterna sympathia et beneficentia vestra, et precum vestrarum Auxilium denuo imploraturi, ut clementissimus Pater miseriarum gravissimarum, quibus afflicti sunt, misertus, eos ab exilio revocatos in libertatem pristinam asserat, ut redditi Ecclesiis et Familiis suis, possint opus Dni sedulo deinceps promovere, ad gloriam Nominis sui et gregium ipsis commissorum aedificationem.

Illi sane experti sunt veritatem oraculi Apostolici: illi senserunt rabiem Leonis istius infernalis ingentis, qui continuo eos circumivit, ad eos perdendos. Nolumus hic historiam divissimae et injustissimae captivitatis pertexere, nam praeter-

¹ suppetitet.

quam quod ea nobis jam innotuit, nec expedit infandum renovare dolorem, quis vel Animo capere, vel lingua exprimere valeret, opprobria, convitia et dicteria, quibus innocentissimorum Fratrum fama lacerata fuit verbera et tormenta omnis generis, quibus misere afflicti sunt, non modo in foetidissimo carcere, in quo durissimis compedibus vincti et onusti haeserunt, per annum praeter propter spacium; sed et in teterrimo Tirremium supplicio, ad quod damnati fame, siti, foetore et mille malorum et angustiarum generibus, pene jam enecati, ad Libicum mare a Remigum Praefectis gravissimis verberibus quotidie immiseri-corditer plectebantur. Quis talia fando temperet a lachrymis? Sed Deus qui suis nunquam deest, tempore opportuno illis adfuit, exaudivit tandem calidissima Fratrum suspiria nostros-que pro ipsis gemitus, et ex faucibus Leonis infernalis, a quo jam devorandi videbantur, potenter excitato velut altero Ge-deone liberavit.

Benedictus sit Deus in aeternum, Deus Pater Dni. nostri Jesu Christi, Pater miserationum, qui non passus est virgam iniquitatis quiescere super sortem justorum; qui animas fidelissimorum servorum suorum, gementes in fovea, eduxit. Benedictus Jehova, qui non exposuit eos praedae dentibus impiorum, anima ipsorum erepta est¹ et ipsi erepti sunt. Celebrate miserationes Dni., dicite nunc cum Psalte. 118. 18. Benignitatem ejus esse in seculum: severe castigavit me Jehova, sed morti tamen non tradidit: Aperite mihi portas Justitiae, ut ingressus per eas celebrem Jehovam. Celebrabo te quia exaudiens me, fuisti mihi saluti. Psal. 116. 3. Circumdederunt me dolores mortis, angores sepulchri obvenerunt mihi, angustiam et moerorem inveneram: Nomen Jehovae invocavi dicens. Obsecro Jehova, libera Animam meam, gratus Jehova et misericors, servans simplices. Redi anima mea in requiem tuam, cum Jehova beneficus sit erga te. Quandoquidem eripuisti animam meam a morte oculos meos a Lachrymis et pedem a lapsu. Indesinenter ambulabo coram Jehova in Regione viventium. Ita est Fratres dilectissimi, magna si unquam, unicuique vestrum exultandi in Domino suppetit materia et ingrattissimi essetis mortalium, nisi singulare hoc ejus beneficium indelebilibus Characteribus inscriptum haereret in aeternum animis vestris, ut illud et ore et corde perpetuo celebretis. Nos sane non possumus satis testari gaudium hoc nostrum: et ut in partem luctus et gemituum vobiscum venimus: Ita sancte in Dno vobiscum laetamur. Ut anima in angustia fuit propter

¹ a laqueo Aucupantium, laqueus effractus est.

vos; ita ea jam delectatur et gaudet. Tota haec Ecclesia, quae siccis oculis non potuit calamitatem vestram audire, et quae effusa fuit in lachrymas et preces pro vobis coram Dno: jam in laudes et gratiarum Actiones, quas liberatori vestro persolvit, pie effundit,¹ et studium atque affectum² erga vos suum propensissimum probare omnibus officiis gestit. O Beatos vos, quibus datum est a Dno non solum in Christum credere, sed et pro ipso pati. Quos supremus Imperator aeternitatis princeps eo honore dignari voluit, ut tamquam Athletas fortissimos selegerit, qui advocati essent causae suae testes veritatis, spectaculum coeli et terrae, qui publice coram hominibus et angelis pro gloria Evangelii decertaretis! O Beatos vos! qui vos fideles Dei servos probastis in multa patientia, in afflictionibus, in Angustiis, in verberibus, in jejuniis, in laboribus; qui cum Mose praetulistis afflictiones et opprobrium Christi gazis Egyptiacis et deliciis peccati: cum Apostolis gavisus fuistis, vos dignos habitos esse, qui infamia notarentur propter Christum: cum Paulo in tribulationibus gloriati estis, et nullius rei, nec vinculorum nec afflictionum rationem habuistis, imo nec vitam caram³ habuistis, modo absolveretis cursum vestrum, Ministerium, quod accepistis a Dno.

O vos Felices, qui participes passionum Christi essetis facti, et quibus vincula ipsius ac stigmata mundo quidem probrosa, sed vobis gloriosissima, et Deo gratissima in capite vestro ferenda imposita sunt. Gaudete et exultate in Dno, quia merces vestra magna est in coelis, siquidem persecuti sunt Prophetas et Apostolos ante vos. Pergite fideles Christi servi, chara Dei capita in sancto illo proposito, et quam hactenus constantiam et firmitatem Fidei testatam fecistis in durissimo, quo vos Deus exercere voluit certamine, eandem porro illi semper per probate, certo persuasi supremum Agonothetam, et ἀρχιποιμένα, qui vos ad certamen vocavit, viresque ad vincendum hactenus clementer suppeditavit, suo tempore tandem gloriosam et incorruptibilem Martyrii coronam capitibus vestris impositurum. Interea Deum O. M. Deum omnis gratiae, qui vos vocavit ad gloriam aeternam, toto pectore precamur, postquam paulisper passi fueritis, ut vos confirmet, et stabiliat in aeternum, ut redditi Ecclesiis vestris, opus Dni. feliciter et strenue quod antea fecistis persequi possitis: et absoluto certamine et curriculo vestro in gaudium Dni, tanquam fideles eius servi recipi.⁴

Et vos Fratres Clarissimi, qui tam grato venerandorum

¹ effundite; — ² suum; — ³ charam; — ⁴ recipiamini.

Dei Virorum conspectu fruimini, celebrate Dei virtutem, quae in infirmitate suorum servorum consummata fuit, et discite eorum exemplo, quā constantiā et firmitate fidei sustinenda sit Leonis istius rugientis rabies, quando Deus ad hoc certamen vocat; ne unquam deficiatis Animo; sed fideles sitis usque ad mortem Redemptori Vestro, ut coronam vitae ab eo reportetis.

Fateor. Deum hactenus nobis pepercisse suā misericordia, nec nos magnis illis certaminibus exposuisse, nondum certare nos voluit usque ad sanguinem resistendo peccato; sed quis potest nos certiores reddere, nos in posterum nunquam in hanc Arenam descensuros, et halcyonys, quibus nunc gaudemus, semper fruituros? Scitis Diabolum nunquam dormire; sed continuo nos circumire, quaerentem quem devoret? Imo duplicari et augeri videtur ejus rabies, quo minus temporis sibi superesse videtur.

Fateor. Deum aliquando illum ligare, ne tanto furore ovile Dni vastet, unde Apocal. 20. mentio fit 1000 annorum, quibus ligandus dicitur Satan, sive illi ad Literam, sive indefinite intelligantur: sed alia sunt tempora, quibus solvitur, ut crudelius grassetur in Ecclesiam. Et caecus sit, oportet, qui non videat, nos in ea tempora incidisse, quid enim aliud clamat tristissima undiquaque Ecclesiae facies, quae passim ferme tentationibus et persecutionibus diri istius leonis infernalis vexatur, et ad incitas ferme redigitur, ut vix ullus sit locus in orbe Christiano et Reformato, qui Rabiem ejus vel non senserit, vel non sentiat. Quid ergo in tanto discrimine faciendum putatis Fratres, an dormiendum et segnoscendum videtur? Imo vigilandum et sobrie vivendum. Si leo corporeus vos circumdaret, an tranquille somnum capere liceret, an non ad vestri tutelam vigilaretis insomnes? Quanto magis ergo vigilandum vobis, dum Leonem invisibilem longe periculosiorem vobis imminere nostis.

Vigilemus ergo Fratres et sobrii simus, ne incauti unquam et inermes deprehendamus. Vigilate Magistratus, ne leo iste rugiens rempublicam vestram, cui a tanto tempore insidias struit, quamque non semet vel aperta vi, vel aperta fraude adortus est, perdat, et pretiosissimam, quam hactenus vobis Deus indulsit libertatem et pacem eripiat. Vigilate Pastores, quos in specula Deus constituit, ut excubias semper agatis, ne leo iste ingrediatur in ovile Dni et Christi oviculas laceret.

Vigilate Patre, pro Liberis etc.

Vigilate Juvenes pro vobis ipsis, ne unquam locum detis Diabolo, vel per iram, vel per luxuriam etc.

Vigilemus Omnes, quotquot nomen Christo dedimus, et abjectis operibus tenebrarum, arma lucis induamus. Vigilemus et oremus, ne introeamus in tentationem: sic opus salutis felicius promovere poterimus. Diem Dni attentius expectare, et Diabolo fortius resistere. Non desinet quidem ille furere instar leonis rugientis; sed quicquid moliat, irriti semper erunt ejus conatus; poterit aggredi, sed non vincere, circumire, sed non invadere, oppugnare, sed non expugnare etc. Ille, qui caput eius semel contrivit, conteret eum brevi sub pedibus nostris. Ille, qui Daniele in fossa leonum conservavit, qui Paulum ex faucibus leonis eripuit, potenti brachio nos semper tuebitur, et ab omni malo opere liberatos salvabit in regno suo coelesti: Illi gloria sit laus et honos in secula Amen.

Et hoc erat uberrimum argumentum pientissimae et ardentissimae aggratulationis, quo usus est celeberrimus vir Dominus Franciscus Turretinus ad Ecclesiam Genevensis, quando ibidem praesentes essent 4 Fratres Reverendi Basilius Köpeci, Johannes Szomodi, Stephanus Batorkeszi, Nicolaus Leporinus.

Exemplum orationis, quā per Generosum secretarium, nomine amplissimi magistratus San-gallensis excepti sunt 10 fratres Hungarici, partim in Germaniam, partim Sancto Gallum ad humiles gratias agendas expediti, et ablegati Anno 1676 2. Aug. Admodum Reverendi, clarissimi, celeberrimi atque doctissimi viri. fortissimi Christi Athletae.

Ea est Divinae Providentiae Autoritas, ut humanae creaturae, per mira eaque dissimilia castigationis liberationisque monumenta Magnetis ad instar in venerationem summi ejus Arbitrii a quo unice dependeant, salutari ad minimum, si non semper hilari animo trahi debeant. Insuetus praesentiae tam venerandae quam reverendae vestrae intuitus, sententiae huic pondus suum, viresque addit adeo firmiter atque luculenter, ut supra vix quidquam auditum fuerit, vel visum vel lectum. Placuit enim summo in coelis Deo, veneranda nomina vestra in imum quasi calamitatum acerrimarum Oceanum dimittere ut exinde eo insignius tolli, et in Exemplum incomparabilis Dei bonitatis Sanctiori deinceps orbi, numere vestro, vitā vestrā et quod plurimum in rebus humanis pollet, tantā experiētiā vestra praefulgere valeatis. Non arbitror necessarium esse, Ven. Viri, me vel pericula vestra, vel damna vel tormenta vel exilia fusius adumbrare. Horret animus luctusque refugit. Quis talia fando, Myrmidonum Dolopum et aut duri miles Ulyssis temperet a lachrymis?

Aures quin vestrae etiam oculi extemplo manifestarent,

quam intempestivā voce vulnera vestra refricarem. Nec prolixius depraedico, auxiliatricem Dei manum, quam heroico intervento, indissitis vobis praebuit oris, licet digna res sit, ut in ejus depraedicatione quicquid Spiritus ac vocis est jure meritoque absumatur; veneratur etiam animus, vox simplici puraque litera admiratur. Superfluum etiam foret intemeratae specialiorisque Sympatheas nostrae notas quas uterque civitatis nostrae ordo in imis animi penetralibus fert in publicum emittere. Etenim, et naturae jura laeta et tristia communia ut sint, imperant, et sanctior Corporis Mystici societas urget, et gravissima vestra, quam sine exemplo constanter tulistis fortuna ista jubet, ut verba mea tanquam ad tantum rei pondus infirmiora intra silentii sanctam Anchoram necessario suspensa manere debeant.

Namque profecto, si votis agendum esset, optarem illico, ut Deus fenestram aliquam in pectoribus nostris aperiret, quā patefactā varia, quae concepimus e¹ vobis doloris, desiderii, quadiique pro vario statu vestro, signa non per angustas sensuum orisque nostri rimas, quasi gutatim destillarent sed patentibus pectorum portis pronissimo cursu emanarent.

Id unum nomine Magnifici Senatus nostrae patriae, nec non venerandi ejus ministerii, praesentibus delegatis hisce spectatissimis, necessum esse ducō, ut pro imperato mihi officio, vobis ex imo pectore, auspicatissimum Salve dicam, ac quaecunque excogitari, proficisci que a nobis queunt, observantiae, amicitiae, auxilii, consilii, solatiique monumenta, devotā mente offeram, nec non deinceps laetissima omnia, annuente O. M. in coelis Deo candidissimo spiritu apprecer, dulcissimā spe fretus, fore ut is pro ineffabili sua clementia, vota haecce calidissima in aeternum rata sit habiturus. Vosque etiam pro singulari humanitate vestra, quae deesse possent officii nostri debita lubentissimo animo sitis suppleturi ac placida fronte conamina haec nostrae promptissimi affectus certissima indicia, eoque intenduntur, studio suscepturi. Omnipotens Deus, sator idem stator atque conservator vester, qui vos nobis nunc Providentiae suae speculum mirabile sistit, vos deinceps velit esse, gratiae suae fortunatissimum instrumentum, bonitatis inexhaustae dulcissimum ornamentum, perennisque auxilii sui incomparabile documentum.

Haec sunt christianissimi affectus, et affectus erga afflictos Christi servos contestati indubitata argumenta, partim nostro humili stylo adumbrata, partim ipsorum munificentissime colla-

¹ de ?

torum et benefactorum, verbis ex plenitudine cordis manantibus obsignata; utrinque tamen infra numerum et pondus tantorum beneficiorum in experimento, insinuata. Quis enim humanitatis inclytae obsequiae hospitalitatis sine defectu officia, amicissima et fraterna aggratulationis documenta, angustiis orationis suae circumscribere possit? Tempus profecto me deficeret, quoad vel minimam partem eorum beneficiorum, pro rei exigentia commemorarem. Et cum nulla vis ingenii mihi suppetat, quā commemorando neque tanta observantiae magnitudo, quā referendo, par sim ad humilia pietatis officia, me converto, Deum incessanter in vota vocaturus permaneo, ut tanta, et tam maxima, Fidelium, Benefactorum et Maecenatum beneficia, pro sua divite gratia remuneretur, detque benefactoribus longe maxima praemia. Eos et publice et privatim coeli benedictionibus cumulet: et rempublicam eorum Almā pace, Ecclesiam Scholam et Academiam, nunquam interrumpendā fidei unitate, familiam invictā libertate, fortunas firma ubertate, ut hactenus: ita¹ proporro exalto, adaugeat, protegat, conservet. Et certe non est injustitia apud Deum, ut obliviscatur laboriosae charitatis sanctorum suorum, quin imo cum summus ille iudex et Dnus omnium sedebit in Throno Majestatis suae memor erit, zeli et charitatis ipsorum, qui Christum in suis captivum, aut in persona, aut per suas literas, et beneficia, visitorunt, et qui Christum in servis suis esurientem toties cibā runt, sitientem potā runt, nudum vestierunt, exulem collegerunt et omni hospitalitate recreare et refocillare in summo honore reposuerunt; quique denique nihil omiserunt eorum, quibus verae communionis sanctorum luculentissimae testimonia, coram Deo, Angelis et Hominibus, in demonstrationem vivae et sincerae inhabitantis Fidei prostarent et permanerent.

Caput XI.

de 14 ministrorum Reformatorum, 8 Lutheranorum in Sarwar, Kapuwar, Triest, Istriae et Buccari Dalmatiae inaudita captivitate, et plusquam barbarica vexatione 6 virorum in praefatis locorum malis accelerata² gloriosa morte. Septem item ministrorum Ref. fide et bona conscientia retenta, divinitus facta liberatione; 6 vero Lutheranorum, et cum iis etiam trium Reformatorum, multis calamitatibus fractorum, et ad nefas proh dolor! adactorum, jam jam instante termino liberationis in Buccari facta Apostasiā.

¹ ista; — ² acclARATIONE.

Nomina eorum qui Posonio ducti sunt Sarwarinum. Jacobus Csuzi. S. Sanctae Theol. Dr. et M. Eccl. Ref. Losonczyensis. Stephanus Mango Szent Peteri¹ M. E. R. Simoniensis.

Andreas Szent Kiralyi ²	"	"	"	Sipiensis.
Stephanus Tökölyi ³	"	"	"	Dobocziensis. ⁴
" Ladmoci	"	"	"	Serkejiensis.
Johannes Gomori ⁵	"	"	"	Panyitiensis.
Stephanus Szent Peteri ⁶	"	"	"	Janosiensis.
" Mansatoris	"	"	"	Aug. Confess.
Joh. Raphaides	"	"	"	"
" Lani	"	"	"	"
Andreas Schwetzki	"	"	"	"
Joh. Glogovius	"	"	"	"
Philippus Johannides	"	"	"	"
Joh. Rhohacius	"	"	"	"
" Gutka	"	"	"	"

Nomina eorum, qui Posonio Kapuwarinum sunt transportati.

Georgius Szendrei	M. E. Ref.	Balogyiensis. ⁷	
Stephanus Beregszazi ⁸	"	"	Hamvajensis.
Martinus Szendrei	"	"	Harmacziensis.
Samuel Jatai	"	"	Tornaallyensis. ⁹
Stephanus Kallai	"	"	Valiensis.
Johannes Sallai	"	"	Runyaiensis.

Diximus hactenus de afflictionibus Ministrorum Posonio Berentsinum, Comarium, Eberhardinum, Leopoldinum deportatorum, eorum vario eventu,¹⁰ transportationeque in Triremes Hispanicas, ac tandem quasi per miraculum facta superstitum liberatione, nec non eorundem peregrinatione: Nunc etiam dicendum videtur de duorum supra 20 virorum judicio eodem cum prioribus Posonii oppressorum captivitate, raptatione violenta, diversoque pro certantium diversitate, eventu partim salutari, partim infelici. Hi ergo nominati viri, cum nec ante, nec post latam a principibus sacerdotum, in capita innocentium sententiam Posonii, in obtrusas Reversionales vel ratione voluntarii exilii vel abdicationis officii ecclesiastici vellent consentire, propter non datas reversionales, partim 29. May, partim 30. ejusdem Anno 1674. apud Domum Archiepiscopalem Georgii Szelepcheni per dictum Archiepiscopum; Leopoldum a Colonits Episcopum Neostadiensem, et Carolum Ludovicum Hoffkirken, incaptivantur, et primum in carceres Posonienses

¹ Petri. — ² Kyralyi — ³ Jokolyi — ⁴ Zajensis Doctor — ⁵ Gömöri. — ⁶ Petri. — ⁷ Batogiensis. — ⁸ Beregszassi — ⁹ Jornalliensis; — ¹⁰ guentu.

detruduntur, demum illinc paulo post protracti, in carceres Sarwar et Kapuwar transportantur. Ac quidem 14. Fratres Ref. i., omnes fere ex Comitatu Gömöriensi 30. Maji in carceres conjecti Psonienses, hora 3. ejusdem diei pomeridiana, protrahuntur ex carcere Psoniensi et per ipsum Colonitsium iterum ad subscriptionem urgentur. Non consentientes in subscriptionem, e vestigio ipso Colonitsio disponente curribus imponuntur, restibus constringendi demandantur. Cum restes¹ non adessent, ipse Colonits ex propria bursa promittit pecuniam, et e foro quantocijus restes adesse jubet.

Ipsa quoque jubente cultellis, spoliantur, educti ex curia carceris in via a circumfusa multitudine percipiunt Eleemosynam, sed bona collata ipsis Collatoribus praesentibus, inspectantibus et illacrymantibus una cum propriis Vestimentis captivorum statim in ipso portu Psoniensi ad Trajectum Danubii per graves Sclopetorum impressiones eripiuntur. Impositi naviculae² in sui erectionem, inter cataphractos, voce resonanti cantant Psalmos Davidicos. Canunt inter reliquos 141. 43. 23. 13. Psalmos et Cantionem illam Lutheri. Erös varuuk nökönk. Ein veste Burg ist unser Gott, er hilft. etc.

Admirantur multi eorundem animum imperterritum et constantiam: et his psalmis cantandis et orationibus ferventibus usque ad Kapuwar et Sarwar instant, prohibentibus identidem stipatoribus. Trajectu Danubium superantes, in noctem vestium constrictionem, multis precibus sub arcta custodia in oppido Köpchen deprecantur. Ipsi Judaei, qui numerosi in eodem oppido commorantur, compatentia talium innocentium, et tam manifestä vi oppressorum ducti. eleemosynam pecuniae similiae et aliarum rerum licet prohibentibus lictoribus captivis praebent, donec tandem per milites armatos ex conspectu captivorum pellerentur. Hospita quoque diversorii captivis coenam gratuito exhibet, sed multum orat captivos ne cuiquam dicerent de hac sua charitate alioquin enim sibi apertum periculum immineret. Köpchenio educti, in aurora canunt 5. et 102. Psalmos, ad vesperam deducuntur Sercinum. Hic loci ad noctem funibus Colonitsii erant astringendi, sed multum deprecantibus duobus nobilibus Comariensibus, donariisque porrigentibus, lictores mittigantur. Et quoniam ipsi lictores, seu stipatores captivorum praesentium probitatem et mansuetudinem vel saltem praecedenti nocte proxima exploratam haberent adhuc dum subsistunt.

Juny 1. die oratione et psalmis continuatis Sercino pro-

¹ vestes. — ² Naviculae.

moti Sopronium introducuntur, fit concursus totius civitatis, et collacrymantes fideles casum miserorum pecuniam et aliarum rerum subsidia captivis ad quadrantem in curru subsistente constitutis suppeditant: Imo et ipsis stipatoribus hanc solam ob causam, quatenus captivis ex se necessaria afferre paterentur, vel ne oblata eripiant multa bona porrigunt. Sopronio educti, in egressu canunt 143. Psalmum, delati Ponkinum, ibi fratres Sarwarinum deducendi iis qui Kapuwarinum deportabantur, paucis valedicunt, eosque Deo et verbo ejus gratia commendant. Sarwarinum ducendi in pago Chente, per quandam militem germanicum de imminente ipsis, eorum honorum depraedatione quae piorum liberalitas Sopronii sibi concesserat, admoniti, cum stipatoribus suis transigunt et sui depraedationem, 7 florenis redimunt. Eadem nocte pernoctant sub arcta custodia, sequenti autem die multis ignominiiis afflicti, Sarwarinum introducuntur, 8 fratribus pridie eodem adductis junguntur, et gravissimis compedibus turcicis illigati in carcerem detruduntur: ubi per 7. hebdomadas, praeter compedes ferreos cippo ligneo quoad pedes, manicis ferreis quoad manus, numellis ferreis quoad collum, interdiu et noctu semper inclusi et illigati manserunt, ex impedimentis tot vinculorum semper supini, nec loco se movere potentes ad putrefactionem usque femoris, et aliorum membrorum jacere coguntur.

Exactis multis diebus post varias obtestationes et preces nobilium Papensium numellis et manicis ferreis interdiu solvuntur, sed soluti ad sordidos labores abire compelluntur.

Relaxatio haec tamen multis muneribus Papensium apud commendantem Sarwariensem quaesita est: quoties enim transibant generosus Johannes Rabszabó,¹ Adamus Csizmadia Sarwarinum, toties commendantis manum Damarum, pabuli piscium et pecuniae muneribus implebant.

Ex sordidis laboribus reduces circa meridiem carceri immundo et tenebricoso includebantur et ibi panem et aquam commissionalem cum moerore et lachrymis comedere et bibere cogebantur. Ad noctem vero reducti semper cippis, quamdiu Sarwarinio² asservabantur, concludebantur, imo et interdiu subinde a laboribus cessantes, pro libidine capitanei,³ constricti haerent. Inter edendum aliquando, coram capitaneo Simeone von Kalat, Rev. Jacobus Csuzius lamentando dicebat: Hancece miserrimam crustulam panis etiam tanquam lupi festinanter in tenebris et inter stercora cogimur vorare. Hac lamentatione⁴ audita inquit commendans ad Jacobum Csuzi. Tu Bestia quare

¹ Rabszakó. — ² Sarwarino. — ³ Capitaneo. — ⁴ Lamentatione.

tu me lupum voracem appellasti? Ipse se excusat, nihil proficit, detruditur in carcerem, et per complures dies, pedibus, manibus et collo praefato modo astrictus, solus ibidem detinetur et nonnisi aliorum intercessionibus solvitur. Cum circa festum Michaëlis in arca capitanei constituti laborarent, adest quidam civis Soproniensis, et cum quibusdam fratribus unum atque alterum locutus, alios solum impertit salute.

Videt hoc capitaneus, et exardet contra captivos et eos compellit statim in carcerem, eosque cippis, numellis, catenis et manicis ferreis constringit, et ibidem quo usque ipsi placet detinet. Laboribus plusquam servilibus vexabantur. in arcae fortaliti expurgatione, propugnaculi demolitione, lignorum sectione, glaciei in vallo arcis etiam die Dominico fractione, immundorum locorum expurgatione, idque tanta crudelitate, ut ipsi facinorosi otio transigebant vitam suam interim his innocentibus laborantibus, ligna et alia necessaria in usum carceris apportantibus.

Arcentur ab omnium conspectu, et alloquio prohibentur etiam in elemosyna² quidquam accipere, imo etiam elemosynam praestantes in arrestum conjiciebantur et mulctabantur, ut hoc factum in Johanne Servatore,³ propter offulam⁴ carnis coctae cum olere captivis exhibitam. Et in his praefatis (miseriis) sine ulla relaxatione usque ad tempus deportationis detinebantur. Sed redeo ad Fratres Kapuvarinum deportandos ii post acceptum Sopronii ex priorum⁵ liberalitate beneficium, in pagum Chenk ut praemissum est⁶ deducti et a fratribus reliquis separati, extra pagum in campo subsistere coacti, omnibus bonis exuuntur et spoliantur: demum manibus post tergum revinctis constricti, in terram prosternuntur, inde non potentes sese elevare, in ulnis militum currui, tanquam trunci iniiciuntur, et ita constricti Kapuvarinum deportantur.

Kapuvarinum introductos et variis contumeliis affectos solvunt restibus,⁷ et e vestigio in carcerem coniciunt, ibi cum furibus homicidis et veneficis, iisdem cippis includuntur. Secunda die Junii turcicis compedibus utroque pede vinciuntur cum compedibus constringerentur, ex prandio miserrimi panis evocati, alacri et hilari animo accipiunt compedes. Miratur ipse castellanus animum imperterritum captivorum, et dicit: quot jam captivos huc deductos asservavi, nunquam tamen ex multis centenis expertus sum, tanta hilaritate animi compedes assumpsisse vel unum. Respondent captivi unanimiter. neque

¹ Capitaneus. — ² Elemosyna. — ³ Servitore; — ⁴ ossula? — ⁵ priorum; — ⁶ est hiányzik; — ⁷ vestibus.

vel ex multis centenīs captivis habuisti in tali causa constitutos captivos. Nos enim innocentes pro Christo et ejus gloria, hos compedes libenter perferimus. Si quid mali designassemus, haec ferramenta tantum abest, ut laetitiam crearent, ut potius horrorem cum accusatione, et formidinem malae conscientiae nobis incuterent. Postquam jam omnes compedibus illigati essent, ex vernaculae cantilenae, quae sic incipit: Főrócs haz Szarensze (191. lap),¹ contextu clara voce canunt 11 versum. Perfero cuncta cum miti patientiā, meque in omnibus erigo hac fiducia, quod Redemptor meus pro mea salutē perpressus est plura.

Quodque non sum solus, sed junctus pluribus, qui patiuntur talia. Hac cantilenā auditā ipsi circumstantes Hungari et Germani, corde compuncti, indoluerunt tam apertae et violentae innocentium oppressioni.

Constricti compedibus 4. Junii coguntur statim abire ad sordidos labores, utpote ad stabula expurganda, ligna caedenda, propugnacula effodienda, aggeres Rhabi exstruendos, per totum fortalitiū in omnem usum aquam deportandam, secreta naturae loca purganda, terram, calcem, arenam, saxum convehendum. Immunda loca purgantibus saepius instrumenta erepta sunt. In usum fortalitiū quotidie ordinaria vasa replebant; subinde tamen in subjectam fossam. Arcis vasa solum ad vexationem captivorum effundebantur, et denuo per captivos debebant repleri. In domum etiam commendantis per excelsos gradus, grandia vasa aquae, quolibet tertio die portabant, et bajulabant. Omnium accessu prohibebantur, nec prece nec pretio quiquam accipere licebat. Factum est aliquando, quod captivi jussu capitanei supplicem libellum ad circumjacentes evangelicorum pagos, pro stipe corroganda adornarent.

Keresturienses nobiles viso captivorum supplici libello, pro eorundem sustentatione victualia colligunt, et per manus Andreae Nemes, captivis subministrare ipse Andreas cum curru, equis et bonis in usum captivorum allatis ad triduum arrestatur. Triduo exacto 10. imperialibus mulctatus dimittitur, et bona pro captivis allata, per eundem capitaneum, qui supplicem libellum adornari praeceperat, divenduntur.

Nobilis alter ex loculo buccellam panis in transitu, captivus laborantibus, exhibens, arrestatur et non nisi Talleri, lapidei salis et unius agni pensione mulctatus ex arresto dimittitur. Ab Orationibus habendis et psalmis canendis prohibentur, haec tamen unica in rebus angustiis subsidia et solatia

¹ Főrócs haz szarensze. (Tán: forog a szerencse. B. E.)

nunquam intermittunt, sed matutinis et vespertinis horis publice precantur et psallunt.

Tentantur per varios. Ab ipsa Camera Poseniensi non nunquam certi subordinati mittuntur, qui ultro citroque habitis sermonibus hortabantur captivos, ut ad Colonitsium et alios causā rerum suarum scriberent. Hoc tamen quod suadebatur, non faciunt.

Cum Possessio Kapuwariensis, excellentissimo generali de Monte Cuculo transcriberetur et resignaretur, propter nonnulla Regis debita, Georgius Mots, Poseniensis Camerae Dominus et Personalis Regius Viennensis, captivos cum omnibus aulicis suis aggrediuntur, et terrent, nisi subscribant, deportatione ad Türemes. Captivi dicunt, se esse innocentes, adeoque se malle extrema quaeque perpeti, quam suam innocentiam aliqua ista accomodatione prodere.

Procurator etiam Possessionis Kapuar Samuel Odor multoties nomine Archiepiscopi et Colonitsii 100 et 200 florenorum et nescio cujusquam imaginariae felicitatis pollicitatione ad apostasiam sollicitabat captivos. Brevibus respondent captivi omnibus mundi thesauris chariorem esse conscientiae suae puritatem et tranquillitatem.

Stephanus Gyenyösi¹ ejusdem loci sacrificulus ex reformato apostata factus, multis vicibus apud commendantem arcis, iniquis delationibus, captivos aggravabat: Jesuitas et monachos ipse asinus in folio adversus captivos concitabat: deportatis in carcerem saepius imaginibus ad osculum praebendum si fieri posset, etiam praesentes captivos cobeat.

Reverendo Johanni Rimaszombathi, aliquando circumportans imaginem, cum ille naturali necessitate urgeretur ad expuendum per calumniam imponit, quod beatissimam Virginem conspuisset. Quamvis ille justo modo sese excusaret, non tamen conquiescit, sed rogat eum, quare nollet imagini osculum praebere. Inquit Joh. Rimaszombathi, quia ne ipsos quidem Sanctos in hoc mundo, vivas aliquin Dei imagines sine necessitate justā exosculari soleo. Non impetrat quidquam, sed cum minis et maledictis discedit Sacrificulus. Onere commemoratarum miseriarum attriti 2 Venerandi fratres pie in Dno. moriuntur. Martinus Szendrei Reformatus Kapuvarini, Andreas Swezki² Lutheranus Sarwarini. Sed de his (ad finem)³ infra peculiari capite agemus.

Post multas tentationes in reliquis superstitibus per vexationes laborum, famis, sitis, nuditatis nihil obtinentes neque vel

¹ Gyenyösi. — ² Swezki; — ³ hiányzik.

carcere soricibus, ranis, serpentibus et bufonibus scatente enervare valentes, ad vota que sua pertrahere potentes, dictos captivos, exactis tredecim mensibus ex carcere protrahuntur et anni 1675. Julii mensis 1° die educuntur ad pridemque praeconcepta mala triremium deportandi, germanicae militiae in Italiam contendenti traduntur.

Antequam tamen illinc educerentur, summo mane, cum ficta compassione adest Samuel Odor Procurator Bonorum Kapuwar, et postquam multis verbis suam condolentiam explicasset, diurnum trium crucigerorum, antecedenter jam per 8. septimanas subtractum ex parte exhibet. Nihil tamen profuit etiam hoc exhibuisse captivis, si quidem id totum cum aliis facultatibus captivorum in Praedam militum Sabariae cessit. Adjicit praeterea. Jam Praefectum Gabrielem Köver¹ nomine et mandato Colonitsii adesse, eumque in commissis habere, ut omnes ubique Captivos Ecclesiarum Ministros, ex carceribus eductos, praesidio germanicae Militiae Graecium deducat, indeque ad Triremes Hispanicas transportari curet. Hæc denunciatione audita Captivi inquiunt: Sumus parati, fiat Voluntas Domini, etiamsi haecenus requisitum fuisset, libenter obsequuti fuisset. Praefectus autem ille Gabriel Köver, administer Colonitsiani furoris erat quondam legatus sed malae fidei Principis Georgii Rakoczi secundi, cum ingenti summa pecuniae ad cogendas auxiliares copias Viennam expeditus: qui quidem omnem pecuniam Principi Rakoczio subtrahit et Dnum suum sine ullis auxiliis procuratis deserit, Austriacisque adhaeret. Sub ductu praefati praefecti educuntur. In egressu carceris Johannes Rimaszombathi, ad confluentem populum conversus dixit. Fratres charissimi, non consternemini, neque hoc tristissimo nostro statu, a constantia animi vestri dimoveamini. Ecce audimus, nos hodie ad Triremes deduci et transportari. Sed fiant sane 100 — triremes, nunquam tamen divina gratiã adjuti commitemus, ut ab agnita semel veritate deficiamus. eamque abnegemus. Non decedet, credite, per nos quicquam gloriae divinae.

Plura loquunturus prohibetur.

Injecti curribus praecedentem praefectum subsequuntur, canentes 43. Psalmum. Praefectus extra Kapuwar non longe a Wittenged, curru pensili captivos praecedebat, in ponte fluvii Rhabi ex inopinato currus pensilis evertitur, et praeceps trahit aliquot famulos, cum equis et suppellectilibus valorem mille Tallerorum Imperialium facile superantibus, in subjectum Rhabum,

¹ Köver.

idque ex altitudine plusquam unius hastae. Ipse praefectus vix ad jactum lapidis descenderat ex curru. Et nisi a rusticis subito adjutus fuisset equorum et aliarum rerum omnium jacturam passus fuisset.

Visa tanta rerum vicissitudine, indignatur praefectus et pileo iteratis vicibus in terram projecto quasi in furias agitur, et dicit se vel Litterarum pereuntium jacturam noluisse ferre, pro summa 1000 imperialium. Ominatur etiam de hujus ante hac inauditi processus in Hungaria non satis futuro plausibili eventu et inquit. Nunquam horum inceptorum Authores, felicem habituri sunt successum. Ecce enim dum furoribus eorum inservio, quantam rerum jacturam in momento pasus sum.

In deportatione nunquam consuetam viam ingressus, sed ubique per avia, et devia, cum magno incommodo pauperum agricolarum, deducebat captivos. In comitatu erant equites 16. Germanici. pedites vero 5. Hungarici.

In pagum quendam deducti captivos sub nocte cippis et catenis praeter pedes, per judicem pagi adductis constringit. Sacrificulum paganum ad captivos, metu triremium in apostasiam sollicitandos, submittit. Respondent captivi. Quaecunque tandem nos maneant tamen illa omnia non fiunt absque providentiā divinā, quam ut in omnibus ita vel maxime in hac re humili adoratione veneramur.

Secunda Julii ex pago multis psalmis et orationibus instantes introducunt Sarwarinum, et in conspectum fratrum 14. ibi detentorum adducuntur: Quos inter lachrymas Christiano complexu salutant: eosque bonitate causae consolantur. Introductos praefectus Gabriel Kővér Capitaneo Johanni Bek¹ Vienna ab ipso Henrico Soher submisso; Kapuwarienses cum Sarwariensibus numero 20 viros resignat. Quos resignatos omnes a Colonitio emptos pro se dicebat Johannes Bek.

Ex tempore per currus disperditi, lamentantibus et deplorantibus multis educuntur. Ipsi qui compatiebantur, et ex compassione captivis aliquid conferre nitebantur, durissimorum baculorum ictibus abigebantur, quin et equorum calcibus et pedibus conculcandi, ab ipso Bek prosternebantur.

Et hanc crudelitatem in muliere quadam praegnante, uxore Andreae Vince, Patiensis, elemosynam conferrento praepriis edidit Bekus.

Eam enim idem Bekus² calcibus equi conculcat, proster nit, prostratam in terra beculo ferit et dedolat. Sarwarino educti³ Sabariam deducuntur, et evaginato gladio custoditi in

¹ Bele. — ² Bek; — ³ deducti.

diurno et aliis sumtibus a Samuele Odor Kapuwarini exhibito per ipsum Bekum spoliantur.

Mane iter ingressuri, a quodam milite his verbis excitantur: Surgite vos, inquit, qui manducatis panem doloris, miserimi homines.

Illinc promoventur in pagum Borth,¹ ubi excelsissimum montem plusquam in altitudine sua quinque milliaria Italica complectentem, pedibus cum peditatis scandere et trajicere coguntur. Circa 12. am ejusdem dici per fluvium Labintz² in termino Hungariae traducti, multis suspiriis dulcis patriae oras relinquunt.

Cum ducerentur per totam Styriam ubique nuntii praemittebantur, qui monerent villarum et urbium incolas, ad campanarum pulsus: dicebant n. nuncii se daemioniacos homines per illam regionem traducere, et in campanarum pulsus sese et Regionem praemunirent, futurum esset, ut nocumentum afferant daemioniaci regionis ipsorum.

Julii quinta introducuntur Graecium, jam pervulgato rumore de tristissima miserorum deportatione, omnes ubique ad contemplandam tantam afflictorum tragoediam sono campanarum et tintanabulorum excitati concurrunt, rident, blasphemant deportatos per varias urbis plateas, et lapidibus impetunt: donec tandem in ripa fluvii Mura ad diversorium quoddam deponerentur: Hic depositos praesentant Henrico Henric Soher, quos ille in stabulo quodam equorum ad fimum equinum sub quodam praesepe projectos decem evaginatis gladiis custodiri mandat.

Eadem vespera turcicos compedes, jam a praesentibus captivis per 40 integros dies portatos levare jubet: eosque per binos manicis ferreis et catenis constrictos, pro pedestri itinere alternis manibus colligat.

Quoad hic subsisterent Jesuitarum nonnulli advolant, et quidem unus eorum nomine collegii captivos hunc in modum alloquitur. Ego bene novi, quod vos gravissima maris pericula maneant. Sed quoniam adhuc in via constituti estis, et via illa quam sectamini, est erratica via, suadeo vobis viam veram, quam agnoscere si volueritis, bene agetur vobiscum. Hunc mortiferum tentatorem breviter absolvunt captivi. Nos inquit, viam illam, quam tu suades, tibi relinquimus, nostram vero quae est ipsa veritas ad extremum sequi studebimus.

6. Julii singula paria captivorum stipati quaternis militibus, ad Bildonum usque abiguntur.

¹ Borts? — ² Lapintz.

9. Julii Marchpurgi¹ ad Dravum, vestibus, indusiis et pauculis nummis exspoliantur: et nonnisi ad multam intercessionem singula indusia impetrant. Reliquā statim auctioni proponunt, et ad Triestum usque ubique² locorum vendunt.

10. Julii Labacum usque abacti, in tertiam usque contignationem ad solarium seu tectum quoddam sigillatim evocantur. et iterum novae investigationi subjiciuntur hoc dicto. Nos prope diem jam vos ad aliorum manus trademus, quamobrem satius est, ut si quid reliquum pecuniae et bonorum habeatis, nobis exhibeatis, non enim amplius eorum usum habebitis. Hic propudiose et foede investigantur et diripiuntur adeo ut omnes juncturae et dupplicaturae vestium contrectarentur, sollicito imo et naturae abstrusiora et capillorum flexus et nexus diligentissime perquirentur. Non contenti hāc foeda denudatione, miseros ad conscientiae puritatem, sub crudeli comminatione interrogant.

Annon adhuc aliquid haberent. Afflicti vero inter tot crudeles raptorum manus, nec os aperiebant. Propter violentas itinerationes, et per anfractus viarum factas distractiones, ipsis captivis ex manicatis manibus sanguis ubertim destillabat.

13. Julii Rev. Vir Andreas Szentkirali,³ ad Oscowa villam propter coactionem itineris, destitutus omnibus viribus in Parysin incidit.

15. Julii. Multis adversitatibus, per saxea itinera consumti deducuntur Triestum, situm in litore Maris Adriatici: ibidem cum omnium contumelia, campanis pulsatis excipiuntur, per aliquot urbis plateas deportati apud diversorium quoddam, tecto Harae⁴ seu suili⁵ includuntur, donec 16. die circa vesperam illinc educti in angustum quoddam diversorium in portu constitutum transferrentur, sed ex hoc hospitio rursus 17. die ad prius diversorium reducantur, cuius in superiorem contignationem inclusi ab omnium conspectu et commercio arcentur ibidemque 18. et 19. Julii permanentes, pasciscuntur⁶ cum Henrico Henric Soher⁷ de sui liberatione, 2000 imperialium. Hic jam ex carceris vestibus captivis Germanicus vestitus coeperat praeparari et signanter Dnus Jacobus Csuzi, Samuel Tatai et Stephanus Mensatoris sub fide jussione aliorum ad pactae summae conquisitionem debebant emitti.

In transactione tamen haec conditio adjiciebatur, ne quisquam etiam post liberationem in Hungariam redire posset. Hac interpositā nihilominus paciscendi ratione Stephanus Szent-

¹ Marpurgi; — ² ubi. — ³ Szent Kyralyi. — ⁴ Harz. — ⁵ Suilis; — ⁶ paciscuntur. — ⁷ Söher.

Peteri Minister Janosiensis Reformatus, jam apostata Julii 19. sub noctem fuga elapsus est, et prioris diei pactum illud rescidit, seque cum aliis innocentibus gravissimo periculo exposuit.

20. Julii. Joli. Bekus cognita fugā istius, adjunctis¹ 10. comitibus summo mane accurrit et cum furore in reliquos istius fugae inscios irruit, eos baculis praegrandibus pulsat in nudos, et in salo abjectos saevit, modo calcibus ferit, modo pedibus trudit, modo iterum calcaribus stimulat, adeo ut promiscue saeviendo, nonnullos in facie, nonnullos in pedibus, nonnullos in brachiis vehementer vulneraret.

Stephanum Mango Szent-Peteri in pectore et ventre percutit gravissime. Stephanum Ladmoczi² adeo exanimem reddit, ut vix exacta hora ad se redire potuerit. Johannem Rhohatsium³ in facie et brachio ita vulnerat, ut illius percussiois etiam nunc vestigia circumferat.

His non exsaturatus reliquias lacerarum vestium captivis detrahit. easque statim venum exponit, relictis, captivis, in solis indusiis jam annuo carceris squalores putridis, protrahuntur ex ordine miseri et 10. robustioribus militibus huic carnificinae ab eodem deputatis ad sanguinem usque nudi coeduntur et fustigantur; donec fatigatis lictoribus semianimes relinquerentur. Inter verberandum crimini dabatur miseris, quod ipsi fugitivum illum dimisissent (si credibile est eodem carcere, et manicis ferreis coarctati) Exprobrabat etiam Johannes Bekus, quod sibi cum Henrico Henric Soher ex fugitivo illo, vita propter Colonitsium periclitaretur neque sibi amplius esset integrum Viennam redire: Si quidem profugus ille in Hungariam jam rediturus esset, contra instructionem a Colonitsio pro se datam. Colonits namque ejusdem militiae duces in tantum astrinxerat in deportandorum perditionem, ut vel ipsos in triremes venundent, vel in talia loca deducant, ut de captivis nulla amplius in Hungariam redeundi occasio suppeteret. Et hanc fuisse Colonitsii in perditionem captivorum instructionem, fide dignis hominibus Henricus Henric Soher, post liberationem praesentium captivorum etiam confirmavit Sekingae. Post verbera, et hanc crudelem carnificinam barbas et mystaces captivorum, quibusdam ex integro aliis ex dimidio abscindit et abradit. Inter abradendum aliis pili etiam radicitus evelluntur, timore enim impulsus quidam adolescens circiter 14. annorum ex imperio Beki huic depilationi adhibitus minister praefati tyranni, tremebundus barbas cum parte etiam faciei, et mentorum tollebat. Hic

¹ adjunctis hiányzik. — ² Ladmoksi. — ³ Rhobatsium.

tamen adolescentulus, vel timore quoad abradendum et depilandum impellebatur, vel ex occulto aliquo iudicio Dei, ita affectus est, ut ex bene sano intra paucos dies post depilationem cum omnium admiratione exspirabit.

Ex loco verberum, nudipedes, et omnia membra vestibus exuti per plateas diversas raptantur, et in civitatis carcerem, ipsam latrinam potius reliquorum carcerem compinguntur, et ibidem nudi denegato vel manipulo straminis, fame et siti etiam consumti, in stercorei ipsius carceris fundo projecti manent ad insequentem diei lucem.

21. Julii. Iterum cum stridore dentium adest Bekus, et captivos praecedentis diei cruentis verberibus, si non in superiori, saltem eodem gradu subiicit ad unum et fere mortuos relinquit. Et quia durissimi fustium ictus, hesternae die in captivis relicta linteamina totaliter discerpserant, ne plane nudi essent, jubet captivos carbaseis talaribus nautarum seu remigum vestibus indui. Hoc furibundo dicto abdito. Jam noveritis quod certo certius ad mare destinati estis. Ipsi vero miseri ne hiscere quidem ausi, sese divinae voluntati commendantes in priorem stercoreum carcerem ire compelluntur.

22. Julii etiam tertia vice superiorum dierum, crudelissimis verberibus subiiciuntur, et ita exeruciantur, ut tanquam folia arborum tremere, totum corpus ipso carbone magis atrum, sanie, cruore et tunicibus repletum habentes ad terram usque sine ulla commiseratione depressi conculcantur.

Custodes ordinarii carceris ab hoc latrone crudelissimo rogati, ut jam tertium illos vellent percutere. Respondent custodes se non habere a suo magistratu ullum mandatum in istos innocentes saeviendi, et ita aversi faciem a cruentis plagis refertis corporibus, cum suspiriis exhibant. Absoluta hac tertiā carnificinā dicit ad captivos Bekus. Jam captus est bestialis ille, et fassus est, quod ex vestra dispositione effugisset. Respondent miseri excarnificati omnes uno ore. Mentitur et contra conscientiam haec de nobis dicit, vocetur et dicat nobis ad os, ex cujusnam nostrum dispositione abivisset.

Nos enim Deum invocamus in testem, quod nihil de maligna istius intentione novimus. Dicit Bekus. Vultis adducam et fateatur. Respondent captivi. Nos non recusamus. Adductus tandem, manus et pedes constrictus, exquisitissimis verberibus a capite usque ad calcem affectus est: et subinde interrogatur. An aliis consentientibus discessisset. Ille tn. inter crudelissima tormenta constitutus, nihil aliud dicebat. Etiam si me occideritis, non possum fateri ipsis consentientibus me discessisse. Nemo n. eorum novit. Ex loco verberum abstrahitur in car-

cerem, et alii captivi ipso Beko praesente ipsum interrogant. Frater Szent-Peteri, inquiunt an nostro scitu et consensu discessisti. Respondet profugus. Ego nunquam id dixi, neque dicam quia nemo vestrum novit. Miseri ergo illi sub ficto illo titulo percussi dicunt, et exclamant lamentando coram ipso Beko. Deus itaque vide nostram innocentiam et dispice quam immerito sumus ita crudeliter tractati, Domine miserere nostri. Tunc dicit Bekus. Ab hoc igitur tempore vos ipsi debebitis ipsum quotidie bis percutere. Cohorrescunt miseri ad hoc sanguinolentum dictum, nihilominus tamen initium facere compelluntur.

Rev. Joh. Rimaszombathi jubetur primum percutere. Ille cum infirmitate brachiorum suorum per crudelissima verbera huic oneri inhabilium se ipsum excusaret, irruit in ipsum Bekus, et eum sine ullo respectu membrorum concutit, adeo ut ejus dextram loco motam conquassaret, et inhabilitaret. Ipso relicto, in alios eadem etiam¹ crudelitate saerit. Cum in tanto discrimine jactarentur, vel invisissimi coguntur ipsum verberare: Initio facto ab eadem hora ad tres continuos dies, ipsum a calce ad caput usque jejuni jejunum, et omni diurno destituti, diurno destitutum bina vice dietim percutiunt, dedolant et fustigant. In his maximis angustiis constituti, quamvis saepius suo periculo redimebant, non juxta posse suum, intentata verbera, nihilominus tamen non eo quo poterant, et ex imperio debebant, modo ipsum percutiebant: imo in absentia tyranni aliquando veteres pannos ipsius tergori, ubi ictus frequentius incidebant, fasciis² illigatos, sub indusio adaptabant. In hoc carcere et statu servabantur a 20. Julii usque ad 6. Augusti tacite Deum psalmis et orationibus celebrantes. Inter has iterum angustias constitutis, visa est aliqua spes liberationis affulgere. 26. enim Julii Henric Soher³ per Bekum nunciat ad captivos, quod si quis habeat confidentiam sui lytri intra quindenam procurandi ipse ex praesentibus miseriis eluctari potest. Hoc audito, Dnus Jac. Csuzi, Samuel Jatai, Steph. Szent-Peteri, Steph. Ladmoci, Steph. Mansatorius⁴ paciscuntur cum Henrico Soher 1100 imperialibus, ad quorum cum certo termino depositionem deligunt locum Viennam, sed in hoc negotio Henrico Soher agebat omnia quasi sub manu, idque ut agebat ne quidquam fieret cum animadversione Jesuitarum.

Viennam ablegaturus Jacobum Csuzi 30. Julii indutum Germanicis vestibus, media nocte e carcere eductum. Joh. Bekus secum assumit, et Viennam ad lytri depositionem de-

¹ et; — ² fasciis. — ³ Söher. — ⁴ Mensatoris.

portat. Et hic mirabili Dei providentia per Generosum Dnum Zollikofferum liberatus est, et ad suos in Hungariam rediit, ibidemque etiam num ministerio suo fungitur. An vero pro quatuor statim nominatis sociis etiam deposuerit lytrum, hactenus nobis non constat, illi enim cum aliis ad finem usque manserunt in captivitate. Non ergo his 4 cum reliquis eadem illuxit felicitas, quae Jacobo Csuzio angusti enim mensis 6. die, dispositis in ordinem ante carcerem, plusquam 400 militibus, deducuntur¹ in naves Adriatici maris insectis, fame, siti, sorditie, foetore enecandi, numero 19. viri detruduntur.

Interim ut suppleatur numerus 20 virorum quendam Croatam ferreis manibus constrictum sub specie ministri Hungarici caeteris 19. captivis permiscent: ne quo forsitan pacto a Jesuitis et aliis monachis, tumultuatim accurrentibus et Hungarorum numerum accurate observantibus, animas Henrici, de quorundam dimissione (ut ajebant) cognosceretur.

7. Augusti velificantes infra Piramum, ad insulam formosae Rosae, a serenissimae Reip. Venetae 11 triremibus tres naves Henrici milites vehementes deprehenduntur, milites omnibus armis exuti, exauthorantur, et in aridam deportati dissipantur. Arma militum post longam instantiam pro imperatoris respectu impetrant.

Captivi etiam a militibus Dalmatis, e fundo navis in Venetorum naves transportandi multoties invitantur, sed metuentes miseri majus aliquod malum imminere sibi, non prodierunt permanentes ibidem, donec Henric et illorum potestatem in reductione ad Triestum impetraret.

Sollicitando autem captivos, utebatur his argumentis. Quod praesentes captivi, capitales rebelles magno aere essent sibi comparati a Colonitsio. Si vero vellent eodem pro Reip. usu comparere et emere, ipsorum singula capita essent venalia 40 Ducatis aureis.

Veneti vero intuiti captivos hos supra humanam crudelitatem esse vexatos, senio fame et omnibus malis nuditatis confectos, cum re habere permittunt. Quos demum Henric in naviculam a Venetis sibi in locum ereptarum navium surrogatam transponit, et Triestum cum sibi adjunctis aliquot ministris, reducit, tanto majori dedecore, quanto majori pompa triduo ante eosdem illinc eduxerat.

Hinc infelicis suae navigationis causam in miseros captivos derivabat, eos itaque detrusit in angustum quendam locum, insectis et aliis malis refertum, ibique ad triduum ne ossa

¹ deducerentur.

quidem panis exhibita sub arcta districti gladii custodia per 10. dies asservabantur.

Tanta autem erat angustia loci, ut neque sedere, neque cubare satis spacii habebant. Triduo exacto, affertur aliqua ossula panis per chirurgum quendam Bernensem patria, qui porrecto pane dicit ad captivos. Velletisne ex his miseris liberari, dicunt captivi, quodni vellemus, mi Domine, si Deus nos illa gratia dignaretur, modo foret justis et legitimis mediis. Ad haec ille nomine Henric Soher. Ecce inquit, sunt Venetis multi mercatores pii de vestra religione, quamobrem sic dicit Henric Soher parabitis supplicem libellum, qualemcunque volueritis, et medio unius vestrum, cum certis procuratoribus Henrici supremi vigiliarum Ducis expedietis Venetias; ipsi cognita vestra causa nihil dubitamus, quin pro vestri redemptione lytron sint deposituri.

Adornant supplicem libellum 11. Augusti. In supplici libello autem omnem causam justam suae miserae captivitatis exposuerant. Tradunt supplicem libellum Henrico, eum¹ tamen ille, ne in minimam quidem parte rejiciebat, imo sua manu subscribebat in eo, et sigillo proprio corroborabat in eo: licet in eo expressi indicabant captivi, se propter nullam rebellionem, sed propter solam religionem ad has miserias esse detrusos.

13. Augusti supplicem libellum tradidit Henric Soher Chirurgo Bernensi et Rev. Stephano Beregszazi² Venetias perferendum, ut ibidem pactam pecuniam³ 1150 imperialium pro 15 personis intra spacium quindenae procurarent. Ablegati delati Venetias, medio Excellentissimi Doctoris Dn. Nicolai Zaffii statim inveniunt pios suae causae faventissimos Patronos, praeprimis generosum Dn. Joh. Baptistam Sororum, qui in hoc negotio multum diuque precibus, Viribus et omni contentione desudavit.

Et quoniam pii mercatores eandem summam pactam, propter isto summopere afflictos apud alienigenas videbant esse nimiam, chirurgum praedictum cum literis et centum imperialibus retento ibidem Rev. Stephano Beregszaszi, remmittunt et per eundem rogant Henricum, ut ex summa 1500 imperialium detrahi permitteret 500 imperiales, se esse paratos pro specificatis personis 1000 imperiales solvere et exhibere. Chirurgus acceptis 100. Imp. regreditur Triestum, nunciat Henrico, quod 1000 imp. mercatores exhibere sunt parati, ex quibus etiam attulisset 100, relicto Venetiis Stephano Beregszazi.⁴

¹ quem. — ² Beregszaszi; — ³ pecuniam hiányzik. — ⁴ Beregszaszi.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.

Lapszám

1. Elvek harsza a mai társadalomban. *Dr. Masznyik Eudre.* 401
2. Az érdek nélküli tetszés. (Második közlem.) *Dr. Székely György.* . . 413
- Az apokryphák Jézusképe. *Dr. Szabó Aladár.* 437
4. A jelenkori reformkatholicismus. *Dr. Szlávik Mátyás.* 449

II. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Szabadelvű gondolkozás a XX. század kezdetén. *R. S.* 458
2. Soltész János: A nagybányai egyházmegye története. *V. F.* 461

b) Külföldi irodalom.

1. Eucken: Der Wahrheitsgehalt der Religion. *Dr. Tüdös István.* . . . 463
2. Der Gang der Kirche. *Sz. M.* 466

Kérelem a Társaság tagjaihoz.

Bizalommal és tisztelettel kérem a Társaság tagjait, hogy tagdíjukat sziveskedjenek pontosan fizetni. A június, július és augusztus 'hónapi sovány kimutatás is bizonyítja, hogy mennyire megcsökkent a tagok többségében a fizetési készség.

A tagdíjak hanyag befizetése miatt ismét deficitbe jutott a pénztár. Ennek megszüntetése végett a választmány elrendelte, hogy a társulati ügyész a több évről hátralékos tagokat törvényes úton is szorítsa fizetésre.

A pénztárnok.

ELVEK HARCZA A MAI TÁRSADALOMBAN.

Nehéz kérdést vetek fel.

Kérdést, a mely ma csaknem minden lelket foglalkoztat.

Kérdést, a mely körül nap-nap után mind ádázabb harcz foly s melynek megoldása nélkül a békesség anyyala soha vissza nem tér az emberi szivekbe.

Kérdést, a mely épen azért higgadt, tárgyilagos megbeszélést kíván.

Mert a czél nem az, hogy a harczot még inkább elmérgesítsük, hanem az, hogy csillapítsuk és ha lehet (legalább közvetlen körünkben), megszüntessük és ez által egy jobb, egy egészségesebb s boldogabb kor hajnalhasadásának útját egyengessük.

E kérdés *a vallás és a modern művelődés elveinek konfliktusa a mai társadalomban.*¹

Nézzünk körül.

Békét hirdetünk, béke után vágyunk és — mégis mindenütt harcz folyik.

Nem azt a harczot értem, mit fegyverrel vívnak meg a népek egymás ellen; kegyetlen egy dolog ez is. De ez csak a testek harcza.

Sokkal rettenetesebb egy dolog, mikor a lelkek lázadnak fel egymás ellen s még rettenetesebb, mikor fellázadnak önmaguk ellen is és beáll a benső meghasonlás a szivekben, a házban, egyházban, hazában s az egész társadalomban.

S ilyen időket élünk ma. Azért nem egy darabka föld, Elsass-Lotharingia, Oranje és Transvaal, hanem koczkan forognak az egész mívelt emberiség legszentebb javai és érdekei, koczkan forog a nemzetek és egyházak jövője, koczkan az egyes lelkek erkölcsi értéke és üdvössége.

S mindez miért?

Egyedül azért, mert a vallásnak, mint hagyományos

¹ Legújában e kérdést a stockholmi vallástudományi congressus is napirendre tűzte. A jeles Sabatier Ágost szólott hozzá legalaposabban. Feldolgozásának alapeszméit jelen cikkemben értékesítem.

intézménynek, vagyis mint egyháznak elvei a modern kultúra elveivel összeütközésbe kerültek.

Érthető jelenség.

Az egyház — s értem itt nem csupán a róm. katolikus, hanem az evangéliumi protestáns hivatalos egyházat is — mint vallási alapra fektetett külső intézmény nem a jelen, hanem a múlt s részben nagyon is a régmúlt idők szellemének, felfogásának és nézeteinek megkövült rendszere és mint ilyen útjában áll a haladó korszellemnek. Ellensége a független tudománynak, mely minden téren az igazság szabad kutatására, ellensége a liberális politikának, a mely a nemzetek demokratikus alapon való önálló szervezésére, s ellensége a rationalis paedagogikának, mely az egyéneknek minden gyámság alól való felszabadítására, röviden nagykorúsítására törekszik s épen azért átokvillámaival sújtja a modern tudomány, a demokratia, egyszóval a modern szellem vívmányait.

S minthogy az actio reactiót szül, a modern kultúra sem marad adós a felelettel. Korunk legkiválóbb szellemei, a nagy tudósok, államférfiak s általában a művelt osztály, sőt immár az értelmesebb és felvilágosodottabb közemberek, polgárok is elhidegülnek a nem csupán maradi, hanem a haladásra és művelődésre egyenesen veszedelmes egyház s — sajnos — vele a vallás iránt is, sőt a hol útjukba áll (példárá ép nálunk a nem rég lefolyt egyházpolitikai küzdelem, midőn egy r. kath. Wekerle és Csáky álltak szemben az egész r. kath. klerussal), fel is veszik ellene a harcot.

S kifejlődik — már ki is fejlődött — az ádáz küzdelem a legnagyobb élethatalmak, a vallás és tudomány között s egyszerre csak azt tapasztaljuk, hogy a szenvedélyek égő tüze közepette a hatalmak élet helyett halált osztogatnak. Az egyház a szent vallás nevében és érdekében a tudomány és kultúra megsemmisítésére, a haladó korszellem pedig a tudomány és kultúra nevében és érdekében a vallás kiirtására törekszik.

Szóval — a mint korunk tényleges állapotai mutatják — a szélsőségek t. i. egyfelől a vallás kiirtására törekvő, tehát vallástalan kultúra és a tudomány megrendszabályozására és leigázására törekvő fanatikus vakhit jutnak uralomra s megbontják a társadalmi élet jó rendjét és békességét.

Jól vagyon-e ez így?

Ugyebár érezzük mindnyájan, hogy nem jól vagyon.

Valamint az egyes ember, úgy a társadalom benső életében sem lehet az egészséges állapot, ha a szív, vagyis a vallás, az ész, vagyis a tudomány ebben harczra kél. Mert

itt is megáll az Úrnak mondása: a mely ország avagy ház önmagában meghasonlik, elpusztul.

A mint szív és fej nélkül nem élhetünk, úgy nem lehet el az emberiség vallás és tudomány nélkül.

A modern kultúra lehetetlen dologra vállalkozik, hogyha az egyházzal harcba keveredve magát a vallást is ki akarja irtani. A ki a történet és a lelki élet mélyébe bepillantott, nagyon is jól tudja, hogy a vallásnak az emberi szívben kiirthatatlan gyökere van. A szív élő hitét nem lehet semmivel sem pótolni, legkevésbé a tudománnyal, mert ép a hol a tudomány határa végződik, ott kezdődik a hit birodalma. A mint szemmel a napba be nem tekinthetünk, úgy észszel sem lehet a végtelen istenséget felérni, felfogni, őt csak titkon érző lelkünk sejtethi, érezheti, óhajtva, vágyva.

A tudomány — magában — nem is áldás, inkább átok, mert — mint a költő mondja — hideg kútfejénél szomjú lelkünk szomj öli meg. Ki csak tudását, az kinját növeli.

A tudomány az élet rögzös útain biztos vezérünké sohasem lesz. A lét nagy kérdései előtt: mi vagyok s miért vagyok, örökre tehetetlenül fog megállani, mert a végokot és végcélt titkos lepel borítja be.

De másfelől a vallás sem avatkozhatik a tudomány dolgába, mert az nem tartozik reá. A mit tudni lehet, azt nem kell hinni s a mit hinnünk kell, azt nem lehet tudni.

Sőt az igaz vallás teljesen szabad kezét ad a tudománynak a maga körében, mert igazsága annál dicsőbb fényben ragyog, minél miveltebb egyén lelkében fog meg.

E két hatalom e szerint nemhogy kizárná, hanem egyesesen követeli egymást s normális viszonyok közt olyképp egyesülnek a személyes és közösségi életben, mint a meleg és fény a napsugarban.

Nem ellenségekként kell tehát egymással szembe szállniok, hanem szövetséges társakként egymással egyesülniök, egymást kölcsönösen áthatniök, megnemesíteniök.

S ma — vallás és kultúra mégis ádáz ellenségek.

E nagy bajon segíteni kellene, mert innét ered társadalmunk minden betegsége, sok nagy nyomorúsága.

A segítség alapfeltétele, hogy megismerjük a baj keletkezésének okait. Az a megfajtott kérdés, mi idézte elő a vallás és a kultúra, a hit és a tudomány összeütközését?

Mélyre ható, de azért könnyen felfedezhető oka van e sajnos jelenségnek.

Elvek, világraszóló nagy elvek harcza, küzdelme foly a mai társadalom életében.

Mindazt, a mit a modern kultúra, modern szellem, modern tudomány, egyszóval a szabadelvűség jelszavai alatt értenek s a mi bizony sokszor nem is egyéb, mint hitvány érdekek és aljas törekvések diszes köpönyege, lényegileg egy egységes elvre vezethetjük vissza. Ez elv, vagyis a modern szellem összes életnyilatkozatainak és minden téren s körben való törekvéseinek végső létalapja s célja egy szóba foglalva: *autonómia*, vagyis az emberi szellemnek jelenben életszabályként vallott öntörvényhozása.

Példákkal világosítom meg a dolgot.

A modern kor ott kezdődik, a hol az emberi szellem maga autonómiáját összes életnyilatkozatai körében egymásután érvényesítette. Az autonómia érvényesült a vallásos élet terén a reformációval, mikor Luther az Istent önmagában, mint saját szelleme lényegét s törvényét megtalálván, Istenbe vetett élő személyes hite alapján a vallás dolgában az egy Istenen, az ő Istenén és annak szaván, igéjén kívül minden más tekintély és bíró ellen protestált, kimondván, hogy a keresztyén ember, mint szabad ember hite által az egész világ szabados ura s szeretete által az egész világ önkéntes szolgája.

Az autonómia érvényesült a bölcséletben, mikor Descartes saját szelleme mélyébe merülve, kimondotta, hogy mindenben kételkednünk kell, csak önmagunkban, gondolkodásunkkal adott létünkben nem kételkedhetünk, mert csakis ez az egy dolog világos és tiszta igazság s ezzel törvénybe igtatta a gondolkodás önnállóságát és szabadságát s megtörte a külső, hagyományos tekintély hatalmát.

Az autonómia érvényesült a morálban, mikor egy Kant az erkölcsi életnek összes törvényeit s ez alapon minden kötelességet a szellemi ember, vagy, mint ő mondja, az intelligibilis én belső azaz saját lényegét képező feltétlen parancsszavából, az ú. n. kategorikus imperativusból vezette le s ezzel minden, bármely tekintélyes helyről jövő külső parancsot és rendeletet megfosztott erkölcsi jellemétől és jelentőségétől.

Igen, ily szellemalapokon született meg a modern ember s a modern kultúra.

A vallás, a bölcsélet s morál szentesítette autonom elv tért foglalt s hódított lassanként az emberi művelődés összes alantasabb köreiben is.

Az eszes s csakis saját törvényei előtt meghajló gondolkodás alapos megfigyeléssel és buvárkodással párosulva fényes eredményekre, hatalmas vívmányokra jutott a történet, nyel-

vészet s természet dolgainak s életének kutatásában, mitsem törődve a hivatalos külső tekintélyek hagyományával s tiltakozásaival, úgy hogy lassanként minden téren beigazolódott az apostoli mondás: „A régiek elmultak, ime mindenek megújultak“.

A modern embernek lett modern világ-, lett modern élet-nézete s e szerint rendezte be a maga háztartását a politikai és sociális életben is.

S az autonomia nagy elve érvényesül e körökben is.

Az autonom moral alapján állva axiomává lett úgy a politikában, mint a socialis életben, hogy az ember nem rab-szolga, hanem szabad ember, a kinek, ha többhöz nem is, legalább önmagához joga van s ez önjoga alapján joga van az önkormányzathoz.

S ezzel letűnt a szolgaság és gyámkodás kora s bekövetkezett — már t. i. a hol bekövetkezett — a polgári nagykorúság, a demokratikus alapokon való berendezkedés kora.

S ez a munka foly, foly nap nap után tovább tovább, hiszszük, feltartóztatlanul, mert teljes összhangban vagyunk a keresztyén alapigazság, az ember istenfiúsága örök igaz eszméjével, sőt nem egyéb, mint annak istenileg szentesített érvényesítése s megvalósítása.

De — s im itt a baj fő oka — a modern ember kulturájának imént ismertetett nagy elvével, az autonomiával, mint kérlelhetetlen ellenség szembe száll az antik világ, helyesebben a középkor hagyományos vallás- illetve egyházelve, hogy megvívja az élethalál harcát vele.

Miféle elv légyen ez? Ismerjük meg közelebbről ezt is.

Ha a vallás csupán a személyes lelki élet, közelebb a szív benső ügye volna, úgy a modern kultúrával, a tudománnyal és politikával nem ütközhetnék össze. Ámde az egyházak a vallásból dogmát s intézményt csináltak. A dogma pedig már más valami, mint a vallás.

A dogma a vallásos érzés tartalmának értelmi, fogalmi kifejezése s mint ilyenbe korképzetek, vagyis oly gondolati s történeti elemek vegyülnek, melyek bizonyos kor kulturájának alkotórészei voltak és ma már sok tekintetben elavultak.

A dogmák keletkezése idejében a mivelt emberiségnek egészen más világ- s életnézete volt, akkor az emberek egész másként gondolkodtak a világról, az emberről, a földről, az égről, még a pokolról is. A modern tudomány eredményeivel e régi korképzeteket többé összeegyeztetni nem lehet.

S mégis mi történik? Az egyház, mint a traditionális vallás, illetve dogmák őre, az isteni tekintély alapján a

modern tudományra a régi, közelebb a középkor világnézetét akarja ráerőszakolni. S mert ezt erőszakkal meg nem cselekedheti többé, hát átokvillámaival sújtja a vallás-, illetőleg az egyházellenes tudományt.

S hasonlókép jár el az újabb kor politikai s társadalmi rendjével szemben is.

Hadat üzen minden autonomikus alapon szervezkedő intézménynek s ú. n. isteni jogon követeli, hogy a polgári rend és törvények hozzá alkalmazkodjanak, neki engedelmeskedjenek. S mert ezt a modern államok és társadalmi intézmények szintén nem akarják megcselekedni, átokvillámaival sújtja és a vallásilag fanatizált nép s az érdekszövetséges urak segítségével alapjában felforgatni igyekszik a vallástalan államokat és társadalmi intézményeket.

Ily körülmények közt igen természetes, hogy a modern kultúra autonomikus szabadságelve és az egyház theonomikus tekintélyelve közt az összeütközés, az elkeseredett harc kikerülhetetlen.

Mert itt nem ellentétről, hanem ellenkezésről lévén szó, minden kiegyenlítés sikertelen, itt a vagy-vagy kérdése előtt állunk: egyik elv diadala a másiknak bukása, egyiknek élete a másiknak halála.

Ma — a vatikáni zsinat óta történt fejlemények következtében — a vagy-vagy kérdése egész Európában, minden mivel nyugati nép társadalmi életében fel van vetve, innét, hogy jelenleg a politikai és sociális élet összes problémái között épen a vallási probléma dominálja a helyzetét, hogy ma jobbra és balra és mindenütt az u. n. egyházfelekezeti izgatás aknamunkája foly.

Milyen álláspontot foglaljunk el e harc közepette? Nékünk evangéliumi protestánsoknak könnyebb a helyzetünk. Az elvek harcaza reánk nézve is veszedelem ugyan, de a mi valláselvünk szintén az autonómia, vagyis a hívő egyén evangéliumi szabadságának benső s örök igaz elve lévén, helyünket a küzdőtéren könnyen megtaláljuk s abba a sajátos kelyzetbe jutunk, hogy ép a vallás érdekében a kiátkozott vallástalan modern kulturának kell védelmére kelnünk és segítségére sietnünk.

Tisztára világos leszen a dolog előttünk, ha a vallásnak a modern kultúrához való viszonyát egyfelől a róm. katolicismus, másfelől az evangéliumi protestantizmus körében megvizsgáljuk.

Volt idő, — s épen hazánkban is — mikor a r. katolicismus és a modern kultúra szépen, békeségben megfértek

és megélték egymás mellett, sőt mikor ép a róm. kath. püspökök keltek a nemzet és — az ev. prot. egyházak szabadságának, alkotmányos jogainak védelmére.

Igen; 1870-ig — bármily szokatlanul hangozzék is — volt liberális katolicismus, liberális klerus, melyet még a IX. Pius Syllabusa sem tudott megrontani. Amde ezt a liberális katolicismust a vatikáni zsinat — a jezsuitismus befolyása alatt — teljesen megsemmisítette. Innentül, vagyis a római pápa családokhozatalatlanságának dogmája óta, a r. egyházban minden önálló és szabad véleménynek el kellett örökre nemulnia, mert az igazságnak immár csak egy isteni orakuluma vagyon a földön s ezé a döntő szó a hit és erkölcs dolgában, ez ura az összes lelkeknek és minden lelkiismeretnek. Vele szemben csak egy kötelesség vagyon: engedelmeskedni az ő akaratának, vagy — ellene pártot ütni.

A r. katolikus világ, kevés kivétellel az új dogmát elfogadta és engedelmeskedik; gondolkodik és cselekszik, a mint Rómából diktálják neki.

Ott nincs más tudomány, csak a pápailag szentesített tudomány. A szemináriumokban kizárólag a középkori Aquinói Tamás bölceletét tanítják, az egész újkort, egy Verulamii Bacot, egy Descartest, egy Kantot olybá vesznek, mintha nem is léteztek volna. A tridenti zsinat határozatai és a Sanctum officium rendeletei határozzák meg, mit kell tartani a biblia könyveiről, a kánonról, a fordításokról. A modern biblia kritika és exegesis eredményeit semmibe sem veszik. S ha akad r. kath. tudós, a ki eltérő nézetet mer megkoczkáztatni, az átok alá kerül.

Tudományos vizsgálódásról és vitatkozásról a róm. kath. egyházban szó sem lehet. Épén azért a legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, ha a papistikus, vagy mint mondani szokták, ultramontán klerikális egyház ellen a modern kultúra hősei egymásután sorompóba léptek s ha ép a r. katolikus országokban nemcsak a tudomány, hanem a socialis élet terén is jelszóvá lett, hogy „a klerikalismus az emberi művelődés és haladás legnagyobb ellenségé“.

Csak az a sajnos, hogy a nagy sokaság előtt a klerikalismus egy a vallással s hogy a kik a klerikalismus, azok egyszersmind a vallás ellen is harcolnak.

Ott van p. o. Franciaország példája, a hol a jó republikánus ismertető jele, hogy a papokat s magát az Istent is támadja.

Így érthető aztán, hogy viszont az egyház, a klerus is elkecseregett harcot folytat a modern szellem ellen, hogy teljes

erővel belemegy a politikai és socialis élet pártküzdelseibe, mert érzi, hogy itt immár nem az igazságról, hanem a hatalomról és uralkodásról van szó.

S megjelen az egyház, mely Jézus Krisztus szerint nem e világból való, a világi politika terén s csinálja a maga egyházpolitikáját. Ha az állam iskolákat állít, hogy a felekezeti izgatást ellensúlyozza, az egyház a maga iskoláiban tanítás helyett a törvényes rend ellen lázít s ugyanezt cselekszi a szószéken, a gyóntatószékben, a sokféle — csak látszatra vallásos czélzatu — egyesületekben.

S ha mindkét fél kimerül az áldatlan küzdelemben, pillanatra fegyverszünetet kötnek, de csak azért, hogy erőt gyűjtsen a küzdelemre, utóbb annál hevesebben csaphassanak össze.

Mert állandó békekötés képzelhetetlen két oly hatalom közt, melyek közül egyiknek élete a másíknak halálát jelenti.

A r. kath. egyház dogmái és intézményei, egész szervezete változhatatlan, a modern kultura ellenben a folytonos fejlődés, tökéletesedés útján halad. Elv, módszer és cél tehát a kettőnél homlokegyenest ellenkezők. Egyik a mult tekintélyén s az emberi szellem autonomiájának tagadásán nyugszik. A másik a szellem szabad és önálló kutatásán, s ép azért oly kört teremt, a hol a tudomány tapasztalati adatokon, az erkölcs benső meggyőződésén, a társadalmi élet az önkormányzáson épül fel.

Hogy lehetne hát ezt a két hatalmat egymással békeségre bírni!

Egészen másként alakul azonban a vallás és a modern kultura viszonya az evang. protestantismus körében.

Itt lehet s van is ellentét, de nincs ellenkezés, sőt, ha úgy a vallásos, mint a kulturális élet helyes mederben foly, akkor a két élethatalom, a vallás és tudomány, vagy mondjuk így: az egyházi és polgári társadalom a helyett, hogy ellenségekként, avagy csak közönyös felekként állanak szemben, egymással inkább benső frigyre lépnek, egymást kölcsönösen támogatják, áthatják s egységesen közrehatnak az emberiség fejlődésére.

S ennek így is kellene lennie mindenütt az ev. protestáns világban, mert a prot. szellem és a modern kultura szelleme ikertestvérek. Mondhatnók egy napon születtek.

A reformáció és a renaissance, vagyis a lelkiismeret és ész szabadsága mindig párhuzamosan és egyazon irányban fejlődött s mint új világot teremtő élethatalmak történetileg

is egyazon időben léptek fel. Amaz a külső hagyományos tekintély nyüge alól felszabadította a hitet és erkölcsi életet, emez pedig szabaddá tette az emberi szellem intellektualis és aesthetikai működését.

Igaz, hogy a reformáció utóbb új felekezeti egyházakat is teremtett s ezek körében, mihelyst intézményesen szervezkedtek, szintén kiképződött a dogmatikai tradíció, előálltak az állandóság jellemével bíró s így hát szintén külső hagyományos tekintélyt képviselő szertertási és hitvallási formák. S ezekbe a modern kultura szelleme ép úgy belekötött s ezeket ma is ép úgy ostromolja, akárcsak a r. kath. egyház dogmáit s intézményeit. De a mi a r. kath. egyházra — életelvről lévén szó — végzetes baj, a modern kultura támadása és ostroma az ev. prot. egyházra nézve valóságos áldás. Mert azt pusztítja ki belőle, a mi idegen és vészes elem benne. Azt irtja, a mitől eredetileg mentes volt, a mi betegsége: a külső, a hagyományos tekintély elvét s nap nap után mind hatalmasabban életre kelti azt a szellemet, a melynek létét köszönheti s a mely lényegében azonos a modern kultura elvével t. i. a vallásos élet autonomiájának eredeti, reformátori teremtő elvét. S hol e szellem életre kelt, ott az egészséges vallásos és kulturális szellem testvéri közösségben s kölcsönhatásban munkálkodva csodákat teremt.

Bizonyosság, erre — sajnos, nem hazánk, hanem a prot. államok: Angolország, Németország, Hollandia, Dánia, Svéd- és Norvégország, a hol ép a reformáció és a reissance tisztító szellemének hatása alatt úgy a vallásos, mint általán a kulturális élet páratlan fejlődésnek, hatalmas virágzásnak indult.

Ez országokban van a többi tudományokkal szerves kölcsönhatásban álló, folyton folyvást haladó, fejlődő theologia, mely az egyetemeken mint egyenrangú szaktudomány, minden külső tekintély nyügétől menten, szabadon kutatja, keresi az igazságot a vallásos élet terén, a közös, általános tudományos módszerek alkalmazásával s a modern kultura szellemével benső frigykötésben küzd az ev. protestanizmus egyházszervezeti megkövesülése és hierarchikus törekvései, egy szóval a tekintélyelv ellen.

Ez a theologia egyedül Isten Igéjének tulajdonit csaloghatatlanságot. A dogmákat az örök vallási igazság korszerű s ép azért változás alá vetett fogalmi kifejezéseinek tartja és mint emberi alkotásokat kritika alá vetve, a modern gondolkodásnak megfelelő módon átképezni, a tudomány jelen fejlettségéhez mérten szintén korszerűsíteni s ezzel kapcsol-

latban a tisztultabb hitnézeteknek megfelelően a vallási intézményeket is reformálni igyekszik.

Igaz, hogy a tudományos egyházi tekintély képviselői e törekvést nem jó szemmel nézik s itt-ott nálunk is egy-egy szabadabb szellemű nyilatkozatra fel-felszisszennek s fegyelmi eljárást s átkot mit emlegetnek, de — hála Istennek! — a magyar föld a szabadságellenes törekvéseknek kedvező talajt soha sem nyújtott, ev. prot. egyházunk hitbiróságot, inquisitiót és máglyákat soha nem állított.

A reformáció egyházai a folyton reformáló szellemet kebelükből kiirtani soha sem tudták, ellenkezőleg a világosság e szelleme előtt a sötétség lelkei mindig kénytelenek voltak lerakni a fegyvert. Lármát ütnek, de hatalmuk nincs, hogy az előre törekvő karavánt útjában feltartóztassák.

Épen ezért mi bizalommal tekinthetünk a jövőbe. A mi elvünk: az autonomia, a személyes élő hit és a szellem szabadsága, diadalunk biztosítéka.

Mert az autonómia élő szervezetet teremt s az élő szervezet lényeges sajátága, hogy a fel- és elhasznált elemeket kiveti magából s a tápláló új elemeket felszívja, elsajátítja, értékesíti.

Baj csak az oly organismust fenyegeti, a melyből az élő szervezetnek eme képessége hiányzik, a mely magát megújítani, táplálni, fejleszteni nem képes.

Baj azt az egyházat fenyegeti, a mely az elavult formákhoz ragaszkodva, a holt formákért feláldozza az élő igazságot.

Az ily egyházon keresztül hajt, az ily egyházat előbb-utóbb elpusztítja a haladó korszellem.

S ilyen a róm. kath. egyház. Innét, hogy — mint a jelek bizonyítják — ez egyház (bárha ép jelenben külsőképen igen hatalmasnak és mozgalmasnak, sőt erőszakosnak mutatja magát) valójában benső felozlásban vagy on s ép a r. kath. országokban a modern kulturával végső haláltusáját vívja.

Nem utalok e részben hazánkra, még Ausztriára sem, hanem kiváltképen Olasz-, Spanyol- és Franciaországra.

S nem is azok nyilatkozataira hivatkozom, a kik a mi táborunkból valók, hanem hivatkozom kiváló r. kath. egyé-
nekre.

Egymás után jajdulnak fel ezek ama nagy veszedelem miatt, a mely szerintük a r. catholicismust világszerte fenyegeti.

A nancyi r. kath. püspök — hogy egy-két példát is említsek — egyenesen a miatt panaszkodik, hogy magában a

francia papság kebelében kezdenek a fegyelem kötelékei széthullani, hogy a veszedelmes szellemi áramlatok (értsd a modern kultúra szellemét) egészen átalakítják a fiatal papok szellemét, úgy hogy egészen komolyan félni lehet a schizmától. „A szellemi megoszlás — ugymond — mindennap növekszik s szörnyű dolog, hogy a biblia már a szemináriumokba is behatol“.

Viszont Németországról épen egy kiváló francia szerzetes, a híres Didon atya (ugyanaz, kinek Jézus Krisztusról írott szép munkáját magyar nyelven is kiadták) személyes tapasztalatai alapján úgy nyilatkozik, hogy: „A francia és német theologiai oktatást és papképzést össze sem lehet hasonlítani. A lipcsei egyetem prot. theol. fakultásán — ugymond — magasabb fokon áll a vallástudomány, mint Franciaország összes 86 szemináriumában és 4 állami theologiai fakultásán. Nálunk nincs is vallástudomány, itt tanárok és tanulók papagályok módjára bevágják és ismétlik a lélekölő anyagot. S Németország vallásosabb is; a német népet nem sorvasztja a scepticismus mérge, a r. katolikus népek ellenben csak névlég katolikusok, valójában atheisták“.

Sőt annyira fél, retteg már a r. kath. főpapság a jövődtől, hogy ép Franciaországban a párisi érsek jóváhagyásával tartott főpapi értekezés a veszedelem elhárításának egyetlen eszköze gyanánt a szentírás erélyesebb terjesztését s az evangélium alapjára való visszahelyezkedést jelöli meg.

Ime, az idők jele!!

Ime a nagy igazság, hogy csak egy mentőszer vagy on országok, népek s egyesek számára és ez: az evangelium!

Vonjuk le ebből a tanulságot mindnyájan.

Legyünk rajta, hogy egyházunkban — eredeti reformátori elvéhez, a vallásos szellem autonómiájához híven — a vallás és tudomány állandó testvérfrigyben egyesüljenek s egymást kölcsönösen áthassák, tisztítsák, nemesítsék, megdicsőítsék. Mert csak így remélhetjük, hogy a haladó kor-szellemmel konfliktusba nem kerülünk s hogy a nagy társadalmi harcok között mi diadalmasan megállhatunk.

S megteremthetjük a vallás és tudomány között a normális viszonyt, a solidaris közösséget, ha a vallásban azt a mi lényeges, attól a mi esetleges, jól megkülönböztetjük.

Esetleges dolgok a vallásban a kölsőségek: a dogma, a ritus, a socialis organismus, a hierarchia stb. Ezek mind emberi alkotások, történetileg lettek, történetileg változnak s el is enyésznek.

Lényeges a vallásban csak az, a mi benső, a mi annak

lelke: a szív élő hite, Istenbe vetett bizodalma, a kegyesség. Továbbá Istennek az ő szent fiában, a Jézus Krisztusban történt önkijelentése, az evangélium. Ez állandó, ez örök valami.

A tudomány ezt nem érinti, ez előtte is szent, mert isteni elem.

De a mi külső, azt kritikája alá veti.

A mi drága kincsünk az evangéliom: Isten üdvözítő kegyelme a Jézus Krisztusban hívők számára.

Ezt a kincset, az Istennek Igéjét, a mely ma is ép oly tiszta fényben ragyog, mint immár közel két ezer év előtt, ne féltsük a tudománytól, a haladó korszellemtől.

A mi a szívnek világossága és élete vala eleddig, az marad ezután is. Ehhez nem férhet változás, avagy változásnak árnyéka.

Azért mi csak hirdessük az igét alkalmas és alkalmatlan időben. Az Ige Istennek ereje, nincs, mi azon diadalt arasson. Az Ige igazság. S az igazság — ez reményünk — előbb-utóbb meggyőzi a világot.

S az igazság diadala — a mi diadalunk lesz.

Adja Isten, hogy úgy legyen.

Pozsony.

Dr. Masznyik Endre.

AZ ÉRDEK NÉLKÜLI TETSZÉS.

(Második közlemény.)

Fentebbi fejtegetéseinkben a szépet és a művészetet összevetve a jóval és igazzal nagyon is egyoldalulag jellemeztük. Mert a szép nemcsak lelkünkhöz szól, hanem érzéseinkhez is. Sőt van a szépnek egy külön területe: a dekoratív művészetek, melyek pusztán csak érzéki, esztétikai örömeket nyújtanak a szemlélőnek. A művészeteknek magasabb fajai is mindig két elemből állanak: egy belső lelki elemből, a *tartalomtól* és egy külsőtől, az *alakból*. Schiller amazt nevezte *alagnak*, emezt pedig *anyagának*. Anyag alatt érti azt, a mi a művészetben érzéki, a mi érzéseink körébe esik, a mi külső; alak alatt, a mit ezen érzéki dolgok, hangok, színek jelentenek nekünk, tehát a tartalmat, a szépnek eszmei oldalát. Mások a külsőt *jelenségnek*, a belsőt *tartalomnak* nevezve a művészetekre nézve *amazt* tartják az eredeti lényeges elemnek, emezt pedig, melynél fogva a művészet nemcsak lelkünkkel, hanem a társadalommal és az erkölccsel is közvetlen kapcsolatba jut, — a járulékos, a lényegtelenebb elemnek. Mi ez utóbbi nézettel szemben a kettőt egyaránt eredetinek és lényegesnek tartjuk. — Ezért is mennél jobban sikerül a művésznak e kettőt egyensúlyban tartani, mennél tökéletesebb az eszme és alak közötti harmónia, mennél inkább képes kielégíteni az eszmei és érzéki igényeket, követelményeket: annál tökéletesebb alkotása.

Az erkölcsinek lényege ezzel ellentétben kizárólag lelki s az ember lelki, azaz belső természetében határozódik. A felebaráti szeretetben, az emberi léleknek önzetlenségében. Bár külső cselekvésekben jut kifejezésre, még sincs benne semmi érzéki, semmi külső. S ez állapítja meg aztán az erkölcsi cselekedetek szemlélete s a szépművek szemlélete közötti különbséget is. Az nem szükséges, hogy az illető erkölcsi cselekedetnek közvetlen nézői, tanúi legyünk, teljes mértékben gyönyörködhetünk abban akkor is, ha csak valahogyan másoktól szóval vagy írásban értesülünk arról. Ha

eltudjuk képzelni azt, az már teljesen elég. Míg a szépműveknél semmiféle leírás, elbeszélés sem pótolhatja egészen a közvetlen szemléletet. Mert itt nemcsak azt akarjuk, mint az erkölcsi tettnél, hogy lelkünknek tessenek az illető szépmű, hanem azt is, hogy érzékeinket, testi szerveinket is gyönyörködtesse. Ezek közül legalább a két felsőbbet, szemünket és fülünket. A zenénél, a képirásnál a közvetlen érzéki benyomást, nem pótolhatja semmiféle tudósítás. Szóval a szépműveknél a hatás az eszmein és érzékin alapul s e kétféle hatásnak egyesülését nevezik az aesthetikában *a hatások összpontosításának*.

Honnan veszi azonban a művészet a maga két alkotó elemét, az eszmeit és érzékeit?! Amazt a művész lelkéből, melynek gondolatai, érzelmei, vágyai, törekvései jutnak kifejezésre művében; emezt a külső természetből. A külső világot, természetet utánozza a művész. *Azért a művészeti és az erkölcsi egymáshoz való viszonyát nem állapíthatjuk meg a nélkül, hogy ne vizsgálánánk mindkettőnek egy harmadik fogalomhoz, a természetihez való viszonyát.* Nézzük tehát először a természeti és művészeti fogalmát, a kettő egymáshoz való viszonyának különböző lehetséges felfogásmódjait!

Mi a természet? Mi az, a mit természeti alatt értünk. Ezt nem is olyan könnyű megmondani, a mint az első pillanatra látszik. „A természet fogalmának a legkülönfélébb jelentései lehetnek, oly különfélék, mint a mily különfélék azoknak a személyeknek lényei, kik ezt a természetet keresni kiindulnak. Mi mindent nem jelenthet és mi mindent nem jelentett is márez a szó: természet. Az egyiknek nem egyéb, mint az elvesztett ártatlanság, a másiknak a szenvedély és őserő, amannak a szabadság, ennek az érzékiség; a tengerlakónak a tengert, a tyrolinak a hegyet, a németnek az erdőt, a magyar-nak Petőfinek az Alföldet vagy a Tiszát jelenti; sokaknak a meztelent, némelyeknek a szabadot, egyeseknek a mindennapit, másoknak az exotikust, keveseknek az ézszerüt, sokaknak az elvesztettet, majd mindenkinek az elmúltat.“¹ A nélkül, hogy e különféle értelmezéseknek jogosultságát tagadnánk, a tudományos elméletben mégis csak két fő jelentése marad a természet fogalmának. Értjük alatta egyrészt a külső természetet, a makrokosmost, a mely kívülünk van, s a jelenségeknek és tárgyoknak két nagy csoportjára oszlik s aztán saját belső természetünket, a mikrokosmost, melynek szintén két oldala van az eszmei, a lelki és az érzéki vagy testi.

¹ V. ö. Berg Leo: Der Naturalismus 11. lap.

Némi felvilágosításul szolgál erre nézve az a megkülönböztetés is, a melyet az ember természeti állapota és társadalmi vagy műveltségi állapota között szoktak felvenni. Az ember mint természet és az ember mint kultúra. Azt szokták mondani, bár az ember természeti állapotáról a bölcsesek nagyon különböző elméleteket állapítottak meg, hogy az embert a természeti állapotban az ösztön, a vágy, szenvedély vezérli, a műveltségi állapotban pedig az ész. Hol kezdődik a műveltségi állapot? nehéz meghatározni. Talán akkor így szokták mondani, mikor a lélek, az ész törekedni kezd arra, hogy uralma alá hajtja a testet, hogy leigázza önmagában a természetet, az érzékiséget, az ösztönöket s ezeket az észből merített törvényekkel rendezze, működésüket szabályozza. Ekkor már azt mondják, hogy a természeti állapotnak vagy az ártatlanság, a paradicsomi állapotnak vége, s megkezdődik a harc, a küzdelem a kultúráért, az ész uralmáért, az eredeti harmonia az *ember* és a *természet* között felbomlik s most már mint ellenfelek állanak egymással szemközt. A keresztyénség hatása alatt mai napság is egészen szellemi lényeknek érezzük és tudjuk magunkat.

Mi a művészet? Röviden úgy szokták mondani, hogy a természet utánzása. Mások a kimerítőbb meghatározás kedvéért is hozzáteszik: a természet és az élet utánzása. De ki utánképezi, másolja a természetet és az életet? Maga az ember, a művész. A természet tárgyait, jelenségeit Isten teremti vagy úgy is mondhatjuk, a véletlen hozza létre, maga a természet szüli; a műtermékeket maga az ember, a művész alkotja meg, azért azok *mesterségesek*. *A művészet, a mesterség és a természet fogalmi ellentétesek.*

Arra nézve aztán, hogy hogyan utánozza a művész a természetet, némileg eltérők a vélemények. Némelyek azt mondják, hogy szolgálilag, teljesen hiven kell azt utánoznia, mi azt tartjuk a mit Bacon, hogy „*homo additus naturae*“. Mert a külső természet és élet képei, jelenségei is a művész lelki világában tükröződnek vissza, alakulnak, változnak a művész egyéni felfogásmódja szerint. Egyéni felfogásmódját, látásmódját, gondolatait, érzéseit szóval saját belső lelki természetét viszi bele a művész a külső természetbe, annak érzéki alakjaiba. Tehát a külső, a természeti nem marad meg a maga minőségében akkor, mikor művészié válik, hanem a művész individualis lelkében, egyéni látása és felfogása által átalakul. Ez pedig azt teszi, hogy szerintünk különbség van a művészeti és a természeti között. Azt a mondást, hogy szép az, a mi igaz, nem fordíthatjuk meg úgy, hogy mindaz,

a mi igaz, egyúttal szép is volna. A mi tételünk tehát a következő lesz: mindannak a mi a művészetben helyet foglal, meg kell egyezni a természetivel, a külső- és belső természet törvényeivel, mert a képtelenség, a lehetetlenség a mint nem természetes, épúgy nem lehet művészi sem; de viszont, a mi természeti, a mi igaz, az még nem művészi, nem szép is egyszersmind.

„Az érzéki felfogására való műalkotásnak többet kell tartalmazni, mint a mennyit a természet gyárkohója napról-napra ezrivel létrehoz“ mondja Schopenhauer is. Különböztet azt, hogy a művészeti mint az emberi alkotásnak az eredménye, mint a kultúra vívmánya nem eshetik teljesen össze a természettel — bizonyos értelemben maguk a naturalista művészek is vallják legalább elméletben. Sőt az embernek, az emberinek fájdalmas elszakadását a természettől Zola költői művekben is megtestesítette. A mint a modern ember (Mouret abbé) többé nem jöhet össze a természettel vagy helyesebben nem maradhat azzal együtt, épúgy nem jöhet többé össze a modern művész a természeti objectummal vagy nem maradhat azzal együtt. Ez a *l'Oeuvre*-nak tartalma.

Hogy az igazi művész nem utánozza szolgálilag a természetet és életet, azt maguk a naturalizmusnak az aesthetikusai is hangoztatják. Ime Berg Leo következőleg nyilatkozik: Ha a természetűségtől, a tárgyilagosságtól függne a mű értéke, akkor Dantét, Aristophanest, a Niebelungendalt, Shakspeare-t és Michel Angelót nem bámulnánk annyira. *A gigaszserű* szemünkkel át nem látható, épúgy mint a hogy a hegyet a hangya nem képes áttekinteni. Ki kezeskedhetnék annak szemlélhetőségeért, a mit maga a szerző sem szemlélt még, mivel épen most teremtette a Chaosból; ki állhatna jót annak tárgy- és természetszerűségeért, a mi épen nem volt sem természet, sem tárgy?! A mi épen csak most lesz azzá és miután azzá lett, semmiféle más tárgygyal nem egyenlő vagy nem lehet ahhoz hasonló?! A melynek még nincs semmiféle mértéke. A művész a ki teremt, nem a természet után dolgozik, sem azt nem utánozza (ez már tulzás) *hanem megigazítja azt, remekel rajta; nem respektálja a természet törvényeit, hanem a saját maga törvényeit nyomja rá.* Hát az alacsonyabb nemű szolgáltassa a magasabb neműnek az elveket?! A művész alkotása épen abban hasonlít Isten teremtéséhez, hogy mindent saját képére teremt. Sok aesthetikus az igazságot és a természet törvényszerűségét, a melyről szigorúan véve alig tudunk többet a semminél, a befogadó közönség törvényszerűségével cseréli fel. Egy műtermék nagysága és

jelentősége nem a felölelt anyagnak tárgyyszerűségétől függ, hanem aunk hatásától és pedig annak a közönség bizonyos körére szándékozott hatásától. Nemcsak arra kell figyelmeztetnünk a művészeket, hogy a természetet tanulmányozzák, hanem arra is, a mi sokszor fontosabb, hogy *közönségüket, népüket, korukat tanulmányozzák.* (Berg id. mű 188. lap).

Más helyütt így nyilatkozik:

Napjainkban a művészetben a rútnek két forrása csergedezik. A második forrás épen az öregség és a modern kulturának elfajulása. Természetesen akadnak naturalisták a költők és festők között, a kik a sarat tisztelik, pusztán azért, mert az sár és mint ilyen szintén természet. Ezek azonban hamis próféták, vagy *meg nem értett mestereknek majmolói vagy maguk is betegek, a kulturának korcsai, kik a betegségben látják a valódi természetet és a tulajdonképeni kulturát.* Az asszonyt például eddig csak a pinczérnö alakjában látták és most el akarják velünk hittetni, hogy a pinczérnö az igazi asszony. De ki mondja nektek, hogy a naturalistának minden darab természet vagy ténylegesség iránt tisztelettel kell viseltetnie épúgy, mint a mily tisztelettel viseltetik némely philologus a nyomtatott papiros iránt?! A mi tiszteletünk a természet iránt philologus-tisztelet, természet-tanulmányozásunk igen közel esik a philologus otromba magolásához.

Amaz elfajult, rut vagy ellenszenves természettel szemben az igazi művész, a kinek *szelleme és izlése van és a kiben új, friss természet látket ellenségesen fog viseltetni.* És ekkor már nem arról van szó, hogy a természetet utánozza, a természetet leleplezze vagy imádja. *A jelszó lesz: naturam expellere, a természetet kiűzni, a természetet megsemmisíteni.* Tehát Berg is elismeri, hogy a művésznek szellemmel, izléssel kell bírnia, mikor a természetit művészivé akarja átvarázsolni; elismeri, hogy nem minden, a mi a természetben és életben előfordul alkalmas az utánzásra.

A művészet a világot és az embert tünteti föl jó és rossz oldalaival, physikai és moralis tulajdonságaival egyaránt, de meg vannak e tekintetben a határai. Azon közmondás, hogy „Naturalia non sunt turpia“ talán csak a tudósra, a kutatóra nézve érvényes. Ha e tekintetben nem volna meg a művészet határa, ha maga a szép nem vouná meg ezen határokat, akkor a művészet területe ép oly kiterjedt lenne, mint a tudományé. De a szépség istennője mindig bizonyos határokat vont a művész elé és fülébe sügta: eddig és ne tovább. Ezen határt téveszti szem elől nem egy modern naturalista és decadens művész, kik a művészet területét azonosítani akarják a

tudományával s a művészetet bele akarják sülyeszteni a tudomány hideg, józan légkörébe, közönyébe. A görögök tudományának határt vont e tudomány művelőinek szépérzéke, izlése. A tudósok aesthetikai érzéssel bírtak s csak azon tárgyakhoz mertek nyulni, azokat óhajtották szemlélni és merték vizsgálni, melyek nem sértették aesthikai érzésüket vagy vallási kegyeletüket. Joggal és hatalmasan rombolta le a megismerés szomjától üzetve a modern szellem ezen korlátokat. Most azonban az igazság szomja annyira erőt vesz a művészekben és talán részben a közönségen is, hogy sutba dobják az aesthetikai érzést. Míg a görögök csak azt fogadták el *igaz* gyanánt, a mi szemünkben egyúttal *szépnek* is tetszett, modern művészeink *szépnek* árulják és hirdetik mindezt, a mi szerintük *igaz*, helyesebben a *mi természeti*. Pedig a mi természeti, az mindig *igaz* lehet, de nem mindig szép, az igaz és szépnek fogalmai és körei nem fedik teljesen egymást.

Ezek után másodszor tekintsük meg, vajjon lehetséges-e és miféle kapcsolatot észlelni az erkölcsi és természetinek fogalmai között?! Említettük, hogy bár az erkölcsi külső cselekvésekben jut is kifejezésre, még sincs benne látszólag semmi külső érzéki. De az erkölcsi is összefüggésben áll az ember belső természetével. Belső természetünket pedig nemcsak uralkodó gondolataink, érzéseink, vágyaink, szenvedélyeink alkotják, hanem testi sajátságaink is. Ezek együtt véve alkotják jellemünket, karakterünket.

Véleményünk szerint az erkölcsi is, mint magasabb érzéseinknek, vágyainknak eredménye — összefügg némileg a testivel, az érzékivel, bár ez összefüggés más természetű, mint a művészi és természetinek kapcsolata.

Ámde nagyon sokan vannak, a kik még ma is tagadják az erkölcsinek és érzékinek, a lelkinék és a testinek ezt az összefüggését, kapcsolatát. Sőt azt híven, hogy az erkölcsi ellentétben áll a testivel, az érzékivel, a művészet is mint érzéki szerintük ellensége az erkölcsnek.

Formulázzuk először is a kérdést. Hogyan értjük mi a lelkinék és testinek, a szelleminek és természetinek kapcsolatát az erkölcs terén?

A művészet épügy mint az erkölcsiség az ember lelkeből fakadnak, az emberi lélek nemesebb képességeinek, vágyainak, törekvéseinek, gondolatainak megvalósulásai, megtestesülései mindketten. Azonban akármilyen magasak, kiválóak, eszményiek legyenek is ezek a vágyak, gondolatok, nem szakíthatjuk őket végkép el attól a tőtől, gyökértől, melyen

sarjadtak. Mert valamennyi érzésünknek, gondolatunknak, vágyunknak alapját a test, az érzékiség képezi.

Ámde a mint kétféle természetet külsőt és belsőt különböztettünk meg, épúgy kétféle érzékiséget lehet megkülönböztetni. Érzékiség alatt érthetjük egyrészt érzékeink útján származó benyomásainkat, másrészt azon ösztöneinket, vágyainkat, szenvedélyeinket, melyeket a testi életfolyamat teremt. A művészetben az előbbeni érzékiség fordul elő, mert az érzékeink útján hat. Igaz, hogy a műtermék tartalmából ezen alacsonyabb, érzéki vágyak sincsenek kizárva, mert a művészet az embert tünteti fel, úgy a mint van, érzéki és szellemi, alacsonyabb és magasabb vágyaival, testi és lelki természetével egyaránt. És helyesen, mert a testet, a physikumot is hozzátartozónak tekintjük az ember lényegéhez. Kant és követői a physikai vágyakat, a testi érdeket, vagy érzést csak a szép hatásából zárták ki, mikor azt mondták, hogy az érdek nélkül tetszik, hogy ezzel megkülönböztessék azt a kellemestől és hasznostól. Ebből még nem következik, hogy ezért a művészetet általában érzéki örömökre csalogatónak fogjuk fel s mint ilyent elmentétben állónak gondoljuk az erkölcsöcsel.

Ezen physikai vágyaktól már Aristoteles és Epicurus is megkülönböztették a magasabb értelmi vagy szellemi és erkölcsi vágyakat, örömöket. Ezen magasabb értelmi vagy szellemi vágyaink, képzeteink törekvéseink is legfőbb érzéki szervünkhöz, az agyvelőhöz vannak kapcsolva, azt mint testit, mint tömeget tételezik fel. Újabb élettani vizsgálatok kimutatták, hogy ezen legfőbb érzéki szervünknek nagysága, kanyarulatai, sejtjeinek miként való kapcsolatai, vegyi összetételei kétségtelenül befolyanak szellemi erkölcsi és művészi tevékenységünk erősebb vagy gyöngébb voltára, nagyobb vagy kisebb fokára. sőt minőségére is. Így ma már kutatják azt is, minő agybeli sajátságok mutatják a festő vagy zenész típusát, a kiválólag erkölcsi embernek típusát, a tudóst stb.

Szóval nézetünk szerint az erkölcsi is összefügg a testivel, az embernek természeti tulajdonságaival. E két fogalom egymáshoz való viszonyának ilyenén való felfogása állapítja meg egyrészt az erkölcsi és művészi kapcsolata felfogásának mikéntjét, másrészt ez általános bölcsészeti világnézetünkhöz tartozik, azaz ebben gyökerezik. Természetes, hogy a különböző művelődési korszakoknak más és más lévén a világnézetük: e kettős kapcsolatot is másképp fogták fel. Azért hogy részben az ellenkező felfogásmódok lehető alapjait is megvilágítsuk, tekintsük meg: hogyan fogták fel először a görögök és a középkori keresztyének. másodsor a renaissancekor és

a mi korunk az erkölcsi és természeti, azután az erkölcsi és művészi fogalmainak egymáshoz való viszonyát illetőleg egymással való kapcsolatát!

A görög nép, mint erőteljes, boldog, fiatal nemzet, telve volt életkedvvel, a saját emberi erejébe vetett bizalommal. Isteneitől nem kellett félnie, azokkal meghitt közösségben és békében élhetett. Nem igen rémitette az a kérdés sem, mi lesz vele a jövő életben, ha életének a fáklyája kialszik, mert a túlvilág is rózsás színben, boldogságot adónak tünt fel képzeletében. Azért ethikai felfogásuknak — bármennyire eltérjenek is ezek más tekintetben — közös vonása az a meggyőződés, hogy az ember önmagában is, saját erejére, képességére támaszkodva, elérheti a legmagasabbat, felküzdheti magát az erkölcsiség legmagasabb fokára is. Vagyis, az erkölcs nem messze eshetik az ember természetétől; az bizonyos mértékben megfelel az ember természetének; az az ő eredeti hajlamain alapul, azokból ered, azokból hajt ki, mint a léleknek, a szívnek virága. Az erkölcsit az egyén bizonyos kedvező feltételek mellett — melyek között legfőbb az értelemnek fejlődése, kiművelése, bölcsesége — saját akaratánál fogva is megvalósíthatja s alig van szüksége idegen, külső segítségre, támogatásra. De az erkölcsi eszmény, az erkölcsi cél nem volt valami magas, az csak az egyéni boldogság — hogy ne mondjuk — boldogulás volt, mire törekedtek. Náluk tehát az erkölcsi és természeti harmoniában vannak. De ők nagyrészt a belső természet alatt nem annyira az egész embert értik, mint inkább csak értelmét. Az értelem dominál nagyrészt a filozófiai elméletekben is, bár némelyek az érzést, hajlamot sem mellőzik a cselekvés rugói között. Nem különösen az a bölcsész, a ki leginkább kifejezi a görögök felfogás- és érzésmódját, kinek tanai legerősebben gyökereznek a görög nemzeti szellemben: Aristoteles. Mert a cynikusok és a stoikusok a maguk asketizmusával szinte nem görögöknek tetszenek s ellentétben látszanak lenni a görögöknek egész érzésmódjával, felfogásával, vallásával és hagyományaikkal. Ők a test, az érzéki megvetésére, előlésére buzdítanak, mert szerintük minden érzéki vágy, testi öröm, élvezet rossz és akadály a érénynek. „Inkább volnék örült, mint érzéki“ — mondja Anthisthenes. Mintha csak egy keresztyén *martyrt* vagy Augustinust hallanánk. Tanaiak azért nem is találnak követőkre a görögöknél, inkább a rómaiaknál terjednek el és lesznek népszerűekké. Mert náluk nincs meg a harmonia a test és lélek, a természeti és erkölcsi között. A stoikusok ugyan hivatkoznak a természetre s legfőbb élete szabályuk: élj természetednek megfelelőleg, de ők az ember

természetének lényegét az értelemben találják, azért náluk a *természetszerű* teljesen *azonos* az észszerűvel. Az ember teste, érzékisége, érzései, hajlamai nem jutnak náluk az őket megillető jogokhoz.

Egészen másként áll a dolog Aristotelesnél. Ő már nem ítél el föltétlenül minden vágyat, minden érzést, s éles szemmel mutat rá az ember érzékiségében, *érzésében* gyökerező erkölcsi elemekre. Az erkölcsi cselekvéshez, szerinte, már nemcsak eszes belátás kell — bár ez a fő — hanem *hajlam, arra valóság, természetes ösztön is*. Az erkölcsi tevékenység a egyesített *természeti ösztön és eszes belátás*. Aztán ha az élvezet nem a legfőbb jó, mondhatjuk-e azért, hogy egyáltalán nem is jó. Kétféle élvezet van: olyan, a mely bennünk a természet megújítását és kielégítését kíséri. Ezekre jól illik Plato magyarázata: valami hiányból, ürességből és kielégítésre váró szükségéből keletkeznek, tehát valami fájdalom után következnek.

De másféle élvezetek is vannak, melyek egyszerűen egy már kiegészített és hiánytalan természetben a képességek pusztán működéséből származnak: mint a látás, a hallás, érzés, gondolkodás. Ezek az igazi élvezetek a magasabb ethikai és esztetikai örömek, melyek az erkölcsi és művészeti tevékenységhez kapcsolódnak. Az ilyen élvezet cselekvésből származik, oly végpont, oly cél, mely a cselekvéshez kapcsolódik, mint a szépség a bölcseséghez. Tehát az élvezet nem akadály a cselekvésnek, ellenkezőleg a cselekvésből fakadó élvezet annak új erőt ad. Az Istenek is élveznek.

Aristotelesnél tehát éppúgy, mint általában a görögök világnézetében — miután az ember természetének az eszes cselekvőség felel meg legjobban — a természeti és erkölcsi harmoniában vannak.

Nem ilyen viszony van már a természeti és erkölcsi között a keresztényiség felfogásában. A kettőnek harmoniája feloldódik, az erkölcsi és a természeti ellentétbe kerülnek egymással, sőt küzdelembe, úgy hogy az erkölcsi csak a természeti árán dialmaskodhatik az emberben. Az erkölcsinek forrását sem kereshetjük az emberben, az ember romlott természetében: az erkölcsi kívül van az emberen, fölötte áll a természetnek s nem más, mint Isten akarata, az Isteni kinyilatkoztatás. Sőt még akkor is, mikor már felismertük Isten akaratát, az erkölcsi törvényt és azt meg akarjuk valósítani: ez csak a léleknek a testtel, az erkölcsinek a természetével való folytonos harca által és csak a testnek legyőzése árán sikerül. Mert a gonosz, az ördög az anyagban, a testben, a húsban van. Ezt kell az embernek megölnie, természetét elfojtania, hogy győzelmet vehessen a

gonosz felett. Mert a gonosznak feltétlen hatalma van az emberen. Az embernek valódi természete pedig romlott, rossz. Az első emberpár bünbeesése folytán az eredeti bün nemzedékről nemzedékre száll kiirthatatlanul. Az akarat gyöngé, erőtlen az érzéki vágyak, gerjedelmek leküzdésében, melyek az embert a bünre csábítják. A keresztyén ember gyarló és gyöngé tehetőségénél fogva magától még annyira sem mehet, hogy büneit felismerje és megbánja. Azért érzi, hogy *közvetítőre, gyámoltóra* van szüksége közte és az egy élő Isten között s ez az ő egyszülött fia: Jézus Krisztus. Jézus emberré lesz, hogy megváltsa az embert büneitől, hogy őt győzelemre juttassa a gonosszal, a bünnel való harczában, hogy megtörje a *sátán* hatalmát.

Az ember most már hiténél és Jézus váltságánál fogva képes fölemelkedni az erkölcsiség magaslatára. Azonban az elérendő eszmény, az erkölcsi czél sokkal nemesebb, előkelőbb is, mint a görögöknél. Az élet czélja nem a magunk boldogítása, hanem embertársainknak szeretete, munkás szeretete, az ő boldogságuknak előmozdítása, saját érdekeinknek, személyiségünknek megtagadásával is. Az individuális ethika helyet enged a társadalmi, a sociális ethikának. Miután ilyen magas az elérendő czél, az ember akarata pedig gyöngé, az embernek a hitre s ezáltal az isteni kegyelemre van szüksége, hogy el ne kárhozzék. A természeti hajlamot, az arravalóságot felváltja a természetfölötti isteni kegyelem, a szentlélek ihletése.

A nagy erkölcsi átalakulás, melyet a keresztyénség előidézett, továbbá abban is állott, hogy az erkölcsiség súlypontját az értelemből áttette a szívbe, a felebaráti szeretetbe. A görögök azt hitték, hogy csak a tudósok, a legmíveltebbek, a szellemi arisztokraták lehetnek jók, erényesek; Jézus követelménye csak a *tiszta romlatlan szív*, s ez a felfogás a görög aristokratizmusnak sirját ásta meg az ethikában.

Azonban bár Jézus tanainak lényegét, az erkölcsinek forrását a szívbe, a mindent átható, mindenkit egyformán felölölő felebaráti szeretetbe helyezte, ez az egész középkoron át nem érvényesülhetett, nem fejlődhetett akadálytalanul. Meggátolta ennek kifejlődését az asketizmus, a testsanyargatás; a maga és mások testi szenvedéseinek föl sem vevése: szóval a középkornak egy nagy tévedése, az, hogy nem ismerte föl azt a ma már útszéli igazságot, hogy ép testben lehet csak ép lélek. Az asketizmus és cynizmus, a testsanyargatás és érzéketlenség (érzéstelenység) pedig karöltve járnak. (V. ö. Höfding: Ethik és Psychologie műveivel.)

A mondottakból most már levonhatjuk a következményt a művészetet illetőleg is. A művészetnek egyik eleme az érzéki-

ség, éltető levegője az érzés. A hol az érzékiséget, az érzést előlni törekszenek, a hol a természetet megvetik, ott nem virágozhatnak a művészet. Értjük, miért nem fejlődhetett az gazdagabban és többoldalúlag a középkorban; miért alkotott a középkori művészet halvány, élettelen, hús- és vérméltű emberek, képeket. Tárgyainak forrása nem az élet és a nagy természet, hanem jórészt a biblia és az erkölcs. Innen van, hogy a festők a közönséges, mindennapi életnek jelenségeit és a természet képeit nem ábrázolták; a középkori festészetből hiányzik a genre és a tájkép. Most már értjük, miért lett a renaissance a művészetnek virágkora. Mert a művészet virágkora oly korok, melyek *tele vannak eszmékkel, nagy törekvésekkel*, de ezek mellett *a valónak, az életnek, a természetnek megfigyelése, szeretete is él bennük*. (L. Beöthy Zsolt egyetemi előadásairól készült jegyzeteket.)

Nézzük egy kissé közelebről a renaissancenak, mint a művészetek virágkorának világnézetét, a hangulatnak és a felfogásmódnak azt a változását, a mely a XV. század végén s a XVI. század elején végbement.

A renaissanceot mi is legjobban úgy jellemezhetjük, hogy az antik világnézet támadt fel halottaiból s összevegyült keresztény elemekkel. A XVI. század sokkal inkább jött ellentétbe a középkorral, mint az ókorral. A nagyszülők és az unokák között sokszor nagyobb a hasonlóság, testi és lelki rokonság, mint a szüle és gyermek között. A középkor pessimismusa helyét enged az antik világ optimismusának; az életnek és a természet megvetése az élet és a természet szeretetének, megbecsülésének; az emberi gyöngeség, tehetetlenség érzetét az ember erejébe, képességébe vetett daczos és büszke önbizalom váltja fel. Az emberek többet vizsgálódnak a természetben és többet gondolkoznak, mint imádkoznak; a túlvilági kemény büntetésekbe, tisztító tűzbe vetett hit csappan; az ember természetének érzéki oldala felszabadul s követeli a maga jogait. Mennél kevesebbet örültek és élveztek az emberek a középkorban, most annál mohóbban üritgetik az élvezetek poharát, sokszor az *erkölcs* rovására, mintha századok mulasztásait akarnák kipótolni e tekintetben is.

A természet csaknem ugyanaz, a mi maga az Isten. A természet Isten teste, ruhája, s ebben nyilatkoztatta ki magát a legtökéletesebben. Istent a természetben, nem kívül kell keresnünk. Minden ember, minden állat, tárgy, dolog, szóval az egész látható világ, csak azon egyetlen lénynek megnyilatkozása, a kit Istennek nevezünk. Emberek, állatok, növények és a látszólag élettelen tárgyak sem egyebek, mint az Isten-

ség hüvelyei, burkolatai, rejtekhelyei. Nemcsak mi bennünk, élő és érző emberekben lakik az Isten, hanem ezekben is. Azért ezek is élnek s ezeket is szeretettel kell magunkhoz ölelni. A személyek és tárgyak közötti különbség csak látszólagos, mert a ki genialis pillantást képes vetni a természet titkaiba, látja, hogy minden *élő* személyiség, szellemi egység. A renaissance pantheistikus világfelfogása nem egyéb, mint a világnak művészi felfogása, szemlélete. Mert hogy a költők, művészek az élettelen is étellel ruházzák föl, az élettelennek látszó tárgyakat, dolgokat megszemélyesítik, azt erre a tényre kell visszavezetnünk.

Továbbá e felfogás szerint a természet törvényei nem egyebek, mint Isten parancsolatai. Isten hintette lelkünkbe az erkölcsnek és hivatásunknak magvait természetünk által, természeti hajlamainkban, indulatainkban, vágyainkban. S az ember e földi hazához van kötve, itt, ebben kell hivatását betöltenie. S mi legyen ez a hivatás?! „A keresztyén mellett nem szabad megfélemlkezni az emberről; a kegyesség mellett nem a művészetről és tudományról; Isten mellett az egyéniségnek jogáról és gazdagságáról; a túlvilágról való gondoskodás mellett a földi hivatásokról: a szellem természeti képességeinek, hajlamainak middenoldalú kifejlesztéséről.¹ A világot nem tekintik többé az egyház szemével a sötétség országának, az embert a gyöngeség és zavartság edényének, *természet* és *élet* a fiatal nemzedék előtt örvendetes és reményteljes világitásban tűnnek föl. A humanismus és az optimismus szövetkeznek egymással.

A természeti és erkölcsi nemcsak hogy közelednek egymáshoz, hanem nagyrészt össze is esnek. *Valla Lörintz* azt tanítja, hogy a gyönyör és a haszon az élet célja. A gyönyör-ről (*De voluptate*) szóló munkájában a test minden sanyargatását elítéli s az az érzéki élvezet felszabadítja. Ilyen tant a középkorban nem hirdettek. Ilyent csak oly korban lehet tanítani, midőn a világi, az érzéki, a természeti is eljutott a maga jogához. De *Valla* az érzéki élvezeteket akkor is megengedi, ha azok az erkölcsiség rovására mennek. Művében oly íróval van dolgunk, kiben a renaissance vétkei, tévedései is tükröződnek. (L. Domanowszky: A renaissance-kori bölcsészet története.)

Giordano Bruno, a XVI. század szellemének ezen leg-hatalmasabb kifejezője az erkölcsiségnek forrását nem annyira a kinyilatkoztatásba, mint inkább az ember természetébe helyezi, az enthusiasmusba, az elragadtatásba. Miként Plato egy-

¹ L. Falckenberg: Geschichte der neuere Philosophie. 9. és 10. l.

kor az isteni örültséget ünnepelte, a mely a közönséges észszerűség és józan meggondoltság mindennapi állapota fölé emeli az embert, éppúgy ünnepli és magasztatja Bruno a heroikus elragadtatást, szívünknek éppúgy a szépség, mint érzéki jelenség, mint a szellemi kiválóság és nemesség eszménye felé való magikus vonzódását. Az érzéki jelenségnek kecske, bája — a mint azt a művészet tárja fel előttünk — emel ki bennünket saját éniük szűk köréből az *eszmény* ünzetlen csodálatának szabadabb légkörébe, és mikor ezen eszménnyel megtelik szívünk, megszáll bennünket az enthusiasmus, a velünkszületet, szenvedélyes enthusiasmus.

Ezen enthusiasmus által megszününk tisztán edények és eszközök lenni, önálló erőként lépünk fel, *önalkotólag*, a meny nyiben saját személyiségünket teremtjük újjá. Brunónál aztán a szépség egy az igazsággal és a jóval. Az erkölcsi eszménynek éppúgy, mint az igaznak és szépnek forrása a léleknek a végtelen után való vágya, törekvése. Miután ő nála megvolt ez a vágy, e törekvés, a melynek mindent alája rendelt: az igazságért, meggyőződéseért feláldozta életét, s nemcsak philosophus, hanem költő is. A hogy Lewes szépen mondja: Számos sonettei és mystikus magasztosultsága egyszeribe belevisznek bennünket az olasz kultúra e korszakának legközepébe, a mikor a költészet és Plato a komoly férfiak főtanulmányát képezték. E korszakban Bruno, ki Petrarca tanítványának vallja magát, egy oly hölgy szolgálatának szenteli életét, ki fölülmulja még Laurát is, imádásra méltóbb minden földi szépségnél: e hölgye *az isteni tökéletesség örökkévaló képe*. Méltatlan a férfiúhoz — így szól ő — hogy egy nő után epedjen, hogy ennek áldozza fel egy nagy lélek egész teljét és tehetségét, mit jobb az istenség után való törekvésnek szentelni. *A bölcsesség* — mely igazság és szépség egyben — *ez az igazi hős imádott ideálja*. *Szeresd az asszonyt, ha kedved van hozzá, de ne feledd a végtelent is szeretni*. Szebben már alig lehetne kifejezni a renaissance-kor magasztos szellemét, azt, hogy a földi szerelem szépen megfér az Istenség szeretetével és imádásával; hogy lehetséges az ember érzéki természetét a legszigorúbb erényesség követeléseivel is összhangzásba hozni. S Bruno egyénisége azért gyakorol reánk oly ellenállhatatlan varázserőt, mert bár ő nem vetette meg életét, testét és érzékiségét, mikor az inquisitio elé hurczoltatott, a mikor az igazság szempontja, a lelkében lakó szent meggyőződés ügye forgott koczkán, nem habozott. Úgy tett, a mint tanított. Lemondott életéről, testéről; egy igazi hős lélek bámulatos energiájával türte a börtön szenvedését, türte az elevenen megégettetés pokoli kínjait. Lelke értékes

tartalmának, a szelleminek, feláldozta a kevésbé értékes testet, az érzékit. A tűz megemésztette testét, a szél szétszórta hamvait, de megmaradtak azok az eszmék, azok a tanok, melyeket oly lángolón, mint az igazság bolyongó apostola hirdetett a világnak, s az utókor hálásan őrzi nevének emlékezetét.

Érdekes ellentétül kínálkozik Bruno jelleméhez a Savanarolláé, a mint az ő jellemképét Beöthy Zsolt mesterien megrajzolta. (A tragikum 60. l.) Savanarollában, a ferrarai dominkánusban mély gyűlölet égett a föltámadt görög-római tudomány és művészet ellen. Ő, ellentétben Brunóval, nem hitte, hogy az embernek véges és végtelen, érzéki és szellemi (erkölcsi) természetere szépen megférhetnének egymás mellett. S erre korának erkölcsi súlyedtsége, romlottsága vezette rá. Okozati összefüggést vélt találni az erkölcsi súlyedtség és a művészet virágzása között. Ezért útálta a pogány filozófiát és művészetet, melyek az egész világot meghódították és eltérítették az Istentől. Az emberek Aristotelessel, Platóval, Vergillel és Petrarccal tömik meg a fülüket s mitsem törődnek lelkök üdvösségével; a sok könyv helyett miért nem tanítják azt az egyet, melyben a törvény és az élet benne foglaltatik. Így gondolkozott a filozófiáról és a költészetéről. „Mit szóljak rólatok, keresztyén festők, kik félmeztelen alakokat ábrázoltok? Kiknek ilyes képeitek vannak, pusztsítátok el őket s bizonyára Istennek és a szent Szűznek tetsző dolgot cselekesztek.“ Így a művészetéről. A képzelet megújodását az erkölcsi újjászületéssel akarta elnyomi. Róma, a pápai udvar bűnös Babilon volt előtte, az új Athénné varázsolt Firenze a romlás tanyája s az egész olasz nép irtózatossá őrvények felett tévelygett. A pogány műveltség az érzékinek kultuszát támasztotta fel s ez ellen küzdött ő lángszavával Brunellesco fényes kupolája alatt a firenzei domban. Annak tulajdonított minden nyomort, súlyedést, zsarnokságot. Kiszáradt arcán és beesett szemeireiben a régi kereszténység asketikus szelleme lángolt. Rajongása, melylyel az érzéki embert erőszakkal ki akarta tépni a keresztyénből, prófétává tette. Új állami, társadalmi és erkölcsi rendet alapított, melynek kegyetlen szigorúsága csak az *istenit* tekintette s üldözőbe vette az *emberit*. A hiúság minden eszköze: selymek, ékszerek, drágaságok félretétettek; ünnepélyek, vendégségek, játékok eltiltattak; a szeretet paracscsá lett, mint az uzsora megszüntetése. Savanarolla asketikus rendje, mely minden világi gyönyörűségnek hadat üzent, egy ideig közlekedéssel találkozott, egyetemes akaratra tetszett. Körmenetek töltötték meg az utcákat; a gyermekek zsoldárokat énekeltek; a leányok szűzen akartak maradni férjhezmenetelük után vagy kolostorba

vonultak; halálos ellenségek ölelték át egymást s adták vissza az igazságtalanul szerzett javakat. A vad ájtatosság, melyet Savanarolla prédikált, máglyára hordta Lorenzo di Credi és Fra Bartolomeo képeit, Boccaccio és klasszikus költők kéziratait s velük megbecsülhetetlen értékű drágaságokat és műkincseket. E lát nem tartott soká. Az emberekben föl kellett támadni a megtagadott emberinek. Fel is támadt s Savanarollát máglyára hurcolta: áldozataként az elbizakodott akaratnak, mely tulajdonképeni önzés nélkül is *zsarnokká* tette.“ Eddig Beöthy. En úgy látom, nemcsak ebben van tragikuma. Abban is, hogy a világ folyásának kerekét vissza akarta fordítani; egy már meghaladott álláspontot képviselt s ellentétbe jutott a renaissance valódi szellemével. Giordano Bruno részben megértette, részben megelőzte korát, Ghirolamo Savanarolla korának messze mögötte maradt.

S hogy gondolkozunk ma a természeti, művészi és erkölcsi kapcsolatáról, mi képezi uralkodó nézetünket e tekintetben. Eddigi fejtegetésünkéből is kiténik, hogy az erkölcsi és természeti egymáshoz való viszonyának kérdése tulajdonképen az erkölcsstan alapkérdése és ennek ellentétes felfogásmódja aztán végighuzódik az újkori gondolkozás történetén is egészen napjainkig. Ugyanazt az ellentétet, mely például a görögök és a keresztyén középkor általános felfogását egymástól elválasztotta, azután a cynikusokét, stoikusokét a cyraeneikusok, epikureusokétól, Platóét Aristotelesétől, Brunóét Savanarolláétól megkülönböztette — megtaláljuk, ha nem is mereven, de enyhébb formában az új-korban is.

A XVIII-ik században ezt az ellentétet jelölik Rousseau és Kant, a XIX-ik században Fichte és Schleiermacher. Például míg Rousseau azt hitte, hogy mindaz, a mi természeti, egyúttal erkölcsi is, a természeti hajlamok, szenvedélyek a maguk hamisítatlan, eredeti állapotukban önkényt vezetik az embert a jóhoz, az erkölcshez: addig Kant úgy véli, hogy az erkölcsi cselekvés rugói közül mindennemű természeti hajlamot, érzést, szenvedélyt ki kell zárunk, mert annak csak egyetlen forrása lehet: az ész és a jóakarát. Rousseau bölcsészetében nemcsak jogához jut a természet, hanem *egyúttal kizárólagos érvényre is tesz szert.*

E kontrovers elméletek tárgyalásába nem bocsátkozhatunk. Tény az, hogy ma már ellentétben a középkor asketikus felfogásával, a testit és érzékit is megbecsüljük, gondos ápolásban részesítjük, azon rendkívül fokozódott intellectuális követelmények mellett is, vagy éppen ezeknek ellensúlyozására, melyet korunk az egyessel szemben támaszt. A léleknek a

testtől való függését, a lelki tevékenységeknek a testtel való kapcsolatát világosabban látjuk, mint annakelőtte. Darwin elméletének hatására az a merev válaszfal, mely az ember és állat között volt, leomlott s magasabb értelmi és erkölcsi képességeinket is az alacsonyabb érzéki ösztönökből kifejlődöttnek fogjuk fel. „Minden erő, értelmi és erkölcsi, az érzékiségből származik, s bármennyire eltávolodjék is azon tőtől, melyből sarjadt, mégis azon alapul“ — mondja Humboldt Vilmos is. Hogy ma már a testit, az érzékit is a dolog lényegéhez tartozónak tekintjük, ezt mutatja például Schopenhauer bölcsészete is. Szerinte a világ képzet és akarat. Amaz a tisztán szellemi, emez a természeti elem. Az ember lényegét az akarat képezi. Ez az a noumenon, a mit Kant megismerhetetlennek tartott s ez ellentétben áll az ember képzeteivel, mint tünetmennyekkel, phaenomenonokkal. De Schopenhauer az akarat fogalmát nagyon kiterjeszti s alatta nemcsak az értelem által vezetett erkölcsi akaratot érti, hanem vak ösztöneinket, vágyainkat, szenvedélyeinket is. Ezek pedig a testben objectiválódnak, lesznek külsővé, nyilvánvalóvá. Így minden egyes testrész egy-egy ösztönnek, akaratnak lesz hordozójává. A fül az akarat a hallásra, a szem a látásra, a karok és lábak a mozgásra stb. Szóval Schopenhauer már értékesnek tartja a testet s megbecsüli azt. E tekintetben ellentétbe jutott Kanttal, ki az ember érzékiségében látta az erkölcsi törvénytől való eltérés lehetőségét.

Sőt ezen ellentét a középkor és az újkor felfogása között e tekintetben annyira kiélesült, annyira túlhajtott a XVIII. század francia bölcsészetében és századunk materialista elméleteiben, hogy ezek a felvilágosodott és materialista bölcsészek tagadva a szelleminek létét, tisztán az anyagot magasztatják, abból, mint egyetlen elvből igyekeznek a világot kimagyarázni. Szerintük nincs lélek, mert a lélek sem egyéb, mint finomabb anyag, az agyvelő tömegeinek rezgése; az ember önző, cselekvéseinek egyetlen rugója az önérdek s az önzetlenség nem egyéb, mint látszat, rejtett egoismus; az erény nem egyéb, mint egészség; a bűn betegség; a művészet nem lehet más, mint a természet pusztá utánczása: czélja ugyanaz, mint a tudományé. Nem bocsátkozom a materialismusnak mint világnézetnek részletes czáfolásába. Megtették ezt már mások. Így *Lange Albert Frigyes* „A materialismus története“ című nevezetes művében kimutatja, hogy az mint világnézet, elv és rendszer, gyümölcstelen s tarthatatlan, vizsgálódási módszerének egyedüli tudományos jogosultságát azonban nem lehet tagadni. Ebből következik, hogy a materialismust az idealismussal kell kiegészí-

szíteni. Az új, exactabb természettudományi módszerrel, az ú. n. objectiv módszerrel az ideális felfogás szépen összefér. E módszer és e felfogás kibékítésére, összeegyeztetésére törekszenek ma már korunk legkiválóbb gondolkozói: Wundt, Herbert Spencer, Höfding stb.

Hát a művészetet hogyan fogja fel a materialista? A XVIII. századbeli Diderot azt mondja: Rend és rendetlenség nincs a természetben. A természeti állásponton vajjon a púpos alakja nem éppen olyan jó-e mint egy Venusé? (csak szemünk volna képes a következetes alkotásnak finom vonásait kifürkészni!!). Vajjon fogalmunk a szépről nem egyéb-e emberi korlátoltságánál?

Tényleg ha a rend és rendetlenség nem a természetben van, akkor a szépek és rútak ellentéte is csak emberi képzelődésen alapszik. A materialista már azáltal, hogy ezen gondolat mindig szemei előtt lebeg, kissé távol esik a szép területétől, a jó már közelebb esik hozzá: az igaz pedig a legközelebb. Ha aztán a materialista mint műbíró lép fel, sokkal jobban hajlik ahhoz, mint más párthoz tartozó kritikus, hogy a művészetben a természeti igazságot hangsúlyozza és hogy az eszményit és a tulajdonképeni szépet — különösen a hol összeütközésbe jő a természeti igazsággal — félreismerje és kevésre becsülje. (L. Lange id. mű.)

Napjainkban, valamint a művészetben, úgy a művészet philosophiájában is egy új kulturalis epocha küszöbén állunk. A XIX. század Franciaországban megteremtette a bölcsészetben az ú. n. positivismus irányát, melynek az aesthetikában Taine Hyppolit szerzett érvényt, a művészeti gyakorlatban a naturalismusnak nevezett mozgalmat, melynek Zola Emil a francia regényíró a feje és legfőbb képviselője. A positivismus hadat üzent a metaphysikai speculációnak, szórszálhasogatásnak, a levegőben lógó üres és elvont okoskodásoknak, az Aristotelesi *entitásoknak*, a substantia és más metaphysikai fogalmaknak s a philosophiai mint általában a tudományos kutatást csak az adottra, a meglévőre korlátozta. Az aesthetikában is egészen helyesen a szépet nem tekinti substantiának, melynek független létezése volna, nem absolutnak, hanem csak relativnek. „A szépek, mint a felségesnek nincs magában véve substantialis vagy független létezése: nem létezik lény, a melynek *neve szépség* és a melytől a többi lény el volna választva, úgy hogy tekintetünket e kegyelt substantiára vetve és a többi valóságnak hátunkat fordítva, magunk előtt láthatnók az egyedüli szépet, a mely a világegyetemben lehetséges.“ Taine szerint aztán nincs állandó, örök, minden korban

egyaránt érvényben lévő szép, hanem az a korrall, az étlettel és a kulturával együtt folyton változik. Annak a mit ma szépnak tartunk — valamikor, ha még oly távoli időkbén is, rútnak kellett lenni vagy egy későbbi jövőben lehet azzá; épúgy, mintahogy az igaz valamikor igaztalan volt és valamikor egyszer azzá kell lennie. Minden új *keletkező* a természetben és művészetben rútnak, épúgy mint minden régi, elavult természet és művészet rútnak. A szépség az egyetlen, melyet nem akarhatunk, legalább a melyre nem törekedhetünk. Az épen olyan, mint a szerencse, sok eltűnt nemzedék munkájának jutalma és többnyire az unokák ölébe esik, kiknek már nincs érdemük: azaz a szerencse és a szépség csaknem esetlegések, véletlenek. Mennyi művészeti irányzat maradt *torzó!* És mi azt mondjuk: nem rajtuk állott, hogy a tiszta szépséghez eljussanak. A szépség tehát nem lehet az első, melylyel valamely művészetet törvényesíteni lehetne. Ki kívánna az építőmestertől, hogy az épületet a tetőn kezdje. (V. ö. Berg: Naturalismus 133. lap).

Ezen az alapon állította fel Taine azt az önmagában véve helyes elvet, az ú. n. milieu-féle elvet, hogy t. i. minden műterméket saját korának szempontjából kell megítélni, azon darab élet után; melynek jellemző utánrajzolata. Nem azt kell kutatnunk, hogy a régi talán tőlünk idegen korbéli műtermékek mik ránk nézve, hanem azt, mik voltak saját koruknak. Ezzel aztán Taine és követőik a művészetet még közelebb hozták a való élethez és természethez és tagadhatatlanul jótékonyan hatottak a művészeti gyakorlatra is. Így hatott maga a materialistikus felfogás is a múlt században, a meny nyiben előkészítette a romanticismust s ezzel ellensúlyozta az élettelen félszeg Voltaire-féle idealismust. Megteremtette a nemzeti és népies irányokat és az izlés némi változását idézte elő itt is, mint a tudomány terén a módszer változását.

A naturalismusnak nevezett új művészeti gyakorlatnak és elméletnek jelszava: *vissza a természethez*, mint a művészetek megifjító, megelevenítő forrásához. Ebben az irányban aztán kitégítették a művészet körét, mert oly tárgyakat is belevittek a művészetbe, melyeket a megelőző irányzatok, mint rútnakat, aesthetikaiatlanokat teljesen mellőztek. A renaissance is kitégítette a művészet körét, ez a folyamat most tovább haladt. A renaissance a művészetet felszabadította az egyház uralma alól, a naturalismus az aesthetikai dogmák hatása alól. A renaissance óta az egyházi vagy ú. n. monumentalis művészet lépést tart, párhuzamosan fejlődik az életképi művészettel és a természet ábrázolásával. A naturalismusnak is

egyik újítása az, hogy bizonyoságot szolgáltatott arra, hogy olyan dolgok, tárgyak is, a melyeknek látszólag semmi közük a művészethez, — mégis nagy mértékben művészileg hatnak vagy értékesíthetők a művészetben. Voltak idők, a mikor bizonyos személyek, bizonyos viszonyok, állások és vonatkozások egyszersmindenkorra ki voltak zárva a művészetből a melyben például a parasztot vagy zsidót legfeljebb a komikum képviselőjeként volt szabad alkalmazni. És ezt nem is tulajdoníthatnánk a művészek vagy aesthetikusok különös bornírtságának, hanem ez egészen megfelelt a kor általános világnézetének. Az életben sem vették ama személyiségeket komolyan. Egyszerűen nem hitték, hogy azok — bár az általános emberi érzésekben részesek is — bár ezt is sokszor megtagadták tőlük — magasabb lelki emelkedettségre, azaz drámai összeközésre alkalmasak volnának. A Goncourt-testvérek mondják a „Germinie Lacerteux“-hoz írott bevezetésükben, hogy ők mag akarták kísérteni, vajjon a tragédia véglegesen kihalt volna-e?! Meg akarták kísérteni, *vajjon a kis és szegény emberek szerencsétlensége épúgy felkelti-e az érdeklődést, a részvét és szánalom érzéseit, mint a nagy és gazdag emberek szerencsétlensége.*

A naturalismusnak feladata — mondják annak aesthetikusai — az, hogy a közönség szemét ehhez az újhoz hozzászoktassa. A művésznak egy darab félreismert, tagadott vagy mostoha bánásmódban részesült természetet kell jogaihoz juttatni. Ez a darab eliminált, kismimizett természet épen az első, a melyet a művész észrevesz. Ezt kell neki átszellemíteni. Egyszerre csak nem tudja felfogni, miért ne volna megengedve neki épen ezt a helyzetet rajzolni, épen azokat az eszközöket alkalmazni?! „En a legkevésbé nem törődöm Hamlettel, a kit többé nem vagyok képes felfogni és megérteni — kiált fel Zola az Assomoir drámai feldolgozásának bevezetésében — míg Coupeaunak nézése, a ki kezem ügyében van és a kin mindenféle érdekes tapasztalatokat tehetek — engem szenvedélyesen megindít. És épen ez a Hamlet kérdezte egykor épen így: mit neki Hekuba?!

De ez az új mindig valami átszellemítettet, átszellemítendőt jelent. És a mi a legkülönösebb, ez az átszellemítés rendszeren meg mint eldurvítás tűnik fel. Innen magyarázható az a tény, hogy éppen a legműveltebbeknek és legintelligensebbeknek kell ellene nyilatkozniok.

Mi a modern embernek egy elmúlt időnek művészete, mig maga is legsajátosabb és legszemélyesebb fájdalma, kedélye fájdalmának formáit kutatja. Mi a gyermeknek apjának

legjobb kabátja, míg még maga is a pólyákban fekszik. És ez a gyermek, a mely arra van hivatva, — az mindegy teljessít-e később rendeltetését vagy nem, — hogy atyját erőre és szépségre nézve felülmulja, most még gyámoltalanul és nyomorúságosan fekszik ott. Még kevésbbé szellem, mint anyag és állat. Épenúgy mint a hogy éppen az ember gyermeke gyámoltalanságra, rútságára és szellemtelenségre nézve mélyen alatta áll a legtöbb magasabbrendű állat kölykeinek. (Berg: Naturalismus 54. lap.).

Zolának fentebbi kijelentése igen jellemző. Mit neki, Hamletnek, őt csak a Coupeauk érdeklik. Így aztán a mi más-különbben előnye volna az iránynak, hibájává lesz. Az t. i., hogy ennek képviselőit csak a közönségesebb emberek érdeklik, kik rabjai ösztöneiknek, vágyaiknak és szenvedélyeiknek — de nem a magasabb szellemi életet élő kiválóbb lelkek. Maga Berg Leo is, ki különben Zolának lelkes és elragadtatott bámulója, mintegy önkénytelenül szemére lobbantja ezt neki: „Mindenki életet kíván a művészetben, de mindenki a saját életét. A régi jó időkben a derék Voss J. H. falusi papjainak és egyháziaknak élete is élet volt, természetesen s így az ő alakítása is realismus. És mégis a századnak legnagyobb realitása nem Louiza és az öreg Tomm volt, hanem Faust és Don Juan. De ez egyúttal magasabb és mélyebb légkörből való élet, a hová a kornak kegyes papjai sohasem merészeltek felemelkedni. A filiszter és vele együtt a nagy tömeg mindig a közép mérsékelt égöv alatt élőknek életét kívánja a művésztől. De a legnagyobb műrecek mindig az emberi léleknek forróbb vagy hidegebb égövei alatt játszódnak le. A mi századunkban erős irányzat uralkodik egész Európában észak felé s azért a művészet is olyan égövek alatt mozog, a hol az élet megfagy, a Kleist, Hebbel, Ibsen, Tolstoi Werreschtschagin metsző légkörében.“ (Naturalismus 100. lap.).

Ha új van készülöben, de az alkotó erő még hiányzik, hogy azt megalkossa, úgy legelőbb zavaros ellenszenv támad a meglévő iránt. A Naturalismusnak úgy, a mint az eddig kifejlődött, talán leglényegesebb jellemvonása az, hogy *ellen-séges indulattal* viseltetik az előbbi, a régebbsz művészet és aesthetika, sőt a meglévő élet és a fenálló kultúra iránt is. Az életet nem azért vizik a szinpadra és az irodalomba, hogy azt igazolják vagy dicsőítsék, hanem hogy azt szemeink előtt összezúzzák, hogy azt örökre kompromittálják. Félő, hogy ezzel a naturalismus magunk és embertársaink megvetéséhez szoktat bennünket.

A naturalisták sem tudják még, mit akarnak. de azt

tudják, mit nem akarnak. Nem akarják a régi aesthetikát és művészetet. „Welches ist das Land, von dem man heute so entschlossen, mit so wildem Grimme fortrudert, zunächst, um nur wegzukommen, und eher gewillt unterzugehen, als hieher zurückzukehren? Ist es nicht gerade das Land des ästhetisch Schönen, Reinen, Interesselosen? Man achte nur einmal darauf: Wer bildet in beinahe allen modernen Werken den negativen Pol? Ist es nicht gerade der oder das Aesthetische? Der Interesselose, der unthätige Genüssling, der gerade, weil er nur genießt und nicht schafft und nicht wertet, jedes Objekt seines Genusses entwertet, oder um mit H. v. Kleist zu sprechen „tief entwürdigt“. So schon bei diesem, so bei Hebbel, bei Ludwig, bei Ibsen, bei Bjoernson, bei Dostojewsky, so überhaupt bei den Russen, bei den Norwegern, bei den Deutschen und schliesslich auch bei Zola und den Franzosen wenn auch hier nicht immer so erkenntlich.

Ibsen speciell hat diese Species-Menschen ganz besonders mit seiner Satire bedacht und im „Peer Gynt“ beinahe vollständig gezeichnet. Er hatte freilich einen genialen Vorgänger in dem Verfasser von Entweder—Oder, der bereits in einer Zeit, als die alte Aesthetik noch vollständig herrschte das Würdelose und Nichtswürdige eines ästhetischen Genuss-Menschen gegeißelt hat.“ (Berg 145. lap.).

A nélkül, hogy Bergnek ezt a nyilatkozatát egészen elfogadnánk, azt az érdemet nem igen lehet eltagadni a naturalistáktól, hogy a művészetet komolyabban fogták fel, mint sokan elődeik között, azt közelebb hozták az élethez. Szerintük a művészet a legtöbb és a leglényegesebb esetekben nem egyéb, mint szublimált, koncentrált, felfogott és akart (vagy nem akart) előlegezett vagy utólagosan élvezett képben újra alkotott élet. Hasson úgy is, mint maga az élet. Legyen meg a művészetben is ugyanaz a kérlelhetetlenség, szükség-szerűség, ridegség és vadság.

A művésznek nem szabad szépíteni az életet, nem szabad arra vonatkozólag illusiókba, csalódásokba ringatni lelkünket, nem szabad elfedni azon félelmetes örvényeket és szakadékokat, melyek bennünket elnyeléssel fenyegetnek. Nem az a művészet célja, a mit a régi aesthetika hirdet — hogy édes hazugságokkal szárítsa fel azokat a könyeket, melyeket az élet ridegsége és kérlelhetlensége sajtol szemünkből, hanem hogy saját testi és lelki betegségeinknek öntudatára ébreszsen, megrázzon és megfélemlítsen. A naturalista két dolgot vesz fel, két hypothesis-t állít fel. Az egyik, hogy a modern ember és kultura rossz és beteg s ő mindkettőnek az orvosa. Az

embert és a társadalmat ledönteni vagy megjavítani: ez a modern naturalismusnak hol bevallott, hol be nem vallott célja. Ebből következnek ennek a művészetnek a sajátosságai is: első sorban fő a társadalmi tendencia, a socialis irányzat, azért kell egyes társadalmi osztályokat a regény egyes alakjaiban, mint typosokban és kevésbbé mint egyénekben bemutatni. A jellemek tehát tyikusok s nem individualisak. Miután a gyönyörködtetés, az aesthetikai élvezet igen mellékes, a mesére sem kell gondot fordítani, azt pótolhatja a psychologiai analysis, *vagy a külső környezetnek a leírása*. A színműben is a reflexió *túlsúlyra jut a tisztán érzelemre számító dolgok* felett. A mi egykor a fődolog volt: a cselekvény, ma már legtöbbször csak keret és a mi mellékes volt: a gondolatbeli elem, a thésis, a problema ma a főhelyre jutott és a szindarab alig egyéb, mint alkalom ennek megvilágítására, kifejtésére és megbírlására. Kérdéseket, problémákat vet fel az új művészet, milyenek: a nőkérdés, a házasság, szerelem problémái, a zsidó-kérdés, a munkás-kérdés stb. Szóval legyen a tartalom nem annyira művészeti, mint inkább tudományos, telve életelvekkel, társadalmi philosophiával, lélektani analysisseel, a fennálló rend és társadalom bírlatával stb.

Nem kell hosszasan bizonyítgatnunk, hogy e tekintetben a modern művészet és elmélet végletekben mozog, túlságba csapott. A költők, művészek talán, mert nem volt kellő alkotó erejük, vagy nem volt mit alkotniok, — kezdtek feleslegeseknek, a társadalom parasytáinak érezni magukat. Azért úgy a saját, mint művészetük létjogosultságát más térről, a tudomány teréről kölcsönözték. Találón jellemzi ezt az állapotot a modern művészet egyik kiváló művelője, a finom érzékű és végletektől ment gondolkodású spanyol író Echegray: Vannak írók — szerencsére nem sokan, a kik *miután holtnak nyilvánítottak minden vallásos érzést* és minden vonzódást a metaphysikához, holtnak jelzik a művészetet is, mintha ez csak gyermeki társadalmak hiábavaló foglalkozása volna és nem arra érdemes, hogy a mienkhez hasonló gondolkozó korok komoly emberei foglalkozzanak vele. A művészet a művészetért, a szépség magáért a szépségért, az aesthetikai emotió magában véve, szerencsétlen anachronismusként tünik fel előttük, és ha túlságos jóakarattól el is fogadják az irodalmi művészetet: más tudományok segédeszközévé változtatják, más harcok fegyverüül, más célok elérésére használják, vagy a politikai szónoklásban bizonyos ideálok védelmére, vagy tanító művészetként a tudomány nagy igazságainak terjesztésére vagy a drámában bizonyos eszmék elfogadtatására

és bizonyos megoldások proclamálására. Ekként a maga sphaerájában absolut uralmú művészetet alázas szolgává teszik, úgy hogy a vallás, a metaphysika és a tisztán aesthetikai munka egy csapással a történelmi okmányok levéltárába és a híres halottak pantheonjába kerül. (Echegray: A kritikáról és irodalmi művészetről).

Valóban ez a jellemzés nagyon találó a modern művészetre! A metaphysikával együtt az erkölcs és a vallás is a halottak pantheonjába kerül. Azt a századok, sőt ezredek által megszentelt kapcsolatot, mely a művészeteket a vallással és erkölccsel összefűzte, a naturalismus egyszerre szét akarja tépni. Míg a mult század végén a romanticismusnak hatására az ú. n. nazarenusok egyedül a régebbi olaszokat követvén, csak a vallásos tárgyakat tartották érdemesnek az ábrázolásra: addig a naturalisták ki akarnák zárni a vallásos érzést, gondolatokat és képeket a művészet köréből. Épenúgy, mint általában az embernek magasabb, eszményibb érzelmeit, melyek az embernek isteni eredetét mutatják. Mert ezek kevésbbé figyelhetők meg, nem foghatók kézzel, bajosabban elemezhetők. Épigy vannak az erkölccsel is. Bámulatosan ismerik és írják le az emberi testet, az élettani jelenségeknek lefolyását, az ösztönök életét, a testi szervezetnek hatását szinte végzet-szerű hatását az ember gondolkodás és cselekvésmódjára; bámulatos hűséggel írják le a testi és lelki betegségeket, de aztán az egészséges, normalis lélek kicsuszik kezeik közül. A naturalisták ugyanazt a bünt vagy a még nagyobbat követik el a mai emberrel szemben, a mit a középkori keresztyenség a más hitűekkel, vagy saját hit sorsoaikkal is. Mikor valakit megkereszteltek — spiritualistának kereszteltek, ignorálták testi-ségét, szenvedélyességét vagy pedig azt jogosulatlanul létezőnek tüntették fel. Mi egyéb a naturalismus a művészetben és tudományban, sőt magában az életben is, mint egy megfordított keresztyenség! Az embert ismét vissza akarják keresztelni pogánynak, vallásilag ismét ártatlanná, művészileg ismét naivvá, tudományában ismét természetessé akarják tenni. Mintha ez olyan könnyen is menne!! Mintha egyszerre ki lehetne pusztítani a világból az emberi nemnek azt a kétezeréves hagyományát, hogy saját magát szellemi lénynek tudja!! *A középkor megölte az érzéki a külső embert, hogy feltámadjon a belső ember, a naturalisták a belső embert, az emberben a lelket akarják megölni.*

Igy tehát a naturalismus míg az egyik irányban a természeti vagy testi irányában tágította a művészetek körét, a másik irányban a szellemi vagy vallás-erkölcsi elem irányá-

ban határozottan és jogosulatlanul szűkítette azt. Az idealismuskak a vallás-erkölesiségnek a számüzését a művészetből még akkor sem helyeselhetjük, ha a positivismus talajára állunk. Találóan mondja erre nézve is Echegray: Utóvégre is, ha a rothadt ernyedés olyan tény, a mely csak tény voltánál fogva is érdeemes, hogy a költő leírja; ha egy elegáns budoir asztalai, szőnyegei és csecsebecsúi physikai realitasuknál fogva igénylik, hogy valaki művészeti pénzre váltsa fel őket; és végre ha a gombjai annak a ruhának, a melyet a mese vagy a költemény hőse visel, noha ezek kisebb mennyiségű realitások, ép oly részletes felsorolást érdemelnek, mint az Iliás vagy a Tasso hősei; ha egyszóval a tények, a regények, drámák és költemények sajátos anyagát teszik: akkor az emberi agy eszményi phantásiai is tények és kiüzni őket a művészetből annyi, mint önkényesen *megcsönkítani a valóságnak legcsodásabb részét*. Ezért a művészet régiójában az idealismus *nem halhat meg soha és alkotásai annyira valók és igaziak és ennélfogva ép annyira jogosak, mint a legtulzóbb naturalismuséi*. (Echegray idézett mű Athenaeum 1897. 432. lap).

A művészeti gyakorlatnak megfelelőleg a naturalista aesthetikusok is azt hirdetik, hogy a művészetnek semmi köze az erkölcshöz. „Tugend und Kunst, das sind einfach zwei verschiedene Welten . . . mondja Berg Leo is. (214.) Hogy azonban ez nem így van, hogy a művészet is nagyon sokat veszít, ha az erkölcscsel és vallással nem igyekszik frigyre lépni, azt a következő fejezetekkel akarjuk bizonyítani.

Dr. Székely György.

AZ APOKRYPHÁK JÉZUSKÉPE.

I.

Egy-két kövel óhajtok járulni ama nagy épülethez, a melyet úgy nevezhetünk, hogy: az őskeresztyénségről szóló, önálló magyar tudományosság. Egy-két kövel, mert hiszen az épületet egyszerre megépítenünk nem lehet. A kérdések óriási sokaságával állunk szemben.

Hogy azonban az épület megalkotásához hozzá kell látnunk, az kétségtelen. A magyar theologiai tudományosság a német elme alkotásaitól függő viszonyban mindvégig nem maradhat. Ha mindörökké a kaleidoskopszerűen változó német elméleteket bámulgatjuk, akkor a magyar theologiai tudományosság csenevész marad. Ez elméletek uralma alatt maradunk még akkor is veszedelmes lenne, ha azok elfogulatlanabbak és igazságosabbak lennének. Tudjuk azonban, hogy a német theologiai tudományosságot megrontotta s éppen az őskeresztyénségre vonatkozó kérdések tárgyalásánál összezavarta a bölcsészeti rendszerek hatása. A német elme csodálatraméltó munkát végzett az adatok összegyűjtésében. De a mint construálni kezdett, valamely bölcsészeti rendszer gépezetébe szorította be az anyagot. Ma már a Hegel-féle hármas schéma emlegetésekor mosogatják kezeiket a német tudós Pilátusok. De nem az igazsághoz pártolnak, hanem – a „Kritik der reinen Vernunft“-hoz.

Kant, e híres habozó, töprenkedő művének a mérge hat az újabban divatosná vált Ritschl-iskolában. S hogy miként hat, azt egy példa sem mutatja gyászosabban, mint Harnacknak, ez igazán hatalmas egyéniségnek, a szomorú példája. Tischendorftól kivéve, senki oly nagyszerű gyűjtő munkát az őskeresztyénség megismerésére nézve nem végzett, mint Harnack. A „Wesen des Christenthums“ című műben azután construálni próbált és olyképtelenségeket hirdet, hogy a „Wesen des Christenthums“ az emberre olyanforma hatást tesz, mint egy gyönyörű kövekből összetákolt roskadozó épület. Tessék képzelni egy berlini egyetemi tanárt, a ki az örök életet nem tudja meg-

különböztetni a halhatatlanságtól, s a ki szerint a Krisztus által hirdetett evangélium csak az Atyát foglalta magában, a Krisztust pedig nem. És ilyen képtelenségeket oly ember hirdet, a ki igazán bámulatosan tudja feltüntetni Jézus munkájának tökéletességét. Az ember hallván, hogy Jézus mindenkivel szemben: szegényekkel és gazdagokkal, tudatlanokkal és tudósokkal, gonosz bűnösökkel és finom bűnösökkel szemben milyen tökéletes álláspontot foglalt el mindig, elragadtatva várja a végkövetkeztetést s csalódva teszi le a könyvet, a mikor azt hallja: „Ha pedig azt kérdezzük, mi lakott Jézusban, arra csak azt felelhetjük: Azt nem tudjuk s ne is próbáljuk kérdezni.“ Ezt a tudományos „salto mortale“-t csak az képes megmagyarázni, a ki tudja, hogy a Kant-féle bölcsészet szerint az isteni, az igazán valódi, csak a látókörünkön tünik fel s tudományosan azt tagadni nem szabad ugyan, de bebizonyítottnak venni sincs megengedve.

A német theologiai tudományosság zsákutczába került s itt az ideje, hogy a magyar elme eredeti munkához lásson, a németek és mások által összegyűjtött anyagot jobban feldolgozza, az őskeresztyénségre vonatkozó kérdések zürzavarából rendet teremtsen s különösen az őskeresztyénség ama legfontosabb kérdésére: ki volt a Krisztus? — kellő feleletet adjon. Ha ezt megteszi, akkor Magyarországon nemcsak fellendül a theologiai tudományosság, de olyan irodalom áll elő, melynek hatásai messze elérnek, mint a hogy az I. században Zsidóország, a IV-ben Észak-Afrika, a XVI-ikban Genf és Wittemberg, szöval mindig oly helyek voltak a hegyen épített város, a melyek a Jézus személyiségét teljes fényében s a bizonyosság rendíthetetlen erejével állították az igazság után epekedő világ elé.

Hogy azonban ily eredményeket érjünk el, a tudományos kutatás törvényeit minden irányban érvényesítenünk kell. Tudományos meggyőződések alkotása végett *saját szemünkkel kell megnéznünk a régi forrásokat* és ezek alapján kell tételeket felállítanunk, nem pedig oly német művek alapján, a melyek vagy ilyen, vagy amolyan bölcsészeti rendszer igazolása s nem az igazság megkeresése céljából irattak. Azt, hogy ki volt a Krisztus, nem a XIX. vagy XX. század, hanem az első századok bizonyosságtétele mondja meg, ha már emberi világosságot keresünk.

Ilyen bizonyosságtétel, egészen sajátos módon, az apokryph evangéliumok s más újtestamentomi apokryph iratok bizonyosságtétele is. Nem azt mutatják meg, milyen az igazi Jézuskép. Ezzel a kérdéssel sokszor foglalkoztam, de most

más oldalról akarok a kérdéshez férközni. Egy iszonyú akadályt akarok a töprenkedő újkori elme elől elmozdítani s erre teljesen alkalmas az apokryphák Jézusképének feltüntetése. Manapság rendkívül sokan látva, hogy mily sok régi mese szappanbuboréka patant el s mily sok tekintély dőlt a porba, ilyenformán okoskodnak: Hát a Krisztus nem ily porba dönteni való tekintély-e? Nem a régi kor csodahívó naivsága tette-e Szentírássá a róla írt műveket? Hiszen a régi korban nem volt semmi tudományos bírálat s az emberek a legképtelenebb dolgokat is elhitték. Hátha az evangéliumok is a régi kor egyes meseszöve elméinek az alkotásai!

Hogy e kérdésekre a kellő feleletet akarjuk megadni, legjobb, ha megtekintjük az apokryph Jézusképet. És azonnal meg fogunk arról győződni, hogy az őskeresztyén kor valami csodálatraméltó józanságot tanusított az evangéliumok kiválogatásában, hogy nagyon sok csodását egyenesen elvetett s hogy egyáltalában nem volt oly hiszékeny, mint a milyennek sokan képzelik. Egyúttal meg fogunk arról is győződni, hogy a mikor a sokat dicsért emberi elme leszakadva a tények talajáról, igazán kétségbevonhatatlanul, szándékosan ferditve szerkesztette meg a Jézusképet, akkor lett az igazán torzképpé, a mely az evangéliumok Jézusképéhez úgy viszonylik, mint a hamisítvány a fenséges eredetihez.

II.

Mielőtt az apokryphák Jézusképének megrajzolásához hozzákezdénénk, számot kell adnunk, ha csak röviden is, forrásainkról.

Legelőször arra a kincsesbányára kell rámutatnunk, a melyet Tischendorf „Evangelia apocrypha“ czímen 1852-ben adott ki, s a melynek általunk használt második kiadása már Tischendorf halála után 1876-ban jelent meg Wilbrandt által sajtó alá rendezve. E gyűjteményben 486 lapon, terjedelmes Prolegomena után, 21 kézirat van nyomtatásban közölve. E 21 kézirat azonban tulajdonképen csak 14 apokryph evangéliumot juttat birtokunkba.¹ A Tamás evangéliumának ugyanis két görög s egy latin, az Acta Pilati-nak szintén két görög s egy latin, „Descensus Christi ad inferos“ cziműnek két latin s az Anaphora Pilati-nak két görög kiadása található Tischendorf gyűjteményében. A különböző kiadások eltéréseiről részletesen nem szólha-

¹ Ha t. i. a Pseudo-Matthaei evangéliumot s a De nativitate Mariae című művet külön műnek számítjuk.

tunk, mert hiszen nem öleltük fel az apokryph iratok kérdését mindenestől fogva, de itt-ott az érdekesebb eltérésekre utalni fogunk.

Tischendorf az általa kiadott apokryph evangéliumokat három csoportba osztja, de szerintem az általa felállított első két csoport teljesen együvé tartozik. Úgy hogy tulajdonképen két csoportba oszthatók ez apokryph iratok. Az első csoportba tartozók, ú. m. Protevangelium Jacobi, Pseudo-Matthaei evangélium, de nativitate Mariae, Historia Josephi, Evangelium Thomae, Evangelium infantiae arabicum — azt az űrt akarják kitölteni, a melyet a canonicus evangéliumok a Jézus világlépését és gyermekkorát rajzolva hagytak, s egyúttal Máriát csodás fényvel véve körül, Jézus versenytársául tolják föl. A második csoportba tartozók, ú. m. az Acta Pilati, Descensus Christi ad inferos (e művet az előbbivel együvé foglalva „Evangelium Nicodemi“ czimen terjesztgették régebben, de Tischendorf kimutatta, hogy a két mű nem egy kéz műve), Epistola Pontii Pilati, Anaphora Pilati, Paradosis Pilati, Narratio Josephi és Vindicta Salvatoris a Jézus földi élete végét festik meg s a kanonikus evangéliumok adatait sokszor a legképtelenebb képzeleti elbeszélésekkel egészítik ki.

A magva mind e műveknek már a II. században ismeretes volt. Különösen áll ez a Protevangelium Jacobi-ról s Tamás evangéliumáról, a melyeknek a Pseudo-Matthaei evangélium nyugoti, latin, az Evangelium inf. arabicum pedig keleti, syr-arab átdolgozásául tekinthető. A Gesta vagy Acta Pilati czimen ismert iratok, valamint az ezzel összefüggésben levő iratok későbbi keletűek, de talán nem oly késeiiek, mint Harnack állítja, a ki szerint az Acta Pilati a IV. században keletkezett s csak a hozzá csatolt Descensus Christi ad inferos korábbi keletű.

A Tischendorf „Evangelia apokrypha“-jában található művek első csoportjába sorolhatjuk a Mária-cultus erősítésére törekvő irányuknál fogva azokat a műveket is, a melyek Mária haláláról s mennybemeneteléről szólnak, s a melyeket Tischendorf több apokalyptikus művel együtt „Apocalypses apocryphae“, czimen 1866-ban adott ki. Tulajdonképen egy műnek a variánsai. A „Liber de dormitione Mariae“ szövege görög, a „Transitus Mariae“-é mind a két változatában latin. Egyik sem apocalypsis, inkább az „Acta Mariana“ név illik rájuk.

Nem hagyhatjuk említés nélkül továbbá a Péter-evangéliumot, illetve annak Harnack által kiadott töredékét sem, valamint azt a számtalan sok apró idézetet elvesztett apokryph

evangéliumokból, a melyek Harnacknak az őskeresztyén irodalom emlékeit ismertető nagy gyűjteményében találhatók.

Forrásainknak azonban még ezzel sem értünk végére. Az apokryph Jézuskép megrajzolásához ugyanis nemcsak az apokryph evangéliumok s a feljebb említett „Acta Mariana“, hanem az „Acta apostolorum apocrypha“ is sok becses vonást szolgáltatnak. Az Acta apocryphákat illetőleg Lipsius (1891) és Bonnet (1898) kiadásait használtuk, s különösen a következő művekről fogunk megemlékezni.

Első sorban Jézusnak Abgarral folytatott állítólagos levélváltásáról, a mely tulajdonkép még az apokryph evangéliumok közé sorolandó. Azután az ezzel összeköttetésben levő Acta Thaddaei-ről, továbbá a Martyrium Petri-ről, már csak azért is, hogy feltüntessük, honnan vette Sienkievicz „Quo vadis“ című divatos regényének a címét, s végül az Acta apokryphák egyik legérdekesebb s felette képzeletdús részéről, az Acta Andraeae et Matthiae-ről. Hogy ezek épp úgy nem származnak Andrásról, Mátyásról, Thaddeusról, s nem is az ő életüket ismertetik, hanem meséket közölnek, mint a hogy a Protevangélium nem származik sem egyik, sem másik apostoltól, s a Tamás-evangélium vagy Péter-evangélium nem iratott Tamástól, Pétertől, s egyáltalában egyik sem apostoli forrásból eredt: az a tárgyalás menetén ki fog tűnni.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a feljebb említett „Apocalypses apocryphae“-ben található tulajdonképeni apokalypsis-ek közül csak az Esdrásról nevezett nyújt ez értekezéshez felhasználható adatokat.

Ezzel rátérhetünk az apokryph Jézuskép megrajzolásához.

III.

Legelőször is arra hozunk fel példákat, a mire már fentebb utaltunk, hogy t. i. az apokryph iratok a kanonikus evangéliumok Jézusképét elhomályosítják s Jézust nem mint egyetlen, legkiválóbb személyiséget tüntetik fel, hanem versenytársakat igyekeznek mellé állítani. Utalni fogunk rá, hogy ez az apokryph iratoknak nem sikerült teljesen. Olyan tökéleteset, minő a kanonikus evangéliumok Jézusa, az apokryph iratok nem bírtak alkotni. Minden igyekezetük megtört a Jézus büntelensége köszikláján. Az igyekezet azonban határozottan megvolt. A mint az evangéliumi történet kikerült a pogány tenger árára, a pogány polytheismus érezte hatását. Az, a ki munkája és egyénisége felséges volta által, mint Isten emberi testben méltán tünt fel előbb a zsidó népből, később a pogány nemzetek-

ből alakult gyülekezetek előtt, nem volt elég azoknak, a kiket csak érintett a keresztyénség szele, de a kiknek szellemi élete pogány földben gyökerezett. Az evangéliumok egyszerű természetes alakjai jóformán mind átalakulnak az apokryph írók kezében. De az átalakító hatásnak különösen Mária, az Úrnak ez alázatos szolgálója lett az áldozata.

Az apokryph iratok mindenekelőtt Jézus csodás születésének fényét átviszik Máriára is, s így adják elő Mária születését.

Elt. Jeruzsálemben¹ egy Joakimnevű gazdag és kegyes zsidó. Húsz éves korában megnősült s feleségül vette Annát, Isachar leányát. Egy másik elbeszélés² megmondja, hogy Anna Bethlehemből való volt, de ugyanez Joakim hazájául már Názarethet jelöli ki. Ugyancsak ez a forrás Isacharnak egészen más szerepet juttat, t. i. főpappá teszi, a ki, mikor szegény Joakim a templom megújulása ünnepén ajándékot akar tenni az Úr oltárára, ezekkel a szavakkal utasítja el: „Mit akarsz te terméketlen a termékenyek közt?“ Joakimnak és Annának ugyanis húszéves házasságuk alatt gyermekök nem született, vagy a mint a „De nativitate Mariae“ mondja: per annos circiter viginti *castum domi conjugium sine liberorum procreatione exercebant*. Joakim Isachar vagy Ruben, a Protevangeliium Jacobi szerint)³ goromba szavain elbúsulja magát s elmegy a pusztába. Feleségét hónapokon át nem látja. Anna felette kesereg, hogy nincs gyermeke s egy angyal jelen meg neki, a ki a Protevangeliium Jacobi szerint csak annyit ígér neki, hogy fogan és szülni fog; de már a De nativitate Mariae“ szerint azt is megjövendöli, hogy leánya Maria vocata, super omnes mulieres erit benedicta; továbbá, hogy: sine macula, sine corruptione, sine virili commixtione, virgo filium, ancilla dominum et gratia et nomine et opere salvatorem mundi generabit. Ugyancsak Joakim is meghallja ezt s Jeruzsálemben, hova őket az angyal utalja, találkoznak. A lány, t. i. Mária megszületik s hathónapos korában már olyan csodát tesz, a milyenhez hasonló a kanonikus evangéliumok tiszta légköréből teljesen hiányzik. Édes anyja ugyanis a földre teszi s próbálgatja, hogy tud-e állni? A lány azonban nemcsak állni tud, hanem hét lépcsőn át haladva, édes anyja ölébe megy. Anna erre kijelenti, hogy leányát Jeruzsálembé viszi, a szent templomba. De mégis várnak, mikorra a leány harmadik évét betölti s akkor felviszik az Úr templomába, és pedig, a mint a „Pseudo-Matthaei evangeliium“

¹ Pseudo-Matthaei ev. Ev. Apocr. Ed. Tischendorf. Pag. 54.

² De nativitate Mariae. Ev. Apocr. Pag. 113.

³ Protev. Jacobi. Ev. Apocrypha. Pag. 3.

biztosít bennünket, „*in contubernium virginum*“. Természetesen a jeruzsálemi templomban semmiféle „*contubernium virginum*“ nem volt. Hanem az apokryph író hallván a Jézus templomba meneteléről a pascha ünnepén, a mi a tizenkét éves zsidó gyermek-ifjú életében szinte kikerülhetetlen mozzanat, elviszi Máriát is a templomba, a melyet már ő nem ismer. Mária természetesen itt is mindenféle csodadolgokat művel. Az még nem nagy baj, hogy úgy jár-ke, mint a felnőttek, de hogy neki már hároméves korában: *resplendebat facies, sicut nix*,¹ az már mégis sok. Ételt a templomban az angyalok hoznak neki, s a mit a papoktól kap, azt szétoosztja a szegények közt.

Most következik azonban egy nagy kérdés. Hogy kerül és mikor kerül Mária a contuberniumból Józsefhez? A Prot-evangelium Jacobi írója, ki, mint ismeretes, görögül írt, nem tudta felejtetni, hogy a Jézus templombamenetelét az ő görög forrása, a Lukács-evangélium: ἔτων δώδεκα-ra teszi. Szükségesnek tartotta tehát, hogy Máriával is, ha már nagyon korán jött a templomba, történjék valami nevezetes, mikor az: δωδεκῆς ἐτος, tizenkétéves s Máriát tizenkétéves korában viszi el a templomból. Elvitelét arra alapítja, hogy most már közel az idő, a mikor női bajával megszentelteleníti a templomot. A latin átdolgozások azonban már nem igen törődtek a Jézusra vonatkozó bibliai adatokkal s a Mária elvitelét egészen átdolgozták. A Pseudo-Matthaei evangélium úgy tünteti föl a dolgot, hogy Abiathar pap a fia számára nőül kéri Máriát, a „*De nativitate Mariae*“ szerint pedig a főpap kijelenti, hogy most már el kell őt is, más szüzeket is küldeni s férjhez adni őket. Ezért mind a két latin forrás Máriát 14 s nem 12 évesnek mondja a templomból való távozása idején. Mária természetesen nem megy Abiathar fiához, s egyáltalán nem megy senkihez. A főpap azután, isteni parancsra összehívhatja a nőtelen férfiakat. Mindnyájan elhozzák vesszőiket s József vesszőjéből hónál fehérebb galamb repült elő. Ő rá bízták tehát Máriát, hogy őrizze.

Itt meg kell emlékeznünk arról, hogy egy apokryph evangélium, úgy látszik, Józsefet nagyon háttérbe állítva látta más apokryph iratokban s azért az ő életét igyekezett felcizcomázni. E mű a *Historia Josephi, fabri lignarii*. Azzal kezdődik, hogy a Jézus egy napon összegyűjti tanítványait az olajfák hegyén s emlékezteti őket, hogy neki meg kellett halnia s feltámadnia. Rájok bizza evangéliuma *tanát* (doctrinam evangelií sancti), melyet részletesen meg is magyaráz. Azután

¹ Pseudo Matthaei evangélium. Ev. Apokrypha. Pag. 63.

elmondja nekik József történetét. Megtudjuk, hogy Józsefnek négy fia volt: Judás, Justus, Jakab és Simon, és két leánya: Assia és Lydia. József már özvegy volt, a mikor Mária hozzá került, s azt találta, hogy Jakab, a ki még atyja házában élt, nagyon kesereg édes anyja halála fölött s Jakabot azért ő nevelte. Derék apokryph írónk szerint: azért neveztetik Mária Jakab anyjának. Mi azonban jobban tudjuk, hogy az a Mária, a kiről Máté 27, 56-ban olvassuk, hogy: Jakab anyja volt, nem a Jézus anyja, Mária, hanem az a másik Mária, a kiről Ján. 19, 25-ben van szó. Az apokryph író tehát megint hallotta, hogy harangoznak, de nem tudta, hogy hol? Pedig elég öntudatosan írt. Látszik abból, hogy a fentebb említett eltérést, Mária korát illetőleg a templomból lett távozása alkalmával igyekezett kiegyenlíteni. Szerinte Mária 12 éves korában került Józsefhez, de két évig, tehát 14 éves koráig volt ott, a mikor a Jézus született. Itt azután megint találkozunk a már említett négy apokryph evangélium. Mind a négy beszövi a kanonikus evangéliumokból a Jézus születése történetét. A Protevangelium Jacobi azonban bibort adat Máriának a papoktól, s hogy szűztársaival együtt, a kik kevésbé becses kelméket kapnak, a templom kárpitját elkészítsék. Ez a biborruha, tudjuk, később Mária ruhájává alakult át. Pedig, még az apokryph iratok szerint is, nagyon szegényesek voltak Mária és József élete körülményei. Mikor a szűz fiat szül, még pedig egy barlangban, nagy szükség veszi körül. József bábákat is alig talál. Az igaz, hogy mikor aztán talál bábát, egyiknek, aki kételkedik, hogy Mária szűz, a keze elszárad. Szóval Máriát életének minden mozzanatában nemcsak csodás, de egyenesen képtelen jelek követik.

Nem akarunk azonban igazságtalanok lenni az apokryph irodalom iránt. Nem akarjuk azok példáját követni, a kik, mint az öreg Weiss Bernát is, ép az inént megjelent „Leben Jesu“-jában,¹ az apokryph iratok minden részét izléstelennek és esztelennek tartják. Weiss Bernát ugyan érthető az ilyen erős kifejezéseivel. A kanonikus evangéliumok bírálgatásánál visszatartott s itt is, ott is apró-cseprő kifogásokban mutatkozó kritikai dühét akarja a szegény apokryph iratokon kiönteni. Szerintünk azonban teljesen, már a priori is érthetetlen az az eljárás, a mely a kanonikus iratokat teljes mértékben dicsőíteni, az apokryph iratokat pedig, a kanonikus iratok mértékével mérve, valósággal mindenestől legyalázní törekszik. Természetesen

¹ Das Leben Jesu von Bernhard Weiss. Neue umgearbeitete Auflage. Erster Band. Seite: 158.

az apokryph evangéliumok tele vannak képtelenséggel, hamissal s a képzeletnek igen sok helyen szabad folyást engedtek. Azonban hogy igen szép részleteik is vannak s hogy a képzelet, ha működik is, itt-ott legalább a költőileg szép határain belül mozog, arról meggyőződhetünk, ha pl. a József imáját a „Historia Josephi“-ben s még inkább meggyőződhetünk, ha Mária kereszt alatti panaszát az Acta Pilati-ban megtekintjük.

Mind a kettőt ide iktatom s az olvasót arra kérem, hogy csak ne szabjon túlmagas mértéket, s ne keressen egyikben sem isteni kijelentést. Arról meg vagyok győződve, hogy egyikben sem talál sem esztelenséget, sem izléstelenséget, hanem mindenikben talál egynéhány szép gondolatot s egyebet én sem akarok bennök látni. József bűnbánó imája halála előtt a „Historia Josephi“ szerint így hangzik: „Vae diei, quo natus sum in mundum. Vae utero, qui gestavit me. Vae visceribus, quae admiserunt me. Vae uberibus, quae lactaverunt me. Vae pedibus, super quos sedens quievi. Vae manibus, quae portarunt et educarunt me, usque dum adolevi. Qui in iniquitate conceptus sum et in peccatis concupivit me mater mea. Vae linguae et labiis meis, quae protulerunt et locuta sunt vanitatem, obtrectionem, mendacium, inscitiam, irrisionem, figmentum, vestutiam et hypocrisin. Vae oculis meis, qui conspexerunt scandalum. Vae auribus meis, quae calumniatorum sermonibus delectabantur. Vae manibus meis, quae rapuere ad se jure non pertinentia. Vae ventri meo et intestinis, quae appetivere escam ipsis esu inderdictam. Vae gutturi meo, instar ignis omnia quaecumque inveniebat, consumerenti. Vae pedibus meis, qui saepius deo ingratas ambularunt vias Vae corpori et animae meae tristi, jam a deo auctore suo aversae. Quid faciam, cum ad locum illum perrexero, ubi consistendum mihi est coram justissimo iudice et ille me reprehensurus est propter opera, quae cumulavi in juventute mea? Vae omni homini morienti in peccatis suis. Profecto eadem illa hora terribilis, quae contigit patri meo Jacobo, cum evolaret ex corpore anima eius, ecce mihi jam imminet. O quam ego miser hodie sum et lamentatione dignus. Verum solus deus est director animae et corporis mei, ille etiam pro lubitu cum illis aget“.¹

Mária panaszszavát magyarul közlöm. mert a latin kéziratban nincs meg. Egyébiránt a görög kéziratok közül is csak a B-ben található. Az A-ból hiányzik.

„Azért siratlak téged fiam, mert ártatlanul szenvedsz,

¹ Historia Josephi. Ev. Apocrypha. Pag. 129.

mivel a gonosz zsidók keserű halálra juttattak téged. Nélküled, óh fiam, mi lesz belőlem? Mihez fogjak? Hogyan éljek? Hol vannak a tanítványaid, a kik avval dicsekedtek, hogy veled együtt halnak meg?! Hol vannak, a kiket meggyógyítottál? Óh hogy egy sem találkozott köztük, a ki segítene! Hajolj le, óh keresztfa! Hadd ölelem meg fiamat! Hadd csókolóm meg fiamat, a kit, mint a ki férfiút nem ismertem, mintha nem is az enyém lett volna, úgy szoptattam ez emlékből!¹

Egy-egy ilyen hely szépségét nem lehet s nem is szükséges eltagadnunk, azért, hogy az apokryph evangeliumok hitelességét elvethessük. Böven nyújtanak azok oly részleteket, a melyekben a szertelenség feltalálható. E szertelenség különös erővel ott tárul elénk, a hol a Mária személyiségét mystikus fénynyel körülvenni törekvő szellem az Úr Jézus anyjának élete végét is az Idvezítő megdicsőülése mintájára akarja átalakítani. Az átalakítás aztán eltorzítás lett, a mint a „Johannis liber de dormitione Mariae és a „Transitus Mariae“ mutatja. Józsefről a „Historia Josephi“, még csak annyit közöl, hogy egész életében ép, egészséges volt, sohase fájt egy foga sem, szeme mindvégig éles maradt, de azért, mikor meghal s lelkét az angyalok az égbe viszik, teste mégis csak a földbe jut.

Mária sorsa egészen más. A Jézus mennybemenetele utáni esztendőben az Úr Jézus, Mária kértére, megparancsolja Jánosnak és a többi apostoloknak, hogy siessenek Máriához. El is jönnek. János Efezusból, Péter Rómából, Tamás Indiából, Pál Tiberiásból, Jakab Jeruzsálemből és még Fülöp, Lukács, Simon, Thaddaeus, Márk, Máthé, sőt a „Transitus Mariae“ szerint még Barnabás, Mátyás, Bertalan, Nicodemus, Maximianus. Mind a felhőn át mennek Bethlehembe, Mária lakába. Megjelennek a menyeyi angyalok is. A bethlehemiiek csodálkozva nézik e dolgokat és még a Jeruzsálembeliek is eljönnek. Erre a zsidók fellázadnak, a helytartóhoz mennek, hogy üzze al Máriát Bethlehemből. Az vonakodik, de a zsidók fenyegetik, hogy majd feljelentik a császárnak. Ez aztán egy ezredest küld Bethlehembe, de a Szent Lélek (!!) átviszi Máriát az poestolokkal együtt a felhőkön Jeruzsálembé. Itt aztán Mária meghal, illetőleg az Úr megjelen neki s magához veszi. Testét az apostolok kiviszik a Gethsemaneba, a „Transitus Mariae“ szerint a Josaphát völgyébe s onnan három nap mulva „az ő szeplőtelen és drága“² testet átvitetik a paradicsomba. A „Transitus Mariae“ B. szerint Mária feltámad a sírból és úgy vitetik

¹ Acta Pilati. Ev. Apocrypha. Pag. 306.

² Johannis liber de dormitione Mariae. Apoc. apocr. Pag. 111.

a paradicsomba. Az már aztán csak járulék, hogy mikor az apostolok a testet viszik, egy zsidó a testet a földre akarja dobni, a keze elszárad, de aztán Péter meggyógyítja. A fődolog az, hogy daczára a nagy erőfeszítésnek, még e képzeletdús művek szerint is Máriának a Jézus ígér irgalmat, míg Mária Jézust arra kéri, hogy őrizze meg a sötétség hatalmától. Pedig hogy mily távol járnak már az első századtól e művek, mutatja egyebek közt az a körülmény, hogy Tamás a „Transitus Mariae“ szerint azt beszéli el: „*quomodo missam cantabat in India.*“ Az író még arról is biztosít, hogy: *indutus adhuc erat vestimenta sacerdotalia.*¹

Itt tehát már ugyancsak működik a képzelet ereje. Itt már sok is a szertelenség. Itt már nem a kereszt alatt kesergő Máriát látjuk nagy és természetes fájdalomában, hanem valami olyan tündéries lényt tündéri alakokkal körülvéve. De bár hogy működik is a képzelet, azért az eredeti források józanító hatása mindvégig megérzik a Mária-cultus erősítésére törekvő iratokon. Akár hogy ellátják is Máriát új meg új, csodásnál csodásabb vonásokkal, azért *büntelen* lényt rajzolni nem voltak képesek. A csodásan született csodás jelek által kísért s mennybemenetelre készülő Mária is retteg és fél bűneinek következményeitől. És mivel retteg és fél, még a túlfeszített képzeletalkotta művek szerint is, úgy ítélhetünk egészen elfogulatlanul, hogy csodás születése, hat hónapos korában való járása, angyalok által való tápláltatása s mennybemenetele is mind mese.

És így tűnik ki már e ponton is az apokryph irodalom tanulmányozásának fontossága. A mint a kételkedésre hajló, bár tán hitének biztos alapot kereső s hinni törekedő lélek hall a Jézusról és Máriáról, majdnem bizonyos, hogy vagy egyik vagy másik veszedelmes útra téved. Van, a ki így okoskodik. Ha a Jézus csodásan születetett, csodákat tehetett s mennybe mehetett, miért ne történhetett volna meg mindez Máriával is? És tudjuk, hogy Máriával oly ajtó nyílik meg, a melyen át a szentek hosszú sora következik. Így a lélek a keresztyén mázzal bevont polytheismusba süllyed vissza.

Mások azonban így okoskodnak. Ha bizonyos, hogy a Máriára vonatkozó csodás elbeszélések hamisak, nagyon valószínű, hogy a Jézusra vonatkozók is azok. És a hitetlenség örvénye, a meddő, alkotni nem tudó s a keresztyén egyház munkáját folytatni nem képes irányzat elnyeli az illetőket.

Ha a bizalom a kanonikus evangéliumokban megerősödik, akkor ugyan a lélek ki tud lábolni a hinárból. Ott áll előtte

¹ Transitus .Mariae. Apocalypses apocr. Pag. 121

a nagy tény, hogy a Jézus teljesen tiszta és szent volt, hogy szembe állította magával az embereket s így szólt hozzájuk: *Ha ti bűnösök levén!* (Máté 7, 11), hogy mikor az írástudók istenkáromlással vádolták, a mikor megbocsátotta a bűnöket, akkor nem azt mondta, hogy ő nem igényel isteni jogokat, hanem bebizonyította, hogy van joga azokat igényelni s hogy mikor a Főpap szinte kétségbeesve kérdi: Te vagy-e a Krisztus, az Isten Fia? azt feleli ünnepélyesen: Te mondád! (Máté 26, 65.) Ott áll továbbá a nagy tény, hogy a Jézus teljesen alázatos volt s nem úgy vonult át a világon mint király, hanem mint szolgáló. Jászolban feküdt, mint gyermek szegénységben élt, fejét nem volt hova lehajtani, de a mikor személyisége fontosságáról és egyetlenségéről volt szó, akkor nem engedett egy hajszálnyit sem. Senkisé ismeri az Atyát, csak a Fiú! Jőjjetek én hozzám. Én pedig ezt mondom! Ime, én adok nektek hatalmat. Én választottalak titeket! Így nyilatkozik folyton. Egy ilyen lélek külső megjelenési módjának is rendkívülinek kellett lennie. Mert a lélek minőségének mindig megfelel a test, a külső, a melyben megjelen. Minél tökéletesebb a lélek, annál tökéletesebb a külső. Az egyetlen lélek külső megjelenési módjának is egyetlennek kellett lennie s más olyan, mint ő, nem lehetett.

A kanonikus evangéliumok e bizonyágtételéhez járul most az apokryph iratok bizonyágtétele. Máriát a Jézus mellé nem állíthatjuk, mert igazán az emberi elme nyilvánvaló erőfeszítésekkel sem bírta a Jézushoz hasonlóvá tenni.

Dr. Szabó Aladár.

REFORMKATHOLICISMUS.

I.

A közel múlt éveknek, sőt napoknak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb jelensége a reformkatholicismus.

Volt idő, a mikor a modern bölcelet s a protestáns theologia befolyása alatt a felvilágosodás, a böles mérséklet s a türelem éltető evangéliumi szellője a r. katolikus egyházat is érintette. Ismeretes a febronianismus és a josephinismus újabb mozgalma a német catholicismusban, a melynek talaján aztán *Möhler* és *Döllinger*, a német katolikus egyház e két tudós fejedelmének tudományossága fejlődött ki, és máig is tiszteletreméltó a német és svájci ó-katolikusok tudományos irodalma, a kiknek mi protestánsok a katolikus irodalom ismeretét köszönhetjük általában. S az újabb catholicismus története a tanum, hogy annak *német* alakjában az elmaradt *román* alakkal szemben folyton meg volt a tudományos érzék, a liberálisabb felfogás s a haladás vágya az elmélet s az egyházi gyakorlat terén egyaránt.

E mozgalmakat az utolsó években úgy terjedelmét, mint jelentőségét tekintve messze felülmúlja a reformkatholicismus. Szinte beteljesedni látszik a nagy *Cavour* ama profetiája, a mely szerint „a vallásos catholicismus eszméje diadalról diadalra fog haladni, s rövid néhány évtized alatt meghódítja a világot.“ E reformkatholicismus, a melynek elnevezését *Müller* müncheni és *Scheicher* bécsi lelkészeknek köszönhetjük, legkiválóbb képviselői napjainkban a következők: *Manning* biboros, *Ireland* érsek, *Bonomelli* püspök, *Krauss*, *Schell* és *Wahrmund*, theologiai tanárok, *Müller*, *Scheicher*, *Bill*, *Kudolph* és *Bumüller* lelkészek, s főleg az újabb tanárok közül *Spahn* Strassburgban, *Hertling* báró Münchenben és az ismert nevű egyháztörténetirő *Ehrhard* Bécsben. Főbb organumai a *Spahn-féle* „világtörténet jellemképekben“ Mainzban, a művelődéstörténet, vallás és szépirodalom szolgálatában álló német reformkatholikus irányú *Müller-féle* „*Renaissance*“, a politikai, tudományos és művészeti jellegű *Bumüller-féle* „*Freie deutsche Blätter*“ Ágostá-

ban, s legmaradandóbb emléke *Ehrhard* bécsi, jelenleg freiburgi róm. kath. theologiai tanár. „*Der Katholicismus und das XX. Jahrhundert*“ (1—12. kiadás) című, nagy föltűnést keltett műve Bécsben.

E reformkatholicismus az önző pápás *politikai* jellegű ultramontanizmussal vagy romanizmussal szemben *vallási* reformokra törekszik a katolikus egyházban. „Reformok a catholicismusban“ — ez a jelszava. Iránya, liberális törekvése békés irenikus, alapjellege vallási katolikus. A szabad vélemény jogát hangsúlyozza az egyházpolitikai, theologiai és vallási kérdésekben, hogy azon az alapon aztán „reformálható legyen a katolikus tanban, szervezetben és életben az, a mi még javítható.“ „Részt kell kérnünk“ — írják férfias hangon a „Freie deutsche Blätter“-ben minden előítélet és szűkkeblűség mellőzésével a modern culturélet kiépítésében, mivel ez a legjobb fegyver a keresztyénség ellen kitört culturharczczal szemben.“ „Katholikus activismus“-nak nevezik e reformkörök a katolikusok erőteljesebb, tevékeny részvételét a cultura művelésében, s az új-scholastika homályos középkori nyelvezetével és szellemével s a mai ultramontanismus obscurus eretnek-bíróságával szemben a szabad kutatás s a haladás elvét kívánják követni a bölceleti, természettudományi, irodalmi és művészeti kérdések megítélésében. Abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy „a catholicismus lényegét tekintve tisztán vallási jellegű“ a melynek alapján „vallás és cultura, egyház és állam különböző téren mozog és egymástól független“. A modern jogállamot tehát nem lehet „a kánonjog alapján kormányozni“, mivel „lényeges különbség van emberi, egyházi jog és isteni erkölcs-törvény között.“ E reformmozgalom a pápás politikával szemben a keresztyén humanitás s a német politikai szabadság híve. A német nenzeti irány szellemében elitéli Rampolla bíboros németellenes egyházi politikáját, határozott programot sürget a lengyel kérdésben, s némethü hazafias irányt követel a püspököktől. Mi több, Bismarckról azt mondja, hogy „neki a német nép Nagy Károly mellett, ki az egység eszméjét alkotta meg, a legtöbbet s a legnagyobbat köszönheti, mivel ő oltotta bele a nemzeti életet a holtgermán óriás testébe“. S a külföldi viszonyok megítélésében is elfogulatlan. Szerinte „az osztrák áttérési mozgalom nem tisztán politikai jellegű“, a francia culturharcz kitörését az assumptionisták s a jezsuiták „sentimentális asketismusának és képtelen extravagáns“ politikai követeléseinek tulajdonítja, s végül bátorsága van még az olasz helyzet elfogulatlanabb megítélésére is. Nevezetesen tiltakozik az ellen, mintha az olasz egység „csak a titkos követségek

műve volna". Krauss tanár szellemében mélyebben behatol a nagy *Carour* politikai egyéniségébe, ostromozza az olasz klerikálisok rövidlátó politikáját, a kik „közepes tehetségű emberek, nyárspolgárius nullák vagy a sancta plebs-hez tartozók“, s kerekken kimondja, hogy „a pápaság temporale dominiumának a jövőre is vége van“.

Jellemzően érdekes és tanulságos e reformkatholicismusnak az 1870 július 18-iki vatikáni dogmával szemben elfoglalt állása, a melyről méltán mondja, hogy „túlzásaiban az islam fatalismusának dogmájára emlékezteti az olvasót“. Sajnálatra méltó végzetes tévedésnek mondja a Roma locuta — causa finita! elvét, tiltakozik a csalatkozhatatlan tantekintélynek a politikai és polgári életre való alkalmazása ellen s terjedelmét kizárólag a hit világára vonatkoztatja. Félreérthetetlenül kijelentik e reformkatholikusok, hogy szerintük „a Szentlélek segedelme az igazság csalhatatlan biztosítása tekintetéből *csakis a dogmák* kihirdetésére vonatkozik, a mivel más kérdésekben az egyházi tantekintély tévedhetése úgy elméletileg lehetségesnek, mint a Galilái-pör alapján tényleg is bekövetkezhetőnek van kimondva“. Ez alapon elvetik a modern eszmevilágot elátkozó Pius-féle Syllabust, némely theologiáknak egyházi tantekintéllyel való felruházását, az index-congregatio ostoba könyvtalalmát s ábrándnak jelzik azt a felfogást, mintha „a kath. világnézet dogmakényszerrel és vak tekintélyhittel“ volna azonos, a melynek tehát „természetes ismeretesközökre és tudományos jellegre szüksége nem volna“. Ez más szóval annyit jelent, hogy „mélyreható különbség legyen a katolikus egyház abszolúti- és relativ-emberi alapjellege között“. Ez alapon a curia emberi, vagyis tévedhető nyilatkozataihoz számítják *Liguori* moráltanítónak gyakori ajánlgatását is, a kinek kasuistikájában „egy beteges skrupuláns és egy psychopatikus asketa folyományát“, sőt magában a casuistikában is „a bünbánati sacramentum hivatalos római-jogi elferdítését“ látják.

De különösen egészséges nézete van a reformkatholicismusnak a tudományról. Sajnálattal konstatálja *Rosmini*, *Schell* és *Krauss* tanárok „censurálását“, *Krauss-t* „az egyházpolitikai világ Bismarckjájá“-nak és *Döllingert* „a legnagyobb német kath. theologus“-nak mondja s élesen elítéli Aristoteles újonnan feltámasztott scholastikájának merev tekintélyét, a mely krízisek esetén, mint a reformatio s a forradalom korában, folyton cserben hagyta az egyházat. Mérsékelt irányban reformokat sürget a dogma, a morál s a tudomány terén, ellene van a katolikus egyetemek létesítésének s élesen itéli el az ú. n. „Presskatholicismus“-t. Többi között hadat üzen a román congregatiók s

közelebről az assumptionisták és a jezsuiták „hecczelő áskálódásainak“, a centrupárt culturharezi riadójánk és hatalmi törekvéseinek, a kath. pártok szellemi szolgaságának és tudományos elmaradottságának, a kegyeskedő fantáziáknak, élettelen czeremoniáknak s az ú. n. „szent lelkek“ hysterikus és fanatikus ábrándjainak. S mindezzel a római pápás egyháziassággal szemben a legmelegebben ajánlja a bibliaolvasást s a német népének az istentiszteleten. Szóval: egy minden *vak zelotismustól és pártpolitikától ment és másokat kárhoztató s a cultura haladásától zárkózó pápistaságtól megtisztított katholicismusra* törekszenek e reformkörök a kath. tan, élet és tudomány terén egyaránt.

Magának a mozgalomnak céljáról és irányáról következőleg nyilatkoznak e reformkörök: A reformnak irányulnia kell a tekintély elvének túlmerev hangsúlyozása, a szentek tiszteletének és római áhitatoskodások túlságos elharapódzása, a katolikus vallásnak a római egyháziassággal való végzetes azonosítása s az ellen a felfogás ellen, mintha Krisztus vallása volna az egyházért, a melyet azért alapított, hogy abban uralkodjunk s ne szolgáljuk a vallást és az emberiséget. Krisztus vallásának hamis egyházi elvilágiasodása útjáról a katholicismus benső vallási megújulására, tehát abban egy igaz és szükségképi reformatio meghonosítására kell törekedniünk az egész vonalon. Eleget hallottunk már *az egyház jogairól*, — ideje, hogy rátérjünk *a vallás kötelességeinek* útjaira. A Krisztus vallásának örökérvényű és egyént, családot, társadalmat, államot és világot megtartó és üdvözítő eszméibe való mélyebb behatolás egyetlen útja annak a belső vallási reformnak, mely egyetlen óvószere a vallásos stagnationnak, az elaltató quietismusnak, az élettelen szertartásnak, a magikus kegyeskedésnek s az elvilágiasodást szülő külső hatalmi törekvéseknek. *Ehrhard* „A katholicismus s a XX. század“ és „*Liberaler Katholicismus*“ czimű műveire utalva, hangsúlyozzák e reformkörök, hogy „a protestantismus életelevení erőforrásai bizonyosságul szolgálhatnak arra nézve, hogy a katholicismus hivatalos tényezői nem mindenben oldották meg vallásos, egyházi és kulturális feladataikat. A mai katholicismusnak az evangéliumot hatásonosan hirdető, a modern culturát kibékítő s a modern világot meghódító egyháziasságra kell törekednie az egész vonalon“. A mai kath. egyház ébresztette az isteni igazsággal, a modern eszmevilággal s a germán népszellemmel való életelevení egybefüggését. Végzetes lépésnek mondják e körök a kath. egyházban a germán népszellem következetes kiszorítását s az idegen román cultura egyoldalú uralmát. Ez egyház — mondják *Cham-*

berlain nyomán — lábai alól elvesztette a germán culturát s ezzel elvesztette mélyebb vallásosságát. A benső kath. reform egyik legeminebb feladata e végzetes lépéssel szemben az, hogy „*az Írásból s az apostoli hagyományból folyó őskeresztyén kath. hit lényegével és céljaival minden tekintetben ellentétes román népszellemmel szemben a reformatióhoz hasonlóan újból a modern cultura zöldelő virányaira tereltessek s ezzel benső, igaz életviszonyba hozassék*“, vagy más szóval kifejezve, egyik legsürgősebben megoldandó feladata az, hogy „*Krisztus tanából minden idegen culturszellem eltávolíttassék s a germán népfaj modern és életképes culturvilágával pótolassék*“.

II.

A benső katolikus egyházi és tudományos irodalmi mozgalomnak egyik legérdekesebb és legsajátosabb jelensége *Ehrhard* tanár *reformkatholicismusa*, a melynek főbb elvei „*Der Katholicismus und das zwanzigste Jahrhundert im Lichte der kirchl. Entwicklung der Neuzeit*“ (Stuttgart und Wien, J. Roth, 1902. 452. l., ára 5 márka) című, 12 kiadást ért művében vannak letéve. A mű püspöki jóváhagyással jelent meg. „Bár több kérdésben más nézetem vagyok, mint a szerző, azért mégis engedélyezem annak egyházi kinyomatását, miután magasztos erkölcsi komolysággal s a szentegyház iránti szeretettel van megírva.“ Így ír róla az a *Keppler* püspök, a nagy *Hefele* utóda, ki később *Ehrhard*dal szemben „szolidabb alapot“ keresett a katholicismus s a modern cultura összeegyeztetésére. Hat fejezetben tárgyalja a kath. egyház közép- és jelenkori helyzetét, a katholicismus és a modern eszmevilág ellentétét s a módot az ellentét összeegyeztetésére. Erős reformérvék, kellő modern műveltség, alapos bibliai és történeti ismeret, mély bölceleti és irodalmi tájékozottság, sőt némi igazságérzet az ellentétes felfogásokkal szemben jellemzi *Ehrhard* bátor fejtegetéseit.

A mű katolikusoknak szól. Szól közelebről azoknak, a kik az osztrák „*Los von Rom*“ mozgalma folytán megtáborodtak kath. hitükben. Vezéreszméje a katholicismusnak a bölcelettel és a culturával való összeegyeztetése. Reformot akar a katholicismusban, de nem, mint a konstanci zsinat napjaiban, in capite et membris, hanem azokon a tagokon, a kik az infallibilitás idején a modern szellem által félre vannak vezetve. Reánk, protestánsokra a műnek inkább culturtörténeti, mint egyházi jelentősége van. A protestantismusról bizonyos

hideg előkelőséggel, sőt megvetéssel szól. Szerinte „a kath. egyház a teljes keresztyén igazság hordozója és birtokosa“, a melylyel szemben a protestantismus csak „másodrendű jelenség“, csak „jelentéktelen valami“. Möhlerhez hasonlóan a gnosticismus egy nemével azonosítja. Különösen tagadja azt, hogy a protestantismus rokon volna a modern culturával s kielégítené a nemzeti érzés s a vallásos egyéniség követelményeit. Sem eredetében, sem történetében semmi köze a culturához. A modern cultura teljesen független a protestantismustól. Egyedül a catholicismus való a modern cultura igaz érdekének képviselőjére és fejlesztésére. Ez alapon Ehrhard azt tanítja, hogy „az egyoldalú, harmoniaellenes és szenvedélyes protestantismus“ messze mögötte áll a középkori mystikának s az objectiv és subjectiv vallásos-erkölcsi gondolatelmeket harmonikusan összeegyeztető modern catholicismusnak. A nemzetiségi elv s az állami önállóság egyoldalú hangsúlyozása a protestantismusban nem más, mint „a természeti létalap pogányos istenítése“, a melylyel szemben a catholicismus „egyetemes emberi“ jellegénél fogva jobban óvja meg a nemzeti jelleg mellett is az általános vallásos erkölcsi érdekeket. Röviden kifejezve: a protestantismuson semmi jó sincsen. S hogy ma a kath. román országok szellemi műveltség tekintetében messze mögötte vannak a protestáns germán országoknak, az a különös socialis és kortörténeti viszonyoknak s a katolikusok szűk anyagi helyzetének (sic!) tulajdonítandó.

A művet Ehrhard kath. olvasóknak szánta. Őket akarja felvilágosítani a catholicismus igaz lényege és a modern eszmével való viszonya felől. Főgondolata az, hogy el kell választanunk a catholicismust a középkortól, mely a maga dogmáival teljesen leélt s kortörténetileg feltételezett alakja a catholicismusnak. Egy tisztán vallási jellegű s a culturát csak szellemileg belolyásoló catholicismusra van ma szükségünk. Hosszasan fejtegeti, hogy a középkor nehéz hibákban szenvedő átmeneti alakja a catholicismusnak, a melyet jól meg kell különböztetnünk a benső egyházi életet fejlesztő őskeresztyén, s az államot, társadalmat, tudományt és culturát vallási alapon átalakító modern catholicismustól. Egyedül a szellem hatalmával, menten minden kényszertől, kell a kath. egyháznak meghódítania a modern culturát. Népeinek kiskorúsága, politikai és socialis intézményeinek fejletlensége és szellemi tartalmának elégtelensége okozta a kényszertérítés rendszerét, a hatalom román központosítását s az irodalom és a tudomány klerikalizálását a catholicismusban. Mindez azonban megváltozott az európai népek nagykorúságával, az állam, a társadalom és a

cultura önállósításával s a szellemi élettartalom bensőbbé léte-
lével. Az egyháznak jutott ma az a feladat, hogy modern
hivatását méltóképen töltsse be a kath. eszme szellemi ural-
mával. El tehát az inquisitíóval, a keresztes hadjáratokkal,
az egyházi állammal, a holtkézzel s a klerikusok megkötött-
ségével, s el minden kényszerrel vagy hatalommal a kath.
eszme javára. A tisztán szellemi katholicismus fogja a maga
absolut igazságaival és csodálatos kegyelemerőivel megmenteni
a modern társadalmat attól az átoktól, a melybe az egyház
hibájából és az egyoldalú világi érdek követése miatt jutott.
Az autonom államok, a világforgalom s az irodalom és a sajtó
szellemi uralma korában egy új katholicismusra van szüksé-
günk. S ennek a modern katholicismusnak nem kell elejtenie
a maga egyházi dogmáit. Sőt inkább a hit, a morál s a jog
terén még jobban fognak azok érvényesülni absolut isteni tar-
talmukkal. Így lesz az akatholikusok által teljesen félreértett
infallibilitás dogmájával is, a mely szorosan határozza meg
az egyházi tantekintély körét, határokat szab a vallási subjek-
tivismusnak s bizonytalanságnak és véget vet az új dogmaalko-
tás kísérleteinek. Egyúttal azonban enyhíteni is fog az egyházi
tekintélyek merevségén s a szertartások külsőségén s uralomra
juttatja a szellem hatalmát az egyházban. A mai katholicismus
látszólagos szellemi krízise így a maga ellentétébe megy át,
az egyházi cultura virágzásnak indul, s a „Los von Rom“ helyét
a „Los vom Mittelalter“ fogja felváltani az egyházi élet és
irodalom összes ágaiban.

Mint látjuk, komoly és erős reformtörekvésekkel van itt
dolgunk, a melyek a modern műveltség eszközeivel s mély
vallásos erkölcsi érzékkel próbálják a kath. ideál létesítését.
Oly mozgalom e kath. reformmozgalom, a mely önkénytelenül
is a reformatió vallásos hitéletére emlékezteti az olvasót. S
aztán az az erkölcsi bátorság is tiszteletet parancsol, a melylyel
a reformkatholicismus hirdeti a maga meggyőződését. Egy
Manning, *Schell*, *Hertling* és más reformkatholikusok legszebb
törekvéseit látjuk itt egyesítve *Ehrhard* művében. A germán
népszellem által áthatott s tisztán vallásos egyházi czélokat
követő modern katholicismussal öröm volna együttélni és mun-
kálkodni e földön. A tudománynyal s általában a modern eszme-
világgal szövetkezve, kiszoríthatná az olasz klerikális semina-
riumok sablonjait s a pápás centralisatio absolutismusát az
egyházból. Végre egy komoly és hatalmas szó a túlsó táborból,
hogy a mai pápás egyház absolutistikus állapotai és cultur-
ellenes törekvései tarthatatlanok.

III.

Kötte hiszszük azonban, hogy Ehrhard reformkatholicismusa a mai csalatkozhatatlan tantekintély álláspontján megvalósítható volna az egyházban. Alapgondolatában is kivihetetlen. Nem reformálható az a catholicismus, a mely a maga dogmáival és kegyelemeszközeivel változhatatlan és permanens isteni csoda a földön, s a melynek pápája határokat szab a modern haladás követelményeinek. Maga Ehrhard is érzi a nehézségeket. Váltig biztosít bennünket arról, hogy a mi hiba volt az eddigi catholicismusban, az a kortörténeti viszonyok műve, — a cultura valódi érdeke azonban s a catholicismus lényege teljesen azonos. Sehol sem mondja azonban, hogy miben áll a catholicismus valódi örök lényege s hol kezdődnek a kortörténeti feltételek. Nem elég csak állítani azt, hogy a catholicismus az absolut isteni igazságok, tanok és erők hordozója és kizárólagos birtokosa, hanem világosan és őszintén kellett volna körvonaloznia az örökkévalónak s a kortörténetinek lényegét és egymáshoz való viszonyát az egyházban. Maga a megkülönböztetés különben protestáns meghatározás, s a lényegi és történeti jellegű egyház alapeszméjére van alapítva. S aztán hogyan valósítható meg Ehrhard reformprogramja azzal az ultramontanizmussal szemben, a mely a maga merev pápás római jogrendszerével a szellemi vallásos erkölcsi téren a lelkiismeret s a személyes meggyőződés helyére az erkölcstelen kényhszert alkalmazza, az egyház egységéből az egyetemes püskökséget alkotta, s a keresztyének hitközössége helyére az értelem áldozatát követelő csalódhatatlan tantekintélyt állította. A csalódhatatlan tantekintély absolutismusának mai álláspontján a reformok Rómában lehetetlenek és megvalósíthatatlanok. S a mint Róma definiálhatatlan, úgy másrészt reformálhatatlan. A catholicismusnak különösen két nagy vallási gondolata az, a melyen Ehrhard egész lélekkel csüng. Kell lenni — úgy mond — a hit- és erkölcsi törvényben letett s isteni eredetű intézményben őrzött absolut, objectiv és kijelentett isteni igazságnak, s másrészt a Krisztusból eredő vallási közösségnek oly egységileg szervezett isteni intézménynek kell lennie, a mely a maga dogmáival, lelkiismereti vezetésével, erkölcseivel, jogaival és culturájával megvédje a hívő keresztyént az egyoldalú subjectivismus szelétől. De épen e két gondolat az, a melyet mi protestánsok el nem fogadhatunk. Szerintünk Krisztus vallása egyéni vallásos élet s nem külső objectiv bizonyság. Az isteni jóság és kegyelem nem külső és csalódhatatlan tantekintély

által biztosított üdvjő, hanem legegységibb bizonyosága az evangéliumnak minden hívők üdvösségére. Ez alapon nem keressük az örök isteni igazságot merev formákban, s nincs is szükségünk universalis egyházi intézetre dogmákkal és külső szertartásokkal. A római egyház a maga infallibilis pápaságával, merev betűszerinti dogmarendszerével és magikus sacramentomaival a keresztyénség hamis és erőszakos uniformizálására és központosítására vezet, s mivel az egyház központja Róma és Itália, azért jutott abban a román népszellem egyeduradalomra. Ez egyházzól tehát méltán mondhatta *Martensen*, hogy az isteni igazság külső biztosításával lassankint teljesen elvesztette az igazság talaját, vagyis a lényegét. S közelebbről a vatikáni decretumok alapján az Ehrhard-féle reformkatholicismus teljesen megvalósíthatatlan. Önmagán tapasztalta azt régebben *Möhler*, *Döllinger*, *Baader* és *Günther*, s napjainkban *Rosmini*, *Hecker*, *Ireland*, *Krauss*, *Schell*, *Hertling* és *Müller*, s tapasztalni fogja *Ehrhard* is. Az aknamunka a jezsuiták részéről már is megindult, és Schellnek az áldozatát valószínűleg az időközileg Bécsből Freiburgba költözött Ehrhard is fogja követni. Bennünket a kath. reformmozgalom inkább kortörténeti culturális, mintsem vallásos egyházi oldaláról érdekel, a mely legalább részben enyhíteni fogja a mai merev katolikus és protestáns tanellentéteket és komoly versenyre hív fel a tudományos theológiában. Ez oldalról Ehrhardban én is „a reformkatholicismus történetbölcseletjét“ látom. A mozgalom különben a „Los von Rom“ ellenhatása a túlsó táborban.

Dr. Szlávik Mátyás.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Szabadelvű gondolkodás a XX. század kezdetén. Angolból fordították az unitárius lelkészek és tanárok. Kolozsvár, 1902. VIII. 245. Kapható Stein János és Gibbon Albert könyvárusoknál Kolozsvárott és Józán Miklós unitárius lelkésznel Budapesten V. Koháry-utca 4. sz. Ára 3 korona.

Ferencz József unitárius püspök bevezető sorából megtudjuk, hogy ez a 18 felolvasást tartalmazó érdekes könyv a Bostonban fenállása 75. évfordulóját 1900. május 25-én ünneplő „Amerikai Unitárius Társulat“ jubileuma alkalmával alakult „Unitárius és más szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi tanácsa“ első ülésének terméke.

A könyvet Carpenter oxfordi tanár elnöki megnyitója kezdi. A szabadelvű gondolkozók nemzetközi szövetségének a célját fejtegeti és okolja itt meg érdekes, de az elfogultságtól egyáltalán nem mentes értekezésben. Azért tömörülnek, mert — úgymond — „a jövő nemzedéket nem szabad hit nélkül hagynunk akkor, ha a hitformák elavultak és az egyház romba dől.“ Ettől ugyan egyelőre nincsen okunk félni, de a cél mindenestre nemes és szép, a mint annak az elnöki megnyitónál sokkalta világosabban és szebben adott kifejezést Drummond Jakab „Az élet lelki tényezője és a modern materialismus“ című felolvasásában. Szerinte a szabadelvű theologusok feladata nem a tagadás valamely rendszerének terjesztése, hanem a hit kialvó tüzeinek élesztése.“ S ha ez, akkor e nemes munkában más-más úton és eszközökkel bár, de a szabadelvű theologusokat minden igaz keresztyén theologus szivesen támogatja. Csak az a baj, hogy ez értekezlet tudós tagjai a szabadelvűséget hajlandók az unitarismussal azonosítani. Úgy látszik, szerintük a trinitas elfogadói közt nem lehetnek szabadelvűiek, főként, ha valamely történeti egyháznak is buzgó és hű tagjai akarnak maradni. S ennek a nézetnek legélesebb kifejezést éppen Pfleiderer Ottó ad. „Korunk vallási válsága“ című mélyen járó felolvasásában az a kérdés képezi vizsgálódása tárgyát: „Mit tegyünk, hogy meg-

tartsuk a vallást gyermekeink és unokáink számára? Miként szüntessük meg a kiáltó ellentétet az emberi szív kiirthatlan vallási szükséglete és a modern gondolkozás között? Tiltakozik a teremtés bibliai képze, az ember eredeti ártatlansága és jelenlegi bűnössége, valamint a csodák egyházi tana ellen, mint a melyek miatt került a vallás válságba. Szerinte „a tudomány tett legtöbbet a vál-lásos öntudatnak az egyházi hagyomány ámitásai alól való felsza-badítására; ez pedig messze felülmúlja azon reformatiót, a mely a XVI. században kezdődött.“ Ugyanez a modern tudományos refor-matió eredményeiben „sokkal közelebb áll a Jézus szelleméhez, mint az egyházi dogma.“ A Jézus szelleme szerint való keresztyén-séget pedig ő abban látja, hogy isten országa nem eschatologikus, hanem jelenvaló. Mindegyik állításában sok a túlzás és az egyol-dalúság és voltaképp alig egyéb, mint az evolúció és a symbolismus propagálása, de azért egészében véve ép oly érdekes és tanulságos, mint Drummond már idézett értekezése. Ebben azt vitatja, hogy nem a tudomány, nem a sokféle materialista elmélet veszedelmes a vallásra nézve, hanem az anyagiak szeretete. Tehát nem az el-méleti, hanem a gyakorlati materialismus. A tudomány „abba a láthatatlan templomba, hol a lélek az Istennel közlekedik, nem tud betörni. S a mit a tudomány szétrombolt, az nem a lelki igazság, melyet a valódi theológiának magyaráznia kell, hanem a régi kor hagyományos tudása, mely a theológiához hozzátapadt, de állandó épületének nem alkotó része.“ Az ideális javakat, az igazságot nem félti. Mindenképpen szép és kedves értekezés ez, valamint Crothers „Rokonszenv a vallások között“ cz. felolvasása is, melyben a tü-relem gyakorlását kívánja.

A töhbi felolvasás inkább ismeretterjesztő, mintsem fejtegető. De azért ezt a szempontot sem téveszti mind szem elől. Armstrong „Vallási gondolkozás Angolországban a XIX. század végén“ czímen kimutatja, hogy Angolországban a skepticismus és az agnosticismus uralkodik és az incarnatió képezi a viták fő tárgyát. Értvén incarnatió alatt nemcsak a Krisztusban történt, hanem az emberekben folyton történő megtestesülést is.

Wendte megismertet azzal, hogy Amerikában az egyház és az állam egymástól merőben szét vannak választva s ép ezért a szabad egyház a szabad államban sokkal nagyobb életerővel működ-hetik céljai elérésén.

Fontanus azt vázolja „mivel járult Franciaország a vallás fejlődéséhez“? S itt a szabadelvűség bajnokainak tetteit és emléke-zetét újítja meg igen tanulságos és érdekes felolvasásban.

Reville „a szabadelvű protestánsok missziója a kath. népek között“ czímen igen életrevaló eszméket tesz szóvá. Inkább étlettel, mint fejtegetésekkel igyekezzenek a protestánsok megnyerni a katho-

likusokat. Mert annak, hogy még a szabadelvű katolikusok közül is oly kevesen lépnek át nyíltan a protestantismushoz, az az oka, hogy nem igen nyernek vele semmit. A reformált egyház istentisztelete rideg, dogmatikai álláspontja a katolikusénak csak egy szintén tökéletlen változata, itt is meg van a türelmetlenség, s az élő tekintély helyett a papiros tekintély, továbbá a külső, s nevezetesen a családi viszonyok s a protestantizmusnak önmagában való meghasonlottsága tartják vissza a katolikust is, hogy protestánsná legyen. E felolvasásnak mintegy a természetes folytatását képezi Bones-Maurynak a francia prot. theol. iskolákról szóló ismertetése, melyben kifejti, hogy a katholicismus ellen küzdő harcosokat első sorban az ártétek közül kell venni, aztán a saját neveltjeinknek is olyanoknak kell lenniök, kik nem dogmatikai formulákkal, hanem a Krisztus szellemével vannak telítve s igazán hivatásuknak szentelik magukat. Akkor majd hódítani fog a protestantizmus, mert élet lesz és nem tanrendszer.

Hocart folytatja a témát. „A katholicismus elleni harc Belgiumban“ három téren folyik. A politikain, a társadalmin és a vallásin. Kimutatja; hogy az a bölcsészeti jellemű harc, melyet eddig az egyetemek, a szabadkőművesek és a szabadgondolkodók folytattak, sokkal többet használt, mint ártott a katholicismusnak, mert túlzásaival alkalmul szolgált a katolikus hitvédőknek amaz állításra, hogy „a katholicizmuson kívül csak a hitetlenség lehetséges“.

Montet „három évszáz Kálvin után: a szabadelvű protestantizmus Svájcban a XX. évszáz kezdetén“ című felolvasásában örvendetes haladásról tesz bizonyosságot, a minék szinte kiáltó ellentéte André „Szabadelvű vallások mozgalmak Olaszországban“ című felolvasása. Szomorú képet fest itt a felolvasó úgy a protestáns, mint a katolikus egyházakról s csak a waldiaknál ismer el bizonyos agilitást és következetes szabadelvűségét. Olaszországban még a protestánsok is a hagyomány és tekintély uralma alatt állanak, beszédek sem építők, hanem dogmatikus dolgokról vitatkozók. A szabadelvűek igazán csak elszórva találhatók és egyedül magukra állanak.

Szintén örvendetes eredményekről számol be Eerdmaus és Fleischer, kik a hollandi egyházi viszonyokkal ismertetnek meg bennünket, valamint Schieler, ki a „németországi szabad vallások gyülekezetei“ állapotát rajzolja meg. „Nem akarjuk elvetni a vallást — úgymond — de meg akarunk szabadulni vallási kérdésekben és vallások életünkben is minden kényszertől, az igaz vallás terjedését óhajtjuk előmozdítani; s éppen ezért nem hiszszük, hogy a vallás egy az erkölcsiséggel. Az erkölcsiség a vallás legszebb sarjadéka, de az erkölcsiségnek szoros kapcsolatban kell maradnia a vallással“. A célzt úgy akarják elérni, hogy „teljes szabadságot adnak a vallások meggyőződésnek és vallások életnek“.

Jansen jegyzetei nyomán „Az unitárius mozgalom Skandináviában“ czímen érdekes képet kapunk az ottani viszonyokról.

Tehertkoff „Egy szabadelvű vallásos gondolkozó és munkáló gondolatai és tapasztalatai Oroszországban“, mint az unitarismus orosz előharcosa vázolja e tekintetben üzött missziói munkáját.

Az egész könyvet bezárja Lambley „a vallásos gondolkodás és élet jelenlegi állapota Ausztráliában“ czímű felolvasása, melyben nem nyújt nagy reményekre kilátást a szabadelvűség barátainak.

Egészében véve érdekes és tanulságos könyv ez, mely sok jó gondolatot közöl és ébreszt. Az unitárius lelkészek és tanárok jó munkát végeztek e könyv lefordításával, melynek elolvasásánál nem igen lehet érezni, hogy fordítás van a kezünkben. S ez is szolgáljon a munka dicséretére. S ha nem értünk is vele mindenben egyet, ha kifogásoljuk is túlzásait s egyoldalú unitarismusát, készséggel elismerjük, hogy hasznos és az olvasásra érdemes könyv ez, melyet még az irány ellenesei is haszonnal olvashatnak. R. S.

A nagybányai reformált egyházmegye története. Az egyházmegye megbízásából összeállította *Soltész János* ombodi lelkész. Nagybánya, 1902. Molnár Mihály nyomdája, 360 lap, ára 5 korona. Kapható a ref. lelkészi hivatalnál Nagybányán.

Ez a monografia az ezredévi ünnepély szülötte. A nagybányai egyházmegye 1896-iki közgyűlése határozatából jött létre. Megírása eredetileg két emberre, Gergely Károly nagybányai és Soltész János ombodi lelkészre volt bízva, Gergely azonban időközben váratlanul elhunyt, csak a nagybányai egyház történetét írhatta meg s így az egész munka a Soltész vállaira szakadt.

A munka összeállítását Soltész nagy gonddal végezte. Sajnos, hogy az egyházmegye nem nyújthatott módot és alkalmat arra, hogy szerző az egyházmegyén kívül eső levéltárakban is kutathasson, s ezért az anyag összegyűjtésénél csak az egyházmegye levéltárára, a lelkésztársak közreműködésére s a legújabb eseményeknél a saját tapasztalataira volt kénytelen szorítkozni. A legrégebb történet összeállításánál pedig H. Kiss Kálmán munkáját, a szatmári egyházmegye történetét használta forrásul, mivel kétségtelen, hogy egész Szatmármegye reformációja ugyanazon korban és ugyanazon egyének által hajtott végre s e mellett ismeretes tény, hogy a mostani nagybányai egyházmegye nagyobb része 1821 előtt a szatmári egyházmegyéhez tartozott. H. Kiss Kálmán ezeknek az átcsatolt egyházaknak régebb történetét is megírta, kéziratban a nagybányai egyháznak ajándékozta s szerző most ezt is fölhasználta. A régebbi kutatók közül Técsi Dániel avasujvárosi lelkész és esperes gyűjteményének vette szerző a legtöbb hasznát.

A munka két részből, ú. m. általános és különös történetből áll. Az általános részben az egyházmegye reformációját, kormányzását és beléletét, coordinatioját, 1821-ben történt újjászervezését, az 1825-ből a hírneves Budai Ézsaiás püspök canonica visitatioját, az 1849. évi lelkészi fizetések értékének összeírását, az 1859-iki patentalis küzdelmeket s az azóta lefolyt eseményeket ismerteti szerző. E résznek érdekes pontjai még az egyházmegye irodalmi férfiainak névsora, a XVII. századból mutatványul közölt behivatalnoki díjlevelek, a lelkészértekezleti és lelkészi gyámintézeti alapszabályok, az egyházmegyei gyűlési házszabályok, a beruházási és utódsági szabályok és a tanítói testület történetére vonatkozó fejezet.

A munka különös részében (161—360. l.) az egyes egyházközségek történetével és 1896. évi állapotával ismerteti meg a szerző. Az egyházmegyében, a mely Szatmármegye keleti részét foglalja magába, 48 anyaegyház van 23,112 lélekkel, 5048 önálló családdal; az egyházttagok a két Bányán és Váralján inkább iparosokból áll, a többi gyülekezetek népe földműves. Multjánál és jelen helyzeténél fogva Nagybánya, Felsőbánya, Szénérváralja, Avasujváros, Krassó, Misztótfalu, Aranyos-Megyes, Sárköz-Ujlak, Batiz stb. az egyházmegye legnevezetesebb gyülekezetei. Maga a Nagybánya-vidéki kalvinizmus nagy egyházi és nemzeti missziót teljesít, idegen felekezetek és az oláhság közé van ékelve, s ez a körülmény még érdekesebbé teszi a Soltész monografiáját.

A nagy szorgalommal készült, ügyszeretettel és gondosan megírt munkára, a mely csinosan is van kiállítva, felhívjuk a történetkedvelők figyelmét.

V. F.

b) Külföldi irodalom.

Rudolf Eucken: Der Wahrheitsgehalt der Religion.
Leipzig, 1901. 9 M.

Vallás-bölcsészeti munka, a mely éppen azzal a kérdéssel foglalkozik, a mely elsőrendű; hiszen azon fordul meg utóvégre is minden vallásnak, minden vallásos irányzatnak a jelentősége, fontossága, állandó és maradandó volta: *igazságot tartalmaz-e vagy pedig hamisságot?*

Általánosságban minden művelt embert érdeklő kérdést tárgyal Eucken 448 lapra terjedő munkája, mert a vallás hozzátartozik az emberhez, a művelt embernek pedig vallásosnak kell lennie, éppen mert művelt. A vallástalanság: műveletlenség, — természetesen ama magasabb értelemben, a melyben a vallásról is, a műveltségről is beszélni kell s mindkettőt vennünk kell.

De nemcsak általánosságban mozgó kérdés az Eucken munkájának tárgya, hanem különösbbe: *keresztény vallásos kérdés* is s főleg azzá válik abban a fejtegetésben, a melyben a kereszténységet mutatja be az igazság szempontjából, hirdetvén, hirdetnie kellvén azt, hogy a vallások között a keresztény az, a melynek igazság-tartalma a legnagyobb, a legbővebb, a legkiterjedtebb.

Hogy ilyen kettős szempontból tárgyalja a *vallás igazság-tartalmát* Eucken, annak egyszerű bizonyosága a munka felosztása, a melyből megtudjuk a könyvnek egész tartalmát, a mint hogy a tartalmi áttekintés mindig teljes tájékozást tartozik nyújtani a kérdésekről, a melyek feldolgozásban részesültek.

Rövid előljáró beszéd után, a melyben hangoztatja, hogy korunkban „lelki, szellemi anarchia“ uralkodik, az ú. n. *bevezető részt* adja, a melynek általános czime még ez is: *a vallás világtörténelmi válsága*, s szó van benne a vallás problémájáról, — a kereszténység sajátosságáról, — az újkornak a kereszténység ellen irányuló mozgalmairól több szempontból; a második rész czime: *az egyetemes vallás létesülése*, a melyben szól az emberi élet fejlődéséről, kimutatván az abban jelentkező kettősség mellett az ellentmondást is, a melynek legyőzése nehéz dolog, sőt csaknem hiábavaló vállalkozás azt ellensúlyozni. Rámutat aztán az új-világ kiemelkedésére, feltüntetvén mintegy területét is, a melyen ennek létesülnie kell, hozzákapcsolván a szellemi vagy lélek-élet világfölöttiségének tárgyalását is s aztán adván az egyetemes vallás tényeit is, a melyek között ismét tárgyalja a vallás-problémát. Ebben a problémában foglalkozik az isten-eszmével, mint az új-világ és élet elenyészhetlen tulajdonával, tárgyalásában az abszoltnak eszméjét, a vallásnak és tudományak viszonyát, — az istenség és világ és az istenség s emberiség között való

összeköttetést mélyen érintvén, ezzel rátér az egyetemes vallás fejlődésének előadására. Itt adja a vallásról, mint önmagában létezőről, az ismeretet, majd mint az általános étellel összefüggő mozzanatról és jelenéséről, a melynek jellemző elemeiként tűnnek fel a végtelenség után való törekvés, a szabadság és örökkévalóság utáni vágyódás, az egység és bensőség, az erkölcs létesítésére irányuló cselekvés és a nagyság után való óhajtozás. A harmadik résznek a *vallás ellen való tiltakozás* a tárgya, helyet foglalván benne a természet, a műveltség stb. részéről történő ellenmondás, nem mellőzvéen ezeknek kritikai méltatását sem. A negyedik részben amaz elveknek tárgyalásáról van szó, a melyek az igazi, a jellemző vallásban foglalnak helyet, a mint egy új élet-mélység keletkezik, a melyben isten-eszme, vallásos közösség stb. érvényesülnek, áttekintésben jelentkezvén: a rossz problémájának, a vallás pozitív hatásának, az élet vallásos jelentőségének s a hit és kétely fogalmának az előadása. Az ötödik vagy utolsó részletben a *keresztyénség örök és mulandó* tartalmát hívja fel az író, a ki először is *az elveszítetlen, a romolhatatlan* magról beszél s ennek alapján a szükségszerű tovább fejlődésről, a melynek be kell következnie a természettel, a történelemmel, a művelődéssel s a szellemi élet változásaival szemben; aztán beszél az *idői, a változó, a mulandó* dologról s ezzel összeköttetésben szükségszerűleg jelentkező új alakokról, hogy aztán befejezze az egész előadást a jelen helyzetéről és feladatáról szóló részlet.

Íme egy nagy terület, a melyen szabadon, korlátlanul vándorol át a *hívő lélek* igazság után való szomjúhozással. Mert Eucken *hívő lélek*, a ki még az idői, a mulandó alakok között is élvezni tudja az örök, a változhatatlan, a végtelen eszmét és igazságot, a melyet éppen a véges életben tud egész nagysága szerint méltányolni.

Eucken hívő lelkének fényes megnyilatkozása magának a vallás problémájának olyan értelemben való előterjesztése, a mint műve első lapján találjuk, a hol egyenesen és határozottan kimondja, hogy *a vallásnak meg kell szünnie pusztá nép-műveltségi darabnak lenni s meg kell szabadulnia a természet-mitológiától is, hogy az egész élet örök életnek tűnjék fel s a világban túl-világot, világ-fölöttiséget találjon s érezzen az ember.* E felfogás, kapcsolatban a keresztyénségről alkotott nézetével, az írot úgy mutatja be, mint a ki az eszme világánál tekinti a vallást s a hitet; a kit a külsőség nem háborít fel, se meg nem botránkoztat, mert a végesben a végtelent, az időiben az örökkévalóságot látja, meg egyezően Schleiermacherrel, a ki tudvalevőleg így nyilatkozott: az embernek úgy kell vennie az életet, hogy abban a véges a végtelennel egygyé legyen s örökkévalóság legyen minden pillanat, a melyet itt töltünk.

A keresztyénséget váltság-vallásnak tartja Eucken is, hozzájárulván ahhoz a felvételhez, hogy a váltság-vallásoknak két nemük van, t. i. egy indus és egy keresztyén; amaz a világ-létben rosszat lát, mert a szerencse és a szeretet csak pillanatnyi, a szenvedés állandó, a melytől *szabadulni*

kell, — emez a szenvedést szintén ismeri ugyan, de a világ nem rossz, az élet sem, hiszen a világ az isteni bölcsesség és jóság tökéletes műve, a melyben az *okos lény* elesett, erkölcsileg alásüllyedt s halált és romlást létesített magára nézve, a melyből *szabadulni kell* s a szabadulás a megváltás ténye és így lesz a keresztyénség váltság-vallás, mert Isten segíti az erkölcsileg romlott embert erkölcsi újjászületéshez.

Ennek az erkölcsi újjászületésnek a ténye, tehát maga a váltság munkája, Eucken szerint is a Jézus nevéhez fűződik. A munka 13. lapján van erről szó s a Mester jelentőségét bizonyára nem kevésre becsüli az az író, a ki így szól: a keresztyénségben a gondolat-világ teljessége egészen összeolvad az alapító személyiségével. Nem kevésre becsülése ez Jézusnak, hanem egyenesen nagynak nyilvánítása az ő személyiségének.

Ezt a keresztyénséget sokféle szempontból bírálja meg s igazat mond, a mikor állítja, hogy egyetlen vallás sincs, a melyben olyan nagy ellentétek s olyan különböző fokozatok volnának, mint a keresztyénségben, a mely éppen ezért a legkeményebb harcot vívja jellemének egy-égeért!

Magát a keresztyénséget vagy keresztyén vallást abból a szempontból kell utánbírálni, a mely szempont Eucken szerint minden vallásnál elengedhetlenül tartozik érvényesülni, s ez az: *a vallás az életből áll-e elő, vagy nem?* Ha nem, akkor nincs létjogosultsága, — ha igen: ez esetben eldöntendő az, hogy megfelel-e valóban az életnek, a melyből előállott? Természetesen magasabb elv érvényesülése mellett meggy végbe ez az eldöntés, mert az élet is bírálat alá kerül s a vallással való egységének erős próba alá kell vettetnie. Ebből a szempontból igen nagy jelentőségű a munka ama részlete, a mely a vallás ellen való tiltakozásokat tartalmazza, mert éppen itt nyilatkozik meg az *életnek* és a *vallásnak* egymáshoz való viszonya.

Az utolsó rész aztán az, a mely sokszoros figyelemmel olvasandó át, a melyet nem lehet érdeklődés nélkül lapozni, mert a keresztyén vallás örök és muló elemeinek a tárgyalását adja rája. Kimondja egész nyíltan, hogy a keresztyénség kettős tartalmú, t. i. van benne a legmélyebb élettapasztalatokat összefoglaló, világosító s erősítő, az emberi létet felmagasztosító elem, a mely egy új valósághoz nyit utat, ahhoz a valósághoz, a melyről sem az emberiség, sem az ember sohasem mondhat le, mert ha lemond, rögtön elsüllyed, — és van benne idői, mulandó, a mely a változó jelenvalonak a megtestesülése, a mely mindig egy-egy időnek a bélyegét viseli magán. Amabban van az elveszíthetlen, a romolhatatlan mag, a mely által a keresztyén vallás nem egy vallás a többi mellett, hanem: *a vallások vallása*, az örök igazság történelmi megvalósulása, teljesülése annak a vágynak, a mely átjárja az embert és az ember-életet; az időiben jelentkezik a változás, az elveszíthető, a mulandó, a melynek nincs továbbképződése, nincs fejlődése, ellenben amaz

mindazt átszárnyalja, a mit ellenmondásként mutat fel a természet is, a művelődés is, mert az örökkévalónak sem az idői természet, sem a változó műveltség nem állja útját.

E ponton van egy tévedése, a melyet lehet ugyan magyarázni, de elfogadni nem. S ez az az állítása a 421. lapon, hogy a mily jogosult a protestánsoknak Lutherre való hivatkozása, éppen olyan jogosult a római katolikusoknak Aquinói Tamáshoz való visszatérése. Más a *hivatkozás* és más a *visszatérés*, — más az igazság-keresés és más a tekintély-bizonyítás, — más a hit-elv és más az egyház-elv. És van egy nagy fogyatkozása a 435. lapon, a hol a Jézus személyére vonatkozó protestáns tiszteletet és a szentek tiszteletét megtagadó protestáns felfogást állítja egymással szembe úgy, hogy szemrehányás van benne a *következetlenség* miatt, hirdetvén, hogy a szentek kultuszának megtagadását előidéző választás felfogás hasonló eredményt létesíthet a Jézus tiszteletét illetőleg is és a hasonló eredmény volna a helyes. A fogyatkozás abban jelentkezik itt, hogy nincs Euckennek megkülönböztető ereje, hanem a *szenteket* és a *Mestert* egynek veszi, holott éppen Eucken nagyon jól tudja, mint bölcsező, hogy az *imaginatio* és a *valóság* más — más.

A jelen helyzetének és feladatának jellemzésében nem elég erős a vallásfelekezettek s főleg a protestantizmus és a romanizmus bírálatát illetőleg. Ha megállapítja s helyesen állapítja meg azt, hogy semmi sincs, a mi annyira elválasztaná az embereket egymástól, mint a vallás, akkor rá kell mutatnia, hogy a keresztyénségben ezt a választó elemet éppen az a romanizmus alkotja, a mely a magasabb szellemi életnek tagadója, lehetetlenné tevője, kerékkötője. S ha állítja és igazán állítja, hogy semmi sincs, a mi a lelkeket annyira összehozná s olyan szoros közös munkára kötné le, mint a vallás: akkor rámutathatna a protestantizmusra, mint arra a vallás-alakzatra, a melynek körében a szellemi, a lelki élet kifejlődésének mi sem áll útjában, mert a szabadság lelke uralkodik benné.

A munkát nagy haszonnal olvashatja bárki is, mert elmélkedésre, szemlélődésre, vizsgálódásra bírja az olvasót, ez pedig igen fontos eredmény egy vallásbölcsezzeti munkánál.

Dr. Tüdös István.

Der Gang der Kirche. Sieben kirchengeschichtl. Vorträge gehalten gelegentlich des 51. Cyklus Wissenschaftlicher Vorträge des Evang. Vereins für kirchl. Zwecke in Berlin. Winter, 1902. 134 lap. Ára 3 márka.

A berlini Evang. egyesület, a melynek élén Berlinben Dietrich lelkész áll, koronkint a műveltebb közönség számára az egyes theologiai szakokból felolvasásokat rendez. Célja a tudományos theologiai és főbb keresztyén vallásos kérdéseknek a művelt közönséggel való megismer-tetése. A mult téli felolvasások tárgyát szervesen összefüggő egyház-

történeti kérdések képezték. Ezekhez hasonlókat ismerünk *Kahnis*, *Lang*, *Harnack*, *Cremer* és mások tollából a német protestáns theologia legújabb irodalmából. Hisz nem kisebb ember, mint *Hase*, a nagy jénai egyháztörténetíró mondotta, hogy a keresztyénség legújabb apologiája annak bibliája és egyházi története.

Az első felolvasást *Seeberg* berlini tanár tartotta „Miért üldözte a római állam a keresztyéneket?” czimmal. Ez üldözés oka a tisztán vallási jellegű őskeresztyénségnek s a római imperiumnak merev ellentéte. Az akkori római világbirodalom az akkori kulturvilág összefoglalója, mely kulturvilág eszméi előtt „boldogságnak” tünt fel az azt tagadó egyszerű keresztyénség. A római állam a maga isteneivel és vallási gyakorlataival a keresztyénségben saját létérdekeit veszélyeztetve látta s a vallásos és politikai érdekek összezavarása alapján a keresztyénség csakis babonának s az állam iránti engedetlenségnek tűnhetett föl az akkori műveltek előtt. A római kultúra s az őskeresztyénség összetűzése volt az oka az ifjú keresztyénség üldöztetésének.

A 2-ik felolvasást *Grützmacher* heidelbergi tanár tartotta, „Miért kellett legyőznie a keresztyénségnek az antik világot?” czimmal. A római állami hatalomnak nem sikerült a keresztyénséget tűzzel-vassal kipusztítani, sőt Nagy Konstantinnal — bár a tisztasága rovására — már a caesárok trónjára lépett. A császár lett az egyház ura s a püspökök annak engedelmes szolgálói. A pogány kultúra utolsó menedékhelyeit az állami törvény sujtotta. A keresztyén kultúra győzelmének okai a pogány szertartások üressége, a pogány bölcsesletnek a megváltásra való képtelensége s a keresztyén felebaráti szeretet ereje. A megváltás után való vágy, párosulva a megváltóban való hittel s az egymás iránti tevékeny felebaráti szeretettel, döntötte meg a pogány kultúra ingatag alapjait s biztosította a keresztyénség győzelmét.

A 3-ik felolvasást *Mirbt* marburgi tanár, az ismert nevű egyháztörténetíró tartotta, „Mit nyújtott a középkori pápaság az egyháznak és a kulturának?” czimmal. A középkori pápaság a keresztyén nyugati egyház feje s annak első politikai és társadalmi hatalma. Mint ilyen, a középkori világnézetnek klasszikus képviselője. Az akkori kiskorú népek paedagogusa volt, mely azonban egyoldalú hatalmi érdekek által vezéreltetve, a középkor végével nem értette meg a kor szavát s Luther föllépésével alapjaiban megrendült. A középkori pápaság a maga merev politikai egoismusával a keresztyénségnek átmeneti alakja, a melynek a vatikáni zsinaton való feltámasztása a legnagyobb történeti anakronizmus.

Ehhez csatlakozik *Wiegand* erlangeni tanár felolvasása: „Miért fordult a középkor végén a vallásosság a pápaság ellen?” czimmal. Önző egoistikus egyházipolitikája s a császári hatalommal szemben való merev ellentéte döntötte meg a népek szemében annak tekintélyét. „In capite et membris” minden megérett a reformatióra.

Waller rostocki tanár „A reformatio világnézetéről” tartott elő-

adást. A középkorban csak az egésznek, az egyháznak, az államnak s a czéhrendszernek van értelme, míg az egyén valósággal csak „appendix“, A keresztyén ember szabadsága, vallásos érettsége és nagykorúsága s ebből kifolyólag a hívők egyetemes papsága a reformatio alapja. Ezzel felszabadult az egyén, a világ, az élet s a munka, s ez teszi a reformatiónak óriási kulturális erejét és jelentőségét.

Lasson friedsdorfi lelkész arról értekezett, hogy „A reformatio egyháza mit köszönhet a pietismusnak s a felvilágosodásnak?“ köszöni az egyéni vallásosságot s a gondolat szabadságát, s köszöni az ortho-doxia megdőlését a vallási s a tudományos felfogás világában. Közelebről a protestáns kulturát, mint a valódi humanitás kulturáját, a pietismusnak s a felvilágosodásnak köszönhetjük. Kiválóan a pietismus az, mely életre keltette a keresztyéni szeretet tevékenységét, mélyebbé tette a bibliatanulmányt, felszabadította a harmadik rendet, útját egyengette a presbyter-zsinati szervezetnek s becses adalékkal gazdagította a protestáns énekirodalmat. Egy darab protestáns kultúra az, a melybe *Lasson* előadása elvezeti a figyelmes olvasót.

Az utolsó előadást *Braun* stuttgarti főegyházi tanácsos tartotta, „Miként sáfarkodjék ma az evang. egyház a reformatio örökségével?“ czímmel. A reformatio öröksége kiterjed a tudomány, a közművelődés, az erkölcsiség, az állam- és a népélet terén. Az evang. igazságnak s a protestáns lelkiismereti szabadságérzetnek helyes értelemben való össze-egyeztetése korunk protestáns egyházának egyik legszebb feladata. A protestáns szabadság az előcsarnok, az evang. igazság maga a belső szentély. A biblia, a megigazulás, a hívők egyetemes papsága s a tudomány ma is az az alap, a melyen haladva a protestantismus meggyőzi a világot s boldogulást szerez az egyesnek és az összeseknek. Egyedül az evang. keresztyénségben van meg a lehetőség a változott viszonyokhoz és feladatokhoz való alkalmazkodására.

Mint látjuk, szervesen összefüggők ez előadások. A keresztyén egyháztörténet multját építik fel a jelen és a jövő feladatok számára. Megtanuljuk azokból ismerni az egyházi keresztyénséget a maga hódító útjában, a legrégebbi időktől kezdve napjainkig. Ez egyháztörténeti előadások gyűjteményét, a melyre, úgy látszik, *Harnack* berlini tanár „A keresztyénség lényege“ című műve adta meg az impulzust, melegen ajánljuk főleg vallási estélyek rendezésével foglalkozó lelkészeink szíves figyelmébe.

Sz. M.

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi június 1-től augusztus hó 30-áig befolyt
összegek kimutatása.!

1. **Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:**
Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Pesti ág. hitv. ev. magyar egyház; 1898—1902-re: gróf Dégenfeld József Debreczen; 1900-ra: Szolnok ev. ref. egyház; 1899—1901-re: Ungi ev. ref. egyházmegye.

2. **Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902-re:**
Kecskeméti ev. ref. egyház, Marosi unit. egyházkör, Szikszay András ev. ref. lelk. Ibrány, Bácsi ág. hitv. ev. egyházmegye, Tiszafüredi ev. ref. egyház (8 kor.) Mézsaáros János ev. ref. lelkész Kecskemét, Révész Kálmán ev. ref. esp. Kassa (3 kor.) 1901—1902-re: Jászberényi ev. ref. egyház 1900-ra Szolnoki ev. ref. egyház.

3. **Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902-re:**
Soltész Nagy Kálmán Miskolcz, Ritoók Zsigmond Nagyvárad, dr. Horváth Ödön Eperjes, Csik Dániel tanár Miskolcz, Bernát Lajos tanár Halas, Balás Imre ev. ref. lelkész Segesvár, Borbély József, ev. ref. lelkész Százfa, Gulyás Benő ev. ref. lelkész Mező-Csáth, Kozma József ev. ref. lelkész Nagy-Szelmencz (6 korona), Zitás Bertalan ev. ref. lelkész Pthrüg, dr. Katona József Miskolcz, Belényesi ev. ref. lelk. kör (6 kor.), Nagy Ignác ev. ref. lelkész Miskolcz, Vén Mihály ev. ref. esp. Bikfalva, Antal Lajos ev. ref. lelk. Lisznyó, Jakab József ev. ref. lelk. Szt.-Márton. 1900-ra: Varga Zsigmond ev. ref. lelkész Mohács, Benkő Gyula B.-Szt-Lőrincz. 1901-re: dr. Pap Tibor M.-Sziget, Nagyhonti ág. hitv. ev. egyházmegye, Dombrad ev. ref. egyház, Nyirbátor ev. ref. egyház, Morva Ferencz Vaiszló. 1901—1902: dr. Stricker Béla Ujszivác, Deák Lajos k. tan. M.-Vásárhely; 1903-ra: Takách László Budapest. 1899—1901-re: Turgonyi Lajos ev. ref. lelkész Mezőtúr, dr. Fekete Sándor Szatmár, Kis József ev. ref. lelk. Pápa. 1894-re: Borsos István tan. Pápa. 1897—1898-ra: Lator Sándor M.-Sziget. 1900—1902-re: Takaró Imre ev. ref. lelk. Budapest. 1896—1901-re: Barezsa Adolf Duna-Almás.

4. **Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902-re:**
Boros Sándor ev. ref. s. lelk. Kolos, Cserhalmi Samu Budapest, Csegey Dezső Kassa, dr. Flórián Károly Eperjes, Gulyás Lajos ev. ref. lelkész Kisujszállás, Karácson Béla tanár Kisujszállás, Vitus Lajos tanár Szászváros, Földváry László ev. ref. lelk. Vác-Hartyán, Kiss Mór Récs, Makay Lajos ev. ref. lelk. Budaörs, Zalai ág. h. ev. egyházmegye, Nagy Kálmán ev. ref. lelk. Kom.-Tarján, Vattay László ev. ref. lelk. Rimaszécs, Palesó Károly ev. ref. lelk. Damak, Beregszász Ferencz ev. ref. lelk. Merces. Nagy Sándor ev. ref. lelk. Szomod. 1901—1902-re: Kiss Lajos tanár Miskolcz, Novák Sándor ev. ref. lelk. Cserépfalu. 1900-ra: Sámuel Aladár ev. ref. lelk. Selye. 1899—1901-re: Placsó István ág. h. ev. lelk. Szarvas, Györteleki ev. ref. egyház, dr. Borosnyai L. Béla N.-Kálló, Túrkevei kaszinó egyesület. 1901-re: Tóth Lajos ev. ref. lelk. N.-Barezsa, Berenesi ev. ref. egyház, Besztercei ev. ref. egyház, Jákó ev. ref. egyház, Kanyár ev. ref. egyház, Mándok ev. ref. egyház, Oros ev. ref. egyház, Tura ev. ref. egyház. 1898—1899-re: Buza János tanár Sárospatak, Pongrácz János ev. ref. lelkész. Héregh. 1900—1902-re: Juhász László ev. ref. lelk. Györtelek. 1900—1901-re: dr. Pávay Vajna Gábor Pozsony. 1894—1898-ra: Máthé Balázs ev. ref. lelkész Tótfalu. 1900. év I. felére: Somogyi Lajos ev. ref. lelkész Sámson.

5. **Alapító tagok tőkefizetése:** Révész Kálmán ev. ref. esperes Kassa 20 kor., Tiszafüred ev. ref. egyház 20 korona.

6. **Adományok:** Bihari ev. ref. egyházmegye 18 kor. 86 fillér.

7. **Szemlére:** Pozsonyi ev. theologusok Otthona 1 korona.

8. **Könyvekért:** Hornyánszky-czég befizetett 627 kor. 12 fillér.

9. **Károli-alapra:** Hornyánszky-czég befizetett: „Koszorú“ füzetekért 1997 kor. 68 fillér, „Házi kincstár“-ért 642 kor. 52 fillér.

Összesen befolyt 4507 korona 18 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. szept. hó 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől a «közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztyén élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a célokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát irányczikkék, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Czikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzethez *Egyháztörténeti Adattár* czímen tíz ívnyi külön melléklet járul. *A Protestáns Szemlé a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja.* Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító* és *rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hitelesítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 90 füzet. *A pártfogó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok megrendelés útján.* Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 1 60 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Családi könyvtár* czímen 60 fill.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamelléki püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. Harmadik kötet: *Ahitat szeretet*. Vallásos költemények, írta *Szabolcska Mihály*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizományosánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest, Akadémia bérháza). *A reklamárcziók is hozzá intézendők.*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Szöts Farkas*, IX., Kálvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkérjük, hogy igyekezzenek új tagokat szereznii a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

A h.-m.-vásárhelyi vándorgyűlés EMLÉKKÖNYVE. — A társaság
1901-iki ÉVKÖNYVE.

—BUDAPEST,

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1902.

TARTALOM.

A) Hódmezővásárhelyi Emlékkönyv.

	Lapszám
1. Imádság az istenitiszteleten. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	3
2. Egyházi beszéd az istenitiszteleten. <i>Gergely Antal</i>	6
3. A diszgyűlést üdvözlő beszéd. <i>Szeremlei Sámuel</i>	12
4. Diszgyűlési elnöki beszéd. <i>Hegedüs Sándor</i>	15
5. Felolvasás. Küzdelem és munka. <i>Dr. Bartók György</i>	19
6. Vallásos költemények. <i>Kozma Andor</i>	24
7. Újabb versek. <i>Szabolcska Mihály</i>	29
8. A VI-dik vándorgyűlés krónikája. s - s	32
9. A jelenvolt tagok névjegyzéke.	44

B) Társulati Évkönyv.

10. A Társaság 1901. évi működéséről. <i>Szöts Farkas</i>	47
11. A két választmányi ülés jegyzőkönyve.	53
12. A köz- és disz-gyűlés jegyzőkönyve.	60
13. Számadás, vagyongkimutatás, költségvetés.	65
14. A kiadványok raktárjegyzéke.	67
15. A tisztikar és az igazgató választmány névsora.	70
16. A Társaság megújított alapszabályai.	71
17. A Társaság tagjainak a névsora.	77

Kérelem a Társaság tagjaihoz.

Bizalommal és tisztelettel kérem a Társaság tagjait, hogy tagdíjukat sziveskedjenek pontosan fizetni.

A tagdíjak hanyag befizetése és a hátralékok felgyülemzése miatt ismét deficzitbe jutott a pénztár. Ennek megszüntetése végett a választmány elrendelte, s intézkedését a közgyűlés jóváhagyta, hogy a társulati ügyész a több évről hátralékos tagokat törvényes úton is szorítsa fizetésre.

A pénztárnok.

EMLÉKKÖNYV

A

MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGNAK

1902. SZEPTEMBER 23. ÉS 24-ÉN H.-M.-VÁSÁRHELYEN TARTOTT

HATODIK VÁNDORGYÜLÉSÉRŐL.

HOZZÁ CSATOLVA

A TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE

AZ 1901. ÉVRŐL.

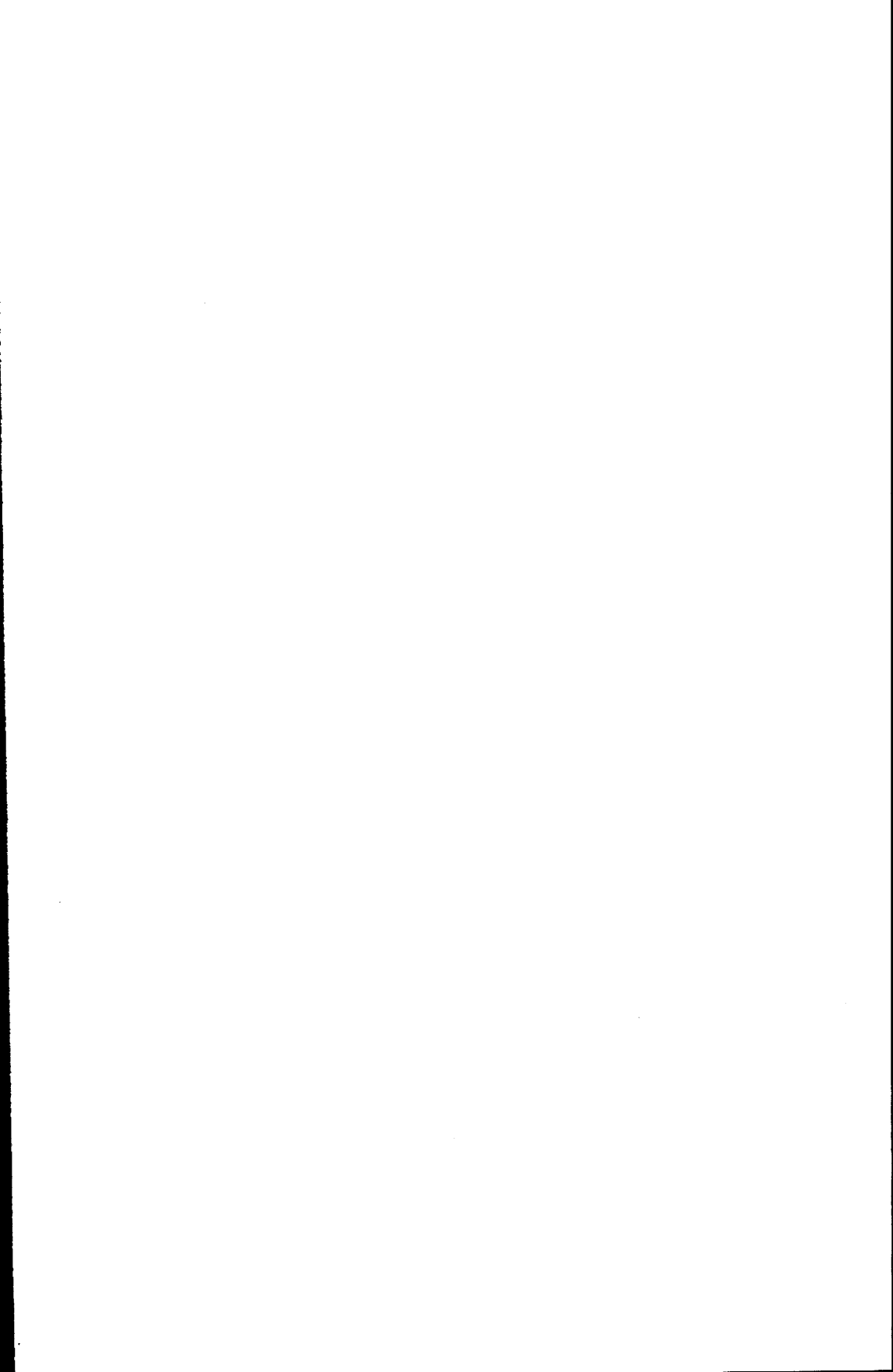
A GYÜLÉS HATÁROZATÁBÓL SZERKESZTETTE

SZÓTS FARKAS,

THEOLOGIAI TANÁR, A TÁRSASÁG TITKÁRA.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.
1902.

I.

Imádság az istentiszteleten.

Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól Amen.

Imádkozzunk!

Örök Isten! Atyánk a Jézus Krisztusban! kinek dicsőségét hirdeti ég és föld s kinek nevére minden térd meghajol, — alázatos szívvel járulunk mi is a Te színed elé és minden mi dolgaink előtt készítjük magunkat Tehozzád.

Óh de miként közeledjünk, miként lépünk trónod zsámolyához! Hiszen Uram! Te szent és igaz vagy. Kedvesek Te Néked, a kik Téged félnek és Te benned biznak, de utálad a gonoszok útját, gondolatját. A hazugság fiainak könyörgésük nem hat fel eggedbe.

Isten, jó Atyánk! Érezzük mi is nagy gyarlóságunkat: bűneinknek terhét, mely alatt a magas hegy is leszakadna, és helyéről még a kőszikla is kimozdulna.

És mégis hozzád vágyik, hozzád siet lelkünk. Mert ismerjük a Te véghetetlen irgalmadat s jóságodat; tudjuk, hogy a Te karjaid soha meg nem rövidülnek, hogy Te meghallgatod, a kik segítségül hívnak, el nem hagyod, a kik szárnyad alá menekülnek.

Te benned biztak atyáink elejétől fogva és Te Istenük és Atyjuk valál jó és bal sorsban egyaránt.

Mikor kereszttel áldottad s hogy kereszttel verted őket.

Mikor felemelted s hogy a mélységbe vetetted, megaláztad, megpróbáltad őket!

Mindent megtagadhattál tőlük, de Magadat, Igéd világosságát, örömét és üdvösségét soha.

Te benned biztak atyáink. Te vagy óh Isten! a mi szívünknek is kősziklája, erős várunk, oltalmunk, mindenünk.

Te munkád világunk, Te munkád mi magunk, áldásod életünk, minden testi s lelki javunk.

Te szerettél úgy minket bűnös gyermeked, hogy érettünk, lelkünk váltságáért ide adtad egy szülött Fiadat, ki igazság, út és örök élet nekünk.

Te gyújtottad meg Lelked által lelkeinkben a szent evangélium világát, Te vezettél, legeltettél kies mezőn és itattál ama vízből, melyből a ki iszik, soha meg nem szomjúhozik.

Te vagy az az Isten, mi Istenünk! ki sújtasz, de fel is emelsz, büntetsz, de még büntetve is szeretsz, ki a halálból is életre keltsz s jóvoltoddal, miként paizszsal mindenha befedeysz.

Te vagy óh Isten Istene és Atyja e kis seregnek is, melyet Lelked által egybegyűjtél, hogy munkálja országod nagy célját, a benned s csakis benned hívők és reménylők világra szóló örök szeretetközösséget Igéd igazsága, az evangéliumi világosság terjesztése által.

S Te vagy, a ki erőd a mi erőtelenségünkben teljesíted meg, a ki minket idegenből testvérekké s munkatársaiddá avatsz, ki szívben és lélekben a közös eszme lángoló szeretetében s a közös cél hűséges szolgálatában nap-nap után mind jobban egybeszerkesztesz.

Te vagy óh Isten! a ki ezt a társaságot egész időig megsegítetted.

Óh Isten, igazságunknak, mely igazságod, ügyünknek, mely ügyed hatalmas Istene, hogy ne magasztalnánk, hogyne áldanánk hát téged ezen mai öröm- és munkanapon mindezen te nagy jótéteményeidért!

S hogyne kérnénk Isten, mi Istenünk: légy és maradj velünk ezután is mindenkoron! Hiszen: ha Te velünk, kicsoda ellenünk!

Add szent áldásodat a mi társaságunkra!

Áraszd ki kegyelmed teljes gazdagságát előljáróira, kik nemcsak a mi, hanem a Te választottaid is s kiknek vezetése és útmutatása mellett megnyugvás és boldogság minekünk a Te ügyed szolgálni.

Erősítsd tagjai között a lélekben és igazságban való

összetartozás, az egyezség, a testvérség és békesség kötelékeit, hogy a kiket szent Fiadban a mi Urunk Jézus Krisztusban a megigazító hitnek általa ingyen való kegyelmedből egygyé, tulajdon népeddé tettél, — akaratod ellen egy a mástól ember el sose válassza, hanem inkább amaz egy Úr alatt az egy hitben, egy reményben és szeretetben örökkön örökké Veled, Benned és Általad testvéries szövetségben s közös szent munkában mind szorosabban egybe fűzze.

E magasztos célra hivatd elő és választottad ki társágunkat, — erre segélj is meg tehát minket kegyelmes Jézusunk! szent törekvésére add Uram! áldásod.

És mert országodért, a mely onnét felülről vagy, itt lent munkálkodunk, add óh Uram, népek nagy Istene és Atyja! áldásodat e mi földi országunkra, édes hazánkra, a magyar nemzetre is. Te óvtad védted egy ezredéven át, — kérünk óh Isten, magyarok Istene, maradj vele, állj mellette segítő karoddal továbbra is, időtlen időkig s mely már megbűnhötte a multat s jövőndöt, hozz rá vig esztendöt!

Áldd meg véráztatta földjét, rónáit, bérceit, völgyeit, hegyeit s add, hogy oltáránál polgárai nyelv, vallás és osztálykülönbség nélkül a honszeretetben testvérekként egyesüljenek, hogy a magyar boldog és nagy legyen a magyar hazában.

Áldd meg koronás királyunkat, a bölcs, a jó fejedelmet, a te felkentedet egész háznépével egyetemben! Add beléjük Lelked, hogy boldogságukat népük boldogságában keressék s találják is meg és hogy szeretetükért szeretet, hűségükért hűség legyen jutalmuk a néptől s kezedből dicsőség!

Áldd meg az előljárókat, hogy bölcseséggel, igazsággal s hívséggel szolgálják s munkálják a közjót s így töltsék be a Te törvényedet.

Áldd meg e nemes várost is és ennek minden lakóját, minden intézményét!

Áldj meg minket mindnyájunkat Te Szent Lelked által a mi Urunk a Jézus Krisztusért Amen.

Dr. Masznyik Endre.

II.

Egyházi beszéd.

Jézus egyedül.

— Máthé XVII. 2—8. —

Édes Atyámfiak! Hogy mi volt az igazi izraelitának Mózes és Illés, más szóval a Törvény és Proféták, azt könnyű is, meg nehéz is megmondani. Könnyű, mert kifejezi ez az egyetlen szó: — minden. Mégis nehéz, mert ugyan ki győzné megmondani, egy nemzet lelki világának egész tartalmát?

A Törvény és Proféták valának Izraelben, drága kincse az egyén szívének, melyben hitt, mitől remélt. A hová menekült bűne és a halál félelmei elől, a hol kereste jobbulását, lelke idvességét, bűnének bocsánatát, maga és gyermeke boldogságát, háborgó lelke Istennel való békességét.

A népre nézve Isten szövetségének záloga, a Törvény és Proféták — miknek betűit számlálva őrizték — ezek tevék zsidóvá a zsidót. Ezek valának léte joga és élete célja, ezek adták meg a nép sajátos jellemét s valának neki zászló, jel és pecsét. Zászló, mely vitte őket az ígélet földé felé. Jel és pecsét, mely bizonyossá tevő őket affelől, hogy céljaik a gondviselő Isten céljai, törekvéseik az ő akarata. Büszkesége, kiváltsága, szentsége voltak a Törvény és Proféták a zsidó népnek. Idvesség minden egyes szívnék, dicsőség az országnak, mert azt Isten országává tevék.

Nincs is mit csodálni, hogy így volt. A törvény, mint erős kőfal ölelte körül Izraelt, a maga isteni erejével és tekintélyével. Védve, intve a szívet, legnagyobb ellenétől, a büntől; oltalmazva a népet az elmulástól, szolgálai elveszéstől; emberileg tekintve is a legtökéletesebb alkotás, mely a maga 613 parancsával gondoskodik állami és magándolgok, egészségügy, közgazgatás, isteni tisztelet és socialis kérdések rendje és mikéntje felől. Egy fenséges erkölcsi törvény alapján szabályozója testnek, léleknek egyaránt.

A proféták pedig a Krisztus előtti kornak kétség kívül leg-

nagyobb szellemei. Lelkük röptülése szinte a véges és végetlen határáig ért, hol az emberi ölelkezve az istenivel, mennyei gondolatokat fogott. Azt a fényt, a mit lelkük ott magába szitt, hintették azután el a nép között, emelve azt föl az ég felé. Nem csoda hát, ha akkorára nőttek annak szemében, hogy a midőn megjelent, éppen miattuk nem látta meg igazi Megváltóját. Pedig a multnak mennyi csalódása, s a jelennek milyen ragyogása tanítá őket arra, hogy a Törvény és Próféták kire mutatnak.

Ilyen nagy volt a Törvény és Próféták tekintélye, maguknál a tanítványoknál is. Úgy, hogy azok a kiválasztott emberek, a kik oly közelről láthatták minden szívnek és minden népnek Megváltóját Krisztust; a kik az ihletés órájában oly fenséges tanúbizonyságokat tesznek róla, mint a Máté XVI-ban olvassuk róluk: még azok sem tudják, még a megdicsőülés bizonyos magaslatán sem, nagyobbnek látni őt Mózesnél és Illésnél.

Ott a Thábor hegyének titkos, szent magaslatán, mikor átragyog a porsátoron isteni dicsősége, fehérebben minden földi patyolatnál, még mindig egy vonalban látják Mózeszel és Illéssel Őt. Nagy, nagy, de nem nagyobb, nem más, mint mit eddig birtak. Csodálatos vagy isteni kegyelem, ki el nem fáradsz a rövidlátó ember tanításában, a földhöz húzódó lélek felemelésében! Még ezeknek a választottak között választottaknak is, külön kijelentésre van szükségük Jézus felől, hogy megtudják: ki Ő. De megnyerik. Az őket körüllegő fényességéből szó csendül feléjük: *„Ez az én szerelmes fiam, kiből én megnyugodtam, őtet hallgassátok!”* Reszketve, félve, elragadtatva, és megdicsőülve, mikor azután Jézus biztató szavára felemelik szemeiket, nem látnak mást többé, *„csak Jézust egyedül”*. A Törvény és Próféták ködbe hullnak alá, a lélek náluk már magasbra száll, hogy lássa színről-szinre Istennek hozzánk való szerelmét, s ne lássa most csak őt, csak Jézust egyedül. Négyezer év álma, vágya, reménye, imádsága valóra válva; gyötrődése megenyhülve, az Isten kegyelmének tiszta látásában, ez a Tháborhegyi megdicsőülés. Nem lehet már a léleknek semmi vágya, nincsen magasság mit látni kívánna, nincs bizonytalanságban idvessége felől, az eddigi töprengést Istennel való békesség édes érzete váltja fel, és ennek hozója *Jézus egyedül!*

Édes Atyámfiai! A mult század végén bizonyos izgalom volt érezhető, melynek reszketése, mintha most is tartana az emberiség életében. Régi intézmények, ősi alkotások kerestek új jelszavakat, új célokat. Mintha megújulásra várakozott volna a világ. A népek és országok mozgása új irányát a

nemzetiségi eszmében találta meg; a művészetek a secessióban próbálgat új irányt; a népboldogítás a socialis egyesülés jelszava alatt tör előre. Az egyházi élet terén is örvendetes ébredés mutatkozik, a sokáig tartó élettelenység, fásultság, sok sóhajtozás és jajgatás után, mintha érezné minden, hogy tenni kellene. Jelszavak repültek innen és onnan, több-kevesebb hívőt vezetve maguk után. Magunknál maradvá, csak a két evangéliumi egyházzól szólva; ezeknek kebelében is, nem kevés veszteség, nem kicsiny sebek, nem is minden tanácskozás nélkül, de annál több küzdés között, megindult a mentés, vagy ha jobban tetszik, újra ébredés munkája. Természetesen különféle jelszavak alatt.

A jelszavak közül kettőnek van igazi, erős tábora. Csodálatosan ugyanaz a két szó, a mitől a hívő zsidó várta lelke üdvösségét, hazája nagyságát: *Törvény* és *Próféták*, mai nyelven *Törvény* és *Tudomány*.

Törvény az egyik jelszó. Olyan természetes dolog ez, hiszen magyarok vagyunk. Jussos nép, kiknek szellemi alkotásai közül a régi időben egy híres törvénykönyv a legnagyobb. Törvény az, mi megvédi egyházunk határait, törvény biztosítja szabadságunk. Törvénytől várjuk anyagi létünk biztosítását. Alkossunk törvényt a vétkező szív, s a hitetlen lélek ellen, csináljunk törvényből bátyát, hogy elleneink ne bánt-hassanak! Manap jó idők járnak ránk, mert törvény alkotásától ég lázban a szív, s időnk javát törvénykészítéssel töltjük, mert az menti majd meg, s teszi nagygyá egyházaink.

Tudomány a másik jelszó. Hívei szerint a mindenható, szívek javítására, népek nagygyá tételére. Ezer meg ezer teoria kereng a vallásos élet terén kívül és belül. Mindenik azt vitatja természetesen, hogy a megváltó ő leszen. Socialismus, communismus, nationalismus, modernismus s ki tudna elszámolni még hányféle ismus.

Pedig hajh! mindkettőben voltak már csalódásaink. Sok jó törvényünk mellett, mennyit nem szenvedünk? Törvény alatt mennyit nem vétkezünk? Hányszor tévedt lábunk ingoványra, kétes tudás bizonytalan fényénél? Csak a legutóbbi ötven évnek mennyi tévedése, vesztesége és pusztulása int felénk.

Tisztán áll énelöttem az, hogy „erős váraink“ nekünk a mi törvényeink. Nem egyik vérnek erős pecsétével erősítettett. Drágák a vérért, mely őket pecsételé, atyáink vére volt; drága az oltalomért, a mit ad vagy adott: de még sem az a magaslat, melynél magasabb ne kínálkoznék nekünk. Mert az emberi legmagasabbnál, végtelen magasabb a legparányibb

isteni. Mi is a törvény? A dolgok rendjének kifejezője, meghatározója. Határozó, tehát korlát is egyszersmind. Mikor egyúttal körülveszen s korlátoz. Magad ütöd belé, ha merészen szárnyat bontva határához érsz. Elválaszt még testvéredtől is, hogy meg sem ölelheted. Emberek által épített erősség, mit emberek újra leronthatnak. Csak a törvény boldoggá, szabaddá, nagygyá nem tehet. Hiába parancsolod a gonosznak, hogy jó legyen, nincs ereje hozzá, nem tud. Erőt adj neki, mely újjá szülje őt, s a becsület törvényét megtartja, ha soha se hallotta is. Hiába adsz szolgálta, tudatlan népnek szabadság törvényét, béklyó lesz az neki. Lelket, azt önts belé, s bilincsben is szabad legyen. Drágák, becsesek vagytok nékem Törvényeink, de nem elegendők. Jaj is volna, ha az evangyéliumi egyházak nem tudnának szívjavításra, idvességszerzésre mást, mint törvényt, törvényt, melylyel más ereje támogatná, rejtett, vagy bevallott gyengeségeink.

Fényes fáklya az evangyéliumi tudományosság. Örök büszkesége marad a protestantismusnak a tudományoknak szárnyai alatt való fejlődése. De hát jobbak, boldogabbak lettünk-e egyénileg, nemzetileg általa? A tudomány fénysugarai adtak-e erőt a bűnös embernek jobbulásra, vagy csak jobban megvilágíták tehetetlenségét? A magaslaton béke és enyhülés helyett, nem gyötör-e újabb vágy, izgalom? Tud-e a megromlott emberi természetbe új életnek erejét lehelni a legmagasbra szálló tudomány? Nagy a tudomány fénye, ereje, de a legfényesebb földi lámpával is ugyan hány zsákra való piros búzát tudnánk termelni, áldott alföldünkön, a királyi nap életet adó fénye nélkül! Miért tartanánk mi földi a fényt a legnagyobbak, mikor a napok napja ragyog felénk?

Tudom érteni a szívet, mely bennetek hisz, töletek remél: Törvény és Tudomány! De mért ne szállnánk még magasbra a magasból, ha égi erővel hív reá. Miért állanánk meg bár a legdicsőbb földi jelszavak mellett, mikor tudjuk hogy ideig valók csupán és felettük a végtelen a miénk.

Hiszem, s e hitnek, mely hazája és egyháza szerelméből, Istennek félelméből született, igaznak kell lennie: hogy Isten ma is törődik az ő gyermekeivel, velünk. S ha szemünk nem bírja meglátni az igazi Megváltót, Ő emeli feljebb tekintetünk. Áll még a vén Thábor, s dicsősége ragyog, hogy meglássa mind az egész Izrael. A mikor országáért buzgó tanítványai összegyűlnek úgy, mint ma itt; mikor az egyházának nem mondom nagyjai — mert szent házában csak Ő a nagy — hanem házának szerelmesei összesereglenek, hogy összetegyék elméjük fényét, lelkük hő szerelmét, szívük imádságát, megtudandók,

miként lehetne boldog minden szív és nagy a becsületes szívek által a haza: magasságos helylyé változik az a hely, a hol állanak. Úgy tetszik én nékem, Thábor-hegy ez a hely és alkalom, hol az Úrnak dicsfénye leng körülünk buzgó ének, szárnyaló imádság után; s válaszul annyi hő kérésre, annyi buzgó törekvésre, égő gyalázatra, lobogó szeretetre szívünk boldogsága, népünk java, hazánk dicsősége iránt; hallatszik itt is az Úrnak szent szava: Törvény és Tudomány felett tudni akarjátok ki menti meg szívetek és az én templomom: „*az én szerelmes fiam, kiben megnyugodtam, őtet hallgassátok*“, Én adtam néktek Törvényt és a Prófétákat is én adtam, de lássátok meg, hogy többet is adtam, az én élő szerelmemet, az én lényemnek kimetszett bélyegét, egyetlen egy szülöttemet, *őtet hallgassátok*“.

Rendíthetetlen meggyőződése, hogy az hoz áldást a hazára, épülést Isten országára, ki megérti ezt a szót, s ki meri kiállítani a jövőndő vallásos törekvéseinek jelszavául: *Jézus egyedül!* Legyen az egyén vagy társaság, a ki oly erővel, tudja szétkiáltani, hogy meghallják a mély álmot álmódók és a halottak feltámadjanak, torzsalkodók döbbenve megálljanak — áldott lesz az földön és az égben.

Óh! ha ez a Társulat, ez a gyülekezet, mely most itt sátorozik az Úr kegyelmének oltára körül, ezt a jelszót tudná felírni a magyar égre: *Jézus egyedül!* Nálátok az ige, a szó, s annak hordozója a betű. Remegjen hát át minden szón, mely mondatik, lüktessen minden betűben, mely innen kiszáll, hirdetni jobb jövőndőt, költögetni a szíveket: *Jézus eggedül!* Nem elválasztó törvény ment meg, de Jézus, ki együvé ölel; nem ingatag tudomány, mely sokszor szembe állit, hanem az örökkévaló Jézus „ki tegnap és ma is mindörökké ugyanaz marad“.

Jézus egyedül! Jézus az égből származó, az alázatos istennek fia, a szelid, a szeretetteljes, a másokért szenvedő, a bűnnek ellensége, az irgalmas, ki értünk halált szenvedett, a dicsőséges, ki közli velünk halála érdemét. Jézus egyedül! ki egy szebb, boldogabb világ erejét, boldogságát hozta le számunkra, s egy tökéletesebb élet szépségeit.

Van-e itt szív, mely bűnével vívódva békeség után eped, van-e kit körülvettek a halál félelmei, van-e ki magasbra vágyik föld porairól, elútálván annak förtelmeit; van-e, a kit kétely gyötör: fel a szemekkel, lásd ragyogni Jézust, a mennyei Atya szavának fényénél mindent megád! s ki mindent megadhat, egyedül csak Ó!

Egyházáért lángoló, honát szerető szív, ki büntelennek

szeretné minden testvérét, tiszteltnek a magyart; a kit gyötör sok szennyes bűnünk végtelenje; s ki látta már, hogy föld ezen nem segít; óh! hallja meg a nagy Isten szavát: van ki segít s ez *Jézus egyedül!*

Thábor-hegy e hely, bizonynyal az, melynek gloriáját látja egész Izrael. Halmos Dunántúl, kék Duna és szőke Tisza mente, hegyes Felföld és bérczes Erdély zengjétek e jelszót, riadjon szerte mint harsonának szava: *Jézus egyedül!* És ha majd Ő általa jobbak leszünk és boldogabbak, pedig az a nép lesz jobb, boldogabb, mely üdvét egyedül csak Benne keresi; majd ha Ő lesz nálunk „minden mindenekben“, boldog lesz a nép, mely lakik rajtatok, újra tisztos, nagy a magyar neve, elül a testvérharcz sok fájó sébével s az Úr lakik népével mivelünk! Ámen.

Gergely Antal,
mezőtúri lelkipásztor.

III.

A díszgyűlést üdvözlő beszéd.

„Nagyméltóságú Elnök úr, mélyen tisztelt díszgyűlés! Hódmezővásárhelyi ref. és ág. ev. gyülekezeteink és a békésbányai ref. egyházmegye nevében üdvözlöm Irod. Társaságunknak e szent helyen egybesereglett tagjait. Méltó örömmel telik el szívünk, midőn a két prot. egyház vezérembereit és kipróbált lelki harcosait magunk körében láthatjuk, mert mi, kik e helyben lakunk, érezzük, hogy szükségünk van arra a világgosságra és erkölcsi erőre, melyet az Irod. Társaságnak terjeszteni és nyújtani magasztos feladata. Nem vagyunk kicsinyhittűek s nincs okunk kétségbe esni hitállapotaink felett, mert népünkben van hűség apái hitéhez s kész azért anyagi áldozatokra is, mint készek voltak ősei, kik minden pátronusi segítség nélkül századokon át önerejükből fenn tudták itt tartani s a kor szükségéhez képest fejleszteni egyházi intézményeiket. Mindazáltal nekünk, kiket a Gondviselés ide őrállóknak állított, lehetetlen észre nem vennünk a nagy változásokat, melyeket az utolsó évtizedek egyházunkra nézve is hoztak. Más vizeken járunk most az anyaszentegyház hajójával, mint régente. Mások a törvényes, a közgazdasági és társadalmi viszonyok, mint hajdan voltak. Más a közönség felfogása, erkölce és szokása. Más vágyak, más szenvedélyek mozgatják annak lelkét. A régi ellenséghez most újak is csatlakoztak, melyek nemcsak kívülről ostromolnak, de köztünk és bennünk is vannak, melyek a szentek egyességét s a hit templomát készülnek megbontani és aláásni. Új erőre, új segédeszközökre, új harci módra és új fegyverekre van szükségünk, hogy a ránk bizott szent kincset megőrizhessük. Érezzük, hogy egyházi tudományunk

az elmélet és gyakorlat mezején egyaránt továbbfejlesztést kíván. Meg kellene tanulnunk, hogy kell mélyebbre vetni a hálót, jobb rendbe szedni csapatainkat s szorosabban kapcsolni azt egyetlen fejedelmünkhöz, a Krisztushoz.

A hivatalos egyháznak efemer értékű ügyei s a régi formák és értékeknek többé-kevésbé fontos ápolása is elég gondot adnak. Neki a fennálló keretben lényegest és lényegtelenet egyforma figyelemmel kell felkarolnia. Maga a közönség, a nép, melyet a kor hitetlensége és közönyössége vallási nézeteiben és egyházi kötelékében nagyon megzavart, még kevésbé tudja, hogy minő kincs az, a melyet vallásában bír, a mely mellett minden körülmények közt meg kell maradnia. S e kincsnek melyek a legdrágább részei? Úgy vélem, hogy az Irodalmi Társaság feladata az igazat és lényegest, az egy szükségest feltüntetni a vallásban és egyházi élet mezején, felvilágosítani az elvakultakat, tisztázni a nézeteket, előkészíteni és megérlelni az elméket egy nyugodtabb és boldogabb jövő alakulására. Mindez egyfelől a theologiai tudomány és a vallási népies irodalom fejlesztése által eszközölhető, másfelől pedig és mindenek előtt a buzgóság tüzének felgyújtása által, mely nem kérd s nem okoskodik, hanem a lelkes példaadás szövétnekétől lángra kél, együvé forrasztja s ekkép megtisztítja és fölemeli a rokon-lelkeket.

Mélyen tisztelt Vendégeink! Emeljék fel e fáklyát, mely kezeikben lobog s melyre ez a nép vágyva és várakozva tekint. A mi közönségünk minden rétegében megvannak a jó alaptulajdonok, megvannak az igazság keresésének, a szabadságra és önállósága törekvésnek és testvéries érzésnek evangy. elemei; más oldalról nyilvánvaló, hogy ezek az elemek mint érvényesülnek évről-évre növekvő mérvben a törvényhozás és a kormányzat rendszerében is, annál inkább, mert államférfiaink láthatják e hon történetéből s a külső országok példájából, hogy mennyi erő rejlik a protestántizmusban nemzetiségünk fentartása s az államok felvirágoztatása tekintetéből. Ily körülmények közt sem a siránkozás, sem az örökös vészkiáltás nem jogosult: sőt a mennyiben demoralizálja embereinket s növeli az ellenség vakmerőségét, határozottan ártalmunkra van. Más

hitfelekezeteknek is megvannak a magok bajai s azoknak, hogy úgy szóljak, még inkább a nyakukra nőtt az idő. Ha van szívig ható fájdalomunk, s vannak benső gyöngeségeink és bajaink: van szívós természetünk és elég erős szervezetünk is, mely a betegség leküzdésére segít s van annyi hitünk és bizalmunk Istenben, az evangyélium erejében és mi magunkban, hogy bajainkat leküzdhetjük.

Röviden, mélyen tisztelt gyűlés, azt akartam mondani, hogy a magyar protestántizmus itteni hiveiben is ugyanazon indulatok élnek, mint másutt lakó hitfeleinkben s annyiban is rokonságban vagyunk velök, hogy bennünk is ugyanazon jó és rossz tulajdonságok lakoznak, de együtt akarunk ezek ellen velük küzdeni életre és halálra.

E testvéries érzéssel üdvözlöm szent egyházunkban a M. P. Társaságot s mint e gyülekezet lelkipásztora a Magasságban lakozótól áldást könyörgök működésére“.

Szeremlei Sámuel,
hódmezővásárhelyi lelkész.

IV.

Díszgyűlési elnöki beszéd.

Tisztelt díszgyűlés! Jól esett hallanom az üdvözlő nagytiszteletű úr szavaiból, hogy irodalmi társulatunk törekvéseit, irányát, működését úgy fogják fel, mint mi. Átértettek szavaiból a két protestáns egyház közötti solidaritás és evangéliumi szeretet érzelmei, a melyeket kultiválni, megvalósítani egyik fontos törekvésünk.

A M. Prot. Irodalmi Társaság irodalmi téren az eszmék, törekvések és érzelmek fenkölt magas régióban a nagygeresdi egyezséget akarja megvalósítani, természetesen a tudomány és kutatás minden eszközével, mely csak rendelkezésére áll. Ezért vezetjük át a külföldi tudomány minden mozzanatát, ezért kutatjuk a hazai múltat; ezért megyünk le a társadalom azon rétegeibe is, a melyek tudományos kiképzetésben nem részesülnek, hogy megtermékenyítve a lelkeket, megnemesítve a szíveket, egyházi társadalmunk minden rétegében egyesült terővel fejleszszük, emeljük, érvényesítsük az evangéliumi protestáns szellemet és a protestáns solidaritást.

Minthogy azonban az írott betű először az értelemhez fordul és csak ha azt áthatá, dolgozik az érzelemre és még később a cselekvésre, pedig nekünk minden eszmét és érzelmet az életbe, a cselekvésbe kell átvinnünk: ezért vándorgyűléseink segélyével és hiszszük, hogy a tegnap elfogadott alapszabálymódosításokkal, a melyek intensivebb vidéki szervezkedést és működést czéloznak, mi a közvetlen érintkezés útján az *élőszó* segedelmével is hatni kívánunk. Mert, a mint tapasztalásból tudjuk, az *élőszó* inkább áthatja az érzelmeket és jobban fölmelegíti a lelkeket. Mi azt akarjuk, hogy irodalmi társulatunk mindinkább *cselekvő, közvetlenül ható* társulat legyen.

Társalgás a szó nemes értelmében. Mint Lubbock mondá, ki midőn Homert olvasta és kérdezték, mit csinál, azt felelte: Homeroszszal társalgok. Igen, a jó könyvekkel, a jó iratokkal való társalgás a legjobb társaság, a nemes érzelmek, gondolatok és cselekedetek terjesztésére, a solidaritás és az együttérzés kifejtésére.

Így kell, hogy érezzük közösen a veszteségeinket is.

A múlt évben társulatunk kebeléből elveszítettük *Tisza* Kálmánt, *Győry* Eleket, *Karsay* Sándor püspököt és *Szabó* János esperest. *Tisza* többet cselekedett, mint irt, és ha eltérők is a vélemények a politikája felett, de a protestantismus birta és egyetértőleg bámulta egész erejét, hatását. Elveszte felett fájdalunk egységes és pótolhatatlanságát mindnyájan egyenlően érezzük, működésének üdvös hatását nemzedékek fogják áldani. *Győry* Elek, mint író és mint ember, egyaránt nagy szolgálatokat tett a magyar protestantismusnak. Iratai, javaslatai, jegyzőkönyvei tartalmasak, mintaszerűek voltak; az 1790 l. évi törvények száz éves jubilaeuma alkalmával tartott beszéde tudományos és protestáns szempontból remeknek mondható. *Karsay* püspök hosszú működése az evangélium szolgálatának, egyháza tanügyének és administratiójának volt önzetlenül, sikeresen szentelve. A jó *Szabó* János pedig ép oly szerényen, mint üdvösen működött, nemcsak itt a parochiáján, a lelkipásztorkodás terén mintául szolgálva; de az egyházi reformok és administratio terén is nagyobb szabású működést fejtve ki. Keveset beszélt, annál többet cselekedett. Áldott legyen mindnyájuk emlékezete!

Áttérve irodalmi kiadványainkra, a mult év folyamán adtuk ki jó magyar fordításban *Luther* három alapvető reformátori munkáját. Egy gigászi erő lelke lüktet a munkában, és hogy klasszikus, bizonyítja az, hogy eszméivel, szenvedélyével, erélyével, kifejezéseivel most is ép úgy magával ragad, ép oly újnak és igaznak bizonyúl, mintha most íratott volna. Szét kell osztani, a lelkekbe át kell vinni e titáni erőt, mert szükségünk van lelki függetlenségére, rendíthetetlen bátorságára és kérlelhetlen, lehetetlenséget nem ismerő kitartására. Erőt, bátorságot ad a *Luther*-iratok olvasása. A visszaélések elleni

gyűlöletet lehelli ugyan e könyv minden sora, de az igazságszeretete a legerősebb abban, és most már csak elvileg, nemesítőleg, melegítőleg hathat mindnyájunkra. Pedig a protestantizmus alaptételeinek ereje, lelkesítése és nemesítő hatása kell, hogy lelkünket áthassa, felolvaszsa, összeforraszsa, kitartásra és ellenállásra bírja.

Más, egyszerűbb munka a Herczegszöllősi Kanonok kiadása. De milyen tanulságos! Nem csak a bibliográfoknak szól ez. Hogy néhány egyszerű prédikátor tételei miként hatnak ki a későbbi zsinatokra, érdekesen van levezetve. De a legtanulságosabb az ebben a könyvben, hogy milyen nagy fegyelmező erő volt akkor az egyházban: papok, tanárok, ifjúság, társadalom felett! Nemcsak a hitet, de az erkölcsöket, a szokásokat, a nézeteket is szabályozta az egyház szelleme. Most e feladatok nagy részét magához ragadta a szabad társadalom. Nincs kifogásom ellene, ha teljesíti az erkölcsök nemesítése, a humanizmus terjesztése, a jótékonyág gyakorlása terén feladatát; *de ugyanezen téren még sok feladat marad az egyházra.* És ha a mi egyházaink nem teljesítik ezt a feladatot, elvégzik helyette mások; de ezzel együtt elveszik, kezökbe ragadják tőlünk a lelkekre való befolyást is, a mi csak a mi élehetlenségünk és erőtlenségünk bizonyítéka volna. Ennek ellensúlyozása végett igyekezzünk minél több erőt meríteni az evangélium üdítő örök forrásából, hogy minél több igazi humanizmust vehessünk be életünkbe, iratunkba, cselekedetünkbe. Csak így felszerelve állhatunk a helyzet magaslátán.

Ebben az értelemben fejezte szépen ki a nagytiszteletű üdvözlő lelkész úr magát: mélyebbre kell a hálónkat bocsátani. Társulatunk e tekintetben is iparkodik feladata magaslátára emelkedni. Ezért igyekezzünk a néppel a *Koszorú*-füzetek útján szellemi összeköttetésbe lépni; ezért törekszünk a *Házi Kincstár* című kiadványsorozatunkkal a magyar nők lelkéhez vinni az evangéliumot: hogy a jó alanyba nemes eszméket, tiszta érzelmeket ojtunk és így kapcsoljuk egyházunkhoz a lelkeket; hogy erkölcsileg megizmosodva és megtisztulva az erkölcsi életben ismét elől járjunk.

De ebben a munkában az irányítást végző lelkészek, tanárok és tanítók mellett nagy szükségünk van a nőkre. Mert itt már nem áll az, hogy mulier taceat in ecclesia. Ellenkezőleg, a nők társadalmi ígehirdetésére, a nők keresztyén munkásságára nagy szükség van, az ő családi és egyháztársadalmi tevékenységére nagy mező nyílik. És minthogy a nő szíve rithmikus, a költészet hatja legelőbb, legbiztosabban át, az idén kiadtuk *Szabolcska* Mihály vallásos költeményeit, (Áhitat-szeretet), hogy a protestáns nők lelkét megtermékenyítsük, fellelkesítsük, cselekvésre bírjuk. Mindennapi cselekvésre a családi életben és ker. jótékonyásra a társadalomban.

Erre különben mindnyájunkat kötelez a mi evangyéliumi protestáns hitünk; erre mindenkinek minden nap sok alkalma van az életben. Hisz ha valakinek a foga fáj, mindnyájan sietünk tanácscsal segítségére; de hát ha lelke beteg, ha kétségbeeséssel küzd, ha szíve megtörött: miért nem érdeklődünk sorsa iránt, miért nem sietünk segítségére? Talán nem érünk rá? Talán fontosabb teendők foglalnak el? Lám, lám, a mit a közbeszéd pletykának mond, arra mindig van időnk. Látjuk embertársunk családi baját, tapasztaljuk szívfájdalmát, becsületének veszélyben forgását, a sülyedés lejtőjét. Ne keserítsük, ne taszítsuk még tovább a megszólással; hanem ragadjuk meg a lelkét, tanuljuk ki baját, lássuk el meleg szeretettel, lelkesítő tanácssal, szíves segítséggel. *Beszéljünk a lelkére*, mint a hogy a magyar ember mondja. Kicsi és nagy, ifjú és öreg, asszony és férfi e téren sokat tehet. Ez az *igazi* protestáns, ez az igazi evangyéliumi jótékonyág; ez a valódi protestáns társadalmi cura pastoralis; ekkor leszünk mindnyájan királyi papság és szent nép!

Emeljük hát föl szíveinket, szedjük össze tetterőnket, érezzük és érvényesítsük az evangyéliumi szeretetet, solidaritást, hogy mindenki megállhassa helyét, hogy minden lélek, minden szív: felvilágosítva, felderítve, fellelkesedve, tevékeny kapása legyen az Úr szöllőjének.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

Hegedűs Sándor,
a társulat világi elnöke.

V.

Egyházi küzdelem és munka.

Tisztelt Díszyülés! A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felhívása nyújtott alkalmat s tette kötelességemmé, hogy a két protestáns egyház ugyanazon táborba egyesült és e város falai közt egybesereglett munkásait én is üdvözöljem és munkára hívjam e közgyűlés mindama tagjait, kiket az *Irodalmi Társaság* által kitűzött czélok és feladatok iránt táplált rokonszenv és érdeklődés gyűjtött e helyen össze.

Összejövételünk czélja egyfelől számba venni és számot adni az eddig végzett munkáról, másfelől kitűzni a feladatokat, megjelölni a teendőket és minél többeket megnyerni a közös munkára, melylyel a magyar protestáns Siont erősebbé tehetjük.

A munka, melynek teljesítésére az Irodalmi Társaság vállalkozott, nem kedvtelés, hanem komoly kötelességteljesítés, melyben papnak és világinak részt kell vennie. Arról van szó, hogy a Krisztus evangyéliumát, az emberi jogoknak és szabadságnak e legfőbb *biztosítékát* és mind ama szellemi javakat, melyeket az evangyélium juttatott birtokunkba, az időknek ferde és beteges áramlataival szemben megóvjuk, a *hitet* erőssé, a *szeretetet* uralkodóvá tegyük.

A népek története arra figyelmeztet, hogy ama szellemi javakért, melyeknek örökkévaló forrása a *vallás*, minden időben *harcot kellett küzdeni*. Nekünk is munkára, áldozatra, harcra, küzdelemre van szükségünk. Tenni és küzdeni tartozunk. Különbösen rossz szolgák vagyunk és a *talentumok* elvetetnek tőlünk.

A vallás nem szertartás, nem tétlen merengés. A vallás élet. Az élet pedig küzdelem. A *keresztvény vallás* a véges szellem vívódása a végtelenért. Keresi az örökkévaló életet, küzd annak birhatásáért és nem tűri, a mi útjába gátakat emel.

E harcra az evangyélium már kétezer év óta hívja. Ha fényét tudatlanság, babona, vakhit és tagadás, hatalmi vágy avagy bűnös szenvedély homályba vonni akarja: annál telje-

sebb erővel tör elé és szórja sugarait, hogy elűzze a sötétséget, megvilágosítsa és megtisztítsa az elméket és a sziveket, áthassa és megtermékenyítse, átalakítsa és megszentelje az életet.

Az evangyélium csodás erejét, mindeneken diadalmaskodó hatalmát kétezer éven keresztül már kétszer látta a világ. A hit és a tagadás, Krisztus és Béliál már kétszer vívtak egymás ellen elszánt erős csatát. Mindkét izben a Krisztus evangyéliuma ült diadalt. A szellem széttörte a lánczokat, melyeket tudatlanság és önző érdek a lelkekre rakott.

Az *első harcban* egy egész világ omlott össze és a romok fölött emelkedett új a réginek helyébe.

Az evangyélium Istennek ereje. És ez az isteni erő mint zúgó vihar elsöpört mindent, a mit elmúlt idők tévelygése és önzése alkotott. Mint a hegyi áradat, mely széttépi a gátakat, ellenállhatatlan erővel semmisített meg mindent, a minek életet a világ hatalmasainak szertelen nagyravágyása, korlátlan önkénye adott. Összetörte a régi formákat és a dolgok új rendjét állította a réginek helyébe. *Új szellem* ejtette hatalmába a sziveket és termékenyítette meg a lelkeket. Új vágyak, új törekvések, új eszmék és új ideálok emelték és vezették a népeket, hogy a vajudó századok az evangélium ereje által ismét meg ismét újjá szüljék a nemzetek erkölcsi életét.

A kereszt evangyéliumának ez *első* és nagy harcát *Pál apostol* vívta meg. Harcza a szellem szabadságának vala győzedelme.

Másfélvezer mulva, midőn a *Krisztus* királyi székét egy *gyarló ember* foglalta el, és mint *Istennek földi helytartója*, tartott itéletet elevenek és holtak fölött, tetszés szerint osztogatott üdvöt és kárhozatot: a Krisztus evangyéliumának ismét, *másodszor* is, elszánt, erős harcot kellett küzdeni, hogy széttörje a hit és a gondolat bilincseit, melyekkel a „*tekintély*“: egy *ember*, egyetlenegy a milliók közül, telve bünnel, tévedéssel, megkötözte a lelkeket.

Ezt a harcot nem a *vak véletlen* idézte föl; évszázak készítették elé. Nem önző érdekek keltek tusára benne, hanem az örökkévaló *Ige* vívta soha meg nem szünő harcát, hogy az *Igazság* diadalmat vegyen a *Hazugság* fölött. *A Krisztus szellem és a hol ez a szellem lakozik, ott a szabadság uralkodik*, — azt mondja Pál. A kit ez a szellem megérintett, az olyan nem tűri a lánczokat; harcra kél és széttöri a bilincseket. Most is, ebben a második harcban, a Krisztus szelleme ragadta meg a sziveket. Ez a szellem szállt küzdelemre, hogy lerombolja a *tekintélyhit* erősségeit; hogy a középkori

dogmák nyügeiből kiszabadítsa a foglyul ejtett *lelkismeretet*; hogy összetörje a népek *szolgaságának jármait*; hogy visszaküzdje az *egyéni gondolatnak*, az *egyéni hitnek* örök, kiváló *jogait* és a népelet minden részére, minden viszonyára kiáraszotta a *szabadság áldásait*.

Ezt a harcot a *protestantismus* küzdötte meg. *Luther* és *Kálvin* bontották ki annak zászlaját.

Harcunk nem volt hiábanvaló küzdelem. A bilincsek lehullottak és szabad lett a gondolat.

A protestantismus által diadalomra vitt *egyéni hit* és *gondolat szabadságán* épült föl a modern élet egész kulturája. A természeti tudományok összes vívmányai és „a mi szépet és nemeset a művészet és a költészet megalkotott; mindama szellemi javak, melyek a művelt népek közkincsét képezik és mint kegyelettel őrzött szent örökség a család és a társadalom szokásaiban, az egyház és állam intézményeiben reánk szállottak és nemzedékről nemzedékre fognak tovább szállani“: mind ezek a lelki javak annak a szellemnek képezik tápláló nemes gyümölcsét, mely Krisztusban lépett be az emberi nem világtörténetébe és a mely eddigelé két izben, először az *apostoli keresztségben*, azután a *protestantismusban* mutatta meg világhódító erejét és az egész életet átölelő és átható hatalmát.

Nem tudom, hogy a Krisztus evangyéliumáért, mely nemzeti szabadságunknak is szent palladiumát képezi, a szellemi élet szabadságáért kell-e a lelki szolgaság hada ellen még a két elsőhez hasonló *harmadik* erős harcot küzdeni. Egy dologról azonban egészen bizonyos vagyok: az *Ige*, mely maga az Isten, örökre és egészen soha le nem győzethetik. *Krisztus*, kit a negyedik evangyélium Igének nevez, — az ő *beszéde*, mely igazság, — az ő *személye*, melynek erkölcsi fensége páratlanul áll a világtörténelemben, az emberi szellem világában örökkévaló életet és uralmat szerzett magának a harczokon keresztül; a lelkek világában központi helyet vívott ki, hogy áthassa a népek életét, a szellemvilág minden rétegét s hatalmát annál szélesebbre terjeszszék ki az eljövendő századok, a melyek vajudások közt szülik mindig újjá az erkölcsi életet, a *hitet*, mely fölemel és a *szeretetet*, a mely öszszeköt, hogy legyen *egy akol és egy pásztor*.

Mi *keresztyének* vagyunk. A Krisztus szellemének bélyegét viseljük. Egész lelki életünket, mint kovász a tészta, az ő szelleme hatotta át; élet és világnézetünk az ő evangyéliumán nyugszik; gondolataink és érzelmeink, vágyaink és törekvéseink, eszményeink és ideáljaink tőle nyerik a tápláló erőt, az ő személyéhez vannak kapcsolva ma is. Nekí a lelkek

világa fölött örökkévaló hatalom adatott, mi pedig ő benne romolhatatlan alapot nyertünk. Az emberi szellem örökkévaló érdekei és eszményei az ő tanáchoz és személyéhez vannak fűzve elválaszthatlanul.

Ő egyedüli *Prófétánk*, *Főpapunk* és *Királyunk*. Olyan tiszt, melyet semmiféle halandóval meg nem oszthat; olyan méltóság, mely tőle e földön senki által el nem vétethetik. Bár *e világ sötétségének* urai, önző érdekek, bűnös szenvedélyek, hitetlenség és hazug képmutatás ma is harcot vívnak ellene, de vele szemben minden tusakodás hasztalan. Ez a világ őt megveti és mégis befogadja; gúnyolja, üldözi s mégis neki engedelmeskedik; keresztre feszíti és üdvét mégis nála keresi. Mert egyedül csak ő képes kielégíteni az Igazság után sovárgó és éhező lelkeket; ő az „*életnek kenyere*“; „*mennyből alá szállott kenyér*“.

Miként egykor a pusztában: — *a sokaság* ma is őt keresi; körülte gyűl, reá tekint. ajkainak beszédeit lesi. — Tőle várja a mennyei kenyeret, mely *a világnak életet ad*. — És a ki néhány kenyérrel sok ezeret elégített vala meg: Krisztus ma is szüntelen hívja az éhező lelkeket: *Jöjjetek énhozzám. Én vagyok ama mennyei kenyér* Higgyetek énbennem: és venni fogjátok az örök életet.

Krisztus a *tanítványoknak* adta a kenyeret, hogy a *tanítványok oszszák szét a sokaság között*.

Mi is a *Krisztus tanítványai* vagyunk, tehát a *tanítványok munkáját* kell tovább folytatnunk. Gondoskodnunk kell, hogy *a mennyei kenyér* a mi kezeink között el ne fogyatkozzék, sőt minél többen esznek belőle, annál inkább megsokasodjék. Kettős feladat áll tehát előttünk: *harcot vívni* a Krisztusért, a Krisztus nevében, és örök életnek kenyerével *táplálni* a lelkeket.

A harcban fel kell öltöznünk *az Istennek minden fegyverét*, hogy diadalmaskodjunk a sötétségnek urai ellen, a kik szüntelen táborat járnak, hogy lerombolják a hitnek oltárait, és az *okosan* számító önzést ültessék a *Krisztusi szeretet* királyi székébe. Családi, társadalmi és nemzeti életünk ezer sebtől vérezik. Romlás fenyeget; pusztulásnak, erkölcsi züllésnek jeleivel találkozunk. Újjá születésre, megváltásra van szüksége az erkölcsi életnek. Újjá születésre, megváltásra népünknek és nemzetünknek. Mondjuk meg hát Izraelnek az ő bűneit, hogy megtérvén, életet nyerjen. Ébreszszük fel, hívjuk munkára, kiket az álomnak szelleme meglepett. Gondoskodjunk róla, hogy sehol se hiányozzék a *mennyei kenyér*. Hitet és szeretetet vigyünk mindenhová, az *életbe* és az élet

küzdelseibe is. A szivekből irtsuk ki, a mi nemtelen, a testi vágyakat, a bűnös szenvedélyeket, hogy ideálok költözzenek ezek helyébe. Nem lehet sürgősebb feladatunk, mint az evangyélium savával megóvni rothadástól az erkölcsi életet. Élő-hitet és szeretetet kell a szivekbe oltanunk. Ki kell a lelkeket emelnünk az erkölcsi sülyedés örvényéből. Az érzékiról a szellemire, a mulandóról az örökkévalóra kell fordítanunk az emberek figyelmét, hogy lássák és ismerjék meg egy magasabb élet csodás szépségeit, örökkévaló kincseit és teljenek be ezek szerelmivel. Élő hittal, munkás szeretettel kell meggyőzni népünket a felől, hogy csupán e magasabb élet kincseinek bírása teheti boldoggá e földön az embert s mentheti meg pusztulástól a népeket.

Élő hitet, munkás szeretetet kell vinnünk nemcsak az életbe, hanem a *tudományba* is, mert csak hit és szeretet képesek megoldani az élet rejtélyeit. Ha a bölcs az ész dialektikájának erejével akarja megfejtetni a lét titkait: mi az evangyéliumi hit szövéténekével tárjuk föl, a miket szem még nem látott, fül még nem hallott soha. Ne az okoskodó *észnek*, hanem a hitnek és a szeretetnek gyémánthálójába szőjjük bele a lelki életet és akkor megdicsőült alakot nyer az emberi nem élete s nem lesz siralomnak völgye ez a föld, hol a hitetlenek gúnyolódva kérdezik: „*hol vagyon a te Istened?*“

Az Irodalmi Társaság e nagy feladatokat tűzte maga elé. A két protestáns egyház munkásait azért gyűjtötte egy táborba, hogy közös erővel vivjon harcot Krisztus országáért, az erkölcsi élet örökkévaló érdekeiért, és közös erővel művelje a talajt, tegye termékenynyé a lelkeket, hogy az elhintett evangyéliumi mag teremjen a szivekben örök életre tápláló eledelt: élő hitet, munkás szeretetet.

Szántsatok új ugarat és ne vessetek tövisek közé... Vessetek igazságot és aratni fogtok szeretetet, — azt mondja a próféta. Ha nem fogjuk szégyelni a Krisztus evangyéliumát; ha hűséggel végezzük a reánk bízott munkát: akkor nem marad el az áldás; békében és harcban erősek leszünk, „*Izrael*“ lesz a nevünk és a pokol sem árthat nekünk. Úgy legyen.

Dr. Bartók György,
erdélyi püspök.

VI.

Költemények.

1. Krisztus mindenütt.

Ne a falon, ne képben, jelben,
De a kebelben
Legyen ott Krisztus mindenütt!
És ne csupán mint puszta hit,
De mint az erkölcs legjava.
Jóságos, égi szent szava
Találjon utat oda is,
Hol neve nem kelt áhitatra,
Hol nincs hit és ha van — hamis.
Türelem, Szeretet, Bocsánat —
Epedjen a világ utánad!
S legyen ott Krisztus mindenütt!
Még ott is, hol őt tagadják,
Ha mély erkölcsét befogadják,
Pogány szívek szintén javulnak,
S szelid erkölcsben
Enyhülve bölcsen,
Őt vallják tudtukon kívül.
Míg ott, hol a hit megkövül,
S Krisztus csak áldott puszta név
S erkölcs hiján hitbéli hév,
Csupán gyűlölködésre kész,
Árasztva a világra vést, —
Legyen bár képe díszhelyen:
Ott Krisztus nincs jelen!

*

Legyen ott Krisztus mindenütt!...
Világfentertő szerelem
Ha ifjú szívbe kap tuzed,

Ne rontsd meg a férfit,
 Ne rontsd meg a nőt!
 Légy tiszta, szép!... Két élet üdve,
 Mely Isten asztala előtt,
 Krisztus nevében úgy szövődik,
 Hogy sirig tartó, szent legyen.
 S hogy túl azon, örök időkig,
 Sok ember-nemzedék tekintsen
 Rá vissza hű emlékezéssel,
 Mint élte kristály kútfejére.
 Hogy a szívünket szenny ne érje:
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

- * *

Házunkban, édes otthonunkban,
 Hol annyi mély nagy örömünk
 És annyi gondunk s bánatunk van, —
 Hol az anya élet-halálharcz
 Között ad éltet kisedének, —
 Hol cseng ma gyermeki kacaj
 S holnap szívet ráz szörnyű jaj, —
 Hol most vidáman zeng a dal,
 Majd felbüg temetési ének, —
 Hol mégis dúsnak és szegénynek
 A földi üdvnek napja süt:
 Jó sorsban szép útmutatásul,
 Balsorsban nagy vigasztalásul:
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

* * *

S az iskolában, a hová
 Nemes tudásért jár a gyermek,
 Láthatlan töltse bé a termet
 A szelid szeretet!
 Ott zengjen szinte mindörökkön
 A szent ige a légbe' fenn:
 Hagyjátok hozzám jönni őket,
 A kicsiket, — övék a menny!
 Tanuljátok ott meg, a mely éltet —
 És ne, a mely öl, a betűt —
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

*

S künn a közélet
 Forgatagában,
 Förfgetegében,
 A hol az érdek
 Harczai dülnek
 S el-elvadulnak.
 A hol temérdek
 Sebet adunk,
 Sebet kapunk.
 'Hol az igazság,
 Ha gyöngö — vérzik:
 'Hol erős gázság
 Ökle megérik;
 Hol a kenyér
 Díja verejték
 S néha — vér;
 'Hol ki-ki tűr
 És ki-ki üt —
 Hogy harczunk emberséges legyen
 S ne csupa csúfság,
 Ne csupa szégyen:
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

*

S a fegyveres csatákon is,
 Mikor a hon, vagy a szabadság
 Kezünkbe adja az aczélt
 S ölünk s halunk,
 Nem nézve eszközt, csak a czélt --
 Hogy még az ellenségben is
 Embert szeressünk,
 Testvért becsüljünk
 S kegyetlenségbe itt se essünk,
 Hogy ihletett hőssé avassa,
 Ki szent eszmékért halni tud,
 A lágy szívűt,
 S hogy irgalommal átalhassa
 A zord szívűt,
 Kemény kezűt:
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

*

S vetődjünk bármi tájra
 És érjen jó vagy balszerencse:
 Jó és gonosz akadjon rája,
 Hogy azt segítse, ezt megmentse!
 Bölcsönktül fogva, míg csak élünk.
 Mint láthatatlan szent vezértünk –
 S ha éltünk végórája üt,
 Mint megnyugvásunk és reményünk:
 Legyen ott Krisztus mindenütt!

2. Jézus a vendég.

Szegény ember, csak napszámos,
 Kis családja igen számos,
 Nagy, keserves munkát végez,
 Azután ül az ebédhez.
 Koldus ebéd; ő reá vall,
 Hig leveske csak egy tállal,
 Pléh kanál benn körös-körül —
 Ennek csak az éhes örül.
 Szegény ember, jámbor ember
 Mindjárt nekilátni nem mer,
 Előbb halkán elrebegi,
 Vélek mondják a gyereki:
 „Édes Jézus, légy vendégünk,
 Áldd meg, a mit adtál nekünk!”

Jézus, fenn az örök fényben,
 Kedvét leli a szegényben.
 Hajt az esdő buzgó szóra,
 Szerény, kedves meghívóra.
 Veszi földi vándor képét,
 A gunyhóig vonja léptét.
 Bekopogtat: „szabad?” — tessék!
 „Hej, egy falat, beh jól esnék!”
 Szegény ember és családja
 Fáradt vándort jól ellátja.
 „Hát bizony mi vékonyan élünk,
 Hanem azért egyél velünk”.
 Jézus is kap egy kanalat,
 Jut rá sok lé, kevés falat.
 A szegénység gyöngye kosztját
 Véle hiven így megosztják.

S a mint esznek, eddegélnek.
 Tessékelve a vendégnek,
 Szól az asszony: apjuk, lássa,
 A leveske mily pompás ma!
 Szól az ember: bizony, anyjuk,
 Ezt a levest itt nem hagyjuk!
 Rég eszünk mi együtt ketten,
 De ilyen jót még nem ettem.
 Szól egy kis leány: édes szülém,
 Éledek e levestül én,
 Pedig gyöngé, beteg voltam,
 Sorvadoztam, majd megholtam.
 Szól a fiúk: én is érzem.
 Pezsdül tőle minden részem,
 Szinte olyan erős vagyok,
 Dolgozhatnám, mint a nagyok.
 S mind a többi apróbb cseléd
 Eldicséri eledelét:
 Ilyet — nincs is ennek mása —
 Nem főz a király szakácsa!
 Áldott megelégedettség
 Fogja itt el ki-ki testét —
 S öreg, apró, mind a hányan,
 Esznek boldogan, vidáman.
 Hát a vendég?... Ūl csak szépen,
 Szeliden, a durva széken
 S nézi biztatón mosolygva,
 Milyen jó e jóknak dolga.
 Feje körül szivárvány gyűl,
 Teste ködszövétté lágyl,
 Megjelen egy fényes csillag
 S Jézus elszáll, mint az illat.

Mire feltekint a jámbor,
 Boldog nép — már nincs a vándor.
 Vajh' ki volt ő, hova lett ő?
 Vajjon jóízűt evett ő?
 A szivekre halkan száll a
 Tiszta értés s zeng a hála:
 Édes Jézus, Téged áldunk,
 Te voltál ma vendég nálunk.
 Te, ki jó szegénynek osztod
 Étélére a malasztot!

Kozma Andor.

VII.

Ujabb versek.

1. Óh szeretet...

Óh szeretet, be jó vagy te!
A merre jársz a világon,
Tündér lépttel, angyal szárnyon,
Baj eloszlik, könny felszárad,
Mosolygóvá lesz a bánat...
— Óh szeretet, be jó vagy te!

Óh szeretet, be szép vagy te!
Ha te egyet mosolyogsz ránk:
A mennyország száll le hozzánk,
Gyűlölségből szerelem nő,
Pusztaságon rózsaeerdő...
— Óh szeretet, be szép vagy te!

Óh szeretet, be nagy vagy te!
Népmilliók háborgását,
Világrészek czivódását,
Megoldhatlan dolgok felett:
Megoldja egy tekinteted...
— Óh szeretet, be nagy vagy te!

2. Imádság idején.

Csak imádkozzatok, édes kis faim,
Az imádság áldás, az imádság élet.
Míg a jó Istennel szóba merünk állni:
Minden gonosz ellen lelünk menedéket.
Addig e világ, ha ellenünk fordul is,
Nem vagyunk magunkra!
Velünk van az Isten az imádságunkba!

Csak imádkozzatok, édes kis fiaim,
 Az imádkozótól messze jár a véték.
 Vagy ha kit megejt is: bűnbánata könyjén,
 Igaz imádságban megtisztul a lélek.
 Kit ti úgy szerettek, az égi szivárvány:
 A menny mosolygása,
 Megtérő bűnösök könyje hullására!

Csak imádkozzatok, édes kis fiaim,
 Istenfélelemmel, emberszeretettel.
 Mert bűn az imádság, ha mit szájatok vall:
 Meghazudtoltátok rút cselekedettel.
 Ki sok imádsága nagy magaslatárúl
 Mást lenéz kevélyen:
 A jó Isten annak nincsen a szívében!

Csak imádkozzatok, édes kis fiaim.
 Én tanítalak rá szerető szívemmel.
 Az imádság áldás, az imádság élet:
 Isten félelemmel, ember szeretettel.
 De ne feledjétek, hogy szeretet nélkül
 Hitünk csak sivárság...
 S hogy az igaz élet a legszebb imádság!

3. Konfesszió.

Az én hitem nincsen betűkbe zárva,
 Az én hitem a szeretet világa;
 Itt, ebben él csak igazán.
 Nem okoskodó könyvek leveléről,
 Édes anyám meleg szívéből
 Szállt a szívembe hajdanán!

Már akkor az első csodás imádság
 Áhitatában bontogatta szárnyát.
 S ott láttam Istent legelőbb...
 Ottan jelent meg színről-színre nékem,
 Édes anyám meleg szemében,
 Arasznyi nyoszolyám előtt!

Jártam azóta el-szét a világban,
 De közelebből Istent sohse láttam,
 Mint gyermeki szemekkel ott...

Kerestem nagy, felséges templomokban,
De a mi szalmás házikónkban :
Tudom, hogy inkább ott lakott!

— Az én hitem a szeretet világa...
És hirdetem azóta a világba :
Hogy Isten van, hogy Isten él...
De ritmosos, bős, nagy imádságoknál,
Szemforgató ábrázatoknál :
Neki egy kis szeretet többet ér!

Szabolcska Mihály.

VIII.

A VI. vándorgyűlés krónikája.

Társulatunk VI-dik vándorgyűlésének *Hódmezővásárhely*, ez a derék alföldi város volt a színhelye. Az evang. református egyház előljáróságának még 1901-ben Miskolczon bejelentett meghívásához az ág. h. evang. egyház közönsége is csatlakozott, úgy hogy társulatunk Hódmezővásárhelyen is a két protestáns egyháznak volt valóban szíves szeretettel látott vendége.

A gyűlésre való előkészületek már július elején megkezdődtek. A társulat titkára *Szeremlei Sámuel* elnöklelés meghívására július 1-én Hódmezővásárhelyre ment és ott részt vett azon a szűkebb körű értekezleten, a mely Szeremlei lelkész elnöklete alatt a két protestáns egyház vezetői részéről az előkészületek megindítása céljából tartatott. Ezen az értekezleten közös egyetértéssel megállapítottuk a gyűlések idejét, helyeit; megbeszéltük, hogy az isteni tisztelet végzésére és a díszgyűlési felolvasások tartására az elnökség közbejöttével kiket kérjen föl a titkár, s hogy az elnökség által kieszközölnő vasúti igazolványokat miként juttassuk a gyűlésre jelentkező tagoknak. A hódmezővásárhelyi, akkor még szűkebb körű és ideiglenes, később megnagyobbított és véglegesített rendezőség a rendezésnek minden egyéb teendőit, a püspökök és főgondnokok meghívását, a vendégek fogadását, elszállásolását, a társas ebéd és a gyűlések rendezését stb. stb. szíves előzékenységgel magára vállalta. S hogy e tekintetben a Szeremlei Sámuel lelkész vezetése alatt működött s több albizottságból állt rendező bizottság milyen gondossággal, pontossággal s előzékenységgel járt el, arról bizonyoságot tett a nagy és kicsiny dol-

gokra egyaránt kiterjedő mintaszerű rend s az ünnepélynek valóban szép lefolyása.

A titkárra bízott teendők s különösen a tárgysorozat összeállítása az idén némi nehézségbe ütközött. Az elnökség erre vonatkozólag is minden javaslatát és kívánságát elfogadta a hódmezővásárhelyi rendezőségnek; de a közreműködésre felkért társulati tagok közül többen nem vállalhatták el a megbízást. *Gergely Antal*, *Kozma Andor* és *Szabolcska Mihály* a legnagyobb szíveséggel teljesítették kérésünket; de a templomi imádkozásra, a mit az elnökség és rendezőség az idén is valamelyik ág. h. evang. püspökkel óhajtott végeztetni, se *Zelenka*, se *Baltik* püspök, hivatalos elfoglaltsága miatt nem vállalkozott és *Veres József* esperest is hiába kérte föl a titkár. Végre is *Masznayik Endre* buzgósága segítette ki a bajból. A diszgyűlési beszéd, illetve felolvasás tartására is, miután a rendezőség által kívánt *Degenfeld József* grófot, *Zsilinszky Mihály* felügyelőt, *Puky Gyula* tanácsbíróát hiába kértük, csak az utolsó pillanatban kérhettük föl és nyerhettük meg *Bartók György* erdélyi ref. püspököt, a ki a legnagyobb készséggel teljesítette kérésünket. Az is kárára volt idei gyűlésünknek, hogy *Gyurátz Ferencz* lelkeszi elnökünk betegsége miatt nem jelenhetett meg és nem tarthatta meg szokásos elnöki megnyitó beszédét.

A gyűlésre szeptember 23-án délután fél 4 órakor Szeged és Csaba felől csaknem egyidejűleg érkezett a társulati tagok zöme. A rendezés gondossága előre is jó benyomást tett, mert úgy a Szeged, mint a Csaba felől érkező tagoknak a rendezőség fiatalabb tagjai már a vasúti kocsikban előre kézbesítették a szállásjegyeket és kocsiszámokat, nem is említve azt, hogy a jelentkezők eiindulások előtt egy héttel megkapták nemcsak a vasúti igazolványokat, hanem a jelentkező tagok névsorát szállási jegyzékét, valamint azt a nyomtatott Tájékoztatót is, a melyből a vendégek fogadására, a közgyűlésre, az ismerkedésre, az istentiszteletre, a diszgyűlésre stb. vonatkozólag a szükséges tudnivalókat bárki előre megtudhatta. *Hegedüs Sándor* világi elnök Szeged felől érkezett *Zsilinszky Mihály*, *Szilassy Aladár*, *Kovácsy Sándor*, *Nagy Dezső*, *Ber-*

zsenyi Jenő, Kiss Károly és a Dunavidéki tagok társaságában ; Csaba felől meg *Kun Bertalan*, *Kiss Áron*, *Bartók György* püspökök vezetése alatt a tiszáninneri, tiszántúli és erdélyi társulati tagok érkeztek.

Az ünnepély a vasúti Perronon az üdvözlésekkel vette kezdetét, a hol *Juhász Mihály* polgármester következőleg üdvözölte a társulat elnökét és tagjait :

Nagyméltóságú elnök Úr, mélyen tisztelt Uraim !

„Hódmező-Vásárhely város közönsége részéről van szerencsém a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak közibünk érkezett tagjait szívesen üdvözölni. Őszinte örömmel és szívünk szívélyességével üdvözöljük az igen t. Társaságot, mert az a nemes és magasztos cél, a mely a Prot. Irod. Társaság tevékenységét irányítja, nemcsak ezé a társaságé, nemcsak a protestáns egyházaké, nemcsak a protestáns társadalomé, hanem mindnyájunké, kik magyarok vagyunk a magyar hazában. Az a cél, az a törekvés, melyet buzdít, elősegít és munkál ez a társaság, következményeiben nagy kulturális és ethikai hasznot hajt s így érdeklí edes magyar hazánkat, érdeklí annak minden politikai hatóságát és az egész magyar társadalmat. A Prot. Irod. Társaságnak főcélja, hogy tudományos irodalmi munkálatok, dolgozatok útján a prot. szellemet erősítse és a lelki függetlenségre és szabadságra felvilágosítsa ; de célja az is, hogy a vallás-erkölcsi életet ébressze, erősítse és annak hatását a nép minden rétegébe beszívárogtassa. Ez által a magyar hazának minden fia megtanulja Istent tisztelni és hazáját szeretni. Igen tisztelt uraim ! Azok az eszközök, azok az alkalmak, a melyekkel Hm.-Vásárhely város közönsége és lakossága óhajtja kellemessé tenni azt a néhány órát, melyhez szerencsénk van, igen hiányosak, fogyatékosak ; de pótolhatni véljük azt és pótolni igyekezőnk igazi magyar vendégszeretettel és azzal, hogy az irodalmi társaságot, annak ünnepégeit Hm.-Vásárhely város közönsége s minden lakosa, vallásfelekezeti különbség nélkül megünnepeli. Azt a munkálkodást, melyet a következő órákban az irodalmi társaság itt végezni fog : figyelemmel, odaadással támogatja a városnak minden lakosa. Ehhez Istentől áldást kér és kíván. Isten hozta!“

A polgármesternek zajos éljenzéssel fogadott beszéde után *Draskóczy Lajos* ág. h. evang. lelkész üdvözölte a vendégeket a két protestáns egyház nevében, a következőleg :

„Nagyméltóságú elnökség, mélyen tisztelt vendégek ! Mindazokat, a miket polgármesterünk elmondott, mindnyájan

igaznak tartjuk, valljuk és az általa jelzett e törekvést szükségesnek is mondjuk. Én csak azt akarom kiemelni, hogy a helybeli két protestáns egyház az Irodalmi Társasággal célban és törekvésben egészen solidaris. Bemutatom a helybeli két protestáns egyház közt történt társadalmi uniót, mely nem mai, a mely régi és a mely tökéletes és a melynek csak egyetlen egy alapja van. Az alapja pedig az, hogy egyikünk sem hagyja el a magáét, de nem bántja egyikünk sem a másét. Az evangélium alapján állunk mind a ketten és az az érzés, a mit az evangélium által nemesítünk, nemcsak a két egyháznak, hanem az egész hazának, sőt az összes emberiségnek használ. Ez a mi uniónk itt Hódmezővásárhelyen csaknem öt évtized óta áll fenn és mint említém, az evangéliumon nyugszik. Az evangéliumnak pedig főtörvénye a szeretet, főtörekvése a felekezeteskedés megszüntetése, hogy minden felekezetet megőrizze a magáét és ne bántsa a másét. Én ezt szerencsés vagyok bemutatni itt, mert ime a nagy védi a kicsinyt, a nagy felkarolja a kicsinyt, a nagy kitünteti a kicsinyt. Ez a legmagasztosabb unió, a legdicsőbb unió. Mint hasonló eszmék harcosát, tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt működő Irodalmi Társaságot és meg vagyok bízva kijelenteni, hogy összes vendégeinket szívesen fogadjuk“.

A jó benyomást keltett és lelkes eljenzéssel fogadott üdvözlő beszédre *Hegedüs Sándor* társulati elnök következőleg válaszolt:

„Tisztelt uraim! Végtelenül jól esett, hogy a város polgármestere és az ág. evang. lelkész ugyanazon egy szellemben nyilatkoztak és olyan hiven adták vissza a mi törekvéseinket, hogy ahhoz nekem alig van szavam. Őszinte köszönetemet fejezem ki a szíves fogadtatásért, mert abból is látszik, hogy egyazon szellemben, ugyanazon irányban dolgozunk s hogy a mi betűnk nem öl, hanem lélek az, mely megelevenít. A mi betűinkből, szavainkból és tetteinkből az evangéliumi tiszta vallásosság és Krisztusi szeretet sugárzik ki, a melyben nem találni semmi kormot, semmiféle piszkos elemet, a mely gyűlöletet jelent. A városnak és az egyháznak nagy köszönettel tartozunk a vendéglátásért, melyben részesítenek. Köszönöm különösen azt, hogy észrevették mindnyájan, hogy nem felekezeti szempont az, a mi bennünket vezet, hanem a vallás-erkölcsi és nemzeti érdekek együttesen. Mert igazán jól mondta a polgármester úr, hogy a függetlenség, a lelki függetlenség a szellemi szabadság és a szeretet a mi célunk. Szeretet által lehetséges, hogy a hon polgárai megtanulják egymást

szeretni, még pedig valláserkölcsei alapon, az evangyélium szellemében. Ebben a szellemben terjed egyttal a felvilágosodás, lelki függetlenség, a szabadság és a hazaszeretet. Az Irodalmi Társaság részéről mindnyájuknak biztosíthatom őszinte hálánkat, mert örömmel látom, hogy mindnyájan hiven fogják fel törekvéseinket és nekünk erőt adnak a küzdelemre; mert látjuk, hogy mindenütt termékeny talajra talál a mag, melyet elhittettünk. Még egyszer köszönöm szíves üdvözlötüket“.

A lelkes éljenzéssel fogadott válasz elhangzása után kocsikra ültek a társulat tagjai. Elöl ment *Kun Bertalan*, *Kiss Áron*, *Hegedüs Sándor* négyes fogatokon, utánok beláthatatlan kocsi. A menetet 40 tagú lovas bandérium vezette a városháza és az ótemplom előtti térre. Mindenfelől óriási néptömeg, fellobogózt házak, sorfalat álló iskolás gyermekek, a templomok tornyaiból ünnepélyes harangszó üdvözlötték a vendégeket. A templom-téren felállított emelvényen *Hegedüs Sándor* elnök körül *Kun Bertalan*, *Kiss Áron* és *Bartók György* püspökök, a társulat néhány választmányi tagja, a titkár és a két helyi egyház képviselői foglaltak helyet, az emelvény körül a társulat tagjai, távolabb a városi közönség és a lovasbandérium tagjai állottak. A bevonulás befejezése után a két egyház képviselőinek élén *Szeremlei Sámuel* ev. ref. lelkész üdvözölte a Társaságot a következő szavakkal:

„Nagyméltóságú elnök ur, szeretve tisztelt vendégeink! A hódmezővásárhelyi reform. és ág. ev. presbyterium élén és egyházközségünk nevében üdvözlöm rég óhajtott és kedves vendégeinket magunk közt. Szívünk az örömtől dobog, a mikor látjuk lelki vezéreinket, ismerős és ismeretlen bajtársainkat, a kik velünk együtt vitézkednek Istennek anyaszentegyháza, az evangyéliumi hit, erkölcs és tudomány érdekében. Megtisztelve vagyunk e ránk nézve felejthetetlen látogatás által. Megtisztelve vagyunk, a midőn a mi alacsony falaink közé jönnek azok, a kiket régóta vezéreinkül tekintünk és szeretett testvérekként keblünkre ölelni kívántunk. Az Isten hozta Nagyméltóságodat és kedves vendégeinket mi közénk. Óhajtjuk mindnyájan, hogy köztünk való tartózkodásuk kellemes legyen; óhajtjuk, hogy Isten áldása legyen fáradságaikon“.

A szívélyes üdvözlötre ismét *Hegedüs Sándor* elnök válaszolt, a következő beszéddel:

„Nagytiszteletű úr! Tisztelt uraim! Polgártársak! Szeretettel jöttünk és szeretetre találtunk. És mi csinálja ezt? Az az alap, melyen mindnyájan állunk: a protestántismus, vagy az evangélium. Nem tanultunk mi ebben egyebet, mint azt, hogy tisztán tartsuk lelkiismeretünket, megóvjuk függetlenségünket és szeressük a bibliát. És midőn mindnyájan, kiki a maga módja szerint, kiki a maga helyén, küzdünk ezen igazságokért, jól esik nekünk, hogy azok, kiket személyesen nem ismerünk, a kiket sohasem láttunk: úgy éreznek mint mi; felismerik bennünk a szerető barátot és hitsorsost és úgy fogadnak, mint családtagot. Ez a szellem az, mely nekünk lelki erőt ad, hogy ezt a küzdelmet tovább folytassuk, mert látjuk, miszerint a felekezetek közti különbség elenyészik ott, a hol az igazságszeretet, az evangélium igaz értelmezése, terjesztése és a felebaráti szeretet felülkerekedik. Meg vagyok győződve, hogy Hódmezővásárhelynek, ennek a szép, nagy városnak értelmes lakossága és polgársága, férfiak és nők egyaránt abban a hitben, abban a szeretetben vannak, melyet tanultunk mindnyájan az evangéliumból és a melyet mi nyomtatásban és élő szóval hirdetünk. De mindig azt akarjuk, hogy az élő legyen, életet adjon és tartós maradjon. Legyenek meggyőződve, hogy nagyon jól esett az a nagyszerű, szeretetteljes fogadtatás, melyben részesültünk; de mi ezt nem tulajdonítjuk a magunk érdemének, a magunk tehetségének, hanem tulajdonítjuk annak a közös érzésnek, mely mindnyájunkat összefűz, annak a szeretetnek, mely egy családdá alakítja át a különböző felekezeteket.

És ezt a szellemet, nagyon kérem, őrizték is meg. Minél nehezebbek az idők, melyekben élünk, minél több bajjal és küzdelemmel kell élnünk, annál nagyobb szükség van az egyetértésre, mely a protestáns egyházak között kifejlett. Szükség van azért, hogy megvédelmezzük érdekeinket, függetlenségünket, megvédelmezzük hitünket, biztosítsuk magunknak ebben a hazában azt a jogot, azt a tért, azt a terjedelmet, azt a befolyást, melyre számunk, értelmiségünk, szorgalmunk és becsületességünknel fogva jogunk van. És ez nekem jól esik, mert látom mind kicsiben, mind nagyban, azt a szolidaritást, mely mindnyájunkat összeköt, mert abban van az erő, mely nemcsak a számokra fekteti a maga súlyát, hanem a szivekre, lelkekre is, azoknak összetartására, azoknak szeretetére. És mert látom, hogy mily példás rendben, mily nagyszerű fogadtatásban fejezi ki magát ez összetartás, fogadják őszinte köszönetemet az Irodalmi Társaság részéről. Legyenek meggyőződve, hogy nemcsak jól érezzük magunkat, hanem egészen itthon

érezzük magunkat. Mert mi nem látunk itt csak testvéreket, csak elvtársakat, csak egyetértő felebarátokat.

Maradjon meg ez az áldott szellem, mely termékenyítőleg fog hatni nemcsak az egyházra, hanem a házra, a polgárookra és a városra is. Legyen ez a szellem közöttünk nemcsak ünnepi alkalommal, de éljen reggeltől estig közöttünk, folyton örökké, mert ez a legtermékenyítőbb szellemi erő a világon. Ez ad erőt a gyengének, ez tartja fenn az országot a megpróbáltatások között. Ha ez a szellem mindnyájunk lelkében meggyökerezik, legyenek meggyőződve, hogy feladatunknak megfogunk felelni és sikeresen teljesítjük azt a hivatásunkat, hogy e hazában lelkiismeretes, becsületes, felvilágosodott és az evangélium szerint testvérérzésű polgárokat neveljünk. Ebben az értelemben, ebben az érzelemben és ebben az elragadtatásban, melyben most vagyok, üdvözlöm önöket mindnyájokat, köszönetet mondva a barátságos, szives magyar vendégszeretetért“.

Ünnepélyes mély csendben messzire hallhatólag csendültek föl lelkes elnökünknek e gyűjtő szavai, a melyeket minden mondat után lelkes éljenzés, a végén valóságos éljenzőség és tapsvihar fogadott. Ebben a lelkes hangulatban oszoltunk szét ki kocsin, ki gyalog a szállásunkra, hogy egy fél óra múlva ismét találkozunk a város új székházának díszes tanácstermében, az 5 órakor kezdődő *társulati közgyűlésen*.

A közgyűlést valamivel 5 óra után *Hegedüs* Sándor elnök nyitotta meg. Szívélyesen és örömmel üdvözölte a szép számmal megjelent társulati tagokat, sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy *Gyurátz* Ferencz püspök társ-elnök betegsége miatt nem jöhetett el s hogy a püspökök és főgondnokok (felügyelők) közül többen nem jelenhettek meg. Ezután felolvastatta az elmaradásukat igazoló tagok neveit, majd a közgyűlést üdvözlő tagok és testületek leveleit, a melyek közül az erdélyi száz evang. egyházkerület és a chicagói magyar ref. egyház üdvözlését különös rokonszenvvel fogadta a közgyűlés.

A közgyűlési tárgyalás a tárgysorozat rendjén élénken folyt le. Az 1901. *számadás* eredménye vegyes érzellemmel fogadtatott. Különösen a hátralékok folytonos szaporodása bántotta a megjelent tagokat. Méltán; mert bizony-bizony az a több mint 13,000 korona hátralék nagyon sötét pontja, szégyen-

feltja a társulatnak. Majd meglátjuk, mennyit segít a Társaságnak e szervi baján a közgyűlés által jóváhagyott ügyészi közbelépés. — A Koszorú és Házi Kincstár forgalmának fokozatos növekedése jó hatást keltett; de az volna az igazi hatás és valódi vívmány, ha az érzelmi fölbuzdulást cselekedet követné, ha mindnyájan buzgó kiadványterjesztők lennénk. — A *költségvetés* tárgyalása során fontos a közgyűlésnek az a rendelkezése, hogy a jövő esztendőben egyszerre két évre (1903. és 1904-re) készíttesse el a választmány az előirányzatot, hogy vége szakadjon az eddigi visszasságnak, hogy költségvetését az esztendő végén állapítja meg a Társaság. — Az *alapszabályok módosítása* simán ment végbe, a javaslatok nagy részét észrevétel nélkül, jelentékeny részét figyelemre méltó módosításokkal fogadta el a közgyűlés. Az alapszabályok elfogadott szövege az Évkönyv 71. és köv. lapjain olvasható. Két fontosabb módosítvány emelkedik ki a megújított alapszabályokból. Egyik az, hogy ezentúl 3 koronás tagjai is lehetnek a Társaságnak, a kik a *Házi Kincstár* egy-egy és a *Koszarú* tiz-tiz füzetét kapják évi tagilletményül. Ezzel a nőket és az egyszerűbb műveltségű protestánsokat óhajtja bevonni a társulat. Másik a helyi és vidéki körök szervezése, a melylyel közvetlenebb hatást, az élőszóval való propagandát szándékozik fokozni az Irod. Társaság. — A jelentések során leverőleg hatott a titkárnak az az előterjesztése, hogy Nagy Károly tagtárs betegeskedés és hivatali teendők összehalmozódása miatt még mindig nem adta nyomdába Kálvin Institutiójának magyar fordítását; de ismételten ígérte a fordító, hogy a folyó év végén azért mégis meg fog jelenni a rég óta ígért és várt magyar Kálvin.

A közgyűlés után, úgy 8 óra után, *ismerkedési estére* sereglettek a tagok az Erzsébet-sétatéri vigadóba. Itt a tagok egyházközségként helyezkedtek el a hosszú asztalok mellett. Ételek, italok minősége és kiszolgálása a viszonyokhoz képest kielégítő volt. A tagok nagy része késő éjszakáig együtt maradt.

A szeptember 24-diki *díszgyűlést* istentisztelet előzte meg a református ó-templomban. A vendégek program szerint a ref. főgimnázium udvarán gyülekeztek s onnan vonultak át az

iskolás gyermekek sorfalai között az ó-templomba, a melynek középső és baloldali része a társulati tagok számára volt fenntartva; a többi helyeket a városi közönség lepte el. A rendezés itt is kitünő volt. Az istentisztelet sorrendjét és az énekek szövegét kiosztott nyomtatványok tudatták a közönséggel. Énekeltük a CXXXVIII. Zs. 1. versét, a XC. Zs. 1. és 9. versét, a 130. dics. 1. versét és végénekül a CXXII. Zs. 1. versét. A gyülekezet éneklése erőteljes, szép volt. Az imádság előtt a városi dalárda énekelte Bodnár „Hit“ cz. karénekét, a prédikáció után Mainzner „Óh kereslek“ kezdetű vallásos énekét; minkettőt szabatosan, szépen. Az alkalmi imádságot dr. *Masznyik* Endre pozsonyi theologiai igazgató tanár mondotta, áhitattal, hitbuzgósággal s utána bibliát is olvasott. Imája szövege az *Emlékkönyv* 1-ső és köv. lapjain olvasható. Az alkalmi beszédet *Gergely* Antal mezőtúri lelkész tartotta, nagy hévvel és bámulatos szónoki erővel. Beszédét az *Emlékkönyv* 6-dik és köv. lapjain közöljük. Istentisztelet végén a templom kijáratainál a hódmezővásárhelyi református és evangélikus nőegylet tagjai gyűjtöttek az Irodalmi Társaság „Károli-alap“-ja javára. A gyűjtés eredménye 257 korona 8 fillér.

Az istentiszteletről a püspökök és az elnök vezetése alatt testületileg vonultunk át a *diszgyűlésre*, a ref. egyház új templomába, a hol az elnök és a felolvasók a Urasztala körül, a püspökök a papi székben, a társulati tagok a fentartott helyeken foglaltak helyet; a hatalmas templom többi részzeit a közönség lepte el, a melynek nagy részét Hódmezővásárhely polgársága képezte. — A diszgyűlést néhány meleg szóval *Hegedüs* Sándor elnök nyitotta meg, a mire Szeremlei Sámuel és Draskóczy Lajos lelkészek az Urasztala elé állva, *Szeremlei* Sámuel azt a talpra esett üdvözlő beszédet mondotta, mely az *Emlékkönyv* 12. s köv. lapján olvasható.

A tetszéssel fogadott beszédre *Hegedüs* Sándor elnök hosszabb beszéddel válaszolt, a melyet gyakori helyesléssel és a végén zajos éljenzéssel fogadott a közönség. A beszéd az *Emlékkönyv* 15. s köv. lapjain olvasható.

Ezután dr. *Bartók* György erdélyi püspök tartotta meg

nagy tetszéssel fogadott felolvasását, a mely az *Emlékkönyv* 19. s köv. lapján olvasható.

A felolvasás után *Kozma* Andor jeles költőnk olvasta fel két remek vallásos költeményét: „Krisztus mindenütt“ és „Jézus a vendég“ czím alatt. Az erőteljes és hitbuzgó költemények, a szép előadás által fokozva, mély hatást tettek a közönségre, a mely lelkes éljenzéssel és zúgó tapsviharral jutalmazta a megjelenésében is rendkívül rokonszenves költőt.

Kozma után a társulat titkára, *Szóts* Farkas adott számot a Társaság 1901. évi működéséről. Jelentése ez Évkönyv 47. s köv. lapjain van kinyomatva.

Még *Szabolcska* Mihály temesvári lelkész olvasta fel „Imádság idején“, „Óh szeretet“ és „Konfesszió“ című gyönyörű költeményeit, a melyeket szintén zajos tetszéssel fogadott a mindvégig figyelmes és lelkes közönség.

A lelkes és hangulatos gyűlést 1 óra tájban *Hegedüs* Sándor elnök zárta be, megköszönve a tagok és a közönség érdeklődését és mindnyájunknak munkás szeretetébe ajánlva a Társaság magasztos feladatát.

A diszgyűlés után 300 teritékes társas ebéd volt az Erzsébet-sétatéri Vigadó nagytermében. A Társaság tagjai a hódmezővásárhelyi rendezőség szivességéből mindnyájan tisztelet-jegyet kaptak. Az ebéden hölgyek is többen voltak, köztük a vendég-hölgyek és a hódmezővásárhelyi két protestáns nőegyesület vezértagjai özv. Kovács Ferenczné vezetése alatt. A valódi magyaros, izletes és gazdag ebéd közben megeredtek a pohárköszöntők is. Először *Hegedüs* Sándor elnök emelt poharat király ő felségére, mit a közönség állva hallgatott és zajos tetszéssel fogadott. A régi magyarok, mondá többek között, paizsaikra emelték fejedelmeiket. Mi szivünk szeretetének paizsára emeljük jó királyunkat, s trónja zsámolyához nemcsak hűségünket visszük, hanem szivünk igaz szeretetét is. Vele osztozunk örömben, vele osztozunk bánatban. Neki is, nekünk is bőven kijutott mind a kettőből; és mi híven osztozunk vele mind a kettőben, mert hűségünk és szeretetünk összeforrott az ő sokat szenvedett nagy lelkével. Bizalommal és szeretettel tekintve föl az ő fölkezt személyére, napról-

napra inkább óhajtjuk, hogy életét a bibliai koron is túl tartsa meg a gondviselés, hogy minél tovább élvezhessük atyai jóságát. Poharat emelek jó királyunkra nemcsak mint hű alattvaló, hanem mint független protestáns ember, a ki midőn tudom azt, hogy a magyar haza szabadsága és felvirágzása egy jelentőségű a protestantizmus szabad mozgásával: egyuttal azt is tudom, hogy a protestantizmus törvényes szabadságának legfőbb és leghűbb őre a magyar király. Azért szívem teljességéből kívánom: Éljen a király! — A lelkes felkösztöntő nagy lelkesedéssel fogadta a közönség, zajosan éltette jó királyát, azután pedig megható ünnepélyességgel énekelte el Kölcsey Himnuszát. Nyomban erre *Szeremlei* Sámuel köszöntötte föl Hegedüs Sándort, *Papp* Imre a püspöki és főgondnoki kart, *Lukács* György főispán (r. kath. vall.) a Prot. Irod. Társaságot, *Juhász* Mihály hódmezővásárhelyi főgondnok a más vallásu vendégeket s különösen a főispánt, *Bernátsky* Ferencz hódmezővásárhelyi plébános a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot, mint a valláserkölcsei élet és a hazafiság gondos ápolóját, *Endrey* Gyula hódmezővásárhelyi orszggy. képviselő (r. kath. vall.) a templomi szónokokat és a gyűlési folvasókat, *Deák* Lajos tanfelügyelő a vendéglátó egyház és város előljáróságát és közönségét, *Révész* Kálmán abauji esperes a távollevő *Gyurácz* Ferencz püspököt, mint a Társaság lelkészi elnökét, *Mészáros* János kecskeméti lelkész a jelenvolt hölgyeket, különösen Vargha Gyulánét és özv. Kovács Ferencz-nét, *Szalay* József nagybecskereki lelkész a papságot. Az asztaltársaság 4 órakor oszlott szét.

Ezzel vége szakadt a társulat ünnepélyének is. Kedves, szép két nap volt, a mit Hódmezővásárhelyen töltöttünk. A hódmezővásárhelyi társulati gyűlés is elég népes és elég hatásos volt. Buzdított, eszméltetett, termékenyített és előbbre vitte a társulat ügyét. Hiszszük, hogy midőn az Alföld értelmes népével megismertette, egyben meg is kedveltette a Társaság magasztos törekvéseit. Vajha e gyűlés is minél több maradandó emléket hagyja a Társaság történetében! Egy dolog azonban egészen bizonyos, s ez az, hogy Hódmezővásárhelynek nemcsak egyházi és polgári hatósága, hanem minden vallásu és rendü

közönsége példás szivességgel, igaz magyar vendégszeretettel fogadta és látta el Társaságunk minden egyes tagját. Mint az elnökiünk kifejezte, mi mindnyájan nemcsak jól, de igazán otthon éreztük magunkat Hódmezővásárhelyt. Vajha ez a magyar hittestvéri szeretet ne csak ily ünnepélyes alkalmakkor, hanem minden nap és egész életünkben, minden cselekedtünkben folyvást élne, állandóan hatna és maradandólag alkotna! Akkor a magyar protestantizmus valóban az volna, a minek lennie kellene: a magyar világ világossága, a magyar föld sava és a magyar élet kovásza. Adja Isten, hogy minél előbb úgy legyen!

Krónikás.

IX.

A jelen volt tagok névjegyzéke.

Ádám Kálmán Vezenseny, Ádám József Szeremle, Balla Endre Csetény, Bálint Dezső Sárospatak, Balogh Ferencz Debreczen, Balthazár János Jolsva, dr. Balthazár Dezső Szoboszló, Bányai László és neje Bagamér, Baranyai Gyula Szeged, Barkász Kálmán Bia, Bárdy Pál Hévizgyörk, Barna Gyula Disznóshorváth, dr. Bartha Béla és neje Debreczen, Bartha József Viss, Bartók György Kolozsvár, Bélaváry István Csoknya, Belohorszky Gábor és leányai Ujvidék, Benedek János Debreczen, Benke István Hern.-Szt-András, Benke István Sepsiszt-György, Benkó Imre N.-Kőrös, Benkő István Rákospalota, Benkő Sándor Sárospatak, Bereczk Sándor Szeged, Bernáth Lajos Halas, dr. Berzsenyi Jenő Kemenes-Sömlyén, Biberauer Rikárd Budapest, Bodor Géza A.-Csernáton, Bodor István Rimaszombat, Bodor János Zágón, Borbély József Szászfa, Botos József Parasznya, Borsos Károly Mezőtur, Budai János B.-Böszörmény, Csia Kálmán Etéd, Csik Dániel Miskolcz, Csilléri Lajos és leánya Szada, dr. Csűrös Ferencz Debreczen, Czeck András és neje Zsércz, Dicsőfi Debreczen, Deák Lajos Marosvásárhely, Dömötör László Szeremle, Dús Sándor Nagy-Kikinda, Erdős József Debreczen, Farkas György Abauj-Szina, Farkas Imre Mezőtur, Fekete Gyula Nagy-Kikinda, Ferenczi Imre Krassó, Földváry László és Ilona Vác-Hartyán, Forgách Gyula Budapest, Fodor Sándor Szerep, Futó Zoltán Szentes, Gecsei Péter Tarczal, Gergely Antal Mezőtur, György Endre London, id. Görömbei Péter N.-Kálló, ifj. Görömbei Péter Debreczen, Gulyás Benő Mező-Csáth, dr. Gulyás István Debreczen, Győri József Tárkány, Hamar István Budapest, Halászi József Doroghma, Haypál Benő Budapest, Händel Vilmos Selmezbánya, Hegedüs Sándor Budapest, Hajdu Zsigmond Debreczen, Hidegh László Hernád-Szt-András, Hubay Bertalan Sárospatak, Idrányi Lajosné Jósvafő, Illyés János Atány, Isóz Kálmán Budapest, Kádár Imre Karczag, Kádár Lajos Budapest, Karácsony Imre

Földes, Kármán József Ujverbász, dr. Kecskeméthy István Kolozsvár, Kecskeméthy Jenő Duna-Almás, Kenyeressy Árpád Tisza-Lucz, dr. Kern Lajos Bács-Topolya, Kiss Albert Debreczen, Kertész István B.-Halász, Kiss Áron Debreczen, dr. Kiss Károly Budapest, Koncz József Maros-Vásárhely, Kosztolenszky Vilmos Mihálydi, Kovács István Abauj-Bakta, Kupai Dénes Vályi, Kun Bertalan Miskolcz, Lencz Géza Tiszaroff, Lévai Lajos Sárkeresztur, Mády Lajos Ujpest, Marikovszky Menyhért Máramarossziget, dr. Márk Ferencz Okány, Makai Lajos Budapest, Marton Gyula Mihálydi, dr. Masznyik Endre Pozsony, Mészáros János Kecskemét, Murányi János Nagykanizsa, Nádasdy József Karczag, dr. Nagy Dezső Budapest, dr. Nagy Zsigmond Debreczen, Nagy Elek Ujléta, Nagy Lajos Bunya-Szegszárd, Novák Lajos Sárospatak, Oláh Imre Budapest, Oláh Antal Öcsöd, Ladmóczi Oláh Gyula Budapest, Olajos Pál és neje Gesztely, Órás Kálmán Ond, Petrovics Soma Szentés, Padrah S. Hajdu-Szoboszló, Paikoss Endre Beszter, Palcsó Károly Damak, Palóczy Czinke István Rimaszombat, Pánczél József Gádoros, B. Pap István és neje Morágy, Perjesi Lajos Szeged, Petneházy Ferencz Körös-Tarcsa, Péter Mihály Gálszécs, Polgár László Szeged, Povázsay György Csernye, Polner Aladár Budapest, Poór N. Kecskemét, Ráczkevy Károly Aszaló, Radácsi György Sárospatak, Raffay Sándor Pozsony, dr. Rajner Gyula Budapest, Révész Kálmán Kassa, Rózsavölgyi Béla Resiczabánya, Ruszkay Gyula Jánosi, Somogyi Lajos Sámson, dr. Sebes Dénes Marosvásárhely, Szedivy László és neje Nyitra, Simon János Borsod-Mezőkeresztes, Simonfi Imre Debreczen, Sinka Lajos Krassó, Somlyódy István Abauj-Szikszo, Stromp László Pozsony, Sütő Kálmán Munkács, Svingor József Vadna, Szabó Aladár Budapest, Szabó Aladár Apagy, Szabó Béla Igazfalva, Szabó Bertalan Heó-Papi, Szabó Endre Minaj, Szabó Sándor és neje Turkeve, Szabó János Körös-Tarcsa, Szabó József Nagymihály, Szabolicska Mihály Temesvár, Szakál István Lucska, Szalay József Nagy-Becskerek, Szathmáry Sándor Érmihályfalva, Szikszay Zoltán Máramaros-Sziget, Szilassy Aladár Budapest, Székely József Budapest, Székeres Mihály Takácsi, Széll Kálmán N.-Szalonta, Szondy Géza Kispereg, Szóts Farkas Budapest, Szük Károly Tisza-Kürt, Takách László Budapest, Takaró Imre Budapest, Téchy József Szeghalom, Tót Béla, Tóth Dezső Sárospatak, Tóth Lajos Tisza-Dob, Tóth Pál és neje Miskolcz, Tóth Sándor Bács-Feketehegy, Thury Étele Pápa, dr. Tüdös István Sárospatak, Tóth Elek, Zayzon János Nagy-Enyed, Zoványi Jenő Sárospatak, Zöld Mihály Végvár, Zöld József Resiczabánya, Zsigmond Károly Hosszúfalu, Zsigó

Endre Szalacs, Zsilinszky Mihály Budapest, dr. Zsiros Lajos N.-Kikinda, Jávorv Nándor Kósd, Juhász Sándor és neje Szentleányfalva, Vargha Antal Bátka, Vargha László Alsó-Némedi, Vargha József Szikszó, F. Varga Lajos N.-Rábé, Vas Mihály Demecser, Vékony Sándor Mezőtur, Veres Károly Papolcz, Vén Mihály Bikfalva.

* * *

E névsorról megjegyzendő, hogy nem egészen tökéletes. Lehet benne olyan tagnak a neve, a ki jelentkezett, de nem volt a gyűlésen; viszont lehettek oly tagok a gyűlésen, a kiknek a neve nincs ebben a névsorban. Magán a névsoron végig tekintve, sajnálattal kell látnunk, hogy az ág. h. evang. tagtársak mily kevesen voltak ezen a gyűlésen is; de a református világi tagok száma is elenyészően csekély a lelkészekéhez képest. Egyik sem jól van így.

A TÁRSASÁG 1901-DIKI ÉVKÖNYVE.

X.

A MPIT 1901. évi működése.

Jertek, örvendezzünk az Úrnak, menjünk elébe hálaadással, énekeljünk neki dicséretet; mert ő a mi Istenünk és mi az ő mezejének népei (95. Zs. 2., 7. v.). A zsoltáriró eme szavait veszem ajkaimra, midőn a MPIT. 13-ik munkaévről akarok röviden számot adni. Mert az Úr az elmúlt esztendőben is adott e társulatnak fáradhatatlan munkásokat és az ő munkájokat áldással koronázta. Az 1901-ik esztendő társulatunkra nézve ismét a fokozatos erősödés és előhaladás áldásos esztendeje volt, a melyben néhány lépéssel újból előbbre mentünk kitűzött célunk felé.

Magasztos célunkat, dicső hivatásunkat minden tagtársunk ismeri; de felette szükséges, hogy törekvésünket a nagy közönségnek minél szélesebb rétegei is megismerjék és megkedveljék. A mi célunk az, hogy irodalmi tevékenység által megtermékenyítsük és megerősítsük a magyar protestantizmust, a mely a magyar nemzetnek és a magyar államnak legmagyarabb és legnemzetibb alkatrésze. A mi hivatásunk az, hogy a sajtó és az egyesülés eszközeivel Jézus örök evangéliumából vallásjavító és erkölcsnemesítő erőket plántáljunk magyar nemzetünk és egyházunk magán- és közéletébe. A mi feladatunk az, hogy az élő és nyomtatott szó erejével segítségére menjünk a templom és az iskola, a család és a társadalom meglankadt keresztyénységének. Apostoli munkát végezzünk, mert istenes nagy célokra csekély eszközökkel és kicsiny számban vállalkoztunk; de a mint évről-évre előbbre haladunk, annál inkább megbizonyosodhatunk arról, hogy a mi társulatunkra is vonatkoznak Jézus Krisztusnak eme biztató szavai: Ne félj, kicsiny sereg, mert tetszett az Úrnak, hogy nektek országot adjon.

Igen, mi országot akarunk foglalni, mi országot akarunk hódítani. De nem földi országot, hanem Jézus Krisztus amaz országát, a melyről Ő azt mondotta: Az én országom nem e

világból való. Mi az Isten országát akarjuk megépíteni ebben a hazában. Az evangéliumi világosság és szabadság országát. A krisztusi igazság és szentség birodalmát. A felebaráti szeretet és békesség uralmát. Minden betű, a mit kinyomatunk, minden szó, a melyet a szánon kiejtünk, az igazság és a szeretet, az Isten és a haza szolgálatában áll.

A mult esztendőben is ezek a szent eszmék irányították társulatunknak többoldalú munkásságát.

Társulatunk *egyesületi tevékenysége* a mult évben is a választmányi, a köz- és a diszgyűléseken nyilatkozott meg. A választmányi üléseken, a folyó ügyek mellett, két intézkedés a fontosabb. Egyik, hogy a társulat havi folyóiratát, a *Protestáns Szemlét*, egyháztörténeti adalékok közlésével kibővítettetni rendeltük. Másik, hogy a társulat alapszabály-revizióját teljesen előkészítettük, a mit a tegnap tartott közgyűlésünk el is fogadott. A módosított alapszabályokban két termékenyítő gondolat domborodik ki. Egyik az, hogy a helyi és vidéki körök célba vett szervezésével a társulat propagatív és élőszóval való tevékenységét bizonyos mértékig decentralizálni s ezzel szélesíteni, mélyíteni és hatékonyabbá tenni akarjuk. Másik az, hogy egy olcsóbb tagsági kategória felállításával közönségünk szegényebb sorsú és alsóbb rétegének is módot akarunk nyújtani arra, hogy társulatunk hitépítő és erkölcsnemesítő munkájában részt vehessen. Mindkét tervszettel a nagy közönség christianizálására irányzott munkánk sikeresebbé tételét célozzuk, a mi, Isten segítségével mellett, első sorban attól függ, hogy a nép és az ifjúság nevelésére hivatott lelkész-, tanár- és tanító-tagtársaink mily buzgósággal támogatnak nemes céljainkban.

Mult évi *köz- és diszgyűlésünk* Miskolczon fényes erkölcsi és anyagi sikert aratott. Termékenyítette az elméket, élesztette az evangéliumi protestáns hitbuzgóságot, új tagokkal erősítette társulatunkat és a két evangéliumi egyház dignitáriusainak jelenlétében a protestáns együttérzés, összetartás és közös tevékenység fokozására hathatósan serkentett. Társulatunk vándorgyűlésein általában Istennek nagy áldását tapasztaljuk. Társulatunk, a hol megjelenik, a maga evangéliumi lámpásával éleszti és erősíti a gyülekezetek és egyének pislogó hitmécsesét, a hiterős egyénektől és gyülekezetektől pedig a saját lámpásába is erőt fokozó életolajat töltöget. Debreczen, Pozsony, Miskolcz a tanubizonyossága ennek a kölcsönös erőfejlesztésnek és erőfokozásnak.

Társulatunk a *tagok számában* a mult évben is szépen erősödött. A taggyűjtés terén *Zelenka Pál* tiszakerületi püspöké az elsőség, a ki az ottani gyűlésünk alkalmával közel száz

taggal növelte társulatunkat. Utána mindjárt *Sütő Kálmán* beregi esperes következik, a ki egyházmegyéjének mind a hatvannégy gyülekezetét behozta társulatunkba 10—10 koronás tagul. Elismerés illeti a hevesnagykunsági és az alsószabolcs-hajduvidéki egyházmegyék közgyűléseit is, a melyek határozatilag kimondották, hogy az egyházközségek lépjenek be társulatunkba. Ezt meg is tette már e két egyházmegye néhány gyülekezete. E különböző taggyűjtést szép siker koronázta; mert a tavalyi közgyűlés óta 1342-ről 1592-re emelkedett társulatunk tagszáma, a miből azonban levonva az 50 halottat és kilépőt, ma tényleg 1542 a MPIT. tagjainak száma. Ebből a 200 főnyi szaporodásból 1 a pártfogó, 11 az alapító, 53 a rendes és 135 a pártoló tagokra esik, s így jelenleg 35 pártfogó, 327 alapító, 574 rendes és 606 pártoló tagja van a MPIT-nak. Új pártfogó tagunk Zelenka Pál tiszakerületi püspök neje 1000 koronával; új alapító tagok 200—200 koronával: Mende Andorné Miskolcz, Horváth Lajos Miskolcz, özv. Kovács Jánosné Miskolcz, Somlyódy István Abauj-Szikszo és 13 egyházközség.

A tagok szaporodásával arányban *anyagilag* is erősödünk a mult esztendőben. Társulatunk még elég szerény, de rendezett anyagi viszonyok között él. A társaság vagyona 114,127 kor. 20 fill., a miből az általános tőkealapra 105,908 kor. 33 fill., a Károli-alapra 5800 kor. 30 fill. s a kisebb alapokra (Szász Domokos alapítványa, Bibliai Lexikon) 2418 kor. 57 fill. esik. Az összes szaporodás 2606 kor. 92 fill.; azért nem nagyobb, mert a Herczegszöllösi Kánonok 825 kor. külön alapját e könyv kiadására egészen elköltöttük és általános pénztárunkból is adtunk reá 1706 kor. 18 fill. pótlékot. Az általános pénztárban összes jövedelmünk a mult évben 14,300 kor. 83 fill., összes költségünk 14,839 kor. 59 fill. volt, tehát túlkadásunk, illetve kezelési hiányunk 538 kor. 76 fill. A Károli-alap bevétele 3693 kor. 66 fill., kiadása 2779 kor. 75 fill., pénztármaradványa 5800 kor. 30 fill. A Társaság céljaira Hegedüs Sándor elnök úr 914 kor.-t adományozott a Koszorúfüzetek írói díjaira; a miskolczi gyűlésen 708 kor. 46 fill. perselypénz gyűlt a Károli-alapra; ugyancsak erre a célra dr. Duka Tivadar tagtárs Londonból 100 kor., báró Prónay Dezső 32 kor., Szeberényi János bécsi táborig püspök 20 kor., a bihari ref. egyházmegye 18 kor. 86 fill., Bodor István rimaszombati tanár 8 kor., Türkeve ref. egyház 10 kor. adományjal járult. Mindezek életképes állapotra mutatnak a korábbi pénzügyi vergődéshez képest; de azért mégsem teljesen egészséges a társulat anyagi helyzete. Nem, mert sok, rémitően sok

a tagdíj-hátralék, a mely 13,638 kőronára emelkedett. Igazgatóválasztmányunk a társulat ügyészét megbizta ugyan, hogy a hátralékosokat törvényes úton is szorítsa a fizetésre s ennek van is már némi foganatja; de a fődolog az volna, hogy a tagtársak minden esztendőben kényszergetés nélkül pontosan fizessék tagdíjukat és ne engednék, hogy ily nagy hátralék összehalmozódásával ők maguk túlterheltessenek, a társulat pedig anyagi erejében bénuljon.

Haladást jelez az 1901. év társulatunk *irodalmi tevékenységében* is. Négyféle kiadvány-sorozatunkból a *Protestáns Szemle* című folyóiratot tíz ivvel megvastagítva és száz példánnyal megszorítva 60 iven és 1500 példányban adtuk ki. Sőt a tavalyi közgyűlés utasítására a választmány a folyó éven kezdve e folyóirat mellékleteként az Egyháztörténeti Emlékek kiadását is megkezdette és ennek szerkesztésével *Stromp László* pozsonyi theol. tanár tagtársunkat bizta meg. Szerény kezdet ez a tíz ivnyi adattár, de a társulat erősödésével növelni akarjuk ezt a kiadványunkat is. *Tudományos könyvsorozatunkban*, az úgynevezett monografiák során Luther Márton Három alapvető iratát bocsátottuk ki *dr. Masznyik Endre* erőteljes fordításában, *Stromp László* előszavával és jegyzeteivel. A 21 ives munka, mely a nagy reformátor hatalmas hiterejét híven visszatükrözi, bizonyára alkalmas eszköz arra, hogy a protestáns öntudatot ébressze és erősítse. *Koszorú* című filléres füzetek sorában ismét tíz új füzetet, a 71—80-ik számúakat, adtuk ki, a melyek tíz különböző szerzőtől vallásos elbeszéléseket, életrajzokat tartalmaznak, prózában és versben, evangéliumi keresztyén szellemben, 14 iv terjedelemben és 3—3 ezer példányban. *Házi Kincstár* című női olvasmány-sorozatunkban *Barde Eduárd* francia szerzőnek „Mártha és Mária” című 15 ives kitünő művét hoztuk forgalomba, *Vargha Gyuláné* sz. *Szász Póla* jeles fordításában, 2 ezer példányban. E rendes kiadványaink mellett a mult évben került ki sajtó alól és küldetett meg két évi pótlék gyanánt a társulat alapító és rendes tagjainak a *Herczegszőlősi Kánonok* éveken át elhuzódott hasonló kiadása, a melyet *Mokos Gyula* tanár tagtársunk a rokon kánonokkal való gondos egybevetés által 22 ives vaskos kötetűvé növelt. E kötettel az 1901. évi folyóirat, könyv és füzetes kiadványaink ivszáma 132-re emelkedett, — oly szám, a minőt eddig még egyszer sem tudott fölmutatni társulatunk könyvkiadó munkássága.

Kiadványaink terjesztésében is előbbre mentünk az 1901. esztendőben. Folyóiratunk, tudományos könyveink, szóval a tagilletményül szolgáló kiadványaink példányszámát ismét emeltük

egy-egy százzal; a haladás azonban az elárusítás terén jelentékeny. Házi Kincstár-sorozatunkból, a mely mint új vállalat kevésbé ismeretes, csak mintegy 500 példány kelt el; de e tekintetben is mintegy 200% az emelkedés az előző évekhez képest. Koszorú-füzeteinkkel azonban évről-évre szélesebb körökbe hatolunk be. A Koszorúból 1901-ben 41,549 szám kelt el, 5853 számmal több, mint az előző évben. Az eladott példányszámba be van számítva az a 16 ezer füzet is, a melyeket tizenkint összekötve *Protestáns Családi Könyvtár* czímen hozott forgalomba nagytevékenységű bizományosunk, Hornyánszky Viktor. Az eddigi nyolcz év alatt, mióta e füzeteket megindítottuk, összesen 299,212 szám Koszorú-füzetet adott el társulatunk. Ez a szép forgalom a bizományos szorgalmán kívül főleg annak a közel 700 lelkésznek, tanárnak és tanítónak köszönhető, a kik e kiadványok terjesztésével foglalkoznak. Az ő buzgóságuk pár év alatt megteremtette a világ legjobb kolportázsát, a parochián és az iskolában való könyvterjesztést. Örömmel jelentem, hogy e buzgó férfiak, ez irodalmi misszionáriusok száma a mult évben 20-szal ismét szaporodott s közülök a mult évben a budapesti, miskolci, hódmezővásárhelyi, törökszentmiklósi, nagyigmándi, nagykanizsai, tiszafüredi, turkevei, nyiregyházi, köveskállai stb. könyvterjesztőink érték el a legnagyobb sikert. E buzgó férfiak munkáját nem lehet eléggé méltatnunk és megbecsülnünk. Ok a mi evangéliumi hadseregünk harczoló vitézei, a kik a mi hitvédő iratainkat elviszik a palotákba és a kunyhókba, a kik a mi evangéliumi füzeteink révén hiterősítő és erkölcsnemesítő erőket oltanak a néplélekbe. E kiadvány-terjesztők valóságos cura pastoralis-t gyakorolnak és belmissziót végeznek magyar népünk és ifjúságunk között. Tisztelet és elismerés e névtelen elv- és munkatársaknak!

De, tisztelt diszgyűlés, az 1901-iki munkaévnék emez örvendetes mozzanatai mellett, a szomorúakról is meg kell emlékezmem. Miként a természetben derűt ború vált fel, s miként az életben „fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze”: a mi társulatunknak is volt borúja, volt fájdalma a mult évi közgyűlés óta. Közel harmincz tagot vágott ki sorainkból a könyörtelen halál. Elvesztettük egyik legkiválóbb tagtársunkat, *Tisza Kálmánt*, ezt a hatalmas kálvinista férfiút, társulatunk pártfogó tagját, a ki kimagasló közpályáját egyházaink jogaiért való példás küzdelemmel kezdte a pátens idején és egyházi szolgálattal végezte a folyó évben; a ki ott állt a mi társulatunk bölcsőjénél az alapítók élén, s a ki tavalyi közgyűlésünkön az elnöki tisztet töltötte be. Elvesztettük *György Eleket*,

a hatalmas jogtudóst és buzgó egyházi férfiát, a ki társulatunk utolsó előtti igazgatósági ülésében az alapszabály-reviziónál irányító munkát végzett. Testileg is elköltözött közülünk az evangélikus testvéregyház elaggott patriarchája, *Karsay Sándor*, kiérdemült dunántúli püspök, a kinek érdemes munkássága társulatunk legelső éveire esik. Kidőlt sorainkból *Szabó János*, a mi házigazda-egyházunk egyik lelkipásztora és a legnagyobb reform. egyházmegye esperese. Elhunytak továbbá gr. Károlyi Tiborné, Hász Sándor, Nagy István alapító-, Müllner Mátyás, Szánthó János stb. rendes tagok. Tegnap közgyűlésünk az elhunyt tagtársak érdemeit jegyzőkönyvében kegyeletesen megörökítette s a Györy Elek helyére Láng Lajos esperességi felügyelőt, Karsay Sándor helyére Veres József orosházi evang. esperes-lelkészt s a Szabó János helyére Széll Kálmán nagyszalontai esperest választotta meg az igazgató-választmányba. Tisztelettel és bizalommal üdvözljük őket társulatunk igazgatóságában.

Ezek a MPIT. legutóbbi munkaévének főbb mozzanatai. Egészen véve elég örvendetesek és elég biztatók. Társulatunk a fokozatos és öntudatos haladás útján biztos lépésekkel halad előre: növekedik, erősödik és hasznos gyümölcsöket terem Istennek és hazának, egyháznak és nemzetnek. Öröm benne dolgozni, érdemes érette áldozni, tisztesség hozzá tartozni. Jertek azért, t. tagtársak, jer te is, m. t. vendégkoszorú, menjünk hálaadással az Úr elé, énekeljünk neki dicséretet; mert ő a mi Istenünk és mi az ő mezejének népei vagyunk. És kérjük Őt szívbeli buzgó fohászkodással: szaporítsa seregünket, növelje buzgóságunkat, fokozza tevékenységünket, sokasítsa áldozatkészségünket. Ha mindnyájan készek vagyunk az Úr lelkének engedni; ha e lélektől segítve mindnyájan megtesz-
szük a kötelességünket: akkor mienk a krisztusi ígéret: Ne félj, kicsiny sereg, mert tetszett az Úrnak, hogy néked országot adjon.

Szöts Farkas,
társulati titkár.

XI.

A választmányi ülések jegyzőkönyvei.

I. Jegyzőkönyv.

Felvétellett a Magyar Prot. Irod. Társaságnak 1901. évi november 15-én Budapesten tartott üléséről, a melyen *Gyurátz Ferencz* püspök elnöklete alatt jelen voltak Antal Gábor, Ballagi Géza, Darányi Ignác, Farkas József, Győry Elek, Kecskeméthy István, Perlaky Elek, Petri Elek, Szabó Aladár, Szabó János, Szilassy Aladár, Zelenka Pál és Zsilinszky Mihály választmányi tagok; Szóts Farkas titkár. Távol maradásukat kimentették Hegedüs Sándor vil. elnök, Masznyik Endre, Révész Kálmán, Stromp László, Szlávik Mátyás, Radácsi György és Zoványi Jenő.

1. Napirend előtt *Antal* Gábor melegen üdvözli Zsilinszky Mihály államtitkárt, a ki a napokban töltötte be közszolgálatának 40-ik évét, a mely idő alatt mint tanár, író és egyházi felügyelő a magyar protestáns egyháznak és irodalomnak is becses szolgálatokat tett. Az üdvözlést Zsilinszky Mihály

a választmányi tagok élénk helyeslésétől kísérve, meghatottan köszönte meg.

2. Tárgysorozat rendjén titkár javaslatára az újjászervezett pénzügyi bizottság tagjaivá megválasztja

a választmány Ballagi Géza, Horváth Sándor, Petri Elek, Perlaky Elek, Szilassy Aladár és gróf Tisza István vál. tagokat, elnökévé pedig Hegedüs Sándor vál. elnököt kéri föl.

3. Titkár előterjeszti a társulati alapszabályok módosítására vonatkozó munkálatát, továbbá Révész Kálmán és Radácsi György vál. tagoknak írásban beadott észrevételeit.

Választmány beható eszmecseré után az egész alapszabályzatot részletes revízió alá veszi, a szükségesnek vélt módosításokat megteszi. A módosítások szövegezésével Ballagi Géza, Győry Elek és Szóts Farkas vál. tagokat

megbizzá s jelentésök beadására a legközelebbi választmányi ülést tűzi ki.

4. Titkár előterjeszti a pozsonyi közgyűlésen beadott és Farkas József, Révész Kálmán és Zsilinszky Mihály bizottsági tagok által elfogadásra ajánlott amaz indítványt, hogy a társulati folyóirat egyháztörténeti adatok közlésével kibővítsessék.

Választmány a beterjesztett javaslat alapján elhatározza, hogy a „Protestáns Szemle“ keretében és mostani terjedelmének megtartása mellett, külön lapszámozással évenként tíz ív terjedelemben az 1902. évtől kezdve „Egyháztörténeti Adattár“ czímen megkezdi az egyháztörténeti emlékek (monumenta) kiadását. Az adattár szerkesztésével a titkár által felkérendő egyik egyháztörténészünket bízza meg.

5. Titkár előterjeszti Raffay Sándor tagtársnak a Miskolczon tartott választmányi ülés által ad hoc bizottság elé utalt ama hármas indítványát, hogy a társaság a theologiai tudományok behatóbb művelése végett vagy indítson egy külön tudományos theologiai szakfolyóiratot, vagy bővítsé ki a Protestáns Szemlét szakszerű theologiai cikkekkkel, vagy adjon anyagi segítséget egy esetleg megindítandó tudományos theologiai folyóiratnak. Egyben beterjeszti a titkár a Kecskeméthy István, Farkas József, Petri Elek, Szabó Aladár és Zsilinszky Mihály biz. tagok által készített véleményes javaslatot.

Választmány a bizottság javaslatára elhatározza, hogy külön theologiai tudományos folyóiratot nem indíthat, mert a társaság anyagi ereje ezt most még nem bírná meg; a Prot. Szemlének tudományos theologiai cikkekkkel való kibővítését sem rendeli el, mert ez a folyóirat most is közölhet és tényleg közöl is tudományos színvonalon álló, de inkább népszerűsítő theologiai tanulmányokat; attól azonban nem zárkózik el a választmány, hogy ha egy jóra való tudományos theologiai folyóirat indul, s ha a módosítandó alapszabályok is megengedik, azt esetről-esetre anyagi erejéhez mért anyagi támogatásban részesítse a társaság.

6. A református egyetemes konventnek azt a megkeresését, hogy az országos közalapot társaságunk a „Koszorú“-füzetek keretében ismertetni és népszerűsíteni sziveskedjék:

választmányunk a „Koszorú“ szerkesztőjének, dr. Kecskeméthy István vál. tagnak jóakarató figyelmébe ajánlja.

7. Titkár javasolja, hogy a „Házi Kincstár“ című kiad-

vány-sorozatba kiválóbb hazai és külföldi keresztyén nők rövid és népszerű életrajza adassék ki.

Választmány megbizsa a titkárt, hogy egy kötet keresztyén női jellemkép írására, esetleg szerkesztésére, valamelyik erre hivatott írónkat kérje föl, vele a mű tervezését készíttesse el és az ügy állásáról a következő választmányi ülésen tegyen jelentést.

8. Titkár jelenti, hogy Harsányi Sándor chicagói, Csutoros Elek clevelandi és Konyha Pál pittsburgi magyar ref. lelkészeknek a társaság főbizományosa ellen emelt panaszja tárgyában Hornyánszky Viktor maga is kíván nyilatkozni.

Választmány az ügynek mindkét oldalról való előterjesztését meghallgatván, elhatározza, hogy miután Hornyánszky V. a Nyitrai Emil newyorki könyvkereskedővel kötött bizományosi egyezség szerint a társaság kiadványait a bolti áron fölüli csak 25% túlfizetéssel, tehát jelentékenyen olcsóbban köteles árusítani, mint a hogy ezt a magánárusítók szokták tenni: a Hornyánszky-Nyitrai-féle egyezséget a társaság érdekében nem tartja hátrányosnak s annak esetleges megújítása ellen sem emel szót; de felkéri az amerikai magyar ref. lelkészeket, az ügy érdekében sziveskedjenek ellenőrizni a newyorki bizományost, hogy kiadványainktól az egyezségileg kikötött 25%-nál (tehát pl. egy 8 filléres „Koszorú“-füzetért 10 fillérnél) nagyobb túlfizetést ne követeljen.

9. Titkár jelenti, hogy a miskolczi gyűlésrendező bizottság a gyűlés után is üdvös tevékenységet fejt ki társaságunk érdekében és az új tagok gyűjtésében szép sikert ért el.

Választmány örömmel veszi e jelentést, a miskolczi rendezőségnek köszönetét nyilvánítja és munkája elősegítése céljából a miskolczi gyűlés Emlékkönyvéből 30 példányt a rendezőség rendelkezésére bocsát.

10. Titkár előterjeszti a Pozsonyi Theologusok Otthona felügyelőjének, Kovács Sándor theol. tanárnak az iránt való kérelmét, hogy a Társaság kiadványaiból az ő felelősségére készletet tarthasson.

Választmány a kérést akként teljesíti, hogy a folyóiratból és a tudományos könyvekből (Prot. Szemle, Monografiák stb.) 33%, ugyanezeknek 1900. előtti évfolyamaiból 50% kedvezmény mellett a kívánt példányokat évvégi elszámolásra kiszolgáltatja; a Koszorú és Házi Kincstár kiadványaira nézve folyamodó forduljon a társulati bizományoshoz, mivel azok neki vannak átadva.

11. A tárgysorozat kimerítettvén:

Gyurátz Ferencz elnök rövid fohásszal az ülést bezárta.

Kelt mint fent.

Gyurátz Ferencz,
püspök, lelkészi elnök.

Szöts Farkas,
titkár és jegyző.

II. Jegyzőkönyv.

Felvétetett a Magyar Protestáns Irod. Társaságnak 1902. évi február 17-én Budapesten a ref. főgimnázium könyvtermében tartott üléséről, a melyen *Hegedüs Sándor* vil. elnök elnöklete alatt jelen voltak: Ballagi Géza, Csiky Kálmán, Bachát Dániel, Farkas József, Masznyik Endre, Kecskeméthy István, dr. Kiss Áron, Horváth Sándor, Petri Elek, Szabó János, Szilassy Aladár, Zelenka Pál és Zsilinszky Mihály választmányi tagok; Szöts Farkas titkár, Bendl Henrik pénztárnok. Jegyző: Szöts Farkas. Távolmaradásukat kimentették: Gyurátz Ferencz lelkészi elnök, Balogh Ferencz, Darányi Ignác, Stromp László és Weber Samu választmányi tagok.

1. Titkár előterjeszti a pénzügyi bizottságnak Hegedüs Sándor elnöklete alatt és Ballagi Géza, Petri Elek, Szilassy Aladár, Szöts Farkas közreműködésével az 1901. évi számadás megvizsgálásáról beterjesztett következő jelentését:

A február 17-én megejtett számvizsgálat a számadást rendben találta. A bevételi és kiadási tételek okmányokkal vannak igazolva. Az értékpapirosok a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben vannak. A tagsági díjakat a tagok jelentékeny része hanyagul fizeti s e miatt a hátralékok 11552 koronáról 13638 koronára emelkedtek. A Herczegszőlősi Kánonok 852 korona 80 fillér alapja e munka költségeire kiadatott és a pénztárból még 1706 korona 18 fillérral pótoltatott. Az 1901. évi összes jövedelem 14,300 korona 83 fillér, összes költség 14,839 korona 50 fillér, tehát túlkiadás 538 korona 76 fillér, a mi 1902. évi jövedelemből pótolandó.

Választmány a pénzügyi bizottság jelentése és beterjesztett javaslata alapján elhatározza, hogy

1. Bendl Henrik pénztárnoknak a szokásos fenntartás mellett az 1901. évről a fölmentvény megadását javasolja, mert a pénztárak rendben vannak és a pénzkezelés kifogástalan.

2. De a hátralékok aggasztó szaporodását és a pénztár kezelési deficitjét sajnálattal veszi tudomásul;

ezért utasítja a társulati ügyészt, hogy a két évnél régebbi hátralékosokat törvényes úton szorítsa a fizetésre; pénztárnoknak pedig meghagyja, hogy az év utolsó negyedében az összes nemfizető tagokat szólítsa fel az alapítványi kamatok és a tagdíjak befizetésére.

2. Titkár bemutatja a pénzügyi bizottságnak a pénztárnok javaslata alapján készített következő *költségvetését* az 1902. évre: *Szükséglet* 14,862 korona 68 fillért, *fedezet* 15,264 korona, mutatkozó fölösleg 401 korona 32 fillér.

A költségvetés azzal a módszerrel van készítve, hogy a fedezetrovatba a tőkék összes kamatai és az összes várható tagdíjak beszámíttattak, de a hátralékból, könyvekből és adományokból semmi sincs felvéve.

Egyben javasolja a pénzügyi bizottság, hogy a tisztidíjak cím alatt a szükséglet 212 korona 9 fillérrel emeltessék, a miből 200 korona a titkárnak irodai segítségre, 12 korona 9 fillér a pénztárnoknak tiszteletdíj-pótlékuul szolgál.

Választmány a betérjesztett javaslat alapján az 1902. évi költségvetést 14,862 korona 68 fillér költséggel, 15,264 korona jövedelemmel és 401 korona 32 fillér reménybeli fölösleggel, valamint a tisztviselődíjajknál javasolt 212 korona 09 fillér emeléssel elfogadja.

3. Titkár bemutatja a pénzügyi bizottság által felülvizsgált következő *vagyonkimutatást*:

A társulat általános *tőkealapja* 105,908 korona 33 fillér, a *Károli-alap* állása 5800 korona 30 fillér, a *Bibliai-Lexikon* pénze 112 korona 48 fillér, s a *Szász Domokos*-alapítvány állása 2306 korona 09 fillér. Összes vagyon 114,127 korona 20 fillér. A vagyon szaporodott az 1901. évben összesen 2606 korona 92 fillérrel, a miből 1600 korona az alapítványi tőkére esik.

Választmány e vagyonkimutatást tudomásul veszi, s egyben megbizzza a pénztárnokot, hogy e vagyonkimutatást az 1901. évi számadással és az 1902. évi költségvetéssel együtt táblázatos kimutatás alakjában a közgyűlés idejére nyomassa ki.

4. Titkár javaslatot tesz az *1902. évi kiadványokra* vonatkozólag, minek alapján választmány elhatározza, hogy

1. a *Tudományos könyvek* sorozatában Kálvin intéstitúójának (ed. princ.) magyar fordítása adatik ki, úgy a mint azt az előző évi közgyűlés megállapította; s tudomásul veszi, hogy Nagy Károly a fordítással anynyira haladt, hogy a kézirat az esztendő utolsó negyedében nyomdába kerülhet;

2. A *Házi Kincstár* sorozatában *Szabolcska Mihály* „Áhítat-szeretet“ című vallásos költeményeit bocsátja ki, szerzői tiszteletdíjúl a 15 nyomott ivre tervezett kötetért 1000 koronát állapít meg;

3. A *Koszorú* sorozatban tíz új füzet kiadását (81—90. szám) határozza el; a szerkesztéssel ismét dr. *Kecskeméthy István* theol. tanárt bizza meg, azzal az utasítással, hogy a szokott módon nyílt pályázat hirdettessék.

5. A kiadványok során titkár jelenti, hogy az 1901. évi november 15-diki választmányi ülésen (Jk. 7. sz.) nyert megbízásához képest a *Házi Kincstár* 4-dik kötetéül szánt hazai és külföldi kiválóbb keresztyén nők életrajzának megírására *Kenessey Béla* kolozsvári theol. igazgatót sikerült megnyernie, a ki a mű tervezetét elkészítette s azt a titkár s Farkas József és Szabó Aladár választmányi tagok átvizsgálták és némi módosítással helyesnek találták.

Választmány a jelentés alapján *Kenessey Béla* választmányi tagot a keresztyén nőalakok című kötet megírásával megbizza.

6. Titkár jelenti, hogy az 1901. évi november 15-diki választmányi üléstől nyert megbízatásából kifolyólag az „Egyháztörténeti Adattár“ szerkesztésére Pokoly József kolozsvári theol. tanárt kérte föl, a ki azonban a szerkesztést nem vállalta el; mert a társulat érdekében célszerűbbnek tartja, hogy a felekezeti paritásra való tekintetből az egyháztörténeti emlékek szerkesztése valamelyik ág. h. evang. egyháztörténészre bizassék.

Választmány a felhozott indokot méltányolja és az „Egyháztörténeti Adattár“ szerkesztésével *Stromp László* pozsonyi theol. akadémiai tanárt bizza meg. Egyben elhatározza, hogy az Adattár szerkesztőjének tiszteletdíja egyelőre ivenként 28 korona, az adat-közlőké 20 korona legyen. Ezért a tiszteletdíjért a szerkesztő köteles a kéziratok és a nyomdai szedés revízióját végezni, továbbá a közleményekhez regestát és tárgy- és névmutatót készíteni.

7. Titkár bemutatja az 1901. novemberi választmányi ülés megbízásából az általa és Ballagi Géza választmányi tag által készített szövegét a módosított alapszabályoknak.

Választmány beható eszmecsere után a módosított alapszabályok szövegét elfogadja és megbizza a titkárt, hogy azt kellő számban nyomassa ki és a folyó évi közgyűlésre terjessze be.

8. Titkár előterjeszti egyik vidéki tagtársnak azt a javas-

latát, hogy egyik volt theologiai tanárnak sajtókész liturgikai kéziratát a Társaság a „Tudományos könyvek“ (monografia) sorozatában adja ki.

Választmány a javaslatot figyelemre méltónak találván, indítványozót felkéri, hogy a kérdéses munka kéziratát a Társaság rendelkezésére bocsátani sziveskedjék; titkárt pedig megbizza, hogy a kéziratot átnézés végett adja ki Novák Lajos és Mayer Endre theologiai szaktanároknak.

9. Titkár előterjeszti László Albert és társa debreczeni könyvkereskedőnek az iránt való kérelmét, hogy nevezett cég a „Társaság főbizományosa“ jelzést használhassa, hogy a kiadványokra nézve évi számlát nyithasson, hogy egyes példányok vételénél 50%, száz példány átvételénél 10% engedményben részesüljön.

Választmány a kérelmet nem tartja teljesíthetőnek, mert a Társaságnak immár van főbizományosa, a ki kedvezőbb feltételek mellett terjeszti a társulati kiadványokat.

10. A folyó évi közgyűlés előkészítése tekintetében választmány felhatalmazza az elnökséget és a titkárt, hogy a gyűlés idejét, rendezését, a programot s a gyűlésre vonatkozó összes teendőket a vendéglátó hódmezővásárhelyi ev. ref. egyházzal egyetértésben sziveskedjék megállapítani és közhírré tenni.

11. A tárgysorozat kimerítettén
elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Hegedüs Sándor,
vil. elnök.

Szöts Farkas,
titkár, mint jegyző.

XII.

A gyűlések jegyzőkönyve.

Felvétetett a Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak 1902. évi szeptember 23-án és 24-én Hódmezővásárhelyen tartott közgyűléséről és diszgyűléséről, a melyeken *Hegedüs Sándor* világi elnök elnöklete alatt jelen volt a Társaságnak mintegy 250 tagja, s kívülök nagyszámú érdeklődő közönség a városból és a vidékről. Jegyző Szóts Farkas titkár. Elmaradásukat kimentették Antal Gábor, Baltik Frigyes, Gyurátz Ferencz, Sárkány Sámuel és Zelenka Pál püspökök; báró Prónay Dezső, báró Bánffy Dezső, Darányi Ignác, gróf Dégenfeld József, Ihász Lajos, Laszkáry Gyula és Szentiványi Árpád főgondnokok, illetve felügyelők; a Társaság gyűlését levélben szívélyesen üdvözölték az erdélyi szász evang. egyház konzisztoriuma és a chicagói magyar ref. egyház.

1. Hegedüs Sándor vil. elnök szívélyesen üdvözli a szép számban egybegyűlt tagokat sajnálattal jelenti, hogy *Gyurátz Ferencz* püspök, lelkeszi elnök, egészségi okból és hogy a két prot. egyház több dignitáriusa egészségi és más okokból nem jelenhetett meg; melegen üdvözli a ref. egyháznak két agg patriacháját, *Kun Bertalan* és *Kiss Áron* püspököket, s ezzel a közgyűlést megnyitja.

Közgyűlés sajnálattal veszi tudomásul, hogy püspökeink, főgondnokaink és felügyelőink közül többen távol maradtak; örömmel fogadja az erdélyi evangélikus egyházkerület és a chicagói egyház szívélyes üdvözlését; a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri *Zsilinszky Mihály* és *Szilassy Aladár* társulati tagokat.

2. Titkár előterjeszti az igazgató-választmányának a pénzügyi bizottság által készített jelentését az 1901. évi *számadás megvizsgálásáról*. Ismerteti a számadás főbb adatait, a melyek ez *Evkönyv* 65-ik lapján láthatók; előterjeszti a választmány-

nak a számvizsgálattal kapcsolatosan tett intézkedéseit, a melyek ez *Évkönyv* 56-ik lapján olvashatók.

Közgyűlés a választmány javaslatára :

1. *Bendl* Henrik pénztárnoknak, a szokásos fentartás mellett, a fölmentvényt az 1901-ik évre megadja.

2. A hátralékok szaporodását és a pénztár kezelési deficitjét sajnálattal veszi tudomásul.

3. A társulati tagokat határozatilag felkéri, hogy tagdíjukat szíveskedjenek pontosabban fizetni.

4. A hátralékosokra vonatkozólag a társulati ügyészt a lehető legerélyesebb közbelépésre utasítja.

3. A számvizsgálattal kapcsolatban titkár bemutatja *Bendl* Henrik pénztárnoknak a tagok szaporodásáról szóló kimutatását.

Közgyűlés örömmel veszi tudomásul, hogy a múlt évi közgyűlés óta elhunyt és kilépett 50 taggal szemben 250 új tag lépett be a társaságba, a kikkel a tagok száma 1342-ről 1542-re emelkedett. A tagok közt van 35 pártfogó, 327 alapító, 574 rendes és 606 pártoló.

4. Titkár előterjeszti az igazgató-választmány által az 1902. évre készített *költségvetést*, a melynek részletes adatai ez *Évkönyv* 66-ik lapján olvashatók.

Közgyűlés a beterjesztett költségvetést 14,862 kor. 68 fill. szükséglettel, 15,264 kor. fedezettel és 402 kor. 68 fill. reménylett fölösleggel elfogadja és megerősíti.

Megerősíti a tiszti díjaknak 212 kor. 09 fillérrel javasolt emelését is.

Végül elrendeli, hogy a választmány ezután mindig a következő évre készítse el a költségvetést s e végből az 1903-ik évi közgyűlésen az 1903. és az 1904-ik évi költségvetést egyszerre terjeszse be.

5. Titkár bemutatja a pénzügyi bizottság által készített *vagyonkimutatást*, a melynek adatai ez *Évkönyv* 65-ik lapján olvashatók.

Közgyűlés a beterjesztett kimutatásból megnyugvással veszi tudomásul, hogy a Társaság alapítványi tőkéje 1600 koronával, az összes vagyon 2606 kor. 92 fillérrel szaporodott és 1901. december 31-én összesen 114,127 korona 20 fill. volt.

6. A vagyonkimutatással kapcsolatban titkár felolvassa pénztárnok kimutatását azokról az adományokról, a melyek a

mult évi közgyűlés óta a Társaság pénztárába befolytak. Nevezetesen Hegedűs Sándor elnök adott a „Koszorú” írói díjaira 914 koronát; a miskolczi nagygyűlésen a perselypénnél volt 708 kor. 46 fill.; Duka Tivadar Londonból küldött 100 kor.-t, báró Prónay Dezső 32 kor.-t, Szeberényi János 20 kor.-t, a bihari ref. egyházmegye egyházai 18 kor. 86 fill.-t, Bodor István rimaszombati tanár 8 kor.-t, a turkevei ref. egyház 10 koronát. Mindemez adományok a Károli-alap javára fordítottak.

Közgyűlés örömmel veszi tudomásul az adományokat és a kegyes adakozóknak jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

7. Titkár előterjeszti a Károli-alap költségén kiadott *Koszorú* és *Házi Kincstár* 1901. évi *forgalmáról* szóló következő kimutatást:

A *Koszorú*-ból elkelt 41,549 szám; 5853-mal több, mint az előző esztendőben. Az eladott példány-számban benne van az a 16,000 füzet is, a melyet Hornyánszky Viktor bizományos, tíz-füzetes könyvecskék alakjában, „Prot. Családi Könyvtár” czímen forgalomba hozott. Az eddigi nyolcz esztendő alatt elkelt összesen 299,212 „Koszorú”-szám.

Az elkelt „Koszorú”-példányokból (a bizományosi % levonásával) a Társaság *tiszta bevétele* 1999 kor. 78 fill. Ezzel szemben a „Koszorú”-füzetek nyomdai és más költsége 1217 kor. 05 fill. E szerint a „Koszorú”-füzetekből a mult évben 782 kor. 73 fill. térült vissza a Károli-alapba.

A *Házi Kincstár* két kötetéből elkelt összesen 481 példány, amelyekért (a bizományosi % levonásával) 642 kor. 52 fill.-t vett be a Károli-alap. Ezzel szemben a nyomdászámra 1527 kor. 20 fill., a minek fedezésére — az írói tiszteletdíjon felül — összesen 884 kor. 68 fill.-t előlegezett a Károli-alap.

Ezek szerint a két kiadvány-sorozat együttes *bevétele* 2642 kor. 30 fill., együttes nyomdai *kiadása* 2744 kor. 25 fill., együttes évi *hiánya* 101 kor. 95 fillér, a mit az írói díjakkal együtt a Károli-alap fedezett.

Közgyűlés a „Koszorú”-füzetek forgalmának fokozatos emelkedését örömdetes tudomásul veszi.

A „Koszorú”-füzeteknek, valamint a „Házi Kincstár” köteteknek terjesztésére a Társaság minden tagját bizalommal fölkéri.

A kiadványokat eddig is buzgón terjesztő lelkészeknek, tanároknak és tanítóknak buzgó tevékenységéért köszönetét és elismerését nyilvánítja.

Deák Lajos indítványára elhatározza, hogy e kiadványok terjesztésére az egyházi értekezleteket, a nőegyesületeket és más belmissziói társulatokat bizalommal fölkeri.

8. Tárgysorozat rendén titkár előterjeszti a választmány-nak az alapszabályok módosítására vonatkozó javaslatait.

Közgyűlés az egész tervezetet részletes tárgyalás alá vette, a melyben részt vettek dr. Kovácsy Sándor, dr. Nagy Dezső, dr. Nagy Zsigmond, dr. Szabó Aladár, Balthazar Dezső, Révész Kálmán, dr. Masznyik Endre, Stromp László és Zoványi Jenő társulati tagok.

Ez eszmecsere alapján közgyűlés az alapszabályokat abban a szövegben fogadta el, a mely ez *Évkönyv* 71-ik és köv. lapján olvasható.

Egyben megbizta az elnökséget, hogy a módosított alapszabályokat megerősítés végett az illetékes hatósághoz terjessze be.

9. Titkár jelenti, hogy halálozás folytán több választmányi tagsági hely megüresedett és kéri a közgyűlést, hogy e helyeket betölteni méltóztassék.

Közgyűlés az elhunyt tagtársak, különösen *Tisza* Kálmán, *Karsai* Sándor, *dr. Győry* Elek és *Szabó* János elhunytá föltt mély részvétét nyilvánítja és társulatunk körül szerzett érdemeiket jegyzőkönyvében megörökíti.

Együttal a Győry Elek helyére *Láng* Lajos esperességi felügyelőt, Karsai Sándor helyére *Veres* József orosházi esperes-lelkészt és *Szabó* János helyére *Szell* Kálmán nagyszalontai esperes-lelkészt az igazgató-választmányba egyhangúlag beválasztja.

10. Titkár bemutatja a *Koszorú* 9-dik sorozatának tíz új füzetét, továbbá a *Házi Kincstár* III-dik kötete gyanánt megjelent „Áhitat-szeretet“ cz. verskötetet; egyben jelenti, hogy Nagy Károly a *Kálvin Intitutiójának* fordításával betegeskedése miatt még nincs teljesen készen, de igéri, hogy a folyó év végére a könyv kikerül a sajtó alól

Közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

11. A napirend kimerítettén :

elnök a közgyűlést bezárja és a tagokat a holnapi isteni tiszteletre meghívja.

12. A szeptember 24-iki *díszgyűlést* 9 órakor isteni tisztelet előzte meg a hódmezővásárhelyi ó-templomban, a melyet

zsúfolásig megtöltöttek a társulati tagok és az érdeklődő közönség. Az imádságot *dr. Masznyik Endre* pozsonyi ágostai hitv. evang. theologiai igazgató-tanár, a prédikációt *Gergely Antal* mezőtúri evang. ref. lelkész tartotta.

Isteni tisztelet után az ó-templomból az új-templomba vonult át a közönség, a hol 11-től 1-óraig folyt le a diszgyűlés.

A diszgyűlést *Hegedüs Sándor* elnök néhány szívélyes szóval megnyitván, jelezte, hogy Gyurátz Ferencz püspök beszéde helyett *dr. Bartók György* erdélyi püspök tart felolvasást.

Ezután *Szeremlei Sámuel* ref. lelkész Draskóczy Lajos ág. hitv. evang. lelkész társaságában a hódmezővásárhelyi két evang. protestáns egyházközség és a békésbányai ref. egyházmegye nevében üdvözölte a M. P. I. T.-ot, a mire *Hegedüs Sándor* elnök hosszabb beszédben válaszolt. Utána *dr. Bartók György* tartotta meg a felolvasását, *Kozma Andor* költő pedig két szép vallásos költeményét szavalta el. Majd *Szöts Farkas* titkár ismertette a Társaság múlt évi működését, a mire *Szabolcska Mihály* olvasott fel újabb verseiből három szép darabot.

13. A tárgysorozat ezzel kimerítettén:

elnök miután a felolvasóknak szíves közreműködését, a társulati tagoknak és a vendégeknek érdeklődését s az egyházi és városi közönségnek szíves vendégszeretetét megköszönte, a diszgyűlést a közönség lelkes éljenzésétől kísérve bezárja.

Kelt mint fent.

Hegedüs Sándor,
a MPIT. világi elnöke.

Szöts Farkas,
a MPIT. titkára és jegyzője.

Hitelesítjük:

Szilassy Aladár,
társulati tag.

Zsilinszky Mihály,
társulati tag.

XIII.

A M. P. Irodalmi Társaság 1901. évi számadása.

A) Bevétel.

1. Mult évi pénztármaradvány	2500 K 99 f.
2. Tagsági díjakból:	
a) Pártfogó tagoktól 1200 K — f.	
b) Alapító tagoktól 1478 " — "	
c) Rendes tagoktól 4585 " — "	
d) Pártoló tagoktól 1831 " 97 "	
	9094 " 97 "
3. É tékpapírok kamataiból	2283 " — "
4. Takarékpénztári kamatból	286 " 67 "
5. Könyvekért	117 " 66 "
6. Adomány	17 " 54 "
Összesen	<u>14300 K 83 f.</u>

B) Kiadás.

1. Protestáns Szemle nyomása és írói tiszt-díja	7419 K 99 f.
2. Monográfia nyomása és írói tiszt-díja	2680 " 21 "
3. Tiszti díjak (titkár, pénztárnok, ellenőr)	2383 " 08 "
4. Vegyesek (beszedő ⁰ / ₁₀ -a, postadíjak stb.)	360 " 67 "
5. Károli-alapnak kamat	196 " 45 "
6. Herczegszöllösi Kánonok kiadására	1706 " 18 "
7. Bibliai Lexicon alapjának kamat	4 " 32 "
8. Szász Domokos alapnak kamat	88 " 69 "
Összesen	<u>14839 K 59 f.</u>
Túlkiadás	538 K 76 f.

C) Károli-alap számadása.

Állása 1900. december 31-én	4886 K 39 f.
Bevétele 1901 folyamán	<u>3693 " 66 "</u>
Kiadása 1901 folyamán	<u>2779 " 75 "</u>
Állása 1901 december 31-én	5800 K 30 f.

D) Herczegszöllösi Kánonok alapja.

Állása 1900. december 31-én	852 K 80 f.
Bevétele 1901 folyamán a társaság pénztárából	<u>1706 " 18 "</u>
	2558 K 98 f.
Írói honorárium és nyomdaköltség	2558 K 98 f.

E) Bibliai Lexicon.

Állása 1900 december 31-én	108 K 16 f.
Bevétele 1901 folyamán	<u>4 " 32 "</u>
Állása 1901 december 31-én	112 K 48 f.
Szász Domokos alapítványa 1900 december 31-én	2217 K 40 f.
1901. évben takarékpénztári kamat	<u>88 " 69 "</u>
Állása 1901 december 31-én	2306 K 09 f.

A M. P. Irodalmi Társaság vagyonkimutatása.

(1901. december 31-iki állapot.)

1. A társaság általános tőkéje (új alapítványokból 3000 K, törölt behajthatatlan kötelezvények 1600 K)	105908 K 33 f.
2. Károli-alap tőkéje	5800 " 30 "
3. Bibliai Lexicon	112 " 48 "
4. Szász Domokos alapítványa	<u>2306 " 09 "</u>
	114127 K 20 f.

Ez a vagyon el van helyezve:

a) Értékpapirokban	50000 K — f.
b) Takarékpénztárban	3510 „ — „
c) Tagok kötvényein	58410 „ — „
d) Készpénzben	1668 „ 44 „
e) az 1902. évi jövedelemből megtérítendő 1901. évi túlkiadás	538 „ 76 „
	114127 K 20 f.

E szerint az általános alapnál szaporodás 1600 K, a Károli-alapnál 913 K 91 fill., a Bibliai Lexiconnál 4 K 32 fill., a Szász Domokos alapítványánál 88 K 69 fill., s így az összes szaporodás 2606 K 92 fill., az 1900. évi állapothoz képest.

A M. P. Irodalmi Társaság költségvetése 1902-re.

A) Szükséglet.

	1901. évi költségvetés	1901. évi eredmény	1902. évi költségvetés
1. Protestáns Szemle nyomása és írói tiszt.-díjai	7000 K — f.	7419 K 99 f.	8000 K — f.
2. Monografia nyomása és írói tiszt.-díjai	3000 „ — „	2680 „ 21 „	3000 „ — „
3. Tiszti díjak (titkár, pénztárnok, ellenőr)	2383 „ 08 „	2383 „ 08 „	2595 „ 17 „
4. Vegyes kiadások	400 „ — „	360 „ 67 „	400 „ — „
5. Kamatokra (Károli-alap, Szász Domokos alap, és Bibliai Lexicon)	242 „ 36 „	289 „ 46 „	328 „ 75 „
6. Hercegszöllősi Kánonok kiadására	— „ — „	1706 „ 18 „	— „ — „
7. Az 1901. évi hiány fedezésére	— „ — „	— „ — „	538 „ 76 „
Összesen	13025 K 44 f.	14839 K 59 f.	14862 K 68 f.

B) Fedezet.

1. Tagdíjakból:			
a) Pártfogó tagoktól 25000 K után 5% ₀	1200 K — f.	1200 K — f.	1250 K — f.
b) Alapító tagoktól 33410 K után 5% ₀	1792 „ — „	1478 „ — „	1670 „ — „
c) Rendes tagoktól (555 tag à 12 K)	6132 „ — „	4585 „ — „	6660 „ — „
d) Pártoló tagoktól (539 tag à 6 K)	2730 „ — „	1831 „ 97 „	3234 „ — „
2. Értékpapírok kamataiból	2025 „ — „	2283 „ — „	2250 „ — „
3. Takarékpénztári kamatokból	200 „ — „	286 „ 67 „	100 „ — „
4. Adományokból	— „ — „	17 „ 54 „	100 „ — „
5. Szemle-előfizetésből	70 „ — „	117 „ 66 „	— „ — „
6. 1900. évi maradvány	— „ — „	2500 „ 99 „	— „ — „
Összesen	14149 K — f.	14300 K 83 f.	15264 K — f.
Mutatkozik fölösleg			401 K 32 f.

Hátralékok kimutatása.

(1901. december 31-iki állapot.)

Pártfogó tagok kamataiban	250 K — f.
Alapító „ „ „	1070 „ — „
Rendes tagok tagsági díjaiban	7788 „ — „
Pártoló „ „ „	4530 „ — „
Összesen	13638 K — f.

XIV.

A Prot. Irodalmi Társaság kiadványainak raktárjegyzéke.

	Nyomdai raktárban	Könyv- kereskedé- sünkben	Összes készlet
A) Könyvkiadványok.			
Zsilinszky, Linezi béke	308	8	316
» Vallásügyi tárgyalások II.	229	8	237
» » III.	170	12	182
» » IV.	31	69	100
Szeremlei, Szőnyi Benjamin	76	—	76
Károli emlékkönyv	838	1	839
Révész, Százéves küzdelem	163	16	179
Valláserkölesi felolvasások	355	—	355
Csiky, Hit és babona	137	1	138
Szász, A prot. egyház viszonya	699	60	759
» A Prot. Irod. Társ. teendői	90	—	90
Fejes, A prot. egyház feladata	577	1	578
Petri, A vallás szerepe	57	—	57
Luthardt, Felolvasások a ker. erkölcstanról	—	139	139
Kenessey, Női jellemképek	56	—	56
Pulszky, A felekezetek szerepe	57	—	57
Drummond, Természeti törvény a szellemi világban	—	3	3
Egyháztörténeti monographiák I.	173	33	206
Bod Péter élete	—	41	41
Miller, Csendes órák közöns. kiadás	1500	674	2174
» » » finom kiadás	400	57	457
Révész Imre munkái a pátens korából	—	210	210
Barde, Mártha és Mária kötve	1000	361	1361
Herezegszöllősi Kánonok	46	10	56
Luther Márton három alapvető reformátori irata	32	—	32
Évkönyv 1891.	849	—	849
« 1892.	270	—	270
» 1893.	128	—	128
Koszorú 1. füzet	1468	161	1629
» 2. »	649	90	739
» 3. »	1475	180	1655
» 4. »	3888	212	4100
» 5. »	3112	223	3335
» 6. »	2700	84	2784
» 7. »	1184	256	1440
» 8. »	1170	419	1589
» 9. »	967	467	1434
» 10. »	180	578	758
» 11. »	2521	196	2717
» 12. »	2556	116	2672
» 13. »	2867	159	3026

		Nyomda- raktárban	Könyv- kereskedé- sünkben	Összes készlet
Koszorú	14, 15 füzet	4121	90	4210
»	16. »	2951	89	3040
»	17. »	3024	181	3105
»	18. »	2944	314	3258
»	19. »	2649	275	2924
»	20. »	3150	223	3573
»	21. »	93	242	335
»	22. »	85	145	230
»	23. »	39	146	185
»	24. »	201	105	306
»	25. »	174	158	332
»	26. »	638	175	831
»	27. »	724	151	875
»	28. »	415	51	466
»	29. »	130	220	350
»	30. »	753	121	874
»	31. 32. »	1288	157	1445
»	33. »	635	30	665
»	34. »	1009	235	1244
»	35, 37. »	1584	49	1633
»	38, 40. »	1518	130	1648
»	41. »	1365	248	1613
»	42. »	747	215	962
»	43. »	1749	83	1832
»	44. »	1409	115	1564
»	45. »	1747	180	1927
»	46. »	1549	188	1737
»	47. »	1401	165	1566
»	48. »	1796	174	1970
»	49. »	1346	223	1569
»	50. »	1743	195	1938
»	51. »	877	204	1081
»	52. »	667	165	832
»	53. »	76	241	317
»	54. »	64	109	173
»	55. »	78	243	321
»	56. »	—	252	252
»	57. »	878	184	1062
»	58. »	72	142	214
»	59. »	878	110	988
»	60. »	878	178	1056
»	61. »	1396	182	1578
»	62. »	1482	427	1909
»	63. »	1306	116	1422
»	64. »	1499	101	1600
»	65. »	1504	97	1601
»	66. »	1196	338	1534
»	67. »	1005	681	1689
»	68. »	1106	50	1156
»	69. »	1096	805	1901
»	70. »	1396	167	1563

	Nyomdai raktárban	Könyv- kereskedő- sünkben	Összes készlet
Koszorú 71. füzet	1400	336	1736
» 72. »	1400	200	1600
» 73. »	1300	430	1730
» 74. »	1400	243	1643
» 75. »	1400	307	1707
» 76. »	1400	312	1712
» 77. »	1400	328	1728
» 78. »	1399	318	1717
» 79. »	1299	451	1750
» 80. »	1399	308	1707
B) Prot. Szemle.			
1889. év I. 162., II. 162.			
1890. » I. 38., II. 21., III. 103., IV. 55.			
1891. » I. —, II. 30., III. 33., IV. 57.			
1892. » I. 86., II. 88., III. 94., IV. 102.			
1893. » I. 176., II. 198., III. 218., IV. 208.			
1894. » I. 246., II. 254., III. 272., IV., 285., V. 280., VI. 291., VII. 294., VIII. 301., IX. 306., X. 308.			
1895. év I. 320., II. 308., III. 318., IV. 310., V. 313., VI. 318., VII. 297., VIII. 338., IX. 317., X. 306.			
1896. év I. 138., II. 126., III. 147., IV. 140., V. 159., VI. 149., VII. 162., VIII. 171., IX. 173., X. 171.			
1897. év I. 187., II. 204., III. 209., IV. 200., V. 204., VI. 210., VII. 207., VIII. 227., IX. 193., X. 203.			
1898. év I. 194., II. 194., III. 205., IV. 204., V. 211., VI. 207., VII. 203., VIII. 205., IX. 192., X. 189.			
1899. év I. 28., II. 30., III. 41., IV. 55., V. 56., VI. 60., VII. 106., VIII. 31., IX. 69., X. 95.			
1900. év I. —, II. 5., III. —, IV. 9., V. 33., VI. 27., VII. 8., VIII. 96., IX. 134., X. 137.			
1901. év I. 7., II. 21., III. 2., IV. 2., V. 2., VI. 15., VII. —, VIII. VIII. 80., IX. 4., X. 13.			
1902. év I. 33., II. 94., III. 91., IV. 65., V. 97., VI. 99.			

Budapest, 1902. június 30.

Hornyánszky Viktor.

XV.

A Társaság tisztikara és választmánya.

Lelkészielnök: *Gyurácz Ferencz*, dunántúli ág. hitv. ev. püspök. (Pápa,)

Világi elnök: *Hegedüs Sándor*, v. b. t. t. (VI. Hunyadi-tér 13.)

Titkár s szerk. *Szöts Farkas*, theologiai akadémiai tanár. (Kálvin-tér 7.)

Pénztárnok: *Bendl Henrik*, ág. hitv. ev. pénztárnok (IV. Deák-tér 4.)

Ügyész: *Dr. Fromm Lajos*, ügyvéd. (IX. Soroksári-utca 5.)

Választmányi tagok a fővárosban.

1. Bachát Dániel	11. Papp Károly
2. Beöthy Zsolt	12. Perlaky Elek
3. Csiky Kálmán	13. Petri Elek
4. Darányi Ignác	14. Prónay Dezső báró
5. Farkas József	15. Szabó Aladár
6. György Endre	16. Szász Károly
7. Hegedüs István	17. Szilassy Aladár
8. Horváth Sándor	18. Sztéhló Kornél
9. Kiss Áron	19. Tisza István gróf
10. Láng Lajos	20. Zsilinszky Mihály.

Választmányi tagok a vidéken.

1. Antal Gábor, R.-Komárom	21. Német István, Pápa
2. Ar dai J. Dániei, Zsarnó	22. Poszvék Sándor, Sopron
3. Baksay Sándor, Kun-Szt.-Miklós	23. Payr Sándor, Sopron
4. Ballagi Géza, Sárospatak	24. Radácsi György, Sárospatak
5. Balogh Ferencz, Debreczen	25. Révész Kálmán, Kassa
6. Bartók György, Kolozsvár	26. Sárkány Sámuel, Pilis
7. Bartha Béla, Debreczen	27. Schneller István, Kolozsvár
8. Csengey Gusztáv, Eperjes	28. Simonffy Imre, Debreczen
9. Csiky Lajos, Debreczen	29. Stromp László, Pozsony
10. Duka Tivadar, London	30. Szeremlei S., H.-M.-Vásárhely
11. Fejes István, Sátoralja-Ujhely	31. Széll Kálmán, Nagy-Szalonta
12. Géresi Kálmán, Debreczen	32. Szilády Áron, Halas
13. Kenessey Béla, Kolozsvár	33. Szilávik Mátyás, Eperjes
14. Keeskeméthy István, Kolozsvár	34. Trsztyénszky Ferencz, Pozsony
15. Kiss Áron, Debreczen	35. Tüdös István
16. Koncz József, Marosvásárhely	36. Veres József, Orosháza
17. Kun Bertalan, Miskolcz	37. Wéber Samu, Szepes-Béla
18. Kuun Géza gróf, M.-Németi	38. Zelenka Pál, Miskolcz
19. Masznyik Endre, Pozsony	39. Zoványi Jenő, Sárospatak
20. Mitrovics Gyula, Debreczen	40. Zsigmond Sándor, H.-Szoboszló

XVI.

A M. Prot. Irodalmi Társaság alapszabályai.

(A hódmezővásárhelyi közgyűlés módosításai szerint.)

I. A társaság czíme és székhelye; czélja és munkaköre.

1. §. A társaság czíme: „Magyar Protestáns Irodalmi Társaság“. Székhelye: Budapest.

2. §. A M. Pr. Ir. Társaság czélja, hogy az evangéliumi protestáns tudományos egyházi és népszerű vallás-erkölcsi irodalmat művelje és terjeszse, s hogy az evangy. protestáns egyházi életet irodalmi úton ápolja és fejleszse.

3. §. E cél elérése végett részint tudományos theologiai, főként egyháztörténeti műveket, részint népszerű vallás-erkölcsi munkákat ad ki és terjeszt; továbbá vándorgyűléseket tart, felolvasásokat rendez, pályadíjakat tűz ki, egyházirodalmi vállalatokat segélyez és előmozdítja az egyházközségi (parokhiális, ifjúsági és nép-) könyvtárak létrejöttét.

II. A társaság tagjai.

4. §. A társaság tagjai ötfélék, ú. m. *a)* pártfogó, *b)* alapító, *c)* rendes, *d)* pártoló és *e)* segítő tagok.

5. §. *Pártfogó tagok* azok, a kik legalább ezer koronát vagy fizetnek vagy szabályszerű kötelezvény kiállítása által biztosítanak a társaság számára; a kötelezvényileg biztosított összeg után a kifizetésig 5°/_o-os kamat fizetendő.

6. §. *Alapító tagok* azok, a kik kétszáz korona alapítványt tesznek a társaság javára; az alapítvány szabályszerű kötelezvény által biztosítandó és utána a tőke befizetéséig 5°/_o-os kamat fizetendő.

Erkölcsei testületek (egyházkerületek, egyházmegyék, gyülekezetek, iskolák, egyesületek stb.), ha 1000, illetve 200 K.

5°/_o-os kamatjának évenként való állandó fizetésére kötelezik magukat, pártfogó s illetve alapító tagoknak tekintetnek.

7. §. *Rendes tagok* azok, a kik sajátkezű aláírással kötelezik magukat, hogy legalább öt éven át *tizenkét* korona évi díjat fizetnek a társaság pénztárába.

8. §. *Pártoló tagok* azok, a kik három évi kötelezettség mellett évenként *hat* koronát fizetnek a társaságnak.

9. §. *Segítő tagok* azok, a kik három évi kötelezettség mellett évenként *három* koronát fizetnek a társaság pénztárába

III. A társaság jövedelmi forrásai és vagyona.

10. §. A társaság jövedelmét az alapítványi tőkék kamatai, az évi tagdíjak, az adományok és az esetleges hagyományok képezik.

11. §. Az alapítványok kamatai, a tagdíjak és az adományok a társaság költségeinek fedezésére fordíthatnak; de az alapítványok és a hagyományok nem költethők el.

12. §. Az évi jövedelem fölüléből 20°/_o az általános tőkealaphoz, 20°/_o a „Károli-alap“-hoz csatoltatik.

13. §. A társaság tőkevagyonának kezelése egyezség szerint valamely elsőrendű pénzintézetre bízatik.

14. §. A társaság vagyont képezik az ajándékba kapott és pénzen vett egyháztörténelmi okmányok, műtárgyak és a könyvek is, a melyeknek elhelyezéséről az igazgató-választmány gondoskodik.

IV. A közgyűlés.

15. §. A közgyűlést a pártfogó, alapító és rendes tagok alkotják; továbbá a pártfogó, alapító és rendes tagul jelenkezett testületek igazolt képviselői és a társaság tisztviselői.

16. §. A közgyűlés, tekintettel a meghívásokra, évenként egyszer, lehetőleg valamely vidéki városban tartatik.

17. §. Határozatok a jelenlevők többsége által nyílt szavazás útján hozatnak. Titkos szavazásnak csak választásoknál vagy tisztán személyes kérdések eldöntésénél van helye.

18. A közgyűlés tárgyai:

- a) jelentés a társaság évi működéséről;
- b) az évi számadások megvizsgálása és a költségvetés megállapítása;
- c) minden hat évben a tisztviselők újraválasztása és min-

den három évben a választmány felerészének újból választása és évenként az időközben megüresedett tisztviselői és választmányi tagsági helyek betöltése;

d) indítványok tárgyalása;

e) az alapszabályok módosítása. Ez azonban csak tíz tagnak a megelőző választmányi üléshez írásban beadott indítványára és a választmány hozzájárulása mellett tárgyalható, a mi a meghívón megjelölendő.

A közgyűlés alkalmával felolvasó- és diszgyűlés tartható és mindig isteni tisztelet tartandó.

V. Az igazgató-választmány.

19 §. Az igazgató választmány a tisztviselőkön kívül 20 fővárosi, 40 vidéki tagból és a körök elnökeiből áll.

A választmány az ügyvivő elnöknek vagy helyettesének vezetése alatt a szükséghez képest üléseket tart; igazgatja a társaság ügyeit; meghatározza a tisztviselők tiszteletdíjait; megállapítja s a szükséghez képest megbíráltatja a társaság kiadványait; választja a segéd tisztviselőket s ezek között a segédszerkesztőket; gondoskodik a társaság vagyonának lelkiismeretes kezeléséről.

Az igazgató választmány választja az ügyvitel érdekében szükséges bizottságokat is (pl. pénzügyi, bíráló stb. bizottság).

20 §. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz tag jelenléte szükséges.

21 §. A választmányi tagoknak fele minden harmadik évben kilép, még pedig az a fele, a melyik a hat évet a választmányban kitöltötte. A kilépők újra megválaszthatók. Az elhunyt választmányi tag helyére a legközelebbi közgyűlésen új tag választandó.

22 §. Választmányi tag lehet a társaság bármely tagja, tekintettel a társaság körül szerzett érdemeire vagy irodalmi tevékenységére.

VII. A társaság tisztviselői.

23 §. A társaság tisztviselői: *a)* egy lelkészi s egy világi elnök; *b)* két alelnök; *c)* titkár; *d)* pénztárnok; *e)* ügyész.

24 §. A két elnök együtt hívja össze a közgyűlést; a többi elnöki teendőt az elnökség tagjai közös megállapodás

szerint magok közt megosztják. Egyik elnök az ügyvivő elnök. Az elnököket akadályoztatásuk esetén az alelnökök helyettesítik.

A társaságot hatóságok és mások irányában az ügyvivő elnök képviseli; ő hívja össze a választmányi üléseket; tiszti állásánál fogva a társelnökkel, az alelnökökkel és a választmány-nyal együtt vezeti és igazgatja a társaság ügyeit: felfogadja a titkár meghallgatásával a szolgaszemélyzetet; joga van a társulati pénztárt bármikor megvizsgálni; a fizetéseket a költségvetés keretében utalványozni; sürgős esetekben 400 korona erejéig költségvetés nélkül is utalványozhat, de ezt utólagos jóváhagyás végett a legközelebbi választmányi ülésen bejelenti.

25. §. A *titkár*, ki a társaság pénzerejéhez képest évi tiszteletdíjban és irodai általányban részesül, a közgyűlésen és a választmányi üléseken előadói tisztet végez; vezeti a jegyzőkönyveket és a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; elkészíti a választmány évi jelentését a társaság működéséről; szerkeszti a kiadványokat; folytatja a levelezéseket; felügyel az irattárra s általában a társaság ügyviteli teendőit végzi.

26. §. A *pénztárnok*, a ki a társaság pénzerejéhez képest szintén tiszteletdíjban részesül, kezeli a kézi pénztárt; felügyel a társaság biztosított jövedelmeinek befolyására és a tagsági díjakat beszedi; a bevételekről és kiadásokról pontos számadást vezet; a pénztár állásáról és a pénztári kezelésről a választmányi üléseken jelentést tesz; elkészíti a költségelő-irányzat tervezetét és a részletes számadást; kifizeti a költségvetésben megállapított, valamint az ügyvivő elnök által utalványozott összegeket.

A társaság tagjainak névsorát szabályszerű törzskönyvben nyilvántartja.

27. §. Az *ügyész* a társaság jogügyi képviselője.

28. §. Az itt felsorolt tisztviselőket hat évi időtartamra általános szavazattöbbséggel a közgyűlés választja.

VII. A társaság kiadványai.

29. §. A társaság kiadványai:

a) *Időszaki folyóirat* (Protestáns Szemle), a melyben az egyházi és iskolai élet s a theologiai tudományok körébe vágó népszerűsítő dolgozatok jelennek meg.

b) *Tudományos könyvek*, első sorban egyháztörténeti monografiák.

c) *Egyháztörténeti adattár*, a melyben magyar protestáns egyháztörténeti emlékek (monumenta) közöltnének.

d) *Vallás-erkölcsi könyvek és füzetek* („Házi Kincstár“, „Koszorú“).

E kiadvány-sorozatokat a szükséghez és a társaság anyagi erejéhez képest szaporíthatja a választmány.

30. §. A pártfogó, alapító és rendős tagok tagsági illetménye a „Protestáns Szemle“, a „Tudományos Könyvek“ és az „Egyháztörténeti Adattár“ című sorozat. A pártoló tagokat a „Protestáns Szemle“ illeti meg. A segítő tagok illetménye a „Vallás-erkölcsi könyvek és füzetek“ című kiadvány-sorozat („Házi Kincstár“ és „Koszorú“).

VIII. A társaság körei.

31. §. A nagyobb protestáns központokon lakó társulati tagok maguk között s esetleg a környékbeli tagtársak bevonásával körökké szervezkedhetnek.

A körök felolvasások rendezésével, a kiadványok terjesztésével, új tagok és adományok gyűjtésével s a társaság ügyeire vonatkozó javaslatok tételével működnek közre a társaság céljainak elérésében.

Minden egyes kör maga választja a maga tisztviselőit; ügyviteli szabályzatát is maga készíti, de ezt megerősítés végett köteles a társaság választmányának betérjeszteni.

A körök a maguk helyi szükségéinek fedezéséről maguk gondoskodnak; de tagjaik a tagdíjukat közvetlenül a társaság központi pénztáránál fizetik és tagilletményöket közvetlenül a központtól kapják.

A körök kötelesek a maguk tisztviselőit a központi választmányak nyilvántartás végett bejelenteni.

Minden kör elnöke működésének tartama alatt hivatalból rendes tagja a társaság választmányának.

A körök a maguk működéséről évenként jelentést tesznek a társaság választmányának.

IX. A társaság pecsétje és feloslzása.

32. §. A pecsét, a melynek egyik példánya a titkár, másika a pénztárnok őrizete alatt áll, a társaság czimének

köriratával ellátva, két egymásba fogódzó kezet, mint az evangyéliumi testvéregyházak barátságos szövetkezésének jelképét tünteti föl.

33. §. A társaság feloszlását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely egy havi előleges kihirdetés után egyenesen e célból hivatott össze és melyen a jelenlevők kétharmada a feloszlás mellett van.

34. §. Feloszlás esetében a társaság vagyona a tagok között semmi szín alatt föl nem osztható, hanem mind az alapítókéje, mind egyéb vagyona a Baldácsy-alapítványi bizottság kezelésére bízatik, mely azt letéteményképpen mindaddig gyümölcöszteti, míg hasonló célú protestáns irodalmi társaság fog keletkezni, mely esetben a jövedelem annak szükségére fog fordíttatni.

35. §. A társaság feloszlását vagy alapszabályainak módosítását célzó határozatok, foganatosítás előtt, megerősítés végett a m. kir. belügyminiszter elé terjesztendőek.

36. §. Ha a társulat a jelen alapszabályokban kitűzött céljától és működési körétől eltérne, annyira, hogy működésének folytatása az állam vagy a társulat tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné: működése a kormány által felfüggesztetik s az erre elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a társulat az alapszabályok pontos megtartására feloszlítás terhe alatt utasíttatik, esetleg végleg fel is oszlattatik.

XVII.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság tagjai.*

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
A) Pártfogó tagok.		
(1000 korona alapítvánnyal vagy ennek 5% kamatja biztosításával.)		
	Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Budapest	
	Békési ág. hitv. ev. egyházmegye. T. b	
	Budapesti ág. hitv. ev. magyar egyházközség, Budapest	
5	Budapesti ev. ref. egyházközség, Budapest	
	Debreczeni ev. ref. egyházközség, Debreczen	
	Debreczeni ev. ref. egyházmegye, Kaba	
	Dunamelléki ev. ref. egyházkerület, Budapest	
	Dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület, Pápa	
	Dunántúli ev. ref. egyházkerület, Komárom	50.—
10	Erdélyi ev. ref. egyházkerület (2000 kor.-val), Kolozsvár	
	Felső-szabolesi ev. ref. egyházmegye, N.-Kálló	50.—
	Halasi ev. ref. egyházközség, Halas	50.—
	Heves-n.-kunsági ev. ref. egyházm., Kisujszállás. T. b.	
	Hódmező-vásárhelyi ev. ref. egyházközség. T. b.	
15	† Káldi Gyula, volt dunántúli ev. felügyelő. T. b	
	Magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház, Bpest. T. b.	
	Pesti ev. ref. egyházmegye, Kosd	
	Pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség, Pozsony	
	Br. Prónay Dezső, egyetemes felügyelő, Bpsten. T. b.	
20	† Br. Radák Ádám, Mikeszász. T. b.	
	† Szentmártoni Radó Kálmán, Répczelak. T. b.	
	Solti ev. ref. egyházmegye, K.-Szt-Miklós. T. b.	
	† Szász Domokos, ev. ref. püspök, Kolozsvár. T. b.	
25	Gróf Teleki József, e. m. gondnok, Tetétlen (u. p. Solt)	
	† Tisza Kálmán, főgondnok, Budapest. T. b.	
	† gr. Tisza Lajos, főgondnok, Budapest. T. b.	
	Tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület, Miskolcz	
	Tiszáninneni ev. ref. egyházkerület, Miskolcz	
30	Tiszántúli ev. ref. egyházker. (4000 kor.-val), Debreczen	
	Tolnai ev. ref. egyházmegye, Öcsény	
	† Br. Vay Miklós, volt konv. elnök. T. b.	
	Br. Vay Béla és neje gr. Teleki Zsófia, Miskolczon. T. b.	
	† Vályi János, tiszántúli ev. ref. főgondnok. T. b.	
	Veszprémi ev. ref. egyházmegye, Vámos	
35	Zelenka Pál ág. h. ev. püspök neje, Miskolcz. T. b.	

* E névsort, a hátralékok kimutatásával egyben, a közgyűlés határozatából teszszük közzé. A T. b. = Tőkét befizette. A nevek után kitüntetett összeg az 1901. év végéig való hátralékokat jelenti. Reklamációk a pénztárnokhoz (Bendl Henrik, Budapest, IV., Deák-tér 4. sz.) intézendők. A hátralékok törlesztését sürgősen kérjük, mert a ki ez önkénynt vállalt kötelezettségét nem teljesíti, azt a társulati ügyész útján leszünk kénytelenek fizetésre szorítani.

Szerk.

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
B) Alapító tagok.		
(200 korona alapítvánnyal vagy ennek 5% kamatja biztosításával.)		
	Abauji ev. ref. egyházmegye, Kassa	
	Ácsi ev. ref. egyházközség, Ács	
	Ádám Gerzson, nyug. főgymn. igazg., Nagy Kőrös. T. b.	
5	Ajkay Béla, magánzó, Fis-Falud (u. p. Miháli)	
	† Özv. Ajkay Imréné sz. Pálffy Kamillia, Pápa. T. b.	
	Alsó-baranya-bácsi ev. ref. egyházmegye, Uj-Soóve	
	Alsó-borsodi ev. ref. egyházmegye, Miskolcz	
	Alsó-némedi-i ev. ref. egyházközség (népies kiadva- nyokra)	
	Alsó-szabolcs-hajdúvidéki ev. ref. egyházmegye, Hajdú- Böszörmény	
10	Alsó-zempléni ev. ref. egyházmegye, Semjén (u. p. K.-Rozvágy)	
	Antal Géza, ev. ref. főgymn. tanár, Pápa. T. b.	
	† Arany László, földhitelint. volt igazgató, Budapest	
	† Armós Bálint, egyhk. tanácsbíró, Debreczen. T. b.	
	Bácsi ág. hitv. egyházmegye, Újvidék	
15	Baksay Sándor, ev. ref. esperes, Kun-Szt-Miklós. T. b.	
	† Ballagi Mór, volt theol. tanár. T. b.	
	Balmaz-ujvárosi magyar ev. ref. egyházközség, Balmaz- Ujváros. T. b.	
	Balmaz-ujvárosi német ev. ref. egyházközség Balmaz- Ujváros	
	Dr. Baltik Frigyes, ág. hitv. ev. püsp., Balassa-Gyar. T. b.	
20	Gr. Bánffy György, egyházk. főgondnok, Bonczhida (u. p. Válaszut) T. b.	
	Bánó József, esp. felügyelő, Osztropatak (u. p. Sáros- Szt-Mihály)	10.—
	Barkassy Géza, min. tanácsos, Budapest. T. b.	
	Barsi ág. hitv. ev. egyházmegye	20.—
	Bartulus János, ev. ref. lelkész, Bukarest	20.—
25	Bedő Albert, orsz. főerdőmester, Budapest. T. b.	10.—
	Békés-csabai ág. hitv. ev. egyházközség, Békés-Csaba	
	Bende Andorné, Miskolcz	
	Beöthy Zsolt, egyet. tanár, Budapest	
	Beregi ev. ref. egyházmegye, Munkács	
30	Bernát Elemér, kir. táblai elnök, Debreczen	10.—
	Dr. Berzsenyi Jenő, esp. felügy., Kemenes-Sömjén. T. b.	
	Bierbrunner Gusztáv, ev. lelkész, Ókér	20.—
	Bihari ev. ref. egyházmegye, Nagyvárad	10.—
	Bodola László, gymn. tanár, Csurgó	
35	Bóné Géza, egyházmegyei gondnok, Budapest.	
	† Breznyik János, volt igazg.-tanár, Selmeczbánya. T. b.	
	Budai ev. ref. helyi bizottság, Budapest. T. b.	
	Budapesti ev. ref. főgymn. tanári kar, Budapest	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralek 1901. év végével
40	Budapesti ev. ref. theol. önképző-kör, Budapest . . . † Busbak Ádám, volt bankigazgató, Losoncz. T. b. Büd-szt-mihályi ev. ref. egyházközség, B.-Szt-Mihály Cseh Ervin, miniszter, Budapest. T. b.	10.—
45	Csegey Gusztáv, theol. tanár, Eperjes . . . . . Csikay Imre ev. ref. lelkész özvegye, Kecskemét. T. b. Csurgói ev. ref. főgymn. könyvtár, Csurgó . . . . . Czeplédi ev. ref. egyházközség (400 koronával) Czepléd † Czékus István, volt ev. püspök, Rozsnyó . . . . . Czucz Lajos, ev. ref. lelkész, Nagy-Tótfalu. T. b. . . . . Dániel Gábor, főgondnok, Budapest. T. b.	
50	Dávid Gyula, ev. ref. lelkész, Nagy-Harsány. T. b. . . . . Debreczeni hittanszaki önképző társulat, Debreczen . . . . . Debreczeni ev. ref. egyházmegyei lelkészi kör, Kaba Debreczeni ev. ref. főiskola tanárai, Debreczen. T. b. . . . . Gr. Degenfeld József, volt főispán, Debreczen	10.—
55	Derecskei ev. ref. egyházközség, Derecske . . . . . Dévai ev. ref. egyházközség, Déva . . . . . Dévaványai ev. ref. egyházközség, Dévaványa . . . . . Dobosy Lajos, földbirtokos, H.-M.-Vásárhely. T. b. . . . . Dókus Ernő, földbirtokos, orsz. képviselő, Budapest Drégelpalánkai ev. ref. egyházmegye, Diós-Jenő . . . . . Dr. Duka Tivadar, orvos, London, 55. Nevern Square S. W. T. b.	
60	Eperjesi ág. hitv. ev. kerületi kollégium, Eperjes. T. b. Eperjeske ev. ref. egyházközség, u. p Kis-Várda . . . . . Erdővidéki ev. ref. egyházmegyei papi testület, Baróth Ermelléki ev. ref. egyházmegye, Asszonyvásár . . . . . Fabiny Teofil, volt bányaker. felügyelő, Budapest. T. b. Fehérkomáromi ág. hitv. ev. egyházmegye, Veleg . . . . . Fehérvár-csurgói ev. ref. egyházközség, F.-Csurgó . . . . . Felső alsó-józsai ev. ref. egyházközség, Józsa	20.—
65	Felső-baranyai ev. ref. egyházmegye, Kis-Csány . . . . . Felső-borsódi ev. ref. egyházmegye, Vadna . . . . . Felső nógrádi ev. ref. papi értekezlet, Szinóbanya. T. b. Felső-szabolcsi ev. ref. papi egyesület, Nyiregyháza . . . . . Felső-zempléni ev. ref. egyházmegye, Ladmóc	10 —
70	Ferencz József, unit. püspök, Kolozsvár. T. b. . . . . Ferenczy Gyula, ev. ref. tanár, Debreczen, T. b. . . . . Ferenczy Imre, ev. ref. lelkész, Krassó . . . . . Fodor Gyula, ev. ref. lelkész, B.-M.-Szt.-Király . . . . . Fogarasi ev. ref. egyházközség, Fogaras	20.—
75	Fórray István, kereskedő, Pozsony. T. b. . . . . Füzes-gyarmati ev. ref. egyházközség, F.-Gyarmat. T. b. Gáborjáni ev. ref. egyházközség, Gáborján . . . . . Galamb Gyula, tanácsbíró, Pécs. T. b. . . . . Geduly Elek Ferencz, ev. lelkész, Miskolcz. T. b.	20.— 10.—
80	† Geduly Lajos, volt ev. püspök. T. b. . . . . Gégényi ev. ref. egyházközség, Gégény . . . . . Géressy Kálmán, tanker. főigazgató, Debreczen. T. b.	
85		

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	† Giczey Sámuel, ügyvéd, Budapest. T. b.	
90	Gózon Gyula, ev. ref. lelkész, Szt.-Gál . . . . . Gömöri ev. ref. egyházmegyei könyvtár, Tornallya . . . . . Gönczy Gábor, ev. ref. lelkész, Kassa. T. b. . . . . Görbedi ev. ref. leányegyházközség, Aranyos-Medgyes Görgényi ev. ref. egyházmegye, Péterlaka. T. b. . . . . Gyomai ev. ref. egyházközség, Gyoma	20.—
95	György Endre, akadémiai tag, Budapest. T. b. . . . . Győri ág. hitv. ev. egyházközség, Győr. T. b. . . . . † Győry Elek dr., ügyvéd, Budapest. T. b. . . . . Gyulai ev. ref. egyházközség, Gyula	10.—
100	Gyurátz Ferencz, ev. püspök, Pápa . . . . . † Haán Lajos, volt ev. lelkész, Békés-Csaba. T. b. . . . . Hajdú-böszörményi ev. ref. egyházközség, H.-Böször- mény	10.—
105	Hajdú-dorogi ev. ref. egyházközség, Hajdu-Dorog . . . . . Hajdú-nánási ev. ref. egyházközség, H.-Nánás. T. b. . . . . Hajdú-szoboszlói ev. ref. egyházközség, H.-Szoboszló † Hász Sándor, kir. tanácsos, Arad. T. b. . . . . Hat szab. kir. városi evang. egyházmegye, Késmárk Haendel Vilmos, ág. hitv. evang. főesperes, Selmech- bánya. T. b.	
110	Hegedüs Sándor, v. b. t. tanácsos, Budapest. T. b. . . . . Ozv. Hegyi Mihályné, sz. Józsa Eufrozina, Debreczen. T. b. Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn. tanári kar, Hód- mező-Vásárhely . . . . . Hornyánszky V., cs. és kir. udv. könyvnyomdász, Bpest. T. b.	
115	Horváth István, palóczy, nagybirtokos, Örkény. T. b. Horváth Lajos, főrendiházi tag, Miskolcz. T. b. . . . . Horváth Sándor, ev. lelkész, Budapest. T. b. . . . . Hörk József, ev. theol. tanár, Pozsony . . . . . Ihász Lajos, földbirtokos, Hathalom . . . . . Irinyi ev. ref. egyházközség, Iriny	10.—
120	† Ivánka Imre, volt főrendiházi tag. T. b. . . . . Jászberényi ev. ref. egyházközség, Jászberény . . . . . Jósa Károly, ev. ref. lelkész, Ágya . . . . . † Józsa Zsigmond, n.-enyedi volt theol. tanár. T. b. Br. Kaas Ivor, lapszerkesztő. Budapest . . . . . Kádár János, ev. ref. lelkész, Abauj-Csécs. (Tökéből 100 korona.)	40 —
125	Karancsy Dániel, ev. ref. lelkész, H.-M.-Vásárhely . . . . . Karczagi ev. ref. egyházk., Karczag. T. b. . . . . Kármán József, ev. ref. lelkész, Új-Verbász . . . . . † Gróf Károlyi Tiborné, Budapest. T. b. . . . . † Karsay Sándor, ev. püspök, Győr. T. b. . . . . Kassai ev. ref. egyházközség, Kassa	10.—
130	Kecskeméti ev. ref. egyházközség, Kecskemét . . . . . Kecskeméti ev. ref. egyházmegye, Jász Kisér . . . . . Keéki ev. ref. egyházközség, Kék	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Kelecsényi Zádor, kir. közjegyző, Vukovár. (Tökére fizetett 100 koronát.)	
135	Kemenesaljai ág hitv. ev. egyházmegye, Vönöczk. T. b. Kenessey Béla, theol. igazg.-tanár, Kolozsvár. T. b. Kézdi ev. ref. egyházmegyei papi ért., Léczfalva T. b. Gr. Khuen Héderváry Károlyné, Zágráb	
140	Kiss Albert, ev. ref. lelkész, Debreczen T. b. . . . . Dr. Kiss Áron tanárkép. igazgató, Budapest . . . . . Kiss Ferencz, ev. ref. lelkész, Püspök-Ladány . . . . . Kisujzállási ev. ref. egyházközség, Kisujzállás, T. b. Kolozsvári ev. ref. collegium, Kolozsvár, T. b. . . . . Kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás, Kolozsvár . . . . . Kolozsvári theologiai fakultás ifjúsági egylete T. b.	
145	Kolozskalotai ev. ref. egyházmegye, Gyalu . . . . . Komáromi ev. ref. egyházmegye, Perbete . . . . . † Kovács Ferencz kir. tanácsos, H.-M.-Vásárhely T. b. Özv. Kovács Jánosné szül. Heer Erzsébet, Miskolcz. T. b. Kun Bertalan ev. ref. püspök, Miskolcz	10.—
150	Kunhegyesi ev. ref. egyházközség, Kunhegyes . . . . . Gr. Kuun Géza, kolleg. főgondok, M.-Németi, T. b. . . . . Küüllői ev. ref. egyházmegye, Dicső-Szent-Márton . . . . . Külső-somogyi ev. ref. egyházmegye, Tengőd . . . . . † Láng Adolf, volt ev. esperes. T. b.	10.— 60.—
155	Laszkáry Gyula, egyházker. felügyelő, Romhány T. b. † László József, volt ev. ref. nyug. esperes, Kocs. T. b. Losonczy ág. hitv. ev. egyházk., Losoncz, T. b. 682-95 K. Losonczy ev. ref. egyházközség, Losoncz	
160	Madarasi ev. ref. egyházközség, N.-Kun-Madaras T. b. † Madas Károly, földbirtokos, Budapest. T. b. . . . . Magyarosy István, ev. ref. lelkész, Zilah. T. b. . . . . Mándy Sándor, földbirtokos, B. Szent-Lőrincz T. b. . . . . Máramaros-szigeti ev. ref. főgymnasium . . . . . Máramaros-ugocsai ev. ref. egyházmegye, Tamásvárálja	
165	Marosi ev. ref. egyházmegye, Nyárad-Szereda . . . . . Marosközi unit. belső emberek, Maros-Szt-Király . . . . . Maros-Vásárhelyi ev. ref. collegium, Maros-Vásárhely Maros-Vásárhelyi ev. ref. egyházközség. T. b. . . . . Martonfalvai ev. ref. egyházközség, Martonfalva	20.—
170	Mayer Endre, ev. theol. tanár, Eperjesen . . . . . Meczner Béla, zempléni egyh. m. gondnok. S.-A.-Ujhely Meczner József, aba-egyházmegyei gondnok, Vizsoly Dr. Meskó László, ev. egyh.-felügyelő, Nyiregyháza . . . . . Mészáros János, ev. ref. lelkész, Kecskemét	
175	Mezőföldi ev. ref. egyházmegye, Székesfehérvár . . . . . Mezőtúri ev. ref. egyházközség, Mezőtúr. T. b. . . . . Mezőtúri ev. ref. gymnasium, Mezőtúr. T. b. . . . . Miskolczi ág. hitv. ev. egyházközség. Miskolcz. T. b.	
180	Mocsáry Lajos, földbirtokos, Andornak . . . . . Módra Imre, ev. ref. lelkész, Köröshegy . . . . . Mokos, Gyula, tanár, Budapest. T. b.	10.— 100.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Móricz Pál, Berettyó-Ujfalu	10.—
	Nádudvari ev. ref. egyházközség, Nádudvar	
185	Nagy Árpád, ev. ref. lelkész, Acsád u. p. Pápa	30.—
	† Nagy Ignác, ev. ref. lelkész, Kölked. T. b.	
	† Nagy István, ev. ref. lelkész, Bisse. T. b.	
	Nagy Sándor, ev. ref. lelkész, Tisza-Nagyrev. T. b.	
	Nagy Zsigmond, ev. ref. lelkész, Szilágy-Balla	100 —
	Nagy Zsigmond, ev. ref. tanár, Debreczen. T. b.	
190	Nagybányai ev. ref. egyházmegye, N.-Paládon	20.—
	Nagybányai ev. ref. egyházmegyei tanító-testület, Krassó	70.—
	Nagyenyedi Bethlen-főiskola, N.-Enyed	10.—
	Nagyenyedi Bethlen-főiskola ifj. olvasó-egylet, N.-Enyed	10.—
	Nagyenyedi ev. ref. egyházközség, N.-Enyed	
195	Nagykallói ev. ref. egyházközség, N.-Kalló	10.—
	Nagy-károlyi ev. ref. egyházmegye, Kántor-Jánosí	10.—
	Nagy-kőrösi ev. ref. főgymn. tanári kar. N.-Kőrös T. b.	
	Nagy-szalontai ev. ref. egyházmegye, N.-Szalonta. T. b.	
	Nagyvárad ev. ref. egyházközség, Nagyvárad	10.—
200	Nógrádi ág. hitv. ev. egyházm., Losonc	
	Nyirmai ev. ref. egyházközség, Nyirma	10.—
	Ó-budai ev. ref. egyházközség, Ó-Buda. T. b.	
	Okányi ev. ref. egyh., Okány. T. b.	
	Orbai ev. ref. egyházmegye Szőrese	20.—
205	Orosházi ág. hitv. ev. egyházközség, Orosháza. T. b.	
	Öcsödi ev. ref. egyházközség, Öcsöd. T. b.	
	Órvényi Ottó, ny. gyógyszerész, Budapest. T. b.	
	Paikoss Endre, ev. ref. lelkész, Felső-Olaszvár. T. b.	
210	Pápai ev. ref. egyházközség, Pápa	10.—
	Pápai ev. ref. egyházmegye, Takácsi	
	Pápai ev. ref. főiskola, Pápa	
	Pápai ev. ref. hittanhallgatók önképző köre, Pápa	
	Pápai ev. ref. főiskolai ifj. képzőtársulat, Pápán. T. b.	
	† Papp Gábor, dunántúli volt ev. ref. püspök T. b.	
215	Papszász Lajos, földbirtokos. Pusztá-Tenk. T. b.	
	Ózv. Patay Gyuláné. Szathmári Király Anna, Bpest T. b.	
	Perlaky Elek, magánzó, Budapest. T. b.	
	Pestmegyei ág. hitv. ev. egyházmegye Czegléd. T. b.	
220	Pokoly József, ev. ref. theol. tanár, Kolozsvár	
	† Polgár József, volt magánzó, Budapest. T. b.	
	Pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum tanári testület, Pozsony	10.—
	Pozsonyi ág. hitv. ev. theol. akad. könyvtára, Pozsony	
	Pozsonyi evang. theologusok otthona	
	† Purgly Sándor volt egyházmegyei felügyelő, Kőkút	30.—
225	Püspök-ladányi ev. ref. egyházközség, Püspök-Ladány	
	Br. Radvánszky Béla főispán, Sajó-Kaza, T. b.	
	† Br. Radvánszky János, volt e. felügyelő, Hatvan T. b.	
	† Ragályi György, volt egyházm. gondnok, Borsod. T. b.	
	† Révész Balint, volt ev. ref. püspök, Debreczen. T. b.	
230	Révész Kálmán ref. esperes, Kassa (Tókéből 160 K. bef.)	
	Rév-komáromi ev. ref. egyházközség, Rév-Komárom	10.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Rimaszombati főgymn. tanári kar, Rimaszombat. T. b.	
	Rohodi ev. ref. egyházközség, Rohod	
235	Rupprecht Taszilo, egyházm. felügyelő, Város-Hodász	10.—
	Sápi ev. ref. egyházközség, Sáp (Bihar)	
	Sárospataki akad. ifj. könyvtár, Sárospatak	
	Sárospataki ev. ref. főiskola, Sárospatak	10.—
	Schneller István, egyetemi tanár, Kolozsvár	
240	Schreiner Károly, egyházm. felügyelő, Sopron. T. b.	
	Selmeczbányai ág. hitv. ev főgymn., t. k. Selmeczbánya	
	Sepsi-i ev. ref. egyházmegye könyvtára, Bikfalva. T. b.	
	Soltész Farkas, ev. ref. lelkész. Tetétlen T. b.	
	Soltész László, ev. ref. lelkész, Hajdú-Szoboszló T. b.	
	Somlyódy István, k. járásbíró, Abauj-Szükszó	
245	Soproni alsó ev. egyházmegye, Vadosfa. T. b	
	Soproni ág. hitv. ev. egyházközség, Sopron. T. b	
	Soproni ág. hitv. ev. lyceum, Sopron. T. b.	
	† Stettner Ignác, nyáradi volt ref. lelkész, Pápa. T. b.	
	† Szabó János, volt ev. ref. esperes, H.-M.-Vásárhely.	
250	† Szabó Mihály, volt ügyvéd, H.-M.-Vásárhely. T. b.	
	† Szalay József, volt ev. ref. lelkész, Martos. T. b.	
	Szalay Károly, ev. ref. főgymn. tanár, Budapest	30.—
	Szász Gerő, ev. ref. lelkész, Kolozsvár	10.—
	Szász Károly, ev. ref. püspök, Budapest. T. b.	
255	Szászvárosi Kún-tanoda, Szászváros	
	Szatmári ev. ref. egyházmegye, Tunyog	20.—
	Szatmárnémeti ev. ref. főgymnasium	
	† Dr. Szeberényi Gusztáv, volt ev p., B.-Csaba. T. b.	
	Szegedi ev. ref. egyházközség, Szeged	
260	Szeghalmi ev. ref. egyházközség, Szeghalom. T. b.	
	† Székely Károly, volt ev. ref. esperes (özv. Barcsay Janka, Debreczen).	
	Székely-udvarhelyi ev. ref. collegium, Székely-Udvar- hely T. b.	
	Széki ev. ref. egyházmegyei papság, Szék. T. b.	
265	Széky Péter, földbirtokos, Tisza-Igar. T. b.	
	Szél Kálmán, ev. ref. esperes. Nagy-Szalonta. T. b.	
	Szell Akos, kir. közjegyző, Szeged	
	Szemes László, ev. ref. lelkész, Bors, Szent-János	10.—
	Szentesi ev. ref. egyházközség, Szentes. T. b.	
	Szent-Iványi Árpád, ker. felügyelő, Gömör-Felfalu	
270	Szent-Iványi József, ev. egyh. felügyelő, Liptó-Szt-Iván	
	Szeremley Sámuel, ev. ref. lelkész, H.-M.-Vásárhely	
	Szigethy Zoltán, ev. ref. lelkész, Huszt	
	Szikszay András, ev. ref. lelkész, Ibrány	
	Szilády Áron, ev. ref. lelkész, Halas. T. b.	
275	† Szilágyi Dezső, egyházker. főgondnok, Budapest. T. b.	
	† Szilágyi József, volt ev. ref. tanár özvegye, Pápa	
	Szilágy-szolnoki ev. ref. egyházmegye, Szilágy-Somló	
	Szilassy Aladár, közigazg. bíró, Budapest. T. b.	
	Dr. Szilávik Mátyás, ev. collegiumi igazgató, Eperjes	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végevel
280	Szobonya István, ev. ref. lelkész, Györke. T. b. . . . Szolnoki ev. ref. egyházközség, Szolnok	10.— 20.—
	†Szontagh Miklós, esperességi felügyelő, Uj-Tátrafüred Szontagh Pál, v. b. t. t., Horpács. T. b. . . . . Szováti ev. ref. egyházközség, Szovát. T. b.	
285	Szöts Farkas, ev. ref. theol. tanár, Budapest. T. b. . . Tatai ev. ref. egyházmegye, Tata . . . . . † Tatár János. volt ev. ref. lelkész, Szeghalom. T. b. Tátraaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Nagy-Lomnicz Dr. Tauscher Béla, kir. tanácsos, Pozsony. T. b. . . .	
290	Özv. gr. Teleki Sándorné, Gyömrő. T. b. . . . . Tetétleni ev. ref. egyházközség, Tetétlen . . . . . Thaly István, kir. műszaki tanácsos, Esztergom. T. b. Thury Etele, ev. ref. theol. tanár, Pápa . . . . . Tisza-csegei ev. ref. egyház	
295	Tisza-dadai ev. ref. egyházközség, Tisza-Dada . . . . Tiszadobi ev. ref. egyházközség, Tiszadob . . . . . Tiszaeszlári ev. ref. egyházközség, Tiszaeszlár . . . . Tiszafüredi ev. ref. egyház, Tiszafüred. (Tökere fize- tett 40 koronát)	
300	Tiszapolgári ev. ref. egyházközség, Tiszapolgár . . . . Gr. Tisza István, orsz. képviselő, Budapest. T. b. . . Tizenhárom szepesvárosi ág. hitv. egyházm., Lőcse . Tornai ev. ref. egyházmegye, Zsarnó. T. b. . . . . Török-szt-miklósi ev. ref. egyház. T. b. . . . . Tiszyénszky Ferencz, ev. főesperes, Pozsony.	
305	Turkevei ev. ref. egyházközség, Turkeve . . . . . Tüdős István, ev. ref. theol. tanár, Sárospatak . . . . Unghi ev. ref. egyházmegye, Ungvár . . . . . Vajai ev. ref. egyházközség, Vaja . . . . . Vajdahunyad-zarándi ev. ref. egyházmegye. Tordos .	
310	Vámospécsi ev. ref. egyházközség, Vámospécs . . . . †Várady Károly, volt főrendiházi tag, Budapest. T. b. Dr. Várady Zsigmond, ügyvéd, N.-Várad. T. b. . . . . Varga József, ev. ref. lelkész, Szikszó. T. b. . . . . Vasvári Sándor, ev. ref. lelkész, Csepely	
315	Vecsey Oláh Miklós, földbirtokos, Tokaj . . . . . Vértesaljai ev. ref. egyházmegye, Seregélyes. T. b. . Vértesaljai ev. ref. egyházm. lelk. kar, Seregélyes. T. b. Vetési ev. ref. egyhk., Vetés. (Tökére 140 kor. befizetett) Vizsolyi Ákos, földbirtokos, Alsó-Pél. T. b.	
320	†Warga Lajos, volt ev. ref. theol. tanár, Sárospatak. T. b. Gr. Wass Béla, földbirtokos, Szent-Gotthárd. T. b. . . Gr. Zay Miklós, esp. felügyelő, Zay-Ugrócz . . . . . Zelenka Pál, ev. püspök, Miskolcz . . . . . Id. Zeyk József, földbirtokos, Gombás	20.— 20.—
325	Zólyomi ág. hitv. ev. egyházm., Besztercebánya. T. b. Zsilinszky Mihály, államtitkár, Budapest. T. b. . . . Dr. Zsiros Lajos, ügyvéd, Nagy-Kikinda. T. b. . . .	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
C) Rendes tagok.		
(12 kor. tagsági díjjal minden évben.)		
	Adorján Miklós, népiskolai tanító, Csurgó	48.—
	Albert József, ev. lyc. tanár, Pozsony	
	Alsó-nógrádi ev. papi értekezlet, Szirák	12.—
5	Ambrus Péter, nyug. ev. ref. főgymn. tanár, Mezőtúr	
	Andrássy Aurél, vár. főjegyző, Pozsony	12.—
	Andrássy Kálmán, ev. ref. lelkész, Buj	
	Andrae Ernő, magánzó, Pozsony	
	Antal Gábor, ev. ref. püspök, Rév-Komárom	
10	Antal Károly, ev. ref. lelkész, Felső-Görzsöny	
	Antal Lajos, ev. ref. lelkész, Lisznyó, u. p. Bikfalva	
	Antalfy László, ev. ref. lelkész, Alsó-Vadász	12.—
	Antalfy László, ev. ref. tanár, Sárospatak	24.—
	Anti ev. ref. egyházközség, Ant	
15	Arany Béla, közs. jegyző, Sár-Szt-Miklós	12.—
	Arany Zoltán, gazdatiszt, Tarótháza	12.—
	Bachát Dániel, ág. hitv. ev. esperes, Budapest	
	Bácsy Gyula, ev. ref. lelkész, Méra	24.—
	Baczó Mózes, ev. ref. lelkész, Szászváros	72.—
20	Balázs Imre, ev. ref. lelkész, Segesvár	
	Bálint Dezső, ev. ref. lelkész, Sárospatak	
	Balkányi ev. ref. egyházközség, Balkány	
	Balla Dezső, ev. ref. h. lelkész, Kup, u. p. Pápa-Kovácsi	
	Balla Endre, ev. ref. lelkész, Csetény	
25	Balla Lajos, ev. ref. lelkész, Monor	88.—
	Dr. Ballagi Géza orsz. képviselő, Budapest	
	Balogh Elemér, ev. ref. lelkész, Pozsony	
	Balogh Ferencz, ev. ref. theol. tanár, Debreczen	
	Balogh György, ev. ref. lelkész, Bicske	
	Balogh István, ág. hitv. ev. lelkész, Porrog-Szt-Király	12.—
30	Bancsó Antal, theol. tanár, Sopron	
	Barabás Sámuel, ev. ref. körlelkész, Magyar-Lápos	156.—
	Baráth Ferencz, ev. ref. főgymn. tanár, Budapest	
	Bárczay Elemér, földbirtokos, Tisza-Roff	96.—
35	Dr. Bartha Béla, jogakad. tanár, Debreczen	24.—
	Barthalos Móricz, ev. ref. lelkész, B.-Kis-Szöllös	
	Dr. Bartók György, ev. ref. püspök, Kolozsvár	12.—
	Beck Vilmos, anyakönyvvezető, Pozsony	12.—
	Belényesi ev. ref. lelkészi kör, Belényes	
40	Beliczay Béla, magyar egyh. gondnok, Budapest	
	Dr. Belohorszky János, ügyvéd, Ujvidék	
	Benedek Árpád, ev. ref. lelkész, Vajda-Szentiván	
	Benedek Dénes, ev. ref. lelkész, Makfalva	24.—
	Benedek Károly, ev. ref. lelkész, Alvincz	36.—
45	Benedek László, ev. ref. lelkész, Pánd	
	Benedek Pál, ev. ref. lelkész, Küktüllő-Széplak	24.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Benke István, kolleg. tanár, Sepsi-Szt-György	
	Benke István, ev. ref. theol., Sárospatak	36.—
	Benkő Gyula, ügyvéd, Bar.-Szt-Lőrincz	12.—
50	Benkő István, ev. ref. lelkész, Rákos-Palota Berczeli ev. ref. egyházközség, Berczel	
	Bereczk Sándor, ev. ref. lelkész, Szeged	
	Berey József, ev. ref. lelkész, Nagy-Ecsed	12.—
	Berghoffer Károly, tanár, Gyömrő	
	Dr. Bernát István, szerkesztő, Budapest	
55	Bernáth Lajos, ev. ref. főgymn. tanár, Halas	
	Bertók Béla, ev. ref. lelkész, Zápszony	12.—
	Gróf Bethlen Sándor, Maros-Gezse	96.—
	Biberauer Richárd, ref. lelkész, Budapest	
	Bihar-diószegi ev. ref. egyházközség, B.-Diószeg	24.—
60	Bihar-nagy-bajomi ev. ref. egyházk., Bihar-N.-Bajom Bihar-udvari-i ev. ref. egyházközség, Bihar-Udvari	
	Biki Károly, ev. ref. esperes, Szatmár	24.—
	Biró György, ev. ref. lelkész, Hévíz	
	Bizony Akos, országgy. képviselő, Miskolcz	
65	Boecor Lajos, ev. ref. lelkész, Terehegy	
	Bodolay Miklós, ev. ref. lelkész, Beret	24.—
	Bodon Barna, ev. ref. lelkész, Nagy-Bátor	12.—
	Bodor Domokos, ev. ref. tanár, Sepsi-Szt-György	12.—
	Bodor Géza, ev. ref. lelkész, Al-Csernátón	
70	Bodor István, főgymn. igazgató, Rimaszombat	
	Borbély József, ev. ref. lelkész, Szászfa	
	Boross Kálmán, ev. ref. lelkész, Kamócsa	
	Borsos Endre, ev. ref. főtanító, Soponya	12.—
	Borsos István, gymn. tanár, Pápa	84.—
75	Borsos Károly, ev. ref. főgymn. tanár, Mezőtúr	
	Bortnyik György, ág. hitv. ev. lelkész, Kölese	12.—
	Boytár Sámuel, ev. ref. lelkész, Péder	
	Bőödi ev. ref. egyházközség, Bőöd	
	Brádi ev. ref. egyház	12.—
80	Breyer Jakab, ág. h. ev. lelkész, Sopron-Medgyes Brocskó Lajos, árvaházi igazgató, Budapest	
	Budai János, ev. ref. lelkész, Berek-Böszörmény	24.—
	Budapesti ág. hitv. ev. egyházmegye, Budapest	
	Budapesti ág. hitv. ev. főgymn. Budapest	
85	Budapesti ág. hitv. ev. hitoktatói testület, Budapest Budapesti ev. ref. hitoktatói testület, Budapest	
	Budapesti ev. ref. theol. akad. tanári kar, Budapest Chicagoi ref. magyar egyház, Chicago	
	Csanádi István, közjegyző, Oszró	24.—
90	Csánki Gyula, kir. tanfelügyelő, S.-Szt-György	12.—
	Dr. Csáthi Szabó István, takp. igazgató, Miskolcz	
	Cseresnyés János, rendőrkapitány, Makó	96.—
	Cseresnyés Jenő, főmérnök, Temesvár	
	Csia Kálmán, ev. ref. lelkész, Etéd	36.—
95	Csik Dániel, ev. ref. püspöki titkár, Miskolcz	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Csiky Kálmán, műegyetemi tanár, Budapest	
	Csiky Lajos, ev. ref. theol. tanár, Debreczen	12.—
	Csilléry Lajos, ev. ref. lelkész, Szada	36.—
	Csire István, ev. ref. lelkész, Somogy-N.-Bajom	12.—
100	Csiskó János, ev. lelkész, Kassa	
	Csomasz Dezső, ev. ref. lelkész, Kádárta	12.—
	Dr. Csurgay Soma, ügyvéd, Temesvár	
	Csűrös István, ev. ref. főg. tanár, Budapest	
	Csűrös József, ev. ref. lelkész, Nagy-Almás	144.—
105	Czell Ignác, ev. ref. lelkész, Kézdi-Mártonfalva	60.—
	Cziáky Endre, ev. ref. lelkész, Felső-Dobsza	12.—
	Czike Lajos, ev. ref. lelkész, Ó-Szőny	24.—
	Palóczy Úzinke István, ev. ref. lelkész, Rimaszombat	
110	Dalvitz Hugó, kir. főmérnök, Pozsony	
	Darabos Sándor, ev. ref. lelkész, Békés-Szt-András	
	Darányi Ignác, földmiv. miniszter, Budapest	
	Daray Vilmos, földbirtokos, Kis-Kőrös	
	Deák Lajos, kir. tanfelügyelő, Maros-Vásárhely	
115	Debreczeni Bertalan, főisk. jog-igazgató, Sárospatak	24.—
	Deési Gyula, ev. ref. esperes, Gyalu	12.—
	Deési ev. ref. egyházmegye, Doboka	
	Gr. Degenfeld Sándor, földbirtokos, Erdő-Száda	12.—
	Demes Péter, ev. ref. lelkész, Kis-Borosnyó	12.—
120	Demeter Bertalan, ev. ref. lelkész, Boldog	12.—
	Demjén Márton, ref. lelkész, Veszprém	
	Dézsi Mihály, ev. ref. lelkész, Csákvár	60.—
	Dicsőfi József, ev. ref. lelkész, Debreczen	12.—
	Dr. Dobrovits Mátyás, főorvos, Pozsony	
125	Dóczy Imre, gymn. felügyelő, Debreczen	12.—
	Dókus Gyula, kir. kamarás, megyei főjegyző, S.-Ujhely	12.—
	Dókus László, megyei aljegyző, Sátoralja-Ujhely	12.—
	Dombrádi ev. ref. egyházközség, Dombrád	
	Dömötör Lajos, ev. ref. lelkész, Böleske	
130	Dömötör László, k. jegyző, Szeremle	
	Ebner Gusztáv, ág. h. ev. lelkész, Pozsony	24.—
	Elek Lajos, gymn. tanár, Debreczen	12.—
	Engisch Frigyes, ev. lelkész, Szeghegy	
	Dr. Eöttevényi Nagy Oliver ügyvéd, Pozsony	
135	Eősze Zsigmond, ág. hitv. ev. lelkész, Némédi	36.—
	Eötvös Károly Lajos, kir. tanfelügyelő, Szolnok	132.—
	Eperjesi ág. hitv. ev. I. egyház, Eperjes	
	Eperjesi ág. hitv. ev. theol. önképző kör, Eperjes	
	Eperjesi István, könyvkereskedő, Debreczen	
140	Dr. Erdős József, theol. akad. tanár, Debreczen	
	Eröss Lajos, ev. ref. theol. tanár, Debreczen	12.—
	Fábián Dénes, ev. ref. lelkész, Kispeszt	
	Fábián János, ev. ref. vallástanárr, Budapest	
	Fábián Mihály, ev. ref. lelkész, Felső-Ireg	
145	Fabiny Gyula, min. tanácsos, Budapest	
	Faragó János, kolleg. tanár, Pápa	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Farkas József, theol. tanár, Budapest	
	Farkas Kálmán, ev. ref. vallás tanár, Kecskemét	24.—
	Fáy József, földbirtokos, Ecsed	24.—
	Fazekas Sándor, réalisk. tanár, Debreczen	12.—
150	Báró Feilitsch Arthur, cs. és kir. kamarás, orsz. képv. Budapest	24.—
	Fejes István, ev. ref. lelkész, Sátoralja-Ujhely	
	Fekete Gyula, ev. ref. lelkész, Nagy-Kikinda	12.—
	Feleki József, ev. ref. lelkész, Foktó	144.—
	Felső-bányai ev. ref. egyházközség, F.-Bánya	12.—
155	Felső-fügödi ev. ref. egyházközség, Felső-Fügöd	12.—
	Ferenczi Károly, könyvkereskedő, Miskolcz	
	Ferjentsik Miklós, ág. h. ev. egyh. felügyelő, Ózd	12.—
	Dr. Finkey Ferencz, jogtanár, Sárospatak	
	Dr. Fodor Pál, orvos, Miskolcz	
160	Forray Béla, kereskedő, Pozsony	12.—
	Földváry László, főszolgabíró, Haraszi	72.—
	Fráter Barnabás, főszolgabíró, Derecske	12.—
	Dr. Freysinger Lajos, kir. közjegyző, Vác	12.—
	Frühwirth Sámuel, ev. népisk. igazgató, Pozsony	
165	Futó Zoltán ev. ref. lelkész, Szentés	
	Fülep Jónás, ügyvéd, Pozsony	
	Fülöp József, ev. ref. lelkész, Körmend	
	Fürjesz Jenő, ev. ref. lelkész, Pető-Szinye	
	Gamauf György, tanítókép. igazgató, Eperjes	
170	Gáthy Zoltán, zenetanár, Pápa	60.—
	Garzó Gyula, ev. ref. lelkész, Gyoma	12.—
	Gávai ev. ref. egyházközség, Gáva	
	Gecse Géza, ev. ref. lelkész, Gálas	
175	Genesy Albert, egyházm. gondnok, Kis-Léta	24.—
	Gergely Antal, ev. ref. lelkész, Mezőtúr	
	Gonda Béla, m. o. tanácsos, Budapest	
	Gömöri Péter, ev. ref. lelkész, Selyeb	
	Gönczvidéki ev. ref. lelkészi fiók-kör, Abauj-Komlós	
180	Görömbei Péter, ev. ref. lelkész, Nagy-Kálló	
	Gulyás Benő, ev. ref. lelkész, Mező-Csáth	
	Günther Ernő, gazdatiszt, Tata	12.—
	Günther M. Vilmos, kir. tan., egyh., felügy., Pozsony	
	Gyalokay László, ev. ref. lelkész, Nemes-Ócsa	48.—
	Gyarmathy Zsigmond, földbirtokos, Bánffy-Hunyad	24.—
185	Győri ev. ref. egyház, Győr	
	Györfly József, ev. ref. lelkész, Réde	72.—
	Gyulay Pál, főrendiházi tag, Budapest	
	Hacker Károly, ügyvéd, Pozsony	
	Hajdu-böszörményi ev. ref. egyház, H.-Böszörmény	
190	Hajdu-Hadházi ev. ref. egyházközség, H.-Hadház	12.—
	Dr. Hajnal István, ev. ref. egyh. m. gondnok, Békés	
	Halászi ev. ref. egyház, Halász	
	Halászy József, ev. ref. lelkész, Dorogma	
	Hallgató János, ev. ref. lelkész, F.-Méra	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
195	Hallei magyar könyvtár (Ungar. Nat. Bibliothek), Halle Hamar István, theol. tanár, Budapest	12.—
	Hamvas József, ev. lyc. tanár, Pozsony	36.—
	Havadtói Mihály, ev. ref. lelkész, Angyalos	36.—
	Havrán Dániel, múzeumi könyvtáregéd, Budapest	
200	Haypál Benő, ev. ref. lelkész, Buda	
	Hazslinszky Kálmán, ev. lyc. tanár, Pozsony	
	Hegedűs Károly, ügyvéd, Budapest	
	Hegyaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Nyiregyháza	12.—
	Hering Lajos, ág. hitv. ev. főesperes, Szend	
205	Hermann Mihály, polgármester, Szatmár	12.—
	Hernád-Szent-Andrási ev. ref. egyházmegye, u. p. Forró	24.—
	Hetvényi Lajos, ev. lyc. vallástanár, Sopron	
	Hodossy Lajos, ev. ref. lelkész, Keresz	
	Hollerung Károly, ág. hitv. ev. főesperes, Modor	
210	Hornyánszky Aladár, ág. h. ev. theol. tanár, Pozsony	
	Dr. Horváth József, ev. ref. theol. tanár, Pápa	60.—
	Dr. Horváth Ödön, jogakad. dékán, Eperjes	
	Horváth Sámuel, ág. hitv. ev. lelkész, Téth	
	Hosszú-pályi-i ev. ref. egyházközség, H.-Pályi	
215	Höresik Lajos, ev. ref. lelkész, Vilmány	24.—
	Huszthy Béla, főgondnok, Mező-Keresztes	
	Ibrányi ev. ref. egyházközség, Ibrány	
	Ibrányi Ferencz, ev. ref. lelkész, Hernád-Büd	
	Iglói ág. hitv. ev. főgymn. tanári kar, Igló	
220	Ilosvay Aladár, földb., egyh. gondnok, Nyir-Megyes	96.—
	Illyés János, ev. ref. lelkész, Atány	
	Dr. Imre József, orvos, H.-M.-Vásárhely	12.—
	Incze Lajos, ev. ref. lelkész, Szilágy-Somlyó	108.—
	Jakab János, ev. ref. lelkész, Bodna-Lenk, up. Hidvég	
225	Jakab József, ev. ref. lelkész, S.-Martonos up. Gidófalva	
	Jakucs Sándor, ev. ref. lelkész, Szováth	
	Janka Károly, ev. ref. lelkész, Kovács-Vágás	12.—
	Jánó Albert, ev. ref. lelkész, Hátszeg	24.—
	Jausz Vilmos, ev. theol. tanár, Sopron	
230	Ifj. Jeszenszky Károly, ev. lelkész, Mező-Berény	36.—
	Jóba József, ev. ref. lelkész, Magyar-Atád	
	Jónás János, keresk. akad. igazgató, Pozsony	12.—
	Józan Sándor, ev. ref. lelkész, Katádfa	
	Józsa Antal, kir. tanfelügyelő, Rimaszombat	36.—
235	Juhász György, ev. ref. lelkész, Ipp	
	Juhász Sándor, vallástanár, Hajdu-Szoboszló	
	Kabai ev. ref. egyházközség, Kaba	
	Kádár Imre, vár. számvevő, Karczag	24.—
	Kálmán Sándor, ev. ref. lelkész, Hirip, ...	12.—
240	Kallos Péter, ref. lelkész, Tisza-Becs	120.—
	Kápolnás-Nyéki ev. ref. egyházközség, K-Nyék	48.—
	Kaposvárvidéki ev. ref. lelkészi kör, Kaposvár	
	Karczag István, Bécs, (VI., Paulanergasse 8)	
	Kármán Pál, ev. ref. lelkész, Torzsa	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
245	Karsay Imre, ev. lelkész, Szil-Sárkány	
	Kassai ág. hitv. I-ső egyházközség, Kassa	
	Kátai Endre, ev. ref. lelkész, Duna-Szt-György	12.—
	Dr. Katona József, megyei főorvos, Miskolcz	
	Dr. Kecskeméthy István, theol. tanár, Kolozsvár	
250	Kecskeméty Lajos, ev. ref. lelkész, Nyárad	
	Dr. Kelemen Mór, curiai bíró, Budapest	
	Dr. Kéler Zoltán, ügyvéd, Budapest	
	Kemecsei ev. ref. egyházközség, Kemecse	
	Kenyeressy Árpád, ev. ref. lelkész, Tisza-Lúcz	12.—
255	Kérészy Barna, ev. ref. lelkész, Tisza-Nána	12.—
	Dr. Kern Lajos, kir. közjegyző, B.-Topolya	
	Késmárki ág. hitv. ev. egyházközség, Késmárk	
	Késmárki ág. hitv. ev. ker. Lyceum, Késmárk	12.—
	Kis-marjai ev. ref. egyházközség, Kis-Marja	
260	Id. Kiss Áron, ev. ref. püspök, Debreczen	
	Dr. Kiss Ernő, ügyvéd, Tamási	12.—
	Kiss István, ág. hitv. ev. lelkész Sámsonháza	96.—
	Kiss József, ev. ref. theol. tanár, Pápa	
	H. Kiss Kálmán tan. képző-int. igazg., Nagy-Kőrös	12.—
265	Kiss Lajos, ev. ref. lelkész, Garbóc-Bogdány	
	Dr. Kiss Károly, ügyvéd, Budapest	
	Kisújszállási ev. ref. főgymnasium, Kisújszállás	
	Dr. Kollarik József, ügyvéd, Pozsony	
	Kolozsváry Antal, ev. ref. lelkész, Fejérd	48.—
270	Komáromi ág. hitv. ev. egyházközség, Komárom	12.—
	Konez József, tanár, Maros-Vásárhely	
	Konkoly Thege Imre, földbirtokos, Tagyos	36.—
	Konrád Géza, ev. ref. lelkész, Less	12.—
	Kónya Dénes, ev. ref. lelkész, Brád	
275	Kónya András, ev. ref. lelkész, Hernád-Németi	
	Korda Lajos, földbirtokos, Pazon	132.—
	Koréh Tatay Endre, ev. ref. s.-lelkész, Budapest	
	Ifj. Kovács Antal, ev. ref. lelkész, Kilyén	
	Kovács Béla, ev. ref. lelkész, Abauj-Szepsi	12.—
280	Kovács István, ev. ref. lelkész, Bakta	36.—
	Kovács Kálmán, körjegyző, Rába-Hídvég	12.—
	Kovács Lajos, ev. ref. hitoktató, Budapest	12.—
	Dr. Kovács Pál, jogakadémiai igazgató, Kecskemét	12.—
	Kovács Sándor, ev. theol. tanár, Pozsony	
285	Kovács Zsigmond, ev. ref. lelkész, Tisza-Igar	
	Dr. Kovácsy Sándor, min. tanácsos, Budapest	
	Kozma József, ev. ref. lelkész, N.-Szelmenecz, (u. p. Dobó-Rszta)	
	Könyves Tóth Kálmán, ev. ref. lelkész, Debreczen	12.—
	Könyves Tóth Sámuel, ev. ref. lelkész, Pokostelek, (u. p. Mieske)	12.—
290	Krupecz István, ág. hitv. ev. lelkész, Udvarnok	
	Kubinyi Aladár, kir. törvényszéki elnök, Rimaszombat	108.—
	Kulcsár Károly, ev. egyházker. pénztáros, Miskolcz	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralek 1901. év végével
	Dr. Kún Béla, jogakad. tanár, Máramarossziget	
295	Kutas Bálint, ev. ref. lelkész, Török-Szt-Miklós	12.—
	Lajos János, ev. ref. lelkész, Bögöz	24.—
	Lakatos Sámuel, koll. tanár, Maros-Vásárhely	
	Dr. Lakos Béla, főgymn. tanár, Pápa	
	Laky Dániel, ref. főgymn. tanár, Budapest	
	Lates Jakab, Győr	
300	Lator Sándor, orsz. képviselő, Budapest	36.—
	Lengyel Imre, járásbíró, Hajdú-Szoboszló	12.—
	Lévay József, nyug. alispán, Miskolcz	
	Lévay Lajos ev. ref. lelkész, Sár-Keresztúr	
	Libertiny Gusztáv, kir. tanácsos, Galgóc	
305	Lichtenstein József, Miskolcz	12.—
	Lipták Bertalan, ev. ref. lelkész, F.-Regmező	
	Lisztkay Károly, földbirtokos, Pazony, (u. p. Bros)	24.—
	Lőcsei ág. hitv. ev. egyházközség	
	Madarász Imre, ev. ref. lelkész, Karcag	12.—
310	Mády Lajos, ev. ref. lelkész, Újpest	
	Mahr Pál, kereskedő, Miskolcz	
	Mágyosi Mihály, ev. ref. egyh. gondnok, Temesvár	12.—
	Ifj. Makláry Károly, ref. lelkész, Ládháza	12.—
315	Dr. Malatinszky József, ügyvéd, Hajdú-Szoboszló	12.—
	Báró Mannsberg Sándor, ev. felügyelő, Kolozsvár	12.—
	Máramarosszigeti ev. ref. egyházközség, M.-Sziget	12.—
	Margócsy István, ág. hitv. ev. lelkész, Acsa	
	Markusovszky Sámuel, ev. lye. igazgató, Pozsony	12.—
	Mártha József, ev. ref. lelkész, Csenger-Bagos	24.—
320	Marton Jenő, ev. lye. tanár, Pozsony	
	Marton Lajos, ev. ref. tanár, Budapest	
	Marton Sándor, ev. ref. tanár, Kecskemét	12.—
	Maszyk Endre, theol. igazgató-tanár, Pozsony	
	Mátészalkai ev. ref. egyházközség, Mátészalka	
325	Meczner András, földbirtokos, A.-Bereczk	96.—
	Medgyaszay Gyula Vincze, ev. ref. lelk., Balatonfő-Kajár	
	Mester János, ev. ref. lelkész, Mátisfalva	12.—
	Mészöly Győző, ev. ref. lelkész, Acsút	
	Mező-Sasi ev. ref. egyházközség, Mező-Sas	12.—
330	Dr. Mezőssy Béla, orszgy. képviselő, Ujfehértó	24.—
	Mihálydi ev. ref. egyházközség, Mihálydi	12.—
	Miklós Géza, ev. ref. lelkész, Falu-Batthyán	
	Mikuleczky István, ügyvéd, Miskolcz	
	Miskolczi ev. ref. főgymnasium, Miskolcz	12.—
335	Dr. Miskolczi Kovács Gábor, ügyvéd, Szerencs	12.—
	Mitrovics Gyula, ref. lelkész, Debreczen	72.—
	Molnár Albert, ev. ref. lelkész, Fóth	
	Molnár Gergely, ev. ref. s.-lelkész, Orgovány	46.—
	Molnár János, tanár, Miskolcz	
340	Molnár Hugó, ev. ref. lelkész, Újvidék	
	Molnár János, ev. ref. püspöki titkár, Budapest	
	Molnár Lajos, ev. ref. lelkész, Harasztkerék	108.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Móré Gábor, ev. ref. lelkész, Ung-Jenke	24.—
345	Dr. Mórícz Károly, jogakad. tanár, Kecskemét . . . . . Morvay Ferencz, körjegyző, Vaiszló	12.— 12.—
350	Dr. Mráz Gusztáv, főgymn. tanár, Pancsova . . . . . Munkács-vidéki ev. ref. lelk. kör, Barkaszó . . . . . Murányi János, ev. ref. s.-lelkész, Czegléd . . . . . Nádasdy József, Karczag IX. 2227.	72.—
355	Nagy Béla, ref. theologus, Sárospatak . . . . . Dr. Nagy Dezső, ügyvéd, Budapest . . . . . Nagybányai ev. ref. egyház, Nagybánya . . . . . Nagyhonti ág. hitv. evang. egyházmegye, Selmezbánya . . . . . Nagy Ignác, ev. ref. lelkész, Miskolcz	
360	Nagy Imre, ev. ref. lelkész, Ugra . . . . . Nagy István, ev. ref. lelkész, Kémer . . . . . Nagy József, ev. ref. lelkész, Nagy-Szeben . . . . . Nagy Lajos, ev. ref. lelkész, Konyár . . . . . Nagy-károlyi ev. ref. egyházközség, Nagy-Károly . . . . . Nagy-kőrösi ev. ref. tan. képzőint. könyvtára, N.-Kőrös . . . . . Nagyvárad ev. ref. leánynevelő-intézet, Nagy-Várad	36.—
365	Német István, ev. ref. theol. tanár, Pápa . . . . . Neupor Béla, ev. ref. lelkész, Dereske . . . . . Nicka György, néptanító, Sár-Szt-Miklós . . . . . Novák Lajos, theol. tanár, Sárospatak	12.— 24.—
370	Nyakas Balázs, ev. ref. lelkész, Büd-Szent-Mihály . . . . . Baró Nyáry Béláné, földbirtokos, Pozsony . . . . . Nyirbátori ev. ref. egyházmegye, Nyirbátor . . . . . Nyiregyházi ev. ref. egyházközség, Nyiregyháza . . . . . Nyitrai ev. ref. egyház, Nyitra	24.— 12.—
375	Orbán József, ev. ref. lelkész, Siklód . . . . . Ólbey János, ev. ref. lelkész, Nagy-Rozvány . . . . . Pálfy Péter, kir. s.-tanfelügyelő, Miskolcz . . . . . Pancsovai ev. ref. egyházközség, Pancsova . . . . . Pap István, ev. ref. lelkész, Mórág . . . . . Dr. Pap Tibor, Máramaros-Sziget	96.— 12.—
380	Papp József, ev. ref. lelkész, Tomor . . . . . Papp Károly, ev. ref. lelkész, Budapest . . . . . Papp Károly, ev. ref. lelkész, Tisza-Inoka . . . . . Páriczy József, ev. ref. lelkész, Czigánd . . . . . Parragh Béla, ügyvéd, Tamási . . . . . Patakyl Pál, ev. ref. lelkész, Ung-Tarnóc	60.— 120.— 24.—
385	Patonay Dezső, ev. ref. lelkész, Szent-Márton-Káta . . . . . Pátróhai ev. ref. egyházközség, Pátróha . . . . . Pazonyi ev. ref. egyházközség, Pazony . . . . . Pecsét Károly, ev. ref. tanító, Sorki-Tótfalu	12.— 12.—
390	ifj. Péter Károly, ev. ref. lelkész, Alsó-Sófalva . . . . . Péterfy Sándor, kir. tanácsos, Győr . . . . . Peti Lőrincz, ev. ref. lelk. Bűrüs (u. p. Gyöngyösmellék) . . . . . Petri Elek, ev. ref. theol. tanár, Budapest . . . . . Petrovics Soma, ág. hitv. ev. főesperes, Szentcs . . . . . Pfaff Ernő, gyáros, Pozsony	12.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Dr. Pirkel Kristóf, ügyvéd, Pozsony	24.—
	Plachy Bertalan, kir. tanfelügyelő, Pozsony	24.—
395	Báró Podmaniczky Gézáné, földbirtokos, Kis-Kartal	
	Dr. Polner Aladár, ügyvéd, Budapest	
	Poszvék Sándor, ev. ref. theol. tanár, Sopron	
	Pozsonyi ev. theol. akadémiái olvasókör, Pozsony	24.—
400	Pozsonymegyei ág. hitv. ev. esperesség, Bazin	
	Puky Gyula, főispán, Debreczen, ...	24.—
	Ráczy Gyula, ev. ref. lelkész, Nagy-Kalász	
	Ráczy János, ev. ref. lelkész, Kecskemét	
	Ráczy Kálmán, ev. ref. tanár, Pápa	
405	Ráczykév Károly, ev. ref. lelkész, Aszaló	
	Radácsy György, theol. tanár, Sárospatak	12.—
	Radványi István, kir. tanácsos, Miskolcz	
	Raffay Sándor, theol. tanár, Pozsony	
	Ragályi Béla, ev. ref. egyházm. gondnok, Balajt	
410	Dr. Rajner Gyula, ügyvéd, Budapest	
	Rédei Károly, ág. hitv. ev. lelkész, Pusztaföldvár	
	Relle Iván, sziniigazgató, Pozsony	24.—
	Resiczai ev. ref. egyház	
	Richter Ede, ügyvéd, Pozsony	12.—
415	Rimaszombati ev. ref. egyházközség	24.—
	Ringbauer Gusztáv, ág. hitv. ev. főesperes, Rajka	
	Ritook Zsigmond, kir. táblai elnök, Nagy-Várad	
	Róka Lajos, ev. ref. lelkész, Mező-Szt-György	
	Rosta Ferencz, lyceumi tanár, Sopron	60.—
	Ruml József, állomásfőnök, Pozsony	
420	Ruszkay Gyula, ev. ref. lelkész, Jánosi	
	Saguly János, ág. hitv. ev. lelkész, Pitvaros	
	Samu János, ev. ref. főgymn. tanár, Budapest.	
	Sándor János, ev. ref. lelkész, Miriszló	
425	Sántha Károly, ág. hitv. ev. lelkész, Sár-Szt-Lőrincz	
	Sarkadi N. Imre, ev. ref. lelkész, Tisza-Sas	24.—
	Sárkány Sámuel, evang. püspök, Pilis	
	Sárospataki főiskola „Erdélyi kör“, Sárospatak	
	Sárospataki ev. ref. hittanhallgató egylete, Sárospatak	12.—
430	Sarudy Gyula, ág. hitv. ev. lelkész, Sajó-Gömör	12.—
	Schmidt Gyula, Pozsony	12.—
	Schrecker Lipót, igazgató, Miskolcz	
	Schulpe Alfonz, földbirtokos, Lontó	
	Segesváry József, ev. ref. esperes, Kántor Jánosi	12.—
435	Séra Ferencz, ev. ref. lelkész, Siter	
	Simon András, ev. ref. lelkész, Tarpa	24.—
	Simon János, ev. ref. lelkész, Borsód-Mező-Keresztes	24.—
	Simonffy Imre, kir. tanácsos, polgármester, Debreczen	
	Simonidesz János, ev. lelkész, Szécsény	
440	Sinka Sándor, ev. ref. gymn. igazgató, Debreczen	24.—
	Slubek Gyula, gyáros, Pozsony	24.—
	Soltész Nagy Albert, ügyvéd, Miskolcz	
	Soltész Nagy Kálmán, kir. tanácsos, Miskolcz	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Somlyóvidéki ág. h. ev. lelkési kör, Veszp., N.-Szöllős	
445	Soproni alsó ev. egyházmegyei lelkési egyesület, Vadosfa	
	Soproni ev. lyceumi ifjusági magyar társaság, Sopron	
	Soproni ev. tanítóképző-intézet tanári kara, Sopron	
	Soproni ev. theol. önképző kör, Sopron	
	Soproni felső ág hitv. ev. egyházmegye	
	Sörös Béla, ev. ref. s.-lelkész, Budapest	
450	Späth Gyula, földbirtokos, Győr	
	Stelzer Endre, vár. tanácsnok, Pozsony	
	Dr. Stricker Péter, körorvos, Nagy-Tószeg	
	Stromp László, theol. tanár, Pozsony	
	Stromszky Emil, nyomdatulajdonos, Pozsony	
455	Sütő Kálmán, ev. ref. lelkész, Ab.-Nádasd	
	Sütő László, tanító, Oszró	24.—
	Dr. Szabó Aladár, theol. igazgató, Budapest	
	Szabó András, ev. ref. lelkész, Vatta	
	Szabó Endre, ev. ref. lelkész, Minaj	
460	Dr. Szabó Gyula, kir. tanácsos, Miskolc	
	Szabó István, ev. ref. rektor, Török-Szt-Miklós	12.—
	Szabó József, ev. ref. lelkész, Nagy-Mihály	24.—
	S. Szabó József, ev. ref. főgymn. tanár, Debreczen	
	Szabó Károly, ev. ref. esperes, Nagy-Kereki	
465	Szabó Lajos, ev. ref. lelkész, H.-Hadház	12.—
	Szabolcska Mihály, ev. ref. lelkész, Temesvár	
	Szádeczky Béla, tanár, Kolozsvár	12.—
	Szakács Imre, ev. ref. lelkész, Sár-Egres	12.—
	Ifj. Szakál István, ev. ref. lelkész, Lucska	
470	Szalaci ev. ref. egyházközség, Szalacs	42.—
	Szalay Ferencz, ev. ref. lelkész, Szaporcza	
	Szalóczy Pál, ev. ref. lelkész, Tisza-Valk	
	Szarka Károlyné, Kis-Geresd (u. p. Nagy-Geresd)	
475	Szarvasi ág. hitv. ev. főgymn. tanári kar, Szarvas	
	Szászvárosi ev. ref. egyházközség, Szászváros	
	Szatmár-németi ev. ref. egyházközség, Szatmár-Németi	
	Szathmáry Sándor, ev. ref. lelkész, Ermihályfalva	
	Ifj. Székely József, ev. ref. vallástaná. Budapest	
	Ifj. Szekeres Mihály, ref. lelkész, Noszlop	48.—
480	Dr. Szelényi Aladár, ügyvéd, Budapest	
	Szentpétery Sámuel, ev. ref. lelkész, Pelsőcz	
	Szép Rezső, ev. lyc. tanár, Pozsony	
	Szerepi ev. ref. egyházközség, Szerep	
	Dr. Szesztay Károly, ügyvéd, Nyiregyháza	24.—
485	Sziklai Ottó, ügyvéd, Pozsony	
	Szikszóvidéki ev. ref. papi kör, Szikszó	
	Szilágyi Farkas, ev. ref. lelkész, Nagy-Enyed	
	Szinay István, magánzó, Miskolc	
	Szolnoki Gerzson, ev. ref. lelkész, Hajdu-Böszörmény	
490	Szöts Ákos, ev. ref. lelkész, Jedd (u. p. Maros-Vásárhely)	
	Szöts Sándor, ev. ref. lelkész, Déva	
	Sztehlo Gerő, ág. hitv. ev. lelkész, Besztercebánya	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Sztehlo Kornél, ügyvéd, Budapest	
495	Dr. Szterényi József, min. tanácsos, Budapest . . . . . Szundy Károly, lapszerkesztő, Hódmezővásárhely . . . . . Tabajdy József, ev. ref. lelkész, Tiszanagyrev . . . . . Takách László, Ganzgyári tisztviselő, Budapest . . . . . Takaró Imre, ev. ref. s.-lelkész, Révbér	12.—
500	Tamó Gyula, ev. ref. lelkész, Torda-Szent-László . . . . . Tankóczy Gyula, városi tanácsjegyző, Szatmár . . . . . Tatay Imre, ev. ref. lelkész, Székes-Fehérvár . . . . . Tatay Lajos, ev. lelkész, B.-Tamási . . . . . Tatzelt Gyula, ev. tanító, Pozsony	142.— 36.— 24.— 24.—
505	Tisza-derzsi ev. ref. egyházközség, Tisza-Derzs . . . . . Tisza-kürti ev. ref. egyházközség, Tisza-Kürt . . . . . Tiszalóki ev. ref. egyház, Tiszalók . . . . . Tiszaroffi ev. ref. egyházközség, Tiszaroff . . . . . Tokay Lajos, nyomdarezsv.-társ. igazgató, B.-Gyarmat . . . . . Tokos Jenő, ev. ref. lelkész, Patakfalva	12.— 12.— 12.— 12.— 36.— 24.—
510	Tomka Jenő, m. földhitelint. ügyész, Budapest . . . . . Tompá Mihály, ág. hit. ev. lelkész, Kis-Somló (u. p. Jánosháza) . . . . . Tordai unit. középiskola, Torda . . . . . Tóth Béla, ev. ref. lelkész, Hacsany (u. p. Miskolcz)	
515	Tóth Gábor, ev. ref. lelkész, Szabadszállás . . . . . Tóth János, ev. ref. lelkész, Karancs . . . . . Tóth Kálmán, ev. ref. lelkész, Gárdony . . . . . Tóth Lajos, Sziürthe . . . . . Tóth Lajos, ev. ref. lelkész, Tisza-Dob . . . . . Tóth Sándor, ev. ref. lelkész, Feketehegy	12.—
520	Tóthfalusy József, ev. ref. lelkész, Marosvásárhely . . . . . Török József, ág. hitv. ev. főesperes, Czegléd . . . . . Törökbecsei ev. ref. egyház, Törökbecse . . . . . Dr. Trauschenfels Jenő, Bécs . . . . . Turi Károly, ev. ref. lelkész, Kapoly	
525	Ujagh Károly, ev. lelkész, Szepes-Merény . . . . . Ujfalussy Béla, felső szab. egyházmegyei tan.-bíró. Mihálydi . . . . . Ujfalussy Endre, földbirtokos, Mártonfalva . . . . . Ujj József, ev. ref. lelkész, Felső-Kézsmárk . . . . . Vajda Ferencz, ev. ref. lelkész, Szász-Lóna	108.— 12.— 96.— 36.—
530	Varga Gyula, ág. hitv. ev. lelkész, Vönöczk . . . . . Varga Márton, ág. hitv. ev. lelkész, Tokaj . . . . . Varga Zsigmond, ev. ref. lelkész, Mohács . . . . . Vargha Károly, ev. ref. lelkész, Megyeres, Komárom m. . . . . Vargha László, ev. ref. lelkész, A.-Némedi	12.— 48.—
535	Vasi felső ág. hit. ev. egyházmegye, Felső-Lövő . . . . . Vas Ádám, ev. ref. tanító, Nyarád (Üng m.) . . . . . Vay Péter, kir. táblai bíró, Kis-Várda . . . . . Gróf Vay Tihamér, F.-Vadász (Abauj vm.) . . . . . Gróf Vay Tihamérné, F.-Vadász (Abauj vm.)	12.— 24.—
540	Végyvári ev. ref. egyházközség, Végyvár	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralek 1901. év végével
	Vékony József, földmives, Hódmező-Vásárhely . . .	
	Vékony Sándor, ev. ref. gymn. tanár, Mezőtúr . . .	
	Vén Mihály, ev. ref. esperes, Bikfalva	
545	Vendvidéki ág. hitv. ev. lelkészi kör, Hódos (Vas m.)	12.—
	Veres József, ág. hitv. ev. főesperes, Orosháza . . .	
	Veres Károly, ev. ref. lelkész, Papolcz	60.—
	Veres Ede, ev. ref. lelkész, Bucs	
	Veres Tamás, ev. ref. lelkész, Onga	36.—
	Vojtkó Pál, ev. lyceumi tanár, Sopron	60.—
550	Vörös Károly, ev. ref. lelkész, Vác	12.—
	Wéber Samu, ev. lelkész, Szepes-Béla	
	Wendler Gusztáv, gyáros, Pozsony	12.—
	Wenk Károly, á. h. ev. lelk. Német-Járfalu (Moson m.)	
555	Zágoni ev. ref. egyházközség, Zágon	
	Zajzon János, ev. ref. lelkész, Erzsébetváros	
	Dr. Zelenka Lajos, törvzs. bíró, Miskolcz	12.—
	Gr. Zichy Kázmérné, Ujfalu	
	Zih Sándor, ev. ref. lelkész, Berettyó-Ujfalu	
560	Zilahi ev. ref. collegium, Zilah	
	Zilahi Kiss Béla, Budapest, VII., Arena-út 58/a	
	Zitás Bertalan, ev. ref. lelkész, Pthügy	
	Zoltáni Elek, ev. ref. esperes, Léczfalva	24.—
	Zoványi Jenő, ev. ref. theol. tanár, Sárospatak	
565	Zöld József, ev. ref. lelkész, Resicza	
	Zsigmond Ferencz, ev. ref. lelkész, Ártánd	
	Zsigmond Sándor, ev. ref. esperes, H.-Szoboszló	
	Zsigó Endre, mérnök, Szalacs	
	Zsoldos Benő, törvénytudó, Zombor	60.—
B) Pártoló tagok.		
(6 korona tagsági díjjal minden évben.)		
	Abauji ev. ref. tanító-egyesület, Nagy-Szaláncz	6.—
	Ajak ev. ref. egyház, u. p. Kis-Várda	
	Ambrus János, ev. ref. lelk., Bodva-Vendégi u. p. Hídvég	
5	Anarcs, ev. ref. egyház, Szabolcsm.	
	Antal Lajos, ev. ref. lelkész, Aszár	6.—
	Antos István, földbirtokos, Kolozsvár	6.—
	Apagyi ev. ref. egyház, Szabolcsm.	
	Apostol Bertalan, ev. ref. lelkész, Szirma	6.—
10	Apostol Mihály, nyug. ref. lelkész, Miskolcz	
	Arany Gusztáv, ev. ref. lelkész, Péczel	
	ifj. Arany Károly, jegyző, F.-Iregh	
	Arday Janka Dániel, ev. ref. lelkész, Zsarnó	
	Asztély ev. ref. egyházk. u. p. Beregszász (évi 10 K)	
15	Atyai ev. ref. egyházközség, Atya	6.—
	Babos Elek, gyáros, Szeged	
	Badaló ev. ref. egyház, u. p. Macsola (évi 10 K)	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Bajcsy Lajos, ev. ref. lelkész, Duna-Mocs	6.—
	Bajkó György, ev. ref. lelkész, Kis-Borosnyó	30.—
20	Bákai ev. ref. egyházközség, Bákai, u. p. Kis-Várda	
	Baksy István, ev. ref. theologus, Sárospatak	12.—
	Balassa Lajos, ev. ref. lelkész, Pápa-Acsád	72.—
	Balázs István, ev. ref. lelkész, Türe	78.—
	Balázs József, ev. ref. lelkész, Besztercze	
	Balazsér ev. ref. egyház, u. p. Nagy-Bégány (évi 10 K)	
25	Balsai ev. ref. egyház, Balsa	
	Bányay Sándor, főgymn. vallástanár, H.-M.-Vásárhely	
	Barabási ev. ref. egyház, Barabás (évi 10 K)	
	Barcsi József, ev. ref. tanár, Pápa	18.—
	Barkasó ev. ref. egyház, Barkasó (évi 10 K)	
30	Barla Jenő, főgymn. tanár, Kisujszállás	
	Barna Gyula, ev. ref. lelk., Disznós-Horváth	6.—
	Bartalos Dezső, ev. ref. lelkész, Tót-Vázsony	48.—
	Bartha József, ev. ref. lelkész, Vis	48.—
	Bartha Mihály, ev. ref. lelkész, Sajó-Vámos	12.—
35	Barthalos Kálmán, ev. ref. lelk. Dudar	48.—
	Dr. Bartóky József, m. osztálytanácsos, Budapest	
	Ifj. Bartók György, ref. theologus, Kolozsvár	6.—
	Bátyui ev. ref. egyházközség, Bátor (évi 10 K)	
40	Békés-Bánfalvi ev. ref. egyházközség, B.-Bánfalva	
	Bélaváry István, ev. ref. lelkész, Csoknya	
	Bencze Zsigmond, ev. ref. tanár, H.-M.-Vásárhely	12.—
	Bendl Henrik, ev. egyet. pénztárnok, Budapest	
	Bene ev. ref. egyházközség, Nagy-Bégány (évi 10 K)	
45	Benki ev. ref. egyház, Benk, u. p. Mándok	
	Benkó Imre, főgymn. tanár, Nagykőrös	12.—
	Benkő Lajos, ev. ref. lelkész, Hajdú-Nánás	
	Benkő Sándor, ref. theologus, Sárospatak	6.—
	Beregszász ev. ref. egyházközség, Beregszász (évi 10 K)	
	Beregszászvérgárdói ev. ref. egyházközség u. p. Beregszász (évi 10 K)	
50	Beregszászy Ferencz, ev. ref. lelkész, Meszes	
	Bereg-Rákos ev. ref. egyházk., Bereg-Rákos (évi 10 K)	
	Bereg-Somi ev. ref. egyházk., Bereg-Som (évi 10 K)	
	Bereg-Surányi ev. ref. egyházk., B.-Surány (évi 10 K)	
	Beregujfalvi ev. ref. egyházközség, u. p. Nagybereg (évi 10 K)	
55	Berencsi ev. ref. egyház, Berencs	
	Berkeszi ev. ref. egyház, Berkesz	
	Besenyődi ev. ref. egyház, Besenyőd, u. p. Ó-Fehértó	
	Beszterczei ev. ref. egyház, Besztercz, u. p. Demeccser	
	Bezdédi ev. ref. egyházközség, Bezdéd	
60	Biber József, ev. ref. lelkész, Esztár	
	Biberaner Tivadar, máv. felügyelő, Budapest	6.—
	Bicskei ev. ref. egyházközség, Bicske	
	Bihari Ferencz, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	6.—
	Bilkei ev. ref. egyházközség, Bilke (évi 10 K)	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
65	Biró András, ev. ref. lelkész, Daróc	12.—
	Biró János, ev. ref. lelkész, Szeszta	
	Bitay Béla, ev. ref. lelkész, Csikszereda	12.—
	Bitay Mihály, ev. ref. lelkész, Udvarfalva	48.—
	Boecor Lajos, ev. ref. lelkész, Tengőd	
70	Bodnár István, ev. ref. lelkész, Sajó-Velezd, u. p. Putnok	6.—
	Bódog Tamás, ev. ref. lelkész, Emőd	6.—
	Bodolay István, ev. ref. lelkész, Mező-Csáth	
	Bodolay József, ev. ref. lelkész, Kesznyéten	
	Borsos Sándor, ev. ref. lelkész, Kolozs	
75	Borzsovai ev. ref. egyházközség, Borzsova (évi 10 K)	
	Bosznay István, kollég. tanár, Debreczen	6.—
	Botos József, ev. ref. lelkész, Parasznya	
	Botrágyi ev. ref. egyházközség, Botrágy (évi 10 K)	
	Bögös Lajos, ev. ref. lelkész, Csökmő	
80	Bögös Lajosné, ev. ref. lelkész neje, Csökmő	
	Búesu ev. ref. egyház, u. p. Beregszász (évi 10 K)	
	Buday József, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	6.—
	Buji ev. ref. egyházközség, Buj	
	Burján András, máv. raktárnok, Monor	24.—
85	Butyka Boldizsár, gymn. tanár, H.-Böszörmény	18.—
	Buza János, ev. ref. főgymn. tanár, Sárospatak	12.—
	Buzi Márton, ref. lelkész, Kövecses	
	Csabay Pál, ev. ref. lelkész, Alsó-Balog	
	Csák Máté, ev. ref. lelkész, Nagyvárad-Olaszi	6.—
90	Csarodai ev. ref. egyház, Csaroda (évi 10 K)	
	Csécsi Miklós, ev. ref. lelk. Makó	
	Cseh Pál, ref. s. lelkész, Miskolcz	
	Csengery Dezső, ügyvéd, Kassa	
	Cserapes-kenézi ev. ref. egyház, Cs.-Kenéz, u. p. Gyüre.	
	Cseresznyés Ödön, ev. ref. körlelkész, Balázsfalva	
95	Cserhalmi Samu; számellenőr, Budapest, I. Országház. utca 41.	
	Csernák Béla, ev. ref. s.-lelkész, Furta-Biharm.	
	Csery István, postafőnök, Dombóvár	
	Csetfalui ev. ref. egyházközség, Csetfalu (évi 10 K)	
100	Csiky József, ev. ref. lelkész, Mező-Záh	48.—
	Csizmadia Jenő, ev. ref. lelkész, Bánhorváth	
	Csizmadia Lajos, ev. ref. lelkész, Lepsény	
	Csomár Béla, ev. ref. s.-lelkész, Aszány (u. p. Csap)	6.—
	Csunka-papi ev. ref. egyházközség, u. p. Mező-Ká- szony (évi 10 K.)	
105	Csontó Károly, ev. ref. lelkész, Sajó-Ecseg	
	Dr. Csűrös Ferencz, kollég. tanár, Debreczen	18.—
	Csecz András, ev. ref. lelkész, Atány	
	Czibor József, ev. ref. lelkész, Neszmély	12.—
	Dakó Lajos, ev. ref. lelkész, Borsod, u. p. Edelény	12.—
110	Danyi József, ev. ref. theologus, Sárospatak	
	Daróczi ev. ref. egyház, u. p. Beregszász (évi 10 K)	
	Dávid József, ev. ref. lelkész, Hangács	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Dédai ev. ref. egyházk., u. p. Nagy-Bégány (évi 10 K)	
115	Demecseri ev. ref. egyházközség, Demecser	66.—
	Demeter Mihály, ev. ref. lelkész, Szotyor	
	Derczeni ev. ref. egyházközség, u. p. Gát (évi 10 K)	
	Dezse Dániel, ev. ref. lelkész, Barabásszeg	28.—
	Dr. Dillnberger Emil, orvos, Budapest	
	Dr. Dirner Gusztáv, Budapest	
120	Dobronoky László, körjegyző, Szilas	
	Dobronyovszky Gyula, ev. lelkész, Alberti-Irsa	66.—
	Ózv. Domokos Mihályné, Tisza-Roff	36.—
	Dorogi Lajos, ev. ref. lelkész, Kis-Uj-Szállás	
125	Dózsa Dénes, tanár, Szászváros	18.—
	Dózsa József, ev. ref. lelkész, Tata	
	Döghei ev. ref. egyházközség, Döghe	
	Dusza János, ev. ref. lelkész, Hanva, u. p. Bánréve	
	Éder Elek, kir. közjegyző, Miskolcz	
130	Egerházy Lajos, ev. ref. lelkész, Torda	28.—
	Elek József, ev. ref. lelkész, Bábony	6.—
	Encsencsi ev. ref. egyház. Encsencs	
	Érmihályfalvai ev. ref. egyházközség, Érmihályfalva	
	Eröss Lajos, ev. ref. lelkész, Abauj-Szemere	
135	Fábián Márton, ev. ref. lelk., Bágy, u. p. H.-Szt-Márton	12.—
	Farkas György, ev. ref. lelkész, Abauj-Szinna	
	Farkas Imre, ev. ref. tanító, Mezőtúr	6.—
	Farkas Károly, ev. ref. lelkész, P.-Keresztúr	
	Fazekas Sándor, magánzó, B.-Sellye	
140	Fejér Pál, főiskolai szenior, Nagy-Enyeden	
	Fekete Sándor, ügyvéd, Hajdú-Szoboszló	
	Félegyházy Antal, koll. tanár, Székely-Udvarhely	6.—
	Felső Láng Lajos, Sár-Szent-Miklós	
	Felvinczy Lajos, ev. ref. lelkész, Kis-Igmánd	
145	Fényes Endre, kir. járásbíró, Székelyhid	
	Fényeslitkei ev. ref. egyházközség, F.-Litke	
	Fésős Endre, kir. törv. jegyző, Szatmár-Németi	
	Dr. Flórián Károly, jogtanár, Eperjes	
	Fodor Béla, kir. aljársbíró, Miskolcz	
150	Fodor Géza, ev. ref. lelkész, Szádellő (Tornavm)	
	Fodor György, ev. ref. lelkész, Perkussa, u. p. Szin	
	Forgács Gyula, ev. ref. lelkész, Budapest	
	Fornosi ev. ref. egyházközség, u. p. Munkács (évi 10 K.)	
	Földes György, ev. ref. lelkész, Zabola	
155	Földesi ev. ref. egyházközség, Földes	
	Földváry Jenő, ev. ref. lelkész, Daruvár	
	Földváry László, ev. ref. lelkész, Vác-Hartyán	
	Frenyó Lajos, ev. vallás tanár, Eperjes	
	Dr. Funk Sámuel, rabbi, Pozsony	
160	Fürst János, ág. hitv. ev. lelkész, Pozsony	
	Gaál Ferencz, ev. ref. lelkész, Poroszló	18.—
	Gajdács Pál, ág. h. ev. lelkész, Tóth-Komlós	
	Galle István, ág. hitv. ev. lelkész, Kis-Harta	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Gárdonyi ev. ref. egyházközség, Gárdony	
	Gaskó Gyula, gymn. tan., Pancsova	
165	Gáti ev. ref. egyházközség, Gát (évi 10 K)	
	Gavallér János, ev. ref. lelkész, Kis-Varsány	6.—
	Gecsei ev. ref. egyházközség, u. p. Macsola (évi 10 K)	
	Gecsey Péter, ev. ref. lelkész, Tarczal	
	Gedeon András, kereskedő, Miskolcz	
170	Gelénés ev. ref. egyházközség, u. p. Barabás (évi 10 K)	
	Gemzse ev. ref. egyház, Gemzse	
	Geréb Márton, gymn. tanár, Kolozsvár	6.—
	Dr. Gergely György, jogakad. tanár, Máramarossziget	
	Geszterédi ev. ref. egyház, Geszteréd, u. p. Bököny	
175	Dr. Gidófalvi István, kir. közjegyző, Kolozsvár	12.—
	Glós Károly, ügyvéd, Miskolcz	
	Gombai ev. ref. egyház, Gomba	6.—
	Gózon Gyula, ref. lelkész, Dömsöd	48.—
	Gönczi Lajos, ev. ref. tanár, Székely-Udvarhely	
180	Görgy János, Nagy-Ida	
	Gratz Mór, ág. h. ev. lelkész, Kolozsvár	
	Gulács ev. ref. egyházk., u. p. M-Farpa (évi 10 K)	
	Dr. Gulyás István, tanár, Debreczen	12.—
	Gulyás Lajos, ev. ref. lelkész, Kis-Uj-Szállás	
185	Gut ev. ref. egyházközség, u. p. Gát (évi 10 K)	
	Gyarmathy Dezső, polgármester, Székely-Udvarhely	12.—
	Gyarmathy József, ev. ref. theologus, Sárospatak	18.—
	Győrteleki ev. ref. egyházközség, Győrtelek	
	Gyulaházai ev. ref. egyházközség, Gyulaháza	
190	Gyulai ev. ref. egyházközség, Gyulaj	
	Gyüre ev. ref. egyházközség, Gyüre	
	Hagymássy Károly, k. közjegyző, Paks	
	Hajdu János, ág. h. ev. lelkész, Zsegnye	
195	Hajsó Gusztáv, ág. h. ev. lelkész, Sajó-Arnót	18.—
	Halábor ev. ref. egyházk., u. p. Mezővári (évi 10 K)	
	Halász Zsigmond, földbirtokos, tanácsbíró, A.-Dabas	18.—
	Halmy Gyula, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	6.—
	Haranglábi ev. ref. egyházk., u. p. Nagylónya (évi 10 K)	
	Harsányi István, ev. ref. segédlelkész, Abauj-Szántó	6.—
200	Dr. Harsányi Károly, orvos, Tiszalök	6.—
	Harsányi Sándor, ev. ref. lelkész, Túrkeve	
	Heckel Károly, kir. eljárásbíró, Miskolcz	6.—
	Hegedüs István, egyet. tanár, Budapest	
	Herepey Gergely, ev. ref. lelkész, Kolozsvár	
205	Hete ev. ref. egyházk., u. p. M-Tarpa (évi 10 K)	
	Hetyen ev. ref. egyházk., u. p. M-Kászony (évi 10 K)	
	Hidvégi Benő, kir. tanfelügyelő, Miskolcz	6.—
	Hofmann Károly, főgymn. tanár, Kisujszállás	
	Horváth Béla, ág. h. ev. lelkész, P.-Szt-László	
210	Horváth István, ev. ref. lelkész, Bürkös	
	Horváth Sándor, ág. h. ev. lelkész, Veleg	
	Hoznek Lajos, ág. hitv. ev. lelkész, Girált	36.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Hubay Bertalan, ev. ref. theologus, Sárospatak . . .	18.—
215	Hutka József, ev. ref. esperes, Bánóc . . . Idrányi Barna, ev. ref. lelkész, Nagy-Szaláncz . . . Imre Lajos, gymn. tanár, H.-M.-Vásárhely . . . Imre Sándor, ev. ref. főgymn. tanár, Kolozsvár . . . Isóz Kálmán, múz. hivatalnok, Budapest . . .	
220	Izсныéte ev. ref. egyházk., u. p. Sztrabicsó (évi 10 K) Jakab János, ev. ref. lelkész, Szala . . .	6.—
	Jákói ev. ref. egyház, Jákó, u. p. Nyir-Bakta . . .	6.—
	Jancsó Lajos, ev. ref. lelkész, Maros-Ujvár . . .	
225	Jánd ev. ref. egyházk., u. p. Vásáros-Namény (évi 10 K) Dr. Jászi Viktor, jogakad. tanár, Kecskemét . . . Jávory Nándor, ev. ref. lelkész, Viszló (Somogy m.) Jókay Lajos, ev. ref. lelkész, Kis-Ölved . . .	
	Jósvai Dénes, ev. ref. lelkész, Szutor, u. p. Jánosí Juhász László, ev. ref. lelkész, Győrtelek . . .	
230	Kádár János, ev. ref. lelkész, Legenye . . . Kajdanói ev. ref. egyházközség, u. p. Nagy-Bégány (évi 10 korona) Kálló-semjéni ev. ref. egyház, Kálló-Semjén . . .	
	Kálmán Gyula, ev. ref. lelkész, Ságvár . . .	
235	Kálniczky Endre, ev. ref. lelkész, Putnok . . . Kanyári ev. ref. egyházközség, Kanyár . . . Kapi Gyula, ev. tanítókép. igazgató, Sopron . . .	
	Kapossy György, ev. ref. lelk., Egerszög, u. p. Jósvafő Karácson Béla, főgymn. tanár, Kis-Uj-Szállás . . .	
240	Karai Sándor, kolleg. tanár, Debreczen . . . Karika László, közbirtokos, Csep . . .	30.—
	Karla Bertalan, iparos, Miskolcz . . .	
	Kazai Géza, ev. ref. lelkész, Lak . . .	6.—
	Kárpáti Vilmos, vasgyári tisztviselő, Krompach . . .	6.—
	Dr. Kathona László, ügyvéd, Krasznahorka-Váralja . . .	
245	Kecskeméty Jenő, ev. ref. lelkész, Duna-Almás . . .	6.—
	Kelemen János, ev. ref. lelkész, Ács . . .	
	Kemény Frigyes, kir. táblai bíró, N.-Kikinda . . .	6.—
	Id. Kemény János, ág. hitv. ev. lelkész, Kis-Kőrös . . .	6.—
	Kenessey Dezső, gymn. h. tanár, Budapest . . .	6.—
250	Kenessey Kálmán, hajózási főfelügyelő, Budapest . . . Kerekes János, ev. ref. lelkész, T.-Barczáka . . .	6.—
	Kertész István, ev. ref. lelkész, Bodrog Halászi . . .	6.—
	Kertész Mózes, ev. ref. lelkész, Csejd . . .	78.—
	Keviczky László, ág. h. ev. lelkész, Kondoros . . .	18.—
	Kigyós ev. ref. egyházközség, u. p. Nagybereg (évi 10 K)	
255	Kirchner József, törv. bíró, Pozsony . . .	
	Kiss Béla, ev. ref. lelkész, Vaál . . .	12.—
	Kiss Ernő, ev. ref. tanár, Pápa . . .	
	Kiss József, ev. ref. lelkész, Kákics . . .	6.—
260	Dr. Kiss Károly, ügyvéd, N.-Kikinda . . .	66.—
	Kiss Lajos, ref. főgymn. tanár, Miskolcz . . .	
	Kiskereki ev. ref. egyházközség, Kiskereki . . .	12.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Kiss Gyula, ev. ref. lelkész, Telkibánya	12.—
	Kiss Mór. községi jegyző, Kocs	
	Kis-Bégányi ev. ref. egyházközség, u. p. Nagy-Bégány (évi 10 korona)	
265	Kis-Létai ev. ref. egyház, Kis-Léta, u. p. Mária Pócs Kis-Lónyai ev. ref. egyházközség, u. p. Nagy-Lónya (évi 10 korona)	
	Kiss Sándor, ev. ref. tanító, Parasznya	6.—
	Kis-Várdai ev. ref. egyház, Kis-Várda	
	Kis-Varsányi ev. ref. egyházközség, Kisvarsány	
270	Kocsordi ev. ref. egyházközség, Kocsord	54.—
	Kókai Lajos, könyvkereskedő, Budapest	
	Kolbai Arnold, tanár, Pozsony	
	Kolbenhayer Soma, ág. hitv. ev. lelkész, Nagy-Kürtös	78.—
	Kolozsvári Mihály, theologus, Debreczen	6.—
275	Kolumbán Ferencz, ev. ref. lelkész, Sepsi-Szt-Király Komjáthy János, ev. ref. lelkész, Adorjánháza	66.— 48.—
	Komorói ev. ref. egyház, Komoró, u. p. Fényes-Litke	
	Koncz Károly, ev. ref. lelk., Zeherge, u. p. Rimaszombat	
	Kontra Sándor, ev. ref. lelkész, A.-Dabas	6.—
280	Kopocs-apati ev. ref. egyház, K.-Apáti, u. p. Gyűre Koszterszky, Kálmán, gyógyszerész, Pozsony	
	Kótaj, ev. ref. egyház, Kótaj	
	Dr. Kovács Gábor, ref. főgymn. igazgató, Miskolcz	
	Kovács Gyula, polgármester, Hajdú-Szoboszló	
285	Dr. Kovács Gyula, egyet. tanár, Budapest	
	Kovács Lajos, vm. főügyész, Miskolcz	
	Kovács Károly, ev. ref. lelkész, Tisza-Palkonya	
	Kovács János, ev. ref. lelkész, Takta-Kenész	54.—
	Kováts Ferencz, m. irattárnok, Temesvár	
290	Kozma Zsigmond, ev. ref. lelkész, Bihar-N.-Bajom	
	Köris Kálmán, v. főpénztáros, Miskolcz	
	Köszeghy József, ev. ref. lelkész, Kéttornyúlak	12.—
	Kötse István, tanítókép. tanár, Sárospatak	6.—
	Kulesár Endre, kollég. tanár, Debreczen	
295	Kún József, ev. ref. hittanhallgató, Sárospatak	
	Kún Kálmán, ny. törv.-széki bíró, Miskolcz	
	Kupai Dénes, ev. ref. lelkész, F.-Vály	
	Kusztos Gyula, ev. ref. lelkész, Györgyfalva	66.—
	Id. Kutasi Ferencz, ev. ref. lelkész, Tárca (Fejér m.)	
300	Kübeicher Albert, ág. hitv. ev. lelkész, Duránd	12.—
	Dr. Lakos Béla, ref. főisk. tanár, Pápa	6.—
	Lamperth Gyula, ev. ref. lelkész, Juth	
	Lányi Lajos, ev. ref. lelkész, Kocsord	54.—
	Lányi Lajos, főgymn. tanár, Mezőtúr	12.—
305	Laskodi ev. ref. egyházközség, Laskod	
	László János, ev. ref. lelkész, Lábatlan	
	Laucsek Jónás, ág. hitv. ev. esperesség, Vadosfa	
	Lénárth József, ev. ref. lelkész, Magyaró	6.—
	Lénárth Lajos, ev. ref. lelkész, Kis-Ujfalú	18.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
310	Lencz Géza, ev. ref. lelkész, Tépe, u. p. Derecske . Lengyel József, ev. ref. s.-lelk., Barcza (Abauj-Torna) Dr. Lengyel Lajos, orvos, Budapest	
	Lichtenstein László, kereskedő, Miskolcz	6.—
315	Limberger István, ág. hitv. ev. nyug. esperes, Késmárk Linczenyi Lajos, ág. hitv. ev. lelkész, Király-Lehota Lórántházai ev. ref. egyház, Lórántháza	6.—
	Losonczi Farkas Gusztáv, ny. árvászéki elnök, Miskolcz Lovász Dezső, bizt. felügyelő, Kassa	12.—
320	Lörincz Gyula, ev. ref. lelkész, Kis-Bacsonz . . . . . Lövői ev. ref. egyház, Lövő, u. p. Pap	
	Lukácsi Imre, ev. ref. lelkész, Baranya-Viszló	6.—
	Macsolai ev. ref. egyházközség, Macsola (évi 10 K) Madaras János, ev. ref. lelkész, Szövérd	6.—
	Majtisi ev. ref. egyház, Majtis	6.—
325	Makay Balázs, ev. ref. tanító, Tiszadob . . . . . Makay Lajos, Erzsébetházi igazgató, Buda-Örs	
	Makkos-jánosi ev. ref. egyházközség, Nagy-Bégány (évi 10 korona)	6.—
	Maklár Pap Miklós, főisk. tanár, Sárospatak	6.—
	Maklár Károly, ref. lelkész, Sajó-Keresztur	6.—
330	Mándi ev. ref. egyházközség, Mánd . . . . . Mándoki ev. ref. egyházközség	6.—
	Marikovszky Menyhért, igazgató, Máramaros-Sziget	6.—
	Dr. Márk Ferencz, ev. ref. lelkész, Okány	6.—
	Márokpapi ev. ref. egyházközség, Bereg-Surány (évi 10 korona)	12.—
335	Marton Gyula, Mihálydi	18.—
	Máté Balázs, ev. ref. lelkész, Kis-Tótfalu	12.—
	Mátyus, ev. ref. egyházközség, u. p. Nagy-Lónya (évi 10 korona)	12.—
	Melkó István, ev. ref. theologus, Sárospatak	6.—
340	Mendöl Lajos, ág. hitv. ev. lelkész, Nagyszénás . . . . . Menyhárd Elek, ev. ref. lelkész, Szász-Bréte	6.—
	Mészáros János, ev. ref. lelkész, B.-Irányi, u. p. Baranya-Sellye	54.—
	Mészáros Károly, ev. ref. lelkész, Mócsa	6.—
	Meyeringh Károly, ev. ref. lelkész, Budapest	6.—
	Mezey János, ev. ref. lelkész, Óri-Szt-Péter	
345	Mezőkaszonyi ev. ref. egyházközség, Mező-Kaszonny (évi 10 korona)	
	Mezőtarpai ev. ref. egyházközség, Mezőtarpa (évi 10 korona)	
	Mezővári, ev. ref. egyházközség, Mezővári (évi 10 K) Mihajlovics Soma, ág. hitv. ev. lelkész, Bér, u. p. Szirák	18.—
350	Dr. Mikler Károly, jogtanár, Eperjes	12.—
	Mindszenti Imre, ev. ref. lelkész, Sajókaza	6.—
	Miskolczy Pál, ügyvéd, Miskolcz	48.—
	Mocsy Lajos, ügyvéd, Garam-Vezekény	6.—
	Mód Lénárt, ág. hitv. ev. lelkész, Vas-Simonyi	6.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
355	Mogyorósi ev. ref. egyház, Mogyorós, u. p. Mándok . Molnár Dénes, ev. ref. lelkész, Kéty	6.—
	Molnár József, ev. ref. főgymn. tanár, Miskolcz	12.—
	Molnár József, ev. ref. lelkész, Napregy, u. p. Kelemér	
	Molnár Lőrincz, ev. ref. püspöki titkár, Kolozsvár	
	Dr. Moravcsik Gyuláné, Budapest	
360	Moravcsik Mihály, ág. hitv. ev. lelkész, Aszód	6.—
	Móre Elek, Bező	6.—
	Morocz Mihály, ev. ref. lelkész, Ó-Gyalla	6.—
	Morvay Ferencz, ev. ref. lelk., Nagy-Váty, u. p. Szent-Lőrincz	
365	Munkácsi ev. ref. egyházközség, Munkács (évi 10 K.)	66.—
	Nagy Albert, ev. ref. lelkész, Baczka-Madaras	18.—
	Nagy Elek, tanár, Debreczen	6.—
	Nagy Gida, ev. ref. lelkész, Diós-Jenő	6.—
	Nagy Jenő, ref. tanító, Sajó-Szentpéter	12.—
	Nagy Kálmán, ág. h. ev. lelkész, Gecse, u. p. Vaszar	
370	Nagy Kálmán, ev. ref. lelkész, Tarján	12.—
	Nagy Károly, ev. ref. theol. tanár, Kolozsvár	12.—
	Nagy Lajos, ev. ref. lelkész, Nagyfalú	
	Nagy Lajos, kir. törv. bíró, Nyiregyháza	
	Dr. Nagy Péter, ügyvéd, Miskolcz	
375	Id. Nagy Péter, nyug. hivatalnok, Miskolcz	
	Nagy Sándor, ev. ref. lelkész, Gyermely	6.—
	Nagy Sándor, ev. ref. lelkész, Mohi	
	Nagy Sándor, ev. ref. lelkész, Szomod, u. p. Tata	
	Nagybégányi ev. ref. egyházközség, Nagybégány (évi 10 korona)	
380	Nagyberegi ev. ref. egyházközség, Nagybereg (évi 10 korona)	
	Nagylónyai ev. ref. egyházközség, Nagylónya (évi 10 K.)	
	Nagymuzsalyi ev. ref. egyházközség, Nagymuzsaly (évi 10 korona)	
	Nagyvarsányi ev. ref. egyházközség	
385	Nánássy Lajos, ev. ref. theologus, Debreczen	
	Nemes Ferencz, ev. ref. lelkész, Alsó-Ilosva	
	Német Péter, ev. ref. lelkész, Csomonya	6.—
	Dr. Neumann Mór, ügyvéd, Galánta	
	Novák Sándor, ev. ref. lelkész, Cserépfalu, u. p. Bogács	
	Nyarády László, theologus, Debreczen	
390	Nyirbogáti ev. ref. egyházközség, Nyirbogát	
	Nyirbogdányi ev. ref. egyházközség	
	Dr. Nyitrai Pál, orvos, Kis-Ujszállás	48.—
	Ó-Fehértói ev. ref. egyház, Ó-Fehértó	18.—
395	Olajos Pál, ev. ref. lelkész, Gesztely	
	Id. Oreczy Gyula, magánzó, Miskolcz	
	Órás Kálmán, ev. ref. egyház, Ónd, u. p. Szerencs	
	Orosi ev. ref. egyház, Oros	
	Osváth Pál, ev. ref. lelkész, Döge, u. p. K.-Várda	12.—
	Osváth Zoltán, ev. ref. lelkész, Uzd	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
400	Óri ev. ref. egyházközség, Óri	
	Padrah Sándor, kir. közjegyző, H.-Szoboszló	6.—
	Palcsó Károly, ev. ref. lelkész, Damak	
	Pap Imre, ev. ref. lelkész, H.-M.-Vásárhely	
	Pap István, ev. ref. lelkész, S.-M.-Berkesz	
405	Papi ev. ref. egyházközség, Pap	
	Páskaháza ev. ref. egyház, Páskaháza	12.—
	Paszabi ev. ref. egyházközség, Paszab	
	Pataky János, ev. ref. s.-lelkész, Bánfalva	
	Pataky Sándor, ny. cs. és kir. százados, Miskolcz	
410	Dr. Pávay Vajna Gábor, orvos, Pozsony	
	Payr Sándor, ev. theol. tanár, Sopron	
	Dr. Peczkó Ernő, tanár, Debreczen	12.—
	Pecsenye András, ev. ref. theol., Sárospatak	18.—
	Pelsőczi ev. ref. egyházközség, Pelsőcz	
415	Pénztáros István, főjegyző, H.-Szoboszló	18.—
	Péter Mihály, ev. ref. lelkész, K.-Azar	12.—
	Péterfy Dénes, kir. ítélő törv. bíró, M.-Vásárhely	78.—
	Petra István, n. tisztviselő, Miskolcz	
	Pfendcsack Irén, tanítónő, M.-Sziget	
420	Pfliegler Ferencz, kereskedő, Miskolcz	
	Piricsei ev. ref. egyház, Piricse, u. p. Nyirbátor	
	Placskó István, ág. h. ev. lelkész, Szarvas	
	Polgár János, ág. hitv. ev. lelkész, Meszlen	6.—
	Pongrácz János, ev. ref. lelkész, Héregh	12.—
425	Pónus Lajos, ev. ref. theol., Sárospatak	6.—
	Pósa Lajos, ev. ref. lelkész, Radnót	
	Püspök-ladányi ev. ref. egyházközség, Püspök-Ladány	
	Dr. Rácz Albert, Török-Szt-Miklós	6.—
	Rácz Géza, ev. ref. lelkész, Moór	
430	Dr. Rácz György, magánzó, Miskolcz	
	Rácz Gyula, tanár, Budapest	
	Rácz Jenő, gyógyszerész, Miskolcz	
	Rácz Károly, ev. ref. lelkész, Ete	
	Rácz Lajos, gymn. tanár, Sárospatak	
435	Rádi ev. ref. egyház, Rád, u. p. Kemecse	
	Rafajna-ujfalui ev. ref. egyházközség, u. p. Barkaszó (évi 10 korona)	
	Dr. Raffay Ferencz, jogtanár, Eperjes	
	Rákossy György, ev. ref. lelkész, Nyárad-Szent-Anna	6.—
	Raksányi Károly, ev. ref. lelkész, Balaton-Henye	
440	Ramocsaháza ev. ref. egyház, Ramocsaháza	
	Régeni Ferencz, ev. ref. lelkész, M.-Bikal	78.—
	Reif Pál, ág. hitv. ev. theologus, Zay-Ugróc	
	Révay Pál, ev. ref. lelkész, S.-Szt-György	46.—
	Révész Lajos, ev. ref. coll. tanár, Debreczen	
445	Réz László, ev. ref. lelkész, Homonna	14.—
	Rigó Lajos, ev. ref. lelkész, Bihar	6.—
	Rizner Károly, felügyelő, Tisza-Lucz	
	Rozgonyi László, ref. lelkész, Nekézseny	6.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Rózsay József, körjegyző, Vác-Hartyán	60.—
450	Rupprecht Olivér, földbirtokos Mesterháza	
	Rutkay Menyhért, főgymn. énektanár, Miskolcz	6.—
	Sályi ev. ref. egyházközség, Sályi	24.—
	Sámuel Aladár, ev. ref. lelkész, Bala-Vásár	6.—
	Sándor András, ev. ref. lelkész, Patakfalva	54.—
455	Sáros-oroszi ev. ref. egyházközség, u. p. N.-Muzsaly (évi 10 korona)	
	Sáros-Zempléni ág. hit. ev. egyházmegye, Budamér	
	Dr. Sassy János, orvos, Miskolcz	
	Sassy Szabó István, ügyvéd, Miskolcz	
	Scherffel Nándor, ág. hit. ev. lelkész, Krompach	6.—
460	Schilling Ottó, kir. közjegyző, Szamos-Ujvár	12.—
	Sebesi Ákos, kir. közjegyző, Segesvár	
	Sebestyén Dávid, ev. ref. lelkész, Kocs	6.—
	Sedivi László, Nyitra	
	Sényő ev. ref. egyház, Sényő, u. p. Nyír-Bogdány	
465	Seregély Béla, ev. ref. lelkész, Adás-Tével, u. p. Pápa	
	Seregély Dezső, ev. ref. lelkész, Nagy-Kanizsa	6.—
	Simon Mihály, ev. ref. lelkész, Szkaros (Gömör vm.)	
	Somkerek Miklós, ev. ref. esperes, Szék	6.—
	Somogyi Kálmán, ev. ref. lelkész, Adánd	
470	Somogyi Lajos, ev. ref. lelkész, Sámson (Békés vm.)	
	Sörös János, ev. ref. lelkész, B.-Szt-Mihály	6.—
	Steinfeld Jenő, nyomdász, Sárospatak	12.—
	Stromszky Károly, máv. főmérnök, Pozsony	6.—
	Svingor József, ev. ref. lelkész, Borsod-Vadna	
475	Ifj. Szabadi Adolf, Budapest	
	Szabadi Béla, magánhivatalnok, Budapest	
	Szabados László, ev. ref. lelkész, Körtvélyes, u. p. Almás	
	Szabó András, ev. ref. s.-lelkész, Temesvár	
	Szabó Barna, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	
480	Szabó Bertalan, ev. ref. lelkész, H.-Papi, u. p. H.-Bóba	
	Szabó Béla, kereskedő, Miskolcz	6.—
	Szabó Dienes, ev. ref. tanító, Mihályháza	44.—
	Szabó Géza, ev. ref. lelkész, Ócsa	6.—
	Szabó Imre, ev. ref. lelkész, B.-Üdvari	
485	Szabó János, főgondnok, Török-Szt-Miklós	6.—
	Szabó Lajos, ev. ref. lelkész, Nyírbátor	12.—
	Szabó Sámuel, ev. ref. tanár, Kolozsvár	12.—
	Szabó Sándor, ev. ref. lelkész, Turkeve	6.—
	Dr. Szabó Sándor, jogtanár, Sárospatak	6.—
490	Szabó Zsigmond, ev. ref. lelkész, Győr	
	Szabolcsi ev. ref. egyház, Szabolcs, u. p. Balta	
	Szacsvay Sándor, Kolozsvár	6.—
	Szakoly ev. ref. egyház, Szakoly, u. p. Balkány	
	Szarvas ág. hitv. ev. egyházközség	
495	Száz Kálmán, ev. ref. s.-lelkész, Kádárta	36.—
	Szécsi Ferencz, ev. ref. lelkész, Felvincz	6.—
	Szécsi Miklós, polg. isk. igazgató, H.-Szoboszló	18.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Székelyi ev. ref. egyház, Székely, u. p. Demecser .	
500	Szekeres János, polg. és keresk. isk. tanár, Miskolcz	
	Székrenyessy Árpád, földbirt., Borsod, u. p. Edelény	12.—
	Szele György, ev. ref. lelkész, Bakonyszeg	6.—
	Szelényi Lajos, nyomdatulajdonos, Miskolcz	
505	Szendrey Gábor, körjegyző, Magyarós	12.—
	Szendrey Gerzon, Székes-Fehérvár	66.—
	Szendy Lajos, ev. ref. lelkész, Pacsér	12.—
	Szentmártony Dávid, ev. ref. lelkész, Martony	
	Szernye ev. ref. egyházk., u. p. Berkaszó (évi 10 K)	
510	Dr. Szesztay Zoltán, ügyvéd, Nyiregyháza	24.—
	Szigeti Benedek Gyula, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	6.—
	Sziráczy János, ev. tanító, Szarvas	
	Szikszay József, ügyvéd, Nyirbátor	12.—
	Szombath György, pénzügyi igazg., Ipolyság	
515	Szombati László, v. számvevő, Miskolcz	
	Szomjas Gusztáv, földbirtokos, Tiszalök	
	Szontagh Sándor, ág. hitv. ev. lelkész, Szepes-Váralja	6.—
	Szuhay Benedek, ev. ref. lelkész, Kápolna	12.—
	Szutorisz Frigyes, ev. koll. tanár, Eperjes	
520	Szücs József, ev. ref. lelkész, Alsó-Ors	
	Szücs László, ev. ref. lelkész, Senyeháza	
	Szücs László, ev. ref. lelkész, Vértes	
	Tákosi ev. ref. egyházk., u. p. Csaroda (évi 10 K) .	
	Tárkányi György, ev. ref. vallástanár, Sepsi-Szt-György	78.—
525	Téglási ev. ref. egyházközség, Téglás	
	Dr. Tegze Gyula, jogakad. tanár, Kecskemét	
	Teleki József, ev. ref. lelkész, Póka	
	Tenkei József, betegs. pénzt. titkár, Nagyvárad	
	Terényi János, ág. hitv. ev. lelkész, Tápió-Szt-Márton	12.—
530	Terray Gyula, ág. hitv. ev. főesperes, Rozsnyó	6.—
	Téthi ev. ref. egyház, Téth (Győr m.)	
	Thassi ev. ref. egyház, Thass (Szabolcs m.)	6.—
	Thern László, ág. hitv. ev. vallástanár, Szepes-Igló .	
	Tirscher István, gyógyszerész, Bártfa	
535	dr. Tirsch Gergely, ág. hitv. lelkész, Uj-Pázua	
	Tisza-Adonyi ev. ref. egyházközség, u. p. Tiszaszalka (évi 10 K)	
	Tisza-Kerecseny ev. ref. egyházközség, u. p. Nagy- lónya (évi 10 K)	
	Tisza-szalkai ev. ref. egyházközség, u. p. Tisza-Szalka (évi 10 K)	
	Tisza-Szent-Márton ev. ref. egyház	
	Tisza-Vid ev. ref. egyházközség, u. p. Tisza-Szalka (évi 10 K)	
540	Tivadar ev. ref. egyházk., u. p. Mező-Tanpa (évi 10 K)	
	Tóbiás Gyula, ev. ref. lelkész, Felső-Láncz	
	Tóbiás Sándor, ev. ref. lelkész, Rimaszombat	
	Tokaji Aladár, főgymn. tanár, Szászváros	66.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Toró Dénes, ev. ref. lelkész, Szt-László, u. p. Sz.- Udvarhely	12.—
545	Tornyos-pálczai ev. ref. egyházközség, T.-Pálca	
	Tóth Benő, ev. ref. lelkész, Ivánca	
	Tóth Dániel, ev. ref. esperes, Miskolcz	6.—
	Tóth Dezső, joghallgató, Sárospatak	12.—
550	Tóth István, ev. ref. theologus, Sárospatak	12.—
	Tóth István, ügyvéd, Pozsony	
	Tóth Kálmán, ev. ref. lelkész, Komjáthy, u. p. Szilas	
	Tóth János, ref. lelkész, Nagy-Barcza	6.—
	Tóth Pál, leányneveldei igazgató, Miskolcz	
555	Trillhaus Gyula, cukrász, Miskolcz	
	Trillhaus Lajos, pénztáros, Miskolcz	
	Turai ev. ref. egyházközség, Tura	
	Turkevei Casino, Turkeve	
	Túry Sándor, ev. ref. lelkész, Hubó	54.—
	Tuzséri ev. ref. egyházközség, Tuzsér	
560	Ugornyai ev. ref. egyházközség, u. p. Vásáros-Námény (évi 10 K.)	
	Újfejtői ev. ref. egyházközség, Újfejtő	
	Ujhelyi Miklós, iparos, Miskolcz	
	Uzoni ev. ref. egyházközség, Uzon	
	Vadas Gyula, ev. ref. lelkész-tanító, Csermő	18.—
565	Vadász István, ev. ref. lelkész, Noszvaj, u. p. Bogács	
	Vadász Pál, ev. ref. lelkész, Sajó-Szt-Péter	
	Vajda Mihály, ev. ref. s.-lelkész, Böösháza	36.—
	Vámosatya ev. ref. egyház, u. p. Barabás (évi 10 K)	
	Varanay Lajos, ev. ref. lelkész, Uj-Bars	12.—
570	Varga Antal, ev. ref. lelkész, F.-Bátka	
	Varga Ferencz, ev. ref. lelkész, Csitt-Szentiván	78.—
	Varga Lajos, ev. ref. lelkész, Nagy-Rabe (Biharm.)	
	Varga Lajos, ev. ref. lelkész, Tót-Szent-György	
	Varga Sándor, ev. ref. lelkész, Győr-Szemere	
575	Varságh Béla, gyógyszerész, B.-Csaba	
	Vas János, ev. ref. lelkész, Balsa	
	Vas Mihály, ev. ref. lelkész, Gégény, u. p. Demeéser	
	Vásáros-Námény, ev. ref. egyházközség, V.-Námény (évi 10 korona)	
580	Vasmegyeri ev. ref. egyházközség, Vas-Megyer	
	Vass József, ev. ref. s.-lelkész, N.-Bánya	6.—
	Vaszkó Endre, ev. ref. tanító, Padrag	6.—
	Vattay László, ev. ref. lelkész, Rimaszécs	
	Vencsellői ev. ref. egyházközség, Vencsellő	
585	Veresmarti ev. ref. egyházközség, Veresmart	
	Veress Bálint, ev. ref. lelkész, Henczida	6.—
	Dr. Veress Endre, tanár, Déva	6.—
	Vértesi Sándor, ev. ref. főgymn. tanár, Miskolcz	12.—
	Vitus Lajos, tanár, Szászváros	
	Vladár Ervin, földbirtokos, Bánfalva	6.—
590	Vönöczk, ág. hitv. ev. egyházközség, Vönöczk	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1901. év végével
	Vörösmarty István, gondnok, Alsó-Dabas	
	Wass Lajos, ev. ref. lelkész, Bodok	30.—
	Weidlich Pál, kereskedő, Miskolcz	
595	Dr. Zahoszky Béla, ügyvéd, Miskolcz	6.—
	Zalai ev. egyházmegye, Nagy-Vázsony	
	Zápszony, ev. ref. egyházközség, u. p. Mező-Kaszony (évi 10 korona)	
	Zarándi Bertalan, ref. segédlelkész, Miskolcz	
	Zathureczky Gyula, gondnok, Baróth	6.—
	Zeyk Gábor, földbirtokos, Diód	48.—
600	Zombory Andor, gymn. tanár, Sárospatak	18.—
	Zombory Gedő, ev. ref. lelkész, Megyaszó	48.—
	Zsigmond Károly, ev. ref. lelkész, Hosszúfalu	
	Zsoldos Sándor, ev. ref. lelkész, Mező-Eörs	48.—
	Zsóry Gusztáv, földbirtokos, Edelény	6.—
605	Zsóry György, főszolgabíró, Ózd (Borsod m.)	6.—
	Zsurki ev. ref. egyházközség, Zsurk	

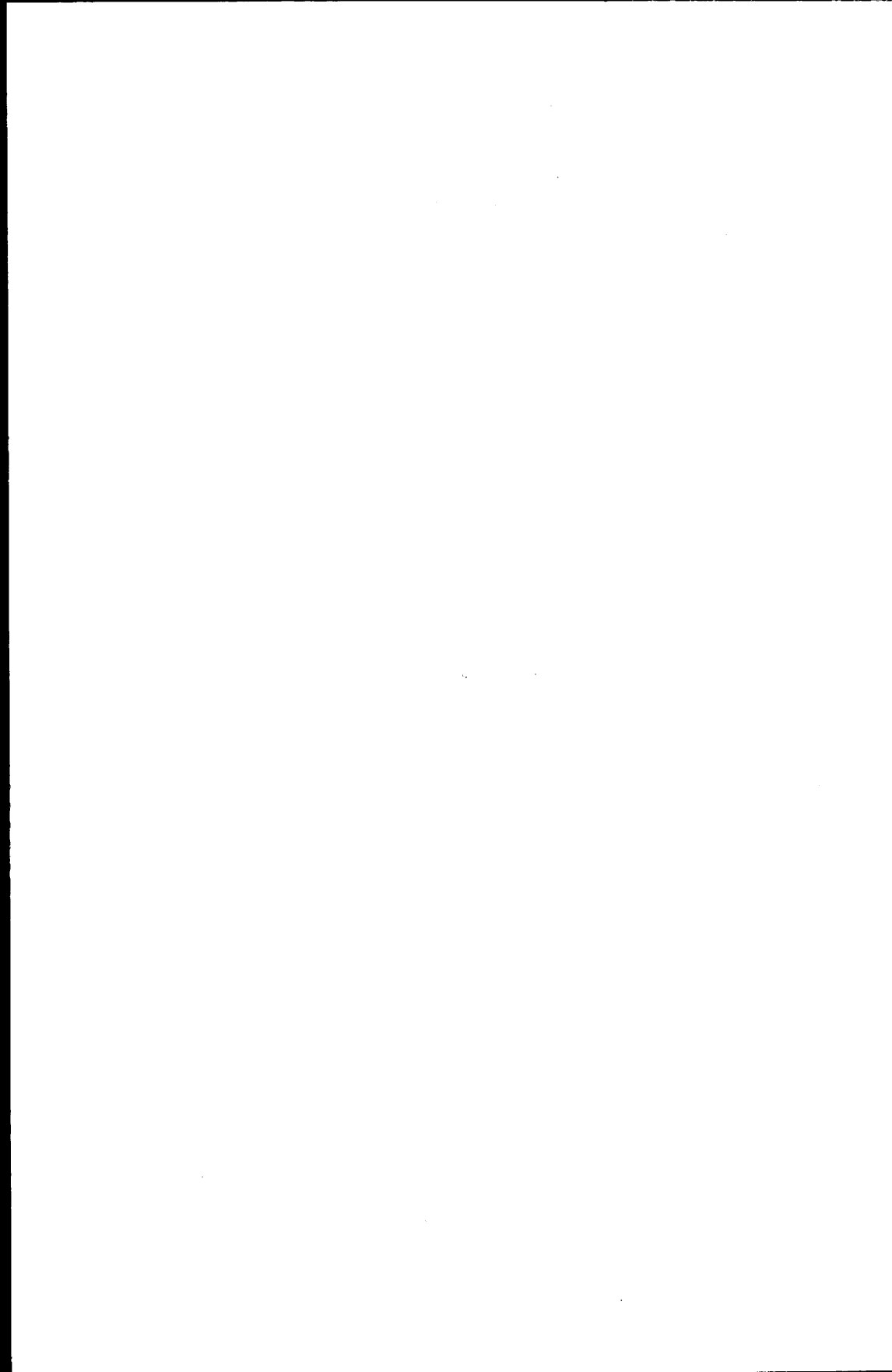
KÉRELEM.

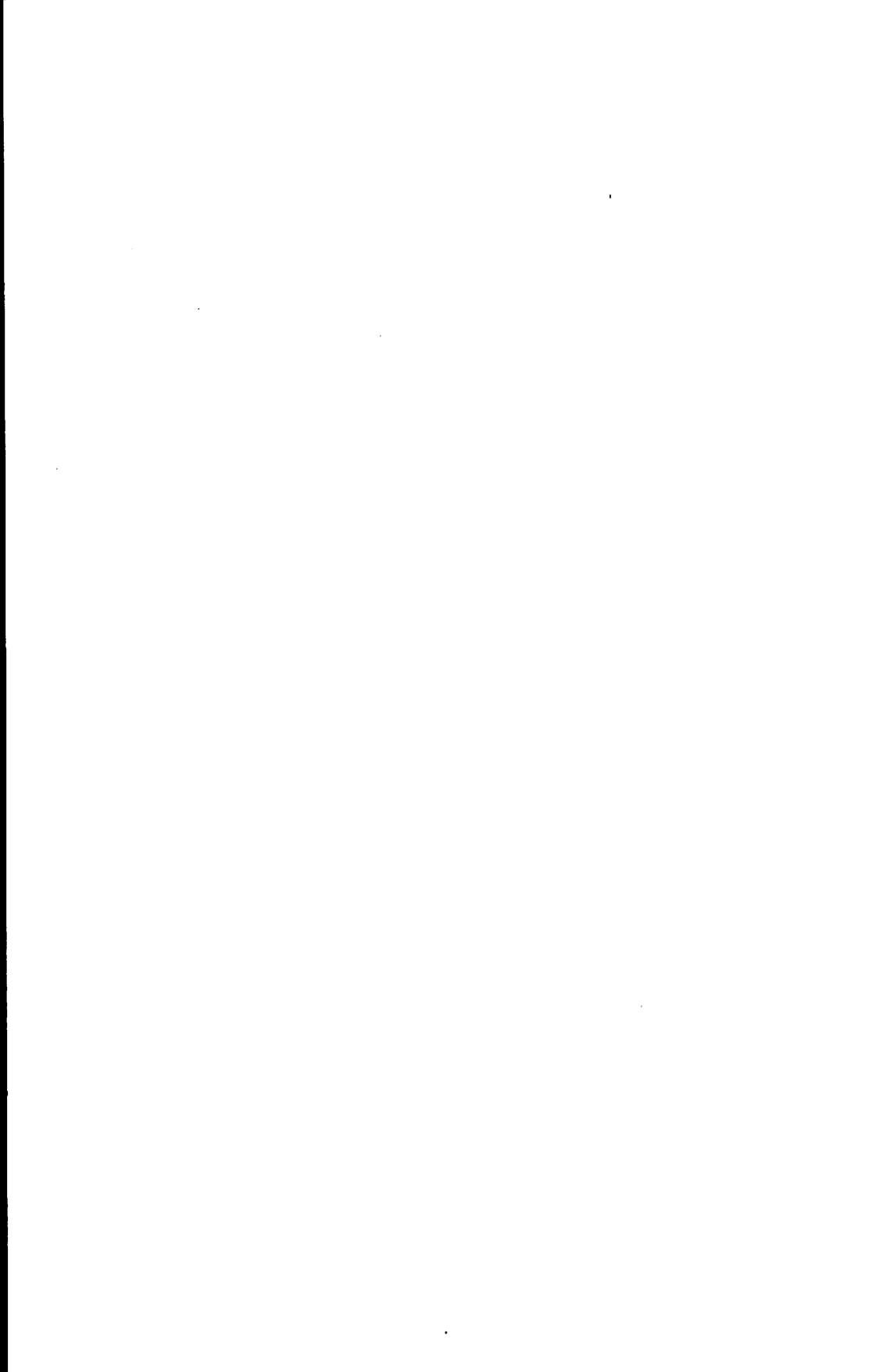
A Társaság t. tagjait bizalommal kérem, hogy lakásváltoztatásukat nálam bejelenteni sziveskedjenek.

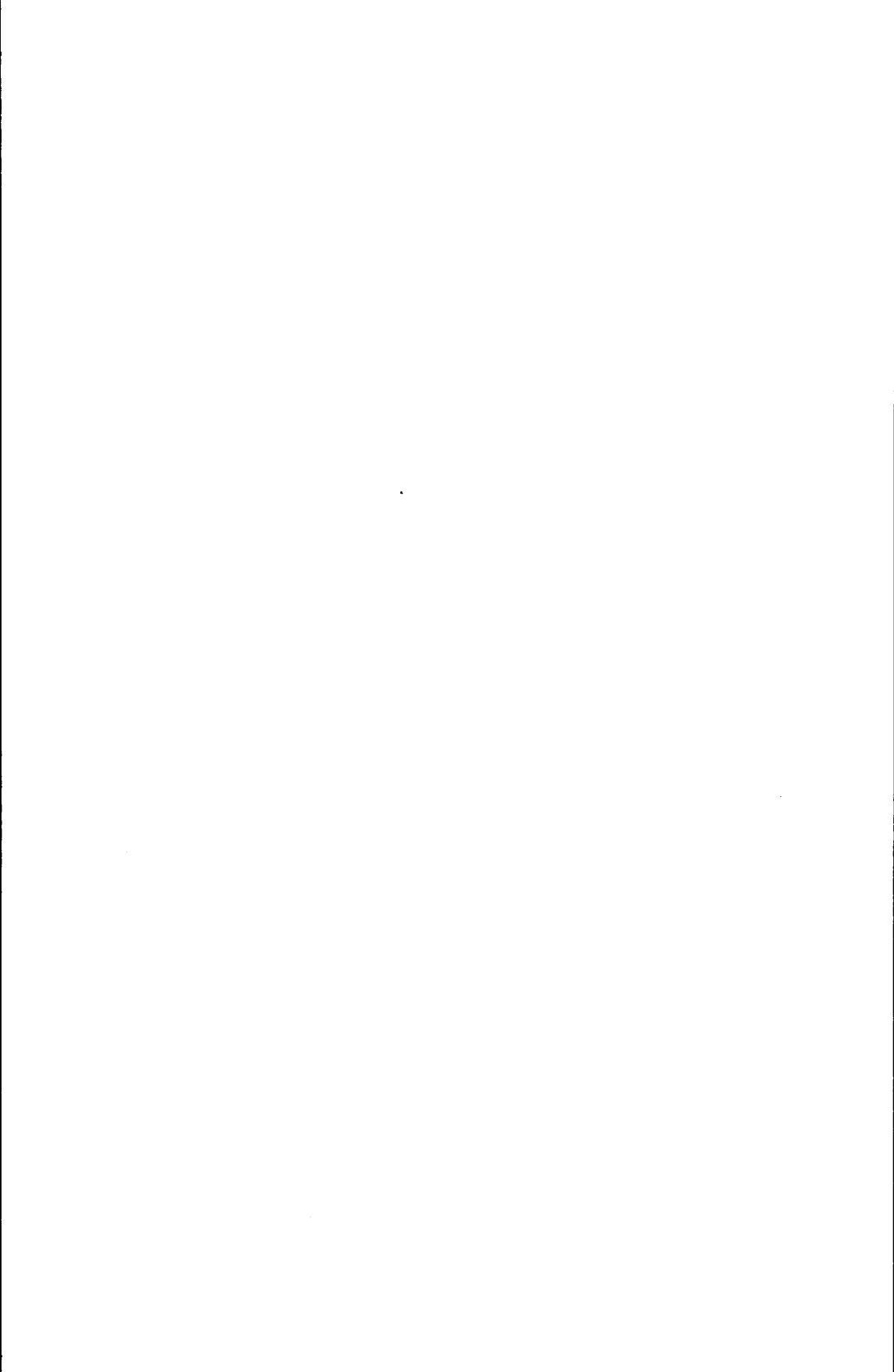
A kinek a lakhelye vagy esetleg a hátraléka nem helyesen van kimutatva, helyesbítés végett méltóztassék hozzám fordulni.

Budapest, IV., Deák-tér 4.

BENDL HENRIK,
a társulat pénztárnoka.

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi szeptember 1-től—30-áig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902. évre:
Tiszáninni ev. ref. egyházkerület.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902. évre:
Erdővidéki ev. ref. egyházmegye, Kun Bertalan ev. ref. püspök Miskolcz, Ácsi ev.
ref. egyház, Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgim. tanári kar, Schneller István egyet.
tanár Kolozsvár. dr. Tüdös István theol. tanár Sárospatak, Türkevei ev. ref. egyház.

**3. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902.
évre:** Zayzon János tanár Nagyenyed, Görömbei Péter ev. ref. esperes Nagyálló,
Saguly János ág. h. ev. lelkész Pitvaros, dr. Hajnal István egyházm. gondnok Békés,
Kulesár Károly pénztárnok Miskolcz, Peti Lőrincz ev. ref. lelk. Bűrüs, Nagy Imre
ev. ref. lelkész Ugra. Kecskeméthy István theol. tanár Kolozsvár, Soproni alsó ág.
h. ev. egyházmegye, dr. Móricz Károly jogtanár Kecskemét. Zih Sándor ev. ref.
lelkész B.-Ujfalu (6 kor.), dr. Belohorszky János Ujvidék, S. Szabó József tanár
Debreczen. Bieberauer Richárd ev. ref. lelkész Budapest, dr. Kelemen Mór kuriai
bíró Budapest. dr. Kéler Zoltán ügyvéd Budapest, Laky Dániel tanár Budapest.
Günther M. Vilmos egyh. felügyelő Pozsony.

1901-re: Varga Gyula ág. hitv. ev. esperes Vönöczk, Juhász Sándor ev.
ref. lelkész Szt.-Leányfalva, Bachat Dániel ág. hitv. ev. főesperes Budapest, Fábian
János Budapest, Borsos Károly ref. tanár Mezőtúr. **1899—1901-re:** Hetvényi
Lajos tanár Sopron, Vajda Ferencz lelkész Szász-Lóna. **1901—1902-re:** Bodor
Géza ev. ref. esperes A.-Csernáton, Biharudvari ev. ref. egyház. **1896-ra:** Veres
Károly ev. ref. lelkész Papolez. **1900—1902-re:** Murányi János ev. ref. lelkész
Nagy-Kanizsa, Szalay Ferencz ev. ref. lelk. Szaporeza. **1900—1901-re:** Bálint
Dezső ev. ref. lelkész Sárospatak, Szabó András ev. ref. lelk. Vatta.

**4. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902.
évre:** Horváth Sándor ág. h. ev. lelkész Veleg. Felvinezy Lajos ev. ref. lelkész
Kis-Igmánd. Kelemen János ev. ref. lelkész Ács. Benkő Lajos ev. ref. lelk. Hajdú-
Nánás, Gratz Mór ág. h. ev. lelk. Kolozsvár, Csizmadia Jenő ev. ref. lelk. Bán-
horvát, Kádár János ev. ref. lelkész H.-Mihályi, László János ev. ref. lelk. Látatlan,
Babos Elek gyáros Szeged. Kenessey Kálmán kir. tanácsos Budapest. dr. Jászi
Viktor jogtanár Debreczen. **1899—1902-re:** Szutorisz Frigyes tanár Eperjes.
1899—1900-ra: Vaszkó Endre tanító Padrag. **1900—1902-re:** Lengyel Jó-
zsef ev. ref. lelk. Barcza. **1901—1902-re:** Szabó Imre ev. ref. lelk. B.-Udvari,
id. Harsányi Sándor ev. ref. lelk. Türkeve. Dányi József segéd-lelkész Sárospatak.
1898-ra: Barcsy József tanár Pápa. **1893—1894-re:** Szabó Dénes Mihályháza
(10 kor.). **1901-re:** Szabó Barna fők. tanár Miskolcz. **1894—1901-re:** Szücs
László ev. ref. lelkész Sennyeháza.

5. Károli-alapra: Hegedüs Sándor elnök adománya 861 kor., Turkevei
ev. ref. egyház adománya 10 korona.

Összesen befolyt 1739 korona.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. október hó 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Tájékoztató

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja, hogy az evangéliumi protestáns tudományos egyházi és népszerű vallás-erkölcsi irodalmat művelje, terjeszse, s az egyházi életet evangéliumi alapon irodalmi úton ápolja és fejlessze.

Ezekre a czélokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát iránycikk, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Czikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetbe *Egyháztörténeti Adattár* czímen tíz ívnyi külön melléklet járul. A *Protestáns Szemlé* a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja. Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító és rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hiterősítő traktátusok. Évenként 10 füzet. eddig 90 füzet. A *pártfogó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok külön fizetés mellett*. Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 160 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Protestáns Családi könyvtár* czímen 60 fill.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamelléki püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. Harmadik kötet: *Ahítal szeretet*. Vallásos költemények, írta *Szabolcska Mihály*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománysánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest, Akadémia bérháza). A *reklamációk is hozzá intézendők*.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránt szándékát vagy a titkárnál (*Szöts Farkas*. IX. Kálvintér 7. sz.) vagy a pénzi tárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó tag* az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító tag* az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes tagok* évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló tagok* évenként 6 koronát, *segítő tagok* évenként 3 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkerjük, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,
THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.

	Lapszám
1. A jogi szakoktatás reformjához. <i>Várnai Sándor</i>	469
3. A művészi és erkölcsi alkotásról. <i>Dr. Székely György</i>	485
3. Az apokryphák Jézusképe. (II.) <i>Dr. Szabó Aladár</i>	499

II. Egyházi szemle.

Külföldi egyházi élet <i>p—f.</i>	513
---	-----

III. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Boosor Lajos: Jellemképek a Bibliából. <i>Sz—s.</i>	525
2. Acsády Ignác: A magyar birodalom története. <i>V. F.</i>	527
3. Raffay Sándor stb.: Theologiai Szaklap. <i>Sz. F.</i>	529
4. S. Szabó József: Az orsz. reform. tanáregyesület Évkönyve. <i>J. F.</i>	531

b) Külföldi irodalom.

1. Krose H. A.: Der Einfluss der Konfession auf die Sittlichkeit. <i>R. S.</i>	534
2. Schmitt: Die Kulturbedingungen der christlichen Dogmen und un- sere Zeit. <i>Sz. M.</i>	537

IV. Mellékletül:

Egyháztörténeti Adattár. Szerk. *Stromp László.*

Kérelem a Társaság tagjaihoz.

Bizalommal és tisztelettel kérem a Társaság tagjait, hogy tagdíjukat sziveskedjenek pontosan fizetni.

A tagdíjak hanyag befizetése és a hátralékok felgyülemzése miatt ismét deficitbe jutott a pénztár. Ennek megszüntetése végett a választmány a közgyűlés jóváhagyásával elrendelte, hogy a társulati ügyész a több évről hátralékos tagokat törvényes úton is szorítsa fizetésre. A hátralékok kimutatása a Protestáns Szemle f. évi 8-dik füzetében olvasható.

A pénztárnok.

A JOGI SZAKOKTATÁS REFORMJÁHOZ.

Észrevételek a budapesti tudományegyetem jogi karának véleményes jelentésére.

Előttünk áll a budapesti magyar királyi tudomány-egyetem jog- és államtudományi karának véleményes jelentése az elméleti jog- és államtudományi államvizsgálatról s a jogi oktatásról szóló amaz újabb előadói tervezetre, mely az eredeti tervezetet több irányban módosította, s egyebek közt, főleg ép a protestáns körökben megnyilvánult élénk óhajra, az eredetileg csak a királyi táblák székhelyein tervezett államvizsgák tartását most már az összes egyházfelekezeti jogtanító intézetekre is kiterjeszti.

Nem várhattuk a budapesti egyetem tudós jogi karától a kar első fölterjesztésében foglalt kifogások és észrevételek lényeges módosítását; az elvi ellentétek, melyek a miniszteri tervezetnek a felekezeti jogakadémiák szabadabb mozgására kedvező álláspontja s az egyetemi oktatás monopóliuma védőinek mereven elutasító álláspontja közt már eleve teljes áthidalhatlanságukban domborodtak ki, kizárták azt, hogy a kettő közt lényeges közeledés történhessék. Látunk ugyan a budapesti egyetem fölterjesztésében bizonyos compromissum-félet, mely abból áll, hogy az autonóm egyházfelekezeti intézeteket fentartó testületek adják állami kezelésbe bizonyos fenntartások mellett, p. o. az alkalmazandó professorok status religionisát illető kikötéssel jogtanító intézeteiket, a mit alább aztán közelebbről úgy ír körül a véleményes jelentés, hogy tartassék fenn az ily állami kezelésbe átveendő jogakadémián a nem egészen tételes tárgyak katedráinak betöltése az illető egyházfelekezeteknek, a mely áron hajlandó volna a vélemény még az államvizsgák tartását is engedélyezni az illető felekezeti akadémiáknak; de ez a javaslat nemcsak a dotatio kérdését nem oldja meg, hanem önmagában fülösleges is, mert a status quon alig változtatna, s e nélkül az állami kezelésbe vétel magukra a vitás elvi eltérésekre nézve semmit sem jelentene.

Egyebekben a véleményes jelentés a jogi és államtudományi oktatás történetét II. Józseftől s még inkább a Ratio Educationis-tól vezetve le, mint fordulóponttól, az úgynevezett állami jellegű jogi oktatás érvényre emelésében, konstatálja, hogy ez időtől visszaesés újra az autonom egyházfelekezeti jog- és államtudományi oktatás javára 1861-ben állott elő, mikor az ez évben tartott országbirói értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályai által közvetített módon a régi jogi élet ismét lábra állott.

Nem követjük lépésről-lépésre a dolgozat előadását hazai jogi oktatásunk fejlődésének különböző phasisairól, melynek két határvonalát ily precise jelöli meg. Csak az a kérdés toltul elénkbe, hogy miért nem vizsgálja a vélemény, hogy micsoda mélyebb oka volt annak, hogy a jogi oktatás állami jellegét mindig a centralisatio árnyéka kísérte. Pedig aligha minden politikai utógondolat nélkül történt ez. A véleményes jelentés írójának tagadhatatlanul mély történet-philosophiai belátása, az események politikai hátterének némi megvilágításával könnyen rájöhetett volna erre. Így a mit beismert, csak annyi, hogy a József-féle szervezeti intézkedések népszerűtlenségét az okozta, hogy szélesebb körben való érvényesítése ismét az újra rendszeresen üzött germanisatióval esett egybe. De ebben az okot fölcseréli az okozattal, mert nem úgy áll a dolog, hogy jogi oktatásunk József-féle rendszere csak úgy véletlenül összeesett a germanisatióval, hanem, hogy e rendszer a germanisatióval egyenes eszköze volt.

Abban igaza van a budapesti egyetem fölterjesztésének, hogy a protestantismus épen abban daczolt a katolicismussal, mintha a lelkeket a jog külső erejével lehetne kormányozni. Az előbbi szerint az isteni kinyilatkoztatásnak nincs jogi jellege. Merőben valláserkölcsei jelentőségű. „A protestantismusnak ezzel az alapfelfogásával szemben állította épen oda a tridenti zsinat Jézus Krisztust, mint valóságos törvényhozót, minek sokan az állami életre is kiható jelentőséget tulajdonítanak, úgy hogy még az állam és az egyház közötti viszony is a szentírás szerint igazodnék stb“. Valóban senki a protestáns jogi oktatás dogmatikai eredetét nem állítja. Annak történeti jogalapja van, mely a *liberum exercitium religionis* sarkalatos elvén alapszik. A protestáns jogi oktatás nem is felekezeti oktatás, mint a katolikus jogakadémiáké. De vajjon ez azt teszi-e, hogy le kell mondania arról a védelmi erőről, melyet épen a nemzeti és állameszme érdekében szegsz a kozmopolitikus tanoktól már is túlon-túl telített jogi és államtudományi oktatás ellen? Korántsem, s így a protestáns jogakadémiákra vonat-

kozólag teljesen alaptalan aggodalom az, melyet a különvélemény úgy fejez ki, hogy a miniszteri tervezet szerint az államvizsga külső államvizsga csak azért lenne, hogy ne lehessen sok helyen majd azt rámondani, hogy egyházfelekezeti államvizsga. De hogy főleg az egyházfelekezeti professorok ne panaszkodhassanak, nagyjában a professori elem túlnyomóságát biztosítaná, minek következtében a legtöbb helyen az egyházfelekezeti államvizsga valójában mégis csak meglenne s még hozzá úgy, hogy egészen szabad teret nyerne.

Ezek után a budapesti egyetem jog- és államtudományi karának véleménye a következőkben kulminál:

„I. a jog- és államtudományi tanfolyam egyetemen, állami, illetőleg államkezelt jogakadémián, nemkülönben nyilvánossági joggal bíró autonóm egyházfelekezeti akadémián egyaránt végezhető legyen.

II. alapvizsgák is a fenti intézetek mindegyikén egyaránt legyenek;

III. elméleti minősítő vizsgák (doctoratus, államvizsga) már csak állami, illetőleg államkezelt jogtanító intézetekben tartassanak és pedig:

a) a jogtudományi doctoratus egyetemeken;

b) államvizsgák az állami, illetőleg államkezelt jogakadémiákon.

IV. mindkét fajta vizsga (doctoratus, államvizsga) egyenlően minősítsen a nagyobb jogi képzettséget igénylő közszolgálati pályák megkezdésére, s mindegyik vizsga alapul vételével egyaránt lehessen jelentkezni az átszervezendő ügyvédi vizsgára, de azért ez a vizsga még ne minősítsen magában véve az ügyvédség önálló gyakorlatára, hanem erre nézve még *egyebek közt a jogtudományi doctoratus kimutatása is kíván-tassék.*“

A mondottakból kitetszőleg nem annyira az állami minősítés, mint inkább az egyetemi minősítés nyerne túlsúlyt a budapesti egyetem jogi és államtudományi kara véleményében. Vagy inkább a kettőt a fölterjesztés különös módon össze-zavarja. Neki állami mindaz, a mi az egyetemi tanulmányozással összefügg, s nem állami, mihelyt a felekezeti jogakadémiákról van szó. Vizsgáljuk azonban, hogy mi adja meg itt tulajdonképen az „*állami*“ jelleget? Vajjon van-e valóban *állami* oktatás az egyetemen? És ha van, miben nyilvánul az? Van-e *állami* szabályozás, mely jobban belenyul a tanulmányi rendbe, mint nyulhat az akadémiáknál? Van-e *állami* nagyobb ellenőrzés? Nincs és nem is szabad, hogy legyen. De akkor miért állami az egyetemi oktatás, s miért nem állami jellegű ép úgy

a felekezeti akadémiai oktatás is, főképp ha azt is az állam törvényhozása statuálja? Bármint okoskodjunk is, nem vagyunk képesek a kétféle oktatás közt állami jelleg szempontjából distingválni. Egyébben kell a megkülönböztetést keresnünk.

Három nagy társadalmi alakulat: az állam, az egyház és az egyetem nyomta rá bélyegét az emberi haladásra a középkor századaiban. Mindenik általános, mindenik egyetemes a maga nemében, azaz hogy csak *egy* birodalom, csak *egy* egyház, csak *egy* tudományos módszer létezett. Gondolkozásunk gyökeres átalakulása azonban szakított ma már a külső egység elvével. Európát többé nem egy egységes szent római birodalom eszméje, hanem a művelődés céljainak közössége tartja össze. A keresztyén hit termékenyítő erejét erkölcsainkre gyakorolt hatásában működni érezzük, elvonatkozva minden különös egyházszervezettől is. Épen úgy terjeszthetik és terjesztik ma már egyetemeink is a felvilágosultságot a nélkül, hogy ennek feltétele szervezetük egy bizonyos típusához volna kötve.

Állam, egyház és egyetem, keletkezésük belső okai szerint, megfelelnek emberi természetünk három alapirányának, melynek megnyilatkozásai: a rend, az erkölcsi magaviselet és a tudás. Azért volt régen az egyetem is oly intézmény, mely egész Európára kihatott. Létrejött a társadalmi haladás legközvetlenebb forrásából, az önkéntes társulásból. Tagjait közös célok fűzték egy közös testületbe. Helyét a legkönnyebben hozzáférhetés szempontja szabta meg, s így nyert mindenekelőtt Páris az egyetemi tanulmányozásra nézve elsőrendű jelentőséget. Majd a tudományos és tanulási függetlenség megővésének nehézségei a politikai élet nagy centrumaiban, szükségessé tették félreesőbb, csöndesebb helyek választását, s ez a szükség támasztotta életre az angol és német egyetemek legnagyobb részét. De mindig és mindenütt szigetei lőnek az egyetemek az oktatás függetlenségének, a körülöttük zajló nagy nemzeti és politikai harcok közepette; csak az igazságot, mint öncélt, tűzték ki eszményeikül, az igazságot, mely mindenütt ugyanaz, s mely önmagában és függetlenül létezik. Az egyetemek doctorait és magistereit Európa-szerte szoros szellemi kapocs fűzte össze, a nélkül, hogy saját hazájok különös eszmeköréhez lett volna szükségük illeszkedniök.

Ilyen volt a középkori egyetem típusa: abstract és egyetemleges, a *studium generale* eszménye. Nem az egyház, sem nem az állam nyomta rá a maga képét az egyetemi életre, önmagától fejlett az, autonom szellemben, az egyházi és világi hatalom versengései közepett, hagyományait féltékenyen őrizve.

És ilyen egyetem Németországban ma már átlag 1.800,000

lakosra jut egy, tehát ugyanannyi felsőbb oktatási intézet foglalkozik nemcsak a tudomány előadásával, hanem a végzett ifjak előkészítésével is a köz- és magánpályák különböző ágaira, képzültségök felülvizsgálásával s mindazokkal a technikai feladatokkal, melyeket a kellő minősítés szab a tanulmányait befejezett abiturians elé. Ámde a német vizsgarendszer, legalább a legutóbbi időkig, nem is szorítkozott csupán a nagy jogi államvizsgára, a képesítés csekélyebb igényeit kielégítette a kormányreferendariusi vizsga is. Ennek a rendszernek persze megvoltak a maga hátrányai, mert a közigazgatási szakpályák túlárasztása természetesen ezeknek előléptetési viszonyait tette kedvezőtlenebbé, bár itt is megvolt az ellensúly abban, hogy az egyenlő idő alatt elérhető kormánytanácsosi állás már a negyedik rangosztályt biztosította élvezőjének megfelelő javadalmazással, míg ugyanazon idő alatt a bírói pályán csak az ötödik rangosztályig juthatott volna.

Az egyenlő képesítés melletti egyenlő haladás elvének tehát — természetesen nem értve itt a gyors előmenetel egyes ritkább s rendkívüli egyéni kiválóság által indokolt eseteit — a mely a szellemi munka cselekvési terei helyes összhangjának és oekonomikus berendezésének előfeltétele, a német egyetemi tanulmányi és vizsgarendszernek sem sikerült érvényt szerezni. De nem azért nem, mert a német egyetemek autonóm jellege kizárja azt, a mit a budapesti egyetem jogi karának véleménye állami „jogtanításnak“ nevez, hanem mivel erre maga az egyetemi rendszer önmagában képtelen. A minthogy ezt a social-paedagogiai problémát nem is oldhatja meg semmi általános szabály. Ehhez csak oly intézmény vezethető el, mint az amerikai „Advisory Board“-nak nevezett vizsgálati hatóság, mely nemcsak külső államvizsgáztató mechanizmus, de egyúttal kijelölő fórum, úgy hogy az elnök kinevezéseinél kötve van a három legjobban vizsgázott személyéhez, a kik közül csak választhat, de rajtok kívül mást nem nevezhet ki.

Azonkívül az egyetemi tanulmányozás helyes szabályozásának kérdése szerintünk nemcsak a közhivatali minősítés egész rendszerével függ szorosan össze, de belevág mélyen a szolgálati pragmatikába is. Csak e három momentum egységes áttekintése és összefüggő felfogása tájékoztathat alaposan egyiknek-másiknak hiányairól is, és e hiányok orvoslása célszerű módjáról. A kiindulási pont egyoldalúsága nemcsak a miniszteri tervezet fogatkozása, de hibája a budapesti egyetem tanári kara fölterjesztésének is, mely szintén nem tudta átölelni a megoldandó kérdések egész halmazát. A mi minket illet, bár viszonyaink között nem kicsinyeljük mi sem a jogi oktatás

nagy irányeszméi összhangzatba hozatalának fontosságát a nemzeti állam szerves létezésével, a politikai nemzet önczéljával, de a mint nem szeretnők ezt az állami jog rideg, dogmatikus fogalma nevéen nevezni, még kevésbbé látjuk szivesen, ha az egyetem azonosítja magát az úgynevezett állami felfogással, az állam tételes szabványaiban kifejezésre jutó jogrend tekintélybeli mindenhatóságával. Ha a jogfejlesztés élő szelleme nem hatja át az egyetemi tanítást, akkor nemcsak a tudomány előbbrevitelének útjait zárja el maga előtt, de még köztisztviselőket sem nevelhet egy szabad állam erkölcsihez méltókká, csak a stréberség és servilismus kapaszkodásának nyit utat, melynek minden czélja és gondolata előre furakodni és karriért csinálni. Már pedig ha az engedelmesség egyik legnemesebb erénye is a közszolgálatra hivatottaknak, de végzetes hiba volna ezt összetéveszteni az alkalmazkodásnak azzal a gerincztelen simulékonyosságával, mely a férfias meggyőződés teljes hiányából fakad.

Sajátságos mégis, hogy mindazok a törekvések, melyek egykor Julianus császár hirhedt törvényét inspirálták, s melyeknek eredményök az állami befolyás biztosítása az állam által nyújtott oktatásban — újra megpróbálják az érvényesülést. Láttuk ezt legutóbb a Waldeck-Rousseau-féle közoktatási törvényben, a hol kiünt, hogy a reactio és a radicalismus eszközei ugyanazok, ha czéljok megvalósulásáról van szó. Julianus nem akarta, hogy a korabeli nyilvános tanintézetekben az ifjakat az általa fentartani kívánt pogány állam ellenségei neveljék. A francia kormány nem akarta, hogy az általa kormányzott köztársasági állam közhivatalai megnyiljanak oly ifjak előtt, a kik azokból az iskolákból kerültek ki, a hol megtanulták gyűlölni a köztársaságot. S nálunk nem akarják végül, hogy nem állami egyetemen végzett tanulmány állami egyetemen végzett tanulmánnyal egyenlően minősítsen.

Emlékezhetünk rá azonban, hogy a francia kamara által megszavazott törvény, mely a nyilvánossági joggal nem bíró congregatióknak megtiltotta a nyilvános oktatást, ép oly fölháborodást hívott ki, mint 17 századdal ezelőtt a Julian-féle törvény. Mindkettő mentiségül azt szokták felhozni, hogy nincs benne semmi elnyomás, ha az állam minden rendelkezésére álló eszközzel megakadályozni törekszik oly eszmék terjesztését, melyek létét és fennállását veszélyeztethetik. Azt mondják, hogy egy tanár vagy egy állami közeg, a ki az iskola kathedráján vagy hivatalában szóval és tettel azon állam ellen izgat, melytől mandátumát és fizetését nyeri, becstelenül cselekszik s az államnak joga van megakadályozni, hogy ez megtörténhessék.

Ha mindezek a rémképek csak távolról is fölmerülhetnének a felekezeti jogi oktatásnál, úgy minden theoretikus okoskodást félre téve, egyetlenegy törvényt ismernénk el irányadónak, azt, hogy: „salus reipublicae suprema lex esto“. De a következtetéseket ily messzire vinni senkinek sincs joga akkor, a mikor az állami felügyeleti jogkör már a felekezetekkel szemben szabatosan kivonva s az állam büntető törvényének uralma minden vonalon biztosítva van. Hiszen másutt sincsen semmi akadálya, hogy tiszta monarchikus államokban, mint Olaszország vagy Ausztria, telivér köztársaságiak ülhesenek egyetemi katedrákon, ők választhassanak rektort s az állam saját pénzéből fizessen köztársasági és socialista professorokat, kik nyíltan agitálnak az alkotmány és a többség által megállapított kormányforma ellen. Vajjon jobb-e a helyzet p. o. Amerikában, hol az egyetemek egy elnök korlátlan hatalma alatt állanak, ki kénye-kedve szerint nevezheti ki, s csaphatja el a tanárokat, a kik nem képeznek a törvény és autonomia paizsa által féltékenyen oltalmazott tudományos testületet? Senki sem hinné el, hogy a hol akkora a szabadság, akkora lehessen a reakció is.

Mert a philosophiai eszmék nem fejlődtek oly rohamosan Amerikában, mint Európában. Darwin például a fejlődéstan legmakacsabb ellenségeit Amerikában találta, a miért azt mondta aztán, hogy Amerika kritikusan metaphysikusok és theologusok. Porter, a gate i egyetem elnöke; Hodge és Daddfield, a Princeton-i egyetem tanárai nyíltan hirdették, hogy a ki keresztyn, nem lehet darwinista. Kisebb városokban oly nagy a türelmetlenség, hogy ha valaki nyilvánosan hitetlennek és isten-tagadónak mondaná magát, nemcsak senki sem fogná pártját, de egyenesen bojkottálnák.

Ellenben honnan van az, hogy Németország politikai egysege minden oldalú kiépítésének lázas munkája közben sem törekedett soha arra, hogy közoktatásügyét centralizálja s egy birodalmi miniszterium alá rendelje? . . . Mert a német particularismus, minden surlódások mellett is, melyeknek más téren szülőke volt, a szellemi képzés, a cultura terén csak áldásosnak bizonyult, s mert a német egyetemi rendszer tiszteletreméltó hagyományát, a tudományos élet annyi évszázados szabadságát a modern államnak sem sikerült leigázni, mint a hogy nem sikerült az egyháznak sem, melynek példáját ebben követni próbálta. Nem mintha a német egység nagy politikai műve megalkotói nélkülözni akarták volna a kathedra tekintélyét czéljaik propagálásában. Ellenkezőleg, ez a gondolat küldte p. o. Labandot, a birodalmi közjog mély elméjű commentálóját, a nagy német

nemzeti és kulturális törekvések örálló helyére, Strassburgba. De épen a mód helyes megválasztásában nyilvánuló politikai bölcsesség készítette a német politika intézőit arra, hogy midőn a nagy reform betetőzését a nemzeti összeforrás eszméinek a német nép köztudatába és tudományos meggyőződésébe való átvitelével kívánták biztosítani, azt a tudomány függetlenségének sérelme nélkül tegyék.

Az egyetemi oktatás és az állami oktatás tehát szerintünk nem jelenthet egyet és ugyanazt, a mint a budapesti tudomány-egyetem jogi karának véleménye, teljesen hibás kiindulási pontokból, föltételezi. De az állami jellegű oktatás történeti háttere és előzményei nem is felelnek meg nálunk annak, a mit mint eszményt a nemzeti oktatás fejlesztésének alapjául lehetne elfogadnunk. Ebben igazat kell adnunk *Ballagi Gézá*-nak, kinek röpirata: „A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás“, különben — sajnos — a tárgyhoz nem tartozó vehementiával támadja a budapesti egyetem jogi karának tagadhatatlanul súlyos okokkal támogatott véleményét. Ha a kérdés úgy tétetik föl: állami jogi oktatás-e, vagy felekezeti jogi oktatás? mi — őszintén mondva — egyikből sem kérünk, mert mindkettőnél a tudomány, mint öncél, háttérbe szorítását és a „voraussetzungslose Wissenschaft“ elvének elhomályosítását látjuk. De a kérdés nem is az, bár a vita mai állásában — sajnos — mindkét részről bizonyos, a dolog lényegéhez szorosán nem tartozó mellékszempontok dominálnak. A jogi oktatás feladata nem egy külön feladat, melynél az ügyvédi, bírói vagy közigazgatási pályára való képzés gyakorlati követelményeiből kell kiindulni, mint — elég hibásan — teszi a miniszteri tervezet is. Épen megfordítva, ha jó bírót, jó ügyvédet, jó közigazgatási tisztviselőt akarunk képezni: bele kell kapcsolni a jogi oktatás feladatát is azokba az egyetememes törekvésekbe, melyek az állam magasabb kultur-hivatásában találják gyűjtőpontjukat.

De mit értsünk az állam kultur-hivatása alatt? Sokat beszélünk kulturáról, de ennek a szónak igazi jelentősége felől kevés ember van tisztában. Az angol nyelvszokás, a honnan az „ethical culture“, „intellectual culture“, „physical culture“-féle kifejezéseket vettük, ezek alatt első sorban erkölcsi, szellemi, testi tulajdonságaink céltudatos fejlesztését érti. Azonban kultúra és műveltség teljességgel nem synonym fogalmak. Már *Humboldt* élesen megvonta a kettő közt a határt. „A *civilisatio* — úgymond — a népek emberiesedését (Vermenschlichung) jelenti, külső berendezkedéseikben és szokásaikban s az azokkal kapcsolatos belső érületben. A *kultúra* már a

társadalmi állapot e finomodásához a tudományt és művészetet is hozzáadja. De ha *műveltségről* beszélünk, akkor valami magasabbat és bensőbbet értünk alatta, azt a felfogást, a mely összes szellemi és erkölcsi törekvéseink átérzéséből és fölismeréséből harmonikusan ömlik át a jellemre és érzületre.“

Ma a kultura és műveltség között inkább külsőleg különböztetünk. Amazt vonatkoztatjuk az összesség állapotára, ezt az egyénre. *Göthe* is ilyenformán vélekedik, mikor azt mondja, hogy minden ember kiképzése két oldalról vehető szemügyre. Először mint külön lény nyer kiképzést arra, hogy valamely képessége a lehető legnagyobb productivitásig fejlődjék. De azután ezen túlmenve, törekednie kell annak megértésére, hogy mik vagyunk mindannyian, azaz igyekeznie kell az összeség viszonyainak felfogására, és ez az, a mit műveltségnek nevezünk.

Ebből folyólag az az ellentét áll elő, hogy a mennyiben az ember, mint különös lény, valamely specialis téren működik, alá van vetve az összességnek és az összességben rejlő törvény kényszerének. De mint művelt ember, szabadon áll, szemlélő álláspontot foglal el az összesség fölött. A műveltség épp ezért nem lehet befejezett, önmagában határolt valami, hanem¹ egy folytonos fejlődési processus. Nem lehet cél, hanem csak eszköz. Ily értelemben nem is lehet befejezett műveltségről szó, mert a művelődésnek nincsenek határai, nem lehet sem kizárólag philologiai-historiai, sem kizárólag matematikai-természettudományi jellegű és alapú, mert egyoldalú műveltség egyáltalán nem műveltség.

Azt hisszük, ez az a pont, a hol meg kell ütközniök a szembenálló nézeteknek, úgy a felsőbb oktatás általános, valamint a jogi oktatás specialis reformjánál is. A mint *Göthe* tekinti a kérdést, az ember szellemi kiképzése kettős viszonylatában: egyrészt mint az élet számára, másrészt mint önmagunk számára való nevelést, ebben a jövő oktatási rendszerének egész problémája benne van. Kár ezt az igazságot politikai és felekezeti szempontokra fokozni le s ezzel csökkenteni jelentőségében, mert épp ebben áll és semmi egyébben az egyetemi és akadémiai, vagy lycealis képzés viszonylagos előnyei és hátrányai komoly mérlegelésének a punctum salienise.

Az egyetem nem csupán az életnek, hanem mindenkifölött az abstract tudománynak kell hogy neveljen. Ezzel szemben az akadémiai és facultások létjogát a polgári foglalkozásokra való előkészítés szabja meg. Csakhogy erről az oldalról ismét nem lehet a vita tárgyát egy magában véve ugyan fontos, de közoktatási politikánk egész rendszerében mégis csak epi-

zódikus jelentőségű mozzanat, t. i. a jogi szakoktatás keretébe beleszorítani. Mélyebb és átfogóbb programját kell fölláttani az oktatás minden tagozatán végigvonuló s különösen a középiskolai kérdést egész terjedelmében felölelő *egységes reformnak*. Akár az akadémiai, akár az egyetemi rendszer túlsúlyának vagyunk szós ólói, akár a kettő közötti békés compromissumban látjuk a jövő helyes irányzatának kiindulási pontját, mindenképen vissza kell mennünk azokra az alapokra, melyeken a felsőbb oktatás egész sikere nyugszik s melyeknek korszerű átalakítása Európa legjelesebb kulturpolitikusai elméjét foglalkoztatja ma.

Hisz hogy csak a legközelebbi évek eseményeinél maradjunk ennek illusztrálásánál, ismeretes, hogy a felsőbb oktatás észszerűbb föltételei megteremtésére való tekintettel már a legutóbb, 1901-ben életbelépett Wannovsky-féle orosz közoktatási reform is megszüntette a gymnasium és reáliskola közötti különbséget, a latint csak facultativ tárgynak hagyta meg leendő jogászok és orvosok számára a felsőbb osztályokban, a görögöt pedig általában az egész birodalomnak csak öt gymnasiumában: a péterváriban, moszkvaiban, a varsóiban, kieviben és dorpátiban tartotta fenn. Azután az irodalomtörténet tananyagából törölte az egész régiebb irodalmat Nagy Péterig, a helyett Tolsztojt, Turgenyevet, Dosztojevszkit, Goncsarovot, Osztrovszkit, Shakespeare-t, Byron-t, Molière-t, Cervantest, Schillert, Göthét vezette be. Új tárgyak gyanánt vette be a tantervbe a természetrajzot a legalsóbb osztályoktól kezdve, a *törvénytudományt, honismeretet a felsőbb osztályokban s végre a nyolcz évi gymnasiumi tanfolyamot hétre reducálta*.

Viszont a classikus nevelés hazájában, Németországban történt, hogy a mult év július havában a császár elnöklete alatt egy reformbizottság ült össze, mely első ülésén egyhangúlag kimondotta, hogy úgy az orvosi, mint minden egyetemi szakon, beleértve a jogot és theológiát is, nem lesz szükség jövőben humanistikus előképzettségre, hogy valaki egyetemi tanfolyamra legyen bocsátható.

A hagyományos német egyetemi rendszeren ütött ezen első rés után annál meglepőbb hallanunk, hogy a liberális közoktatási politika legszélsőbb határain járó Franciaországban éppen most oly hangok is emelkednek, melyek a kötelező állami alsóbb oktatás mellett a felsőbb oktatás terén a legmesszebb menő selectionnak csinálnak propagandát. Maga *Henry Brisson* az, a ki saját előszavával látott el egy pár nap előtt megjelent ily című röpiratot: „L'Université de demain“, a melyben a felsőbb tanfolyamokra lépő ifjaknak a

legszigorúbb megrostálása követeltetik addig tanusított előmenetelük tekintetében, úgy hogy az állam maga vegye át az ellenőrzést az intellectualis pályákra özönlő tanuló ifjúsággal szemben. Így válik a kötelező iskoláztatás csodálatos módon a nemtanulás kényszerévé az állami liberalismus jegye alatt; így az oktatás szabadsága az önművelődés joga teljes tagadásává.

Pedig ez csak logikus folyománya annak az észjárásnak, mely mindent az állami berendezkedés czélszerűségének szempontjából ítél meg, mindent annak rendel alá, s mely a tudományok ismeretét nem mint a lélek sajátját, mint egyéniségünk elidegeníthetlen, szerzett kincsét tekinti, hanem mint az állam functionálásának merő mechanikus eszközét.

Ismételjük tehát, hogy nézetünk szerint annak a vitának eldöntésében, melynek tárgya egyfelől az egyetemi, másfelől az akadémiai képzés közti különbség, a minősítés és képesítés szempontjából nem a felekezeti vagy állami érdekeknek, hanem a social-paedagogiai szempontoknak kell mértékadóan kidomborodniok, a mit pedig sajnálattal kellett nélkülöznünk eddig úgy a budapesti tudomány-egyetem jogi kara véleményében, valamint az ezt támadók czáfolatában.

Epen azért hogy a két rendszer különbségeit kellően kidomborítsuk nem véljük feleslegesnek rövid párhuzamot vonni egyfelől a nyugat-európai egyetemi, másfelől az akadémiai képzés közt, különös tekintettel annak amerikai typusára.

Igaz, hogy az egyetemek és az akadémiák, mint kultur-nevelő factorok ily merev szembehelyezésében is sok a doctrina. Hiszen míg nálunk sokan a modern szellem alapján szeretnek hadat izenni p. o. a latin nyelv tanításának, addig Amerikában, a hol pedig tulajdonképeni egyetem sincs, a legjelesebb tanárok is elismerik, hogy ha nem volna latin nyelv, nem lehetne a tanulókat logikus gondolkozásra tanítani, mert az angol nyelv minden nyelv között a legkevésbé alkalmas az itélet fejlesztésére s az elme hozzászoktatására a gondolkodás finom distinctióihoz. Meg vannak győződve, hogy a latin periodusok kezelésében edződik az elme és az analyzáló tehetség, úgy hogy azután könnyebben fogja föl a geometriát és más tudományszakokat.

Azt tehát, hogy az állami, illetőleg egyetemi oktatás mellett az akadémiai vagy felekezeti felsőbb oktatás is nem kicsinylendő eredményeket érhet el, legjobban az amerikai példa bizonyítja, hol háromféle egyetem létezik egymás mellett, ú. m. állami egyetem, mely a különböző államok költéségén tartatik fenn, továbbá magánjellegű vagy vallási tes-

tületektől fentartott egyetem, s végül olyan, a melynek tanári kara sines.

Ez utóbbiakhoz hasonlókat Európában is találunk, p. o. a londoni, mely 1826-ban alapított, kiváltképen vallási okokból, illetőleg mivel az oxfordi és cambridgei egyetemek az anglikán egyházéi lévén, Londonban egy oly egyetemet akartak létesíteni, mely ne bírjon vallási jelleggel. De ez inkább csak vizsgabizottság, mely akadémiái czimeket osztogat; ámde Amerikában oly egyetemek is vannak, melyek, a nélkül, hogy akadémiái fokozatokat osztanának, nélkülözik a tanári kart, p. o. New-York államé Albany székhelylyel, mely úgyszólván egyszerű burocratikus egyetem, mely 151 akadémia, 523 felsőbb tanintézet, 107 collegium, mindössze tehát 761 intézet fölött gyakorol felügyeletet.

Állami egyetemekben a rectort a nép választja s vele együtt még nyolcz személyt, a kik az igazgató-tanácsot, a „Board of regents“-et alkotják. Ez a választás a legtipikusabb példája a demokratia érvényesülésének a közoktatási és kulturális téren is. A tanács tagjai ajánlanak maguk közül rectort is, de ennek megválasztása a nép joga. Ők nevezik ki továbbá a tanárokat, intézkednek javadalmazása iránt, állítanak és törölnék el tanszékeket, mindent tetszésük szerint. Ily körülmények közt méltán lehetne attól tartani, hogy az egyetemnek a politikai áramlatokkal való ez a közvetlen érintkezése hátrányos lehet a tanulmányokra. Mindazáltal alig egy párszor történt meg, hogy politikai okokból a professorok körében lényeges változás történt volna.

Az igaz, hogy már az a tény is, hogy ez az eset néhánszor előfordult, mutatja, mily erősek Amerikában a politikai szenvedélyek s hogy mennyire nincsenek elszigetelve Amerikában az egyetemek a külvilág változó befolyásaitól. Mindenesetre meglepő lehet európai emberre nézve, hogy a tudományos oktatás legfelső forumai bele legyenek ekként keveredve a pártok küzdelmeibe s a hatalmon ülő tényezők sorsától oly szoros függésben álljanak.

Ez az oka annak is, hogy a rector hatásköre majdnem souverain módon korlátlan, miután a tanács többi tagjai mindenfelé szertesztet oszolva, tudomány és politika közt osztják meg gondjaikat. S hatalmuk annyival nagyobb lesz, minél tovább tart hivataluk. Támogatják őket ebben az egyetemekről köztisztviselői vagy politikai pályára lépő növendékek is, mert még Angliában sem oly nagy az Alma Mater-hez való ragaszkodás, mint itt.

Van ugyan néhány nagyobb egyetem, melyek európai

módon vannak berendezve; túlnyomó többségükben azonban a rector nevezi ki a tanárokat, ő írja elő mindegyiknek előadási tárgyát, sőt a tanrendszert is ő állapítja meg.

Rendszerint a rector javadalmazása a mi számításunk szerint 20—25 ezer forintra megy, a mi, szembeállítva az európai egyetemek rectorai jövedelmével, rengeteg summa, nem is számítva, hogy az ő hivataluk élethosszig tart, holott Európában csak egy évig. Sajátságos példája ez is annak, a mit az Egyesült-Államokban nem egyszer tapasztalunk, hogy a demokratikus szellem túlságbavitele egyenesen aristokratikus jellegű intézményekre vezet.

Egy nagy nemzeti egyetem megalapítását már Washington fölvetette a congressushoz intézett első izenetében. És mindennek daczára a nemzeti egyetem eszméje egy század óta sem valósult meg. Washington terve nem nyerte meg a parlament hozzájárulását. A nemzeti egyetem eszméje 1811-ben, 1816-ban és 1873-ban ismételtén került a törvényhozás elé, de újból és újból visszautasított. Ez a körülmény nagy fontossággal bír Amerika történetében, mert azt mutatja, hogy az ész arisztokrátiáját ellensúlyozza a demokratia, s hogy a demokráciában nem a legkiválóbb férfiak eszméi érvényesülnek.

Utoljára, mikor a nemzeti egyetem érdekében indított agitatio tetőpontra hágott, 1873-ban, Eliot elnök tartott beszédet, melyben kimutatni igyekezett, hogy az állam semmi támogatással nem tartozik a felsőbb oktatásnak. „Az állam — mondotta Eliot — kell, hogy biztosítsa az elemi oktatást mindenki számára, mert ez a nemzeti védelem olesó rendőri rendszere, de senkit sem lehet joggal megadóztatni azért, hogy valaki más felsőbb tanintézetbe járhasson“. S valóban egész mai napig nincs is Amerikában csak két szövetségi tanfolyam, az egyik a West-Point-i katonai akadémia, a másik az annapoli tengerészeti akadémia.

Azután ott van Amerikában a vizsgáknak tulajdonított csekély fontosság. A tanárok átbocsáthatnak valakit a felsőbb tanfolyamokra a nélkül is, hogy vizsgát állni volnának kénytelenek. Igaz, hogy az amerikai nevelésmód is egészen más, mint nálunk. Az amerikai úgy gondolkozik, hogy mindenkinek már ifjan határozni kell választandó életpályája fölött, s hogy valaki jól betöltse hivatását, nem szabad időt vesztenie, de már ifjúkorában szoknia kell a viszonyokhoz.

Sehol sem tűnik úgy ki, mint Amerikában, hogy az iskolai oktatás semmit sem ér a családi nevelés nélkül. Az ismeretek meddők maradnak, ha az ifjú nem kap folytonosan és mindenfelől impulsust a munkára.

Azonkívül a vizsgákra fektetett kevés súly, mely az akadémiai rendszer egyenes folyománya, azzal az előnnyel is jár, hogy a tanulók könnyebben átmehetnek egyik szakról a másikra.

Nálunk, ha valaki megkezdte tanulmányait valamely szakon és pályát akar változtatni, mert több hajlamot érez magában más tanulmányokra: ezer akadályra bukkan a szabályzatokban. Amerikában inkább érdemszámba megy az ilyen, mert fölteszik, hogy a változtatás „in melius” történik.

Nálunk továbbá aggályos gonddal tudakozzák a hallgatótól, mi mindent tud, hogy előbbre mehessen. Amerikában nagyobb függetlenséget engednek neki s ez jobban kifejleszti a tanulók egyéniségét. Mi azon fáradozunk, hogy mindannyit egyenlővé tegyünk ugyanazon chablon szerint, az agyonvizsgáztatás Prokrustes-ágyában; holott Amerikában a typosok lehető legnagyobb különbségét igyekeznek kifejleszteni.

Hogy melyik rendszer a jobb, a felett lehet vitatkozni. De érdekes egy olasz tanár, Nacconi statisztikája azokról a tanulókról Európában, a kiknek nem sikerül tanulmányaikat befejezni, viszonyítva azokhoz, kik az egyetemre léptek. Az eredmény a különböző egyetemekenél 26—35 százalék közt ingadozik, a mi igen nagy szám (még ha fölteszszük is, hogy egy részük családi balsors vagy az önfentartás gondjai miatt nem fejezheti be tanulmányait) s megsemmisítő ítéletet foglal magában az egész rendszer fölött.

Amerikában továbbá az évi szünetek is el vannak törölve s az előadások az alatt a három hónap alatt is folynak, melyek alatt az iskolák nálunk be vannak csukva. Ezt a rendszert a chicagói egyetemen s a „West Virginia Union University“-n kezdték; de hogy nem lesz-e káros visszahatása a szellemi erők kimerítésére, a felől korai volna még véleményt kockáztatni.

Bizonyos azonban, hogy ilyen körülmények közt számos tanár heti 18 órán ad elő, úgy hogy nem lévén képes a feladat súlyának egészsége kockáztatása nélkül megfelelni: kénytelen minden két évben egy évi teljes szabadságot venni, mely idő alatt egész fizetését élvezi. Ámde kétségtelen, hogy a rövid szünetek jobb hatással vannak az egészség fentartására, mint a huzamos munkát követő hosszabb pihenők. Így például Olaszországban egy collegium hetenkint három óra, holott Amerikában az úgynevezett kisebb collegiumok is heti négy-, öt-, hatórások, a nagyobbak pedig tiz-, tizenegy-, tizenkétórások.

Másfelől persze Amerikában a tanárok is tiszerte oly

jól vannak fizetve, mint ezt a chicagói egyetem következő kimutatásából látjuk:

8 tanár húz évi . . .	32.000	koronát,
7 " " " . . .	24.000	"
5 " " " . . .	20.000	"
5 " " " . . .	16.000	"
14 " " " . . .	14.000	"
19 " " " . . .	12.000	"
23 " " " . . .	8—10.000	"

Csakhogy aztán Amerikában a hallgatók száma is rendkívül nagy. 1896/97. évben az Egyesült-Államok egyetemlein 140.133-an voltak beiratkozva. Ezek között 42.999 jogász volt, orvos és theologus 97, 134 pedig tanárjelölt.

A mi az amerikai főiskolák tanítási rendszerét illeti, végül, elég fölemlíteni, hogy némely egyetemen a tanulók minden héten kikérdeztetnek, hogy előmenetelükről tanúságot tegyenek, s minden hónapban írásbeli vizsgát kell kiállniok. Természetesen ez nem volna lehetséges a tanérok nagy száma nélkül. A Harvard-egyetemen azért a correpetitorok száma 294.

A döntő vizsgák írásbelileg történnek, de nem egy vizsgáló-bizottság előtt, hanem minden tanár egyedül vizsgál, nyilvánosság és ellenőrzés nélkül, mert az amerikaiak szeretik a felelősséget elvállalni s nem is igyekeznek ez alól kibujni, mint nálunk.

A mi a fegyelem gyakorlását illeti, a tanulók kizárhatók az egyetemről a nélkül, hogy az okot velük közölnék, kikérdeznék őket, vagy eljárást indítanak ellenük, mint Európában. Az elnök fölhívja őket az intézet elhagyására s azzal vége.

Az amerikai egyetemeken két „proctor“ feladata az ifjak közt a fegyelmet fentartani, s ha valamelyikök sokat iszik, vagy rossz hírű helyeket látogat, minden felvilágosítás nélkül kizáratik.

És míg mi nálunk úgy tekintik a hallgatót, mint egy polgárt, a kinek szabadságában áll nem tanulni is, Amerikában és Angliában tanulnia kell, mert gyermeknek tekintik — „in statu pupillari“ — mint a statutumok mondják. A vizsga csak melles és megszakítás nélkül tart minden hónapban. A ki nem tanul és nem látogatja az előadásokat, azt eltávolítják s nem várják be, míg a vizsgákon megbukik.

Íme néhány vonásban az egyetemi és az akadémiai oktatási rendszer előnyeinek és hátrányainak egybevető magyarázata, melyből kitűnik, hogy akadémiai szervezetekkel is lehet szép eredményeket elérni. A mi mellett természetesen nem kell mindjárt a mi felekezeti és királyi jogakadémiáinkra gondolni,

mert ezek nem szigorú értelemben vett akadémiák, valamint-hogy a mi egyetemeink sem képviselik a nyugati egyetemek tiszta típusát. Épen azért, habár theoretikus szemmel nézve sok és éles megjegyzésre szolgáltatathat is okot a jogakadémiák tervbe vett reformja, s habár újabban a protestáns egyetem eszméje is mindjobban előtérbe lép, meg vagyunk győződve, hogy addig is, míg ez utóbbi eszme testet öltene, a gyakorlati életben a jogi oktatás tervezett decentralisatiójának fogyatkozásai elsimulnak, s nem fogják túlon-túl éreztetni káros visszahatásukat szellemi kulturánk egységességre.

Egy körülmény azonban, a mire különösebben is föl kell hívunk a figyelmet, az, hogy az egyetem intézményének van egy bizonyos külső hatása, mely abban nyilvánul, hogy nemcsak azokra az elemekre gyakorol vonzerőt, melyek tulajdonképen tudományos kiképzésre hajlamaiknál fogva hivatvák, de ez a hatásuk kiterjed távolabb álló foglalkozási körökre is. Ha már most ehhez az is járul, hogy vidéki vagyonos szülők az egyetemi tanulmányozás vélt vagy valóságos előnyeieért még olyan helyekről is, hol jogakadémiák léteznek, ezek elkerülésével egyetemekre küldik gyermekeiket — úgy önként előáll az egyetemek és különösen azok jogi karának túlnépesedése, a vidéki akadémiák tápláló erőinek elvonása s az egyetemi tanári karnak túlhalmozása vizsgai és administratív teendőkkal — mind oly baj, melynek ismét a tudományos készütség alapossága vallja kárát. Ily körülmények közt s főleg mikor az állam a jogi oktatás reformja keresztülvitelével egyidejűleg minden valószínűséggel nagyobb és fokozottabb igényekkel lesz kénytelen föllépni a tanerők tekintetében is az autonom egyházfelekezetekkel szemben — kielégítő eredményt még a jogakadémiai képesítés mérvének kiterjesztésétől is alig lehetne remélni, s megfontolás tárgyává volna teendő, vajjon nem lehetne-e például a vidéki tanulókra nézve az egyetemi lezke-pézn némi fölemelése útján törekedni a vidéki akadémiák látogatottsága nagyobb föllendítésére.

Egyébiránt ismételten csak sajnálhatjuk, mint azt e folyóirat hasábjain kifejezni már volt alkalmunk, hogy annyi izgalom, az ellentétes érdekek oly éles szembeállítására árán sem egy, közoktatási intézményeink minden ágára kiterjedő gyökeres reform kilátását nyújtja az országnak Wlassics miniszter kezdeményező buzgalma, hanem megelégszik a bajok bizonyos külső, symptomatikus kezelésével, mely végleg meg nem oldja, csak hosszú időre odázza el ismét közép- és felsőbb oktatásunk régóta várt reformját.

. Várnai Sándor.

A MŰVÉSZI ÉS ERKÖLCSI ALKOTÁSRÓL.

Hogy beláthassuk a materialismusnak félszegségét és jogosulatlanságát a művészetben, tekintsük meg azt a forrást, melyből a műalkotás fakad. Ez a művész lelke. De hogyan kap ez a lélek szikrát, mi gyújtja azt lánggra, hogy alkosson, teremtsen? Nem más, mint az életnek, a világnak szeretete, az életnek és a világnak titkaiba való mély bepillantás. A természeti tárgyak, emberi események szeretet sugallta szemléletéből, lelki élményeikből gyűjtik a művészgeniek a tapasztalatoknak, eszméknek gazdag kincsét, mint a méh a virágról a mézet. Az így gyűjtött eszmék, gondolatok, érzések a legtöbbnek lelkére, mint Goethének teherként nehezednek; izgatják művészi erejüket, nyugtalanítják alkotó képességüket s ők nem szabadulhatnak másként ettől, csak az által, hogy ez eszméket, érzéseket és élményeket külső képekben, festményekben, szoborban, költeményben testesítik meg. A művész ekkor megszabadul a mütől vagy a tárgytól, a mennyiben amaz megalkotja, emezt ábrázolja. Azért alkot, hogy keresztül törje magát a természetben, hogy a lelkében levő chaos zavaró sokasága felett urrá legyen; hogy megszabaduljon érzelmeinek nyomásától; hogy alkotva meggyógyuljon; hogy félretegye mindazt, a mi szellemének hajóját túlságosan megterhelné és lenyomná: szóval azért alkot, teremt, mivel nagyon terhes és fél az elmerüléstől. Ki tudja, vajjon nem öröklési terheltség-e a főmotivuma a művészi alkotásnak?! Legalább ezen hypothesis megegyezik azon körülmény, hogy a művészetnek a virágkorai akkor tűnnek fel, mikor egy-egy nép körében a műveltségi anyagnak nagy tömege, nagy szenvedélyek, belső és külső küzdelmek és veszélyek halmozódtak fel. Ha kész a mű, megszabadultak az alkotás kinjaitól, gyötrelmeitől s most már legfeljebb az bánthatja őket, hogy a kész mű mögöttes maradt a lelkükben lévő eszmének, gondolatnak s attól elégedetlenül fordulnak el. Itt is sokszor a gyakorlat nem bírja követni az elméletet, a megtestesült mű nem éri föl annak eszméjét, gondolatát.

A műalkotásnak egyik legelső s legerősebb feltétele az

életnek, a világnak szeretete. Azonban, a mint nem azért vágyunk valamire, mert azt jónak tartjuk, hanem azért tartjuk jónak, mert arra vágyunk, ép úgy vagyunk a széppel is. A művész sem azért szeret egy-egy tárgyat, mivel az szép, hanem azért tünik fel neki szépnek, mert szereti. Még pedig egyformán szeretheti a nagyot és kicsinyt, a tökéletest és tökéletlent. Szereti a Libanon czédrusát ép úgy, mint a sziklában északon sinylődő törpe fenyőt, a hatalmas oroszlánt ép úgy, mint az utolsó bogárkát, szeretheti pl. Szendrey Juliát ép úgy, mint édes anyjának tyúkját és kutyáját; szeretheti, mint Petőfi az alföldet, mert mindegyikben megláthatja *a jellemzőt*, mindegyikbe beleviheti eszméjét, gondolatát vagy érzését. *Az aesthetikai*, vagy a mit régebben szépnek neveztek *valóban nem annyira a tárgyban van, mint inkább a művész lelkében; abban, a mit ebből amabba beleérez, belegendol.*¹ Bizonyos mértékben ez áll a művészetek hatására nézve is. A hatás itt sem egészen a műterméktől függ, hanem a szemlélő lelkétől is. A szemlélőnek majdnem annyit kell magával hozni, mikor a művészet oltárához járul, hogy élvezzen, — mint a mennyit a műtárgyból, magából kap.

A művész, mikor szereti tárgyát, kilép egoismusának, személyiségének szűk korlátai közül, *benne él, benne érez*. Lelkébe fogadja az illető tárgyat vagy annak képét, eszméjét, *εἰδός*-át, a hogy Aristoteles mondta. Értve az *εἰδός* alatt annak tulajdonságait, fogalmát. Ez által a művész *Ἔννε* kiszélesül, gazdagabbá lesz. Reá valóban illenek Vörösmarty szavai, hogy a mit felfog, azt egyúttal sajátjának, magáénak mondhatja. „Mikor gyűlölök, akkor megfosztom magamat valamitől, mikor szeretek, gazdagabbá leszek azzal, a mit vagy a kit szeretek. Vannak pillanatok az életben, mikor hajlamunk támad arra, hogy minden virágot, minden messze fekvő csillagzatot, minden férget és minden ha csak sejtett magasabb szellemet is keblünkre szorítsunk, hogy az egész természetet átöleljük, akár csak saját kedvesünket. Az az ember, ki már annyira vitte, hogy minden szépséget, nagyot és kiválót a természeti nagy és kicsinyben felfogott és ezen külön feleséghez megtalálta a nagy egységet, az már sokkal közelebb jutott az Istenséghez. Az egész teremtett világ személyiségében olvad fel. Ha minden ember minden embert szeretne, akkor minden

¹ Gyulai Pál is ezt a gondolatot fejezi ki egyik költeményében:
 A szép arcz, mint tavasz virága
 Alig virul, hervadni kezd:
 Csak egy szépség van, mely sűríg tart
 Mit érzésünk másokra fest.

egyes ember bírná az egész világot. (Schiller.) Valóban ez a szeretet lélektana.

Ha mélyebbre megyünk e lélektanban, megtaláljuk annak is a nyitját, miért nem utánozhatja a művész szolgálilag a valóságot, a természetet, miért nem esik a természeti és művészi minden esetben együvé.

A kit vagy a mit szeretünk, annak akarjuk létezését is. A művész szereti tárgyát, a melyet szemlél — akarja létezését is. Ezért nem egyoldalúlag tekinti, nemcsak bizonyos oldalát, sajátosságát, a melynél fogva *az* hasznos, a melynél fogva az őt gyakorlatilag érdekli, hanem *minden oldalról tekinti*, minden sajátosságát figyelembe veszi, a melyek aztán a tárgy létezésére nézve határozók. Például egy erdőben nemcsak egy csomó pénzt lát, mint a fakereskedő, azt magáért szereti. Lát és hall mindent. Egész szem, egész fül lévén, elragadja őt az erdő mély csendje s lelkesültségében talán Petőfivel kiált fel: Oh természet, oh dicső természet! mely nyelv merne versenyezni véled! Mily nagy vagy *te*, mentől inkább hallgatsz, annál többet, annál szebbet mondasz. A mit a természet neki mond, azt igyekszik szavakban, kőben, vásznon kifejezni s így keletkezik egy dal, egy szobormű, vagy egy festmény, a művész speciális hajlama és hivatása szerint. Azonban *az*, a mit a művész ekként kifejez, az nem lesz pusztán külső utánzása a tárgynak, mert ez csak holt vászon, festék, szó lenne, hanem az szabad alkotás, teremtés leend: *egy új élet*. Új élet keletkezik a szemlélt tárgy hatására. A művészi szemlélet és alkotás sajátosságát alig illusztrálhatnánk és fentebbi tételünk igazságát alig bizonyíthatnánk jobb példával, mint Petőfi a *Tisza* című költeményével. Hogy szemléli Petőfi a Tiszát. Életet teremt, még pedig mily gazdag és változatos életet. A kis Tur úgy siet a Tiszába, mint a gyermek anyja kebelére. A folyó azért ballag oly simán, szeliden medrében, nehogy a nap sugára megbotolják habjai fodrába. S ezek a piros sugarak táncot járnak sima tükrén. Túl a folyón van a mező, a mezőn túl az erdő, melynek fejére az alkony vet üszköt s olyan, mintha égne, folya vére. Aztán így megy tovább-tovább a költő. Minden él, mozog. Mig aztán lába gyökeret ver, lelke mély mámorba szédül nem annyira a természet szépségétől, mint inkább annak nagy szeretetétől, mely szívében az iránt támadt s melynek a fentebb idézett magasztaló szavakban ad kifejezést. Valóban Petőfi mélyen szerette az Alföldet és a Tiszát, e speciálisan magyar folyót. Szerette a Tiszát jó és rossz tulajdonságaival, a maga jámborságában ép úgy, mint rakoncátlanságában, a mikor zúgva-bögve töri át a

gátot s el akarja nyelni a világot. A jámborság és erő, a csendes idylliesség és a zajos fenség olvadnak össze nála a Tisza képében akárcsak a magyar ember jellemében. A magyar ember és Petőfi maga is olyan, mint a Tisza; jámbor, családias hajlamú, jóakaró, másoknak áldást segítséget nyújtó; míg ha jogaiban háborgatják, becsületében sértik, böszült tigrissé válik s rombolása nem ismer határt. Íme, mi mindent nem látott Petőfi művészi szeme a Tiszán, annak képében! Íme mily végtelen az ő természetszeretete!! Azért tudja oly művészi rajzolni a természetet, mert végtelenül szerette. Az egész alföldet magáénak, sajátjának tartja s ekként szólítja meg: *te Alföldem*. Azért szép az neki, mert szereti: Azt mondja *az Alföld* című költeményének utolsó verszakában:

Szép vagy Alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem.
Itt boruljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sir is fölöttem.

Egy halász csak egyoldalúlag tekinti a Tiszát, azt vizsgálja, alkalmas-e és hol halaknak lakóhelyéül s bizonyára semmit sem lát abból, a mit Petőfi elénkbe tár.

Beranger *Vén kabát*-jában az ócska ruhákkal kereskedő ember csak a szövetnek esetleg még használhatóságát és tartóságát nézi, minden folt, minden pecsét levon annak értékéből, míg a költő szemében épen ezek a foltok teszik a kabát értékét, emlékeztetvén őt ama vidám lakomákra, melyeket barátaival töltött. Azért válik az szemében széppé, mert szereti, mert ahhoz a kedves élményeknek, gondolatoknak egész sora fűződik. Azért valóban anyagilag és szellemileg sajátjának mondhatja akár csak Petőfi a nagy Alföldet.

Ebből is következik, hogy a valódi aesthetikai szemlélet sohasem marad meg a külsőnél, hanem *belsőül*. Az aesthetikai szemléletre nézve a kép, a külső forma jelent valami belsőt, tartalmat, eszmét; a kép symbolummá lesz. Miután a kép és eszme, jel és jelzett dolog nem esnek össze teljesen, a teljes összeolvadást úgy állítja helyre a művész, hogy a jelt, a tárgyat is lélekkel ruházza fel. A harmonikus vonatkozás a subjectum és objectum között itt a subjectum és subjectum közötti vonatkozássá mélyül. A tudós felette áll tárgyának, igyekszik azt magától elkülöníteni s a maga különváltságában engedi azt lelkére hatni: a művész a tárgyat keblére öleli, mintegy azonosítja magát azzal, összeolvad vele. A művész ekként mindent élettelen objectum formát kizár érzelme köréből s azt a gondolkodás és ismeret körébe utalja.

De a művész sem lát mindent. Életünk minden pillanatában a különféle érzékingereknek ezer meg ezernyi sokasága nyomakodik ráuk s mivel lelkünk, tudatunk szükénél fogva abba egyszerre az ezekből származó érzeteknek és képzeteknek csak igen korlátolt száma fér belé, okvetlenül választanunk kell, a különféle ingerek között. E választás aztán nemcsak és nem is annyira akarattunktól függ, mint inkább egyéni természetüinktől, vágyainktól, hajlamainktól, dispozióinktól. Ezek szerint alakul aztán érzéseinknek minősége is. A ki művészi hajlamokkal, szeretettel szemléli a világot, annak szemébe inkább a tárgyaknak kiváló tulajdonságai ötlenek, melyek együttvéve a tárgy tökéletességét alkotják. *Mert a kit vagy a mit szeretiünk, hibáit is hajlandók vagyunk elnézni, míg a ki vagy a mi iránt közönyösek vagyunk, jó tulajdonságait sem vesszük észre.* A szeretet, melylyel a tárgyakat keblünkre öleljük, ezen tárgyaknak, személyeknek létezését akarja. Mintegy ösztönszerűleg érzi, hogy e létezés, a létért folytatott küzdelem sikerességének feltételei épen a kiváló tulajdonságok, melyek ha nem valósultak is meg, az illető tárgy vagy személy azonban ösztönszerűleg törekedett ezeknek kifejlesztésére, megvalósítására. Mert minden élő és élettelen természeti tárgy rendelkezik az önfentartás ösztönével, az élethez való akarattal, s ez képezi lényének legbensőbb tartalmát, melynél fogva kiválani, előnyös tulajdonságait kifejteni, a létért való küzdelemhez magát fegyverrel ellátni, azaz magát *tökéletesíteni* törekszik. És ez nem más, mint az, hogy önmagában az eszmét, az eszményit, fájának típusát, a lehető tökéletest igyekszik megvalósítani. Hogy elmarad aztán a tökéletesség felé vezető úton, hogy félszeg, tökéletlen, ferde lesz, az mindig külső okra következik be, az a legtöbb esetben *nem lényeges*, hanem *esetleges*. Például a kristályra nézve jellemző és lényeges geometriai formája, a mely a legnagyobb matematikailag pontosan meghatározható exactsággal és szabályossággal bír. Mégis a valóságban azt tapasztaljuk, hogy a kristály ritkán tünteti fel ezt a szabályos formát. Mert képződése alkalmával esetleg más kristályok nőnek belé, melyek megzavarják annak kibontakozását vagy más esetleges körülmények gátolják meg tökéletes kifejlődhetésében. De azért a természetbúvár a töredékben, a hiányosban is felismeri azt az alakot, a mely a kristályra nézve jellemző. Azért a geniális művész, kinek tekintete nem a dolgok subjectív külső benyomásához tapad, hanem behatol azok belsejébe, mélyébe és azoknak nemcsak külső, esetleges formáit, tulajdonságait, hanem lényegét, valódi létét igyekszik felfogni, az nagyobb súlyt fog

fektetni a tökéletesre, a teljes alakura, a jellemzőre, mint a tökéletlenre, alakatlanra és hibásra. Azért az igazi művész a tárgyakra nem azt az alakját nézi, a melylyel azok esetleg bírnak, hanem azt, a melylyel bírnok kellene, a mely rájuk nézve lényeges. A mint egy jellem és egy ember cselekedeteinek megítélésénél joggal érzületét is tekintetbe vesszük, tehát nemcsak azt, a mit valóban végrehajtott, hanem azt is, a mit akart, a mire törekedett, a nélkül, hogy képes lett volna azt meg is valósítani: ép úgy a művész is csak akkor tesz eleget tárgya jogos követelményeinek, ha nemcsak azt látja és ábrázolja, a mivé az a körülmények kedvezőtlensége miatt lett, hanem azt is, a mivé lehetett volna, a mire a tárgy, a dolog legbensőbb természeténél fogva hajlandó, a mire az törekedett.

A művész nem a tárgyat nézi, hanem az eszmét, az eszményt, a mely felé a tárgyak törekszenek és azt ábrázolja. Szerető szemével, lánggra gyult képzeletével csak a tökéletest látja. Szeretet, tökéletesség és realitás *Spinoza* szerint is összetartozó fogalmak. Egy-egy tárgy, tény dolog annál valószínűbb, annál realisabb, mennél tökéletesebb. Minden hiba, tökéletlenség, fogyatkozás a *valódiság* rovására esik. Szeretet és tökéletesség ép úgy együvé tartoznak, mint gyűlölet és fogyatkozás. Mert a mit gyűlölünk, annak hibáit, félszégeit, gyarlóságait keressük és látjuk. Ezeknek látása jól esik a gyűlölőködőnek, mert azt képzelet, hogy az illető tárgy, dolog önmagától is meg fog semmisülni. Azért nem oly rossz megfigyelés volt az sem, mikor Baumgarten a Leibnitz optimistikus világnézetének hatására felismerte a szép és tökéletes eszméi között lévő összefüggést, a kettőnek egymásra vonatkozását. Szent meggyőződés, hogy a pessimismus, ha ideig óráig képes is magát fentartani — nem lehet állandó forrása a valódi művészetnek. Mert különben is azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb költőnek pessimismusa csak ál-pessimismus, csak burok, mely alatt a világot, az életet és az embert melegen szerető, forró szív dobog.

Íme a mondottakban rejlik az eszményítésnek soha el nem évülhető jelentősége a művészetekben, annak örök pszichológiai forrása és az oka annak, miért nem osztom azt a nézetet, hogy mindaz, a mi természeti, egyúttal művészi is. S most már kérdelem, vajjon hogyan viselkednek a modern naturalista művészek a természettel szemben?! Bizony, nem szeretettel, legfeljebb közönnnyel, ha nem gyűlölettel. Ők reá-szorulnak a természetre, fennen hirdetik, hogy a mi természeti az egyúttal, művészi is; de mivel majd a tudós szemével és lelkével hidegen és szeretet nélkül nézik a természet tárgyait

és az embert, szemük csak a külső tulajdonságokhoz tapad, az esetlegeshez, az egyéni véletlen kinövésekhez; majd pedig gyűlölettel szemlélvén a természetet és az embert, mintegy lelki örömmel és gyönyörűséggel keresik ki azoknak ferdeségeit, tökéletlenségeit, elmaradottságát. A tárgyak, objectumok nem elevenednek meg lelki szemeik előtt, maradnak, a mik, élettelen, holt formák. Teljes erejükkel, sokszor bámulatos technikai készségükkel arra törekszenek, hogy valóban természetesek, természetűek legyenek és alkotásaik mégis természetellenesek, mert a vászon, kő úgyszemint lehet *természet* a maga valódiságában. Hiába akarják, hogy a mi emberi alkotás, emberi mű, művészet, az nekünk a természetet pótolja, az Istennek alkotásával érjen fel. Ezek a művészek, mikor anynyira ragaszkodnak a külső természethez, — megtagadják saját *egyéni* belső természetüket s ezért válnak természetellenesekké. Így kell értelmeznünk Goethe mondását: Éppen az, a mi a műalkotáson a *miveletlen ember szemében természetnek tűnik fel, az nem a külső természet, hanem maga az ember, annak belső természete.*

Ezt maguk a naturalista aesthetikusok is elismerik, mint pl. Berg Leo mondja: A történeti költészetnek jogosultságát nem a történetből kell levezetni, minthogy egyetlen műtermék sem köszönheti a maga jelentőségét az anyagnak és hogy mindenekelőtt azt, a mit művészi igazságnak nevezünk, sohasem a tárgyban kell keresnünk. A művészet nem az anyagból származik, hanem a művész subjectivitásából. Sőt már maga az, a mit anyagnak nevezünk, legtöbbszörre valami tisztán subjectív és eszmei. Nem az anyag, hanem a cél, a melynek az szolgál, a *döntő*. Természetes azonban, hogy az anyagnak a célhoz illőnek, a célra alkalmasnak kell lennie s azért az nem valami külső, esetleges, önkényes. A szem nem önmagának célja, hanem azért van, hogy lássunk s nem áll szabadságukban, hogy esetleg fülünkkel akarjunk látni. (V. ö. Der Naturalismus 185., 185. l.)

A naturalista művészek azonban nemcsak naturalisták, hanem a mi azzal együtt jár: skeptikusok és pessimisták. Mivel sötét szemüvegen nézik a világot, minden sötétnek, fogyatékosnak, közönségesnek tűnik fel előttük. A dolgoknak, tárgyoknak, az embernek csak egyik oldalát látják. Az embernek csak érzéki természetét, vad indulatait, önzését és gonoszságát. Szívüket az emberiség kiválóbb, eszményibb jelmei meg nem illetik. „A fizikai rúthoz való előszeretet önkényt a szellemi és erkölcsi rúthoz vezeti őket, a mikor aztán az ember aljasságához vonzódnak, mintegy kikeresik,

sőt költik nyomorúságait és undokságait; megalázzák az emberi természetet, mely súlyedtségében is elárulja isteni eredetének nyomait, magunk és embertársaink megvetéséhez szoktatnak, a mi teljes megtagadása az emberiség érzelmének. (L. Gyulay Pál: Kisfaludy-társasági megnyitó beszéd 1886.)

Nem, a materialista művészek, mikor a természetet szolgálailag akarják utánozni, nem szeretik azt valóban. Azt akarják, hogy a természeti és művészi teljesen összeessék, a mi lehetetlen követelmény. A renaissance nagy mesterei igazán szerették az életet és a természetet, de egyúttal szerették az eszményt is, nemcsak a természeti, hanem a szellemi és erkölcsi eszményeket is. Azért vált művészetük tiszta és valódi művészetté, a mit korunk naturalista művészetéről már nem lehet mondani. Mert a művészet, a mint azt már a jó öreg Sokrates mondotta: *szeretelből fakad és szeretetet ébreszt.*

Ilyen értelemben fogva fel a művészt, a művészi genie és a vallás-erkölcsi genius között többféle kapcsolat-vonatkozásokat is állapíthatunk meg. A genialitás ugyanis az *értelemnek és a képzelőtehetségnek* kedvező arányát és mindkettőnek nagyobb mennyiségét, nagyobb erejét tételezi föl. Általában a léleknek ezen nagyobb erejénél fogva képes a genie az eszméknek magaslatára emelkedni. Ennek a fölemelkedésnek útját-módját körülbelől így képzelhetjük: Az érzéki észrevételt a szélesebb körű tapasztalás, az élményeknek gazdagabb sora szolgáltatják a művészgениеknek az anyagot, melyből az értelem képzeteket, fogalmakat alkot.

Az értelem működéséhez járul a képzelet, mely amannak fogalmához még sok olyat told, a mi ahhoz tartozik, de a melyet alig lehet megnevezni, mert az már túllépi a határozott fogalom körét. Ez mozgásba, forrásba hozza az érzelmet is, a vágyat, a sejtést s ezen különféle lelki erők összehatásából keletkezik az *eszme*, a művészi és erkölcsi egyaránt.

További jellemző vonása a művész-genienek az, hogy ő az eszmét, a szabályt, a törvényt önmagában hordja, nem mástól veszi. *Tehát nem utánzó, hanem törvényalkotó.* Ezek a esztetikai szabályok, törvények nem is tanulhatók meg, nem sajátíthatók el oly könnyen, mint másnemű ismeretek. A művész bizonyos tekintetben öntudatlanul alkot, ösztönszerűleg valósítja meg a legmagasabb művészi követelményeket, esztetikai törvényeket. Ezért nem tud sokszor számot adni arról, hogyan hozta létre alkotását. Ezért mintákat alkot, a melyeket legfeljebb tanulmányozni lehet, de utánozni nem. Valami megtanulhatatlant hoznak létre s utánzóikra nézve megközelíthetetlenek. Mig ellenben azt, a mit a tudós genie létrehoz,

teremt, felfedez, meg lehet tanulni, el lehet sajátítani s azért a tudós csak tehetségének nagyobb mértékére nézve, de nem lényegileg különbözik a maga tanítványaitól és utánczóitól.

A művész sajátyszerű, egyéniségéből folyó eljárását, alkotási módját nem lehet egyszerűen elsajátítani. Gondoljunk csak Petőfi utánczóira az ötvenes években, mennyire nem képesek ők mesterüket megközelíteni, bármennyire erőlködnek is.

A genie nem erőlködik. A fáradságos küzdesnek, a munka verejtekének nyomai nem látszanak meg művén. Úgy látszik, hogy könnyen szabadon kerül ki alkotása kezei közül. A természet könnyedségével látszik teremteni, alkotni, mintegy természeti ösztöntől hajtva, azért munkája is egészen olyan, mint a természet műve. „Míg a szép természet úgy tűnik fel, mintha művészet lenne, a szépművészetnek úgy kell feltűnni, mintha természet lenne; bár szándékos a szépmű, nem szabad szándékosnak látszani; bár a művész pontosan követi a szabályt de nem látszik ennek kinja, fáradsága“. (Kant.)

Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a genienél az alkotó ösztön és az esztétikai törvény, a belső természeti elem és a külső művészi harmoniában vannak. A mű nem marad mögötte a művész szándékának.

Mindezt a tudósra általában nem mernénk alkalmazni, de vajjon nem alkalmazható-e mind ez a tulajdonság az erkölcsi geniere, a vallás-erkölcsi prófétákra, a kik hivatva vannak szintén irányt adni, törvényeket szabni az erkölcsi téren?! Mert honnan meritjük az erkölcsi törvényeket?! Ezt a kérdést nem igen lehet úgy megoldani, hogy azt mondjuk: az erkölcsi törvény Isten akarata, parancsolata, mely a kinyilatkoztatásban foglaltik.

Már Kant kifejté, hogy az erkölcs megelőzi a vallást az elméletben. Vagyis az erkölcsi törvények nem azért jók, mert Isten parancsolatai, mert *kötelezők*. Azért philosophiai alapon nem mondhatunk mást, mint azt, hogy az erkölcsi törvényeket a kiváló embereknek, a korszakalkotó erkölcsi és vallási geniusoknak, ihletett prófétáknak életéből és cselekedeteiből meritjük. Ezek a jobb és nemesebb lelkek képezik erkölcsi eszményeinket, a melyet megközelíteni, a kik felé törekednünk kell. Ilyenek Mózes, Buddha, Mohamed, Pál apostol, Augusztinus, Luther stb. Ezen kiváló emberek aztán életükkel, viselkedésükkel, fenséges erkölcsi tulajdonságaikkal, egész jellemükkel mély hatást gyakoroltak az emberek lelkületére. Követendő mintául állították fel őket vagy kodifikálták cselekedeteiket s ezekből vonták el aztán a szabályt. *Igy*

magyarázhatjuk természetes úton az erkölcsi törvények keletkezését. Mi azért nem osztozunk sem Kantnak felfogásában, ki azt mondja, hogy az erkölcsi törvény az észből származik. nem a tapasztalásból; tehát a priori és így minden ember öntörvényhozó, autonóm; sem az úgynevezett heteronomikus vagy theologiai erkölcsi elméletben, melynek hívei az emberen kívül keresik az erkölcsi törvényeknek forrását. Hartmann is azt mondja: „A természetben *realis erkölcsi mintát* sehol másutt nem találunk, csak az erkölcsi emberben“. Az erkölcsileg tökéletes embernek eszményképét ma is, ép úgy mint a görögök, — úgy tekinthetjük mint egy műremeket, mert az ily emberben a test és lélek, az érzéki és szellemi, a természeti és erkölcsi teljes harmoniában vannak. Az ilyen embernek lelkében az erkölcsi hajlam nem állhat ellentétben a többi természeti physikai hajlamokkal. Mert az erkölcsi az ember legegészségesebb, legvalódibb természetén alapul, a mit már a humanitás, humanismus-féle kifejezések is mutatnak. Szóval a mint a művészetben a műalkotás, a művészi gyakorlat meg szokta előzni az elméletet, mert ez utóbbit rendszeren amabból vonjuk le — ép úgy az erkölcsi törvényeket sem vehetjük másunnan, mint az erkölcsi és vallási korszakalkotó genieknek, ihletett prófétáknak életéből és cselekedeteiből.

A mondottaknál fogva mi az ilyen prófétáknak működését és ennek eredményét ép úgy fogjuk fel, mint a művészekét. Hiszszük, hogy az erkölcsi követelményeknek teljesítése, a törvényeknek követése nálunk is mintegy ösztönszerű, ha nem is öntudatlan; kisebb nehézségekbe ütközik, kevesebb küzdelemmel, erőfeszítéssel jár, mint nálunk közönséges, gyarló embereknél. Talán a különbség csak annyi lehet, hogy az erkölcsi genie több öntudatosságot, nagyobb értelmi erőt tételez fel, mint a művészi. De az alkotó fantáziára, az érzés mélységére, önzetlenségére mindkettőnek szüksége van. Szükségük van arra, hogy bizonyos nemes illúziók legyenek, mely működésüknek célt tűz, erejüknek kitartást kölcsönöz. Érzésük tüzéből ez mintegy önkényt következik. Nincs próféta bizonyos nemesebb szenvedély, isteni tűz, lelkesedés nélkül. Mindezekhez pedig szüksége van mindkétféle lángésznek bizonyos veleszületett szervezeti hajlamra, dispositióra, lelki arravalóságra. A mint a „poeta non fit, sed nascitur“, akként az erkölcsi emberrel is bizonyos arravalóságnak, hajlamnak kell veleszületnie, ha az erkölcsiség legmagasabb fokára akar felemelkedni. Arra a magaslatra, a melyen a próféták állanak.

Innen következik már az, hogy aztán bármely közönséges ember erkölcsi cselekvéséhez is kettő kell: eszes belátás és

természeti ösztön, hajlam, arravalóság. Eszüinknél fogva ismerjük föl a törvényt, a helyes utat, a jót, a természeti arravalóság képesíti aztán akaratumkat arra, hogy a felismert jót, törvényt az erkölcsi cselekedetben képesek legyünk megvalósítani. Ennek megfelelőleg a művésztér terén is nem elég ismerni a szabályt, az esztetikai törvényt, nem elég elgondolni és kifőzni a tervet, ha aztán nincs akaraterőnk vagy képességünk azt megvalósítani, kivinni. A képességet, az erőt a kivitelhez pedig a természeti tehetség adja meg. Hisz a közönséges ember is hányszor tudja, hogy rosszat cselekszik, s még sem tudja magát visszatartani s hányszor ismeri a helyest, a jót, a nélkül hogy azt cselekedetével meg tudná valósítani!! A mi a művészt illeti, hisz sok művelt ember ismeri az esztetikai szabályt, van izlése is, vannak tervei, gondolatai, érzései, a nélkül hogy azokat kivinni, kifejezni, köben, vásznon megtestesíteni képes volna. Ebből következik, hogy a kifejezésnek, a tartalomnak köbe, vászonra vagy papírra való átvitelének képessége teszi a fentebbin kívül a művészt, a teremtő geniet.

Abban is egyezik a művészi és erkölcsi lángész, hogy mindkettőjük hatásának titka az igazság, őszinteség. A prófétának ép úgy a maga szent meggyőződését, a maga elveit kell hirdetni, mint a művészt, a költőnek. A ki idegen eszméknek, meggyőződéseknek zsoldjába szegődött a maga művészi készségét, képességeit, az nem érdemli meg a költő, vagy próféta nevet. Pedig vannak álpróféták és álköltők. Amazok sokszor meghazudtolják életükkel tanaikat, ezek idegen érzéseket erőltetnek magokra. Szinte megszakadnak a nagy erőlködésbe. Pedig nem *elég érzéseket emelkedett színekkel rajzolni, emelkedetten is kell érezni*. A próféták, a papok is sokszor úgy vannak, mint a hogy a magyar közmondás tartja, hogy vizet predikálnak és bort isznak. Azoknak a prófétáknak van meg szélesebb körű és örök időkre hatásuk, kik életükkel, vérükkel pecsételték meg tanaikat, meggyőződésüket. Jodl is azt mondja Jézus személyiségéről, hogy Jézusban az erkölcsi eszmények alakításának oly képességével találkozunk, a milyen az emberiség történetében csak a legkiválóbb szellemeknek jutott osztályrészül. Ha ehhez hozzávesszük az ő személyiségének ellenállhatatlan óriási hatását, a melyben gondolat és lét teljesen fedték egymást, mert ő ezen eszményi követeléseit, eszményképét közvetlenül önmagán tudta felmutatni, mert az, a mit ideális követelményül hangoztatott, nem volt egyéb, mint saját legmélyebb egyéni életének legbensőbb tartalma: akkor megértjük azon kiváló helyet, melyet Jézusnak erkölcsi és vallási geniusa az emberiség herosai között elfoglalt.

A művész-genie és a genius közötti párhuzamnak végére jutottunk.

Végül csak azt emeljük még ki, hogy az önzetlenség, az anyagi világ fölé való emelkedés egyformán jellemzi a művészi és erkölcsi tevékenységet. Az igazi művész is belső ösztönétől hajtva a jutalomra való számítás nélkül, majdnem önkénytelenül, természeti szükségszerűségtől hajtva alkotja a maga halhatatlan műveit s azért legtöbbször nem sokat törődik a nyers, durva anyagi élet követelményeivel, vagy *legalább föléje tud a prózai* valóságnak emelkedni. Ámde az erkölcsi cselekedeteknél még inkább önzetlennek kell lenni a szándéknak. Az erénynek mintegy természetünkben kell gyökereznie, ahhoz semmi köze nincs a számításnak, a érdekek. Az erényt önmagáért kell szeretnünk, nem hozományáért, azért a mi talán vele jár, t. i. földi vagy túlvilági jutalomért.

A nagy művészi egyéniséget azonban nemcsak a tapasztalatok, élmények gazdagsága, a képzelet elevensége és az érzelem mélysége, hanem a gondolkodás ereje is teszik. S valóban a legtöbb művészi lángésznel megint azt is tapasztaljuk, hogy nemcsak mélyen érző emberek, hanem mély elmélkedők, gondolkozók is egyúttal. A renaissance nagy művészei lankadatlan szorgalommal, bámulatos kitartással töreksenek arra, hogy egyéniségüket minél szélesebb körűvé, universalisabbá tegyék. A szellem majd minden területéről szedik a művelődés virágait. Leonardo da Vinci nemcsak nagy festő, de nagy természettudós, mérnök is egy személyben. Michel Angelo nagy anatómus, Dante nagy bölcsész. Goethe és Schiller nagy tudósok is egyszersmind, amaz természet-tudós, emez aesthetikus. Azon feltevés, hogy Schakspeare halhatatlan drámai alkotásait a nagy természetbuvár és bölcsész Bacon írta volna, ha nem is felel meg a valóságnak, ha nem bizonyítható is történelmi adatokkal, de a dolog természetén alapszik s arra utal bennünket, hogy a művész a legtöbb esetben nagy gondolkodó is. A mi irodalmunkban is Arany János, Kemény Zsigmond, Madách Imre nagy gondolkodók is egyúttal. Arany mindig elmélyedve, szemlélődve járkal, szeme lefelé van fordítva a legtöbbször, a saját lelki világába. Kemény nagy politikus, mély elemző ész, ki bámulatos elemző képességgel rajzolja meg a legnagyobb magyar Széchenyi jellemét és politikai pályáját. Vagy szóljunk arról, hogy Madách nemcsak költő, hanem philosophus is?! Hisz eszméket fejteget, ezek lelkesítik, philosophiai problémákat vet fel és old meg örökbecsű költeményében az „Ember tragédiájában“.

Talán vele lehet legjobban bizonyítani, hogy a *költő és a philosophus édes testvérek*.

Az egyénnek jellemét, belső erkölcsi természetét csakis a tapasztalásból, cselekedeteiből, viselkedéséből, beszédéből, szóval külső jelekből ismerjük meg. Kinek-kinek olyan a cselekedete, a milyen a belső természete, jelleme. De nemcsak cselekedetei olyanok, hanem mindennemű munkája, foglalkozása is. Az embernek lelke, jelleme nyomot hágy a végzett művön. A milyen a munka általában, olyan az ember. S ez áll az erkölcsi emberre nézve ép úgy, mint a művész-emberre. Azt mondhatnánk a költőnek: szólj; a festőnek: fess; a zenésznek: dalolj; s megmondom, kik vagytok. Már a nyelv, az ecset, a hang kezelésében megnyilatkozik a művész egyénisége. „Le stil est l'homme“-féle francia közmondás is erre vonatkozik. Rembrandtnak más a festési modora, mint Michel Angelonak, Rubensnek más, mint Leonardo da Vincinek. Petőfi-nek más a költői stílusa, mint Aranynak. Azért a jószemű és jártas műtörténetíró, műismerő a műről felismeri annak alkotóját, ha neve nincs is a művön feljegyezve.

S vajjon nem épen így nyilatkozik-e meg az ember erkölcsi jelleme az életnek különféle berendezésében, felfogásában?! Vajjon nem beszélhetünk-e az életben is doriai és joniai stílusról, értve amaz alatt a stoikus életfelfogást és viselkedést, emez alatt az epikureust?! Mert hisz az erkölcsiség sem vonatkozhatik egyedül a társadalmi jólétre, az egyesnek az őt környező világhoz (társaság) való viszonyára. Az egyúttal foglalata a tisztán individualis életnek a maga különféle formáiban.

Hogy az egyén belső természetének, jellemének nyomait felismerhetjük a végzett művön, legyen az akár művészi, akár erkölcsi, arra már Schiller is rámutatott Bürgerről szóló bírálatában. „Az aesthetikairól épen az áll, a mi az erkölcsiről. Valamint itt csak egy *erkölcsileg kiváló jellem képes minden egyes tetteire az erkölcsi jósnak bélyegét rányomni, ép úgy ott is csak egy tökéletes, érett szellemből folyhat a tökéletes, érett. Senki még az oly nagy tehetség sem adhatja meg egy műnek azt, a mi alkotójának hiányzott és az ebből folyó hiányokat a javítgatás, csiszolás sem képes elenyésztetni*“. Ebből következik, hogy a költő és a művész alkotásán nemcsak a költőt, művészt látjuk, az ő *speciális művészi felfogás módját*, stíljét és modorát, hanem *az embert is*.

Tagadhatatlan tehát, hogy a műrecek és a művész lelke, belső természete között is megvan a kapcsolat, a vonatkozás. Mégis e kapcsolatnak lazább és erősebb volta állapít meg

ismét némi különbséget a művészi és az erkölcsi között. Amott e kapcsolat mégis gyengébb, lazább: a műremek mint külső szemléletünknek tárgya magában is hat, megfélekedhetünk a művész egyéniségéről, az emberről a maga erkölcsi fény- és árnyoldalaival. Emitt e kapcsolatot egyáltalán nem mellőzhetjük, ha helyes ítéletet akarunk alkotni az illető erkölcsi cselekedetről. Nem elég pusztán a cselekedetet tekintenünk, mint külsőt, annak következményeit, hanem vizsgálunk kell a cselekvő lelkét és belsejét, nemcsak általánosságban, hanem e specialis esetre vonatkozólag vizsgálunk kell azon érzelmeket, vágyakat, szenvedélyeket, melyekből a cselekvény fakadt: tehát motivumokat. Ha ezek között önző motivum, érdek szerepel, a tett elveszti erkölcsi jellegét. Mielőtt azonban tovább mennénk s az erkölcsi elemet kutatnánk a művész jellemében és lelkületében, azon általános, tárgyunkkal csak közvetett kérdéssel kell foglalkoznunk, minő kapcsolat van általában a művész belső jelleme és külső alkotása között a művészet különböző fajaiban?!

Sárospatak.

Dr. Székely György.

AZ APOKRYPHÁK JÉZUSKÉPE.

(Második közlemény.)

IV.

Az apokryph új-testamentomi iratok abban is eltérnek a kanonikus evangéliumoktól, hogy míg ezek a Jézusban levő isteni tartalom kinyilatkoztatását az emberi fejlődés korlátai közé helyezik, addig amazok minden korlátot összetörve, a Jézussal már gyermekkorában a csudák egész seregét végeztetik, s a mint majd meg fogjuk látni, e csudák, eltekintve egyes mélyértelmű meséktől, rendszeren bűvészi mutatóványok, nem pedig az isteni hatalom és irgalom érvényesülései.

A gyermek Jézus az apokryph iratok szerint csodatevő munkáját azzal kezdi, hogy meggyógyítja azt a bábát,¹ a kiről már említettük, hogy a keze elszáradt, mert kételkedett Mária szűz voltában. A bába (egy más forrás szerint: egy öreg, kíváncsi asszony)² csak a pólya szalagjait érinti s mindjárt meggyógyul. Az „Ev. infantiae arab.“ szerint egyébiránt az apokryph Jézus már a pólyában beszédet tart s ezt mondja: Ego sum Jesus, filius dei, ó λόγος, quem peperii, quem admadum adnuntiavit tibi angelus Gabriel; misitque me pater meus ad salutem mundi.³

Különösen sok csudát tesz az apokryph Jézus, mikor Egyiptomba menekül. A „Pseudo Matthaei evangélium“ szerint a menekülő Mária, hogy megpihenjen, leszáll a baromról, melyen ül, s egy barlangba akar betérni. A barlangból sárkányok jönnek ki, s a gyermekek, a kik Józseffel együtt az utat mutatták, nagyon megijednek. Erre a gyermek Jézus leszáll anyja öléből, odaáll a sárkányok elé s *azok imádták őt*, mint már az ökrök és szamarak is imádták, a mikor még a jászolban feküdt.⁴ Az ember el sem tudja képzelni, hogy

¹ Pseudo Matthaei ev. Ev. Apocr. Pag. 79.

² Ev. inf. arabicum. Ev. Apocr. Pag. 182.

³ Ev. inf. ar. Ev. Apocr. Pag. 181

⁴ Pseudo Matthaei ev. Ev. Apocr. Pag. 80.

e kegyes sárkányok, *hogyan* fejezhették ki áhítatos érzelmeiket! Miután a Jézust imádták, eltávoztak s a Jézus szivökre kötötte, hogy senkinek ne ártsanak. József és Mária nagyon félték, hogy a gyermeket valami baj éri, de az meg biztatja őket, hogy: Ne féljétek s ne gondoljátok, hogy én kis gyermek vagyok, mert mindig tökéletes férfiú voltam és vagyok és szükséges, hogy az erdők vadjai mind megszelidüljenek előttem!“¹

Ugyancsak a „Pseudo Matthaei evangélium“ tudósítása szerint az oroszlanok és párduczok is imádták a Jézust s utat mutattak a menekülőknél. Hasonlóképp cselekedtek a farkasok is s az apokryph-író biztosít bennünket, hogy akkor teljesedett be a jövendölés: „A farkas a báránnyal együtt lakozik“. Mária eleinte fél a vadaktól, de a Jézus nevetve mondja: „Ne félj anyám! Nem azért jönnek ezek ide, hogy bántsanak, hanem hogy neked engedelmeskedjenek!“²

Az utazás harmadik napján Mária nagyon eleped a nap hevétől s egy pálmafa árnyékában pihen meg. Feltekint a fára s látja, hogy tele van almával. Józsefhez fordul s elmondja, hogy szeretne a pálma gyümölcséből enni. József aztán megdorgálja, hogy hogy gondol olyat! Nem látja, hogy mily magas a fa! Jézus azonban megparancsolja a pálmának, hogy hajoljon le, a fa annyira engedelmeskedik, hogy mikor minden gyümölcsöt leszedték róla, még akkor is meghajolva marad mindaddig, a míg a Jézus meg nem parancsolja, hogy emelkedjék fel s tövéből tiszta forrásvíz fakadjon.³

Végre megérkeznek Egyiptomba. Hermopolis városában betérnek egy templomba, melyben 360 bálvány állott. A gyermek Jézus láttára azonban valamennyi a földre hull. A város fejedelme meghallja, hogy mi történt és seregestől eljő a templomba. A papok megijednek, hogy Affrodosius — így hívták a fejedelmet — majd boszút áll rajtok, miért nem őrizték jobban a bálványokat, de a fejedelem jó logikusnak bizonyul s ezt mondja: „Ha ez — t. i. a Jézus — nem lenne a mi isteneink Istene, akkor a mi isteneink nem hullottak volna le, s nem maradtak volna leborulva előtte! Ezzel hallgatagon Őt uroknak ismerték el“. Ez kétségkívül szép nyilatkozat s a mese egyike a legszebbeknek, a melyeket az apokryph írásokban találhatunk, de fájdalom, a bálványok nem ilyen könnyű szerrel törnek össze a Jézus közeledtével!

¹ Pseudo Matthaei ev. Ev. Apocr. Pag. 85.

² Pseudo Matthaei ev. Ev. Apocr. Pag. 86.

³ Pseudo Matthaei ev. Ev. Apocr. Pag. 88.

A Pseudo Matthaei evangélium e csoda után a Jézust visszaviszi Galilaeába, ámbar némely codex szerint a Jézus még halottat is támaszt fel Egyiptomban. Ezt a halott feltámasztást azonban a többi apokryph is későbbre teszi s azért mi is később emlékezünk meg róla. Előbb még azokat a csudákat mutatjuk be, a melyekkel a Tamás evangélium latin kiadása (a görög a Jézus egyiptomi útjáról egyáltalában meg sem emlékezik), de különösen az „Evangelium infantiae arabicum“ Jézus egyiptomi tartózkodását kiszinezi és kiczifrázza,

A Tamás-evangélium latin kézírata szerint a Jézus három éves korában egyszer játszani kezd a gyermekekkel. Kezébe vesz egy szárított, besózott halat, bedobja egy medencébe, s megparancsolja a halnak, hogy ficzánkoljon. A hal azonnal feléledt, s ide-oda surrant a vízben.

Egy más alkalommal búzát szór a verebeknek, s azok egy tanító ölébe esnek, a mint a búzán veszekesznek. A tanító ezért kikergeti Jézust anyjával együtt a városból.¹

Az „Evangelium infantiae arabicum“ még ennél is többet tud mondani a Jézus egyiptomi csodadolgairól.

Egyszer Jézus egy szegény ördögös fiút gyógyít meg. A fiú találkozik az anyjával, s ez csodálkozva kérdi: Fiam! miképen gyógyultál meg? A fiú elbeszéli, hogy Mária a Jézus pelenkáit kimosta s a fákra akasztgatta. Ezek közül egyet a fejéhez tett s azonnal elhagyták a daemonok, természetesen „hollóknak és kígyóknak formájában“.² Ez már csakugyan izléstelen és képtelen mese.

Sokkal szebb egy másik, a fogságba esettek megszabadításáról szóló. A mivel ezt az apokryph-író bevezeti, az ugyan teljesen érthetetlen előttünk. Mária és József rendkívül félnék, hogy az egyiptomiak, a mint meghallják, hogy a Jézus ereje által egy hatalmas bálványuk összetört, megégetik őket. Úgy látszik eszökbe sem jut, hogy a ki azt a bálványt összetörte, meg is védheti őket. Elhagyják tehát a várost, a melyben laktak s útjukban rablókra bukkannak, a kik egy sereg embert kiraboltak, megkötöztek s magukkal hurezoltak. A rablók egyszer csak nagy riadalt hallanak, mintha egy hatalmas király közelitene seregével. Megijednek s a foglyokat szabadon bocsátják. Ezek csodálkozva keresik a királyt, a ki őket megszabadította és Mária meg József a Jézusra mutatnak: Im, itt jó utánunk!

A Jézus aztán még egy ördögös nőt gyógyít meg,

¹ Evangelium Thomae latinum. Ev. Apocr. Pag. 166

² Evangelium inf. ar. Ev. Apocrypha. Pag. 186.

majd egy szegény menyasszonyt a süketség és némaság kötelekétől szabadít meg.

Azután következik a bélpoklos leány története. Ezt az apokryph-író így adja elő.¹ Egy asszony, a kiből a Jézus kiüzi a Sátánt, miután ez kigyó formájában sokáig gyötri a szegény nőt: hálából illatos vízben füröszté meg a gyermek Jézust. Ezzel a vízzel később egy szegény bélpoklos leányt mos meg, a ki a mosás következtében megszabadul szörnyű bajától, a bélpoklosságtól. A városbeliek azután e hámulatos gyógyulás által meghatva erősen állítják, hogy „*Nullum est dubium, quin Josephus et Maria et puer iste dii sunt, non homines!*”² A leány pedig csatlakozik a szent családhoz. Ismét egy másik városba mennek s betérnek a város fejedelméhez, a kinek a felesége elpanaszolja a leánynak, hogy soká nem volt gyermeke s a mikor aztán fia született, az a baj érte, hogy az azonnal születése után bélpoklosságba esett. „Vagy öld meg ezt a gyermeket” — így folytatja a királyné — „vagy add oda valami dajkának, hogy valami más helyen nevelje fel és senki e gyermekről s annak betegségéről tudomást ne szerezzen.” A leány vigasztalja a királynét s másnap a gyermek Jézust megfürösztik illatos vízben, a vízzel megmossák később a bélpoklos gyermeket, a ki azonnal megtisztul az ő bélpoklosságától. A volt bélpoklos leányt azonban még nagyobb dicsőség is éri. A Jézus ugyanis egy szegény fiatal embert, a kit ellenégei ösvérré változtattak, visszaváltoztat emberré, a ki nyomban megkéri a volt bélpoklos leány kezét s a mese épp úgy lakzival végződik, mint más közönséges mesék végződnek.

Még három csudás eseményről értesít az „*Ev. infantiae arabicum*”, mielőtt a Jézust Zsidóországba viszi. Az egyik egy szegény fiatal emberről szól, a ki valami varázsital által gátolva, „*uxore frui non poterat*”.³ A szent család látogatása véget vet az ifjú ember bajának. A másik történet két rablóról szól, a kik közül az egyik Titus, nagyon kiméletes a szent család iránt s a Jézus már itt megígéri, hogy: „*duo isti latrones mecum una in crucem tollentur, Titus ad dextram meam et Dumachus ad sinistram et post illum diem praecedit me Titus in paradisum*”.⁴ A harmadik szerint a Jézus izzadságából balzsam származik.

¹ Evangelium inf. ar. Ev. Apocrypha. Pag. 188.

² Ev. inf. ar. Ev. Apocrypha Pag. 189.

³ Ev. inf. ar. Ev. Apocrypha. Pag. 190.

⁴ Ev. inf. ar. Ev. Apocr. Pag. 193. Az „*Acta Pilati*” szerint Dysmas vagy Demas és Gesses vagy Stegas a latrok neve.

Ezek közlése után az „Ev. infantiae arabicum“ szerint is visszatér a Jézus Zsidóországba.

Hogy a Jézus Zsidóországba visszatérése után mely városban telepedett le, erre nézve nagyon eltérnek egymástól az apokryph evangéliumok. A „Pseudo-Matthei evangélium“ szerint Galilaeába megy, de csak néhány csuda végzése után jut Nazarethbe. A Tamás-evangélium görög kézíratai nem szólnak a Jézus Egyiptomba meneküléséről s így visszatéréséről sem. A Tamás-evangélium latin kézírata szerint, a mely különben szintén csak röviden érinti az Egyiptomban való tartózkodást, a Jézus visszatérése után szintén Nazarethbe megy s az „Evangelium Thomae“ B. szerint Nazarethben kezdi meg csudáit. Csak az „Evangelium infantiae arabicum“ szerint választja Egyiptomból visszatérése után Bethlehemet tartózkodási helyéül. Ebben az apokryph műben is világosan meg lehet azomban jelölni a helyet, a hol az a Nazarethben végzett csudákat kezdi, természetesen a többi apokryph evangéliumtól némileg eltérően tárgyalni. E nazarethi csudák előtt az „Evangelium inf. ar.“ több oly csudáról tesz említést, a melyek más apokryph iratokban nem találhatók s a melyeket a gyermek Jézus az „Ev. infantiae arabicum“ szerint Bethlehemben hajtott végre. E csudák a következők:

Először is két asszony beteg fiait gyógyítja meg azzal a vízzel, a melyben őt megfürösztötték. Ezután következik a két vitázó és czivakodó asszony története. Ezek egy férfiú feleségei voltak s mindenkinek a fia beteg volt. Az egyik aztán arra a jó gondolatra jó, hogy elmegy Máriához s egy szép ruhát ajánl fel neki, a mely helyett egy pelenkát kér, a melyből ruhát készít beteg gyermekének. A gyermek azonnal meggyógyul. A másik asszony fia meghal. A meghalt fiú anyja egy alkalommal versenytársa fiát bedobja a fűtött kemenczébe. A fiú, nevetve fekszik a kemenczében, a mely teljesen kihül. Egy más alkalommal kútba dobja a szegény fiút a haragos asszony, de a fiú nem merül alá, s hamarosan kimenekül a kútból is. A gonosz asszony maga esik a kútba s ott leli halálát.

Egy másik gyermek úgy gyógyul meg, hogy anyja a Jézus ágyába fekteti s a víz, a melyben Jézust megfürösztötték, Zsidóországban is több izben mutatkozik hatásosnak a belpoklosság ellen, sőt egy leányt a Sátán hatalmából ment meg, a ki sárkány formájában a szegény leány vérére addig szivta, míg az teljesen elalélt.

Felette érdekes, hogy az „Evangelium inf. arabicum“ már a gyermek Jézust összeköttetésbe hozza Judás Iskariotes-

sel. Judást már gyermekkorában megszállta a Sátán, s Judás, a kit elől-utól talált, megharapdálta. Édes anyja felkeresi a gyermek Jézust, a ki éppen játszott a gyermektársaival. Judás mellé ül s a Sától gyötörve, Jézust megakarja harapni. Ez ugyan nem sikerül neki, hanem legalább jól oldalba vágja s a Jézus keservesen sirni kezd. Erre a Sátán harapós kutya képében elhagyja Judást s az apokryph-író, miután megjegyzi, hogy ez az a Judás, a ki később a Jézust elárulta, egyszerűen arról is értesít, hogy a Jézus oldalát ott szegezték később át, a hol Judás megütötte!¹

E ponton az „Evangelium inf. arab.“ találkozik a Tamás-evangeliummal s a „Pseudo-Mathaei evangeliummal“, bár ezektől eltérő meséket is közöl még. Mivel azonban a Nazarethben (az Ev. inf. arabicum szerint a más két irat szerint Nazarethben történt események közül némelyik ugyan Jeruzsálemben megy végbe) tett csudákat illetőleg a Tamás-evangelium az alapirat, ennek az értesítései alapján közöljük azokat s csak azután emlékeztünk meg amaz eltérésekről, a melyeket a „Pseudo-Matthaei evangelium“ vagy az „Ev. inf. arabicum“ feltüntetnek.

A Tamás-evangelium görög kéziratái szerint a Jézus öt éves korában kezd csudát tenni. Egy szavával megtisztítja a pocsolyák vizét. A sárból pedig tizenkét verebet formál s az író megjegyzi hogy: *szombat volt, a mikor ezt cselekedte!*² Egy zsidó meglátja ezt s megjelenti Józsefnek, hogy a fiú „*megrontotta a szombatot*“.³ József kérdőre vonja, hogy miért cselekedte ezt? Jézus azonban nem ijed meg s rákiált a sárverebekre: „*Szálljatok el!*“ S azok nagy csicsérgéssel elszálltak.

Meglátja ezt Annas írástudó fia s fűzfavesszővel elrontja a Jézus tavacskáit. Jézus megboszankodik s így szól hozzá: Gonosz, istentelen és esztelen! Most azonnal elszáradsz, mint a fa s nem lesz sem gyökered sem leveled, sem gyümölcsöd. Hasonló veszedelem ér egy más fiút is, a kinek pedig csak az volt a bűne, hogy a gyermek Jézusnak hátulról neki szaladt s jól meglökte (az „Evangelium Thomae Graece 13.“ szerint kővel dobta meg). A szülők természetesen panaszra Józsefhez mennek, de megvakulnak. A körülállók elcsudálkoznak s megrémülve mondogatják, hogy a mit a Jézus mond, akár jó, akár rossz, mind megvalósul.

Hasonló kegyetlenséggel bánik el a gyermek Jézus egyik tanítójával is. Az elsővel, Zacchaeussal még valahogy csak

¹ Evang. inf. arab. Ev. Apocrypha. Pag. 200.

² Evang. Thomae graece. t. Ev. apocr. Pag. 141.

³ Ugyanott.

megvolt békében, ámbár azt is gyakran összeszidta a tudatlanságáért. A szegény tanító ugyanis elmondja neki a görög ABC-t s a gyermek haragosan ráförmedt, hogy hiszen az alfá-t sem érti, hogy foghat hozzá a betá-hoz. Egyszersmind magyarázni kezdi neki az alfa különböző vonalait, meg aztán az alfá-ból kiindulva, a világ első elemeiről tart neki előadást. Zacchaeus elszégyelli magát s belátja, hogy öreg létére a gyermek lehetne az ő tanítója. Nem is mer a Jézus szeme közé nézni, mert hiszen az „*vagy Isten vagy angyal*“. S mivel ily szépen nyilatkozott, a Jézus örömében feltámasztja az általa megátkozott két gyermeket is. A második tanítóját azonban megint csak halálba küldi s csak akkor támasztja fel, a mikor egy harmadik tanító nagyon megdicséri. Méltán meg is dicsérelhet, mert a mint egy könyvet ad a Jézusnak, az menten elkezdett olvasni, bár a betűket nem ismerte.

Míg egyik tanítótól a másikhoz jutott, csudatételeit nem szüntette meg. Egy alkalommal játszótársai közül egy leesett a ház fedeléről s szörnyet halt. A szerencsétlenül járt fiú szülei azzal vádolják a gyermek Jézust, hogy ő taszította le. A Jézus aztán feltámasztja a holtat, a ki bizonyosságot tesz arról, hogy a Jézus nem bántotta.¹ Ez az a mese, a mit némely kézirat Jézus egyiptomi tartózkodására tesz. Néhány nap múlva egy másik fiúnak esett nagy baja. Fát vágott s a fejszével széthasította a lábát. Ennek következtében meghalt. A nép összecsendült s a gyermek Jézus is oda futott, keresztülhatolt a bámuló sokaságon, feltámasztotta a fiút s azt mondta neki: *Kelj fel, vágj fát s ne felejtkezzél el rólam!*²

Hat éves korában meg az anyja vizért küldte. A korsó eltört s a gyermek Jézus összehajtotta a ruháját s abba vitte haza a vizet. Más alkalommal Józseffel kiment a határba s a mint látta, hogy József vet, ő is elvetett egy szemet. A mikor a gabona megérett, a gyermek Jézusnak valami 8—9 hektoliter termett az egy szemből. A latin kézirat szerkesztője, úgy látszik, megsokalta ezt s egy maréknyit vettet a gyermek Jézussal.

Külön értekezést lehetne írni Jézusnak arról a csodájáról, a melylyel az apokryph iratok, mint csuda-ácsat akarják feltüntetni. Elég legyen azonban egyszerűen Schneller Lajos kiváló művére: „Kennst du das Land“ utalnom, melynek a Jézusról, mint építómesterről szóló része³ meggyőzően bizo-

¹ Evang. Thomae Graece. A. Ev. Apocr. Pag. 154.

² Evang. Thomae Graece. A. Ev. Apocrypha. Pag. 151.

³ Kennst du das Land, von Ludwig Schneller. Siebente Auflage, S. 48.

nyitja be, hogy a Jézus nem volt ács és József sem volt az. Hiába nevezik tehát Józsefet az apokryph iratok „faber lignarius“-nak? Hiába csináltat vele a Tamás evangelium latin két irata, a mely architectornak nevezi, ekéket és igákat! Hiába mesélik, hogy a gyermek Jézus is ilyesmivel foglalkozott s a mikor Józseffel együtt ágyat csinált, csodás módon meghosszabbította az egyik deszkát! Jézus nem ácsságot tanult. A „τέκτων“ szó, a mely József foglalkozását is (Máté 13., 55.), a Jézusét is mutatja (Mark 6., 3.) a kanonikus evangeliumok szerint: nem ácsot jelent, hanem építőmestert, a kinek Zsidóországban sokkal több dolga volt a kővel, mint a fával.

A meghosszabbított deszkáról szóló csodás elbeszélés után már csak kevés csodát említ a Tamás-evangelium. Egy alkalommal Jakabot, Józsefnek első házasságából származó fiát gyógyítja meg a gyermek Jézus. Jakab kezét ugyanis, a mint fát szedegetetett, a vipera megcsipte. A seb iszonyú fájdalmat okozott, a mely azonban a gyermek Jézus közeledtére (a latin kézirat szerint: a mint rálehelte a sebre) teljesen megszűnt.

Más alkalommal egy gyermeket s ismét máskor egy férfit támasztott fel a halálból.

A „Pseudo-Matthaei evangelium“ meglehetősen egy nyomon jár a Tamás-evangeliummal a gyermek Jézus nazarethi csodái közlésében. Csak itt-ott sző közbe egy-egy oly csodát, a melyről a Tamás-evangelium meg nem emlékezik. Ilyen az oroszlánok megszelidítéséről szóló csoda. Jézus bemegy az oroszlánok barlangjába s mivel sokáig benn marad, a nép azt hiszi, hogy az oroszlánok elemésztették. „Hic nisi gravia fecisset peccata seu parentes eius, non se ultro leonibus obtulisset,¹ így nyilatkoznak róla. Annál nagyobb a meglepetés, a mikor a gyermek Jézus előző a barlangból s átmegy a Jordánon az oroszlánokkal együtt, megparancsolta nekik, hogy senkit ne bántsanak. Ilyen továbbá a gazdag feltámasztásáról szóló történet. A gazdag embert voltaképp József támasztja fel és pedig Kapernaumban Jézus parancsára és utasítása szerint. A „sudarium“-ot ugyanis arczára teszi s azt mondja neki: *Salvet te Jesus.*²

A Pseudo-Matthaei evangelium itt-ott módosítja is a Tamás-evangelium elbeszéléseit. A Pseudo-Matthaei evangeliuma szerint pl. Jakab zöldséget szed, a mikor a kezét a vipera megcsipi. Némely kiadásai pedig a kanonikus evangeliumokban közölt eseményeket, jóformán minden változtatás nélkül, a Jézus

¹ Pseudo-Matthaei evangelium. Ev. Apocrypha. Pag. 104.

² U. o. Pag. 109.

gyermekkorára teszik. E közlések szerint már a gyermek Jézus jár a tengeren s a gyermek Jézus végzi az ötezer csodás megvendéglését. Ugyancsak a gyermek Jézus gyógyítja meg a vak embert, elküldvén a Siloah patakához s ő támasztja fel Lázárt is.

Az „Evangelium infantae arabicum“ szintén megtoldja a Tamás-evangelium közléseit s egyúttal a mit abból átvesz, rendszerint még jobban kiszínezi.

Az „Evangelium inf. arab.“ szerint a gyermek Jézus nemcsak madarakat, hanem ökröket és szamarakat is formál s a mint parancesszava megszendül, az ökrök és szamarak ugrálni, a madarak pedig repülni kezdenek. Ugyancsak az „Ev. infantiae arab.“ szerint Jézus nemcsak egy ágydeszkrét hosszabbit meg csodálatosan, hanem József ügyetlenségeit számtalanszerint teszi jóvá és pedig akként, hogy „*neque ipsi opus erat quicquam manu sua facere*“.¹

Ezenkívül oly csodákat is végez a gyermek Jézus az „Evangelium infantiae arabicum“ szerint, a milyeneket sem a Tamás-evangelium, sem „Pseudo-Matthaei evangelium“ írójának képzelete megalkotni nem volt képes. Egyszer pl. egy Salem nevű festő műhelyébe ment be s az ott talált kelméket egy kék festékes edénybe dobta. Salem kétségbeesve kérdi, hogy miért keverte oly nagy bajba. Jézus azonban nagy meglepetésére kihúzza a kelméket a festékből s mindenik olyan színű volt a milyenné a festő akarta tenni.

Egy más alkalommal három fiút kecskévé változtat, pedig azok semmi más bünt el nem követtek, csakhogy elrejtöztek előle. Az édes anyák figyelmeztetik a kegyetlenkedő gyermek Jézust, hogy: *ad sanandum, o domine noster, venisti, non ad perdendum*.² Az anyák kérésére azután visszaváltoztatja őket gyermekekké.

Ismét máskor a gyermekek ruháikat a földre teregették, a gyermek Jézust odaültették, virágokból font koszorúval felékesítették s a ki arra jött, azt odakényszerítették, ezt mondván: *Huc ades et regem adora, deinde in via tua perge*.³ Egyebek közt egy szegény gyermeket is vittek arra, a ki fáért ment a hegyre s a mint egy fogoly fészekből ki akarta szedni a tojásokat, egy, a fészekben rejtőző kigyó megharapta. A Jézus hallván, hogy mi történt, felkerekedett s a félholt gyermeket is utána vitték. Mikor a fészekhez érnek, a kigyó: a domino

¹ Evangelium inf. ar. Ev. Apocrypha. Pag. 201.

² Evangelium inf. ar. Ev. Apocrypha. Pag. 202.

³ U. o. Pag. 203.

vocatus sine mora prodiit, sese ipsi submittens.¹ A gyermek Jézus aztán megparancsolja, hogy szivja ki a mérget. A kigyó kiszivja s a gyermek Jézus mégis megátkozza. „*Quo facto, statim disruptus est*“: A gyermek feléledt s a Jézus megvigasztalja, hogy: „*mox meus eris discipulus*“. „*Et hic est Simon Cananites, cuius in evangelio fit mentio*“. Pedig Simon nem volt Cananites, hanem Cananoeus, akár mikor találkozott is Jézussal.

Még csak arról kell megemlékeznünk, hogy az „*Evangelium infantiae arabicum*“ írója Jézusnak a páska-ünnep alkalmával tett jeruzsálemi útjáról s a templomban való maradásáról szóló történetet is teljesen átdolgozta. A történetet az „*Evangelium Thomae Graece*“ is elbeszéli, a nélkül, hogy Lukács előadásán lényeges változtatást eszközölne. Az „*Evangelium infantiae arabicum*“ szerint a Jézus legelőször is kikérdezi a véneket és írástudókat, hogy a Messiás kinek a fia? s mikor azok azt mondják, hogy: Dávid fia, megkérdezi tőlök, hogy miképen mondhatta hát Dávid urának? Ez eddig a kanonikus evangéliumok egy adatának a visszatolása a Jézus gyermekkorára. Hanem aztán következik még csak a történet igazi felcizfrázása. Az írástudók feje ugyanis azt kérdi a Jézustól: Olvastál-e könyveket? A mire a Jézus azt feleli, hogy olvasott s elkezdí magyarázni a törvényt s azokat a „*mysteriumokat*“, a mik a próféták könyveiben foglaltatnak. Egy ott levő csillagász kérdésre pedig, hogy tanult-e csillagászatot, elmondja, hogy hány égi test van, milyen azoknak a helyzetete, járása-kelése. Egy orvos meg azt kérdi tőle, hogy tanult-e orvosi tudományokat, a mire aztán a gyermek elmagyarázza neki a physicát és metaphysicát, hyperphysicát és hypophysicát, elmondja, hogy micsoda erők és szervek vannak az emberi testben, hogy hány csontja, ütete, viszere s idege van az embernek, azután szól a melegről és szárazságról, a hidegről és nedveségről, a léleknek a testre gyakorolt hatásairól, továbbá a beszélnének, haragvásnak és vágyásnak tehetségéről.

Természetesen a hallgatók el vannak ragadtatva s boldognak mondják Máriát, hogy ilyen fia van. Az író pedig megjegyzi, hogy e naptól kezdve harmincz éves koráig a Jézus „*elrejtette*“ az isteni, titkos, csodatevő erejét s a törvényt foglalkozott, míg nem a Jordán mellett az Atya bizonyosságot tett róla.

Mi azonban azt hisszük, hogy a kanonikus evangéliumok előadása felel meg a valóságnak s a Jézus mindaddig elrej-

¹ Evang. inf. arab. Ev. Apocrypha Pag. 204.

tette csodatevő, isteni erőit, míg, mint ember, férfiúvá erősödött s így emberi szempontból is természetessé lett az ő fellépése, működése, megváltói munkája.

Valóban az apokryph evangéliumok számtalan sok csodás elbeszélése a gyermek Jézusról rendkívül erős bizonyíték egyfelől a kanonikus evangéliumok igazsága, másfelől a mellett, hogy az őskeresztyénység nem járt el könnyelműen, felületesen és dajkamesékre hallgatva a Jézuskép megőrzésében, mint azt sokan a tudomány nevében, de bizony valósággal az előre elfogadott elméletek járszalagán vezetettve, tehát nem tudományos tárgyilagossággal állították.

Már magában az is nagyfontosságú tény, hogy a Jézus gyermekségéről szóló apokryph evangéliumok legrégebbi közlései is a kanonikus evangéliumokban foglalt tények ismeretét, természetesen azoknak megértése nélkül feltételezik. A hal, a melyet a gyermek Jézus felelevenít, egész bizonyosan a galilaei tengerből került a gyermek Jézus medenczéjébe. A betegek és ördöngösök, a kiket az apokryph evangéliumok a gyermek Jézussal meggyógyítottak, azok közül kerültek ki, a kik a megváltói hatalmat teljes fényében ragyogtató Jézusnál testi s lelki gyógyulást kerestek. A sok feltámasztott gyermek és ifjú, a naimi özvegy fia, történetének az eltorzításai. Hogy a Jézus szombatnapon tett csodákat, természetesen nem sárverebeket elevenített meg, az a kanonikus evangéliumok tanúsága szerint is nagy bűn volt a zsidó közvélemény előtt. A gyermek Jézusnak némely mondásán és pedig olyan mondásán is, a mely a Tamás-evangélium görög, tehát már a II. század közepén ismert kéziratában található, a János-evangélium egyes kifejezéseinek hatása érzik. A mikor pl. a gyermek Jézus azt mondja Józsefnek: *„Te csak keress, de nem találsz“*, lehetetlen a Ján. 7, 34.: *„Kerestek engem, de nem találtok“* reminiscenciáját nem látni.

Daczára azonban a külső s a kanonikus evangéliumok hatását mutató hasonlóságnak, a Jézus gyermekségéről szóló apokryph iratok szelleme egészen más, mint a kanonikus evangéliumoké. Meglátszik minden sorukon, hogy íróikat a kanonikus evangéliumok nemes egyszerűsége nem elégítette ki. Míg a XIX. század hitetlenei előtt a kanonikus evangéliumok Jézusképe nagyon csodás volt s éppen azért arra tettek kísérleteket, hogy a Jézusképet egy száraz, moralizáló tanárhoz tegyék hasonlóná, a II. és III. század hitetlenei előtt az eredeti Jézuskép nagyon is egyszerű volt s azért annak felcífrázására, kicziczomázására törekedtek. A pogány világ, mely eleinte teljes dühvel támadt a keresztyénység ellen, lassanként

hajlott feléje, de saját lényegét megtagadni nem bírva, csodátevő bűvészsze tette a Jézust és pedig a gyermek Jézust, mert a kanonikus evangéliumok a Jézus gyermekkoráról alig egynehány vonást közöltek. Itt nyílt tehát tág tér a képzeletnek! Itt volt a tér, a melyen a Jézusképet úgy lehetett megrajzolni, hogy az a pogány léleknek a mesék utáni vágyódását kielégithesse.

Természetes azonban, hogy sok időnek kellett elmúlni a kanonikus evangéliumok megjelenése után, míg a pogány szellem a teljes tagadással szakítva, a Jézus gyermekkorára vonatkozó mesékben egy *compromissumot* ajánlott fel az evangéliumi keresztyénségnek. És így bizonyos, hogy a Jézus gyermekkoráról szóló apokryph evangéliumok, (különösen a Tamás-evangélium) az összes kanonikus evangéliumok keletkezését az első százada tolják vissza. Mert idő kellett, hogy ezekkel a pogány világ megismerkedjék. Idő kellett ahhoz is, míg belátta, hogy a kanonikus evangéliumok hatása alól teljesen ki nem vonhatja magát. És idő kellett ahhoz is, míg a Jézus gyermekségéről szóló mesék megalakultak. És végre idő kellett ahhoz is, míg irodalmi formába öntettek és öntudatos terjesztés után ismertekké lettek. Mint sok egyéb körülmény, úgy a Jézus gyermekkoráról szóló apokryph irodalom is arról tesz tehát bizonyosságot, hogy az evangéliumok az általok elbeszélte tényekhez meg lehetős közel állottak elő.

A Jézus gyermekkoráról szóló apokryph iratok azonban nemcsak megjelenésük ideje által tesznek bizonyosságot, a kanonikus iratok történeti volta mellett, hanem tartalmuknál fogva is. Ha ugyanis a Jézus Istenségéről szóló gondolat a képzelet műve s nem tényeken alapuló, akkor egészen természetes, hogy Jézussal már gyermekkorában is végeztet csodákat a képzelet. S ha a kanonikus írókat is a képzelet vezette volna, bizonyára már ők is végeztettek volna a gyermek Jézussal néhány csodát. Mindezt azonban nem tették. Sőt ott áll előttünk a nagy tény, hogy a négy kanonikus evangélium szerint a gyermek Jézusnak egy szavát sem halljuk s csak 12 éves korában, tehát, ha meggondoljuk, hogy keleten a fejlődés gyorsabb, *ifjú* korában hallunk tőle egyetlenegy nyilatkozatot s ez is oly természetes, annyira rajta van az eredetiség üdősége, hogy sokan nagyon is egyszerűnek és közönségesnek ítélik. Mi a 12 éves Jézus jeruzsálemi nyilatkozatát nem találjuk közönségesnek, hanem rendkívül mély értelműnek és felségesnek. Úgy tetszik előttünk, hogy a Jézus, a ki igazán emberré is lett s épp ezért csecsemő- és gyermekkorában teljesen elrejtette istenségét, mint ifjú megragyogtatta az első fényugárt

s megadta az alaphangot, a melynek kidolgozása volt az ő férfi korában végzett megváltói munkássága. És kétségtelen, hogy a „növekedése“, „előhaladása“ s „erősödése“ (ἡῤῥῶσις καὶ ἐκπατασθῆναι Lukács II., 40 és 52.) a legtökéletesebb életre nézve is csak jelent annyit, mint az alsóbbrendű életre, pl. egy búzaszemre nézve. Már pedig a búzaszem növekedése és erősödése nem annyit tesz, hogy lassanként és részletekben kapja meg a növekedés képességét, hanem annyit, hogy a *kezdetől fogva benn rejlő erő fokozatosan hatja át s alakítja át az anyagot, a külvilágot.* Minden élet törvénye ez s az isteni életé is, a mely a Jézusban megjelent. S míg a XIX. század gnosticusai egy oly gyámoltalan Jézust rajzolnak, a ki nagy nehezen tudja meg, hogy ő Messiás, addig a II. század pogányos gondolkodású írói már a gyermek Jézussal véghez akarnak vitetni minden bűvészkedést és varázslatot, a mit ők az ő általuk képzelt Megváltótól vártak. S hogy a kanonikus evangéliumok oly Jézust állítanak elénk, a ki csak úgy duzzad az isteni erőktől, bölcseségével, bánásmódja tökéletességével is s nemcsak csudáiban nyilvánult hatalma és irgalmával áll messze magasan minden emberek fölött s mégis csak fokozatosan, az emberi test és kor előhaladásának megfelelőleg fejtí ki a benne kezdetől fogva meglevő tökéletes isteni tartalmat, ez bizonyára erős bizonyítéka annak, hogy azok a hatalmas és egyúttal bölcs Megváltó képét hiven rajzolták meg s míg a mi hiteltleneink egyik, addig a Jézus gyermekségéről szóló evangéliumok írói másik irányban tértek el az igazságtól.

S a ki figyelmesen végig olvassa a Jézus gyermekségéről szóló tengersok mesét, lehetetlen, hogy azt állítsa az őskeresztyénségről, hogy az hiszékeny volt, hogy nem válogatott, hogy nem gyakorolt bírálatot. Tessék csak elképzelni, hogy az üldözött, megvetett s kigúnyolt kereszttyénségnek mily kísértés voltak e mesék! A mikor a pogány- és zsidótábor az okoskodások egész özönét árasztotta az ő hitők magva ellen, hogy t. i. a Jézusban az Isten jelent meg, mily jó kilátással az eredményre lehetett volna e meséket felhasználni, ha egy hatalmasabb erő, a Szent Lélek meg nem óvta volna e megtévedéstől. Ha a kanonikus evangéliumokban is a képzelet ereje hatott volna, mi tarthatta volna vissza az őskeresztyénséget, hogy a pogány és zsidó hiteltlenséggel szemben azt ne hangoztassa, hogy a mi Megváltónk már gyermekkorában a sárverebeket megelevenítette, a pogány bálványokat ledöntötte, a sárkányokat s oroszlánokat megszelídítette, a deszkákat egy szavával meghosszabbította, a gyerekeket rakásra

ölte s aztán újra feltámasztotta s az aleph-ből a világ első elemeit kimagyarázta? Éppen az *igazság ereje* tartotta vissza, melyet a kanonikus evangéliumok lehettek bele!

Még egy befejező közleményben azokkal az apokryph iratokkal fogunk foglalkozni, a melyek a Jézus földi életének végéről közölnek mesés elbeszéléseket s ezen kívül a megdicsőült Jézussal végeztetnek oly képtelenségeket, a melyeneket a most ismertetett iratok a gyermek Jézusról közölnek.

Dr. Szabó Aladár.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Alig tudok szabadulni a budapesti róm. kath. országos congressus hatása alól. Mennyi erő! Mennyi lelkesedés! Mily kiterjedő munkásság! És mennyi eredmény! Azt mondják: van pénzük! Hát a pénz adja a lelkesedést és munka-készséget? Én nem hiszem! Azt mondják: van hatalmuk! Vajjon a hatalom kit ösztönzött még altruisticus társadalmi munkára? Azt mondják: hamis fény, üres csillogás, leplezett, csalfa célzatos! Vajjon mióta szokás a szemellátható, kézzelfogható positiv eredmények előtt az ellentétes álláspont kritikai leplevel elfedni a szemeket, hogy ne igaz mivoltában ítélhessük meg a nekünk nem tetsző dolgokat?

Az igazság az, hogy az egész róm. katolikus világban Európaszerte mindenütt, sőt tovább is, az egész föld kerek ségének művelt népei között, egy óriás revival bontja ki hatalmas szárnyait. A budapesti róm. kath. országos congressus csak utánképzése a németországi róm. kath. Generalversammlungoknak, a minő az idén augusztus 24—27. tartatott Mannheimban. Ez már a 49-ik. A miénk még csak 3-ik volt. Milyen lesz majd a magyarországi, ha ötvenedik évfordulójához közeledik? A róm. kath. revival, mely 1871 óta készült elő, ma már óriási hatalommal terjed. Politikai tényező, — társadalmi tényező, — irodalmi s tudományos tényező az. Minden téren merészen felveszi a harcot a — liberalismussal.

A nagy francia forradalomból ájtott hagyományok visszazorították az egész világon a róm. catholicismust. Legnagyobb vereségeit épen a róm. kath. államokban szenvedte. A XIX. század első felében uralkodó szabadelvű eszmék megdöntötték ennek a vallásnak a hatalmát. A század közepén túl, a reactio sötét áradatában, hatalommal, erőszakkal akarta visszafoglalni elvesztett álláspontját. Az újra ébredő szabadelvűség megint diadalmasan vette fel vele szemben a harcot. Diadalmasan, mert a népre támaszkodhatott. A pápaság világi hatalmának

bukása óta a róm. kath. vallás is a népre fordította tekintetét. Gondjaiba vette, a maga módja szerint, — megnyerte magának a maga módja szerint — és felhasználja s fel fogja használni a maga módja szerint. A cél, a melyre törekszik: a régi befolyás visszaszerzése. És ne feledjük, hogy jogos alapon áll! Igen! minden eszmének, minden iránynak joga van, hogy érvényesülni törekedjék, még ha reactionárius, még ha róm. katolikus is az. Ez a szabadelvű, — ez a protestáns álláspont. Eszközei is olyanok, a melyeknek jogosságát nem szabad tagadnunk. Nem az erőszakosságokra gondolunk itten, hanem a róm. katolikus nevelés, róm. katolikus sajtó, róm. kath. társadalmi tevékenység, a charitatív munka, munkásügy stb. terén, róm. katolikus társaskörök s a róm. katolikus népek politikai czélokra való tömörítése stb. azok az eszközök, a melyeknek jogosságát protestáns voltunk daczára, sőt épen azért, — állítjuk. Ha nekünk jogunk van a mi protestáns eszménkkel, világnézetünkkel érvényesülni: akkor joguk van nekik is a magukéval. Mi érvényesültünk is. A liberális gondolkozás visszaszorította a tekintélyhiten felépülő róm. catholicismust. Megvívtuk vele a harcot. Eszméink áthatották a társadalmat és ennek következtében győztünk. De a papismus még nem adta fel a küzdelmet. Most ő akarja a társadalmat magának megnyerni és visszaszorítani a mi eszméinket. És ezért dolgozik; emberül dolgozik. Mi tehát a mi kötelességünk?

Meggyőződésünk szerint a róm. catholicismus uralma visszaesést jelent a művelődés folyamatában. Kötelességünk tehát ezt a visszaesést megakadályozni. Ma már nem erővel, nem fegyverrel, de — és ezt jegyezzük meg jól — nem is gravaminális politikával, jogok emlegetésével, követelésével érhetjük el, hanem azzal, ha mi is a társadalomra appellálunk s igyekszünk azt a magunk részén megtartani. Megtartani pedig csak úgy lehet, ha mi is dolgozunk mindazokkal az eszközökkel, a melyek a társadalom megnyerésére valók, a melyeket a róm. catholicismus is felhasznál. — Tudom, elismerem jogosságát annak a kifogásnak, hogy nekünk nincs ehhez olyan anyagi erőnk, mint nekie. De én is ismerem ama történeti közmondást, hogy „ha rövid a kardod, told meg egy lépéssel“. A mi hiányzik az anyagiakból, pótoljuk lélekkel. Gondoljuk meg azt, hogy egyetlenegy ember sem nyúl a pénztárczájába a róm. kath. felekezeti czélokra való áldozásért csak azért, mert róm. kath. plébános keresztelte. De nem teszi ezt protestáns czélokért a protestánsnak keresztelt ember se. Hanem igenis megteszi, ha érzi, hogy a lelkével össze-

forrott legdrágább kincsnek, vallásának előhaladásáról, a valása által képviselt eszmék diadaláról van szó. Ezt azonban nem elég tudni; hanem, a mint mondtam, — érezni kell. A melyik fél fel tudja ébreszteni a társadalomnak szellemileg vezető, erősebb, nagyobb felében ezt az érzést: azé a diadal, azé a jövő.

De hogy túlságosan vissza ne éljek a nekem engedett helylyel, az ide talán nem is illő dolgok emlegetésével: sietek megmondani, hogy ezeket az eszméket nemcsak a budapesti róm. kath. congressus, sőt nem is annyira ez, mint azok az események adtak tollamra, a melyeket a németországi vallásos s egyházi eseményekről szóló egynémely tudósításban olvastam.

Íme ott volt a már említett manheimi róm. kath. nagygyűlés. Mintegy 20,000 ember vett benne részt. Oly nagy volt a jelenlevők száma, hogy e miatt parallel üléseket kellett tartani. Az itt tárgyalt 39 kérdést csak nagyjában fogom felsorolni: Az első csoportba tartozó ügyek a római kérdést, a missziók s egyesületek ügyét ölelte fel. Itt szólottak a római szent szék helyzetéről, a pápai jubileumról, a Windhorstszövetségről, a Raphael-egyesületről, a szentföldi misszióról, a párbajjellenes mozgalomról, a péterfillérről, a Bonifátius-egyesületről, az eucharisticus congressusról, a szerzetrendi törvényjavaslatról, a missziókról, a német missziói társulatok segélyezéséről, kereskedői egyesületekről, a katolikus egyesületek szónokairól. A második csoport tárgyát a szociális kérdés s a keresztyén szeretetmunka képezte. A megbeszélt kérdések kiterjedtek a szeretetmunkát végző egyesületek szövetkezetéről, kath. kereskedői női alkalmazottak egyesületéről, az elhanyagoltak neveléséről, vidéki betegápoló nőkről, vidéki jótékonytságról, a nők védelméről a gyarmatokban, leányvédelméről, leánykereskedésről, a külföldön levő katolikusok védelméről, az olaszországi németek lelki gondozásáról, a németországi olaszok lelkipásztorolásáról, a londoni Bonifátius-misszióról, a „Jézus gyermekéje“ s a védőangyal egyesületekről, a kézműről, a háziiparról, a gyermekek ipari munkájáról, a mértékletességi kérdéssről s róm. kath. munkás-titkárságról. — A harmadik csoport a tudomány, iskola, sajtó és keresztyén művészet kérdéseit ölelte fel. Az itten felvetett tárgyak: a secularisatio történelmi taglalása, a kötelező vallásoktatás a továbbképző iskolákban, népnevelési törekvések, apologetikus felolvasások, keresztyén művészet, népies tudományos előadások, kath. egyesületek alakítása az ipari középiskoláknál, kath. diákok támogatása.

Mennyi eszme, mennyi tárgy, mennyi intézmény: melyek-

nek mind az a célja, hogy a róm. katolicusokat egyesítse. És ugyan mi célra?! A liberalismus, a socialismus, a hitetlenség, az erkölcstelenség legyőzésére. Sehol sincs egy szó sem a protestantismusról. De mikor a liberalismus, mint a róm. catholicismus fő ellensége állittatik előtérbe: ki ne látna, hogy a protestantismus leküzdéséről van szó, a mi hogy annál jobban sikerüljön, a protestantismus leplezetten úgy van feltüntetve, mint a többi bajoknak: a socialismusnak, a hitetlenségnek és erkölcstelenségnek a forrása. A róm. catholicismus tudvalevőleg így vélekedik a protestantismusról. És valljuk be őszintén, hogy a vallástalanság, az erkölcstelenség, a társadalmi rend felforgatására irányuló törekvések főforrását mi meg a magunk részéről a róm. catholicismus vakhitéből, bűnbocsánati tanaiból s gyakorlatából és lelki zsarnokságából magyarázzuk. Csak a liberalismust nem fogjuk reájuk, mert az a mi dicsekvésünk tárgya.

És nehogy azt gondolja valaki, hogy a róm. catholicismust ezen támadó fellépésre valóban az elnyomatás bírja. Távolról sem! Ott legerősebb a fellépésük. hol legnagyobb a szabadságuk. Egyik gyűlési szónok kijelentette a következőket: „Mi német katolicusok örömmel ismerjük el, hogy Németország katolicus népének jogállása jobb és biztosabb, — méltányolni tudjuk azt a tényt, hogy más és épen róm. kath. államokat megszegyenítésük végett a dolgoknak hazánkbeli állapotaira bátran lehet utalni, — hálával üdvözljük, hogy a császár és a pápa nagylelkű kezdeményezésére barátságos viszony indult meg az egyház és állam között, mely mind jobban tovább fejlődik“. És vajjon mi hát mégis a bajuk? Megmondja ugyanaz a szónok, dr. Esser bonni tanár: „Azonban — úgymond — nem titkolhatjuk magunk elől, hogy velünk szemben ellenséges indulatú pártirányzatok állanak, a melyek a kulturkampf-ből semmit, vagy csak annyit tanultak, hogy a kulturkampf-ot más eszközökkel kiséreljék meg. Ha nem játszunk velök együtt, akkor megkísérlik, hogy egyedül vegyék kezeikbe a kártyát s azt ismeretes szerénységökkel kezeljék. Ennélfogva az lesz a mi feladatunk, hogy komoly és odaadó állami együttműködéssel, egy jogosulatlan, de mélyen gyökerező bizalmatlanságot, a mennyire lehet, elűzzünk és politikai egységünk és erőnk fentartásával állásunkat megvédelmezzük“.

A mennyire ismerjük a róm. catholicismust a multból és jelenből, azok alapján lehetetlen elhinnünk, hogy törekvéseik ily szerény keretekben megmaradnának. Hazánkban pedig már ki is van mondva, hogy Magyarország a Mária országa.

Itt tehát megállanunk és összedugott kézzel várnunk nem lehet, nem szabad. De nem elég a jog-követelés sem. A jogot sem megszerezni, sem megtartani nem lehet — ingyen. Küzdeni kellett a mi atyáinknak a megszerzésért, küzdeni kell nekünk is a megtartásért. Minden jog a más jogát érinti. Az a más nem fogja a miénket megvédelmezni. A védelem pedig, épen úgy, mint a kiküzdés, nem szóval történhetik, hanem munkával. Ha mostani munkánk nem elegendő: tehát még többet kell dolgoznunk. A teret, melyen a társadalmat meghódító munka folyik, ellenfeleink már kiczövekelték. Tehát keresni sem kell már többé.

Bocsánat, ha ismét hazatértem a külföldi szemléből. De nem hagyhatom szó nélkül az egyik napilapunkban felvetett ref. papi congressus eszméjét. Vajjon nem lenne már ideje, hogy mi is protestáns congressusok, nagygyűléseket csináljunk. Nem a zsinaton érvényesítendő papi kivánságok kivívására, hanem a hazánkat, nemzetünket megmentett és ma is fentartó evangélium ügyének a biztosítására. Talán mégis csak több dolog az evangélium szent ügye, mint a lajstromos szavazás és más felvetett kérdések! Ha az evangéliumot a pápa legyőzi Magyarországon, így sem szavazhatunk, úgy sem congruázunk, úgy is csonka lesz az autonomia. Azt a badar beszédet pedig csak nem fogjuk kötelező igazságnak tartani, hogy ha mi is talpra állunk, tehát a felekezeti széttépi Magyarországot. Széttépi a megindult róm. katolikus revival, ha mi a kis ujjunkat nem mozdítjuk is. Meg aztán az evangélium védelmezése, a liberalismus oltalmazása vajjon felekezeti-e? Én azt hiszem, hogy nemzeti szent kötelesség. És ez a kötelesség, ennek tudata és érzése meg fog bennünket attól menteni, hogy felekezetieskedjünk, sérelmi politikát üzzünk és evangéliumi szellemű társadalmi munka helyett a jogkeresés mocsarába sülyedjünk. A mi protestáns congressusainknak csak úgy lenne értelmök, ha azokon tisztán a protestantismus evangéliumi szellemének megfelelő egyetemes társadalmi munkát kezdenénk.

Németországban nem hagyják magukat félrevezettetni hitsorsosaink. Ők jól tudják, hogy az evangéliumi és a róm. katolikus világnézet mérkőzése a társadalmi téreken fog eldőlni és épen azért nem haboznak kilépni erre a küzdterre. Alig lehetne felsorolni hamarosan azokat az intézményeket, a melyekkel a társadalom evangéliumi szellemét fentartani, ápolni és felvirágoztatni igyekeznek. Csak egytől óvakodnak: külön protestáns felekezeti politikai pártnak a szervezésétől. A centrumot nem akarják utánozni. Úgy gondolkoznak, hogy a tár-

sadalom evangéliumi szelleme, a protestáns és liberális gondolkozású róm. kath. képviselők úgy is megvédik a szabadság szent ügyét az ultramontán törekvésekkel szemben. A politika helyett a valláserkölcsei élet ápolására, az egyháziasság fejlesztésére, a szűkölködő protestáns gyülekezetek támogatására, a társadalmi bajok orvoslására fordítják minden erejüket. Általánosan ismerjük azon nagyobb egyháztársadalmi tevékenységet, melyet a két leghatalmasabb egyesületünk: a Gusztáv Adolf-egylet és az evangélikus szövetség kifejtenek. Ismerjük nagyjából azon többiek is, melyek ezen nagyokhoz csatlakoznak. De hány kisebb körben működő és áldásosan ható egyesület van, a melynek még nevét is alig ismerjük, de a melyek — épen úgy, mint a nagyobbak is — csak az evangéliumi protestantizmus érdekeinek az istápolására, védelmére törekeznek, minden más felekezetet s így a róm. katholicizmus ellen irányuló aggressiv célzat nélkül.

Ilyen tanulságosan jellemzi ezen egyesületek munkáját az a szép és hatalmas beszéd, melyet a Gusztáv Adolf-egyletnek idei, szeptember 22—25. napjain Kassalban tartott nagygyűlésén dr. Pauc lipcsei fősuperintendens, a központi vezetőség elnöke mondott. „Bizonyos oldalról — úgymond — minduntalan nagy szorgalommal iparkodnak azon, hogy köztünk és a Bund között valamely gyanus viszony fennállását süssék ki. Legközelebb Bécsben az evangélikus szövetséget egyszerűen a Gusztáv Adolf-egylet fiókéntézetének nevezték. A dolgot ismerők előtt nincs szükség helyreigazításra. Mindkét szervezetnek megvan a maga önállósága és a maga tulajdonságai, mindketten az egy Mesterért hevülnek; két testvér a kettő, mint Mária és Márta, de egyszersmind mindkettő különböző. Ebben van erejük. De lélekben egyek. Mindazonáltal épen a Gusztáv Adolf-egyletet újabban ismét békebontónak bélyegezték, és pedig országgyűléseken. Hogy ott is foglalkoznak a Gusztáv Adolf-egylettel, az nagyon örvendetes dolog s a Gusztáv Adolf-egylet erősségének egyik jele. De azért mi még sem hallgathatunk. A magyar országgyűlés Rakovszky képviselő, egy kolozsvári professor (Hangai Oktáv, p—f.) könyve alapján azt állította, hogy a Gusztáv Adolf-egylet Judás-pénze csak a németek javára jut. Egyetlen magyar protestáns sem kap egy fillért sem. Ez a több mint merész állítás lesújtó czáfolatban részesült. Azonban egyszersmindenkorra ki akarom elégíteni azok tudvágyát, a kik állandóan gyanúsítani akarnak és azért elárulom a Gusztáv Adolf-egylet nagy titkát és nyilvánosan és hivatalosan kijelentem, hogy a Gusztáv Adolf-egylet nem nemzeti egylet! Nem német, hanem evangélikus. Evangélikus gyüle-

kezeteket támogat tekintet nélkül nyelvükre és nemzetiségükre: tehát cseheket, lengyeleket, tótokat, belgákat, hollandokat stb. Vegyük már egyszer fontolóra ezeket a neveket! Mindamellett a másik oldalról ismét azt fogják reánk, hogy a nagynémetség érdekében dolgozó egyesület vagyunk. Természetes dolog, hogy felebarátaink közül a németek a legközelebbi felebarátaink. De ha a mi nemzeti szempontok által túlhevített korunkban létezik egy hid, a mely minden nyelvi és országos határokon keresztül egybeköti a szíveket: úgy ez a Megváltóról, a békesség fejedelméről, a Krisztusról szóló evangélium“.

Nincs a Gusztáv Adolf-egyletnek arra szüksége, hogy külön mi is a védelmünkbe vegyük. Jól ismerjük áldásos hatását, mely hazánkban nemzetiségi tekintetektől menten gyakorolja a maga jótékonyosságát. Nem mondhatjuk ugyan, hogy a távolság- és viszonyainknak alapos ismerete hiányában nem kerülhet ő is egyes élelmes irányzatok hatása alá, a melyek az egyesület jótékonyosságából nyert segélyeket úgy használják fel az evangéliumi egyház erősítésére, hogy ezáltal egyszersmind a magyarság elleni indulatuknak is erősséget emelnek: de ezért nem magát az egyesületet, hanem a lelkiismeretlen informátorokat lehet felelőssé tenni.

A felekezeti békebontogatás vádjával szemben is igen szépen védelmezte dr. Pank az egyesületet, illetőleg az evangéliumi protestantizmust. Szavai nemcsak dr. Kramár cseh nemzetiségű osztrák képviselőnek, hanem megfelelnek annak a magyar képviselőnek is, a ki a „Magyarország“ hasábjain, kálvinista egyházi képviselő létére dicséri a magyar róm. kath. országos congressust, de nyomban kijelenti, hogy ha a protestánsok is hasonlóképen járnának el, akkor — féltő, hogy a magyar egységes társadalom felekezeti harczok színterére lép. Hogy ki ő és merre van lakása: azt könyv nélkül tudja a tisztelt olvasó és felismeri benne a hazai róm. katolikus ultramontán törekvések kálvinista magasztalóját.

„A felségárulás vádjára — mondja dr. Pank — ki kell jelentenünk, és nemcsak az egyesület, hanem drága egyházunk nevében is: lehetetlenség, hogy egy igazi evangélikus felségáruló törekvéseket istápoljon, vagy helyeseljen. Hasonló érzületet tételmezünk fel az ausztriai protestánsoknál is, és bőségesen szolgálhatnánk német gyülekezeteknek olyan nyilatkozataival, melyek ezt igazolják. Szenvedjétek el egymást a szeretetben! Ez a türelemnek bibliai meghatározása. Könnyű dolog volna a türelmi törvényjavaslatra kitérni, mely inkább tolerari-ból veszi a maga értelmet, mint a tolerare-ból. De hagyjuk ezt

ma. Az egyházaknak kell türelemmel kezdeniök! Nem szomorú dolog-e, hogy a hitvallások most egymást gyanúsítgatják s ezzel rossz példát adnak a világnak? A türelem első feltétele a belső türelem: a mások vallásos meggyőződésének a tisztelete. Akkor nem lehetne egy másik egyházat becsmérelni. Ha ez evangélikus oldalról történnék, ezt el kellene ítélni a Gusztáv Adolf-egylet szelleme szerint. De hasonló érzületet kellene velünk szemben is tanusítani, különösen pedig a sajtó és a gyülekezések kettős területén. És akkor két türelmi javaslatot terjesztenék elé a türelemre való készség becsületességének bizonyítéka gyanánt: a vegyes házasságok és a gyermekek nevelése körül.

„Mi evangélikusok megesketjük az evangélikus menyasszonyt, ha tudjuk is, hogy gyermekei katolikus vallásban fognak neveltetni. Az lenne az egyszerű igazság, ha a katolikus egyház részéről is így járnának el. De hát mi történik? Megtagadja az esketést és csak akkor engedélyezi, ha a gyermekek katolikus vallásban való neveléséről biztosítatik. Hát ez igazság, paritás, türelem? Hallgatok arról, hogy megtagadja a halotti szentséget, a temetést attól, a ki evangélikussal kelt házasságra. Minden elfogulatlan embernek el kell ismerni, hogy itt az összeütközésnek áldatlan forrása van, mely behurcoltatik a családi élet gyöngéd szentélyébe. A béke érdekében minden igazán jámbor katolikushoz fordulok ezzel a nyílt kérdéssel: vajjon tudnák-e helyeselni a házaspárokkal szemben követett ilyen gyakorlatot, vagy velünk keresztyén kölcsönösségre lépnének inkább? Teljes bizalommal intézem a katolikus egyház irányadó férfiaihoz is azt a kérdést, hogy vajjon hajlandók-e az egyenlő, igazságos eljárásra, a kölcsönös türelem ezen elemi részére? Továbbá a mi a temetések dolgát illeti. Nálunk evangélikusoknál önként értetődik, hogy a hol a katolikusoknak maguknak nincs saját temetőjük, mi megengedjük, hogy sorban temetkezzenek és katolikus gyászszertartás végeztessék. De hogy járnak el velünk szemben? Még mindig megtörténik, hogy megtagadják az evangélikusnak a katolikus temetőbe való befogadását, vagy — a hol ezt nem tehetik — bőségesen gondoskodnak a halott hozzátartozóinak sértegetéséről azáltal, hogy a halottat az öngyilkosok szögletébe dugják és útját állják az evangélikus vigasztalásnak. Minden elfogulatlannak el kell ismerni, hogy éppen a temető a legalkalmasabb hely a türelem gyakorlására. A béke érdekében minden igazán jámbor katolikushoz fordulok ezzel a nyílt kérdéssel: vajjon ezen a téren is a keresztyén kölcsönösség mellett vannak-e és teljes szívéllyességgel

intézem a katolikus egyház irányadó férfiaihoz azt a kérdést: hajlandók-e ilyen türelem gyakorlására?

Ezek a mi türelmi javaslataink! Mi ezekben teljesen egyetértünk a mi Urunkkal: „a mit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is úgy cselekedjete!...”

Arany szavak, melyeket nálunk is el lehetne mondani, oda lehetne kiáltani a túlsó, a készülődő ellenséges tábornak. És erre nincs, nem is lehetne alkalmasabb hely, mint egy szabad evangéliumi protestáns congressus. És ha így beszélünk, ha ily érülettel cselekszünk: ugyan hol van az az ultramontán, az a felvilágosult róm. katolikus, — sőt hol van az a renegát protestáns, a ki azt merné mondani, hogy mi felekezeteskedünk? És ha így beszélünk, ha van módunk, alkalmunk az egész ország előtt így beszélni — mert csak így hallják meg mindenek —: vajjon nem vagyunk-e már most is bizonyosak benne, hogy minden igazán róm. katolikus, — de nem ultramontán — hazafi testestől-lelkestől a mi pártunkra kelne s nekünk adna igazat.

Ha talán kétség merülhetne fel az iránt, hogy a magyarországi protestánsok nem tudnának a Gusztáv Adolf-egylet mérsékletével munkálkodni, — a mely feltevésre ugyan épen-séggel semmi jogalap sincsen —: tehát figyeljük meg, hogy a Németbirodalomban fennálló protestáns egyletek közül a legharciasabbnak tartott evangélikus szövetség mily mértékig jut el ebben a harciasságban. Tény az, hogy a Bund-nak feladatát a róm. katholicismus által veszélyeztetett protestáns érdekek megvédelmezése képezi. Így tehát sok-sok ponton érintkezésbe, sőt összeütközésbe is jut a róm. katholicismussal. Tény továbbá az is, hogy a Bund sovínista és a német érdekeket is kiváló mértékben ápolja. Azonban a mi az utóbbit illeti: egy magyar Bund-nál nem fordulhat elő, hogy idegen államokban magyar politikát üzhessen. Az első kérdést illetőleg pedig azt felelhetjük, hogy a hol a protestáns érdekek veszélyeztetve vannak: ezeknek megvédelmezése természetes kötelesség. A Bund inkább defensív természetű és nincs az offensívára berendezve. Harciasságának hire csak annyiban jogosult, hogy kész minden téren sikra szállani, hol a róm. katholicismus veszélylyel fenyegeti az evangéliumot.

Csak közel eső példákat hozunk fel a Bund működésének jellemzésére. A Bund az idén Westfálennek Hagen nevű városában október hó 6—9. napjain tartotta meg 15-ik generális gyűlését. A gyűlésre megjelentek a németeken kívül más nemzetbeliek is, t. i. a kiknek hazájában a protestantismus a létharczát vívja a róm. katholicismussal. Így pld. jelen volt a

francia Bourrier, a megtért francia plébánosok az evangéliumért hevülő legderekabb tagja, jelen voltak az osztrák és belga protestánsok képviselő is. A gyűlés a kellő mérséklet határai között működött, habár nem hiányoztak az okok, a melyek a szenvedélyesebb hangokat is igazoltakká tehettek volna. A róm. kath. felekezeti türelmetlenség számos túlkapásáról volt emlékezés a nagygyűlés választmányában; de ezekről azért a nyilvánosság előtt még sem esett szó. Szóvá tették azt, hogy a plébánosok a kitért protestánsokat újból megkeresztelik, — hogy a betegápoló apácák az országos és felekezeti intézetekben proselyta-fogdosással foglalkoznak, — a lengyel róm. katolikusok minő erőszakoskodással (!) veszélyeztetik a birodalom keleti tartományaiban a német és protestáns érdekeket, — hogy a róm. kath. ügyvédek, bírák a prot. árva gyermekek vallásos nevelésének irányítására, a gyámhatóságok, gyámok illetéktelen módon való kirendelésével minő befolyást gyakorolnak, — hogy a protestáns munkásokat miképen igyekeznek a róm. kath. belmissió hálójába keríteni stb. De ezekről csak a zártkörű választmányi gyűléseken tárgyaltak.

Most nézzük meg a nyilvános gyűlések tárgyait. Egyik megbeszélte kérdés a Bund-nak a német telepesek és kivándorlókkal szemben követendő céljait és munkásságát tárgyalta. Azután volt szó az ultramontanizmusról és az iskoláról, azaz arról, hogy az ultramontanizmus minő tanítási móddal és könyvekkel igyekeznek a felekezeti gyűlölséget a gyermekek lelkébe becsepegtetni. A következő tárgy azt a kérdést ölelte fel, hogy a róm. kath. missziói gyakorlat milyen belső veszedelmekkel illeti az evangélikus missziót. A másik téma arról szólt, hogy miképen lehet megnyerni a német népet az Év. Bund-nak. Itt jegyezzük meg, hogy a Bund-nak a Németbirodalomban 156,342 tagja van, kik közül a legújabb, az utolsó évi szaporodás 13,441-et tesz ki. Bizony szép eredmény egy év alatt! De a Bund vezetői még sincsenek vele megelégedve. Majd beszéltek a hitvallásoknak a német gyarmatokban tapasztalható versenyéről. Ney lelkész a lothringiai egyház életéből mutatott fel egyes képeket, melyek közül a leghatalmasabb az, hogy míg 1871-ben 4000 protestáns volt Lotharingiában, ma 40.000, sőt a katonasággal együtt 60,000 van. Az utolsó főelőadást dr. Reischle hallei tanár tartotta „A biblia és a keresztyén népélet“ czímen, összehasonlítván a róm. kath. egyháznak a biblia használatára s olvasása megengedésére való gyakorlatát a protestánsokéval. Végző következtetése az volt, hogy róm. kath. írótól származó apróbb fordítá-

sokat kell a róm. kath. nép között terjeszteni. A biblia ily fordításban is hatni fog.

A gyűlés öt fontosabb határozatot hozott, illetőleg kijelentést tett. Elsőben is elítélte ama titkos ministeri rendeletet, mely az 1874. évi aug. 26-ik szabályzatot, a róm. kath. processiók rendezéséről — feladta. Második határozata az Ausztriából kiutasított, vagy ott polgári joggal fel nem ruházott németbirodalmi illetőségű lelkészek ügyével foglalkozik. Ez alkalommal tiltakozik a Bund az ellen, mintha az ausztriai protestánsok támogatásával politikai czélokot ápolna. Reményét fejezi ki a felett, hogy jövőre az ausztriai protestánsok egyházzervezetét szabályozó 1861 április 8-iki pátenz 11. §-a alapján, mely megengedi, hogy az ausztriai protestáns gyűlések német birodalmi illetőségű lelkészeket tarthassanak — lehetséges lesz az ilyen lelkészek alkalmazása. A harmadik határozat elismerését fejezi ki Baden polgársága iránt, a miért az ultramontanok által szorgalmazott barátságok felállítására vonatkozó követeléseket visszautasította. A negyedik határozat örvendetes helyeslést fejezi ki a porosz kormány által a keleti tartományokban veszélyeztetett német érdekek megvédelmezése végett életbeléptetett rendelkezések felett. Végül az ötödik határozatban élénk örömének ad kifejezést a Bund nagygyűlése a felett, hogy a németbirodalmi országos egyházaknak szorosabb egyesülése a Bund 1899. évi nürnbergi gyűlése óta a megvalósuláshoz közelebb jutott.

Ime ezek a fontosabb tárgyak, a melyekkel a Bund foglalkozott. Sehol semmi nyoma a felekezeti ellentétek kiélesítésére irányuló törekvéseknek; semmi nyoma a harcziaságnak. Hanem igenis tapasztalható, hogy kebelében erős evangéliumi öntudat van otthon; tapasztalható, hogy éles szemmel látja meg az ultramontanizmus legkisebb túlkapásait is és veszi észre annak a protestantizmust fenyegető hatását; tapasztalható, hogy erőtől duzzadva kész a túlkapások megfékezésére, a veszélyeztetett pontok megerősítésére. Ez a munka pedig békés, építő munka, hazafias munka, a közművelődés érdekében s a nemzet javára folytatott munka, melyért csak dicséret és nem gáncs illetheti.

E két nagy protestáns egylet bármelyikét nézzük is, azt fogjuk találni, hogy mindkettő inkább a társadalom összeforrasztásán, mint megbontásán működik. Mert ne felejtsük, hogy az evangélikus szempontok hangoztatása, érvényesítése, nem felekezetiesség, sőt épen ellenkezőleg az evangéliumnak mindent átölelő, egybeforrasztó ereje által a társadalmi egység megóvására, helyreállítására irányuló eljárás. Csak egy olyan

vallási irányzat van, mely bomlasztó éket ver a társadalomba és ez az ultramontanis. Ha vele szemben evangéliumi szel-
lemben működünk: akkor romboló hatását egyensúlyozzuk; ha pedig tétlenül nézzük munkásságát: akkor vétkeseknek találtatunk, a miért az egyetlen ellenszert, a melynek épen és csak mi vagyunk a birtokában, elvonjuk a társadalomtól.

A magyar társadalomba is beleverte már az ultramontanismus a bomlasztó éket. Fel tehát, hogy az evangélium erejével akadályozzuk meg a szakadást. Lépjünk ki mi is a síkra azzal a lélekkel, azzal a szellemmel és egyszersmind azzal a munkával is, mely külföldi testvéreink nagyszabású egyháztársadalmi tevékenységét jellemzi. Ne féljünk a tolvajtól, ki hogy menekedhessék, rablót kiált. Ne féljünk a hypocrita hamis atyafiaktól sem. Csak a czivódástól, a veszekedéstől, a harczy riadók oktalan fuvogatásától tartózkodjunk. Az evangélium, ha annak szellemében működünk, ha azokat az elveket, melyeket dr. Pank idézett beszédjében olvashatunk, fogjuk követni, — mondom, az evangélium megsokszorozza erőnket, lefegyverzi ellenfeleinket és pártunkra vonja az összes komoly, számbavehető elemeket az egész magyar társadalomból.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Jellemképek a Bibliából. Templomi elmélkedések a vasárnap délutáni istenítiszteletekre. Írta *Bocsor Lajos* tengődi lelkész. Csurgó, 1902, szerző tulajdona. Ára 3 korona. Kapható a szerzőnél Tengődön (postahely, Tolna m.)

Örvedetes jele az időknek, hogy igehirdetőink kezdenek visszatérni a mi hitünknek egyedüli és örök fundamentumához, a Bibliához. Ezt nem csupán az a tény bizonyítja, hogy a protestáns prédikációk évről-évre bibliásabbak, evangéliomszerűebbek, hanem az a másik körülmény is igazolja, hogy a bibliamagyarázó könyvek mind sűrűbben látnak napvilágot. Örvedetesnek azért tartom ezt a jelenséget, mert a Bibliával való kegyes foglalkozás hiterősítő és erkölcsnemesítő munka mind az igemagyarázóra, mind az igehallgatóra nézve. A jó bibliamagyarázat a legjobb hitjavítás és életnemesítés.

Bocsor Lajos esperest az a tapasztalat bírta e bibliai jellemképek készítésére, hogy a vasárnap délutáni eddig szokásos igehirdetés nem egészen felelt meg hivatásának. Vasárnap délutánonként, írja Bocsor, 32 éven át felváltva használtam katekhizációkat és egyes bibliai iratoknak egyfolytában való magyarázását. A katekhizációk, ha ismereteket közöltek is, de vonzerőt nem gyakoroltak. Ilyenformán voltam az egyes bibliai iratoknak egyfolytában való magyarázásával is. Ez utóbbi munka közben azonban mégis arra a tapasztalatra jutottam, hogy egyes történeteket kiválóbb figyelemre méltattak a hallgatók. E tapasztalás azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy talán nagyobb eredménye lenne vasárnap délutáni előadásaimnak, ha azokat a történeteket, a melyek Szent könyvünk kincses házában oly nagy számmal találhatunk s a melyek egyes emberekkel foglalkoznak, külön külön tenném magyarázataim tárgyává. Így jöttek létre ezek a bibliai jellemképek.

A gyűjtemény 51 jellemképet tartalmaz, a melyek közül a két utolsó a Dobos János homiliája. A jellemképek címei ezek: A megkísértett Idvezítő (3). Ádám, a bibliai ősemler. A megvígasztalt Ádám. Éva, az első nő, a maga felséges hivatásában. Éva, az

első nő, a maga gyengeségeivel. Lót (2). Lót felesége Rebeka (4). A bujdosó Jákób (3). Othniel. Debora. Jáhel. Delila. Abigail. Jezabel. Sémei (4). Illyés és Baal papjai. Vásti királyné. Hámán (3). Ésaías. Jeremiás (2). Herodes (2). Herodiás (2). A vakonszületett (3). János apostol. A két Jakab apostol. Lidia. Tabitha. Sikertelen halászat. A függelékben: a prófétákról, Hazáel és Ananiás Szent Pálnál.

A jellemképek, mint e tartalomjegyzék mutatja, nagyon számosak és elég változatosak. Van itt jellemkép az ó-testamentomból, van az újból. Jellemez a szerző férfiakat, jellemez nőket. Bemutat követeésre méltó alakokat és ismertet elrettentő példákat. Szóval a bibliai jellemek nagy gazdagságát és rendkívül változatoságát a szerző gyűjteménye is kellőleg kifejezésre juttatja.

Maga a jellemzés, a jellemképek feltüntetése Bocsornál jobbára az inductív módszert követi. A Szentírás szavaiban közölt vonások összerakásából, a részletek összetételéből domborítja ki az egészet, az egyén vagy a jellem teljes képét. Az elmékedések végén aztán a legtöbbször néhány tanulságot von ki a felolvasott történetből vagy a tárgyalt jellemből. A jellemképek némelyike kidomborítottabb, másika vázlatosabb, de arra mindenik elég teljes és elég eleven, hogy termékeny elmékedés és tanulságos fejtegetés tárgyául szolgáljon. Bocsor inkább a belső jellemzésben erős s ezért a jellemképei inkább elmékedésszerűek és oktatók. A tanításra és az élet helyes folytatására fekteti a súlyt, s e miatt néhol kissé száraz, inkább bölcselkedő, oktató, mint színes, érzelmes vagy megragadó. Ám azért nem elvont, nem nehézkes, sőt inkább érzelmes, egyszerű és annyira világos, hogy a gyűjtemény az egyszerű falusi nép előtt is használható.

Magyarázó módszere nem az az aprólékos részletezés, a mely minden szót, minden apró-cseprő lényegtelen dolgot hosszadalmasan és feleslegesen magyaráz s ezért a legtöbbször untat és kifárasztja a figyelmet. Bocsor exegesisé csak a lényegesre, a fődologra szorítkozik, s a mint néhány vonással megállapítja a szöveg helyes értelmét, rögtön áttér az alkalmazásra. A jellemzés alkalmával fölmerült jellemrajzokat mindjárt átviszi az életbe s mintegy a hallgatóság tapasztalataival igazolja. Ez a bölcs alkalmazás, az Isten igéjének az életbe való eme közvetlen átvitele: ez a Bocsor jellemképeinek leg-erősebb oldala. Keveset foglalkozik a múlttal, nem abba, hanem a jelenbe merül. Mindenütt a nép gondolkozásmódjához, a nép lelki világához alkalmazza a bibliai igét, a jellemeket és a tárgyalt jellemképből elvonható tanulságokat. Ebben a tekintetben rendkívül értékes a Bocsor gyűjteménye, a melyben a Biblia eszme-kincstárát egy bölcs elme élettapasztalatai váltják aprópénzre.

A jellemképek legtöbbje szerkezetileg is megállja a helyét. Egységes, kerekded, kellően kidolgozott majdnem mindenik. De van

nehány nagyon vázlatos, elnagyolt, hogy ne mondjam, elsietett is. Az ilyenek rendszeren túlságosan rövidek is, a melyek kiegészítést és teljesebb kidolgozást kívánnak. E fogyatékosággal szemben azonban ki kell emelnem a jellemképek legtöbbször azt a jó oldalát, hogy az elmélkedés végén néhány tételben összefoglalja a tárgyalt jellemkép alapján a legfontosabb tanulságokat. Ez az összefoglalás mintegy mogrögzíteni segíti a hallottakat, mintegy kivonja az elmélkedés tanulságait.

A könyv stylusa általában az oktató, magyarázó stylus. Színeségben, erőben, melegségben nem gazdag, de világosságban és értelmességben kielégítő. Kár azonban, hogy helyenként nehézkes, sőt itt-ott nem elég magyaros. Az ilyen kifejezések: „a nőknek értékét a művelt görög és római népnél látjuk legelőször méltányolva“ (21. l.); „kinek gondja nem a fenyegetésre, hanem az embertársainak való használati szándékra irányul“ (26. l.); „Jákóbnak a háztól való eltávozását határozta tehát el a szülői gondosság“ (50 l.): az ilyen kifejezések kissé nehézkesek, de mindenképpől idegenszerűek, a melyek nem valók a szószéki használatra szánt Bibliai jellemképekbe.

Mindent összefoglalva: Bocsor gyűjteménye figyelemreméltó, tanulságos gyakorlati bibliamagyarázat. Hasznos a tanításra, alkalmas az építésre s erkölcsileg nemesítő és termékenyítő munka. Tanulságos olvasmány bármely épülni szerető keresztyénnek; használható segédkönyv a gyakorló lelkésznek; vallásos összefüggéseken sok jó tárgyat nyújt felolvasásra vagy szabad előadásra.

A könyv kiállítása, nyomása elég csinos; kár, hogy több sajtóhiba maradt benne.

Sz—s.

. **A magyar birodalom története.** Két kötetben, 40 füzetben, 80 iven, számos képpel és műmelléklettel. Írta *Acsády Ignác*, kiadja az *Athenaeum* Budapesten. Egy füzet ára 60 fillér, bolti ára füzve 24 korona.

A *magyar birodalom története* irodalmunknak azt a szakadékat szándékozik kitölteni, a mely bántóan tátong előttünk: nincs olyan történeti könyvünk, a mely terjedelmével az arany középutat foglalja el s a mely egységes hangjával biztos tájékozást nyújtson a «nagy közönség» számára nemzetünk dicsőséges múltjában. Acsády könyve nem oly kis terjedelmű, hogy e miatt a műveltebb olvasóközönség igényeit ki nem elégítheti; s viszont nem oly nagy terjedelmű (mint pl. a Szilágyi Sándor-féle tíz kötetes munka), hogy e miatt ne olvashassa végig a nagyon elfoglalt közönség is. Ez úton a művelt, de szegényebb sorsú ember is megkapja a maga megbízható történeti könyvét.

A könyv szerzője a Szilágyi-féle nagy munkába a XVI. és XVII. század történetét írta. Becsületes munkát végzett. E korszak eleven színű, elfogulatlan és alapos megrajzolásával megbízható történetírónak bizonyult. Van áttekintő és összefoglaló ereje, van kritikai szeme és eleven tolla. A mint új könyve előszavában írja: «az utóbbi öt évet kizárólag történeti tanulmányoknak szenteltem s nyugodt lélekkel mondhatom, hogy nincs olyan régibb vagy újabb, hazai vagy külföldi történelmi szakmunka, — melyről tudomást szerezhettem — a melyet át nem olvastam s céljaimra értékesíteni nem igyekeztem volna. Ezer meg ezer könyvet néztem át, a feldolgozott munkákat éppen úgy, mint a krónikákat, különösen pedig a roppant tömegű okleveleket s a többi közvetlen kútfőket».

A munkából eddig megjelent két füzet, a melyben a honfoglalás történetét és a vezérek korát ismerteti, nagyon jó benyomást tesz az olvasóra. Egy kipróbált hitelű történetíró vezet, egy igaz hazafi gyújt tüzet, a melynek fényénél a honfoglaló ősök titáni munkáját, a vezérek honmegtartó küzdelmeit. A történetíró megmutatja, hogy nemcsak a kard szerezte és tartotta meg számunkra e hazát, hanem a jó honfiak szorgalmas iparkodása és a vezető elmék bölcsesége is.

Acsády két főkorszakra osztja nemzetünk történetét: a nemzeti királyok és a Habsburgok korára; amaz a honfoglalástól 1540-ig, Szapolyai János haláláig terjed, emez a jelen korig.

Könyve tervezetéből kiemeljük a következő sajtóságokat. Nemcsak a romboló csaták vitézeiről emlékezik meg, hanem a termelő munka, a szellemi és anyagi polgárosodás minden tényezőjéről is. Kiterjed a béke és háború összes eseményeire, az állami, politikai és katonai életre, de épp oly gondosan összefoglalja azt is, a mit a magyarság a századok folyamán irodalomban és művészetben, a gazdasági polgárosodás terén, földművelésben, iparban, kereskedésben teremtett s a mi a magyar népleleknek épp oly dicsősége, mint a hadi babér. A munkában helyet foglalnak az uralkodó és munkás elemek egyaránt, s általában mindazok, kik bármi téren és körben gyarapították a magyar birodalom erejét. A művelődés történetére különös súlyt fektet, hogy így a magyarság legkiválóbb fiaival, polgárosodásunk megalkotóival és felvirágoztatóival behatóan megismeresse honfitársait.

A kiadó Athenaeum régi híréhez méltó külsőt adott a nagyot ígérő könyvnek. Papiros és nyomás az újkori nyomásművészet dicsőségje, nemkülönben a színes képmellékletek is, melyekből mutatóul az első füzet Szent István palástját, Magyarország térképét Nagy Lajos király korából s Vajda-Hunyad várát közli, a második füzet pedig a koronázási jelvényeket s a III. Béla és hitvese sírjában talált királyi jelvényeket. Magában a szövegben is művészi

kivitelű régibb és újabb alkotású képek láthatók, melyeken oly édes megpihentetni szemünket.

Az egész munka 80 ívnyi terjedelemben, 40 füzetben jelenik meg, s egy-egy füzet ára 60 fillér. Elő is lehet rá fizetni hat füzetenként 3 K. 60 f., tíz füzetenként 6 K., tizenkét füzetenként 7 K. 20 fillérrel. Az Athenaeum biztosítja az előfizetőket, hogy az egész munka pontosan 40 füzet lesz s hogy díszes és jutányos bekötési táblákról is gondoskodik.

A hézagpótló munkára felhívjuk olvasóink figyelmét.

V. F.

Theologiai Szaklap. Szerkesztik és kiadják *Raffay Sándor*, *Hornyánszky Aladár*, *Pokoly József* és dr. *Tüdös István* theologiai akadémiai tanárok. Első évfolyam, I-ső füzet. Pozsony, 1902. Wigand nyomása. Előfizetési ára egész évre 6 korona.

A tudományos szakfolyóirat mezeje magyar protestáns irodalmunkban 30 év óta teljesen meddő. A Ballagi szerkesztette „Protestáns Tudományos Szemle“ óta, a mely maga is csak négy évig (1869—1872) élt, irodalmunknak ez a mezeje egészen parlagon hevert. Mert Révész Imrének szintén csak néhány évig fennállott. „Magyar Protestáns Figyelmező“-je inkább csak az egyháztörténelmet művelte s ezért nem tekinthető a theologiai tudományok egész körét felölelő szakfolyóiratnak. A Kovács Albert-féle „Egyházi Reform“ (később „Egyházi Szemle“) inkább gyakorlati egyházi czélokra szolgált s így szintén nem tudományos szakfolyóirat. A M. P. I. T. „Protestáns Szemlé“-je szintén nem a tudományos szaktheologia művelésének, hanem inkább a theologiai ismeretek népszerűsítésének áll a szolgálatában, következésképp ez sem szorosan vett theologiai szakfolyóirat.

A Raffay és társai szerkesztésében megindult „Theologiai Szaklap“ valóságos tudományos szakfolyóirat akar lenni. A theologiai szaktudományt akarja művelni és ezzel a magyar protestáns theologiai tudományosság roppant hézagosságát pótolni. Teljesen igazuk van a Szerkesztőknek, midőn a „Szaklap“ beköszöntőjében azt mondják: Nincsenek kommentárjaink a Szentkönyvhöz, nincs a modern kutatás eredményeit értékesítő, tudományos használatra alkalmas bibliafordításunk. A systematica theologia területe ép úgy parlagon hever, mint az exegeticaé. Egyedül a magyar protestáns egyháztörténet mezején foly a tudományos tevékenység, de itt is csak a kezdet kezdetén vagyunk: gyűjtjük az anyagot, hogy majdan megépíthessük az épületet.

A magyar theologiai szakirodalomnak ez az elvitázhatatlan meddősége teljesen indokolja a „Theologiai Szaklap“ megindítását. A vállalat valóban hézagot pótol, a folyóíratra igazán szükségünk van. Ezért az új vállalatot a legmelegebben üdvözljük és szívből

kivánjuk, hogy testben és lélekben megizmosodva egyházi szakirodalmunk megteremtésére és felvirágoztatására sokáig éljen. Keltsen érdeklődést az olyan theologiai kutatások és kérdések iránt, a melyek közvetlen gyakorlati jelentőséggel nem bírnak, a melyek tisztán csak az igazság tudományos megismertetését célozzák. Gyűjtse zászlaja alá a theologiai tudósokat, nyisson tért a tudományos buvárlatoknak.

E végből a „Szaklap“ szerkesztői egészen helyesen jelölik ki munkaprogramjukat. A részletek tanulmányozását tűzik ki első feladatul. Ebből az elvből kifolyólag „az első kötelesség, hogy a fejlődés kezdetén a hangsúly a részlettanulmányokon nyugodjék. . . Az egészet feldolgozó munkásság ideje még nem érkezett el. Az így előkészített szakművek azután nem lesznek idegen földből átültetett és ép azért fejlődésre alkalmatlan plánták, hanem saját szellemi talajunkból fakadt, természetes fejlődésben nagyra növekedett termékek. . . Ily előkészítő munkálkodás szolgálatába kívánjuk állítani Szaklapunkat. . . Módot akarunk adni, hogy a mi idáig, mondhatni, lehetetlen volt, a tudományos kérdéseket tárgyaló tanulmányok napvilágot lássanak és szélesebb körben is elterjedjenek; módot akarunk nyújtani minden kutatónak, hogy a theologia bármely szakában végzett megfigyeléseit közölve, részt vehessen tudományos theologiai irodalmunk kialakításában“. . . Ám nemcsak szakírókat, de szakközönséget is akarnak teremteni a Szaklap szerkesztői; „szakközönséget, a mely tudja méltányolni a tudományos kutatás nagy erkölcsi jelentőségét, az igazság komoly kereséséért lelkesedik, annak érdekeit felkarolja, azért áldozatokat is hajlandó hozni“. E végből „negyedévenként adjuk közre a Szaklapot, hogy az időtávolsága ne hasson benítólólag az érdeklődésre. A theologia minden ágát felvettük munkakörünkbe, hogy minden irányú kíváncsi lehetőleg kielégítésre találjon. Minden egyes számban lehetőleg befejezett cikkeket közlünk, hogy a kérdés megoldása és az olvasó figyelme meg ne szakíttassék. Beszámolunk a *külföld* munkásságáról, könyvek ismertetésében és lapszemlékben, hogy mindenki erről is kellő tudomást szerezhesen“.

Miként e jelentés mutatja, a Szaklap célját helyesen tűzik ki, a munka mezejét pontosan jelölik ki, a tevékenység eszközeit szabatosan állapítják meg a gondos szerkesztők. És a megjelent első füzet komolyan és lelkiismeretesen igyekszik beváltani a szerkesztők ígérését. Három rövid exegetikai tanulmányt közöl *Hornyánszky* Aladártól (Jes. 1 : 2—17. v. szerzetési ideje és magyarázata), *Maszytyk* Endrétől (Keresztelő János követsége Jézusnál) és *Raffay* Sándortól (Acta 15 : 38.). Alapos és gondos cikkekcskék, de tulságosan részletező, a minucziák tömkelegébe tévesztő tanulmányok. *Dr. Tüdős* István tanulmánya Augustinus szentháromság tana fölött tudományos értékkel is bír, érdekesen is van megírva.

Hasonló elismerés illeti a *Raffay* Ferencznek a párbérügyről szóló aktuális tárgyú egyházi tanulmányát. *Schneller* Istvánnak „Jézus Krisztus a nevelés elve“ cz. tanulmánya, (mely azonban nem befejezett cikk) kissé nehézkes stílusú, elvonta a fejtegető, de értékes értekezés. Ez önálló cikkek mellett gazdag külföldi lapszemle és könyvismertetés teszi változatossá a Szaklap első füzetét.

Átolvasva a Theologiai Szaklap első füzetét, az a benyomásom, hogy a pozsonyi folyóirat nemcsak hézagpótló, de irodalmi nyereségnek tekinthető vállalat. Komoly szakférfiak lelkiismeretes munkája. Széles körű pártolásra méltó, életrevaló szakfolyóirat, a melynek egy haladni szerető lelkész, egy theologiai tanár könyvtárából sem volna szabad hiányoznia. Arra is érdemes, hogy egyházi irodalmunk iránt érdeklődő és egyházunkban szerepre hivatott művelt hitfeleink már egyházi buzgóságból is támogassák, hogy az irodalmi közöny rövid életre ne kényszerítse a sokat ígérő vállalatot.

Egy és más kívánivalót azonban már most fölemlítek a Szaklapra vonatkozólag. Vigyázzanak a buzgó szerkesztők, hogy különben helyes módszerükkel (előbb a részletismeretek gyűjtése s azután az összefoglaló feldolgozás) vigyázzanak, hogy a tulságosan részletező, száraz és aprólékoskodó, hogy ne mondjam, tudós babrálás útvesztőjébe ne tévedjenek. Különösen az exegetica, a minutiosus német stílű exegesis tulságaitól óvakodjanak. Másik kívánalmam az, hogy miként a programjukban helyesen hangoztatják, híven számoljanak be a külföld munkásságáról, s e tekintetben ne elégedjenek meg csupán a *németországi* irodalmi munkásság ismertetésével. Németország még nem a világ, nem az egész külföld, nem a külföld általában. A francia és angol theologiai irodalom se megvetendő s különösen az angol exegetica theologia még termékenyítőbb, építőbb és gyakorlatiasabb, mint a sokszor nagyon is tudáskereső német exegesis. Ezt a körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyni a jelenkor színvonalán álló tudományos theologiai szaklapnak.

A folyóiratot, melyre *Raffay* Sándor theologiai tanárnál Pozsonyban lehet előfizetni, ismételten ajánlom olvasóközönségünk pártoló figyelmébe

Sz. F.

Az országos református tanáregyesület Évkönyve.
Szerkesztette *S. Szabó József* egyesületi főjegyző. I. évfolyam.
Debreczen, 1902. Nagy 8 adrértben 220 lap.

A református tanárok országos egyesület hosszas vájudás után a mult évben Karczagon megalakult és az idén Debreczenben április 1-én megtartotta első szervezkedő gyűlését. A résztvevő tanárok száma, a debreczenieken kívül 120 volt. A fogadás és vendéglátás Debreczen egyháza, városa és lakossága részéről szívélyes, magyaros.

A két napig tartott különféle gyűléseken több tartalmas felolvasás, értékes eszmecsere és eszméletető beszéd hangzott el.

Ezekről ad számot az egyesület első Évkönyve.

Az Évkönyv szorosán vett irodalmi része *Dóczy* Imre „Elnöki megnyitó beszéd“-ét, *Váró* Ferencz nagyenedi tanár „Vezérelv a tanári pályán“, *Benkó* Imre nagykőrösi tanár „A tanári fizetési fokozatok kérdése“ és *Sinka* Sándor debreczeni tanár „Középis-koláink helyzete, tekintettel a németországi egységes jogosítás reform-jára“ című felolvasásait közli, melyeknek kiegészítésül a felolvasá-sokhoz szólóknak a függelékben közölt beszédei szolgálnak.

Dóczy elnöki megnyitója először örömét fejezi ki a fölött, hogy ref. közép- és főiskoláink így országosan s ily nagy számmal összegyűlhettek, hogy „a kik egy oltár körül forgolódnak a közös cél megvalósítására egyesüljenek, s egymás megismeréséből bizalmat, az érintkezés melegéből lelkesedést, a testületi szellem forrásából pedig erőt merítsenek közös-eszményeik kultuszához“. Azután azt hangsúlyozza, hogy az országos ref. tanáregyesületet nem a feleke-zeties különködés, hanem az autonóm iskolai szervezetből folyó viszonyaink hívták életre. A ref. tanár közjogi helyzete sok tekin-tetben más, mint az állami tanaré. Nekünk a tudomány, a didak-tika és paedagogia kérdéseinek tisztázása mellett önkormányzati elveinkből folyólag magunknak kell előkészíteni és megérlelni szer-vezeti, rendtartási, kormányzati, felügyeleti szabályzatainkat és az idevágó kérdéseket is. „Legfőbb hivatása azonban egyesületünknek, mondja igen helyesen az elnöki megnyitó, a *református szellem ápolása közép- és főiskolai tanüggeink körében*. Mert a míg tanintézeteinkben a református szellem él és hat, addig ezek az intézetek mindenestől a mieink maradnak. És e szellem nem a tan-tervektől függ, hanem első sorban a tanári testülettől, az egyes tanártól, a mely és a ki hivatva van a tantervnek holt anyagába is éltető lelket önteni.“

Váró Ferencz kedélyes, társalgásszerű felolvasása főleg azt domborítja ki, hogy „református nevelésügyünk történetének a XVI. század óta a legújabb időkig szakadatlanul a köznéphez való gyön-géd viszonyaiban van a legjellemzőbb vonása“. Ezért a könnyed csevegés végén azt indítványozva: „mondja ki a közgyűlés, hogy tervbe vett vándorgyűlései alkalmával mindig különös gondot kíván fordítani az illető iskola köznépeinek megismerésére és másfelől figyelmet fordít az iskolának a nép megbecsülése, a nép iránti sze-retet ápolása körül fölmutatható eredményeire“.

Benkó Imre gondos fölolvasása a következő indítványt indo-kolja meg körülményesen és alaposan. „Mondja ki az Országos ref. tanáregyesület, hogy a tanári hivatással s a protestáns szellemmel össze nem férő fizetési rang- és díj-osztályokat úgy államsegélyes

mint a segélyt igénybe nem vevő intézeteknél megszüntetendőnek tartja s azt óhajtja, hogy a tanári fizetések rendezése a nagyenyedi és sárospataki főgimnáziumok példájára az ötödéves korpótlékoknak megfelelő szabályozása által történjék; ennek folytán fölkéri egyesületünk a főt. egyházkerületeket, hogy egyrészt a magas kormánynál hassanak oda, hogy az államsegély tárgyában kötött szerződések a fentebbi elvnek megfelelően módosíttassanak, másrészt pedig az államsegélyt nem igénylő iskoláinkat kötelezzék a fentebbi elv alkalmazására, s hívják föl az egyes fentartó testületeket, hogy az új rendszer életbeléptetésének módját saját intézetükre nézve állapítsák meg." A közgyűlés elfogadta a felolvasó indítványát és az egyesület elnöksége ebben az értelemben meg is kereste. immár az egyházkerületeket.

Sinka Sándor „Középiskolánk helyzetéről, tekintettel a németországi egységes jogosítás reformjára“ cím alatt tartott felolvasása a következő határozati javaslatba konkludál: Mondja ki az egyesület, hogy kétféle középiskolánk, a gymnasium és a reáliskola egymáshoz való viszonyának rendezését és az új középiskolai szervezet egységének megteremtése szempontjából *az egységes jogosítást* szükségesnek tartja, de ennek megvalósítására az időt még nem látja elérkezettnek. Az egyesület közgyűlése ezt az indítványt is magáévá tette.

Az Évkönyv *mellékletei* között a felolvasásokhoz szólók beszédeit, dr. *Horváth József*nek a theologiai szakosztály ülésén a theologiai tanárok nyugdíjügyéről tartott felolvasását (melynek az a veleje, hogy az öt theol. akadémia tanárai részére állami segítséggel közös nyugdíjintézet szerveztessék), a praeparandiai tanárok értekezletéről szóló jelentést és az országos ref. tanáregyesület alapszabályait közli a szerkesztő. Az Évkönyv függelékében pedig a tanáregyesületnek a zsinati törvények revíziója, azután meg a tanári fizetési fokozatok eltörlése tárgyában készült felterjesztései olvashatók.

A gondosan szerkesztett és csinos kiállítású kötet nagyon érdemes az elolvasásra.

J. F.

b) Külföldi irodalom.

Krose H. A.: Der Einfluss der Konfession auf die Sittlichkeit. Nach der Ergebnisse der Statistik. Freiburg, im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. 1900. 101. 1.20 Mk.

A puszta cím után ezt a könyvet rendkívül becsesnek itéli az ember. Hiszen a legérdekesebb kérdések egyike bizonyára az, hogy a vallás és az erkölcsiség miként függ össze egymással nem a tudósok elmélete szerint, hanem az élet tanúbizonysága alapján? Hogy vajjon kimutatható-e annak üdvös vagy káros hatása, hogy egyes ember és társadalom e vagy ama confessio hívőül vallja magát s e vagy ama confessióban kifejezésre jutó világnézetet és életfelfogást igyekszik megvalósítani? S mikor láttam, hogy ez a könyv ezeket a rendkívül érdekes és fontos kérdéseket akarja megvilágítani, csak annál nagyobb várakozással és annál fokozottabb érdeklődéssel kezdtem az olvasásához, mert láttam, hogy a freiburgi érsek jóváhagyásával jelent meg. Tehát r. katolikus szerző feldolgozásában is láthatom ezt a tanulságos témát. De csakhamar kiábrándultam. S mégsem olvastam el egészen haszon nélkül a munkát, mert ez meggyőzött arról, hogy a római kézből igazán komoly, elfogulatlan és megbízható tudományos munkát várni naivitás.

A könyvnek kettős a tendenciája. Az egyik a protestánsok vádjaiival, vagy helyesebben mondva a világ mai meggyőződésével szemben kimutatni azt, hogy a katolikusok sem intellektualis, sem etikai szempontból nem állanak a protestánsok mögött, s másik igazolni azt, hogy a katolikusok erkölcsileg minden tekintetben a protestánsok felett állanak és pedig mindenütt.

Szerzőnk mindjárt az előszóban elárulja intencióját. Szerinte a reformáció káros erkölcsi hatása mindjárt a kezdet kezdetén mutatkozott. Idézi Luthert is, a ki panaszkodott az erkölcsöknek a szabadság miatt beállott elvadulásán. Ezzel szemben azt állítja, hogy a katolikus ember, „ha csak névleg az“, a másként hívő felett áll erkölcsileg már csak azért is, mert a jó cselekedetek tanának különös hangsúlyozása is ösztönzi őt erre. De azért mégis az erkölcsi életnyilvánulásoknak nem a pozitív, hanem csak a negatív oldalról akarja levonni következtetéseit és itt is csak a törvénytelen születéseket, büntető törvénybe ütköző vétségeket, az öngyilkosság és a házassági elválás eseteit kívánja megvizsgálni. Hát hogy ezekből is lehetne talán döntő következtetéseket is vonni, én nem vonom kétségbe. De vegye az író komolyan a dolgát. De tagadom, hogy szerzőnk eredményei elfogadhatók volnának. Így mindjárt a törvénytelen gyermekek születésére vonatkozólag az európai államok statisztikai adataiból csak a következő évesoportokat ragadta

ki: 1865—69., 1876—80., 1887—91. Hogy miért éppen ezeket, azt sem ő meg nem mondja, sem én kitalálni nem tudom. De azt hiszem azért, mert aránylag még ezek mutatkoztak rá nézve legkedvezőbbeknek. Hogy miért kezdi a vizsgálódást éppen a törvénytelen születéseken, annak okát ezzel a jézusi mondással adja meg: „Az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket”. De a vizsgálódás nem az ő javára üt ki. Kénytelen kimondani, hogy a katolikus államokban több a fattyú gyerek, mint a protestánsokban. De azért az eredmény nem hozza zavarba. Sőt ebből azt a következtetést vonja le, hogy éppen ez mutatja a katolikuság valláserkölcsei romatlanságát, hogy nem használnak praeservatív eszközöket, mint a protestánsok! Csak a statisztikai táblázatot feledte el ehhez összeállítani, egyéb baja e következtetésnek nincsen. De annál többet citál egyes protestáns belmissionariusok és erkölcsnemesítő egyesületi jelentések és értekezések panaszzaiból. S ez az ő céljának, a hangulatsinálásnak sokkal jobban még is felel, mint a statisztikai bizonyítás. Azt is felhossa a kath. fattyúhajtások mentiségére, hogy azok közt sokkal kevesebb prostituált személy él, mert nem laknak nagy városokban; de viszont sok az idegen átutazó, mert hogy falvakon laknak. Aztán kedvezőtlenebbek a gazdasági viszonyaik is stb. stb. A hol aztán egyes városokat hasonlít össze, ott mindig ügyesen kiválasztja a neki legkedvezőbb eseteket, de itt sem mutatja ki, hogy a törvénytelen gyermekek közül mennyi a kath. és mennyi a protestáns, hogy ezeknek száma megfelel-e a város felekezeti arányszámának, hanem csak azt mutatja be nagy örömmel, hogy pl. Appelnben 5·65%, Liegnitzben pedig 12·57% volt a törvénytelen szülöttek száma 1895-ben. De hogy e szám állandó-e vagy csak esetleges, hogy azokból hány volt kath. és hány a protestáns, azt nem vizsgálja, hanem csak egyszerűen levonja a merész következtetést, hogy mert Liegnitzben a protestánsok, Appelnben ellenben a katolikusok képezik a lakosság zömét, ennek következtében a katolikusok erkölcsileg a protestánsok felett állanak — mindig és mindenütt!

A büntető törvénybe ütköző esetek tárgyalása előtt szerzőnk vitatja, hogy az ezekre vonatkozó statisztikai adatok teljesen megbízhatlanok, mert nem ismerjük az esetek indító okait (véletlenség, szükség, elhírtelenkedés stb.), továbbá mert az egyes államok kimutatásai nem azonos alapon állanak (a bevádoltak, elítéltek, az esetek statisztikája), aztán mert az egyes államokban ugyanazon czimek alatt sokszor egészen eltérő természetű esetek foglalvák össze, sőt azt se lehet tudni, hogy a hol pl. nagyobb a perczent, nem volt-e kisebb beszámítás alá eső maga az elkövetett vétség stb. stb. Szóval adatainak értékét eleve teljesen lerontja, csak hogy kedvező következtetésekre juthasson. Pedig ha azt veszi tekintetbe, hogy ugyanazon politikai és társadalmi viszonyok közt élő vétkesek közül milyen az aránya a kath. és a protestáns bűntevőknek, bizonyosan vonhat döntő következtetést, mert a mi hiba az egyikre nézve, az a másira nézve is. Ámde itt is van egy pompás mentisége a

kedvezőtlen eredményre, hogy t. i. a protestánsok között élő katolikus ember a rossz példa hatása mellett maga is megromlik! Már pedig ha olyan nagyon szilárd az a kath. erkölcsiség, akkor éppen ilyen vegyes elemek között kell erejét, tisztaságát megmutatni. Persze sokkal kényelmesebb az ilyen tudóskodás. Pedig az lett volna helyes, ha szerzőnk annak a kimutatására fekteti a súlyt, hogy ugyanazon külső feltételek mellett mennyire emelkedett szellemileg és anyagilag a kath. és a prot. nép, mert ebből csakugyan lehetne következtetni vallásos világnézetének erkölcsi értékére is. Mert ha csakugyan igaza van a berlini statisztikai hivatal főnökének, a mikor azt állítja, hogy „a kriminalis statistika a népesség erkölcsiségének megítélésére semmikép se mértékadó, mert csak azokat a tetteket öleli fel, a melyeket a büntető törvény a bíróság elé tartozókul megjelöl s ezek közül is csak azokat, a melyek felfedezettek és büntetés alá kerültek“, akkor e tényezővel egyáltalában nem lehet számolnunk valamely nép erkölcsi megítélésénél, de az egyes felekezetek összehasonlításánál igen, mert a mi hiány az egyikre nézve, az a másikra nézve is. Persze szerzőnkél a sok kifogás mindenkor csak a kedvezőtlen eredmény némi enyhítésére szolgál. Hiszen siét kijelenteni, hogy ha többet vétenek is a katolikusok itt-ott a büntetőtörvény ellen, annak mentsége az, hogy általában szegényebbek a protestánsoknál s így az étellel való küzdelem rájuk nézve sokkal nehezebb s ennél fogva több kisértésnek is teszi ki őket. De éppen itt szerettük volna látni annak a vizsgálatát, hogy miért szegényebbek? Nem valami defektus-e éppen ennek is az oka?

A harmadik igazolása a kath. erkölcsiség nagyobb erejének az öngyilkosságok eseteinek vizsgálatából ered. Ezt tartja legfontosabbnak, mert itt szerinte a szörnyű tettet az erkölcselenségek egész sorozata előzi meg. Persze ezt is csak akkor hinnők el, ha kimutatná az öngyilkossági esetek okainak statisztikájából, hogy csakugyan igaza van. De az tény, hogy a számok — a melyeket persze ő válogat össze — e tételnél őt igazolják. Hivatkozik is az egyik prot. szakemberre Masarykra, a ki az öngyilkosságok kedvezőbb arányát a kath. vallás békítő, megnyugtató hatásának tulajdonítja.

Végül a házassági elválások eseteiből von következtetést. Kétségtelen, hogy a házassági viszony felbontásának gyakorisága csakugyan jellemző valamely nép erkölcsi felfogására nézve. De itt se szabad megfeledkeznünk arról, hogy mert a katolikus egyház az újra házasodást meg nem engedi, sok esetben ép az erkölcselenség tovább folytatott házaseletnek lesz okozójává; továbbá, hogy ha a kath. fél el akart válni, kénytelen volt előbb protestánsná lenni s akkor a statisztikában már mint prot. szaporította ezeknek a számát. Ezért itt ismét csak a válás okainak statisztikája volna a döntő. De szerzőnk e neki kedvező talajon is szembetűnőleg mesterkedik. A táblázatot úgy állítja össze, hogy egyetlen tekintet elegendő, hogy hitelt ne adhassunk eredményei-

nek. Japánnal kezdi és Nagybritanniával fejezi be, s míg pl. az Egyesült-Államok 1867—1886-ig, addig Dániát csak 1870—74-ben, Japánt csak 1885—90-ben vizsgálja Ilyen módszerrel persze azt az eredményt hozzuk ki, a mit épen akarunk.

Már az eddigiekből is világos, hogy a könyvnek semmi tudományos értéke nincsen. De azért egy dologra mégis megtanít: a katolikus tudomány iránt való teljes bizalmatlanságra. S egy másik dologra pedig int: ha ők ily módon igyekeznek a köztudatot meghamisítani és a maguk részére hódítani, mi meg igyekezzünk a statistika igaz tanúságai alapján a mi népünk elé tárni annak a szellemi és erkölcsi erőnek roppant gazdagságát, a mit a protestantizmus nyújt. Nálunk moralstatistikus tudommal nincsen. Ezzel a könyvvel azért foglalkoztam itt, hogy hátha indítást nyerne ezek miatt valaki ilynemű tanulmányok végzésére.

Raffay Sándor.

Schmitt: Die Kulturbedingungen der christlichen Dogmen und unsere Zeit. Leipzig (Diederichs J.) 1902. 225 lap. Ára kötve 5 márka.

Ismert nevű hazánkfia, az idealis anarchista ebben a művében a ker. dogmák eddigi theologiai, anthropologiai és materialista értelmezésével szemben azok kulturális jelentőségét és eredetét s főleg azok socialpolitikai jellegét és ethikai bölcsességét teszi éles bírálati alapon beható vizsgálódásának a tárgyává. Szerző Tolstoinak, a nagy orosz vallásos írónak egyik legalaposabb ismerője, a kinek befolyása e művében is észlelhető. Egyik legkiválóbb műve „Tolstoi és a mi kulturánkra vonatkozó jelentősége“ czim alatt jelent meg nem rég Lipcsében.

Szerzőnk 14 fejezetben ismerteti a dogmákat, azok előtörténetét, az ős ker. proletár forradalmi eszmét, az öskeresztyénségnek császári államvallássá való alakulását, Konstantint, az államegyházak megalapítóját, a dogmák politikai érdekű hálózatát, az egyház küzdelmét a gnosissal, a keleti és a nyugati dogmaalkotást s az eretnekeket, a keleti egyházszakadást, a szentek tiszteletét és a feudalismust, a renaissance-t és a reformációt s a modern világot a szerinte feloszló dogmához való viszonyában.

A mindenestre eredeti és érdekes műnek főbb gondolatmenetét rövid vonásokban a következőkben adhatjuk:

A ker. dogmáknak csak kulturális feltételeik vannak. A dogmaalkotás egyetlen magyarázó alapja a kultura behatása. A dogmák épen nem egyebek, mint „a kulturális élet crystallisatiói, a melyekben az állam és a papság hatalmi politikájának tudatos érdekei démoni zsenialitással s nagy kulturális mozgalmakban jutnak kifejezésre“. A dogmák tehát nem vallási tanfogalmak, hanem hatalmi, politikai nyilatkozatok, a melyeknek a dogmatörténeti fejlődés különböző phasisaiban socialis elméletek alapján és ökonomiai történeti alapon való feltüntetése Schmitt művének

a feladata. Szerinte az apostoli keresztyénség, a „szenvető istenia“ megértette a gazdaságilag izoláltaknak és gyengéknek a hegyi beszédben is körvonalazott hívó szózatát. Krisztus „a szenvető proletariatus megtestesülése“, s az ő sorsa a proletariatus sorsa a római birodalomban, plastikus alakban és tipikus ideális képben feltüntetve. Az általa megtestesült e proletár mozgalomból nagy veszély származott volna az államra s a hatalom birtokosaira, mivel az ifjú keresztyénség e tüdő szenvetése és passiv ellentállása, mint a heroismus egyik neme, „a proletariatus egy generalis strikejával“ lett volna azonos. A régi barbár kultúra hordozói felismerték a proletári veszélyt a maga egész nagyságában és rettenetes improductiv jelentőségében, s az evangéliumból éppen az érzékes materialis vonásokat kiszedve átalakították a nagy szenvető proletárt egy mennyei uralkodónak az alakjává, a tehetetlen népek morális lebilincselése céljából. E hatalmi politikai élet szolgálatában állott a dogma s az episcopatus és presbiteriatus hierarchiai szervezete. Im ez az alapja és eredete Schmitt szerint is a hierarchia s a későbbi pápai egyházfőnökség állítólagos isteni intézményének! Ez alapon egészen természetesen alakult az eredeti régi császárelenes keresztyénség a nagy dogmaalkotó zsinatok császárilag privilegizált keresztyénségévé, a melynek engedelmes szolgálói éppen az udvari püspökök, s azok élén Eusebius, a nagy ösker, egyháztörténetíró valának. Nagy Konstantin, „a rettenetes véreber“ különféle intrikákkal és kegyetlen kabinetpolitikával kiszorította a népies vallásos tudatból „a forradalmi“ Krisztust, s helyébe azt a bálványt állította, a melynek, mint az ég urának igen nagy hasonlatossága volt a pogány római Caesarral. A Madách „Ember tragédiája“ által is hasonló szellemben felhasználta „homousios“ körüli vitának kulturális alapja eszerint nem más, mint „a papi hatalomnak a császárral való egyenjogosítási küzdelme“. S mivel Konstantin a tiszta, de reá nézve veszélyes keresztyénséget az ismeret és a tudomány vallását hirdető gnosisban ismerte föl, azért küzdött ellene a papi hierarchiai párttal szövetkezve a leghevesebben. A christologiai dogmával s főleg Krisztus fölmagasztaltatásának politikailag kieszelt formulájával, a melynek sátáni eszélyessége vérpatakokban nyilvánult, a vallásosság súlypontja a földről a túlvilágra („aus dem Diesseits ins Jenseits“) került, s az eredetileg vallásos socialis jellegű keresztyén mozgalom az Antikrisztus, a pogány Caesár kezébe jutott, a ki a régi barbár kultúra fenntartása érdekében mindent elkövetett az új világnézetnek dogmákkal való gondos szabályozására s ezzel a kultúra értelmetlenné tételére.

S a politikai hatalmi érdekű dogmaalkotás keleti jelenségéhez hasonló tüneteket mutat a nyugat is, a hol a germánok számára a nagy hierarchiai hálózatot a pápaság készítette el. E leigázáshoz az anyagot Augustinus szolgálhatta az istenség és az emberiség merev ellentétének, az akarat teljes megkötöttségének s az eredendő bűnnek tanfogalmi meghatározásával. Schmitt szerint éppen az embernek ez az önelvetése s

teljes megtagadása volt „az a vadászbarlang, a melybe az eszélyes római pápák a germán medvét becsalták“. A tannak zárókövét Aquinói Tamás, a nagy „doctor diabolicus“ képezi. Az ő infallibilista tana szerint „beati in regno coelesti viderunt poenas damnatonum, ut beatitudo illis magis complacere“, a mely égideál szerzőnk szerint nem más, mint „az elvetemültség ideálja“ egyházi tanának pályázat útján való proklamálása, s a melyről Nietzsche méltán mondotta, hogy az „az emberiség egyetlen halhatatlan szégyenfoltja“. Igen elítélőleg nyilatkozik a szerző a reformációról is, mely „csak újjákovácsolta a régi lánczokat“, s egy elismerő szava sincsen egy Luther, Melanchthon és Kálvin nagy alakja iránt. Kárhuzhatja azok ágostoni praedestinációja elméletét s korholja Luthernek a korabeli parasztsághoz való jezsuitáskodó viszonyát. Mi több, szerinte a reformáció is „a népelet példátlan leigázására és elvetemedésére“ vezetett. Ma pláne a dogmaalkotás korának vége van s a modern theologia erőlködése az ősrégi barbár kultúra letűnő világának végső küzdelmével azonos. Ideje immár, hogy az őskeresztyénység nagy proletár profétája, mint megígérte, újból feltámadjon, s hirdesse nekünk a világosabb és nemesebb világnézetnek hajnalhásadását s a kegyetlen dogma-rendszerrel szemben a végtelen irgalomnak evangéliumát.

Mint látjuk, Schmitt új dogmatörténeti rendszere szerint nem a vallás a maga kultuszával, erkölceivel és dogmaival szüli az aesthetikai, intellektuális és ethikai kulturát az emberiség történetében, hanem megfordítva, a kultúra a vallást. Szerinte a dogma eszköz a politikai hatalom kezében, a régi barbár kultúra szolgálatában. A dogmatörténeti fejlődés kizárólagos mozgó ereje a kulturális törekvés, s még csak meg sem próbálja *Harnack* classikus műve módjára a dogmatörténetnek theologiai felfogását. Pedig minden történetíró tudja, hogy oly komplikált szellemi mozgalomnak, mint a dogmának, nem lehet egyetlenegy mozgó ereje. A dogma a legkülönbözőbb faktorok közrehatásának az eredménye, s közelebből annak ősker. alakja *Harnack* szerint „a görög szellem műve az evangélium talaján“. A kultúra, a szervezet, a korabeli spekuláció, a traditio, a gyakorlati életfelfogás, az erkölcsi életideál, s mindenkifölött bizonyos határozott vallásos meggyőződés faktorai szülik koronként a dogmát, a melynek csak kísérő eszközei a kulturális, socialis és politikai indokok. Ez teszi a dogmának Schmitt által is hangsúlyozott „történeti relativitását“ s kortörténeti jellegét, s ez teszi magyarázati alapját annak, hogy „a dogma történeti fejlődésébe való mélyebb betekintés az ő abszolút tekintélyének megszüntetésére vezet“, míg annak vallási magva s evang. substantiája „manet in aeternum“.

Szerző fejtegetéseiből kitűnik, hogy nem tárgyilagos történetíró, hanem az adatok irányzatos összefoglalója és csoportosítója. Így aztán meg nem érthette a vallási dogmát a maga kulturális hatásában és jelentőségében. Ránk nézve úgy a dogma, mint a kultúra helyes megítélésének egyetlen zsinórmértéke Krisztus és az ő evangéliuma, s biztató Schmitt

művében az, hogy bár válogatott kifejezésekkel illeti „az egyházi keresztyénséget“, Krisztusról, a nagy proletár profétáról kegyeletteljesen nyilatkozik. A dogmatikai theologia s a történeti keresztyénség neki „borzasztó népcsalás“. Krisztus ellenben a végtelen irgalomnak s egy világosabb és nemesebb világnézetnek a hirdetője és megtestesülése. Ez talán Tolstoinak visszhangja, s hitének egyik maradványa vagy talán épen annak kezdete. E hitnek pedig isteni eredetű ösztöne és hatása az, hogy a vallásos világnézetre vezet a dogmában és a theológiában. Ime ez a tanulsága Schmitt hazánkfia kulturális jellegű új dogmatörténeti felfogásának. Luthertől megtanulhatná, hogy „der Glaube ist ein lebendig, geschäftig, thätig und mächtig Ding“.

Sz. M.

Henricus accipit conditionem et chirurgum suum vicissim ablegat Venetias, ut ibidem reliquam summam accipiat. Pii mercatores non per omnia homini fidunt, interim dant chirurgo 150 Ducatos aureos, et omnis necessitatis vestimenta Tal. 40. valentia, ut iisdem captivos indutos, cum certo termino in competenti loco ad manus resignent; promittentes suam etiam de reliquo ex asse fiendam satisfactionem, modo aliquid certi constet de captivorum liberatione.

Dum moram trahit Chirurgus Venetiis instinctu et artibus Jesuitarum perfectum est, ut Henric per vice capitaneum suum captivos in carceres arcis Triestinae subterraneos profundissimos ad scalae per 46 gradus continuos concinnatae profunditatem transportaret: carceres autem isti erant duo, quorum prior habebat 13, alter 5 personas, carcerumque incommoda praeter humiditatem salsam, tenebras et frigus, erant etiam scorpiones, ab ipsis captivis occisi, Chirurgoque arcis Triesti ostensi. Qui visis mortuis scorpionibus, etiam testimonium perhibuit de earundem bestiarum ejusdem loci abundantia.

Chirurgus ergo acceptis 150 ducatis aureis, vestimentis (si quidem et¹ pro se modo fideliter ageret) accipit centum imperiales: et regreditur ad Henricum, sed tamen nulla spes libertatis captivis affulget, quin imo in praefati carceris angustiis, male, a 18. Aug. ad 11 Octobris Anni 1675. detinentur et vexantur et omnium rerum penuriam patiebantur: vel saltem aquam pro pecunia emere cogebantur.

Onustus bene pecunia Henric Soher Triesto discedit. Chirurgus quidem adhuc Triesti oberrat, sed non prius visus a captivis, quam 3. octobris, et tunc jam pridem submissos in sustentationem captivorum Venetiis a Johanne Elia Gennatio² 15. Ducatos argenteos porrigit. Ante tamen longe jam, et post captivorum diurnum decem denariorum pro se reservat. Hoc tamen probe observetur, quod diurni accessio non nisi post contractum piorum mercatorum facta est, eorum etiam hortatu et precibus perfectum est, ut qui nos insuper, si haberent denarios, praeter aliquando exhiberi salitum quinque denariorum diurnum, decem vero isti denarii nonnisi 6 crucigros faciebant.

Hoc eodem die chirurgus inani spe liberationis cras vel postridie secururae captivis illudit: cum paulo post contrarium experiuntur afflicti. Ibidem interrogant captivi chirurgum. Quare inquit, cum bonam partem lytri nostri perceperitis, nos jam non dimittitis? quin imo in dies magis affligitis? Non decet

¹ et hiányzik; — ² gennatio.

ita agere Christianos. Respondet chirurgus summa pro vobis pacta est 1000 imperialium, adhuc restat summa 500 imp. sed haec est voluntas Henrici Belliducis, ut scribatis Viennam ad Michaëlem Zollikofferum, qui pro vobis residuum deponet. Captivi dicunt, si necesse esset, pro nobis Venetiis pecunia deponeretur, non est opus, ut duas vias ingrediamur et bonis viris molesti simus. Multum reluctantur scribere captivi, sed tamen eosdem minis verberum eo adigit ut scriberent. Sed captivis hactenus nihil constat de expeditione istarum literarum.

10. Sbris mane muliercula quaedam, quae aquam apportabat captivis accurrit et dicit: Huc in urbem ex vestra patria advenerunt nonnulli nobiles, sic speramus, quod dimissis vobis indulta est a vestro rege. Captivi miseri inter spem et metum constituti, non nobiles patriae sed milites Buccarinos mandato Colonitii excitos 11. Sbris advenisse experiuntur. Eodem enim die ad carcerem duo illorum Croatarum Buccarinarum adventant, et eductos ex carcere captivos, cum multo fastu alloquuntur. Vosne statim inquit, estis rebelles? Resp. captivi, nos non sumus, si enim rebelles fuissetis, erat etiam justitiae gladius, patibulum, rogos etc. in Hungaria. Neque credimus, quod rex noster naturaliter clementissimus justitiam ab extraneis mutuare debeat: si nos in aliquo scelere deprehensi fuissetis, non certe hactenus vita nostra prorogata fuisset. Inquunt Croatae: si non essetis rebelles, non hic asservemini? Dicunt captivi: Quo jure hic asservemur, Deus, ipsi iudices nostri et tota Hungaria norunt, sed nos cum violentia simus oppressi, de talibus disputare non possumus. His omissis rogant captivos, annon aliqui illorum essent infirmi? Dicunt capt. se fere omnes propter carceris incommoda esse infirmos. Ultra mandant Croatae; sitis parati; inquunt captivi: non opus habemus longa praeparatione, nos enim ad omnia in omnes horas parati. Ad hoc dictum stipati militibus educuntur extra civitatem Triest, et traduntur in manus cujusdam Praefecti, a Johanne Goderman¹ capitaneo Buccariensi submissi. Praefectus intuitus captivos, visa illorum infirmitate, dicit ad eos: Ecce video vestram calamitatem, et vos esse nimium attritos et debilitatos, quamobrem vos nunc curabo astringi, cavebitis tamen, ne a via ordinaria deviabit², si enim hoc tentaturi deprehensi fueritis, ita vos astringam, ut non poteritis vel salivam vestram deglutire.

Triestini tamen, ut alioquin inhumanissimi et crudelissimi

¹ Jodermann; — ² devictis.

homines, non desistunt miseros, deductionis tempore, intra suam civitatem, maledictis, calumniis insectari, sputis deturpare, et lapidibus impetere.

Ita cincti utrinque militibus, per praerupta saxa pedibus nudis ire coguntur. Quoad Buccarinum pervenirent, nocte dieque incessanter ire coguntur et compelluntur. Pedes eorum unguiculis ad unum ob asperitatem itineris destituuntur, plantae pedum hiantibus vulneribus, per praeacuta saxa lacerantur, et adeo vulnerantur, ut ex ubertim profluente sanguine pedum vestigia ubique in itinere signarent.

Non parcitur tamen tantis malis tantum non confectis, sed a tergo et a latere sclopetorum impressionibus, fustium praegrandum ad fractionem usque intentatis ictibus protruduntur: usque adeo ut plerique jam eorum vix spiritum ducere volentes,¹ nec amplius progredi pedibus potentes, instar quadrupedum etiam manibus innixi super terram reptabant et sic Buccarim subibant: praeter eos, qui ex tanta itineris asperitate, omnibus viribus destituti et in terram prolapsi, jumentis imponebantur. Cum aliquando interpellarent praefectum istius Croaticae militiae, ut aliquod quietis ad respirandum sibi indulgerent. Respondet: Ecce mox tubicines et tibicines in vestri gratiam conducam, eorumque comitatu vos deducam capessite iter, si enim hactenus verberum non satis est, ex tempore ad eorum cumulum addi jubebo.

Ita ergo augustiati 12. Sbris Buccarinum depelluntur, et in carcerem foedissimum alterius carceris exterioris immediate contigni cloacam detruduntur. Carcer ipse erat prosumme facinorosus a quinquaginta annis non purgatus (salvo castarum aurium honore), stercore mere humano repletus: ita ut miseri captivi. et se, et crustulum panis, si quando habebant, ista immunditiae ex toto infectum habebant, salsis et acrioribus humoribus ita scatebat, ut ex parietibus et tectis — indesinenter collectos humores malignos deplebat.

Ex quibus etiam imbibiti humores, ipsorum captivorum semper patulo ore, continuo defluebant. Eodem die quidem quo praesentes captivi, in eundem carcerem compacti sunt, quidam captis damnatus, in redemptionem vitae suae, tentabat hanc spurcitiem evacuare, sed frustra, nam cum non totam immunditiam exportaret, vehementiorem foetorem ex commoto stercore excitabat: ad cujus gravedinem vix ad horam semel respirare poterant. Tanta erat in summa graveolentia impuritas, ut ipsis carnificibus et lictoribus fatentibus, nemo in istum

¹ valentes.

locum detrusus, ultra quindecim dies, nisi miraculo divino in vita conservari potest.

Si quando ad januam carceris ipse lictor accedebat, non poterat vel intrare vel ibidem subsistere, nisi primum per satis longum tempus, erumpenti graveolentiae ostium liberum et apertum reliquisset. Imo quando cippis et numellis prima vice lictor captivos includeret, tantam ibidem homo istis locis alioquin assuetus, alterationem sentit, ut coactus fuerit, ea propter per aliquot dies decumbere.

Huic sordido carceri inclusi, sine mora tredecim personae numellis ferreis, sua latitudine meutum sursum sublatum, nulla tenus inclinare permittentibus, per catenas durissimas ipsos oneratos currus in praecipitio sustentare pares, ex ordine illigantur: Alii vero cippis ligneis et manicis ferreis supini¹ coarctantur, et per 39. integros dies a sc. 12. 8bris ad 19. 9bris in hoc statu miserabili utrinque asservantur.

Ita concatenati nonnumquam ex carcere nudi in frigidum et liberum aërem ad aliquantulum temporis jubentur prodire, et hanc solum ob causam, ut tam secularium quam ecclesiasticorum vexationi magis expositi numero essent. Magno enim ex utroque statu accurrentes, semper commutationem harum miseriarum, cum apostasia suadebant, ipsis usitatis argumentis, petitis ex horrore triremium et ad finem duraturae captivitatis: nec non ab illecebris fallacium et diabolicarum promissionum.

Haec tamen relaxatio carceris, etiam captivorum afflictorum aliquo modo commodum concernebat, jam tum enim propter pedes ex asperitate itineris tumidos, et tabe fluentes perire debebant: nisi muliercula quaedam Germanica, decurionis cujusdam Buccarini uxor intima commiseratione ducta unguenta butyri et adipis apportasset; hiantiaque eorum vulnera inungendo, telam velaminis et semicinctoris sui discernendo illigasset.

22. 8bris. Cum ad colla concatenati, se invicem ex carcere protraherent, de proximo castello Fluminis adsunt duo rustici, et visis his ita crudeliter connexis, procidunt in genua, et sublatis in coelum manibus Deum orant, pro relaxatione et liberatione ita miserabiliter vexatorum: inquietes. Deus misere horum afflictorum, nihil enim dubitamus, quin hi sint ex prisca illius aevi sanctorum tuorum sectatoribus.

Circa 19. 9bris Andreas Goderman capitaneus arcis, quamvis jam morbis, fame, frigore, majori ex parte ad mortem

¹ supini.

essent debilitati: tamen hanc solum ob causam, ut etiam mansuetudinis et humanitatis aliqua specie experiretur animos, eosque hoc modo a constantia animi depelleret, captivos protrahi curat ex carcere: et in domum quandam etiam impuram, carcere aliquanto tolerabiliorem concludit, ibique eos 20. 9bris a catenis solvit, ciboque qualicumque semel in die sustentat, gausapeque singulis procurat. Interim haec qualis qualis sustentatio facta est ad multas fidelium Venetorum instantias et expensas.

Hanc etiam causam per fidelem relationem¹ suae relaxationis, captivi demum cognoverunt ne scilicet tam manifeste sub ejusmodi custodia, mori cogerentur sed ut aliquantulum refocillatis, faciliores emptores reperiret. Jam enim prope modum istis diebus, Viennam iter simulans, Venetias venerat, ut captivos suos ad labores triremium venundaret. Sed tunc jam non solum Venetiis sed et in tota Italia pertrebuerat fama, de violenta et iniqua in causa religionis facta oppressione, quae ministris ecclesiarum in Hungaria evenerat.

Fecit hanc relationem mulier quaedam 50. annorum Flumine ad captivos praesentes invisendos saepius adventebat, ea etiam tempore hujus relationis captivos cum multis lacrymis complexa osculabatur et ipsos consolabatur, inquires: Bono animo estote mei Christianissimi, ipse quidem Capitaneus Venetias discessit, vos venditurus, sed non reperit emptores, quia jam omnes sciunt, vos esse innocentes, et solum odio religionis ad has miserias redactos.

Venetiis frustratus, scribit Goderman ad proregem Neapolitanum de praesentibus captivis, quod eos in animo haberet ad labores triremium vendere, si proregi Neapolitano emptio eorum placeret. Rescribitur Neapoli, quod tales captivos non sunt empturi. Imo expresse reprehendit rex Neapolitanus praedecessoris sui Petri Arragonii factum, quod reliquos Hungaros jam tunc actu in triremibus Neapolitanis praesentes emerit.

Neque Neapoli emptorem inveniens jam comminatur captivis transportationes in triemes Malthenses. Et hoc etiam ex ipsius Godermanni literis patet, quas ad Dnum Zaffium scripserat, ubi haec verba leguntur. Et licet mihi ab illustrissimo comite Colonitsio essent donati omnes, ut eosdem ad Triemes in Maltam mitterem tamen supersedi illius dispositioni.

A 19. Novembr. 1675. ad 13 Martii 1676 in praefata domo constituti multis tentationibus et vexationibus omnis

¹ relaxationem.

generis hominum expositi intertenentur. Tentationibus illis victi nonnulli Aug. Confess. Ministri septem numero Stephanus Monsatoris, Johannes Philippides, Johannes Rohatsius,¹ Joh. Lani, Joh. Glogowius, Stephanus Guerta, Joh. Raphaides:² tres vero Reformati, Joh. Gömöri, Steph. Szent-Peteri, Joh. Sallai, secessionem faciunt ab aliis fratribus Reformatis, octo numero Samuele Tatai,³ Stephano Ladmoci, Andrea Szent Kirali,⁴ Stephano Kallai, Stephano Tököli, Georgio Szendrei, Johanne Rimaszombathi, Stephano Mango Szent-Peteri: et his multum reclamantibus ad Colonitsium supplicem libellum dandum decernunt, subscriptumque suis nominibus, medio capitanei Buccariensis, 9bris 23. expediunt.

Summa supplicis libelli prout ex literis ad Rev. Stephanum Beregszazi,⁵ 26. Martii 1676, manu Stephani Szent Peteri, primus Reversalistae, demum in felicitis apostatae datis et Buccarino transmissis Venetias colligitur, haec est ex autographo. Ut ipsius Colonitsii illustritas exsaturetur jam diuturno⁶ tempore toleratis miseriarum perpessionibus, et misereatur afflictorum, et⁷ ex commiseratione illa dignetur eos ad afflictas familias liberos dimittere, spondemus et obligamus (inquebant) nos, ut pacifice et sine scandalo reliquum vitae in misera Patria⁸ exigere.

Ad hunc supplicem libellum Anno 1675. 21 Xbris his duobus punctis constans responsum accipiunt. 1. Utrum omnes ii, qui liberari cupiunt se volunt juramento et scriptis obligare, in nullas causas infidelitatis se velle immittere, aut cum infidelibus regis immediate vel mediate correspondere. 2. An velint absque ullo ministerii ecclesiastici officio permanere. Hoc responso cognito, illi decem promittunt tandem sese subscripturos, sed hac conditione, si ministerii abdicatio non in perpetuum, sed ad gratiam regis superinde fiendam limitanda foret.

Quicquid fuit tamen in limitatione vel mitigatione reversionalium, tamen illi decem omnes 22. Xbris 1675 subscribunt. Dum illi maledictis reversionalibus et quod est horribilius ipso naufragio fidei, utrinque contra Deum, propriam conscientiam, pietatem patriae et parentibus debitam ex praesentibus miseriis adumbratibilem⁹ hanc libertatem evadere satagunt: ex eorum numero, qui hactenus illis in supplici libello dando reclamārun, duo venerandi sanctissimi et constantissimi mar-

¹ Kohastius; — ² Raphaidos; — ³ Tatni; — ⁴ Szent Kiralyi; —

⁵ Beregszaszi; — ⁶ diurno; — ⁷ et hiányzik; — ⁸ Patria volumus; —

⁹ adumbratilem.

tyres Andreas Szentkirali et Stephanus Tökölyi ad aeternam libertatem 7. Xbr. hora eadem¹ matutinā evadunt. Haec constantissima ad mortem usque capita, uni eidem sepulchro fratrum manibus concinnato imposita, eorundem ministerio in littore maris, prope sancti Nicolai, secus viam, cum decantatione ad tumulum 88. Psalmi sepeliuntur.

Quando huic moestissimae funerationi vacarent, a piis et charitate ardentibus Venetorum mercatoribus, quidam vir honestus venditor aquae vitae instructus 16. Ducatis aureis Buccarinum pervenit et ducatorum quatuordecim pro superstitionibus captivis ibidem inter tumulandum assignat: et e vestigio viam suam abit: minabatur enim ipsi Goderman eandem si deprehendi potuisset, cum captivis afflictionem.

Paucis diebus interjectis pervenit ad aures capitanei, aliquas pecunias porrectas esse captivis. Glogowius² cuidam mulierculae, et haec viro suo de his pecuniis significarunt.

Accedit statim ad captivos Goderman, antea visus nunquam captivis et dicit ad captivos: vos estis nequam homines, mihi multas creatis difficultates. Quem vobiscum in tumulo habuistis ex patria: Dicunt captivi, nullum adfuisse ex patria sed Triesto. Quaerit Goderman, quid locutus est vobiscum? Respondent captivi: nihil nobiscum, non enim callemus linguam ejusdem Italicam.

Adit Glogovvium tunc decumbentem in atrio carceris, et seorsim examinatur imo et sacramento juramenti obstringitur hac de causa: Utrum aliquam pecuniam acceperint ab illo, quem dicunt Triestinum. Glogowius tamen post habito juramento tanta pertinacitate negat coram capitaneo, acceptas ulla pecunias, quanta levitate antea mulierculae fatebatur de iisdem.

Alios captivos jubet adesse Goderman, illi fatentur et ab iisdem omnem pecuniam recipit. Glogowio vero minatur precipitationem in mare.

Interjectis aliquot diebus, iterum imponit necessitatem captivis, quasdam literas quitantiarum Venetias pro summa 32 ducatorum aureorum, ibidem in rationem captivorum promissorum, mittendarum scribendi. Coguntur quidem miseri subscribere quitantias, non tamen vel ullum terruncium³ accipiunt, sed a Godermano omnia inique detinentur. Inde a tempore subscriptionis decem istorum, tantum fere constantibus ab his vexationum iminebat, quantum ab ipsis tortoribus.

¹ eadem 8; — ³ Glogowinsenim; — ² teruncium.

Omnia enim dicta et facta constantium, quantā possunt solertia notant, et ad capitaneum deferunt.

Anno jam 1676. mense toto Januarii ut et in fine Xbris saepius accurrit praefectus carceris, et ad nauseam usque amplexum fidei Romanae suadet, idque solum suo nomine, cum tamen omnia ex instinctu capitanei ageret. Capitaneus vero vile mancipium Colonitsiani furoris nihil intentatum relinqueret, occasione ergo quarundam literarum a Colonitsio acceptarum, adit iterum captivos,¹ et ex tenore literarum Colonitsii dicit: etiamsi centies subscriberetis, nihil tamen jam a Colonitsio impetrabitis, nisi amplexi fueritis Romanam fidem. Colonits enim non amplius jam fidem adhibere potest subscriptioni, cum multi eum subscribendo deluserunt.

Cum ita neque suasionibus proficere jam in ipso Januario nova onera incipit imponere, cogebantur namque et sui et aliorum immunditiam evacuare ex carcere, et ipsos formales secessus expurgare.

Hoc eodem tempore etiam ipsos aegrotos ante aliquot dies pro liberiori aëre ex conclavi reliquorum eductos, reportari jubet, ut et aegri quantocyus extinguantur, et alii eorum contagio amplius inficiantur.

9. Februario post abscessum capitanei Viennam severum ab eodem praefecto carceris imponitur mandatum, de his miserrimis hominibus, quod nimirum si noluerint sese accommodare ad priorum illum damnatorum carcerem prioribus numellis, cippis et manicis constringendi traducantur.

13. Ergo Febr. summo mane adest Praefectus carceris Mattheus Stanko, et cum multa indignatione inquit. Eho dum abite in carcerem Qui aliquantulum viribus valebant, nemine deducente abeunt, alii infirmi baculis innixi, prius tristissimum ergastulum repetunt: alii vero proh dolor! in agone constitutus vir Rev. Georgius Szendrei minister Bologiensis² Reformatus, violentis manibus lictorum correptus, neque jam amplius fari potens, sed solum suspiria ex imo pectore trahens, per gradus distortos per saxa et ligna trahebatur, raptabatur, et in angustum foramen carceris ita distorquebatur, ut ex nudo corpore moriturientis, frustra carnis et cutis cum multo sanguine, non tam moribundi, quam spectantium accerbissimo dolore deterentur et lapidibus adhaerent. In squallido hoc ergastulo, tandem 6. post die, pie in Dno propter Dnum moritur; eductus e carcere sine ullo honore sepulturae defoditur

¹ ad captivos; — ² Bologiensis.

in terram omni sepulchro carens: ut hoc ex literis Apostatae Steph. Szent Peteri cognitum est.

Conclusis in carcerem Febr. 19. proponuntur statim per carcerarium et Stephanum Simon Tornyai puncta subscriptionis in apostasiam interjecta gravi comminatione. Ministrorum perterriti illi, qui jam in abdicationem ministerii sui subscripserant, subscribunt etiam ad Fidem Romanam amplectendam Evangelicamque abjurandam die 19. Febr. Eosdem decem jam in sua castra transiturios 20 die statim nominati mensis, ex carcere educunt, eductos ex carcere ritu Romano 23. Martii confiteri jubent, et ad Fidem Romanam inviolabiliter servandam, subscriptione et juramento etiam subditorum nomine concepto 25. Martii obstringunt.

Summa subscriptionis in apostasiam haec erat: Nos infra scripti per praesentes cognoscimus Fidem Romanam esse catholicam, extra quam non datur salus etc. In qua nos Deus Pater, Filius et Spiritus Sanctus adjuvet.

Rohastius¹ quidem formulam subscriptionis ita formabat, ut sine praejudiciis Evangelicae Fidei bona conscientia subscribi poterat. Sed Mensatoris specialibus verbis ita astrinxit, ut modo statim dictam formulam et chirographo et juramento coeteros suos socios confirmare induceret.

In testimonium tandem sinceritatis Papisticae diebus Palmarum, Parasceves et Paschatis Anni 1676. in Ritibus Romanis exercentur, et decima tertio Aprilis nudi, nullis aliis vestibus quam carcerum instructi, nullo viatico adjuti, viam suam abire permittuntur. Ex Mandato quidem Colonitsii dabantur iis centum floreni; sed eos Andreas Goderman partim Vestibus eorum, cum adhuc fuissent in carcere procuratis, insumptos, partim vero sustentationi impensos dicebat: adeoque rationem inibat cum iis, et sic subducta ratione nonnullis 10. nonnullis 3. tercencii supermanserunt, quibus suam viam ingredi coacti sunt.

Ita ergo per Apostasiam excedentibus decem post tres mortuos, supersunt adhuc quinque Reformati, quibus nec in illo sordido loco ulla quies conceditur; Praefectus enim carceris subinde accurrit; per duas integras septimanas quotidie, imo et nocte ter quater cum papyro et atramento adest: suadet subscriptionem argumento ducto ab apostatis. Quod jam illi omnibus bonis abundant, et jam jam vestes illis praeparantur, et prope diem in patriam dimitterentur. Ad haec iniquiunt captivi: Hanc ipsis felicitatem non invidemus, nos

¹ Kohastius.

talem felicitatem cum insanabili vulnere conscientiae non mercabimur.

Stephanus Simon Tornyai Servitor Capitanei Buccariensis, cum foetorem carceris non posset ferre saepius in foribus carceris constitit, et juramento suas minas confirmabat, quod nisi Romanam Fidem amplecterentur, nunquam in libertatem assererentur. Ad terculamenta illius, licet saepius non liceret respondere, tamen ut in tam praepostero fervore illius superbia confunderetur, addebant semel illud. Novit Deus suos ex tentatione eripere si Deo Gloriosum, nobis et Ecclesiae suae proficuum certo credimus nos etiam legitimis mediis liberatum iri: Sin minus ipsa mors in cujus umbram nunquam ita alte ac nunc dejecti jacemus, prope diem affutura est, ut finem nostris miseriis imponet.

Accurrit etiam eo, commiserationem quandam, ut videbatur prae se ferens, sed semper obstructis naribus quidam Johannes Szontzi procurator Arcis Buccariensis. Ille per omnia sacra testabatur Captivos, vellent sibi parcere, et ex tam manifesto periculo sese subducere; conclusum enim esset,¹ quod nisi sese accomodarent, ibidem computrescere deberent. Huic etiam cum omni modestia respondent et dicunt sibi non esse integrum isto medio libertatem suam transitoriam venari: neque ulla tenus in se esse crudeles, cum non debeant corporis libertatem cum dispendio animae suae quaerere. Quanto enim plus praestat Anima corpore, tanto studiosius obligati sunt providere ne quid corpori parcendo, de salute et libertate animae immi nuatur. Sed quod magis est dolendum, non tantum ab iis, quos sibi extraneos habuerunt, verum et ab ipsis, quibus nuper juncti, tamen damnationis viam ingredi recusarunt, et de praesenti recusant, patiuntur et variis eorundem insidiis exponuntur: praeterquam enim, quod Rohatzius² non erubesceret impudenter ad Rhimaszombathium³ dicere, seorsum⁴ evocatum, Quid inquam Rimaszombathi cum istis afflictionibus? An putas te propter istas miserias in coelum evoluturum? falleris profecto multum. Huic ita calumniandi⁵ os obstruit Rimaszombathi. Ego quidem propter has afflictiones nihil mihi polliceor, multo minus coelum ingredior, sed per unicum servatoris meritum ita mihi persuadeo sanctificatum iri has afflictiones, ut mihi sint viae hae afflictiones in coelum juxta illud, per multas afflictiones oportet nos ingredi in Regnum, et miror te ex

¹ esse; — ² Rohazius; — ³ Rimaszombathium; — ⁴ seorsum; — ⁵ calumnianti.

improvisa mutatione ita insolentem factum, ut non verearis etiam Apostolo aperte contradicere.

Plura loquuturum ipse Carcerarius prohibet loqui.

Praeter hujusmodi inquam dicitia adsunt etiam eorundem Apostatarum inquisissimae delationes, quibus et Capitaneum et Praefectum Carceris contra miseros magis et magis exasperarunt. Eorundem opera factum est, quod libelli precationum et psalmorum in multis hactenus discriminibus conservati, Captivis eriperentur, ut etiam quaedam portio aureae pecuniae Samueli Tataj¹ adhuc domo secum acceptae. Baculorum et sexcentarum plagarum minis extorqueretur. Huc accedit, quod Johannes Gömöri non contentus eo, quod jam indicium pecuniae apud Captivos habitae fecisset Godermanno, sed etiam nuper pie de mortui Georgii Szendrei quasdam exuvias, libellos nempe Gausape et paucos nummos ad se pertraxit, neque Captivis vel saltem sex Teruncios pro oleo impenso efflagitantibus ex iisdem impertitus est.

Martii 16. adest prae foribus carceris Praefectus et cum multo satis contemptu alloquitur Captivos, interrogando, quomodo nam se haberent? Respondent Captivi se ita esse constitutos, tanquam interfectos, dormientis² in sepulchro: Quid inquit Praefectus cogitatis? Dicunt captivi nos praeterquam quod per omnes horas mortem meditamur, cogitaremus etiam si Deo ita visum foret nostri his malis liberationem. Tum Praefectus in impiam Blasphemiam prorumpebat, inquit profecto neque in coelo, neque in terra est ullus, qui vos hinc alia via eripiat, nisi illa, quam vobis jam diu praescripsimus et inculcamus etiam num.

18. Martii adest etiam nomine Capitanei et dicit. Haec est voluntas Capitanei ut vos jam ultimate resolvatis intra unam aut alteram horam, non enim vos ultra vult expectare. Dicunt Captivi non est necesse, ut post unam aut alteram horam, nos resolvamus et expectationem Domini Capitanei adaugeamus: nos in praesentiarum etiam inquam partem hactenus fuimus resoluti, in eandem sumus etiam num et pro illa parte dehinc quoque resoluti permanebimus. Praefectus tamen multum recusantibus horam deliberandi imponit, additis tamen saevioribus minis, nisi voto Capitanei deliberando satisfacturi essent, quod nempe numellae ferreae dilatarentur. Catenae soli darentur minimus hactenus cibus panis et potus Aquae subtraherentur: et sic ipsis inter multos alios dolores etiam fame pereundum esset.

¹ Jacari; — ² dormientes.

Exacta hora accedit et interrogat sigillatim captivos utrum vellent se ad id accomodare, ad quod hactenus multis modis coacti fuissent, nempe an vellent Romanam amplecti fidem, respondent se omnino nolle id unquam acceptare et quamvis omnes unanimiter responderint negative, tamen sigillatim eos interrogat, an omnino nollent? post triplicatam interrogationem jubet adesse statim catenas et numellas quibus astringendi erant et durissime hac vice tamen non astringuntur, exactis in hoc miserrimo ergastulo jam 40 diebus inde scilicet a 12. febr. ad. 23. Martii, in quibus nullam lucem viderunt, educantur¹ in densissimis tenebris jam fere excoectati et examini sistuntur coram praeposito Jesuitarum Kekersium.² In primo ingressu statim interrogantur quare sese parassent³ ab Ecclesia Romana? Respondent ab Ecclesia vera et antiqua Romana nos non separavimus nosmet hodie etiam Epistolam Pauli ad Romanos scriptam tanquam Divinae Auctoritatis veneramur eamque normam fidei nostrae et morum habemus.

Ulterius quamvis invitos et reluctantes propter metum severioris mali occasione talium interrogationum Captivi imminentem et impedentem pertrahit et de numero Sacramentorum interrogat eosdem: Respondent Captivi sibi ex institutione et praecepto Christi saltem dno hactenus commendata Baptismum nempe et S. Coenam. Jesuita: ubi ergo sunt reliqua? Captivi, reliqua nituntur sola traditione humana, quatenus in numerum Sacramentorum sunt relata. Jesuita An non Matrimonium Sacramentum dicitur? Captivi si Matrimonium esset Sacramentum apud Paptistas pertineret ad omnes homines. At hoc vos non admittitis. Ecquid quaeso urget, ut sacramentum sit in novo Testamento, quod non cum novo Testamento esse coepit? Tum Jesuita conversus ad praesentes inquit: Quid hi dicunt? Ecce nostram Fidem, quam tot Imperatores, Reges et Principes prosequuntur, manifestae falsitatis audent arguere! Jesuita, ergo ne falsa est nostra Religio? Captivi: Nobis forsitan ita loqui non licet, sed tamen ex ore loquentis perhibetur testimonium. Jesuita, Quare ergo non vultis nostram Religionem acceptare? Captivi, Non placuit Deo nostro, ut illam acceptaremus, Nos si quidem per Dei gratiam habemus Religionem in qua feliciter enutriti, Baptisati, illuminati et Sanctificati sumus, ultra eam nullam volumus agnoscere, sed ut vivere in hac ita mori parati sumus. Vestrae vero Religionis amplexum nobis conscientia pura non permittit. Neque est hominis viam suam dirigere sed Dei, adeoque non possumus nos cum

¹ educuntur; — ² Kekersium; — ³ se separassent.

praejudicio Dei in alterutram partem inclinare, antequam sensiamus spiramen Spiritus Dei. Spiritus enim ubi vult spirat. Cum vero pro amplexu Fidei vestrae nullam hactenus Spiramen Spiritus perceperimus, desine quaerere, quare non amplectamur? Hic loci etiam libros quosdam ad legendum Captivis offert: quos tamen illi accipere recusant, partim propter jam nimium debilitatos oculos, partim propter luminis defectum, sed maxime ne videantur ipsi spem aliquam de se porrigere.

Hoc examine nihil lucratur Jesuita, Captivi reducuntur ad carcerem.

Ut vero etiam sigillatim circa captivos aliquid tentaret, proxime sequente nocte, post examen statim dictum Reverendum Johannem Rimaszombathi separatam a reliquis in priorem locum examinis accersiri jubet, et eum multis modis hortatur, non velit se perditum iri,¹ cum reliquis contumacibus: sed sibi consulat et evadat in libertatem cum aliis: Ad hanc ejus hortationem inquit Rimaszombathi: Libertatem meam nunquam quaesiturus sum, medio isto, sed si Deo ita visum fuerit, malo extrema quaeque perpeti, in nova innocentia, quam aliquid in hoc negotio tentare.

Sequenti statim die hujus examinis, secundum comminationem Carcerarii praeparatis numellis et manicis percrassam et rubigine quandam exesam Catenam illigantur adeo crudeliter, ut se ex eodem loco non movere quidem possent. Catena enim per fores carceris educitur et certis papillis defigitur ne si liberam haberent catenam ex uno loco in alium transire queant. Tam misere constrictis in collo et manibus, panis etiam hactenus ordinarius commutatur in millium et furfuraceum: semel in die modicum aquae et panis per angustum quoddam foramen Carceris, non jam ab ipso Carcerario sed a mulierculis et abjectae sortis hominibus injiciebatur, panemque injectum pedibus et manibus versus januam prorepentes ex stercore et aliis immunditiis debent colligere, neque Carcerarius jam inde a 24. Martii ad 11. Aprilis invisit Captivos.

Hic tamen ad Mirabili Dei Providentiae est attribuendum, quod circa Reverendum Fratrem Rimaszombathi est factum, ipse enim lethali morbo detentus, conjicitur in carcerem sordidum illum locum, et tamen eo momento quo injectus est, levamen morbi sui sensit. Alii sani introducti in carcerem infirmari in dies magis et magis coeperunt, hic vero et vires resumit et incommoda carceris ad stuporem omnium tolerat: Instat per miserationes divinas, apud Carcerarium, ut porrigeret

¹ ire.

solum manipulum straminis capiti suo in tanta loci immunditie supponendum, non impetrat quicquam.

Undicemo Aprilis intrat semel Carcerarius et interrogat, an adhuc viverent? Respondent Vivimus adhuc si haec est vita dicenda, addit insuper, jam noveritis, quod illi, qui nostram Fidem acceptarunt, pecuniis et aliis necessariis donati et instructi, cum certa comitiva usque ad terminos Hungariae deducendi, pro sequenti 13. Aprilis abibunt. Mature etiam Vobis volui significare velitis perpendere, in quo nam miserabili statu sitis adhuc dum illis potestis vos adjungere et cum iis discedere. Inquirunt breviter Captivi. Tantum est quae sumus, desiste a nobis, nunquam enim cum iis eandem damnationis volumus inire viam pro temporaria hac et caduca liberatione.

Et licet furfuraceum et ex milio coctum panem ipsis exhiberent, non tamen jam ex hoc tempore a 13. scil. Aprilis quicquam vel de isto pane vel potu aquae ante occasum solis exhibere, sed ad tempus usque liberationis in seram vesperam semper si quid affertur, injicitur per angustum quoddam foramen carceris, quod quidem post injectum panem statim claudebatur.

Injectum tandem panem et potum aquae ex stercoribus et omni immunditie (parcant honestae aures) et in tanta fame absumebant, quia destituti pane corporis tamen habent spiritualem nutritionem: quoad enim vires suppetebant semper cantandis et meditandis Psalmis Davidicis vacabant, devotisque precibus, inter tot ferramenta ad Deum fuis sese sustentabant. Psalmorum enim Davidicorum majorem partem lingua vernacula ex memoria sciebant.

16. Aprilis adhuc semel adest et nunciat, quod Comites decem illorum jam adessent et rediissent: quodque praefatos decem Viros pacifice usque Carolostadium deducendos, in finibus Hungariae omnes religiosi et Jesuitae cum magno honore exceperunt: eosque muneribus et omnibus necessariis instructos ad sua remisissent. Ad hanc Carcerarii relationem inquirunt Captivi, Donum illud illorum sit, nos non exoptamus istā viā quidquam a quoquam, sed permanebimus in expectatione eorum, quae nobis Deus promisit.

Antecedenter adhuc habebant duo Captivorum vel quingenta denarios, quos per partes modo pro oleo, modo pro aliis necessitatibus communibus exhibebant, eos tamen ille omnes apud se detinuit, nec quidquam eorum, quae captivi exoptabant, procuravit. Hic subjicit Carcerarius, Audio, quod pro unguento contra pediculos Capitaneo supplicastis; inquirunt Captivi: Ita quidem est, quia in his tenebris constitutis, vel

saltem propter multitudinem insectorum pereundum erit, opinione prius. Etiam te rogamus, velis pecuniis istis nostris, quas tibi exhibuimus nobis de unguento aliquid procurare, Respondet Praefectus Carceris etiam ego Vobis afferam.

17. Aprilis post occasum affert unguentum et panem et aquam. Hic quamvis essent famelici, primum tamen corpora sua inungunt, edunt demum panem miserum istum et bibunt aquam, sed aquam turbidam, et non ejusdem quam antecederent. Consumtis pane et aqua, paulo post Rimaszombathi vehementi febre corripitur, ejusdem accessiones etiam se dicit sentire, Stephanus Kallai pie in Domino mortuus, et ita reliqui consequenter. Vix elapso Semihorio dicit Rimaszombathi, suas fauces in totum extumuisse, idem sentiunt etiam caeteri et ad matutinum usque ita toti corrupti sunt, ut jam neque commode loqui, neque si quid per difficultatem loqui possent, se invicem intelligebant. Sanguis et aqua continuo quamvis nihil comedentium, et bibentium ex ore, quod amplius claudere non poterant ubertim profluit. Gingivae et fauces totaliter putrefiunt, dentes,¹ ipsis non sentientibus cum sputo exeunt, imo et os maxillare et linguae pessimis humoribus absumuntur, ut quidem hoc ego ipse vidi, et manibus contrectavi.

Ita corrupti sub spacio unius horae, obtestantur Carcerarium, ut illos adiret et videret, quomodo nam essent dispositi, non impetrant. Exacto triduo ad fores carceris adest, et inclamat Captivos, an adhuc viverent, Captivi orant Matthaeum Stanko, ut allato lumine inspicerent eos, ille risu et sannis eos excipiens, quasi nihil adversi haberent, viam suam abit.

Ad vesperam Vice Praefectus Carceris adest, visis hominibus ita misere habitis condolet et sinceritatem suae condolentiae antea quoque in aliis humanitatis officiis manifestam fecit, non nunquam enim furtim offulam Carnis et recentioris panis captivis porrigebat.

Vice Praefectus certus de tam subita corruptione Captivorum, indicat superiori Praefecto Carceris, quod nisi velit in momento homines perire, ipsos adjuvet, et si quā potest viā illis succurrat.

Adest tandem multa nocte 28. Aprilis et in ingressu alloquitur Rimaszombathium interrogans quomodo nam valeret. Respondet Rimaszombathi, quantum profari potest tanquam Lazarus, ipse Stanko inquit, multum vos hactenus rogari et monui, ut velletis vos accommodare, renuistis, Ecce jam peribitis, non solum hoc sed etiam condemnabimini, Dicit Rima-

¹ donec.

szombathi. Neque jam vos pro liberatione nostri oramus, sed tantum pro solutione harum numellarum ferrearum de collo, ne cum ignominia vestri in his ferramentis strangulemur et expiremus, nihil precibus obtinent, sed priora ingeminanti respondet ulterius Rimaszombathi, Ad meam quam tu perditionem jactas, nihil tibi curae est, Etiam volo perire corpore, ut anima servetur, Sed non est tuum de me judicare, Nolite judicare et ne judicabimini. Et quis tu es, qui alienum servum judicas? Domino suo stat aut cadit. Et quaeso te quomodo tu de mea condemnatione judicare potes, cum de tua salute non certus sis? non tu nosti penetralia cordis mei. Deus non respicit personam hominis, sed cor contritum et humiliatum. Etenim dicit Dominus, justus autem¹ meus ex fide vivit. Quare vero a te nec tantum misericordiae impetrare possumus, ut has numellas levaretis? Ecce hoc die protestamur coram Deo, Angelis et coram Te, imo et coram lapidibus hujus carceris. Nos non fuimus² fures, homicidae, latrones, sed fuimus indigni Ministri Jesu Christi, qui viam ab ipso in Evangelio patefactam homines docuimus et propter veritatem ejus haec crudelia patimur, sed notum sit tibi et per te Capitaneo, quod nos in innocentia nostra morituri, ad justissimum Dei tribunal appellamus, vobisque dicam scribimus, ut ibi prope diem de hac maxima vestra Tyrannide respondeatis, quam in nos, nihil quicquam ut³ contra quenquam eorum, qui hactenus nos affligerunt ita vel maxime contra vos, designantes sine fine et modo furentes exercetis.

Haecne est via a Christo et Apostolis patefacta, ut haec carnificina ad fidem vestram⁴ pertrahitis⁵ imo rapiatis homines? hic quasi corde compunctus insistendo interrogat Rimaszombathium: unde nam sciret se salvatum iri? Respondet Rimaszombathi exeo quia per Fidem innixus apprehendo pretiosum Jesu Christi Meritum, idque mihi proprio ex indeque mihi remissionem peccatorum, Justitiam, Filiorum adoptionem certo mihi obtingere certus sum: Etenim Spiritus Dei Testimonium reddit Spiritui nostro, nos esse Filios Dei: quod si Filii certe et haeredes Regni ejus, siquidem Filiorum, qui de favore Patris in se securi sunt, et ita vivunt ut Patrem suum non solum metu Virgae Castigatoriae sed vel maxime intuitu ejusdem excellentiae non offendant est haereditas, ulterius inquit Matthaeus Stanko. Ecce positi estis in umbra mortis, doleo quidem vicem vestram, sed mihi omnia ex mandato Johannis Andreae Goderman etiam invitissimo peragenda

¹ enim; — ² sumus; — ³ aut; — ⁴ vestrum; — ⁵ pertrahatis.

sunt. Ipse vero sub poena imminutionis capitis a Colonitio ad haec omnia perficienda mandatum subinde accipit.

Inquit Illi Rimaszombathius, ecce tu contestari innocentiam nostram, videris tamen quomodo et quomodo te ipsum justificabis. Deo erat tibi magis obediendum quam hominibus.

Jam ab hoc tempore neque injectos per fenestram furfuraceos panes possunt colligere, sed sub Janua carceris, infimo et immunditiae computruerunt: neque quicquam inde a 17. Apr. ad 2. Maji vel buccellam¹ panis comederunt. Potum vero aquae sed rarissime adhibere poterant. Orabant Carcerarium per Misericordiam Dei, vellet ipsis subministrare exiguum calidae aquae: ut eidem intinctum furfuraceum panem emollire et ad sui sustentationem adhibere possent, non enim quicquam ulterius propter exulceratas fauces digerere et manducare poterant, sed a natione immisericorde nihil impetrabant, in medio omnis immunditiae alte demersi se se in sanguine suo sputo et fimo volutabant: et defoedati haerebant. Nam postquam ora eorum in tanta obscurissimi et foedissimi carceris angustia exulcerata fuissent, ac penitus interne corrupta fuissent, continuo spumas sanguineas excrebant et evomebant, sine dubio naturales humores ab interna commotione augmentum hic fecerunt, qui per istas despumationes ad finalem defectum prosperabant, neque jam in ista immunditiae natantes, se in hanc vel illam partem inclinare poterant, neque ex tantis foetoribus concatenati capita elevare valebant, neque se invicem videre et affari poterant, solum modo identidem ingemiscebant, et Deo quidquid erat adversorum commendantes, separationem et dissolutionem sui ex miseriarum carcere per mortem expectabant.

Imo etiam Captivus in exteriori carcere, eo solum destinatus erat, ut invigilaret horae mortis captivorum. Ipse quidem huic officio invigilat et per fenestram Captivos identidem inclamat. An adhuc viverent?

Ita in umbra mortis jacentibus, ut jam ad triduum in eodem statu vix ullus superesse poterat: Ecce Deus, qui afflictis tempore praestituto adest, etiam his succurrit clementer, et ubi omni auxilio et ope humana destituti essent, in redemptionem eorum, qui cum mortuis reputabantur, festinat.

Excellentissimus enim Belgii foederati ordinarius Viennae legatus, Illustrissimus, Dominus Gerhardus Hammel² Bruning³ inde ab Anno 1674 Mensis Martii die quinto ad quem convocatio Ministrorum Posonium, per Archiepiscopos et Episcopos

¹ buccellam; — ² Hamel; — ³ Brüninck.

instituta fuit: non destitit multis laboribus et fatigiis ex promptis intercessionibus apud Aulam Imperatoris et Regis Hungariae Leopoldi, non solum liberationem afflictorum ex captivitate et exilio Ministrorum, sed etiam restitutionem privilegiorum, de libera exercitatione Religionis in Hungaria sollicitare ipsum Regem, ore ad os compellare et de hoc negotio serio interpellare.

Jam serio agenti, gloriamque et bonum domus Jehovahae unice promovere contendenti Illustrissimo Domino, multa obtenduntur, plurima tum pro procrastinatione¹ aguntur: neque ulla Regia mandata pro bono et commodo Ecclesiarum, Hungaricarum, licet enixe et in nomine ac instantia praepotentium Ordinum Belgii foederati efflagitanti elargiuntur.

Quanto obstinatori ausu per bene longum tempus instantiae, pro dimissione captivorum negliguntur, imo et omnibus modis impediuntur, tanto intensiori nisu et studio, per Excellentissimum Hamel Bruning,² ea omnia procurantur. quibus per motus Leopoldus Rex vel invitus in dimissionem captivorum consentire debuit.

Multoties generales instituit de effreni licentia Jesuitarum et Archiepiscoporum et Episcoporum quibus³ in Miseros Hungaros saeviunt, usque adeo ut afflictissimi⁴ de damno suarum rerum conquaerentibus, non liceat sine periculo vitae et bonorum apud regem intercedere, et suas miserias detegere. Hinc erat, quod saepius illi, qui vel pro immunitatibus Ecclesiarum suarum vel pro afflictorum Ministrorum liberatione intercedere volebant, comprehensi in carceres conjiciebantur et crudelissime vexabantur amissioneque bonorum mulctabantur. Strenuus et indefessus juvenis Dn. Stephanus Szalontai, Procurator fidelis Afflictorum Ministrorum saepius non solum in via, sed etiam Viennae ad Mortem quaerebatur. Contigit quando ea ageret Viennae, quae ad innocentiam Ministrorum declarandam pertinerent, Jesuitae subodorantur eum Viennae praesentem esse (neque enim cum praesens esset Viennae palam versari audebat) statim cognito praefati Juvenis hospitio cum armata cohorte invadunt hospitium, ut eum interficerent, et vel tum Juvenem egregium e medio sustulissent, nisi in eodem instanti cum haec parabantur, per fideles suos admonitus fuisset, et hospitium evacuasset: clementique Dei protectione ab imminentibus malis praeservatus fuisset.

De his et similibus ad innocentium oppressionem impune per Clerum Romanum practicatis machinamentis multa conquestus

¹ procrastinatione; — ² Bruninck; — ³ qua; — ⁴ afflictissimis.

apud Regiam Aulam Excellentissimus Hamel Bruningk:¹ tandem etiam felicibus auspiciis, ad innocentiam Ministrorum Hungaricarum Ecclesiarum demonstrandam compositum tractatum Leopoldo Regi et Cancellario Regio scripto tenus exhibet. Tituli tractatus istius hi fuerunt. Veritas et innocentia nuda et conspicua, sive vera et clara deductio, qua (1.) demonstratur Dominorum ordinum foederati Belgii Amicam intercessionem pro innocentibus in Hungaria praedicantibus, nihil Regio derogari² juri (2.) persecutionem Religionis omnem, praecipue in Hungaria, terris haereditariis, totique Orbi Christiano ac socialibus armis omnino damnosam periculosissimam, homini Christiano semper indignam atque saluti aeternae noxiam esse (3.) Poseniensis Judicii processum non rebellionis sed religionis Evangelicae, non Rebellium sed Praedicantium motam persecutionem³ esse, atque sub obreptionibus optimum falli Principem (4.) Non convictos verum innocentes esse Praedicantes Evangelicos in Hungaria quotquot Anno 1674. ad purgandam tuendamque innocentiam Citationi parendo, ad Poseniense comparuere judicium. Ac proinde iniquissime ad Reversalium subscriptionem urgeri praedicantes, offensum Viennae.

Hoc modo cum multis sudoribus et fatigiis ad instantiam praepotentissimorum ordinum foederati Belgii per Excellentissimum Hamel Brunink obtinetur quoddam Mandatum Regium, pro libera ubique locorum captivorum praedicantium Hungarorum dimissione. Mandatum hoc omnibus Praedicantibus dimissionem indulgebat sed eorum, qui Neapoli detinebantur, liberatio exhibitionem hujus mandati admirabili Dei Providentia praecesserat et praecoccupaverat jam longe et credibile est hoc mandatum eo solum fuisse exhibitum, ut et Neapoli liberati in hoc mandato specificatis conditionibus a Patria arcerentur, et sibi obnoxii redderentur. Non enim est credibile, quin Viennae inandivissent, ante exhibitionem hujus mandati, Neapolitanum Proregem, non expectato ullo consensu et Annuentia domus Austriaca Captivos Hungaros Praedicantes in libertatem asseruisse, eosque manu misisse, praesertim cum mandatum illud Regium demum 20. Martii extraditum sit, liberatio vero Neapoli facta est 11. Febr. 1676. usque adeo ut verum sit hoc mandatum, post innumeras Christianorum Principum et Rerum publicarum⁴ intercessiones ab Austriacis jam pudore aliquo victis elargitum fuisse hunc in finem ut Neapoli liberatos quoque sibi obnoxios redderent, Inde enim ab Anno 1674.

¹ Brunink; — ² derogare; — ³ persecutionem; — ⁴ Rerumpublicarum.

mensis Martii in causa afflictorum Praedicatorum nunquam cessarunt Principum et Rerum publicarum¹ Viennae intercessionem sed nihil hactenus erat obtentum, cum vero praeter omnem expectationem Austriacorum Neapolitani ad paucorum sollicitationes praememoratos Captivos gratiose dimisissent jam pridem, derogari forsitan sibi videbant Austriaci in opinione pervulgatae suae Clementiae, nisi in eorundem etiam multo ante liberatorum, liberationem, a quibus inde ab Anno suas manus per venditionem, totaliter abstinuissent, pro sua liberalitate mandatum, posterius Analyticum exhibuissent.

Subjiciam vero hic Exemplum istius Mandati, ex Autographo ad litteram transsumpti, cujus vi Buccarinis liberatio obtigit: et Neapolitanis etiam jam dudum facta liberatio, amplius ex mente Austriacorum fieri debebat et volebat.

Leopoldus Divina favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae Hungariae Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Wirtembergae, Comes et Tyroles et Goritiae universis et singulis Principibus Ecclesiasticis et Secularibus Archiepiscopis, Episcopis, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, Nobilibus, Militibus, Praefectis, Praesidentibus, Capitaneis, Locumtenentibus, Vice Dominis Gubernatoribus, Castellanis, Vexilliferis, Urbium, Oppidorum et Communitatum et Locorum quorundam Rectoribus et Burgi Magistris consulis et Indicibus, nec non portuum pontium et passuum quorumvis Custodibus: Item Gabellarum ac Tributorum Exactoribus, Feloniariis,² Portitoribus ac omnibus aliis, qui praesentibus literis nostris requisiti fuerint, cujuscunque Status, Gradus, Ordinis, Conditionis, Dignitatis vel Praeaeminentiae existant, Salutem, Benevolentiam gratiam nostram Caesaream, et omne bonum.

Cum nobis intuitu officiorum, ex parte Charissimorum Amicorum et Confoederatorum nostrorum Generalium foederati Belgii Statuum interpositorum, benigne placuerit, decreverimusque, ut Hungarici Protestantis Religionis Pastores, tum nuper ad Triremes relegati: tum in carceribus aliis modis detenti in libertatem assererentur: scilicet ut II, datis literis Reverсалibus, secundum formulam a strenuo Consiliario nostro Aulico, secretario intimo et³ interioris Austriae Referendario Fidei nobis dilecto Christofori⁴ de Abele, Nobili Domino in Hacking,⁵ sacri Romani Imperii Equite et Residente dictorum generalium

¹ Rerumpublicarum; — ² Teloniariis; — ³ ac; — ⁴ Christoforo; — ⁵ Hacking.

foederati Belgii Ordinum in aula nostra Caesarea Hamel Brunings¹ subscriptam de se non vindicando, nec in Hungariam revertendo Liberi dimittantur. Idcirco devotiones et dilectiones vestras, aliosque nobis non subjectos, Benevole Benigneque requisimus et hortamur, nostris vero ac Regnorum et Provinciarum nostrarum haereditariarum subditis serio mandamus et praecipimus, ut praefatos captivos Hungaricos Religionis protestantis Pastores universos, sive in Triremibus, sive in Carceribus in praefatis Regnis et Provinciis seu terris nostris vel alienis, sub cujuslibet potestate cura et custodia reperiendos, solutis Catenis, Compedibus et quibuslibet eorum vinculis tam e Triremibus, quam ex Carceribus et Arestis quantocyus liberos dimittant, ac e praedictis Regnis et Ditionibus nostris haereditariis, eosdem exire libere permittant, dimitti ac ire permitti modis omnibus faciant, praesentibus praelectis, exhibentibus restitutis. Facturae sunt in eo devotiones et dilectionis² vestrae, aliique nobis non subjecti rem nobis apprime gratam, Subditi vero nostri exequentur, hāc in parte seriam et expressam voluntatem nostram. Datum in civitate nostra Wiennā³ die Vigesimo Mensis Martii Anno Millesimo sexcentesimo, septuagesimo sexto, Regnorum nostrorum Romani decimo octavo, Hungarici Vigesimo primo, Bohemici vero vigesimo.

L. S.
Leopoldus
Ly Hoch. L. S.

Ad Mandatum sacrae
Caesare Majestatis proprium
Christophorus d¹Abele.

In ipso Mortis igitur articulo constitutis Deus Fidelissimus suarum promissionum effector tanto desiderabiliorem praestitit liberationem quanto profundius erant in Angustiarum Barathrum demersi, Anno namque 1676. 2. Mensis May nobilissimum et strenuum Iuvenem Dominum Stephanum Szalontai mandato supra insinuato Caesareo, nec non literis Salvipassus Excellentissimi Hamel Bruning⁵ instructus,⁶ una cum fidei suo Comite Domino Samuele Cothornidae, per multa pericula et innumeras insidias usque Buccarium, Dalmatiae, clemens afflictorum sospitator, Deus detulit ac direxit, cui tandem vi mandati Caesarei ex illo tenebrioso humido et sordido carcere, rara constantiae exempla Viros Reverendos quinque Reformatos Samuelem Tatai, Stephanum Kallai, Johannem Rimaszombathi, Stephanum Szent Peteri, Stephanum Ladmoci⁷ tanquam cadavera, rin-

¹ Brunink, — ² dilectiones; — ³ Vienna: — ⁴ de; — ⁵ Brunink; — ⁶ instructum; — ⁷ Samuelem Tatai, Stephanum Szent Peteri, Johannem Rimaszombathi, Stephanum Kallai, Stephanum Ladmoci.

gentibus ne quicquam et contradicentibus impiis licitoribus, protraxit, crudelissimaeque Bestiae Andreae Godermanno innocuam praedam virorum piētissimorum magis mortuorum quam vivorum vixque capita attolere valentium, eripuit.

Vilissimum mancipium furibundi Colonitsii Andreas Goderman, ne quidem mandato Caesareo ostenso, volebat assurgere in captivorum liberationem, nisi primo de toto hoc negotio ad Colonitsium perscriberet.

Cumque multa alia obstacula et impedimenta praetexeret Goderman, Szalontai cum protestatione dicit ad illum, quod si nollet captivos dimittere ad Mandatum Caesareum, sed prius velle¹ ad Colonitsium perscribere, non quaerat alterum tabellarium, ipse enim deportaret literas Godermanni primum Viennam, demum resignaturus esset Colonitsio.

Hic tamen irrefragibili² mandato Caesareo, et solerti prudentiā praememorati Domini Stephani Szalontai, expugnatus impius Tyrannus consentire debet in Captivorum dimissionem. Sed ne videatur tantam Tyrannidem gratis sprevisse, non prius dimittet ex Carcere afflictos homines, quam cum octo ducatorum Aureorum honorarium et 60 Flo: in redemptionem carceris, pro cadaverosis et bestialiter excruciatissimis hominibus, a Stephano Szalontai accepisset.

Utque bestialem suam crudelitatem Goderman,³ praedictum Dominum Procuratorem celare posset; non admittit in conspectum captivorum Stephanum Szalontai, quamdiu in carcere, fere ad dimidium corporis sui in omni nausea et immunditie inquinati et foedati sese volutabant: sed eos in honestius aliquod hospitium maxime clam exportatos, in manus praedicti Procuratoris tradit.

Exportatio autem illa hoc ordine fuit 2. Mensis May postquam cognitum fuisset praedictum procuratorem, ad captivos liberandos appulisse Mattheus Stankio⁴ circa duodecimam horam statim dicti diei ingressus carcerem mutata jam facie captivos alloquitur et inquit: Audite vos Domini, laetum nuntium vobis apporto, jam Vos Deus liberavit. Habetis ne aliqua linteamina? Respondent Captivi, Habuimus nonnulla sed tamen illa capitibus nostris supposita, sanguine sputo et aliis immunditibus inquinata jacent Stank. velitis induere? Captivi non possumus nisi prius catenae et numellae de collo levabuntur: Levat et tollit numellas, non enim Captivi vel tantundem virium habebant, ut solutis catenis numellas de collo abjicere

¹ vellet; — ² irrefragabili; — ³ Koberman: — ⁴ Stanko.

possent. Post sublatas numellas jubet afferri aquam, ut a sanguine et aliis inquinamentis sese abluant. Pedibus et Manibus innixi afflicti aliquantulum sese abluant. Deinde dicit Stanko, egredimini jam e carcere non enim aplius estis captivi. Miseri illi ne passum quidem facere possunt, sed a Militibus sublevati, qui inter deportandum aversa facie, nares prae intelerabili foetore obturantes, in prius illud domicilium, ubi etiam antecedenter aliquot dies humanius detenti fuerant, deportantur et lectis puris linteaminibus stratis imponuntur, et in copia post quindecim dierum inedia, edulia et potus afferuntur. Invitantur ad edendum et bibendum, sed prae exulceratis faucibus nihil alimenti assumere possunt. Si vel cochlear jusculi, vel aliquot guttae Vini faucibus ingerebantur, illud fames instar ignis adurentis vexabat, mordicabat, et acerrimum dolorem ipsis fama confectis creabat.

Ac ne videamur solum nostris verbis, ita misere habitorum corruptionem describere et circumscribere, Audiamus testes omni exceptione majores, alterum quidem eorundem liberatorem, alterum vero Medicum Fluminensem, qui constanter de illa inaudita exulceratione et vexatione praesentium Captivorum sic scribunt.

Ac primum quidem Dn. Stephanus Szalontai ad generosum Johannem Baptistam Sorerum Flumine Venetias Ao 1676 May 2. scribens sic testatur.

Brevibus hisce literis generosae Vestrae Dominationi notificare volens die 2. Mensis May, et non citius, ob impedimenta itinerationis, sicut et granditudine negotii, coram fusius exponenda Buccarinum veniendo, Captivorum ibi detentorum magis mortuorum quam vivorum eliberationem ursi, licet varia non obtemperantiae signa a partibus contrariis opponebantur, divina tamen favente gratiā, eosdem uti cadavera, qui vix elevare poterant capita, ex captivitate eduxi.

Illorum autem sunt quinque, utpote Samuel Tatai, Stephanus Szent Peteri, Johannes Rimaszombathi, Stephanus Kallai, Stephanus Ladmoci. Nam reliquis decem adhuc ante Festa Paschatis aliquot Septimanis, fidem aliorum sequentibus, praescipti solum permanserunt, et ita detinebantur, ut omnes gingivae ulceratae et contagiosae factae sint. Prius Buccarimum curavi educi Excellentissimum Dnum Johannem Nonni Anconitanum Medicinae Doctorem et Franciscum Rinaldi Chirurgum, sane tam erga nos, quam patientes sinceros Dominos.

Haec ex Autographo ipsarum literarum sunt transsumpta. Johannes vero Nonni Medicinae Doctor et Franciscus Rinaldi

Chirurgus, in curam liberatorum, a D. Stephano Szalontai Flumine adhibiti sic perhibent.

Ego infra scriptus indubiam certamque fidem facio, et jurejurando attestor, dum Buccari visitassem Hungaros, Viros Praedicantes infra scriptos, qui carceribus detenti fuerunt, ita inveni labefactos, et male in ore, palato, lingua et faucibus exulceratos, ob falsos acresque humores, ex capite propter ipsorum carcerationem descendentes, et calores inter nos conficientes, ut potius morituros, quam convalituros credendum erat, Tamen Deo Opt. Max. favente, cui tota laus debetur, post quindecim dies mediantibus medicamentis et assiduis laboribus fere restituti sunt.

Viri autem illi Praedicantes signanter sunt Samuel Tatai, Stephanus M. Szent Peteri, Johannes Rimaszombathi, Stephanus Kallai, Stephanus Ladmoci, Flumine Sancti Viti 18. May 1676

Johannes Nonni Anconitani Medicinae Doctor. Phil. Francisco Rinaldo afermo quanto discura a¹ ho posto il mio sigillo solito.

Haec etiam homines alieni a Religione Réformata testantur modo nominati Chirurgus et Medicus.

Supra memorato modo ex carcere in commodius hospitium transportati captivi ad mutationem illam subitam omnia suspecta habent, et hoc maxime miseros captivos angebat, quod, quoniam jam viderent in Articulo mortis constitutos, hoc vellent forsitan cum iis agere, ut adducto sacrificulo, per vim adigantur ad confessionem illisque ingeratur crustulum hostiae, quo sic captivos vel ad extremum commaculent, et apud alios nomine Apostatarum venditent, in suaque castra transiisse gloriantur.

Sed tamen Deus, qui rite omnia disponit, etiam hac sollicitudine illos exoluit, ecce enim eodem fere momento, dum ita cogitationibus colluctarentur, adest supra memoratus Stephanus Szalontai ingredientem procuratorem ad se non cognoscunt, licet antecedenter ab omnibus bene cognitus fuisset. In praesentia Captivorum adstant Stephanus Szalontai visis hominibus ita mortificatis, ut ne quidem capita elevare possint, ingemiscit et inquit, O Deus noster, miserere Israelis tui et servorum tuorum humilium et innocentium.

Stephanus Szalontai ignorans praecedentem statum Captivorum neque sciens, quod paulo ante ipsius Adventum, ex inquinatissimo loco essent protracti alloquitur Captivos. Quid

inquit, vobis est Charissimi Fratres? Estisne percussi vel alio modo affecti, quod sic non potestis loqui, et vos movēre. Tunc quantum fari possunt, inquit ad ipsum, nos alioquin mi Domine non sumus percussi, sed modo huc deducti sumus ex carcere, ubi inter ferreas numellas, cippos et catenas octuaginta integris diebus et noctibus, neque lucem neque nosmet invicem videntes, sumus hoc modo corrupti. Itane est inquit Szalontai? Captivi dicunt ita est, interrogetur Koderman? Tunc Szalontai promit mandatum Caesareum et dicit non metuite, ego sum Stephanus Szalontai, vester Procurator, veni ad vos liberandos, non vos derelinquam, verum modo Deus vobis sanitatem largiatur, quaecunque forent necessaria, procurabo, Captivi audito hoc Angelico nuncio, praesenti Viro pro tanto affectu et fatigio fausta quaeque comprecantur, e vestigio illinc sublato captivos sedilibus impositos, stragulisque propter foeditatem involutos in aliud hospitium transportari jubet.

Delati in hospitium fit concursus populi illacrymantur utriusque sexus homines, tam miserabilem habitum innocentissimorum Virorum et aperte proclamant, quod Koderman cum Matthaeo Stanko non essent melioris notae homines, sed ipsissimi Carnifices, et crudelissimae Bestiae. Ominantur etiam dicentes: Deus propter sceleratissimorum istorum duorum hominum in hos innocentes crudelitatem, communi aliqua eāque gravissimā plagā nos affecturus est.

Exinde statim ex Civitate Flumine Medicum et Chirurgum accersiri facit, eosque rogat per miserationes divinas, ut si quam possunt, miseris ex sua arte opem ferant, se esse paratum non tantum quantum suā curā et labore promoverentur expendere, sed amplius.

Medicus accersitus obstructis naribus lustrat moribundos: et ex lustratorum numero tribus salutem promittit, si Deus media sanctificaturus esset, de duobus enim Stephano Kallai et Stephano Szent Peteri se non posse ullam spem facere: immedicabiliter enim essent corrupti. Et secundum praedictionem evenit in priori paucis interjectis diebus, Venetiis enim mortuus est, posterior vero adhuc aliquantulum spirabat, cum haec scribebam.

Quoniam vero Buccari nulla comoditas medendi suppetebat jubet Medicus Johannes Nonni Captivos 4. Die Maji Ream seu Flumen transferri et 5. May accingit se in curam miserorum.

Tanta vero erat acrimonia Medicinae istius et ipsos ita vexabat, ut pene mugitum ex dolore vi Medicinae contracto edere cogebantur, neque vel hoc tempore mali humores ex

ore eorum fluere cessarunt. Cum acris ista materia Spiritu Vitrioli temperata, putrefactam carnem faucium consumebat dentes, qui antea insensibiliter in carcere cum sputo non amissi, neque in parietem coniecti erant, hoc tempore jam cum partibus maxillarum etiam ut plurimum excidunt: malae et mentum perforantur. Stephanus Szent Peteri, praeterquam quod mentum percussum habet,¹ amisit etiam quinque dentes. Stephanus Kallai cum majori parte linguae putrefactae amisit undecim dentes Samueli Tatai cum frustulis gingivae tres dentes exciderunt. Johanni Rimaszombathi eodem modo totidem dentes perierunt. Stephanus Ladmoci cum osse maxillari, quatuor dentes molares effractos amisit: quos ego hisce oculis vidi, et hisce manibus cum maxilla simul effracta contrectavi, quibus haec scripsi Et hos dentes solummodo vis illius gangrenae extorsit, non enim sensit unquam graviorem aliquem ictum sibi in maxillis illatum, nisi vero durities numellarum, per multos dies non advertenti cum tanta violentia maxillam fregisset. Usque adeo horrenda est, haec maxillaris ossis amissionis, ut cum horrore mirandum sit, hominem post tantam ossis amissionem supervivere posse. Tempore curationis vero os singulis ferro ingesto distendebatur. Ubi jam curam medici subituri erant, quamvis Servitores et Ancillae infirmorum curae destinati presto essent, cum tamen ex pedore squalore et sanguine carceris essent purgandi, ipse Szalontai multum reluctans et prohibentes patientes propriis manibus secundum praescriptionem Medici, per totum corpus in vino et aqua marina abluit. Orabant ipsum Captivi, ut ab hoc proposito supersederet, ab ipso tamen impetrare non potuerunt, ut suas manus ab ablutione abstineret, quin imo addebat. Pro magno mihi lucro duco, inservire Ministris Christi, praesertim talibus, qui usque ad Mortem prodigi fuerunt vitae suae. Idem facit altera vice pedes eorum ablundo.

Quando in dolorifica hac curā detinerentur, omnes religiosi praeter Jesuitas, ad eos invisendos, cum nobilibus ejusdem urbis gregatim quotidie accurrunt eorumque innocentiae aperte testimonium perhibent, inquentes subinde quod hi innocentes solum astu Jesuitarum an supra dictas miseras devenissent.

Et medicus Nonni ipsa multitudine praesente saepius asseveranter dicebat: profecto hi sunt Jesu Christi Martyres. Quamvis a Domino Szalontai omnia sine defectu, quae pro isto tempore necessaria judicabantur, subministrata essent, tamen ut Nobiles Urbis etiam suam condolentiam contestaren-

¹ haberet.

tur, liberaliter in afflictorum usus omnia conferebant et suppediabant. Non tamen sub hac cura etiam constituti possunt vel buccellam¹ panis absumere, sed solum jusculo et lacte nutriuntur.

Imo ipsae Moniales, non rogatae, aliquando subministrato per Medicum potu, denunciant miseris, quod tantum modo edere possint, omnia ipsis paratae erunt subministrare.

Sub hac acerba cura inde a quinta May ad vigesimam ejusdem dispositi aliquantum tandem, excepto uno Stephano Kallai relevati imponuntur naviculae adhibito etiam Chirurgo Francisco Rinaldi ad 23 May Venetias deportantur. Expositi in portu, aliiquidem suis Viribus diversorium ingredi poterant. Sed Stephanus Kallai jam jam moriturus, per pium et fidelem fere per annum hospitem Reverendi Stephani Bereghszazi² D. Constantium Albertum Nobilem Rhaetum ulnarum complexu, in quartam usque contignationem diversorii ad Mariam Formosam deportatus est, et ibidem Vir Pius et Doctus, constantissimus et invictissimus Christi modo nominatus Martyr pie in Domino propter Dominum Anno 1676. Mensis May 24. moritur.

Cum nunciaretur Constantino Albertino in ipsius Ulnis deportatum Virum jam diem suum obiisse seu subiisse: inquit Constantinus Albertinus: Bene est, ego quidem ipsius corpus portabam, sed ejus animam Angeli Dei jam portarunt in Paradysum.

Reliqui vero omni benevolentia fidelium Venetorum et praeprimis D. Johannis Soreri et Nicolai Zaffii, Excellentissimi Doctoris et indefessi afflictorum Promotoris excipiuntur, D. Generosus Sorerus omnia ea subministrat, quae ad bonam hospitalitatem, ad recuperandam sanitatem, tam Medice quam Chirurgice ad refocillandas amissas Vires, requirabantur: Excellentissimus vero Dn. Doctor Nicolaus Zaffius, osculo et complexu sancto salutatos, omnis humanitatis, affabilitatis et consolationis jucundae officiiis afflictos et tantum non mali obrutos recreat et refocillat.

Ex liberali Providentia et provida liberalitate Dn. Soreri usque ad 25 Julii Venetiis constituti, quatuor aliquantulum jam spirantes, sub districta cura Medicorum et Chirurgorum ex praefati ejusdem Domini provisione sollicita; et charitate et devotissima appreciatione Excellentissimi Dn. Doctoris Nicolai Zaffij, Deo et ejus Providentiae commendati, beneficio partim navium, partim Equorum et Curruum delati in Terminum³

¹ buccellam; — ² Bereghszazi; — ³ Triremium.

Rhaetorum, Samedenum, ingressi ibidem curantur, diebus 3. 4. Junii, quinta vero et sexta Junii Samadenorum sumtu et cura, Curiam deferuntur, septima praememorati Mensis, ibidem curantur octo diebus. Inde vero promoti Tigurum Helvetiorum Metropolim, hospitium fidum et Asylum tutum Christi causā Exulum perveniunt 17. Julii: et ibi denuo ad hoc usque tempus sub curā Doctorum constituti, nondum restituti sunt. An usque ad sepulcrum possint haec mala relevari et depelli Deus ipse novit. Jam num in locum putrefactarum partium durissimum collum¹ in faucibus succrevit adeo, ut aegre possint fari aliquid. Quantae vero gratulationes² et exultationes, post horum misere afflictorum, felicissimam liberationem, nec non post ingressum eorundem in Futelares³ Rhaetiae et Helvetiae Reformatae Provincias, Auspicatissimum in cordibus fidelium natae? Fratribus Neapoli liberatis in locum confidentis et tantum non consumentis doloris et moeroris, quem tum ex tristissima sui ante biennium in captivitatem plusquam Scyticam dispersione, tum vero sibi et confratribus suis incumbente afflictione conceptum, adhuc dum inclusum pectori gerebant, nova et conduplicata redeunt gaudii et gratiarum actionis argumenta. Hilari enim Vultu jam depraedicabant Magnalia Dei, quod non solum se, sed et Confratres suos per Dei gratiam Victores jam liberatos, jam sibi junctos viderent. Tunc veritatem Mosaici illius: Subsistite solum et videbitis salutem Domini, proprio experimento confirmatum contemplabantur. Tunc resonanti voce laudis, illud ingeminabant. Benedictus sit Jehova, quia mirificam reddidit benignitatem suam erga nos, et tanquam in Civitate munita collocavit nos. Pene dicebamus in festinatione nostra, excisi sumus a conspectu oculorum tuorum, veruntamen audivisti vocem deprecationum nostrarum, cum vociferaremur ad te, et tanquam in Tugurio tuo nos, tempore maximae adversitatis abscondisti, abdidisti in occulto tentorii tui, et in rupem sustulisti. Tunc quasi novo cantico repleti grates Deo persolvebant Benedicite populi omnes Deo nostro, quia restituit animam nostram in vitam neque permisit dimoveri pedes nostros. Postquam probavit nos, conflavit nos, ut conflatur argentum, induxit nos in rete ipsum imposuit cingulam asinariam lumbis nostris, fecit, ut insideret mortalis in caput nostrum, ingressi sumus per ignem et aquam: tandem eduxit nos ad hanc saturitatem. Haec certe, nova eaque jucundissima metamorphosi, laudis et gratiarum actionis

¹ callum; — ² gratulationes; — ³ Tutelares.

argumenta, in Animum afflictorum Fratrum nunquam recessura redierunt.

Rhaetiae Reformatae Fideles afflictis his et in vitam revocatis Fratribus ubique gratulabundi occursebant: iisque hospitalitatis et humanitatis officia sine defectu praestabant; eorumque humores contrectabant, vulnera benigna manu obligabant.

Fideles vero Tigurini apertis misericordia visceribus eos exceperunt, imo complexi sunt: statim ab ingressu eos in desideratissima Reverendorum ac Clarissimorum Dominorum Pastorum et Professorum hospitia, per binos, sicut et antecedenter Neapoli liberatos collocarunt; eorum confracta et longo miseriarum onere attrita membra, ex intima plane commiseratione et commotione, tam medicis quam Chirurgicis refocillarunt et recrearunt, gratulationibus et honestissimis salutationibus, tam in curia Ecclesiastica, nomine Venerandi Ministerii quam in civica, nomine Amplissimi et Magnificentissimi magistratus, per Nobilissimum Quaestorem Dn. Henricum Escherum cohonestati sunt: post congratulationem, cum Venerabilibus, Excellentissimis, Clarissimis Dominis Ecclesiae et Scholae Tigurinae Pastoribus, Professoribus et primae nobilitatis Urbis Tigurinae Viris, plusquam Magnifico (licet ex Amplissimi Magistratus provisione in jugi convivio essent quotidie) convivio excipiuntur: Amicissimaque tot Virorum Celebrium conversatione fruuntur.

Subjiciam hic Exempla Aggratulationum quibus fratres Buccarino liberati soli in Curia Ecclesiastica; conjuncti vero cum Fratribus Neapoli liberatis in Curia Civica sunt cohonestati: ut olim etiam secutura Christianorum posteritas, typum perfectae dilectionis Dei et proximi, in operibus fidelium Tigurinorum intueri et si casus ferat, imitari possit.

Oratio Venerandi Viri Dn. Rodolphi Hospiniani Praepositi Collegii Canonicorum dignissimi, quā Fratres quinque Hungaros Buccarino liberatos in Stuba Canonicorum, totius Venerabilis Tigurini Ministerii nomine affatus est die XI. Julii Anno 1676.

Viri Reverendi, Clarissimi, Doctissimi Martyres Jesu Christi gloriosissimi, Fratres in Christo plurimum colendi, amandi.

Cum tantos Viros Athletas pro nomine Jesu fortissimos, tum nuper e Triremibus Neapolitanis ad nos adductos, tum paucis abhinc diebus ex iniquissimis Carceribus Buccarinis huc advenientes, tanquam Angelos Dei intuemur non possumus non orantes cum Apostolo Paulo erumpere in haec verba.

Benedictus sit Deus ac Pater Domini nostri Jesu Christi,

Pater ille miserationum et Deus Omnis consolationis: Qui ex tanta morte nos eripuit, et eripit in quo speramus, illum adhuc nos erepturum. Imo benedictum sit nomen Jehovae, qui posita ira misericordiae suae memor, gemitus atque suspiria servorum suorum audiens, durissima atque dirissima vincula solvit, et morti addictos, omnibus jam Viribus exhaustos ex praesentissimo mortis periculo ereptos, in libertatem asseruit.

Summum illum Coeli terraque Monarcham, qui animos magnatum tenet, manu sua, eosque rivulorum instar flectit, supplices rogamus, ut Zionis suae lugentis misereri Virorum Principum hactenus reluctantium animos ad sui obsequium trahere, oves dispersas colligere, gregibus Pastores, et Pastoribus greges restituere Clementer dignetur.

Venerandis Viris, qui arduae suae negotiationis causa, itinera in diversas Orbis Evangelici partes ingredi constituerunt, Comitatum Angelicum comprecamur ex Animo et nostra cum ipsis jungimus vota ardentissima, ut Magnus Ille Ecclesiae Custos ipsorum gressus atque consilia ita dirigat, ut omnia ad nominis sui gloriam, Ecclesiae salutem atque ipsorum Venerandorum Fratrum solatium tandem copiose redundant. Quod antem hoc tempore Reverentiae Vestrae in hunc locum vocatae fuerint, propterea factum, quod Amplissimi Reipublicae nostrae proceres, officii sui memores, Reverentias vestras amice salutare, de admiranda liberatione ipsis gratulari atque de instituta negotiatione cum ipsis colloqui constituerint. Cumque hac ipsa hora ea de causa convenerint, Reverentiae vestrae illic nobiscum ire non gravabuntur.¹

Ex Curia Ecclesiastica Comitatu Reverendorum ac Excellentissimorum Virorum Pastorum et Professorum Tigurinae Ecclesiae et Scholae, idque a dexteris societatis collocatos, inspectante tota multitudine in Curiam Civicam deductos, omnes Hungaricarum Ecclesiarum Neapoli et Buccarino liberatos Ministros numero 30 vivos, Nobilissimos et Consultissimos Vir, Dn. Henricus Escherus, Quaestor Urbis meritissimus, nomine Amplissimi Magistratus Tigurini et totius Senatus, Oratione satis tersa et verborum ac rerum gravitate referta et instructa, salutatur et cohonestatur.

Oratio eius haec fuit:

Venerabilis Dn. Superintendens, Viri admodum Reverendi Clarissimi ac Doctissimi, hospites gratissimi:

Non sine causa Spiritus Sanctus Ecclesiam in Terra militantem, in Apocalypsi Divi Johannis comparat cum foemina

¹ gravabuntur.

partui vicinae, quae quidem splendidum in modum Amicta sole, lunam pedibus calcans et capite duodecim stellis coronata, sed quam parturiendi dolores propinqui, et adstantis rubicundi Draconis hians, et neci proxime nati foetus destinatum os, tantum non enecoret, et cito anfigio in Eremum expelleret. Quemadmodum enim foeminam Partui Vicinam, modo praecipiti animo propinquantes parturiendi dolores exercent, modo foetus, quem enixa est, laetissimus aspectus gaudio ingenti erigit: Ita etiam Ecclesia Christi, Modo rebus prosperis fruens, sole justitiae nullis impedita errorum vel persecutionum nebulis, laeta fruitur, terrestria et inania pedibus conculcans, et Astris liberi et Orthodoxi Exercitii Religiois pulvere resplendens, veluti sub Imperatoribus Theodorio Magno, Constantino item Magno, Henrico item Octavo, Jacobo Rege et Elisabetha Regina Anglia ac Henrico quarto Rege Galliae, magno vi cum voluptate accidit: Modo sub gravi jugo Neronis, Domitiani, Decii, Juliani Imperatorum Philippi II. Regis Hispaniae et Mariae Reginae Anglia ut per Draconem hiantem, id est famelicos satellites Meretricis Babylonicae, vitae ejus insidiae tenduntur, eaque in Eremum expellitur. Et hi prosperorum adversorumque mutui successus, usque ad consumationem seculi, et ultimum novissimi Iudicis Christi Jesu adventum perdurabunt. Ac hujusce vicissitudinis vos Viri admodum Reverendi et Clarissimi, Vestri greges, Vestraeque familiae, praesens et Clarissimum estis Testimonium.

Postquam enim Hungaria vastissimum illud Regnum et Europae deliciae superioribus Annis laeta et illaesa Religiois Orthodoxae cultum, licet aliquando etiam laevibus quibusdam turbis agitata exercebat quum suum Templis et Scholis decus constaret quum laudes divinae publice canerentur, quum suas quisque ad coelum preces sine impedimento effunderet, paulo post et praesentim non multis mensibus abhinc, acris exorta est tempestas, quā Meretrix Babylonica et Satellites ejus dirissima in Ecclesiam Hungariae ejaculati sunt tela, quaque Ministros Evangelii ad Tribunal injusti Iudicis, ejusdemque Actoris refando ausu citarunt, quosdam indefensos patriis sedibus expulerunt; mandatis eorum cordata praesentia obsequentes, primum blanditiis, postea minis ad Apostasiam inexcusabilem provocarunt, et ubi haec tela vana exciderunt, verberibus eos immanibus, arctis compedibus, et inauditis carcerum squaloribus, ubi fame, siti, frigore, aestu pene enecti fuerunt, eos in sententiam et vota sua pertrahere nisi fuerunt; ac tandem ne ullum crudelitatis genus omitterent, quoscunque dira haec

calamitas fecit¹ ad Triremium omni Morte intolerabiliores operas condemnarunt.

Verum uti nihil in humanis Constans nec hae vestrae aerumnae diuturnae esse potuerunt. In medio enim illarum, mira Dei Providentia, Admiralium Ruitorum, famosissimum illum Belgarum Architalassum, alterum veluti vobis Cyrum excitavit, qui vos ex illo squalore liberavit. ac vestrum vobis decus et libertatem quocunque commeandi reddidit. Sicuti igitur prospera et adversa Amicis communia ita verbis exprimi haud facile potest, quantum Calamitatibus vestris, non tantum Amplissimus hujus Reip. Senatus, sed et universa civitas indoluerit; et postea laetissimus ad nos de inexpectata vestra liberatione, et quasi in lucem restitutione perlatus nuncius ingenti gaudio affecerit.

Cuius sane rei praedictus Amplissimus Senatus, jam pridem publicum edidisset testimonium, nisi spes cunctos illos Christi Athletas simul intuendi eos ad id tempus retinisset. Quum igitur paucis abhinc diebus, reliquitandem hujus Agminis sancti Socii, licet aegritudine et membrorum variis Affectibus quidem valde debilitati, in Urbem hanc advenerint Amplissimus Senatus, Consultissimus hisce ordinis sui membris in mandatis dedit, vos quā par est benevolentia, Nomine ejus recipiendi, salutandi, praeteritis vestris aerumnis indolendi, de felicissima liberatione et restitutione, vobis pio affectu congratulandi, officia sua omnia ad plenariam vestram in Patrios lares restitutionem et quaecunque alia ad sustentationem et alia commoda vestra pertinere poterunt, enixe offerendi, ac tandem vos ad Coenam qualis inter Amicos institui solet, invitandi.

Haec fuit summa votorum et aggratulationis, qua Tiguri ab utroque statu Ecclesiastico et Politico longe supra dignitatem suam excepti sunt, Hungaricarum Ecclesiarum Neapoli et Buccarino liberati Ministri.

Interjectis tandem aliquot diebus favore et benevolentia Amplissimi Senatus Tigurini, octo Personae in Hollandiam, sex in Germaniam, literis salvi passus muniti, sufficienti commeatu instructi, et omnibus rebus provisi, Comitantibus usque Schaffusiam² Ecclesiae Tigurinae Pastoribus et Professoribus Clarissimis et Excellentissimis expediuntur, ut bonum publicum restitutionis scilicet in Patriam per eorum personalem praesentiam, apud eos, qui multum in hac re valere possunt, promoveatur, Deo benedicente et assistente.

Reservetur etiam hoc, quod vi mandati istius Caesarei,

¹ ferit; ~ ² Schaffhusiam.

cujusvi liberati sunt Fratres Buccarino, etiam in Patria ex Leopoldopolitano Carcere duo Venerandi Senes Stephanus Kaposi et Johannes Szentmiklosi¹ prior Reformatus, posterior Augustanus: qui cum aliis propter senium et vires in Captivitate detritas, non poterant ad Triremes deportari, sunt extracti in libertatem asserti, et ad priores suas Ecclesias reducti, ubi post liberationem, uti ex certa relatione habetur, Ministerio suo sicut antecederet, etiam num funguntur. Si quis vero scire desiderat, quot in hoc ferali certamine ceciderunt, vel quot sine subscriptione ex Reformatis mature evaserunt, Licet supra unius cujusque evadendi et apostatandi viam et modum annotaverimus, hic tamen etiam non gravabor firmioris memoriae ergo, eorum nomina et numerum subjicere.

Facile vero hoc, quis computare poterit, si revocaret sibi in memoriam, numerum Posenii comparentium Reformatorum, et instituta proportione ex numero mortuorum et liberatorum, hos sequentes excipiat.

Reformati ergo inde² ab instituta generali convocacione comparuerunt Numero 57. Verum ex his 4 sequentes Georgius Körmendi Minister Banajensis, Johannes Szallai³ Igmandienseis, Johannes Viragh Szónyi⁴ Aszarienseis, et Stephanus Marusi⁵ Kis Berienseis mirabiliter adversariorum tentamina, futurasque communes vexationes mature absque ulla subscriptione evaserunt. Nam ante latam sententiam tempore silentii Iudiciorum occasione Paschatis, Comparentibus permissum erat ad sua redire, modo exacto Paschate iterum redirent. Hi vero quatuor nominati, quoniam coeteris erant propinquiores ad suas Parochias redierunt. Nec dum enim Festum Paschatis transierat, tum Budensis Vezorius ubique publico mandato prohibet oppidorum et villarum iudices, ne ullo modo praesumant suos pastores ad ista iudicia Posenienseis dimittere. Nominati itaque Viri non amplius in animum induxerunt Posenium redire: sed manserunt penes suas Ecclesias, in quibus etiam successive docent.

Praeter hos repertus est unus Jeremias Bathori, qui post auditam sententiam longioris morae in laxiori Aresto Posenienseis pertaesus, Clam se ipsum domum in superiorem Hungariam subduxit.

Erat etiam quidam Matthias Őri, dudum antea e Parochia exclusus ab Adversariis nihilominus citatus comparuit in habitu seculari, non tamen tempore ultimae probae stitit se Archiepi-

¹ Szent Miklősi; — ² inde hiányzik; — ³ Sallai; — ⁴ Viragh Szónyi; — ⁵ Marosi.

scopo, sed a longinquo Eventum reliquorum Fratrum contemplatus, tandem post alios in carceres compactos, Posenio sine ulla subscriptione discedit, et post discessum in aliam Ecclesiam Reformatam vocatus, Ministerio suo in tantis etiam surbis fungitur.

Item quidam Ludi Magister etiam Samuel Lisznai¹ dictus, sine ulla subscriptione evasit et in superiorum Hungariam rediit, Praeterea Pastor quidam Szalociensis Johannes Bereghszaszi, ob aegritudinem suam ad tempus ultimae probae Poseniensis non potuit comparere, sed insecis adversariis in hospitio quodam permansit: qui demum per providentiam fidelium hostium manus evitavit.

In Iudicio extraordinario Anni 1673 Unus Reformatus Karponensis Minister cum Lutheranis subscripsit, isque in exilium non ejurato Ministerio discessit. In iudicio vero Anni 1674 duo reperti sunt subscribentes Reformati, unus Pastor, alter vero Ludi Magister ex possessione Radvaniensi, iique separati ab aliis ad sollicitationem Valentini Szente,² Assessoris Iudicii Poseniensis.

Lapsi vero post multas miserias reperti sunt quinque Andreas Földvari, Leopoldopoli lapsus est. Stephanus Szathmari, Eberhardini multis verberibus contusus apostatare debuit. Utrique tamen jam poenitentiam egerunt, publice resipuerunt: et Ministerii sui munus majori cum zelo, quam antecederent, etiam de facte explent. Tres vero in Carcere Buccarino diuturnis vexationibus fracti, paulo ante liberationem coeterorum, religionem confessione externa mutantem succubuerunt, cum septem aliis in hoc capite notatis. Dominus misereatur illorum! Atque sic omnium Reformatorum Posenii comparentium ratio reddita est. Si enim quis hos postremos, cum hactenus in initio capitum enumeratis Reformatis contulerit, habebit numerum exactum Reformatorum 57.

Quod vero attinet Fratres Angustanae Confessionis ipsi se in hoc posteriori termino comparentes numerarunt ultra 200 sicut ex notis T. M. & I. S.³ apparet. Ex quorum numero non dubito, quin aliquis clam se se Posenio proripuerit: at quod summopere dolendum, maxima pars illorum, ut notum est, Reversalibus subscripsit, multi vero fidem Lutheranam abnegarunt. Unus quidem Posenii ante latam sententiam acceptis numero 25. florenis, reliqui vero in ipsa captivitate, serius aut citius turpiter defecerunt: adeo ut ex hoc certamine, non plures Ministrorum Lutheranorum comparentium

¹ Lisnai; — ² Szente; — ³ Nyilván itt szerzőnk Masnicius Tóbiásra és Simonides Jánosra utal.

salvā Conscientiā evaserunt, quam octodecim Viri: quorum octo mortui, Tres vero effugerunt, Septem vero cum Reformatis ad finem usque perseverantes liberati sunt.

Non loquor autem hic de non comparentium, nec de Reversalistarum quorundam Posenio dimissorum tristiori demum lapsu. De quibus videri potest — Author Funda Davidis.¹

Utinam suorum Auditorum saluberrimis consiliis, quibus ad constantiam exstimulabantur, obsequentes sese praestitissent, tam detestando exemplo Ecclesiam Dei hostibus Evangelii exsibilandam et vexandam nunquam propinassent. Sed haec omnia non sine singulari Dei consilio ita cecidisse certi sumus Fideles Posenienses stipem emendicantibus suae Confessionis praedicantibus Lutheranis, visa eorum desultoria levitate et inconstantia in bonae causae defensione, cum protestatione dicebant. Ecce nos omnia necessaria vobis suppeditamus, tantum modo sitis constantes in defendenda bona causa, ad quam nunc a Deo vocati estis: alioquin certe haec beneficia, quae vobis exhibemus, testificabuntur contra vos in ultimo illo Iudicio, quod non necessitate aliqua coacti, sed sola animi levitate inducti, resiliistis a causa Dei. Persequutoribusque Ecclesiam Dei ulterius et gravius vexandi causam praebuistis.

Dominus Johannes Arumpreuster² et Zacharias Peringer primae nobilitatis Viri Posenienses, magni Politici Lutherani saepius ad seria consilia et colloquia tempore processus Iudiciorum Poseniensium ad hospitium Clarissimi et Reverendi Viri Dn. Stephani Sellyei Superintendentis Papensis divertebant: eumque et per ipsum alios Reformatos rogabant et per Deum obtestabantur, idque non solum suo nomine, ut per Ministrorum suorum in constantiam et in Politia et in Ecclesia hactenus proditae et amplius prodendae Hungaricae Patriae libertati opem ferrent suā constantiā: dicebant enim. Nos certe plus fiduciae reponemus in vestris Dominationibus, quam in nostris Ministris. Siquidem videmus eos, partim in subscribendo, partim in maximis nefandis tanquam ad perditionem vel in praecipitio, vel in aqua, post suos ductores properantes, ex indeque morituras oves, suos antecessores sine fine et pudore sequi. Verum si Vestrae Dominationes constanter sese opposuerint Adversariorum molitionibus, non dubitamus quin Deus per Vos, si non desistere faciat, saltem retardat et confundat Adversariorum machinamenta et hactenus propudiose, scribentibus multum opis afferat, universaeque Patriae nostrae

¹ t. i. Lányi György; — ² armprenster.

ereptam sibi libertatem jus repetendi, et potestam omnibus bonis modis quaerendi conservet et tueatur.

Johannes Selenyi¹ Nobilis vice Comes Comitatus Nagii² Hontensis tum Rectorem Karponensem Georgium Lani Berencsini³ detentum, tuam alios Leopoldopoli in Captivos Lutheranos hortabatur ad Constantiam, quatenus nollent Ecclesiam et Patriam suam ad Exemplum Antecessorum suorum praestituere,⁴ satis enim per multorum pudendam subscriptionem et horrendam Apostasiam jam esset prostituta; neque respiciant, quid sui Antecessores fecerunt, sed id spectarent, quod spectant Reformati illi, cum quibus in Captivitate eadem tenerentur. Nempe libertatem Patriae et Ecclesiae Salutem.

Hoc consilium Nobilissimi Viri, Karpona ad se perlatum Dn. Reverendus Samuel Nikletius, Leopoldopoli Reformatis referebat et communicabat. Neque caruit effectu consilium et exhortatio, omnes enim iis qui Leopoldopoli asservati sunt Lutherani, ut et Georgius Lani ex parte, post communicatum hoc consilium cum Fratribus Reformatis ad finem usque constantes permanserunt; quorum quidem nomina supra in Frontispicio Caputum assignata sunt.

Caput Duodecimum.

De

Morte crudeli et violenta Novendecim Martyrum: qui in Hungariae, Dalmatiae, Apruzii Provinciae Carceribus in Italia: et in via deportationis, nec non in Triremibus Neapolitanis spacio biennii a Papistis occisi sunt, et primum quidem de Morte

Michaelis Miskolezi,

non enim hic tempus et
ordinem mortis unius
cujusque sequi possemus.

¹ Zelényi; — ² Nagy; — ³ Beresini; — ⁴ prostituere.

Michael Miskolczi.

Oriundus ex Nobilissima Familia, Patre Johannes Bodmar¹ Ecclesiae Reformatae Filekiensis per viginti quinque Annos, natus Annos circiter quinquaginta sex, Vir eruditione Clarus, Pietate fervidus, Constantia rarus, Facundia admirandus, Staturā corporis procerus, canitie venerandus, tempore fatalis illius persecutionis in Hungaria Anni 1674. pro quinta Martii citatus, cum caeteris Ministris comparuit Posenii: Hic ut erat Vir Ingenio et Experientia celebris, varias statim ab initio Citationis et Comparitionis sustinet tentationes.

Ab ipso archiepiscopo 6. Martii variis minis et promissionibus sollicitatur, ut se accommodaret voto praesulum. Ab Ecclesia Filekiensi acceperat literas Salvi passus et Testimoniales, in quibus de ejus integritate, conversatione et fidelitate erga Regem testabantur, simulque rogabant Archiepiscopum, ut quantocyus suum Ministrum ad se remitteret. Has offert Archiepiscopo Strigoniensi Georgio Szelepcheni, sed nihil obtinet, imo in Cubiculo ejusdem horrendas blasphemias contra Reformatores et Reformatorum Religionem sustinet. Vel Saltem eodem die nempe 4. Aprilis quo cum aliis non convictus sententiam audire cogebatur, separatim ab aliis evocatus bina vice per Comitem Adamum Forgats et Baronem Stephanum Zechi, urgebatur instanter, ut se ab aliis sejungeret, ipsi enim abunde ab ipso Archiepiscopo prospiceretur. Ibidem nomine Archiepiscopi per statim nominatos Magnates tantum de sententia sua decederet; offerebatur officium capitaneatus Bozokiensis in possessione Archiepiscopi. Nullis promissis et illecebris a Constantia animi decedit, sed tanquam Agnus innocens horrendam mortis sententiam audit.

Post sententiam latam denuo per Valentinum Sente et alios, hortatus ad subscribendas Reversionales: cum saepius invictis modis respondisset, ad cumulum reliquorum Argumentorum addebat. Quandoquidem ego mille testes mihi individuos semper necum circum feram (innuebat conscientiae puritatem et factorum suorum integritatem) profecto turpe esset, me iis reclamantibus in aliqua puncta istarum reversionalium consentire.

In hac Animae et bonae causae Conscientiae, diem² intrepidus permaneret, quinta Mensis Maji ad domum Colonitsii cum tribus aliis Venerandis Fratribus Reformatis, nempe

¹ Bodnar; — ² dum.

Stephano Sellyei, Stephano Batorkeszi,¹ Petro Czegledi evocatur, et ibidem ferreis compedibus propter non subscriptas Reversionales injectus, in Arcem Poseniensem deducitur et omnium accessu prohibetur. Post tres septimanas illinc deductus, ipso Colonitsio disponente currui imponitur, cumque multis diris Colonitsii adjunctis aliis 4. Fratribus deportatur in arcem Berents:² ibidem in obscurissimo profundissimo carcere, naturā alioquin debilis, usque ad decimum Martii Anni 1675. detinetur; omnium accessu arceatur: laboribus plusquam servilibus in exhaurienda aqua, etiam reportatione³ lignorum vexatur. Ab archiepiscopo et Colonitsio subornatis hominibus tentatur subinde. Saepius Carnificibus adductis, quasi jam jam quaestioni subjiciendus terretur.

Pane nigerrimo Profantico et aqua sustentatur Anno 1675. Mensis Martii 10. die circa undecimam nocturnam Berentzino⁴ eductus, Schot-Viennam Austriae deportatur: ubi 25. Martii cum aliis triginta sex Fratribus Leopoldopoli deportatis conjungitur, et per excelsos et nive concretos montes, utroque pede Turcicis compedibus vinctus ire cogitur. Alii altero die, apud Forum Marcii, quoad alternos pedes compedibus solvuntur:⁵ ipse vero non nisi multis precibus obtinuit, ut Graecii die 2. Martii quoad alterum pedem solveretur. Cum a furiosis Militibus in itinere faciendo cogere, et diris modis percuteretur omnia cum magna animi patientia tolerabat. Extra Graecium cum verberibus indigne contusus, diceret Militibus: Quare me compedibus ita constrictum percutitis? Ego et in Turcarum Christiani nominis hostium fui captivitate, sed nunquam me vel ipsi ita percusserunt atque vos. Beatissimus Martyr hoc dicto eorundem furorem contra se magis irritavit. Extra Urbem Cellam, cum in densissimis pluviis 2. die Aprilis per excelsos montes et praerupta saxa ire cogitur, pedis dextri, adhuc compedibus constricti, ex attritu compedum vulnerationem sensit: quae quidem ex continuo itinere, et nulla cura adhibere possibili magis ac magis invalescit: ita, ut cum in Pago Devicsa non longe a Triesto pes inspiceretur, totus usque ad genua erat tumefactus, et vesicis plurimis pravos humores continentibus horridus, orat per miserationes divinas, Capitaneum Georgium Gemmaner,⁶ ut solvatur à compedibus, non impetrat. Cum jam totus pes esset corruptus, ex permissu Capitanei, ipsi concaptivi cum Milite quodam Philippo Jauriensi, adminiculo Saxorum et cujusdam cultri clavum ferreum com-

¹ Batrockesi; — ² Berenes; — ³ deportatione; — ⁴ Berenczino — ⁵ solvuntur; — ⁶ Gemanner.

pedis serrando incidunt, et acerbissimo dolore sancti Martyris perfringunt: et ita compedem ferreum, extumefacti¹ pedis vulneribus cum multo sanguine et frustratim distractis pedis partibus extrahunt.

Iam non amplius in pedes se erigere potest, deportatur Triestum: ibi post barbarum, quas prolixas habebat violentam abscissionem, Vestibus et paucis suis sumptibus foedissime spoliant. Ad triduum in solo indusio et subligaculo in fundo immundi cujusdam stabuli projectus mansit.

Nono Aprilis beneficio cujusdam Aselli in portum Maris deducitur, et in fundum navis Adriaticae detruditur. Hic corrupto Aëre pes etiam sancti Martyris amplius corrumpitur. Nullā enim curā sublevatus gangraena totum pedem absumit:² cum putrefacto sanguine et sanis ipsi nervi et arteriae pedis profluebant. In hoc foetidissimo loco miser, simul atque iterum aquam Maris, aliorum Fratrum beneficio nactus abluit pedem sine ullo levamine.

Aliquando a crudelissimis Militibus in superiora navis advocatus, natibus innixus reptabat, aliquando vero aliorum Fratrum in ulnis deportabatur.

Ex commiseratione nonnunquam Chirurgi cujusdam Anglici in superiorem contignationem, ut commodius in libero Aëre cubare possent, sancii evocati fuerant: cum vero graveolentiam pedis ferre non possent quidam officiales, cum hoc maledicto ad fundum navis statim detruditur, descendat inquit Martyr ille Diaboli: Exacta navigatione 22 die Aprilis ex portu Piscariensi, stragulis impositus aliorum fratrum manibus, cum crudelissimis verberibus et horrendis maledictis deportantium, tanquam cadaver aliquod, in Carcerem Piscariensem deportatur.

Hinc protractus postridie in Civitatem Theatinam injectus plaustro cujusdam rustici, deducitur. Orat miser reliquos captivos, ut in itinere aliqua folia herbarum sibi colligant. Captivi quidem, quantum in ista violentia fieri potest non nulla ex semitis rapiunt, sed miserum ita corruptum nullae jam herbae juvare possunt.

Quando Piscariā duceretur in Civitatem Theatinam in itinere sic orabat: O Misericordissime Deus, Pater Dn. nostri Jesu Christi, cui in sacro Ministerio, licet non in illa perfectione, quae requirebatur, tamen secundum vires meae humanae infirmitatis, omni studio et bona conscientia per 20³ Annos servivi, miserere mei et loco horum convitiolorum opprobriorum

¹ ex tumefacti; — ² absumsit; — ³ 25.

et miseriarum cito propitius concede mihi in Regno tuo requiem, honorem et exultationem.

Altero die manu quatuor reliquorum Fratrum Captivorum, ulterius deportandus, clitellato cuidam mulo imponitur: et cum jam propter sabo et sanguine fluentem Avulsionemque solum minitantum pedem porro vehi nequit: multis precibus obsecratum Capitaneum vix exorare possunt reliqui Captivi, ut ibidem derelinquatur.

Derelictus, cum quinque aliis Fratribus tertio demum post die in carcerem ex priori sordido loco compellitur. Ipse miser inspectante magna multitudine, imo ipse¹ Praeside Theatino judiciorum, natibus innixus per longum satis spacium, versus carcerem a nullo adjutus, in luto et aqua reptabat. A praeside statim dicto cum multis Exercitationibus² constans Diaboli Martyr audiebat.

In hoc miserabili statu Vir incomparabilis constitutus, se et sua Deo perardentes³ preces, meditationemque verbi commendabat. Quamdiu enim Sanctissimo Martyri Vires et Vox suppetebat, intentius orabat hoc modo: Domine coelestis et Sanctissime Pater, Tibi nunc et in sempiternum benedictio, laus et honor tribuatur, quoniam ex voluntate tua facta sunt et fiunt omnia. Exultet in te servus tuus, non in se vel in alio, quia tu Domine et perfectum meum gaudium, spes mea, ornamentum et delectatio mea. Ecce Domine in meis angustiis mihi relictus sum, et nescio, quo me vertam aut inclinem meum caput, nisi ad Te dulcissime Pater. Pater dilecte, ecce me nunc circumdederunt dolores mortis et nunc est hora illa afflictionum, quam tu ab aeterno praevidisti; ut ad modicum tempus, exploretur servus tuus foris, vivat autem tibi iutus,⁴ ut ad momentum pro nihilo habeatur ab hominibus et ignominia afficiatur in terris, apud te vero in Coelis in aeternum exaltetur. O Sancta Pater, tu haec omnia hoc modo ordinasti et idcirco facta sunt. Quoniam absque consilio et Providentia tua nihil fit⁵ in terris. Haec enim est benignitas tua erga Electos tuos, ut semper afflictionibus visitentur, ab omnibus despectui habeantur, et ignominiose tractentur: impii vero ex adverso sublimentur et in deliciis vivant: ut ex throno superbiae suae, momento in majores miseras praecipitentur. Non aperio os meum, quia tu hoc modo egisti. Beneficisti mecum, ut ego humiliarer, hoc namque pacto obedientiam praeceptorum tuorum, et salutem tuam cognosco. Ecce in Manibus

¹ ipso; — ² execrationibus; — ³ per ardentibus; — ⁴ iutus; — ⁵ sit.

tuis sum sub domo virgæ paternæ Castigationis suae, caede¹ collum et dorsum meum, ut inordinatos meos affectus in obsequium voluntatis suae redigam. Satius est ut hic patiar quam in futura vita. Tu nosti quid et quomodo mihi sit salutarius. Quid enim abstergeres ab oculis nostris in Coelis, si Lachrymae nobis non caderent in his terris. Diversae sunt viae tuae, a viis hominum: quia tu saepius per ea operaris salutem nostram, quae nobis contraria videntur. Meum cor est inquietum; sed propter ea veni in hanc horam mundani contemptus et Anxietatis, ut tu per me glorificeris; quando ex omnibus his a te liberatus fuero.

Aliquando prae nimio dolore Angustiatus miser, praefatus² veniam³ alloquitur Reverendum Stephanum Harsányi concaptivum et compatrem suum. Dulcissime mihi compater, in intolerabili, vulneris mei cruciatu, si tibi placeret haec sententia insedit Animo meo; Quatenus hunc Archiepiscopum Theatinum compellaremus, quo me hinc exemptum, sub curam suam reciperet; si quomodo adhuc pes meus per medicinam restitui posset, pollicerer me restitutum et sanatum, vel ad Annum servitorem vel debitorem fidelem futurum. Ad hoc angustiati Animi Indicium dicit Reverendus Stephanus Harsányi. Charissime compater, non te quaeso incessent tales cogitationes, persuade tibi, quod illi non quaerunt nostrum servitium, sed Animam. Deus jam te vocat ad liberationem, Ipse est optimus Medicus ipse tuis doloribus prope diem medebitur. Hic nihil juvat rebus caducis adhaerere, sed aeterna sunt suscipienda. Et oro te Charissime compater, renuncies omnibus, quae tibi in Mundo chara sunt et fuerunt. Respondet Sactissimus Martyr. Haec dulcissime Compater tibi ex Angustia Animi mei significavi, ne viderer etiam, si bonis et licitis mediis fieri posset, meae Vitae conservandae defuisse, sed rogo ut aequi bonique consulas, neque ob alium finem, haec a me profecta existimes, nisi quatenus ad conservandam meam vitam, Si Deus me illa ulterius dignaretur, ex obligatione etiam naturali obligatus sum. Sit nomen Domini Benedictum, certe meus animus jam non adhaeret rebus mundanis, nec ullam meam delectationem in iis figere volo. Domesticos meos prae multis mihi hactenus Charissimos jam pridem Deo, assiduis meis precibus commendavi, non feci quidquam hactenus sine vestro Consilio, neque nunc in defectu Virium mearum facere vole. Sed fiat quicquid sanctissimo ejus nomini visum foret, quocumque me vocaverit — sequar: ab agnita

¹ coede; — ² praefata; — ³ venia.

tamen semel veritate, nunquam vel levissima cogitatione resilire volo. Jam omni carne, venis et nervis pedum ossa destituta et attrita, eminebant, et quotidie ex inde dolores et infirmitates crescebant, ita ut praesentissima mors saltem jam illi obversaretur. Quam obrem cum sui dissolutionem jam instare videret alloquitur reliquos concaptivos. Fratres inquit, in Jesu Christo visceribus dilectissimi, confessores Jesu Christi constantissimi. Jam miseriae mihi praevaluerunt, sed vos Deo et ejus gratiae commendo, Deus vobis Spiritu fortitudinis et Roboris adsit, et Vos erigat; ut ad finem usque in omnibus constantes inviniamini, mihi si unquam mea conversatione, praeter intentionem meam, molestus fuerim, ex Animo remittite. Ego Vobis omnibus, ex toto pectore ignosco, omnibus etiam me immerito persequentibus, licet non praesentibus eo magis, quod minus peccatum habeant, quam illi, qui me vobiscum, eorum libidini tradiderunt.¹ Deus illis concedat meliorem mentem, et faciat ut quantocyus factorum suorum Poenitentiam ducti, ad veram resipiscentiam renoventur: Pro abbreviandis Corporis mei Angustiis apud Deum intercedite, Et Meos Domesticos, si Deus vobis liberationem largiatur, de meis rebus certiores reddite; iisque ex me denunciabitis, non ullum dolorem ex tristissima mea Morte concipiant: sed se et sua cum omni pietate et salutari ejusdem Voluntatis cognitione commendem² Deo.

Agnosco enim et hodie etiam Coram Vobis contestor; quod haec omnia ex sanctissima Dei Voluntate, ita evenerunt, si enim Amor et Zelus gloriae Dei meo Animo non alte insedisset, facile erat mihi, ut Vos optime nostis, haec tristia fata evitare. Sed Deo sit omnis honor et gratiarum actio, qui etiam tunc, cum Mundo quasi victi et abjecti videmur, virtute sua divina nos victores efficit.

Jam hic Vox prae ingravescentium malorum onere deficiebat, quantum proloqui potest, rogat tamen alios confratres, ut aliquas sacras meditationes ipsi praelegerent. Et quoniam adhuc habebant, penes se, cum Psalmis Poenentialibus, quendam libellum meditationum Aureum Thuribulum nominatum, libenter id faciunt. Praelegunt ex Meditatione penultimam Orationem nec non 6. & 143. et alios in afflictionibus meditari solitos Psalmos, In praelectorum Veritate, affectu, suspiriis et lachrymis suam acquiescentiam contestabatur: tandem doloribus consumptus, viribus destitutus, fame, siti, nuditate, incommodis carceris, et insectis confectus, Animam suam, die 19. May.

¹ tradiderant; — ² commendent.

Anno 1675. Domino, propter Dominum placide et quiete circa Auroram reddidit. Cum itaque neque pietate, neque eruditione ingenii, neque mira facundia oris, aut veneranda faciei¹ canitie, Invictissimus Christi Martyr, in Mundo relaxationem reperiret ad Deum justissimum Iudicem, et misericordem afflictorum susceptorem transiit. Ex anime² Corpus ejus ex Carcere, per alios moribundos conceptivos extrahitur, de sepulturae modo conceptivis Fratibus nihil constitit.

Martinus Szendrei.

Martinus Szendrei Martyr. Natus Annos 75. Minister Ecclesiae Reformatae Hargariensis, Sacro ministerio functus 42. Annos, in variis locis Hungariae inter eos etiam Dios Giórini,³ penultimo die May, Posenii vocatus in Aulam Archiepiscopalem, interrogatur a Colonitsio. Tu senex, inquit, visne subscribere? Respondit negative. Hactenus, dicebat, servivi Christo, neque in hac senili aetate eum volo deserere. Dicitum; statim ducitur in carcerem Poseniensem, illinc protactus, cum versus Kapuwarinum duceretur, Kophenii, omnia bona ipsi suffurata sunt Chenkim residuis etiam bonorum exutus, finibus a tergo Manus constringitur. Introductus Kapuwarinum e vestigio cippo includitur in ipso carcere, altero die compedibus illigatur. Cum compedibus vinciretur, dicebat; Ferramenta ipsa⁴ omni auro esse preciosiora: siquidem ea sibi pro Nomine Jesu Christi essent imporita. Tempore Captivitatis suae etiam omnes hortabatur ad pietatem et sanctimoniam, obtestabatur etiam ipsos Milites, ut quo magis pie et sancta in hoc mundo vivere possent, ita viverent. Quia hic totus mundus esset positus in malo: adeo ut hac sua Conversatione multorum etiam Commiserationem et admirationem concitarit. Ipsi custodes Carceris fassi sunt, cum semper salutaria et bona se monuisse, si observare potuissent.

Orabat Praefectum Carceris, ut sibi in Atrio Carceris pernoctare liceret; si quidem graveolentiam Carceris tolerare non poterat; impetrare n. potest. Thomas Gyengyiösi Sacrificulus Babotiensis et Kapuwariensis ebruius aliquis, Mense Septembri Anni 1674. apportabat etiam in Carcerem Imagunculas, ut Captivis deosculandas praeberat. Ab aliis repulsam passus, offert etiam huic Venerando seni Imaginem deosculandam; Recusat senex id facere. At Sacrificulus non veretur ipsum

¹ facie; — ² exanime; — ³ Diös Giórini (Diósgyör) — ⁴ ista.

appellare senem diabolum, dicendo, quia ille esset in causa, quod etiam caeteri in suo proposito ita obfirmati essent. Senex inquit Sacrificulo, non me dicas diabolum, peccas sic loquendo. Ego non sum in causa ullius Mali, quilibet eorum per pietatem suam respondet pro se. Ipsi custodes carceris visa debilitatione senis, quae quotidie ex incommodis Carceris nascebatur, aliquando Eum in Calidam suam Domum introducebant, ut etiam Germanici Milites, cum per infirmitatem suam vel ad Naturae opus difficulter progredi posset, ipsum manibus apprehensum, deducebant. Totam istam Captivitatem in magna patientia tolerabat; perpetuo Psalmis Davidicis et piis precibus se ipsum erigebat. Inter alios Psalmos frequenter canebat Psalmum 32.

Cum propter quasdam Litteras ad Ferdinandum Heusterum Posoniensem datas, per Capitaneum ejusdem Fortalitii, jam jam ad verbera cum aliis ducendus erat, alios ad patientiam hortabatur his verbis. Simus patienti Animo, Deus nos modo in istius potestatem tradidit, licet neque contra hunc, neque contra alium quenquam, quidquam verberibus dignum designavimus: cum solum de necessitatibus nostris, ad nostrum benevolum expeditivimus. Hāc vice liberatus Una cum reliquis, ab imminentibus verberibus. Pertaesus tantarum molestiarum, Deum Creatorem et Redemptorem suum, subinde ardentius orabat; quatenus cum Davide ipsum festinanter audiret, et cum Simeone sibi dimissionem impertiret; quoad in hac bona Causa Filii Dei subsisteret, et suarum Miseriarum etiam finem imponeret. Quamvis ipsa senectus, continua seni venerando aegritudo esset, nihilominus tamen et ex Alimento consueto sibi detracto, Viribus destituebatur, et ad maciem redigebatur: ita ut quamvis esset corpulentus, tamen nihil ad extremum habebat, quam ossa et cutem, et Cutem quidem exhaustis humoribus, instar indusii pendulam. Per totum enim tempus Captivitatis solo pane eoque nigerrimo et aqua sustentabatur. Ipso Januario et Febuario Mensibus Anni 1675. jam ingravescebat quotidie ex Phtisi sensibiliter consumebatur. In aegritudine etiam ipsius adventabat supra nominatus sacrificulus; et contumeliis ipsum compellabat inquiring. Tu senex nondum resipuisti. Resipisce alioquin condemnaberis. Inquit ad sacrificulum. Jam ego per Dei gratiam dudum resipui, et in hoc sum, ut quotidie meam resipiscentiam ad Mortem usque renovem. Dictus Sacrificulus porrigebat etiam illi tres crucigeros; quos sumere recusabat; eo quod quasi cum execratione porrecti essent. Jam jam morituri suadebant Concaptivi,¹ ut ipsius Nomine

¹ captivi.

supplicarent Praefecto Carceris pro solutione compedum suorum. Ipse eos vetabat. Non supplicabitis meo Nomine, quia volo in compedibus mori, ut vel ex hinc patescat ipsorum bestialis crudelitas; qui nos etiam mortuos persequuntur. Quoad poterat, semper ingeminabat. Tu Deus nosti omnia; et scis etiam attestante mea Conscientiā, quod nihil eorum designavi, quorum praetextu ab Adversariis meis hactenus immerito gravatus sum, et de praesenti etiam gravor: sic etiam, quod propter Fidem et Veritatem Filii tui haec indigna patior. Quamobrem festinanter audi me, et recipere Animam meam. Quando prae Viribus deficientibus vocali oratione non poterat orare, rogabat alios conceptivos, ut pias Orationes et Psalmos ipsi praelegerent.

Multum tandem debilitatus, die 5. Martii Anni 1675. Circa mediam Noctem in Christo obdormivit. Altero die circa horam octavam Compeditibus solutus, ab ipsis Conceptivis in magno luctu extra fortalitium delatus in Ripa¹ Fluvii Rhabi cum multo dolore et lachrymis sepelitur.

Stephanus Szilvasi.

St. Szilvasi natus annos quinquaginta sex, sacro Ministerio per Vigintiquinque annos in Variis Ecclesiis Reformatis nempe Budensi, Bicskensi, Koksiensi et Caesariensi cum magna fidelium aedificatione functus, Vir doctus, pius, probus, et summe modestus, non convictus, non auditus, a Principibus Sacerdotum, Posonii Anno 1674. April 4. cum aliis Ministris Captivis damnatus. Propter non datas ex voto Adversariorum Reversionales in carceres Posonienses conjicitur. Hic insignem Animi constantiam et Patientiam semper retinuit: et socios suae Calamitatis subinde hortabatur ad perseverentiam in bona causa: Consolabatur etiam potentissime² suo tempore certo certius fiendae liberationis spe. Erat Assiduus in Orationibus, Meditatione Verbi divini, et Psalmorum Davidicorum. Posonio in Carcerem Leopoldopolitanum assertus, paulo post ex insuetis Laboribus et misera Ratione sustentandi in gravissimum et periculosissimum Morbum incidit. Cum in illo Morbo nonnulli conceptivorum, ipsum consolatum accederent tantam firmitatem ad nutum et Voluntatem Dei dispositae voluntatis ostendit, ut ipsi consolatores aegri verbis erigerentur. Sine ulla cura admirabili Dei Providentia, pristinas vires aliquo modo resumit.

¹ Ripam; — ² potentissimae.

Vix convalescebat cum reliquis nullo discrimine laborare cogitur.

In Festo Ignatii crudelissimis verberibus coram Templo Leopoldopolitano ex dispositione Nicolai Kelio oneratus et ad coxendicem ita percussus, ut in Terram statim provolutus corrueret, illinc hortante Jesuita, violentis Manibus militum correptus, capillorum et barbarum tenus ad altare Templi abstractus ibidemque pedibus et Calcibus promiscuae multitudinis conculcandus, projectus, verberibusque exanimatus ad Tempus continuationis Missae derelinquuntur.¹

Cum post cruenta haec verbera ad se rediret, et vires recolligeret, sub tempus elevationis Missae, elevat caput, ut illinc alio commigret, à Circumstante multitudine, Caput nudum Sanctissimi Martyris fustibus pulsatur, et graviter contunditur. Finitā Missā manibus et pedibus innixus e templo proreptabat: illiucque ab aliis fratribus sublevatus, in locum operum cum gemitu et lachrymis deportatur, sed inhabilis ad operandum in carcerem cum aliis duobus redit, nihil tamen parcitur itā crudeliter habito, quamvis et brachium luxatum esset verberibus, sequenti statim die ad labores nullius frugis expellitur.

Mensis Augusti die 26. Valetudinarius ad Aedes Colonelli coram Stephano Kubynyi, et Nicolao Kellio² examini sistitur; peracto examine per Maximilianum quendam Plos in pulverem Seorsin³ ab aliis jubetur sedere, cum propter infirmitatem in praefixo loco tanta celeritate, quanta exigebatur, se componere non posset, crudelissime et sine ulla commiseratione percutitur. Mense Octobri ejusdem Anni in fortalio deportabatur Sacramentum, et cum cernuis genibus non adoraret, a furioso quodam Milite, ex Imperio Sacrificuli Kelio, ita percutitur, ut ferratum Crassum spiculum, ex violentia ictus in aliquot partes dissiliret.

In Mense Martio Anni 1675. aliquando viam sternebat Lapidibus praegrandibus, Sacramento ad aegrotum quendam deportando, post absolutum opus, ante fores Scholae per furiosum quendam militem, propter non exhibitam genuflexionem durissimo baculo ad usque percutitur, donec violentia verberum fractus, in terram corrueret, Omnia haec tum⁴ aequo animo ferebat, ut nullum unquam Verbum ex eo auditum sit; quod vel levissimam speciem impatientiae, prae se tulisset.

Omnibus inserviebat, et multorum onera, tam in laborando quam in itinerando, tempore deportationis in Italiam supportabat. In laborando cum alii vel propter vires exhaustas,

¹ derelinquitur; — ² Kelio; — ³ seorsim; — ⁴ tam.

vel inhabilitatem laborare nequirent, ipse eorum vicem obibat, et sic a Circumcursantium Exactorum verberibus multos praeservabat.

In itinerando vero, cum multi suas sarcinas et Vesticulas propter Itineris coactionem non possent bajulare, ipse plerunque ab his etiam impedimentis eos exolvebat.

Cum ex Portu Piscariensi, supra dictum Michaellem Miskolczi cum aliis in Carcerem cogeretur deportare, viribus, prae fame, siti et Navigatione satis incommoda destitutus, oneri ad libidinem licitorum deportando non sufficit. Experitur statim Manus Violentas jam nominati Maximiliani Ploss Decurionis, qui horrendis Maledictis execratur, et baculo durissimo Caput beati Martyris contundit. Ita maledictis lacessitus, nemini maledicebat, sed cum profundo suspirio illud pronuntiabat, Domine judica inter me et Inimicum meum.

In hoc Italico Itinere ad summam inopiam Vir, qui in felici statu de Mensa sua alios alebat devenit: in via enim si quas cautes coeparum et aliorum reperiebat, collegit et absumit.

Post multa famis, Verberum, Nuditatis discrimina Neapolim depellitur: pluribus ibi periculis objectandus, sed Deus misertus, servi sui Fidelis, cum ab imminentibus ulterius malis, praeservatum, ad beatas sedes evocat.

Antequam deduceretur in domum hospitalet, cum primum aegratate inciperet, erat in Triremi, quae S. Clara nominabatur. Per tres horas ibi substitit, totus interea erat in fervidissimis precibus. In domo Hospitali decumbebat per 3. circiter Septimanas, varias tentationes Sacrificuli Nosocomialis forti pectore sustinet, eumque, tanquam pestilentissimum Tentatorem, sancta sua constantia repellit. Ad extremum supra vires invalescente morbo superatus, Fidei et bonae conscientiae praeclaro coram Deo, Mundo et Angelis edito Testimonio, Animam Deo reddidit Ao 1675. die 2. Julii.

Corpus vero humatum, an inhumatum in mare projectum sit, hactenus ignoratur: hoc tamen certo scitur, quod in ordinario Captivorum Coemeterio non est sepultum.

Altero die post Mortem Nosocomialis Sacrificulus coram Reverendo Francisco Otokocsi contra Sanctissimum Martyrem multa calumniatur: signanter, quod ipsum certus esset jam apud inferos torqueri, siquidem in sua haeresi esset mortuus.

Emortualia ejus verba erant, quae per Litteras Reverendi Nicolai Borhidai ex domo hospitali ad Valentinum Kotsi¹

¹ Koczi.

scriptas, innotuerunt, quod multis precibus et voto ardenti suam et reliquorum Concaptivorum Causam Deo commendabat, quodque ad uxorem suam et Liberos certa praecepta post mortem suam per Valentinum Koczi perscribenda dabat, in quibus praeprimis hortabatur suos, ut vitam in timore Domini cum omni pietate traducerent, in agnita semel veritate persisterent: Rem familiarem procurandam¹ ad Privigium Uxor sua defferet, Filium suum unicum Samuelem in Artibus liberalibus erudiendum curaret. Jubebat consolari etiam suos Domesticos, ne mimium contristarentur, quod ipse ab iis abstractus in peregrino solo moriatur: siquidem Domini sit terra, et tota plenitudo ejus, et quod ubique locorum pretiosa sit Mors Sanctorum in oculis Jehovahae.

Stephanus Fileki.

St. Fileki natus annos circiter 36. Reformatae Ecclesiae Napradiensis in Comitatu Gömöriensi, Anno 1674 die 7 Junii Posenio in Carcerem Leopoldopolitanum, ob negatam subscriptionem, adportatus, cum aliis nihilo mitiorem sortem expertus, pius, pacificus, mansuetus, in Orationibus fervidus, et in Causa Jesu Christi ad extremum constantissimus Martyr.

Leopoldopoli in Festo Ignatii nudatus vestibus, castigabatur, eo quod cum reliquis Missam nolebat ingredi. Eductus Leopoldino, omnibus sumptibus, per crebra spolia destitutus, in summam penuriam redigitur: nec, quando ab aliis Fratribus unum atque alterum Nummum accepit, propter districtam Vigiliam pro suis usibus poterat expendere. Majorem partem istius itineris nudis pedibus conficiebat. Oculis ita erat debilitatus, ut sub crepusculum jam nihil cerneret, sed aliorum manibus deducebatur.

Triestum depulsus, die 7. Aprilis e numero reliquorum Fratrum educitur et vestibus militaribus violenter induitur: tandem ex aliorum Fratrum dehortatione animum qs. recolligit, et exiit vestes militares, festinanterq. abjicit. Indicatur Capitaneo, ipsum exuisse vestes; irruit primum solus, et miserum nudum pedibus conculcat, calcibus ferit, baculis ad fatigium usque pulsat: demum per alios exquisitissimis verberibus tractandum relinquit. Ex crudelium istorum Tortorum manibus elapsus, prius illud stabulum repetere jubetur: jam omnium ubique libidini exponitur: quicumque enim² sive in navi sive in continente vel obrium habebant, blasphemant et percutiunt,

¹ procurandam; — ² cum.

eo quod ipse primus tentationem militarem, quā omnes ad Militiam Austriacam assumendam cogebantur, repulit. Longā inediā, et longiori itinere fatigatus, extra Eeserniam¹ Italiae, post transitum oppositi fluminis, in via corruit, et viribus destitutus ultra pergere nequit. Defertur ad Capitaneum, quod ille, qui Triesti vestes militares e numero Captivorum rejecisset, fessus esset, et quod amplius pergere nequiret. Accurrit Georgius Gemanner, et afflictum hominem in terra jacentem pedibus Equi ter vel quater conculcat, demum in terra prostratum durissimo baculo in facie in capite sine discrimine ad ubertim profluentem sanguinem percutit: adeo tumidos in facie, ore, capite vibices ad mortem usque circumportat. Tam miserabiliter verberibus consumtus, ita expavescit, ut quamvis jam plusquam semimortuus esset, tamen pedibus usque Capuam iter faceret.

Capua deducendus, jam non poterat progredi; sed Fratres ipsum, utrisque brachiis apprehensum, Neapolim usque deducebant. Totus erat macie deformatus, oculi deficientes, solum ex capite prominebant, pallor ora occupabat, non nisi ossa et cutem habebat; adeo, ut sine horrore eum quis vel paululum aspicere non potuerit, sed² continuo ab eo faciem avertere debuerit. Die 7. Maji 1675. Neapolim introductus, altero die ad Triremes ducitur, ex Triremibus in domum Hospitalalem transporatus, quarto post die fide et constantia bona ad extremum constanter conservata, pie in Domino propter nomen ejus moritur.

Johannes Korodi.

J. Korodi, Minister Reformatae Ecclesiae Sancti Laurentii, in Comitatu Castriferrei anno 1673. Mense Septembris per Archiepiscopum Colocensem Georgium Szecshéni, medio Praepositi Sabariensis, ad tunc in praefato Comitatu Armis Austriacorum septi et grassantis, exturbatur. Vocatus anno 1674. ad Ecclesiam Croylensem, in Comitatu Vesperemiensi sitam: Illinc per Capitularem quendam Sacrificulum, Kardos cognominatum pro 5. Mensis Martii, ad Extraordinaria Judicia, Posenii celebranda, evocatus, varias Posenii tentationes ante et post sententiam latam sustinet.

Posonii incaptivatus Leopoldinum abducitur;³ ibi praeter continuos labores, vel vilissimo homine indignos, famem,

¹ Aeserniam; — ² sed helyett In; — ³ adducitur.

sitim, nuditatem, et exquisitissima inter coetera verbera tolerat.

Mense Julio per Postam Occidentalem, quae spectat Tyrnaviam, Sacramentum Papisticum, totidem Satellitibus Herodis comitatum, exportabatur. Ad stabula Equorum protrudebat Vir hic curriculum, et cum more Papistico genua flectere, quamvis remotus a Sacrificulo praetereunte, neque vellet, neque propter gravissimos compedes et ipsi incumbens onus posset; immissis a Sacrificulo Militibus hoc negotii datur, ut eum Sclopetis et gladiis ad sanguinem percutiant. Milites imperata ocyus exequantur, et virum gravibus Mosquetis et Gladiis conficiunt, adeo ut vix manus ex tam gravi plaga restitutae sint.

Inter Templum Leopoldopolitanum et Granarium Mense Martio Anni 1675. post complanatam viam, Sacramenti Papistici in viciniam transportandi per alium nefarium quendam Militem, a Nicolao Kelio submissum, usque percuritur, donec defatigatus onere verberum, in terram provolutus corrueret.

Ao. 1675. die 18. Martii Leopoldino eductus, ad Triremes transportandus, in deportatione multis verberibus consumtus, vel Teruntio propter crebra spolia destitutus, fame, siti, et nuditate exhaustus, pedibus ex attritu Compedum Turcicorum vulneratus, Ductores orat, et per vulnera Jesu Christi obtestatur, ut solveretur a Compedibus, ne paterentur ita pedem suum perire. Non obtinet. Sed Aprilis die 5. extra Labacum Carniolae, in asperimis¹ montibus, ex itinere ad partem evocatur, et ibi variis minis et promissis Militiae Germanicae Ducum eo adducitur, ut tantummodo non sinant eum fame perire, et remittant in Hungariam, vota ipsorum esset facturus. Famelico misero panis, et modicum Vini porrigitur, et praefigitur ipsi tempus et locus Triesti confitendi. Ita quidem solitarius promittit se ad nefas; verum paulo post ad alios Fratres remittitur jam Compedibus levatus et tenui sustentationis promisso instructus.

Incipit narrare percussus conscientiam ad quae illicita sese compromississet. Tum alii Fratres ipsum sui officii, pietatisque Deo et Ecclesiae debitae admovere,² et quantum sit ignaviae commemorare a praeclaro hactenus feliciter continuato certamine resilire, indelebileque conscientiae vulnus, spe fallacis libertatis, quantum sit sceleris, inurere.

Vir, ut erat semper eo ingenio, ut salubriora momentibus³ semper obsequeretur, in se redit, poenitentiaque facti sui ductus, promissa sua se nolle implere, palam profitetur.

¹ asperrimis; — ² admonere; — ³ momentibus.

Nona itaque May cum reliquis in fundum Navis, Adriatici Maris detruditur; postridie illinc ad superiorem consignationem Navis evocatur, et praesentibus Jesuitis monetur, imo urgetur, ut promissa sua jam vellet implere, et sua peccata ritu Romano confiteri. Hic jam ut decet Athletam Jesu Christi aperte renunciat suis ante quatrimum factis promissis, et inquit: Quantum a die illius nefandi promissi, quod inperturbata¹ Praecipitatione mea praestiteram, tristatus sum: tantum, imo certe plus in hoc miserabili statu mihi gratulor, quod Deus mihi talem occasionem indulsit, quā illud, quod innoculto² vobis promiseram, hodie in propatulo mihi revocare liceat. Et certe singulari Dei Providentia factum esse recognosco, quod vestra promissa hactenus distuleritis: Exinde enim mihi Vires et animum rediisse sentio; ut quaelibet crudelia, ut huc usque³ ita deinceps potius paratus sim cum aliis Viris Venerandis perferre, quam hanc viam apparentis liberationis ingredi. Profiteor me ab istis promissis, quae vobis nuper feci, tanquam illicitis, mihi que detrimentosis, toto pectore alienum esse.

Hac Contestatione edita fremunt, indignantur, et tantum non in furias aguntur Adversarii: Eum execrantur et blasphemant, minanturque quod nunquam impune laturus esset, quod ita ab eo essent delusi, Ibidem diurnum sex crucigerorum, inde a 5a Aprilis ipsi exhiberi solitum, subtrahunt, fundumque navis repetere cogunt.

Ille tamen ex tanta tentatione se admirabili Dei Providentia ereptum laetabatur, et seposita tristitiā illa praedominante, quā inde a tempore sui promissi premebatur, et tantum non opprimebatur, jam Deo gratulabundus gratias agit, et hilariori vultu cum Fratribus colloquitur: enunciando, ex quantis Angustiis conscientiae solutus esset, postquam libere renunciare potuit suis iniquis pollicitis. Conscientiae pacem et tranquillitatem divinitus nactus, aequiori animo jam ferebat ingravescentes corporis infirmitates. Pes ex attritu compedum ad genua contrahebatur, ut non posset extendere, neque ejus beneficio amplius uti; reptabat in fundo navis, natibus et pedibus innixus.

Ad Piscariam in Provincia Aprucii in Aridam expositur, ex portu Maris, duorum Fratrum humeris adhaerescens, in Carcerem Piscariensem deducitur: illinc postridie protractus et rustico plaustro injectus, in Civitatem Theatinam deportatur. Uterius hinc neque ire, neque deportari potest; quamobrem cum aliis quinque Reformatis in praefata Civitate derelinquitur.

¹ in perturbata; — ² in oculo; — ³ hucusque.

Apostema, quod pedes contraxerat, erumpit et gravissimum vulnus aperit in pede. Per aliquot dies sanguine et sanio defluit pes, egesta materiā impura, vulnus sine ulla Emplastris convalescit; et pes pene restitutus erat.

Supervenientibus tamen ex fame, siti, insectorum multitudine, et aliis incommodis carcerum morbis periculosissimis, et in spe dysenteria ad mortem gloriosus Martyr disponitur. Huic modo valedicturus in magna patientia, et assidua deprecatione remissionis peccatorum constitutus permansit.

Dum ita cum gravissimis mortis colluctaretur, admonitus etiam erat a Reverendo Stephano Harsanyi, ut non oblivisceretur meliminis quoque illius in fausti veniam orare. Etsi enim in actum intentio ista non deducta sit, maneret adhuc in conspectu Dei forsitan istius affectus vitiositas et reatus.¹ Neque desperaret de venia et indulgentia misericordissimi Patris, qui eo momento, quo ad eum confugimus, obliviscitur omnium inquitatum nostrarum.

Hanc admonitionem Reverendi Fratris humili gratiarum actione excipit, et dicit: Deo sit omnis honor et gratiarum actio, qui ex multa sua Misericordia ita clementer mecum egit, ut me post infaustum illud molimen aliquantum adhuc superesse voluit, quo sic mihi tempus et resipiscentiae et poenitentiae concederetur. Misericordiae ejus adscribo, quod non fuerim e terra viventium post affectum² illud peccatum statim sublatus. verum ad tempus refrigerii et visitationis divinae conservatus. Deum et Patrem meum in Jesu Christo super hoc etiam cum multis lachrymis et precibus deprecatus sum, etiam num deprecor, ne mihi illud statuatur in peccatum, sed mihi gratiose, ut omnium peccatorum, ita etiam hujus veniam indulgeat. Licet enim divinitus fuerim impeditus, quo minus in effectum illud deduxerim, tamen agnosco etiam coram vobis illud fuisse gravissimum peccatum, et tale, quod non nisi ex superabundanti penu gratiae divinae remitti mihi possit. Etiam vos oro, rogabitur Deum, ut mihi ignoscat, et dies afflictionum mearum abbreviare dignetur: quo sic per vestram etiam deprecationem quantocumque ex hac mortalitate exolvere et coelesti immortalitate cum omnibus sanctis induar. Oro etiam vos, ut mihi de conversationis meae delictis ignoscatis. Vos hoc animo, et hac mea voluntate Deo commendo.

Exinde violentiā morbi superatus, ad mortem usque animi compos, animam suam Deo Anno 1675. in Initio Julii, aetatis suae circiter quinquagesimo, reddidit. Mortuum etiam hujus

¹ reatq.; — ² affertum.

Corpus, ex Carcere extractum, an sepultum sit, Concaptivis non constitit. Ita erat¹ per longam inediam² deformatus, ut eum sine horrore intueri vix quisquam poterat. Et quod horribilius est (parcant mihi honestae aures), in frigido mortui pectore, quia prae infirmitate neque ipse se, neque alii eum purgare poterant, ingens Pediculorum glomus sese agglomerabat. Hoc modo Papistica Tyrannide vir fortis et robustus crudeliter enectus, Explm ut humanae fragilitatis, ita vel maxime in uno ministerio, constantissimi Confessoris, pro Posteritate reliquit.

Michael Huszti.

Michael Huszti Pastor Ecclesiae Reformatae Keziensis³ in Comitatu Gömöriensi, Anno 1674 pro 5a. Mensis Martii, ad Judicia Poseniensa cum aliis citatus comparuit: ibi iniquissimorum, et odio Religionis Reformatae praeoccupatorum Judicium⁴ sententiā, nullo Testimonio vel Teste convictus, oppressus est. Reversalibus oblatis non consentiens sive in voluntarium Exilium sive in abdicationem Ministerii Ecclesiastici, in carcerem conjicitur. Leopoldinum adductus die laboribus plusquam servilibus vexatur; noctu vero in carcerem reductus, non inveniebat locum, sed in fundo carceris, subtus alios captivos, inter quisquilias, et omne genus insectorum debebat cubare, et noctes insomnes transigere.

Augusti 25. praefati anni, propter schedulam quandam, ab Uxore acceptam, parum abfuit, quin eodem modo percute-retur, ac percussus est Martinus Szent-Peteri. Liberatus quidem a verberibus, separatur ab aliis, et in latere propugnaculi Meridionalis in quadam vigilia asservatur.

Praeter famem, sitim, accessum omnium prohibitum, continuas minas, frigore et fumo parum abfuit quin extingueretur. Asservabatur enim in Tugurio quodam, in eius Vestibulo continuo flagrans Ignis omnem suum fumum in praedictum Tuguriolum exonerebat. Saepius pronus in terram procumbebat, et ita aegre se poterat defendere a suffocatione. Vestes, Capilli et Barbae, imo totum corpus sordidi fumi graveolentem odorem et pallorem ejectabant. Barbae et Capilli enim prae fumo pallebant.

Leopoldino, eodem Anno et Die, cum proxime superioribus exportatus, per varia discrimina, in Piscariam ubique pecorum more abigitur: Piscariā versus Theate abigendus, in

¹ erat hiányzik: — ² erat; — ³ Kesziensis; — ⁴ Judicium.

medio itineratione destitutus viribus corruit. In via Asello impositus, Theatinam Civitatem subit. In Theatino Carcere altero die cum aliis quinque Fratribus derelinquitur. Hic loci ex continua fame, siti ita consumtus fuit, ut solum ossa et cutem haberet, et cutis quidem ossibus adhaerescere visa sit. Insectis ita obsitus fuit, ut saepius capillos alii concaptivi succidere debuerint. Aliquando ex Carcere educebatur, ut Neapolim ad Triremes depelleretur. Eductus neque oculis videre, neque viribus ullis, ex magna inedia exhaustis valere poterat: neque in loco suo consistere valebat, sed¹ in oppositum² parietem sine ullo sensu impingebat. Quoniam continuo decumbebat ad lumbos et humeros, ad ossa usque caro putrefiebat, et in modum orbiculi excidebat.

Inter hos acerbissimos dolores mente semper ad Deum erecta precabatur, et quidem tam ardenti Spiritu, ut suis precibus reliquos Fratres saepius in lachrymas solverit. Rogabat Deum enixissime, ut se ab imprudenti et insulto³ verbo defenderet, labiaque sua ita compesceret, ne unquam fragilitate humana victus, aliud Deo, quam honorem et gratiam actionem tribueret.

Donum Precationis in eo erat singulare. Oratio ejus, quae saepe ex ore ejus a Concaptivis est audita haec erat: Domine, inquietabat, ne recondere⁴ iniquitatis meae, sed tua clementia perveniat⁵ me; et sanctifica hos acerbissimos dolores meos, ad eundem finem consequendum, quem tu intendis tibi gloriosum, mihi commodum et sanetis tuis in hoc mundo viventibus proficuum. Indideris animo meo istam promittitudinem, ut in singula momenta paratus sim ex hoc carcere corporis egredi, teque prae omnibus nunc et in aeternum glorificare peroptem.

In maximis miseriis constitutus, antequam ex hac vita discederet, rogat reliquos Captivos et nominanter Reverendum Stephanum Harsanyi, quod si quando Deus eos clementer visitaverit, et in libertatem vindicaverit, suorum Domesticorum, praesertim duorum Filiorum rationem habeat, eos in cursu pietatis, quantum liceret, promoveat, et ex se diceret suis Domesticis, ut pauculae rei familiaris haberent rationem, et Filiorum eruditioni praesertim impenderent.

Emortualia ejus Verba non potuerunt annotari, quoniam duo illi, qui adhuc in vivis sunt, ab iis, Neapolim deportandi,

¹ sed hiányzik; — ² in inoppositum; — ³ insulto; — ⁴ recordare; ⁵ praeveniat.

Mense Decembri 1675. sunt separati. Tum vero jam, cum proxime sequenti Viro in Agone versabatur, annos erat natus circiter sexaginta.

Johannes Szetsei.

J. Szetsei, Pastor Ref. Ecclesiae Sagiensis, in Comitatu Jauriensi Annorum circiter¹ quinquaginta, Vir Pius, et ad extremum constantissimus Jesu Christi Martyr. Posony incarceratus, propter eandem causam cum Superioribus. Posony Leopoldinum traductus, in solo aqua et pane vitam tolerabat per 10 circiter Menses. In Festo Ignatii ad terram usque prostratus, et verberibus contusus, eo quod ad vetitum Idolatriae cultum intrare nollet In mense item Augusto in vallo arcis Leopoldopolitanae lapides effodiebat; illinc longe transibatur cum Sacramento, et cum genuflexione non adoraret, gladiatorum evaginatorum retibus, si fieri potuisset, impellebatur ad adorandum.

Anno 1675. die 18. Martii Leopoldino eductus, extra Schott Wienam² cum propter inhabilitatem, ex casu aliquo factam, pergere nequiret, ita crudelissimis verberibus conficitur, ut deinceps neque jumento, neque pedibus iter facere posset, sed³ molesti currus deportatione Triestum usque vexatur. Post trajectum Adriatici Maris derelinquitur in Civitate Theatina. Inter summas angustias, quoad lingua uti poterat, perdurabat in Psalmis et Orationibus. Psalmos Davidicos ex memoria tenebat. Oratio ejus, quam frequenter in ore habebat, haec erat: O Deus, qui omnium Scrutator es, tu nosti, quam immerito ab invidis Sanctissimae tuae Zionis ita crudeliter habitus sim, et ita longo miseriarum onere attritus, ut nequidem gressum facere possim: Sanctifica me in Veritate tua, et festinanter me exaudi, neque permittas, ut aliquando Inimici mei supergaudeant mihi. Ego quidem firmiter proposui in sanctissimi Evangelii tui veritate ad ultimum usque Spiritum persistere, sed tu, quod meae infirmitati deest, tua virtute perficias. Ne cohibeas commiserationes tuas a me, benignitas et veritas tua jugiter custodiant me. Pudefiant, et rubore confundantur omnes, qui quaerunt animam meam, et qui delectantur malo meo, ignominiam afficiantur, et agantur retrorsum.

Mense Decembri duo Venerandi Viri Stephanus Harsanyi et Petrus Czegledi abducuntur Neapolim; hic vero cum altero

¹ circa; — ² Schott Wienam; — ³ sed helyett in.

Martyre, Michaelae Huszti, in carcere projecti, manent. Nec jam amplius se levare poterant; sed in omnia momenta mortem expectabant.

Paulo post ex certa relatione Domini Georgii Veltz¹ cognitum est, per Reverendum Stephanum Harsanyi, utrumque diem suum obiisse.

Et horum omnium gravissimi compedes, nempe Michaelis Miskolczi, Stephani Harsanyi, Johannis Korodi, Petri Czegledi, Johannis Szetsei, Michaelis Huszti, Theatini detentorum, in carcere suspensi sunt, pro raritatibusque ibidem asservantur.

Stephanus Tökölyi.

St. Tökölyi, natus anno 50 olim Minister Ecclesiae Reformatae Szogyeniensis, inde per occupationem Turcarum expulsus, venit in Comitatum Gömöriensem, factus Minister Dabocensis. Postquam assertus fuit in captivitatem, continuo ex incommodis Captivitatis infirmabatur in Sarwar, Triest et Buccari, Dalmatiae; de quo nil pensi habentes Adversarii, hominem morbis confectum, ubique, sed praesertim Triesto Buccarim usque pedestri itinere pergere cogunt. In hoc saxeo et asperrimo itinere deliquium animi passus, equo tandem impositus, Buccarim deducitur. Ibi demum, post multas miserias, cum longa patientia et humilitate, assidua eloquiorum Dei meditatione, in bonae causae constantia, et causae Christi forti propugnatione, Deo animam Anno 1675. 7. Decembr. hora octava matutina reddidit.

Verba ultima non consignata: erat enim ab aliis seclusus; nec alii admissi, nisi cum in Agone constituto vox deficeret.

Andreas Szent Kyralyi.

An. Szent Kyralyi, Minister Reformatus Ecclesiae Sipiensis Annorum 40 Posenii, propter non datas de se Reversionales Anno 1674. 30. Maji incaptivatur, illinc traductus in Fortalitium Sarwar, Sarwarini per septem Hebdomadas integras noctu diuque, praeter compedes, cippo ligneo quoad pedes, manicis ferreis quoad manus numellis ferreis quoad collum, constrictus tenebatur. Ex impedimentis quadruplicis Vinculi nec loco se movere poterat, sed semper supinus jacebat, ad

¹ Velz.

putrefactionem femoris et aliorum membrorum. Post multos dies, ad instantiam Nobilium Papensium, ab his impedimentis interdiu solvitur; noctu tamen quamdiu ibi detinebatur, per tredecim Menses cippo ligneo inclusus manebat. Solutus interdiu, ut dictum vinculis, vexabatur laboribus sordidis, et plusquam servilibus, in expurgatione Areae Fortaliti, Propugnaculi demolitione, Lignorum sectione, glacies¹ in vālo arcis etiam die Dominico, fractione, et immundorum locorum expurgatione.²

Anno 1675. die 2a³ Julii, Sarwarino eductus, per Styriam et Carinthiam, Carniolamque ferro constrictus, pedestri itinere circumductabatur, ex magna coactione itineris ad Oscowa villam paralyisin patitur, et pene jam tum mortuus fuisset, nisi venae ipsi apertae fuissent.

Triestum ita male affectus depellebatur, ibi etiam suam priorem constantiam et integritatem retinuit. Et cum multis modis sollicitaretur, et cum his vell⁴ illis conditionibus in vota Adversariorum defleceret, induci nulla tenus potuit, sed conversus ad suos saepius dicebat: Amici mei, ego semper cum iis mansurus sum, qui Iugum Christi non detrectant, tolerare; nec ab iis me haec mea infirmitas separabit. Quoad vires sibi suppetebant, semper orationibus et psalmis meditandis incumbibat; imo etiam in multam noctem saepissime orando pervigilabat. Adeo in dies infirmus reddebatur ut neque loco se movere poterat

Triesto Buccarim deducendus, nudo capite et nudis pedibus, per saxosam istam ire cogitur: adeo ut per duo et amplius miliaria Germanica viam exhiantibus vulneribus pedum sanguine ubertim profluente, tinxerit et signaverit.

Deductus Buccarim, ex Paralyysi quamvis ita esset affectus, ut sinistra parte quoad pedem parum utilis, quoad manum vero prorsus inutilis esset; tamen manicis ferreis cum aliis conceptivis per Tyrannos semper illigatur, et aequae cum reliquis Fratribus plusquam semimortuus cruciatur et vexatur. Ad scapulas propter divertendos humores duo ingentia vulnera habebat, sed nullo alleviamento.

Post multas mitissimus et pacificus Martyr tandem miserias, eodem die, et eadem hora cum Stephano Tökölyi, fide et conscientia per omnia extrema conservata, Animam Deo reddidit. Sepulchro et tumulo eodem, Captivorum reliquorum manibus concinnato, reconditur, in Littore Maris Adriatici, extra Buccarim, prope sancti Nicolai secus viam.

¹ glaciei; — ² expurgare; — ³ 7? — ⁴ vel.

Super tumulum moestissimi socii canunt 88. Psalmum. Nemo etiam miretur, emortualia horum duorum verba non esse consignata: separata enim decumbebant ab aliis, et reliquis non nisi in Agone versantes adire licuit.

Georgius Szendrei.

G. Szendrei, Minister Reformatus Bologhiensis, in Comitatu Gömöriensi, Annorum 50 Posenii incaptivatus, et hinc translatus Kapuwarinum, in tota Captivitate nullā vel minimā nota inconstantiae notatus, omnia cum multa longanimitate tolerabat. Psalmos Davidicos, quos ex memoria exacte norat, psallendo et orando nocte dieque meditabatur. In deportatione ferro constrictus, per avia et devia raptabatur, ex manibus ex attritu et distractione ferramentorum sanguineae guttae ubertim destillabant. Et quoniam natura, prae aliis erat corpulentus, in via defessus a Militibus pessime tractabatur. Praesertim cum Triesto eductus versus Buccarim pelleretur Fustibus et Sclopetis ita attritus est, ut quoad vivere et sentire potuit, in lateribus spinaeque dorsi, acutissimos eorundem verberum dolores senserit. Tundebatur fustibus crassissimis, usque dum partes fustium dissilirent, et in aërem abirent. Buccarim deductus in carcerem sordidum per 50 Annos non purgatum, numellis et manicis ferreis constrictus, detruditur. In hoc carcere primum per 39. Dies detinetur, illinc protractus, in domicilio quodam asservabatur. Hic in periculosissimum extot malis morbum incidit. Decimā tertiā Februarii in priorem carcerem abire cogitur: Jam dum in agone constitutus erat, neque fari quidquam poterat; solum suspiria ex imo pectore trahebat, et oculos in coelum erigebat. Hic iniquissimorum Licetorum manibus Sanctus Martyr correptus, per distortos gradus, per saxa per ligna violenter trahebatur, et per angustum quoddam foramen Carceris raptabatur, adeo ut ex nudo corpore moriturientis frusta cutis cum multo sanguine, non tam semimortui quam spectantium acerbissimo dolore detererentur. Projectus in Carcere, in tenebris, nullum verbum loqui poterat, neque reliqui ipsi quicquam opis afferre ipsi poterant. Si quando vel haustum aquae porrigere debuissent, os Sanctissimi Martyris, manibus in densissimis tenebris palpabant, ut sic aliquam guttam aquae ad refrigerium linguae instillarent; sed frustra laborabant miseri.

29. Februarii 1685 horis matutinis reliqui captivi aggrediuntur beatum Martyrem, et eum ad latera inclinant, ut sic vulnera ejus ad scapulas et lumbos et foemoralia attritorum

laterum pulvere inspergerentur: inspergunt quidem, et eum in priorem locum reponunt; Mirantur, quod nihil commoveatur, cum alias pulvis talis attritus nimium solvat vulnera mordicitus. Contrectant eum propius, et explorant, siquis Spiritus ex respiro illi adhuc supersit. Nullum Spiritum colligere possunt, jam pridem exspiranti.¹

Cadaver ejus ex Carcere protractum, sine sepulchro in terram defossus est.

Praeter alia sacra Pietatis Exercitia, — quibus et animum in ferali certamine exercebat, et mentem etiam ad praeparationem mortis confirmabat, hoc etiam erat ejusdem Exercitium.

In ultimo vitae meae discrimine, tuo misertus numine, assere me Domine.

Vocem palato cum negabit jam dolor, et decedit vultu color, sis mihi praesto precor.

Cum sensus aures deseret, cor halitus, Verbo tuo me Spiritus, erudiat coelitus.

Caecutientem² mortis in caligine, lustra tuo me lumine, unica spes animae.

Lux ad viam salutis est Fides tui, hac me simul jam languidum non sinas destitui.

Praesta mori fretum Tui fiducia, ne criminis mens conscia, spe cadat et venia.

Et Spiritum Carnis solutum carcere, sinu tuo mox assere, ne pereat patere.

Me mortis aeternae Satan damnat reum,

Et sentit iratum Deum, culpa scelusque meum.

At tu tui me rore sparsum sanguinis, a labe mundum criminis, redde, salus hominis.

Per dura Passionis dirae funera, persaevaque tua Vulnera, ob mea fers scelera

Livor tuus meo medetur Vulneri, mors dira nostro funeri, et meritum sceleri.

Tu constitutus es salutis Janua, sic fido!

sit ô mutua, sit mihi vita tua.

Quando voles hinc me vocabis unius³ En tuus sum vivus, et sum mortuus; Christe veni citius!

¹ enim exspiravit; — ² Concutientem; — ³ ocyus.

Stephanus Kallai.

St. Kallai, Minister Reformatus Ecclesiae Valiensis, in Comitatu Gömöriensi, Annorum circiter 50. Bonā conscientiā, et cum multā patientia Captivitatem duorum et amplius annorum in Hungaria et Dalmatia tolerat. Post multa maledicta, verbera et vexationes in carcere Buccarino inter cippos, manicas, compedes et numellas, inediā et siti ita corrumpitur, ut post gingivam et fauces totaliter putrefactas, nec non linguam propter acres humores carceris tabidam factam, etiam dentes undecim excideret.

Secunda Maji Anno 1676, penes Mandatum Caesareum, per generosum Juvenem Stephanum Szalontai, numellis et manicis ferreis solutus, ex inquinatissimo carcere plus mortuus, quam vivus protahitur, in libertatemque reponitur. Liberatus ex provisione Domini Szalontai, satis solícite curatur, quo sanitati restitui possit. Sed tamen vis mali ita alte insederet, ut nulla arte Medica evacuari potuerit: quin ad mortem ultra et ultra inualesceret. Psalmis et sacris meditationibus, quoad ipsi Vires suppetebant, Captivitatem suam transegit. Per multos dies loqui non poterat. Pridie, quam moreretur, dexterā porrectā sociis captivitatis suae valedicit. Post multa suspiria et lachrymas, oculis in coelum intentis, animam Deo commendavit Venetiis Anno 1676. 24. May.

Gregorius Eliae.

Gr. Eliae, Pastor Ecclesiae Augustanae Confessionis Malonisosciensis Annos plus 70. natus. Paulo ante quam ad Iudiciorum, Posonii Anno 1674. 5. Martii celebratorum, sedem citaretur, liberatus ex durissima Captivitate Kapuwariensi. In hac captivitate complures dies compedibus et cippis vinctus crudeliter, et variis modis tentatus transigit. Cum de animi constantia nihil remitteret, a nefariis hominibus manus ac pedes ligatus, ad umbilicum etiam fune constrictus, in praeter fluentem profundissimum fluvium Rhabum ex magno praecipitio duplici vice deturbatur; unde non prius protractus, quam cum suffocatus crederetur. Dei Miseratione tamen ex hac inaudita crudelitate ereptus, tristiora fata experitur.

Posonium cum reliquis proficiscitur, ibidem ante, in, et post sententiam latam, varias tentationes sustinet. Posonio Leopoldinum deductus, animo metiebatur ea crudelitatis spe-

cima, quae paulo ante ab Antichristi Ministris passus erat; primum ad Reversionalium puncta, in depositionem officii Ecclesiastici se compromittit; sed cum distinctius animam verteret, hanc subscriptionem Reversalium eo solum excogitatum, ut per earundem obligationem ad Apostasiam pertraheretur; animose renunciat huic proposito, et cum aliis licet senex, innumeras molestias subire non dubitat.

Sustentabatur separatim ab aliis in solo pane nigerrimo et durissimo et sola aqua. Custodiebatur in Tugurio quodam, ex tenniore assere constructo et ibidem, ringente Borea in Mense Novembri et Decembri libero aëris perflatus et inclementiae expositus, intertenebatur.

Ad Missaticum cultum saepius vestium tenuis trahebatur. Ante templum Leopoldopolitanum, cum semitas pro Sacramento deportando exaequaret, et non adoretur per sanguinolentas Ludimagistri Leopoldopolitani Johannis Bene, manus horrendè percutitur, et in capite gravissime vulneratur. Aeque et patienti animo haec omnia tolerabat.

Leopoldino Anno 1675. 18. Martii eductus, per innumera discrimina ad Provinciam usque Aprucii in Italia sitam, abigitur. In praeruptis et saxosis hujus Aprucii montibus, fame siti, nuditate, et verberibus exhaustus defatigatur. Simul ex inedia contracto morbo dysenteriacò vexatus, Asellorum molestissimo successu, omne iter continuare cogitur. Infirma et tarda haec Animalia, cum imparia essent, tanta celeritate deportare miserum senem, quantā vellent ipsi Carnifices; non Asellus sed Senex (horrendum dictu!) vapulat, tamdiu, donec post quatuor dies verberibus conficeretur. Et haec verbera non a gregariis Militibus, sed ab ipsius Militiae Ducibus Capitaneo nempe et vexillifero afflicto seni imponuntur.

Deductus statim specificato modo Pesculopenatarium, rogatur enixe Capitaneus, ut Virum, jam jam animam agentem relinqueret, spatiumque illi ad moriendum quietum indulgeret; non impetratur, sed injicitur 28. Apr. asello, et ex Captivis duo adhibentur, qui utrinque Senem, brachio apprehensum, sustinere, et a casu jam omnibus viribus et sermone destitutum prohibere tenentur. Verum non multum suffulcire possunt, egressis enim Pesculopenatorio, per praecipitia montis descendendum erat: ubi cum beatissimum Martyrem neque commode sustentare possent (altera enim manu sua ferramenta tenebant, seque a casu tuebantur) neque se ipsum senex a lapsu prohibere ullatenus valeret; corrui Senex. Et cum ulterius de terra sublevari non posset, vestibus omnibus per carnificem illum capitaneum Georgium Gemanner, exuitur, et ibidem secus viam

derelinquitur. Dicebat quidem Georgius Gemanner, se daturum mandata Pesculopenatarys, de ipso sepeliendo: quid tamen hac in re praestitum sit, reliquos Captivos latuit: nihil enim a quoquam de ipsius Sepultura facta audiverunt.

Michael Gots.¹

M. Gots,² Pastor Ecclesiae Aug. Confessionis Calnoviensis in Comitatu Novigradiensi, Vir doctus et zelosus, sexagenario major, simili prope modum fato cum proxime superiori moritur.

Leopoldopoli omne genus miseriarum cum aliis aequo animo ferebat. Mense Januario 1675. prae senio, et continuae afflictionis onere debilitatus, non par erat, in gelu et nivibus curriculum uniroturn, lapillis repletum, protrudere; per Ludi Magistrum Nicolai Kelio Jesuitae, Johannem Bene, ictibus durissimorum baculorum contunditur; ita ut in manibus tumores verberum post aliquot etiam dies apparerent.

Leopoldino eductus, longo itinere fessus, in Italia praesertim, Asellis vectabatur; et cum aselli sub onere succumberent, senex in suo corpore per durissima verbera Georgii Gemanner et Vexilliferi, brutorum inhabilitatem luebat et exolvebat.

Capuam 4. May deportatus in Domicilium quoddam angustum, quisquiliis refertum, conclusus, praesentissimum mortem ex suis attritis et deficientibus viribus imminere — certus. cum multo fletu et lachrymis praesentium Captivorum valedicit. Viri inquit, coram mundo hoc momento contentissimi, abjectissimi, sed coram Deo et ejus Ecclesia acceptissimi, pretiosissimi, Fratres in Christo³ Servatore nostro dilectissimi, propter veritatem Evangelicam hucusque constantissimi afflictionum Socii et Symmodi.⁴ Laudetur Nomen Domini in aeternum, qui ex multa misericordia sua me in veritate sua sanctificavit, et ad huc usque diem in fide et bona Conscientia conservavit, dignumque effecit, ut id, quod corde credidi, ore et opere coram iniquissimis Tyrannis confiterer. Agnosco, non fuisse meae Virtutis, sed divinae miserationis hoc opus. Vos enim Testes estis, quantum certaminis et tentationis sustinuerim. Nunc cum in defectu virium mearum certus sim moriendi, vos ultima hac mea voluntate Deo et Verbo ac gratiae ejus commendo: Ipse vos potenti sua dextera protegat adversus Diaboli Machina-

¹ Göts; — ² Göts: — ³ Christo coi; — ⁴ Symmachi.

tiones, quae inde ab integro et amplius Anno vos conferto agmine oppugnarunt, nondum tamen expugnare potuerunt. Certate et perdurate in causa hac Jesu Christi, non enim quisquam coronabitur, nisi legitime certaverit; nec legitime quisquam certabit, nisi ad finem usque perseveraverit. Deus, qui Ductor et Hortator Certaminis hujus, propter gloriam ejus suscepti, hactenus fuit, consummator etiam futurus est, et Victores in suo Dilecto efficiet. Incumbite in hanc curam et cogitationem, ne quid unquam per Vos gloriae Dei decedat.

Magna sunt equidem, quae patimini; sed suavissimus¹ Salvator noster infinitis gradibus majora his pertulit.² Et quantaecunque sint afflictiones, sunt tantummodo reliquiae ejus afflictionum, quas in corpore vestro pro Ecclesia ejus explere ex officio debetis. Majora his pertulerunt etiam constantissimi: fidei nostrae Antecessores, quorum patientiam et constantiam sectari praeclarum est. Largietur ex divite sua gratia rerum omnium sospitator, ut qui nunc tristissimum spectaculum, tanquam morti addicti, facti estis mundo, Angelis et Hominibus, olim in Regno ejus cum dulcissimo jubilo exultetis. Mihi omnes condonate,³ si unquam et usque vos hactenus infirmitate circumdatus offendi;⁴ Deumque, quousque in hoc mortali corpore sum, pro me orate; ego omnibus etiam inimicis ignosco.

His dictis jam non amplius loquebatur, sed omnium membrorum usu destitutus, in frequentibus gemitibus et suspiriis dissolvi cupiebat. Pedes extumescentes, prae omnibus membris dolebat. Altero die, nempe 5 Maji 1675. aliorum Fratrum manibus jussu Capitanei, plaustro rusticali impositus, donec Capua Aversam perveniretur, in itinere moritur. Mortuum et exanime corpus ejus extra Aversam, inspectantibus reliquis Captivis, de Curru praecipitatum, et secus viam derelictum.

Quamdum Leopoldopoli intertenebatur, tamdiu varias sustinuit tentationes. Nicolaus Kelio innumerabilibus vicibus eum solitarium, ad domum Parochialem evocatum, ad defectionem⁵ multis minis et promissis, nec non sophisticis disputationibus petrahare nitebatur. Neozolio quoque advenientes Leopoldopolim Jesuitae ementitis, sub nomine consortis, Filiorum et Filiarum, nec non Generi sui, Literis ad Papismum inducere volebant constantem Martyrem. In istis enim Literis per obtestationes Domesticorum suorum admonebatur, nollet se amplius ita mortificandum permittere, sed miseretur afflictae familiae, et eo modo, quo posset, suae saluti et liberationi

¹ Sanctissimus; — ² portavit; — ³ condonate hiányzik; — ⁴ offendi, ignoscite; — ⁵ desertationem.

consuleret. Hujusmodi tamen tentationes sancta¹ constantia superabat.

Filius beati Martyris Mense Januario 1675. per multa discrimina in viciniam Urbis Leopoldinae advenerat, ut conspectu Patris sui Captivi frui posset: Non admittitur, cum ingenti dolore Venerandi Senis.

Michael Paulowitz.

M. Paulowitz, Annos natus triginta tres, Rector Scholae Augustanae Confessionis Martinopolitanae, in Comitatu Turotz. Ante citationem Anni 1674. Scholā suā jam longe expulsus erat, nihilominus in Fundo suo nobilitari Residentiam habens, citatur Posenium, comparet Posenii, non consentiens in Reversionales, incaptivatur per Colonitsium, et Leopoldopolim transportatur. Hic loci quidem, metu ulteriorum vexationum, consenserat in subscriptionem abdicandi Officii: verum cum subscriptio sine apostasia non daretur, pedem refert.

Mensis Julii 15 in anno praefato in Templum Leopoldopolitanum compulsus, e numero reliquorum abstrahitur ex Atrio Templi, usque ad Altare introducitur, et in haec ibidem verba resolvitur: Protestor, inquit, coram Deo, et Vobis hic congregatis, de injuria nobis illata. Haec violentia debet innotescere, Regi nostro clementissimo. Certe, etiam si millies huc adducar, nunquam tamen Actibus vestris consentiam.

Nicolai Kelio disputationibus saepius impetitur. Incidit aliquando Communionis sub utraque specie Sermo. Kelio dicebat: Illa verba, accipite, quatenus sumtionem calicis denotant, solum Apostolis dicta sunt. Paulowitz vero inferebat: Si illa verba solum Apostolos concernebant, tum Laici nullam omnino partem coenae Dominicae participare debent: Neque enim Panem accipere jussit alios Christus, quam quos Calicem: qui si omnes fuissent Apostoli, nulla pars Coenae Dominicae Laicos concerneret: ac proinde illis exinde nulla consolatio.

Mathias Sambar in initio anni 1675. Mense Januario in foro Leopoldopolitano interrogabat ipsum: In quonam sitam esse, judicaret Sanctitatem Ecclesiae? Respondit: In imputatione Justitiae Christi. Sambar vero adducebat locum: Tit. 11. 14. Purificavit sibi populum peculiarem, studiosum bonorum operum. Hinc inferre nitebatur, quod Sanctitas Membrorum Ecclesiae non esset in Imputatione Justitia Christi,² per fidem apprehensae et applicatae, sed in operum merito.

¹ sancta helyett sua; — ² Jesu Christi.

Respondebat Michael Paulowitz intrepide: Contra Evangelicos hinc ipsum nihil posse concludere, cum praesertim in isto loco adduceretur, quod purificavit sibi populum: Jam autem manifestum esset in Scripturis purificationem attribui fidei. Act. XV. 9. que Purificatio esset gradus Sanctificationis: Neque hinc evinci posset ipsius intentio; cum studium bonorum operum non esset ipsa¹ sanctificatio, sed tantum declaratio fructus sanctificationis obtentae per fidem.

Instat ulterius Sambar: Quos ergo vos habetis Sanctos? Nos enim omnes illos Sanctos habemus, qui sunt in Calendario Romano, quos quidem ipse Pontifex retulit in numerum Sanctorum.

Dicit ad hoc Paulowitz: nos nullos habemus vel vivos vel mortuos Sanctos ab hominibus factos; sed eos et vivos et mortuos pro Sanctis habemus, qui sunt Spiritu Dei sanctificati. Deus enim est omnis Sanctitas in se et in Sanctis suis. Habemus ergo pro Sanctis omnia vera membra Ecclesiae. Paulus autem scribens Romanae Ecclesiae, non dubitat eos omnes, qui erant in Communione Ecclesiae, Sanctos appellare.

Urget porro: Ostendite g. nobis Sanctos vestros?

Respondet Paulowitz: cum causa Sanctificationis, nempe Justitia Christi, et Fides sit invisibilis, aliunde non possunt Sancti demonstrari, quam ex operibus, ex Fide promanantibus, nec non sanctimoniā vitae: Quis² ergo ex fide vera Sanctimoniae student, eos pro Sanctis habere tenemur.

Separatus cum tribus aliis, in Tuguriolo quodam in ipso Novembri et Decembri asservabatur: ubi nulla erat commoditas ignis excitandi, sed libero aëri et vento expositus erat.

Cum 40. aliis Fratribus deportatus in Italiam, venundatus ad Triremes Neapolitano Hispanicas, continuis in arida et aqua laboribus vexabatur. Aliis sceleratis captivis per vices eundem erat ad labores Regios:³ huic vero nulla unquam per vices mutuatio⁴ concessa fuit.

Contigit aliquando, ipsum cum aliis sceleratis captivis praegrandia ligna in cumulum convectare. Quando cessandum erat ab ulteriori elevatione ligni, Exactor operis dicebat: Levamano,⁵ hoc est, abstine manum ab ulteriore elevatione. Hic vero arbitratus, vocem illam Italicam tantundem valere ac valet apud Latinos; amplius exerit manum ad tollendum lignum. Exactor operis, cum hoc modo ex ignoratione linguae

¹ ipsi; — ² Qui; — ³ Regias? — ⁴ mutuo; — ⁵ Leva mano.

elevare niteretur, invadit eum praegrandi fuste, et in nudo corpore et capite crudelissime castigat ipsum. Ex hoc tempore modo impallescebat; modo vero supra consuetum rubore quodam in facie inflammabatur, et continuos capitis dolores sentiebat, accessionesque malignae Febris patiebatur.

Introductus tandem in hospitem domum Captivorum Neapolitanorum periculosius ad mortem usque conflictabatur. Ad mortem dispositus, gravissimas tentationes Sacrificuli Nosocomialis sustinet. Instante enim morte pestilentissimus ille Tentator magis ac magis premebat illum; adeo ut ad Reverendum Franciscum Otrokoczi,¹ tunc in hospitali domo praesentem, debuerit miser exclamare: Quare inquit, Mi Reverende Otrokocsi non adjuvas me in tam ardua pugna, vides enim quantum impetar a mortifero hoc Tentatore. Reverendo tamen Otrokocsi non erat integrum, miserum juvare; erat enim a longinquo suo peculiari lecto catenis alligatus, neque praesente Sacrificulo aliquid inclamando, ipsum monere² audebat. Non absistit prius Sacrificulos, sed jam jam morti vicinus beatus Martyr, cum protestatione dicere cogebatur: Absistite, inquebat, a me, et date mihi spatium moriendi, quia nunquam futurus sum Romano Catholicus, sed volo manere Evangelicus.

Quamdiu vires sibi suppetebant, etiam in hac afflictione sua, devotis meditationibus vacabat; cum psallendo non posset, vocali sono repetebat varios Psalmos. Inter reliquos frequenter dicebat Psalmum XXIII. Jehova est Pastor meus, non possum egere. Et LXX. Jehova, in adiutorium meum intende.

In agone constituto, ex indultu Medicinae Doctoris, adjungitur Reverendus Nicolaus Leporini. Hic orabat cum eo, et varias Meridationes Sacras ipsi praelegebat; simulque rogabat, quemnam praecipue locum Sacrae Scripturae pronuntiandum vellet? Moribundus inquit; Sic Deus dilexit, Mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut quisquis crediderit in Eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Et hunc praeclarum locum ad exitum vitae repetebant,³ specialemque ex eo sibi applicationem faciebat, inquiens: Ego credo in Unigenitum Dei Filium. E. ego habeo vitam aeternam. Sic praeparatus ad Mortem, violentia morbi superatus, Anno 1675. 5. Octobris sub ipsam Auroram placide in Domino obdormivit.

Corpus beati⁴ Martyris per 4. dies in superficie terrae projectum jacuit, quarto tandem die, paulo ante occasum solis, per duos Turcas ex Xenodochio sublatum, duobosque gravis-

¹ Otrokotsi; — ² juvare; — ³ repetebat; — ⁴ Sancti.

simis saxis illigatum, in mare projectum est; inspectantibus omnibus captivis praesertim Hungaris. Verum paulo post, exorta tempestate, a nexu lapidum solutum corpus, in littus propellitur, et ibidem canibus et volatilibus coeli in alimentum cessit.

Furorem insatiabilem hic prodiderunt Veritatis hostes, quando ne eo quidem permittunt, Jovem illum Romanum non adorantes frui, quo ipsi Mahumedani et Mauri fruuntur. In portu enim Ordinario neque Turcis denegatur Terra ad sepeliendum.

Atque ut mortui Amicis majorem dolorem et tristitiam crearet Sacrificulus, funiculos, quibus saxa mortuo, in mare projiciendo, alliganda erat,¹ per Praefectos Triremium a Thoma Stellero et Valentino Kocsi dari praecipit.

Nicolaus Borhidai.

N. Borhidai, Pastor Augustanae Confessionis in Ecclesia Sancti Andreae, Comitatus Soproniensis. Ante Judicium illud extraordinarium, anno 1674. 5. Martii celebratum, ex Parochia sua erat expulsus per vim Papistarum. In exilio constitutus venit Posonium, ubi cum maledictis reversionalibus non consentiret, incarceratur. Leopoldinum adductus, metu crudelissimae et inhumanissimae vexationis eo erat adductus, ut jam subscriberet in abdicationem officii quibusdam reversalibus. Verum cum multorum Exlo edoctus fuisset, Reversionalium subscriptionem, sive in abdicationem officii Ecclesiastici, sive in exilium, esse solum modo gradum ad apostasiam: In iis enim reversionalibus si non explicite, saltem implicite reversalisantes, licet neque ab ullo alio, neque a propria conscientia convicti essent, fateri cogebantur, se esse complices alicujus infidelitatis. Unde, cum proprio chirographo rei facti essent subscribentes, dicebatur ab adversariis, jam nullam esse ex miseris elabendi viam, quam per amplexum Romanae Fidei. Et hic vir multorum tristissimo per Reversionales casu cautior factus, tantum abest, ut majus aliquid in gratiam Adversariorum faceret, ut etiam semel promissas reversionales, tanquam laqueus² Iniquitatis, aversaretur.

Assiduus erat in orationibus, verbera saepius perpressus. Majorem partem nudus Neapolim depulsus, et longo mise-

¹ erant; — ² laqueos.

riarum onere attritus, in periculosum morbum incidit, ex quo semel relevatus, recidivam patitur, Recidivaeque violentiâ superatus, animam Deo reddidit. Anno 1675. Mense Augusto.

Daniel Masarius.

D. Masarius, Pastor Augustanae Confessionis Ecclesiae Thamasiensis ad extremum constans et fidelis. Posonii incapacitatus, hinc traductus Leopoldopolim, ibidem multa verbera et plagas perpessus. Ad portam occidentalem Leopoldopoleos, aliquando viam sternebat, prodit Sacrificulus cum sacramento et eum propter non exhibitam Adorationem per Milites, qui utrinque armata manu Sacrificulum, Sacramentum deportantem, stipabant Mosquetis et spiculis crudelissime tractatur.

Tempore deportationis in Italiam apud Civitatem Bruk Austriae, in augusta navi in majorem augustiam contrahere se cogitur; cum non posset se contrahere, per furiosum quendam Militem, Maximilianum Ploss dictum, in capite gravissime vulneratur.

Abductus Neapolim, statim 2. Julii 1675 in remigationem Siciliensem contra Messinenses exportatur. In hoc labore inquiete, fame, siti, verberibus, nuditate, calumniis, vel saltem vilissimorum et sceleratissimorum libidini et vexationibus expositus consumitur, et apud Syracusas Mense Decembri 1675. occumbit, rogatuque Johannis Tinkowitz in proximum littus defertur, et ibidem inhumatur, aetatis suae circiter 60.

Johannes Tinkowitz.

J. Tinkowitz, coevus proxime superiori, Pastor Ecclesiae Lestensis, Augustanae Confessionis, in Comitatu Novigradiensi, multas calamitates Leopoldopoli perpessus, ad plures perferendas in Italiam transportatus et venundatus ad Triremes Hispanicas. Leopoldopoli tam gravibus compedibus erat constructus, ut pes ejus miserrime vulneratus periret, nisi suis et aliorum multis precibus exorare potuisset ut levarentur compedes.

In deportatione omnium miseriarum, sed maxime famis, tanquam omni sumptu¹ destitutus, consors fuit. Triremibus postquam accenseretur, statim 2. Julii 1675. cum Classe in

¹ sumtu.

Siciliam educitur, et ibi in Remigatione septem mensium continuo defatigatus, omnium rerum penuria, verberibus et convitiis exhaustus, Neapolim in initio Februarii reducitur, et post tantos labores contracto gravissimo morbo superatus, die 11. Februarii 1676. in Nosocomio Neapolitano moritur.

Alii eodem die, opera gloriosissimi Herois Ruiteri¹ in libertatem admirabilem vindicantur; verum Hic potioem Dei gratiā, nullisque mutationibus obnoxiam capessit libertatem.

Andreas Suetzki.

A. Suetzki annorum circiter 46. ex comitatu Nitriensi, minister ecclesiae Augustanae confessionis, Posenio ductus Sarwarinum;² postquam duorum mensium morbo vexatus, decubisset, in multa longanimitate et sancta patientra aegritudinem aequae ac reliquas captivitatis molestias pertulit.

Cum ipse non posset canere, neque vocali orationi prae infirmitate vacare, alios rogat, ut praecinant ipsi aliquas pias cautilenas et selecta scripturae loca pronuncient.

Ex nulla cura sublevatus in fundo carceris haerens, tandem violentia mali crescente debilitatus, Deo animam 6. Januarii 1675. placide commendavit in Carcere Sarwariensi. Exuriae ejus, ex meliori maa confectae, cedunt in praedam capitaneo Sarwariensi. Mortuus in Carcere compedibus illigatus, post mortem solutus compedibus.

Andreas Turoci.

A. Turoci, Pastor Augustanae Confessionis Filekiensis, in comitatu Novigradiensi. Posenii per Georgium Szelepcheni³ et Colonitsium incaptivatus, eo quod abominandis Reversionalibus non consenserit, omnium istarum afflictionum, quas supra in captivitate Leopoldopolitana enumeravimus, particeps fuit. Anno 1674. in Festo Ignatii ante Templum Leopoldopolitanum crudelissimis verberibus attritus, in terram prolabitur: inde, hortante Jesuita, ad valvas Templi sceleratis manibus militum abstrahitur, ibique semimortuus abjicitur. Transactā Missā aliorum Fratrum manibus sublevatus, a valvis templi asportatur.

Alia occasione item per eundem Nicolaum Kelio deporta-

¹ Reuteri; — ² Sarwarini; — ³ Szelepcheni.

batur Sacramentum, et cum non adoraret, in terram spiculorum ictibus et Mosquetarum impressionibus effunditur. In deportatione ad Triremes, longo itinere, et aliis incommodis fatigatus, saepius deliquium animi patitur: percutitur horrende spoliatur foede et violenter, et demum venundatur inique. Venundatus ad Triremes erat in continuis laboribus. Aliquando in arida praegrandia ligna bajulabat; ex casu ejusdem ligni pes ita atteritur, ut in aliorum ulnis ad domum hospitalem debuerit deportari; ubi tandem post longum tempus vix aliquantulum potuit restitui.

Exactis 10. Mensibus post sui venditionem, per beatissimum Ruiterum in libertatem vindicatur; sed post liberationem non firma et stabilis sanitas multis misseriis contracto redire potuit. In via enim peregrinationis Italicae, quā relictā Italiā in regna reformatorum properabat, contracto gravissimo morbo aeger in Curiam Rhaetorum deportabatur. Hic quamvis omnia Chirurgica et medica diligenter adhiberentur, vis tamen mali non poterat expugnari, sed magis ac magis in mortem invalescebat: donec sanctus Martyr 17. Junii¹ 1676. placide in Domino obdormiret. Corpus mortui honorifice sepultum est. Concio funebris coram universo Senatu, populoque Curiensi super defunctum habita per Reverendum et Clarissimum Virum Johannem Jacobum Vedrosium Ecclesiae Curiensis Pastorem et Fratrum Decanum, ex illo classico Pauli 2. Tim. IV. 7. 8. Certamen illud praedarum decertavi, cursum peregi, fidem servavi, Quod reliquum est deposita est mihi justitia corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, justus ille Judex etc.

Triduo ante mortem a fratribus sibi assistentibus rogabatur, qt. calceos sibi praeparatos, indueret, et ne de lecto nudos pedes promitteret; dixit,² se non amplius gestare corruptioni obnoxios calceos.

Oratio ejus devota, qua se ad Mortem praeparabat, quaeque post mortem penes eum inventa est, haec fuit: Deus mi et Domine mi, tu fons omnis gratiae, ego in manus profundae et ineffabilis tuae misericordiae commendo miseram meam animam, meum delassatum corpus, mentem meam, sermones meos, ingressum et egressum meum, cogitationes meas, meam fidem, meam religionem, totum cursum vitae meae, finem et ultimam horam peregrinationis meae, salutem et beatitudinem animae meae, resurrectionem corporis mei, et jucundam quietem ejusdem, quam ego cordicitus in vitam aeternam desidero. Mi dilectissime Domine³ et Deus, aufer a

¹ Jan; — ² dixit hiányzik; — ³ Pater Domine.

me illud, quo tibi penes me non placet, et quod bonum in me non est, ut ego, quod bonum est et tibi placens expetam. Fac me, o Domine, omni tempore te expetere, ad te festinare, ut ego non mihi soli, sed tibi Deo meo vivam et tuus proprius sim. Idcirco Domine Jesu, o Dilectissime Jesu, o Jesu, dulcissime Servator, in vita et morte cupio ego tibi proprius esse: assume me, et fac me tibi proprium esse, quia tu me proprio tuo sanguine redemisti, et mihi vitam aeternam acquisivisti. Rege me, o Deus mi, et Domine mi, tua gratia et suo Spiritu Sancto hodie et omnibus diebus vitae meae. Dulcissime, coelestis et sancte Salvator, ubi hora meae mortis, quam ego jam dudum desidero, et quam ex corde expecto, advenerit; concede mihi clementer, ut ego placide, pacate et beate moriar; neque me hic diu castiga. Tu dulcissime Servator et Redemptor Jesu Christe, fac me in die Judicii, laetum et exultantem, ut ego coram Tribunali tuo in omni submissione, cum laetitia apparere possim, et beatus esse queam. Tecum, o ex corde dilectissime et fidelissime. Jesu, acquiescere volo, certo persuasus, quod nihil mihi amplius decrit: super eoque¹ laetus dico Amen!

Et haec etiam de beate in Domino propter Dominum mortuus.² De quibus, qui volet uberius, legat ea, quae supra ad singula loca captivitatum dicta sunt: In hoc enim capite solum individuorum dicta et facta (neque tamen omnia potuimus) recensere studuimus.

Et haec omnia ex fide dignis, et omni Exceptione majoribus Testibus, eorumque viva relatione transscripsimus; qui et pars maxima fuerunt preadictae captivitatis, et morientibus ut plurimum adstiterunt. Scribebam Anno reparatae salutis 1676. die 25. Novembris.

Gratiarum Actio.

Tibi igitur omnipotens, aeternae, justae ac Misericors Deus, cum aeterno Filio ac Spiritu Sancto sit aeterna laus, honor et gratiarum actio; qui virtutem tuam in infirmitate infirmorum coelitus suffulta perfecisti, atque per paucos tuos servos universa Bestiae machinamenta confudisti. Supplices te rogamus, o Domine, te veneramur et adoramus, ut in posterum quoque sis memor misericordiae tuae, per Jesum Christum in Filios tuos exercendae et erogandae. Qui haec servos tuos robo-

¹ supero; — ² mortuis.

rasti, deinceps quoque in omnibus adversis, si ea immittere sanctissimae tuae voluntati placuerit: fac eos ad extremum halitum vitae fidos et constantes coelestis tuae veritatis testes. Aliis etiam Evangelii amatoribus (si quos aliquando tui causā ad luctam¹ evocare, tuae Majestati visum foret) illam gratiam largiaris, ut semper veritatis coelestis causa gloriose triumphat;² ejus vero hostes extreme confundantur, nec unquam ullis technis, ullaque violentia nitorem Evangelii offuscare possint. Retunde, o Deus, hostium Veritatis, ac praesertim in Hungaria nunc grassantem furorem. Si qui non sunt indurati, nec etiam sciunt,³ quid faciant, illis peccatum suum condona, et, dum Tibi placuerit, eosdem Evangelii luce illustra. Qui vero sunt obstinati, et resipiscere nescii, propina illis poculum vini irae et excandescitiae tuae, justissimoque Judicio eosdem perterrefacito, ut jam jam aliquando in respiro et tranquillitate universa Ecclesia tua et Deum et Redemptorem simul laudare et celebrare possito. Convertite, o clementissime Pater, saeviente hac Antichristi Persecutione, variis modis misere lapsos, et eos seriā ac maturā poenitentiam ad veram Resipiscentiam renova: ut dum sincere et aperte lapsum suum deploraverint, eo ipso evangelii osiores amplius etiam in confusionem adducantur. Emollito denique vigorem quorundam Fratrum Evangelicorum, ut jam arma sua, in pennis et verbis hactenus contra Fratres vibrata, recondant nec amplius promant, nisi cum ea in communem hostem sunt expedienda. Effice, ut dehinc arctius uniti, tanquam unius ejusdemque Domini et Salvatoris Ministri et Legati pura Verbi Dei⁴ praedicatione feliciter regnum tuum adstruere et promovere: Thronum vero Bestiae et Satae debilitare et destruere utrinque possint. Ut hoc pacto Filius ille Perditiōnis Spiritu oris tui, verbi nimirum efficaciam, diētim magis ac magis conficiatur, et ad impotentiam redigatur; donec eum illustri tuo Adventu, Domine, penitus aboleveris.

Et iam Veni Domine Jesu!

Finis.

¹ luctum; — ² triumphet; — ³ sciunt; — ⁴ Dei hiányzik.

Közli: Balog Elemér.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A.

Abauj vmegye 18.
 Abele Kristóf 132., 133.
 Abrahamides Dániel 72.
 Ácsádi Ádám 61.
 Ádám János 28.
 Albertinus Constantius 139.
 Alistali György 78.
 Amandus (Rajter) 53., 54., 55.
 Andreae Jakab 77.
 Andrásfalva 31., 33.
 András Mihály 36.
 Andreades Mihály 69.
 Antalfa 51.
 Antalfi Ferencz 35., 44.
     " Márton 33., 42.
     " Kis Mihály 39., 41., 43.
     " Nagy Mihály 41.
 Anomaeus Kelemen 72.
 Apafi Erzsébet 48.
 Apafi Mihály 48.
 Apetlon 73.
 Arács 55.
 Armpreuster János 147.
 Arragoni Péter 117.
 Articuláris gyülekezetek 6.
 Aszafő 53.
 Aszalai Ferencz 5., 8.
 Aszar 145.
 Aureus Thuribulus 154.
 Azary 13., 14.

B.

Bakó György 35., 44.
     " István 48.
     " Péter 41.
 Balassi Dániel 42.
 Balkó 17.
 Balog 98., 170.
 Balogh István 34., 40.

Banaj 145.
 Bangó János 36.
 Bánfi Györgyné 44.
 Barabás Mihály 40.
 Barcsay Ákos 48.
 Bars vmegye 5.
 Bársony György 23.
 Bartholomaei Jeromos 75.
 Báthori Jeremiás 145.
 Bátorkeszi István 78., 95., 150.
 Batizi János 48.
 Bayer Jeromos 71.
 Bazin (Bösing, Pösing) 70., 71., 72.,
     73., 74., 75.
 Bek János 105., 108., 109., 110.
 Béla (Szepes) 74.
 Bene János 173., 174.
 Benedikty Gábor 70.
 Benyó János 30.
 Bercsényi Miklós gróf 54., 55.
 Beregszászilsván 98., 112., 118., 139.
     " János 146.
 Beyer Mihály 72.
 Bicske 157.
 Biró István 38.
     " Márton 50., 53., 59., 61., 62.
     " Mihály 44.
     " Pál 44.
 Blanckhenauerus János 73.
 Bodnár János 149.
 Bohemus Kristóf 73.
 Borhi Ferencz 54.
 Borhidai Miklós 159., 179.
 Borsodi esperesség 16.
 Borsodi János 53.
 Botos Pál 41.
 Bottyán János 54.
 Bozók 149.
 Bozóki jobbágyság 10.
 Bruning I. Hamel Bruning.
 Buda 11., 157.
 Bugányi Miklós 78.
 Burgeius Illés 70.

Burger György Kristóf 72.
 Burger Márton 72.
 Bursi István 54.
 Buttenus Frigyes 70.
 Buzás Pál 54.
 Büchner Tivadar 73.

C, Cs, Cz.

Coccejus 10.
 Colonits I. Kolonits
 Cothornides Sámuel 133.
 Csáky István 27.
 Csányi Ferencz 52.
 Csejtey 16., 22.
 Csétsy 13., 14.
 Csibi György 33.
 Csibi István 32.
 Csicsó 50.
 Csillagh János 33., 35., 44.
 Csillagh Miklós 40., 42., 44.
 Csizmadia 44.
 Csizmadia Ádám 100.
 Csopak 56.
 Csuzy Jakab 98., 100., 107., 110.,
 111.
 Czach Katarina 65.
 Czeglédi Péter 78., 150., 167., 168.

D.

Deák Ferencz 35., 44.
 Deák (andrásfalvi) János 38., 40.
 Debreczen 9., 17.
 Debreczeni András 30.
 Deicher Ulrik 75.
 Demek Antal 64., 67.
 Dienesi Péter 36.
 Diósgyőr 155.
 Dobócz 98., 168.
 Dóczy Antal 52.
 „ Ferencz 50., 51., 52.
 „ László 52.
 Dömsödi papi gyűlés 10.
 Dóry (András) 8., 18., 20.
 Dubniczai István 62.
 Duhan György 65.
 „ Katarina 65.
 Dunántúl (iskolája) 15.
 „ (püspökség) 16.
 Dürsch Kristóf 72.
 Duymovith István 54.

E.

Eccard Joachim 70.
 Eckhart Bertalan 71.
 Eleonora királyné 7.
 Elias György 172
 Erdődy gróf 10.
 Ericus Miksa 74.
 Escher János Henrik 141., 142.
 Esslinger Jakab 72.
 Eszötz András 70.
 Eszterházi Károly gróf 55.

F.

Faschko Jakab 73.
 Fazekas Mihály 32.
 Fejér Mihály 44.
 Felka 23., 25.
 Fogarasi György 39.
 „ Mátyás 39.
 „ Mihály 46.
 Forgách Ádám gróf 149.
 Fóris János 43.
 „ Márton 37.
 „ Mártonné 38.
 Földvári András 146.
 Funda Davidis 147.
 Furmann Mihály 67.
 Füle 61.
 Füleki 149., 181.
 Füleki István 160.
 Füred (Balaton) 56.
 Fűrstein András 72.

G, Gy.

Galambfalvi András 46.
 Galambosi István 29.
 Galli András 71.
 Galli Pál 74.
 Gasparis Pál 79.
 Gebhard János 74.
 Gegesi Bertalan 35.
 Gemanner György 150., 161., 173.,
 174.
 Gematius Illés 113.
 Gerber György 71.
 Geréb Boldizsár 48.
 Gineus Mátyás 73.
 Glogovius János 98., 118., 119.
 Goderman Adrás 116., 117., 119.
 121., 123., 128., 134., 137.

- Goderman János 114. I.
 Góts Mihály 174.
 Gömöri János 98., 118., 123. Igló 68.
 Göntzi Katarina 27. Igmánd 145.
 Graff György 74. Inceze János 36.
 Grosius András 69. Inkei Boldizsár 56.
 Guerta István 118.
 Gutka János 98.
 Gyalakuti Lázár Imre 44., 47., 48. J.
 Gyöngyösi István 103.
 „ Tamás 155.
 Gyulafi Zsófia 44.
 Gyurkovics Ferencz 62.
- H.
- Haas András 64.
 Haas György 65.
 Haas Jakab 65.
 Haas Zsuzsanna 65.
 Hagymáskér 59.
 Hamel Bruning 129., 130., 131., 132.
 Hamva 98.
 Hantorius Márton 74.
 Harmasz 98.
 Harsányi István 77., 153., 164., 166.,
 167., 168.
 Haszliusz Sámuel 74.
 Hegyaljai templomok 6.
 Heidegger János Henrik 83., 85.
 Heilmann János 72.
 Hellenbach 9., 17.
 Heringer Jakab 71.
 Heves vm. 18.
 Herzog Ádám 65.
 „ János 65.
 „ Katarina 65.
 „ Mária 65.
 Heuchelin György 71.
 „ Simon 69.
 Heuster Ferdinand 156.
 Hoefflinger Antal 71.
 Hofkirchen Lajos 98.
 Hont vm. 10.
 Hoppius Orbán 69.
 Horváth Ferencz 34.
 Horváth Miklós 35.
 Hospinianus Rudolf 84., 141.
 Höher Mihály 73.
 Huber Menyhért 73.
 Hucher Jakab 71.
 Hunsdorfer Zsuzsanna 65.
 Huszti Mihály 165., 168.
 Hümmel Pongrácz 72.
- Jabloneczay János 78.
 Jacobaei Jakab 72.
 Jakabfa 50.
 Jakab István 36.
 Jánosi 98.
 Jatai Sámuel 98., 110.
 Johannides György 74.
 „ Fülöp 98.
 József (I) király 11.
- K.
- Kádár János 43.
 „ Miklós 42.
 Kalati Simeon 20.
 Kallai István 98., 118., 127., 133.,
 135., 136., 137., 138., 139., 172.
 Kállay Mihály 28.
 Kalnai Péter 78
 Kálnó 174.
 Kaposi István 145.
 Kassa (ref. templom) 26.
 Kecskeméthy 8.
 Kelio Miklós 158., 162., 174., 175.,
 176., 181.
 Keller Bernát 71.
 Kemenczey Pál 27.
 Kemény János 48.
 Kenessey 17., 20.
 Kenessey István 60.
 Kérészy János 30.
 Kerman (Dániel) 20.
 Kezi (Kesz) 165.
 Kézdivásárhely (Borbély) István 37.,
 49.
 Kilger Dávid 73.
 Kisbér 145.
 Kis Monis György 37.
 Kiss István 62.
 Klesch Dániel 74.
 Kocsi Csergő Bálint 76., 78., 159.,
 160., 179.
 Kohári István 26.
 Kolonics Lipót 98., 99., 103., 104.,

- 108., 111., 114., 117., 118., 120.,
129., 134., 149., 150., 155., 176., 181.
Koller Ignác 60., 61.
Komáromy István 78.
Korodi János 161., 168.
Korpona 146., 148.
Kovács András 35., 44.
" István 35.
" Jakab 33., 35., 36.
" Menyhért 32., 33.
" Tamás 32.
Kovácsnai András 27.
Köpeczi Balázs 78.
Körmendi György 145.
Körmöczbánya 70., 71.
Kövér Gábor 104., 105.
Köves 56.
Kramer Jakab 65.
" Mária 65.
" Susanna 65.
Krasznói Mihály 78.
Krausz Dorottya 65.
" Lőrincz 65.
" Katarina 65.
" Mária 65.
Kubinyi István 158.
- I.*
- Lader János 70.
Ladmóczi István 98., 108., 110., 118.,
133., 135., 136., 138.
Lampe (Ember) 76.
Langerus György 69.
Lani János 98., 118.
Lányi 11.
Lányi György 147.
Lauretz György 73.
Lázár György 48.
" Imre 40.
" János 48.
Lenti István 53., 57., 62.
Leporinus Miklós 78., 98., 178.
Leste 180.
Liktör András 70
Limbach 72.
Lipót (I) király 11., 130., 131., 132.,
133.
Liptó vm. 6.
Litér 58.
Lisznyai Sámuel 146
Lorántffy Zsuzsanna 28.
Losonc 9., 10., 98.
Lovas 57.
Lubló 64.
- Lubomirski Szaniszló 23.
Ludány 15.
Luttskind Lajos 72.
" Péter 72.
- M.*
- Madas 8.
Mahler Dániel 65.
" Jakab 65.
" Susanna 65.
Major János 32
Mang János 73.
Mansatoris István 98., 107., 110.,
118., 121.
Marik Miklós 70.
Marosi István 145.
Masarius Dániel 189.
Masnicius Tóbiás 146.
Matz Antal 66.
" Johanna 66.
Maurer Éva 65.
Megyeri Gergely 36.
" János 43.
Messinger. János 53.
Michael György 71.
Miklósfalva 73.
Misérd (Mischdorf) 70., 72., 74.
Miskolczi Gáspár 29.
" Mihály 148., 149., 159.,
168.
Mitislangnonius István 74.
Modor 69., 70., 71., 72., 73., 74.
Molnár György 33.
" Márton 40., 44.
" Mihály 42.
" Miklós 34., 35., 43.
Morjancsik András 68.
Moszczenszky András 64., 67., 68.
Müller János Keresztély 72.
- N, Ny.*
- Nagy György 35., 44.
" Imre 37.
" János 40.
" Sámuel 60.
Nagyalmási Márton 45.
Nagyhont 148.
Nagyszombat (Tyrnavia) 69., 71.,
72., 74.
Naprágy 160.
Nemes András 102.
" Ilona 48.

Nemes István 54.
 Neoacquistica commissio (pesti) 20.
 Nigrelli 6.
 Nikletius Boldizsár 78
 „ Sámuel 78., 148.
 Nonni János 135., 136., 137., 138.
 Novák János 54.
 Nyutodi János 37.

O, Ő.

Odor Sámuel 103., 104., 106
 Okolicsányi 9., 11.
 Oláh János 40.
 Olaszfalu 58.
 Olesváry 17.
 Opra Miklós 39.
 Orosz Pál 62.
 Otrókosi (Fóris) Ferencz 78., 159.
 178.
 Őri Mátyás 145.
 Ősi 60.

P.

Pados Ferencz 50.
 Paenker Dávid 72.
 Pálfi János gróf 7.
 Paloznak 57.
 Panyit (Gömör) 98.
 Pápa 100., 177.
 Pap Ilona 28.
 Papoczi Péter 45.
 Patai 20.
 Patak I. Sárospatak.
 Pátens (III. Károly-féle) 5., 6., 7.
 Paulovics Mihály 176., 177.
 Peringer Zakariás 147.
 Pesti religionaria commissio 17., 18.,
 19., 20.
 Pesti neoacquistica commissio 20.
 Pethő György 54
 Pfanner Mihály 71.
 Philippides János 118.
 Pihringer Keresztély 75.
 Ploss Miksa 158., 159., 180.
 Podolin 64.
 Ponicienius Márton 71
 Posterus Kristóf 70.
 Pozsony 18., 20., 21 (conferencia);
 69., 70., 71., 72., 73., 74., 75 (es-
 peresség)
 Pussil Sámuel 70.

R.

Rabszabó János 100.
 Ráday Pál 5., 9., 10., 11., 15., 17.,
 18., 20., 22.
 Ráduly Máté 36., 37.
 „ Máténé 39.
 Radvány 146.
 Ragoczi Jakab 64.
 „ János 64.
 Rákóczy György (II.) 104.
 „ Ferencz (II.) 55.
 Rapha(n)ides János 98., 118
 Récsé (Ratzersdorf) 69.
 Reichenbach Gottfrid 74.
 Reiserus Antal 74.
 Remeteszegi Miklós 46.
 Rendek 63.
 Rettegi András 29.
 Reussius András 69
 Reuter Mihály 76., 77., 79., 80., 144.,
 181., 182.
 Rhoacius János 98., 118., 121., 122.
 Ribini 69.
 Rimaszombathi János 103., 104.,
 110., 118., 122., 125., 127., 128.,
 129., 133., 135., 136., 138.
 Rinaldi Ferencz 135., 136., 139.
 Riser Bertalan 70.
 Rosos Ambrus 58.
 Rozgonyi János 28.
 Rozmann Anna 28.
 Rozner Kristóf 71.
 Rögl Gáspár 73.
 Runya 98.
 Ruyter I. Reuter.

S.

Ság 167.
 Sallai János 98., 118.
 Sámbar Mátyás 176., 177.
 Sambrichius János 70.
 Sandi Ferencz 38., 40., 46.
 Sandi (Kis) Péter 34., 35., 39., 42.
 Sárospatak (főiskola) 5., 6., 7., 8.,
 12., 16.
 Schedius Kristóf 73.
 Scheibelius bapt. János 69.
 Schmidt Dániel 70.
 Schönfelder Tóbiás 69.
 Schranek Gáspár 70.
 Schütz Zsuzsanna 65.
 Schwarz Salamon 71.
 Schwetzki András 98., 103., 181.

- Sedenyi István 78
 Sellyei István 77., 147., 150.
 Selmezbánya 74.
 Seltenreich József 22., 24.
 Senensis M. 70.
 Serke 98.
 Serpilius Sámuel 69.
 Simon András 44.
 Simoni 98.
 Simonides János 146
 Simori Tornyai István 121., 122.
 Sip 168.
 Sipos 9., 10., 11.
   " Márton 35.
   " Péter 32.
 Soher Henrik 105., 106., 107., 108.,
   110., 111., 112., 113., 114.
 Sóly 58.
 Sommerkorn György 74.
 Somorja 69., 71.
 Soós István 12.
 Sopron 100., 101.
 Sorer bapt. János 79., 81., 112.,
   135., 139.
 Sövényfalvi 34.
 Spanhemius 10.
 Sréter János 11.
 Stankó Máttyás 120., 127., 128., 134.,
   135., 137.
 Steller Tamás 78., 179.
 Stephani Kristóf 72.
 Sutorius Bálint 74.
 Süket-Demeterfalva 31., 33.
 Sümeg 54.
- Sz.*
- Szakál László 35., 36.
 Szallay István 145.
 Szalócz 146.
 Szalóczy Mihály 78.
 Szalontai István 130., 133., 134.,
   135., 136., 137., 138., 172.
 Szász Mihály 44.
   " Miklós 39., 40
 Szathmári István 146.
 Szecsei János 167., 168.
 Széchenyi György 161.
 Szechy István báró 149.
 Szelepcsényi György 98., 149., 181.
 Szendrei György 98., 118., 120.,
   123., 170.
 Szendrei Márton 98., 103., 155.
 Szenté Bálint 146., 149.
- Szent András 179.
 Szentgyörgy 70., 71., 72., 75.
 Szentimrei Ferenc 62.
   " Sámuel 9., 11., 15.
 Szentkirályi András 98., 107., 118.,
   119., 168.
 Szent-Lőrincz 161.
 Szentmiklósi 9.
   " János 115
 Szent Péteri (Mangó) István 98., 107.,
   108., 110., 118., 121., 133., 135.,
   136., 137., 138.
 Szent-Peteri János 98.
   " Márton 78., 165
 Szepesvár-alja (rk. tvszék) 23.
 Szereda Szent-Anna 31.
 Szeremi Sámuel 28.
 Szeremlei 17.
 Szilágyi András 30.
   " Sámuel 60.
 Szilvássy István 157.
 Szodoi András 78.
 Szogy 168.
 Szökolyai 15., 17.
 Szombath Mihály 47.
 Szomodi János 78., 95.
 Szontzi János 132.
 Szőnyi Virágh János 145.
 Szőke Mihály 8.
- T*
- Tállyai végzések 16.
 Tamási 180.
 Tatai Sámuel 107., 118., 123., 133.,
   135., 136., 138.
 Thamasi István 40., 44.
 Thurzó György 69.
 Tieftrunk D. 74.
 Tihany 53.
 Tinkovics János 180.
 Tintelius Ákos 69.
 Tisza és Duna közti püspökség 16.
 Tiszántúli püspökség 17.
 Titius Dávid 73.
   " Gottfried 73.
 Tompai Máté 48.
 Torna vmegyé 6., 7.
 Tornai gyűlékezések 7.
 Tornallya 98.
 Tóth György 40., 44.
   " Ferenc 50,
   " János 40.
   " László 34.
   " Mihály 44.

- Tökölyi István 98., 118., 119., 168., 169.
 Tömösvári Kovács István 29.
 Török András 10., 11.
 Traun 9.
 Trautmann Jakab 72.
 Tunabius János 71.
 Turócz vmegye 6.
 Turócz-Szent Márton 178.
 Turóczy András 181.
 Turretinus Ferencz 81., 88., 95.
 Turzinszky 67.
 Virágh János I. Szónyi.
 Vissak János 70.
 Volgnadius Gáspár 69.
 Vokelius Godofried 73.
 Weber Mihály 75.
 Wégh András 78.
 Wegelin Jósua 70.
 Weh Sempronius 70.
 Weltkringer Lőrincz 69.
 Wenczelius András 74.
 Westhovius Tivadar 77.
 Wildner János 69.
 Winter Fülöp Jakab 73.
 Wolkra pk. 61.

U.

- Udvari János 53.
 Ujvári János 78.

V, W

- Vágási Dániel 48.
 Vajda György 54.
 „ Simon 33.
 Vajda-Szentiváni Péter 49.
 Vály 98., 172.
 Varga István 44.
 „ János 42.
 Vászoly 53.
 Vedrosius János Jakab 182.
 Velz György 168.
 Veszprémi ref. egyházmegye 50.
 Vincze András 105.

X, Y, Z.

- Zabolai János 39.
 Zabatin Lajos 53.
 Zaffius Miklós 79., 80., 81., 112., 117., 139.
 Zágoni 39.
 Zágoni István 40., 41., 42., 43., 44., 46., 47.
 Zágráb (diocesis) 9.
 Zánka 51.
 Zarnichausen Henrik Konrád 72.
 Zeleni János 148.
 Zemplén vm. 7., 9.
 Zollikoffer 111., 114.
 Zoltáni 17.
 Zurány 79.
 Zvittinger Pál 71.

TARTALOM

(az egyes közleményekben foglalt lényegesebb dolgokrövid megemlítésével.)

	Lap.
1. <i>Előszó.</i> (A szerkesztő)	3—4
2. <i>Levelek Ráday Páltól egyházi ügyekben</i> (Zoványi Jenő) . . .	5—22
I. Ismeretlenhez, 1714. jún. 7. kelettel. Jelenti, hogy a pataki főiskolának a királyi pátens alapján beállott zaklattatása s a hegyaljai és tornai templomok ügyében a herceg-primásnál közbenjárt. Javasolja, hogy a pataki iskola dolgában a pátens kihirdetése alkalmából megokolt óvást terjeszszenek be. Melegen ajánlja, hogy Bécsbe követséget küldjenek fel s azt kellő költséggel ellássák.	
II. Szentimrey Sámuelhez Pozsonyból, 1715. márczius 25 kelettel Bécsbe. Jelenti, hogy a királyi audientiáról szóló tudósításokat megkapta. Tudósít a Debreczen és a zágrábi dioecesis ügyében Pozsonyban történekről. Kéri, hogy Bécsben szállást nézzzen számára.	
III. Czimzett nincs megnevezve. Kelet: Losonez 1715. Apr. 30. Nem bizik, hogy a bécsi közbenjárásnak kedvező sikere legyen s azért nyomósan ajánlja az óvást. Tudósít a bozóki jobbágyság zaklatásáról Tanácsot ad a dömsödi papi gyűlés miatt eredhető bajok kikerülése ügyében. Kéri czimzettet, hogy egyes lefoglalt theol. könyvek kiadatása ügyében járjon közre.	
IV. Szentimrey Sámuelhez Pozsonyba. Kelet: Buda, 1715. jún. 24. Maga nem reméli, hogy Pozsonyba felmehessen, azért az eddigi credménytelenségen el nem csüggedve, tanácsolja, hogy a különféle, főleg pedig az 1691. és 1703. évi commissionális explicatiók ellen, mint a melyek királyi diplomákba. az országos törvényekbe és a szatmári conventióba ütköznek, protestátiót adjanak be	
V. Szentimrey Sámuelhez Otrokocsba. Kelet: Ludány, 1717. jan. 26. A Patakon kitört viszátkodások megszüntetése végett. a vett információk alapján, tanácsokat ad. Csécsi vonja vissza az esperes s két egyházi és két világi férfiú előtt veszedelmes tanait, mit ha nem tenne meg, állásától volna elmozdítandó. Azary eljárása helytelen, ezért más helyre tétessék át. Egyébként megnyugszik a czimzett s más atyafiak esetleges helyesebb intézkedésében.	
VI. Czimzett nincs megnevezve. Kelet: Losonez, 1725. April 10. (Töredék) Az iskolákra vonatkozó adakozások ügyében egyetemes eljárást javasol, mert ettől fent biztosabb sikert vár. A pataki iskolára a gyűjtést legjobb kiküldött s legi-	

- timált diákok útján eszközölni. Ajánlja, hogy ez ügyben felekezeti embert küldjenek fel.
- VII. Döry Andrásához. Kelet: Losoncz, 1730 január 12. Utasítás az udvarhoz küldendő követség s ennek költségei ügyében.
- VIII. Czímzett nincs megnevezve. Kelet: Ludány, 1730. ápril 19. Tanácsolja, hogy a felmerült újabb gravamenek miatt is az udvarnál közben kell járni. Ajánlja, hogy Pozsonyban a lutheránus atyafiakkal közös conferentiát tartsanak s innen terjeszszék fel emlékiratban sérelmeiket. Körvonalozza ez emlékirat szövegét. Nem hiszi, hogy a pesti neoacquistica commissióra lemelessen. Jelzi, hogy Kerman lutheránus püspök fogságban van, s ajánlja, hogy a lutheránus atyafiaknak püspökük kiszabadítására 100 forintot ajándékozzanak, a mivel tán a reformátusokkal szemben való idegenkedésük el volna oszlatható.
- IX. Ismeretlenhez, kelet nélkül Bécsi útjából visszatérvén, közli a vallásügyekben szerzett tapasztalatait, a vármegyéknek ez irányú jogköre, az udvarnak a soproni XXVI. t-cz-re irányuló felfogása, a földesúri jog a superintendentiák s a dekretális eskü dolgában.
3. *Felka város bizonyoságlevele a számüzött prot. lelkészek ártatlansága mellett.* (Weber Samu) 23 - 25
Kiálltva 1677 október 6-án a felkai tanács által Seltenreich József helybeli lelkész számára, ki 1674. ápril 30-ára a XIII. szepesi város többi ev. lelkészeivel együtt Szepesváraljára, rendkívüli törvényszék elé idéztetett, itt azonban meg nem jelenvén, társaival egyetemben számkivetésre ítéltetett.
4. *Tanúkihallgatás a kassai ref. templom ügyében* (Révész Kálmán). 26—30
1721. ápril 18 án. A kihallgatás történt a kassai ev. ref. egyház megkeresésére a kassaiak szabadvallásgyakorlatának, templombirtokának s bizonyos fekvésekre vonatkozó tulajdonjogának és egyes a ref. híveket ért sérelmeknek dolgában. Kihallgattatott az országbíró megbízásából 9 tanu.
5. *Erdélyi ref. egyházközségi élet a XVII. században* (Rákosi György). 31—49
A nyárad-szentannai egyházközség egykorú jegyzőkönyvéből vett: 1. gondnoki számadások, — 2. adományok jegyzéke, — 3. egyházközségi végzések, — 4. Lázár Imre főpatronatus rendelete egyházi belügyekben, — 5. Papi és tanítói díjlevelek.
6. *Árva ekkleziák a veszprémi ref. egyházmegyében.* (Thury Etele.) 50—63
Megnevezése azon gyülekezeteknek, a melyek 1774 előtt a veszprémi egyházmegyéhez tartoztak, de erőszakkal elvették. Elestük rövid története külön-külön előadva. E gyülekezetek: Csicsó, Jakabfa, Zánka, Antalfa, Udvari, Vászoly, Aszafő, Tihany, Arács, Csopak, Köves, Paloznak, Lovas, Litér, Sóly, Hagymáskér, Ósi, Füle, Rendek. Összesen 19. — 1774. május és június havából eredő feljegyzés alapján.

	Lap.
7. <i>Két rendelet a székesi vegyes házasságokból származott evang. gyermekek számkivetése ügyében.</i> (Weber Samu.)	64—68
1749. jún. 28. és decz. 12-ről. Kiadta a lublói kapitány. A rendelet 8 béli családot sujt gyermekeikkel együtt, mind névszerint elősorolva.	
8. <i>A pozsonyi ág. hitv. fev. esperesség lelkészeinek névsora 1612—1671-ig.</i> (Schrödl József)	69—75
80 névaláírással.	
9. <i>Kocsi Csörgő Bálint „Narratio brevis de oppressa libertate hungaricarum ecclesiarum“ cz. művének X—XI—XII. fejezete.</i> (Balogh Elemér.)	76—184
Folytatása a Lampe (Ember Pál) egyháztörténeti munkájában közlött kilencz fejezetnek.	
A X. fejezet szól a Nápolyban kiszabadult gályarabok vándorlásairól. Neveik közölve a Ruyter admirális által számokra adott útleveiben.	
A XI. fejezet leírja a sárvári, kapuvári, triesti és bukkarii börtönökben fogvatartott 14 ref és 8 lutheránus papnak szenvedéseit; közülök 6-nak halálát, 7-nek kiszabadulását, 9-nek hitehagyását.	
A XII. fejezetben további 19 hitvallónak szenvedéseit írja le, a kik e kinaikba mind bele is haltak.	
10. Név- és tárgymutató	185—191

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1902. évi október 1-től—31-éig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902. évre:
Barsi á. h. ev. egyházmegye, Ihász Lajos egyhk. felügyelő Hathalom, Szentiványi Árpád Felfalu, Szentiványi József L.-Szt.-Iván. Vajdahunyadi ev. ref. egyházmegye, Rohodi ev. ref. egyház, Kecskeméti ev. ref. egyházmegye, dr. Meskó László Nyiregyháza, Arany László örököse Budapest, Nádudvari ev. ref. egyház (12 korona), 1901—1902-re: Pozsonyi ev. theologusok Otthona, 1899-re: L. Nagy Árpád ev. ref. lelk. Acsád, 1901-re: Bánó József Budapest.

2. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902:
Dr. Kovács Sándor theol. tanár Pozsony, Budapesti á. h. ev. hitoktatói testület, Jóba József ev. ref. lelk. Magyaratád, Tabajdy József Szentés, Bancsó Antal Sopron, Rác Gyula ev. ref. lelk. N.-Halász, Tóth Gábor ev. ref. lelk. Szabadszállás, Faragó János főg. igazgató Pápa, Eperjesi ág. hitv. ev. I. egyház, Szakál István ev. ref. lelk. Lucska, Galle István á. h. ev. lelk. Hanta, Tiszaderzsi ev. ref. egyház, Mádý Lajos ev. ref. esperes Ujpest, Kármán Pál ev. ref. lelk. Torzsa, Ráczevev Károly ev. ref. lelk. Aszaló, Illyés János ev. ref. lelk. Átány, Antal Gábor ev. ref. püspök Komárom, Jakucs Sándor ev. ref. lelk. Hajdú-Szovát, Karsay Imre á. h. ev. lelk. Szil-Sárkány, Broesko Lajos Budapest, Csűrös István Budapest, Fabiny Gyula Budapest, Hamar István Budapest, Szterényi József Budapest, Ruskay Gyula ev. ref. lelk. Jánosi, Simonides János á. h. ev. lelk. Szécsény, 1899—1901-re: Jausz Vilmos Sopron (33 kor.), 1898—1899-re: Vargha Károly ev. ref. lelk. Megyeres, 1901-re: Hornyánszky Aladár Pozsony, Felsőbányai ev. ref. egyház, Mihálydi ev. ref. egyház, Csiky Lajos theol. tanár Debreczen, dr. Miskolczi Kovács Gábor Szerenes, 1901—1902-re: Cziáky Endre ev. ref. lelk. F.-Dobra, Mezősasi ev. ref. egyház, Tóth Béla ev. ref. lelk. B.-Harsány, Lichtenstein József Miskolcz.

3. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902. évre: Kozma Zsigmond ev. ref. lelk. B.-N.-Bajom, Szabados László ev. ref. lelk. Körtvélyes, Cseh Pál ev. ref. lelk. Miskolcz, dr. Tirtsch Gergely ág. h. ev. lelk. Uj-Pázua, Kovács Károly ev. ref. lelk. T.-Palkonya, Szendy Géza ev. ref. lelkész Kispereg, Dávid József ev. ref. lelk. Hangács, Tiszaszentmártoni ev. ref. egyház, Anaresi ev. ref. egyház, Kálló-Semjéni ev. ref. egyház, Komorói ev. ref. egyház, Vencsellői ev. ref. egyház, Karai Sándor főg. tanár Debreczen, Füleki Kovács Mihály Debreczen, Farkas György ev. ref. lelk. Abauj-Szina, Bányai Sándor főg. tanár H.-M.-Vásárhely, F. Varga Lajos ev. ref. lelk. N.-Rábé, Kókai Lajos Budapest, Rác Károly evang. reform. lelkész Ete, dr. Raffay Ferencz jogtanár Eperjes. 1901—1902-re: Szabó Lajos ev. ref. lelk. Nyirbátor, Szontagh Sándor ág. h. ev. lelk. Szepesvárallya, Sörös János ev. ref. lelk. B.-Szt.-Mihály, Szabó Sándor ev. ref. lelk. Túrkeve, Jakab János ev. ref. lelk. Szala. 1901-re: Barna Gyula r. l., D. Horváth.

4. Előfizetés Szemlére: Kolozsvári unit. papnöv. önk.-köre 4 korona. Ferenczy R. Kolozsvár 4 kor. 5 fill.

5. Károli-alapra: Hódmezővásárhelyi közgyűlési istentiszteleten gyűjtött összeg 257 kor. 8 fill.

Összesen befolyt III8 korona 13 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. november hó 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztáros.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja, hogy az evangyéliumi protestáns tudományos egyházi és népszerű vallás-erkölcsi irodalmat művelje, terjeszse, s az egyházi életet evangyéliumi alapon irodalmi úton ápolja és fejleszse.

Ezekre a czélokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 60 íven. Tartalmát iránycikkek, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Cikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon népszerűsítőleg vannak kidolgozva. A 3., 6. és 9. füzetbe *Egyháztörténeti Adattár* czímen tíz ívnyi külön melléklet járul. A *Protestáns Szemlé* a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja. Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 8 kor. Most a XIV-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeti művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténeti eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 14 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító* és *rendes tagjai tagdíj fejében*, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeti rajzok, hiteősítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 90 füzet. A *pártfogó tagok tagdíj fejében kapják, a többi tagok külön fizetés mellett*. Ára füzetenként 8 fill., 15 füzetből álló kötetenként 1 60 kor., 5 füzetből álló kötetenként *Protestáns Családi könyvtár* czímen 60 fill.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szász Károly*, dunamelléki püspök. Második kötet: *Mártha és Mária*, francziából fordította *Vargha Gyuláné*. Harmadik kötet: *Ahitat szeretet*. Vallásos költemények, írta *Szabolcska Mihály*. A tagok is megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben minden egyes kötetnek 2 kor., diszkötésben 4 kor.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománosánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest. Akadémia bérháza). A *reklamációk is hozzá intézendők*.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, a ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez irántszándékát vagy a titkárnál (*Szöts Farkas*, IX., Kálvintér 7. sz.) vagy a pénz tárnoknál (*Bendl Henrik*, IV. ker. Deák-tér 4. szám a.) bejelenti. *Pártfogó* tag az, a ki egyszer-mindenkorra ezer koronát fizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* tag az, a ki egyszer-mindenkorra kétszáz koronát fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként 12 korona tagdíjat, *pártoló* tagok évenként 6 koronát, *segítő* tagok évenként 3 koronát fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkerjük, hogy igyekezzenek új tagokat szerezni a Társaságnak.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZÖTSFARKAS,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST,

HÖRNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDAJA
1902.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.

	Lapszám.
1. Kényes kérdések az evangélikus egyházban. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	541
2. Az apokryphák Jézusképe. (Bef. közl.) <i>Dr. Szabó Aladár</i>	552
3. A művészi és erkölcsi alkotásról. (II. közl.) <i>Dr. Székely György</i>	568

II. Egyházi szemle.

Külföldi egyházi élet. <i>p—f.</i>	582

III. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Ballagi Géza: A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás. *V. F.* 593
2. Lenz Géza: A megigazulás tana Melancthon Locijában. *Sz.* 595
3. Radácsi György: Warga Lajos emlékezete. —s— 596
4. Czirbusz: Magyarország a XX. évszáz elején. *Sz. M.* 598
5. Menegoz—Bartók: Elmélkedések az üdv evangéliumáról. *V.* 600

b) Külföldi irodalom.

1. Dobshütz: Die christlichen Gemeinden. *Dr. T. I.* 608
2. Holtzmann: Religionsgeschichtliche Vorträge. *Sz. M.* 602

Kérelem a Társaság tagjaihoz.

Bizalommal és tisztelettel kérem a Társaság tagjait, hogy tagdíjukat sziveskedjenek sürgősen befizetni.

Egyben tisztelettel értesítem társulatunk tagjait arról, hogy a társulati ügyész a több évről hátralékos tagokat a választmány megbízásából először fizetésre fogja felszólítani, azután a nem fizetőket be fogja pörölni.

A pénztárnok.

KÉNYES KÉRDÉSEK AZ EVANGELIKUS EGYHÁZBAN.

Kétségtelen dolog, hogy a mely erő teremtette, egyesegyedül az tarthatja, az fejlesztheti s virágoztathatja is fel az evangélikus egyházat. S kétségtelen dolog az is, hogy ez erő egyesegyedül az *evangéliom ereje*.

De hát mi az az evangéliom?

Az a baj, hogy még e dologban, ez elemi kérdésben sem látunk tisztán. Nem tudjuk, vagy nem akarjuk tudni, a mi napnál világosabb egy igazság, hogy az evangéliom új és tökéletes kijelentés. Istennek világátteremtő, világmeggyőző s világüdvözítő kegyelmi ereje a Jézus Krisztusban, mert Isten igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe, mint az Írás mondja: Az igaz ember hitből él. Róm. 1, 16, 17. Nem szent tan tehát, hanem szent élet. Nem üres kultusz-forma, hanem gazdag erkölcsi tartalom, mely a szellemi istentiszteletben, vagy mint Pál apostol mondja, az okos szolgálatban — λογική λατρεία — nyilatkozik s melyet kinek-kinek magának kell saját személyes életében a keresztyén személyiség örök ideáljának, a Jézus Krisztusnak példáját követve kifejtenie; mert az üdvösségnek dolgát, a mennyiben ránk tartozik, más el nem végezheti helyettünk. Épen azért az evangéliom ereje nem is betű, a mely megöl, hanem lélek, a mely éltet. Nem írott törvény, hanem a Jézus Krisztusban való élet szívemben élő törvénye. Szellem, mely a hitben fűságnak bizonyosságát nyújtja s az életben a minden igazságot betöltő szeretet munkáját szeretetből gyakorolja. Szellem, a melyet külső tekintetek, véges motívumok nem irányítanak, nem is korlátoznak, mely nem a külső személyt, az elmulót, hanem a személyben, az elmulóban a belső embert, az örökkévaló istenképet nézi. És ezt meg is találja minden, még a legbűnösebb emberben is. Azért mint a Jézus Krisztus — egy embert se vet meg, de mindenkit, még a vámost is felemeli — minden beteget s ép a beteget gyógyítja. Nem gyűlöl, de szeret, nem átkoz.

de áld, nem bánt, de segít, nem ront, de épít, nem kárhoztat, de üdvözít. Terjeszti Isten országát, a szeretet országát.

Ilyen az evangéliom ereje, szelleme.

Ez erő és szellem előtt a szíveket és minden hajlékot feltárni és azt mindenütt megotthonosítani, diadalra juttatni, ennél én magasztosabb hivatást nem ismerek. Ez magának az isteni üdv munkának tovább folytatása köztünk, ez a folytonos Krisztusi váltság és engesztelés, Isten szeretetakarátának mint világczélnak, igen, magának az Istennek megdicsőítése a földön. S én meg vagyok arról győződve, hogy ha az evangéliom emez isteni erejéből és szelleméből több s e világ s a világi muló célok s törekvések szeretetéből kevesebb volna mi bennünk, úgy minden mi munkánkon, de különösen evang. egyháztársadalmi működésünkön nagyobb áldás lenne.

Sajnos, nálunk másként áll a dolog. Mi egyenesen evangéliomellenes, azért áldatlan küzdelmekben és törekvésekben emésztjük fel minden erőnket. A példa fáj. Mikor már szinte azt hittük, hogy „felhagytunk a gyermekhez illő dolgokkal“ és megközelítettük „a Krisztusban való férfiúi érettség“ fokát, ime megújul a régi jelszó: az evangéliomi erő és szellem megtagadásával a külső törvény nevében birói széket ülünk egymás felett az igazhitűség és az igaz hazafiság dolgában. Nap nap után tapasztaljuk, mint nyomul előtérbe az evangéliom egyházában az örök evangéliomi erő és szellem s így hát a lényeg és cél helyett a forma és eszköz, a hit élő igazsága helyett a tan és nyelv kérdése. S Isten országa és az egyház építése helyett e két kényes pont körül tusáznak s vivnek áldatlan harcot egymással a lelkek.

Bizony nem jól vagyon ez így. Épen azért épenséggel nem háládatlan feladat — különösen ha a legutóbbi évek sajnálatos tapasztalataira gondolunk — egyházunkkan egyfelől a tan vagyis az ú. n. igazhitűség (orthodoxia) és a nyelv vagyis a nemzetiség (nationalismus) s ezzel kapcsolatban a hazafiság kérdéseit magának az evangéliomnak világosságánál kissé megvitatnunk, mert abban, azt hiszem, mindenki igazat ad nekem, hogy az evangéliom egyházában csakis az evangéliomi álláspont elfoglalása lehet jogosult.

I.

Az igazhitűség kérdése.

Theologiai tanári tapasztalataimból indulok ki.

Hála Isten vagyunk már annyira, hogy theologusainknál nemcsak tudatos képzésről, hanem tudatos képződésről, mondjuk önképzésről beszélhetünk. Ifjaink egy része a theológiát nem csupán földi, hanem mennyei kenyérnek is tápláló pályának tekinti s szinte éhezve és szomjúhozva keresi az igazságot. Mert tudja, hogy az *igazságot* készen s ingyen senkinek se adják, hogy azt kinek-kinek magának s magáért keresnie, kutatnia kell. S egyik-másik ifjúnak e munkáját s az eredményt, melyre már az intézeti falak közt eljut, szinte gyönyörűség nézni.

Hanem aztán mikor el-, ki- és bekerülnek a papiszékbe, mintha csak egyszerre — valami titokzatos büvölés és bájolásra — kicserélnék őket. Látták s látjuk jelét: szinte szánó mosolylyal tekint egyik-másik reánk, mert mi még mindig keressük és kutatjuk az igazságot, holott ők azt másoknak egyetlen ujjmutatására nagy hirtelen megtalálták. Majd ajkuk szánó mosolya szájalmas neheztelésbe s majd csendes, majd meg nyílt szemrehányásba. ítéletből kárhoztatásba, sőt fenyegető támadásba megy át. S egyszer csak azon vesszük észre magunkat, hogy — kik egykor kedves tanítványaink valának, ugyanazok dühös ellenségeinkké lettek. S ha csak velünk esnék ez meg. De sajnos! a szakadás és pártoskodás mint a métely tova terjed s kihat egész egyházunkra. Miként egykor a zsidóság körében tiszták és tisztátalanokról, úgy kezdenek már nálunk is beszélni: igazhitű és hitetlen theologusok s papokról. És véget ér a közös munka, s kezdődik a harc egymás ellen, közös ellenségünk véghetetlen örömére. Már benne is vagyunk ugyan alaposan. Kik egyházunkban csakis önmagukat tartják „igazhitű lutheránusoknak“, Lutherrel vágják szemünkbe: *Ihr habt einen anderen Geist!*

Nos hát épen ez a kérdés!

A firmát — legalább látszólag — ugyan jól választották ki, de hát — tudjuk — az apostol is beszél a sötétség olyan szolgáiról, a kik a világosság angyalaivá változtatják el magukat. S ezek ellen bizony ma sincs jobb védőszer, mint az övé: a *leleplezés*.

Csak fel kell lebbenteni a „*fényes takarót*“ — s meglátjuk a valót. Más szellemünk vagyon! Hát igen, más az

övéknél, de hisszük és valljuk: egy a Lutherével. Mi a mi fundamentomunk, a melyen állunk s a mely mindéletünkben, mind halálunkban egyedüli bizodalunk s nyereségünk?

Felelet: a mi Lutheré volt, a Jézus Krisztus, „mert más alapon a kívül, a mely megvettetett, nem vethet senki“. Mi a mi fegyverünk, melylyel amaz alapot védjük és mi rajta épült; a Jézus Krisztusban hívők közösségét építjük, erősítjük s száz halálon át diadalra visszük?

Felelet: a mi Lutheré volt, az Ige, egyes egyedül az Isten Igéje, melynek eredeti okmánya a Szentírás. S ki vezérel el Isten minden Igéje igazságára? Felelet: a ki Luthert elvezette, az igazságra vezérlő Szentlélek, a mely — mint Pál mondja — kiöntetett a mi szíveinkbe. S mi a mi feladatunk, a melynek megoldása végett egyházszolgálatba állunk?

Felelet: a mi Lutheré volt, hirdetni az Igét, egyes-egyedül az Isten Igéjét, mert nekünk az Isten csak a „ius verbi“-t adat meg, e kívül semmi mást.

Tehát Jézus Krisztus hite, Istennek Igéje, Lelke és az Ige hirdetése, ezek ama szent oszlopok, a melyeken a mi élet-hívatusunknak s működésünknek nyugodnia kell.

En többet Luthernél nem találok.

De igen, találok még egyet. Megtalálom benne azt a *szabad személyiséget*, ki Krisztus hitével szívében, Isten Igéjével kezében, Isten Lelkéből szólva szembeszáll az örök igazságért e világ összes hatalmasságaival, szembeszáll, mert szembe kell szállnia saját egyházával, ennek mindenható fejével és ellenmondást nem tűrő tanaival is.

Követni akarjátok? Ebben kövessétek őt, mert ez az igaz lutheriség. S bár volna közülünk mindenki egy-egy ily Luther, akkor ma tán már nem is volna mit reformálnunk, mig így, a hogy vagyunk, a hová jutottunk, bizony előlről kezdhetjük újra a dolgot.

Azon a ponton vagyunk, hogy az *evangyéliomi protestáns szellem* ma-holnap kivész egyházunkból, hogy elváltozunk, de nem a Krisztus, hanem a római pápa s egyháza képeré. Csak egy a szerencsénk, hogy ez az átalakulási processus sajátkép nem nálunk indult meg, hogy annak gyökere idegen talajban van s ebbe a mi szabad magyar földünkbe talán be sem is tudna gyökeresedni.

De épen azért — mint az arankára a herésben, ügyelnünk kell reá s a mint mutatkozik: irtanunk, égetve pusztitanunk.

Mert a magvát — főként az újabb időben — theolo-

gusaink szinte zsákszámba hordják haza, más gonosz manggal is vegyítve — egyik-másik elpápisztásodott némethoni evang. theológiáról. S mintha csak vaksággal vert volna meg minket az Isten, ezt a tervszerű munkát észre se vesszük. Az egy Dunántúl az, a hol még apáink szelleméhez hiven, a kedves Jéna s Halléba visz ki a theologusoknak útja; erre mi felénk már azt hirdetik, hogy az üdvösséget egyedül Rostockban és Erlangenben mérik.

Hát itt a baj. Nem tudunk vagy nem akarunk önállósodni, a magunk lábán állni s a magunk lábán járni.

Mi másolunk, mindig és mindenben a németeket utánozzuk. Hiszen ha csak a jóban tennők; de mikor ép ellenkezőleg: a mi korshajtás náluk is, azt ültetjük át.

Igen, átültetjük, a mi miatt a józan németek maguk is jajgatnak. Csak egy-két példát.

A németeknél — a mint tudjuk — az uralkodó orthodoxia máris igen sok mindent, így magát az egyház fogalmát is meghamisította.

Nem kisebb ember: *Harnack Adolf*, a berlini theologia tanára panasolja, hogy náluk az evangélikus egyházfogalomnak már se hire, se hamva. A legtekintélyesebb lapok (egyháziak s politikaiak egyaránt) az egyház római katolikus fogalmával operálnak. Nekik a Jézus Krisztus egyháza nem a hívők közössége, hanem törvényesen szervezett intézmény, többséggel, rendeletekkel, külső tekintélyvel. „Az egyház mondja“. „az egyház követeli“ — e szólásmóddal némitják el, akárcsak az államban, a más véleményen levőket, mert szerintük a mit az ő „Landeskirche“-jük mond, azt tulajdonkép maga az Isten mondja.

Mi ez, ha nem a hit egyházának az empirikus egyházakkal való azonosítása? Mi ez, ha nem róm. katolicismus?

Hála Isten! — mi még nem vagyunk ennyire. De nem hallatszanak-e hasonló hangok már nálunk is?

Nem ütögetik-e fel itt-ott fejüket olyan jelenségek, melyek csakis hasonló róm. katolikus egyházfogalom mellett érthetőek, minők a hatalmi törekvések, türelmetlenség, üldözési vágy, az egyházrendőri fegyelmezés és külső uniformizálásra való törekvés! Sőt tovább megyek, mert hisz ezen fordul meg minden: nem kezdenek-e már nálunk is beszélni tantörvényekről, a hitvallások feltétlen tekintélyéről és kötelező erejéről?

S honnét ez a jelenség is?

Bizony bizony — német növény ez is.

Hiszen azt is *Harnack* panasolja, hogy náluk a hit-

vallások tekintélyét már egészen olyan értelemben veszik, mint a római katolikus egyházban a traditiót az Írás mellett — vagyis amaz a norma normans, s emez a norma normata.

Hát evangyéliomi protestantismus ez?

Hiszen e felfogás — maguknak hitvallásainknak is egyenes megkáromlása.

Avagy nem ők mondják-e: Verbum Dei et praetera nemo, ne angelus quidem!

Hitvallásnak csak ott van értelme és jelentősége, a hol *hit* van. S mióta lett a mi hitünk fides salvificából, üdvhitből fides historicává, hagyományhitté?

Luther szelleme ez?

Csak lassan a testtel.

Az a nagy óriás Isten Igéjét nem azért adta kezünkbe, hogy annak világosságát újra kioltuk.

Protestálnunk és harcolnunk kell nekünk azzal nemcsak a külső, hanem a belső ellenség ellen, igen, harcolnunk mind, azok ellen, a kik Isten Igéjét — az apostollal szólva — kalmármódon meghamisítják, idegen elemmel, emberi hagyományokkal s tételekkel felelresztik.

Azért nem is tágitunk helyünkről, ha százszor mondják is, hogy — nektek más szellemetek van!

Legyen — csak az Úré legyen.

Őt féljük, embereket nem.

S az ő félelmében, lelki alázatossággal s az igazság diadalába vetett hittel és bizodalommal keressük és kutassuk tovább az igazságot s kik ebben a munkában őszintén kezet fognak velünk, azokat — bárha egyébként a nézetek és vélemények sora választ is el tőlük — munkatársnak és testvérnek tekintjük.

Mert egy dolog bizonyos: azon elemekkel szemben, a kikben, az apostollal szólva — vagyon ugyan Istenhez való buzgóság, de nem értelemről, mert az Istennek igazságát nem tudván és az ő tulajdon igazságukat igyekezvén állítani, az Isten igazságának nem vetik magukat alá — Róm. 10, 2, 3. — s kiket egyébként még más idegen melléktekintetek is erősen befolyásolnak traditionalis orthodoxismusukban, mondom, ez elemekkel szemben nekünk, kiket Krisztus szabadságra szabadított fel, össze kell tartanunk és erősen megállnunk és nem engednünk, hogy a szabadság e nekünk szent és drága földén, hazánkban, a magyar evangyéliomi protestáns egyházban minket bárkik ismét a szolgaság igájába fogjanak. Mert mi szellemben — kegyelemből és nem törvény-

ből, hitből és nem tanból, a munkás szeretet által várjuk az igazság reménységét. — Gal. 5, 2, 5.

Mi ev. protestánsok akarunk maradni — azért az evangéliom alapján tiltakozunk a papismus bármely alakja, tiltakozunk nemcsak az élő, hanem a holt, a papirospápák ellen is.

Előttünk szent és sérthetetlen tekintély csak egy van: Istennek Igéje! S ennek ingathatlan sziklaalapjára állva, ha benne s általa megítéljük e világot (I. Kor. 6, 2.), csekélyebb dolgokban nem volnánk-e méltók ítélkezni? Avagy nem tudjátok-e, hogy angyalokat ítélünk meg, mennyivel inkább hát életünk dolgait? (I. Kor. 6, 2, 3.).

S mégis tűrjük, hogy Isten igéje s törvénye helyett — a vének hagyománya legyen hitünknek és életünknek a zsinór-mértéke.

Oh nem! Regulam aliam habemus, mint a római katolikusok. S ezt ne szünjünk meg hangoztatni. Ne különösen most, a mikor még csak kísért az idegen szellem.

Mert ha tétlenségünk miatt majd begyökeredzik, akkor már késő lesz. Akkor odajutunk mi is egyházunkban, a hová a németek jutottak.

Megcsinálják majd nálunk is a római katolikus egyháznak torz képmását. És jajgathatunk mi is, a miként a németek jobbjai jajgatnak egyházuk újabb babiloni fogsága miatt.

Hiszen ők már nem csupán az evangy. protestáns elvek elhomályosulását, mi több, feladását, hanem a törvény s rendeletek alapjára fektetett egyházi élet valóságos elpápisztásodását is megérték.

Papokat s tanárokat, kik a hivatalos tantól s rendtől eltérni elég merészek, inquisitio elé idéznek s állásuktól elmozdítanak.

A szentségeket — maga Harnack panaszolja el ezeket — evangéliomellenes módon az Igétől elválasztják s azoknak magukban véve titokzatos jelentőséget tulajdonítanak. A protestáns puritanismus csúfságára beszélnek az istentiszteleti dolgok, tárgyak, formák, edények stb. szentségéről. A lelkészi állásból — a többi keresztyén állásoktól különválasztott szent rendet csinálnak — s azt is ama titokzatos szentség nimbuszával veszik körül. Az egyházlátogatásokból s más egyházi ünnepekből valóságos hierarchikus intézményeket formálnak. A generalis superintendensekről, mint „főpásztorokról“ szeretnek beszélni s óhajtják: vajha a római katolikus püspökök fényében s méltóságában jelenhetnének meg! S a

gyülekezetekben, akár az Isten angyalát, olyképen fogadják őket, sőt sirjaiknál már imádkoztak is ilyformán: „Hallgass meg minket, a te szolgálodat!“ Az egyházkormányzattól pedig szinte megkívánják, hogy mindenbe beleavatkozzék s rendeletet rendeletre küldjön s rendőri szerepet is játszóék.

De ne folytassuk. A példa fáj,

Másokról szólva, sokban már is magunkra ismerünk.

Hát épen ezért: talpra! Principiis obsta!

Van e romlásnak biztos orvossága.

Nem új.

Rég kipróbált: az *Isten Igéje* s annak tudománya, a *theologia*. Szabad theologia, a mely a napfényen, világosság-nál dolgozik s nem a sötétségben, mint az ú. n. papi szeminariumok.

Tudományos theologia, mely minden nyügtől menten csak egyet keres, egyért él, az igazságért és ezt nem félti senkitől s semmitől.

Keresztyén theologia, mely hisz az Igazság, az Ige megtestesülésében, a Jézus Krisztusban s e hitben boldogan végzi felette nehéz munkáját.

De hát van-e nekünk ilyen theológiánk!?

Nincs és azt mondom: nem is lesz, míg az önálló, minden idegen befolyástól független, teljesen felszerelt evangy. protestáns theol. fakultást egyetemen vagy azon kívül meg nem teremjük.

Mert mai intézeteinktől irányítást és vezetést ne várjon senki, hisz azok csonkaságuk s bénaságukban és nagy elhagyatottságukban járni maguk se tudnak.

De legyen elég ennyi — az ú. n. igazhitűségről.

Lássuk immár a másik kényes kérdést.

II.

A hazafiság kérdése.

Evangelikus egyházunkban jelenleg még az igazhitűség kérdésénél is kénesebb a nyelv s ezzel kapcsolatban a nemzetiség, illetőleg a hazafiság kérdése.

Ez — hogy úgy mondjam — egyházunk nyílt sebe. Betegség, melyet gyógyítani nem tudunk. Mert csak kuru-zsoljuk. Az egyedül biztos szert: az evangéliom erejét, eszünk ágába sem jut használni ellene.

Pedig az meggyógyítaná.

Vizsgáljuk meg hát ezt a kérdést is az evangéliom világhosságánál — őszintén és minden elfogultság nélkül.

Minden félreértés kikerülése végett, előre is hangsúlyozni akarom, hogy a szempont, melyből kiindulok, evangéliomi egyházi és nem nemzeti politikai. Mert meggyőződésem szerint a keresztyén egyházban egyedül ez a helyes eljárás. S meg vagyok arról is győződve, hogy ha a fent jelzett kétféle szempontot össze nem zavarnák, vagyis ha az evangélikus egyházban evangelizálnánk és nem politizálnánk, úgy a különböző nyelvek és nemzetiségek daczára sem ismernők a nyelvi és nemzetiségi kérdést s az igaz hazafiság szent és egyenesen keresztyéni kötelességét is híven betöltenők a közös haza közös szeretetében.

Mint sarkalatos alaptételt állítom fel az evangéliom alapján, hogy a keresztyénségben a *nyelvek elvi* jelentősége nincs. „A Jézus Krisztusban — mondja Pál apostol — nincsen sem zsidó, sem görög, sem férfi, sem nő, sem szolga, sem szabad.“

A keresztyénség a végtelen eszmében, Isten országában általában minden véges ellentétet megszüntetett, illetőleg magasabb egységbe olvasztott.

A régi világban választófal volt a nemzetiség, a nembeliség, a társadalmi állás; az új világban ledőltek mindazon választófalak, melyek az embereket egymástól. sőt ledőlt az a legnagyobb választófal is, mely az embereket Istentől választotta el t. i. a bűn.

S teljes fényében és dicsőségében felragyogott az új teremtés, az egyetemes emberiség, — helyesebben az emberség — humanitas — gondolata.

Minden oly törekvés tehát, mely a keresztyénségen belül a nyelvi s ezzel a nemzetiségi ellentéteket eleveníti fel, visszavesés a régi, a zsidó s pogány világba.

Nem; egyedül a *hit* s nem a *nyelv* üdvözít. Azzal, hogy én magyarul vagy tótul beszélek, Isten előtt se kegyesebb, se gonoszabb nem leszek.

A nyelvnek a keresztyénségen belül csupán eszközi jelentősége van s épen azért minden oly törekvés, mely az egyházban a nyelvnek elvi jelentőséget tulajdonítva, azt czéllá teszi, egyenesen evangéliomellenes.

A nyelv érzelmeink és gondolataink kifejezésére szolgáló eszköz. Az lényeges, hogy mit érzek, gondolok, de mellékes, hogy mely nyelven adok annak kifejezést,

Az ős keresztyének nyelveken, vagyis oly nyelven is szóltak, a melyet senki sem értett s ime akadt egy egész

irányzat, mondjuk egy egész párt, mely ép e nyelvbeszédben találta fel az igazi, vagyis az úgymondott pneumatikus kereszténynek ismertető jegyét. S egy Pál apostolnak kellett felvilágosítani őket, hogy még ez a nyelvbeszéd is csak úgy ér valamit a gyülekezetben, ha annak tartalmát vagy az illető maga, vagy valaki más értelmes nyelven megmagyarázza, mert mi magunkat az is építhet ugyan, de másokat azért csakis úgy építünk, ha megmagyarázzuk.

Íme a nyelv eszközi jelentőségének világos declarálása!

A nyelv a közösség, a gyülekezet hitben való építésének nélkülözhetlen eszköze.

Innét, hogy az evangyéliomi alapra visszamenő reformáció oly nagy súlyt fektetett a gyülekezetben az anyanyelvre. Igen, az anyanyelv joga magával az evangyéliomi protestantizmussal veleszületett jog. Azért ki e jogot a gyülekezetektől elveszi, az — elvette attól az evangyéliomot.

S íme — csodálatos dolog! — mégis akadt nálunk egy egész ev. ref. egyházkerület, mely úgy vélt magyar hazafiságból nemrégiben megtagadta a Zsoltároknak a kebelében levő néhány tót gyülekezet használatára tót nyelven való újabb kiadását! Ezt a magyar hazafiságot én tulságba vitt hazafiságnak tartom.

Az evangyéliom egyházában a gyülekezeti élet szempontjából kiváltságos nyelv nincs. Itt e körben, vagyis az istentiszteleti építés körében minden nyelv egy sorba esik: az van helyén, a melyiket a hívek értik.

De hát ha az istentisztelet vezetője, a lelkész se érti és tudja úgy, a mint kellene? Íme, evangélikus egyházunk egyik égető baja, fájó sebe, sok sok jogos elégedetlenség forrása, melyet vissza kell fojtanunk, ha azt akarjuk, hogy béke legyen köztünk s egyesült erővel működjünk közre mindnyájan közös ügyeinknél.

Ki merem mondani egész bátran, — nyugodt lélekkel és jó lelkiismerettel, hogy e hazában egy néppel se bántak s bántunk első sorban mi magunk, mint saját népünkkel, oly méltánytalanul, mint a tót néppel.

E népnek egynehány gonosz agitátor miatt legszentebb jogain kesített felette nagy csorba. Nyelvében nem mivelheti magát úgy, a mint egyházi szempontból kívánatos volna.

Minden nép megteheti, meg a szász, meg a szerb, meg az oláh is, csak a tót nem.

Pedig volt-e nép hívebb e hazához, a magyar hazához, mint épen a tót nép?

S ha félre is vezették árulók egy részét, — a nagyobb

része nem velünk harcolta-e végig ama némes harczot, nem velünk együtt ontva-e vérét a honért s az alkotmányos szabadságért?

S volt-e, s van-e nép, mely atyafiságának tudatában oly könnyen simulna hozzánk. mely napnap után mint száz meg száz patakocska, úgy táplálná a magyarság hatalmas folyamát s gazdagitná, erősítné vérével vérünket, szellemével szellemünket?

Bizony, ha e nép elfordul tőlünk s atyafiból idegenné, barátból ellenséggé válik, csak magunkra vessünk.

Azért azt mondom: csak a nyelvét ne bántsuk s akkor miénk lesz a szíve. S kérdem: kíván-e a haza többet a szívnél, a szív honszerelménél? A nyelv egy dolog, a hazafiság más dolog.

A hazafiság nincs a nyelvhez kötve, csak a hazához.

De az is bizonyos, hogy csak azt a hazát lehet szeretni, melyben otthon és nem idegennnek, megvetettnek s számkivetetteknek érezzük magunkat.

Azt a hazát, a mely minden gyermekének édes anyja és egynek sem mostohája!

S ha már a hazában, mennyivel inkább jogosult az evangélikus egyházban, hogy nyelvek szerint hivei közt különbséget ne tegyünk, illetőleg hogy minden nyelvet eszközi jelentősége szerint kellőképen méltányoljunk.

És én meg vagyok arról győződve, hogy ha mi ezt megcselekedszük, akkor — hiszen a szeretet kell, hogy viszontszeretetet keltsen — a másnyelvű elemek a magyar nyelvnek evangélikus egyházunkban való különös eszközi jelentőségét is szintén méltányolni fogják, vagyis megértvén azt, hogy nemcsak evang. gyülekezetek, hanem evang. közegyház is van és abban közös érdekek és feladatok is, el fogják ismerni, hogy az a nyelv, mely a magyarhoni evang. egyházban minket, mindnyájunkat egy a máshoz közelebb hoz, egymással megértet s közös közreműködésre képesít, egy szóval a hivatalos egyházi nyelv csakis a magyar nyelv lehet ép úgy, mint a hogy az őskeresztyénségben a görög, a római katolikus egyházban pedig ma is a latin a köznyelv.

De legyen elég.

Kényes kérdést érintettem, — szándékosan tettem. Nyíltan szóltam, mert evangéliomi szellemben őszinte és becsületes egyességet, békességet óhajtok.

S hitem, hogy a jelzett alapon az egyesség, a béke megköthető.

Nincs is lelkemnek forróbb óhajtása, mint hogy a hazafiságban, az egységes és oszthatatlan magyar haza feltétlen

szeretetében, alkotmányunk iránt való rendíthetetlen hűségünkben, a magyar nyelv közjogának tiszteletében s a többi nyelvek jogosultságának élénk tudatában teljesen egyeknek érezve magunkat, evangélikus egyházunkban a nyelv-, illetőleg a nemzetiségi kérdést mihamarább véglegesen levegyük a napi-rendről s hogy e közszellemében bizony-bizony romlásnak indult egyházban az evangéliom mindeneket újjáteremtő s megdicsőítő erejével új életet öntsünk s evangélizálva és nem politizálva töltsük be tisztünknek minden téren minden igazságát.

Akkor békesség leszen közöttünk s szebb és boldogabb jövő derül ránk.

Ezt engedje megérnünk a Kegyelem Istene!

Pozsony.

Dr. Masznyik Endre.

AZ APOKRYPHÁK JÉZUSKÉPE.

(Befejező közlemény.)

V.

Forduljunk most már azokhoz az apokryph iratokhoz, a melyek a férfivá érett Jézussal foglalkoznak s a melyek közül némelyik még a megdicsőülés fényéből is azért hozza le a földre, hogy képtelen csudákat végeztesen vele.

E művek, a mint említettük az: Acta Pilati s a Pilatus bünéről szóló apróbb művek, továbbá az Abgarhoz intézett levél s az² ezzel kapcsolatos: Acta Thaddaei, azután a Descensus Christi ad inferos, Martyrium Petri, a Péter-evangélium töredéke s más töredékek, az Acta Andreae et Matthiae s az Esárásról nevezett apokalyptikus munka.⁵

Ha azt kérdezzük, hogy miben különböznek e művek a kanonikus evangéliumoktól, azt felelhetjük, hogy sok mindenben, de különösen abban, hogy míg a kanonikus evangéliumok Jézust mint Megváltót tüntetik fel, kinek főcélja a lélek megmentése, addig az említett apokryph iratok Jézusa thaumathurg, a ki nem megváltani, hanem bámulatra ragadni igyekszik az embereket. A megváltó szeretet hiányát igyekezővén pótolni, ez apokryph iratok szerzői átengedik magukat a legféktelenebb képzelődésnek. Még ha a kanonikus evangéliumokból vesznek is át valamit vagy az azokban közölt elbeszélésekhez hasonlókat alkotnak is, akkor is eltorzítják az eredeti vonásokat. Jézus csodás gyógyításait pld. oly módon állítják előtérbe, a mely a legélesebb ellentétben áll azzal, a mit a kanonikus evangéliumok elibénk tárnak. Míg a Jézus a kanonikus evangéliumok szerint csodás gyógyításait teljesen alárendeli megváltói munkájának s azt akarja, hogy az emberek ezek által az ő isteni hatalmáról meggyőzve, lelkeik számára keressenek orvosságot, addig az apokryphák Jézusa szinte dicsekszik az ő csodáival és ezeket a megváltói tényével semmiféle összeköttetésbe nem hozza. E mellett az apokryphák a Jézus személyiségét bizonyos külsőségekkel is igyekeznek háttérbe szorítani.

Róma kezd úgy feltűnni, mint valami központja a Jézus munkásságának s a kereszt nem valami fenséges symbolum, mint a kanonikus evangéliumokban vagy Pál leveleiben, hanem mint valami önmagában is, a Jézus és az ő váltságmunkája nélkül is, erős és hatalmas varázsló szer.

A Péter-evangélium, a melynek csak egy része ismeretes előttünk, úgy tünteti fel a Krisztus keresztjét, mint a mely a feltámadott Jézussal együtt jő ki a sírból. Az őriző katonák látják, hogy két férfiú jön le az égből s közelit a sírhoz. A kő, mely a sír bejáratánál volt, magától elhengeredik, s a két ifjú (egyszer: *ἄνρας*, másszor *καταίετοι* egyszer sem angolok) belép a sírba. A katonák erre felkeltik a századost, meg a véneket, mert a Péter-evangélium szerint a vének is virrasztanak a sír előtt — s elbeszélik, hogy mit láttak. Még szólnak s már újra csodás dolgokat látnak. Látják, hogy a sírből három férfiú jő ki, a kik közül kettő a harmadikat támogatja (tehát az apokryph író is olyan támolygó Jézust képzel, mint némely újkori böles) s „a kereszt követte őket“.¹

Ime, a kereszt, mint a Jézustól megvált, külön hatalom. Nem a szenvedő Jézus s nem a Jézus szenvedéseiben ragyogó isteni szeretet, hanem a kereszt külön kezd üdvözítő erőt osztogatni. A Péter-evangélium töredéke a Jézus megfeszítéséről is szól, de kifejezi, hogy a Jézus, mikor a gonosztevők közt megfeszítik, „hallgatott, mint a kinek semmi fájdalom sincs?“² A Péter-evangélium írója tehát már nem értette a Jézust, a ki vérét ontotta sokak bűnének bocsánatára. Nem látta benne az Isten megváltó kegyelmét s a kegyelem hiányát hiába pótolgatta olyan képtelen túlzásokkal, hogy a Jézus feje — mikor t. i. a sírből kijött — „az égen felül ért“.³ A Jézus igazi nagysága nem az ilyen képtelenségekben áll, különben is, feje hiába ér az égen felül, a kereszt, a mely még csak követte a Péter-evangélium szerint, a Martyrium Petri szerint már a leghatározottabban mint üdvözítő hatalom tűnik fel.

A „Martyrium Petri“ egyike a legérdekesebb apokryph újtestamentomi iratoknak. Nemcsak azért érdekes, mert ebben már a keresztnek, mint valami csudaszernek a dicsőségét teljes erővel zengi az író, hanem különösen azért, mert Péter meg-

¹ Bruchstücke des Evangeliums und der Apokalypse des Petrus von Adolf Harnack. Zweite verbesserte und erweiterte Auflage. 1893. 11. lap.

² Ugyanott 9. l.

³ Ugyanott 11. l.

feszítettésére e mű szerint az adott okot, hogy az apostol beszédei következtében a férjes nők seregestől hagyták ott férjeiket. Ugyancsak e mű Rómát már úgy tünteti fel, mint a mely iránt a Krisztus különösen érdeklődik s a melyet Péternek a legnagyobb szenvedések daczára is elhagynia nem szabad. Az apostol ugyanis hallván, hogy Agrippa praefectus mennyire dühöng ellene, nagynehezen rászánja magát arra, hogy menekül. A testvérek arra kéri, hogy az ő üdvökért még egy ideig hordozza az élet terheit. Xantippe is, Albinusnak, a császár barátjának felesége, a ki „a szűzies életről szóló ígét” hallván az apostoltól, szintén elhagyja férjét, követet küld az apostolhoz, kérvén, hogy Rómát hagyja el. Péter vonakodik, de végre is távozni készül. Mikor a város kapujához tér, látja, hogy a Krisztus jö vele szembe. Imádván őt, így szól hozzá: *Domine, quo vadis?* (Uram, hová mégy?) Felelé neki a Krisztus: Rómába megyek, hogy újra felfeszítsenek. Ekkor Péter elhatározza magát, hogy visszatér s követi az Urat. Azonban nem követheti, mert Krisztus a mennybe megy. Péter pedig „édes könnyekkel” tér vissza s megéri, hogy neki kell szenvednie s e szenvedések által feszítettik meg újra a Krisztus. A megfeszítettés most már gyönyör lesz rá nézve. Péter, vagyis inkább a Martyrium Petri írója, valóságos dicsbeszédeket tart a keresztről. Odalép a kereszthez, már t. i. ahhoz a kereszthez, a melyre őt feszítik meg, a Martyrium Petri Pétere s így szónokol: „Óh, nagy neve a keresztnak! Elrejtett titok! Oh kimondhatatlan kegyelem! Mert a kereszt nevében van békesség. Oh kereszt, mely az embert Istennel egybekapcsoltad s az ördög rabságából dicsően kihoztad”.¹

A „Martyrium Petri” szerint tehát a kereszt üdvözítő eszköz a Krisztus nélkül is. Mikor Pétert megfeszítik és pedig saját kértére, fejjel lefelé, még akkor is a kereszt csudatevő erejéről szól s ezt mondja: „Nagy és mélységes a kereszt titka. A kereszt a szeretet kibeszélhetetlen és elválaszthatatlan kapcsa. A kereszt által von az Isten mindent magához. Ez az élet fája, mely által a halál birodalma megsemmisített”.²

De legyen elég a keresztre vonatkozó idézetekből. Hosszúra nyulnék ez az értekezés, ha mindazt az áldást részletesen ismertetnők, a mit a kereszt a „Martyrium Petri” szerint eszközöl. Az igazság kedvéért inkább azt jegyezzük meg, hogy Péter, miután hosszú beszédeket tart a keresztről, az Ur Jézusról is, bár nagyon röviden megemlékezik. A Jézusra

¹ Acta Apostolorum Apocrypha. Ed. Lipsius. 1891. P. 13.

² Acta Apostolorum Apocr. Ed. Lipsius. 1891. P. 15.

vonatkozó nyilatkozatokon meglátszik, hogy az író ismerte Pál leveleit s a János-evangéliumot. Egyfelől ugyanis Péter arra kéri a Jézust, hogy adja meg, a mit ígért s a *mit szem nem látott, fül nem hallott s embernek szívébe be nem ment, hanem a mit az Úr készített azoknak, a kik Őt szeretik!*¹ (I. Kor. 2., 9.) Másfelől azt vallja a Jézusról, hogy *Ő az örökkévaló pásztor* és Istennek igen jó, igaz Fia. Neki ajánlja a juhokat s kéri, hogy *vigye azokat az akolba és őrizze meg, mert ő az akol ajtaja s ajtónállója is.* (Lásd: Ján. ev. X., 9).

Maradt tehát valami a Jézus személyisége iránti tiszteltől is, de ezt a kereszt iránti csodálat háttérbe szorította.

Épp így háttérbe szorította a „Martyrium Petri“-ben is, más apokryph iratokban is a Jézus haláláról s feltámadásáról szóló evangéliumot a „szüziés életről szóló ige“.

A „szüziés életről szóló ige“ előtérbe állítása s főelvvé tétele valósággal egyike az emberi elme legnagyobb megtévedéseinek. A veszedelem, a mi az emberi elmét űzte, hajtotta, igen nagy volt. A nemi élet túltengése minden korban a legutálatosabb jelenségeket hozta létre s a családi életet, ha teljesen meg nem semmisítette is, mégis megingatta. A veszedelem a pogányság sötéttségében mindig megvolt, de különösen akkor hágott tetőpontjára, a mikor a régi istenekben való hit a neveltség tárgya lett s a templomok épp úgy kerítő helyek lettek, mint a színházak és a mulató helyek. A bujálkodás valósággal kiült a piacra s szemtelen nyíltsággal vitte a posványt mindenfelé.

E posványban eviczkélve kapkodtak sokan a kereszténység első századaiban is a „szüziés életről szóló ige“, mint legfőbb segítség után. A számítás az volt, hogy a nemi élet teljes megsemmisítésének elve megszabadítja az emberiséget a bujálkodás bajaitól.

A számításnak két óriási hibája volt. Egyik az, hogy a „szüziés életről szóló ige“ harcosai a családi életet nem ápolták s ezzel az igazi szüziesség egyik védvárát elhanyagolták. A másik az, hogy a nemi élet megsemmisítésének főelvvé tételével a Jézus váltságát elhomályosították s a Jézusból kiáradó erők áldásos hatását szinte lehetetlenné tették.

És ezen a ponton az apokryph evangéliumok s más apokryph iratok megint csak a kanonikus evangéliumok ellen-

¹ Hogy az apokryph író a korinthusi levélből fordít, nem az ó-testamentomból, a felől semmi kétség nem lehet. Ezsaiás 6., 3-ban megvan ez a gondolat, de a latin szöveg: *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparasti his, qui diligunt te, nyilván az I. Kor. 2., 9., szó szerinti fordítása.*

tétei. A kanonikus evangéliumok Jézusának s tegyük hozzá legkiválóbb apostolának is örök dicsősége, hogy a nemi életre, a házasság életre s szüziessegre vonatkozó fogas kérdéseket a szentség teljes erejével, de teljes józansággal és gyakorlatiassággal tudja felfogni s megfejtetni. A paráznaságot mind az evangéliumok, mind az apostoli levelek a legnagyobb erővel ostromolják. De a házasság életet nem vetik meg, sőt azt, mint felséges intézményt tiszteletben tartják. A szüzies életet nem a házassággal helyezik szembe. (I. Kor. 7., 10; Máté 9., 1—6.). Viszont a teljes szüzességet nem tartják lehetetlenségnek. Némelyeknek, egyenisegök szerint, ez az út járul fel (Máté ev. 19, 12; I. Kor. 7., 7—8). De csak némelyeknek. Általános és kényszerítő szabályul ilyesmit nem tesznek. És a mi a fő, az üdv kérdésévé a nemi élet teljes háttérbe állítását nem teszik. Az Isten országának fő kérdése több apokryph irat szerint az, hogy: teljes szüzességben él-e valaki vagy nem? Így van ez a „Martyrium Petri“-ben. Így van az „Acta apostolorum apocrypha“ sok más, ez alkalommal vizsgálatunkon kívül eső részében.

De így van az Esdrás apocalypsisében is. Az író sajtó, e világ bajai felett kesergő lelke nem a megfeszített és feltámadott Krisztusban talál békét és boldogságot, hanem azért áldja az Istent, hogy „*ama romolhatatlan és elrabolhatatlan kincset, a szüzesség ajándékát*“¹ adta neki. Az egyiptomi evangélium pedig még tovább megy s a Jézus főfeladatául a nőiség megsemmisítését tüzi ki. „Meddig tart a halál?“ Azt kérdezi Salome az evangélium szerint a Jézustól. Az Úr azt feleli: *A meddig ti asszonyok szültök. Mert azért jöttem, hogy elrontsam a nőiség cselekedeteit.*²

Íme, mily józanságot tanúsított a régi keresztyénség, a mikor a pogány bujálkodással való küzdelemben is az egyiptomi evangélium útvesztőjébe nem rohant! Pedig az ós-keresztyénség komolyan vette a paráznaság elleni küzdelmet s akár-mennyit beszéltek is az akkori bölcsek a természet követelményeiről, az ós-keresztyénség, mindig megkövetelte, hogy a természetet az Úr Lelke a családi élet megkezdése előtt is, azután is megszentelje s emberhez, különösen keresztyén emberhez illőnek csak a családi, a házasság életet ítélte, a melyben a szellemiség, a közös gond, a közös köny, a közös áldozatkészség, a közös szeretet a nemi életet a kicsapongástól meg-

¹ Apocalypses apocr. Ed. Tischendorf. Pag. 25.

² Harnack. Die Überlieferung und der Bestand der altchristl. Litteratur. 1891. 13. 1.

óvja. És mégis vezérfényül s erőforrásul nem a „szüzies életről való ígét“, nem a „nőiség megrontását“ vette, hanem a kanonikus evangéliumok Jézusát, a ki házas és nem házas embert egyaránt bűnbánatra, megtérésre, Istenhez való közeledésre intett, sőt segített s a kinek a kegyelme s isteni ereje nagyobb biztosíték a bujálkodás feletti győzelemre, mint a nemi élet megöklésére való parancs kötelezővé tétele, kivált ha ez a Jézus váltságát háttérbe állítja és elfelejteti.

De ha hibául rójuk fel az apokryph iratoknak, hogy a nemi élet tagadása elvét a Jézus váltsága fölé helyezik, hasonlóképen nagy megtévedésnek kell a gyógyítási csudák hangsúlyozását s a Megváltónak csudaorvossá való átalakítását is tartanunk.

Ily csudaorvosnak tünteti fel az Idvezitőt az Abgarral való állítólagos levélváltás s az ezzel összefüggésben levő Acta Thaddaei.

Az Abgarral való levélváltás több variánsban ismeretes előttünk. Légrövidebb ezek közül az, a mely az Acta Thaddaei-be van beszöve. Valamivel hosszabb az, a mit Eusebius közöl nagy történeti műve I. könyvében. És a legkidolgozottabb, a mit az Acta Apostolorum Apocrypha cz. gyűjteményben Lipsius adott ki, az Eusebius szövegének későbbi felezifrázása folytán állott elő. Mind a három szerint Abgar, Edessa királya, követet küld a Jézushoz, hallván az ő „*gyógyításairól*“, hallván, hogy a Jézus gyógyszerek és füvek nélkül gyógyítja meg a betegeket. Kéri azért, hogy jöjjön el s gyógyítsa meg az ő baját is. Eimondja azt is, hogy van neki egy kis városa, a mely elég lesz mindkettőjüknek.

A Jézus azt feleli, hogy neki előbb meg kell hálnia s feltámadnia. Majd azonban mennybemenetele után Thaddaeust elküldi Abgarhoz, a ki meggyógyítja minden betegségét. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Thaddaeus az Úr tanítványa, csak tévedésfolytán kerül ez elbeszélésbe. A Jézus voltaképp Addaeust küldi, a 70 tanítvány egyikét, az eredeti syr szöveg szerint, a kit aztán a görög fordítók Thaddaeussal zavartak össze. A későbbi kor azután mindig Thaddaeusról beszél, a mikor Abgar leveléről s Jézus állítólagos válaszárol megemlékezik. A fődolog az, hogy a Jézus levele végén megjegyzi, hogy magának a levélnek is gyógyító hatása van. Akárcikre esik a levél, a melyben különben is a Jézus főképen egészséget ígér, az megszabadul a betegségtől.

Abgar, mihelyt megkapja a levelet, egy másik gyorsfutárt küld a Jézushoz, hogy ez legalább az Úr képét szerezzze meg. Meg is szerzi. Az Úr Jézus egy alkalommal megmosa-

codik s a kendőn, melylyel megtörülködik, ott marad arca képmása. Ez a kendő azután nagyszerű gyógyító erővel hat mindenfelé. Egyszer egy szegény koldus gyógyul meg tőle s Abgar is a kendőn levő kép által szabadul meg bajától. De végleges gyógyulást csak Thaddaeus által nyer a király.

Az Acta Thaddaei szerint a Jézus már az első követnek ad egy arczképével ellátott kendőt s a mikor Thaddaeus vagy Addaeus eljött, Abgart már teljesen egészségesnek találta, úgy hogy nem volt más dolga, minthogy Abgart és alattvalóit megkeresztelje, őket az Úr teste és vére titkában részesítse s közülök egyet azonnal püspökké, másokat presbyterekké s dikonusokká tegyen, megtanítván nekik az éneklés és liturgia szabályát is.

Nem kell mondanunk, hogy az apostolok nem így terjesztették az Isten országát, hogy nem a keresztesen s püspökség állításán, meg a liturgia betanításán kezdtek. Nem kell azt sem mondanunk, hogy az igazi Jézus, bár gyógyított is, de kendőknek csudatevő erőt nem kölcsönzött, igehirdetéseiben nem egészséget ígért, hogy a meggyógyítottakat újra meg újra arra kérte, hogy gyógyulásukról ne szóljanak s hogy a test meggyógyítása által a lélek gyógyulására akarta mindig irányozni a figyelmet. Az igazi Jézusnál tehát a lélek üdvözítése a cél, a test gyógyítása eszköz, az apokryph Jézus pedig gyógyít a nélkül, hogy a lelkeket Istenhez vezérelné. És igen jellemző, hogy míg a kanonikus evangéliumok sehol a Jézus arczáról meg nem emlékeznek, az Acta Thaddaei egy nagyon felszérzett variansa a *Krisztus varázsló képét* emlegeti nagy előszeretettel.¹ Hogy a Jézus egy kiváló thaumaturg, ez a főgondolata az „Acta Pilati“ czimű apokryph iratnak s a vele eszmei kapcsolatban levő műveknek is.

Már említettem, az „Acta Pilati“ czimű műnek több kézírata áll rendelkezésünkre. A különböző variánsok eltérnek egymástól a részletekben, de egyébként meglehetősen egy nyomon haladnak. A tulajdonképeni tárgyalást mindenik kézirat szerint prologus előzi meg, csakhogy egyik prologus szerzőül Ananiast, a másik Nikodémust teszi meg. Maga a tulajdonképeni mű voltakép a zsidó véneknek Jézus ellen emelt vádjával kezdődik. A mint Kajafás és társai elmennek Pilátushoz és bepanaszolják a Jézust, mert Isten Fiának s királynak állítja magát s mert szombaton gyógyítja a sántákat, meggörbedteket, megszáradtakat, vakokat, gutaütötteket, süke-

¹ Θαυματουργῆ τοῦ χριστοῦ εἰκόνι. Acta Apost. Apocr. Ed. Lipsius. 276. l.

teket és ördögösöket. Pilátus maga elé idézi a Jézust, a kinek közeledtére a signumok, a tábori jelek meghajolnak. Pilátus megrémül, de a vádlók nem tágitanak. Elmondják, hogy a Jézus paráznaságból született s hogy ő az oka a bethlehemi kisdedek megöletésének. A képtelen vádakkal szemben védői is akadtak a Jézusnak. Pilátus felesége odaizen, hogy hagyja békében a Jézust, mert sokat szenvedett miatta éjjel álmában. De előállnak sokan a zsidók közül is s tagadják, hogy a Jézus paráznaságból származott. Pilátus a napra esküszik meg, hogy a Jézusban semmi bünt nem talál. A mi itt következik, az szóról-szóra való ismétlése a János-evangélium XVIII., 33—38-nak egész a hires, kétkedő kérdésig: Micsoda az igazság? E kérdésre a János-evangéliumban nem találunk választ. Az Acta Pilati szerint azonban a Jézus azt feleli: Égi igazság. A mire Pilátus megjegyzi, hogy: A földön nincs igazság.¹ A mire még a Jézus azt mondja: Látod, a föld hatalmasai miképen ítélkeznek azok felett, a kiknél az igazság vagyon. Az író tehát ismerte, használta s egy kicsit módosította s ellaposította a János-evangéliumot. Ez annál nevezetesebb, mert aránylag az A. görög kézirat sokkal egyszerűbb, tehát sokkal régiebb is, mint a B. Az A. kéziratból hiányzik a B.-ben található apró-cseprő betoldásokon kívül pld. Máriának s Mária Magdolnának a panaszszava. A János-evangélium említett részlete, mint minden kéziratban, úgy az A-ban is feltalálható s e körülmény is arról tesz bizonyosságot, hogy a János-évangélium a II. század elején már ismeretes volt.

Viszont bizonyos, hogy az Acta Pilati írója a zsidó történetet nem, vagy nem jól ismerte. Az még csak hagyján, hogy a vádlókkal Pilátus előtt mondatja el, hogy a Jézus a templomot elrontja s harmadnapra fölépíti. Hanem az már aztán túlságos nagy tévedés, hogy a mikor Pilátus azt kérdezi: Micsoda templomot, a zsidó vének ezt felelik: „Azt, a melyet *Salamon* (!) épített 46 esztendő alatt“.

Pilátus folyton csak azt hajtja, hogy a Jézus ártatlan s minden áron szabadulni akar a vádaskodó zsidóktól. Egyszer-smind megállapítja, hogy a zsidók fővádja mégis csak az, hogy a Jézus csodás gyógyításokat végzett. A mi helyesen értelmezve annyit tesz, hogy az Acta Pilati írója a Jézusban egy csudaorvost látott. És hogy azt látott, azt az Acta Pilati ama fordulata is mutatja, a melyre még csak a legkisebb utalás sincs a kanonikus evangéliumokban, hogy t. i. a tanuk

¹ Ev. apocrypha. Ed. Tischendorf. Pag. 230.

egész serege áll elő, a kik a Jézus csudagyógyításait magasztalják.

Előáll Nikodemus, a ki egy hosszú beszédben, mely ismét teljesen a János ev. 3, 2-re emlékeztet, a Jézus jeleit magasztalja. Elmondja, hogy ilyen rendkívüli jeleket senki sem tett. Látszik tehát, hogy az Acta Pilati Nikodemusa, vagy mondjuk inkább, az Acta Pilati írója, nem szivlelte meg azt a tanítást, a melyet a Jézus az igazi Nikodemusnak adott s a melynek értelme az, hogy az újjászületés vagyis az életnek a Szent Lélek által való átalakítása s az Atya szerelmének szívünkbe fogadása nélkül hiába bámulja akárki is a Jézus jeleit. (Ján. ev. 3, 5 és 3, 15—16.).

Előáll a harmincznyolcz éves beteg s elmondja, hogy a Jézus *meggyógyította*.

Előáll egy vak s eldicsekszik vele, hogy a Jézus *szemvilágát visszaadta*.

Fellép egy másik s elmondja, hogy ő meggörbedt volt s a Jézus *felegyenesítette*.

Szól egy bélpoklos is s bizonyoságot tesz, hogy a Jézus őt is meggyógyította.

Majd jó a vérfolyásos asszony, az apokryph író a nevét is tudja, Bernikének (latinosan: Veronica) hitták s elbeszéli, hogy a Jézus 12 éven át tartó *betegségétől megszabadította*.

És a férfiak és asszonyok egész serege lép föl a nagy csudaorvos mellett. Pilátus még egy utolsó próbát tesz, de hiába. A zsidók inkább Barnabást akarják a szabadsággal megajándékozni, mint Jézust. Akkor azután Pilátus keresztre feszítetteti a Jézust és egyúttal kimondja, hogy Dymast és Gestast¹ vele együtt feszítsék fel.

A keresztre feszítés történetét az Acta Pilati a kanonikus evangéliumokból szedegette össze, csakhogy némely kézirat szerint a gonosztevők hosszú beszédeket tartanak a keresztfán s hogy a Jézus keresztfán mondott szavai közül e kettőt: „En Istenem, miért hagyál el“ s „Elvégeztetett“, nem említik. A feltámadás elbeszélése csak torzkép a kanonikus evangéliumok felséges elbeszéléseihez képest. A főpapok eleinte nem igen akarják hinni, hogy a Jézus feltámadt s megvizsgáltatják Zsidóország minden hegyeit, hogy nincsen-e valamelyiken a

¹ Gestas és nem Gesses, a mint sajtóhiba folytán a Prot. Szemle 9-ik füzeté 502. l. alján áll. Ez alkalmat felhasználom még egy pár értelemzavaró sajtóhiba kiigazítására. A 9-ik füzet 499-ik l. felülről 18. sorban peperii helyett peperisti, 504. lap alulról 10. sorban. Ev. Thomae Graece 13 helyett Ev. Thomae Graece B és 508. lap felülről 5. sorban Cananoeus helyett Cananaeus olvasandó.

Jézus. Ezekkel a hegyekkel, úgy látszik, nagyon meg voltak akadva az apokryph evangéliumok. A héberek evangéliuma egyik ismeretes töredéke szerint a Jézust az ő anyja, a Szent Lélek, *hajánál fogva* vitte egy hegyre. Ez az egy nyilatkozat elég arra, hogy kimondjuk, hogy a régi zsidó unitáriusok e kedvelt könyvének a Máté írása szerinti evangéliumhoz semmi köze sincs. Viszont az Acta Pilati-ban a Jézus feltámadására vonatkozó képtelen elbeszélések, a sok zsidónak ide-oda utazása, lakomázása, evése-ivása, a Jézusnak a hegyeken való keresése, a sok tanuvallomás s a sok képtelen, homályos nyilatkozat, a melyek közül egyik a papok hitetlenségére, másik arra vall, hogy végre ők is hittek a Jézusban: mindez azt bizonyítja, hogy az Acta Pilati írója és interpolatorai jobban szerették a kalandos meséket, mint a magasztos és fenséges evangéliumi történeteket.

A kalandos mesék kitalálásában azonban a „Descensus Christi ad inferos“ írója még az „Acta Pilati“ szerzőjét is felülmúlja. Az „Acta Pilati“ még valamiképen összeköttetésben marad a tényekkel, a „Descensus Christi ad inferos“ jóformán egészen elvész a képzelődésben.

A „Descensus Christi ad inferos“ írója a holtakat szólaltatja meg. Az alvilágban egymásután hirdetik el. Ezsaías, a B. kézirat szerint Dávid és Jeremiás is, hogy az ő jövendöléseik beteljesedtek s nemsokára eljő a Messiás, hogy a halálban ülőknek világosságot szerezzen. A szentek nagyon örülnek s egyszerre csak jó Simon, a ki a gyermek Jézust a templomban megáldotta, utána pedig megjelen keresztelő János s megerősítik az előbbieket szavait. Ádám ősapánk erre odafordul Seth fiához s biztatja, mondja el, hogy mit hallott Mihály arkangyaltól. Seth engedelmeskedik is s elmondja, hogy Mihály miképp jövendölte meg előtte a Jézus eljövételét.

A Sátán azonban másképp fogja fel a dolgot, mint a szentek s azzal biztatja az alvilág istenét, az inferust, hogy készüljön, mert nemsokára Jézus is hatalmába kerül. Azzal dicsekszik ugyanis, már t. i. a Jézus, hogy Isten Fia, de úgy látszik, nagyon is ember, mert azt mondta: *Szomorú az én lelkem mind halálig.* Az alvilág Istene erre azt feleli, hogy ha ezt mondta és mégis tusakodik a Sátán ellen. tehát olyan igen hatalmas emberi mivoltában is, mennyivel hatalmasabb isteni mivoltában! A Sátán azonban nem ijed meg s bizik az ő ősi népében, a zsidó népben, a melyet haragra indított a Jézus ellen. „*A láncát megélesíttem*“ — mondja tovább „*az ő átverettetésére, a mérget és eczetet megkevertem itatására, a fát elkészítettem az ő megfeszítésére s a töviseket az ő megseb-*

zésére s már közel hozzá a halál, hoyy idehozzam, hoyy a te hatalmadban s az én hatalmamban legyen.“ Az „inferus“ erre azt feleli, hogy hiszen a Jézus támasztja fel a holtakat. Lázárt is Ő támasztotta fel. Mig így beszélnek: mennydörgésszerű hang ezt kiáltja: „*Ti kapuk, emeljétek fel fejeiteket, emelkedjétek fel ti örökkévaló ajtók, hadd vonuljon be a dicsőség királya*“. Az ó-testamentomi író, a ki az örökkévaló kapukról valaha szólt, bizonyára nem gondolta, hogy szavait a pokol kapuira fogja valaki alkalmazni. Elég az hozzá, hogy az alvilág Istene biztatja a Sátánt, hogy menjen és harcoljon a Jézus ellen s bezárja a kapukat. A Jézus azonban mégis belép és a pokol meghódol előtte, a Sátánt pedig az Úr meggyőzi, a kinek aztán a pokol Istene egy dorgáló beszédet tart. A Jézus pedig a szenteket bevezeti a paradicsomba, hol Énokkal, Illéssel s a megtért latorral találkoznak. Természetesen az apokryph Jézus itt is keresztet vet egyre-másra, sőt az egyik kézirat szerint a keresztet odaállítja a pokol vagy alvilág közepébe, hogy ott a Sátán többé bajt ne csinálhasson.

E csodás dolgokat a „Descensus Christi ad inferos“ szerint feltámadt halottak beszélnek el, a kik Pilátusnak és a főpapoknak elmondván mindezeket, a főpapokra oly hatást gyakorolnak, hogy ezek az A. kézirat szerint belátják tévedésüket és elismerik, hogy a Jézus az, a kiről szent irataik jövendőt mondtak, de azért megkérlik Pilátust, hogy senkinek se szóljon a Jézus csodadolgairól. A B. kézirat szerint azonban csak megrémültek, keseregtek, de meg nem tértek.

Az A. kézirat még arról is említést tesz, hogy Pilátus Claudiusnak levelet irt a Jézus megfeszítéséről s feltámadásáról. E levél, a mely szintén több alakban ismeretes, átvézet bennünket ama kisebb művekhez, a melyek az Acta Pilati-val s a „Descensus Christi ad inferos“ cz. művel vannak összeköttetésben s a melyekkel annál könnyebben végezhetünk, mert az ezekben közöltek nagyrészt be vannak szöve vagy az Acta Pilati-ba, vagy a Descensus Christi ad inferos-ba.

Pilátus leveleinek latin szövege mindkét formájában nagyon rövid és semmi különöst nem tartalmaz. Pilátus röviden elmondja, hogy — Jézust, e csodás férfiút, a zsidók gonoszsága hogy vitte keresztre. Az egyikben meg van említve a Jézus feltámadása is, a másikban, a mely különben Tiberiushoz s nem Claudiushoz van czimezve, csak annyit mond Pilátus, hogy ha a zsidók lázadással nem fenyegették volna, a Jézus még életben volna.

Az „Anaphora Pilati“ Pilátus latin levelének görög és meghosszabbított kiadása. Említést tesz arról, a mit a De-

scensus Christi ad inferos részletesen leír, t. i. a holtak fel-támadásáról. Az Anaphora egy kézírata arra fekteti a fősúlyt, hogy mily sokan tettek bizonyoságot Pilátus előtt a Jézusról, mint csodaorvosról. A „Paradosis Pilati“ szintén Pilátusról szól, de úgy adja elő a dolgot, hogy a császár Rómába viteti Pilátust s ott fejét véteti, bár Pilátus nagyon kéri, hogy ne veszítse el a gonosz zsidókkal együtt, hiszen nem tudta, hogy mit cselekedett. A „Mors Pilati, qui Jesum condemnavit“ című mű szerint Pilátus nyakára követ kötnek s a Tiberisbe dobják. Ugyane műbe van beszöve a Jézus képével ellátott kendő története, csak hogy itt a kendőt Jézus Veronikának adja s ez Tiberius császárt gyógyítja meg. A Veronika kendője még csodásabb gyógyításokat végez a „Vindicta Salvatoris“ szerint, a mely különben a legképtelenebb anachronismusokkal ékeskedik s Titust Tiberius idejében élő királynak teszi meg, de azért Vespasiannal együtt elküldi a zsidók megbüntetésére. Ide tartozik még a „Narratio Josephi“, a mely a két lator történetét szinezi ki s az egyiket a paradicsomból lehozza a földre úgy, hogy az egyszer látható, egyszer meg csak a paradicsom illataról lehet jelenlétét sejteni. Látnivaló tehát, hogy e kisebb művek is vagy csodaorvossá teszik a Jézust, vagy másképen vesznek el a szertelenségek örvényében.

Még egy műről kell megemlékeznünk, a mely mint a „Martyrium Petri“ a Jézust a megdicsőülés fényéből hozza le a földre s a mely ugyan egy csomó érthetetlen csudát végeztet a Jézussal, de máskülönben oly érdekes s oly könnyed, mint egy regény. Ez az „Acta Andreae et Matthiae“. Azzal kezdődik, hogy mikor az apostolok felosztották maguk közt az országokat, Mátyásnak az emberevők földje jutott. Ez ország lakói kenyér helyett emberhúst ettek s bor helyett vért ittak. Mikor Mátyás közéjük ért, kiszúrták a szemeit s börtönbe vetették. Adtak neki az ő tévedéseik varázsitalából is, de ez nem hatott rá. Az apostol az Úrhoz fordul s kéri, hogy, ha már el kell vesznie, adja vissza szeme világát. Az Úr többet ígér, mint a mennyit Mátyás kér, megígéri, hogy nem hagyja el s megszabadítja minden veszedelemből. Szeme világát azonnal visszaadja. Együttal értésére adja, hogy Andrászt küldi majd segítségére. Mátyás énekekkel magasztalja az Urat s mikor az emberevők eljönnek, hogy fogolytársait elhurezolják, behúnyja szemeit, hogy ne lássák, hogy lát. A mi bizony nem apostolhoz illő eljárás.

Az Úr meg is tartja ígéretét s elmegy Andrásához és utasítja, hogy menjen Mátyás segítségére, mert három nap múlva megeszik az emberevők. András kétségbeesve válaszolja,

hogy ő három nap alatt nem tud odamenni, a hova az Úr küldi. Az Úr azonban megnyugtatja, hogy majd parancsol Ó a szeleknek s azok idehozzák azt a várost. Az ember aztán nem érti, hogy miért kell mégis másnap korán reggel Andrásnak hajóba szállania. Andrásnak nem jut eszébe ily ellenvetés s másnap a tenger partjánál már várja egy hajó. Benne az Úr ül s két angyal mint hajósok. András azt hiszi, hogy közönséges hajósok s azt kérdi tőlük, hova mennek? „Az emberevők földjére“. András megkéri a hajósokat, hogy vigyék el őt is a tanítványival együtt, bár fizetni nem tudnak s kenyerük sincs. A hajós, már mint az Úr, ennek daczára is befogadja őket s kenyeret is ad nekik. A tanítványok azonban nem tudnak enni, mert a tenger háborgatja őket. András aztán vigasztalja és azzal erősíti tanítványait, hogy az Úr nem hagyja el őket. Gondoljanak csak arra, hogy őt és apostoltársait miképen szabadította meg, a tengert lecsendesítvén. Együttal a hajósok öltözött Jézusnak elmondja, hogy mily sok csodát tett az Úr, hogy sokakat meggyógyított, de meg egszer egy pogánytemplomban sphinxekkel bizonyította be a főpapok előtt az ő istenségét. A sphinx ugyanis emberi nyelven kezd szólni s a Jézus istenségét bizonyítgatni. A főpapok nem akarnak hinni. Ekkor a Jézus a sphinxet elküldi Mamréba, hívja el Ábrahámot s ez bizonyítsa be, hogy a Jézus már ő előtte szólt. Ábrahám el is jön még két más patriarchával, de a Jézus azonnal elküldi őket is, meg a sphinxet is. S a főpapok, bár mind ezt látták, nem akartak hinni. Hogy mi szükség van erre, hogy ezt András magának a Jézusnak elbeszélje, arra feleljen az Acta Andreae és Matthiae írója. Annyi bizonyos, hogy András közlései közben partra érnek. András s tanítványai elalusznek s a Jézus megparancsolja az angyaloknak, hogy vigyék őket a levegőn át az emberevők városának kapujához. Ezt ugyan megtehették volna a hajózás nélkül is. Elég az hozzá, hogy András hamarosan megszabadítja Mátyást, a kit egy felhő visz el az emberevők városából. Az ember nem érti, hogy miért kellett Andrásnak odamennie, kivált mikor hallja, hogy András mily bajba kerül. Fogolytársait ugyan megszabadítja a varázssital hatásától is, a fogságból is, de magát nem tudja megszabadítani. Végig hurcolják nap-nap után a városon, úgy hogy a vére pirosra festi a város utczáit. Végre aztán a Jézushoz fordul, a ki egy kis gyermek képében (úgy látszik a „Jézuska“ már régente is kísértett s terjesztette hazugságait) megjelen az apostolnak, a kinek kértére egy szobor szájából víz árad ki, a mely a várost végpusztulással fenyegeti. Az apostol végre is könyörül

újra a gyermek Jézus parancsára a lakosokon, a kik megtérnek s gyülekezetet alapít közöttük. Milyen gyülekezet lett volna az, ha t. i. egyáltalán az egész elbeszélés nem a képzelet műve lenne, a melynek a Jézusa egyszer kis gyermek, egyszer férfi, egyszer hajós képében jelen meg s a kinek a tanítványa az emberevők dühét egy hatalmas áradattal, még pedig egy szoborból előtörő áradattal hűti le!

*

Fejtegetéseinknek végére értünk. Azt hisszük, hogy a ki elkísért az apokryph evangéliumok s más, a Jézus személyiségével foglalkozó apokryph iratok tömkelegén át, nem bánta meg. Hiszen ezeknek a tanulmányozása magában véve is érdekes. Az igazi keresztyénség által az első századokban megmozgatott, küzdő, kereső, de czélt nem ért lelkek kohójába engednek azok bepillantást. De még érdekesebbé és tanulságosabbá teszi ez iratok tanulmányozását a kanonikus evangéliumokra vettet fény. Valóban elmondhatjuk Tischendorffal: *Az a nagy haszna az apokryph evangéliumok tanulmányozásának, hogy a kanonikus evangéliumok tekintélyét úgy saját-ságaik, mint történetük által emelik s azok hitelességét saját hamisságukkal kiválóan megerősítik*“. Az ős-keresztyénség ez iratok áttanulmányozása után nem állhat többé úgy előttünk, mint valami buta, hiszékeny, meséket vadászó tömeg, hanem mint egy öntudatosan és hatalmasan küzdő sereg, mely csak a jó és hiteles bizonyágtételekre hallgatott s a Jézus képét nemcsak a zsidó és pogány düh és romboló ellenségeskedéssel szemben, hanem az apokryph iratok szertelenségei s egyoldalúságaival szemben is megtudta őrizni. Sőt még egy magasabb igazságra is rámutathatunk. T. i. arra, hogy *voltakép a Jézus személyiségében volt meg az az alakító és teremtő erő, a mely a pogány bűnök és tévedések, valamint a zsidó szörzsálhasogató okoskodások homályában vergődő lelkekből az igazságért hevülő s azért minden támadással és kísértéssel szembe szállani kész gyülekezetet tudott létrehozni*. Hogy az apokryph iratok, a melyeket valamikor igen sokan olvastak, a keresztyén gyülekezetek szabályozó hatalmává nem lettek, azt csak abból lehet kimagyarázni, hogy az első keresztyénség minden mesénél és képtelenségnél vonzóbb és éltetőbb valóságra talált a Jézus személyiségében. Az a körülmény pedig, hogy az apokryph iratok némely elemei, pl. Róma dicsőítése, a keresztt magasztalása, a szűzies életéről szóló ige, a melynek hirdetése sokszor csak takarja a bujaság bűneit, épp annál fogva hatottak, mert a kanonikus evangéliumokat meg nem becsülték: óva int, hogy

felületes és előítéletes kritikával a kanonikus evangéliumokban rejlő erőforrásoktól az emberiséget el ne zárjuk. Mért ha elzárjuk, akkor ugyan hiába áztatjuk magunkat azzal, hogy a tudománynak tettünk szolgálatot. Egy homályos, bágyadt emberi bölcselkedést vagy isteni hatalom nélküli istenfiúságot hirdető Jézus az egész ó-világot a maga személyisége iránti érdeklődésre nem nyerhette volna meg s ma sem képes egyházát fenntartani. Úgy hogy a nemzedék, a mely a kanonikus evangéliumok Jézusától elfordul, az nem valami tudományos igazságra jut, hanem odafordul azokhoz az elemekhez, a melyekkel az apokryph iratok az igazi Jézus-képet elhomályosítani igyekeztek.

Dr. Szabó Aladár.

A MŰVÉSZI ÉS ERKÖLCSI ALKOTÁSRÓL.

(Második közlemény.)

Az író és ember egymáshoz való viszonyáról érdekes vita fejlődött ki a mi irodalmunkban is 1860—61-ben, Arany János Szépirodalmi Figyelőjében, egyrészt Gyulai Pál és Szász Károly, másrészt Salamon Ferencz és Szemere Miklós között. Szász és Szemere egy párton voltak, s ez utóbbi a vitát kiegyenliteni törekedett és az ellentétek összeegyeztetését és a küzdő felek kibékítését czélozván, nézetünk szerint talán legközelebb jutott a valódi tényálláshoz, az igazsághoz. Szász azt állította, hogy az író gyakran oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet. S azt kiáltja oda a kritikusknak, a ki a mű mellett annak alkotójával, a személylyel is foglalkozik: Midőn a mű vétett s költé fel haragotokat, miért nem végeztek vele? miért rohantok annak, ki az egészben ártatlan, mert hisz gyönyörködtetni akart: az írónak? S ez nem sophisma: hiába mondjátok, hogy a művész a hibás s a mű ártatlan, mert én tagadom. Hány művet dobtunk félre indignatióval, míg a szerzőt szerettük, becsültük? Hány könyv felett ásitottunk unalommal, míg írója a társaságban kedvelt egyéniség? *Hány nemes lélek könyvében van fonák erkölctan, mint hány gazember írt már becses, tanulságos, lelkesítő könyvet?! Szász Károly itt túlzásba esik, mikor azt kívánja a kritikustól, hogy az a művet úgy tekintse, mintha nem tudná kitől eredt, vagy mintha senkitől sem eredt volna, csak úgy termett volna. Hisz ha ezt elfogadnánk s ha a kritikusknak vagy aesthetikusnak nem volna szabad a művész egyéniségét, személyét vizsgálni, a legtöbb esetben nélkülöznünk kellene a mű alapos és teljes megértését, mert ennek a kulcsát a legtöbb esetben a művész személyiségének, életviszonyainak, sorsának ismerete adja kezünkbe.*

Szemere azt mondja: „Pusztán szaváról az emberre, műveiről a költő egyéni jellemére (nem képmutatást, hanem meggyőződés szülte szót s költeményeket értek) *csak feltételesen mernék ítélni. A szótól a tettig nagyobb a tér, mint föl-*

düinktől a Sirius csillagáig. Íme a gyermeknevelés oly meleg védője, Rousseau saját gyermekeit lelenczházba löki. Ismerjük Horatius dulce est pro patria mori-ját s Demosthen harczra buzdító menydörgéseit, de ismerjük egyszersmind az elsőnek a philippi harczban „*parmula non bene relicta*“-ját is s a másodiknak chaeronei tövisbokrát. Hány lelkes philantrop s buzgó szabadságapostol egészen más elveiben, mint tetteiben: emancipálja az egész világot, szerezcent, zsidót s valamennyi asszonyt, csak nem a — saját feleségét. Mert megdallani, dicsőíteni lelkünk egész hevével valamely magasztos eszmét s azt tettbe is átvinni, két különböző dolog“. Valóban ebben igaza van Szemerének, mert ismerni és hirdetni a jót, az erényt nem annyi, mint azt követni, cselekedni is. Ezen az alapon mondja tovább igen helyesen: Elmélet és gyakorlat, írói és személyes jellem nem minden egyénben fognak kezet. Lehet például valamely költő valóságos Priap műveiben s életében a legszigorúbb asketa s megfordítva. Más ismét, bár társalgásban elmés, elmességét műveibe átvinni még sem bíró; míg ismét egy negyedik, bár életében komoly s balsorsa miatt szenvedő: vig, sőt bohó művek költője. Hibásnak tartanám e szerint az ilyforma következtetést: e költő bús elégiákat ír, tehát elborult kedélyű; ez merész harczai dalokat zeng, tehát bátor, harczias lelkű; ez tüzes bordalokat ír, tehát vigság, barátság, tivornyak kedvelője, lehet hogy épen ellenkezője dalainak, bús magánzó, bornemissza. A mérgező, orgyilkos jellemeket adni kedvelő színészről következtethetjük-e, hogy kedvence szerepeihez hasonló lelkületű legyen? Mint a természetben, úgy az emberi lélekben is tömérdek ellentétre találunk látszólag. A vig szereplők úgy a színpadon, mint az életben olykor elsötétült keblűek. Sötét hab: fehér tajték; fekete felhő: szikrázó villám. Hány költő irhatott már s irt is valóban pajkos, vig, élettelmes műveket, holott lelkét gyötrellem emészti. Valamint a zajos élvezetek vadászata az életben, úgy a legvigabb eszmékhez való ragaszkodás sem egyéb némely költőnél, mint ösztön menekedni a bútól, előlni, a mennyire lehet — a tépő gondot. (De a bútól nemcsak úgy menekedhetünk, hogy vidám képeket idézünk fel képzeletünkben, derült illusiókba ringatjuk magunkat, hanem az is megkönnyebbülést szerez, ha azt kifejezzük: Hisz egy bús öröme az a szívnek, ha vesz, hogy kionthatja nehéz fájalmát, a mint Tompa is mondja.)

Szemere ezen való lélektani tényeknek felsorolásával azonban nem döntötte meg Salamon azon véleményét, a mi egyúttal a mi meggyőződésünk is, hogy az író vagy művész és ember a legtöbb esetben közel áll egymáshoz, minden

bizonyynyal nem választja el a kettőt olyan űr egymástól, mint a milyent Szász Károly képzelt. Abban igaza van Szemerének, hogy az író és ember igen sokszor nem fedik egymást, de ennek a meghasonlásnak elfelejti lélektani magyarázatát adni.

Mindenesetre érdeme Szemerének, hogy a kérdésnek ellenkező oldalát is felmutatta s némileg utalt a két ellentétes véleménynek összekapcsolására, a küzdő feleknek (Salamon és Szász) kibékítésére. Igaza van abban is, hogy „valamint az ember nem a legnagyobb felhevülésekor szavaiból, tetteiből latolom, úgy a költő egyéni jellemére sem legmagasztosabb s lelke elragadtatásában költött műveiből vonok biztosabb következtetést, ennek folytán a költők egyéni jellemének biztos meghatározásában, a műveken kívül — szükségünk van még a költő személyes ismeretségére is, vagy pedig hiteles adatokra hozzá közel álló barátaiból. Végül Szemere is elismeri, a mit Salamon és Gyulai állítottak s czikke végén ugyanazt mondja, a mit azok: Kétségkívül áll, hogy a subjectiv költőnek egynek kellene lenni művével s az önálló, semmi külbefolyásnak nem engedő s őszinte keblű költő valóban egy is. S két hasonló genialitású költő közül háromszorta nagyobb hatást tesznek ránk annak művei, *kiről tudjuk, hogy leplezetlen valódiságában tárja fel előttünk belsejét*. Azonban magában a Szemere cikkében ez utolsó beismerés s a felhozott tények között, mikor nincs meg összhang az író és ember között, ellenmondás látszik, valamint az ő és a Salamon felfogása közötti ellentétet nem tudta kiegyenlíteni. Salamon ugyanis egy helyt azt mondja: Higyjétek el — nem nekem, hanem a tapasztalásnak és az elismert elméletnek, hogy az emberi jellem sem cselekedeteiben, sem szavaiban meg nem tagadja magát; s így a költői mű, mely, kivált ha ér valamit, az összes lelki tehetségek közreműködésével áll elő, az alkotó léleknek saját képére van teremtve. Kivált az erkölcsi oldal, melyet Szász K. különösen kiemel, félreismerhetetlenül tűnik ki a költő műveiből. A jellemnek e minden felett uralkodó fellegvára legkevésbé rejtethetik el. „Fölhozhatja Szász Károly talán, hogy vannak képmutató költők és tettetett érzelmek. Lehet valaki irományában az érzélgésig sentimentalis s az életben érzéketlen; lehet jó erkölcsöket hirdető s különben erkölcstelen; elismerem, hogy van *képmutatás és tettetés; de a kritika a hibás, ha rá nem ismer.*“

Íme e kérdés körül milyen érdekes vita volt már negyven évvel ezelőtt a magyar irodalomban. Vajjon melyik pártnak, félnek volt igaza?! Ma már elmondhatjuk, hogy bizonyos mértékben mind a kettőnek volt igazsága, s egyiknek sem, mert

nem tudták a kérdést dűlőre juttatni. A kérdés a művészi alkotásnak, teremtésnek titkos lelki állapotához vezet, ahhoz, hogy a művész mennyit visz bele saját *énjéből* műveibe, költői alkotásaiba s azért mélyen sajnálhatjuk, hogy a vita nem volt képes a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőjét, genialis költőnket, Arany Jánost nyilatkozásra indítani. A ki olyan öntudattal tudott beszámolni a maga művészetének külső és belső törvényeiről, bizonyára ennek a kérdésnek megoldásához is igen becses önvallomásokkal, adalékokkal járult volna. Azonban mi lehetett az oka, hogy olyan kiváló gondolkozóink, széles látókörű aesthetikusaink, mint Salamon és Szemere sem tudták a kérdést kielégítőleg megoldani. Ennek egyik oka az, hogy fejtegetéseik egészen általánosságokban mozognak s nem jut eszükbe (talán némileg Szemerének igen, de csak homályosan), hogy éppen ebből a szempontból különbséget tegyenek a művészetek különböző fajai között. Kérdésünk pedig annyira mélyen érinti a művészi alkotást, teremtést a maga gyökerében, hogy némely aesthetikus éppen a műremek és a művész lelke közötti erősebb vagy gyengébb kapcsolat minősége szerint osztályozza a művészeteket. Így a német Gross Károly *Die Spiele der Thiere* című művének végén. Ő a művészeteket, melyeknek eredetét a játékra és a játékösztönre vezeti vissza, három csoportba osztja. Az elsőnek az elve az, hogy itt a művész önmagát mutatja be, önmagát rajzolja s ez a subjectivnek nevezett művészet, melynek körébe a lyrai művészet és a zene tartozik; a másodiknak az elve az utánzás, ennek körébe tartoznak a mimika, a szobrászat, festészet, éposz és dráma; végül a harmadik csoportba a diszitó, alakító művészetek tartoznak, minők az iparművészet és az építészet, melyeknek elve a diszítés, alakítás, szépítés. Annyira világos már most, hogy bővebb bizonyításra sem szorul az, hogy az ember és a művész között a legerősebb kapcsolat van a lyrában és a zenében, ebben a kettőnek szinte teljesen fedezni kell egymást, s a lyrára vonatkoztatva Salomonnak tökéletes igazsága van; gyengébb a kapcsolat — a nélkül hogy azonban még elég erős is ne lehetne — a kettő között az utánzó művészetekben — s ide vonatkoztatva Szemerének megjegyzéseit, azoknak *igazságát* el kell ismernünk — s végül leggyengébb a kapcsolat, a nélkül, hogy teljesen megszűnnék az alkotás és az alkotó lelke személyes jelleme között az építészetben és iparművészetekben.

Ez a felosztás is azonban csak cum grano salis történik, a határvonalakat nem szabad mereveknek tekintenünk itt sem, mert a művészetek területei érintkeznek és egymásba nyulhatnak.

A lyrai költő, a zenész a maga valódi érzelmeit juttatja kifejezésre, közli másokkal, mint a tudós a maga gondolatait, törekvéseit, mert különben ha affektál, ha hazudik, ha tettel, megszűnik igazi költő lenni. Nem olyan nagy hiba már a tettetés, az önámítás az eposzban, drámában, képzőművészetekben, mert hiszen ezek a látszaton alapszanak, ezek nem a valót tüntetik fel, hanem a valószínűt s a költőknek, művészeknek tudatosan bizonyos illúziókba kell magukat ringatniok, különböző teljesen heterogen jellemű emberek lelkébe, helyzetébe és sorsába kell magukat beleképzelniök. Az objectív költők némileg kilépnek saját személyes életük szűk köréből, a valóság világából és az önmaguk által teremtett látszaton a világában kezdenek élni. Művészetük a nemesebb értelemben vett játék jellegét öltheti magára s itt már megtörténhetik az, a mit Szemere említ, hogy a látszat világa esetleg ellenkezik való világukkal, hogy a műalkotás jótékony eszközzé válik rájuk nézve is, hogy való életbeli gondjaiktól, bajaiktól menekedjenek, fájdalmaikat enyhítsék, hogy jobbaknak, nemesebbeknek törekedjenek látszani, mint a minők a valóságban. Tudatuk ekkor mintegy ketté látszik válni, személyiségük két *én-re* bomlik fel, mint a hogy Goethe mondta: *zwei Seelen wohnen, ach, in mein Ornat* — a nélkül, hogy a kettő közötti összekötés, kapcsolat megszűnnék. A rideg kényszerűségnek, a zord valóságnak világából a szabadságnak önmaguk által teremtett könnyebb világába, a képzelet birodalmába lépnek át. És így eljutottunk a költői alkotásnak leglényegesebb tényezőjéhez, a művészeti phantasiához. A mint a phantasia képei a valóság elemeiből szövődnek s a mint a képzelet nem hagyhatja el teljesen a valóságot, ép úgy meg kell lenni a kapcsolatnak a költő által tudatosan teremtett látszatonvilág és valóvilág, a művész *látszatonje* és *valóénje* között. A Herbart bölcsészeteének alaptétele ide is vág: „Wie viel Schein, so viel Hindeutung auf das Sein“. Egy német jellemszínész, Seydelmann Károly így ír a színművészetéről: Művész akarsz lenni? Légy előbb becsületes, derék ember! Te a színészt is mindig fogyatékosnak fogod találni, a hol az ember férgesnek mutatkozik. Egy ember, a ki komédiát játszik s önmaga által nem tud lebilincselni, kiállhatatlan. Épen azért van kevés derék színész, mivel a derék emberek oly ritkák. *A legjobb eszköz és mód: nemesnek látszani, nemesnek lenni.*

Berg Leo *Gefesselte Kunst* című derék értekezésében ugyanezt mondja: „Man kann auch für die Dauer nicht scheinen, was man nicht in Wirklichkeit ist“. (88. lap.) Szóval a kapcsolat a művész látszatonje és valóénje, a művész és az

ember között mindig megvan, de a művészeteknek különböző fajaiban, sőt az egyes termékekben is erősebb vagy gyengébb, sőt egészen laza is lehet akkor, mikor a lehető legmesszebb távozik a művész képzeletében a valóságtól.

Spielhagen Frigyes, a német regényíró a Deutsche Rundschau 1900. évfolyamában megjelent értekezésében érdekesen tárgyalja azt a kérdést, hogy honnan veszi az epikus és drámai költő a maga alakjait?! Sem nem merően a valóságból, sem nem pusztán képzeletéből, hanem a kettőből; a kettőnek közrehatása folytán teremti meg. Spielhagen Hamletből indul ki: Hamlet mondja Horationak: — ni, mintha látnám atyámat.

Horatio: Hol, uram? Hamlet: Lelkem szemében. A mi Hamlet lelkében végbemegy, mikor atyját véli látni, még nem a művészi phantasia körébe esik, még nem költői folyamat. Az az emlékezetnek egyszerű művelete; egy darab emlékezés, a melyet az apa után való vágy keltett fel, s a melyet az érzés elevensége annyira világossá tett, hogy az a valóság színét veszi fel. Még csak egy kis lépés, az elevenség fokozódván, ez a látomás a valósággal felcserélődik.

Kétségtelen, hogy a költő is alkotása közben az alakot, a kit a valóságban ismert, lelki szemével ép oly világosan láthatja. De óvakodni fog attól, hogy azt úgy vegye fel művészetébe, a mint azt a valóság szolgáltatja neki, ha igazi művész és nem mesterember és annál inkább, mennél nagyobb művész ő. Még pedig azon egyszerű oknál fogva, mivel praxisa megtanította őt arra, hogy a tapasztalásból vett alak — a nélkül, hogy azt a phantasia megilletné — ép oly használhatatlannak bizonyul, mint például a mezőn talált kötörmelék az építés céljaira. A természetnek, a melynek végtelen idői és téri kiterjedések állanak rendelkezésére, nem kell alakzataira erőszakot gyakorolni, de a költőnek alakítani kell, ha célját el akarja érni.

„Jól tudom — mondja tovább Spielhagen, — ez az állítás gonosz gallimathiásnak fog feltűnni a realisták és a naturalisták szemében, a kik a szoros megfigyelést hangsúlyozzák. De ők, mihelyt munkához látnak, azonnal megszegik nagy emphasisal hirdetett elveiket; itt valami zavarót hagynak el a valóságból, amott egy olyan vonást, a melyet a természet csak sejtet, erősebben kiemelnek; itt egy szint gyengítenek, amott erősítenek; szóval buzgón hódolnak az eszményítésnek, a melyet elméletben kigúnyolnak, a mely nélkül pedig semmiféle műalkotás, még az övék sem létesülhet“.

Hogy aztán a művész képzeletének költői alakjaiban mennyi a való elem és mennyi a képzeletből hozzátoldott,

micsoda modellek, személyek lebegtek a költő előtt egy-egy alakjának teremtésekor, a legtöbb esetben ez olyan rejtély, melyre nézve csak magoknak a költőknek önvallomásai nyújthatnának felvilágosítást. Ha egy költőt a festő illusztrál, hány esetben nem kell a költőnek meglepődve tapasztalnia, hogy a festő az alakoknak sokszor egészen más világát tárja fel, mint a minő az ő lelki szemei előtt lebegett. Spielhagen is úgy gondolja, hogy ezt a kérdést, a modellnek a költői alakhoz való viszonyának kérdését nem általánosságban, hanem csak úgy lehetne minden kétséget kizárólag megoldani, ha minden egyes művészt külön kikérdeznénk erre vonatkozólag, a mi ismét szinte legyőzhetetlen akadályokba ütköznék. Egyrészt indiscretióra sarkalnánk a művészeket, másrészt bizonyára ők maguk sem akarnának vagy tudnának kielégítő feleletet adni.

Az epikus és dramatikus költők, sőt a festők, szobrászok is sokszor önmagukat rajzolják műveikben. Leginkább teszi ezt a regényíró, kevésbé a dramatikus és a kisebb elbeszélések írója. Erre nézve is érdekesen nyilatkozik Spielhagen fentebbi művében:

Zolának meglehetősen ferde meghatározása a regényről, hogy az *egy darab a természetből úgy, a mint azt egy temperamentum látja*, és a melyet ekképen javíthatnánk meg: a regény egy töredék a társaságból, a phantázián át nézve azt (mert hisz a phantáziának a költő temperamentuma mindig egyéni színezetet fog kölcsönözni) — egészen abba az irányba utal bennünket, a melyben a fentebbi ténynek magyarázatát kell keresnünk.

A mint ugyanis az epikus költő a világot látja, azt akarja, azt kell akarnia, hogy az olvasó is úgy lássa azt művének tükörében. Erre a legegyszerűbb, a leghatásosabb eszköz az, hogy azt egy olyan embernek szemével láthatja, a ki hozzá lehetőleg hasonló. Ez az ember, a ki megjelenésében, mindenben, a mi az élet körülményeit illeti, még nem is emlékeztet ugyan a költőre, mégis legbensőbb gondolatainak Istenről és az emberekről, vélekedéseinek és törekvéseinek, reményeinek és óhajtásainak bizalmas és értelmes tolmácsa — nem más, mint a hős. Hogy a hős nem más, mint a szerzőnek alter ego-ja, erre nézve találó példát szolgáltat nekünk épen Zola legújabb regénye: a *Fecondité*. Mint aesthetikai alak az illető nem nagyon sikerült; folyvást megsérti a természetnek azt a szerénységét (a természet sem nem pazar, sem nem mostoha), a melyet Shakspeare joggal kívánt meg a műterméktől. Minden valószínűség és lehetőség ellenére mindenütt tanuja az eseményeknek, a melyeket szüntelen magyarázataival kísér,

minket meghiva, hogy meghatottságában vagy megütközésében osztozzunk; kényszerítve, hogy mindent és mindenkit pontosan úgy tekintsünk és ítéljünk meg, a mint ő szeretné tekinteni, megítélni. És egy pillanatra sem habozhatunk a felől, hogy csak látszólag van Froment Mátyással dolgunk, valóban pedig magával Zola Emillel.

Szerencsére nem minden regényhős bír ily erős bizonyító erővel állításunkra nézve; de ki ne ismerné fel a hasonlóságot egy olyan elsőrangú mesternél, mint Goethe regényének hősei és az ő személyisége között. Wertherről nem is szólva, a hol ez ügyszólván kézzelfogható. Lottet és gyermekeit, Albertet, mindent és mindenkit az isteni ifjúnak, Farkasnak szemeivel nézünk. Mint Wilhelm-mestert, őt egy kissé keresnünk kell, míg aztán szerényebb, az eszméhez alkalmazott alakjában ismét megtaláljuk; a „Várokonságok“-ban pedig magunknak kell megalkotnunk a tüzes Eduardnak és megfontolt századosnak jellemvonásaiból. (Ép úgy Tassóban is Tasso és Antonio-ban Goethe jellemének két oldala van megtestesítve.) Nincs bizonyítékom arra nézve, hogy Scott Walter Woverley, Ivanhoe Quentin Durvard alakjaiban önmagát rajzolja vagy akarta rajzolni. De ezek a bátor, becsületükre féltékeny, erkölcsileg teljesen kifogástalan gentlemenek mint testvérek hasonlítanak egymáshoz és ugyanazon modellre utalnak bennünket, a melynek mindig kéznél kellett lennie és a mely kétségkívül ő maga volt. (Spielhagen id. ért.)

Tehát nemcsak a lyrai költő merit a saját lelkéből, hanem többé-kevésbé a drámai és epikai is. A művészek az életet festik s benne a küzdő embert. De csak úgy festhetik azt hiven, igazán, ha közvetlen tapasztalásból ismerik, ha ők maguk is benne és véle küzdve tanulják azt megismerni s csak olyan embert rajzolhatnak jól, kinek lelke az övékéhez legalább némileg hasonló. Fentebb is mondtuk már, hogy egy-egy lélekállapotot a művész is csak úgy tud elképzelni, ha azt ő is átélte, ha az már előbb szervezetén vagy idegrendszerén végighaladt. Saját belső élményei alapján *per analogiam* képzeli el a jellemeket, éli bele magát személyeinek érzéseibe, örömeibe és bűjába.

Vajjon szükséges-e még e tekintetben példákra hivatkoznunk és bizonyítanunk? Kemény Zsigmondnak nemcsak férfi, hanem női alakjaiban is sok van az ő egyéni természetéből. Ezek is mind oly mély érzésű, önmérséklő és lemondó jellemek, mint Kemény. Faust jellemében sok van Goethe hatalmas egyéniségéből, ki egy korszak műveltségének tükrözője; Toldiban sok van magának Arany Jánosnak önérzetes és nemes

előretörekvéséből, ambíciójából. Reá vonatkozólag mondja egyik életírója Riedl Frigyes is: „Bármilyen erős legyen is az epikus költő tárgyilagossága, lelkének mechanizmusából, abból, mi módon felel az a külső ingerekre, mindebből — mondom — okvetlenül átvész valamit főalakjaiba. A mit egy görög bölcs mondott: Szemléld önmagadat gyermekeidben, az a költő alkotásaira nézve is áll“. (Riedl: Arany János, 91. lap.)

Berg Leo is azt mondja: „Wir sind gewöhnt, Goethe mit seinem Werther, Faust und Tasso, Shakspeare mit seinem Hamlet, Schiller mit seinem Posa zu identificiren. Goethe ist nicht Faust, Shakspeare nicht Hamlet, Schiller nicht Posa, aber mehr oder weniger ist Goethe und Shakspeare und Schiller Alles das, was sie geschrieben haben“. (Gefesselte Kunst, 91. lap.)

Ugyanezt fejezi ki Petőfi Sándor is Aranyhoz írott azon második levelében, melyben őt mint barátját *te*-nek szólítja:

„Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk; de hiszen gondoltam, te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én is kiismertem a tiédet Toldiból. A ki ily dicsően festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie s a ki jó fiú, az nem lehet rossz ember, az szép, tiszta, nemes lélek“. (I. köt. Arany János levelezése, 56. lap.)

A regényíró lelke és rajzolt személyeinek lelke között is kell némi rokonságnak lenni. Ebből azonban korántsem lehetne azt következtetni, hogy a ki nagy bűnöst fest, mint Dostojewszky Raskolnikowjában, már neki is rossznak kellene lennie.

De bizonyos daemoni elemnek kellett a költő szívében lenni, mikor hősét megalkotta. Kemény Zsigmond is egyes alakjaiban, mint Gyulai Pál című regénye Gergely diákjában és a *Zord idő* Barnabás diákjában szíve és képzelme daemoni elemeit juttatta kifejezésre. Mert a kiváló ember lelkében is meglehet a hajlam az irigységre, haragra, bosszúra és gyűlöletre, csakhogy ő ezen hajlamokat képes fékezni; képes ezeknek kifejlődését, különösen külső cselekvésekben való nyilvánulását megakadályozni. Az erkölcsiség magaslatán álló embernek is lehetnek rossz órái, sötét gondolatai, melyek csak azért bukkannak talán fel, hogy elmerüljenek. A mit Berg Leo a színésznőkre nézve mond, hogy t. i. egy madonnát vagy egy *kokottot* a színésznő nem játszhatik jól a nélkül, hogy maga is némileg az ne volna: azaz hogy az egyik vagy a másik benne legalább lappangva ne léteznék — bizonyos mértékben áll a műalkotókra nézve is.

Igen érdekes és finom észrevételeket tesz specialisan az ember és a színész, és aztán általában az ember és a művész egymáshoz való viszonyára nézve Berg Leo idézett munkájában. Ekként az előadott mindig közelebb-közelebb jut az előadóhoz. Végül akad egy olyan tér, a hol némileg össze is esnek. A tettek terén hatalmas különbség van a színész és az ember között; az erkölcsi és különösen a nemi érzelmek terén többé-kevésbé közelednek egymáshoz: a szellem területén, gondolatban teljesen azonosak. A mit a színész gondolatban kifejez, azt az ember is gondolja; gondolatban és szóban vétkezik, mikor a véteknek kifejezést ad. Az Istenkáromlást, felségsértést, a blasphemiát, a cynismust, a hazugságot, a melyet a színész kifejez, mint ember is kimondja épp úgy, mint a hogy a költő mint ember is kimondja, mikor azt darabjában vagy regényében előállítja. Nem mondhatjuk többé akkor, hogy egy költő nem tudna hazudni, mikor már egy hazugot teremtett, mint például Münchhausent; nem képes gonosz gondolatokra, mikor gazemberekkel tud nekünk szolgálni stb. Egy teljesen tiszta lélek ép oly kevésbé lehet költő, mint a hogy egy teljesen tiszta szűz sem lehet színésznő. Hogy szülhessünk és nemzhessünk, a léleknek és a testnek szüziességét el kellett vesztenünk. Ha egy jó hazafi, a ki hazafiatlan gondolatot nem képes gondolni, egy hazafias színművet ír, mindaz, a mit színművében hazájának ellenségéről mond, igen ügyefogyottnak fog kiütni. Ha azonban a valódi költő hazafias színművet ír, épen ezzel bizonyítja, hogy hazafiatlan is tud lenni, legalább gondolatban. Ugyanez áll a vallásos költészetre nézve is, a mely mindig egy legyőzött skepticizmusnak szokott a gyümölcse lenni, mint a hogy a jó hazafias művek a népek hanyatlási korszakaiban szoktak keletkezni.

Ezen gondolat kapcsán egy másik művében (Der Naturalismus) Berg arra, a szerintünk egyoldalú és hibás következtetésre jut, hogy a költő lelkében, mikor teremt, alkot, mindig van valami beteges. Mert mit objectívál a költő?! Épen azt, a mitől szabadulni akar: a kételyt, a szeretetnek és boldogságnak fölöslegét és mindenekelőtt a veszedelmeket és a betegségeket. Vagy merészelnénk-e Hamletet, ezt a legmélyebb, legbensőségteljesebb tragédiát, a melylyel a modern emberiség bir — vagy Faustot, vagy Oedipust, vagy Homburgot, vagy Raskolnikowot objectivitásuk szempontjából vizsgálni vagy magasztalni? Mintha az efféle túlfinom, túlgönged, túlerős, túlbüszke természetek nagyban úton-útfélen találhatók volnának. Mintha nem mindig a ritka kivételek volnának, az egyetlenek, egyetlen és páratlan örömeikkel és szenvedéseikkel, kételyeikkel

és lelkiismereti furdalásaikkal, szándékaikkal és reflexióikkal, a kik hozzánk beszélnek. A ki teljesen egészséges, a milyenek filisztereink szabályai szerint minden költőnek lenni kellene, az már többé nem alkot egy Hamlet-et, Faust-ot, Homburg-ot vagy Raskolnikow-ot. Hogyan jutna különben a poéta az efféle epekóros, visiókkal biró, érzékfeletti és exaltált alakokhoz! Lehetne-e tragikai vétség, ha vétkes költők nem volnának?

Még a mellékalakok is, az ellenfélt játszó, a gonoszok, a hamisak, a kicsinyek, a nevetségések maguknak a költőknek kisugárzásai, olyan gyöngeségek és bűnök, a melyeket ők talán épen akkor győztek le, mint például Goethe a Wertheri keservet és gyengeséget, mikor Werther megirta.

De a költői termékeket egészen lelki események objectiv tükröződésének sem tekinthetjük. Avval sem férközünk közel a művészhez, hogy ő „*igaz önmaga ellen*“ és igaz *önmaga felett*. Nem a szerencsét vagy a szerencsétlenséget, hanem az egyiknek vagy a másiknak veszedelmét vagy lehetőségét ábrázolja ő, az élményeknek *körülbelöljét*. Még mindig valamely álom vagy árnyék volt mindenféle költészetnek a tartalma. Mi egyebet jelent a örültségnek problémája vagy más physiologiai betegségeknek (sexuális betegségeknek) problémája a költészetben, mint azt, körülbelöl engemet, a költőt is érhetett volna; fejem felett lebegett a sors, annak éjszakája, a melyet én mint fatumot tüntettem fel, a melyet azonban elűztem, magamtól elfordítottam, a mennyiben én azt ábrázoltam. Minden költemény egy súlyos veszedelem után való föllélegzés; ebben van a megszabadító elem, a mely csak akkor válik igazán azzá, ha a tartalom borzalmas, hatalmas! Föltéve, hogy a költemény végig van költve.

Azonban *ez* még inkább áll az erkölcsi jóra. A mely művész lelkében nem él a hit, az erkölcsi eszmény, kinek lelkében a kiváló nemes érzések és gondolatok nem rajzanak, az nem is tudja ezeket jól rajzolni.

„Kann die sixtinische Madonna aus einer Lüge hervorgegangen sein?!“ kiált fel Fechner. Valóban Rafael meg nem alkothatta volna az Istenasszonynak képét oly bámulatos tökéletességgel, ha nem hisz benne, ha nem lelkesedik érte. Ez asszonyt gyermekével csak a mindenható szeretet létesíthette. Vajjon Michel Angelo megalkothatta volna-e az utolsó ítéletet a Sixtus-kápolna menyezetén, vagy Dante a maga Divina komédiáját mély vallásos érzés nélkül? Vagy Klopstock a maga Messiását? stb.

A költő, a művész rendkívül sokat veszít azáltal, ha *nem inspirálja őt az erkölcsi eszmény vagy a vallás, sőt az*

efféle nemesebb jellemeik rajzolására nem is képes, ha saját belső tapasztalásából, élményeiből nem merítheti ezekhez a vonásokat és motívumokat. Sokkal könnyebb magunkat az alacsonyabb érzelmi szenvedélyekbe beleképzelni, mert csak magasabb erkölcsi tulajdonságainktól kell eltekintenünk, míg sokkal nehezebb, ha nem lehetetlen, az alacsony szenvedélyű és érzésű embernek a magasabbat, a kiválóbbat felfogni, megérteni vagy méltányolni. *A nagy egyéniséghez, a nagy személyiséghez hozzátartozik az ethikai és vallásos mozzanat.* A személyiségnek ereje, kiválósága az, a mi a kor műveltségébe átmegegy. „Nem volt elég jellem ahhoz, hogy nagy költővé váljék” — mondja Goethe barátjáról, Lenzről.

Innen van aztán az is, hogy a kit az erkölcsi eszmény nem lelkesít, a kit az ebben való hit át nem hatott, nem is tudja azt rajzolni. Ez illik általában a modern naturalistákra és magára Zolára is, kik az ember lényének érzelmi oldalát, az állatot az emberben mesterien tudják rajzolni, nemesebb jellemeik már hidegen hagynak, vagy plane hamisaknak tünnek fel. S mily sajnálattal nézzük a kis óriásokat, a kik azt a kis művészi készséget, melylyel a sors ajándékozta meg őket, egyéniségük gyarlóságaival homályosítják el. A mester Zola is csak egy tudóst, doktort tud rajzolni, ki a Koch-féle bacillusokat találta fel az emberiség boldogítására. Századunkban az erkölcsi eszmény, az ember isteni természetébe vetett hit kialvófélben van, pedig a költőknek hivatása az, hogy ennek tudatát ébren tartsák, az eszményt ápolják. Azért inthetjük a művészeket ma is a legnemesebb költők egyikének, Schillernek szavaival: *Az emberiség méltósága a ti kezetekbe van letéve, őrizzétek azt; veletek süllyed, veletek emelkedik az.* (l. Die Künstler cz. költeményét.)

A lyrai költészet forrása a szív s a lyrai költő tulajdonképpen szívének érzéseiről vonja le a leplet: *költeményei nem egyebek, mint vallomások.* Szívének élményekben, érzésekben gazdagnak kell lennie, *Aztán meg alig van érzés, a mely a legszorosabb kapcsolatban ne volna az erkölccsel.* Azért azon követelmény, melyet Schiller Bürgerre nézve felállított, általában áll a költőkre és művészekre. „Mindaz, a mit a költő nyújt, individualitása. Tehát első s legnagyobb feladata az, hogy egyéniségét, a mennyire csak lehet, megnemesítse, gazdagítsa s a legtisztább, legmagasztosabb emberiességre juttassa. Csak a nemes és gazdag egyéniség érdemes arra, hogy magát a jelen- és az utókor elé állítsa. Egy-egy költemény legnagyobb érdeme az, hogy egy érdekes, megállapodott, érett szellem érdekes lelkiállapotának tiszta, tökéletes kifejezése. Mindaddig

azonban, míg az erkölcsileg kiképzett, előítélettől ment fő és a költő között egy más különbség is van, mint az, hogy emez annak tulajdonságai mellett még költői tehetséggel is bír, a költészet nem gyakorolhatja igazi hivatását. A tudományos művelődésnek minden lépése a haladás felé csak becsülőinek számát fogja kisebbiteni. Joggal megkívánhatjuk tehát a költőtől, hogy a korral haladjon, hogy annak minden vívmányát és előnyét magáévá tegye. Lelkének tükrébe össze kell szedni korának egész bölcsességét, erkölceit, jellemét s így abban magából a századból mutatni föl idealizáló művészettel egy eszményt a század számára“. A költőnek tehát nemes egyéniségűnek kell lenni és kora színvonalán kell állania. A művészetnek pedig az illető nemzet és kor vallási és erkölcsi nézeteit kell kifejeznie.

Azért a költőnek, a művésznek hívő léleknek kell lennie. Hinnie kell azon magasztos eszmék üdvözítő voltában, melyek az emberiséget évezredek óta lelkesítették, fentartották s melyek örök törvényeknek bizonyultak. Ilyen eszmék a becsület, haza, Istenség, családi kötelék, szerelem, általános felebaráti szeretet stb. eszméi. Azért a kétely, e barna szárnyú denevér, mely megfojtja az illúziókat, a hitet, mint uralkodó kedélyállapot, határozottan káros a költőre nézve.

Ugyanezt mondja önmagáról Stifter Adalbert német író is: „Ha van valami nemes és jó bennem, az önkénytelenül is benne lesz irataimban; de ha *nincs bennem, hiába fáradozom* azon, hogy valamimagasztosabbat és szépet alkossak; az alacsony, közönséges és nemtelen áttetszik műveimen“.

Fejtegetéseinkből két dolog mintegy önkényt látszik következni. Az, hogy nincs ellentét a művész és ember között. A milyen az ember, olyan a művész is. A művész lelkének tartalma is két szálból szövődik, egyénisége két tényező hatására alakul ki: az egyik tényező: eredeti, vele született, öröklött természete, hajlamai; a másik azon ingerek, külső ráhatások, melyeken lelke átmejj, tehát egyéni tapasztalatai, élményei. Innen van, hogy az aesthetikusok és kritikusok régtől fogva oly nagy súlyt fektetnek a művészek egyéniségének, jellemének, élményeiknek, életsorsuknak kutatására, felderítésére. Mert a legtöbb esetben ezek adják kezünkbe a kulcsot műalkotásaiknak megértéséhez.

A másik az, hogy a *nagy művész egyúttal nagy ember is*. „Az emberiség legmagasztosabb érzelmeit hordja hatalmas erővel lelkében. A mi emberi fájdalom s emberi erő s emberi nagyság s emberi öröm, az mind él keblében. Nem hiába tekintünk föl hozzá, mint egy felsőbb lényhez. Ő felsőbb lény abban

az értelemben, mint a görögök képzeltek isteneiket“. (L. fentebb is és Alexander A művészi phantasiáról, Athenaeum I. 1892.)

De nincs benne semmi oly tulajdonság, a mi bennünk is ne volna meg egy bizonyos mértékben. S ebből aztán még egy harmadik dolog is látszik következni. Az, hogy az életnek és az erkölcsnek általános physikai és morális törvényei alól ő sem vonhatja ki magát. Mert ha mellőzi ezeket a törvényeket, az ép úgy megboszulja magát a lángészen, mint a közönséges emberen. Pedig hányan hiszik századunknak kisebb-nagyobb művészei közül azt, hogy őket nem kötik, nem korlátozzák az erkölcsi törvények, nem még az életnek általános physikai törvényei sem.

Mi nem érezünk hivatottságot arra, hogy ezeknek tanácsot adjunk. Azért idézzük korunk egyik kiváló francia írójának, Feuillet Oktávnak arany szavait megszívlelésül, azon intést, melyet *Dalilá* című színművében az öreg Sartorius tanítványának, Rotweinnak ad: „Ha te, mint annyian, nem akarsz egy rövid, fényes éjszaka után a művészet világából eltűnni, ha nem akarod, hogy pályád közepén törj le; ha szent terhedet egész a művészet legmagasabb csúcsáig akarod felvinni: zabolázd meg szivedet s rendezd életedet! Egy ideggyöngye test csak egy bukott szellemnek lehet lakóhelye. Ne hidd, fiatal ember, hogy a rendetlen élet izgalmaiban, az érzékek vad bódultságában, a szenvedélyek beteges túlfeszültségében állandóan tartós lelkesedésre fogsz találni. Emlékezzél csak, hogy a régieknek, a mi tanítóinknak csak egy szavuk volt az erény és erő (*αρετή*), a rend és szépség számára. Emlékezzél csak, hogy egyik legmélyebb allegóriájukban a múzsák szüzek, Venus pedig egy *idiot*a. A *bűn* és *lángész* között nem lehet állandó szövetség. Ha ezt a két ellentétes elemet egy és ugyanazon egyéniségben találjuk, az egyik okvetlenül tönkre fogja tenni másikat“. Mit fejez ez ki? Azt, hogy a szellemi élet hygienikus szabályainak a művész is ép úgy alá van vetve, mint a közönséges ember.

Íme a nagy művész nagy ember is! Lelkéből és művészetéből nem hiányozhatik az erkölcsi elem. Ideje immár, hogy ezt a tételünket példákkal is támogassuk. Nem is kell a világirodalom és művészet tágasabb mezejére kiszállanunk, nekünk magyaroknak is vannak nagy költőink. Így Petőfi Sándor, Kemény Zsigmond. Vessünk azért egy futó pillantást ezeknek eszmékben és érzelmekben gazdag lelki világába. Vizsgáljuk az erkölcsi elemeket Petőfi egyéniségében és Kemény művészi felfogásában.

Dr. Székely György.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

„Megnehezült az idők járása felettünk“ — így kezdődik az a hatalmas szózat, mely Kolozsvárról kiindulva, átjárta az egész országot. Nyomába lelkesedés és ellenmondás, — dicséret és gáncs, — az öntudat ébredése és az igazság letagadása jelentkezett visszhang gyanánt. A híres főgondnoki megnyitóban ismertetett felekezeti közti helyzet senki előtt sem volt titok és mégis jól esett az egész hazai protestáns közönségnek, hogy a mit mindnyájan tudunk, ismerünk, a minek nyomasztó súlyát mindnyájan érezzük: mind az végre oly helyről hangzott el, a honnan ilyen kijelentéseknek különös súlya van, de a honnan — talán éppen ezért — már jó ideje, hogy hiába vártuk az ilyen nyilatkozatokat.

Megvallom őszintén, hogy ama megnyitóban egy kérdésre adandó felelet érdekelt a legjobban. „Érezzük — úgymond, — hogy valamit tenni kell!“ És ugyan mi az a „valami“, a mit tenni kell? A feleletet ezekben a szavakban leltem meg: „kivánnunk kell az 1848. XX. t.-cz. 2. § értelmében a törvényesen bevett vallásfelekezetek között a tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság nagy és sérthetetlen elveinek őszinte és igazságos megvalósítását“. Tudom, hogy „kivánni“ nem elég! követelni kell, ki kell küzdeni, meg kell érte harcolni és pedig diadalmasan. De ne feledjük azt sem, a mire a megnyitó is nagy bölcsen reá mutatott, hogy sikert csak akkor remélhetünk, ha a többségben levő róm. kath. tényezők és államférfiakat is megnyerhetjük. A jog kérdése így politikai kérdéssé és társadalmi kérdéssé is lesz. Tehát arra kell igyekeznünk, hogy politikai és társadalmi tekintetek egyaránt oda hassanak, kényszerítőleg oda működjenek, hogy a jogkérdés a törvények értelmében oldassék meg. Ezt pedig egyesegyedül csak az által érhetjük el, sikert, tartós és állandó sikert csak abban az esetben remélhetünk, ha egyháztársadalmi tevékenységünkkel, a nemzeti eszme ápolására is visszaható vallás-

erkölcsi működésünkkel a nemzeti társadalom többségét, ennek tiszteletét, becsülését, osztatlan elismerését kivívjuk a magunk számára.

„A hazátlan klerikalizmus“ nem csak bennünket, magyar protestánsokat fenyeget; de fenyegeti az összes államok szabad, alkotmányos és társadalmi intézményeit is. A veszély a róm. kath. revival óta mind élénkebbé lett, mert a róm. katholicizmus ügyének propagálása ürügye alatt, a felébredt felekezeti szellem az internacionális frondeurök vezetése alá került, kik azt hierarchikus törekvések istápolására is felhasználják. Az így felmerült veszedelmek az államokat önvédelemre készítik. Az önvédelemben minden egyes állam, vagy ha ez erre képtelen, a társadalom a maga módja szerint jár el. Így növekedett nagyra a szocializmus Belgiumban, így születtek meg a congregatiók elleni törvények Franciaországban; az ú. n. egyházpolitikai törvények hazánkban hasonló forrásra mutatnak vissza. Szerencsés állam az, mely „a hazátlan klerikalizmus“ elleni harcban nem kénytelen a vallási érdekeket is megsérteni, a melynek nem kell a Bismarck-féle „Paritäts Stockprügel“-hez folyamodni.

Franciaországban a vallási viszályok már a legkeményebb rendszabályokra is reákönyösítették a kormányt. A congregatiók ellen hozott törvények végrehajtása rengeteg sok akadályba ütközött, úgy, hogy a lakosság egy tekintélyes része és a kormány között a legélesebb ellentét fejlődött ki. Barátok és apácák százai, ezrei csak úgy engedtek a törvénynek, ha a hatalom kényszereszközökkel szállította át őket a határokon. A nép az „üldözött“ szerzeteseknek fogta pártját és nem egy helyen ezek védelmére kelt. Mint ismeretes, a pápa, az egyház elsősülött leánya iránti tekintetből, hajlandó volt belenyugodni a nem honosított szerzetes congregatiók feloszlításába; hanem hát itt mégis csak az a magasabb politika járja, a melylyel szemben az egyszerű józan paraszt ész megáll és nem tudja, hogy mit gondoljon.

Íme egy különös helyzet! A pápának nincs kifogása a túltengett congregatiók megrendszabályozása ellen. És most előáll a francia magas klérus és 74 érsek és püspök demonstrál az országos törvény ellen. Persze a francia felső klérus is a „mindig hazafias“ főpapsághoz tartozik, a melynek kötelessége magát feltétlenül alávetni a Péter széke tekintélyének. Ha most 79-ből 74 főpap az ország törvényei ellen állást foglal: akkor már a gyermeknek is tudni kell, hogy Rómában a tolerari, vagy pati posse azt jelentette, hogy opponendum esse. A francia főpapság, tiltakozó iratában kijelentette, hogy a

szerzetes rendeket az egyház testéhez tartozóknak tekinti, a mi más szavakkal azt jelenti, hogy azok ügyét teljesen a magáévá tette. Waldeck-Rousseau annak idejében különbséget tett a hazai klérus és rendi, vagy szerzetbeli klérus között és azzal igyekezett a congregatiós törvények élet tompítani, hogy ő a francia klérust becsüli, védi, oltalmazza, csak az idegen szerzetesrendeket tiltja ki. Mintegy szembe állította a világi papságot a szerzetes papsággal és míg amaz hazafiasnak titulálta, ezt az idegenség örve alatt igyekezett az államra káros posztójából kiűzni. Most Combes miniszterelnök szembetalálja magát a hazafias főpapság nyilatkozatával, a mely szerint az idegen szerzetesek az egyház testéhez tartoznak, mert az egyház nem ismer nemzetiségi korlátokat, mert az egyház — katolikus.

Valóban, különösen hangzik, hogy a 79 tagból álló francia püspöki karban mindössze 5 olyan egyén van, a ki a „pápával tart“ és nem tiltakozik a hazai törvények végrehajtása ellen. De szinte bizonyosra vehetjük, hogy e közül az öt közül egyik sem fog bibornoki kalapot nyerni, hanem annál inkább a bibornoki kalap kötelező hatása alatt cselekedett az antaui püspök, Perrand biboros, kinek kemény beszéde és éles kritikája a püspöki fizetés beszüntetését vonta maga után és a kit Rómából hamarosan valami kis kitüntetéssel fognak szenvedett vesztegségeiért kárpótolni.

A püspökök és érsekek közös tiltakozó irata most aztán komolyan felszínre vetette azt a kérdést, a melyet már többen is pengettek, de a melytől az eddigi kormányok fáztak, t. i., hogy a franciaországi egyházpolitikát amerikai rendszer szerint kell rendezni, vagyis, hogy a nagy Napoleon által kötött concordatumot felfüggesztve, külön kell választani az egyházat és államot: legyen szabad egyház a szabad államban. Természetesen az interconfessionális állam csak úgy szakíthatja meg egy felekezettel az eddigi összeköttetést, ha valamennyivel megszakítja azt; tehát így a francia protestáns testvérek is szabadjára hagyatnának. A „Figaro“ egyik munkatársa, mihelyt az indítvány komolyan felvettetett a képviselőházban, felkereste a református és lutheránus egyházak vezetőit, valamint a párisi főrabbit is és meginterviewolta őket. Mind a három helyen azzal a kijelentéssel találkozott, hogy ők az egyház és állam szétválasztásába igen szívesen belemennének. Persze nekik nincs annyi veszíteni valójuk, mint a róm. kath. klérusnak. De még mindig kérdéses, vajjon az egyházak egyeteme is úgy gondolkozik-e, mint a vezetők?

Az egyház és állam elkülönítése, tehát a szabad egyház

a szabad államban, bár a francia kamarában komoly indítvány alakjában merült is fel, valószínűleg nem egy könnyen ölt testet a francia földön. Kétszer meggondolja a kormány is a dolgot, mielőtt hozzájárulna. Ott van Belgium a maga szabad intézményeivel és a klerikálisok igáját egyenesen a „szabad egyház a szabad államban“ hozta a nyakára. A francia nép többsége, ma is, mint a concordatum korában, róm. katolikus. Nem jó volna reászabadítani erre a népre a klerikális hadat, mert beláthatatlan zavarok támadnának a nyomába, ha az állam minden hatalmat kiadna kezéből ezzel a nemzetközi intézménnyel szemben. Amerikában mások a viszonyok. Az Egyesült-Államok lakosságának túlnyomó része protestáns, tehát egyházaiknak nincsenek hatalmi célzatai és a lakosság ezen nagy zöme megtudja akadályozni, hogy a klerikális törekvések róm. kath. részről is sikerrel érvényesüljenek. A mellett a nép jelleme is olyan, a mely mellett az állami támogatás inkább nyűg, mint segítség és éppen ezért inkább félt, mint óhajtott dolog.

Franciaországban nem lehet reménye az államnak arra, hogy a protestánsokban támaszt talál. Maroknyi kis sereg az, melynek magának is oltalomra van szüksége. A mostani anti-klerikálisok támogatásában is kevés a köszönet, mert csak, bár névleg róm. katolikusok, valósággal pedig atheisták. Az egyház és állam szétválasztása „a minden országnak támasza s talpköve“, „a tiszta erkölcs“ teljes rombadóltét vonná maga után, a jepsuita morál és az atheista „autonom“ erkölcsiség dulakodásának szinterévé változtatná a társadalmat. Igaz ugyan, hogy ez a két irányzat most is küzd egymással, de a bekövetkező szétválás esetében annál hevesebben kelnének birokra.

A protestantismus még mindig kis sereg a „nagy nemzet“ kebelében. És ha a vezetők talán belemennének is hazafias tekintetekből az egyház és állam szétválasztásába: a nép meggondolná, hogy vajjon kövesse-e őket. Armand Lods, a lutheránus zsinat egyik tagja, különben jeles jogtudós, kijelentette, hogy e szétválás, a concordatum felfüggesztése 2.174,900 frank évi kiadásbeli többletet jelentene a francia protestantismusra nézve. Ugyanis most ennyi segélyben részesülnek és ettől elesnének, mihelyt szabaddá lenne az egyház a szabad államban. Már pedig a bel- és külmissziói kiadások most is túlterhelik a francia protestánsokat. Egy protestáns nép sem áldoz annyit communal célokra, mint a francia hugenották. Ha most az egyházfentartás is, mely eddig leginkább az állam gondja volt, az egyháztagok nyakába szakad: bizonyára nem fogja kibírni a reá háramló terheket. Vegyük még hozzá azt

is, hogy az államnak, ha nem akarná, hogy a klerikalizmus a nyakára nőjjön, meg kell szorítania az egyházak birtoklási és öröklési jogát, életbe kell léptetni újból a holt kéz törvényét. Ez mindenestre aránytalanul súlytatná a protestánsokat, kik úgy szólva mit sem nyernének, de mindent elveszthetnének. Csak abban az esetben volna nyereség a protestánsokra nézve is az állam és egyház szétválasztása, ha a „szabad egyház a szabad államban“ elv a legliberálisabb formában valósíttatnék meg. Ilyen reformra azonban a jelenlegi parlamenti többség nem kapható, mert ez a hit győzelmét jelentené a hitetlenség felett, a keresztyénség diadalát a hivatalos atheismussal szemben.

Hogy Franciaországban még mindig van talaja a hívő keresztyénség magvetésének, ezt a róm. kath. papság körében folyton tartó kitérészi mozgalom bizonyítja a legélelnekben. Bourrier az Ev. Bund hágeni nagygyűlésén egész határozottan jelentette, hogy az utóbbi években mintegy 600 pap hagyta oda a róm. kath. egyházat. A kilépőket erre a lépésre éppen komoly hitők, meggyőződésük kényszeríti, mely nem tud megalkudni a hivatalos képmutatással, a melynek színe alatt a legelvetemültebb atheismus is meghúzhatja magát. Természetes azonban, hogy azok az áttérések nem fogják egy csapásra megváltoztatni a francia róm. kath. egyház arculatát, nem teszik azt egyszerre protestánssá. Csak jelek, és pedig nagyon figyelemre méltó jelek azok a tekintetben, hogy manapság nem volna már komoly akadály egy nemzeti, gallikán egyház kiépítése előtt, ha a vezető egyéniségek határozottan akarnák annak életre hívását.

A papok kilépéséről újabban kevesebb hír kél szárnyra, mint ez előtt. Nem azért, mintha a kilépések száma csökkent volna. Sőt ez folyton emelkedő. Hanem azért, mert a kilépőknek igen nehéz kellő élet-existenciát biztosítani és a klerikalizmus, mihelyt egy-egy kilépés tudomásukra jut, formaszertint háborút indítanak a merész egyénnel szemben, hogy megnehezítsék, sőt lehetetlenné tegyék számára a biztos kenyér megszerzését. Saját érdekében cselekszik tehát az a volt pap, a ki rövid úton mond búcsút az egyház kapu félfájának és nem lép a nyilvánosság elé kilépésének tényével és okaival. Hanem azért akadnak mégis egyes bátorlelkű egyének, kik harcra készen kiállanak a világ elé és nyilvánosan számolnak be okaikról, a melyek miatt ledobták a reverendát vagy a csuhát.

Igy történt nemrégiben, hogy egy ifjú, Auzanne nevű pap, közétette kilépési nyilatkozatát, melyet a trisoni püspökhöz intézett, melyben egyebek között a következők is olvashatók:

„Az önök theológiája ellentétben áll az evangéliuméival, az önök morálja képmutatás, az önök liturgiája komédia. Önöknek mindössze csak egy dogmájuk van, mely mindent magában foglal s ez: a klérus uralma a polgári társadalom felett, az alsó klérus kizsákmányolása a felsőbb által, földi javak szerzése a jövedőbelieknek ígéretése árán. Az ön megyéjének más papjai is követni fogják még az én példámat... Jobb dolog inkább engedelmeskedni az Istennek, semmint oly embereknek, mint ön!”

A zárdai élet sötétségébe is mind több és több fény-sugár kezd újabban behatolni, a mióta egyes szerzetesek odahagyják czelláikat s leleplezésekkal állanak a világ elé és a mióta a hatóságok is öntudatra ébredtek ama kötelességüknek, hogy a polgárt még a zárda falai között is meg kell oltalmazniok a rendszabályok és zárdafőnökök által reájuk rótt szolgátság embertelenségeivel szemben. Avignonban történt egy eset, t. i., hogy egy 42 éves apácza, Mária Margaréta, ki már 18 év óta a zárda lakosa, néhány barátja támogatásával megszökött a zárdából és egy készenálló kocsin elmenekült. Az eset nagy port vert fel és arra indította a polgári hatóságot, hogy vizsgálatot tartson a zárda ellen, különösen abból a szempontból, hogy vajjon egyeseket nem tartanak-e erőszakkal, az illető akarata ellenére annak falai között. Egy más esetben egy szerzetes, Bornat Ede hagyta oda zárdáját és a „Chrétien Français“ mellett talált alkalmazást. Most egy röpiratban ígéretet tett, hogy leleplezéseket fog közölni a zárdák lakóiról, meg fogja ismertetni a nagy közönséggel azok gazdagságát, erkölcsseit, belső életét, befolyásuk hatalmát, forrását stb., kétségtelen, hogy leleplezéseinek nagy olvasó közönsége és nagy hatása is fog lenni.

Egyik legújabb jelenség az, hogy pap és gyülekezet együtt elszakadnak a római egyháztól és független nemzeti katolikus egyházat alkotnak. Bessède abbé, belmontei vikárius kezdte meg ez eljárást. Bessède Belmonteban, Montaubantól mintegy 13 kilométernyire, hat hónapon keresztül volt a gyülekezet lelki gondozója s ez idő alatt evangéliumi szellemű beszédeivel, szeretetreméltó modorával annyira megnyerte hallgatói szívét, hogy ezek tűzbe-vizbe készek volnának érte belemenni. Evangéliumi beszédeinek, reformáló magatartásának híre a montaubani püspökhöz is eljutott, a ki rövid úton felfüggesztette állásától. Erre hallgatói valamennyien egy nyilvános tiltakozást irtak alá, követelve, hogy kedves papjuk nekik meghagyassék, sőt egy nagy küldöttséget is menesztettek Fiart püspökhöz, hogy Bessède megmaradását kiesz-

közölhessék. A püspök nem volt hajlandó erre az engedékenységre. Egyfelől értesítette a belmontei előljáróságot, hogy ideiglenesen egy új vikáriust rendel a gyülekezet számára, másfelől pedig igyekezett Bessédet levenni a lábairól. Magához hívatta, nagy előzékenységgel fogadta, „édes, kedvesének“ nevezte, keze után nyult. De Besséde nem állott kötélnék. Nem fogadta el a püspök jobbát, sőt mikor búcsúzóul a püspök megakartá ölelni, ridegen kijelentette, hogy nincs szüksége a Judás-csókra. A püspök ezen kemény magaviselet miatt haragra lobbánva, Bessédet elakarta fogatni s mikor a prefét nem volt hajlandó zsandárjait a püspök szolgálatába állítani, egy hosszú pásztorlevélben intő és fenyegető szöveget intézett a belmontei hívekhez, engedelmességre szólítván fel őket. A belmonteiek hosszasan feleltek a püspöknek, kijelentve, hogy megesküdtek, hogy egy hiten maradnak papjukkal, tőle el nem szakadnak, önálló s független concordatum-ellenes gyülekezetté alakulnak és gyülekezetük elismertetéséért a kormányt már meg is keresték. Nyomban reá gyűjtést is indítottak, hogy a gyülekezet függetlenségét biztosító kellő vagyont össze is hordják. A püspök által Belmonteba küldött ideiglenes vikáriusnak szégyenszemre kellett onnan eltávozni. Nem sikerült néhány montaubani klérikalísnak és társainak az a csinye sem, hogy a templomkulcsot a püspök számára megszerezzék. Így most a püspök, nem tehetvén egyebet, megtiltotta Bessédének, hogy a rendes római kath. papi viseletet és az ornátust használja. Besséde némileg átalakította a hivatalos öltözéket és ebben az új ornátusban továbbra is végzi a rendes istentiszteleti cselekvényeket, mint „belmontei concordatum-ellenes pap“. Egy nyílt levelében kinyilatkoztatta, hogy püspöke őt már több ízben áthelyezte evangéliumi, szabad nézeteiért s éppen ez okból ő most, több, még ez idő szerint csendben várakozó társaival együtt, egy nemzeti s a concordatumtól független katolikus egyházat fog alapítani.

Úgy Besséde és a belmonteiek, valamint a nagyközönség is izgatottan várják a kormány döntését. Mindenfelé találgatás tárgya, vajjon el fogja-e ismerni a kormány a belmontei független katolikus gyülekezetet. Kétségtelen, hogy a mai viszonyok között a francia államra nézve áldás volna egy Rómától független, nemzeti, gallikán egyház; de az is bizonyos, hogy egyes eset miatt nem könnyen fogja túltenni magát a concordatumon, a mely ez idő szerint az egyetlen eszköz, melynek segítségével a klerikalíusokat annyira, a mennyire féken tarthatja. Ha Besséde és társai a klérus többségét alkotnák és határozott nyíltsággal fellépnének: bizonyára más lenne a

concordatum sorsa. Egy-két emberért, vagy gyülekezetért aligha fogja azt a kormány könnyelműen félre dobni s a klerikálisokat a nemzetre reá szabadítani.

Míg Franciaországban az egyház és állam szétválasztásának kérdése került a napirendre, addig Angliában éppen az ellenkező dolog tartja izgatottságban a kedélyeket, t. i., hogy az állam a népoktatási feladatokat túlnyomó részben az anglikán egyházi felekezeti iskoláknak a segélyével kívánja megoldatni s e végből az egyházat segélyben akarja részesíteni. A segélyezés különben nem közvetlen, minthogy az illető segélyezendő iskolák sem közvetlenül az anglikán egyházi, hanem azért mégis csak ilyen felekezeti színezetűek azok s ennek az egyháznak állanak a szolgálatában.

Az iskola-bill vagyis törvényjavaslat a legszélesebb körökben a legfontosabb kérdés. A nyilvánosság előtt ma semmit sem tárgyalnak annyi hévvel és szenvedélylyel, mint ezt a javaslatot. Az időközi parlamenti választásoknak az ezen kérdésben elfoglalt pártállás adja meg a színezetet. Különösen a disszidentek küzdenek nagy erővel a javaslat ellen és ki is adták már a jelszót, hogy az iskolai adót meg kell tagadni. A szabad egyházak helyi egyházi hatóságai állást foglaltak a passiv ellentállás mellett és szerte az országban aláírásokat gyűjtenek olyanoktól, kik az adómegtagadás álláspontjára helyezkednek. A carnarvoni grófság tanácsa kijelentette a kormány előtt, hogy nem fogja a törvény rendelkezéseit végrehajtani, míg az egyházi iskolákkal szemben kellő biztosítékot nem fog szerezni a kormány a közérdek megvédelmezése szempontjából. Más grófságok képviselői is hasonló szellemben nyilatkoztak. Szóval az iskola-bill a legválságosabbnak mutatkozó viszály magvait hintette el a törvények iránt oly kiváló tisztelettel viseltető angol nép körében. A szentesített törvényvel megállapítandó adónak megtagadására, — a mi előttünk érthetetlen dolog — bizonyára a legsúlyosabb aggodalmak indíthatják csak az angol embert.

Hogy a dolgot kellőleg megérthessük, röviden meg kell ismertetnünk az angol népoktatás ügyét. Angliában 1870 előtt egyáltalában nem volt kötelező népoktatás. Az állam és közvetlenül az egyházak maguk sem gondoskodtak e tekintetben. Az oktatásügy, — mint Angliában olyan sok közügy — társadalmi feladatot képezett, melynek megoldása körül a társadalom társulati, egyesületi úton járt el. Egyes egyesületek gondoskodtak iskoláknak a felállításáról és fentartásáról is. Az iskolai szükségletet egyesületi úton hozták létre. Az állam anyagilag támogatta ugyan az egyesületeket, de neki magának

semmi beleszólása nem volt az iskolák belső vezetésébe, a tanügy rendezésébe, a melyek tisztán az illető egyesülettől függöttek.

A különböző egyesületek közül legjelentékenyebb volt a „National Society“, mely az anglikán egyház felekezeti színezetének megfelelő iskolákat tartott fenn. Az általa alapított iskolákat „nemzeti iskoláknak“ nevezték, szemben egy másik hatalmas egyesületnek iskoláival, melyeknek „britt iskola“ volt a nevök, a melyeknek nem volt ilyen exponált felekezeti jellegök. Az 1870. évben hozott népoktatási törvény köteletségévé tette az államnak, hogy maga is állítson népiskolákat. Állított is, melyek aztán az ú. n. „britt iskolákkal“ összeolvadtak, illetőleg az utóbbiak olvadtak be az állami iskolákba. A „nemzeti iskolák“ azonban továbbra is megmaradtak egyesületi iskoláknak, anglikán felekezeti jelleggel. Megvannak, és ilyenek ma is. És éppen ezeknek nagyobb segélyezését kívánja biztosítani a szóban forgó „education bill“.

A „nemzeti iskolák“ nem egyházi intézmények tehát; de mégis felekezeti jellegűek. Nem az állami iskolákkal szemben keletkeztek, mert már azok előtt is megvoltak és azok után is fenállanak. Az állam 1870 után is hathatósan támogatta ezeket az iskolákat, de sem felekezeti jellegüket nem érintette, sem egyesületi kezelésüket nem bántotta; úgy hogy azok mai napig is reá vannak utalva az egyesületi tagok önkéntes adományaira. Elosztásuk igen szerencsés és éppen azért több növedékük is van, mint az állami iskoláknak. A legnagyobb kifogást az képezi ellenök, hogy átlagban véve nagyon is exponált felekezeti jelleggel bírnak. Anglikán egyházi szempontból ez nem baj, de annál nagyobb a disszenterek felfogása szerint. Mint felekezeti jellegű intézetek nem illeszthetik be tantárgyaik közé az interconfessionális bibliai vallástanítást, de ezzel egyszersmind sértik a más felekezetűek vallásos érületét.

A állami iskolákban is van vallástanítás; de ezt lehetőleg olyan tanterv szerint rendezték be, a mely a különböző felekezetek vallásos érületét kiméli. Nehéz feladat ugyan, de magának az angol egyháznak tekintélyes férfiai, mint Benson érsek és Westcott püspök, elismeréssel nyilatkoztak vallástanítási tantervéről és eredményeiről. Azonban igen sokan vannak, kik szintelennek és elégtelennek találják azt. Az államegyház hívei arra hivatkoznak, hogy a vallásoktatás nem lehet kielégítő, ha napi félórára és akkor is bibliai olvasmányokra szorítkozik. Csak akkor lehet sikeres, ha az egész iskola levegőjét vallásos szellem hatja át, ha az iskolában az egész

oktatás hangja és szelleme vallásos. A disszidentek ezzel szemben arra az álláspontra helyezkednek, hogy a világi oktatás az állam feladata, a vallástanítás pedig a felekezeteké. Kétségtelen, hogy elméletileg az anglikán egyház felfogása a jogosultabb; de más oldalról az is bizonyos, hogy a gyakorlatban előfordult visszaélések a disszidenteknek adnak igazat. A disszidentek nem is az állami iskolákkal szemben hangoztatják a maguk álláspontját, hanem az államilag segélyezett, de tisztán anglikán felekezeti „nemzeti iskolákkal” szemben, a melyeket — mások hiányában — kénytelenek igénybe venni, habár gyermekeik vallásos nevelésére károsnak tartják is az azokban otthonos szellemet. Az ő álláspontjuknak az felelne meg, hogy állam azt az összeget, melyeket az anglikán felekezeti „nemzeti iskolák” segélyezésére költ, fordítsa állami iskolák felállítására; vagy ha ez nem lehetséges, akkor a „nemzeti iskolák” vallástanítási tantervét alakítsa az állami iskolákéhoz hasonló módon, azaz a segély fejében biztosítsa az interconfessionális oktatást. Tűrhetetlennek tartják, hogy a „nemzeti iskolák” segélyezése és felekezeti szelleme mellett ők, kik a népességnek mintegy felét teszik ki, kényszerítenek gyermeiknek anglikán szellemű oktatására, a mit sok helyen lehetetlen elkerülniök, mert más iskola egyáltalában nincs, nem is lehet, csak „nemzeti iskola”.

A disszidentek mozgalmanak tehát az a tulajdonképeni oka, hogy a megerősítendő „nemzeti iskolák” a legszűkebb látókörű felekezeti elfogultság műhelyei. Helyzetüket elképzelhetjük, ha arra gondolunk, hogy p. o. hazánkban csak állami és római kath. felekezeti iskolák léteznének s az állam a róm. kath. felekezeti szellemű oktatás érintetlen hagyásával, ezek fentartásának terhét legnagyobb részben magáévá tenné s a protestánsokat reá kényszerítené, hogy ezen felekezeti iskolákat vegyék igénybe s gyermekeik csakis ott tanuljanak vallást. Ez a példa nem is olyan nagyon rossz, mint első pillanatra látszik. Íme egyes anglikán lelkészek a „nemzeti iskolákban” arra tanítják a gyermekeket, hogy az ördög volt az első disszident és Kain a második. Egyik egyházi lapunk a „nemzeti iskolák” kátéjából szemelvényeket is közölt s ott látjuk, hogy a vallásos oktatásnak egyik főcélja az ú. n. „egyház”, t. i. az anglikán egyház és az anglikán klérus iránti feltétlen engedelmességet belénovelni a serdülő ifjúságba. Az anglikán felfogás szerint az „egyház” Isten ígéreteinek letéteményese, a schizma bűn, a gyónás kötelesség stb.

A felekezeti viszonyok kellő megvilágítása végett fel- említhetjük azt is, hogy Angliában mintegy 20,000 népiskola

közül 8000 olyan „nemzeti iskola“ van, mely egyedül áll egy-egy községben, a melyet tehát a kötelező iskoláztatás mellett a disszenternek igénybe kell venni. Vannak olyan „nemzeti iskolák“ is és pedig nagy számmal, a melyekben a disszenterek gyermekeinek száma a növendékek 50°/_o-át meghaladja és azért itt is anglikán felekezeti vallásoktatás a kötelező. A mi a disszenterek számát illeti: ez is folyton szaporodik úgy általános, mint viszonyszámokban. Az 1700. év táján 22 anglikánra jutott egy disszenter; 1800-ban már csak 8-ra jutott egy; 1900-ban pedig a lélekszám — a templomi üléshelyek szerint számítva — egyenlő az államegyházban és a különböző denominációk között. Így aztán könnyen érthető lesz előttünk, hogy a disszenterek minden olyan állami intézkedést, mely az állami népoktatási intézetek közvetlen vagy közvetett gyengítését munkálja, úgy magukra, mint az állami érdekre nézve kárnak és sérelemnek tekintenek.

Azt hiszem, hogy az állam és egyház közötti viszony körül mozgó ama két kép, a melyet a fentebbiekben Franciaországból és Angliából bemutattam, a mely a két nép sajátos viszonyai, az állami és egyházi intézmények eltérő természete szerint nagyon is különböző, igen alkalmas arra, hogy a kolozsvári főgondnoki megnyitó beszédben említett főkérdés, az állam és egyház között hazánkban fennálló viszonyok rendezése kérdésében, némi elmélkedésre alapot szolgáltatson. Elméletileg teljesen igazunk van már most is, mikor kívánjuk „az 1848. XX. t.-czikk 2. §-a értelmében a törvényesen bevett vallásfelekezetek között a tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság nagy és sérthetetlen elveinek őszinte és igazságos megvalósítását“. De gyakorlatilag csak akkor lesz igazunk, azaz a gyakorlatban csak akkor jutunk el igazságunk tényleges birtokához, ha egész protestáns társadalmunk, nemkülönben a klerikális eszméktől ment róm. kath. társadalom is talpra áll ezen törvény szerinti állapot megvalósítása végett. És talpra is fog állani, mihelyt minket erőteljes felekezeti öntudat, evangéliumi szellem fog áthatni, mihelyt egységes és egyetemes célra törekvő egyháztársadalmi tevékenységünkkel tanúbizonyságát adjuk annak, hogy mi az egységes nemzeti állam kiépítésében olyan erős és szilárd tényező vagyunk, melyre aggodalom nélkül lehet építeni; olyan erő vagyunk, melyre a „hazátlan klerikalizmussal“ a rendezés közben mindenestre megvívandó harcban, a diadal biztos reményével lehet számítani. Ezen belső consolidatio nélkül még sokáig fogjuk mondogatni: „megnehezült az idők járása felettünk“.

p-f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás. Írta *Ballagi Géza* országgyűlési képviselő. Budapest, 1902, az Athenaeum nyomása. 40 lap.

Ez érdekes röpirat megírásának előzménye az, hogy a közoktatásügyi miniszternek a jogi szakoktatás reformját tartalmazó tervezetét a budapesti egyetem jogi karának „Emlékirata“ határozottan hibáztatja, végzetes irányú, vesszedelmes kísérletnek nyilvánítja. Ballagi pedig nyomon járó érveléssel és nagy tudással a miniszteri tervezet mellé áll.

A miniszteri tervezet számot vetve a történeti viszonyokkal és az állam anyagi erejével, a jogakadémiákat nem elpusztítani, hanem fejleszteni kívánja; hatályos és közvetlen állami ellenőrzés mellett meg akarja adni nekik az egységes jog- és államtudományi vizsgálati jogot, de a doktoratust kizárólag az egyetemi jogi fakultásoknak tartja fenn. A reform tehát a jogi szakoktatásnak különösen két nagy baját akarja megszüntetni. Először a képzés különféleségét, vagyis azt, hogy ugyanazon pályára különböző belértékű vizsgák képesítsenek, s ennek helyébe az egységes jog- és államtudományi vizsgálatot állítja. Másodszor tapintatos decentralizációval meg akarja szüntetni a budapesti jogi kar túlszűfolttségét, a mely a tanítványokra nézve kockáztatja az oktatás sikerét, a tanárokat pedig az örökös vizsgáztatással elvonja a tudományok művelésétől.

A budapesti jogi kar Emlékirata ezzel szemben azt sürgeti, hogy a jogi képzés kizárólag állami és egyetemi legyen; hogy a mostani tanulmányi és vizsgálati rend változatlanul tartassék fenn; hogy a doktorátus az ügyvédi képzésnek továbbra is előfeltétele maradjon; hogy *a jogakadémiák helyett* egy harmadik s esetleg negyedik állami *egyetem állíttassék* stb. Általában pedig „fájó érzéssel“ veszi tudomásul, hogy „a miniszter még mindig nem hajlandó szakítani azzal a végzetes iránynyal, melynek a két egyetemünkön folyó állami jellegű jog- és államtudományi oktatás vallaná kárát“; ezért még egyszer és utoljára fölhívja a miniszter figyelmét azokra a

veszedelmekre, a mik a tervezett reform esetén okvetlenül elő fognak állani.

Ballagi először általánosságban rámutat arra, hogy az Emlékirat által követett *kizárólagos* állami jogi képzés nemcsak elvileg nagyon radikális, s nemcsak kivihetetlen a magyar állam anyagi erőtlensége miatt, hanem, hogy ez a minden áron való államosítás a magyar jogi oktatás történetének sem felel meg. A jogi oktatás és képzés hazánkban soha sem volt kizárólag állami feladat, s a mi korábban állami oktatás volt, abban nem sok volt a köszönet. Köztudomású ugyanis, hogy a Mária Terézia-féle állami közoktatás leple alatt egyrészt a klérus hatalmi törekvései, másrészt az összbirodalom absolutistikus tendenciái húzódtak meg.

Majd részletesen kimutatja a röpirat, hogy az egyetemi Emlékirat „a protestáns jogakadémiákkal szemben határozott rosszakaratot árul el; mert a mellett, hogy a protestáns jogi iskolák lételét a protestánsok dogmatikai felfogásával ellentétbe helyezi, az említett intézetek multját és jelenét olyan színben tünteti fel, hogy a nagyközönség előtt lehetőleg diskreditálja őket“. A protestánsoknak még a jogi iskolákhoz való törvényes jogát is el akarja vitatni, vagy legalább is gyengíteni iparkodik, midőn nem azt mondja, hogy a protestánsoknak törvényes *joguk van* felsőbb iskolákat állítani, hanem azt írja, hogy a protestánsok *jogot formálnak* a felsőbb oktatásban való részvételre. Az Emlékirat ferdítő irányzatosságára helyesen jegyzi meg a röpirat, hogy a „protestáns egyház történeti jogon is méltán ragaszkodhatik az ő jogi iskoláihoz, a melyek a szabadelvűség, a humanizmus, a magyar nemzeti eszmék és a tudományos haladás szolgálatában állva, ha anyagi tekintetben nem mérkőzhetnek is az állam hasonló intézeteivel, de a nemzeti kultúra mindenkori igényeinek épp úgy megfelelnek, mint ezek. A protestáns iskolákban uralkodó szellem a magyar nemzeti állam szellemével azonos. Ezért a magyar nemzeti állam a legmegbízhatóbb és legjobb munkásaitól fosztaná meg magát, ha a protestánsok közművelődési tevékenységét bármikép is korlátozná.

Az Emlékiratnak azt az odavetett concessióját, hogy ám engedje meg az állam, hogy az egyházak is tartsanak jogi iskolákat, de a *képesítő vizsgák tartásához való jog egyedül csak az államot illesse meg*: a röpirat igen helyesen az egyházi jogakadémiák lassan öltő mérgének és szárnyaik lemetszésének tartja. Végül csattanósan mutat rá a röpirat arra a sajtószzerű jelenségre, hogy a felekezeti jogi oktatás ellen éppen a budapesti egyetem fújja meg a harci riadót, az az egyetem, a melynek falai között az utóbbi években a felekezeti velleitások megdöbbentően elhatalmasodtak. Ám ez egészen természetes, mert az Emlékirat szemében a protestáns jogi oktatás a türhettelen szálfka.

Bizony-bizony mi is egy csöppet sem örülnénk annak, ha a miniszteri liberális tervszöveggel szemben és a Ballagi által erőteljesen kifejezett közgondolkodás félretolásával az „állami jogi oktatás“ jelszava alatt a Concha—Kováts Gyula-féle klerikális irányzat ülné diadalt. Az Emlékirat is egyik jele a változott időnek, a mely kezdi jelszavá tenni: a hol csak lehet, kiszorítani a protestánsokat. Ballagi erélyes röpirata időszerű és bölcs momento, hogy résen legyünk, vigyázzunk!
V. F.

A megigazulás tanának fejlődése Melanchton Loci-jában. Írta: *Lencz Géza* lic. theol. és tépei reform. lelkész. Debreczen, 1902. Kapható a szerzőnél (Tépe) és Csáthy Ferencz-nél Debreczenben. 81 lap, ára füzve 2 kor. 30 fillér.

Theologiai magántanári dolgozat, a melyet a szerzője eredetileg német nyelven írt és azután fordított magyarra. Egy tanulmányozó fiatal lelkész első tudományos zsengeje. Nagy érdeklődéssel vettem kézbe, mind a tárgyaért, mind a szerzőjéért. Tárgya a protestáns hitrendszer egyik alapelvének, a megigazulás tanának kérdése. Szerzője, mint a debreczeni és bécsi theologiai intézet növendéke, kétszeresen is fölhívta érdeklődésemet.

A füzet tartalma három részre oszlik. 1. A Luther vezetése alatti tanfejlődés. 2. Melanchtonnak a keresztyén tanok systematicus rendszerbe foglalására irányuló önálló kísérlete. 3. Különböféle vitaközlések hatása. Ebben a keretben ismerteti és méltatja Lencz Melanchton Locijának az 1521., 1533. és 1544. évi kiadásait, mint a melyek a megigazulás tanának is három fejlődési stádiumát jelzik.

Melanchton alapvető reformátori irata (Loci communes rerum theologicarum) először 1521-ben jelent meg s ebben a megigazulás tana a központi helyet foglalja el. Ezt szerző a füzet 11—33. lapjain az idevágó rokon kérdésekkel együtt (pl. szabad akarat, bűn, törvény, kegyelem, hit stb.) körülményesen ismerteti. Itt Melanchton még az isteni kegyelem irányító, vezető szerepét s ezzel együtt a praedestinatiót hangsúlyozza.

A Locit először 1533-ban dolgozta át Melanchton, még pedig „humanisticus ideálok és nézetek felé hajolva“, midőn már „nem az isteni kegyelem, hanem az emberi akarat“ képezi a megigazulás indító erejét. Ezt az irányváltoztatást Lencz a 34—62. lapokon ismerteti és méltatja.

Azután még egyszer átdolgozta Melanchton a Lociját és ebben az alakban 1544-ben adta ki először. Ez a harmadik kiadás csak bővíti, részletesebben magyarázza és inkább kidomborítja a második kiadásban mutatkozó synergisticus irányzatokat; vagy a mint Lencz írja, ez újabb kiadásban M. »nem írt semmi újat, csak a régi úton

haladt tovább". Ezt az átdolgozást dolgozata 63—81. lapjain ismer-teti és méltatja Lencz.

Szerző dolgozata nagyon szorgalmas, minden aprólékosságra kiterjedő íróra vall. A Locit alaposan tanulmányozta, és minden változatában jól ismeri. S ez munkájának egyik dicséretre méltó oldala. A másik jó tulajdonsága meg a szép és hálás téma, nevezetesen Melanchton hittani fejlődésének genetikai feltüntetése.

Am, de ki kell jelentenem, hogy ezt a feladatot szerző nem eléggé sikeresen oldotta meg. A nagy problema részletei között, a sok és apró mellékkérdés közben szerző elveszíti a főkérdés fonalát, a megigazulás tanának világos és jellegzetes feltüntetését. A sok fától nem látja az erdőt. Az alaptan fejlődési stadiumait nem elég jellegzetesen domborítja ki.

Ebbe a lényeges hibába szerzőt, azt hiszem, művének helytelen módszere sodorta bele. Lencz ugyanis akként jár el, hogy a mikor a Melanchton művét ismerteti, ugyanakkor az ismertetéshez a maga bírálati megjegyzéseit is mindjárt hozzá fűzi. Ez a sok apró-cseprő megjegyzés, elemzés és összehasonlítgatás egyfelől zavarossá s ebből folyólag élvezhetetlenné teszi a szerző fáradságos munkáját, másfelől meg nagyon akadályozza az olvasót abban, hogy Melanchton dogmatikai egyéniségéről, közelebbről a megigazulásról való tanításáról, ennek fejlődéséről összefüggő, teljes és határozott képet alkosson.

A munka kidolgozása is kissé elnagyolt. Lencz tanult theologus, de gyenge író. Nincs a munkájának kellő belső szerkezete s nem eléggé kidolgozott a technikája. Valami sajátos, szaggadott, darabos, mondhatnám döcögős a nyelve, s e mellett csak úgy hemzseg benne a sok germanizmus (meglátszik, hogy németül írta s azután fordította magyarra) és a latinizmus is. A nyomtatása is silány s e mellett tele van a könyv sajtóhibával. Az ilyen pongyolán szerkesztett és silányul kiállított munkákkal bajos a theologiai szakkérdéseket megkedveltetni.

A szorgalmas és tanult fiatal szerzőnél dicséretet érdemel a nagy tanulmány s a kiváló igyekezet; de ha haladni akar, fordítson több gondot munkája szerkezetére és stílusára is. Mert a mai kor ízlése azt szereti, ha a tudományt is csinos, tetszetős alakban kapja. Szép lélek, de szép test is: ez a modern ember jelszava. A közönséges könyvek nem kellenek ma már senkinek, ha még oly sok is benők a tudomány.

Sz.

Warga Lajos emlékezete. Írta és a főiskola és egyház-kerület által rendezett emlékünnepevényen felolvasta *Radácsi György*. Sárospatak, 1902. Nyomatta Steinfeld Jenő.

A sárospataki theologiai akadémia hírneves egyháztörténet

tanárának egyik kartársa által meleg szeretettel és fényes tollal megírt kitünő élet- és jellemrajza.

Warga Lajos 1835-ben Kolozsvártt született, a középiskolai és a theologiai tanfolyamot is ott végezte 1860-ban, a forradalom pusztításai miatt oda áthelyezett nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. Szegény sorsban született, sok nélkülözés között, de nagy szorgalommal tanult. A tanári pálya iránt érzett magában előszeretettel s mint a kolozsvári kollégium II. gimn. osztályának köztanítója kezdte meg pályáját. Innen egy év múlva Jenába majd Zürichbe ment külföldi tanulmányútra, a honnan haza kerülve, Váczon nevelősködött, majd egy évig Hódmezővásárhelyen volt tanár és Budapesten nevelő. 1868 februárjában választották meg Sárospatakra előbb a bölcészeti tárgyak, majd másfél év múlva az egyháztörténelem tanárává, a hol visszavonulva, de rendkívüli szorgalommal művelte tárgyát a katedrán és az irodalomban. Meghalt 1900 május 17-én.

Warga korán lelki küzdelmekre hívott gyermek, eszményekért lelkesülő ifjú és rendíthetetlen jellemzilárdságú férfiú volt, a ki sorsot bírt magának teremteni a sivatagban is.

Mint ember szerény; hiúságtól, szereplési vágytól, versenykedéstől ment s egész a zárkózottságig tartózkodó. Ellensége volt minden nagyzásnak, minden csúszás-mászásnak, minden pártoskodásnak. Maga teljesen visszahúzódtott a közügyektől, de bensőképen tudta becsülni azokat, a kik a közügy oltárai körül önzetlen hűséggel foglaldtak.

Mint férj hű öre volt házának és kicsiny háznépének. Páratlanul egyszerű otthonát és maga-tervezte íróasztalát leginkább csak a tanteremmel cserélte föl. Otthon a heti képes lapok s szépirodalmi termékek olvasgatásával szórakozott, a mikből szintén szép könyvtára volt. Egészségi szempontból pedig lakásának, udvarának rendezésében, a fűrásban, faragásban és az építés többféle fajtájában találta gyönyörűségét. Szánakozó szívében élettörvénynyé erősödött a szeretet és adakozás.

Mint tanár olyan maradt, a milyennek első fellépésekor mutatkozott. Egész megjelenése csupa szerénység; hangja lágy, kis terjedelmű; előadása tiszta, világos, de szónoki lendület nélkül való. Tudós volt és nem szónok, s csak elodázhatlan kényszerűségnek hódolva, mint igazgató (egyszer életében) s mint dékán állott ki a szűkebbkörű nyilvánosság elé. A nagy nyilvánosság, a templomi, a városi társadalom nem hallotta, nem hallhatta őt soha. Folytonos buvárkodás és a szobai levegő elpusztította hangjának érzességét. Rendszerint jegyzeteibe mélyedve közölte eszméit s buvárlatának eredményeit. Az ifjúság tisztelte inkább, mint szerette. Melanchton volt inkább, mint Luther; Erdősi inkább, mint Dévay B. Mátyás.

Mint író termékeny, áttetsző, elfogulatlan s demokratikus szel-

lemű. Mindennek jól végére járó, oknyomozó, de azért követelőzés nélkül való. A mit írt, az szinte olvastatja magát s nagy egyház-történeti művének akárhány részlete van, a mely a regény vagy a költemény könnyedségével köt magához és nemcsak meggyőz, hanem lelkesít is. Sokat írt, de mindig csak magasabb kötelelességérzetből. Azt tartotta, az akadémiai tanárnak hivatásszerű kötelelessége, hogy tanulmánya és buvárkodása eredményeit nyilvánosságra hozza és megőrökítse.

Valóban, Wurga Lajos az anyaszentegyház és az egyházi irodalom javára „tékozolta híven életét“. Radácsi pedig hozzá méltólag rajzolta meg a sárospataki tudós remete életét és jellemét e derék kis füzetben.

—s—s.

Czirbusz: Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár (Pollatsek) 1902. 568 l. Ára 10 korona.

E könyv általában véve is elfogult felekezeti szellemben van írva, de a magyarság vallásáról és műveltségéről szóló I. részre tipikus példája annak az „elfogulatlan tárgyilagosság“-nak, a melylyel a klerikális írók hivalkodni szoktak.

Mutatványul közöljük belőle a következő részleteket:

Magyarországon, úgymond, ámbár Mária országának nevezik a pietisták, sohasem volt olyan vallásosság, mint a szláv vagy román népeknél. Ez már *mongol vonás*, mert tudvalevőleg a mongol kulturnépek a világ legtoleránsabb népei. A magyar sem vakbuzgó, igen kevés szentet szolgáltatott a kath. egyháznak, sőt ellenkezőleg ráferne biz úgy katolikusra, mint protestánsra egy kis igazi (nem pózolt) vallásosság, mely nem tekinti társadalmi megszokottságnak a vallást és ténykedéseit. Pogány lázadásaink gyenge támadások valának, a *reformatio* sem vert volna föl akkora port, ha össze nem gabalyodik nemzetiségi érzékenykedéssel. Azért *legfanatikusabb nálunk a református*, mert nem a vallását, hanem a magyarságát félti, s mert látta, hogy a németek, tótok: ágostai evangélikusok, a labancz magyarok: katolikusok; a rumének, szerbek: orthodoxok voltak. A magyar katolikusok ma sem mérhető össze vallási buzgóságban, akár a horvátokkal, akár az osztrákokkal. A minő idealista a magyar a politikában, a vallásban sem szereti a túlzásokat és inkább a liberális felfogáshoz, meg a közönbösség felé hajlik. Nagy theologusunk kevés volt, *papi nevelésünk, eltekintve a szertartásokra és külsőségekre alapított formalismustól és szolgálkú fegyelmezéstől*, kevés kivétellel, bizony jócskán felületes; papjaink életmódja (valamennyire értem, akármicsoda vallási denominációhoz tartozik is), társadalmi szereplése szabadabb, mint bárhol Európában. Püspökeink (még a Tisza-aerája alatt-előtt kinevezettek is) az infallibilitás kérdésében tudvalevőleg a leghangosabb ellenzék-

hez tartoztak (Simor és Haynald), a polgári házasság és elkeresztelés harczaiban magukra hagyták a közpapokat, sőt a sokat keresgelt kiegészítő formula oda lyukadt ki, hogy végre is a kötelező polgári házasságot tartották jobbnak a facultativ házasságnál és csak egyetlen magyar államférfiúnak, Ugron Gábornak volt erkölcsi bátorsága a facultativ polgári házasság mellett szót emelni. Az autonomia kérdésében pedig oly vértelen, hústalan, az állami onnipotentiának kedvező szervezetet fogadtattak el a világiakkal (feltétlen tisztelet a kivételeknek), hogy a merkantilista tábor sajtójának és egyéb kath. ellenes lapok ironicus dicséretére szolgáltak reá. Mindezt — jegyzi meg végről — nem megrovásképen említem. Egyszerűen regisztrálom a történeteket a *magyarság gyöngye lábán álló vallásosságának* illusztrálására. Indokolásul fölhozzá azt, hogy igaz, a letűnt évszáz sem kedvezett a vallásoságnak, sőt hadat üzent a keresztyén világ-felfogásnak, és minthogy csak kevés kiváló léleknek sajátja kirántani magát a kort mozgató eszmék hatalmából, a magyarságnál meg speczialiter a nemzetiség fentartásáért vívott harc hevessege szorította félre a vallásos érzés intensitását, — győzött nálunk azért az egész vonalon a liberalis paedagogia, az állami ethika s nemzeti szempont a keresztyénségnek ideálisabb, egyetemesebb és fenköltebb irányzata fölött.

Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni, hogy a temesvári tudós barát az *Ehrhard-féle reformkatholicismus híve*. Az egyház, úgymond, sohasem állott útjában semmiféle haladásnak, s miként Ehrhard jeles könyvében („Der Katholicismus und das XX. Jahrh. im Lichte der kirchl. Entwicklung der Neuzeit“, Stuttgart und Wien 1902. 8. kiad.) legújabbban is bebizonyította, nem zárkózott el soha és el nem zárkózik ma sem a haladó kor vívmányai elől . . . . s csak a pietista stréberek és erénycsüszök keresnek mindenütt dogmatikai ellentéteket. Korholja azért „a hyperconservativ köröket“ s „a hierarchiai ósdi felfogást“, de egyúttal vallja „a protestantismus hitbéli csődjét“ és „bibliai papirospapaságát“. Chamberlainnel szemben („Grundlagen des XIX. Jahrh.“ cz. művében), ki a catholicismus bukását jósolja a XX. évszáz végére, Ehrhardnak ad igazat abban, hogy a catholicismus megint diadalmasan, nem megtépázva kerül ki a küzdelemből, ha *modern* tudással és eszközökkel veri vissza a haladó kor modern támadásait.

Majd a lakosság vallási ismertetésére áttérve, azt mondja, hogy a protestánsok alatt, úgy Magyar- mint Horvátországban „vész a fundamentum. A gyéként a polgári házasság és a felekezeti-telenség törvénye rántotta ki alóluk“. A kitérés okát a protestánsoknál és a gör. keletieknél a baptistákhoz és a nazarénusokhoz való csatlakozásban és a pappal való viszálykodásokban látja. S mert érzi a protestánsok nagyobb műveltségét, azért annak gyengítésére fel-

hozza azt, hogy az írni-olvasás tudás aránya „csak a tanultság mértéke, nem a művelődés hőmérője. A scientia nem egy a sapientiával, de még a prudentiával sem“. De azért dicsérendő szép vonásnak tartja „a kálvinista felekezet nagy áldozatkészségét az iskolák körül“. Végül korholja a nép- és középiskolák nagy részénél „a felekezeten és mindenható állam primhegedűjátékát“, „hétköznapi tudományosságunkat“ s „mélyebb elmélődést és komoly tudást“ nélkülöző „bölcseletünket“, p. o. Szontagnál és Horváth Cyrillnél. Szembeszáll Berthelot, Wundt, Hartmann és Hegel ama balvélekedésével, mintha a műveltség fejlesztené a népek erkölcsiségét, mert annak nálunk is az ellenkezőjét bizonyítja a morál-statisztika.

Ime ilyen az író „elfogulatlan tárgyiasága“, a melyet könyve előszavában ugyancsak ígér. Sz. M.

Elmélkedések az üdv evangéliumáról. Irta: *Menegoz Jenő*, a párisi theologiai fakultás tanára. A szerző engedelmével magyarra fordította *ifj. Bartók György*. Kolozsvár, 1902., Stein János bizománya. 79 lap, ára 1 korona.

Ez az érdekes füzet a párisi theologiai iskola egyik vezéralakjának, Menegoznak a munkája, még pedig alapvető munkája, Menegoz párisi tanár ugyanis a múlt évben elhunyt kartársával, Sabatier Agostonnal, az a hittanban, ez a vallásbölcseletben, némileg új ösvényt tört, a melyet a francziák új iskolának, a németek párisi iskolának neveznek, de symbolo-fideismusnak is hívják. Ez utóbbi elnevezés onnan van, mert Sabatier szerint minden vallás képekbe, symbolumokba öltözteti a maga eszméit; Menegoz pedig azt tanítja, hogy a vallás lényege s az üdvösség veleje a hit, a fides. Az ifjú Bartók fordította Elmélkedések alapvető részét képezik azoknak a dolgozatoknak, a melyeket Menegoz „Publications diverses sur le fideisme“ cz. alatt 1900-ban kiadott (Páris, Fischbacher).

Az Elmélkedések eszmemenete a következő:

A bölcsélet története arról győz meg, hogy az ember az ismerés világában a saját erején csak a kételkedésig juthat el. A scepticismus a filozofiai gondolkodásnak a legkövetkezetesebb alakja. A dolgok lényege az emberre nézve kifürkészhetetlen titok. Az ember az igazságot s közelebről a vallási igazságot csak kijelentés által ismerheti meg. Ezt a Biblia így fejezi ki: A te világosságod által látunk világosságot (Zsolt. 36 : 10.). A nap, mely az ember lelkét megvilágosítja: a Szentlélek; a szem, mely a fényt észreveszi: az emberi lélek. A Szentlélek hatása az ember lelkére szabad és személyes; azon szellemi hatás jellemével bír, a melyet a szabadság birodalmában egyik személy a másikkra gyakorol.

A Szentléleknek az emberi lélekre való hatása két dolgot tartalmaz: egyfelől közli velünk az Isten akaratát, az ő parancsát s

ebből származik az *erkölcs*; másfelől azokat a feltételeket ismerteti meg, a melyek mellett megbocsát nekünk az Isten, ha az ő akaratát nem teljesítettük, ha vétkeztünk, s ez a *vallás*. Ezek szerint, mind a morál, mind a religio, az isteni szellemnek a műve.

Ám hogy az ember megtudhassa, vajjon az Isten meg akar-e neki bocsátani, maga az Isten kell, hogy ezt kijelentse neki. Mert „a mi az Istenben van, senki sem tudhatja, csak az Isten lelke; nekünk pedig megjelentette ezt az Isten az ő lelke által“ (I. Kor. 2:10—11.). Ez isteni kijelentés megismerésének pedig az a feltétele, hogy szeressük az Istent; mint Pál mondja: „A ki az Istent szereti, megajándékoztatótt értelemmel“ (I. Kor. 2:9). Más szavakkal: Istent annyira ismerjük, a mennyire szeretjük. *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur.*

Ez az Isten-szeretet a legtökéletesebben a Jézus Krisztusban valósult meg. Olyan lélek, a ki szeplőtlenül tiszta; oly egyéniség, ki kivételes fényvel emelkedik minden más egyéniség fölébe; a ki páratlan és egyedlen közösségben él az Istennel; a kinek személye, beszéde s élete a maguk bámulatos összhangjukban a tökéletes szentség kinyomatát és az isteninek bélyegét viselik magukon. Ennek okáért az ember a bűnbocsánat kérdésére a feleletet mindenek előtt Jézus Krisztusnál keresse.

A Jézus felelete világos és határozott. Azt mondja, hogy Isten a világot minden emberi értelmet meghaladó szeretettel szereti és kész minden embernek megbocsátani és mindenkinek örök életet adni. Ez az „örömhír“, az evangélium első része. A másik része pedig a megbocsátás feltételét szabja meg Jézus eme szavaiban: „Bizony bizony mondom nektek: a ki az én beszédemet hallgatja és hiszen annak, a ki engem elbocsátott: örök élete vagyon és a kárhozatra nem megyen, hanem általment a halálból az életre“ (Ján. 5:24). Ebben ki van fejezve az evangélium második fele, az tudniillik, hogy Isten mindenkinek megbocsát, a ki hiszen Benne és a Jézusban.

Ez a hit az egyetlen, de egyszersmind abszolút feltétele az üdvözülésnek. Az tehát a hit, ha lelkünket teljesen átadjuk az Istennek és neki szenteljük. „A ki hiszen, az üdvözül:“ Jézus e szavai azt jelentik, hogy a ki a lelkét, szívéét, egész valóját Istennek szenteli: bűnbocsánatot, örök életet és boldogságot nyer.

Ez más szavakkal (mondja Menegoz) a hit által való megigazulás tana.

A hit fogalma két lényeges mozzanatról áll: egy tényről s egy lelki állapotról. A tény az egyénnek önátadása, az énnel Isten felé irányalása. A lelki állapot pedig az Istennel való életközösség. Isten azért kéri a szívünket, hogy azt neki örökre átadjuk. Azaz: nem elég Istenhez csak oda menni, hanem nála is kell maradni.

A hit által való megigazulás tanát Jézus Krisztus formulázta először és tisztán. Egyszerű és világos tétel ez, az isteni kijelentés egész teljességével: „a ki hiszen, üdvözlő”. E szavak Jézus evangéliumának életet adó lényegét fejezik ki, Mózes és a próféták tanítását foglalják egybe és az apostolok s a keresztyén egyház tanításának termékeny csiréjéül szolgálnak. Ez a tan, mint egy hatalmas kovász, áthatotta az óvilágot, s hatását szüntelen érezteti. Áttört a pogány vallásokon; megingatta a cselekedetek üdvözítő erejébe vetett bizalmat a pápista egyházban. Ez a hitelv miután az apostolok idejében az első, a reformáció korában a második válságon kereszttel ment, napjainkban a harmadik válságon viszi át a keresztyénséget.

A hit által való megigazulás tanát Menegoz szerint hibásan értelmezi mind az orthodoxia, mind a liberális theologia. Az orthodoxia a hit alatt a szívnek Isten iránti önadaadását, de egyszersmind a léleknek bizonyos tanokhoz való tapadását is érti; hibája tehát az, hogy összekeveri a hitet (la foi) és az elhívést (croyance). A liberalizmus a hit által való megigazulást az Isten és a felebarátaink szeretetével cseréli fel, hibája tehát az, hogy megigazulást hirdet hit nélkül, csupán szeretet által.

Menegoz e kettős tévedéssel szembe az *elhívéstől független hit által* való megigazulás dogmáját állítja. Az orthodoxokkal szemben azt bizonyítja, hogy az elhívés nem lényeges eleme a hit által való megigazulásnak. A liberálisokkal szemben azt erősíti, hogy nem a szeretet, hanem a hit tart meg minket. Sola fide: ezt vitatja a maga teljes tartalmában. Sola: ezt hangsúlyozza szemben az orthodoxokkal; fide: ezt emeli ki szemben a liberálisokkal. „Ez, mondja Menegoz, a hit által való megigazulás dogmájának helyes felfogása, normalis kialakulása, mely a szellem tényleges dispositioival megegyezik és a modern idők szükségének megfelel... A hit által való megigazulás, a maga teljes valóságában fogva föl, úgy az emberiségre, mint az egyénekre nézve a szabadságnak, a jóllétnek s az üdvnek isteni üzenete; ez képezi a vallás központját, szívét; ennek van ígérete ezen a világon és a más világon“.

Az értékes füzetben sok szellemes, kedves részlet, szép fejtegetések, magas röptű eszmék, megkapó fordulatok váltakoznak. Gyönyörűséggel olvassa az ember az érdekes tartalomért is, meg a könnyű, behizelgő stylusért is, a mit az ifjú Bartók elég folyékonyan és kielégítő magyarossággal ültetett át. Mindenesetre helyes dolog, ha fiatal theologusaink ilyen korszerű és tanulságos dolgozat átültetésével foglalkoznak, a melyből tanulhat ifjú és öreg, még ha nem mindenben ért is egyet a szellemes francia theologus érdekes, de kissé felszinen járó s ezért nem eléggé meggyőző fideismusával.

b) Külföldi irodalom.

Ernst von Dobschütz: Die urechristlichen Gemeinden.
(Sittengeschichtliche Bilder. Leipzig, 1902. X. 300.)

Egy munka, a mely felé sokszoros érdeklődéssel fordulhat mindenki, a kiből megvan a vágy, megismerkedni azoknak az erkölcsi életével, a kikben először jelentkezett a keresztyén szellem s a kik által tette a Krisztus által teremtett új világ az első lépéseket, hogy azoknak nyomain új élet támadjon, a melyben a lélek uralkodik. Ma, a mikor szüntelen hangzik ajkunkról a panasz, hogy az erkölcsi felfogás nem tiszta, hogy az erkölcsi élet nélkülözi mindazt, a mi által az evangyéliumi szellem uralkodhatnék, hogy a föld kötözi le az embereket s a menny polgárává lenni olyan kevesen óhajtoznak s mintegy szüntelen hivatkozás történik arra, hogy a régi időben, az őskeresztyénség korában milyen más volt a világ, minő más volt az erkölcsiség: ma a fenti könyv egyenesen ad hominem ad választ arra a kérdésünkre, a mely önként támad: milyen is volt hát az őskeresztyén erkölcsi világ? Az őskeresztyén világ, a mely körülbelül egy századon keresztül tartott (30—130.) s ez alatt az idő alatt egy bevégzett történelmi nagysággá fejlődött.

Dobschütz munkája képekben, még pedig kimerítő, minden árnyalatra kiterjeszkedő, minden mozzanatot feltüntető, minden jelenséget bemutató s az igazságot soha el nem tüntető képekben mutatja be az őskeresztyén életet, rögtön az első két lapon lekötven az olvasó figyelmét annak a két ellentétes előadásnak bemutatásával, a melylyel Aristides apologéta és Hermes apostoli atya festik az őserkölcsi életet, amaz úgy, hogy a szent életnek minden csillogását ráruhazza az első keresztyénekre, mint a kik az erkölcsi erőnek valóban bámulatraméltó jelenségeit alkotják, emez egy ma is erősnek tartható korholó beszédben rajzolja az állapotokat, a melyek között a keresztyének éltek akkor az ősidőben.

Az író által maga által ilyen módon támasztott igazság-vágnak teljes kielégítést nyújt a munka, a melyben egymásután vonulnak el ama gyülekezetek, a melyekben a Krisztusi élet erőinek kellett jelentkezniök, a léleknek, a mely által mindenek megelevenednek.

Egymást váltják fel a képek a gyülekezetekről, a melyeket Pál alapított (11—101. l.), — azután következnek az ú. n. zsidó-keresztyénség képviselői (102—124), ezeket felváltják a képek a későbbi pogány-keresztyénséget alkotókról, bemutatattván az ú. n. jánosi kör (155—176), majd a gnostikus irányzat (176—192), ezt követőleg be vannak mutatva az ú. n. katolizálási átmeneti időnek a gyülekezetei. (193—214).

A képeknek valóságát az író mindenütt az írás megfelelő helyeivel

igazolja, a melynél elfogadhatóbb okodatolás nem is képzelhető. Jellemzésében nem szorítkozik kevésre, sőt inkább mindig széles alapokon mozog, hogy sok vonásnak az összehalmozásából domborodjék ki az igazság. Nem kis dolog ez, mert például igaz az, hogy a Pál-féle missziói prédikálás módjáról bizony igen keveset tudunk s épen az erkölcsi elemek dolgában legkevesebbre terjed ismeretünk, azért magukból a levelekből kell mintegy visszakövetkeztetnünk azokra az elvekre, felfogásokra, a melyeket gyülekezet-alapítási útjában prédikált. Talán épen a Kolosse és Róma-beliekhez írott levelek adhatnak felvilágosítást arra nézve, hogy minő erkölcsi modorban prédikált Pál, a ki ezeke az gyülekezetekhez tudvalevőleg úgy írt, hogy nem ismerte azokat személyesen s így levele mintegy missziói beszéd számba is mehet. S e két levélből tagadhatlanul kiviláglik az apostol erkölcsi felfogása is a maga egész mivoltában, mert a Kolosse-beliekhez írt levélben mindenesetre nagyjelentőségű ú. n. házi-tábla, az intések és figyelmeztetések sorozata, a rómaiakhoz írt levélben pedig kicsoda nem ismeri meg a keresztyén erkölcsiség általános igazságait, a melyek egy parainesis alakjában jelentkeznek?

Végig vezet az író a gyülekezeti életnek mindazokon a jelenségein, a melyekre vonatkozólag az apostoloknak figyelmeztetések, intéseik vannak. Rámutat azokra az állapotokra, a melyek között a keresztyén életnek fejlődnie kell, küzdeni ellenséges elemekkel, közönyösséggel, egykedvűséggel, támadásokkal, rosszakarattal, gonosz indulattal, régi szokásokkal, az érzékiség, a földiség kísértetbe ejtő eszközeivel s hatásaival, a multnak még mindig vissza-visszatérő emlékeivel, a melyekkel szemben a hit, a szeretet, a békesség, a türelem, a szelidség, a bensőség, az igazság szolgálhatnak fegyverekül, ha ott gyökereznek a sziv, a kebel mélyén. Nem titkol el egyetlen olyan pontot sem, a melyen az ös-erkölcsiségnek tisztasága egyáltalán nem ragyog, hanem bemutatja mindazt, a minek az erkölcs-folyamatban elő kell állania, hogy a tökéletesedés bekövetkezzék. Nem takargatja, miért is takargatná, azokat az ellentéteket, a melyek az apostolok között fenforogtak s a melyeknek hatása elmaradhatlan volt magának az erkölcsiségnek a fejlődésében.

És mindazokat a jellemvonásokat, a melyek mintegy kézzelfoghatókká válnak a képekben, mindazt az ellentétes erkölcsi mozzanatot, a melytől szinte hemzseg az ös-keresztyénség élete, mind azt a kiáltó változást, a mely bekövetkezett a hívók lelkében, a multtal szemben, a körülöttük folyó élettel ellentétben, Dobschütz abban összpontosítja, hogy magának a keresztyénségnek új erkölcsiséget teremtő hatását korántsem a külső viszonyokban, egyáltalán nem a valóban szent életnek bekövetkezésében látja, hanem igenis abban, hogy az új, a tiszta, a szent, a fenséges, a Krisztusi élethez az alapot, az erőt az evangéliomban megkapták, a melynek birtokában kifejlődhetett a keresztyén tiszta erkölcsiség s örökké ragyogó példákat létesíthetett. Nem a pozitív, a tényleg bekövetkezett állapot a döntő, hanem a *bekövetkezhető*. Az evangéliomot

hallják, hallgatják, — de a hallásnak a lett következménye-e? Nem. De ha lett: az evangéliom ereje diadalt arat.

A Pál apostol gyülekezeteiben az író az ifjú kor *érettenségét* állapítja meg, mint erkölcsi jellemvonást. A zsidós-keresztyénségre nézve az a véleménye, hogy abban a törvényszerűségnek készen levő volta tartalmazta a megállapodottságot, a nélkül azonban, hogy ez egyúttal az érettség lett volna. A későbbi idők erkölcsi felfogásában az ellenkező elemeknek birkózása jut felszínre, hogy aztán annál több legyen a követelődzés maguk részéről, az apostoli atyák részéről is.

Ez a könyv igazolja azt, hogy az ember mindig ember volt. Az egyikben a lélek, a másikban a test törvénye uralkodott s az emberből állott, alakult gyülekezetek élete sem lehetett más természetű.

Amde az őskeresztységnek erkölcsi felfogása, jelentősége, fontossága nem más alapon bírálható meg sohasem, mint kizárólag azon, hogy *milyen volt annak a kornak az általános erkölcsi felfogása!*

Ha aztán ilyen szempontból bíráljuk meg az őskeresztvények életét, bizony azt olyanannak kell nyilvánítanunk, mint a mely eszményi volt a szó igazi értelmében.

Korunk erkölcsi alászállt voltának megbírálásánál sem szabad az összehasonlítást szem elől téveszteni. Nincs rózsás állapot nagy általánosságban, — magában a keresztység körében is van, hogyne volna sok baj, sok hiba, sok fogyatkozás, — de hát az őskorral szemben felmutatható ellenképet nem szabad-e a későbbi századokban is felhozni? Az evangéliom ereje nem lankadt, mert az örök. Az ember pedig ma is ember. A mult példái tanítsanak!

Dr. T. I.

Holtzmann: Religionsgeschichtliche Vorträge. Giessen (Ricker) 1902. 177 lap. Ára kötve 4 márka.

Az előszó szerint a „Jézus élete“ című nagyobb műve után a tudományos theol. körökben igen előnyösen ismert szerző ezeket az előadásokat műveltebb férfiak és nők előtt a mult év végén s a jelennek elején Giessenben tartotta. Célja volt azokkal „áttekintést nyújtani a keresztység vallástörténeti kifejlődéséről“. Ez a vallástörténeti alap s a kitűzött cél valamennyi előadásának megértéséhez szükséges.

Így mindjárt az első előadásban „*Izraelt és a prófétákat*“ ismerteti. Azzal kezd, hogy „a vallás általános szükségérzete az embernek“ s „a valláshoz mindaz hozzá tartozik, a mivel az ember minden más lény fölött kitűnik“. Minden vallásnak alapja az a gondolat, hogy „az ember több a természetnél“, s „minden természeti létesülésnek cél gondolata“.

Mint szellemi tartalom nem lehet tisztán egyéni tulajdona az embernek, hanem „a vallás mindig a közösség dolga“. Legtökéletesebb közösségi alakja a zsidóság, az izlam és a keresztység, a mihez hasonló jelenség a tudomány és a művészet a görögöknél s a jog a rómaiaknál.

A zsidóság magasztos istenismerete lassan fejlődött ki. Sinai transcendens istene kezdetben nemzeti jellegű, míg az idegen népek istenei „idegen istenek“. Izrael istene csakis Izraelben uralkodhatik. Változik e felfogás a prófétákkal. Már *Ámos* azt vallja, hogy Izrael istene minden népeknek istene. Őt követi *Hoseás*, a ki már az isteni világalomtól s a világvallás gondolatától van áthatva. Közvetlen utódaik a korviszonyok behatása alatt *Jeremiás*, *Jezeaiás* és *Hesekiel*. Az izraelita próféta vége a zsidó népnek Babylonból való visszatérése. A pogányság és a Baal tisztelete elleni küzdelem a törvény gyülekezetében elmúl. A próféták helyére az írástudók lépnek, a kik a népet az isteni akarat pontos teljesítésére nevelik hűségesen.

A második előadás „*a zsidó törvényről*“ szól. A kegyes és istenfélő izraelita ismertető jele az írott szent törvény iránt hűség és engedelmesség, mely [együttal a zsidó vallás jellemző sajátága is egyszersmind. Az oltár a földolog Jeruzsálemben s az ország magaslatain, az ú. n. szent hegyeken. Ez tette szükségessé az istentisztelet részletes szabályozását. Izrael egész multja a vétkezés egész láncolata az isteni akarat ellen. Azért kellett beléoltani a törvény merev szentségét. E tekintetben Esdrás és Nehemiás restaurációja felette érdekes és tanulságos. E részletesen meghatározott törvény kötelekeiből való kibontakozás az egész életet meghatározó egységes eszmény s egy valóban nagy és tiszta személyiség, mint ez eszmény megtestesülője felé képezi a korszak végén a vallásos meggyőződés legfőbb vágyát. Az ó-szövetség e ponton is jövendülésnek bizonyult.

A harmadik előadás „*Krisztus századáról*“ szól. Róma föllépése és győzedelmes előnyomulása annak történeti háttere, a mivel együtt jár a tudomány és a művészet föllendülése s az ipar és a kereskedelem forgalma. Főleg a görög böleselet hódított a zsidóság korában. De a zsidó zsinagógák is a kultura hatalmas góczpontjai. Strabo, a nagy földrajzíró szerint a zsidók Augustus császár idejében már mindenütt voltak találhatóak, s hogy valaki zsidóvá lehessen, annak nem kellett Palästinába mennie. Csak a jeruzsálemi templom volt a zsidó vallás központja s az egységes istennép látható symboluma. Papok, írástudók és synagógák buzgólkodnak a törvény körül s a korszak végén betű szerinti szertartásaiban teljesen megmerevül.

A negyedik előadás czime „*Jézus Krisztus*“. Egy nagy személyiség egyéni rajza mindig csak halavány lehet. Hát még a Krisztus központi személyiségeé, a ki hitünk alap- és szegeletköve! A Jézusról szóló legrégibb irat arami nyelven a logiak gyűjteménye Máténál, ezt követi Márk, s mindkettőt egységbe foglalta a mai Máté és Lukács. A 4-ik evangéliumnak egészen más a célja, mint a synoptikusoké. Az úr nagyságáról szóló beszéde képezi annak örök tartalmát és nagybecsű érvényét a keresztyéneknél. Beszédei szerint Jézus a nagy próféták sorába lép. A nagy prófétákkal együtt vallja az istenországa közelségét

s azt a gondolatot, hogy a valódi vallásosság kevésbé istentiszteleti cselekedetekben, mint inkább a tevékeny felebaráti szeretetben nyilvánul. Ez okból nem sokat ad hosszú imádságokra, áldozatokra, a szombatra, a tizedre stb., s mindennél több nála az igazságosság, könyörület és hűség. Ez az ő vallásossága sértette a kérkedő farizeusokat, s magasztos erkölcsi komolysága s igazságossága, türelme és barátsága követőivé tette a szegényeket. Bűnbánatot hirdet és nem bőjtöt, s mégis már a jónak elmulasztását bűnnek deklarálja. Tétlen vallásosságot nem ismer.

A bűnösöket keresi fel, mivel nagy az öröm a mennyekben azok megmentésén. Az isten atyasa s a lélek véghetetlen becsé az ő evangéliuma. Bámulatos az ő szellemének tisztasága és élessége, a melylyel ostromozza a vele minden tekintetben ellentétes farizeusokat, s bámulatos a hatása az ő hiveire. Tény az, hogy szavával betegeket gyógyított s hogy halála után övéinek megjelent. Szellemi javakban áll az ő nagysága és erejének varázsa. Nála a hívő *vágyódás* vallása helyére a közvetlen *bizonyosság* vallása lépett. A bűnösökkel szemben való szolgáló szeretete tette őt üdvözítővé és kiengesztelővé, s ebben áll épen az emberi élet legfőbb czélja s az örök üdvösség közvetlen bizonyossága.

A következő előadás „*a világnak az egyház által való meghódításáról*“ szól. Sehoh sem olvassuk, hogy Jézus az evangéliumot pogány földön is hirdette volna, vagy hogy az ő keresztyénsége a világyallásnak jellegével lépett fel. Antiochia a keresztyénség hódító útjának kiinduló pontja a római világ felé, s annak vezére Pál apostol. Ázsia és Európa pogányaihoz viszi az evangéliumot s a II-ik század vége felé már Észak-Afrikában, a görög kereskedő városokban s a római birodalomnak csaknem összes tartományaiban találjuk a keresztyénséget. A IV. században pláne Ulfilas püspök buzgólkodására már a birodalom határait is túllépte. Hódító útjában Mohamed akasztotta meg, később pedig nagyon alászállott a pápaság alatt. Újjászületését a reformátiónak köszöni, és világmisszióját a prot. külmiszió s a brit bibliatársulat vette át. A világnak az egyház által való meghódítása ma folyamatban van. Útjában áll maig is a mohamedanismus s a buddhismus. S a missziói társulatok maig is a műveletlen népek között terjesztik az evangéliumot, míg Kína és Japán nehezebb missziói terület. Ma a keresztyénség az emberiség legnagyobb vallása, s a keresztyén jellemképzés a mai komolyabb világban legelső közszükséglet.

Az utolsó előadás „*az evangéliumról és a hitfelekezetekről*“ szól. Jézus maga evangéliumnak örömhírnek mondja az ő igéjét. Közelgő istenországának polgárai a legboldogabbak. Őt Messiásnak vallani teszi a különbséget az ő gyülekezete s a zsidó zsinagóga között. A keresztyénségnek szent története, istentiszteleti szertartása és szent írása van. A görög és a római szellem átalakítólag hatott az egyházra, s a hierarchia s a keleti orthodoxia ártottak a keresztyénség belső erejének. Luther műve, hogy újból a Krisztus személyiségének lényegébe merült

el, s hozzá hasonlóan bűnbánatot és megtérést hirdetett. Ez az ő küzdelmének hatása és varázsereje a fennálló hierarchiai, gépies egyháziassággal szemben. A későbbi lutheri orthodoxia s a merev kálvini törvényszerűség feledi, hogy a keresztyénség lényege Krisztus személyiségének és élet-céljainak életeleven elsajátításában és lehető megvalósításában áll.

Valóban tartalmas előadások ezek. Kiválóan alkalmasak a keresztyénségnek a műveltekkel való megkedveltetésére. Bizonyos előkelő vonás s mély vallásos érzés vonul végig ez előadásokon. Hase „Jézus élete“ és „Polemika“ című művére emlékeztetik a figyelmes olvasót. A mi művelteinknek sem ártana az ilyen összefoglaló tájékoztatás a keresztyénség lényege és története felől.

Sz. M.

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1902. évi november 1-től—30-áig befolyt összegek
kimutatása.**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902. évre:
Tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület. Tolnai ev. ref. egyházmegye. Debreczeni ev. ref. egyházmegye. Erdélyi ev. ref. egyházkerület. (100 kor.), 1901—1902-re: Dunántúli ev. ref. egyházkerület. Felsőszabolesi ev. ref. egyházmegye.

2. Pártfogó és alapító tagok tőkefizetése: Tolnai ev. ref. egyházmegye 1000 kor. Makay Lajos szeretetházi igazgató Budaörs 200 kor.

3. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1902. évre:
Somlyódy István Szikszó, Fodor Gyula B.-M.-Szt.-Király, Gömöri ev. ref. egyházmegye, Felsőborsodi ev. ref. egyházmegye, Nagyenyedi ev. ref. egyház, Gaborjáni ev. ref. egyház (10'50), Losonczy ev. ref. egyház. özv. Szilágyi Józsefné Pápa, Fehérkomáromi ág. h. ev. egyházmegye, Tátraaljai ág. hitv. evang. egyházmegye, Alsó-Némedi ev. ref. egyház, Komáromi ev. ref. egyházmegye, Alsó-baranyabácsi ev. ref. egyházmegye, Érmelléki ev. ref. egyházmegye, Debreczeni ev. ref. egyházmegyei lelkesi egyesület, Alsóborsodi ev. ref. egyházmegye. **1901—1902-re:** Móricz Pál B.-Újfalu, Gyulai ev. ref. egyház, Bihari ev. ref. egyházmegye, Rupprecht Tasziló Pénzeskút, Hajdú-Böszörményi ev. ref. egyház, Sárospataki ev. ref. főiskola, Kúnhegyesi ev. ref. egyház, Bernáth Elemér Debreczen, Felső-zempléni ev. reform. egyházmegye, Kolozskalotai ev. ref. egyházmegye, Nagyváradi ev. reform. egyház, Irinyi ev. ref. egyház, Csengey Gusztáv Eperjes. **1901-re:** Pápai ev. ref. egyházmegye, **1900—1902-re:** báró Zeyk József Maros-Újvár.

4. Rendes tagsági díjak évi 12 koronával befolytak 1902:
Szentpétery Sámuel Pelsücz, Kassai I. ág. hitv. ev. egyház, Tóth Lajos Tiszadob, Ambrus Péter Mezőtúr, Juhász György Ipp, Lévay Lajos Sárkeresztúr, Boross Kálmán Kamócsa, Papp Károly Tiszainoka, Sztehló Gerő Besztercebánya, Kállai ev. ref. egyház, Bodor István Rimaszombat, Bizony Ákos Miskolcz, Mágocsi Mihály Temesvár, Tordai unit. gimnázium, Sziklai Ottó Pozsony, Tompa Mihály Sz.-Somlyó, Zsigó Endre Szalacs, Simonffy Imre Debreczen, Nagyhonti ág. h. ev. egyházmegye, Soproni ev. theol. önképzőkör, Wéber Samu Béla, Mészöly Győző Alesuth, Huszty Béla Mezőkeresztes, Frühwirth Samu Pozsony, Kaposvárvidéki ev. ref. lelkesi kör, Hollerung Károly Modor, Varga László A.-Némedi. Ringbauer Gusztáv Rajka, Lőcsei ág. h. ev. egyház, Turi Károly Kapoly, Veres József Orosháza, Futó Zoltán Szentes, Hacker Károly Pozsony, Jakab János Bodva-Lenke, Józán Sándor Katádfa, Mikuleczki István Miskolcz, Morvay Ferencz Vaiszló, B. Pap István Ujsóv, Vendvidéki ág. hitv. evangélikus lelkesi kör, ifj. Bocsor Lajos Terehegy, Kónya András H.-Németi., Pozsonymegyei ág. hitv. evang. egyházmegye, Tóth János Karanos, Gömöri Péter Selyeb, Iglói főgimnázium. **1899—1902-re:** Jeszenszky Károly Mezőberény, Németh István Pápa, Csilléry Lajos Szada. **1900—1902-re:**

Slubek Gyula Pozsony. 1899—1900-ra: Csia Kálmán Etéd (20 korona). 1901—1902-re: dr. Malatinszky József H. Szoboszló, Forray Béla Pozsony, dr. Kiss Ernő Tamási, Kérészi Barna Tiszabura, gróf Dégenfeld Sándor Erdőszada, H. Kiss Kálmán Nagykőrös, Radácsy György Sárospatak, Késmárki evlyceum, Szabó Lajos H.-Hadháza, Kátay Endre Dunaszentgyörgy, Hajdú-Hadházi ev. ref. egyház, Schmidt Gyula Pozsony, Fazekas Sándor Debreczen, br. Mannsberg Sándor Kolozsvár, Bodon Barna Gagy-Bátor, Tizsakúrti ev. ref. egyház. 1901-re: Fekete Gyula Nagykikinda. Varga Zsigmond Mohács. 1899—1901-re: Ujj József F.-Kázmárk. 1903-ra: Veress Ede Bues.

5. Pártoló tagsági díjak évi 6 koronával befolytak 1902. évre: Nagy Elek Léta, id. Nagy Péter Miskolcz, Pelsüci ev. ref. egyház, Szekeres Mihály Takácsi, Payr Sándor Sopron, Csizmadia Lajos Pápa, Kemény Frigyes Nagykikinda, Tirscher István Bártfa, Szabó Zsigmond Győr, Seregély Béla Adás-Tevel, Kádár Lajos Budapest, Jávorv Nándor Kosd, Trillhaus Gyula Miskolcz, Trillhaas Lajos Miskolcz, Duka Marszel Szeged, dr. Kovács Gábor Miskolcz, dr. Szomor Dezső Hódmező-Vásárhely, Varga Sándor Győrszemere, Vadászy Pál S.-Szt.-Péter, ifj. Arany Károly F.-Iregh, Hagymásy Károly Paks, Molnár Dénes Kéty, Svingor József Vadna, Félégyházy Antal Székely-Udvarhely, Kálmán Gyula Ságvár, Szeless Jánosné Hódmező-Vásárhely, Vas János Balsa, Pflugler J. Ferenc Miskolcz, Laucsek Jónás Vadosfa, dr. Glós Károly Miskolcz, Farkas Károly P.-Keresztúr, Morvay Ferencz N.-Váty, L. Farkas Gusztáv Miskolcz, Koszterszky Kálmán Pozsony, Jósmai Dénes Szotyor, Fodor György Perkupa, Dorogi Lajos Kisujszállás, Hoffmann Károly Kisujszállás, Fényes Endre Székelyhid, Fazekas Sándor B.-Sellye, Jókai Lajos Kis-Ölved, Arany Gusztáv Péczel. Bieskei ev. ref. egyház, Baksy István Miskolcz, id. Orczy Gyula Miskolcz, Tóth Dániel Miskolcz, Zarándi Bertalan Miskolcz, Hutka József Bánócz. 1901-re: Félégyházy Antal Székely-Udvarhely, Sámuel Aladár Balavásár, Somkerek Miklós Szék. 1901—1902-re: özv. Miskolczy Pálné Miskolcz, Tóth Pál Miskolcz, Hidvégi Benő Miskolcz, Kazay Géza Lak, dr. Márk Ferencz Okány, Mód Lénárt Vassimonyi, Mórucz Mihály Ó-Gyalla, Szaecsvay Sándor Kolozsvár, Zsóry Gusztáv Edeleny, Szabó János T.-Szt.-Miklós, Nagy Gida Diósjenő, Szécsy Ferencz Felvincz, Kontra Sándor A.-Dabas, Polgár János Meszlen, Szarvasi ág. h. ev. egyház, Mór Elek Pinkócz, Bodnár István Velezd. 1902—1903-ra: Sebesi Lajos Segesvár. 1899—1902-re: Keviczky László Kenderes. 1900—1902-re: Keckeméthy Jenő Dunaalmás 1901—1903-ra: Antal Lajos Ászár. 1899—1900-ra: Olajos Pál Gesztely. 1900—1901-re: Kiss Béla Vaál.

6. Segítő tagoktól évi 3 koronával befolyt 1903-ra: Bontovits Mártonné Budapest, Tóth József Budaörs.

7. Könyvekért: Mihálovics Samu ev. lelkész Bér 14 kor. 20 fillér.

Összesen befolyt 3932 korona 70 fillér.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1902. december hó 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.